

విషయసూచికా.

విషయా.	భీష్మ పర్వణి	భృష్టాంకాః.	విషయా.	భృష్టాంకాః.
దైత్యశిక్షణమ్		1	విశ్వోపాఖ్యానమ్	319
శ్రీవ్యాసదర్శనమ్		3	విశ్వోపాఖ్యానమ్	328
నిమిత్తాఖ్యానమ్		4	పంచమదివసయోద్ధారంభః	326
భౌమగుణకథనమ్		8	సంకులయోధమ్	328
భూమ్యాదిపరిమాణవివరణమ్		10	భీష్మపరాక్రమః	331
మౌళీయదర్శనమ్		13	ద్వంద్వయోధమ్	333
శృతరాష్ట్రవాక్యమ్		15	పంచమయోధవివసావచారః	333
భారతీయసద్యాదిసామకథనమ్		16	మమదివసయోద్ధారంభః	332
భగవద్గీతాపర్వప్రాంభః		24	భృతరాష్ట్రవింశతి	334
గీతాఖ్యానప్రారంభః		45	క్రోణపరాక్రమః	336
భీష్మప్రోణకృతశతార్థభిగమనమ్		257	భీమపరాక్రమః	337
యోద్ధారంభః		262	సంకులయోధమ్	759
ద్వంద్వయోధమ్		263	మమదివసావచారః	761
సంకులయోధమ్		267	భీష్మదుర్వోధనసంవాదః	340
శ్వేతయోధమ్		269	సప్తమదివసయోద్ధారంభః	348
శ్వేతపథః		272	తైర్ద్రథమ్	350
శంఖాయోధే ప్రథమదివసావచారః		277	ద్వంద్వయోధమ్	353
ప్రంచత్వౌకానిర్విణమ		279	సుకర్తాద్ధన సమాగమః	356
కౌరవసైన్యవృత్తాంతః		282	చిత్ర సేనరథభంగః	358
భీష్మార్జునయోధమ్		283	సప్తమదివసయోద్ధారంభః	361
భీష్మార్జునప్రోణయోధమ్		286	అష్టమదివసయోద్ధారంభః	363
కనింగరాజపథః		288	అదిత్య శేఖరప్రభృతివదః	365
దిగ్విజయవివసావచారః		294	ఇరావత్తర్కః	369
గాయదార్ధవంద్రవృత్తాంత నిర్ణాణమ్		296	హైహయయోధమ్	373
కృతీయదివసయోద్ధారంభః		297	హైహయయోధా	378
భీష్మదుర్వోధనసంవాదః		298	భగవత్పరాక్రమః	380
కృతీయవివసావచారః		300	అష్టమదివసయోద్ధారంభః	384
భీష్మార్జున తైర్ద్రథమ్		308	భీష్మదుర్వోధనసంవాదః	388
సాంయమనిప్రకృతపథః		309	దుర్వోధనమత్సరసంవాదః	390
భీమసేనపరాక్రమః		311	అలంబుసాఖిమన్యసమాగమః	394
పాశ్చాత్యభూమి ప్రవినోష్టమాగమః		314	ద్రోణార్జునసమాగమః	396
చోళదర్శయోధవివసావచారః		315	భీమపరాక్రమః	399
			సంకులయోధమ్	401

విషయా.	పుటాంకా.	విషయా.	పుటాంకా.
భీష్మ వాక్యేయము	403	భగవత్ క్షయము	507
శల్యధర్మ రాజనమాగమః	404	సంశ్చయము	510
నవమదివసయము	406	భగవత్ క్షయము	511
నవమదివసావసారో తరము	410	భగవత్ క్షయము (చాందీపాదము)	513
భీష్మ క్షయము	415	శతనీపలయము	515
దుర్యోధన భీష్మ సంవాదః	418	నీలవధః	517
అర్జునదుశ్శాసనమాగమః	419	సంఖలయము	518
ద్యుంధ్యునమాగమః	421	వద్వత్సానిరాజు వరాహము	522
ప్రతాపశ్వామ సంవాదః	424	వద్వత్సానిరాజు (ప్రతాపశ్వామ)	523
భీష్మ సేవరాక్షసుః	426	అభిమన్యు ప్రతిజ్ఞ	524
భీష్మార్జునవరాక్షసుః	428	అభిమన్యువరాక్షసుః	526
విష్ణు వజ్రము	430	దుశ్శాసనయము	531
సంఖలయము	432	దుశ్శాసనకర్త వరాహము	533
పరాక్షసుః	433	అభిమన్యువరాక్షసుః	534
నిపాతనము	441	జయ ద్రోణయము	535
వివసానము	446	అభిమన్యువరాక్షసుః	537
శత్రువధము	449	దుర్యోధనవరాజయః	538
శత్రునమాగమః	452	బ్రాహ్మ క్షయము	540
		బృహద్రథులవధః (కృష్ణార్జున)	541
		అభిమన్యుయము	542
		అభిమన్యువధః	543
		సమరభూమివర్తనము (అర్జునార్జున)	544
		యోధిష్ఠిరనిలావః	547
		శోకావసాదము	548
		మృత్యుకృతి శత్రువు	550
		మృత్యుకృత శాపనిసంవాదః	551
		సాధకరాజిము	554
		అర్జునశోభః	571
		అర్జున ప్రతిజ్ఞ	575
		జయ ద్రోణావసాదము	576
		కృష్ణవాక్యము	577
		అర్జునవాక్యము	578
		సంభవరాజ్యము	581
		సంభవరాజ్యము	583
		కృష్ణార్జునసంవాదము	584
		అర్జునవ్యక్త దర్శనము	585
		పాశుపతాస్త్రము	586
		శ్రీకృష్ణవాక్యము	587
		అర్జునవాక్యము	588

విషయా.

పుష్కంఠా. విషయా.

పుష్కంఠా.

సృకరాష్ట్రానుశాసనము
 సంయుక్తవాక్యము
 కారవత్సరానుశాసనము
 త్రైవిధ్యరక్షణప్రచేశము
 త్రైవిధ్యరక్షణము
 సుకృతసమైక్యపరాభవము
 ప్రోణాత్మకము
 ప్రోణాత్మకాంధోజనుదక్షిణావధము
 అంబుజవధము
 సుకృతసమైక్యపరాభవము
 సంకులయోధము
 ప్రోణాత్మకీయోధము
 అరుణసరోవరనిర్మాణము
 సైన్యవిజయము
 సుకృతసమైక్యము
 సుకృతసమైక్యవాక్యము
 సుకృతసమైక్యరాజ్యము
 సంకులయోధము
 భృగవర్జనము
 యుద్ధిష్ఠిరాచరణము
 సాత్త్వికీయోధము
 అలంబునపరాజయము
 అలంబునవధము
 యుద్ధిష్ఠిరవాక్యము
 సాత్త్వికీ ప్రచేశము
 కృతపర్రాజయము
 సాత్త్వికీరాక్రము
 సుదర్శనవధము
 యువనపరాజయము
 సాత్త్వికీ ప్రచేశము
 ప్రోణాత్మకము
 సుకృతసమైక్యము
 సంకులయోధము
 ప్రోణాత్మకము
 యుద్ధిష్ఠిరవింతా
 భీమవేదేభీమపరాక్రము
 భీమవేదేభీమపరాక్రము
 కర్ణపరాజయము
 సుకృతసమైక్యము

595 భీమకర్ణయోధము
 598 కర్ణభీమయోధము
 599 కర్ణాచరణము
 600 భీమపరాక్రము
 602 భీమయోధము
 603 భీమకర్ణయోధము
 605 సాత్త్వికీయోధము
 607 భూరిశ్రవోబాహుచేదము
 610 భూరిశ్రవోవధము
 613 సాత్త్వికీ ప్రశంసా
 617 సంకులయోధము
 622 కర్ణసాత్త్వికీయోధము
 625 యుద్ధభూమిదర్శనము
 628 యుద్ధిష్ఠిర వార్తము
 629 సుకృతసమైక్యము
 631 ప్రోణాత్మకము
 633 పునర్ముద్ధారణము
 635 సుకృతసమైక్యము
 637 ప్రోణాత్మకము
 638 భీమపరాక్రము
 641 అశ్వశామయోధము
 642 ప్రోణాత్మకీయోధము
 644 కృతపర్రాజయము
 646 సుకృతసమైక్యము
 653 అశ్వశామపరాక్రము
 667 సంకులయోధము
 669 రాత్రియందేసోమదత్తవధము
 671 దీపాశ్శోకము
 672 సంకులయోధము
 674 యుద్ధిష్ఠిరాచరణము
 679 సుకృతసమైక్యము
 682 సహజేవాచరణము
 684 అలంబునపరాభవము
 686 శతానీకాదియోధము
 689 రాత్రి సంకులయోధము
 692 సంకులయోధము
 695 ఘటోత్కచయోధము
 697 అలంబునవధము
 699 కర్ణభూమిదర్శనము

704
 705
 707
 709
 711
 715
 723
 725
 728
 731
 733
 743
 747
 750
 752
 754
 756
 757
 759
 761
 763
 772
 774
 777
 782
 784
 785
 788
 790
 792
 794
 796
 797
 799
 801
 803
 810
 813
 815

విషయాః.

అలాయంభయంధ్వి

అలాయంభవధః

మహాత్మ్యం

కృష్ణశూర్మః

కృష్ణవాక్యం

వ్యాసవాక్యం

నైస్సవిద్యా

సంకులయంధ్వి

యాధిష్ఠిరానకృతసంధ్వి

ప్రొద్ధవృద్ధ్యున్నయంధ్వి

ప్రొద్ధవధః

ప్రొద్ధవధః

ఆధునవాక్యం

భృష్టవృద్ధ్యున్నవాక్యం

భృష్టవృద్ధ్యున్నవాక్యం

పాండవసైన్యవృద్ధ్యున్నవాక్యం

అశ్వత్థామపరాక్రమ

కర్తృపర్వణి.

జనశేషయవాక్యం

సంజయ భృతరాష్ట్రసంవాదః

సంజయవాక్యం

భృతరాష్ట్రశోకః

భృతరాష్ట్రవాక్యం

భృతరాష్ట్రవిలాపః

భృతరాష్ట్రప్రశ్నః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

కర్ణాధిపతిః

వృహంశాః.

820

824

826

829

831

835

838

845

847

853

856

858

862

868

871

873

876

879

885

890

897

898

899

900

907

909

910

913

915

917

919

921

923

925

927

929

930

933

విషయాః.

సమాజేపదుక్త్యాననయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

సుతసోమపౌటలయంధ్వి

సంకులయంధ్వి

సంశయం

సంకులయంధ్వి

సంకులయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

కర్తయంధ్వి

వృహంశాః.

939

940

943

945

947

949

953

955

958

961

964

972

974

978

979

981

984

988

1000

1008

1010

019

021

023

029

1031

1034

1049

1051

1053

1054

1059

1062

1064

1066

1071

1074

1075

1081

విషయాః.

దుశ్శాసనభీమ సేన యుద్ధమ్

దుశ్శాసనవధః

వృష సేనయుద్ధే నకులవరాహయః

కర్ణాదునదై రభమ్

అశ్వత్థామవాక్యమ్

కర్ణాదునయుద్ధమ్

కర్ణ రథచక్ర గ్రననః

కర్ణవధః

కౌరవ సైన్యపరాయనమ్

శివీరగమనమ్

కౌరవపరాయనమ్

యుధిష్ఠిరహర్షః

శల్వపర్యవే.

భృతరాష్ట్రీలిపాః

కౌరవ సైన్యపరాయనమ్

దుర్యోధన ప్రబోధనమ్

దుర్యోధనవాక్యమ్

శల్వ సైనావత్థమ్

వృషసానిరాజమ్

సంకులయుద్ధమ్

శల్వ యుద్ధమ్

సంకులయుద్ధమ్

యుధిష్ఠిరయుద్ధమ్

శల్వవధః

సంకులయుద్ధమ్

సాశ్వవధః

కౌరవ సైన్యపరాయనమ్

సంకులయుద్ధమ్

దుర్యోధనావయానమ్

సంకులయుద్ధమ్

మశర వధః

శకున్ములాకవధః

యోయుక్తుగమనమ్

దుర్యోధనా స్వేషణమ్

దుర్యోధనభర్తృనమ్

యుధిష్ఠిరదుర్యోధనసంవాదః

భీమ సేనదుర్యోధనసంవాదః

బలదేవాగమనమ్

బలదేవవీర్యయాత్రాయాం

కుండ్రకాశమోచనోపాఖ్యానమ్

కృష్ణాంకాః.

1092 తీర్థకథనమ్

1094 సారస్వతోపాఖ్యానమ్

1097 సారస్వతోపాఖ్యానమ్

1102 సారస్వతోపాఖ్యానమ్

1108 దుర్యోధనవధః

1110 యుధిష్ఠిరలిపాః

1116 బలదేవసాంత్వరా

1123 కృష్ణ సైన్యపరాయనమ్

1128 వాసుదేవవాక్యమ్

1131 భృతరాష్ట్రీగాంధారి ప్రబోధనమ్

1134 దుర్యోధనవిలాపః

1135 అశ్వత్థామ సైన్యావత్థాభిషేకః

1141 ద్రోణీమంత్రికా

1144 ద్రోణీమంత్రికా

1147 ద్రోణీమంత్రికా

1150 ద్రోణీమంత్రికా

1153 పాంచాలాదివధః

1155 దుర్యోధనపాపాత్మాగః

1158 యుధిష్ఠిరస్య శివీరవర్షనమ్

1168 ద్రోణీవధార్థభీమగమనమ్

1170 యుధిష్ఠిరకృష్ణసంవాదః

1174 బ్రహ్మశిరోఽస్త్రత్యాగః

1177 అర్జునాస్త్రత్యాగః

1182 బ్రహ్మశిరోస్త్రస్య పాండవేయగర్భరక్షణమ్

1187 ద్రోణదీపాంశ్వనా

1189 యుధిష్ఠిరకృష్ణసంవాదః

1191 భృతరాష్ట్రీకోపః

1200 భృతరాష్ట్రీస్య యుద్ధభూమిగమనమ్

1203 కృష్ణద్రోణీకోపదర్శనమ్

1205 ఆయనభీమభంగః

1207 భృతరాష్ట్రీకోపమోచనమ్

1210 శ్రీగాంధారిసాంత్వరా

1215 పృథాచుక్తదర్శనమ్

1218 శ్రీగాంధారి యుద్ధభూమిదర్శనమ్

1221 దుర్యోధనదర్శనమ్

1225 గాంధారివాక్యమ్

1227 గాంధారికాపదానమ్

1229 కురుక్షేత్రాంతర్వైకాకమ్

1229 కర్ణస్య గూఢాత్మకథనమ్

కృష్ణాంకాః.

1238

1235

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

1244

శ్రీ ర మ్మ.

శ్రీగోపాలకృష్ణవర బ్రహ్మణే నమః.

శ్రీమహాభారతే, భీష్మపర్వ ప్రారంభః.

శ్లో. నారాయణం నమస్కృత్య నరం చైవ నరోత్తమమ్,
దేవీం సరస్వతీం వ్యాప్త వ్రతతో జయ ముదీరయేత్.

— శైవ్యోత్తమః. —

జనమేజయ ఉవాచ:—కథం యుయుధిరే వీరః కురుపాండవసోమకాః,
పార్థివాస్సుమహాత్మానో నానాదేశసమాగతాః. ౧. వైశంపాయన ఉవాచ. —యథా
యుయుధిరే వీరః కురుపాండవసోమకాః, కురుక్షేత్రే తపఃక్షేత్రే శృణుత్వం పృథివీ
పతే. ౨. అవతీర్య కురుక్షేత్రం పాండవా స్సహసోమకాః, కారవానభ్యవర్తంత జిగీ
వంతో మహాబలాః. ౩. వేదాధ్యయనసంపన్నాః పర్వే యుద్ధాభినందినః, ఆశంసుతో
జయం యుద్ధే బలేనాభిముఖా రణే. ౪. అభియాయ దురాధర్షాం ధార్తరాష్ట్రస్య
వాహినీమ్, ప్రాజుభాః పశ్యమే భాగే న్యవిశంత నసైనికాః. ౫. శమంతవంచకా
ద్భావ్యం శిబిరాణి సహస్రశః, కారయామాస విధివతో కుంతీపుత్రోయుధి
ష్ఠిరః. ౬. శూన్యా చ పృథివీ సర్వా బాలచృద్ధావశేషితా, నిరశ్వ పురుషే
వాసీ ద్రథకుంజరవర్జితా. ౭. (యావత్తవతి సూర్యో హి జంబూద్వీపస్య మండ
లమ్, తావదేవ సమాయాతం బలం పార్థివనత్తమ్.) ౮. ఏకస్థా స్ఫుర్వపద్మాస్తే
మండలం బహుయోజనమ్, పర్యాక్రామంత దేశంశ్చ నవీశ్చైల్లావనాని చ. ౯.
తేషాం యుధిష్ఠిరో రాజా సర్వేషాం పురుషర్షభ, వ్యాదిదేశ సవాహ్యనాం భక్త్య
భోజ్యమనుత్తమమ్. ౧౦. సంజ్ఞాశ్చ వివిధాస్తాస్తాస్తేషాం చక్రే యుధిష్ఠిరః.
ఏవం వాదీ వేదితవ్యః పాండవేయోఽయమిత్యుత. ౧౧. అభిజ్ఞానాని సర్వేషాం
సంజ్ఞాశ్చభరణాని చ, యోజయామాస కారవ్యో యుద్ధకాల ఉపస్థితే. ౧౨.

దృష్ట్యా ధ్వజాగ్రం పార్థస్య ధార్తరాష్ట్రే మహామనాః, సహ సర్వైర్మహీ
 పాలైః ప్రత్యహ్వాహత పాండవాః. ౧౩. పాండరేణాతవత్రేణ ద్రియమాణేన
 మూర్ధని, మధ్యే నాగసహస్రస్య బ్రాతృభిః పరిపాలితః. ౧౪. దృష్ట్యా దుర్యో
 ధనం హృష్టాః పాంచాలా యుద్ధసందినః, దధ్ను శృంఖాన్ మహారావాన్ భేరి
 ర్జఘ్ను సుహస్రశః. ౧౫. తతః ప్రహృష్టాం తాం నేనా మభివీక్ష్యాథ పాండవాః,
 బభూవు హృష్టమనసా వాసుదేవశ్చ వీర్యపూర్ణా. ౧౬. లతో హర్షం సమాగమ్య
 వాసుదేవధనంజయా, దధ్నుతుః పురుషవ్యాఘ్రా దివ్యా శంఖా రథే స్థితే. ౧౭.
 పాంచజన్యస్య నిర్ఘోషం దేవదత్తస్య చోదయోః, శ్రుత్వా తు నినదం యోధాః
 శక్తృన్నాత్రం ప్రనుస్తుపుః. ౧౮. యథా సింహస్య నదతః స్వనం శ్రుత్వేతరే కృపాః,
 త్రనేయు ర్నినదం శ్రుత్వా తథాసీదత తద్బలమ్. ౧౯. ఉదతిష్ఠద్రజో భామం న
 ప్రాజ్ఞాయత కించన, అస్తం గత ఇవా దితిశ్చ సైన్యేన రజసా వృణః. ౨౦. నవర్ష
 తత్ర పర్జన్యో మాంసశోణితవృష్టిమూర్ణా, దిక్షు సర్వాణి నైన్యాని తదదృఢత
 మివాభవత్. ౨౧. వాయు సుతః ప్రాదురభూ న్నీచై శృక్మ రక్షణః, విని
 ఘ్నుంస్తాన్యనీకాని శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౨. ఉభే సైన్యే చ రాజేంద్ర యుద్ధాయ
 ముదితే భృశమ్, కురుక్షేత్రే స్థితే యత్నే సాగరక్షుభితోపమే. ౨౩. తయోస్తు
 సేనయో రాసీ దదృఢత స్సతు సంగమః, యుగాంతే సమనస్తాప్తే ద్వయో స్సంగ
 రయో రివ. ౨౪. శూన్యాసీ త్పుష్పివీ సర్వా బాలవృద్ధావశేషితా, జేన
 సేనాసమూహేన సమానీతేన కారవైః. ౨౫. తతస్తే సమయం చక్రః కురు
 పాండవసామకాః, ధర్మాన్ సంసాపయామాసు ర్మృదాయ భరతర్షభ. ౨౬.
 నివృత్తే విహితే యుద్ధే స్యా త్ప్రీతిర్నః పరస్పరమ్, యథాపురం యథాయోగం
 న చ స్యాచ్ఛలనం పునః. ౨౭. వాచా యుద్ధే ప్రవృత్తానాం వాచైవ ప్రతియో
 ధవమ్, నిష్క్రాంతః పుతనామధ్యాన్న హంతివ్యః కదాచన. ౨౮. రథే చ కిం
 నా యోధ్యో గజేన గజధూర్జతః, అశ్వేనాశ్వీ పదాతిశ్చ పాదాశేపైవభారత.
 ౨౯. యథాయోగ్యం యథాకామం యథోత్సాహం యథాబలమ్, సమా
 భావ్య ప్రహర్తవ్యం న విశ్వస్తే న విహ్వలే. ౩౦. ఏకేన సహపాయుక్తః
 ప్రవన్నీ విముఖస్తథా, క్షీణశస్త్రో వివర్తా చ న హంతివ్యః కదాచన. ౩౧. సమా
 తేషు నధుర్యేషు న చ శస్త్రావజీనిషు, నభేరిశంఖవాదేషు ప్రహర్తవ్యం కథంచన.
 ౩౨. ఏవం చ సమయం శ్రుత్వా కురుపాండవసామకాః, విస్మయం పరమం జగ్ముః

జుబూఖండవినిర్మాణపర్వణి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

ప్రేక్షమాణాః పరస్పరమ్. ౩౩. నిర్విశ్య చ మహత్తాన స్తతస్తే పురషర్షభాః, హృష్టరూపాః సుమనసా బభూవు స్సహస్రైనికాః. ౩౪.

ఇతి భీష్మ పర్వాంతర్గత జుబూఖండవినిర్మాణపర్వణి ప్రథమోఽధ్యాయః.

శ్రీవ్యాసదర్శనమ్.

వైశంపాయన ఉవాచ.—తతః పూర్వాపరే సై న్యే సమీక్ష్య భగవాన్పుషిః, సర్వవేదవిదాం శ్రేష్ఠో వ్యాస స్సత్యవతిసుతః, ౧. మరిష్యతి రణే ఘోరే భరతా నాం పితామహః, ప్రత్యక్షదర్శీ భగవాన్ భూతభవ్యభవిష్యవిత్. ౨. వైచిత్ర వీర్యం రాజానం స రహస్యబ్రవీదిదమ్, శోచంతమార్తం ధ్యాయంతం పుత్రాణా మనయం తదా. ౩. వ్యాస ఉవాచ.—రాజా పరితకాలాస్తే పుత్రాశ్చాప్యే చ పార్థి వాః, తే హింసంతీవ సంగ్రామే సమాసాద్యేతరేతరమ్. ౪. తేషు కాలపరీతేషు వినశ్య త్వేవ భారత, కాలచక్రం సమాజ్ఞాయ మాస్మ శోకే మనఃకృభాః. ౫. యది చేచ్ఛసి సంగ్రామే ద్రష్టుమేతా నిశాంసతే, చక్షుర్దామి తే పుత్ర యుద్ధం తత్ర నిశామయ. ౬. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.—స రోచయే జ్ఞాతిపథం ద్రష్టుం బ్రహ్మ సత్తమ, యుద్ధమే తత్త్వశేషేణ శృణుయాం తవ తేజసా. ౭. వైశంపాయన ఉవాచ.—ఏతస్మి న్నేచ్ఛతిద్రష్టుం సంగ్రామం శ్రోతుమిచ్ఛతి, వరాణా మీశ్వరో దాతానంజయాయ వరం దదౌ. ౮. వ్యాస ఉవాచ.—ఏష తే సుజయో రాజా యుద్ధమేత ద్వది వ్యతి, ప్రకాశం వాఽప్రకాశం వాదివా నా యదివా నిశి. ౯. మనసా చింతిత మపి సర్వం వేత్స్యతి సంజయః, నైనం శస్త్రాణి ఛేద్యంతి నైనం బాధిష్యతే శ్రమః. ౧౦. గానల్లాణిరయం జీవా యుద్ధా దస్తా ద్విమాత్మతే, (అహంతు కీర్తిమతేహం కురూణాం భరత్పథ. ౧౧. పాండవానాం చ సర్వేహం ప్రథయిష్యామి మా శుచః, దిష్టమేత స్మరవ్యాఘ్ర) నాభిశోచితు మర్హసి. ౧౨. నచైవ శక్యం సంయంతుం యతో ధర్మ స్తతో జయః. వైశంపాయన ఉవాచ. ఏవముక్త్వా స భగవాన్ కురూణాం ప్రపితామహః. ౧౩. పునరేవ మహాభాగో ధృతరాష్ట్ర మువాచ హ, (ఇహ యుద్ధే మహానాజ భవిష్యతి మహాన్ క్షయః. ౧౪. తథేహ స నిమిత్తాని భయదాన్యుపలక్షయే) శ్యేనా గృధ్రాశ్చ కాకాశ్చ కంకా శ్చ సహితా బక్తైః. ౧౫. సంపతంతి ధ్వజాగ్రేషు సమవాయంశ్చ కుర్వతే, అభ్యగ్రం చ ప్రవశ్యంతి యుద్ధమానందినో ద్విజాః. ౧౬. క్రవ్యాదా భక్షయవ్యంతి మాంసాని గజవాజి నామ్, కటాకటేతి వాక్యంతో ఛైరవా భయవేదినః. ౧౭. కంకాః ప్రయాంతి మధ్యేన దక్షిణా మభితో దిశమ్, ఉభే పూర్వాపరే సంధ్యే నిత్యం పశ్యామి భారత

౧౮. ఉదయాస్తమనే సూర్యం కబంధైః పరివారితమ్, శ్వేతలోహితపర్యంతాః
 కృష్ణగ్రీవాః సవిద్యుతః. ౧౯. త్రివర్ణాః పరిఘానంధౌ భానుమంత మవారయన్,
 జ్వలితాశ్శేందునక్షత్రం నిర్విశేషదినక్షపమ్. ౨౦. అమౌశాగత్రం మయా
 దృష్టం తద్భయాయ భవిష్యతి, అలక్ష్మ్యః ప్రభయా హీనః పారమాస్యాం
 చ కారికే. ౨౧. చంద్రోఽభూ దగ్నివర్ణశ్చ పద్మవర్ణే సభస్తలే, స్వప్స్యంతి
నిహతా వీరా భూమి మావృత్త్యపార్థివాః. ౨౨. రాజానో రాజపుత్రా శ్చ
శూరాః పరిఘబాహవః, అంతరిక్షే వరాహస్య పృథుదంశస్యచోభయోః. ౨౩.
ప్రణదం యుధ్యతో రాత్రౌ రాద్రం నిత్యం ప్రలక్ష్మయే, దేవతాప్రతిమా
త్వైవ కంపంతి చ హసంతి చ. ౨౪. వసుంతి రుధిరం చాస్త్వైః స్విద్యంతి ప్రవతంతి
చ, అనాహతా ద్దుందుభయః ప్రణదంతి విశంపతే. ౨౫. అయుక్తాశ్చ ప్రవ
ర్తంతే క్షత్రియాగోత్రోమనోరథాః శతశ్చ త్వా శ్చ చాపా భాసా శ్శుకా
స్తథా. ౨౬. సారసా శ్చ మయూరా శ్చ వాచోమూచంతే దారుణాః, గృహీత
శస్త్రాః క్రోశంతి చర్మణో వాజిపుష్కరాః. ౨౭. అరుణోదయే ప్రదృశ్యంతే శతశ
శ్శుభవ్రజాః, ఉభే సంద్యే ప్రకాశేతే దిశోదాహసమాద్భవే. ౨౮. పర్జన్యః
పాంసువన్దీ చ మాంసవన్దీ చ భారత, యా చైషా విశ్రుతా రాజం స్త్రైలోకే
సాధుసమృతా. ౨౯. అరుంధతీ తియాప్యేష వసిష్ఠః పృష్ఠతః కృతః, (రోహిణీం
షీడయన్నేష స్థితో రాజా కన్దేశ్వరః.) ౩౦. వ్యావృత్తం లక్ష్మ సోమస్య భవి
ష్యతి మహద్భయమ్, అనభే చ మహామూరః స్తనితః శ్రూయతే న్వనః. ౩౧.
వాహనానాం చ రుదతాం నివతంత్యశుభిందవః. ౩౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత జంబూఖండవినిర్వాణపర్వణి ద్వితీయోఽధ్యాయః.

— నిమిత్తాఖ్యాం. —

వ్యాస ఉవాచ. — భరాగోష ప్రజాయంతే రమంతే మాతృభిస్తుతాః, ఆన
 ర్తవపుష్పఫలం దర్శయంతి వనే ద్రుమాః. ౧. గర్భిణ్యో జాతపుత్రా శ్చ జనయంతి
 విభీషణాః, క్రవ్యాదాః పక్షిభిశ్చాపి సహాన్నంతి పరస్పరమ్. ౨. త్రివిషాణా
 శ్చతుర్వేతాః పంచపాదా ద్విమేహనాః, ద్విశీర్షాశ్చ ద్విపుచ్ఛాశ్చ దంష్ట్రీణః
 పశవోఽశివాః. ౩. జాయంతే వివృతాస్యా శ్చ వ్యాహరంతోఽశివా గిరః, త్రిపదా
 శ్శిఖనస్తార్ష్యా శ్చతుర్దంష్ట్రా విమాణినః. ౪. తథైవాన్యా శ్చ దృశ్యంతే స్త్రియో వై
 బ్రహ్మవాదినామ్, వైవతేయా మయూరాంశ్చ జనయంతి పురే తవ. ౫. నో వత్సం
 బడబా సూతే శ్వా నృగాలం మహిషతే, కుక్కురాన్ కరభాత్వైవ శుకాశ్చ శుభ

వాదినః. ౬. శ్రీయః కాశ్చి త్రైజాయంతే చతస్రః పంచకన్యకాః, జాత
మాత్రాశ్చ సృత్యంతి గాయంతి చ మాసుతి చ. ౭. పృథక్ జనస్య సర్వస్య
క్షుద్రకాః ప్రహసంతి చ, సృత్యంతి పరిగాయంతి వేదయంతో మహద్భయమ్. ౮.
ప్రతిమా శాచిఖంత్యేతాః సశస్త్రాః కాలచోదితాః, అన్యోన్యమభిధావంతి శిశ
వో దండపాణయః. ౯. అన్యోన్య మభిముఖ్యంతి సగరాణి యయుత్సవః.
పద్మోత్పలాని పృథేషు జాయంతే కముకాని చ. ౧౦. విష్యగ్వాతాశ్చ వాంత్సు
గ్రారణో నా ప్యుపశామ్యతి, అభీక్ష్యంకంపతే భూమి రర్కం రాహు రుపైతిచ. ౧౧.
శ్వేతో గ్రహ ప్రభా చిత్రం సమతిక్రమ్య తివ్రతి, అభావం హి విశేషేణ కురూ
ణాం తత్ర వశ్యతి. ౧౨. ధూమకేతు ర్హామూరః పువ్యం చాక్రమ్య తివ్రతి,
సేనయారశిం ఘోరం కరిష్యతి మహాగ్రహః. ౧౩. మఘాస్యంగారకో వక్రః
శ్రవణే చ బృహస్పతిః, భగం నక్షత్రమౌక్రమ్య సూర్యపుత్రేణ వీడ్యతే. ౧౪.
కుక్రః ప్రాప్తవదే పూర్వే సమాబుహ్య విరోచతే, ఉత్తరే తు పరిక్రమ్య
సహిత స్సముదీక్ష్యతే. ౧౫. శ్వేతో గ్రహః ప్రజ్వలితః సధూమ ఇవపావకః,
విందం తేజస్వి నక్షత్రం జ్యేష్ఠామౌక్రమ్య తివ్రతి. ౧౬. ధ్రువః ప్రజ్వ
లితో ఘోర మవసవ్యం ప్రవర్తతే, రోహిణీ వీడ్యంతే తా పుభాచ శశిభా
స్కరా. ౧౭. చిత్రాస్వాత్యంతరే చైవ ధిష్ఠితః వరుషగ్రహః, వక్రానువక్రం కృత్వా
చ శ్రవణం పావకప్రభః. ౧౮. బ్రహ్మరాశిం సమావృత్య లోహితాంగో వ్యవస్థితః,
సర్వసవ్యపరిచ్ఛిన్నా పృథివీ సస్యశాలినీ. ౧౯. పంచశీరా యవాశ్చాపి కతశీరాశ్చ
శాలయః, ప్రధానా సుర్యలోకస్య యదాయత్త మిదం జగత్. ౨౦. తా గావః
ప్రస్తుతా వత్సైః శోణితంప్రక్షరంత్యత, నిశ్చేరురర్చిషశ్చాపాత్ ఖడ్గాశ్చ జ్వలితా
భృశమ్. ౨౧. వ్యక్తం వశ్యంతి కస్తాః సంగ్రామం సముపస్థితిమ్, అగ్నివర్ణా యథా
భాసః శస్త్రాణాముదకన్య చ. ౨౨. కవచానాం ధ్వజానాం చ భవిష్యతి మహాకౌశ్మ
యః, పృథవిశోణితావర్తా ధ్వజోడుపసమాకులా. ౨౩. కురూణాం వైశసే రాజా
పాండవై స్సహ భారత, దిక్షు ప్రజ్వలితా స్యాశ్చ వ్యాహరంతి మృగద్విజాః. ౨౪.
అత్యహితం దర్శయంతో వేదయంతో మహద్భయమ్, ఏకపక్షాచీరణః శకునిః
ఖచరో నిశి. ౨౫. కాద్రం వదతి సంరబ్ధ శ్శోణితం ఛర్దయన్నివ, శస్త్రాణి చైవ
రాజేంద్ర ప్రజ్వలంతీవ సంస్థితా. ౨౬. సప్తషీణా ముదారాణాం సమవచ్ఛాద్యతే
ప్రభా, సంవత్సరస్థాయినో చ గ్రహా ప్రజ్వలితాపుభా. ౨౭. విశాఖాయా
స్సమీపస్థో బృహస్పతిశ్చైవ శ్చరా, అశోభితా దిశ స్సర్వాః పాంసువర్షై స్థుమం

తతః. ౨౮. ఉత్పాతమేఘా రాద్రాశ్చ రాత్రౌ వర్షంతి శోణితమ్, కృత్తికాం వీడ
యం స్తీక్తై ర్నక్షత్రం పృథివీపతే. ౨౯. అభీక్షణవాతా వాయంతే ధూమకేతు
మవస్థితాః, విషమం జనయం త్యేతే అక్రందజననం మహత్. ౩౦. త్రిషు సర్వే
షు పూర్వేషు నక్షత్రేషు విశాంపతే, గృధ్రస్సంపతతే కీర్ణే జనయాన్ భయము
త్తమమ్. ౩౧. చతుర్దశీం పంచదశీం భూతపూర్వాం చ ఖండకీమ్, చంద్రసూర్యా
పుభా గ్రస్తా వేకమాసీం త్రయోదశీమ్. ౩౨. అవర్షణి గహవేతో ఐజా సంక్ష
యయిష్యతః, శోణితై ర్నక్షత్రంపూర్ణా అత్పస్తా స్తత్ర రాక్షసాః. ౩౩. ప్రతి
స్తోతో మహానద్యః నరిత శ్శోణితోదకాః, ఘనాయమానాః కూపాశ్చ నర్దంతి
వృషభా ఇవ. ౩౪. పతంత్యుల్కాః సనిగ్ధాతాః శక్రాశనిసుప్రభాః, అద్య చైవ
నిశాం వ్యుష్టా మనయం సమవాప్య్యథ. ౩౫. వినిస్సృత్య మహేలాల్కాభి స్త్రీమి
రం సర్వతోదిశమ్, అన్యోన్యముచతిష్ఠద్భి స్తత్రచోక్తం మహర్షిభిః. ౩౬. భూమి
పాలసూనాణాం భూమిః పాస్యతి శోణితమ్, కైలాసమందరాభ్యాం తు తథా
హిమవతో గిరేః. ౩౭. సమాన్తశో మహాశబ్దః ఖచరాణి పతంతి చ, మహాభూతా
భూమికంఠే చత్వారిః సాగరాః పృథక్. ౩౮. వేలా ముద్వర్తయంతీవ ఊర్భ
యంతో వసుంధరామ్, వృక్షాన్ ప్రమథ్య వాంత్యుగ్రా వాతా శ్వర్కరఃర్షిణః.
౩౯. అభగ్నా స్సుమహావ్రాతై రశనీభిః సమాహతాః, పృక్షాః పతంతి చైత్యాశ్చ
గ్రామేషు సగరేషు చ. ౪౦. నీలలోహితవీరశ్చ భవత్యగ్ని ర్హుతోద్విజైః,
వామార్చి ర్దుష్టగంధశ్చ ముంచన్ వై దారుణం స్వనమ్. ౪౧. స్వర్భా గంధా
రసాశ్చైవ విఘ్నతా వహీపతే, ధూమం ధ్వజాః ప్రమంచంతి కంపమానా
ముహుర్దుహుః. ౪౨. ముంచంత్యం గారవర్షం చ భేర్యశ్చ షటహా స్తథా,
శిఖరాణాం సమృద్ధానా ముపరిస్తాత్ సముతథః. ౪౩. వాయనాశ్చ రువం
త్యుగ్రం వామం మండల మార్చితాః, షక్వా వక్త్రేతి సుభృశం వావాశ్యం
తే వయాసి చ. ౪౪. నిలీయంతే ధ్వజాగ్రేషు క్రయాను పృథివీక్షితామ్,
ధ్యాయంతః ప్రకిరంత శ్చ వ్యాళా వేపథసంయుతాః. ౪౫. దీనాస్తరంగమా
స్సర్వే వారణా స్సలిలాశ్రయాః, వీరచ్చృత్వా భవానశ్ర ప్రాప్తకాలం
వ్యవస్యతామ్. ౪౬. యథా లోకః సముచ్చేదం నాయం గచ్ఛేత్ భారత.
వైశంపాయన ఉవాచ.—పితృర్వచోనిశమ్యైశం ధృతరాష్ట్రోబ్రవీదిదమ్. ౪౭. దిష్ట
మేతత్పురా మన్యే భవిష్యతి నరక్షయః, రాజానః క్షత్రిధర్మైర్యద్యవధ్యంత సం
యుగే. ౪౮. వీరలోకం సమాసాద్య సుఖం ప్రాప్యంతి కేవలమ్, ఇహ కీర్తిం పరే

లోకే దీర్ఘ కాలం మహాసుఖమ్. ౪౯. ప్రాప్స్యంతి పురుషవ్యాఘ్రాః ప్రాణాం
 స్వక్త్వా మహాహవే. వైశృపాయన ఉవాచ.—ఏవం మునిస్తథేత్యుక్త్వా కపింద్రో
 రాజన త్తమ. ౫౦. ధృతరాష్ట్రేణ పుత్రేణ ధ్యానమన్వగమత్పరమ్, స మహూర్తం తథా
 ధ్యాత్వా పునరేవాబ్రవీద్వచః. ౫౧. అనంతయం పార్థివేంద్ర కాలస్సంక్షయతే
 జగత్, సృజతే చ పునర్లోకా నేహ విద్యతి శాశ్వతమ్. ౫౨. జ్ఞాతీనాం చ కురూ
 ణాం చ సంబంధి సుహృదాం తథా, ధర్మ్యం దర్శయ పంథానం సమగ్రో హ్యసి
 వారణే. ౫౩. త్సుద్రం జ్ఞాతివధం ప్రాహుర్దా కురుష్వ మమాప్రియమ్, కాలోఽయం
 పుత్రరూపేణ తవ జాతో విశాంపతే. ౫౪. న నధః పూజ్యతే వేదే హితం నైవ
 కథంచన, మాన్యాత్స ఏనం యో మాన్యాత్ కులధర్మం స్వకాం తనుమ్. ౫౫. కాలే
 నోత్పదగంతాసి ఇత్యే సతి యథాపది, కులస్యాస్య వినాశాయ తతైవ చ
 మహీతీతామ్. ౫౬. అనగ్రో రాజ్యరూపేణ తవ జాతో విశాంపతే, లుప్తధర్మా
 పరేణాసి ధర్మం దర్శయ వై సుతా. ౫౭. తేన రాజ్యేన దుర్ధర్ష యేన ప్రా
 ప్తోఽసి కిల్బిషమ్, యశోధర్మంచకీర్తిం చ పాలయ స్వర్గమాప్స్యసి. ౫౮. అభంతాం
 పాండవా రాజ్యం శర్మ గచ్ఛంతు కౌరవాః, ఏవం బ్రువతి విప్రందే ధృత
 రాష్ట్రోఽంబికాసుతః. ౫౯. ఆక్షిప్య వాక్యం వాక్యజ్ఞో వాక్యం చైవాబ్రవీత్సునః.
 ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.—యథా భర్తా వేత్తి తతైవవేత్తా భావా భావో విదితో మే
 యథార్థో, స్థానైహి సంముహ్యతి తాత లోకో మాం చాపి లోకాత్తక మేవ విద్ధి.
 ౬౦. ప్రసాదయేత్వా మతులప్రభావం త్వం నో గతి ర్దర్శయితా చ ధీరః, సచాపి
 తే వశగా మే సుతాశ్చ న కల్తవం కర్తు మిహార్హ సేహి మామ్. ౬౧. త్వం హి ధర్మ
 ప్రవృత్తిశ్చ యశః కీర్తిశ్చ భారతి, కురూణాం పాండవానాం చ మాన్యశ్చాపి
 పితామహః. ౬౨. వ్యాస ఉవాచ.—వైచిత్ర వీర్య సృపతే యత్తే మనసి వర్తతే,
 అభిధత్స్వ యథాకామం ఛేత్తాస్తి తవ సంశయమ్. ౬౩. ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ.—
 యాని లింగాని సంగ్రామే భవంతి విజయిష్యతామ్, తాని సర్వాణి భగవన్ శ్రోతుమి
 చ్ఛామి తత్త్వతః. ౪. వ్యాస ఉవాచ.—ప్రసన్నభాః పావకరత్కిః ప్రదక్షిణావర్తశిఖో
 విధూమః, పుణ్యా గంధాశ్చాపహితీనాం ప్రవాంతి జయస్యైతద్భావినో రూపమా
 హుః. ౬౫. గంభీరఘోషాశ్చ మహాస్వనాశ్చ శింఖా మృదంగాశ్చ నదన్దియత్ర, విశుద్ధ
 రశ్మిస్తపనశ్శీతే చ జయస్యైతద్భావినో రూపమాహుః. ౬౬. ఇష్టావాచః ప్రస్తుతా
 వాయసానాం సంప్రస్థితానాం చ గమిష్యతాం చ, యే పృథతస్తే త్వరయంతి రా
 జా యే చాగ్రతస్తే ప్రతిజోధయంతి. ౬౭. కల్యాణవాచశ్శకునా రాజహంసాః శుకాః

కౌంచాః శతపత్రాశ్చ యత్ర, ప్రదక్షిణాశ్చైవ భవంతి సంఖ్యే ద్రువం జయస్తత్ర
 నదంతి విప్రాః. ౬౮. అలంకారైః శవచైః కేతుభిశ్చ సుఖప్రణాదైః.
 తైర్వా హయానామ్, బ్రాజవతీ మప్రతివీక్షణీయా యేహం చమూస్తే
 విజయంతి శత్రూః. ౬౯. హృష్టా వాచ స్తథా సత్త్వం యోధానాం యత్ర భా
 రత, స మ్లూయంతి సజశ్చైవ తే తరంతి రణోదధిమ్. ౭౦. ఇష్టా వాచః
 ప్రవిప్లస్య దక్షిణే ప్రవివిక్షతః, పశ్వా స్సంధారయం త్యర్థ మగ్రే చ ప్రతి
 షేధికాః. ౭౧. శబ్దరూపరసస్పర్శగంధాశ్చా వికృతా శ్శుభాః, సదా హర్ష
 శ్చ యోధానాం జయతా మిహ లక్షణమ్. ౭౨. అనుగా వాయవో వాంతి తథా
 బ్రాణి సయాంసి చ, అనుప్లవంతి మేఘాశ్చ తథైవేంద్రధనుంషి చ. ౭౩. ఏతాని
 జయమానానాం లక్షణాని విశాంపతే, భవంతి విపరీతాని ముమూర్షూణాం జనా
 ధిస. ౭౪. అల్పాయాం వా మహత్యాం వా సేనాయా మితి నిశ్చయః, హర్షో
 యోధగుణశ్చైకో జయలక్షణ ముచ్యతే. ౭౫. ఏకో దీర్ఘో దారయతి సేనాం
 సుమహతీమపి, తాం దీర్ఘా మనుదీర్యంతే యోధా శ్శూరితరా అపి. ౭౬. దుర్ని
 వర్త్యా తదా వైవ ప్రభగ్నా మహతీ చమూః, అపామివ మహావేగా త్రుప్తా మృగ
 గణా ఇవ. ౭౭. వైవ శక్త్యా సమాధాతుం సన్ని పాతే మహాచమూః, దీర్ఘా మిత్యేవ
 దీర్యంతే సువిద్వాంసోఽపి భారత. ౭౮. భీతా భగ్నాశ్చ పూప్రేక్ష్య భయం భూ
 యోఽభివర్ధతే, ప్రభగ్నా సహసా రాజాః దిశో విద్రవతే చమూః. ౭౯. వైవ స్థాప
 యితుంశక్త్యా శూరైరపి మహాచమూః, సంస్తృత్య మహతీం సేనాం చతురంగాం
 మహిషతే. ౮౦. ఉపామై ర్విజయం శ్రేష్ఠ మాహుర్భేదేన మధ్యమమ్,
 జనుస్య ఏష విజయో యో యుద్ధేన విశాంపతే. ౮౧. షహా దోషః సన్నిపాత
 స్తస్యాద్యక్షయ ఉచ్యతే, పరస్పరజ్ఞాః సంచృష్టాః వ్యవధూతా స్సునిశ్చితాః. ౮౨.
 అపిపంచాశితంశూరా మృగ్ధంతి మహతీం చమూమ్, అపివా పంచషట్సప్త విజయం
 త్యునివ ద్దినః. ౮౩. స వైసతేయో గరుడః ప్రశంసతి మహాజనమ్, దృష్త్వా సుప
 గ్ధాపచితిం మహత్యా అపి భారత. ౮౪. స బాహుశ్శ్రేణ సేనాయా జయో భవతి
 నిత్యశః, అధ్రవో హి జయోనామ దైవం చాత్ర వరాయణమ్ ౮౫. జయవంతో
 హి సంగ్రామే క్షయవంతో భవంతి హి. ౮౬.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి తృతీయోఽధ్యాయః.

శ్రీమహాభారతము.

వైశంపాయన ఉవాచ. — ఏవముక్త్యా యయా వ్యాసో భృతరాష్ట్రాయ

ధీమాశే, దృతరాష్ట్రోఽపి తచ్చుత్వా ధ్యానమేవాన్వపద్యత. ౧. న ముహూర్తమివ
 ధ్యాత్వా వినిశ్చ్యస్య ముహూర్తహుః, సంజయం సంశితాత్నాన మవృచ్ఛ ద్భరతర్షభ.
 ౨. సంజయే మే మహీపాలాః శూరా యుద్ధాభివందినః, అన్యోస్య మభినిష్కుంతి
 శస్త్రైరుచ్చావచై రిహ. ౩. పార్థివాః పృథివీపేతోః సమభిత్వజ్య జీవితమ్, నవా
 శామ్యంతి నిష్కుంతో వర్ధయంతి యమక్షయమ్. ౪. భామ మైశ్వర్య మిచ్ఛంతో
 న మృత్యంతే పరస్పరమ్, మన్యే బహుగుణాం భూమిం తస్మాత్సమాత్మ్య సంజయ.
 ౫. బహూని చ సహస్రాణి ప్రయుతాన్యర్బదాని చ, కోట్యశ్చ పీఠలోకానాం
 సమేతాః కరుజాంగలే. ౬. దేశానాం చ పరీమాణం నగరాణాం చ సంజయ,
 శ్రోతుమిచ్ఛామి తత్త్వేన యత ఏతే సమాగతాః. ౭. దివ్యబుద్ధిప్రదీపేన యుక్త
 స్త్వం జ్ఞానచక్షుషా, ప్రభావాత్తస్య విప్రశ్లేర్వాసస్యామితతేజసః. ౮. సం
 జయ ఉవాచ:—యథాప్రజ్ఞం మహాప్రజ్ఞ భూమాః పత్యూమి తే గుణాః,
 శాస్త్రచక్షురవేక్షస్య నమస్తే భరతర్షభ. ౯. ద్వివిధానీహ భూతాని చరాణి స్థావ
 రాణి గ ^{సర్వా} ~~సర్వా~~ జానాని శివిధా యోని రండస్వేదజరాయుజాః. ౧౦. త్రయాణాం
 ఖలు సర్వమాం శ్రద్ధా రాజా జరాయుజాః, జరాయుజానాం ప్రవరా మానవాః
 పశవశ్చయే. ౧౧. నానారూపధరా రాజం ప్రేమాం భేదా శ్చతుర్దశ, అరణ్య
 వాసినః సప్తసప్తైశాం గ్రామవాసినః. ౧౨. సింహా వ్యాహ్రావరాహా శ్చ మహిషా
 వాకగాస్తభా, ఋక్షా శ్చ వానరాశ్చైవ సప్తరణ్యాః స్మృతా సృప. ౧౩. గౌరజా
 విమనుష్యాశ్చ అశ్వాశ్వతరగర్దభాః, ఏతే గ్రామ్యా సృమాఖ్యాతాః పశవ సప్త సా
 ధుభిః. ౧౪. ఏతే వై పశవో రాజా గ్రామ్యరణ్యా శ్చతుర్దశ, వేదోక్తాః పృథివీ
 పాల యేషు యజ్ఞాః ప్రతిష్ఠితాః. ౧౫. గ్రామ్యాణాం పురుషాః శ్రేష్ఠాః సింహాశ్చ
 రణ్యవాసినామ్, సర్వేషా మేవ భూతానా మన్యోన్యేనోపజననమ్. ౧౬. ఉద్భి
 జ్ఞాః స్థావరాః ప్రోక్తా ప్రేమాం పంచైవ జాతయః, పృక్షగుల్మలతాపత్య స్త్వక్నారా
 స్తృణజాతయః. ౧౭. తేషాం వింశతిరేకోనా మహాభూతేషు పంచసు, చతుర్ద్విం
 శతి రుద్భిషా గాయత్రీ లోకసమృతా. ౧౮. యఏతాం వేదగాయత్రీం పుణ్యాం సర్వ
 గుణాన్వితామ్, తత్త్వేన భరతశ్రేష్ఠ సలోకేన ప్రణశ్యతి. ౧౯. భూమా చ జాయ
 తే సర్వం భూమా సర్వం చినశ్యతి, భూమిః ప్రతిష్ఠా భూతానాం భూమిరేవ సనా
 తనమ్. ౨౦. యస్య భూమి స్తస్య సర్వం జగత్ స్థావరజంగమమ్, తత్రాతిగృధ్ధా
 రాజానో వినిష్కుంతీతలేతరమ్. ౨౧.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి చతుర్థోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—నదీనాం పర్వతానాం చ నామధేయాని సంజయ,
తథా జనపదానాం చ యే చాన్యే భూమిమాశ్రితాః.౧. ప్రమాణం చ ప్రమాణజ్ఞ
పృథివ్యా మమ సర్వతః, నిఖలేన సమాచక్ష్య కాననాని చ సంజయ. ౨. సంజయ
ఉవాచ:—పంచమాని మహారాజ మహాభూతాని సంగ్రహత్, జగత్స్థాని సర్వాణి
సమాన్యాహుర్ నీషిణః. ౩. భూమిరావస్తథా తేజో వాయురాకాశ మేవ చ, గుణో
త్తరాణి సర్వాణి తేషాం భూమిః ప్రధానతః. ౪. శబ్దః స్వరశ్చ రూపం చ రసో గంధశ్చ
పంచమః, భూమీరేతే గుణాః ప్రోక్తా ఋషిభి స్తత్త్వవేదిభిః. ౫. చత్వారోఽపు గు
ణా రాజగ్ గంధ స్తత్ర న విద్యతే, శబ్దః స్వరశ్చ రూపం చ తేజసోఽథ గుణా
స్త్రయః. ౬. శబ్దః స్వరశ్చ వాయోస్తు ఆకాశే శబ్ద ఏవ తు, ఏతే పంచగుణా రా
జగ్ మహాభూతేషు పంచమ. ౭. వర్తంతే సర్వలోకేషు యేషు ధాతాః ప్రతిష్ఠి
తాః, అన్యోన్యే నాభివర్తంతే సామ్యం భవతి నై యదా. ౮. యదా తు విషమీ
భావ మావేశంతి సరస్వరమ్, తదా దేహైర్దేహవంతో వ్యతిరోహంతినాన్యథా. ౯.
ఆనుపూర్వ్యా విసశ్యంతి జాయంతే చానుపూర్వశః, సర్వాణ్యపఃమేయాణి తదే
షాం రూపమైశ్వరమ్. ౧౦. తత్ర తత్ర హి దృశ్యంతే ధాతివః పాంచభూతికాః,
తేషాం మనుష్యా స్తర్కేణ ప్రమాణాని ప్రచక్షతే. ౧౧. అచింత్యాః కలు యే
భావా నతాం స్తర్కేణ సాధయేత్, ప్రకృతిభ్యో వరం య స్త్వి తదచింత్యస్య లక్ష
ణమ్. ౧౨. సుదర్శనం ప్రవక్ష్యామి ద్వీపం తు కురునందన, పరిమండలో మహారాజ
ద్విపోఽసౌ చక్రసంస్థితః. ౧౩. నదీజలప్రతిచ్ఛన్నః పుష్కరైశ్చాభ్రసన్నిభః,
పురైశ్చ వివిధాకారై రమ్యై ర్జనపదై స్తథా. ౧౪. వృక్షైః పుష్పగలౌపేతైః
సంవన్మధనధాన్యవాన్, లవణేన సముద్రేణ సమంతాత్పరివారితః. ౧౫. యథా
హి పురుషః పశ్యే దాదర్శే ముఖచూర్తి నః, ఏవం సుదర్శనద్విపో దృశ్యతే చంద్ర
ముండలే. ౧౬. ద్వీరంశే విప్రుల స్తత్ర ద్వీరంశే చ శిశో మహాన్, సర్వావధిసమా
వాయః సర్వతః పరివారితః. ౧౭. ఆపస్త్యోఽన్యో విష్ణుమా శేష స్సంక్షేప ఉచ్య
తే, శతరోఽన్య ఉచ్యతే చాయ మేవ సంక్షేపః శృణు. ౧౮.)

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి, పంచమోఽధ్యాయః.

—ॐ భూమ్యాదిపరిమాణవివరణమ్. ॥—

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:—ఉక్తో ద్వీపస్య సంతేపో విధివ ద్బుద్ధిమం స్త్వయా, తి
త్తజ్ఞశ్చాసి సర్వస్య విస్తరం బ్రూహ సాజయ. ౧ యావాన్ భూమ్యనకాశోఽయం
దృశ్యతే శశలక్షణే, తస్య ప్రమాణం బ్రబ్రూహ తతోవత్స్యసి విప్రులమ్. ౨. ఏవ

ముక్తస్స రాజ్ఞా తు సజయో వాక్యమబ్రవీత్. సంజయ ఉవాచ—స్రాగాయతామ
హారాజ వడేతే వర్షపర్వతా. 3. అవగాధా హ్యభయత స్సముద్రై పూర్వపశ్యి
 మా, హేమవాహ హేమకూటశ్చ నివధశ్చ నగోత్తమః. ౪. నీలశ్చ వైడూర్య
 మయాః శ్వేతశ్చ శశిసన్నిభః, సర్వధాతుపివద్ధ శ్చ శృంగవాన్నామ పర్వతః. ౫.
 ఏతే నై వర్వతా రాజా సిద్ధచారణనేవితాః, తేహేమంతరవిష్కంభా యోజ
 నాని సహస్రశః. ౬. తత్ర పుణ్యా జనపదా స్తాని పుణ్యాని భారతి, వసంతి తేషు
 సత్త్వాని నానాజాతీని సర్వశః. ౭. ఇదంతు భారతం వర్షం తతో హైమవతం పరమ్,
 హేమకూటా త్వరం చైవ హరివర్షం ప్రచక్షతే. ౮. దక్షిణేన తు నీలస్య నివధ
 స్సోత్తరేణ తు, స్రాగాయతో మహాభాగ మూల్యవా న్నామ పర్వతః. ౯. తతః
 వరం మూల్యవతః పర్వతో గంధమాదనః, తేనైవ క్రమయోగేన పర్వతో గంధ
 మాదనః. ౧౦. విరిముండల స్తయోర్ధ్వే మేరుః కనకపర్వతః, అదిత్యతరుణాభాసో
 విధూమ ఇన పావకః. ౧౧. యోజనానాం సహస్రాణి ఖండశాఢః కిల స్త్రుతః, ఉచ్చై
 శ్చ సతురాశీతి ర్లోజనానాం మహీపతే. ౧౨. ఉర్ధ్వంచాధశ్చ తిర్యక్చ లోకా
 నావృత్య తిష్ఠతి, తస్య సార్వేష్వమీ ద్వీపా శ్చ త్వారః సంక్రితా విభాః. ౧౩.
 భద్రాశ్వః కేతుమాలశ్చ జంబుద్వీపశ్చ భారత, ఉత్తరాశ్చైవ కురవః కృతపుణ్య
 ప్రతిశ్రయాః. ౧౪. వివాగ స్సముఖో యస్తు సువర్ణస్యాత్తజః కిల, సనై వివిధ
 యామాస సౌవర్ణాః వీక్ష్య వాయసా. ౧౫. మేరు రుత్తమమధ్యానా మధ
 మానాం చ పక్షిణామ్, అవిశేషకరో యస్తా తస్మాదేన త్యజామ్యహమ్. ౧౬.
 తమాదిత్యోఽను పర్యేతి సంతతం జ్యోతిషాం వరః, చంద్రమా శ్చ ససక్షత్రో
 వాయుశ్చైవ ప్రదక్షిణః. ౧౭. సర్వతో మహారాజ దివ్యపుష్పలంఘిని,
 భసనైరావృతః సర్వై ర్జాంబూనదిపరిష్కృతైః. ౧౮. తత్ర దేవగణారాజా
 గంధర్వాసురగాక్షసాః, అప్సరోగణసంయుక్తాః శైలే క్రిడంతి సర్వదా. ౧౯. తత్ర
 బ్రహ్మ చంద్రశ్చ శక్రశ్చాపి సురేశ్వరః, సమేత్య వివిధైర్యజ్ఞై ర్యజంతే నేకదక్షి
 ణైః. ౨౦. తుంబురు ర్నారద శ్చైవ విశ్వావసుర్వాహహూహూ, అభిగమ్యామ
 రశ్రేష్ఠా స్తుప్తుపు ర్వివిధైః ప్రవైః. ౨౧. సప్తర్షయో మహాత్మానః కశ్యపశ్చ ప్రజా
 పతిః, తత్ర గచ్ఛంతి భద్రంతేనదా పర్వణిపర్వణి. ౨౨. తస్యైవ మూర్ధస్యశినాః
 కావ్యో దివి మహీపతే, హైమాని తస్య రత్నాని తస్యైతే రత్నపర్వతాః. ౨౩.
 తస్మా త్మూచేరో భగవాం శ్చ తుర్థం భాగమశ్నుతే, లతః కళాంశం విత్తస్య మను
 ష్యేభ్యః ప్రయచ్ఛతి. ౨౪. సార్వేష్వ తస్మాత్తరే దివ్యం సర్వతః కుసుమైశ్చితమ్.

కర్ణికారవనం రమ్యం శిలాజాలసముద్గతమ్. ౨౫. తత్ర సాక్షాత్ పురుషోద్భవై
 ద్భూతైః సుమావృతః, ఉమానహయో భగవాన్ రమతే భూతభావనః. ౨౬.
 కర్ణికారమయీం మాలాం బిభృత్పాదావలంబినీమ్, త్రిభిక్షతైః కృతోద్భృత
 శ్రీభిన్నుర్యై రివోదితైః. ౨౭. తముగ్రతపన స్పిద్ధాః సువ్రతాః సృత్యవాదినః,
 వశ్యంతి సహి దుర్వృత్తైః శక్యో ద్రష్టుం మహేశ్వరః. ౨౮. తస్య తైలస్య శిర
 సః శీరధారా నరేశ్వర, విశ్వరూపా పరిమితా భీషణిర్హతనిస్సనా. ౨౯. పుణ్య
 పుణ్యతమైర్జుషా గంగా భాగీరథీ శుభా, పతత్యజన్త్రవేగేన ప్రాదే చంద్రమసంకృభే. ౩౦.
 తయా హ్యుత్పాదితః పుణ్యః సప్రద స్సాగరోపమః, తాం ధారయామాస తదా
 దుర్ధరాం పర్వతై రపి. ౩౧. శతం వర్షసహస్రాణాం శిరసైవ పినాశధృత్, మేరో
 స్తు పశ్చిమే పార్శ్వే కేతుమాలా మహీచలే. ౩౨. జంబూఖండే చ తత్రైవ మహా
 జనపదో వృష, ఆయుర్దశసహస్రాణి హేమాం తత్ర భారత. ౩౩. సువర్ణవర్ణాశ్చ నరాః
 శ్రీయశ్శాస్త్రసంపదాః, అనామయా వీరశోకా నిత్యం ముదితమానసాః.
 ౩౪. జాయంతే మానవాస్తత్ర నిష్పప్త కనక ప్రభాః, గంధమాదినశృంగేషు కుబేర
 సుహ రాక్షసైః. ౩౫. సంవృతో వృరసాం సంఘై ర్దేవతే గుహ్యాకాఢివః, గంధమా
 దనపార్శ్వే తు పరేత్సవరగండికాః. ౩౬. ఏకాదశ సహస్రాణి వర్ణాణాం పరమా
 యువః, తత్ర కృష్ణా నరా రాజంస్తేజోయుక్తా మహాబలాః. ౩౭. శ్రీయశోచ్చిత్వ
 ల్పర్ణాభాః సర్వా స్సుప్రి యదర్చనాః, సిలోత్పలతరం శ్వేతంశ్వేతా ధైర్యకం పరమ్.
 ౩౮. వర్ష మైరవాతం రాజ న్నానాజనపదావృతమ్, ధనుస్సంస్థే మహారాజ ద్వే
 వర్ణే దక్షిణోత్తరే. ౩౯. ఇత్యావృతం మధ్యమం తు పంచవర్ణాణి చైవ హి, ఉత్తిరోత్త
 రమేతేభ్యో వర్ష ముద్రిచ్యతే గుణైః. ౪౦. ఆయుఃప్రమాణ మారోగ్యం ధర్మతః
 కామతోర్ధ్వతః, సమన్వితాని భూతాని తేషు పర్వేషు భారత. ౪౧. ఏవమేషా మహారా
 జ పర్వతైః పృథివీ చితా (హేమకూట స్తు సుమహా కైలాసో నామ పర్వతః) ౪౨. య
 త్ర వై శ్రవణో రాజన్ గుహ్యకైః సహ మోదతే, అభ్యుత్థిరేణ కైలాసం మనాశం
 కర్వతే ప్రతి. ౪౩. హిరణ్యశృంగ స్సుమహా దివ్యో మణిమయో గిరిః, తస్య పార్శ్వే
 కువాద్దివ్యం శుభ్రం కాంచనవాలుః. ౪౪. రమ్యం బిందు సరో నామ యత్ర
 రాజా భగీరథః, దృష్ట్వా భాగీరథీం గంగా మువాస బహుశాస్సమాః. ౪౫. యాపా
 మణిమయాస్తత్ర చైత్యాశ్చాపి హిరణ్మయాః, తత్రేష్టా తు గతిః సింధి సహస్రాక్షా
 మహాయశాః. ౪౬. సప్తా భూతపతిర్మత్ర సర్వలోకా సనాతనః, ఉపాస్యతే

తిగ్గతేజా యత్ర భూతైః సముత్పత్తిః. ౪౭. నరనారాయణౌ బ్రహ్మ మనుః స్థాణుశ్చ
 పంచమః, తత్ర దివ్యా త్రివధగా ప్రథమం తు ప్రతిష్ఠితా. ౪౮. బ్రహ్మలోకా దవక్రాం
 తా సప్తధా ప్రతిపద్యతే, వన్యోకసారా నభినీ పావసీ చ సరస్వతీ. ౪౯. జంబూ
 నదీ చ సేతా చ గంగా సింధు శ్చ సప్తమీ, అచింత్యా దివ్యసంకాకాః ప్రభోరే
 షైవ సంవిధిః. ౫౦. ఉపాసతే యత్ర శక్రం సమాస్రయుగవర్యయే, దృశ్యాదృశ్యా
 చ భవతి తత్రతత్ర సరస్వతీ. ౫౧. ఏతా దివ్యా సప్త గంగా త్రిషు లోకేషు
 విశ్రుతాః, రక్షాంసి వై హిమవతి హేమకూటే తు గుహ్యాకాః. ౫౨. సర్పా నాగ
 శ్చ నివధే గోకర్ణకే చ తపోధనాః, దేవానురాణాం సర్వేషాం శ్వేదవర్జిత ఉచ్యతే.
 ౫౩. గంధర్వా నివధే నిత్యం నీలే బ్రహ్మరయ స్తథా, శృంగవాంస్తు మహారాజ దేవా
 నాం ప్రతీసంచరః. ౫౪. ఇత్యేతాని మహారాజ సప్త వరాణి భాగశః, భూతాన్యవః
 విష్టాని గతిమంతి ద్రువాణి చ. ౫౫. తేషా మృద్ధి ర్భహవిధా దృశ్యతే దేవమానషీ,
 అశక్యా పరిసంఖ్యాతుం శ్రద్ధేయా తు బుభూషతా. ౫౬. యాం తు పృచ్ఛసి మాం
 రాజః దివ్యామేనాం శశాకృతిమ్, సార్వే శశస్య ద్భవర్ష ఉక్తేయే దక్షిణోత్తరే.
 ౫౭. కర్ణోతు నాగద్వీపశ్చ కశ్యపద్వీప ఏవచ, తామ్రద్వీపిలా రాజః త్రిమా
 మలయవర్జితః. ౫౮. ఏత ద్ద్వీతీయం ద్వీపస్య దృశ్యతే శశసంస్థితమ్. ౫౯.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి సప్తమోఽధ్యాయః.

— మాల్యవదర్శనమ్. —

ధృతరాష్ట్రఉవాచ:— మేరోరప్యంతరం పార్శ్వే పూర్వంసంచక్ష్య సంజయ,
 నిఖలేన మహాబుద్ధే మాల్యవంతం చ పర్వతమ్. ౧. సంజయ ఉవాచ:— (దక్షిణేన తు
 నీలస్య మేరోః పార్శ్వే తథోత్తరే, ఉత్తరాః కురవోరాజః పుణ్యాస్సిద్ధిపేవితాః). ౨.
 తత్ర వృక్షామధుఫలా నిత్యపుష్పఫలౌషధాః, పుష్పాణి చ సుంగంధీని రసవంతిఫలాని
 చ. ౩. సర్పకామఫలాస్తత్ర కేచిత్ వృక్షా జనాధిప, అపరే ఊరిణో నామ వృక్షా
 స్తత్ర నరాధిప. ౪. యే క్షరంతి సవా ఊరం వద్ద సు చామృతోషమమ్, వస్త్రాణి చ
 ప్రసూయంతే ఫలేష్వాభరణాని చ. ౫. సర్వా మణిమయీ భూమిః సూక్ష్మకాంచ
 నవాలుకా, మణిరత్ననిభం రమ్యం వజ్రవైడూర్యసన్నిభమ్. ౬. భూభాగం దృశ్య
 తే తత్ర వద్ద రాగసమప్రభమ్, సర్వర్తుమఖసంస్పర్శా నిష్పంకా చ జనాధిప. ౭.
 పుష్కరిణ్య శృభాస్తత్ర ముఖస్పర్శా మనోహరా, దేవలోకచ్యుతాస్సర్వే జాయం
 తే తత్ర మానవాః. ౮. శుక్లాభిజనసంపన్నాః సర్వే ముప్రియదర్శనాః, మిథునాని చ
 జాయంతే త్రియశ్చావ్వరసాపనూః. ౯. తేషాం తే ఊరిణాం ఊరం పిబంత్యమృత

సన్నిభమ్, మిథునం జాయతే కాలే సమం తత్ర ప్రవర్ధతే. ౧౦ తుల్యరూపగుణో
 పేతం సమవేపం తక్నైవ చ, ఏవమేవానురూపం చ చక్రవాకసమం వ్రభో. ౧౧.
 ఏరామయాశ్చ తే లోకా నిత్యం ముదితమానసాః, దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతాని
 చ. ౧౨. జీవంతి తే మహారాజ స చాన్యోన్యం జహత్యుత్తః (భామండనామ శకునా స్తే
 క్షతుండాభయానకాః. ౧౩. తాన్నిర్వరంతీహవృత్తాః ధరీమ ప్రక్షిపంతి చ, ఉత్తరాః
 కురవో రాజా వ్యాభ్యాతాస్తే సమానతః) ౧౪. మేరోః పార్శ్వ మహంపూర్వం
 వక్ష్యామ్యపి యథాతథమ్, తస్య పూర్వాభిషేక స్తు భద్రాశ్వస్య విశంపతే. ౧౫.
 భద్రశాలవనం యత్ర కాలామ్రశ్చ మహాద్రుమః, కాలామ్రస్తు మహారాజ నిత్యపుష్ప
 ఫలద్రుమః. ౧౬. ద్రుమశ్చ యోజనోత్సేధః సిద్ధచారణసేవితః, తత్ర తే పురుషాః శ్వే
 తాస్తేజోయుక్తామహాబలాః. ౧౭. స్త్రియః కుముదవర్ణాశ్చ సుందర్యస్త్రియదర్శ
 నాః, చంద్రభాసశ్చంద్రవర్ణాః పూర్ణచంద్రసిఖాసనాః. ౧౮. చంద్రశీతలగాత్రశ్చ
 నృత్యగీతవిశారదాః, దశవర్ష సహస్రాణి తిత్రాయుర్భరతర్షభ. ౧౯. కాలామ్రరస
 పీతాస్తే నిత్యం సంధితయావనాః, (దక్షిణేన తు నిలస్య నివధస్తోత్తరేణ తు.
 ౨౦. సుదర్శనో నామ మహాః జంబూవృక్ష స్సనాతనః) సర్వకామఫలః పుణ్యః
 సిద్ధచారణసేవితః. ౨౧. ఆస్త్మినామ్నా సమాఖ్యాతో జంబుద్వీపస్సనాతనః,
 యోజనానాం సహస్రం చ శతం చ భరతర్షభ. ౨౨. ఉత్తేభో వృక్షరాజస్య
 దివస్పృక్ మనుజేశ్వర, అరత్నీనాం సహస్రం చ శతాని దశవంచ చ. ౨౩. పరిణా
 హస్తు పృక్షస్య ఫలానాం రసభేదినామ్, పతమానానితాన్యర్యాం కుర్వంతి విపు
 లం స్వనమ్. ౨౪. ముంచంతి చ రసం రాజా తస్మిన్ జతసన్నిధిమ్, తస్యా జంబూః
 ఫలరసో నదీ భూత్వా జనాథిప. ౨౫. మేరుం ప్రదక్షిణం కృత్వా సంప్రయా త్యు
 త్తరాః కురూక, తత్ర తేషాం మనశ్శాంతిర్న పిపాసా జనాథిప. ౨౬. తస్మిన్
 ఫలరసే పీతే న జరా బాధతే చ తాన్, తత్ర జాంబూనదం నామకనకం దేవభూష
 ణమ్. ౨౭. ఇంద్రగోపక సంకాశం జాయతే భాస్కరం తు తత్, తరుణాదిత్యవర్ణాశ్చ
 జాయంతే తత్ర మానవాః. ౨౮. తథా మాల్యవతః శృంగే దృశ్యతే హవ్యవా
 త్పుదా, నామ్నా సంవర్తకో నామ కాలాగ్నిర్భరతర్షభ. ౨౯. తథా మాల్య
 వతః శృంగేపూర్వపూర్వాన్వసగండికా, యోజనానాం సహస్రాణి పంచాశి న్యాయా
 గ్నుప్రస. ౩౦. మహారాజతసుకాశా జాయంతే తత్ర మానవాః, బ్రహ్మలోకః చ్యుతా
 స్సుర్వే స్సుర్వే చ బ్రహ్మవాదినః. ౩౧. తవస్తవ్యంతితే తత్రం భవంతి హ్యార్ధ్యరేణసః,
 రక్షణార్థం తు భూతానాం ప్రవిశంతి దివాకరమ్. ౩౨. పప్లిస్తాని సహస్రాణి

వష్టిరేవతతాని చ, అరుణస్యాగ్రతో యాంతి పరివార్య దివాకరమ్. 33. వష్టిర్వర్ష
సహస్రాణి వష్టిరేవ తతాని చ, ఆచిత్యశాపతస్తాస్తే విశంతి శశిమండలమ్. 34.

ఇతి జంబూఖండవినిర్దానపర్వణి న చ్ఛమోఽధ్యాయః.

— శ్లోకరాష్ట్రవాక్యమ్. ౧ —

ధృతరాష్ట్రోఉవాచ. — పర్షాణాం నైవ నామాసి పర్వతానాం చ సంజయ, ఆచక్ష్య మేయథాతత్త్వం యేచ పర్వతవాసిసః. ౧. సంజయఉవాచ— దక్షిణేన తు శ్వేతస్య నివధస్యాత్తరేణ తు, వర్షం రమణకం నామ జాయంతే తత్ర మానవాః. ౨. శుక్లోభిజనసంవన్నా స్సర్వే సుప్రియదర్శనాః, నిస్సవత్నాశ్చ తేసర్వే జాయంతే తత్ర మానవాః. 3. దక్షిణేన తు నీలస్య నివధస్యాత్తరేణ తు, వర్షం హిరణ్మయం నామ యత్ర హైరణ్మతీ నదీ. ౪. యత్ర నాయం మహారాజ పక్షిరాట్పతగోత్తమః, యత్నానగా మహారాజ ధనిః ప్రియదర్శనాః. 5. మహాబలా స్తత్ర జనా రాజా ముదితమానసాః, దశవర్ష సహస్రాణి తతాని దశ పంచ చ. ౬. ఆయుఃప్రమాణం జీవంతి వర్షాణాం తే జనాధిప, శృంగాణి చ విచిత్రాణి శ్రీశ్యేవ మనుజాధిప. ౭. ఏకం మణిమయం తత్ర యథైకం కాక్తమృగ్భరిమ్, సర్వరత్నమయం వైకం భవనై రుపశోభితమ్. ౮. తత్ర సుయత్ర భా దేవి నిత్యం వసతి శాండిలీ, ఉత్తరేణ తు శృంగ స్య సముద్రాంతే జనాధిప. ౯. వర్ష మైరావతం నామ మస్తాచ్ఛృంగవతః పరమ్, న తత్ర సూర్యస్తవతి న జీర్యంతే చ మానవాః. ౧౦. చంద్రమా శ్చ; ససక్షతో జ్యోతి ర్భూత ఇవాప్యతః, పద్మవభాః పద్మవర్ణాః పద్మవత్రివిభేక్షణాః. ౧౧. పద్మ పత్రసుగంధాశ్చ జాయంతే తత్ర మానవాః, అనివ్యందా ఇష్టగంధా నిరా హా జితేంద్రియాః. ౧౨. దేవలోకచ్యుతా స్సర్వే తథా విరజనా నృప, త్రయో దశ సహస్రాణి వర్షాణాం తే జనాధిప. ౧౩. ఆయుఃప్రమాణం జీవంతి నరా భరత సత్తమ, క్షీరోదస్య సముద్రస్య తిత్తేవోత్తరతః ప్రభుః. ౧౪. హరిర్వసతి వైకుంఠః శకటే కనకామయే, అష్టచక్రం హి తద్ద్యానం భూతయక్తం మనోజవమ్. ౧5. అగ్నివర్ణం మహావేగం జాంబూనద విభూషితమ్, స ప్రభు స్సర్వభూతానాం విభుశ్చ భరతర్షభ. ౧౬. సుక్షేపో విస్తరశ్చైవ కర్తా కారయితా తథా, వృథివ్యాప స్తథా కాశం వాయుస్తేజశ్చ పార్థివ. ౧౭. స గుఱ్ఱ స్సర్వభూతానా మాస్యం తస్య హుతాశనః. నైశంపాయన ఉవాచ— ఏవముక్త స్సంజయేన ధృతరాష్ట్రో మహా మనాః. ౧౮. ధ్యానమన్వగమ ద్రాజా పుత్రా ప్రతిజనాధిప, న విచింత్య మహాతేజాః పునరేవాబ్ర వీద్యచః. ౧౯. అసంశయం సూతపుత్ర కాంబ స్సంక్షిప్తే జగత్,

సృజతే చ పునస్సర్వం నేహ విద్యతి కాశ్యపమ్. ౨౦. నహి నారాయణశ్చైవ సర్వజ్ఞ
స్సర్వభూతహృత్, దేవా వైకుంఠ మిత్యాహుర్నరా విష్ణు మితి ప్రభుమ్. ౨౧.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి అష్టమోఽధ్యాయః.

— ఖండియః ద్యాదిసామకథనమ్. —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ:— యదివం భారతం వర్ణం యత్రేదం మూర్ఖితం బలమ్,
తత్రాతిమాత్రం లుభోఽయం పుత్రో దుర్యోధనో మమ. ౧. యత్ర గృధ్రాః పాండుపు
త్రాయత్ర మే మజ్జతే మనః, ఏతన్నేతత్త్వమాచక్ష్య త్వం హి మే బుద్ధిమాన్వతిః. ౨.
సంజయ ఉవాచ:— న తత్ర పాండవాగృధ్రాః శృణు రాజా నచో మమ, గృధ్రో దు
ర్యోధనస్తత్ర శకునిశ్చాపి సాబలః. ౩. అపరేక్షత్రియాశ్చైవ నానాజనపదేశ్వరాః,
యే గృధ్రా భారతేవర్షేన మృవ్యంతిపంస్పరమ్. ౪. అత్ర తే కీర్తయిష్యామి వర్ణం భారత
భారతమ్, ప్రియమింద్రస్య దేవస్య మనోరైవస్య తస్య చ. ౫. షణ్ణోశ్చ రాజవైస్యస్య
తథేత్యుకోర్తహత్తనః, యయాతే రంబరీషస్య శిబేరాశీనరస్య చ. ౬. ఋషభస్య
తథైలస్య నృగస్య నృపతేస్తథా, కుశికస్య చ దుర్ధర్ష గాధేశ్చైవ మహాత్మనః. ౭. సోమ
కస్య చ దుర్ధర్ష దిలిపస్య తత్రైవ చ, అన్యేషాం చ మహారాజ క్షత్రియాణాం బలియ
సామ్. ౮. సర్వేషామేవ రాజేంద్ర ప్రియం భారతిభారతమ్, తత్రై వర్ణం స్రవత్సామి
యథాశ్రుత ముచిదమ. ౯. శృణు మే గదత్రో రాజా యన్తాం త్వం పరిపృచ్ఛసి మే
దోమలయ స్వహృత్ క్షత్రిమాన్, గంధిమాదన్య గంధివింధ్యశ్చ పరియాత్రశ్చ సప్తై
తే కులవర్సతాః. ౧౦. తేషాం సహస్రశో రాజా వర్సతావై సమీపతః. ౧౧. అవిజ్ఞా
తాస్సారవంతో విపులా శ్చిత్రసానవః, అన్యే తతోఽపరిజ్ఞాతా హస్త్యా హస్త్యాః జీవి
నః. ౧౨. ఆర్యా ఘేచ్ఛా శ్చి కౌరవ్య తైరిశ్రాః పురుషా విభో, నదీం పిబంతి
విపులాంగంగాం సింధుం సరస్వతీమ్. ౧౩. గోదావరీం సర్పదాం చ బాహుదాం చ
మహానదీమ్, శతద్రూం చంద్రభాగాం చ యమునాం చ మహానదీమ్. ౧౪. దృష్ట
ద్వతీం విపాశాం చ విపాశాం స్థూలవాలుకామ్, నదీం వేత్రనతీం చైవ కృష్ణ
వేణీం చ నిమ్నగామ్. ౧౫. ఇరావతీం వితస్తాం చ పయోష్ఠీం దేవికామసి, వేద
స్తృతాం వేదవతీం త్రిదివా మిక్షులాం క్రిమిమ్. ౧౬. కరీషీణీం చిత్రవహః, చిత్రసేనాం
చ నిమ్నగామ్, గోమతీం ధూతపాపాం చ గండకీం చ మహానదీమ్. ౧౭. కాశికీం
నిశ్చితాం కృత్యాం నిదితాం లోహతాడిణీమ్, రహస్యాం శతకుంభాం చ సరయూం
చ తథైవ చ. ౧౮. చర్మణ్యతీం చంద్రభాగాం హస్తీసామాం దిశం తథా, శిరావ
తీం పయోష్ఠీం చ పరాం భీమరథీమసి. ౧౯. కావేరీం ఘటకాం చాపి విణాం చ

శతబలామసి, నీవారాం మహితాం చాపి సుప్రయోగాం జనాధిప. ౨౦. పవిత్రాం
 కుండలాం సింధుం రాజనీం పురమాలినీమ్, పూర్వాభిరామాం వీరాంచ భీమా
 మోఘవతీం తథా. ౨౧. వలాశినీం పాపహరాం మహేంద్రాం పాటలావతీమ్,
 కరిషీణీమసీక్షీం చ కుశచీరాం మహానదీమ్. ౨౨. ముళరీం ప్రవరాం మేనాం
 హేమాం ధృతవతీం తథా, పురావతీమనుష్టాం చ శైబ్యాం కాపీం చ భారత. ౨౩.
 సదానీరామధృప్త్యాం చ కుశధారాం మహానదీమ్, సదాకాంతాం శివాం చైవ
 తథా వీరవతీమసి. ౨౪. వాస్తుం సువాస్తుం గౌరీం చ కంచనాం సహిరణ్వతీమ్,
 వరాం వీరకరాం చాపి పంచమీం చ మహానదీమ్. ౨౫. రథచిత్రాంజ్యోతిరథాం
 విశ్వమిత్రాం కపింజలామ్, ఉపేంద్రాం బహుళాం చైవ కుచీరాం మధువాహినీమ్.
 ౨౬. వినదీం పింజలావేణీం తుంగవేణీం మహానదీమ్, విదిశాం కృష్ణవేణీం చ
 తామ్రాం చ కపిలామసి. ౨౭. శలుంసువామాం వేదాశ్యాం హరిప్రవాం మహా
 పమామ్, శీఘ్రాం చ పిచ్చిలాం చైవ భారద్వాజీం చ నిమ్నగామ్. ౨౮. శాశికీం
 నిమ్నగాం శోణాం బాహుదామథ చంద్రమామ్, దుర్గామంతశ్శిలాం చైవ బ్రహ్మ
 బోధ్యాం బృహద్యతీమ్. ౨౯. యవత్యుమథ రోహిం చ తథా జాంబూనదీమసి,
 సునసాం తమసాం దాసీం వసాం చ వరణామసీమ్. ౩౦. మాలాం ధృతిమతీం
 చైవ పూర్ణాశాం చ మహానదీమ్, తామసీం వృషభాం చైవ బ్రహ్మమేధ్యాం
 బృహద్యతీమ్. ౩౧. ఏతాశ్చాన్యాశ్చ బహుధా మహానద్యో జనాధిప, సదానీరా
 మయాం కృష్ణాం మందగాం మందవాహినీమ్. ౩౨. బ్రహ్మణీం చ మహాగౌరీం
 దుర్గామసి చ భారత, చిత్రోపలాం చిత్రరథాం మంజులాం వాహినీం తథా. ౩౩.
 మందాకినీం వైతరణీం కోశాం చాపి మహానదీమ్, ముక్తిరుతీ మనంగాం చ
 పుష్పచేణ్యత్పలావతీమ్. ౩౪. లోహిత్యాం కరతోయాం చ తత్రైవ వృషకాహు
 యామ్, కుమారీమృషికుల్యాం చ మారిషాం చ సరస్వతీమ్. ౩౫. మందాకినీం తు
 పుణ్యాం చ పర్యసంగాం చ భారత, విశ్వస్యమాతరస్సర్వాస్సర్వాశ్చైవ మహా
 ఫలాః. ౩౬. తథా నద్యస్తప్రకాశాః శతశోఽథ సహస్రశః, ఇత్యేతాస్సురితో
 రాజా సమాఖ్యాతా యథా స్మృతి. ౩౭. అత ఉద్ధర్షం జనపదాన్నిబోధ గదతో
 మమ, తత్రేమే కురుపాంచాలా స్సాల్వా మాద్రేయజాంగలాః. ౩౮. తూరసేనాః
 కలింగాశ్చ బోధామాలా తత్రైవ చ, మత్స్యాముకుట్యాస్సౌబల్యాః కుంతలాః కాశి
 కోసలాః. ౩౯. చేదిమత్స్యకరూపాశ్చ భోజాస్సింధుపులిందకాః, ఉత్తమాశ్చ
 దశార్ణాశ్చ మేకలాశ్చోత్కలైస్సహ. ౪౦. పాంచాలాః కోసలైశ్చైవ నైకపృష్ఠా
 దురందరాః, గోధూమద్రుజంగాశ్చ కాశ్యోపరకాశ్చయ్యః. ౪౧. భతరాః కుక్కు

రాక్షసైవ సదశాస్త్రాశ్చ భారత, కుంతయోఽవంతయశ్చైవ తతైవాపరకుంతయః.
 ౪౨. గోమృకామందకాః ఘండా విదర్భా రూపవాహికాః, అశ్వకాః పాంసురా
 ప్రాశ్చ్య గోపరాష్ట్రాః కరీతయః. ౪౩. అధివాజ్య కులాద్యశ్చ మల్లరాష్ట్రంచ కేర
 లిమే, వారపాశ్చాపవాహాశ్చ చక్రావకాతపాశ్చకాః. ౪౪. విదేహా మూగధా
 స్సుంహా మలయా విజయాస్తథా, అంగావంగాః కలింగాశ్చ యక్ష్మిలోమాన ఏవ
 చ. ౪౫. మల్లాస్సుదేల్లాః ప్రహ్లాదాః మాహికాకాసికాస్తథా, బాహ్లికా వాటభా
 నాశ్చ ఆభీరాః కాలబీషకాః. ౪౬. అపరాంతాః పరాంతాశ్చ పన్నవాశ్చ
 మమండలాః, అటవీశిఖరాశ్చైవ మేరుభూతాశ్చ మారిష. ౪౭. ఉపావృత్తాను
 పావృత్తాః స్యరాష్ట్రాః కేకయాస్తథా, క్రుద్ధాపరాంతా మాహేయః కత్తూస్సా
 ముద్రనిమ్బుటాః. ౪౮. అంధాశ్చ బహవో రాజన్నంతర్ధిర్యస్తతైవ చ, బహిర్ధిర్యం
 గమలజ్ఞా మూగధా మానవర్ణకాః. ౪౯. మహ్యత్తరాః ప్రావృషేయూ భార్గ
 వాశ్చ జనాధిప, పుండ్రా భార్గః కిరాతాశ్చ సుధేష్ఠా యామునాస్తథా. ౫౦.
 శకా నిషాదా నిషధాస్తతైవానర్తనైరృతాః, దుర్గలాః ప్రతిమాస్యాశ్చ కుంతలాః
 కుశలాస్తథా. ౫౧. తీర్థగ్రహా శృంగరసేనా ఈజకాః కన్యకాగుణాః, తిలభారాన్
 మీరాశ్చ మధుమత్తాస్సుకందకాః. ౫౨. కాశ్మీరాస్సింధుసౌమీరా గాంధారాదర్భ
 కాస్తథా, అభిసారా ఉత్పలాశ్చైవాలా బాహ్లికాస్తథా. ౫౩. దర్శి చ వానవా
 దర్యా వాతజమరథోరగాః, బాహుబాధాశ్చ కౌరవ్యా స్సుదామానస్సు
 మల్లికాః. ౫౪. బఢ్మాః కరీషకాశ్చాపి కులిందో పత్యకాస్తథా, వాతాయనా
 దశాశ్చ రోమాణః కుశబిందవః. ౫౫. కత్తూ గోపాలకత్తూశ్చ జాంగలాః కురు
 వర్ణకాః, కిరాతా బర్హరాస్సిద్ధా వైదేహాస్తప్రలిప్తకాః. ౫౬. ఔధాః పాండ్రా
 వైస్వికతాః పార్వతీయాశ్చ మారిష, అథావరే జనపదా దక్షిణా భరతర్షభ.
 ౫౭. ద్రావిదాః కేరళాః ప్రాచ్యాః మూషికా వనవాసకాః, కర్ణాటకా మాహి
 షకా వికల్వా మూషకాస్తథా. ౫౮. ఝిల్లికాః కుంతలాశ్చైవ సౌహృదానలకా
 ననాః, శౌకుండ్రకాస్తథా చోళాః శాంకణా మాలీవానకాః. ౫౯. సమంగాః కర
 కాశ్చైవ కుక్కురాంధారమారిషాః, ధ్వజస్సుత్యవసంకేతా స్త్రిగర్భాః సాశ్వసే
 నయః. ౬౦. బకాః కోకరకాః ప్రోమాః సమవేగవశాస్తథా, తతైవ వింధ్యచులకాః
 పులిందాః కల్కలైస్తుహ. ౬౧. మాలవా మల్లకాశ్చైవ తతైవాపరవల్లభాః, కులిం
 దాః కాలకాశ్చైవ కుంతకాః కరటాస్తథా. ౬౨. మూషకాస్తనబాలాశ్చ సనీ
 యా ఘటస్సంజయః, అలిందాః పాళివాటాశ్చ తనయాస్సునయాస్తథా. ౬౩.
 దశీ విదర్భాః కాంతికాస్తంగణా పరతంగణాః, ఉత్తరాశ్చాపరే మైచ్చాః శూర

భరతసత్తమ. ౬౪. యవనాశ్చినకాంభోజా దారుణా మేచ్ఛజాతయః, సకృద్ద్యౌ
హః కులశాశ్వ వచాణాః పరసికైస్సహ. ౬౫. తత్తైవ రమణాశ్చినాస్తతైవ
దశమాలికాః, త్రియో యోనివేశాశ్చ వైశ్యా శ్శూద్రకులాని చ. ౬౬. శూ
ద్రాశ్చ దరదాః కాశీ రాః పత్తిభిస్సహ, ఘోరాశ్చూతచారాశ్చ పహవా గిరి
గవ్యరాః. ౬౭. ఆత్రేయాస్సభరద్వాజాస్తతైవ ధనయోషికాః, ప్రోచకాశ్చ కళిం
గాశ్చ కిరాతానాం చ జాతయః. ౬౮. తోమరా హంసమార్దాశ్చ తత్తైవ కరభం
జకాః, ఏతే చాన్యే జనపదాః ప్రాచ్యోదీచ్యాస్తతైవ చ ౬౯. ఉద్దేశమాత్రేణ
మయా దేశాస్సంక్లితా విభోయథా గుణం బలం చాపి త్రివర్గస్య మహాభ
లమ్. ౭౦. దుస్యాత ధేనుః కామధుగ్నామిస్సమ్యగనుష్ఠితా, తస్యాం గృభ్యంతి
రాజానః శూరా ధర్మార్థకోవిదాః. ౭౧. తే త్యజంత్యాహవే ప్రాణా వసుగృ
హాస్తరస్యిసః, దేవమానుషకాయానాం కామం భూమిః పరాయణమ్. ౭౨.
అన్యోన్య స్యావలంబంతి సారమేయా యథామిషమ్, రాజన్యా భరతశ్రేష్ఠ భో
క్తుకామా వసుంధరామ్. ౭౩. ఆథాపి తృప్తిః కామానాం విద్యతేదద్యాపి కస్య
చిత్, తస్మాత్ పరిగ్రహే భూమేర్యతంతే కురుపాండవాః. ౭౪. సామ్నా భేదేన
దానేన దండేనైవ చ భారత, పితా భ్రాతా చ పుత్రాశ్చ ఖం ద్యాశ్చ నరపుం
గవ. ౭౫. భూమిర్భవతి భూతానాం సమ్యగచ్ఛిద్రదర్శనా. ౭౬.

ఇతి జంటాఖండవినిర్మాణపర్వణి - సవమోఽధ్యాయః.

భృతరాష్ట్ర ఉవాచ—భారతస్యాస్య వర్షస్య తథా హైమవతస్య చ,
ప్రమాణమాయుషస్సూత బలం చాపి కుభాకుభమ్. ౧. అనాగతమపి క్రాంతం
వర్తమానం చ సంజయ, ఆచక్ష్య మే విస్తరేణ హరివర్షం తత్తైవ చ. ౨. సంజ
య ఉవాచ—చత్వారి భారతే వర్షే యుగాని భరతర్షభ, కృత త్రేతా ద్వాపరం
చ తిష్యం చ కురువర్షం. ౩. పూర్వం కృతయుగం నామ తతస్త్రేతాయుగం ప్రభో,
సంక్షేపాత్ ద్వాపరస్యాథ తతస్తిష్యం ప్రవర్తతే. ౪. చత్వారి తు సహస్రాణి
వర్షాణాం కురుసత్తమ, ఆయుర్సంఖ్యా కృతయుగే సంఖ్యాతా రాజసత్తమ. ౫.
తథా త్రిణి సహస్రాణి త్రేతాయాం మనుజాధిప, ద్వే సహస్రే ద్వాపరే చ ఘవి
తిష్ఠంతి సాంప్రతమ్. ౬. స ప్రమాణస్థితిర్వృత్తి తిష్ఠేఽన్యైక భరతర్షభ, గర్భస్థాశ్చ
మియంతేత్ర తథా జాతా మ్రియంతి చ. ౭. మహాబరా మహాసత్వాః ప్రజా
గుణసమున్మితాః, ప్రజాయంతే చ జాతాశ్చ శతశోఽథ సహస్రశః. ౮. జాతాః
కృతయుగే రాజకా ధనినః ప్రియదర్శనాః, ప్రజాయంతే చ జాతాశ్చ మునయో
వై తపోధనాః. ౯. మహాత్మానః మహాత్మానో ధార్మికాస్సత్యవాదినః, ప్రియద

శ్చనా వపుష్పాంతో మహావీర్యా ధనుర్ధరాః. ౧౦. వరాహా యుధి జాయంతే
 ఊత్రియా శూరసత్తమాః, త్రేతాయాం ఊత్రియా రాజా సర్వే వై చక్రవ
 ర్తినః. ౧౧. ఆయుష్షంతో మహావీరా ధనుర్ధరవరా యుధి, ధ్యాయంతే ఊత్రియా
 శూరా స్రేతాయాం వశవర్తినః. ౧౨. సర్వే వర్తా మహారాజ జాయంతే ద్వాప
 రే సతి, మహాత్సాహా వీర్యవంతః పరస్పరజయైషిణః. ౧౩. తేజసాల్వేన సంయు
 క్తాః క్రోధనాః పురుషా నృప, బుభౌ అనృతకాశ్చైవ తిష్ఠ్యే జాయంతి భారత.
 ౧౪. ఈర్ష్యా మానస్తథా క్రోధో మాయాసూయా తత్రైవ చ, తిష్ఠ్యే భవతి భూ
 తానాం రాగో లోభశ్చ భారత. ౧౫. సంక్షేపో వర్తతే రాజా ద్వాపరైస్తీన్న
 రాధిష, గుణో తరం హేమవతం హరివర్గం తేజవచ. ౧౬.

ఇతి జంబూఖండవినిర్మాణపర్వణి - దశమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్రుడవాచ—జంబూఖండ స్వయా ప్రోక్తో యథావదిహ సంజయ,
 విష్కంభమస్య ప్రబ్రూహి పరిమాణం తు తే త్వత్తః. ౧. సముద్రస్య ప్రమాణం చ
 సమ్యగచ్ఛిద్రదర్శనమ్, కాకద్వీపం చ మే బ్రూహి కుశద్వీపం చ సంజయ. ౨.
 శాల్మలిం చైవ తత్తేన క్రాంచద్వీపం తత్రైవ చ, బ్రూహి గావల్గణే సర్వం రాహా
 స్సోమార్కయోస్తథా. ౩. సంజయఉవాచ—రాజా సుబహవో ద్వీపా యైరిదం
 సతం జగత్, సప్తద్వీపాః ప్రవక్ష్యేమిచంద్రాదిశ్శృంగంస్తథా అష్టాదశసహస్రాః
 యోజనానాం విశాంపతే, షట్శతాని చ పూర్ణాని విష్కంభో జంబూపర్వతః. ౪.
 లవణస్య సముద్రస్య విష్కంభో ద్వీగుణః స్మృతః, నానాజనపదాకీర్ణో మణివిద్రు
 మచిత్రితః. ౫. నైకథాతువిచిత్రశ్చ పర్వతైరుపశోభితః, సిద్ధచారణ సంకీర్ణః సాగరః
 పరిమండలః. ౬. కాకద్వీపం చ వక్ష్యేమి యథావదిహ భారత, శృణు మేత్సం యథా
 న్యాయం బ్రువతః కురుసందన. ౭. జంబూద్వీపప్రమాణేన ద్వీగుణః కురుసందన,
 విష్కంభేణ మహారాజ సాగరోఽపి విభాగశః. ౮. క్షీరోదో భరతశ్రేష్ఠ యేన
 సంపరివారితః, తత్ర పుణ్యా జనపదా న తత్ర మ్రియతే నరః. ౧౦. కుత ఏవచ
 దుర్భిక్షం ఊమా లేఖోయుతాహి తే, కాకద్వీపస్య సంక్షేపో యథావద్ధరతర్షభ.
 ౧౧. ఉక్తవష మహారాజ కిమస్యత్ శ్రోతుమిచ్ఛసి, ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కాక
 ద్వీపస్య సంక్షేపో యథావదివ పూర్వశః. ౧౨. ఉక్త ఏష మహాప్రాజ్ఞ విశరం
 బ్రూహి తత్వతః, సంజయ ఉవాచ—తత్రైవ పర్వతా రాజా సప్తాశ్ర మణిభూ
 షితాః. ౧౩. రత్నాకరాస్తథా నద్యస్తేషాం నామాని మే శృణు, అతీవ గుణవత్స
 ర్వం తత్ర పుణ్యం జనాధిప. ౧౪. దేవర్షిగంధర్వయుతః ప్రథమో మేరుదుచ్యతే,

ప్రాగాయితో మహారాజ మలయో నామ పర్వతః. ౧౫. యతో మేఘః ప్రవ
ర్తంతే ప్రభవతి చ సర్వశః, తతః పూర్వేణ కౌరవ్య జలధారో మహాగిరిః. ౧౬.
యత్ర నిత్యముపాదతే వాసవః పరమం జలమ్, తతో వర్షం ప్రభవతి వర్షకాలే
జనేశ్వర. ౧౭. ఉచ్చైర్నిరీ చైవతతో యత్ర నిత్యం ప్రతిష్ఠితమ్, రేవతీ దివి నక్షత్రం
పితామహకృతో నిధిః. ౧౮. ఉత్తరేణతు రాజేంద్ర శ్యామో నామ మహాగిరిః, నవ
మేఘప్రభః ప్రాంతుః శ్రీమానుజ్జ్వలవిగ్రహః. ౧౯. తతశ్శ్యామత్వమాపన్నా
జనా జనపదేశ్వర, ధృతిరాష్ట్ర ఉవాచ—సుమహా శంశయో మేఽద్య ప్రోక్తోఽ
యం సంజయ త్వయా. ౨౦. ప్రజాః కథం సూత్రపుత్రగ్గ సంప్రాప్తాః శ్యామతా
మిహ, సంజయ ఉవాచ—సర్వేష్యేవ మహారాజ ద్వీపేషు కురునందన. ౨౧. గౌరః
కృష్ణశ్చ పాతంగో యతో వర్ణాంతరే ద్విజాః, శ్యామో యస్తాత్ ప్రవృత్తో వై
తతే వత్సవి భారత. ౨౨. తతః పరం కౌరవేంద్ర దుర్లభే లో మహాదయః,
కేసరీ కేసరయుతో యతో వాతః ప్రజాయతే. ౨౩. తేహం యోజనవిష్కంభో
ద్విగుణః ప్రవిభాగశః, వర్షాణి తేషు కౌరవ్య సప్తాక్షాని మనీషిభిః. ౨౪. మహా
మేధుర్మహాకాళో జలదః కుముదోత్తరః, జలధారో మహారాజ సుకుమార ఇతి
స్తృతః. ౨౫. రేవతస్య తు కామారః శ్యామస్య మణికాంచనః, కేదారస్యాభ
మోదాకీ పరేణ తు మహాపుమా, ౨౬. పరివార్యచకౌరవ్య దైర్ఘ్యం హస్తత్వమే
వచ, జంబూద్వీపేన సంఖ్యాతే సస్య మధ్యే మహాద్రుమః. ౨౭. శాకో నామమహారాజ
ప్రజా యస్య సదానుగాః, తత్ర పుణ్యా జనపదాః పూజ్యతే యత్ర శంకరః. ౨౮.
తత్ర గచ్ఛంతి సిద్ధాశ్చ చారణా దైవతాని చ, ధార్మికాశ్చ ప్రజా రాజంశ్చ
త్వారోఽతివ భారత. ౨౯. వర్షాస్సవిధర్షనిరతా న చ ప్రేనోఽత్ర దృశ్యతే, దీర్ఘా
యుషో మహారాజ జరామృత్యువివర్జితాః. ౩౦. ప్రజాస్తత్ర వివర్ధంతే వర్షాస్త్వివ
సముద్రగాః, నద్యః పుణ్యజలాస్తత్ర గంగా చ బహుథా గతా. ౩౧. సుకుమారీ
కుమారీ చ సీతా కావేరీకా తథా, మహానదీ చ కౌరవ్య తథా మణిజలా నదీ.
౩౨. చక్షుర్వర్ధనికా చైవ నదీ భరతసత్తమ, తత్ర ప్రవృత్తాః పుణ్యోదా నద్యః
కురుకులోద్భవా. ౩౩. సహస్రాక్షాం శతాన్యేవ యతో వర్షతి వాసవః, న
తాసాం నామధేయాని పరిమాణం తత్రైవచ. ౩౪. శక్యంలే పరిసంఖ్యాతుం పుణ్యా
స్తాపీ సరిద్వీరాః, తత్ర పుణ్యా జనపదా శ్చత్వారో లోకసమృతాః. ౩౫. మృగాశ్చ
మశకాశ్చైవ మానసా మందగాస్తథా, మృగా బ్రాహ్మణభూయిష్ఠాః స్వకర్షనిర
తాస్తథా. ౩౬. మశకేషు తు రాజన్యా ధార్మికాస్సర్వకామదాః, మానసాశ్చ
మహారాజ వైశ్యధర్మోపజీవినః. ౩౭. సర్వకామసమాయుక్తా శ్శూరా భర్తృధ్వి

శ్చయాః, తౌ ద్రాక్ష మండగాస్తత్ర పురుషా ధర్మశీలిసః. ౩౮. న తత్ర రాజా రాజేంద్ర న దండో న చ దండినః, స్వధర్మేణైవ ధర్మజ్ఞా స్తేరక్షంతి పరస్పరమ్. ౩౯. ఏతావదేవ శక్యంతు తత్ర ద్వీపే ప్రభాషితుమ్, ఏతదేవ తు శ్రోతవ్యం శాక ద్వీపే మహాజనీ. ౪౦.

ఇతి భూమిపర్వణి - ఏకాదశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—ఉత్తరేషు చ కౌరవ్య ద్వీపేషు త్రూయతే కథా, ఏవం తత్ర మహారాజ బ్రువత్యై నిబోధమే. ౧. ఘృతతోయస్సముద్రోఽత్ర దధిమండో దకః. పరః, సురోదస్సాగరశ్చైవ తథావ్యో జలసాగరః. ౨. పరస్పరేణ ద్వీగుణాః సర్వే ద్వీపా నరాధిప, ఏవమేవ మహారాజ సముద్రైః పరివారితాః. ౩. గౌరస్తు మధ్యమే ద్వీపే గిరిచ్ఛానశ్శిలో మహాః, పర్వతః పశ్చిమే కృష్ణో నారాయణసఖో నృప. ౪. తత్ర రత్నాని వివాని స్వయం రక్షంతి కేశవః, ప్రసన్నశ్చాభవత్తత్ర ప్రజానాం వ్యదత్యుభయమ్. ౫. కుశస్తంభః కుశద్వీపే మధ్యే జనపదేస్సువా, సం పూజ్యతే శాల్మలీశ్చ ద్వీపే శాల్మలికే నృప. ౬. క్రౌంచద్వీపే మహాక్రాంచో గిరిరత్న చయాకరః, సంపూజ్యతే మహారాజ చాతుర్వర్ణ్యేన నిత్యదా. ౭ గోమంతః పర్వతో రాజా సుమహాః సర్వభాతుకః, యత్ర నిత్యం నివసతి శ్రీమాః కమలలోచనః. ౮. మోక్షభిస్సంగతో నిత్యం ప్రభుర్నారాయణో హరిః, కుశద్వీపే తు రాజేంద్ర పర్వతో నిద్రుమైశ్చితః. ౯ సునామా నామ దుర్ధర్షో ద్వితీయో హేమపర్వతః, ద్యుతిమాన్నామ కౌరవ్య తృతీయః కుముదో గిరిః. ౧౦. చతుర్థః పుష్పవాన్నామ పంచమస్తు కుశేశయః, షష్ఠో హరిగిరిర్నామ షడతే పర్వతోత్తమాః. ౧౧. తేహమంతరవిష్కంభో ద్వీగుణస్సర్వభాగశః, ఔద్భిదం ప్రథమం వర్షం ద్వితీయం వేణుమండలమ్. ౧౨. తృతీయం సురభాకారం చతుర్థం కంబలం స్తుతమ్, ధృతిమత్స్వంచమం వర్షం షష్ఠం వర్షం ప్రభాకరమ్. ౧౩. సప్తమం కాపిలం వర్షం సప్తై వర్షలంభకాః, ఏతేషు దేవగంధర్వాః ప్రజాశ్చ జగతీశ్వర. ౧౪. విహరంతే రమంతే చ స తేషు మ్రియతే జనః, న తేషు దస్యవస్సంతి మ్లేచ్ఛజాత్యోఽపి వా నృప. ౧౫. గౌరప్రాయో జనస్సర్వః సుకుమారశ్చ పార్థివ, అవశిష్టేషు సర్వేషు వత్స్యేమి మనుజేశ్వర. ౧౬. యథా శ్రుతం మహారాజ తదవ్యగ్రమనాశ్శృణు, క్రౌంచద్వీపే మహారాజ క్రౌంచో నామ మహాగిరిః. ౧౭. క్రౌంచాత్పరో వామనో వామనాదంధకారకః, అంధకారాత్పరో రాజా మైనాకః పర్వతోత్తమాః. ౧౮. మైనాకాత్పరో రాజా గోవిందో గిరుత్తమః, గోవిందాత్పరో రాజా నిబిదో నామ పర్వతః. ౧౯. పరస్తు ద్వీగుణస్తేహం విష్కంభో వంశవర్ధన, దేశాంస్తత్ర

ప్రవత్సృమి తస్మే నిగదతః శృణు. ౨౦. క్రాంచస్య కుశలో దేశో వామనస్య మనో
 నుగః, మనోనుగాత్పరశ్చోష్ణో దేశః కురుకులోద్భవా. ౨౧. ఉష్ణాత్పరః ప్రావరకః
 ప్రావారా దంధకారకః, అంధకారకదేశాత్తు మునిదేశః పరః స్పృతః. ౨౨. ముని
 దేశాత్పరశ్చైవ ప్రోవ్యతే దుందుభిస్వహః, సిద్ధచారణసంక్షిప్తో గౌరప్రామో జనా
 ధివ. ౨౩. ఏతే దేశా మహారాజ దేవగంధర్వసేవితాః, పుష్కరే పుష్కరో నామ
 పర్వతో మణిరత్నవాహ. ౨౪. తత్ర నిత్యం ప్రవసతి స్వయం దేవః ప్రజాపతిః, తం
 పర్యుపాసతే నిత్యం దేవాస్సర్వే మహర్షయః. ౨౫. వాగ్నిర్వనోనుకూలాభిః పూజ
 యంతో జనాధిప, జంబూద్వీపాత్ ప్రవర్తంతే రతన్వని వివిధాని చ. ౨౬. ఏవం
 ద్వీపేషు సర్వేషు ప్రజానాం కురునందన, బ్రహ్మచర్యేణ సత్త్యేన ప్రజానాం హి
 తమేన చ. ౨౭. ఆరోగ్యాయుః ప్రమాణాభ్యాం ద్విగుణం ద్విగుణం తతః, ఏరో
 జనపదో రాజా ద్వీపేష్యేతేషు భారత. ౨౮. ఉక్తా జనపదా యేషు కర్షచైకం
 ప్రదృశ్యతే, ఈశ్వరో దండముద్యమ్య స్వయమేవ ప్రజాపతిః. ౨౯. ద్వీపానాం
 తు మహారాజ రతుం స్థితీ నిత్యదా, స రాజా స శివో రాజా స పితా ప్రపితా
 మహా. ౩౦. గోపాయతి నరశ్రేష్ఠ ప్రజాస్థుజడపండితాః, భోజనం చాత్ర కౌరవ్య
 ప్రజాస్వయముపస్థితమ్. ౩౧. సిద్ధమేన మహాబాహో తద్ధి భుంజంతి నిత్యదా,
 తతః పరం సమా నామ దృశ్యంతే లోకసంస్థితే. ౩౨. చతురస్రం మహారాజ
 త్రయస్త్రింశత్తుమండలమ్, తత్ర తిష్ఠంతి కౌరవ్య చత్వారో లోకసమతాః. ౩౩.
 దిగ్గజాః భరతశ్రేష్ఠ వామనై రావతాదయః, సుప్రతీకస్తథా రాజా ప్రభిన్నకర
 టాముఖః. ౩౪. తస్యాహం పరిమాణం తు న సంఖ్యాతు మిహోత్సహే, అసం
 ఖ్యాతః స నిత్యం హి తిర్యగూర్ధ్వమథస్తథా. ౩౫. తత్ర వై వాయవో వాంతి
 దిగ్భ్యః సర్వాభ్య ఏవచ, అసంబద్ధా మహారాజ తాన్నిగ్మహంతి తే ద్విపాః. ౩౬.
 పుష్కరైః పద్మసంకాశైర్వికసద్భిర్హస్తభైః, శతథా పునరేవాశు తే తా
 ముంచంతి నిత్యతః. ౩౭. శ్వసద్భిర్ముంచమానాస్తు దిగ్గజైర్హివా మాదుతాః, ఆగ
 చ్ఛంతి మహారాజ తత స్థితంతి వై ప్రజాః. ౩౮. భృతరాష్ట్రో ఉవాచ— యో వై
 విస్తరోఽత్యర్థం త్వయా సంజయ కీర్తితః, దర్శితం ద్వీపసంస్థానముత్తరం బ్రూహి
 సంజయ. ౩౯. సంజయ ఉవాచ—ఉక్తా ద్వీపా మహారాజగ్రహవై శృణు తత్త్వతః,
 స్వర్ణానోః కౌరవశ్రేష్ఠ యావదేవ ప్రమాణతః. ౪౦. పరిమండలో మహారాజ
 స్వర్ణానుః శూరయతే గ్రహాః, యోజనానాం సహస్రాణి విష్కంభో ద్వాద

౩౨ చతురస్రం చతుర్దశకులకారం జంబూమండలమితి శేషః, తత్రసంస్థితానీషు
 భతుర్ధు. ౩౪ తస్య గణపతుష్టయస్య వృధివ్యా ఆశ్రయభూతస్య, ౩౬ పుష్కరైః శుండాగ్రైః.

కాశ్య వై. ౮౧. పరిణాహేన వత్తింశద్విపులత్వేన చానఘ్నః, వప్తిమామశ్శతా
వ్యస్య బుధాః పారాణికా స్తథా. ౮౨. చంద్రమాస్తు సహస్రాణి రాజన్నే కాదశ
స్త్రుతః, విష్కంభేణ కురుశ్రేష్ఠ త్రయస్త్రింశత్తు మండలమ్. ౮౩. ఏకోసపప్తివి
ష్కంభం శీతరశ్మేర్హవోత్తసః, సూర్యస్త్యప్తే సహస్రాణి ద్వే చాపి కురునందన.
౮౪. విష్కంభేణ తతో రాజా మండలం త్రింశతా సమమ్, అష్టపంచాశతం
రాజా విపులత్వేన చానఘ్నః. ౮౫. శ్రూయతే పరమోదారః పతంగోఽసౌ విభా
వనుః, ఏతత్ ప్రమాణమర్కస్య నిర్దిష్టమిహ భారత. ౮౬. స రాహుశ్చాదయ
త్యేతా యథాకాలం మహాత్మయా, చంద్రాదిత్యౌమహారాజ సంక్షేపోఽయ ముదా
వృతః. ౮౭. ఇత్యేతత్తే మహారాజ పృచ్ఛతశ్చాస్త్రచక్షుషా, సర్వముక్తం యథా
తత్త్వం తస్మాచ్ఛస మవాప్నుహి. ౮౮. యథా దిప్తం మయా ప్రోక్తం స నిర్మాణ
మిదం జగత్, తస్మాదాశ్వర కౌరవ్య పుత్రం దుర్యోధనం ప్రతి. ౮౯. శ్రుత్యేదం
భరతశ్రేష్ఠ భూమిపర్వమనోనుగః, శ్రీమాన్ భవతి రాజస్య స్పృహార్థస్సాధుస త్తమః.
౯౦. ఆయుర్బలం చ కీర్తిశ్చ తస్య తేజశ్చ వర్ధతే, యశ్చ పుణోతి మహిపాలః పర్వ
ణిదం యతవ్రతః. ౯౧. ప్రీణంతి పితరస్తస్య తతైవ చ పితామహః, ఇదం తు
భారతం వర్షం యత్ర వర్తామహే వయమ్. ౯౨. పూర్వైః ప్రవర్తితం పుణ్యం
తత్సర్వం శ్రుతవానసి. ౯౩.

ఇతి భూమిపర్వణి - ద్వాదశోఽధ్యాయః.

—అథ భగవద్గీతాపర్వప్రారంభః—

వైశంపాయన ఉవాచ—అథ గావల్గణిర్విద్వాన్ సంయుగాదేత్య భారత,
ప్రత్యక్షదర్శి సర్వస్య భూతభవ్యభవిష్యవిత్. ౧. ధ్యాయతే ధృతరాష్ట్రాయ సహ
నోత్పత్య దుఃఖతః, ఆచష్ట నిహతం భీష్మం భారతానాం పితామహమ్. ౨. సంజయ
ఉవాచ—సంజయోఽహం మహారాజ నమస్తే భరతర్షభ, హతో భీష్మశ్చాంతసవో
భారతానాం పితామహః. ౩. కకుదం సర్వయోధానాం థామ సర్వధనుష్ఠతామ్,
శరత్కుగతస్సోఽద్య కేతే కురుపితామహః. ౪. యస్య వీర్యం సమాశ్రిత్యద్యూతం
పుత్రస్తవాకరోత్, స కేతే నిహతో రాజా సంభేష్ట భీష్మః శిఖండినా. ౫. యస్స
ర్వాన్ పృథివీపాలాన్ సమవేతాన్ మహామృధే, జిగాయేకరథే నైవ కాశిపుర్యాం
మహారథ. ౬. జామదగ్న్యం రణే రామం యోయుద్ధ్యదపసంభ్రమః, స హతో
౩౦ ఉత్తరం సూర్యేందురాచోద్రమాణం. ౪౫ వతగః శిఖ్రిగః విభావనుః మార్గః. ౩ కకుదం
రాజ్ఞా మధ్యే ధ్వజకుల్మం. ౧. “కకుత్ శ్రీ కకుదో మృశ్రి పృషంకే రాట్ధ్వజేస్తృక” ఇతి
ఘేది, థామ లేజః, ౬ అపసంభ్రమో నిర్భయః. ఆర్జునం తోడిదశశం అక్షం వా, భూర్వమయ

జామదగ్నేన స హతోఽద్య కిఖండినా. ౭. మహేంద్రసదృశశ్శార్వే శ్చైర్యే చ హిమవానివ, సముద్ర ఇవ గాంభీర్యే సహిష్ణుశ్చై ధరాసమః. ౮. శరదంష్ట్రో ధను ర్వక్త్రః ఖడ్గజిహ్వా దురాసదః, నరసింహః పితా తేఽద్య పాంచాల్యేన నిపాతితః. ౯. పాండవానాం మహానైన్యం యం దృష్ట్వాద్యతమాహవే, ప్రావేపత భయో ద్విగ్నం సింహం ధృష్ట్వేవ గోగణః. ౧౦. పరిరక్ష్య స నేనాం తాం దశరాత్రం ప్రపీ రహ, జగామా స్తమివాదిత్యః కృత్వా కర్త సుదుష్కరమ్. ౧౧. యస్సకృత్ ఇవా ఙ్గోభ్యో వర్షా బాణా సహస్రశః జహూన యుధి యోధానామద్యుదం దశభి ర్నినైః. ౧౨. స కేతే నిహతో భూమా వాతభగ్న ఇవ ద్రుమః, తవ దుర్బంధితే రాజా యథా నార్హస్య భారతః. ౧౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతావర్ణన - త్రయోదశ్శ్లోకాభ్యాసః.

కృతరాష్ట్రో ఉవాచ—కథం కురూణామృషభో హతో భీష్మశ్శిఖండినా, కథం రథాత్ స న్యవతతే పితా మే వానవోపమః. ౧. కథమాసంశ్చ మే పుత్రా హీనా భీష్మేణ సంజయ, బలినా దేవకల్యేన గుర్యధే బ్రహ్మచారిణా. ౨. తస్మిన్ హతే మహాప్రాణే మహాత్మాహే మహాబలే, మహాసత్త్వే నరవ్యాఘ్రే కిం న ఆసీ ద్ననస్తదా. ౩. ఆర్థిం పరామానిశతి మనస్సంశ్రుత్య మే హతమ్, కురూ ణామృషభం వీర మకంఠం పురుషర్షభమ్. ౪. కే తం యాంతమనుప్రాప్తాః కే వాస్యాన్ పురోగమాః, కేఽతివృత్ కే న్యవర్తంత కేఽభ్యవర్తంత సంజయ. ౫. కే శూరా రథశార్ధూలమదృఢం త్రిత్రియర్షభమ్, తథానీకం గాహమానం సమరే పృష్ఠతోఽన్వయుః. ౬. యస్తమోఽర్క ఇవాపోహా పరనైన్యమమిత్రహ, సహ స్రశ్చిప్రతిమః పరేషాం భయమాదభత్. ౭. ఆకరోద్దష్కరం కర్త రణే పాండు సుతేషు యః, గ్రసమానమనీకాని య ఏనం పర్యవారయత్. ౮. కృతినం తం దురా ధర్మం సంజయాస్య త్వమంతికే, కథం శాంతనవం యుధే పాండవాః ప్రత్యవార యత్. ౯. నికృంతంతమనీకాని శరదంష్ట్రం తరస్వినమ్, చాపవ్యాత్తాననం ఘోర మనీజిహ్వం దురాసదమ్. ౧౦. అనర్థం పురుషవ్యాఘ్రం హిమంతమపరాజితమ్, పాతయామాస కాంతేయః కథం తమజితం యుధి. ౧౧. ఉగ్రధన్వాసముగ్రేషుం వర్తమానం రథోత్తమే, పరేషాముత్తమాంగాని ప్రచిన్వంతమభేషుభిః. ౧౨. పాండవానాం మహానైన్యం యం దృష్ట్వాద్యతమాహవే, కాలాగ్నిమివ దుర్ధగ్నం సమచ్చేదత నిత్యశః. ౧౩. పరికృప్య స నేనాం తు దశరాత్రమనీకహ, జగామా స్త కస్య ప్రత్యహం ప్రతిఙ్గావత్. ౧౪. అస్య త్వమంతికే శ్చిత్వా నర్మం దృష్టవానసీతి శేషః. ౧౫. ప్రచిన్వంతం పుష్పవదాదానం. ౧౬. సమచ్చేదక ప్రయమాజపశువర్షస్తపాదపిశేపమకరోత్.

మివాదిత్యః కృత్వా కర్త సుదుష్కరమ్. ౧౪. యస్య శక్త ఇవాక్షయ్యం వర్షం శర
మయం ఊహా, జఘాన యుధి యోధానామర్బుదం దశభిర్నివై. ౧౫. స శేతే
నిహతో భూమా వాతభగ్న ఇవ ద్రుమః, మమ దుర్బంత్రితే నాజౌ యథా
నార్హతి భారతః. ౧౬. కథం శాంతనవం దృష్ట్వా పాంచాలానామనీశీ, ప్రహర్తుమ
శక్తత్రై భీష్మం భీమపరాక్రమమ్. ౧౭. కథం భీష్మేణ సంగ్రామమకుర్వత్ పాండు
నందనాః, కథం చ నాజయద్భీష్టో ద్రోణే జీవతి సంజయ. ౧౮. కృపే సన్నిహితే
తత్ర భరద్వాజాత్మజే తథా, భీష్మః ప్రహరతాం శ్రేష్ఠః కథం స నిధనం గతః. ౧౯.
కథం చాతిరథస్తేన పాంచాలేన శిఖండినా, భీష్టో వినిహతో యుద్ధే దేవైరపి
దురాసదః. ౨౦. యః స్పర్థతే రణే నిత్యం జామదగ్న్యం మహాబలమ్, ఆజితం
జామదగ్న్యేన శతక్రతుపరాక్రమమ్. ౨౧ తం హతం సమరే భీష్మం మహారథ
కులోద్భవమ్, సంజయాచక్ష్య మే వీరం యేన శర్తవ విద్వహే. ౨౨. మామకాః
కే మహేష్వాసా నాజహుస్సంజయాచ్యుతమ్, దుర్యోధనసమాదిప్తాః కే వీరాః
పర్యవారయత్. ౨౩. యచ్ఛిఖండిముఖాస్సర్వే పాండవా భీష్మమభ్యయుః, కచ్చితై
కురవస్సర్వే నాజహుస్సంజయాచ్యుతమ్. ౨౪. అశ్వసారమయం నూనం హృదయం
సుదృఢం మమ, యచ్ఛ్చిత్రావ పురుషవ్యాఘ్రం హతం భీష్మం న దీర్ఘతే. ౨౫.
తస్మిన్ సత్యం చ మేధా చ నీతిశ్చ భరతర్షభే, అప్రమేయాదే దుర్ధర్షే కథం స
నిహతో యుధి. ౨౬. మార్సి ఘోష స్తనయిత్తుః పృథక్పృథక్ సహోమహా, ధను
ర్హృదమహాశబ్దో మహామేఘ ఇవోన్నతః. ౨౭. యోఽభ్యవర్షత కాంతేయా
స పాంచాలాః ససంజయా, విఘ్నై పరరథాః వీరో దానవానివ వజ్రభృత్.
౨౮. ఇష్యస్త్రసాగరం ఘోరం బాణగ్రాహం దురాపదమ్, కాత్తుకోర్జిమక్షయ్య
మద్వీపం చలమప్లవమ్. ౨౯. గదాసిమకరావాసం హయావర్తం గజాకులమ్,
పదాతిమత్స్యకలిలం శంఖదుందుభినిస్సవమ్. ౩౦. హయాః గజపదాతీంశ్చ రథాం
శ్చ తరసా బహుళా, విమజ్జయంతం సమరే పరవీరపహారిణమ్. ౩౧. విదహ్య
మానం కోపేన తేజసా చ పరంశవమ్, వేలేవ మకరావాసం కే వీరాః పర్యవా
రయత్. ౩౨. భీష్టో యదకరోత్కర్త సమరే సంజయారిహా, దుర్యోధనహితా
ర్థాయ కే తదాస్య పురోఽభవత్. ౩౩. కే రక్షా దక్షిణం చక్రం భీష్మన్యామిత
తేజసః, పృష్ఠతః కే పరాః వీరానపాశేధక యశ్వతాః. ౩౪. కే పురస్తాదనర్తంత

౨౬. మార్సిఘోషేణ స్తనయితుః రక్షివేణ ఇవ, పృథక్పృథక్ సహో వాణింగః, ధనుషో హృద
ధూపో మహాశబ్దోఽశనిధ్వనిధూపో యస్య. ౨౮. కాత్తుకోర్జిణం చాత్కిం కుశం, అద్వీపం నిగా
క్రయం, అప్లవం తరణోపాయ సీమం. ౩౩. అపాశేధకో న్యవారయత్. ౩౪. యః ప్రజాపతే

రతుంతో భీష్మమంతికే, కే రతున్ను తరం చక్రం వీరా వీరస్య యుధ్యతః. ౩౫. వామే చక్రే వర్తమానాః కేఽఘ్నాః సంజయస్సంజయాః, అగ్రతోఽగ్రమనీకేషు కేఽభ్యురక్షా దురాసదమ్. ౩౬. పార్వత్యతః కేఽభ్యురతుంత గచ్ఛతో దుర్లమాంగ తిమ్, సమూహే కే షరాః వీరాః ప్రత్యయుధ్యంత సంజయ. ౩౭. రత్యమా ణః కథం వీరైర్లోప్యమానాశ్చ తేన తే, దుర్జయనామనీకాని నాజయం పురసా యుధి. ౩౮. సర్వలోకేవ్వరస్యేవ పరమేష్ఠీ ప్రజాపతేః, కథం ప్రహర్తుమపి తే కేకు స్సంజయ పాండవాః. ౩౯. యన్తికా ద్వీపే సమాశ్వస్య యుధ్యంతే కురవః పరైః, తం నిమగ్నం నరవ్యాఘ్రం భీష్మం శంససి సంజయ. ౪౦. యస్య వీర్యం సమూర్తి త్య మమ పుత్రో బృహదృపః, న పాండవానగణయత్ కథం స నిహతః పరైః. ౪౧. యః పురా విబుధైస్సర్వైః సాహాయ్యే యుద్ధదుర్లభః, కాంతితో దానవాః ఘ్నద్భిః పితా మమ మహావ్రతః. ౪౨. యన్తికా జాతే మహావీర్యే శంతనుర్లోక విశ్రుతః, శోకం దైన్యం చ దుఃఖం చ ప్రాజహత్పుత్రలక్షణి. ౪౩. ప్రోక్తం పరాయణం ప్రాజ్ఞం సర్వధర్మనిరతం శుచిమ్, వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞం కథం శంససి మే హతమ్. ౪౪. సర్వాస్త్రవిదయోపేతం కాంతం దాంతం మనస్వినమ్, హతం కాంతసవం శ్రుత్వా మన్యే కేవలం హతం బలమ్. ౪౫. ధర్మాదధర్మో బలవాః సంప్రాప్త ఇతి మే మతిః, యత్ర వృద్ధం గురుం హత్వా రాజ్యమిచ్ఛంతి పాండవాః. ౪౬. జామదగ్న్యః పురా రామో సర్వాస్త్రవిదను త్రమః, అంబార్థముద్యతః సంఖ్యే భీష్మేణ యుధి నిర్జితః. ౪౭. తమింద్రసమకర్తాణం కకుదం సర్వధన్వినామ్, హతం శంససి మే భీష్మం కిం ను దుఃఖమతః పరమ్. ౪౮. అసకృత్ క్షత్రియవ్రాతాః సంఖ్యే యేన వినిర్జితాః, జామదగ్న్యేన రామేణ పరవీరనిఘాతినా. ౪౯. స హతో యో మహాబుద్ధిః స హతోఽద్య శిఖండిరా, తప్తాన్నూనం మహావీర్యాత్ ఖార్గవాద్యుద్ధదుర్లదాత్. ౫౦. తేజోవీర్యబలైర్భూయాః శిఖండి ద్రుపదాత్మజః, యశ్శూరం కృతినం యుద్ధే సర్వకాస్త్రవికారదమ్. ౫౧. పరమాస్త్రవిదం శూరం జఘాన భరత్సభమ్, కే వీరాస్త్రమమిత్రేఘ్న మన్వయుశ్శిస్త్రసంసది. ౫౨. శంస మే తద్యథా చాసీత్ యుద్ధం భీష్మస్య పాండవైః, యోషేవ హతవీరా మే నేనాపుత్రీస్య సంజయ. ౫౩. అగోపమివ చోద్భాసితం గోకులం తప్తలం మమ, పౌరుషం సర్వ లోకస్య పరం యన్తికా మహాహవే. ౫౪. పరాసక్తే తతస్తస్మిన్ కథమాసీ

దక్షాః పరమేష్ఠీ పరమే వదే విద్వతీ తథా పిరణ్యగర్భజన. ౪౨. పుత్రలక్షణి పుత్రోక్తమే. ని. 'లక్షణిచ్చా ప్రధాన'చేతి విశ్లేష. ౪౩. ప్రోక్తం లోకే ఖ్యాతం. ౪౪. సర్వాస్త్రవిదయోపేతం సర్వాస్త్రవిద్యాయుక్తం, అపత్రం జనంజయంతం.

న్ననస్తదా, జీవితేఽప్యథ సామర్థ్యం కిమివాస్తాను సంజయః. ౧౫. ఘోరయిత్యా మహావీర్యం పితరం లోకభార్తృకమ్, అగాధసలిలే మగ్నాం నౌకాం దృష్టేన పారగః. ౧౬. భీష్మ హతే భృశం దుఃఖాత్ మన్యే శోచంతి పుత్రైకాః, అద్రిసారమయం నూనం హృదయం మమ సంజయః. ౧౭. యచ్ఛృణోత్యా పురుషవ్యాఘ్రం హతం భీష్మం న దీర్యతే, యస్మిన్నస్త్రాణి మేథా చ నీతిశ్చ పురుషర్షభే. ౧౮. అప్రమేయాణి దుర్ధన్వే కథం స నిహతో యుధి, న చాస్త్రేణ న శౌర్యేణ తపసా మేధయా న చ. ౧౯. న భృత్యా న పునస్త్యాగాన్మృత్యోః కష్టి ద్విముచ్యతే, కాలో నూనం మహావీర్యః సర్వలోకదురత్యయః. ౨౦. యత్ర శాంతనవం భీష్మం హతం శంససి సంజయ, పుత్రశోకాభిసంతప్తో మహద్దుఃఖమచింతయత్. ౨౧. అశంసేఽహం పురాత్రాణం భీష్మాచ్ఛాంతనసుందనాత్, యదాదిత్య మివాచశ్యత్ పతంతం భువి సంజయ, ౨౨. దుర్యోధనశ్చాంతనవం కిం తదా ప్రత్య పద్యత, నాహం స్వేషాం పరేషాం, వా బుద్ధ్యా సంజయ చింతయత్. ౨౩. కేవలం కించిత్సృశ్యామి ప్రత్యసీకే మహీక్షితామ్, దారుణః కృత్రధర్మోఽయమృషిభిః సంప్రదర్శితః. ౨౪. యత్ర శాంతనవం హత్వా రాజ్యమిచ్ఛంతి పాండవాః, వయం వా రాజ్యమిచ్ఛామో ఘోరయిత్యా మహావ్రతమ్. ౨౫. కృత్రధర్మే స్థితాః పార్థా నాపరాధ్యంతి పుత్రకాః, ఏతదాచ్యేణ కర్తవ్యం కృచ్ఛాన్సావత్సు సంజయ. ౨౬. పరాక్రమః పరాశక్తిస్తత్తు తస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్, అనీకాని వినిఘ్నంతం ప్రాచుత మవశాజితమ్. ౨౭. కథం శాంతనవం తాతం పాండుపుత్రాన్యవారయత్, యథా యుక్తాన్యసీకాని కథం యుద్ధం మహాత్మభిః. ౨౮. కథం వా నిహతో భీష్మః పితా సంజయ మే పరైః, దుర్యోధనశ్చ కర్ణశ్చ శకునిశ్చాపి సౌబలః. ౨౯. దుశ్శాసనశ్చ కితవో హతే భీష్మే కిమబ్రువత్, యచ్ఛరీరైరుపాస్తీర్ణాం నరవారణవాజినామ్. ౩౦. శరశక్తిమహాఖడ్గతోమరాఖ్యాం మహాభయామ్, ప్రావిశత్ కితవా మందాః సఖాం యుద్ధవిశారదాః. ౩౧. ప్రాణద్యూతే ప్రతిభయే కే దీవ్యంతే నరర్షభాః, కే జీయంతే జితాస్తత్ర కృతలక్ష్యా నిపాతితాః. ౩౨. అన్యే భీష్మాచ్ఛాంతనవాన్ తన్నమాచక్ష్య సంజయ, న హి మే శాంతిరస్తీహ శ్రుత్వా దేవవ్రతం హతమ్. ౩౩. పితరం భీమకర్తాణం భీష్మమాహవశోభినమ్, ఆర్థిం మే హృదయే రూఢాం మహతీం పుత్రహనిజమ్. ౩౪. త్వం హి మే సర్పిషే వాగ్నిం ప్రదీపయసి సంజయ, మహంతం భారముద్యమ్య విశ్రుతం సార్వభౌకికమ్. ౩౫. దృష్ట్వా వినిహతం భీష్మం మన్యే శోచంతి పుత్రకాః, శ్రోష్వామి తాని దుఃఖాని దుర్యోధనకృతాన్య హమ్. ౩౬. తస్మాన్నే సర్వమాచక్ష్య యద్వృత్తం తత్ర సజయ, యద్వృత్తం

తత్ర సంగ్రామే మందస్యాబుద్ధిసంభవమ్ 22. అవసితం సుసీతం యత్ తస్య మాచక్ష్య సంజయ, యతస్కృతం తత్ర సంగ్రామే భీష్మేణ జయమిచ్ఛతా. 2౩. తేజో యుక్తం కృతాన్త్రేణ శం సతచ్ఛాప్యశేషతః, యదా తదభవద్యుద్ధం కురుపాండవ సేనయోః. 2౪. క్రమేణ యేన యస్మింశ్చ కాలే యచ్ఛ యథాభవత్.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - చతుర్దశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ.—తస్యద్యుత్తోఽయమనుప్రశ్నో మహారాజ యథార్హస్యసి, న తు దుర్యోధనో దోష మిమమాసక్తుమర్హస్యసి. ౧. య ఆత్మనో దుశ్చ రితాదశుభం ప్రాప్నుయాన్నరః, ఏన సా తేన నానం స ఉపశంకితుమర్హతి. ౨. మహారాజ మనుష్యేషు నింద్యం యస్సర్వమాచరేత్, స వధ్యస్సర్వ లోకస్య నిందితాని సమాచరత్. 3 నికారో నికృతిప్రజ్ఞః పాండవైస్త్యక్తః ప్రతిక్షయా, అనుభూతస్సహమాత్రైః క్షౌంతశ్చ సుచిరం వనే. ౪. హయానాం చ గజానాం చ రాజ్ఞాం చామితేజసామ్, ప్రత్యక్షం యస్తయా దృష్టం దృష్టం యోగబలేన చ. ౫. శృణు తత్ప్రధివీపాల మా చ శోకే మనః కృధాః, దృష్టమే తత్పురా నూనమిదమేవ నరాధిప. ౬. నమస్కృత్య పితు స్నేహం పారాశర్యా ధీమతే, యస్య ప్రసాదాద్విద్యం యత్ ప్రాప్తం జ్ఞానమనుత్తమమ్. 7. దృష్టిశ్చాతీంద్రియా రాజా దూరాచ్ఛ్రివణమేవ చ, వరచిత్రస్య విజ్ఞానమతీతానాగతస్య న. ౮. వృద్ధితోత్పత్తివిజ్ఞానమాకాశే చ గతిశ్శుభాః, అస్త్రైరసంగో యుద్ధేషు వరదా నాస్తహత్రసః. ౯. శృణు మే విస్తరేణేదం విచిత్రం వరమాద్భుతమ్, భారతానామ భూద్యుద్ధం యథా తల్లోమహర్షణమ్. ౧౦. తేష్వసీకేషు యత్రేషు పూర్వేషు చ విధానతః, దుర్యోధనో మహారాజ దుశ్శాసనమథాబ్రవీత్. ౧౧. దుశ్శాసన రథాస్తూర్లం యుజ్యంతాం భీష్మరక్షిణః, అనీకాని చ సర్వాణి శీఘ్రం త్వమనువోదయ. ౧౨. అయం స మామభిప్రాప్తో వర్షపూగాభిచింతితః, పాండవానాం సనై న్యానాం కురూణాం చ సమాగమః. ౧3. నాతః కార్యతమం మన్యే రణే భీష్మస్య రక్షణాత్, హన్యాద్దుష్టో హ్యసౌ పార్థా సోమకాంశ్చ స స్పంజయాత్. ౧౪. ఆబ్రవీచ్ఛ విశుద్ధాత్మా నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, శూరయతే స్త్రీ హ్యసౌ పూర్వం తస్మాత్ వర్జ్యో రణే మమ. ౧౫. తస్మాత్ భీష్టో రక్షితవ్యో విశేషేణేతి మే మతిః, శిఖండినో వధే యత్తా స్సర్వేతిష్ఠంతు మామకాః. ౧౬. తథా ప్రాచ్యైః ప్రతిచ్యాయ దాక్షిణ్యైః త్రరావళాః, సర్వే శస్త్రేషు కుశలాస్తే రక్షంతు పితామ

౧. ఏన సా పాపేన. ౨. వృద్ధితోత్పత్తి ఉచ్చాప్తవర్తిన ఉత్పత్తిః కారణం తస్య విజ్ఞానం, ఆ కాశ అంతరిక్షే గతిః గమనం, మహత్తనో వరదానాదితి హేతుః.

హమ్. ౧౭. అరక్ష్యమాణం హి వృకో హన్యాత్సింహం మహాబలమ్, మా సింహం జంబుకేనేవ ఘోరయామ శిఖండినా. ౧౮. వామం చక్రం యుధామన్యు రుత్తమా జాశ్చ దక్షిణమ్, గోప్తారౌ ఫాల్గునం ప్రాప్తౌ ఫాల్గునోపి శిఖండినః. ౧౯. సంరక్ష్య మాణః ప్రార్థేన భీష్మేణ చ వివర్జితః, యథా న హన్యాద్ధాంగేయం దుశ్శాసన తథా కురు. ౨౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - పంచదశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—తతో రజన్యాం పుష్టాయాం సశబ్దః సుమహానభూత్, శ్రోతాం భూమిపాలానాం యుజ్యతాం యుజ్యతామితి. ౧. శంఖదుందుభిః హైశ్చ సింహనాదైశ్చ భారత, హయహేపితనాదైశ్చ రథనేమిస్సనైస్తథా. ౨. గజానాం బృంహతాం చైవయోధానాంచవిగర్జితామ్, క్ష్యేరితాస్సేటితోత్పృష్టై స్తుములం సర్వతోఽభవత్. ౩. ఉపతివృషహరాజసర్వం యుక్తమశేవతః, సూర్యో దయే మహతై సన్యం కురుపాండవసేనయోః. ౪. రాజేంద్ర తవ పుత్రాణాం పాండవానాం తచైవ చ, దుష్ప్రిభృష్యాణి చాస్త్రాణి సశస్త్రకవచాని చ. ౫. తతః ప్రకాశే నైన్యాని సమదృశ్యంతే భారత, త్వడియానాం పరేషాం చ శస్త్రవంతి మహాంతి చ. ౬. తత్ర నాగా రథాశ్చైవ జంబూనదపరిష్కృతాః, విభ్రాజ మానా దృశ్యంతే మేఘా ఇవ సవిద్యుతః. ౭. రథానీకాన్యదృశ్యంతే నగరాణీవ భూరిశః, ఆతివ శుశుభే తత్ర పితా లే పూర్ణచంద్రవత్. ౮. ధనుర్భిర్బుష్టిభిః ఖడ్గైః గదాభిశ్చ క్షితోమరైః, యోధాః ప్రహరణైశ్చుక్తై స్సేవ్యవనీకేవ్యవస్థితాః. ౯. గజాః పదాతౌ రథిసస్తురగాశ్చ విశాంపతే, వ్యతిష్ఠ వాగురాకారాశ్చతశోఽథ సహస్రశః. ౧౦. ధ్వజ బహువిధాకారా వ్యదృశ్యంతే సముచ్చితాః, స్వేషాం చైవ పరేషాం చ ద్యుతిమంతస్సహస్రశః. ౧౧. కాంచనా మణిచిత్రాంగా జ్వలంతే ఇవ పావకాః, అర్పిష్యంతో వ్యరోచంతే గజారోహస్సహస్రశః. ౧౨. మహేంద్ర కేతవశ్చుభ్రా మహేంద్రసదనే ప్సివ, సన్నద్ధాస్తే ప్రవీరాశ్చ దదృశుర్దుర్ధకాం ఊణిః. ౧౩. ఉద్యతై రాయుధైశ్చిత్రై స్తలబద్ధాః కలాపినః, ఋషభాతౌ మనుష్యేం ద్రాశ్చమూముఖగతా బభుః. ౧౪. శకునిస్సేబలశ్శల్య ఆవంత్యోఽథ జయద్రథః, విందానువిందౌ చైకేయాః కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః. ౧౫. శ్రుతాయుశ్చాప కాలింగో జయత్సేనశ్చ పార్థివః, బృహదృబలశ్చ కౌరవ్యః శృతవర్తా చ సాత్వతః. ౧౬. దక్షైతే పురుషవ్యాఘ్రా హూరాః పరిఘబాహవః, అతౌహిణీనాం పతయో యజ్ఞానో భూరిదక్షిణాః. ౧౭. ఏతే చాన్యే చ బహవో దుర్యోధనవశానుగాః, రాజానో

రాజపుత్రాశ్చ నీతిమంతో మహారథాః. ౧౮. సన్నద్ధాస్సమదృశ్యంత స్వేచ్ఛన్సీకేష్వ
వస్థితాః, బద్ధకృష్ణాజినాస్సర్వే బలినో యుద్ధశాలినః. ౧౯. హృష్టా దుర్యోధన
స్యాథే బ్రహ్మలోకాయ దీక్షితాః, సమర్థా దశవాహినః పరిగృహ్య వ్యవస్థితాః.
౨౦. ఏకాదశీ ధార్తరాష్ట్రీ కౌరవాణాం మహాచమూః, అగ్రతస్సర్వసైన్యానాం
యత్ర శాంతవోఽగ్రణీః. ౨౧. శ్వేతోష్ణిషం శ్వేతచ్ఛత్రం శ్వేతవర్షాణమచ్యుతమ్,
అశ్వశ్యామ మహారాజ భీష్మం చంద్రమివోదితమ్. ౨౨. హేమతాలభ్యజం వీరం
రాజతే స్యందనే నీతిమ్, శ్వేతాభ్య ఇవ శీతాంకుం దదృశుః కురుపాండవాః.
౨౩. సృంజయాశ్చ మహేష్వాసా ధృష్టద్యుమ్నపురోగమూః, జృంభమాణం మహా
సింహం దృష్టా తుద్రమృగా యథా. ౨౪. ధృష్టద్యుమ్నముఖాస్సర్వే సముద్వివి
జితే ముహూః, ఏకాదశైతాశ్చీజుష్టా వాహిన్యస్తవ చార్ధినః. ౨౫. పాండవానాం
తథా సప్త మహాపురుషచాలితాః, ఉన్నత్రమకరావరో మహాగ్రాహసమాకులా.
౨౬. యుగాంతే సమవేతా ద్వా దృశ్యేతే సాగరావవ, నైవ నన్తదృశో రాజా
దృష్టపూర్వో న చ శ్రుతః. ౨౭. అనీకానాం సమేతానాం కౌరవాణాం తథావిధః.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భగవద్గీతాపర్వణి - షోడశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—యథా స భగవాన్ వ్యాసః కృష్ణద్వైపాయనోఽబ్రవీత్,
తదైవ సహితాస్సర్వే సమాజగ్తుర్హిక్షితః. ౧. మహావిషయగస్సోన్నతుస్తద్దినం
ప్రత్యక్షదర్శిత, దీప్యమానాశ్చ సంపేతుర్ద్వి సప్తమూర్తనః. ౨. ద్విధాభూత
యైస్తే, కలాపినః తూణవంతః. ౧౮. బద్ధకృష్ణాజినా ఇతి యుద్ధే మరణదీక్షాం కృతవంత ఇత్యర్థః. ౧౯.
తథావిధః సంయగ్ధ ఇతి శేషః. ౨౦. మహా విషయగః సోన్నతుస్తద్దినం ప్రత్యక్షదర్శితేతి మహా పీత్యం
సక్షత్రం తస్య విషయో దేశః పితృగాః తదగ్రస్సోన్నతుః. కురుపాండవయుద్ధారంభ దినమాక్షం,
భారతసావిత్త్యం. శ్లో. “హేమంతే చక్రమే మానీ కుక్షుబక్త్రయోదశీ” ప్రస్తుతం భారతం
యుగం సక్షత్రే యమజవతే.” ప్రథమే మార్గశీర్షే, అత్ర శ్రీయోదశీశబ్దేన తస్మాత్తా చతుర్దశ్యేన
గ్రాహ్యః. శ్లో. “అరుణేన హతో భీష్మో మాకుమానే నీతాదమి”తి. “త్రయోదశ్యాం కు మద్యాహ్నే
భారత్యాణో నిపాతిక”ఇతి, తత్రైవ యుద్ధస్య, దశమే పంచదశేఽస్మి హతయోర్ద్విర్యోయోరష్ట
మిత్రయోదశీనయోగదర్శనాత్, అత్ర పుష్కేషి మాకుళబ్దో మకరాయానుభవీతిప్రామేయ, కదానీం
తత్సంభవాత్, అన్యథా వ ప్రమాద్యాదశ్యోరేవ తయోర్ద్వయం, యత్తు అనూవాస్సాయాం దుర్యోధన
హననం తత్రైవోక్తం-తత్రాన్యమావాస్సాశబ్దః ఇద్విదినే ప్రతిపద్యేన ప్రయోగో వేదికవ్యక్తియమైవత
ఇతి భరణీ న గ్రాహ్యః, కిం కు యుగ జవతం మృగశీర మేవ గ్రాహ్యం. తస్య హి పూర్వదర్శం తక్ర
దైవశ్శ్వాదానురం, ఉత్తరార్థం కు బుద్ధదైవశ్శ్వాదైవం, లేన తక్రమరాణాముపరమో దేవానా
మఖ్యుదయశ్చ సిద్ధయః. కించ. శ్లో. “చత్వారింశదహాన్యానాం ద్వేవ మే నిర్భృతస్య వై, ఛేష్ట్య
సంప్రయాతోఽస్మి శ్రవణే పునరావహి”తి. మహాగ్రాహసమాకులైః తీర్థయాత్రైః అగ్రతస్య

ఇవాదిత్య ఉదయే ప్రత్యుత్పత్యత, జ్వలంత్యా శిఖయా భూయో భానుమాను
దితో దివి. 3. వవాశితే చ దీప్తాయాం దితి గోమాయువాయసాః, లిప్సమానాశ్చ
రీరాణిమాసంతోఽణితభోజనాః. ౪. అహస్యహని పార్థానాం వృద్ధః కురుపితామహాః,
భరద్వాజాత్తజ్జైవ ప్రాతరుత్థాయ సంయతో. ౫. జయోస్తు పాండుపుత్రాణామి
త్యూపతురందిదమా, యయుథాతే తవాధాయ యథాస సమయః కృతః ౬. సర్వ
ధర్మవిశేషజ్ఞః పితా దేవవ్రతస్తవ, సమానీయ మహీపాలా నిదం వచనమబ్రవీత్. 2.
ఇదం వః శ్రుత్రియా ద్వారం స్వర్గాయాపావృతం మహత్, గచ్ఛధ్వం తేన
శక్రస్య బ్రహ్మణ్యై సహోకతామ్ ౮. ఏష వః శ్రుతిజః కంఠాః పూర్వైః పూర్వ
తరైః కృతః, సంభవయధ్వ మాత్మాన మవ్యగ్రమనసో యుధి. ౯. నాభాగశ్చ

బలదేవస్య వచనాత్, శ్రవణే యుద్ధసమాప్తిర్వశ్యతే. తతః ప్రాచీనే అష్టాదశోర్ముగశ్చిర్వ పవయ్యధారంభ
స్సంభవతి సర్వేకవిశేభరణ్యాం, అష్టాదశదినుభ్యో నక్షత్రక్రయక్షయస్యకల్పయితుమయ్యుక్తత్వాత్,
కార్తికృతి రాయాగామపాలేన చతుర్థ్యాం మృగస్యైవ సంభావనాచప్రవీతేన యుద్ధారంభం ప్రకృత్య,
మహామయగస్సోచుత్తదినం ప్రత్యుత్పత్యతే. భీష్మపర్వణి సంజయవాక్యాన్వసూయాం యుద్ధారంభ
ఇత్యుపనిరస్తుం. బలదేవవాక్యవిరుద్ధత్వాత్, శబ్దార్థస్య, మహావచన తత్సహచరాః, సికరాలక్ష్యం లే తేన
యుక్తే మృతానాం ఉత్తమదేహానాం దానార్థం దండప్రదాపిత్వా శేనస్మినితో ఓఘాదితి, స్వర్గ
ణాం దివ్యదేహభావః చంద్రాశీన ఇతి కాస్త్రప్రసిద్ధః, తథా ద్వారవశరాత్రియుజే చంద్రోదయకాలే.
(శ్లో. "లిభాగమాత్ర శేమాయాం. రాత్రే యుద్ధమవర్తతే" త్యుక్తం. తత్ర లిభాగే త్యస్య లి మహా
రైశేమాయామిత్యర్థః, తథా. (శ్లో. (అష్టబంచాకతం రాత్ర్యో శయానస్య కు మేగతా) ఇతి భీష్మవ
చనం తు శ్లో. "మాఘాయం సమప్తప్రాప్తః, లిభాగమాత్రః పక్షిన్యమితి వాక్యశేమనసారాత్,
అశతం శతహీనం యథాస్యాత్తథాస్తవం చ, అష్టబంచాకరాత్రయో వృతీతా ఇతి వ్యాఖ్యేయం.
లిపోమశోధనాత్ అష్టబంచాకదీనం శతం రాత్రయో ద్విచత్వారింశరాత్రయో వృతీతా ఇత్యర్థః.
(ఇథా చ పావకృష్ణాదమితో మాఘశుక్ల పంచమ్యాం తావతిదినసంఖ్యా ప్రార్థితే పక్షిన్య చ కృతీయో
ఘాగో గతో భవతి) తత్రాపేక్షతిథిక్షమాత్ పంచమ్యా ద్విచత్వారింశత్రమకన్యం జ్ఞేయం) శేమో
భవతుమర్హతీత్యత్ర కార్యశేష దేహత్యాగాదిరేవ శేమో న తు పక్షశేష ఇతి వ్యాఖ్యా జ్ఞేయా.
తత్రాయం నిష్కర్షః, కార్తికశుక్ల ద్వాదశ్యాం రేవత్యాం కృష్ణపర్యాయం, తతో మార్గశీర్షకృష్ణ
పంచమ్యాం పుష్యే నేనయోర్నిర్వాణం, తతః పంచమ్యా ఉపవసప్తీ మారభ్య న ప్రదినాని గణయిత్వా
తమవర్షష్టమేరన్వి అమావాస్య భవిష్యతీత్యనేన త్రయోదశదినాశ్చోదయం కృష్ణపక్షో మహా
త్పాతజనక ఇతి మాదితం జీవయోగ్య లిఖ్యోః పక్షంకరే పునర్వృద్ధ్యా సంఖ్యాప్రారణం భవతితి
మార్గశీర్షకృష్ణపంచమీ మారభ్య పావశుక్ల ప్రచిత్తద్విచత్వారింశతిః భవతీతి బలదేవవాక్యోక్తా దిన
సంఖ్యా చానుగృహీతా భవతి. యస్తు. శ్లో. (సప్తమాచ్ఛాసి దివసాదమావాస్య భవిష్యతి, సంగ్రాహం
యోజయేత్తత్ర తాం వ్యాహుశ్చక దేవతాం, ప్రయాక వైతరుక్షేత్రం పుష్యే ద్యౌః పునఃపునః) రితి
దుర్బోధనవాక్యం, తత్ర సంగ్రాహమిత్యనేన సంగ్రామే జయసాధనం కర్తవ్యం యోజయేదిత్యు
క్తం. శక్రదేవవాక్యమిత్యనేన తస్యాం జ్యేష్ఠినక్షత్రయోగ ఉచ్యతే. స చ తిథివ్యయక్షమాత్తత్రా

యయాతిశ్చ మాంధాతా నహంబో వృగః, సంసిద్ధాః పరమం స్థానం గతాః కర్తృభి
 రీదృశ్యతే. ౧౦. అధర్మః క్షత్రియస్యైష యద్వాద్విధిమరణం గృహే, యదయా
 నిధనం యాతి సోఽస్య ధర్మస్సనాతనః. ౧౧. ఏవముక్తా మహీపాలా భీష్మేణ భరత
 ర్షభ, నిర్యయుస్సాన్విన్యసీకాని శోభయంతో రథోత్తమైః. ౧౨. స తు వైకర్తనః
 కర్ణః సామాత్యస్సహ బంధుభిః, న్యాసితస్సమరే శస్త్రం భీష్మేణ భరతర్షభ. ౧౩.
 అవేతకర్ణాః పుత్రాస్తే రాజానశ్చైవ తావతాః, నిర్యయుస్సంహనాదేన నాదయంతో
 దిశో దశ. ౧౪. శ్వేతైశ్చత్రైః పతాకాభిర్ధ్వజవారణవాజిభిః, తాన్యసీకాన్యశో
 భంత రత్నైశ్చ సహదాతిభిః. ౧౫. భేరిపణవశబ్దైశ్చ దుందుభీనాం చ నిస్సరైః, రథనే
 మినినాదైశ్చ బహువాకులితా మహీ. ౧౬. కాంచనాంగదకేయూరైః కాద్వతైశ్చ
 మహారథాః, భృజిమూనా వ్యరాజంత సాగ్నయః పర్వతా ఇవ. ౧౭. తాలేన
 మహతా భీష్మః పంచతారేణ కేతునా, విమలాదిత్యసంకాశ స్తప్తా కురుచమూపలిః.
 ౧౮. యే త్వదీయా మహేష్వాసా రాజానో భరతర్షభ, అనర్తంత యథా దేశం
 రాజా కాంతనవస్య తే. ౧౯. స తు గోవాససః శైబ్యః సహితస్సర్వరాజభిః,
 యయా మాతంగరాజేన రాజార్హేణ పతాకినా. ౨౦. పద్మవర్ణస్త్యసీకానాం సర్వే
 హమగ్రతః స్థితః, అశ్వశ్చామా యయా యత్ర సింహలాంగూలకేతునా. ౨౧.
 శ్రుతాయుశ్చిత్రసేనశ్చ పురుమిత్రో వివింశతిః, శల్యో భూరిక్రవాశ్చైవ వికర్ణశ్చ
 మహారథః. ౨౨. ఏతే సప్త మహేష్వాసా ద్రోణపుత్రపురోగమాః, స్వందనై
 ర్వరవర్షాణో భీష్మాస్సహ పురోగమాః. ౨౩. తేషా మపి మహాత్మేభాః శోభ
 యంతో రథోత్తమాః, భృజిమూనా వ్యరోచంత జాంబూనదమయధ్వజాః. ౨౪.
 జాంబూనదమయా వేదీ కమండలు విభూషితా, కేతురాచార్యముఖ్యస్య ద్రోణస్య
 ధనుషా సహ. ౨౫. అనేకతపాహస్త్ర మనీకమనుకర్షతః, మహా దుర్యోధన
 స్యాసీ న్నాగో మణిమయో ధ్వజః. ౨౬. తస్య పారవకాలింగాః కాంభోజాస్సమద
 ష్ఠిణాః, తేమధన్వా చ శల్యశ్చ తేఘః ప్రముఖతోరథాః. ౨౭. స్వందనేన మహ
 ర్హేణ కేతునా వృషభేణ చ, ప్రకర్షన్నేవ సేనాగ్రం మాగధశ్చ రిపుం యయా.
 ౨౮. తదంగపతినా గుప్తం కృపేణ చ మనస్వినా, శారదాభ్రఘనప్రభృతిం ప్రాచ్యా
 నాం సుమహద్బలమ్. ౨౯. అనీకప్రముఖే తిష్ఠన్ వరాహేణ మహాయశాః,

సంభవన్తు తత్ర తిథివదేన పక్షత్రయద్వా తిథిపక్షత్రయోద్భూతయోగాద్వా క్షేపం ఇతి
 సర్వం సమంజసం. పక్షమహాగ్రహాః, రాహుకేంద్రవగ్రహత్వాన్యత్రైవ. ౩. వనాశిరే కల్పం కృత
 పంచ. ౧౦. ఆయోనిధనం ఆయసా శస్త్రేణ మరణం. ౧౭. తాళేన ధ్వజభూతేన. ౧౯. గోవా
 ససః కర్ణదేశ్యః. ౨౦. అంగపతినా కర్ణపుత్రేణ. ౨౯. వరాహేణ కేతుముఖ్యేణేతి సంబంధః

శుశుభే కేతుముఖ్యేన రాజతేః జయద్రథః 30. శతం రథసహస్రాణాం తస్యాసా
వశవర్తినిః, అష్టౌ నాగసహస్రాణి సాదినామయతాని చ 31. తత్స్నింధుపతినా
రాజ్ఞా పాలితం ధ్వజినీముఖమ్, ఆనంతరథనాగాశ్వముశోభత మహద్బలమ్. 32.
షష్ఠ్యా రథసహస్రైస్తు నాగానామయతేన చ, పతిస్సర్వకలింగానాం యయా
కేతుమతా సహ. 33. తస్య పర్యతసంకాశా వ్యరోచంత మహాగజాః, యంత్రతో
మరతూణిరపతాకాభిశ్చ శోభితాః. 34. శుశుభే కేతుముఖ్యేన పావకేన కలింగకః,
శ్వేతచ్ఛత్రేణ నిష్కేణ చామరవ్యజనేన చ. 35. కేతుమానవి మాతంగం విచిత్రప
రమాంకుశమ్, ఆస్థితస్సమరే రాజా మేఘస్థ ఇవ భానుమా. 36. తేజసా
దీప్యమానస్తు వారణోత్తమకూస్థినః, భగదత్తో యయా రాజాయథా వజ్రధర
స్తథా. 37. గజస్కంధగతా వాస్తాం భగదత్తేన సమ్మితౌ, విందానువిందావా
వంత్యో కేతుమంతమనువ్రతౌ. 38. స రథానీకవాహ్నాహో హస్త్యంగో నృప
శీర్షవాః, వాజిపక్షః పదాత్మ్యుగః ప్రహసా సర్వతోముఖః. 39. ద్రోణేన
విహితో రాజా రాజా శాంతనవేన చ, తత్రైవాచార్యపుత్రేణ బాహ్లికేన కృపేణ చ.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వః - సప్తదశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—తతో ముహూర్తాత్తుములః శబ్దో హృదయకంపనః,
అస్రూయత మహారాజ యోధానాం ప్రయుయుత్సతామ్. 1. శంఖదుందుభిః
మైశ్చ వారణానాం చ బృంహితైః, నేమిఘామై రథానాం చ దీర్ఘతీవ వసుంధరా.
2. హయానాం హేషమాణానాం యోధానాం చైవ గర్జతామ్, తుణేనైవ నభో
భూరి శబ్దేనాపూరితం తదా. 3. పుత్రాణాం తవ దుర్ధర్ష పాండవానాం తత్రైవ
చ, సమకంఠం సైన్యాని పరస్పరసమాగమే. 4. తత్ర నాగా రథాశ్చైవ జాంబూ
నదవిధూషితాః, భ్రాజమానా వృద్ధశ్యంత మేఘా ఇవ సనిద్యంతః. 5. ధ్వజా
బహువిధాకారాస్తావకానాం సగాధిప, కాంచనాంగదినో రేజుర్జ్వలితా ఇవ
పావకాః. 6. నేపేషాం చైవ వరేషాం చ సమదృశ్యంత భారత, మహేంద్రకేతవ
శ్శుభ్రా మహేంద్రసదనే ష్టివ. 7. కాంచనైః కవచైర్వీరా జ్వలితార్కసమప్రభైః,
సన్నద్ధాస్తమదృశ్యంత జ్వలనార్కసమప్రభాః. 8. కురుయోధవరా రాజా విచి
త్రాయుధకార్ముకాః, ఉద్యతై రాయుధైశ్చిత్రై స్తాలబధాః పినాకినః. 9. ఋషభాత్
మహేష్వాసా శ్చమూముఖగతా బభుః, పృథగ్గోపాస్తు భీష్మస్య పుత్రాస్తవ నరా
ధిప. 10. దుశ్శాసనో దుర్విషహో దుర్ముఖో దుస్సహస్తథా, వివింశతిశ్చిత్రసేనో
వికర్ణశ్చ మహారథః. 11. సత్యవ్రతః పురువిత్రో జయో భూరిశ్రవాశ్శలః, రథావిం

శతి సాహస్రాస్తక్షపా మనుయాయినః ౧౨. అఙ్గపాహాశ్చూరసేనాః శిబయోధవసా
తేయః, సాల్యా మత్స్యాస్తథాంబష్టా స్రైగరైః కైకయాస్తథా. ౧౩. సోవీరాః
కైతవాఃప్రాచ్యాఃప్రతీవ్యోదీప్యవాసినః, ద్వాదశై తేజనవదాఃసర్వేశ్వరాస్తనుత్య
జః.మహతా రథఃంశేన తే రరతుఃపితామహమ్, (అనీకం దశసాహస్రం కుంజరాణాం
తరస్వినామ్. ౧౪. మాగధో యేన నృపతి స్తథానీకం తమన్వయాత్, (రథానాం చ
క్రరథాశ్చ పాదరథాశ్చ దంతినామ్. ౧౬. అభూవ వాహినీ మధ్యే శతానామ
యుతాని వత్, పాదాతాశ్చగ్రతో గచ్ఛ గమశ్చర్వానీపాణయః. ౧౭. అనేక
శతసాహస్రా నఖరసాసయోధినః, (అక్షహిణ్యో దక్షై కా చ తవ పుత్రస్య భారత.)
౧౮. అదృశ్యతే మహారాజ గంగేవ యమునాంతరే. ౧౯.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - అష్టాదశోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—అక్షహిణీం దక్షై కాం చ వ్యూధాం దృష్ట్వా యుధి
ష్ఠిరః, కథమర్జున నైన్యేన ప్రత్యవ్యూహత పాండవః. ౧. యో వేద మానుషం
వ్యూహం దైవం గాంధర్వమాసురమ్, కథం భీష్మం స కాంతేయః ప్రత్యవ్యూహత
సంజయ. ౨. సంజయ ఉవాచ—ధార్తరాష్ట్రాణ్యనీకాని దృష్ట్వా వ్యూధాని
పాండవః, అభ్యుభావత ధర్మాత్మా ధర్మరాజో ధనంజయమ్. ౩. మహర్షే ర్వచనా
త్తాత వేదయంతి బృహస్పతేః, సంహతాః యోధయేదర్వా కామం విస్తరయే
ద్భవచా. ౪. సూచీముఖమనీకం స్యాదల్పానాం బహుభిస్సహ, అస్త్రాకం చ తథా
నైన్యమిత్థీయస్సుతేరాం వరైః. ౫. ఏతద్విచనమాజ్ఞాయ మహర్షే ద్యౌహ
పాండవ, ఏతచ్ఛ్రుత్వా ధర్మరాజం ప్రత్యభావత పాండవః. ౬. ఏష వ్యూహమి
తే వ్యూహం రాజసత్తమ దుర్జయమ్, (అచలం నామ వజ్రఖ్యం విహితం వజ్రపా
ణినా. ౭. యస్స వాత ఇవోద్భూతః సమరే దుస్సహః వరైః, స సః పురో యో
త్యతే వై భీమః ప్రహరతాం వరః. ౮. తేజాంసి రిపునైన్యానాం మృద్నా పురుష
సత్తమః, అగ్రేఽగ్రణీ ర్యోత్యతి నో యథోపాయవిచక్షణః. ౯. యం దృష్ట్వా
కురవస్సర్వే దుర్యోధనపురోగమాః, నివర్తిష్యంతి సంతప్తాః సింహం తుద్రమృగా
యథా. ౧౦. తం సర్వే సంశ్రయిష్యామః ప్రాకారమకుతోభయాః, భీమం ప్రహ
రతాం శ్రేష్ఠం దేవరాజమివామరాః. ౧౧. న హి సోఽస్తి పుమాల్లోకే యస్సం
క్రుద్ధం వృకోదరమ్, ద్రష్టుమత్కుగ్రకర్తాణం విషహేత సరస్వభమ్. ౧౨. ఏవ

౧౬. శతానామయుతాని వత్, వట్కతాన్యయంతగుణాని వష్టింక్షణీతి యావత్. ౩. సంహతా
నితి అర్థైః సంహతైస్స యోధకన్యం జహాకీన్త్ర నిశళలితైరివ యోద్ధం శక్యమిత్యర్థః. ౫. వ్యూహ
వ్యూహం వరు.

ముక్త్యా మహాబాహుస్తథా చక్రే ధనంజయః, పూర్వస్య తాని బలాన్యశు
ప్రయయా ఫాల్గునస్తథా. ౧౩. సంప్రయాతా కుర్వా దృష్ట్వా పాండవానాం
మహాచమూః, గంగేవ పూర్ణా స్తీమితా స్యందమానా వ్యదృశ్యత. ౧౪. భీమ
సేనోఽగ్రజీస్తేషాం ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పీర్యవా, నకులస్సహదేవశ్చ ధృష్టకేతుశ్చ
పార్థివః. ౧౫. విరాటశ్చ తతఃపశ్చాద్ద్రాజాథాఙ్ హిషివృతః, భ్రాతృభిస్సహ
పుత్రైశ్చ సోఽభ్యరక్షత్ పృథతః. ౧౬. చక్రరథౌ తు భీమస్య మాద్రీపుత్రౌ
మహాద్యుతీ, ద్రావదేయాస్ససౌభద్రాః పృథగోపాస్తరస్వినః. ౧౭. ధృష్టద్యు
మ్నశ్చ పాంచాల్యస్తేషాం గోష్ఠా మహారథః, సహితః పుత్రసామూరైరథ ముఖ్యైః
ప్రభద్రక్షైః. ౧౮. శిఖండీ తు తతఃపశ్చాద్దన్వనేనాభిరక్షితః, యత్తో భీష్మవిసాళాయ
ప్రయయా భరత్సభ. ౧౯. పృథతోఽప్యర్జునస్యాసీత్ యయుధానో మహాబలః,
చక్రరథౌ తు పాంచాల్యో యుధామన్యుత్తమాజసా. ౨౦. కైకేయో ధృష్టకే
తుశ్చ చేతానశ్చ పీర్యవా, భీమసేనో గదాం బిభృద్విజ్రసారమయీం దృఢామ్.
౨౧. ధర్మ వేగేన మహతా సముద్రమపి శోషయేత్, ఏతే తిష్ఠంతి సామాత్యాః
ప్రేక్షంత స్తే జనాధిప. ౨౨. ధృతరాష్ట్రస్య దాయాదాః ఇతి బీభత్సురబ్రవీత్,
భీమసేనం తదా రాజా దర్శయన్య మహాబలమ్. ౨౩. బ్రువాణం తు తథా పార్థం
సర్వనైన్యాని భారత, అపూజయంస్తదా వాగ్ధీరసుకూలాభిరాహవే. ౨౪. రాజా
తు మధ్యమాసీకే కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, బృహద్భిః కుంజరైర్నైశ్చ శ్వలద్భిరచలై
రివ. ౨౫. అఙ్గహిణ్యాథ పాంచాల్యో యజ్ఞసేనో మహామనాః, విరాటమన్య
యాత్ పశ్చాత్ పాండవాన్ధం సరాక్రమీ. ౨౬. తేషామూచిత్వచంద్రాభాః కనకో
త్తమభూషణాః, నానావిహ్నాథరా రాజా రథేష్వాసా మహాధ్వజాః. ౨౭. సము
త్సార్య తతః పశ్చాత్ ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః, భ్రాతృభిస్సహ పుత్రైశ్చ
సోఽభ్యరక్షత్ యుధిష్ఠిరమ్. ౨౮. త్వడియానాం పరేషాం చ రథేషు విపులా
ధ్వజా, అభిభూయాన్జనుస్వైశో రథే తస్థా మహాకపి. ౨౯. పదాతాస్త్యగ్రతో
గచ్ఛన్సశితక్ష్యప్రిష్ఠిపాణయః, అనేకశతసాహస్రా భీమసేన్య రక్షిణః. ౩౦.
వారణా దశసాహస్రాః ప్రభిన్నకరటాముఖాః, శూరా హేమమయైర్జాలై ర్దీప్య
మానా ఇవాచలాః. ౩౧. ఉరంత ఇవ జీమూతా మదాంధాః పద్మగంధినః, రాజా
నమన్వయుః పశ్చాజ్ఞీమూతా ఇవ వార్షికాః. ౩౨. భీమసేనో గదాం భీమాం
ప్రవహా పరిఘాబమామ్, ప్రచక్ర్వ మహానైన్యం దురాధర్షో మహామనాః. ౩౩.

౨౨. శృతరాష్ట్రస్య దాయాదా ఇత్యనేన కవైవ తే భాగ ఇతి నూచయతి. ౩౦. వారణా
రాజావన్యయంతి గుఃఖింధి, ఉచకా నిర్మంశాః. ౩౧. జీమూతాః పద్మతా, "జీమూతా

తమర్కమివ దుష్ప్రేక్ష్యం తపంతమివ వాహినీమ్, న శేకుర్సుర్వయోథాస్తే ప్రతి
 వీక్షీతుమంతికే. ౩౮. వత్సో నామైష స వ్యూహో నిగ్భయః సర్వతోముఖః, చాప
 విద్యుద్ధ్వజో ఘోరో గుప్తో గాంధీవధన్వనా. ౩౫. యం ప్రతి వ్యూహ్య తిష్ఠంతి
 పాండవాస్తవ వాహినీమ్, అజేయో మానుషే లోకే పాండవైరభిరక్షితః. ౩౬.
 సంధ్యాం తిష్ఠత్సు నైన్యేషు సూర్యస్తోదయనం ప్రతి, ప్రావాత్సప్తమతో వాయు
 ర్నిరభేస్తనయత్సు వాకా. ౩౭. విష్యగ్వాతాశ్చ వివపుర్నీచైశ్శర్మరవర్షిణః, రజ
 శోద్ధూయమానం తు తమసాచ్ఛాదయజ్జగత్. ౩౮. పహత మహతీ చోల్కా
 ప్రాజ్ఞుభి భరత్ర్షభ, ఉద్యంతం సూర్యమావాత్య వ్యశీర్యత మహాస్వనా. ౩౯. అథ
 సజ్జీయమానేషు నైన్యేషు భరత్ర్షభ, నిష్ప్రభోఽభ్యుద్యయా సూర్యః సఘోషం
 భూశ్చచాల చ. ౪౦. వ్యశీర్యత సనాదాచ భూప్రదా భరత్ర్షభ, నిష్ఠాతా బహవో
 రాజా దిక్షు సర్వాసు చాభవకా. ౪౧. ప్రాదురాసీర్జజస్తీవ్రం న ప్రాజ్ఞాయత
 కించన, ధ్వజానాం ధూయమానానాం సహసా మాతరిశ్వనా. ౪౨. కింకిణీకాల
 బద్ధానాం కాంచనస్రగ్వరాంబరైః, మహతాం సుతాకానామాదిత్యసమతేజసామ్.
 ౪౩. సర్వం ఝణఝణీభూతమాసీత్రాలవకేష్విన, ఏవం తే పురుషవ్యాఘ్రాః
 పాండవా యుద్ధనందిన, ౪౪. వ్యవస్థితాః ప్రతివ్యూహ్య తవ పుత్రస్య వాహి
 నీమ్, గ్రసంత ఇవ మజ్జానో యోథానాం భరత్ర్షభ. ౪౫. దృష్ట్వాగ్రతో భీమనేనం
 గదాపాణిమవస్థితమ్.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - ఏకోనవింశోఽధ్యాయః.

దృతరాష్ట్రోజివాచ—సూర్యోదయే సంజయకే ను పూర్వం యుయుత్సవో
 హృష్యమాణా ఇవాసక, మామకా వా భీష్మనేత్రాః సమీపే పాండవా వా భీమ
 నేత్రాస్తదానీమ్. ౧. కేషాం జఘన్యో సోమసూర్యో సవాయూ కేషాం నేనాం
 శ్వాపదాశ్చాభవంత, కేషాం యూనాం ముఖవర్ణాః ప్రసన్నాః సర్వం మేత్వం
 బ్రూహి తత్త్వం యథావత్. ౨. సంజయ ఉవాచ—ఉభే నేనేతుల్యమేవోపయాతే
 ఉభే వ్యూహే హృష్టయావే నరేంద్ర, ఉభే చిత్రే వసరాశ్చకాశే తదైవోభే
 నాగరథాశ్చపూర్ణే. ౩. ఉభే నేనే బృహత్శ్వా భీమయావే తదైవోభే భారత దుర్వి
 షహేయ, తదైవోభే స్వర్ణజయాయ సృష్టే తదైవోభే సత్పురుషోఽజ్ఞాప్తే. ౪. పశ్చా
 న్ముఖాః కురవో ధార్తరాష్ట్రాః స్థితాః పార్థాః ప్రాజ్ఞుభా యోధ్యమానాః, దైత్యేం
 మేఘవర్షతా"విత్కరుః. ౩౬. ప్రావాత్ ప్రవహ సప్తవతః నదీందుః. ౩౭. వాకాః రుజ్జవా
 యవః. ౪౮. మజ్జాన ఇతి సోప్తాం యోథానాం మజ్జాన, ధాతువిశేషక గ్రసంత ఇనేతి యోజ్యం.
 కీష్ట నేతా నిర్వోధాయోషం తే భీష్మనేత్రాః.

ద్రనేనేవ చ కారవాణాం దేవేంద్రనేనేవ చ పాండవానామ్. ౫. శుక్రో వాయుః
 పృథ్వీః పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రాశ్చ శ్వాపదా వ్యావరంతి, గజేంద్రాణాం
 మదగంధారశ్చ తీవ్రాన్న సేహితే తవ పుత్రస్య నాగాః. ౬. దుర్యోధనో హస్తినం
 వద్వవర్ణం సువర్ణకక్షం జాలవంతే ప్రభిన్నమ్, సమాస్థితో మధ్యగతః కురూణాం
 సంస్తూయమానో వందిభిర్నాగధైశ్చ. ౭. చంద్రప్రభం శ్వేతమన్యతపత్రం సోవర్ణ
 స్రగ్భాజితే చోత్తమాంగే, తం సర్వతత్త్వకునిః పార్వతీయై సార్థం గాంధారై
 ర్వాతి గాంధారరాజః. ౮. భీష్మోఽగ్రతః సర్వనై న్యస్య వృద్ధః శ్వేతచ్ఛత్రః శ్వేత
 ధనుస్సశంఖః, శ్వేతోష్ణిచః పాండురేణ ధ్వజేన శ్వేతైరశ్వైశ్చేతశ్చైలప్రకాశః.
 ౯. తస్య నై న్యే ధార్తరాష్ట్రాశ్చ సర్వే బాహ్లికానామేకదేశశ్శలశ్చ, యే చాంబ
 ప్తాః క్షత్రియా యేవ సింధోస్తతో సోవీరాః పంచనదాశ్చ శూరాః. ౧౦. శోణై
 ర్వాయై ద్దుక్తరథో మహాత్మా శ్రోణో ధనుష్పాణి రదీనసత్పైః, ఆస్తే గురుః ప్రాయశ
 స్సర్వరాజ్ఞాం పశ్చాచ్ఛముమింద్ర ఇవాభియాతి. ౧౧. వాల్మీకీత్రస్సర్వనై న్యస్య
 మధ్యే భూరిశ్రవాః పురుమిత్రో జయశ్చ, సాశ్వా మత్స్యాః కైకయాశ్వేతి సర్వే
 గజానీకే భారతరో యోత్స్యమానాః. ౧౨. కారద్యతశ్చోత్తరధూర్వహత్తా మహే
 ప్వాసో గౌతమశ్చిత్రయోధీ, శక్తైః కిరాతైర్యవనైశ్చ సార్థం తదా చమూముత్త
 రతోఽభియాతి. ౧౩. సంసప్తకానామయుతం రథానాం మృత్యుర్జయో వాప్తున
 న్యేతి సృష్టాః, యేనార్జునస్సేన రాజా కృతాస్త్రాః ప్రయాతారస్తే త్రిగర్తాశ్చ
 శూరాః. ౧౪. సాగ్రం శతసహస్రం తు నాగానాం తవ భారత, నాగే నాగే రథ
 శతం శతమశ్వా రథేరథే. ౧౫. ఆశ్వేఽశ్వే దశ ధనుష్కా ధనుష్కా దశచర్షిణః,
 ఏవం వ్రాధాన్యనీకాని భీష్మేణ తవ భారత. ౧౬. సంవ్రాధవ్యా మానుషం వ్రాధాం
 దైవం గాంధర్వమాసురమ్, దివసేదివసే ప్రాప్తే భీష్మశ్చాంతసవోఽగ్రణిః. ౧౭. మహా
 రథాఘుమిపులః సముద్ర ఇవ ఘోషవా, భీష్మేణ ధార్తరాష్ట్రాణాం వ్రాధాః
 ప్రత్యజ్ఞుభో యుధి. ౧౮. అనంతరూపా ధ్వజినీ సరేంద్ర భీమా త్వదీయా న తు
 పాండవానామ్, తాం చైవ మన్యే బృహతీం దుష్ప్రభృష్యాం యన్యానేతా కేశ
 వశ్చార్జునశ్చ. ౧౯.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - వింశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—బృహతీం ధార్తరాష్ట్రస్య సేనాం దృష్ట్వా సముద్ర్య
 తామ్, విషాదమగమత్ రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః. ౧. వ్రాధాం భీష్మేణ
 ౧౮. అనంతరూపా బహ్వీ క్షదీయా, న తు పాండవానాం సేనా బహ్వీ, తథాపి తాం బృహతీమేవ
 మన్యే ఇతి సంబంధః.

చాభేద్యం కల్పితం ప్రేక్ష్య పాండవః, యుధిష్ఠిర స్థదా రాజా వివర్ణోఽర్జునమబ్ర
వీత్. ౨. ధనంజయ కథం శక్యమస్తాభిర్యోధుమాచాచే, భార్తరాష్ట్రేర్వహాహా
యేషాం యోధా పితామహః. ౩. అక్షోభ్యోయమభేద్యశ్చ భీష్మణామిత్రకర్షణా,
కల్పితశ్చాస్త్రదృష్టేన విధినా భూరివర్చసా. ౪. తే వయం సంశయం ప్రాప్తాః సస్మై
న్యాశ్శత్రు కర్షణ, కథమస్తాన్వహాహూహాదుత్థానం నో భవిష్యతి. ౫. అథార్జునోఽ
బ్రవీత్సాగ్రం యుధిష్ఠిరమమిత్రహా, వివర్ణమివ సంప్రేక్ష్య తవ రాజన్ననీశీమి, ౬.
ప్రజ్ఞయాభ్యధికా త్వరా గుణయుక్తా బహుచాపి, జయంత్యల్పతరా యేన
తన్నిబోధ విశాంపతే. ౭. తత్ర తే కారణం రాజా ప్రవత్యోమ్యనసూయవే,
నారద స్తమృషిర్వేద భీష్మతోజౌ చ పాండవ. ౮. ఏవమేవార్థమూక్రిత్య యుధి
దైవాసురేఽబ్రవీత్, పితామహః కిల పురా మహేంద్రాదీ దివౌకసుః. ౯. న తథా
బలవీర్యాభ్యాం జయంతి విజగీషవః, యథా సత్యాన్యశంసాభ్యాం భర్తృజైకేన
చానఘ. ౧౦. జ్ఞాత్వా ధర్మచుధర్తం చ లోభం చోద్యమమాధీతాః, యుభ్యధ్వ
మనహంకారా యథో ధర్మస్తతో జయః. ౧౧. ఏవం రాజా విజానీహి ద్రువోఽ
స్తాకం రణే జయః, యథా తు నారదః ప్రాహ యతః కృష్ణస్తతో జయః. ౧౨.
గుణభూతో జయః కృష్ణే పృష్ఠతోఽభ్యేతి మాధవమ్, తద్యథా విజయశ్చాప్య
సన్నతిశ్చాపరే గుణాః. ౧౩. ఆనంతతేజా గోవిందః శత్రుహాగేషు నిర్వ్యభిః,
పురుషస్సనాతనమయో యతః కృష్ణస్తతో జయః. ౧౪. పురా హ్యేవ హరిర్భూ
త్వా వికుంతోఽకుంతసాయకః, సురాసురాణాం విస్ఫూర్జన్నబ్రవీత్కే జయంత్యితి.
౧౫. అను కృష్ణం జయేమేతి యైరుక్తం తత్ర తైర్జితమ్, తత్ప్రసాదాద్ధి త్రైలోక్యం
ప్రాప్తం శక్రాదిభిస్సురైః. ౧౬. తస్య తేన వ్యథాం కాంచిదిహ పశ్యామి భారత,
యస్య తే జయమాశాస్తే విశ్వభుక్తిదివేశ్వరః. ౧౭.

ఇతిభగవద్గీతాపర్వణి - ఏకవింశోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ.—తతో యుధిష్ఠిరో రాజా స్వాంతేనాం సమచోదయత్,
ప్రతిపూహన్ననీకాని భీష్మస్య భరతర్షభ. ౧. యథోద్దిష్టాన్యనీకాని ప్రత్యపూ
హంత పాండవాః, స్వర్గం పరమమిచ్ఛంతః సుయుధేన కురూద్వహః. ౨. మధ్యే
శిఖండినోఽనీకం రక్షితం సవ్యసాచినా, భృష్టద్యుమ్న శ్చరన్తుగ్రే భీమసేనేన పాలి
తః. ౩. అనీకం దక్షిణం రాజా యుయుథానేన పాలితమ్, శ్రీమతా సాత్వతా
గ్ర్యేణ శక్రేణేన ధనుష్వతా. ౪. మహేంద్రయానప్రతిమం రథం తు పోపస్కరం
హాటకరత్నచిత్రమ్, యుధిష్ఠిరః కాంచనభాండయుక్తం సమాస్తితో నాగకులస్య

౪. ఉత్థానంజయః. ౧౨. గుణభూతో బాసభూతః. ౧౫. సూహంతి పరివారయంతి. భర్

మధ్యే. ౫. సముచ్చితం దంతశరాకమస్య సుపాండురం ఛత్రమతీవ భాతి, స్రద
 ిణం చైనముపాచరంతి మహర్షయస్సంస్తుతిభిర్వహీంద్రమ్ ౬. పురోహితాశ్చ
 త్రువధం వదంతి బ్రహ్మసిద్ధాః స్తుతవంత ఏనమ్, జపైశ్చ మంత్రైశ్చ మహాహ
 ధీభిః సమంతతః స్వస్త్వయసం బ్రువంతః ౭. తతస్సహస్రాణి తక్షవ గాశ్చ ఫలాని
 పుష్పాణి తక్షవ నిష్కా, కురూత్తమో బ్రాహ్మణసాన్వహంతా కుర్వన్ యయా
 శక్త ఇవామరేశః. ౮. సహస్రసూర్యశ్శతకింకిణీః పరార్ధ్యజాంబూనదహేమ
 చిత్రః, రథోఽర్జునస్యాస్తిరివార్చిమూలీ విభ్రాజతే క్షేత్రహయస్సుచక్రః. ౯.
 సమాస్థితః కేశవ సంగృహీతం కపిధ్వజో గాంధీవబాణపాణిః, ధనుర్ధరో యస్య
 సమః పృథివ్యాం న విద్యతే నో భవితా కదాచిత్. ౧౦. ఉద్వర్తయిష్యంస్తవ
 పుత్ర సేనా మతీవ రౌద్రం సవిభర్తి రూపమ్, అనాయుధో యస్సుభుజో భుజా
 భ్యాం సరాంశ్చ నాగా యుధి భస్మ కుర్యాత్. ౧౧. స భీమసేన సహితో య
 మాభ్యాం వృకోదరో వీరరథస్య గోపా, తం తత్ర సింహర్షభమత్తఖేలం లోకే
 మహేంద్రప్రతిమానకల్పమ్. ౧౨. సమీక్ష్య సేనాగ్రగతం దురాసదం సంవివ్య
 ఖుః పంకగతా యథా ద్విపాః, వృకోదరం వారణరాజదర్శం యాథా స్తవదీ
 యా భయభగ్నస్తత్యా. ౧౩. అనీకమధ్యే తిష్ఠంతం రాజపుత్రం దురాసదమ్,
 అబ్రవీద్ధరతశ్రేష్ఠ గుడాకేశం జనార్దనః. ౧౪. వాసుదేవఉవాచ—య ఏష రో
 పాత్పృతః బలస్థో యోనస్సేనాం సింహ ఇవాచకర్ష, స ఏష భీష్మః కురువంశ
 కేతుర్యేనాహృతా స్త్రితం వాజమేధా. ౧౫. ఏతాన్యనీకాని మహానుభావం
 గూహంతి మేఘా ఇవ రక్తివంతమ్, ఏతాని హత్వా పురుషప్రవీర కాంక్షస్వ యు
 ధ్ధం భరతర్షభేణ. ౧౬.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వః - ద్వావింశోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—థార్తరాష్ట్ర బలం దృష్ట్వా యుద్ధాయ సముపస్థితః,
 అర్జునస్య హితార్థాయ కృష్ణో వచనమబ్రవీత్. ౧. శ్రీభగవానువాచ—శుచిర్బుధ్ధా
 త్వా మహాబాహో సంగ్రామాభిముఖః స్థితః, పరాజయాయ శత్రూణాం దుర్ధాన్త
 త్త, ముదీరయ. ౨. సంజయఉవాచ—ఏవముక్తోఽర్జునస్సంఖ్యే వాసుదేవేన ధీమతా,
 అవతర్య రథాత్పృథ్వి స్తోత్రమాహ కృతాంజలిః. ౩. అర్జునఉవాచ—నమస్తే సిద్ధ

తర్త భేద భీష్మే, హితార్థాయ, హితార్థసావధశ్చేతి హితోఽర్థోజయస్తదర్థం. ౧. దుర్ధాయాః, ఆసు
 రనిహంశ్యులేన ప్రసిద్ధాయాః స్తోత్రం ఉదీరయ, ఆసురాంశానాం శత్రూణాం పరాజయాయ. ౨.
 సంఖ్యే సంగ్రామే. ౩. హే సిద్ధ సేనాని, సిద్ధానాం యోగినాం సేనా నముదాయః, తస్య నేత్రిః
 పరమపదప్రావీకయోగసిద్ధికరీకర్తృః, ముదాచే ముదారవనే, వనతీతి తథా, కుమారి అర్చిత కన్యా

సేనాని ఆర్యే మందారవాసిని, కుమారి కాలి కాపాలి కపిలే కృష్ణపింగళే. ౪. భద్రకాలి నమస్తుభ్యం మహాకాలి నమోఽస్తుతే, చండి చండీ నమస్తుభ్యం తారిణి వరవర్ణిని ౫. కాత్యాయని మహాభాగే కరాలి విజయే జయే, శిఖింఛధ్వజభరే నానాభరణభూషితే. ౬. అట్టశూలప్రహరణే ఖడ్గభేటకధారిణీ, గోపేంద్రస్యా సుజే జ్యేష్ఠే సందగోపకులోద్భవే. ౭. మహిషాసుక్ష్మీయే నిత్యం కాశిః పీఠవా సిని, అట్టహాసే శోకముఖే నమస్తేఽస్తు రణప్రియే. ౮. ఉమే కాకంభరి శ్వేతే కృష్ణే శైలభనాశిని, హిరణ్యాక్షి విరూపాక్షి ధూమ్రాక్షి చ నమోఽస్తు తే. ౯. వేద శ్రుతిమహాపుణ్యే బ్రహ్మణ్యే జాతవేదసి, జంబూకటకచైత్యం నిత్యం సన్నిహితాలయే. ౧౦. త్వం బ్రహ్మవిద్యా విద్యానాం మహానిద్రా చ దేహీనామ్, స్కంద మాతర్గృగవతి దురే కాంతారవాసిని. ౧౧. స్వాహాకారః స్వధా చైవ కళా కాష్ఠా సరస్వతీ, సావిత్రి వేదమతా చ తథా వేదాంత ఉచ్యతే. ౧౨. స్తుతా నిత్యం మహాదేవి విశుద్ధేనాంతరాత్మనా, జయో భవతు మే నిత్యం త్వత్ప్రసాదాద్రణా జరే. ౧౩. కాంతారభయదుర్గేషు భక్తానాం పాలనేషు చ, నిత్యం వససి పాతాళే యుద్ధే జయసి దానవాః. ౧౪. త్వం జంభనీ మోహినీ చ మాయా ప్రీతీప్రతైవచ, సంధ్యాప్రభావతీ చైవ సావిత్రి జనసి తథా. ౧౫. తుష్టిః పుష్టిర్మృతీర్దీప్తిశ్చంద్రాదిత్యవివర్ధినీ, భూతిర్భూతిమతాం సంభ్యో విశ్వసే సిద్ధచారణైః ౧౬ సంజయ ఉవాచ—తతః పార్థస్య విజ్ఞాయ భక్తిం మానవవత్సలా, అంతరిక్షగతో వాచ గోవిందస్యాగ్రతః స్థితా. ౧౭. దేవ్యువాచ—స్వల్పేనైవ తు కాలేన శత్రూః జేష్యసి పాండవ, సరస్త్వమసి దుర్ధర్ష నారాయణసహాయవాః. ౧౮. అశ్వేయస్త్వం రణేఽరీణామపి వజ్రభృతస్త్వయమ్, ఇత్యేవముక్త్యా వరదా మణే నాంతరధీయతే. ౧౯. లభ్యా వరంతు శాంతేయో మేనే విజయమాత్మనః, ఆరు

చక్ర్యో, జరాదిహినీతి వా, కాలి కాలకట్టవాక్యే, కాపాలి కపాలస్థాయంబరి, కాపాలో దుర్దః తత్పత్ని, కపిలః కృష్ణపింగళ్య వర్ణవిశేషా జన్యతి. ౪. భద్రం కల్యాణం కాలయతి భద్రాః ప్రతి ఆనయతీతి భద్రకాలి, మహతీ దాసా కాలీ చ కాలయత్రీ నువక్త్రీ, కాలస్యాపి కాలరూపా మహాకాలీ తత్సంబుద్ధిః, చండి చండస్య కాలాంతకస్య భాక్యే, చండీ చక్రశ్చ, తారిణి సంకటోక్త రణకత్తి, వరవర్ణిని సర్వసాధాగ్గలక్షణోపేతా స్త్రీ తద్రూపిణీ. ౫. కాత్యాయని కాత్యాయని గోలోద్భవే, మహాభాగే అతిభాక్యే, కరాలి క్రూరే, విజయే విజిప్తా జయో యయా సా జయప్రదే ఇత్యర్థః. జయే జయన్యయాపే. ౬. అట్టం, అత్తుక్కటం శూలం తదేవ ప్రహరణమాయుధంయస్యోః, భేటకం చర్మ. ౭. కాశిః కుశకులోద్భవ్యే, అట్టహాసే చక్రసన్నితే, శోకవక్త్రినత, పుత్రం వా, రక్తబీజవధేఽనురాదానశీలం వా ముఖం యస్యాస్మా, శోకముఖా. ౮. శ్వేతేషహ్వరరూపే, కృష్ణే వాసుదేవరూపే, హిరణ్యాక్షి వీరనేత్రే, విరూపాక్షి వివిధరూపయుక్తనేత్రే. ౯. బ్రహ్మణ్యే యజ్ఞకర్తృవిప్రాదిషు సాధ్య బ్రహ్మణ్య, జాతవేదసి అతీతశ్చ అతీతైర్జ్ఞానేనా, జంబూకటకేషు జంబూద్వీప

రోహ తతః పార్థోగ్రథం పరమసమృతమ్. ౨౦. కృష్ణార్జునావేకరథౌ దివ్యా శంఖౌ
ప్రదక్షతుః, య ఇదం పతే స్తోత్రం కల్య ఉత్థాయ మానసః. ౨౧. యశురతుః
పితౄచేభ్యో న భయం విద్యతే సదా, న చాపి రిపవస్తేభ్యః సర్వాద్యా యే చ
దంష్ట్రీణః. ౨౨. న భయం విద్యతే తస్య సదా రాజకులాదపి, వివాదే జయమా
ప్నోతి బద్ధో ముచ్యేత బంధనాత్. ౨౩. దుర్గం తరతి చావశ్యం తథా చోరైర్వి
ముచ్యతే, సంగ్రామే విజయో నిత్యం లక్ష్మీం ప్రాప్నోతి కేవలమ్. ౨౪. ఆరోగ్య
బలసంపన్నో జీవేద్విద్యశతం తథా, ఏతద్బుద్ధ్యం ప్రసాదాత్తు మయా వ్యాసస్య
ధీమతః. ౨౫. మోహదేతో న జానంతి నరనారాయణావృషీ, తవ పుత్రా దురా
త్మానః సర్వే మన్యవశానుగాః. ౨౬. ప్రాప్తకాలమిదం వాక్యం కాలపాశేన కుం
ఠితాః, ద్వైపాయనో నారదశ్చ కణ్వో రామస్తథా నరః. ౨౭. అవారయంస్తవ
సుతం న చాసౌ తద్వహితవా, యత్ర ధర్మో ధృతిః కాంతిర్యత్ర ప్రీతీర్నస్తథా
మతిః. ౨౮. యతో ధర్మస్తతః కృష్ణో యతః కృష్ణస్తతో జయః. ౨౯.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వః - త్రయోవింశోధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్రో ఉవాచ—కేమాం ప్రహృష్టాస్తత్రాగ్రే యోధా యుధ్యంతి
సంజయ, ఉదగ్రమనసః కేవా కేవా దీనా విచేతసః. ౧. కే పూర్వం ప్రాహరంస్త
త్ర యుద్ధే హృదయకంపనే, మామకాః పాండవేయాశ్చ తస్యమాచక్ష్య సంజ
య. ౨. కస్య సేనాసముదయే గంధో మూల్యసముద్యువః, వాచః ప్రదక్షిణాశ్చైవ
యోధానామతిగర్జతామ్. ౩. సంజయఉవాచ—ఉభయోన్యేనయోస్తత్ర యో
ధా జహృషీరే తదా, స్రజస్సమాస్సుగంధానాముభయత్ర సముద్యువః. ౪. సంహ
తానామసీకాని పూర్వాధానాం భరతర్షభ, సంసర్గాత్సముదీర్ణానాం విమర్దస్సుమహాన
భూత్. ౫. వాదిత్ర శబ్దస్తుములః శంఖభేరీవిమిశ్రితః, శూరాణాం రణశూరా
ణాం గర్జతామితరేతరమ్. ౬. ఉభయోన్యేనయో రాజా మహా వ్యతిఃరోఽభ
వత్, అన్యోన్యం వీక్షమాణానాం యోధానాం భరతర్షభ. ౭. కుంజరాణాం చ
నదతాం నైన్యానాం చ ప్రహృవ్యతామ్. ౮.

ఇతి భగవద్గీతా పర్వః - చతుర్వింశోధ్యాయః.

భగవద్గీతా ప్రారంభపుట్టః. ధృతరాష్ట్రో ఉవాచ—ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే
సమవేతా యుయుత్సవః, మామకాః పాండవాశ్చైవ కిమకుర్వత సంజయ ౧.
సంజయఉవాచ—దృష్ట్వా తు పాండవానీకం పూర్వం దుర్యోధనస్తదా, ఆచార్య
ముపసంగమ్య రాజా వచనమబ్రవీత్. ౨. వశ్యైతాం పాండుపుత్రాణామచార్య
మహతీం చమూమ్, పూర్వాధాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా. ౩. అత్ర

రాజధానిపు చైత్యేషు దేవతాలయేషు నిత్యం నమ్మహిత అయః స్థానం యస్మాక సా తథా. ౧౨.
రణాశిరే యథాంగశః. ౧౪. ఇంధనీ కంద్రా, మోహినీ నిద్రా. శ్రీరక్షతీః విద్యాతపోధనాదినమృ
ద్ధిహపా.

శూరా మహేష్వాసా భీమాద్భుతసమా యుధి, యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుప
దశ్చ మహారథః. ౮. ధృష్టకేతుశ్చేకితానః కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్, పురుజిత్కుంతి
భోజశ్చ శైబ్యశ్చ సరపుంగవః. ౯. యుధామన్యుశ్చ విక్రాంత ఉత్తమాజాశ్చ
వీర్యవాన్, సౌభద్రో ద్రౌపదీయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః. ౧౦. అస్త్రాకం తు విశి
ష్టా యే తాన్నిబోధ ద్విజోత్తమ, నాయకా మమ నైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీ
మి తే. ౧౧. భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితింజయః, అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ
సౌమదత్తిర్జయద్రథః. ౧౨. అన్యే చ బహవశ్శూరా మదగ్ధే త్యక్తజిహ్వాః, నానా
శస్త్రప్రహరణా స్ఫుర్యే యుద్ధవిశారదాః. ౧౩. అపర్యాప్తం తదస్త్రాకం బలం భీష్మాభి
రక్షితమ్, పర్యాప్తం త్విదమేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్. ౧౪. ఆయనేషు చ
సర్వేషు యథాభాగమవస్థితాః, భీష్మమేవాభిరక్షంతు భవంతస్సర్వ ఏవ హి. ౧౫.
తస్య సంజనయన్ వార్షం కురువృద్ధః పితామహః, ౧౬. హనాదం వినద్యోచ్చై శృం
ఖం దద్దౌ ప్రతాపవాన్. ౧౭. తతశ్శంఖాశ్చ ఖేర్యశ్చ పూవానకగోముఖాః, సహ
నైవాభ్యపాన్యంత సశబ్దస్తుములోఽభవత్. ౧౮. తత శ్శ్వేతైర్మయ్యైర్మహతి
స్యందనే స్థితౌ, మాధవః పాండవశ్చైవ దివ్యా శంఖౌ ప్రదధ్ధతుః. ౧౯. పాంచ
జన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః, పౌండ్రం దద్దౌ మహాశంఖం భీమకర్తా
వృకోదరః. ౨౦. అనంతవిజయం రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, నకులస్సహదే
వశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ. ౨౧. కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసశ్చిఖండి చ మహారథః,
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చాపరాజితః. ౨౨. ద్రుపదో ద్రౌపదీయాశ్చ
సర్వశః పృథివీపతే, సౌభద్రశ్చ మహాబాహుశ్శంఖాః దధ్ధుః పృథక్పృథక్. ౨౩.
స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్, నభశ్చ పృథివీం చైవ
తుములోఽభ్యనునాదయన్. ౨౪. అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపి
ధ్వజః, ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధనురుద్యమ్య పాండవః. ౨౫. హృషీకేశం తదా
వాక్యమిదమాహ మహీపతే, అర్జునఉవాచ—సేనయోరుభయోర్నా భ్యే రథం స్థాప
య మేఽచ్యుత. ౨౬. యావదేతాన్ నిరీక్షేఽహం యోధుకామానవస్థితాన్,
శైర్షయా సహ యోధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే. ౨౭. యోత్స్యమానానవే
క్షేఽహం య ఏతేఽత్ర సమాగతాః, ధార్తరాష్ట్రస్య దుష్కృద్దేహ్యధే ప్రియచికి
ర్షవః. ౨౮. సంజయఉవాచ—ఏవముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత, సేనయో
రుభయోర్నా భ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్. ౨౯. భీష్మద్రోణప్రముఖతస్సర్వేషాం
చ మహీక్షితామ్, ఉవాచ పార్థ బలైశ్చితాన్ సమవేతాన్ కురూనితి. ౩౦. తత్రా
పశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః పితౄనథ పితామహాన్, అచార్యాన్ మాతులాన్ భా

త్యూ పుత్రా పౌత్రా సఖం స్తథా. ౨౬. శ్వశురాకా సుహృదశ్చైవ సేన
 యోధుభయోరపి, తాకా సమీక్ష్య స కౌంతేయస్సర్వాకా బంధూనవస్థితాకా.
 ౨౭. కృపయా పరయావిష్టో విషీదన్నిదమబ్రవీత్, అర్జున ఉవాచ—దృష్టేషుం
 స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుం సముపస్థితమ్. ౨౮. నీదంతి మమ గాత్రాణి ముఖం చ
 పరిశువ్యతి, వేపథుశ్చ శరీరే మే రోమహర్షశ్చ జాయతే. ౨౯. గాంధీవం ప్రసతే
 హస్తాత్ త్వత్కైవ పరిదహ్యతే, న చ శక్నోమ్యవస్థాతుం భ్రమతీవ చ మే మనః.
 ౩౦. నిమిత్తాని చ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ, న చ శ్రేయోఽనుపశ్యామి హత్వా
 స్వజనమాహవే. ౩౧. న కౌంతే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖాని చ, కిం నో
 రాజ్యేన గోవింద కిం భోగైర్ద్దివిలేన వా. ౩౨. యేషామర్థే కాంక్షితం నో రాజ్యం
 భోగాన్సుఖానిచ, తథామేఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనాని చ. ౩౩. ఆచా
 ర్యాః పితరః పుత్రాస్తత్రైవ చ పితామహాః, మాతులాశ్శ్వశురాః పౌత్రాస్సన్య
 రాస్సంబంధినస్తథా. ౩౪. ఏతాన్మ హంతు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన,
 అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ము మహీశ్వరే. ౩౫. నిహత్య ధార్తరా
 ష్ట్రాన్ముః కాప్రీతిస్సృజ్జనార్దన, పాపమేవాశ్రయేదన్తాకా హత్వైతానాతతా
 యినః. ౩౬. తేస్తాన్నార్థా వయం హంతుం ధార్తరాష్ట్రాకా సబంధవాకా, స్వజనం
 హి కథం హత్వా సుఖసన్న్యామ మాధవ. ౩౭. యద్యచ్ఛేతే న పశ్యంతి లోభో
 పహతచేతసః, కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్. ౩౮. కథం న
 జ్ఞేయమస్తాభిః పాపాదస్తాన్నివర్తితుమ్, కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భిర్జనా
 ర్దన. ౩౯. కులక్షయే ప్రణశ్యంతి కులధర్తా స్సనాతనాః, ధర్తే నష్టే కలం కృత్స్న
 మధర్మోఽభిభవత్యుత. ౪౦. అధర్మాభిభవాత్కృష్ణ ప్రదావ్యంతి కులస్త్రియః, స్త్రీ
 ఘ దుష్టాసు వార్జ్యేయ జాయతే వర్ణసంకరః. ౪౧. సంకరో నరకాయైవ కులఘ్నా
 నాం కులస్య చ, పతంతి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిండోదకక్రియాః. ౪౨. దోషై
 రేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసంకరకారకైః, ఉత్సాద్యంతే జాతిధర్మాః కులధర్తాశ్చ
 శాశ్వతాః. ౪౩. ఉత్సన్నకులధర్తాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన, నరకే నియతం
 వానో భవతీత్యనుశుక్రుమ. ౪౪. అహో బల మహత్స్వపం కర్తుం వ్యవసితా
 వయమ్, యద్రాజ్యమఖలోభేన హంతుం స్వజనముద్యతాః. ౪౫. యది మామప్ర
 తీకారమశస్త్రం శస్త్రపాణయః, ధార్తరాష్ట్ర రణే హన్యస్తన్తే తేమతరం భవే
 త్. ౪౬. సంజయఉవాచ—ఏవముత్సాహ్యునస్సంభేద్య రథోపస్థ ఉపావిశత్, విప్రుజ్య
 సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః. ౪౭.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
 శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే - అర్జునవిషాదయోగో నామ పంచవింశోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ—తం తథా కృపయావిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్, విషీ
దంతమిదం వాక్యమువాచ మధుసూదనః ౧ శ్రీభగవానువాచ—కుతస్త్వా కల్లల
మిదం విషమే సముపస్థితమ్, అనార్యజాప్తమస్వర్గమక్తిరికరమద్భుతం. ౨. క్షైబ్యం
మాస్త్వ గమః పాథ నైతత్త్వయ్యుపపద్యతే, తుద్రం హృదయదాశ్చల్యం త్యక్తో
త్తిష్ఠ పరంతప. ౩. అద్భుత ఉవాచ—కథం భీష్మమహం సంభేద్యోణం చ మధు
సూదన, ఇషుభిః ప్రతియోతస్యమి పూజార్హావరిసూదన ౪. గురూనహత్వా
హి మహానుభావాః క్రేయో భోక్తుం శైతమపిహి లోకే, వాత్సార్థకామాంస్తు
గురూనిహైవ భుంజీయ భోగాః దుధిరప్రదిగ్ధాః. ౫. న చైతద్విద్యః కతరన్నో
గరియో యద్వా జయేను యదివా నోజయేయుః, యానేన వాత్సాన జిజీవిషా
మస్తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః. ౬. కార్మణ్యదోషోపహతస్వభావః పృ
చ్ఛామి త్వం ధర్మసంమూఢచేతాః, యచ్ఛ్రేయస్సాస్మిన్నిచ్చితం బ్రాహ్మీ తచ్ఛే
శివ్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వం ప్రవన్నమ్. ౭. న హి ప్రవశ్యామి మమావను
ద్యా ద్య చ్ఛోకముచ్ఛోషణమింద్రియాణామ్, అవాప్య భూమావసపత్నీమృద్ధం
రాజ్యం సురాణామపి చాధిపత్యమ్. ౮. సంజయఉవాచ—ఏవముక్త్వా హృషీకే
శం గుడాకేశః పరంతపః, న యోత్స్య ఇతి గోవిందముక్త్వా తూష్టిం బభూవహ.
౯. తమువాచ హృషీకేశః ప్రహసన్నివ భారత, సేనయోరుభయోర్నాథ్యే విషీ

శ్రీమత్పరమహంస పరివాజకాచార్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదవిరచిత

—౧౧ గీతాభాష్యప్రారంభఘట్టః. ౧౧—

నారాయణః పరోఽవ్యక్తా దండమవ్యక్తసంభవమ్, అండస్యాంతస్త్రిమే
లోకాస్సప్రదీపా చ మేదిని. స చ భగవాన్వాసుదేవ స్సృష్టేదం జగత్తస్య చ
స్థితిం చికిత్సుః మరీచ్యాదీనక్రే సృష్ట్యా ప్రజాపతీః, ప్రవృత్తిలక్షణం ధర్మం గ్రాహ
యామాస వేదోక్తం. తతోఽన్యాయోన్మ సనకసనందనాదీనుత్పాద్య, నివృత్తిలక్షణం
ధర్మం జ్ఞానకైరాగ్ర్యస్వరూపం గ్రాహయామాస. స ద్వివిధో హి వేదోక్తోధర్మః.
ప్రవృత్తిలక్షణో నివృత్తిలక్షణశ్చ. జగతః స్థితికారణం ప్రాణినామభ్యుదయనిఃక్రే
యసహేతుర్య స్స ధర్మో బ్రాహ్మణాద్యైర్వర్తిభిరాశ్రమభిరనుష్ఠీయమానో దీర్ఘేణ
కాలేనామౌత్సాహికాం కామాద్భవాద్ధీయ్యమానవిజ్ఞానసహేతుకేన అధర్మేణ, అభి
భూయమానే ధర్మే, ప్రవర్ధమానే చాధర్మే, జగతః స్థితిం పరిపాలయిషుస్స ఆదిక
ర్తా నారాయణాభ్యో విష్ణుర్ఘోషమస్య బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణత్వస్య చాభిరక్షణార్థం,
దేవక్యాం వసుదేవాదంకేన కిల సంబభూవ. బ్రాహ్మణత్వస్య హి రక్షణే రక్షిత
స్సాన్విద్యైకో ధర్మః. తదధీనత్వాద్యర్థాశ్రమధర్మభేదానామ్. స చ భగవాన్ జ్ఞా

నైశ్వర్యశక్తిబలవీర్యతేజోభిన్నదా సంపన్నస్త్రిగుణాత్మికాం వైష్ణవీం పావీం మా
యాం ప్రకృతిం, వశీకృత్య, అజోఽవ్యయో భూతానామిశ్వరో నిత్యశుద్ధబుద్ధ
ముక్తస్వభావోఽపి సకా స్వమాయయా దేహవానివ జాత ఇవ చ, లోకానుగ్ర
హం కుర్వన్ లభ్యతే. స్వప్రయోజనాభావేఽపి భూతానుజఘృక్షయా వైదికం
ధర్మద్వయమద్భుతాయ శోకమోహమహోదధౌ నిమగ్నాయోపదిదేశ, గుణాధికై
ర్వహితోఽనుష్ఠీయమానశ్చ ధర్మః ప్రచయం గమిష్యతీతి. తద్ధర్మద్వయం భగ
వతా యథోపదిష్టం భగవాన్ వేదవ్యాసస్మర్యజ్ఞో గీతాభ్యాసస్స భగవో శోకశత్రు
చనిబలగ. తదిదం గీతాశాస్త్రం, సమస్తవేదార్థసారసంగ్రహభూతం దుర్విజ్ఞేయా
ర్థం తదర్థావిష్కరణాయానేకైర్విపృతపదపదార్థవాక్యవాక్యార్థన్యాయమవ్యత్యం
తవిరుద్ధానేకార్థత్వేన తాకైర్మహ్యమాణముపలభ్యహం వివేకతోఽర్థనిర్ధార
ణార్థం, సంక్షేపతో వివరణం కరిష్యామి. తస్యాస్య శాస్త్రస్య సంక్షేపతః ప్రయో
జనం, పరం నిశ్చేయసం, సహేతుకస్య సంసారస్యాత్మ్యంతోపరమలక్షణం. తచ్చ
సర్వకర్మసన్నాప్యసపూర్వకాదాత్మజ్ఞాననిష్ఠాయాపాద్ధర్మాద్భవతి 'తథేమమేవ గీతార్థం
ధర్మముద్దిశ్య భగవతేహి క్తం — శ్లో'. 'సహిధర్మసుపర్యాప్తో బ్రహ్మణః పదవేదనే'
ఇత్యనుగీతాసు. తత్రైవ చోక్తం — శ్లో'. 'నైవ ధర్మీ న చాధర్మీ న చైవ హి శుభా
శుభీ, యస్యాస్య దేశాసనే లీనస్తూష్ణీం కించిదచింతయన్'. ఇతి, 'జ్ఞానంసన్నాప్యసలక్షణ'
మితి చ. ఇహాపి చాంతే ఉక్తమద్భుతాయ. — శ్లో'. 'సర్వధర్మాకా పరిత్యజ్య మామేకం
శరణం వ్రజ' ఇత్యభ్యుదయాథోఽపి ప్రవృత్తిలక్షణో ధర్మో వర్ణానాశ్రమాంశ్చ
ద్విశ్య విహితః. స దేవాదిస్థానప్రాప్తిహేతురపి సన్నీశ్వరాభ్యుద్యానుష్ఠీయమా
న సుత్య శుద్ధయే భవతి ఫలాభిసంధివర్జితః. శుద్ధసత్వస్య చ జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా
ప్రాప్తిద్వారేణ జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేన చ, నిశ్చేయసహేతుత్వమపి ప్రతిపద్య
తే. తథా చ వక్ష్యతీతి — శ్లో'. 'బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్తాదే' 'యోగినః కర్మ కుర్వంతి
సంగం త్యక్తాస్త్యశుద్ధయే' ఇతి. ఇహ ద్విప్రకారం ధర్మం నిశ్చేయసప్రయోజనం పర
మార్థతత్త్వం చ వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మభిధేయభూతం, విశేషతోఽభివ్యంజయ
ద్విశిష్టప్రయోజనసంబంధాభిధేయవదీతాశాస్త్రం. యతస్తదధి విజ్ఞాతే సమస్త
పురుషార్థసిద్ధిరిత్యతస్తద్వివరణే యత్నః క్రియతే మయా. అత్ర చ, 'దృష్ట్వా తు
పాండవానీక'మిత్యాదిభ్య, యావన్న యోత్యస్య ఇతి గోవిందముక్త్యా తూష్ణీం
బభూవ హేత్యేతదంతః. ప్రాణేనాం శోకమోహాదిసంసారబీజదోషాద్భవకారణ
ప్రదర్శనార్థత్వేన వ్యాఖ్యేయో గ్రంథః. తథా హి. — అర్జునేన రాజ్యగురు
పుత్ర మిత్రసుహృత్స్వజనసంబంధిబాంధవేష, అహమేతేహం మమైతే ఇత్యేవం

ప్రత్యయనిమిత్తస్నేహవిచ్ఛేదాదినిమిత్తావాత్సనశ్శోకమోహాదర్పితా 'కథం భీష్మ
మహం సంభేద్య' ఇత్యాదితా. శోకమోహాభ్యాం హ్యభిభూతవివేకజ్ఞానః స్వతవవ
క్షత్రధర్మే యుద్ధే ప్రవృత్తోఽపి, తస్మాద్భృద్ధాదుపరరామ, పరధర్మం చ భిక్షాజీవ
నాదికం కర్తం ప్రవవృత్తే. తథాచ సర్వప్రాణినాం శోకమోహాదీదోషావిష్టచే
తసాం, స్వభావత ఏవ స్వసర్వధర్మపరిత్యాగః. ప్రతిపిద్ధవేవా చ న్యాయత్. స్వధర్మే
ప్రవృత్తానా మపి తేషాం వాఙ్మనః కాయాదీనాం ప్రవృత్తిః ఫలాభిసంధిభార్య
త్వైవ సాహంకారా చ భవతి. తత్రైవం సతి ధర్మాధర్మోపచయాదిష్టానిష్టజన్మసుఖ
దుఃఖసంప్రాప్తిలక్షణ స్సంసారోఽనుపరతో భవతీత్యత స్సంసారబీజభూతా శోక
మోహా, తయోశ్చ సర్వకర్మసన్నాన్యసపూర్వకాదాత్మజ్ఞానాన్నాన్యతో నివృత్తి
రితి, తమపదిదిక్షుస్సర్వలోకానుగ్రహార్థమద్భుతం నిమిత్తీకృత్యాహ భగవా
న్వాసుదేవః. — 'అశోచ్యానన్యశోచన్త్య'మిత్యాది. అత్ర కేచిదాహుః. — సర్వకర్మ
సన్నాన్యసపూర్వకాదాత్మజ్ఞాననిష్ఠామాత్రాదేవ కేవలాత్ తైవల్యం న ప్రాప్యత
ఏవ. కిం తర్హ్యగ్నిహోత్రాదిత్రైతస్తార్థకర్మసహితాత్ జ్ఞానాత్ తైవల్య
ప్రాప్తిరితి సర్వాసు గీతాసు నిర్నితోఽర్థ ఇతి జ్ఞాపకం చాహురస్యార్థస్య. —
శ్లో. 'అథ చే త్వం ధర్మ్యమిమం సంగ్రామం న కరిష్యసి, తతస్సర్వధర్మం
కీర్తిం చ హిత్యా పాపమవాప్యసి. 'కర్మణ్యేవాధికారస్తే' 'మరు కర్తవ్య తస్మా
త్ప్ర'మిత్యాది హింసాదియుక్తత్వాదైవదికం కర్మాధర్మయే తీయమాశంకా
న కార్యా. కథం యోత్రం కర్మ యుద్ధలక్షణం గురుభ్యాత్మపుత్రాదిహింసా
లక్షణమత్యంతం హ్రూరమపి స్వధర్మ ఇతి కృత్వా నాధర్మాయ, తదకరణే చ. — శ్లో.
'తతస్సర్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్యా పాపమవాప్యసి'తి బ్రువతా, యావజ్జీవాది
శ్రుతివోదితానాం పశ్యాదిహింసాదిలక్షణానాం చ కర్మణాం ప్రాగేవ నాధర్మత్వ
మితి సునిశ్చితముక్తం భవతీతి. తదసత్. జ్ఞానకర్మనిష్ఠయోః విభాగవచనాద్భృద్ధిద్య
యాశ్రయయోరశోచ్యా' నిత్యాదితా గ్రంథేన, భగవతా యావత్స్వధర్మమపి
'చావేక్ష్య' త్యేతదంతేన గ్రంథేన, యత్పరమాధాత్మతత్త్వనిరూపణం కృతం
తత్సంఖ్యం, తదిష్టయాబుద్ధిరాత్మనో జన్మాదివిక్రియాభావాదకర్తృత్వేతి ప్రకరణా
ర్థనిరూపణాద్యా జాయతే, సా సాంఖ్యా బుద్ధిస్సా యేషాం జ్ఞానినాముపచితా
భవతి తే సాంఖ్యాస్యస్య. ఏతస్యాబుద్ధేర్జన్మనః ప్రాగాత్మనో దేహదివ్యతిరిక్తస్య
కర్మత్వభోక్తృత్వావేక్షోధర్మాధర్మవివేకపూర్వకో మోక్షసాధనానుష్ఠానలక్షణో
యోగస్తద్విషయా బుద్ధిరోగబుద్ధిస్సా యేషాం కర్మణాముపచితా భవతి, తే
యోగినః. తథాచ భగవతా విభక్తే బుద్ధినిర్దిష్టే శ్లో. 'ఏషా తేఽభిహితా సాంభ్య

బుద్ధిర్యోగే త్వమాం శృంక్ష్యతి, తయోశ్చ సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రయం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సాంఖ్యనాం విభక్తాం వక్ష్యతి, 'పురావేదాత్తనా మయా ప్రోక్తే'తి. తథా చ యోగబుద్ధ్యాశ్రయం కర్మయోగేన నిష్ఠాం యోగినాం విభక్తాం వక్ష్యతి 'కర్మయోగేన యోగినా'మితి. ఏవం సాంఖ్యబుద్ధిం యోగబుద్ధిం చాశ్రిత్య ద్వే నిష్ఠే విభక్తే భగవతోక్తే, జ్ఞానకర్మణోః కర్మత్వాకర్మత్వానేకత్వైకత్వై బుద్ధ్యాశ్రయయోగ్యుగపదేకపురుషాశ్రయత్వాసంభవం వశ్యతా యతైతద్విభాగవచనం తతైవ దర్శితం బ్రాహ్మణే.—“శ్రు. ఏతమే లోకమిచ్ఛంతః ప్రవ్రాజనః ప్రవజం” తీతి, సర్వకర్మసన్నాసం విధాయ తచ్ఛేషేణ. శ్రు. “కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోఽయమాత్మాయం లోకః” ఇతి తత్త్రచస్రాగౌరపరిగ్రహాత్పురుషస్య అత్తాప్రాకృతౌ ధర్మజిజ్ఞాసోత్తరకాలం లోకత్రయసాధనం పుత్రం, మనుష్యలోకస్రాప్తిసాధనం ద్వీప్రకారం చ విత్తం మానుషం దైవం చ కర్మానురూపం పితృలోకస్రాప్తిసాధనం నిద్యాం చ దైవం విత్తం దేవలోకస్రాప్తిసాధనం, 'సోఽకామయతే'త్యవిద్యాకామవతఏవ కర్మాణి శ్రౌతాని దర్శితాని. తేభ్యోవ్యుత్థానమాత్మానమేవ లోకమిచ్ఛతో కామస్యాభిహితం, తదేతద్విభాగవచనమనుపపన్నం స్యాద్యది, శ్రౌతకర్మజ్ఞానయోగ్యముచ్చయోఽభిప్రేతః, న చాద్భునస్య ప్రశ్న ఉపపన్నః, 'జ్ఞాయసీ'చేత్కర్తృణస్త ఇత్యాదిః. ఏకపురుషానుష్ఠేయత్వాసంభవం బుద్ధికర్మణోర్భగవతా పూర్వమనుక్తం, కథమన్యనేనాశ్రితం బుద్ధేశ్వ కర్మణో జ్ఞాయసీత్వం భగవత్యధ్యారోపయేన్మమైవ, 'జ్ఞాయసీ'చేత్కర్తృణస్తే మతాబుద్ధి' రితి.

కించ.—యది బుద్ధికర్మణోస్సర్వేషాం సముచ్చయఉక్తః స్యాదర్జునస్యాపి స ఉక్త ఏవేతి, 'యచ్ఛ్రీయ ఏతయోరేకం తన్నే బ్రూహి సునిశ్చిత'మితి కథమన్యతరవిషయ ఏవ ప్రశ్నస్యాత్ ? న హి పితృప్రశమన్యానో వై ద్యేన మధురం శీతం చ భోక్తవ్యమిత్యుపదిష్టే, ఏతయోరన్యతరత్పితృప్రశమనకారణం బ్రూహీతి ప్రశ్నోభవతి. అథాన్యర్థునన్య భగవదుక్తార్థవివేకానవభారణనిమిత్తః ప్రశ్నః కర్తవ్యత, తథాపి, భగవతా ప్రశ్నానురూపం ప్రతివచనం దేయం. మయా బుద్ధికర్మణోస్సముచ్చయ ఉక్తః, కీమర్థమిత్థం త్వం భాగ్తోఽసీతి. న తు పునః ప్రతివచనమనురూపం పృష్టాదన్యదేవ, 'ద్వే నిష్ఠే మయా పురా ప్రోక్తే' ఇతి వక్తుం యుక్తం. నాపి స్మార్తేనైవ కర్మణా బుద్ధిసముచ్చయేఽభిప్రేతే విభాగవచనావినర్వమనుపపన్నం స్యాత్. కించ.—క్షత్రియస్య యుద్ధం స్మార్తం స్వధర్మ ఇతి జానతః, 'తత్కిం కర్మణి ఘోరేమాం నియోజయసీ'త్యుపాలంభోఽనుపపన్నః 'తస్మాద్ధితాశాస్త్రే ఈషన్తాత్రేణాపి శ్రౌతేన స్మార్తేన వా కర్మణా అత్తజ్ఞానస్య సముచ్చయో న కేనవిద్ధర్మయితం

దంతమిదంతచు. ౧౦. శ్రీభగవానువాచ—అశోచ్యానన్యశోచస్తస్య ప్రజ్ఞావా
శక్యః. యస్య త్వజ్ఞానాద్రాగాదిదోషతో వా కర్తృణి ప్రవృత్తస్య యజ్ఞేన దానేన
తపనా వాపి శుద్ధసత్వస్య జ్ఞానముత్పన్నం, పరమార్థతత్వ విషయమేకమిదం సర్వం
బ్రహ్మకర్మ చేతి తస్య కర్తృణి కర్తృప్రయోజనేన వివృతైఃపి లోకసంగ్రహార్థం
యత్ర పూర్వం యథాప్రవృత్తః తదైవ ప్రవృత్తస్య యత్ప్రేమత్తిరూపం దృశ్య
తేన తత్కర్తృయేన బుద్ధేస్తుముచ్చయస్యాత్, యథా భగవతో వాసుదేవస్య
క్షుద్ధకర్తృచేష్టితం న జ్ఞానేన సముచ్చయతే పురుషార్థసిద్ధయే, తద్వత్పరాభిసంధ్య
హంకారాభావస్య తుల్యత్వాత్, తత్త్వవిద్ధి, నాహం కరోమితి మన్యతే, న చ ఫల
మభిసంధ్యతే యథా చ స్వర్గాదికామూర్ధినోఽగ్నిహోత్రాదికామ్యసాధనానుష్ఠానా
యాపితాగ్నేః, కామ్య ఏవాగ్నిహోత్రాదా ప్రవృత్తస్య సామిక్యతే విసప్తేఽపి
కామే తదేవాగ్నిహోత్రాద్యనుతిష్ఠతో న తత్కామ్య మగ్నిహోత్రాది భవతి,
తథా దర్శయతి చ భగవాన్, కుర్వన్నపి న లిప్యతే కుర్వన్నపి న కరోతి న లిప్యత
ఇతి, తత్ర తత్ర,యచ్చ, పూర్వైః 'పూర్వతరం కృతం', 'కర్తృజైవ మి సంసిద్ధిమా
స్థితా జనకాదయ' ఇతి. తత్ర తత్ర, ప్రవిభజ్య విజ్ఞేయం. తత్కథం, యది తావ
త్పూర్వే జనకాదయస్తత్త్వవిదోఽపి ప్రవృత్తకర్తాణామ్యుః, తే లోకసంగ్రహార్థం,
గుణాగుణేషు వర్తంత ఇతి, జ్ఞానేన సంసిద్ధిమాస్థితాః, కర్తృసన్నాసే ప్రాప్తేఽపి
కర్తృణా సహైవ సంసిద్ధిమాస్థితాః న కర్తృసన్నాసం కృతమంత ఇత్యర్థః. అథ న తే
తత్త్వవిదః, ఈశ్వరే సమర్పితేన కర్తృణా సాధనభూతేన సంసిద్ధిం సత్త్వకుద్ధిం జ్ఞానో
త్పత్తిలక్షణం వా సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయ ఇతి వ్యాఖ్యేయం. ఏతమేవార్థం
వక్ష్యతి భగవాన్.—'సత్త్వశుద్ధయే కర్తృ కుర్వంతీతి. న్యకర్తృణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం
'విందతి మానవ'ఇత్యుక్త్యా,సిద్ధిం ప్రాప్తస్య పునర్జ్ఞాననిష్ఠాం వక్ష్యతి.—'సిద్ధిం ప్రాప్తో
యథా బ్రహ్మేత్యాది. తస్మాద్గీతాశాస్త్రే కేవలాదేవ తత్త్వజ్ఞానాన్తోక్షప్రాప్తిర్న
కర్తృసముచ్చితాదితి నిశ్చితోఽర్థః. యథా చాయమర్థప్రకా ప్రకరణశో విభజ్య
తత్ర తత్ర ప్రదర్శయిష్యామః తత్రైవం ధర్మసంమూఢచేతనో మహతిశోకసాగరే
నిదుగ్మస్యాస్థుజ్జనస్యాత్తజ్ఞానాదన్యత్రోద్ధరణముపశ్యత్ భగవాన్ వాసుదేవస్తతోఽ
ర్జునముద్దిధారయిషు రాత్తజ్ఞానా యావత్తారయన్నాహ అశోచ్యానిత్యాది. —న
శోచ్యా అశోచ్యాః భీష్మద్రోణాదయః సద్యస్తత్త్వాత్ పరమార్థస్వరూపేణ చ
నిత్యత్వాత్తా న శోచ్యా నన్యశోచః అనుశోచితవాసపి, 'ఏతే మ్రియంతే మన్నిమి
త్తమహం తైర్విసాధూతః కిం కరిష్యామి రాజ్యసుఖాది' నేతి. త్వం ప్రజ్ఞావా
దాంశ్చ ప్రజ్ఞావతాం బుద్ధిమతాం వాదాంశ్చ వచనాని చ భాషసే. తదేతన్మాధ్యం

దాంశ్చ భావనే, గతాసూనగతాసూంశ్చ నానుశోచంతి పండితాః. ౧౧. న త్వే
వాహం జాతునానం న త్వం నేమే జనాధిపాః, న చైవ న భవిష్యామపుర్యేవయ
కుతఃపరమ్. ౧౨. దేహీనోఽస్మిన్ యథా దేహీ శౌమారం యావనం జరా,
తథా దేహంతరప్రాప్తిర్ధీరస్తత్ర న ముహ్యతి. ౧౩. మాత్రాస్పర్శాస్తు శౌంతేయ

పాండిత్యం చ విరద్ధమాత్మని దర్శయన్మున్నత ఇవేత్యభిప్రాయః. యస్తాద్గతాసూనా
గతప్రాణాస్తృతా అగతాసూనగతప్రాణా జీవతశ్చ నానుశోచంతి, పండితా
ఆత్మజ్ఞాః. పండా ఆత్మవిషయా బుద్ధిర్యేవం లేహి పండితాః. 'పాండిత్యం నిర్వి
ద్యోతి క్రుతే. ౧౧. పరమార్థతస్తు తాన్నిత్యా నశోచ్యాననుశోచస్యతోమూఢో
ఽసీత్యేతత్కుతస్తే ఆశోచ్యాః యతస్తే నిత్యాః కథం? నేతి. న త్వేన జాతు కదా
చిత్ ఆహం నానం. కిం త్వంసమేన. అతిలేఖ దేహోత్పత్తివినాశేష నిత్య ఏవాహ
మాస మిత్యభిప్రాయః. తథా న త్వం నానీ కిం త్వంసీరేవ. తథా నేమే జనాధిపా
నానా, కింత్యాసమేన. తథా న నభవిష్యామః కింతు భవిష్యామ ఏవ. ఏవం చ
సర్వే వయమతోఽస్తాద్దేహవినాశాత్పరం ఉత్తరకాలేఽపి త్రిష్యపి కాలేషు నిత్యా
ఆత్మస్వరూపేణేత్యర్థః. దేహాభేదానువృత్త్యా బహువచనం నాత్మభేదాభిప్రాయేణ.
౧౨. తత్ర కథమివ నిత్య ఆత్మేతి దృష్టాంతమాహ. —దేహీన ఇతి. దేహీనో
దేహోఽస్యాస్తీతి దేహీ తస్య దేహీనో దేహవత ఆత్మనః, అస్మిన్ వర్తమానే
దేహీ యథా యేన ప్రకారేణ శౌమారం కుమారభావో బాల్యావస్థా, యా
వనం యూనోభావో మధ్యమావస్థా, జరా వయోహానిర్జీవావస్థా, ఇత్యేతాస్తీప్రో
ఽవస్థా అనోఽన్యో విలక్షణాః తాసాం చ ప్రథమావస్థా నాశే ఆత్మనో న నాశః,
ద్వితీయావస్థోపజనే నోపజనం ఆత్మనః, కింత్యేకస్యావిక్రియన్వైవ ద్వితీయత్వేతి
యావస్థా ప్రాప్తిరాత్మనో దృష్టా యథా తథా తద్వదేవ దేహాదన్యో దేహో
దేహంతరం తస్య ప్రాప్తిర్దేహంతరప్రాప్తిరవిక్రియన్వైవాత్మన ఇత్యర్థః. ధీరో
ధీమా తత్ర ఏవం సతి న ముహ్యతి న మోహమాపద్యతే. ౧౩. యద్యచ్ఛాత్మ
వినాశనిమిత్తః మోహో న సంభవతి నిత్య ఆత్మేతి జానతస్తథాపి శీతోష్ణసుఖదుఃఖ
ప్రాప్తినిమిత్తో మోహో లోకిణో దృశ్యతే సుఖవియోగనిమిత్తో దుఃఖసంయోగ
నిమిత్తశ్చ శోక ఇత్యేతదర్థనస్య పచనమాశంశ్య భగవానాహ. —మాత్రా
ఇతి. మాత్రా ఆభీర్షియంతే శబ్దాదయ ఇతి శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణి మాత్రాః
మాత్రాణాం స్పర్శా మాత్రాస్పర్శాశ్చబ్దాదిభిస్సంయోగాస్తే శీతోష్ణసుఖదుఃఖ
దాః శీతముష్ణం సుఖందుఃఖం చ ప్రయచ్ఛంతీతి. అథవా, స్పృశ్యంతే ఇతి స్పర్శాః
శబ్దాదయో నివయాః మాత్రాశ్చ స్పర్శాశ్చ మాత్రాస్పర్శాః శీతోష్ణసుఖ

శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః, అగమాపాయినో నిత్యాస్తాం స్థితిక్షస్య భారత. ౧౪.
 యం హి న వ్యభయంత్యేతే పురుషం పురుషర్షభ, సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృ
 తత్వాయ కల్పతే. ౧౫. నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః, ఉభ
 దుఃఖదాః శీతం చ కదాచిత్సుఖదం భవతి కదాచిద్దుఃఖదం చ. తథోష్ణమవ్యనియత
 రూపం, సుఖదుఃఖే పునర్నియతరూపతాం న వ్యభిచరతః. అతస్తాభ్యాం పృథక్
 శీతోష్ణయోర్నివాణం. యద్యేతే సుఖదుఃఖదాః తర్హి ఏషామనపాయాదనుపరమ
 ఏవ సంసారస్సృజితి చేన్తవం. యస్తాత్తే మాత్రాస్పృహ్యదయః అగమాపాయినః
 అగమాపాయశీలాస్తస్మాదనిత్యా అతస్తా శీతోష్ణాదీం స్థితిక్షస్య ప్రసహస్య తేషు
 హర్షం విషాదం చ మాకాక్షీరిత్యర్థః. ౧౪. శీతోష్ణాదీం ప్రసహతస్తవ కిం స్యా
 దితి శృణు.—యమితి యం పురుషం సమదుఃఖసుఖం సమే దుఃఖసుఖే
 యస్య తం సమదుఃఖసుఖం సుఖదుఃఖస్తాస్తౌ హర్షవిషాదరహితం ధీరం ధీమంతం
 న వ్యభయంతి న చాలయంతి నిత్యాత్మదర్శనాదేతే యథోక్తాశ్శీతోష్ణాదయః, స
 నిత్యాత్మస్వరూపదర్శననిష్ఠో ద్వంద్వసహిష్ణు రమృతత్వాయామృతభావాయ
 మోక్షాయేత్యర్థః. కల్పతే సమర్థోభవతి. ౧౫. ఇతశ్చ శోకమోహవృత్త్యా శీతో
 ష్ణాదిసహనం యుక్తం కర్తుం యస్తాత్.—నేతి ఆసత అవిద్యమానస్య శీతో
 ష్ణాదేస్సకారణస్య న విద్యతే నాస్తి, భావో భవనమస్తితా. న హి శీతోష్ణాది సకా
 రణం ప్రమాణైర్నిరూప్యమాణం వస్తు సంభవతి. వికారో హి సః, వికారశ్చ వ్యభి
 చరతి. యథా ఘటాదిసంస్థానం చతుషా నిరూప్యమాణం మృద్వ్యతిరేకేణానుప
 లభేరసత్తథా సర్వోపివికారః కారణవ్యతిరేకేణానుపలభేరసత్ జన్మప్రధ్వంసాభ్యాం
 ప్రాగుర్ధ్వం చానుపలభేః కార్యస్య మృదాదికారణస్య చ తత్కారణవ్యతిరేకే
 ణానుపలభేరసత్త్వం తదసత్త్వే సర్వాభావప్రసంగ ఇతి చేన్తు, సర్వత్రబుద్ధిద్వయో
 పలభేః సద్బుద్ధిరసద్బుద్ధిశ్చైతి యద్విచయాబుద్ధిర్నవ్యభిచరతి తత్పతే, యద్వి
 షయా వ్యభిచరతి తదసదితి సదసద్విభాగే బుద్ధితంత్రే స్థితే సర్వత్ర ద్వే బుద్ధి
 సర్వైరుపలభ్యేతే, సామానాధికరణ్యేన నీలోత్పలవత్ సక ఘటస్సక పటస్సక
 హస్తీత్యేవం సర్వత్ర తయోర్బుద్ధోర్భటాదిబుద్ధిర్వ్యభిచరతి. తథా చ దర్శితం. న
 తు సద్బుద్ధిస్తస్మాత్ ఘటాదిబుద్ధివిషయో సత్ వ్యభిచారాత్, న తు సద్బుద్ధివి
 షయః ఆసత్, అవ్యభిచారాత్. నను ఘటే నష్టే ఘటబుద్ధౌ వ్యభిచరంత్యాం
 సద్బుద్ధిరపి వ్యభిచరతీతి చేన్తు, షటాదావపి సద్బుద్ధిదర్శనాత్. విశేషణవిషయైవ
 సా సద్బుద్ధిస్సద్బుద్ధివత్, ఘటబుద్ధిరపి ఘటాంతరే దృశ్యత ఇతిచేన్తు, షటాదావ
 దర్శనాత్. ననుసద్బుద్ధిరపి నష్టే ఘటేన దృశ్యత ఇతి చేన్తు, విశేష్యాభావాత్.

యోరపి దృష్టోఽంత స్వనయోస్తత్త్వదర్శిభిః ౧౬. అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వమి
దంతతమ్, వినాశమవ్యయస్యాస్య న కశ్చిత్ కర్తుమర్హతి. ౧౭. అంతవంత ఇమే దేహా
సద్బుద్ధిర్విశేషణ విషయా సతి విశేష్యాభావే విశేషణానుబంధాత్ కిం విషయా
స్యాత్? న తు పునస్సద్బుద్ధిర్విషయాభావాత్. ఏకాధికరణత్వం ఘటాదివిశేష్యా
భావేన యుక్తమితి చెప్పి, 'ఇదముదక'మితి మరీచ్యాదా అన్యతరాభావేఽపి సామా
నాధికరణ్యదర్శనాత్. తస్మాద్దేహోదేర్వంద్యస్య చ సకారణస్యాసతో న విద్యతే భావ
ఇతి. తథాసత, అత్తనః అభావః అవిద్యమానతా న విద్యతే, సర్వత్రాన్యభిచారాదిత్య
వోచామ, ఏవమాత్మానాత్తనోస్పదససోరుభయోరపి దృష్ట ఉపలభ్యోఽంతోనిర్ణయః
సత్ సదేవ, అసదసదేవేతి తు అనయోర్యథోక్తయోస్తత్త్వదర్శిభిః. తదితి సర్వనామ
సర్వం చ బ్రహ్మ తస్య నామ తదితి తద్భావస్తత్త్వం బ్రహ్మణో యాథాత్వం ద్రష్టుం
శీలం యేహం తే తత్త్వదర్శనస్తైస్తత్త్వదర్శిభిః. త్వమపి తత్త్వదర్శినాం దృష్టిమా
త్రిత్య శోకం మోహం చ త్యక్త్వా శీతోష్ణాదీం స్థితిక్షన్విత్యభిప్రాయః. ౧౬. కింపు
నస్తత్సత్, యత్సర్వదైవ సదిత్యుచ్యతే. — అవినాశితి అవినాశి న విసమ్మం
శీలమస్యేతి. తు శబ్దో సతో విశేషణార్థః. తద్విద్ధి విజానీషీ. యేన విష్ణోభ్యేన
బ్రహ్మణా సర్వమిదం జగత్తతం వ్యాప్తం సాకాశం ఆకాశేనైవ ఘటాదయో వినా
శమదర్శనమభావః, అవ్యయస్యాస్య. నైతత్ సదాఖ్యం బ్రహ్మ స్వేన రూపేణ
వ్యేతి నిరవయవత్వాద్దేహోదీపత్ నాస్యాత్త్వీయత్యేనాత్మీయాభావాద్యథా దేవదత్తో
ధనహాన్యా న త్యేవం పరంబ్రహ్మ వ్యేత్యతోఽవ్యయస్యాస్య బ్రహ్మణో వినాశం న
కశ్చిత్కర్తుమర్హతి, న హి కశ్చిదాత్మానం వినాశయితుం శక్నోతి. ౧౭. ఈశ్వరో
ప్యాత్మా హి బ్రహ్మస్వాత్మని చ క్రియావిరోధాత్ యథా చక్షుర్గతరేభాదీంశ్చ
తుర్న చశ్యతి, కింపున స్తదసద్యత్స్వాత్మసత్తాం వ్యభిచరతిత్యుచ్యతే. — అంతవంత
ఇతి. అంతవంతః అంతో నాశో. యేహం తేఽంతవంతః యథా మృగత్పక్షి
కాదా సద్బుద్ధిరనువృత్తా ప్రమాణనిరూపణాంతే విచ్ఛిద్యతే సతస్యాంతః, తథేమే
దేహాస్త్వస్మై మాయాదేహోదీపచ్ఛాంతవంతః, నిత్యస్య శరీరిణః శరీరవతోఽనాశి
నోఽప్రమేయస్వాత్మనః అంతవంత ఇత్యుక్తా వివేకిభిరిత్యర్థః. 'నిత్యస్యానాశిన' ఇతి
న పానరుక్త్యం నిత్యత్వస్య ద్వివిధిత్యాల్లోకే నాశస్య చ యథా దేహో భస్మీ
భూతో దర్శనం గతో నష్ట ఇత్యుచ్యతే. విద్యమానోఽపి వయసా సరిణతో
వ్యాధ్యాదియతో జాతో నష్ట ఇత్యుచ్యతే, తత్రానాశినో నిత్యస్యేతి ద్వివిధేనాపి
వినాశేనానంబంధస్యేత్యర్థః. అన్యథా పృథివ్యాదిపదసి నిత్యత్వం స్వాదాత్మనస్తస్మా
ధూదితి నిత్యస్యానాశిన ఇత్యాహ, నప్రమేయస్య అప్రమేయస్య ప్రత్యక్షాదిప్ర

భూత్వా భవితా వా న భూయః, ఆజ్ఞో నిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో న
హస్యతే హస్యమానే శరీరే. ౨౦. వేదావినాశినం నిత్యం య ఏనమజమవ్యయమ్,
చ న దేహవత్ భూయః పునః తస్మాన్న జాయతే యో హ్యభూత్వా భవితా స
జాయత ఇత్యుచ్యతే నైవమాత్మా, అతో న జాయతే, యస్తాదేవం తస్మాదజః
యస్తాన్న మ్రియతే తస్మాన్నిత్యశ్చ, యద్యచ్ఛాద్యంతయోర్విక్రియయోః ప్రతిషే
ధేన సర్వా విక్రియాః ప్రతిషిద్ధా భవంతి, తథాపి మధ్యభావినీనాం విక్రియాణాం
స్వశబ్దరేవ ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇత్యాహ శాశ్వత ఇతి. అనుక్తానామపి గమనాది
సమస్తవిక్రియాణాం ప్రతిషేధో యథా స్యాదితి శాశ్వత ఇత్యుచ్యతే యలక్షణా
విక్రియా ప్రతిషిద్ధ్యతే, శశ్వద్భవశ్శాశ్వతః నాపక్షీయతే స్వరూపేణ నిరవయవ
త్వాత్ నిర్గుణత్వాచ్చ, నాపి గుణాయేణాపక్షయవిపరీతా వృద్ధిలక్షణా విక్రియా
ప్రతిషిద్ధ్యతే. — పురాణ ఇతి. యో హ్యవయవాగమే నోపచీయతే స వర్ధతే అభినవ
ఇతి చోచ్యతే. ఆయం త్వాత్తా నిరవయవత్వాత్ పురాపి నవ ఏవేతి పురాణః
స వర్ధత ఇత్యర్థః. తథా న హస్యతే స విపరిణమ్యతే హస్యమానే విపరిణమ్యమానే
శరీరే. హంతి రత్ర విపరిణామార్థే ద్రష్టవ్యో పునరుక్తతాయై స విపరిణమత
ఇత్యర్థః. అస్మిన్ మంత్రే షడ్భావవికారావస్తు విక్రియాలోకేకా ఆత్మని ప్రతిషి
ద్ధ్యతే. సర్వప్రకారవిక్రియారహిత ఆత్మేతి వాక్యార్థః. యస్తాదేవం తస్మా 'దుభా
తా' న విజానీత' ఇతి. పూర్వేణ మంత్రేణాస్య సంబంధః ౨౦. 'య ఏనం వేత్తి హం
తార'మిత్యనేన మంత్రేణ హసనక్రియాయాః కర్తా కర్త చ న భవతీతి ప్రతిజ్ఞాయ,
న జాయత ఇత్యనేన, అవిక్రియ త్వే హేతుముక్త్యా, ప్రతిజ్ఞాతార్థముచసంహరతి. —
వేదేతి. వేద విజానాతి, అవినాశినమంత్యభావవికారరహితం, నిత్యం విపరిణామ
రహితం, యో వేదేతి సంబంధః. ఏవం పూర్వేణ మంత్రేణోక్తలక్షణమజమవ్యయ
ముపజనాపక్షయరహితం కథం కేన ప్రకారేణ స విద్వాక్ పురుషో అధిక్యతః కం
హంతి హసనక్రియాం కరోతి, కం వా కథం ఘాతయతి హంతారం ప్రయోజయతి,
న కందిధంతి, న కందిధ్ధాతయతీత్యుభయత్రాక్షేపార్థ ఏవ కిం శబ్దః, ప్రశ్నాసంభ
వాదేత్యర్థస్య చ తుల్యత్వాద్విదుషః సర్వకర్త ప్రతిషేధ ఏవ ప్రకరణాగ్లోఽభిప్రేతో
భగవతా. హం లేస్త్యేక్షేప ఉదాహరణార్థత్వేన కథితః విదుషః. సర్వకర్తాసంభవ
హేతువిశేషం షశ్యక్ కర్తాణ్యాక్షిపతి శ్రీభగవాన్ 'కథం స పురుష' ఇతి. ననూక్త
నూత్వతో విక్రియత్వం కర్తాసంభవకారణవిశేషః, సత్యముక్తం. న తు సకారణవిశే
షోఽన్యత్వాద్విదుషో విక్రియాదాత్మన ఇతి, న హ్యవిక్రియం స్థాణం విదితవతః
కర్త స సంభవతీతిచేన్న, విదుష ఆత్మత్వాన్న దేహాదిసంఘాతస్య విద్వత్తా అతః

పారిశేష్యాదసంహత ఆత్మా విద్యాసవిక్రియ ఇతి. తస్య విదుషః కర్తాసంభవాదా
క్షేపా యుక్తః, కథం స పురుషోఽతి. యథా బుద్ధ్యా వ్యాహృతశబ్దార్థస్య అవిక్రియ
ఏవ సః బుద్ధివృత్త్యవివేకవిజ్ఞానే నావిద్యయోపలభ్యాత్మా కల్ప్యతే. ఏవమేవాత్మా
నాత్మవివేకవిజ్ఞానేన బుద్ధివృత్త్యా విద్యయా అసత్యరూపయైవ పరమార్థతో విక్రియ
ఏవాత్మా విద్యానుచ్యతే. విదుషః కర్తాసంభవవచనాత్ యాని కర్తాణి శాస్త్రేణ విధి
యంతే, తాన్యవిదుషో విహితానీతి భగవతో నిశ్చయోఽవగమ్యతే. నను విద్యా
వ్యవిదుష ఏవ విధీయతే, వివితవిద్యస్య పిష్టవేషణవత్ విద్యావిధానానర్థక్యాత్
త్రావిదుషః కర్తాణి యాని శాస్త్రేణ విధీయంతే న విదుష ఇతి విశేషోఽసంపద్యతే
నానుష్ఠేయస్య భావాభావవిశేషోఽపస్తే. అగ్నిహోత్రాదివిధ్యర్థవిజ్ఞానోత్తరకాల
మగ్నిహోత్రాదికర్తానేకసాధనోపసంహారపూర్వకమనుష్ఠేయం, కర్తాహం మమ
కర్తవ్యమిత్యేవం ప్రకారవిజ్ఞానవతో విదుషో యథానుష్ఠేయం భవతి న తు తథా
న జాయత ఇత్యాద్యాత్మస్వరూపవిధ్యర్థజ్ఞానోత్తరకాలభావి కిందిదనుష్ఠేయం
భవతి. నాహం కర్తా నాహం భోక్తేత్యాదివాక్తైకత్వాకర్తృభేదజ్ఞానాన్నాచ్యదుత్ప
ద్యత ఇత్యేష విశేష ఉపపద్యతే. యః పునః, కర్తాహమితి వేత్త్యాత్మానం తస్య
మమేదం కర్తవ్యమిత్యవశ్యం భావిన్యనుష్ఠేయబుద్ధిస్సాన్విత్, తదవేక్షయా సోఽది
కృత ఇతి, తం ప్రతికర్తాణి, స చావిద్యాః, ఉభౌ తౌ న విజానీత ఇతి వచనాత్,
విశేషితస్య చ విదుషః కర్తాక్షేపవచనాచ్చ 'కథం స పురుషోఽతి. తస్మాద్విదుషో
ముముక్షోశ్చ సర్వకర్తసన్నాస్య ఏవాధికారః అత ఏవ భగవాన్నారాయణ
స్సాంఖ్యాః విదుషః అవిదుషశ్చ కర్తృణః ప్రవిభజ్య ద్వే నిఠే గ్రహయతి —
శ్లో "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్తయోగేన యోగినా"మితి, తథా చ పుత్రా
యాహ భగవాన్స్వాసః. శ్లో. "ద్వావిమూవథ సంధానా" విత్యాది తథా చ
క్రియావధక్తైవ పురస్తాత్ పశ్చాత్సన్నాస్య శ్చేతి. ఏతమేవ ఖిభాగం పునః పునః
ప్రదర్శయిష్యతి భగవాః. — అతత్త్వవిత్. "అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి
మన్యతే, తత్త్వవిత్తు నాహం కరో" మితి. తథా చ "సర్వకర్తాణి మనసా సన్నస్య
స్వాస్తే సుఖ"మిత్యాది. తత్ర కేచిత్ పండితమ్మన్యా వదంతి. — జన్మాదిభావవికార
రహితః అవిక్రియో కర్త్రోఽహమాత్మేతి న కన్యవిధిజ్ఞానముత్పద్యతే, యస్మిన్
సతి సర్వకర్తసన్నాస్య ఉపపద్యత ఇతి తన్న. న జాయత ఇత్యాదిశాస్త్రోపదేశా
నర్థక్యాత్, యథా చ శాస్త్రోపదేశసామర్థ్యాద్ధర్మాధర్మాస్తిత్వ విజ్ఞానం కర్తృశ్చ
దేహంతరసంబంధవిజ్ఞానముత్పద్యతే, తథా శాస్త్రాత్తస్యైవాత్మనః, అవిక్రియత్వా
కర్తృత్వైకత్వాదివిజ్ఞానం కస్మాన్నిత్పద్యత ఇతి ప్రప్రవృత్తే. కరణాగోచరత్వా

కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హంతి కమ్. ౨౧. వాసాంసీ జీర్ణాని యథా
 దితి చేన్మ; మనసై వానుద్రప్తవ్యమితి శ్రుతేః. శాస్త్రాచార్యోపదేశశమదమాది
 సంస్కృతం మన ఆత్మదర్శనే కరణం తథా చ, తదధిగమాయానుమానే ఆగమే చ
 సతి జ్ఞానం నోత్పద్యత ఇతి సాహసమేతత్. జ్ఞానం చోత్పద్యమానం తద్వివరీత
 మజ్ఞానమవశ్యం బాధత ఇత్యభ్యుపగంతవ్యం. తచ్చాజ్ఞానం దర్శితం హంతాహం
 హతోఽస్మీత్సుభౌ తౌ న విహసీత ఇతి. ఆత్మ చాత్మనో హననక్రియాయాః కర్తృ
 త్వం కర్తృత్వం చాజ్ఞానకృతం దర్శితం, తచ్చ సర్వక్రియాస్వపి సమానం కర్తృత్వా
 దేవదవ్యాకృతత్వమవిక్రియత్వా దాత్మనః విక్రియావా హి కర్తృత్వనః. కర్తృభూ
 తమన్యం ప్రయోజయతి కుర్వతి. తదేతదవిశేషేణ విదుషస్సర్వక్రియాసు కర్తృ
 త్వం హేతుకర్తృత్వం చ ప్రతిషేధతి భగవాన్ వాసుదేవః విదుషః కర్తృధికా
 రాభావప్రదర్శనార్థం 'వేదావినాశినం, కథం సపురుష' ఇత్యాదినా. క్షృపునర్విదు
 షోఽధికార ఇతి. ఏతదుక్తం పూర్వమేవ "జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానా"మితి. తథా
 చ సర్వ కర్తృసన్మాన్యసం వక్ష్యతి, "సర్వకర్తృణి మన"నేత్యాదినా. నను మనసేతి
 వచనాన్న వాచికానాం కాయకానాం చ సన్మాన్యస ఇతి న; సర్వకర్తృణీతి విశే
 షితత్వా న్నానసానామేవ సర్వకర్తృణాం ప్రతిషేధ ఇతి చేన్మ; మనోవ్యాపారపూర్వ
 కత్వాత్, వాక్కాయవ్యాపారాణాం సర్వవ్యాపారాణాం తత్పూర్వకత్వాత్.
 మనోవ్యాపారాభావే భావానుపపత్తే, శాస్త్రీయాణాం వాక్కాయకర్తృణాం కార
 ãని మానసాని కర్తృణి, వర్ణయిత్వాన్యాని, సర్వకర్తృణి మనసా సన్న్యస్యాస్త
 ఇతి చేన్మనైవ కుర్వన్న కారయన్నితి విశేషణాత్. సర్వకర్తృసన్మాన్యసోఽయం భగ
 వతోక్తః మరిష్యతో న జీవత ఇతి చేన్మ, 'నవద్వారే పురే దేహ, ఆస్త' ఇతి విశే
 షణానుపపత్తే. స హి సర్వకర్తృసన్మాన్యసేన మృతస్య దేహే ఆసనం సంభవతి.
 ఆకుర్వతో కారయతత్పు దేహే సన్న్యస్యేతి సంబంధో న దేహే ఆస్త ఇతి
 చేన్మ, సర్వత్రాత్మనః, అవిక్రియత్వావధారణాత్, ఆసనక్రియాయాశ్వాధికరణా
 పేక్షత్వాత్తదనపేక్షత్వాచ్చ సన్మాన్యసస్య, సంపూర్వస్తు న్యసతత్వ స్త్రాగార్థో న
 నిక్షేపార్థః. తస్మాద్ధితాశాస్త్రే ఆత్మజ్ఞానవతః సన్మాన్యస ఏవాధికారో న కర్తృణీతి తత్ర
 తత్రోపరిష్టాదాత్మజ్ఞానప్రకరణే ప్రదర్శయిష్యామః. ౨౨ ప్రకృతం తు వత్సౌమ్యః.
 తత్రాత్మనః, అవినాశిత్వం ప్రతిజ్ఞాతం తత్కమివేత్సుచ్యతే—వాసాంసీతి. వా
 సాంసీ వస్త్రాణి, జీర్ణాని దుర్బలతాం గతాని, యథా లోకే విహయ పరిత్యజ్య,
 నవాన్యభినవాని గృహ్లాః ఉపాదత్తే, నరః పురుషః అపరాణ్యన్యాని, తథా తద్వి
 దేవ శరీరాణి విహయ జీర్ణాన్యన్యాని సంయతి సంగచ తి నవాని దేవ్యాత్మా

విహాయ నవాని గృహ్యతి సరోపరాణి, తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని సంయాలి నవాని దేహీ. ౨౨. నైసం ఛిందంతి శస్త్రాణి నైసం దహతి పావకః, స చైసం క్లేదయంత్యాపానశోషయతి మారుతః. ౨౩. అచ్ఛేద్యోఽయమదాహోఽయమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవ చ, నిత్యస్సర్వగతః స్థాణురచలోఽయం సనాతనః. ౨౪. అవ్యక్తోఽయమచింత్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే, తస్మాదేసం విదితైస్సం నానుశోచితుమర్హసి ౨౫. అథ చైసం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్,

పురుషవదవిక్రియ ఏవేత్యర్థః. ౨౨. కష్టాదవిక్రియ ఇత్యుత ఆవా—నేతి. నైసం ప్రకృతం దేహీసం, ఛిందంతి నిరవయవత్వాన్నావయవవిభాగం కుర్వంతి, శస్త్రాణ్యస్యాదీని, తథా నైసం దహతి పావకోఽగ్నిరపి స భస్మీకరతి, తథా స చైసం క్లేదయంత్యాపః, అపాం హి పావయవస్య వస్తున ఆర్ద్రీభావకరణేనావయవవిక్లేపాపాదనే యత్సామర్థ్యం తన్నిరవయవ ఆత్మని స సంభవతి, తథా స్నేహవద్భ్రమ్యం స్నేహశోషణేన శోషయతి వాయురేసం త్వత్త్వానం స శోషయతి. ౨౩. మారుతోఽపి యత ఏవం తస్మాత్. అచ్ఛేద్య ఇతి. యస్తాదన్యోన్యనాశ హేతుభూతాన్యాత్వానం నాశయితుం నోత్సహంతే అస్యగ్న్యాదీని, తస్మాన్నిత్యః. నిత్యత్వాత్సర్వగతః. సర్వగతత్వాత్ స్థాణుః స్థాణురివ స్థిర ఇత్యేతత్. స్థిరత్వాదచలోఽయమాత్మా అతస్సనాతనః చిరంతనః స కారణాత్ కుతశ్చిత్ నివృన్నోఽభినవ ఇత్యర్థః. నై తేషాం క్లోకానాం పాపదుక్త్యం చోదనీయం. యత ఏకేనైవ క్లోకేనాత్మనో నిత్యత్వమవిక్రియత్వం చోక్తం స జాయతే ప్రియతే వేత్త్యాదినా, తత్రయదేవాత్మవిషయం కించిదుచ్యతే తదేతస్మాన్లోకాథాన్నాతిరిచ్యతే కించిచ్ఛబ్దతః పునరుక్తం కించిదర్థత ఇతి, దుర్బోధత్వాదాత్మవస్తునః పునః పునః ప్రసంగమాపాద్య శబ్దాంతరేణ తదేవ వస్తు నిరూపయతి భగవాన్వాసుదేవః, కథన్న నామ సంసారిణాం బుద్ధిగోచరతామాపన్నం సత్ సంసారనివృత్తయే స్వాదితి. ౨౪. కిం చ. అవ్యక్త ఇతి. అవ్యక్తః సర్వకరణావిషయత్వాన్న వ్యజ్యత ఇత్యవ్యక్తోఽయమాత్మా అత ఏవాచింత్యోఽయం యద్ధింద్రియగోచరం తద్బింతావిషయతామాపద్యతే అయం త్వత్త్వా నిరింద్రియగోచరత్వాదచింత్యః. అత ఏవ అవికార్యోఽయం యథా కీరం దధ్యాత్త త్వేనావికార్యం భవతి, స తథాయం నిరవయవత్వాచ్చావిక్రియః స హి నిరవయవం కించిద్విక్రియాత్మకం దృష్టమవిక్రియత్వాదవికార్యోఽయమాత్మేత్యుచ్యతే, తస్మాదేసం యథోక్తప్రకారేణైసమాత్మానం విదిత్వాత్వం నానుశోచితుమర్హసి. హంతాహమేతేషాం మయేమే వాన్యంత ఇతి. ౨౫. అత్తనో నిత్యత్వమభ్యుపగమ్యేదముచ్యతే-అథేతి. అథ చేత్యభ్యుపగమార్థః. ఏసం

తథాపి తస్య మహాబాహూ నైవం శోచితుమర్హసి. ౨౬. జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్త మృతస్యచ, తస్మాదపరిహార్యేర్థే న తస్య శోచితుమర్హసి. ౨౭. అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమథ్యాని భారత, అవ్యక్తనిధనాన్యేన తత్ర కా పరివేదనా. ౨౮. ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేన మాశ్చర్యవద్యదతి తత్రైవ చాన్యః, ఆశ్చర్యవచ్చైవమన్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేదన చైవ కశ్చిత్. ౨౯. దేహీ నిత్య

ప్రకృతమాత్మానం, నిత్యజాతం లోకప్రసిద్ధ్యా క్షుద్ధో జాతః తృప్తః జాతో మృష్టః జాత ఇత్యంతఃకరణ విక్రియాభేదమునువిక్రియతె ఇతి మన్యసే, తథా తత్ప్రత్యయవినిశామనువినశ్యతీతి లోకప్రసిద్ధ్యా ప్రత్యనేకశరీరోత్పత్తిం జాతో జాత ఇతిమన్యసే, తథా నిత్యం వా మన్యసే మృతం మృతో మృత ఇతి. తథాపి తథా భావేఽపి ఆత్మని తస్య మహాబాహూ నైవం శోచితుమర్హసి, యస్మాత్ జన్తవతో నాశశ్చ నాశవతో జన్తేత్యవశ్యం భావినానితి. ౨౬. తథా చ సతి. జాతస్యేతి. జాతస్య హి లబ్ధజన్తసః. ధ్రువః, అవ్యభిచారి మృత్యుర్ధరణం, ధ్రువం జన్త మృతస్య చ, అపరిహార్యేఽయం జన్తమరణలక్షణోఽర్థః. యస్మా తస్మాదపరిహార్యేర్థే న తస్య శోచితుమర్హసి జన్తవతో నాశః, నాశవతో జన్తేతి చ స్వాభావికశ్చేదపరిహార్యశ్చార్థః. తస్మిన్నపరిహార్యేర్థే న తస్య శోచితుమర్హసి, కార్యకరణసంఘాతాత్తత్తాన్యపి భూతాన్యుద్దిశ్య శోకో న యుక్తః కర్తుం. యతః. ౨౭. అవ్యక్తాదీనితి. అవ్యక్తాదీని అవ్యక్తమదర్శనం అనుసలబ్ధిరాదిర్యేషాం పుత్రమిత్రాదికార్యకరణసంఘాతాత్తత్తానాం తాన్యవ్యక్తాదీని భూతాని ప్రాగుత్పత్తేరుత్పన్నాని చ ప్రాజ్ఞరణాదవ్యక్తమథ్యాని అవ్యక్తనిధనాన్యేన పురరవ్యవ్యక్తమదర్శనం నిధనం మరణం యేషాం తాన్యవ్యక్తనిధనాని మరణాదూర్ధ్వమవ్యక్తతామేవ ప్రతిపద్యంత ఇత్యర్థః. తథా చోక్తం “అదర్శనాదాపరితాః పునశ్చాదర్శనం గతా” ఇతి. తత్ర కా పరివేదనా కో వా ప్రలాపః అదృష్టదృష్టసప్తభ్రాంతిభూతేషు భూతేష్విత్యర్థః. దుర్విజ్ఞేయోఽయం పురుషః ప్రకృత ఆత్మా కిం శ్వామేవైతముపాలభే సాధారణే భాగ్గిరినిమిత్తే కథం దుర్విజ్ఞేయ ఆత్మేత్యాహ. ౨౮. ఆశ్చర్యవదితి. ఆశ్చర్యవత్ ఆశ్చర్యమదృష్టమద్భుత మకష్టాద్భవ్యమానం తేన తుల్యమాశ్చర్యవత్, ఆశ్చర్యమివైనమాత్మానం పశ్యతి కశ్చిత్, ఆశ్చర్యవదేవ వదతి, తత్రైవ చాన్యః ఆశ్చర్యవచ్చైవమన్యః శృణోతి శ్రుత్వాప్యేనం వేదన చైవ కశ్చిత్, అశవాయ ఆత్మానం పశ్యతి స ఆశ్చర్య తుల్యో యోవా వదతి యశ్చ శృణోతి, స అనేకసహస్రేషు కశ్చిదేన భవతి అతో దుర్బాధ ఆత్మేత్యభిప్రాయః. ౨౯. అథేదానిం ప్రకరణార్థః ఉపసంప్రాయతే—దేహీతి. సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య చేహే వధ్యమానేఽపి అయం

మవధ్యోఽయం దేహే సస్యస్య భారత, తస్మాత్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు
 మర్హసి. ౩౦. స్వధర్మమపి చావేక్ష్య న వికంపితుమర్హసి, ధర్మానిధి యుద్ధాచ్ఛ్రీ
 యోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే. ౩౧. యదృచ్ఛయా చోపసన్నం స్వర్గద్వార
 మపావృతమ్, సుఖంః క్షత్రియాః పార్థ లభంతే యుద్ధమిదృశమ్. ౩౨. అథ
 చేత్త్వం ధర్మమిమం సంగ్రామం న కరిష్యసి, తత స్వధర్మం కీర్తిం చ హిత్యా
 పాపమవాప్సుసి. ౩౩. అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యంతి తేఽన్యయామ్,
 సంభావితస్య చాకీర్తిరణాదతిరిచ్యతే. ౩౪. భయాద్రణాదుపరతం మన్యంతే
 త్వాం మహారథాః, యేషాం చ త్వం బహుమతో భూత్వా యాస్యసి లాభువమ్.
 ౩౫. అవాచ్యవాదాంశ్చ బహునన్విదిష్యంతి తవాహితాః, నిందంతస్తవ సామర్థ్యం
 దేహి న వధ్యో యస్తాత్తస్మాద్భీష్మాదీని సర్వాణి భూతాన్యుద్దిశ్యి న త్వం శోచితు
 మర్హసి. ౩౦. ఇహ పరమార్థతత్వావేక్షాయాం శోకో మోహో వా న సంభవతీ
 త్యుక్తం న కేవలం పరమార్థతత్వావేక్షాయామేవ. స్వధర్మమితి. స్వధర్మమపి సో
 ధర్మః స్వధర్మః క్షత్రియస్య యుద్ధం తమస్యవేక్ష్య త్వం న వికంపితుం న ప్రచలితుం
 అర్హసి. స్వధర్మత్యాదిత్యభిప్రాయః. తచ్చ యుద్ధం పృథివీజయద్వారేణ ధర్మాద్ధం
 ప్రజాసంరక్షణార్థం చేతి పరమం ధర్మ్యం ధర్మాదనవేతం ధర్మ్యం తస్మాద్ధర్మాద్యుద్ధా
 ఛ్శ్రీయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య న విద్యతే, హి యస్తాత్. ౩౧. కుతశ్చ తద్యుద్ధం
 కర్తవ్యమిత్యుచ్యతే, యదృచ్ఛయేతి, యదృచ్ఛయా చోపసన్నమప్రాప్తితమాగతం
 ఉపసన్నం, స్వర్గద్వారమపావృతం ఉద్ఘాటితకవాటం యుద్ధం ఏతదీదృశం, యే
 లభంతే క్షత్రియాః, హే పార్థ, కిన్న సుఖం నై. ౩౨. ఏవం కర్తవ్యతయా స్రాప్త
 మపి. అథేతి. అథ చేత్త్వమిదం ధర్మం ధర్మాదనవేతం సంగ్రామం యుద్ధం న కరి
 ష్యసి చేత్, తతస్తదకరణాత్స్వధర్మం కీర్తిం చ మహాదేవాది సమాగమనిమిత్తాం
 హిత్యా త్యుక్త్యా, కేవలం పాపమవాప్సుసి. ౩౩. న కేవలం స్వధర్మకీర్తిపరిత్యాగః.
 అకీర్తిమితి. అకీర్తిం చాపి తే తవ భూతాని అన్యయాం దీర్ఘకాలం, కథయిష్యంతి.
 ధర్మాత్తా శూర ఇత్యేనమాదిభిర్గుణైః, సంభావితస్య చాకీర్తిరణాదతిరిచ్యతే,
 సంభావితస్య చాకీర్తేః మరణం వరమిత్యర్థః. ౩౪. కించ, భయాదితి, భయాత్కర్ణా
 దిభ్యః రణాద్యుద్ధాదుపరతం నివృత్తం. మన్యంతే చింతయిష్యంతి, న కృపయేతి
 త్వాం, మహారథాః కర్ణదుర్యోధనప్రభృతయః, యేషాం చ త్వం దుర్యోధనా
 దీనాం బహుమతః బహుభిర్గుణైర్గుక్త ఇత్యేవం మతో బహుమతో భూత్వా,
 పునర్యాస్యసి, లాభువం లఘుభావం. ౩౫. కించ. అవాచ్యేతి. అవాచ్యవాదాం
 అవక్ష్యాం వాదాంశ్చ బహుననేకప్రకారాః, వదిష్యంతి, తవ అహితాః

తతో దుఃఖతరన్న కిమ్. 31. హతో వా ప్రాప్స్యనే స్వర్గం జిత్యావా భోక్త్యనే మహీమ్, తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌలేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః. 32. సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ, తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాపమ వాప్స్యసి. 3౩. ఏషా తేభిహితా సాంభ్యే బుద్ధిర్యోగేత్విమాం శృణు, బుద్ధ్యా యుక్తో యయా పార్థ కర్త బంధం ప్రహాస్యసి. 3౪. నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్య శత్రవః, నిందంతః కుత్సయంతః, తవ త్వదీయం సామర్థ్యం తతస్తస్మాన్నిందాప్రాప్తి దుఃఖాదుఃఖతరం ను కిం, తతో దుఃఖతరం కష్టతరం నాస్తీత్యర్థః. 35. హత ఇతి. యుద్ధే పునః క్రియమాణే కల్లాదిభిః, హతో వా ప్రాప్స్యనే స్వర్గం, జిత్యా వా కల్లాదీగ్ భోక్త్యనే మహీం, ఉభయభాషి తే లాభ ఏవేత్యభిప్రాయః, యత ఏవం తస్మాదుత్తిష్ఠ కౌలేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః, జేష్యామి శత్రూ మరిష్యామి వేతి నిశ్చయం కృత్వేత్యర్థః. 3౭. తత్ర స్వధర్మ ఇత్యేవం యుద్ధ్యమానస్య ఉపదేశ మిమం శృణు. సుఖదుఃఖే సమే తుల్యే కృత్వారాగద్వేషావకృత్వేత్యర్థః, తథా లాభాలాభౌ జయాజయౌ చ సమా కృత్వా తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ ఘటస్య నైవం యుద్ధం కుర్వీ పాపమవాప్స్యసి. 3౮. ఏష ఉపదేశః ప్రాసంగికః శోకమోహా పసయే శాశో న్యాయః స్వధర్మమపి చావేక్ష్యేత్యేవమాదిభిః శ్లోకైరుక్తః, న తు తాత్పర్యేణ పరమార్థదర్శనం త్వహ ప్రకృతం తవోక్తముపసంహరతి, ఏషాతేభిహితా సాంభ్య ఇతి శాస్త్రవిషయవిభాగప్రదర్శనార్థమహి ప్రదర్శితే పునశ్చాస్త్రవిషయవిభాగే ఉపరిష్టాత్ జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్తయోగేన యోగినా మితి నిష్ఠాద్యయవిషయం శాస్త్రం సుఖం ప్రవర్తిష్యతే, శ్రోతారశ్చవిషయవిషయ విభాగేన సుఖం గృహీష్యంతీత్యత ఆహ.—ఏవేతి. ఏషా తే తుభ్యమభిహితా ఉక్తా, సాంభ్యే పరమార్థవస్తువివేకవిషయే బుద్ధిర్జ్ఞానం, సాక్షాచ్ఛోకమోహాదిసంసారహేతుదోషనివృత్తికారణం యోగే తు తత్ప్రాప్తిప్రసాయే నిస్సంగతయా ద్వం ద్వప్రహేళపూర్వకమీశ్వరా రాధనార్థే కర్తయోగే కర్తానుష్ఠానే సమాధియోగే చ, ఇమావసంతరమేవోచ్యమానాం బుద్ధిం శృణు, తాం బుద్ధిం స్థాతి ప్రరోచ నార్థం బుద్ధ్యా యయా యోగవిషయయా యుక్తః, హేపార్థ, కర్త బంధం కర్తవ్య ధర్మధర్మాఖ్యం బంధః తం ప్రహాస్యసి ఈశ్వరప్రసాదాదినిమిత్తజ్ఞానప్రాప్త్యైవే త్యర్థః. 3౯. కించాన్యత్. నేతి. నేహ మోక్షమార్గే కర్తయోగే అభిక్రమనాశోఽస్తి అభిక్రమణమభిక్రమః ప్రారంభస్తస్య నాశో నాస్తి, యథా కృష్యాదేర్యోగవిషయే ప్రారంభస్త నానైకాంతికం ఫలమిత్యర్థః, కిం చ, నావిచిత్యావత్ ప్రత్య వాయో విద్యతే, కిం తు స్వల్పమభ్యస్య ధర్మస్య యోగస్యానుష్ఠితం త్రాయతే

వాయో న విద్యతే, స్వల్పమవ్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్. ౪౦. వ్యవసాయాత్తి కా బుద్ధిరేకేహ కురునందన, బహుశాఖా హ్యవంతాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్. ౪౧. యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవదంత్యవివశ్చితః, వేదవాదరతాః పార్థ నాన్యదస్మీతి వాదినః. ౪౨. కామాత్తానస్సర్వపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్, క్రియావిశేషబహుళాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి. ౪౩. భోగైశ్వర్యప్రరక్షతి మహతో భయాత్, సంసారభయాజ్జన్మమరణాదిలక్షణాత్. ౪౪. యేయం సాంఖ్యే బుద్ధిరుక్తా యోగే చ వత్సమాణలక్షణా సా. వ్యవసాయాత్తికేతి. వ్యవసాయాత్తి కా నిశ్చయస్ఫుటావైకైవ బుద్ధిః. ఇతరవిపరీతబుద్ధిశాఖాభేదస్య బాధికేయం. సమ్యక్సమాణజనితత్వాదిహ శ్రేయోమార్గే. హే కురునందన, యాః పునరితరాః విపరీతబుద్ధయః యాసాం శాఖాభేదప్రచారవశాదనంతోఽపారః అనువరతస్సంసారో నిత్యం ప్రతీతో భవతి, ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధినిమిత్తవశాచ్ఛివరతా స్వసంతేభేదబుద్ధిః సంసారోఽశ్చుపరమతే, తాః బుద్ధయో బహుశాఖాః బహ్వ్యః శాఖాః యాసాం తాః బహుశాఖాః బహుభేదా ఇత్యేతత్, ప్రతిశాఖాభేదేన హ్యవంతాశ్చ బుద్ధయః. తేహం అవ్యవసాయినాం ప్రమాణజనితవివేకబుద్ధిరహితానామిత్యర్థః. యేహం వ్యవసాయాత్తి కా బుద్ధిర్నాస్తి. ౪౫. యామితి. యామిమాం వత్సమాణాం పుష్పితాం పుష్పితవృక్షవచ్ఛోభనాం త్రాయమాణరమణీయాం వాచం వాక్యలక్షణాం ప్రవదంతి, అవివశ్చితః అమేధసః అవివేకీన ఇత్యర్థః. వేదవాదరతాః బహ్వర్థవాదఫలసాధనప్రకాశకేషు వేదవాక్యేషు రతాః. హే పార్థ నాన్యత్సర్వపశుపుత్రాదిఫలసాధనేభ్యః కర్మభ్యః అస్మిత్యేవం వాదినః వదనశీలాః. ౪౬. తే చ కే, కామాత్తాన ఇతి. కామాత్తానః కామస్య భావాః కామపరా ఇత్యర్థః. స్వర్గపరాః స్వర్గః పరాః పురుషార్థో యేహం తే స్వర్గపరాః. స్వర్గప్రధానాః, జన్మకర్మఫలప్రదాం కర్మణః ఫలం కర్మఫలం జన్మైవ కర్మఫలం తత్ప్రదాతీతి జన్మకర్మఫలప్రదా తాం వాచం ప్రవదంతీత్యనుషజ్యతే, క్రియావిశేషబహుళాం క్రియాణాం విశేషాః తే బహుళా యస్యాం తాం, స్వర్గపశుపుత్రాద్యర్థాః యయా వాచా బాహుళ్యేన ప్రకాశ్యంతే, భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి భోగశ్చ విశ్వర్యం చ భోగైశ్వర్యే తయోః ప్రాప్తిః భోగైశ్వర్యగతిః తాం ప్రతిసాధనమూతాస్తే క్రియావిశేషస్తద్బహుళాం వాచం ప్రవదంతో మూఢాః సంసారేషు పరివర్తంత ఇత్యభిప్రాయః. ౪౭. తేహం చ భోగైశ్వర్యప్రసక్తానామితి. భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం భోగః విశ్వర్యం చేతి భోగైశ్వర్యే తయోరేవ ప్రణయవతాం తదాత్మభూతానాం, తయాక్రియావిశేషబహుళయా వాచా అప

సక్షానాం తయావహృతచేతసామ్, వ్యవసాయాత్తికా బుద్ధిఃసమాధాన విధియతే. ౪౪. త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున, నిర్దవంద్యో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్వోగక్షేమ ఆత్మవాక్. ౪౫. యావానర్థ ఉదపానే సర్వతస్సంప్లుతోదకే, తావాక్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః ౪౬. కర్తవ్యేవాధికారస్తే మాఘ హృతచేతసాం ఆచ్ఛాదితవివేకప్రజ్ఞానాం, వ్యవసాయాత్తికా సాంఖ్యే యోగే వా బుద్ధిః, సమాధాన సమాధీయతేఽస్మిక్ పురుషోపభోగాయ సర్వమితి సమాధిరంతః కరణం బుద్ధిఃస్మిక్ సమాధాన విధియతే, న భవతిత్యర్థః. ౪౭. యవనం వివేక బుద్ధిరపితాస్తేషాం కామాత్మనాం. త్రైగుణ్యేతి. త్రైగుణ్యం సంసారో విషయః ప్రకాశయతవ్యః యేషాం వేదానాం తే వేదాః త్రైగుణ్యవిషయాః. త్వం తు నిస్త్రైగుణ్యో భవార్జున, నిష్కామో భవేత్యర్థః. నిర్దవంద్యః సుఖదుఃఖహేతు భూతో సంప్రతిపత్తో పదార్థో ద్వంద్వశబ్దవాచ్యో తతో నిర్గతః నిర్దవంద్యో భవ, కించ, నిత్యసత్త్వస్థో భవ సదా సర్వగుణాశ్రయో భవ, తథా నిర్వోగక్షేమో భవ అనుపాతసోపాదానం యోగః, ఉపాతస్య రక్షణం క్షేమః, యోగక్షేమప్రధానస్య శ్రేయసి ప్రవృత్తిర్దుష్కరేత్యర్థః. అతో నిర్వోగక్షేమో భవ, ఆత్మవాక్ ఆప్రమత్తస్య భవేతి ఏష తవోపదేశః స్వధర్మమనుత్థితః. ౪౮. సర్వేషు వేదోక్తేషు కర్మసు యాన్యసంతాని ఫలాని తాని నావేక్ష్యంతే చేత్ కిమర్థం తానీశ్వరాయేత్యనుష్ఠీయంత ఇతి ఉచ్యతే తచ్ఛృణు. యావానితి. యథా లోకే కూపతలాకాదావనేకస్మిన్నుదపానే పరిచ్ఛిన్నోదకే యావాన్యావత్పరిమాణః స్నానపానాదిరర్థః ఫలం ప్రయోజనం స సర్వోదర్థః. సర్వతస్సంప్లుతోదకే, యోదర్థస్తా వానేవ సంపద్యతే, తత్రాంతర్భవతీత్యర్థః. ఏనం తావాక్ తావత్పరిమాణ ఏవ సంపద్యతే, సర్వేషు వేదేషు వేదోక్తేషు కర్మస్వర్గో యో యత్పరిమాణం కర్మఫలం సోదర్థో బ్రాహ్మణస్య సన్నాసివః పరమార్థతత్త్వం విజానతః యోదర్థో విజ్ఞానఫలం యత్, సర్వతస్సంప్లుతోదకస్థానీయం తస్మిక్ తావానేవ సంపద్యతే, “సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ ప్రజాస్సాధు కుర్వంతి యస్తద్వేద యత్సవేదే”తి శ్రుతే. సర్వం కర్మాఖిలమితి చ వక్ష్యతి తస్మాత్, ప్రాక్ జ్ఞాననిష్ఠాధికారప్రాప్తేః కర్తవ్యధిక్యతేవ కూపతలాకాద్యర్థస్థానీయమపి కర్మ కర్తవ్యం. ౪౯. తవ చ, కర్తవ్యేతి. కర్తవ్యేవాధికారః న జ్ఞాననిష్ఠాయాం, తే తవ, తత్త్ర చ కర్మ కుర్వతః మా ఫలేష్యధికారోఽస్తు కర్మఫలతృష్టా మా భూత్, కదాచన కన్యాంచిదన్యస్థాయామిత్యర్థః. యదా కర్మఫలే తృష్టా తే స్వాత్ తదా కర్మఫలప్రాప్తేర్లేతుః స్వాః, ఏనం మా కర్మఫలహేతుర్యాః. యదా హి కర్మఫలతృష్టాప్రయుక్తః

లేమి కదాచన, మా కర్మఫలహేతుర్భూత్వా తే సంగోఽస్త్యకర్తృణి. ౪౭. యోగః కురు కర్తాణి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ, సిద్ధ్యసిద్ధిర్భ్యోస్సమా భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే. ౪౮. దూరేణ హ్యవరం కర్తృ బుద్ధియోగాధనంజయ, బుద్ధా శరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః. ౪౯. బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే, తస్మాద్భ్యోగాయ యుజ్యస్య యోగః కర్తృసు కాశలమ్. ౫౦. కర్తృజం బుద్ధి కర్తృణి ప్రవర్తతే తదా కర్మఫలనైవ జన్తనో హేతుర్భూవేత్, యది కర్మఫలం నేష్యతే, కిం కర్తృణా దుఃఖయావేణేతి, మాతే తవ సంగోఽస్త్యకర్తృణి అకరణే ప్రీతిర్భూత్. ౪౭. యది ఫలప్రయుక్తేన న కర్తృవ్యం కర్తృ కథం తస్మి కర్తృవ్య మిత్యుచ్యతే. యోగస్థ ఇతి. యోగస్థస్య కురుకర్తాణి కేవలమిశ్వరారాధనార్థం, తత్రాపీశ్వరో మే తుష్యత్ప్రీతి సంగం త్యక్త్వా ధనంజయ, ఫలతృష్ణాహూన్యే న క్రియమాణే కర్తృణి సత్యశుద్ధిద్వారా జ్ఞానప్రాప్తిరక్షణానిధి ప్రద్యుపగమ్యా అనిధిః తయోసిద్ధ్యసిద్ధిర్భ్యోరపి సమస్తుర్భ్యో భూత్వా కురు కర్తాణి, శోఽసౌ యోగః. యత్ర స్థిత్యా కర్తృ కుర్విత్యుక్తం. ఇదమేవ తత్సిద్ధ్యసిద్ధిర్భ్యుచ్యతే యోగ ఉచ్యతే. ౪౮. యత్కురుస్సమత్వబుద్ధియుక్తమిశ్వరారాధనార్థం కర్తృ, ఏతస్మాత్కర్తృణః. దూరేణేతి. దూరేణాతివిప్రకర్షణే హి, అవరం నికృష్టం కర్తృ, ఫలార్థినా క్రియమాణం, బుద్ధియోగాత్, సమత్వ బుద్ధియుక్తాత్, కర్తృణః జన్తమరణాదిహేతుత్వాదిత్యర్థః. హే ధనంజయ, యత ఏవమతో యోగవిషయా యాం బుద్ధా తత్పరిపాకజాయాం వా సాంఖ్యే బుద్ధా శరణమూశ్రయమభయ ప్రాప్తికారణమన్విచ్ఛ ప్రార్థయస్య, పరమార్థజ్ఞానశరణో భవేత్కర్తృః. యతః అవరం కర్తృ కుర్వాణాః కృపణాః దీనాః, ఫలహేతవః ఫలతృష్ణాప్రయుక్తాస్సంతః. “యో వా ఏతదక్షరం గార్హ్య విదిత్వాస్తాల్లోకాత్ ప్రైతి స కృపణ” ఇతి శ్రుతే. ౪౯. సమత్వబుద్ధియుక్తస్య స్వధర్మమనుతిష్ఠత్ యత్ఫలం ప్రాప్నోతి తచ్ఛృణు. బుద్ధియుక్త ఇతి. బుద్ధియుక్తః కర్తృణి సమత్వవిషయయా బుద్ధ్యా యుక్తో బుద్ధియుక్తః జహాతి పరిత్యజతి ఇహస్త్రిక లోకే ఉభే సుకృతదుష్కృతే, పుణ్యపాపే సత్త్వగుణజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణ, తస్మాత్సమత్వబుద్ధియోగాయ యుజ్యస్య ఘటస్య, యోగో హి కర్తృసు కాశలం స్వధర్మాభ్యేషం కర్తృసు వర్తమానస్య యా సిద్ధ్యసిద్ధిర్భ్యోస్సమత్వబుద్ధిః. ఈశ్వరార్పితచేతస్తయా తత్కాశలం కుశలభావః. తద్ధి కాశలం యత్ బంధస్వభావాన్యపి కర్తాణి సమత్వబుద్ధ్యా, స్వభావాన్నివర్త్యతే, తస్మాత్సమత్వబుద్ధియుక్తో భవ త్వం. ౫౦. యస్మాత్. కర్తృజమితి. కర్తృజం ఫలం త్యక్తవీతి వ్యవహితేన సంబంధః. ఇష్టానిష్టదేహప్రాప్తిః కర్తృజం ఫలం కర్తృభ్యో జా

యుక్తాహి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః, జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛంత్యనామ
యమ్. ౫౧. యదా తే మోహకలిలం బుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి, తదా గంతాసి
నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ. ౫౨. శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి
నిశ్చలా, సమాధావచలా బుద్ధిస్తదా యోగమవాప్సుసి. ౫౩. అర్జునఉవాచ—
స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిపస్య కేశవ, స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రతే
తం, బుద్ధియుక్తాః, సమత్వబుద్ధియుక్తాః. హి యచ్ఛాత్, ఫలం త్యక్త్వా పరిత్యజ్య,
మనీషిణః, జ్ఞానినో భూత్వా, జన్మబంధవినిర్ముక్తాః జన్మైవ బంధో జన్మబంధః తేన
వినిర్ముక్తాః, జీవంత ఏవ జన్మబంధవినిర్ముక్తాస్సంతః పదం పరమం విష్ణోర్మోక్షాఖ్యం
గచ్ఛంతి, అనామయం సర్వోపద్రవరహితమిత్యర్థః. అథవా బుద్ధియోగార్థసంజ
యే త్యారభ్య పరమార్థదర్శనలక్షణైవ సర్వతస్సంపుష్కోదకస్థానీయా కర్తయోగ
జసత్సంశ్చిజా బుద్ధిః. దర్శితా, సాక్షాత్సుకృతదుష్కృతప్రహాణాదిహేతుత్వేన
వణాత్. ౫౧. యోగానుష్ఠానజనితసత్వగుణిజా బుద్ధిః. కదా ప్రాప్యత ఇత్యు
చ్యతే—యదేతి. యదా యస్మిన్కాలే, తే తవ, మోహకలిలం మోహాత్మకమవివేక
రూపం కాలుష్యం యేనాత్మానాత్మవివేకబోధం కలుషీకృత్య విషయం ప్రత్యంతః
కరణం ప్రవర్త్యతే తత్తవ బుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి వ్యతిక్రమిష్యతి. శుద్ధభావమూ
పత్యుత ఇత్యర్థః. తదా తస్మిన్ కాలే, గంతాసి ప్రాప్తాసి నిర్వేదం వైరాగ్యం
శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ తదా శ్రోతవ్యం శ్రుతం చ నిష్ఫలం ప్రతిభాతిత్యభిప్రా
యః. ౫౨. మోహకలిలాత్యయద్వారేణ లభాత్తవివేకప్రజ్ఞః కదా కర్తయోగజం
ఫలం పరమార్థయోగం ప్రాప్సురీతి తచ్ఛృణు. శ్రుతితి. శ్రుతివిప్రతిపన్నా అనేక
సాధ్యసాధనసంబంధప్రకాశనశ్రుతిభిః శ్రవణైః ప్రవృత్తినివృత్తిలక్షణైః విప్రతిప
న్నా, నానాప్రతిపన్నా, శ్రుతివిప్రతిపన్నా సతీ తే తవ బుద్ధిర్వదా యస్మిన్కాలే,
స్థాస్యతి స్థిరీభూతా భవిష్యతి. నిశ్చలా విక్షేపరూపచలనవర్జితా సతీ, సమాధా
సమాధీయతేఽస్మిన్నితి సమాధి రాత్వా తస్మిన్నాత్మసత్వేతత్, సాప్యచలా తత్ప్రాప్తి
వికల్పవర్జితేత్యేతత్, బుద్ధిరంతఃకరణం. తదా తస్మిన్కాలే యోగమవాప్సుసి వివే
కప్రజ్ఞాం సమాధిం ప్రాప్సుసి. ౫౩. ప్రశ్నబీజం ప్రతిలభ్యార్జున ఉవాచ లభ్య
మాధిప్రజ్ఞస్య లక్షణబుభుత్సయా. స్థితప్రజ్ఞస్యతి. స్థితా ప్రతిష్ఠితా అమామస్మి
పరంబ్రహ్మేతి ప్రజ్ఞా యస్య స స్థితప్రజ్ఞః. తస్య కా భాషా భాషణం వచనం, కథ
మసౌ పరైర్వాచ్యతే, సమాధిపస్య సమాధా స్థితస్య, హే కేశవ, స్థితధీః స్థిత
ప్రజ్ఞః. స్వయం వా కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రతేత కిం ఆసనం వ్రజనం వా తస్య
కథమిత్యర్థః. ౫౪. స్థితప్రజ్ఞస్య లక్షణమనేన శ్లోకేన పృచ్ఛ్యతే, యోహ్యదిత ఏవ

తఃమ్. ౫౪. శ్రీభగవానువాచ—ప్రజహతి యదా కామా సర్వాః పార్థ
మనోగతాః, ఆత్మ స్వేవాత్మనా తుష్టః స్థితః ప్రజ్ఞా సదోచ్యతే. ౫౫. దుఃఖేష్యనుద్వి
గ్నుమనాస్సుఖేషు విగతస్పృహః, వీతరాగభయక్రోధః స్థితః స్థిరః సదోచ్యతే. ౫౬.
యస్సర్వత్రానభిన్నేహ స్తత్తత్ ప్రాప్య శుభాశుభమ్, నాభినందతి స ద్వేష్టి తస్య
ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౭. యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽంగానీవ సర్వశః,
ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౫౮. విషయా వినివర్తంతే
సస్త్వస్య కర్తాణి జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాయాం ప్రవృత్తః యశ్చ కర్తయోగేన,
తయోః ప్రజహతీత్యారభ్యాభ్యాభ్యాపరిసమాప్తేః స్థితః ప్రజ్ఞాస్య లక్షణం సాధనం
చోపదిశ్యతే సర్వత్రైవ వ్యాభ్యాత్తత్కాస్త్రకృతార్థలక్షణాని యాని తాన్యేవ సాధ
నాన్యుపదిశ్యంతే, యత్నసాధ్యత్వాత్, యాని యత్నసాధ్యాని సాధనాని లక్ష
ణాని చ భవంతి తాని శ్రీభగవానువాచ—ప్రజహతీతి. ప్రజహతి ప్రకర్షణ
జహతి పరిత్యజతి, యదా యస్మిన్నాతే, కామా ఇచ్ఛావికేషా సర్వాః
సమస్తాః, హే పార్థ, మనోగతా మనసి ప్రవిష్టాః, సర్వకామపరిత్యాగే తుష్టి
కారణాభావాత్, శరీరధారణనిమిత్తవికేషే చ సతి ఉన్నతప్రమత్తస్యేవ ప్రవృత్తిః
ప్రాప్తేత్యత ఉచ్యతే, ఆత్మ స్వేవ ప్రత్యగాత్మస్వరూప ఏవ, ఆత్మనా స్వేనైవ బాహ్య
లాభనిరపేక్షః తుష్టః పరమార్థదర్శనామృతరసలాభేనాన్యస్తాదలం ప్రత్యయవా
స్థితః ప్రజ్ఞః స్థితా ప్రతిష్ఠితా ఆత్మానాత్మవిచేక్షా ప్రజ్ఞా యస్య సః స్థితః ప్రజ్ఞః
విద్యాం సదోచ్యతే, త్యక్తచుత్తరీత్రలోకైషణస్సన్యాసీ ఆత్మరామ ఆత్మక్రీడః
ఆత్మరతిః స్థితః ప్రజ్ఞః ఇత్యర్థః. ౫౯. కించ. దుఃఖేష్యతి. దుఃఖేష్యభ్యాత్తికాదిషు అను
ద్విగ్నుం ప్రక్షుభితం దుఃఖప్రాప్తా మనోయస్య సః దుఃఖేష్యనుద్విగ్నుమనః తథాసుఖే
షుప్రాప్తేషు విగతాస్పృహ తృప్తా యస్య నాగ్నిరివేధనాద్యాభానే సుఖాన్యనువి
వర్ధంతే స విగతస్పృహః, వీతరాగభయక్రోధః రాగశ్చ భయం చ క్రోధశ్చ వీతాః
విగతాః యస్తాత్ స వీతరాగభయక్రోధః స్థితః స్థితః ప్రజ్ఞః, మునిస్సన్యాసీ తదో
చ్యతే. ౫౬. కించ. య ఇతి. యో మునిః, సర్వత్ర దేహాదీనితాదిష్యతి. అసభి
న్నేహః అభిన్నేహవర్జితః, తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభం తత్తద్భుభవశుభం వా
లభ్యా, నాభినందతి స ద్వేష్టి శుభం ప్రాప్య న తుష్యతి, నహ్యమ్యతి ఆశుభం చ
ప్రాప్య న ద్వేష్టి త్యర్థః, తస్యైవం మార్గవిపాదవర్జితస్య విచేక్షా ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా.
౫౭. కించ. యదేతి. యదా సంహరతే సంయచ్ఛతి సమ్యగుపసంహరతే చాయం జ్ఞాన
నిష్ఠాయాం ప్రవృత్తో యతః, కూర్మోఽంగానీవ యథా కూర్మో భయాత్సన్వివ్యం
గాని ఉపసంహరతే, సర్వశః సర్వతః, ఏవం జ్ఞాననిష్ఠః ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యః

నిరాహారస్య దేహీనః, రసవర్జం రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే. ౧౯. యతతో
హ్యాపి కౌంతేయ పురుషస్య వివశ్చితః, ఇంద్రియాణి ప్రమాణీని హరంతి ప్రసభం
మనః. ౨౦. తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్సరః, వశేహి యన్యేంద్రి
యాణి తస్య ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితా. ౨౧. ధ్యాయతో విషయాః పుంసస్సంగస్తేషా
వజాయతే, సంగాత్సంజాయతే కామః కామాత్ శ్రోధోఽభిజాయతే. ౨౨. శ్రోధా
సర్వవిషయేభ్యః ఉపసంహరతే, తస్య ప్రజ్ఞాప్రతిష్ఠితేత్యుక్తార్థం వాక్యం. ౧౯.
తత్త్ర విషయాననాహరతః ఆతురస్యాపీంద్రియాణి సంప్రాయంతే న తు తద్వి
షయో రాగః, స కథం సంప్రాయత ఇత్యుచ్యతే. విషయా ఇతి, యద్యపి విషయాః
విషయోపలక్షితాని విషయశబ్దవాచ్యానీంద్రియాణి నిరాహారస్యానాప్రియమా
ణవిషయస్య కాష్ఠతపసి స్థితస్య మూర్ధస్యాపి వినీనర్తంతే, దేహీనో దేహావతః, రస
వర్జం రసో రాగః విషయేషు యస్తం వర్జయిత్వా రసశబ్దః రాగే ప్రసీద్ధః స్వరసేన
ప్రవృత్తో రసిగో రసజ్ఞ ఇత్యాదిదర్శనాత్ సోఽపి రసః రంజనారూపః సూక్ష్మః,
అస్య యతే, పరం పరమార్థతత్త్వం బ్రహ్మ, దృష్ట్వోపలభ్యాహమేవ తదితి, నివ
ర్తతే నిర్వీజం విషయవిజ్ఞానం సంపద్యత ఇత్యర్థః, నాసతి సమ్యగ్దర్శనే రససోఽ
చ్ఛేదః, తస్మాత్సమ్యగ్దర్శనాత్తికాయాః ప్రజ్ఞాయాః, స్థైర్యం కర్తవ్యమిత్యభిప్రాయః.
౧౯. సమ్యగ్దర్శనలక్షణప్రజ్ఞాస్థైర్యం చిక్షీర్షతా, ఆదామింద్రియాణి స్వవశే స్థాపయి
తవ్యాని యస్తాత్తదనవస్థాపనే దోషమాహ—యతత ఇతి. యతతః ప్రయత్నం
కుర్వతః, హి యస్తాత్, హే కౌంతేయ, పురుషస్య వివశ్చితో మేధావినో మనో
ఽపీతి వ్యవహితేన సంబంధః, ఇంద్రియాణి ప్రమాణీని ప్రమథనశీలాని, విషయా
భిముఖం హి పురుషం విక్షోభయంతి ఆకులీకుర్వంతి, ఆకులీకృత్య చ హరంతి,
ప్రసభం ప్రసవ్యా. ౨౦. ప్రకాశమేవ వశ్యతో వివేకవిజ్ఞానయుక్తం, మనః యతస్త
స్తాత్. తానీతి. తాని సర్వాణి సంయమ్య సంయమనం వశీకరణం కృత్వా. యుక్త
ఆసీతయుక్తస్సమాహితస్సన్నాసీత, మత్సరః, అహం వాసుదేవః సర్వప్రత్యగాత్మా
పరో యస్య సః మత్సరః, నానోఽహం తస్మాదిత్యాసీతేత్యర్థః, ఏవమాసీనస్య యతే
స్సతో వశే హి యన్యేంద్రియాణి వర్తంతే, అభ్యాసబలాత్, తస్య ప్రజ్ఞాప్రతి
ష్ఠితా. ౨౧. అథేదానీం పరాభవిష్యతస్సర్వానర్థస్య మూలమిదముచ్యతే. ధ్యాయ
తఇతి. ధ్యాయతః చింతయతః, విషయాః శబ్దాదీః, విషయవిశేషానాలోచయతః,
పుంసః పురుషస్య, సంగః ఆసక్తిః ప్రీతిః, లేషు విషయేషావజాయతే, సంగాత్ప్రీతే
స్సంజాయతే సముత్పద్యతే, కామః తృప్త్యా, కామాత్ కుతశ్చిత్ప్రీతిహతా

ద్భవతి సంమోహస్సంమోహాత్ స్తుతివిశ్రమః, స్తుతిశ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినా
 శాత్ ప్రణశ్యతి. ౬౩. రాగద్వేషవియక్తైస్తు విషయానింద్రియైశ్చరణ, ఆత్మవశ్యై
 ర్విధేయాత్తా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి. ౬౪. ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హానిరసోపజా
 యతే, ప్రసన్నచేతసో హ్యేతే బుద్ధిః పర్యవత్తిష్ఠతి. ౬౫. నాస్తి బుద్ధిరయ్యుక్తస్య న
 త్కొఢోఽభిజాయతే. ౬౬. శ్రోథాదితి శ్రోథాద్భవతి సమ్మోహః అవివేకః కార్యా
 కార్యవిషయః క్రుద్ధో హి సమ్మూఢస్య గురుమప్యార్ద్రశీతి, సమ్మోహాత్ స్తుతివి
 శ్రమః, శాస్త్రాచార్యోపదేశాదాపీతసంస్కారజనితాయాః, స్తుతేః స్యాద్విశ్రమః
 శ్రంశః స్తుత్యుత్పత్తినిమిత్తప్రాప్తావనుత్పత్తిః, తతః స్తుతిశ్రంశాద్బుద్ధినాశః
 బుద్ధేర్నాశః కార్యాకార్యవిషయవివేక యోగ్యాంతఃకరణస్య బుద్ధేర్నాశ ఇత్యు
 చ్యతే, బుద్ధినాశాత్ప్రేక్ష్యతి, తావదేవ హి పురుషః యావదంతఃకరణం కార్యా
 కార్యవిషయవివేకయోగ్య, తదయోగ్యత్వే నష్ట ఏవ పురుషో భవతి, అతస్తస్యాం
 తఃకరణస్య బుద్ధేర్నాశాత్ప్రేక్ష్యతి పురుషార్థాదయోగ్యో భవతీత్యర్థః. ౬౭. సర్వా
 నర్థస్య మూలముక్తం విషయాభిధ్యానం, అభేదానీం మోక్షకారణమిదముచ్యతే.
 రాగేతి. రాగద్వేషవియక్తైః రాగశ్చ ద్వేషశ్చ రాగద్వేష, తత్పురస్సరా
 హీంద్రియాణాంప్రవృత్తిః స్యాఖావికీ, తత్ర యో ముముక్షుర్భవతి స తాత్త్వాం
 వియక్తైః శ్రోత్రాదిభిరింద్రియైః విషయాన వర్జనీయాం ఆశనపానాదీం దేహ
 స్థితిహేతునితి యావత్, చరన్ముపలభమాన ఆనుభూయమానః, ఆత్మవశ్యైః
 ఆత్మనః వశ్యాని వశీకృతాని ఇంద్రియాణి తైరాత్మవశ్యైః. విధేయాత్తా ఇచ్ఛాతో
 విధేయ ఆత్మా అంతః కరణం యస్య, సోఽయం ప్రసాదమధిగచ్ఛతి, ప్రసాదం ప్రస
 న్నతాం స్వాస్థ్యం. ౬౮. ప్రసాదే సతి కిం స్యాదిత్యుచ్యతే, ప్రసాద ఇతి. ప్రసాదే
 సర్వదుఃఖానాం ఆధ్యాత్మికాదీనాం హానిః వినాశః అస్య యతేః ఉపజాయతే, కించ,
 ప్రసన్నచేతసః శుద్ధాంతఃకరణస్య, హియస్తాదాశు శీఘ్రం బుద్ధిః పర్యవత్తిష్ఠతి ఆకా
 శమివ పరిసమంతాదవత్తిష్ఠతి, ఆత్మస్వరూపేదైవ నిశ్చలా భవతీత్యర్థః. ఏవం ప్రసన్న
 చేతసః, అవస్థితబుద్ధేః కృతకృత్యతా యతస్తస్మాత్, రాగద్వేషవిముక్తైరింద్రియైః
 శాస్త్రావిరుద్ధేషు అవర్జనీయేషు యుక్తః, సమాచరేదితి వాక్యార్థః. ౬౯. నేయం
 ప్రసన్నతా. నాస్తితి. నాస్తి న విద్యతే న భవతీత్యర్థః. బుద్ధిరాత్మస్వరూపవిషయా,
 అయుక్తస్యాసమాహితస్య న చాస్త్యయుక్తస్య భావనా ఆత్మజ్ఞానాభినివేశః.
 తథా న చాస్త్యభావయతః ఆత్మజ్ఞానాభినివేశమకుర్వతః, శాంతిరుపశమః ఆశాం
 తస్య కుతస్సుఖం, ఇంద్రియాణాం హి విషయనేవాత్మప్లావః నివృత్తిస్సుఖం, నవిష
 యవిషయా తృప్తాసుఖం దుఃఖమేవ హిసా, నతృప్తానాం సత్త్వాం సుఖస్య గంధమా

చాయుక్తస్య భావనా, న చాభావయతశ్చాంతి రకాంతస్య కుతస్సుఖమ్. ౬౬. ఇంద్రియాణాం హి చరతాం యన్తనోఽనువిధీయతే, తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్వావమివాంభసి. ౬౭. తస్మాదస్య మహాబాహూ నిగృహీతాని సర్వకః, ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా. ౬౮. యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ, యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యంతో త్రమప్యప్రపద్యతఇత్యర్థః. ౬౯. అసమాహితప్యకస్తాద్భుద్ధిర్వాస్తీతు్యవ్యతే. ఇంద్రియాణామితి. ఇంద్రియాణాం హి యస్తాచరతాం స్వవిషయేషు ప్రవర్తమానానాం యన్తనోఽనువిధీయతే అనుప్రవర్తతే, తదింద్రియవిషయవికల్పనేన ప్రవృత్తంమనః. అస్య యతేః హరతి ప్రజ్ఞాం ఆత్మానాత్మ వివేకజాం, వాయుర్వావమివాంభసి, ఉదకే జగమిషతాం సాయాత్రికాణాం మార్గాదుద్భృత్య ఉన్తార్దేనానం యథావాయుః ప్రవర్తయతి, ఏవమాత్మ విషయాం ప్రజ్ఞాం హృత్వామనః విషయవిషయాంకరోతి. యతతో హ్యపీతు్యపస్యస్తస్యార్థస్యా నేదోషోపపత్తి ముక్త్యా తం చార్థముపపాద్యోపసంహరతి—తస్మాదితి. ఇంద్రియాణాం ప్రవృత్త దోషఉపపాదితో యస్తాత్, తస్మాదస్య యతేః, హే మహాబాహూ, నిగృహీతాని సర్వకః, ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా, యోఽయం లోకో వైదికో వ్యవహరస్య ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానస్య స్థితప్రజ్ఞాస్యావిద్యాకార్యత్వాత్ అవిద్యానివృత్తై నివర్తతే. ౭౦. అవిద్యాయాశ్చ విద్యావిరోధాత్ నివృత్తిరిత్యేతదుక్తం స్ఫుటికుర్వన్నాహయేతి. యా నిశా రాత్రిః సర్వపదార్థానామవివేకరీ, తమస్సృభావత్వాత్, సర్వభూతానాం, సర్వేషాం భూతానాం కింతత్ పరమార్థతత్త్వం, స్థితప్రజ్ఞస్య విషయః, యథా అహరేవ సదన్యేషాం నిశా భవతి, తద్వన్నక్షతం చరస్తానీయానామజ్ఞానినాం సర్వభూతానాం నిశేవ నిశా పరమార్థతత్త్వం అగోచరత్వాదతదృద్ధీచాం, తస్యాం పరమార్థతత్త్వలక్షణాయాం అజ్ఞాననిద్రాయాం ప్రబుద్ధః జాగర్తి, సంయమీ సంయమవా, జితేంద్రియో యోగీత్యర్థః. యస్యాం గ్రాహ్యగ్రాహకభేదలక్షణాయామవిద్యానిద్రాయాం, ప్రసుప్తాన్యేవ భూతాని జాగ్రతీతు్యవ్యంతే, ప్రసుప్తా ఇవ స్వప్నదృశః. సా నిశా అవిద్యారూపత్వాత్, పరమార్థతత్త్వం పశ్యంతోమునేరితి. అతః అవిద్యావస్థాయామేవ కర్తాణి చోద్యంతే, న విద్యావస్థాయాం, విద్యాయాం హి సత్త్వాముదితే సవితరి శార్వరమివ తమః ప్రణాశముపగచ్ఛతి అవిద్యా, ప్రాగ్విద్యోత్పత్తేరవిద్యాప్రమాణబుద్ధ్యా గృహ్యమాణాక్రియాకారకఫలభేదరూపా చ సతీ కర్తృహేతుత్వం ప్రతిపద్యతే, నాప్రమాణబుద్ధ్యా గృహ్యమాణాయాః కర్తృహేతుత్వోపపత్తిః, ప్రమాణభూతేన వేదేన మమ చోదితం

మునః. ౬౯. ఆపూర్వమూణమచలప్రతిష్ఠం సముద్రమాపః ప్రవిశంతి యద్వత్, తద్వత్కామాయం ప్రవిశంతి సర్వే స శాంతిమాహ్నీతి స కామకామీ. ౭౦. విహాయ కామాః యస్సర్వాః పుమాంశ్చరతి నిస్సృహః, నిర్తమో నిరహంకారస్య శాంతిమధిగచ్ఛతి. ౭౧. ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః సార్థ వై నాం ప్రాప్య విముహ్యతి, స్థిత్యా స్యామంతకారేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి. ౭౨.

ఇతి భగవద్గీతాసూరనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదే సాంఖ్యయోగో నామ చదవ్వంశోఽధ్యాయః.

కర్త కర్తవ్యమితి హి కర్తణీ కర్తా ప్రవర్తతే, నావిద్యామాత్రమిదం సర్వం నిశేవేతి జానా, యస్య పునర్నిశేవావిద్యామాత్రమిదం సర్వం భేదజాతమితి బుద్ధిః, తస్యాత్మజ్ఞస్య సర్వకర్తృసన్నాన్య స ఏవాధికారః స ప్రవృత్తౌ, తథా చ, దర్శయిష్యతి, తద్బుద్ధయ స్తదాత్మాన ఇత్యాదినా జ్ఞాననిష్ఠాయామేవాధికారః. తత్రాపి ప్రవర్తకప్రమాణాభావే ప్రవృత్త్యనుపపత్తిరితిచేన్య, స్వాత్మవిషయత్వాదాత్మజ్ఞానస్య స హ్యత్మనః స్వాత్మనిప్రవర్తకప్రమాణావేత్తా ఆత్మత్వాదేవ, తదంతత్వాచ్చ సర్వప్రమాణానాం ప్రమాణత్వస్య, స హ్యత్మస్వరూపాధిగమే సతి పునః ప్రమాణప్రమేయవ్యవహరస్సంభవతి, ప్రమాతృత్వం హ్యత్మనో నివర్తయతి అంత్యం ప్రమాణం నివర్తయదేవ చాప్రమాణం భవతి స్వస్మకాలప్రమాణమివ ప్రబోధే లోకేదవ స్తద్విధిగమే ప్రవృత్తిహేతుత్వాదర్శనాత్, ప్రమాణస్య, తస్మాన్నాత్మవిదః కర్తణ్యధికార ఇతి సిద్ధం. ౬౯. విదుష స్త్యక్తైః పణస్య స్థితప్రజ్ఞస్య యతేరేవ మోక్షప్రాప్తిః, స త్వేసన్నాన్యసినః కామకామిన ఇత్యేతమర్థం దృష్ట్వాంతేనోపపాదయిష్యన్నాహ—ఆపూర్వమూణమితి. ఆపూర్వమూణమద్భిః, అచలప్రతిష్ఠమచలతయా ప్రతిష్ఠా యస్య తమచలప్రతిష్ఠం సముద్రమాపస్సర్వతో గతాః. ప్రవిశంతి స్వాత్మస్థమవిశ్రియమేవ సంతం యద్వత్, తద్వత్కామః విషయసన్నిధానపి సర్వ ఇచ్ఛావిశేషాః యం యతిం సముద్రమివాహః. అవికుర్వంతః, ప్రవిశంతి, సర్వే ఆత్మనేవ ప్రలీయంత ఇత్యర్థః, స స్వాత్మవశం కుర్వంతి, స శాంతిం మోక్షమాహ్నీతి. నేతరః కామకామీ, కామ్యంత ఇతి కామాః విషయాస్తాన్మామయతుం శీలం యస్య స కామకామీ స స ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ౭౦. యస్తాదేవం తస్మాత్. విహాయేతి. విహాయ పరిత్యజ్య కామాః, యస్సన్నాన్యసీ పుమాః, సర్వాసకేదతః, చరతి జీవనమూత్రచేష్టాకేమః, పర్యటతీత్యర్థః. నిస్సృహః శరీరజీవనమూత్రేఽపి నిర్గతా స్ఫుహాయస్య స నిస్సృహః నిర్తమః శరీరజీవనమూత్రాక్షిప్తపరిగ్రహేఽపి మమేదమిత్యభినివేశవర్జిత ఇత్యేతత్, నిరహంకారః, విద్యావత్త్వాదినిమిత్తాత్మనం

భావనారహిత ఇత్యేతత్, స ఏవంభూతః స్థితప్రజ్ఞో బ్రహ్మవిచ్ఛాంతిం సర్వసంసార
దుఃఖోపరమలక్షణాం నిర్వాణాభ్యాం అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి, బ్రహ్మభూతో భవ
తీత్యర్థః. ౭౦. నైవా జ్ఞానస్థిః స్థూయతే. ఏషేతి. ఏవా యథోక్తా బ్రాహ్మీ
బ్రహ్మణి భవేయం స్థితిః, సర్వం సన్న్యస్య బ్రహ్మస్వరూపేణైవావస్థానమిత్యేతత్.
నైనాం స్థితిం ప్రాప్య లభ్యా విముక్త్యాతి న మోహం ప్రాప్నోతి స్థిత్యాపాద్యం
స్థితౌ బ్రాహ్మ్యం యథోక్తాయాం అంతకాలేఽపి అంత్యేఽపి వయసి బ్రహ్మనిర్వా
ణం బ్రహ్మనిర్వృతిం మోక్షం ఋచ్ఛతి గచ్ఛతి, కిము వక్ష్యం బ్రహ్మచర్యాదేవ
సన్న్యస్య యావజ్జీవం యో బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠతే, స బ్రహ్మనిర్వాణ ముచ్ఛ
తితి. ౭౧.

ఇతి శ్రీసరమహాంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పుజ్యపాదశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతా శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే షడ్వింశోఽధ్యాయః.

కాత్రస్య ప్రవృత్తినివృత్తివిషయభూతే ద్వేబుద్ధీ భగవతా నిర్దిష్టే సాంఖ్యే
బుద్ధిర్లోకే బుద్ధిరితి చ. తత్ర ప్రజహాతి యదా కామానిత్యాగభ్యాధ్యాయ పరి
సమాప్తేస్సాంఖ్యబుద్ధ్యాశ్రితానాం సన్నాప్యసం కర్తవ్యముక్త్యా తన్నిష్ఠతయైవ చ
కృతార్థతోక్తా ఏవా బ్రాహ్మీస్థితిరితి, అర్జునాయ చ కర్తవ్యేవాధికారస్తే మాతే
సంగోఽస్త్యకర్తవ్యేతిః చైవ కర్తవ్యముక్తవాః, యోగమూక్తిత్యసతత ఏవ శ్రేయః
ప్రాప్తిముక్తవాః, తదేతదాలక్య పర్యాకులీభూత బుద్ధిరర్జున ఉవాచ—కథం
భక్తాయ శ్రేయోఽర్హినేయత్సాంఖ్యేయస్సాంఖ్యబుద్ధినిష్ఠాం శ్రావయత్వా
మాం కర్తవ్యే దృష్టాదృష్టానేకానర్థయుక్తే పారంపర్యేణాస్యనైకాంతికశ్రేయః
ప్రాప్తిఫలే నియుంజ్యాదితి యుక్తః పర్యాకులీభూతభావోఽర్జునస్య, తదనురూపశ్చ
ప్రశ్నోజ్యాయసీచేదిత్యాదిః ప్రశ్నోపకరణం చ వాక్యం భాగవతం యుక్తం
యథోక్తవిషయవిభాగే కాస్త్రే, కేచిత్త్వర్జునస్య ప్రశ్నార్థమన్యథా కల్పయిత్వా త
త్ప్రతికూలం భగవతః ప్రతిపదనం వర్ణయంతి యథా చాత్మనా సంబంధగ్రంథే
గీతాగ్ధో నిరూపితః తత్ప్రతికూలం చేహ పునః ప్రశ్నప్రతిపదనయోగార్థం నిరూప
యంతి, కథం తత్ర సంబంధగ్రంథే తావత్, సర్వేషామూశ్రమిణాం జ్ఞానకర్తవ్యో
స్సముచ్ఛయో గీతాశాస్త్రే నిశ్చితోఽర్థ ఇత్యుక్తః పునర్విశేషితశ్చ యావజ్జీవ
శ్రుతివోదితాని కర్తవ్యేపరిత్యజ్య కేవలాదేవ జ్ఞానాన్వోక్షః ప్రాప్యత ఇత్యేతదేకాం
తేనైవ ప్రతిపిద్ధమితి, ఇహాత్మాశ్రమవికల్పం దర్శయతా యావజ్జీవశ్రుతివోదితా
నామేవ కర్తవ్యాంపరిత్యాగఉక్తః, తత్ర-భూమిదృశంవిరుద్ధమర్థమర్జునాయ బ్రూయా
ద్భగవాః, శ్రీతావావిరుద్ధమర్థం కథమవధారయేత్?, తత్రైతితాస్మిత్, గృహస్థా

నామేనశ్రోతస్సార్థకర్తపరిత్యాగేన కేవలాదేవజ్ఞానాన్తోక్షః ప్రతిషిధ్యతేన త్వాశ్రమాంతరాణామితి ఏతదపి పూర్వోత్తరవిరుద్ధమేవ కథం సర్వాశ్రమాణాం జ్ఞానకర్తృణోస్సముచ్చయో గీతాశాస్త్రే నిర్మితోఽర్థభ్రతి ప్రతిజ్ఞాయ ఇహ కథం తద్విరుద్ధం కేవలాదేవ జ్ఞానాన్తోక్షం బ్రూయాత్, ఆశ్రమాంతరాణాం!, అథ మతేం, శ్రోతకర్తాపేక్షయై తద్యచనం “కేవలాదేవ జానాచ్చోతకర్తరహితాత్ గృహస్థానాం మోక్షః ప్రతిషిధ్యత ఇతి. తత్ర గృహస్థానాం విద్యమానమపి స్వార్థం కర్తా విద్యమానవ దనపేక్ష్యజ్ఞానాదేవ కేవలాదిత్యు చ్యుత” ఇతి, ఏతదపి విరుద్ధం కథం గృహస్థస్యైవ స్వార్థకర్తా సముచ్చితాత్ జ్ఞానాన్తోక్షః ప్రతిషిధ్యతే స త్వాశ్రమాంతరాణామితి కథం వివేకిభిశ్చక్య మవధారయితుం, కించ, యది మోక్షసాధనత్వేన స్వార్థైవ కర్తాణ్యార్థ్యరేతసాం సముచ్చయంతే తథా గృహస్థస్యాపీవ్యతాం స్వార్థైరేవ సముచ్చయో న శ్రేతైః. అథ శ్రేతైః స్వార్థైశ్చ గృహస్థస్యైవ సముచ్చయో మోక్షాయ, ఊర్ధ్వరేతసాం తు స్వార్థకర్తమాత్రసముచ్చితాత్ జ్ఞానాన్తోక్ష ఇతి. తత్రైవం సతి గృహస్థస్యైవాయాస బాహుళ్యం శ్రోతం స్వార్థం చ బహుదుఃఖరూపం కర్త శిరస్యారోపితం స్యాత్. అథ గృహస్థస్యైవాయాసబాహుళ్యకరణాన్తోక్షసాన్య న్నాశ్రమాంతరాణాం శ్రోతనిత్యకర్తరహితత్వాదితి, తదవ్యసత్, సర్వోపనిషత్సృతిహాసపురాణయోగశాస్త్రేషు చ జ్ఞానాంగత్వేన ముముక్షోః స్ఫుర్వకర్తసన్నాప్తిసవిధానాత్ ఆశ్రమవికల్పసముచ్చయవిధానాచ్చ శ్రుతిస్త్రుత్యోన్విసీధ్యః. తస్మి సర్వాశ్రమాణాం జ్ఞానకర్తృణోస్సముచ్చయః న ముముక్షోః స్ఫుర్వకర్తసన్నాప్తిసవిధానాత్, శ్రు “పుష్కత్యాహాభ భిక్షాచర్యం చరంతి, తస్మాన్నాస్యరమేషాం తపసామతిరిక్తమాహుః. న్యాస ఏవాత్యరేచయదితి, న కర్తృణాం ప్రజయా ధనేన త్యాగేనై కే అమృతత్వమానశురి”తివ బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేదిత్యాద్యాః. శ్లో. “త్యజ ధర్మమధర్మం చ ఉభే సత్యాన్మతే త్యజ, ఉభే సత్యాన్మతే త్యక్త్వా యేన త్యజసి తత్త్యజ, సంసారమేవం నిస్సారం దృష్ట్వా సారదిదృక్షయా, ప్రవ్రజంత్యకృతోద్వాహః పరం వైరాగ్యమౌక్రితా” ఇతి. బృహస్పతిః. శ్లో. “కర్తృణా బధ్యతే జంతుర్విద్యయా చ విముచ్యతే, తస్మాత్కర్త స కుర్యంతి యతయః పారదర్శిన” ఇతి శుకానుకూసనం, ఇహాపి చ సర్వకర్తాణి మనసా సన్న్యస్త్యేత్యాదిమోక్షస్య చ అకార్యత్వాన్ముముక్షోః కర్తావర్థక్యం నిత్యానిప్రత్యవాయపరిహారాధానీతి చేన్న అసన్నాప్తిసవిషయత్వాత్ ప్రత్యావాయప్రాప్తేః. న హ్యగ్నిహోత్రాద్యకరణాత్ సన్నాప్తిసేవ ప్రత్యవాయః కల్పయితుం శక్యః. యథా బ్రహ్మచారిణాం అసన్నాప్తినానుపి న తావన్నిత్యానామకరణాత్ అభావా

అర్జునఉవాచ—జ్యాయసీచేత్కర్తృణస్తే మతాబుద్ధిరనార్దన, తత్కిం కర్తృణి

దేవ భావయాపస్య ప్రత్యవాయస్యోత్పత్తిః కల్పయితుం శక్యా, యుక్తా చ, కథ మసతః సజ్జాయేతేతి ఆసతస్సజ్జన్మాసంభవశ్చ తే. యది విహితకరణాదసంభావ్యమపి ప్రత్యవాయం బ్రూయాద్వేదః. తదానర్థకో వేదో ప్రమాణమిత్యుక్తః స్యాత్, విహితస్య కరణాకరణయోద్భుతమత్రఫలత్వాత్, తథా చ కారకం శాస్త్రం న జ్ఞానమితి అనుపపన్నార్థం కల్పితం స్యాత్ న చైతదిష్టం, తస్మాత్సన్న్యాస్యినాం న కర్తృణి, అతః జ్ఞానకర్తృణోస్సముచ్చ యానుపపత్తిః. జ్యాయసీచేదిత్యర్జునస్య ప్ర శ్నానుపపత్తేశ్చ, యది హి భగవతా ద్వితీయాథ్యాయే జ్ఞానం కర్తృ చ త్వయైవా నుష్ఠేయమిత్యుక్తం స్యాత్, తతోఽర్జునస్య ప్రశ్నోఽనుపపన్నః జ్యాయసీచేత్కర్తృ ణస్తే మతా బుద్ధిరితి. అర్జునాయ చేత్ బుద్ధికర్తృణీత్యయా అనుష్ఠేయేఇత్యుక్తే యా కర్తృణో జ్యాయసీ బుద్ధిసాస్పృశ్యైవేతి తత్కిం కర్తృణి ఘోరే మాం నియో జయసీతి ప్రశ్నోన కథంవనోపపద్యతే న చార్జునస్త్వేవ జ్యాయసీ బుద్ధిర్జ్ఞానుష్ఠే యేతి భగవతోక్తం పూర్వమితి కల్పయితుం యుక్తం, యేన జ్యాయసీచేదితి. ప్రశ్నః స్యాత్, యది పునరేకస్య పురుషస్య జ్ఞానకర్తృణోర్విరోధాదనుష్ఠానం న సంభవతీతి భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వం భగవతా పూర్వముక్తం స్యాత్, తతోఽ యం ప్రశ్న ఉపపన్నః జ్యాయసీచేదిత్యాదిః. అవివేకతః ప్రశ్న కల్పనాయామపి భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వేన భగవతః ప్రతిపచనం నోపపద్యతే, న చాజ్ఞాననిమిత్తం భగవతః ప్రతిపచనం కల్ప్యం స్యాత్, తస్మాచ్చ భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వేన జ్ఞాన కర్తృనిష్ఠయోర్భగవతః ప్రతిపచనదర్శనాత్ జ్ఞానకర్తృణోః సముచ్చయానుపపత్తిః కేవలాదేవ జ్ఞానాన్తోఽక ఇత్యే ఘోర్యో నిశ్చతో గీతాసు సర్వోపనిషత్సు చ జ్ఞాన కర్తృణోరేకం వద నిశ్చిత్యేతి చైకవిషయేన ప్రార్థనానుపపన్నా ఉభయోస్తుంభవే కురుకల్పే తస్మాత్ప్రతిమితి చ జ్ఞాననిష్ఠాసంభవమర్జునస్యావధారణేన దర్శయిష్యతి.

జ్యాయసీతి. జ్యాయసీ శ్రేయసీ చేత్ యది కర్తృణస్యకాశాత్తే తవ మతా అభిప్రేతా బుద్ధిర్జ్ఞానం, హే జనార్దన, యది బుద్ధికర్తృణీ సముచ్చితే ఇష్టే తదేకం శ్రేయస్సాదనమితి కర్తృణో జ్యాయసీబుద్ధిరితి చ కర్తృణోఽతిరిక్తకరణత్వం బుద్ధేర నుపపన్నమర్జునేన కృతం స్యాత్, న హి తదేవ తస్మాత్ఫలతోఽతిరిక్తం స్యాత్, తథా చ కర్తృణః శ్రేయస్కరీ భగవతోక్తా బుద్ధిః, అశ్రేయస్కరం చ కర్తృ కుర్వతి మాం ప్రతిపాదయసీ తత్కిన్ను కారణమితి భగవత ఉపాలంభమపకర్షణ, తత్కిం కర్తృణి కర్తృణి ఘోరే క్రూరే హింసాలక్షణే మాం నియోజయసీ కేక వేతి చ యదాహ తచ్చ నోపపద్యతే, అథ స్మార్తేనైవ కర్తృణా సముచ్చయస్సర్వే

ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ. ౧. వ్యామిశ్రేణేవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయ
 సీవ మే, తదేకం. వద నిశ్చిత్త్య యేన శ్రేయోఽహమాప్నుయామ్. ౨. శ్రీభగవా
 నువాచ—లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా పురా ప్రోక్తా మయాఽనఘ, జ్ఞానయోగేన
 మాం భగవతో క్తః. అర్జునేన చావధారితశ్చేత్, తత్కిం కర్తవ్యం ఘోరే మాం
 నియోజయసిత్వాది కథం యుక్తం స్యాద్వచనం. ౧. కిం చ. వ్యామిశ్రేణేతి. వ్యా
 మిశ్రేణేవ యద్యపి వివిక్తాభిధాయీ భగవాన్ తథాపి మమ మందబుద్ధేః వ్యామి
 శ్రమివ భగవద్వాక్యం ప్రతిభాతి, తేన మమ బుద్ధిం మోహయసీవ, మమ బుద్ధేః
 వ్యామోహావసయాయ హి ప్రవృత్తస్యం తు కథం మోహయసి అతో బ్రహ్మ
 బుద్ధిం మోహయసీవ మ ఇతి, తత్రభిన్నకర్తృకయోః జ్ఞానకర్తృణోరేకపురుషాను
 ష్ఠానాసంభవం యది మన్యజే, తత్రైవం సతి తత్రయోరేకం బుద్ధిం కర్తవా ఇదమే
 వార్జునస్య యోగ్యం స్వబుద్ధిశ్చ క్త్యవస్థానురూపమితి నిశ్చిత్త్య వద, యేన జ్ఞానేన
 కర్తృణా వాన్యతరేణ శ్రేయోఽహమాప్నుయాం ప్రాప్నుయాం, యది హి కర్తృ
 నిష్ఠాయాం గుణభూతమపి జ్ఞానం భగవతో క్తం స్యాత్కథం తయోరేకం వదేత్యే
 కవిషయైవ అర్జునస్య శ్రుత్రూషా స్యాత్, న హి భగవతో క్తం పూర్వ మన్యతరదే
 వజ్ఞానకర్తృణోర్వ్యక్త్యమి నైవ ద్వయమితి, యేనోభయ ప్రాప్త్యసంభవమాత్మనో
 మన్వాన ఏక మేవ ప్రార్థయేత్. ౨. ప్రశ్నానురూపమేవ ప్రతిపదనం. శ్రీభగవా
 నువాచ—లోక ఇతి. లోకేఽస్మిన్ శాస్త్రార్థానుష్ఠానేఽధికృతానాం త్రైవిణ్ణి
 కానాం, ద్వివిధా ద్విప్రకారా నిష్ఠా స్థితిః అనుష్ఠేయతాత్పర్యం, పురా పూర్వం
 సర్గాదా ప్రజాః సృష్ట్యా తాసామభ్యుదయనిశ్చేయసప్రాప్తిసాధనం వేదార్థసంప్ర
 దాయం కుర్వతా మయా ప్రోక్తా సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ, అనఘ అపాప, కా సా
 ద్వివిధా నిష్ఠేత్యత్రాహ—తత్ర జ్ఞానయోగేన జ్ఞానమేవ యోగః తేన సాంఖ్యానాం
 ఆత్మనాత్మవిషయవివేకజ్ఞానవతాం బ్రహ్మచర్యాశ్రమాదేవ కృతసన్న్యాసానాం
 వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థానాం పరమహంసపరివ్రాజకానాం బ్రహ్మణ్యేవాస్థితా
 నాం నిష్ఠా ప్రోక్తా, కర్మయోగేన కర్తవ్యయోగః కర్మయోగః తేన యోగినాం
 కర్మిణాం నిష్ఠా ప్రోక్తేత్యర్థః. యది చైకేన పురుషేణైవైకస్యై పురుషార్థాయ జ్ఞా
 నం కర్తవ్యం సముచ్చిత్య అనుష్ఠేయం భగవత్ప్రేక్ష్యుక్తం వక్ష్యమాణం వా గీతాసు
 వేదేషు చోక్తం, కథమిహార్జునాయోపపన్నాయ ప్రియాయ విశిష్టభిన్నపురుష
 కర్తృకే ఏవ జ్ఞానకర్తృనిష్ఠే బ్రూయాత్, యది పునరర్జునః జ్ఞానం కర్తవ్యం ద్వయం
 శ్రుత్వా స్వయమేవానుష్ఠాస్యతి, అన్యేషాం తు భిన్నపురుషానుష్ఠేయతాం
 వ్యక్త్యమితి మతం భగవతః కల్పేత్యత, తదా రాగద్వేషవానప్రమాణభూతో

సాంఖ్యానాం కర్తయోగేన యోగినామ్. 3. స కర్తణామనారంభానైష్కర్మ్యం
భగవాన్ కల్పితః స్వాత్మచ్ఛాయాక్షం, తస్మాన్నసముచ్చయో జ్ఞానకర్తణోః.
య దర్శనేనోక్షం కర్తణో జ్ఞాయత్ప్రసం బుద్ధేః తచ్చ స్థితమనిరాకరణాత్
తస్యాత్మ సన్నాప్యసినైవానుష్ఠేయత్వం భిన్నపురుషానుష్ఠేయత్వవచనాత్ భగవత
ఏవ మేవ అనుమతమితి గమ్యతే, మాం చ బంధకారణే కర్త జ్యేవ నియోజయసీతి
విషణ్ణమానసమద్వందం కర్తనారభ ఇత్యేవం మన్వానమాలత్యూహ భగవాన్ స
కర్తణామనారంభాదితి అభవా జ్ఞానకర్త నిష్ఠయోః పరస్పరవిరోధాదేకేన పురుషేణ
యంగవదనుష్ఠాతుమశక్యత్యే సతీతరేతరానవేక్షయారేవ పురుషార్థహేతుత్యే
ప్రాప్తేకర్త నిష్ఠాయాః జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తి హేతుత్యేన పురుషార్థహేతుత్వం స స్వా
తంత్రేన్యైః, జ్ఞాననిష్ఠా తు కర్త నిష్ఠోపాయలభ్యాత్తి కా సతి స్వాతంత్ర్యేన్యైః పురుషార్థ
హేతురన్యానవేక్షయేత్యేతమర్థం ప్రదర్శయిష్యమామ—శ్రీభగవాన్. 3. నేతి.
స కర్తణాం క్రియాణాం యజ్ఞాదీనామిహ జన్మని జన్మాంతరే వానుష్ఠితానా
ముపాత్తదురితక్షయహేతుత్యేన సత్వగుణ్ధికారణానాం తత్కారణత్వేన చ జ్ఞానో
త్పత్తిద్వారేణ జ్ఞాననిష్ఠాహేతునాం. శ్లో. “జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాంక్షయా
త్వాపస్య కర్తణః, యథాదర్శితలప్రభృత్య పశ్యత్యా త్వానమూత్ససి”తి స్మరణాత్.
అనారంభాదననుష్ఠానాత్, నైష్కర్మ్యభావం కర్తశూన్యతాం జ్ఞానయోగేన
నిష్ఠాం నిష్క్రియాత్తస్వరూపేణావస్థానమితి యావత్, పురుషో నాశ్నుతే,
స ప్రాప్నోతితీర్థ్యః. “స కర్తణామనారంభానైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుత”
ఇతి వచనాత్ తద్విపర్యయాత్తేహమేవారంభానైష్కర్మ్యం అశ్నుత ఇతి
గమ్యతే, కస్తాత్పునః కారణాత్ కర్తణామనారంభానైష్కర్మ్యం నాశ్నుత ఇత్యు
చ్యతే, నైష్కర్మ్యోపాయత్వాత్కర్తారంభస్య స వ్యూపాయమంతరేణ ఉపేయ
ప్రాప్తిరస్తి, కర్తయోగోపాయత్వస్య నైష్కర్మ్యలక్షణస్య జ్ఞానయోగస్య
శ్రుతావిహ చ ప్రతిపాదనాత్, శ్రుతౌ తావత్ప్రకృతస్యాత్మలోకస్య వేద్యస్య
వేదనోపాయత్వేన. శ్రు. “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిధిషంతి య
జ్ఞనేత్యాదినా, కర్తయోగస్య జ్ఞానయోగోపాయత్వం ప్రతిపాదితం, ఇహాపి చ.
శ్లో. “సన్నాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగతః, యోగినః కర్త కుర్వంతి
సంగం తక్ష్వాత్త శుద్ధయే. యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పాపనాని మసీషిణాం” ఇత్యా
దీని ప్రతిపాదయిష్యతి, ననుచ. శ్లో. “అభయం సర్వభూతేభ్యో దత్వా నైష్క
ర్మ్యమాచరేదీ”త్యాదా, కర్తవ్యకర్తసన్నాప్యసాదపి నైష్కర్మ్యప్రాప్తిం దర్శ
యతి, త్తోకే చ కర్తణామనారంభానైష్కర్మ్యమితి ప్రసిద్ధతరం, అతశ్చ నైష్క

రుషోఽశ్నుతే, న చ సన్న్యసనాదేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి. ౪. న హి కశ్చిత్క్షణం మపి జాతు తిష్ఠత్యకర్తృకృత్, కార్యతే వ్యవశః కర్త సర్వః ప్రకృతిజైర్ద్రవ్యైః. ౫. కర్తేంద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్వరగ్ ఇంద్రియాధ్ధాగ్ విమూఢాత్మా మిథ్యాచారస్స ఉచ్యతే. ౬. యస్త్వింద్రియాణి మనసా నియమ్యారభ తేఽర్జున, కర్తేంద్రియైః కర్తయోగమసక్తస్సవిశిష్యతే. ౭. నియతం కురు కర్త త్వం కర్త జ్యాయో వ్యాకర్తణః, శరీరయాత్రా పి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేదకర్తణః. ౮. యజ్ఞాధాత్మర్కణోఽన్యత్రలోకోఽయం కర్తబంధనః, తదర్థం కర్త కాంతేయ ముక్త ర్హ్యర్థిన్ః కిం కర్తారంభేణేతి ప్రాప్తమత ఆహ—న చ సన్న్యసనాదేవేతి నాపి సన్న్యసనాదేవ కేవలాత్మర్కపరిత్యాగమాత్రా దేవ జ్ఞానరహితాత్పిన్ద్రం నైష్కర్మ్యలక్షణం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం సమధిగచ్ఛతి న ప్రాప్నోతి. ౯. కస్తాత్మనః కారణాత్మర్కసన్న్యసమాత్రాదేవ జ్ఞానరహితాత్పిన్ద్రం నైష్కర్మ్యలక్షణం పురుషో నాధిగచ్ఛతీతి హేత్యాకాంతాయామూహ—నేతి. న హి యస్తాత్రణమపి కాలం, జాతు కదాచిత్, కశ్చిత్పిష్ఠతి, ఆకర్తృకృత్, కస్తాత్కార్యతే ప్రసర్త్యతే, హి యస్తాత్ అవశ ఏవకర్త, సర్వః ప్రాణి, ప్రకృతిజైః ప్రకృతితో జాతైః సత్సర్వజస్తమోభిర్ద్రవ్యైః అజ్ఞ ఇతి వాక్యశేషః, యతో వక్యతి గుడైర్యో న చాల్యత ఇతి సాంఖ్యానాం పుథక్కరణాత్ అజ్ఞానామేవ హి కర్తయోగః, న జ్ఞానినాం, జ్ఞానినాం తు గుడైరచాల్యమానానాం స్యతశ్చలనాభావాత్ కర్తయోగో వోపపద్యతే, తథా చ వ్యాఖ్యాతం, వేదావినాశినం నిత్యమిత్యత్ర. ౧౦. యస్తస్సనాత్తజ్ఞశ్చోదీతం కర్త నారథత ఇతి తదసదిత్యా హ—కర్తేంద్రియాణి హస్తాదీని, సంయమ్య సంహృత్య, య ఆస్తే లిప్తతి, మనసా స్వరగ్ ఇంద్రియాధ్ధాగ్, విమూఢాత్మా విమూఢాంతఃకరణః మిథ్యాచారః మృషాచారః హేయాచారస్స ఉచ్యతే. ౧౧. య ఇతి. యస్తు పునః కర్తవ్యధిక్రతోజ్ఞః. బుద్ధీంద్రియాణి మనసా నియమ్యారభతేఽర్జున, కర్తేంద్రియైః వాక్పాణ్యాదిభిః, కిమారథత ఇత్యాహ—కర్తయోగమసక్తస్సగ్ అఫలాకాంక్షస్సగ్ స విశిష్యతే, ఇతరస్తాత్ మిథ్యాచారాత్. ౧౨. యత ఏవమతః. నియతమితి. నియతం నిత్యం యో యస్త్విగ్ కర్తవ్యధిక్రతః ఫలాయ చాశ్రితం తస్మిన్నియతం కర్త తత్ కురు త్వం, యతః కర్తవ్యాయః అధికతరం ఫలతో హి యస్తాదకర్తణః ఆకరణాత్ అనారంభాత్ కథం శరీరయాత్రా శరీరస్థితిరపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యేత్ ప్రసిద్ధిం న గచ్ఛేత్ అకర్తణః ఆకరణాత్ అతో దృష్టః కర్తాకర్తణోఽస్మి శేషో లోకే, యచ్చ మన్యసే, బంధార్థత్వాత్ కర్తన కర్తవ్యమితి తదవ్యవత్. ౧౩. కథం, యజ్ఞార్థాదితి. “యజ్ఞో నై విష్ణు” రితి శ్రుతే. యజ్ఞ ఈశ్వరః తదర్థం

సంగస్సమాచర. ౯. సహ యజ్ఞాః ప్రజాః సృష్ట్యా పురోవాచ ప్రజాపతిః, అనేన ప్రసవిష్యభ్యమేష వోఽస్త్విష్టకామధుక్. ౧౦. దేవా భావయంతానేన తే దేవా భావయంతువః, పరస్పరం భావయంతః శ్రేయః పరమవాప్స్యథ. ౧౧. ఇష్టా భోగా హి వో దేవా దాస్యంతే యజ్ఞభావితాః, తైర్దత్తా న ప్రదా యౌభ్యో యో భుక్షేన్ద్రేన ఏవ సః. ౧౨. యజ్ఞశిష్టాశిసస్సంతో ముచ్యంతే సర్వ కిల్బిషైః, భంజతే తేత్యభుం సాసా యే పచంత్యాత్త కారణాత్. ౧౩. అన్నాద్భు యత్క్రియతే తద్యజ్ఞార్థం కర్త, తస్మాత్కర్తవ్యం త్ర అన్యేన కర్తనా లోకోఽ యమధిక్పతః కర్తవ్యత్, కర్తబంధనః కర్తవ్య బంధనం యస్య సోఽయం కర్తబంధనః లోకః, నతు యజ్ఞార్థాత్, అత స్తదర్థం యజ్ఞార్థం కర్త, శాంతేయ, ముక్తసంగః కర్తవ్యలసంగవర్జితస్స సమాచర నిర్వర్తయ. ౯. ఇతశ్చాధిక్పతేన కర్తవ్యం కర్త. సహేతి. సహ యజ్ఞాః యజ్ఞసహితాః, ప్రజాస్త్రయో వర్ణాః తాః, సృష్ట్యా ఉత్పా ద్య, పురా సర్గాదా, ఉవాచ ఉక్తవాక్, ప్రజాపతిః. ప్రజానాం స్రష్టా, అనేన యజ్ఞేన, ప్రసవిష్యభ్యం, ప్రసవో వృద్ధిరుత్పత్తిః తాం కురుభ్యం, ఏష యజ్ఞః, వః యుష్మాకం, అస్తు భవతు, ఇష్టకామధుక్ ఇష్టానభిప్రేతా కామార్థలవిశేషా దోగ్ధీతి ఇష్టకామధుక్. ౧౦. కథం? దేవానితి. దేవా ఇంద్రాదీ, భావయంతా వర్ధయంతానేన యజ్ఞేన, తే దేవాః వర్ధితాః. భావయంతు వృష్ట్యాదినా ఆప్యాయంతు వః యుష్మాక్, ఏవం పరస్పరం భావయంతః, పరం విజ్ఞాన ప్రాప్తిం క్రమేణ వా ప్స్యథ సర్వర్థం వా పరంశ్రేయోఽవాప్స్యథ. ౧౧. కించ ఇష్టానితి. ఇష్టా అభి ప్రేతా భోగా హి, వో యుష్మభ్యం, దేవాః. దాస్యంతే వితరిష్యంతి స్త్రీపశుపు త్రాదీ, యజ్ఞభావితాః యజ్ఞైర్వివర్ధితాః తోషితా ఇత్యర్థః, తైర్దత్తైర్దత్తా భోగా, అప్రదాయ అదత్వా ఆనృణ్యమకృత్యైవేత్యర్థః. ఏభ్యో దేవేభ్యః, యో భుక్షేన్ద్రేన సద్దేహేంద్రియాణ్యేవ. య స్తర్పయతి. నైవ ఏవ తస్మిన్ ఏవ సః, దేవాదిసంపచారి. ౧౨. యే పునః. యజ్ఞశిష్టాశిస ఇతి. దేవయజ్ఞాదీని నిర్వర్త్య తచ్చిష్టమశేనమృతాభ్యుమకితుం శీలంయేషాం తే యజ్ఞశిష్టాశిసస్సంతో ముచ్యంతే సర్వకిల్బిషైః సర్వైః సాపైః చుల్కాదిపంచసూనాత్వైః, ప్రమాదకృతహింసాది జనితైశ్చ, తద్యథా. శ్లో. “కుట్టణీ వేషణీ చుల్లీ ఉదకుంభీ చ మార్దవీ, పంచసూనా గృహస్థస్య తాభిః స్వర్గం న గచ్ఛతి. అన్యే త్వాత్తం భరా యే భంజతే తే త్యభుం సాపం, సర్వయమపి సాసా యే పచంతి సాకం నిర్వర్తయంతి ఆత్మ కారణాత్ ఆత్మ హేతోః. ౧౩. ఇతశ్చాధిక్పతేన కర్తవ్యం జగచ్చక్రప్రవృత్తిహేతుర్హి కర్త కథమిత్కుచ్యతే. అన్నాదితి. అన్నాత్, భుక్తాల్లోహితరేతఃపరిణతాత్ ప్రత్యక్షం

వంతి భూతాని పర్జన్యాదన్నసంభవః, యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః. ౧౮. కర్మబ్రహ్మాద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్, తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్. ౧౯. ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నానువర్తయతీహ యః, అహు యురింద్రియారామో మోక్షుం పార్థ స జీవతి ౧౬. యస్తాన్విత్తరతిరేవ స్యాదాత్మ భవంతి జాయంతే, భూతాని పర్జన్యాత్ వృక్షేరన్నస్య సంభవః, యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యః శ్లో. “అగ్నే ప్రాస్తాహుతిస్సమ్యుగాదిత్యముపతిష్ఠతే, ఆదిత్యాజ్ఞాయతే వృష్టి ర్వృక్షేరన్నం తతః ప్రజా” ఇతి స్మృతే, యజ్ఞోపార్యం స చ యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ఋత్విగ్యజమానయోశ్చ వ్యాపారః కర్మ తస్మాత్సముద్భవో యస్య యజ్ఞస్య అపూర్వస్య స యజ్ఞః కర్మసముద్భవః. ౧౮. కర్తేతి. కర్మ బ్రహ్మాద్భవం బ్రహ్మ వేదః స ఉద్భవః ప్రకాశో యస్య నాతత్కర్మ బ్రహ్మాద్భవం విద్ధి విజానీహ బ్రహ్మ పునర్యేదాఖ్యం, అక్షరసముద్భవం అక్షరః పరమాత్మా సముద్భవో యస్య తదక్షర సముద్భవం, బ్రహ్మ వేద ఇత్యర్థః, యస్తాత్సాత్మాత్ పరమాత్మాభ్యాదక్షరక్షాత్, పురుషాత్ విశ్వాసవత్ సముద్భూతం బ్రహ్మతస్మాత్సర్వార్థప్రకాశకత్వాత్ సర్వగతమపి సన్నిత్యం సదాయజ్ఞవిధి ప్రధానత్వాత్, యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితం. ౧౯. ఏవమితి. ఏవమీ శ్వరేణ వేద యజ్ఞపూర్వకం జగచ్చక్రం ప్రవర్తితం నానువర్తయతి. ఇహ లోకే యః కర్మణ్యధిక్రతుస్స, అహుయః అఘం పాపం యస్యాయుర్జీవనం సోఽభూయః పాపజీవన ఇతి యావత్, ఇంద్రియారామః ఇంద్రియైరారమణం ఆక్రీడావిషయేషు యస్యసః ఇంద్రియారామః మోక్షుం వృథా హే పార్థ, జీవతి, తస్మాత్ అధిక్రతున అజ్ఞేనకర్తవ్యమేవ కర్తేతి ప్రకరణార్థః, ప్రాగాత్తజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా ప్రాప్తేస్తదర్థ్యేనకర్మయోగానుష్ఠానమధిక్రతున అనాత్మజ్ఞేన కర్తవ్యమిత్యేతత్ స కర్మణామనారంభాదిత్యేతదారభ్య శరీరయాత్రాపి చ తేన ప్రసిద్ధ్యేదకర్తణ ఇత్యేతదంతేన ప్రతిపాద్య యజ్ఞాథాత్కర్తృణోఽవ్యతేత్యాదినామోక్షుం పార్థ స జీవతీత్యేవమంతేన గ్రంథేన ప్రాసంగికమధిక్రతుస్యానాత్మ విదః కర్మానుష్ఠానే బహుకారణముక్తం తదకరణేచ దోషసంకీర్తనం కృతం. ౧౬. ఏవం స్థితే కిమేవం ప్రవర్తితం చక్రం సర్వేణానువర్తనీయం అహుస్త్విత్సూర్వోక్తకర్మయోగానుష్ఠానోపాయప్రాప్త్యామాత్మవిదోజ్ఞానయోగేనైవనిష్ఠామాత్మవిద్భిః సాంఖ్యైరనుష్ఠేయం ప్రాప్తేరేవేత్యేవమర్థమర్థునస్య ప్రశ్నమాశంక్య స్వయమేవ శాస్త్రార్థస్య వివేకప్రతిపత్తర్థ్యం ఏవంచైతమాత్మానం విదిత్వా నివృత్తమిథ్యాజ్ఞానాస్సంజో బ్రాహ్మణామిథ్యాజ్ఞానవద్భిరవశ్యకర్తవ్యేభ్యః పుత్రైషణాదిభ్యోఽప్యుత్థాయాథ భిక్షాచర్యం శరీరస్థిమూత్రప్రయుక్తం చరంతి స తేషామాత్మజ్ఞాన నిష్ఠావ్యతిరేకేణాస్యత్కార్యమస్తీత్యేవం శ్రుత్య

తృప్తశ్చ మానవః, ఆత్మ న్యేవ చ సుతుష్టస్తస్య కార్యం న విద్యతే. ౧౭. నైవ తస్య కృతేనాథో నాకృతేనాహ కశ్చన, న చాస్య సర్వభూతేషు కల్పిదర్థవ్యపాశ్రయః. ౧౮. తస్మాదసక్తస్సతతం కార్యం కర్త సమాచర, అసక్తో హ్యోచరక కర్త పరమాహ్నితి పూరుషః. ౧౯. కర్తజైవ హి సంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః, లోక సంగ్రహమేవాపిసంవశ్యక కర్తుమర్హసి. ౨౦. యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరో ర్థమిహ గీతాశాస్త్రే ప్రతిపాదయిషితమావిఘ్నార్హన్నాహ—భగవాన్. యథితి. యస్తు సాంఖ్యః ఆత్మజ్ఞాననిష్ఠః ఆత్మరతిః, ఆత్మనిరతిరత్నువిషయేషు యస్యసః, ఆత్మరతిరేవ స్యాత్ భవేత్, ఆత్మతృప్తశ్చ ఆత్మనైవ తృప్తో నాప్నరసాదినా న మానవో మనుష్యః సన్నాన్వీసీ, ఆత్మ న్యేవ చ సుతుష్టః, సంతోషో హి బాహ్య ర్థలాభే సర్వస్య భవతి తమనవేత్సైవ ఆత్మ న్యేవ చ సుతుష్టః సర్వతో వీతత్పష్ట ఇత్యేతత్, య ఉద్యత ఆత్మవిత్, తస్య కార్యం కరణీయం న విద్యతే నాస్తీత్యర్థః. ౧౭. కించ. నేతి. నైవ తస్య ఏవమాత్మరతేః కృతేన కర్తణా అర్థః ప్రయోజనమస్తు తస్మి తస్య అకృతేన ప్రత్యవాయాభ్యోననర్థః నాకృతేన ఇహ లోకే కశ్చన కల్పి దపి ప్రత్యవాయప్రాప్తిరూప ఆత్మహని లక్షణో వాస్తి, న చాస్య సర్వభూతేషు బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు భూతేషు కల్పిదర్థవ్యపాశ్రయః ప్రయోజననిమిత్తః క్రియా సాధ్యోవ్యపాశ్రయఃవ్యపాశ్రయణం కంచిద్భూతవీకేషమాత్రిత్య న సాధ్యఃకల్పిద ణ్ణోస్తీయేన తదగ్ధా క్రియానుష్ఠేయా స్యాత్, న త్వమేవం తస్మిన్ సర్వతఃసంప్లు తోదకస్థానీయే సమ్యగ్దర్శనే వర్తనే యత ఏవమ్. ౧౮. తస్మాదితి. తస్మాదసక్తః సంగవర్జితః. సతతం సర్వదా, కార్యం కర్తవ్యం, నిత్యం కర్త సమాచర, అసక్తో హి యస్తాత్ సమాచరస్మిత్వరార్థం కర్త కుర్వక పరమాహ్నితి పూరుషః, పరం మోక్షమాహ్నితి పూరుషస్సత్వశుద్ధిద్వారేణేత్యర్థః. ౧౯. యస్తాచ్చ. కర్తజైవ. కర్తజైవ హి పూర్వే చ ఊత్రియాః విద్వాంసః సంసిద్ధిం మోక్షం గంతుమా స్థితాః ప్రవృత్తాః. కే, జనకాదయః జనకాశ్వపతి ప్రభృతయః, యది తే ప్రాప్తసమ్య గ్దర్శనాః తతో లోకసంగ్రహార్థం ప్రారభకర్తృబలాత్, కర్తణా సహైవాసమ్యన్వినైవ తు సంసిద్ధిమాస్థితా ఇత్యర్థః. అథ అప్రాప్తసమ్యగ్దర్శనా జనకాదయః తదాకర్తణా సత్త్వశుద్ధిసాధనభూతేన క్రమేణ సంసిద్ధింఅస్థితాఇతి వ్యాఖ్యేయఃశ్లోకః, అథమస్య నే పూర్వైర్విరచ్యజానన్తిరేవకర్తవ్యం కృతంనావశ్యమన్యేక కర్తవ్యం సమ్యగ్దర్శనవతా కృతాణ్ణేతి. తథాపి ప్రారభకర్తృయత్తైత్వంలోకసంగ్రహమేవాపి లోకసృజన్తార్గ ప్రవృత్తినివారణం లోకసంగ్రహః తమేవాపి ప్రయోజనంవశస్యక కర్తుమర్హసి. ౨౦. లోకసంగ్రహః కిమర్థం కర్తవ్య ఇత్యుచ్యతే. యద్యదితి. యద్యత్సత్కర్తాచరతి

జనః, స యత్ప్రమాణం కరుతే లోకస్తదనువర్తతే. ౨౧. న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం
త్రిషు లోకేషు కించన, నానవాప్తమవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్తవ్యం. ౨౨. యది
హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్తవ్యతంద్రితః, మమ వర్తానువర్తతే మనుష్యాః
పార్థ సర్వశః. ౨౩. ఉత్పిదేయిరిమే లోకా న కుర్యాం కర్త చేదహమ్, సంకరస్య
చ కర్తాస్యాముపహన్యామిమాః ప్రజాః. ౨౪. సత్తాః కర్తవ్యవిద్వాంసో యథా
కుర్వంతి భారత, కుర్యాద్విద్వాంస్తథాస క్తశ్చిక్షిర్లోకసంగ్రహమ్. ౨౫. న బుద్ధిభేదం
జనయేదజ్ఞానాం కర్త సంకినామ్, జోషయేత్సర్వకర్తాణి విద్వాన్ యుక్తస్సమాచ
కరోతి శ్రేష్ఠః ప్రధానః, తత్తదేవ కర్తా చరతి ఇతరోఽన్యో జనః, తదనుగతః,
కించ, స శ్రేష్ఠో యత్ప్రమాణం లోకం వైదికం వా కరుతే, లోకస్తదనువర్తతే
తదేవ ప్రమాణికోతీత్యర్థః. ౨౧. యద్యప్యత్ర లోకసంగ్రహకర్తవ్యతాయాం తే
విప్రతిపత్తిః చూం కిన్నపశ్యసి. నేతి. న మే మమ పార్థాస్తి న విద్యతే కర్తవ్యం
త్రిష్యపి లోకేషు కించన కించిదపి, కస్తాత్ నానవాప్తం అప్రాప్తం అవాప్తవ్యం
ప్రాపణీయం, తథాపి వర్త ఏవ చ కర్తవ్యం అహమ్. ౨౨. యదీతి. యది హి
పునరహం న వర్తేయం, జాతు కదాచిత్, కర్తవ్యతంద్రితః అనలసస్సగ్, మమ
శ్రేష్ఠస్య సతః వర్త మార్గం అనువర్తతే మనుష్యాః హే పార్థ, సర్వశః సర్వప్ర
కారైః. ౨౩. తథా చ లో దోష ఇత్యత్రాహ—ఉత్పిదేయిరితి, ఉత్పిదేయిర్విస
శ్యేయుః. ఇమే సర్వే లోకాః, లోకస్థితినిమిత్తస్య కర్తవ్యోఽభావాత్, న కుర్యాం
కర్త చేదహం, కించ, సంకరస్య చ కర్తాస్యాం, తేన కారణేనోపహన్యామిమాః
ప్రజాః, ప్రజానామనుగ్రహాయ ప్రసృత్తోఽహముపహతిం కుర్యామితి మమేశ్వరస్యా
ననురూపమాపద్యతే. ౨౪. యది పునరహమేవ త్వమపి కృతార్థబుద్ధిః ఆత్మవిదనో
వా తస్యాప్యాత్మనః కర్తవ్యాభావేఽపి ఇతరానుగ్రహ ఏవ కర్తవ్య ఇత్యాహ.
సత్తాఇతిసత్తాః కర్తవ్యం అస్య కర్తవ్యం ఫలం మమ భవిష్యతీతి, కే, అవిద్వాంసః, యథా
కుర్వంతి భారత, కుర్యాద్విద్వానాత్మవిత్తథా అసక్తస్సగ్ తత్కిమర్థం కరోతితి
తచ్ఛృణు, చిక్షిద్వః కర్తుమిచ్ఛుః లోకసంగ్రహమ్. ౨౫. ఏవం లోకసంగ్రహచిక్
ష్నోర్న మమాత్మవిదః కర్తవ్యమస్తి అన్యస్య వా లోకసంగ్రహం ముక్త్యా, తస్యా
త్మవిదః ఇదముపదిశ్యతే. నేతి. బుద్ధేర్భేదో బుద్ధిభేదః కర్తవ్యం మయా కర్తవ్యో
క్తవ్యం చాస్య కర్తవ్యం ఫలమితి నిశ్చితరూపా యా బుద్ధేర్భేదసం చాలనం బుద్ధి
భేదః తం న జనయేత్ నోత్పాదయేత్, అజ్ఞానామవివేకినాం, కర్త సంకినాం కర్త
వ్యాసంగవతాం, కిం చ కుర్యాత్, జోషయేత్ కారయేత్ సర్వకర్తాణి విద్వాన్
స్వయం తదేవాదివిషయం కర్త యుక్తోఽభియుక్తస్సమాచరక. ౨౬. అవిద్వాన్కం

రకా. ౨౬. ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్తాణి సర్వశః, అహంకారవిమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే. ౨౭. తత్త్వవిత్తు మహాబాహూః గుణకర్తృవిభాగయోః, గుణా గుణేషు వర్తంత ఇతి మత్వా న సజ్జతే. ౨౮. ప్రకృతేర్గుణసంమూఢాస్స జ్ఞంతే గుణకర్తృసు, తానకృత్స్నవిదో మందాః కృత్స్నవిన్స విచాలయేత్. ౨౯. మయి సర్వాణి కర్తాణి సస్వస్యాధ్యాత్మచేతనా, నిరాశీర్షిర్మమో భూత్వా యుధ్యన్త్య విగతజ్వరః. ౩౦. యే మే మతమిదం నిత్యమనుతిష్ఠంతి మానవాః,

కర్తృసు సజ్జత ఇత్యాహ—ప్రకృతేరితి. ప్రకృతేః ప్రకృతిః ప్రధానం సత్త్వరజస్తమసాం గుణానాం సామ్యావస్థా తస్యాః ప్రకృతేః, ప్రకృతితో జాతాః సత్త్వరజస్తమాంసి కార్యకరణకారపరిణతాస్తైర్గుణైర్వికారైః కార్యకరణరూపైః క్రియమాణాని కర్తాణి లోకికాని శాస్త్రీయాణి చ, సర్వశః సర్వప్రకారైః, అహంకారవిమూఢాత్మా కార్యకరణసంఘాతే అత్తప్రత్యయోఽహంకారజ్ఞేన వివిధం నానావిధం మూఢః అత్తా అంతఃకరణం యస్య సోఽయం కార్యకరణ ధర్మాకార్యకరణాభిమానీ అవిద్యయా కర్తృత్వాత్మని మన్యమానః తత్కర్తృణామహంకరేతి మన్యతే. ౨౭. యః పునర్విద్యా. తత్త్వవిదితి. తత్త్వవిత్తు మహాబాహూః, కన్య తత్త్వవిత్, గుణకర్తృవిభాగయోః, గుణవిభాగస్య కర్తృవిభాగస్య చ తత్త్వవిదిత్యర్థః, గుణాః కరణాత్మకాః, గుణేషు వివయాత్మకేషు వర్తంతే, నాత్మేతి మత్వా, న సజ్జతే సక్తిం న కరోతి. ౨౮. యే పునః. ప్రకృతేరితి. ప్రకృతేర్గుణైస్సమ్మూఢాస్సమ్యజ్ఞాధాస్సంతఃసజ్జంతే, గుణానాం కర్తృసు గుణకర్తృసు, వయం కుర్తః ఫలాయేతి, తాన్కర్తృసంగినః అకృత్స్నవిదః కర్తృఫలమాత్రదర్శినః, మందాన్తందప్రజ్ఞా, కృత్స్నవిత్ అత్తనిత్, స్వయం న విచాలయేత్, బుద్ధిభేదకరణమేవ చలనం, తన్న కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౯. కథం పునః కర్తృణ్యధికృతేనాజ్ఞేన ముముక్షుణా కర్త కర్తవ్యమిత్వవ్యతే. మయీతి. మయి, దేవే పరమేశ్వరే సర్వజ్ఞే సర్వాత్మని వాసుదేవే, సర్వాణి కర్తాణి సస్వస్య నిఘ్నిత్య అధ్యాత్మచేతనా వివేకబుద్ధ్యా అహం సర్వేశ్వరాయ, భృత్యవత్కరోమిత్వనయా బుద్ధ్యా కించ, నిరాశీః త్యక్తాశీః, నిర్తపః మమభావశ్చ నిర్గుతో యస్య తప, సః త్వం, నిర్తమో భూత్వా, యుధ్యన్త్య విగతజ్వరః నీతసంతాపః విగతశోకస్సన్నిత్యర్థః. ౩౦. యదేవం మమ మతం కర్త కర్తవ్యమితి స ప్రమాణముక్తం తత్తత్తా. య ఇతి. యే మే మదీయ మిదం మతం నిత్యమనుతిష్ఠంతి అనువర్తంతే, మానవాః మనుష్యాః, శ్రద్ధావంతః శ్రద్ధాధానాః ఆనసూయంతః, అసూయాం చ మయి పరమగురౌ అకుర్వంతః, ముచ్యంతే, తేఽపి ఏవం

శ్రద్ధావంతోఽనసూయంతో ముచ్యంతే తేఽపి కర్మభిః. ౩౧. యే త్యేతదభ్యసూ
యంతో నానుతిష్ఠంతి మే మతమ్, సర్వజ్ఞానవిమూఢాంస్తా విద్ధి నష్టానచేతసః.
౩౨. సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతేర్జ్ఞానవాసవి, ప్రకృతిం యాంతి భూతాని
నిగ్రహః కిం కరిష్యతి. ౩౩. ఇంద్రియస్యేంద్రియస్యార్థే రాగద్వేషా వ్యవస్థితౌ,
తయోర్న వశమాగచ్ఛేత్త హ్యస్య పరిపంథినా. ౩౪. శ్రేయాః స్వధర్మో విగుణః
పరధర్మాత్స్వినుష్ఠితాత్, స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః. ౩౫.

భూతాః, కర్మభిః ధర్మాధర్మాభ్యాః. ౩౧. యేత్వితి. యే తు తద్విపరీతాః ఏతన్నే
మమ మతం అభ్యసూయంతః నానుతిష్ఠంతి నానువర్తంతే, సర్వేషు జ్ఞానేషు వివిధం
మూఢాః తే సర్వజ్ఞానవిమూఢాః తా విద్ధి విజానీహి, నష్టా నాశంగతాః,
అచేతసః అవిచేతసః. ౩౨. కస్తాత్ పునః కారణాత్ త్వదీయం మతం నానుతిష్ఠంతః
పరమతమనుతిష్ఠంతి స్వధర్మం చ నానువర్తంతే త్వత్ప్రీతికూలాః కథం న విభ్యతి
త్వచ్ఛాసనాతిక్రమదోషాత్. సదృశమితి. సదృశమనురూపం చేష్టతే కస్యాః,
స్వస్యాః స్వకీయాయాః ప్రకృతేః ప్రకృతిర్నామ పూర్వకృత ధర్మాధర్మాదసంసౌరో
వర్తమానజన్మాదావభివ్యక్తః సా ప్రకృతిః తస్యాస్పదృశమేవ సర్వో జంతుః జ్ఞాన
వాసవి, కిముత మూర్ఖః తస్మాత్ప్రకృతిం యాంతి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి
మమ వాన్యస్య వా దుర్నిగ్రహః ప్రకృతిరితి వాక్యశేషః. ౩౩. యది సర్వే
ఆత్మనః ప్రకృతేస్పదృశమేవ చేష్టంతే న చ ప్రకృతిహీనః కత్పిదస్తి తతః పురుష
కారస్య విషయానుపపత్తేః శాస్త్రానర్థక్యప్రాప్తే ఇదముచ్యతే. ఇంద్రియస్యేతి.
ఇంద్రియస్యేంద్రియస్య, వీష్ణాయాం ద్విరుక్తిః. సర్వేంద్రియాణామర్థే శబ్దాది
విషయే, ఇష్టే రాగః అనిష్టే ద్వేష ఇత్యేవం ప్రతీంద్రియార్థం రాగద్వేషావశ్యం
భావినౌ, తత్రాయం పురుషకారస్య శాస్త్రార్థస్య విషయ ఉచ్యతే, శాస్త్రార్థే ప్రవృ
త్తః పూర్వమివ రాగద్వేషయోర్వశం నాగచ్ఛేత్, యా హి పురుషస్య ప్రకృ
తిస్సా రాగద్వేషపురస్కరైవ స్యకార్యే ప్రవర్తయతి యదా, తదా స్వధర్మపరి
త్యాగః పరధర్మానుష్ఠానం చ భవతి, యదా పునః రాగద్వేషా తత్ప్రీతిమక్షేణ
నియమయతి తదా శాస్త్రదృష్టిరేవ పురుషో భవతి న ప్రకృతివశః, తస్మాత్తయో
రాగద్వేషయోర్వశం నాగచ్ఛేత్, యతస్తౌ హ్యస్య పురుషస్య పరిపంథినౌ
శ్రేయోమాగ్ధస్య విఘ్నకర్తారౌ తస్కరావివ పథః. ౩౪. తత్ర రాగద్వేషప్రయుక్తః
మన్యతే శాస్త్రార్థమవ్యవస్థా పరధర్మోఽపి ధర్మత్వాదనుష్ఠేయ ఏవేతి, తదవత్.
శ్రేయోనితి. శ్రేయాః ప్రశస్యతరః, ధర్మధర్మః స్వధర్మ విగుణోఽపి విగతగుణో
ఽపి అనుష్ఠీయమానః, పరధర్మాత్స్వినుష్ఠితాత్ సాద్గుణ్యేన సంపాదితాదపి, స్వధర్మే

అర్జున ఉవాచ—అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః, అన్నిచ్చన్నపి
వాస్తేయం బలాదివ నియోజితః. 3౬. శ్రీభగవానువాచ—కామ ఏష శ్రోథ ఏష
రజోగుణసముద్భవః, మహాశనో మహాపాప్తా విధ్వేసమిహ వైరిణమ్. 3౭. ధూమే
నావ్రియతే వహ్నిర్యథాదర్శో మలేన చ, యథోల్లేనావృతో గర్భస్తథా తేనేద
మావృతమ్. 3౮. ఆవృతం జ్ఞానమేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా, కామరూపేణ
స్థితస్య నిధనం మరణమపి శ్రేయః. పరధర్మే స్థితస్య జీవితాత్, కస్తాత్, పరధర్మో
భయావహః సరకాదిలక్షణం భయమావహతీతి. 3౯. యద్యవ్యసర్థమూలం
ధ్యాయతో విషయా రాగద్వేషా హ్యస్య పరిపంథినాని చోక్తం విజ్ఞప్తమనవ
ధారితం చ యదుక్తం తత్సంక్షిప్తం నిశ్చితం చేతమేవేతి జ్ఞాతుమిచ్ఛా అర్జున
ఉవాచ జ్ఞాతే హి తస్మి తదచ్యేదాయ యత్నం కుర్యామితి. అథేతి. అథ కేన
హేతుభూతేన ప్రయుక్తస్య రాజ్ఞేవ భృత్యః ఆయం పాపం కర్త చరతి ఆచరతి
పూరుషః పురుషః స్వయమనిచ్చన్నపి, హే వాస్తేయ, బలాదివ నియోజితః, రాజ్ఞే
వేత్సుక్తో దృష్టాంతః. 3౬. శృణు తం వైరిణం సర్వానర్థకరం యం త్వం పృచ్ఛ
సీతి. శ్రీభగవానువాచ. శ్లో. విశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసశ్చియః,
జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ చక్షణం భగ ఇతిరణా, ఇతి విశ్వర్యాదిషట్కం యస్మి
వాసుదేవే నిత్యమప్రతిబంధేన సామస్త్యేన చ వర్తతే. శ్లో. ఉత్పత్తిం ప్రళయం
చైవ భూతానామాగతిం గతిం, వేత్తి విద్యానువిద్యాం చ స వాచ్యో భగవా
నితి, ఉత్పత్త్యాదివిషయవిజ్ఞానం చ యస్య స వాసుదేవో వాచ్యో భగవానితి.
కామ ఇతి. కామ ఏష ఏవ సర్వలోకశత్రుః, అన్నిమిత్రా సర్వానర్థప్రాప్తిః
ప్రాణినాం స ఏష కామః ప్రతిహతః కేవలిత్ శ్రోథత్వేనైవ పరిణమతే, అతః
శ్రోథోఽవ్యేత ఏవ రజోగుణసముద్భవః, రజశ్చ తద్గుణశ్చ రజోగుణః స సము
ద్భవో యస్య స కామో రజోగుణసముద్భవః, రజోగుణస్య వా సముద్భవో
రజోగుణసముద్భవః, కామో హ్యుద్భూతో రజః ప్రతిపురుషం ప్రవర్తయతి
తృప్తయా హ్యహంకారిత ఇతి దుఃఖినాం రజః కార్యే నేవాదా ప్రవృత్తానాం
ప్రలాసః శ్రూయతే, మహాశనః మహాదశనం యస్యేతి మహాశనః, అత ఏవ మహా
పాప్తా కామేన హి ప్రేరితః పాపం కరోతి, అతో విధ్వేసం కామం ఇహ సంసారే
వైరిణమ్. 3౭. కథం వైరితి దృష్టాంతైః ప్రత్యాయయితి. ధూమేనేతి. ధూమేన
సహజేనావ్రియతే వహ్నిః ప్రకాశాత్తతః అప్రకాశాత్తేన, యథా చాదర్శో
మలేన, యథోల్లేన చ జరాయుణా గర్భవేష్టనేన అవృతః అచ్ఛాదితో గర్భస్తథా
తేనేదమావృతమ్. 3౮. కిం పునస్తదిదం శబ్దవాచ్యం యత్కామేనావృతమిత్యు

కౌంతేయ దుష్పూరేణానలేన చ. ౩౯. ఇంద్రియాణి మనో బుద్ధిరస్యాధిష్ఠానము చ్యుతే, ఏతైర్విమోహయత్యేష జ్ఞానమావృత్య దేహీనమ్. ౪౦ తస్మాత్త్వమింద్రియాణ్యాదా నియమ్య భరతర్షభ, పాప్తానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనమ్. ౪౧. ఇంద్రియాణి పరాణ్యాహురింద్రియేభ్యః పరం మనః, మనసస్తు పరా బుద్ధిర్యో బుద్ధేః పరతస్తు సః. ౪౨. ఏనం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్యా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా, జహి శత్రుం మహాబాహూ కామరూపం దురాసదమ్. ౪౩.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - సప్తవింశోఽధ్యాయః.

చ్యుతే. అవృతమితి. అవృతం జ్ఞానమేతేన అవృతమేతేన జ్ఞానం, జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా, జ్ఞానీ హి పూర్వమేవ జానాతి అనేనాహమనర్థే ప్రయుక్త ఇతి, అతో దుఃఖి చ భవతి నిత్యమేవ తేనాసౌ జ్ఞానినో నిత్యవైరి న తు మూర్ఖస్య, న హి కామం తృప్తా కాలే మిత్రమివ పశ్యన్ తత్కార్యే దుఃఖే ప్రాప్తే జానాతి తృప్తయా వ్యాహం దుఃఖిత్యమాపాదిత ఇతి, న పూర్వమేవ, అతో జ్ఞానిన ఏవ నిత్యవైరి, కిం రూపేణ, కామరూపేణ కామ ఇచ్చైవ రూపమస్యేతి కామరూపః తేన. దుష్పూరేణ దుఃఖేన పూరణమస్యేతి దుష్పూరః తేనానలేన నాస్యాలంపర్యాప్తిర్విద్యుత ఇత్యనలః తేన చ. ౩౯. కి మధిష్ఠాయ చ పునః కామో జ్ఞానస్యావరణత్వేన వైరి సర్వస్య లోకస్యేత్యపేక్షయామాహ జ్ఞాతేహి శత్రోరధిష్ఠానే సుఖేన శత్రునిబర్తణం కర్తుం శక్యత ఇతి. ఇంద్రియాణీతి. ఇంద్రియాణి. మనోబుద్ధిశ్చ అస్య కామస్యాధిష్ఠానం ఆశ్రయః ఉచ్యతే, ఏతైరింద్రియాదిభిరాశ్రయైర్విమోహయతి వివిధం మోహయతి, ఏష కామః, జ్ఞానమావృత్య ఆచ్ఛాద్య, దేహీనం శరీరిణమ్. ౪౦. యత ఏనమ్. తస్మాదితి. తస్మాత్త్వమింద్రియాణ్యాదా పూర్వమేవ నియమ్య భరతర్షభ, పాప్తానం కామం ప్రజహి హి పరిత్యజ, ఏనం ప్రకృతం వైరిణం, జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం, జ్ఞానం శాస్త్రతః ఆచార్యతశ్చ ఆత్మాదీనామవబోధః, విజ్ఞానం విశేషత స్తదర్థానుభవః, తయోర్జ్ఞానవిజ్ఞానయోః శ్రేయః ప్రాప్తిహేతోస్సర్వాశనం నాశకరస్తు నాశనం ఆత్మనః పరిత్యజేత్పర్థః ౪౧. ఇంద్రియాణ్యాదా నియమ్య కామం శత్రుం జహీత్యుక్తం తత్ర కిమాశ్రయః కామం జహ్యేదిత్యుచ్యతే. ఇంద్రియాణీతి. ఇంద్రియాణి శ్రోత్రాదీని పంచ, దేహం ఘ్రాలం బాహ్యం పరిచ్ఛిన్నం చాపేక్ష్య సౌత్కర్యం తస్థిత్యవ్యాపిత్వాద్యపేక్షయా పరాణి ప్రకృష్టాన్యాహః పండితాః, తథేంద్రియేభ్యః పరం మనః సంకల్పాత్పరం, తథా మనసస్తు పరా బుద్ధిర్విశ్వయాత్మికా, తథా యస్సర్వదృశ్యేభ్యో బుద్ధ్యంతే భ్యోహంతరా యం దేహీనం ఇంద్రియాదిభిరాశ్రయైర్మయతః కామో జ్ఞానావరణద్వారేణ

శ్రీభగవానువాచ—ఇమం వివస్వతే యోగం ప్రోక్తవానహమవ్యయమ్, వివస్వాగ్ మనవే ప్రాహ మనురిత్యోకవే బ్రహ్మవీత్. ౧. ఏవం పరంపరాప్రాప్తమిమం రాజర్షయో విదుః, సకాలేనేహ మహతా యోగో నష్టః పరంతపః. ౨. స ఏవాయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః, భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం మోహయతీత్యుక్తం, బుద్ధేర్బ్రహ్మ పరమాత్మా. ౪౨. ఏవమితి. ఏవం బుద్ధేః పరం ఆత్మానం బుధ్యా జ్ఞాత్వా, సంస్తభ్య సమ్యక్ స్తంభనం కృత్వా ఆత్మానం స్వేనైవాత్మనా సమ్యక్సమాధాయేత్సర్వః, జహేయం శత్రుం, హే మహాబాహో, కామయాపం, దురాసదం దుఃఖేసదః ఆసదనం ప్రాప్తిర్యస్య తం దురాసదం దుర్నిజ్ఞేయానేకవిశేషమితి. ౪౩.

ఇతి శ్రీనరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతా - భగవద్గీతాభాష్యే సప్తవింశోఽధ్యాయః.

యోయం యోగోఽధ్యాయద్వయేనోక్తో జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణస్సన్నాప్తయః, కర్మ యోగోహయో యస్మిన్ వేదార్థః. పరిసమాప్తః, ప్రవృత్తిలక్షణో నివృత్తిలక్షణ శ్చ గీతాసు చ సర్వాసు అయమేవ యోగో వివక్షితో భగవతా అతః పరిసమాప్తం వేదార్థం మన్వానః తం సంశకథనేన సౌతి—, శ్రీభగవానువాచ—ఇమ మితి. ఇమమధ్యాయద్వయేనోక్తం యోగం, వివస్వతే ఆదిత్యాయ, సర్గాదా ప్రోక్తవానహమవ్యయం, జగత్పరిపాలయితృణాం క్షత్రియాణాం బలాధానాయ, తేన హి యోగబలేన యుక్తాస్సమర్థా భవంతి బ్రహ్మక్షత్రే పరిరక్షితుం, బ్రహ్మక్షత్రే పరిపాలితే జగత్పరిపాలయితుం ఆలం అవ్యయం అవ్యయఫలత్వాత్, న హ్యస్య యోగస్య సమ్యగ్దర్శననిష్ఠా లక్షణ్య మోక్షాఖ్యం ఫలం వ్యేతి, స చ వివస్వాగ్ మనవే ప్రాహ, మనురిత్యోకవే న్యపుత్రాయ ఆదిరాజా యాబ్రహ్మవీత్. ౧. ఏవమితి ఏవం క్షత్రియపరంపరాప్రాప్తమిమం, రాజర్షయః. రాజానశ్చ తే ఋషయశ్చేతి తే రాజర్షయో విదుః ఇమం యోగం, స యోగః ఇహ లోకే కాలేన మహతా దీర్ఘే, నష్టః విచ్ఛిన్నసంప్రదాయస్సంవృత్తః. హే పరంతప, అత్తేనో విపక్షధూతాః పరా ఇత్యుచ్యంతే తాన్ శౌర్య తేజోభిః గభస్తేభిః భానురివ తాపయంతి పరంతపః. శత్రుతాపన ఇత్యర్థః. దుర్బలానజితేంద్రియాన్ప్రాప్య నష్టం యోగముపలభ్య, లోకం చ పురుషార్థసంబంధినం. ౨. స ఇతి. స ఏవాయం మయా తే తుభ్యం అద్యయోగః ప్రోక్తః, పురాతనః సనాతనః. భక్తోఽసి మే సఖా చాసీతి, రహస్యం, హి యస్మాత్ ఏతదుత్తమం, యోగజ్ఞానమిత్యర్థః. ౩.

హ్యేతదుత్తమమ్. ౩. అర్జున ఉవాచ—అవరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః, కథమేతద్విజానీయాం త్వమాదా ప్రోక్తవానీతి ౪. శ్రీభగవానువాచ—బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున, తాన్యహం వేద సర్వాణి న తస్య వేథ్య పరం తవ. ౫. అజోఽపి సన్నవ్యయాత్తా భూతానామీశ్వరోఽపి సకా, ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సంభవామ్యుత్తమాయయా. ౬. యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత, అభ్యుత్థానముధర్మస్య తదాత్తానం సృజామ్యహమ్. ౭. పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగే

భగవతా విప్రతిపిద్యమిదముక్తమితి మాభూత్సుచిద్బుద్ధిరితి తత్పరిహారార్థం చోద్యమివ కుర్వన్నర్జున ఉవాచ.—అవరమితి. అవరం అర్వాక్, పశుదేవస్య గృహే భవతో జన్మ, పరం పూర్వం, సగ్గాదా జన్మ ఉత్పత్తి. వివస్వతః ఆదిత్యస్య, తత్సకథమేతద్విజానీయాం, అవిరుద్ధార్థతయా, యస్త్య మాదౌ ప్రోక్తవానియం యోగం స ఏవేదానీం మన్యాం ప్రోక్తవానసీతి. ౪. యా వాసుదేవే అసీశ్వరా సర్వజ్ఞా శంకా మూఢాణాం తాం పరిహరక భగవానువాచ, యదగ్ధో హ్యర్జునస్య ప్రశ్నః. బహూనీతి. బహూని మే వ్యతీతాని అతిక్రాంతాని జన్మాని తవ చ, హే అర్జున. తాన్యహం వేద జానామి సర్వాణి, న తస్య వేథ్య తస్య న జానీమే. ధర్మాధర్మాదిప్రతిబద్ధజ్ఞానశక్తిత్వాత్, అహం పునర్నిత్య శుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావ త్యాదినావరణజ్ఞానశక్తిరితి వేదాహం, హే పరంతవ. ౫. కథం తర్హి తవ నిత్యే శ్వరస్య ధర్మాధర్మాభావే, జన్మే త్యుచ్యతే. అజ ఇతి. అజోఽపి జన్మరహితోఽపి సకా, తథా అవ్యయాత్తా అక్షిణజ్ఞానశక్తిస్వభావోఽపి సకా, తథా భూతానాం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యంతానాం ఈశ్వరోఽపి ఈశసశీలోఽపి సకా, ప్రకృతిం మమ వైష్ణవీం మాయాం త్రిగుణాత్మికాం, యస్యావశే సర్వమిదం జగద్వర్తతే యయా మోహితం జగత్సత్ స్వమాత్మానం వాసుదేవం న జానాతీతి తాం ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ వశీకృత్య, సంభవామి దేహవాకా, జాత ఇవ, ఆత్మమాయా ఆత్మనో మాయయా, న పరమార్థతో లోకవత్. ౬. తచ్చ జన్మ కదా కిమర్థం చేత్యుచ్యతే. యదేతి. యదాయదా హి ధర్మస్య గ్లానిర్వానిః పర్వాశ్రమాదిబిక్షుణ్యప్రాణినామభ్యుదయనిశ్రేయసాధనస్య, భవతి భారత, అభ్యుత్థానముద్భవః అధర్మస్య, తదా తదా ఆత్మానం సృజామ్యహం మాయయా. ౭. కిమర్థం. పరిత్రాణాయ యేతి. పరిత్రాణాయ పరిరక్షణాయ, సాధూనాం సన్సారస్థానాం, వినాశాయ చ దుష్కృతాం పాపకారిణాం, కిం చ, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ ధర్మస్య సమ్యక్ స్థాపనం ధర్మసంస్థాపనం తదర్థం, సంభవామి యుగేయుగే ప్రతియుగంతత్. ౮. జన్మేతి.

యుగే.౮. జన్మకర్త చ మే దివ్యమేవం యో వేత్తి తత్త్వతః, త్యక్త్వా దేహం పున
ర్జన్త నైతి మామేతి సోఽర్హుః. ౯. వీతరాగభయక్రోధా మన్మయా మాముపాశ్రి
తాః, బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావమాగతాః.౧౦. యే యథా మాం ప్రప
ద్యంతే తాం స్తుతైవ భజామ్యహమ్, మమ వర్తమానవర్తంతే మనుష్యాః పార్థ సర్వ
శః. ౧౧. కాంక్షంతః కర్మణాం సిద్ధిం యజంత ఇహ దేవతాః, క్షిప్రం హి మాను

జన్మ మాయారూపం, కర్మ చ సాధూనాం పరిత్రాణాది, మే మమ, దివ్యం అప్రా
కృతమైశ్వర్యం, ఏవం యథోక్తం, యో వేత్తి, తత్త్వతః తత్త్వేన యథావత్,
త్యక్త్వా దేహమిమం, పునర్జన్త పునరుత్పత్తిం, నైతి న ప్రాప్నోతి, మామేతి ప్రా
ప్నోతి, స ముచ్యతే, అర్హుః. ౯. నైష మోక్షమార్గః ఇదానిం ప్రవృత్తః కిం తర్హి
పూర్వమపి. వీతేతి. వీతరాగభయక్రోధాః రాగశ్చ భయం చ క్రోధశ్చ వీతాః
యేభ్యస్తే, మన్మయాః బ్రహ్మవిదః ఈశ్వరాభేదదర్శినః, మా మేవ చ పరమేశ్వర
ముపాశ్రితాః, కేవలజ్ఞానసిద్ధా ఇత్యర్థః. బహవః అనేకే, జ్ఞానతపసా జ్ఞానమేవ
పరమాత్మవిషయం తపః తేన జ్ఞానతపసా, పూతాః పరాం శుద్ధిం గతాస్సంతః.
మద్భావమీశ్వరభావం మోక్షమాగతాస్సమనుప్రాప్తాః. ఇతరతపోనిరపేక్షాః
జ్ఞానసిద్ధా ఇత్యస్య లింగం జ్ఞానతపసేతి విశేషణం. ౧౦. తవ తర్హిరాగిద్వేషా స్తః
యతః కేభ్యశ్చిదేవ ఆత్మభావం ప్రయచ్ఛసి న సర్వేభ్య ఇత్యుచ్యతే. య ఇతి.
యే యథా యేన ప్రకారేణ, యేన ప్రయోజనేన, యత్ఫలాధితయా, మాం
ప్రపద్యంతే, తాం స్తుతైవ తత్ఫలదానేన, భజామి అనుగృహ్యమీత్యేతత్, అహం
తేహం మోక్షం ప్రత్యనర్థిత్యాత్, న హ్యేకస్య ముముక్షుత్వం ఫలాధిత్యం చ
యగపత్సంభవతి, అతో యే యత్ఫలాధినః తా తత్ఫలదానేన, యే యథోక్త
కారిణస్తస్వఫలాధికో ముముక్షువత్ప్రతా జ్ఞానప్రదానేన, యే జ్ఞానినః సన్న్యా
సిసో ముముక్షువత్ప్రతా స్తోక్తప్రదానేన, తథా అర్తానామూర్తి హరణేన, ఇత్యేవం
యథాప్రపద్యంతే యే, తాం స్తుతైవ భజామీత్యర్థః. శ్రు. “తం యథా యథో
పాసతే తం తం మేవ ఫలం లభత” ఇతిశ్రుతేః, న పునః రాగద్వేషనిమిత్తం మోహ
నిమిత్తం వా కంచిద్భజామి, సర్వభాపి సర్వావస్థస్య మమేశ్వరస్య వర్త మార్గమ
నువర్తంతే, మనుష్యాః యత్ఫలాధితయా యస్మిన్ కర్మణి అధికృతాః యే ప్రవర్తం
తే తే మనుష్యాః ఉచ్యంతే పార్థ, సర్వశః సర్వప్రకారైః. ౧౧. యది తవేశ్వర
స్య రాగద్వేషాభావాత్ సర్వప్రాణేష్వనుజిఘ్నుత్వాం తుల్యాయాం సర్వఫల
ప్రదానసమర్థే. చ త్వయి సతి, వాసుదేవ స్సర్వమితి వాస్తవజ్ఞానేనైవ ముముక్షువ
స్సంతః కష్టాత్త్వామేవ సర్వేన ప్రపద్యంత ఇతి శృణు తత్ర కారణం. కాంక్షంతఇతి.

మే లోకే సిద్ధిర్భవతి కర్తజా. ౧౨. చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్తవిభాగశః, తస్య కర్తారమపి మాం విద్ధ్యకర్తారమవ్యయమ్. ౧౩. న మాం కర్తాణి లింపంతి న మే కర్తృఫలే స్పృహ, ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్తభిర్న స బధ్యతే.

కాంతంతః ప్రార్థయంతః. కర్తజాం సిద్ధింఫలనిష్పత్తిం, యజంతే, ఇహ అస్మి లోకే, దేవతాః ఇంద్రాగ్నోద్వాహి. శ్రు. “అథ యోన్యాం దేవతాముపాస్తేఽన్యో హమస్తీతిసవేద యథా వశురేవగం సదేవానా”మితి శ్రుతేః. తేషాం భిన్న దేవతాయాజనాం ఫలకాంతీణాం క్షిప్రం కీఘ్రిం. హి యస్తాత్ మానుషే లోకే మనుష్యలోకే హి శాస్త్రాధికారాత్ క్షిప్రం మానుషే లోక ఇతి విశేషణాత్ అన్యేషు కర్తఫలసిద్ధిం దర్శయతి భగవాన్, మానుషేలోకే, వర్ణాశ్రమాదికర్తాధికార ఇతి విశేషః, తేషాం వర్ణాశ్రమాద్యధికారిణాం కర్మిణాం ఫలసిద్ధిః, క్షిప్రం భవతి, కర్తజా కర్తణోజాతా. ౧౨. మానుష ఏవ లోకే వర్ణాశ్రమాదికర్తాధికారి నాన్యేషు లోకేషుతి నియమః కిం నిహిత ఇతి, అథవా, వర్ణాశ్రమాదిప్రవిభాగోపేతా మనుష్యాః మమ వర్తానువర్తంతే సర్వశ ఇత్యుక్తం, కస్తాత్మనః కారణాత్, నియమేన తప్తేన వర్తానువర్తంతే, నాన్యన్యేత్యుచ్యతే. చాతుర్వర్ణ్యమితి. చత్వారి ఏవ వర్ణాశ్చాతుర్వర్ణ్యం, మయేశ్వరేణ సృష్టముత్పాదితం, గుణకర్తవిభాగశః గుణవిభాగశః, కర్తవిభాగశశ్చ, గుణాస్పత్త్వరజస్తమాంసి, తత్ర సాత్వికస్య, సత్త్వప్రధానస్య బ్రాహ్మణస్య, శమోదమస్తప ఇత్యాదీని కర్తాణి, సత్త్వోపసర్జనస్య రజః ప్రధానస్య క్షత్రియస్య శౌర్యతేజః ప్రభృతీని కర్తాణి, తమ ఉపసర్జనస్య రజః ప్రధానస్య వైశ్యస్య కృష్యాదీని కర్తాణి, రజ ఉపసర్జనస్య తమః ప్రధానస్య శూద్రస్య శుశ్రూషైక మేవ కర్తేతి, ఏవం గుణకర్తవిభాగశ్చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టమిత్యర్థః. తచ్చేదం చాతుర్వర్ణ్యం నాన్యేషు లోకేషు, అతో మానుషే లోక ఇతి విశేషణం, హంత, తస్మి, చాతుర్వర్ణ్యస్య సగ్రాహే కర్తజా, కర్తృత్వాత్, తత్ఫలేన యుజ్యసే, అతో న తస్మి, నిత్యముక్తో, నిత్యశ్చేత్సర ఇత్యుచ్యతే, యద్యపి మాయాసంవ్యహారేణ తస్య కర్తజా కర్తారమపి సంతం, మాం, ధరమార్థతో విద్ధ్యకర్తారం, అత ఏవ చావ్యయం అసంసారిణం చ మాం విద్ధి. ౧౩. యేషాం తు కర్తజాం కర్తారం మాం మన్యసే, పరమాగ్రతః తేషామకర్తైవాహం యతః నేతి. న మాం తాని కర్తాణి లింపంతి, దేహాద్యారంభకత్వేన అహంకారాభావాత్, న చైతేషాం కర్తజాం ఫలే, మే మమ స్పృహ తృష్ణా, యేషాం తు సంసారిణాం అహం కర్తేత్యభిమానః కర్తసు స్పృహ చ, తత్ఫలేషు, తాన్ కర్తాణి లింపంతీతి చ యుక్తం, తదభావాన్న మాం తాని కర్తాణి లింపంతీత్యేవం యోఽ

౧౪. ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్త పూర్వైరపి ముముక్షుభిః, కురు కర్తవ్య తస్మాత్త్వం పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్. ౧౫. కిం కర్త కిమకర్తేతి కవయోప్యత్ర మోహితాః, తత్తే కర్త ప్రవత్యోమి యత్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యనేఽశుభాత్. ౧౬. కర్తవ్యో హ్యపి బోధవ్యం బోధవ్యం చ వికర్తణః, అకర్తణశ్చ బోధవ్యం గమానా కర్తవ్యో గతిః. ౧౭. కర్తవ్యకర్త యః పశ్యేదకర్తణి చ కర్తయః, స బుద్ధిమాన్మనుష్యేషు స న్యోఽపి మామాత్మత్యేనాభిజానాతి, నాహం కర్తా న మే కర్తృఫలే స్ఫుహేతి, స కర్తృభిర్న బధ్యతే, తస్మాప్సి న దేహాద్యారంభకాణి కర్తాణి భవంతీత్యర్థః, నాహం కర్తా న మే కర్తృఫలే స్ఫుహేతి. ౧౮. ఏవమితి ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్త పూర్వైరప్యతిక్రాంతైః ముముక్షుభిః, కురు కర్తవ్య తస్మాత్త్వం, న తూష్ణిమాసనం, నాపి సన్నాసః కర్తవ్యః, తస్మాత్త్వం పూర్వైరప్యనుష్ఠితత్వాత్, యద్యజ్ఞః ఆత్మశుద్ధ్యర్థం, తత్త్వవిచ్ఛేదోగ్రహారం, పూర్వైర్వనకాదిభిః, పూర్వతరం కృతం నాథునా కృతం నిర్వర్తితమ్. ౧౯. నన్నత్ర కర్తచేత్కర్తవ్యం త్వద్వచనాదేవ కఠోమ్యహం, కిం విశేషితేన పూర్వైః పూర్వతరం కృతమిత్యవ్యతే, యస్తాన్తహర్వైషమ్యం కర్తణి కథమ్. కిమితి. కిం కర్త కిం వా అకర్తేతి. కవయో మేథావిసోఽపి ఆత్ర ఆస్తిస్కర్తాకర్తవిషయే మోహితాః. మోహం గత్యాతత్ ఆ తస్మై, అహం కర్తాకర్త చ ప్రవత్యోమి, యత్ జ్ఞాత్వా కర్తాది, మోక్ష్యనే అశుభా త్సంసారాత్. ౧౬. న చైతత్త్వయా మంతవ్యం, కర్తనామ దేహాదిచ్ఛేదా లోక ప్రసీధం, అకర్త చ తదక్రియా తూష్ణిమాసనం, కిం తత్ర బోధవ్యమితి కస్తాత్ ఉచ్యతే. కర్తణ ఇతి. కర్తణః శాస్త్రవిహితస్య, హి యస్తాదప్యస్తి బోధవ్యం, బోధవ్యం చాన్యేవ వికర్తణః ప్రతిషిద్ధస్య, తథా అకర్తణశ్చ, తూష్ణింభావస్య బోధవ్యమస్తితి, త్రిష్యపి ఆస్తిత్యభ్యాహారః కర్తవ్యః. యస్తాద్గమానా విషమా దుర్విజ్ఞేయా, కర్తణ ఇత్యుపలక్షణార్థం, కర్తాదీనాం కర్తాకర్తవికర్తణాం గతిర్యాథాత్వం, తత్త్వమిత్యర్థః. ౧౭. కిం పునస్తత్త్వం కర్తాదేః యద్యోధవ్యం వత్యోమితి, ప్రతిజ్ఞాతం తదుచ్యతే. కర్తణితి. కర్తణి క్రియత ఇతి కర్త వ్యాపారమాత్రం తస్మిన్కర్తణి, అకర్త కర్తాభావం, యః పశ్యేత్, అకర్తణి చ కర్తా భావే కర్తృతంత్రత్వాత్ ప్రవృత్తినివృత్త్యోః వస్త్యప్రాప్త్యేవ హి సర్వక్రియా కారకాదివ్యవహారో విద్యాభూమా వేవ కర్త యః పశ్యేత్ పశ్యతి, స బుద్ధి మాన్ మనుష్యేషు, స యుక్తో యోగీ చ, కృత్స్నకర్తకృత్, సమస్తకర్తకృచ్ఛ స ఇతి స్థూయతే కర్తాకర్తణోరితరేతరదర్శి సను కిమిదం విరుద్ధముచ్యతే, కర్తవ్య కర్త యః పశ్యేదకర్తణి చ కర్తయ ఇతి, న హి అకర్త కర్తస్యాత్ కర్తవా తథా

అకర్త, తత్ర కథం విరుద్ధం పశ్యేద్బ్రహ్మ స అకర్తైవ పరమార్థతః సత్కర్తవదవభా
సతే మూఢదృష్టిర్లోకస్య, తథా కర్తైవ అకర్తవత్, తత్ర యథాభూతదర్శనార్థ
మాహ భగవాన్, కర్తణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యాది. అతో న విరుద్ధం, బుద్ధిమత్త్వా
ద్యుపపత్తేశ్చ బోధవ్యమితి చ యథాభూతముచ్యతే, న చ విపరీతజ్ఞానాదశుభా
న్వోఽణం స్యాత్, యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యనేశుభాదితి చోక్తం తస్మాత్కర్తా
కర్తణీ విపర్యయేణ గృహీతే ప్రాణిభిః తద్విపర్యయగ్రహణనివృత్త్యర్థం భగవ
తో వచనం, కర్తణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యాది, చాత్ర కర్తాధికరణం అకర్తాస్తి,
కుండే బదరాణివ, నాఽప్యకర్తాధికరణం కర్త, అభావత్వాదకర్తణః. అతో విపరీత
గృహీతే ఏవ కర్తాకర్తణీ, తాకికైర్యథా మృగత్పృష్ఠికాయాముదకం, శుక్తికా
యాం రజతం, నను కర్తకర్తైవ సర్వేషాం న క్వచిద్వ్యభిచరతి తన్న నౌఘస్య నా
విగచ్ఛంత్యాం తటస్థేష్వగతిషు సగేషు ప్రతికూలగతి దర్శనాద్ధూరే, చక్షుషా
సన్నికృష్టేషు గచ్ఛతుః చైత్రమైత్రాదిజనసంఘేషు గత్యభావదర్శనాత్, ఏవమి
హాప్యకర్తణీ కర్తదర్శనం కర్తణీ చ అకర్తవిపరీతదర్శనం యేన తస్మిన్కారణార్థం
ఉచ్యతే. కర్తణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యాది, తదేతదుక్తప్రతిపచనమవ్యసకృత్ అత్యంత
విపరీతదర్శనభావితతయా మోముహ్యమానో లోకః శ్రుతమవ్యసకృత్తత్త్వం
విస్తృత్య విస్తృత్య మిథ్యాప్రసంగమవతార్యావతార్య చోదయతీతి పునరుత్తర
మాహ భగవాన్ దుర్విజ్ఞేయత్వం చాలక్య వస్తుసః, అవ్యక్తోఽయమచింత్యో
ఽయం న జాయతే మ్రియత ఇత్యాదినా ఆత్మని కర్తాభావః శ్రుతిస్తృతిన్యాయప్ర
సిద్ధః ఉక్తః వక్ష్యమాణశ్చ, తస్మిన్నాత్మని కర్తాభావే అకర్తణీ కర్తవిపరీతదర్శనమ
త్యంతరూఢం యతః కిం కర్త కిమకర్తేత్యత్ర కవయోఽపి మోహితాః దేహశ్రయం
కర్త ఆత్మన్యథ్యారోప్య అహం కర్తా మమైతత్కర్త మయాస్య ఫలం భోక్తవ్య
మితి చ తథాహం తూష్ణీం భవామి యేనాహం నిరాయాసః అకర్తా సుఖి స్యా
మితి కార్యకరణాశ్రయం వ్యాపారోపరమం తత్కృతం చ సుఖత్యేమాత్మన్యథ్యా
రోప్య న కరోమి కించిత్తూష్ణీం సుఖమాస ఇత్యభిమన్యతే లోకః తత్రైవం లోకస్య
విపరీతదర్శనావసయనాయాహ భగవాన్ కర్తణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యాది, ఆత్ర చ
కర్తకర్తైవ సత్కార్యకరణాశ్రయం కర్తరహితే ఆత్మని అవిక్రియే సర్వైరధ్యస్తం
యతః పండితోఽభ్యహం కరోమితి మన్యతే, తత ఆత్మసమవేతతయా సర్వలోక
ప్రసిద్ధే కర్తణీ నదీకూలస్థేష్వివ వృక్షేషు గతిప్రాతిలోమ్యేన అకర్తకర్తాభావం
యథా భూతగత్యభావమివ వృక్షేషు యః పశ్యేత్, అకర్తణీ చ కార్యకరణవ్యా
పారోపరమే కర్తవదాత్మన్యథ్యారోపితే తూష్ణీమకర్తా సుఖమాస ఇత్యహంకా

రాభిసంధిహేతుత్వాత్తస్మిన్నకర్తణి చ కర్త యః పశ్యేత్, య ఏవం కర్తాకర్తవిభా
గజ్ఞః స బుద్ధిమాన్ పండితః మనుష్యేషాం స యంతో యోగీ కృత్స్నకర్తకృచ్ఛ సః
అశుభాన్తోక్షితః కృతకృత్వో భవతీత్యర్థః. ఆయం శ్లోకః అన్యథా వ్యాఖ్యాతః
క్షత్రియైః. కథం నిత్యానాం కిల కర్తణాం ఈశ్వరాథ్యే నానుష్ఠీయమానానాం ఫలా
భావాత్ అకర్తాణి తాన్యవ్యంతే గాణ్యావృత్త్యా తేషాం చాకరణం అకర్త తచ్చ
ప్రత్యవాయఫలత్వాత్ కర్తోచ్యతే గౌడ్యేన వృత్త్యా, తత్ర నిత్యే కర్తణి అకర్త
యః పశ్యేత్ ఫలాభావాత్, యథా ధేనురపి గౌరగౌరీత్యవ్యతే షీరాభ్యం
ఫలం స ప్రయచ్ఛతీతి; తద్వత్ తథా నిత్యాకరణే త్వకర్తణి కర్త యః పశ్యేత్
సరకాదిప్రత్యవాయఫలం ప్రయచ్ఛతీతి, నైతద్వ్యక్తం వ్యాఖ్యానమేవం జ్ఞానాదశు
భాన్తోక్షానుపపత్తే యద్ జ్ఞాత్వా మోక్ష్యనేఽశుభాదితి భగవతోక్తం బాధ్యేత.
కథం ? నిత్యానామనుష్ఠానాదశుభాత్సన్నామ మోక్షణం స తు తేషాం ఫలా
భావజ్ఞానాత్, స హి నిత్యానాం ఫలాభావజ్ఞానమశుభముక్షిఫలత్వేన చోదితం
నిత్యకర్తజ్ఞానం వా స చ భగవంతైచేహోక్తం ఏతేన అకర్తణి కర్తదర్శనం ప్రత్యుక్తం
స హ్యకర్తణి కర్తేతి దర్శనం కర్తవ్యతయేహ చోద్యతే, నిత్యస్య తు కర్తవ్యతా
మాత్రం స చ అకరణాన్నిత్యస్య ప్రత్యవాయో భవతీతి విజ్ఞానాత్ కించిత్ఫలం
స్యాత్, నాపి నిత్యాకరణం జ్ఞేయత్వేన చోదితం నాపి కర్తాకర్తేతి మిథ్యాదర్శనాద
శుభాన్తోక్షణం బుద్ధిమత్ప్రయోగతా కృత్స్నకర్తకృత్స్నరూపం చ ఫలముపపద్యతే,
స్తుతిర్వా మిథ్యాజ్ఞానమేవ హి సాక్షాదశుభస్వరూపం తతోఽన్యస్సాదశుభాన్తో
క్షణం స హి తమస్తమసో నివర్తకం భవతి, నను కర్తణి యదకర్తదర్శనం అకర్తణి
వా కర్తదర్శనం చేన్న తస్మిథ్యాజ్ఞానం కిం తర్హి గౌణం ఫలాభావభావనిమిత్తం స
కర్తాకర్తవిజ్ఞానాదపి గౌణాత్ఫలస్యాశ్రవణా న్నాపిశ్రుతవోన్యశ్రుతకల్పనయా
కశ్చిద్విశేష ఉపలభ్యతే, స్వశబ్దేనాపి శక్యం వత్తుం నిత్యానాం కర్తణాం ఫలం
నాస్తి అకరణాచ్చ తేషాం సరకపాతః స్యాదితి తత్ర వ్యాజేన పరవ్యామోహరూ
పేణ కర్తణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యాదినా కిం తత్రైవం వ్యాచక్షణేన భగవతో
వాక్యం లోకవ్యామోహార్థమితి వ్యక్తం కల్పితం స్యాత్, నచైతచ్ఛబ్దరూపేణ
వాక్యేన రక్షణీయ్యం పన్ను నాపి శబ్దాంతరేణ పునఃపునరుచ్యమానం సుబోధం
స్యాదిత్యేవం వత్తుం యుక్తం, “కర్తణ్యేవాధికారః” ఇత్యత్ర సస్ఫుటతర ఉల్లోఽర్థః
స పునర్వక్తవ్యో భవతి సర్వత్ర చ ప్రశస్తం బోధవ్యం కర్తవ్య మేవ చ, స చ
నిష్ప్రయోజనం బోధవ్యవిత్కృత్యతే, స చ మిథ్యాజ్ఞానం బోధవ్యమితి తత్ప్ర
త్యుపస్థాపితం వా వస్తాభాసం, నాపి నిత్యానామకరణాదభావాత్ప్రత్యవాయ

యుక్తః కృత్స్నకర్తృకృత్. ౧౮. యన్య సర్వే సమారంభాః కామసంకల్పవర్జితాః, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుః పండితం బుధాః. ౧౯. త్యక్త్వా కర్మఫలాసంగం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః, కర్తృణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి సః. ౨౦. నిరాశీ

భావోత్పత్తిర్నాసతో విద్యతే భావ ఇతి కథమసతస్సజ్జాయేతేతి చ అసతస్సజ్జన్త ప్రతిషేధాదసతః సదుత్పత్తిం బ్రువతా అసదేవ సద్భవేత్ సచ్చాసద్భవేత్ ఇత్యుక్తం స్యాత్, తచ్చాయుక్తం, సర్వప్రమాణవిరోధాత్, న చ నిష్ఫలం విద థ్యాత్ కర్మశాస్త్రం దుఃఖరూపత్వాత్. దుఃఖస్య చ బుద్ధిపూర్వకతయా కార్య త్యానుబవత్తేస్తదకరణే చ సరకసాతాభ్యుపగమాత్ అనర్థాయై వోభయథాపి కరణే చాకరణేఽపి చ శాస్త్రం నిష్ఫలం కల్పితం స్యాత్ స్యాభ్యుపగమవిరోధశ్చ నిత్యం నిష్ఫలం కర్తేత్యభ్యుపగమ్యమోక్షఫలాయేతి బ్రువతేస్తస్మాద్యథా శ్రుత ఏవార్థః కర్తృణ్య కర్తృయః పశ్యేదిత్యాదేస్తథా చ వ్యాఖ్యాతోఽస్తాభిః శ్లోకః. ౧౮. తదేతత్ కర్తాదావకర్తాదిదర్శనం స్తూయతే. యస్యేతి. యస్య యథోక్తదర్శన సుర్వే యావంతః సమారంభాః సర్వాణి కర్తాణి సమారంభ్యంత ఇతి సమా రంభాః, కామసంకల్పవర్జితాః కామైః తత్కారణై స్సంకల్పైశ్చ వర్జితాః, ముక్తైవ చేష్టామూత్రా అనుష్ఠీయంతే ప్రవృత్తేన చేల్లోకసంగ్రహార్థం నివృత్తేన చేష్టినమా త్రార్థం, తం జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం కర్తాదావకర్తాదిదర్శనం జ్ఞానం తదేవాగ్నిః తేన జ్ఞానాగ్నినా దగ్ధాని కుభాకుభలక్షణాని కర్తాణి యన్య తమాహుః భగవద్ధతః పండితం, బుధాః బ్రహ్మవిదః, ౧౯. యస్తు కర్తాదావకర్తాదిదర్శి స ఆకర్తాదిదర్శనా దేవ నిష్కర్తా సన్నాసీ జీవనమాత్రచేష్టః కర్తృణి న ప్రవర్తతే, యద్యపి ప్రాగ్విచే కతః ప్రవృత్తః, యస్తు ప్రారంభకర్తాసన్నుతరకాలం ఉత్పన్నాత్తసమ్యగ్దర్శనస్యాత్, సర్వకర్తృణి ప్రయోజనమపశ్యన్ ససాధనం కర్తృ పరిత్యజత్వేవ స కుతశ్చిన్నిమి త్తాత్ కర్తృపరిత్యాగాసంభవే సతి కర్తృణి తత్ఫలే చ సంగరహితతయా స్వప్రయో జనాభావాల్లోకసంగ్రహార్థం పూర్వవత్కర్తృభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కించిత్కరోతి జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్తృత్వాత్తదీయం కర్తాకర్తైవ సంపద్యత ఇత్యేతమర్థం దర్శయిష్య న్నాహ. —త్యక్తేతి. త్యక్త్వా కర్మస్వభిమానం ఫలాసంగం చ, యథోక్తేన జ్ఞానేన, నిత్యతృప్తో నిరాకాంక్షో విషయేష్యిత్యర్థః, నిరాశ్రయః ఆశ్రయరహితః, ఆశ్రయో నామ యదాశ్రిత్య పురుషార్థం సీసాధయిషతి దృష్టాదృష్టేష్టఫలసాధనాశ్రయరహిత ఇత్యర్థః, తేనైవం భూతేన ప్రయోజనాభావాత్, ససాధనం కర్తృ త్యక్తవ్యమేవేతి ప్రాప్తే తతో నిర్గుణనాసంభవాత్ లోకసంగ్రహాచిక్షీర్షయా వాశిష్టవిగర్హణపరిణి హీర్షయా వా పూర్వవత్ కర్తృణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నిష్క్రియాత్తదర్శనసంపన్న

ర్యతచిత్తాత్తా త్యక్తనర్వపరిగ్రహః, శారీరం కేవలం కర్తృ కుర్వన్నాప్నోతి క్లిష్టి
 త్వాత్ నైవ కించిత్కరోతి సః. ౨౦ యః పునః పూర్వోక్తవిపరీతః ప్రాగేవ కర్తృ
 రంభాత్. బ్రహ్మణి సర్వాంతరే ప్రత్యగత్తాని నిష్క్రియే సంజాతాత్తదర్శనస్స
 దృష్టాదృష్టేష్టవిషయవిపరీతతయా దృష్టాదృష్టార్థే కర్తృణి ప్రయోజనమవశ్యో
 ససాధనం కర్తృ సన్న్యస్య శరీరయాత్రామాత్రచేష్టా యతిర్జ్ఞాననిష్ఠో ముచ్యత
 ఇత్యేతమర్థం దర్శయితుమాహ. —నిరాశీరితి. నిరాశీః నిర్గతా ఆశిషో యస్తాత్ స
 నిరాశీః, యతచిత్తాత్తా, చిత్తమంతఃకరణం, ఆత్మా బాహ్యకార్యకరణసంఘాతః,
 తావత్తావపి యతా సంయతా యేన స యతచిత్తాత్తా, త్యక్తనర్వపరిగ్రహః
 త్యక్తః సర్వపరిగ్రహో యేన సః, శారీరం శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం, కేవలం
 తత్రాచ్యభిమానవర్జితం, కర్తృ, కుర్వణ, నాప్నోతి, న ప్రాప్నోతి, క్లిష్టమం పాప
 మనిష్టయాపం, ధర్మం చ ముముక్షోరనిష్టయాపత్వాత్ ధర్మోఽపి క్లిష్టమేవ,
 తస్మాత్తాభ్యాం ముక్తో భవతి సంసారాన్ముక్తో భవతిత్యర్థః. శారీరం కేవలం కర్తే
 త్యత్ర కిం శరీరనిర్వర్త్యం శారీరం కర్తాభిప్రేతం, ఆహాన్సిత్ శరీరస్థితిమాత్ర
 ప్రయోజనం శారీరం కర్తేతి, కిం చాతః యది శరీరనిర్వర్త్యం శారీరం కర్తృ యది
 వా శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం శారీరం కర్తేత్యుచ్యతే, యదా శరీరనిర్వర్త్యం
 శారీరం కర్తాభిప్రేతం స్యాత్ తదా దృష్టాదృష్టప్రయోజనం కర్తృ ప్రతిషిద్ధమపి
 శరీరేణ కుర్వన్నాప్నోతి క్లిష్టమితి బ్రువతో విశుద్ధాభిధానం ప్రసజ్యేత, శాస్త్రీ
 యం చ కర్తృ దృష్టాదృష్టప్రయోజనం శరీరేణ కుర్వన్నాప్నోతి క్లిష్టమిత్యత్రాపి
 చ బ్రువతో ప్రాప్తప్రతిషేధప్రసంగః, శారీరం కర్తృ కుర్వన్నీతి విశేషణాత్ కేవల
 శబ్దప్రయోగాచ్చ వాఙ్మనోనిర్వర్త్యం కర్తృ విధిప్రతిషేధవిషయం ధర్మాధర్మశబ్ద
 వాచ్యం కుర్వన్నాప్నోతి క్లిష్టమిత్యుక్తం స్యాత్తత్రాపి వాఙ్మనోభ్యాం విహితా
 న్ముష్టానుజ్ఞే క్లిష్టప్రాప్తివచనం విరుద్ధమాపద్యేత, ప్రతిషిద్ధనేవాపద్యేఽపి భూతా
 ధానువాదమాత్రమనర్థకం స్యాత్, యదా తు శరీరస్థితిమాత్రప్రయోజనం శా
 రీరం కర్తాభిప్రేతం భవేత్తదా దృష్టాదృష్టప్రయోజనం కర్తృ విధిప్రతిషేధగమ్యం
 శరీరవాఙ్మనోనిర్వర్త్యమన్యదకుర్వం నైరేవ శరీరాదిభిః శరీరస్థితిమాత్రప్రయో
 జనం కేవలశబ్ద ప్రయోగాదహం కరోమిత్యభిమానవర్జితం శరీరాదిచేష్టామా
 త్రం లోకదృష్ట్యా కుర్వన్నాప్నోతి క్లిష్టమిత్యేవం భూతస్య పాపశబ్దవాచ్యక్లిష్ట
 మప్రాప్త్యసంభవాత్ క్లిష్టమం సంసారం న ప్రాప్నోతి, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధసర్వకర్తృత్వాత్
 ఆప్రతిబంధేన ముచ్యత ఏవేతి పూర్వోక్తసమ్యుద్గర్భన ఫలానువాద ఏవైవః,

వమ్. ౨౧. యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో ద్వంద్వాతీతో విమత్సరః, సమస్పిధావసిద్ధా
చ కృత్వాపి స నిబధ్యతే. ౨౨. గతసంగస్య ముక్తస్య జ్ఞానావస్థితచేతసః, యజ్ఞా
యాచరతః కర్త సమగ్రం ప్రవిలీయతే. ౨౩. బ్రహ్మర్పణం బ్రహ్మవిర్భుష్ణగ్నో
ఏవం శారీరం కేవలం కర్తేత్యస్యార్థస్య పరిగ్రహే నిర్వపద్యం భవతి. ౨౪. త్యక్త
సర్వపరిగ్రహస్య యతః అన్నాదే శృరీరస్థితీహేతోః పరిగ్రహస్యాభావాత్
యాచనాదినా శరీరస్థితీ కర్తవ్యతాయాం ప్రాప్తాయామ్. శ్లో. “అయాచితమ
సంక్లిప్తముపపన్నం యదృచ్ఛ” యేత్యాదినా వచనేనానుజ్ఞాతం యతేశ్వరీరస్థితీ
హేతోరన్నాదేః ప్రాప్తిద్యౌరం ఆవిష్కర్యన్నాహ. — యదృచ్ఛేతి. యదృచ్ఛా
లాభసంతుష్టః అప్రాధితోపసతో లాభో యదృచ్ఛాలాభః తేన సంతుష్టస్సంజాతా
లంప్రత్యయః, ద్వంద్వాతీతః ద్వంద్వైశ్చీతోష్టాదిభిరభివాన్యమానోఽప్యవిషణ్ణ
చిత్తః ద్వంద్వాతీత ఉచ్యతే, విమత్సరః విగతమత్సరః, నిరైర్విరబుద్ధిః, సమస్తులోఽ
యదృచ్ఛాలాభస్య సిద్ధావసిద్ధా చ, య ఏవం భూతో యతిరన్నాదేః శరీరస్థితీ
హేతోర్దాఖాలాభయోస్సమః హర్షవిపాదవర్జితః కర్తాదావకర్తాదిదర్శి యథా
భూతాత్మదర్శననిష్ఠస్య శరీరస్థితీమాత్రప్రయోజనే భిక్షుటనాదా కర్తణి శరీరాది
నిర్వర్త్యేనైవ కించిత్కరోమ్యహం గుణాగుణేషు వర్తంత ఇత్యేవం సదా పరిసం
చక్షుః ఆత్మనః కర్తృత్వాభావం పశ్యన్ నైవ కించిద్భిక్షుటనాదికం కర్త కరోతి
లోకవ్యవహారసామాన్యదర్శనేన తు రాక్షతైరేవ ఆరోపితకర్తృత్వాత్ భిక్షుట
నాదా కర్తణి కర్తా భవతి స్వానుభవేన తు శాస్త్రప్రమాణజనితేనాకర్తైవ, స
ఏవం పరాధ్యారోపితకర్తృత్వః శరీరస్థితీమాత్రప్రయోజనం భిక్షుటనాదికం
కర్త కృత్వాపి స నిబధ్యతే, బంధహేతోః కర్తణః సహేతుకస్య జ్ఞానాగ్నినా
దగ్ధత్వాదిత్యుక్తానువాద ఏవైషః. ౨౫. “త్యక్త్వా కర్తృఫలాసంగ”మిత్యనేన
శ్లోకేన యః ప్రారబ్ధకర్తా సో యదా నిష్క్రియ బ్రహ్మత్తదర్శనసంపన్నస్సాన్యత్తదా
తస్యాత్మనః కర్తృకర్తృప్రయోజనాభావదర్శనః కర్తృపరిత్యాగే ప్రాప్తే కుతశ్చిన్నిమి
త్తాత్మదసంభవే సతి పూర్వవత్ తస్మిన్కర్తృణి అభిప్రవృత్తస్యాపి “నైవకించిత్యరోతి
స” ఇతి కర్తాభావః ప్రదర్శితః. యస్యైవం కర్తాభావో దర్శిత స్తస్యైవమ్. గతసం
గస్యేతి. గతసంగస్య సర్వతో నివృత్తసంగస్య యతేర్ముక్తస్య నివృత్తధర్మాధర్మాది
బంధనస్య, జ్ఞానావస్థితచేతసః జ్ఞాన ఏవావస్థితం చేతో యస్య సోఽయం జ్ఞానావస్థిత
చేతాః తస్య, యజ్ఞాయ యజ్ఞనిర్వృత్త్యర్థమాచరతో నిర్వీర్యయతః కర్త సమగ్రం
సహాగ్రేణ ఫలేన వర్తత ఇతి సమగ్రం కర్త తత్త్వమగ్రంప్రవిలీయతే విసశ్య
తీత్యర్థః. ౨౬. కన్ధాత్మనః కారణాత్ క్రియమాణం కర్త స్వకార్యారంభమకుర్వ

బ్రహ్మణామౌతమ్, బ్రహ్మైవ తేన గంతవ్యం బ్రహ్మకర్త సమాధినా. ౨౪. దైవమేవా
 త్సమగ్రం ప్రవిలీయత ఇత్యుచ్యతే యతః. బ్రహ్మర్షణమితి. బ్రహ్మర్షణం యేన కర
 ణేన బ్రహ్మవిధవిరగ్నావర్యయతి తద్బ్రహ్మైవేతి పశ్యతి, తస్మాత్సవ్యతిరేకేణాభా
 వం పశ్యతి, యథా శుక్తికాయాం రజతాభావం పశ్యతి తథోచ్యతే బ్రహ్మైవా
 ర్షణమితి, యథా యద్రజతం తచ్చుక్తికైవేతి, బ్రహ్మర్షణమిత్యసమస్తే సదేయః
 ర్షణబుద్ధ్యా గృహ్యతే లోకే తదస్య బ్రహ్మవిదో బ్రహ్మైవేత్యర్థః, బ్రహ్మహవిః
 తథా యద్ధవిర్బుద్ధ్యా గృహ్యమాణం తద్బ్రహ్మైవాస్య తథా బ్రహ్మగ్నావితీ సమ
 స్తం పదం ఆగ్నిరసి బ్రహ్మైవ యత్ర హవాయతే బ్రహ్మణా కర్తా బ్రహ్మైవ కర్తే
 త్యర్థః, యత్తేన హవతం హవనక్రియా తద్బ్రహ్మైవ, యత్తేన గంతవ్యం ఫలం
 తదసి బ్రహ్మైవ, బ్రహ్మకర్త సమాధినా బ్రహ్మైవ కర్త బ్రహ్మకర్త బ్రహ్మకర్తణి సమా
 ధిర్యస్య సః బ్రహ్మకర్త సమాధిః తేన బ్రహ్మకర్త సమాధినా బ్రహ్మైవ గంతవ్య మే
 వం లోకసంగ్రహచిక్షిణాని క్రియమాణం కర్త పరమార్థతో ఆకర్త బ్రహ్మబుద్ధ్యన
 మృదితత్వాన్నివృత్తకర్తణోఽసి సర్వకర్త సన్నాసినః సమ్యగ్దర్శనస్తుత్యర్థం యజ్ఞ
 త్వసంపాదనం జ్ఞానస్య సుతరాముపపద్యతే, యదర్పణాది అధియత్నే ప్రసిద్ధం
 తదస్యాభ్యాత్మం బ్రహ్మైవ పరమార్థదర్శన ఇతి, అన్యథా సర్వస్య బ్రహ్మత్వే
 సతి అర్పణాదీనామేవ విశేషతో బ్రహ్మత్వాభిధానమనర్థకం స్యాత్, తస్మాద్బ్ర
 హ్మైవేదం సర్వమితి జ్ఞానతః కర్తాభావః కారకబుద్ధ్యభావశ్చ నహి కారకబుద్ధి
 రహితం యజ్ఞాఖ్యం కర్త దృష్టం సర్వమేవాగ్నిహోత్రాదికం కర్తశబ్దసమర్పిత
 దేవతావిశేషసంప్రదానాదికారకబుద్ధిమత్కర్తృభిరూనఫలాభిసంధిమ చ్చ దృష్టం
 నోపమృదితక్రియాకారకఫలభేదబుద్ధికర్తృత్వాభిరూనఫలాభిసంధిరహితం వా,
 ఇదం తు బ్రహ్మబుద్ధ్యపమృదితార్పణాదికారకక్రియాఫలభేదబుద్ధికర్త, అతో
 కర్తైవ, తథా చ దర్శితం, కర్తణ్యకర్త యః పశ్యేత్కర్తణ్యభిప్రవృత్తోఽసి
 నైవ కించిత్కరోతి సః, గుణాగుణేషు వర్తం తే, నైవ కించిత్కరోమితి
 యుక్తో మన్యేత్ తత్త్వేనైత్, ఇత్యాదిభిస్తథా చ దర్శయం ప్రత్యతత క్రియా
 కారకఫలభేదబుద్ధ్యపమృద్దవం కరోతి దృష్టా చ కామ్యాగ్నిహోత్రాదా కామో
 పమర్తే కామ్యాగ్నిహోత్రాదిహనిస్తథా మతిపూర్వకా మతిపూర్వకాదీనాం
 కర్తణాం కార్యవిశేషస్యాంరంభకత్వం దృష్టం, తథేహసి బ్రహ్మబుద్ధ్యపమృదితార్ప
 ణాదికారకక్రియాఫలభేదబుద్ధ్యేర్బాహ్యచేష్టామాత్రేణ కర్తాపి విదుషః ఆకర్త
 సంపద్యతే, అత ఉక్తం, సమగ్రం ప్రవిలీయత ఇతి, అత్ర కేచిదాహూః, యద్బ్రహ్మ
 తదర్పణాదిబ్రహ్మైవ కిల అర్పణాదినా పంచవిధేన కారకాత్తనా వస్థితం సత్, తదేన

పరేయజ్ఞం యోగినః పర్యపాసతే, బ్రహ్మగ్నావపరే యజ్ఞం యజ్ఞేనైవోపజాహ్వతి.
 కర్మకరోతి తత్ర నార్పణాదిబుద్ధిర్నిర్వర్త్యతే, కిం త్వర్పణాదిషు బ్రహ్మబుద్ధిరాధీ
 మతే యథా ప్రతిమాదా విష్ణ్వాదిబుద్ధిర్యథా వా నామాదా బ్రహ్మబుద్ధిరేవ
 మితి సత్యమేవ మపి స్యాద్యది జ్ఞానయజ్ఞస్తుత్యర్థం ప్రకరణం న స్యాదత్ర తు సమ్య
 గ్దర్శనం జ్ఞానయజ్ఞశబ్దతమనేకాః యజ్ఞశబ్దితాః క్రియావిశేషాః ఉపస్యస్య,
 “శ్రేయాః ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్ జ్ఞానయజ్ఞ” ఇతి జ్ఞానయజ్ఞం స్థాతి, అత్ర చ
 సమర్థమిదం వచనం బ్రహ్మర్పణమిత్యాదిజ్ఞానస్య యజ్ఞత్వసంపాదనే, యే త్వర్ప
 ణాదిషు ప్రతిమాయాం విష్ణ్వాదిదృష్టివద్భ్రష్టాదృష్టిః ఊహ్యతే నామాదిహ్వివ
 చేతి బ్రువతే న తేహం బ్రహ్మవిద్యోక్తేహ వివక్షితా అర్పణాదివిషయత్వాత్
 జ్ఞానస్య, న చ దృష్టిసంపాదనజ్ఞానేన మోక్షఫలం ప్రాప్యతే బ్రహ్మైవ తేన గంత
 వ్యమితి చోచ్యతే, విరుద్ధం చ సమ్యగ్దర్శనమంతరేణ మోక్షఫలం ప్రాప్యత ఇతి
 ప్రకృతవిరోధశ్చ, సమ్యగ్దర్శనం చ ప్రకృతం, కర్మణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యత్ర అంతే
 చ సమ్యగ్దర్శనవైవ ఉపసంహారాచ్చేయాః ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః,
 జ్ఞానం లభ్యాపరాం శాంతిమిత్యాదినా సమ్యగ్దర్శనస్తుతి మేవ కుర్వన్ముపక్షిణోఽ
 ధ్యాయః, తత్ర ఆకస్మాదర్పణాదా బ్రహ్మదృష్టిప్రకరణే ప్రతిమాయామివ విష్ణుదృ
 ష్టివచ్యత ఇత్యనువచన్తం తస్మాద్యథా వ్యాఖ్యాతార్థ ఏవాయం శ్లోకః.౨౦. తత్రా
 ధునా సమ్యగ్దర్శనస్య యజ్ఞత్వం సంపాద్య తత్ స్తుత్యర్థం అన్యేఽపి యజ్ఞా ఉప
 ఊహ్యంతే దైవమేవాపర ఇత్యాదినా—దైవమేవేతి. దైవమేవ, దేవా ఇన్యంతే యే
 న యజ్ఞేనాసౌ దైవో యజ్ఞః తమేవ అపరే యజ్ఞం యోగినః కర్మణః పర్యపాసతే
 కుర్వంతీత్యర్థః, బ్రహ్మగ్న. శ్రు. “సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ, విజ్ఞానమానందం
 బ్రహ్మ, యత్పాత్యైదవరోత్యాదృష్టా, య ఆత్మా సర్వాంతర” ఇత్యాదివచనోక్తమ
 శస పిపాసాదిసర్వసంసారధర్మవర్జితం, నేతి నేతీతి నిరస్తాశేషవిశేషం బ్రహ్మ బ్రహ్మ
 శబ్దేనోచ్యతే, బ్రహ్మ చ తదగ్నిశ్చ సహోమాధికరణత్వవివక్షయా బ్రహ్మగ్నిప్రస్థా
 బ్రహ్మగ్నౌ అపరే అన్యే బ్రహ్మవిదో యజ్ఞం యజ్ఞశబ్దవాచ్యం ఆత్మానం ఆత్మనామ
 సుయజ్ఞశబ్దస్య పాతాత్తమాత్మానం యజ్ఞం పరమార్థతః పరమేవ బ్రహ్మసంతంబుధ్యా
 ద్యుపాధిసంయుక్తమధ్యస్తసర్వోపాధిధర్మకమాహౌతిరూపం యజ్ఞేనైవాత్మనైవో
 క్తలక్షణేనోపజాహ్వతి ప్రక్షిపంతి, సోవాధికస్యాత్మనో నిరుపాధికేన పరబ్రహ్మస్వరూ
 పేదైవ యదర్శనం స తస్మై హోమస్తుం కుర్వంతి, బ్రహ్మైకత్వదర్శననిష్ఠాస్సన్నాస్య
 నః. ఇత్యర్థః. ౨౧. సోయం సమ్యగ్దర్శనలక్షణో యజ్ఞో దైవయజ్ఞాదిషు యజ్ఞేహావక్షి
 వ్యతే, బ్రహ్మర్పణమిత్యాదినా ప్రస్తుతః శ్రేయాః ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్ జ్ఞానయజ్ఞ

౨౫. శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణ్యన్యే సంయమాగ్నిషు జహ్వతి, శబ్దాదీన్విషయా
నన్యేపీంద్రియాగ్నిషు జహ్వతి. ౨౬ సర్వాణీంద్రియకర్తాణి ప్రాణకర్తాణి
చాపరే, ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌ జహ్వతి జ్ఞానదీపితే. ౨౭. ద్రవ్యయజ్ఞాస్తప
యజ్ఞా యోగయజ్ఞాస్తథాపరే, స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయస్సంశితప్రతా।
౨౮. అపానే జహ్వతి ప్రాణం ప్రాణేపానం తథాపరే, ప్రాణాపానగతీరుధ్వా
ప్రాణాయామపరాయణాః. ౨౯. అపరే నియతాహారాః ప్రాణాః ప్రాణేషు
ఇత్యాదివా స్తుత్యర్థః. శ్రోత్రాదీనీంద్రియాణి, ఆన్యే యోగినః, సంయ
మాగ్నిషు ప్రతీంద్రియసంయమో భిద్యత ఇతి బహువచనం, సంయమా ఏవాగ్ని
యః తేషు జహ్వతి, ఇంద్రియసంయమమేవ కుర్వంతీత్యర్థః. శబ్దాదీక విషయానన్యే,
ఇంద్రియాగ్నిషు ఇంద్రియాజ్యేష అగ్నియః తేష్వీంద్రియాగ్నిషు జహ్వతి, శ్రోత్రా
దిభిరవిరుద్ధవిషయగ్రహణం హోమం మన్యంతే. ౨౬, ౨౭. సర్వాణీంద్రి
యకర్తాణి ఇంద్రియాణాం కర్తాణి ఇంద్రియకర్తాణి, తథా ప్రాణకర్తాణి ప్రాణో
వాయురాధ్యాత్మిక స్తత్కర్తాణ్యా కుంచనప్రసారణాదీని తాని చ అపరే ఆత్మసంయ
మయోగాగ్నౌ ఆత్మని సంయమః ఆత్మసంయమ స్పష్టమయోగోఽగ్నిశ్చ తస్మిన్నా
త్మసంయమయోగాగ్నౌ, జహ్వతి ప్రతీపంతి జ్ఞానదీపితే స్నేహేనైవ ప్రదీపో
వివేకవిజ్ఞానేనోజ్జ్వలభావమాపాదితే, ప్రవిలాపయంతీత్యర్థః. ౨౭. ౨౮. చ, ద్రవ్య
యజ్ఞా ఇతి. ద్రవ్యయజ్ఞః తీర్థేషు ద్రవ్య వినియోగం యజ్ఞబుధ్ధ్యా కుర్వంతి యే
తే ద్రవ్యయజ్ఞాః. తపోయజ్ఞః యే తపస్వినః తే తపోయజ్ఞాః, యోగయజ్ఞాః
ప్రాణాయామప్రత్యాహారాదిలక్షణో యోగో యజ్ఞో యేషాం తే యోగయజ్ఞాః,
తథాపరే, స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞాశ్చ, స్వాధ్యాయో యథావిధి ఋగాద్యభ్యా
సో యజ్ఞో యేషాం తే స్వాధ్యాయ యజ్ఞాః, జ్ఞానయజ్ఞః జ్ఞానం శాస్త్రార్థపరి
జ్ఞానం యేజ్ఞో యేషాం తే జ్ఞానయజ్ఞాశ్చ, యతయో యతనశీలాః, సంశితప్రతాః,
సమ్యక్ శితాని తపూశ్చ తాని తీక్ష్ణీకృతాని వ్రతాని యేషాం తే సంశితప్రతాః.
౨౮. ౨౯. చ. అపాన ఇతి. అపానే ఆపానవృత్తౌ, జహ్వతి ప్రతీపంతి, ప్రాణం ప్రా
ణవృత్తిం పూరకాఖ్యం ప్రాణాయామం కుర్వంతీత్యర్థః. ప్రాణేపానం తథాపరే
జహ్వతి రేచకాఖ్యం ప్రాణాయామం కుర్వంతీత్యర్థః. ప్రాణాపానగతీరుధ్వా,
ముఖనాసికాభ్యాం వాయోర్నిర్గమనం ప్రాణస్య గతిః తద్విపర్యయేణాథోగమనం
అపానస్య గతిః, తే ప్రాణాపానగతీ, రుధ్వా నిరుధ్వ ప్రాణాయామపరాయణాః
ప్రాణాయామతత్పరాః, కుంభకాఖ్యం ప్రాణాయామం కుర్వంతీత్యర్థః. ౨౯. ౩౦. చ.
అపర ఇతి. అపరే, నియతాహారాః నియతః పరిమితః ఆహారో యేషాం తే నియ

జాహ్నతి, సర్వేష్యేతే యజ్ఞవిదో యజ్ఞక్షపితకల్పమాః. ౩౦. యజ్ఞశిష్టామృతభుజో
యాంతి బ్రహ్మసనాతనమ్, నాయం లోకేఽస్త్వయజ్ఞస్య కుతోఽన్యః కురుసత్తమ.
౩౧. ఏవం బహువిధా యజ్ఞా వితతా బ్రహ్మణోముఖే, కర్తజాన్విధితాః సర్వాః
నేపం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే. ౩౨. శ్రేయాః ద్రవ్యమయాద్యజ్ఞాద్ జ్ఞానయజ్ఞః
పరంతప, సర్వం కర్తాఖలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే. ౩౩. తద్విధిప్రణిహితేన

తాహారాస్సంతః, ప్రాణా వాయుభేదాః, ప్రాణోష్ఠేన జాహ్నతి, యస్య యస్య
వాయోర్జయః క్రియతే ఇతరా వాయుభేదా తస్మా తస్మా జాహ్నతి తే
తత్ర తత్ర ప్రవిష్టా ఇవ భవంతి, సర్వేష్యేతే యజ్ఞవిదో యజ్ఞక్షపితకల్పమాః,
యజ్ఞైర్యథోక్తైః క్షపితః నాశితః కల్పహో యేషాం తే యజ్ఞక్షపితకల్పమాః. ౩౦.

ఏవం యథోక్తా యజ్ఞా నిర్వర్త్య, యజ్ఞేతి. యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యజ్ఞానాం
శిష్టం యజ్ఞశిష్టం, యజ్ఞశిష్టం చ తదమృతం చ యజ్ఞశిష్టామృతం తత్ భుజత ఇతి
యజ్ఞశిష్టామృతభుజః, యథోక్తా యజ్ఞా కృత్వా తచ్ఛిష్టేన కాలేన యథావిధి
చోదితం అన్నమమృతాఖ్యం భుంజతే యే తే యజ్ఞశిష్టామృతభుజః, యాంతి
గచ్ఛంతి బ్రహ్మ, సనాతనం చిరంతనం, ముముక్షువక్ష్మాత్ కాలవ్యతిక్రమా
పేక్షయేతి సామన్యాధ్యమ్యతే, నాయం లోకస్సర్వప్రాణిసాధారణోఽప్యస్తి యథో
క్తానాం యజ్ఞానాం ఏకోఽపి యజ్ఞో యస్య నాస్తి సః ఆయజ్ఞః తస్మాద్యజ్ఞస్యకుతో
ఽన్యోవి శిష్టసాధనసాధ్యః, హే కురుసత్తమ. ౩౧. ఏవమితి. ఏవం యథోక్తాః, బహు
విధాః బహుప్రకారాః, యజ్ఞాః వితతాః విస్తీర్ణాః, బ్రహ్మణః వేదస్యముఖే ద్వారే,
వేదద్వారేణావగమ్యమానా బ్రహ్మణోముఖే వితతా ఉచ్యంతే, తద్యథానాచి
హి ప్రాణం జహుమ ఇత్యాదయః, కర్తజా కాయికవాచికమానసకర్తోఽగ్ధవా
విధితాః సర్వాః అనాత్మజ్ఞా, నిర్వాప్యపారో హ్యత్తా, అతఏవం జ్ఞాత్వా
విమోక్ష్యసే అశుభాత్, సమద్యాప్యపారా ఏతే నిర్వాప్యపారోహ్య హముదా
సీన ఇత్యేవం జ్ఞాత్వా అప్నాత్సమృగర్షనాత్. విమోక్ష్యసే అశుభాత్సంసారబంధ
నాదిత్యర్థః. బ్రహ్మర్షణమిత్యాదిశ్లోకేన సమృగర్షనస్య యజ్ఞత్వంసంపాదితం,
యజ్ఞాశ్చానేకే ఉపదిష్టాః, త్రైసిద్ధపురుషార్థప్రయోజనైః జ్ఞానం స్తూయతే. ౩౨.
కించ. శ్రేయానితి. శ్రేయాః, ద్రవ్యమయాత్ ద్రవ్యసాధనసాధ్యాత్, యజ్ఞాత్,
జ్ఞానయజ్ఞః పరంతప ద్రవ్యమయో హి యజ్ఞః ఫలస్యారంభకః, జ్ఞానయజ్ఞో న
ఫలస్యారంభకః, అతః శ్రేయాః, ప్రశస్యతరః, కథం, యతస్సర్వం కర్తవ్యమస్తమ
ఖలం, పార్థ, జ్ఞానే పరిసమాప్యతే, మోక్షసాధనే అంతర్భవతీత్యర్థః, యథా కృతా
యవిజతాయాధరేయా స్సంయంత్యేన మేనం సర్వం తదభిసమేతి యత్కించ

యోగప్రశ్నన సేవయా, ఉపదేశ్యంతి తేజ్ఞానంజ్ఞానీన స్తత్త్వదర్శనః. ౩౪ యద్ జ్ఞాత్వా
 న పునర్దోషమేవం యాస్యసి పాండవ, యేన భూతాన్యశేషేణ ద్రక్ష్యస్యత్త
 న్యథో మయి. ౩౫. అపి చేదసి పాపేభ్యస్సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః, సర్వం జ్ఞానప్ల
 వైవ వృజనం సంతరిష్యసి. ౩౬. యదైథాంసీ సమిధోఽగ్నిర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున,
 జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా. ౩౭. న హి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర
 ప్రజాసాధు కుర్వంతి యస్తద్వేదయత్సవేదేతిశ్రుతే. ౩౮. తదేతద్విశిష్టం జ్ఞానం
 తస్మిన్ సామ్యత ఇత్సుచ్యతే. తదితి. తద్విధి విజానీహి, యేన విధినా సామ్యత
 ఇతి ఆచార్యానభిగమ్య ప్రణిపాతేన ప్రకర్షేణ నీచైః పఠనం ప్రణిపాతః దీర్ఘసమ
 స్కారః తేన, కథం బంధః కథం మోక్షః కావిద్యాకావిద్యేతిపరిప్రశ్నేన, సేవయా
 గురుశుశ్రూషయా, ఇత్యేవమాదినా ప్రశ్రయేణావర్జితా ఆచార్యా ఉపదేశ్యంతి
 కథయిష్యంతి తే జ్ఞానం యథోక్తవిశేషణం, జ్ఞానినో జ్ఞానవంతోఽపి కేచిద్యథావ
 త్తత్త్వ దర్శనఃతత్త్వ దర్శనశీలా అపరే న భవంత్యశో విశిష్టే తత్త్వదర్శన ఇతి. ౩౯.
 యే సమ్యగ్దర్శనః తైరుపదిష్టం జ్ఞానం కార్యక్షమం భవతి నేతరదిత్ప్రభగవతో మఠం,
 తథావసతీదమపి సమర్థం వచనం. యదితి. యద్ జ్ఞాత్వా యత్ జ్ఞానం తైరుపదిష్టమధి
 గమ్యపునర్భూయః, మోహమేవం యథేదానీం మోహం గతోఽసి పునరేవం న యా
 న్యసి హే పాండవ, కించ, యేన జ్ఞానేన, భూతాన్యశేషేణ బ్రహ్మాదీని స్తంబపర్వం
 తాని, ద్రక్ష్యసి సాక్షాదాత్మని మత్స్నాని ఇమానీతి, అథో అపి, మయి వాసుదేవే
 పరమేశ్వరే చేమానీతి, తైత్తరీయైకత్వం సర్వోపనిషత్ప్రసిద్ధం ద్రక్ష్యసీత్యర్థః.
 ౩౫. కిం వైతస్య జ్ఞానస్య మాహాత్మ్యం. అపీతి. అపి చేదసి పాపేభ్యః పాపకృత్తమః,
 సర్వేభ్యోఽతిశయేన పాపకృత్ పాపకృత్తమః, సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ జ్ఞానమేవ
 ప్లవం కృత్వా, వృజనం వృజిన్వార్జవం పాపం సంతరిష్యసి. ౩౬. ధర్మోఽపీహ ముము
 ఖ్నోఃపాపముచ్యతే, జ్ఞానం కథం నాశయతి పాపమితి దృష్టాంత ఉచ్యతే. యథేతి.
 యథా ఏథాంసీ కాష్ఠాని సమిధస్సమ్యగ్విధిః దీప్తః అగ్నిః భస్మసాత్ భస్మీభావం
 కురుతే, హే అర్జున జ్ఞాన మేవాగ్నిర్జ్ఞానాగ్నిః, సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే
 తథా, నిర్బీజం కరోతీత్యర్థః, న హి సాక్షాదేవ జ్ఞానాగ్నిః కర్మాణింధనవత్ భస్మీ
 కర్తం శక్నోతి, తస్మాత్సమ్యగ్దర్శనం సర్వకర్మణాం నిర్బీజత్వేకారణమిత్యభిప్రాయః,
 సామర్థ్యాద్యేనకర్మణా శరీరమారబ్ధం తత్ప్రే వృత్తఫలత్వా దుపభోగేనైవ క్షీయ
 తే. “తస్య తావదేవం చిరం యావన్న విమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య” ఇతి శ్రుతేః,
 అతోయాన్యప్రవృత్తఫలాని జ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాకృతానిజ్ఞాన సమాభావీని చాతీతా
 నేకజన్మకృతాని చ తాన్యేన సర్వాణి కర్మాణి భస్మసాత్కురుతే. ౩౭. యత ఏవ

మిహ విద్యతే, తత్స్వయం యోగసంసిద్ధః కాలేనాత్మని విందతి. ౩౮. శ్రద్ధావాక్
 లభతే జ్ఞానం తత్పరస్సంయతేంద్రియః, జ్ఞానం లభ్యా చరాం శాంతిమచిరేణాధిగ
 చ్ఛతి. ౩౯. అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్తా వినశ్యతి, నాయం లోకోఽస్తి న
 పరో న సుఖం సంశయాత్తనః. ౪౦. యోగసన్న్యస్తకర్మాణం జ్ఞానసంఛిన్నసంశ
 మతః. నేతి. న హి జ్ఞానేన సదృశం తుల్యం పవిత్రం పాపనం శుద్ధీకరమిహ విద్య
 తే, తత్జ్ఞానం, స్వయమేవ, యోగసంసిద్ధో యోగేన కర్తయోగేన సమాధియో
 గేన చ సంసిద్ధస్సంస్కృతః యోగ్యతామాపన్నస్య, కాలేన మహతా, ఆత్మని,
 విందతి లభతే ఇత్యర్థః. ౩౮. యేనైకాంతేన జ్ఞానప్రాప్తిర్భవతి స ఉపాయ ఉపది
 శ్యతే. శ్రద్ధావానితి. శ్రద్ధావాక్ శ్రద్ధాభిర్లభతే జ్ఞానం, శ్రద్ధాభిర్వేఽపి భవతి
 కశ్చిన్తందప్రస్థానః ఆత్ర ఆహ—తత్పరః గురూపాసనాదావభియుక్తో జ్ఞానలబ్ధిపా
 యే శ్రద్ధావాక్ తత్పరోఽప్యతేంద్రియః స్యాదిత్యత్ర ఆహ—సంయతేంద్రియః సం
 యతాని విషయేభ్యో నివర్తితాని యశ్యేంద్రియాణి సః సంయతేంద్రియః, య
 ఏవం భూతః శ్రద్ధావాక్ తత్పరస్సంయతేంద్రియశ్చ, సోఽవశ్యం జ్ఞానం లభతే,
 ప్రణిపాతాదిస్తు బాహ్యే నైకాంతికోఽపి భవతి మాయావిత్వాదిసంభవాన్న
 తు తచ్ఛ్రద్ధావత్సాదావిత్యేకాంతో జ్ఞానలబ్ధిపాయః, కిం పునః జ్ఞానలాభాత్
 స్యాదిత్యుచ్యతే, జ్ఞానం లభ్యా, చరాం మోక్షాభ్యాం శాంతిం ఉపరతిం, అచిరే
 ణ ఊప్రమేవ, అధిగచ్ఛతి, సమ్యగర్కనాత్ ఊప్రం మోక్షో భవతీతి సర్వకాస్త్ర
 న్యాయప్రసిద్ధః సునిశ్చితోఽర్థః, ఆత్ర సంశయో న కర్తవ్యః. ౩౯. పాపిష్ఠో హి
 సంశయః కథమిత్యుచ్యతే. అజ్ఞ ఇతి. అజ్ఞశ్చానాత్మజ్ఞశ్చ ఆశ్రద్ధధానశ్చ గురువా
 క్యకాస్త్రేషు అవిశ్వాసవాక్. సంశయాత్తా సంశయచిత్తశ్చ, వినశ్యతి అజ్ఞాశ్రద్ధ
 థానో యద్యపి వినశ్యతః న తథా సంశయాత్తా తు పాపిష్ఠః సర్వేషాం, కథం,
 నాయం సాధారణోఽపి లోకోఽస్తి తథా న పరః లోకోఽస్తి, నసుఖం తత్రాపి
 సంశయోత్పత్తే, సంశయాత్తనః సంశయచిత్తస్య, తస్మాత్సంశయో న కర్తవ్యః.
 ౪౦. కస్తాత్ యస్తాత్. యోగేతి. యోగసన్న్యస్తకర్మాణం పరమార్థదర్శనలక్ష
 ãనేన యోగేనైవ సన్న్యస్తాని త్యక్తాని కర్మాణి యేన పరమార్థదర్శినా భర్తాభర్తా
 భ్యాని తం యోగసన్న్యస్తకర్మాణం, కథం యోగసన్న్యస్తకర్మేత్యాహ జ్ఞానసం
 ఛిన్నసంశయం, జ్ఞానేనాత్మేత్సరైకత్వదర్శనలక్షణేన సంఛిన్నః సంశయో యస్య
 సః జ్ఞానసంఛిన్న సంశయః, య ఏవం యోగసన్న్యస్తకర్మా, తమాత్మవంతం ఆప్ర
 మత్తం, కర్మాణి గుణచేష్టారూపేణ దృష్టాని కర్మాణి న నిబద్ధంతి అనిష్టాదిరూప
 ఫలం నారభంతే, హే ధనంజయ, యస్తాత్కర్తయోగానుష్ఠానాదశుద్ధిక్షయాది

యమ్, ఆత్మవంతం న కర్తాణి నిబధ్నంతి ధనంజయ. ౪౦. తస్మాదజ్ఞానసంభూతం హృత్ స్థం జ్ఞానాసీనాత్మనః, చిత్తైస్త్రిసం సంశయం యోగమాతిష్ఠోత్తిష్ట భారత. ౪౧.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే జ్ఞానయోగో నామ అష్టావింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—సన్నాస్త్రిసం కర్తాణాం కృష్ణ పునర్యోగం చ శంససి,

హేతుకజ్ఞానసంఛిన్నసంశయో న నిబధ్యతే కర్తాభిః జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్తత్వాదేవ. ౪౦. యస్తాచ్ఛ జ్ఞానకర్తానుష్ఠానవిషయే సంశయవాక్ విసశ్యతి. తస్మాదితి. తస్మాత్పాపిష్ఠం అజ్ఞానసంభూత మజ్ఞానాదవివేకజ్ఞాతం, హృత్స్థం హృది బుద్ధాఃస్థితం, జ్ఞానాసీనా శోకమాచూషదోషహరం. సమ్యగ్దర్శనం జ్ఞానం తదేవాసిః తేన జ్ఞానాసీనా, ఆత్మనః స్వస్వాత్మవిషయత్వాత్, న హి వరస్య సంశయః పరేణ ఛేత్తవ్యతాం ప్రాప్తః యేన స్వస్యేతి విశేష్యత ఇత ఆత్మవిషయోఽపి స్వస్వైవ భవతి, చిత్తైస్త్రిసం సంశయం స్వవివాశహేతుభూతం, యోగం సమ్యగ్దర్శనోపాయం కర్తానుష్ఠానం, అతిష్ఠ కుర్విత్యర్థః, ఉత్తిష్ఠ చ యుద్ధాయేదానీం హే భారతేతి. ౪౧. ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్యశ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదకృతా గీతాభాష్యే అష్టావింశోఽధ్యాయః.

కర్తాణ్యకర్త యః పశ్యేదిత్యారభ్య, స యుక్తః కృత్స్నకర్తకృత్, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్తాణం, శారీరం కేవలం కర్త కుర్వక, యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టో, బ్రహ్మార్జుణం బ్రహ్మహవి, కర్తానాన్విద్ధితా సర్వా, సర్వం కర్తాఖిలం పార్థ, జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్తాణి, యోగసన్న్యస్తకర్తాణామిత్యేతైర్వచనైస్సర్వ కర్తాణాం సన్నాస్త్రిసమవోచత్ భగవాన్, చిత్తైస్త్రిసం సంశయం యోగమాతిష్ఠోత్తిష్ట భారతేత్యనేన వచనేన యోగం చ కర్తానుష్ఠానలక్షణం అనుతిష్ఠేత్సుక్తవాన్, ఉభయోశ్చ కర్తానుష్ఠానకర్తసన్నాస్త్రిసయోః స్థితిగతివత్సరస్పరవిరోధాత్ ఏకేన సహ కర్తృమత్యకర్తత్వాత్ కాలభేదేన చ అనుష్ఠాన విధానాభావా దధాదేత యోరన్యతరః త్వవ్యతాప్రాప్తో సత్యాం యత్ప్రశస్యతరమేతయోః కర్తానుష్ఠానకర్తసన్నాస్త్రిసయోస్తత్కర్తవ్యం నేతరదిత్యేనం మన్యమానః ప్రశస్యతరబుభుత్సయూ అర్జున ఉవాచ, సన్నాస్త్రిసం కర్తాణాం కృష్ణేత్యాదినా, నను చాత్మవిదో జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాం ప్రతిపిపాదయిషా పురోద్దాహృతైర్వచనైర్భగవాన్ కర్తసన్నాస్త్రిసం సమవోచత్, న త్వనాత్మజ్ఞస్య, అతశ్చ కర్తానుష్ఠానకర్తసన్నాస్త్రిసయోః భిన్నపురుషవిషయత్వాదన్యతరస్య ప్రశస్యతరస్య బుభుత్సయూ ఆయం ప్రశ్నోఽనుపపన్నః, సత్యమేవం త్వదభిప్రాయేణ ప్రశ్నో నోఽపద్యతే, ప్ర

ఘోః స్వాభిప్రాయేణ పునః ప్రశ్నో యజ్ఞత ఏవేతి వదామః, కథం పూర్వోదా
 హృతైర్వచనైర్భగవతా కర్తవ్యసన్నివేశ్య కర్తవ్యతయా వివక్షితత్వాత్ ప్రాధా
 న్య మంతరేణ చ కర్తా తస్య కర్తవ్యత్వాసంభవాదనాత్మవిదపి కర్తవ్యత్వే ప్రాప్తో
 ౭నూద్యత ఏవ, న పునరాత్మ విత్కర్తృత్వమేవ కర్తవ్యసన్నివేశ్య వివక్షితమిత్యేవం
 మన్వాసస్యాద్భవస్య కర్తానుష్ఠానకర్తవ్యసన్నివేశ్యోద్భవత్వమిదమకర్తృత్వ మప్య
 స్తీతి పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ తయోః పరస్పరవిరోధాదన్యతరస్య కర్తవ్యత్వే
 ప్రాప్తే వ్రశస్యతరం చ కర్తవ్యం నేతరదితి ప్రశస్యతరవివిదషయా ప్రశ్నో నా
 నుపపన్నః ప్రతిపచనవాక్యార్థనిరూపణేనాపి ప్రస్తుతభిప్రాయ ఏవ మేవేతి గమ్యతే
 కథం సన్నివేశ్యకర్తయోగో నిశ్చేయసకరౌ తయోస్తు కర్తయోగో విశిష్టత ఇతి
 ప్రతిపచనమేతన్నిరూప్యం కిమనేన ఆత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్నివేశ్యకర్తయోగ
 యోగ్నిశ్చేయసకరత్వం ప్రయోజనముక్త్యా తయోరేవ కుతశ్చి ద్విశేషాత్కర్త
 యోగస్య విశిష్టత్వముచ్యతే, ఆహోన్సిద్ధనాత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్నివేశ్యకర్త
 యోగయోస్తదుభయముచ్యత ఇతి కిం చాతః యద్యాత్మవిత్కర్తృకయోస్స
 న్నివేశ్యకర్తయోగయోగ్నిశ్చేయసకరత్వం తయోస్తు కర్తవ్యసన్నివేశ్యసాత్కర్తయోగ
 స్య విశిష్టత్వముచ్యతే యది వా నాత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్నివేశ్యకర్తయోగయో
 స్తదుభయముచ్యతేతి అత్రోచ్యతే, ఆత్మవిత్కర్తృకయోస్సన్నివేశ్యకర్తయోగ
 యోః ఆసంభవాత్తయోగ్నిశ్చేయసకరత్వసం తదీయాచ్చ కర్తవ్యసన్నివేశ్యసాత్క
 కర్తయోగస్య విశిష్టత్వాభిధానమిత్యేతదుభయమనుపపన్నం, యద్యనాత్మవిదః
 కర్తవ్యసన్నివేశ్యః తత్ప్రతికూలశ్చ కర్తానుష్ఠానలక్షణః కర్తయోగః సంభవేతాం తదా
 తయోగ్నిశ్చేయసకరత్వోక్తిః కర్తయోగస్య చ కర్తవ్యసన్నివేశ్యసాద్విశిష్టత్వాభిధాన
 మితి ఏతదుభయముపపద్యతే ఆత్మవిదస్తు కర్తవ్యసన్నివేశ్యకర్తయోగయోరసంభవా
 త్తయోగ్నిశ్చేయసకరత్వాభిధానం కర్తవ్యసన్నివేశ్యసాచ్చ కర్తయోగో విశిష్టత ఇతి
 చానుపపన్నం, అత్రాహ కిమాత్మవిదః కర్తవ్యసన్నివేశ్యకర్తయోగయోరుభయోరప్య
 సంభవః, ఆహోన్సిద్ధవ్యతరస్య, యదా చాన్యతరస్యా సంభవః తదాపి కిం కర్తవ్య
 సన్నివేశ్యసంభవః, ఉత కర్తయోగస్యేతి, ఆసంభవకారణం చ వక్తవ్య మిత్యత్రో
 చ్యతే, ఆత్మవిదోనివృత్తమిథ్యాజ్ఞానత్వాత్ విపర్యయజ్ఞానమూలస్య కర్తయోగ
 వ్యాసంభవస్యాత్, జన్మాదిసర్వవిక్రియా రహితత్వేన నిష్క్రియమాత్మానమాత్మ
 త్వేనయోవేత్తి తస్మాత్తవిదః సమ్యగ్దర్శనేనాపాస్తమిథ్యాజ్ఞానస్య నిష్క్రియాత్వ
 స్వరూపావస్థానలక్షణం సర్వకర్తవ్యసన్నివేశ్యసముక్త్యా తద్విపరీతస్య మిథ్యాజ్ఞానమూల
 కర్తృత్వాభిమానపురస్కరస్య సక్రియాత్వస్వరూపావస్థానరూపస్య కర్తయోగస్య

హాగితాశాస్త్రే తత్రతత్ర ఆత్మస్వరూపవిరూపణప్రదేశేషు సమ్యక్ జ్ఞానమిథ్యాజ్ఞానతత్కార్యవిరోధాదభావః ప్రతిపాద్యతే యస్తాత్తస్మాదాత్మవిదో నివృత్తమిథ్యాజ్ఞానస్య వివర్యయజ్ఞానమూలః కర్తయోగో న సంభవతీతి యుక్తముక్తం స్యాత్, కేషు కేషు పునరాత్మస్వరూపవిరూపణప్రదేశేషు. ఆత్మవిదః కర్తాభావః ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రోచ్యతే, అవినాశితు తద్విద్ధీతి ప్రకృత్య, య ఏవం వేత్తి హంతారం, వేదావినాశినం నిత్యమిత్యాదా తత్ర ఆత్మవిదః కర్తాభావ ఉచ్యతే, నను చ కర్తయోగోప్యాత్మస్వరూపవిరూపణప్రదేశేషు తత్రతత్ర ప్రతిపాద్యత ఏవ, తద్యథా తస్మాద్యధ్యస్య భారత, స్వధర్మమపి చావేక్ష్య, కర్తజ్యేవాధికారస్తే ఇత్యాదా, అతశ్చ కథమాత్మవిదఃకర్తయోగస్యాసంభవఃస్యాదితి. అత్రోచ్యతే, సమ్యక్ జ్ఞానమిథ్యాజ్ఞానతత్కార్యవిరోధాత్, జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానామిత్యనేనసాంఖ్యానామాత్మతత్త్వవిదామనాత్మవిత్కర్తృకకర్తయోగనిష్ఠాతో నిష్క్రియాత్మస్వరూపావస్థానలక్షణాయాః, జ్ఞానయోగనిష్ఠాయాః పృథక్పరణాత్ కృతకృత్యత్యేనాత్మవిదః ప్రయోజనాంతరాభావాత్తస్య కార్యం న విద్యత ఇతి కర్తవ్యాంతరభావవచనాచ్చ, న కర్తణామనారంభాత్ సన్నాస్యసస్తు మహాబాహోదుఃఖమాప్తుమయోగత ఇత్యాదినాచాత్మజ్ఞానాంగత్యేనకర్తయోగస్య విధానాత్ యోగారూఢస్య తస్మై వ శమఃకారణముచ్యత ఇత్యనేన చోత్పన్న సమ్యగ్ధర్మసస్య కర్తయోగాభావవచనాచ్చ రీరం కేవలం కర్తృకుర్వన్నీతి చ శరీరస్థితికారణవృత్తిరిక్తకర్తణో నివారణాత్, నైవ కింవిత్కరోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిదిత్యనేన చ శరీరస్థితిమాత్రప్రయుక్తే వ్యపి దర్శనశ్రవణాదికర్తృప్యాత్మయాధాత్మ్యవిదో నాహం కరోమీతి ప్రత్యయస్య సమాహితచేతస్తయాసదాఅకర్తవ్యత్వోపదేశాదాత్మతత్త్వవిదఃసమ్యగ్ధర్మసవిరుద్ధో మిథ్యాజ్ఞానపేతుకః కర్తయోగః స్వప్నేఽపి న సంభవయితుం, శత్యతే, యస్తాత్తస్మాత్ అనాత్మవిత్కర్తృకయోగేవ సన్నాస్యకర్తయోగయోగ్నిఃక్రీయనకరత్వవచనం తదీయాచ్చ కర్తృసన్నాస్యసాత్ పూర్వోక్తాత్మవిత్కర్తృకసర్వకర్తృసన్నాస్యసలక్షణాత్ సత్యేన కర్తృత్వవిజ్ఞానే కర్తృకదేశవిషయాత్ యమనియమాది సహితత్యేన చ దురనుష్ఠేయాత్, సుకరత్యేన చ కర్తయోగస్య విశిష్టత్వాభిధానమిత్యేవం ప్రతి వచనవాక్యార్థనిరూపణేనాపి పూర్వోక్తః ప్రప్టరభిప్రాయా నిశ్చయత ఇతి స్థితం జ్యాయసీ చేత్కర్తృణ ఇత్యత్ర జ్ఞానకర్తణోపపాదసంభవాత్. యచ్ఛేయస్తస్యే బ్రహ్మత్యేవంబృహ్మనేనభగవాన్ సాంఖ్యానాం సన్నాస్యసినాం జ్ఞానయోగేన నిష్ఠాకర్తయోగేన యోగినాం నిష్ఠా ప్రోక్షేతి నిర్ణయం చ కార, న చ సన్న్యసనాదేవ కేవలాత్ నిద్ధింసమధిగచ్ఛతీతి వచనాత్ జ్ఞానసహితస్య సన్నాస్యసస్య

యచ్ఛ్రేయ ఏతయోరేకం తన్నేబ్రూహి సునిశ్చిశమ్. ౧. శ్రీభగవానువాచ—
 సన్నాస్యః కర్తయోగశ్చ నిశ్రేయసకరా వుభౌ, తయోస్తు కర్తసన్నాస్యసాత్కర్ష
 యోగో విశిష్యతే. ౨. జ్ఞేయస్స నిత్యసన్నాస్యసీయో న ద్వేష్టి న కాంక్షతి,
 నిర్లబ్ధో హి మహాబాహో సుఖం బంధాత్ప్రముచ్యతే. ౩. సాంఖ్యయోగో పృథ
 సిద్ధి సాధనత్వ లక్షణమిష్టం కర్తయోగస్య చ విధానాత్ జ్ఞానరహితసన్నాస్యః
 శ్రేయాః కిం వా కర్తయోగ ఇత్యేతయాః ప్రశస్యతరం విశేషం బుభుక్షురర్జున
 ఉవాచ—సన్నాస్యమితి. సన్నాస్యసంతుపరిత్యాగంకర్తానాంశాస్త్రీయాణాం అనుష్ఠే
 యవిశేషాణాం, శంససిప్రశంససి కథయసీత్యేతత్, పునర్యోగం చ తేషామేవాను
 ష్ఠానం అవశ్యకర్తకర్తవ్యత్వం చ శంససి, అతో మే కతరచ్ఛ్రేయ ఇతి సంశయః
 కిం కర్తానుష్ఠానం శ్రేయః కిం వా తద్ధ్యానమితి ప్రశస్యతరం చానుష్ఠేయం, అతశ్చ
 యచ్ఛ్రేయఃప్రశస్యతరం, ఏతయోః కర్తసన్నాస్యసకర్తయోగయోర్యదనుష్ఠానాత్
 శ్రేయోవాప్తిర్న సన్యాసితి మన్యసే, తదేకమన్యతరత్వహేకపురుషానుష్ఠేయత్వా
 సంభవాత్ తన్నేబ్రూహి సునిశ్చితం అభిప్రేతం. ౧. తదిదమితి స్వాభిప్రాయమాచ
 ట్వాణో నిర్లబ్ధాయ శ్రీభగవానువాచ—సన్నాస్యః ఇతి సన్నాస్యః కర్తానాం
 పరిత్యాగః కర్తయోగశ్చ తేషామనుష్ఠానం, తావుభావసి నిశ్రేయసకరా మోక్షం
 కుర్యాతే, జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వేన ఉభౌ యద్యపి నిశ్రేయసకరా, తథాపి తయోస్తు
 నిశ్రేయసహేతోష్టా కర్తసన్నాస్యసాత్కర్షయోగో విశిష్యతే. ౨. కస్తా
 దిత్యాహ—జ్ఞేయ ఇతి. జ్ఞేయో జ్ఞాతవ్యస్స కర్తయోగీ నిత్యసన్నాస్యసీతి, యోన
 ద్వేష్టి కించిన్న కాంక్షతి దుఃఖం సుఖంవా తత్సాధనంచ, ఏవం విధోయః కర్తా
 ప్రవర్తమానోఽపి రాగద్వేషాద్యయోగాత్స నిత్యసన్నాస్యసీతి జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః.
 నిర్లబ్ధో ద్వంద్వవర్జితః, హి యస్తాత్, హే మహాబాహో సుఖం బంధాదనాయా
 సేన ప్రముచ్యతే. ౩. సన్నాస్యసకర్తయోగయోర్ని భిన్నపురుషానుష్ఠేయయోర్విరు
 ద్ధయోః ఫలేఽపివిరోధో యుక్తః న తూభయోర్నిశ్రేయసకరత్వమేవేతి ప్రాప్త
 ఇదముచ్యతే. సాంఖ్యయోగావితి. సాంఖ్యయోగో, పృథగ్విరుద్ధభిన్నఫలా, బాలాః
 ప్రవదంతి, న పండితాః. పండితాస్తుజ్ఞానినః, ఏకంఫలం అవిరుద్ధమిచ్ఛంతి కథం, ఏకమ
 పిసాంఖ్యయోగయోస్సమ్యగ్దాశ్రితస్సమ్యగనుష్ఠితవానిత్యర్థః, ఉభయోర్విందతే ఫల
 ముభయోస్తదేవ హి నిశ్రేయ సఫలం అతో న ఫలే విరోధః, నను సన్నాస్యసకర్త
 యోగశ్చైవ ప్రస్తుత్య సాంఖ్యయోగయోః ఫలేకత్వం కథమిహ ప్రకృతం బ్రవీతి.
 నైవ దోషః, యద్యప్యర్జునేన సన్నాస్యం కర్తయోగం చ కేవలమభివీత్య ప్రశ్నః
 కృతః, భగవాంస్తు తదపరిత్యాగేనైవ స్వాభిప్రేతం చ విశేషం సంయోజ్య శబ్దాన్

గ్బాలాః ప్రవదంతి న పండితాః, ఏకమప్యాస్థితస్సమ్యగుభయోర్విందతే ఫలమ్. ౪. యత్సంఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్యోగైరపి గమ్యతే, ఏకం సాంఖ్యం చయోగం చ యః పశ్యతి స పశ్యతి. ౫. సన్నాప్యస్తు మహాబాహో దుఃఖమూప్తమయోగతః. యోగయుక్తో మునిర్భ్రష్టా న చిరేణాధిగచ్ఛతి. ౬. యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా

రవాచ్యతయా ప్రతిపచనం దదా. సాంఖ్యయోగావిధిః. తావేవ సన్నాప్యసకర్తృ యోగో జ్ఞానతదుపాయసమత్వబుద్ధిత్యాదిసంయుక్తైః సాంఖ్యయోగశబ్దపాచ్యా విధి భగవతో మతం, అతో నాప్రకృతప్రక్రియేతి. ౪. ఏకస్యాపి సమ్యగనుష్ఠా నాత్మభముభయోః ఫలం విందత ఇత్యుచ్యతే. యదితి. యత్సంఖ్యైః జ్ఞాననిష్ఠైః సన్నాప్యసిద్ధిః ప్రాప్యతే స్థానం మోక్షాఖ్యం, తద్యోగైరపి గమ్యతే జ్ఞానప్రాప్త్య పాయత్వేనేశ్వరే సమర్ప్య కర్తాణామత్యంతః ఫలమనభిసంభాయానుతిష్ఠంతి యే, తే యోగాః యోగినస్తైరపి పరమార్థజ్ఞానసన్నాప్యప్రాప్తిద్వారేణానుగమ్యత ఇత్యభిప్రాయః, అతః ఏకం సాంఖ్యం చ యోగం చ యః పశ్యతి ఫలైకత్వాత్సంప శ్యతి సమ్యక్పశ్యతీత్యర్థః, ఏవం తర్హి కర్తృయోగాత్సన్నాప్య ఏవ విశిష్యతే, కథం తర్హి దముక్తం తయోస్తు కర్తృసన్నాప్యసాత్కర్తృయోగో విశిష్యత ఇతి. శృణు తత్ర కారణం, త్వయా పృష్టం కేవలం కర్తృసన్నాప్యసం కర్తృయోగం చాభిప్రేత్యత యోర్యచ్ఛేయస్తస్యే బ్రూహితి తదనురూపం ప్రతిపచనం మయోక్తం కర్తృసన్నాప్యసాత్కర్తృయోగో విశిష్యత ఇతి జ్ఞానమనవేక్ష్య, జ్ఞానసవ్యవేక్ష్య సన్నాప్యసస్సాంఖ్యమితి మయాభిప్రేతః. పరమార్థయోగశ్చసఏవ, యస్తు కర్తృయోగోవైదికః స తాదృశ్యద్యోగః సన్నాప్యస ఇతి చోపచర్యతే. ౫. కథం తాదృశ్యమిత్యుచ్యతే. సన్నాప్యస ఇతి. సన్నాప్యస్సు పారమార్థికః మహాబాహో, దుఃఖమూప్తమయోగతః యోగేన వినా, యోగయుక్తో వైదికేన కర్తృయోగేన ఈశ్వరసమర్పితరూపేణ ఫల నిరపేక్షేణ యుక్తోమునిః మననాదీశ్వరస్వరూపస్య మునిః, బ్రహ్మపరమార్థజ్ఞాన లక్షణత్వాత్ ప్రకృతసన్నాప్యసో బ్రహ్మోచ్యతే, న్యాస ఇతి బ్రహ్మబ్రహ్మహి పరః పరో హి బ్రహ్మేతి శ్రుతేః, బ్రహ్మపరమార్థసన్నాప్యసం పరమార్థజ్ఞాననిష్ఠాలక్షణం, న చిరేణ తీవ్రమేవ అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి అతో మయోక్తంకర్తృయోగో విశి ష్యత. ఇతి. ౬. యదా పునరయం సమ్యగ్ధర్మసప్రాప్త్యపాయత్వేన యోగేతి. యోగేన యుక్తో యోగయుక్తః. విశుద్ధాత్మా విశుద్ధదేహః విజితాత్మావిజితదేహః. జితేంద్రియశ్చ, సర్వభూతాత్మభూతాత్మాసర్వేషాంభూతానాం బ్రహ్మాదీనాం స్తంబప ర్యంతానాం ఆత్మభూత ఆత్మా ప్రత్యక్షేతసో యస్య సః సర్వభూతాత్మభూతాత్మా సర్వేషాం భూతానాం బ్రహ్మాదీనాం స్తంబపర్యంతానాం ఆత్మభూత ఆత్మా ప్రత్య

విజితాత్మా జితేంద్రియః, సర్వభూతాత్మభూతాత్మా కుర్వన్నపి న లిప్యతే. ౭. నైవ
 కించిత్రకోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్. ౮. పశ్యన్ శృణ్వన్ స్పృశన్
 జిఘ్రన్నశ్చ గచ్ఛన్ స్వప్నన్ తప్సిన్, ప్రలప్నన్ విసృజన్ గృహ్లాన్మున్చిషన్నిమిష
 న్ముషి, ఇంద్రియాణీంద్రియార్థేషు వర్తంత ఇతి ధారయన్. ౯. బ్రహ్మణ్యాథాయ
 కర్తాణి సంగం త్యక్త్వా కరోతి యః, లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమివాంభసా.
 ౧౦. కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలైరిందియైరపి, యోగినః కర్త కుర్వంతి సంగం
 త్యక్త్వా తత్తుద్ధయే. ౧౧. యుక్తః కర్మఫలం త్యక్త్వా శాంతిమాప్నోతి నైష్ఠికిమ్.

కీ౯తనో యస్య సః సర్వభూతాత్మభూతాత్మా, సమ్యగర్హిత్యర్థః. స తత్రైవ వర్తమా
 నోఽపి లోకసంగ్రహాయ కర్త కుర్వన్నపి న లిప్యతే, న కర్మభిర్బధ్యత ఇత్యర్థః,
 న చాసౌ పరమార్థతః కరోతీత్యర్థః. ౭. నేతి. కించిత్రకోమీతి యుక్తస్సమా
 హితస్స౯ మన్యేత చింతయేత్, తత్త్వవిదాత్మవిత్ ఆత్మనో యాథాత్మ్యం తత్త్వం
 వేత్తితి తత్త్వవిత్ పరమార్థదర్శిత్యర్థః. ౮. కదా కథం వా తత్త్వముపధారయ
 న్నన్యతే త్యుచ్యతే. పశ్యన్నితి. మన్యేతేతి పూర్వేణ సంబంధః తస్యైవం తత్త్వ
 విదః సర్వకార్యకరణచేష్టాసు కర్తసు ఆకర్తేవ పశ్యంతః, సమ్యగర్హిణః సర్వకర్తస
 న్నాన్యస ఏవాధికారః. కర్మణోఽభావదర్శనాత్, న హి మృగత్పక్షికాయాముదక
 బుద్ధ్యా పానాయ ప్రవృత్త ఉదకాభావజ్ఞానేఽపి తత్రైవ పానప్రయోజనాయ
 ప్రవర్తతే. ౯ యస్తు పునరతత్త్వవిత్ ప్రవృత్తశ్చ కర్తయోగే, బ్రహ్మణీతి. బ్రహ్మ
 ణీశ్వరే ఆథాయ, తదర్థం కర్త కరోమీతి, భృత్య ఇవ స్వామ్యర్థం, మోక్షేఽపిపలే
 సంగం త్యక్త్వా కరోతి యః సర్వాణి కర్తాణి, లిప్యతే న స పాపేన సంబధ్యతే, పద్మపత్ర
 మివాంభసా ఉదకేన, కేవలం సత్త్వశుద్ధిమాత్రమేవ ఫలం తస్య కర్తణస్సన్యేత్. ౧౦.
 యస్తాత్. కాయేనేతి. కాయేన దేహేన, మనసా బుద్ధ్యా చ, కేవలైరిందియైరపి
 మమత్వవజ్జితైరీశ్వరాదైవ కరోమి న మమ ఫలాయేతి మమత్వబుద్ధిశూన్యైరింది
 యైః, కేవలశబ్దః కాయాదిభిరపి ప్రత్యేకం సంబధ్యతే, సర్వవ్యాపారేషు మమత్వ
 వర్జితాః, యోగినః కర్మిణః కర్త కుర్వంతి, సంగం త్యక్త్వా ఫలవిషయం, ఆత్మశు
 ద్ధయే సత్త్వశుద్ధయ ఇత్యర్థః, తస్మాత్తత్రైవ తవాధికార ఇతి కురు కర్తేవ. ౧౧.
 యస్తాచ్ఛ. యుక్తఇతి. యుక్తః ఈశ్వరాయ కర్తాణి న మమ ఫలాయేత్యేవం
 సమాహితస్స౯, కర్మఫలం త్యక్త్వా పరిత్యజ్య, శాంతిం మోక్షాభ్యాం, ఆప్నోతి,
 నైష్ఠికిం నిష్ఠాయాం భవాం. సత్త్వశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిపర్యవర్తసన్నాననిష్ఠాక్రమే
 జేతి వాక్యకేవలః, యస్తు పునరయుక్తః ఆసమాహితః, కామకారేణ కరణం కారః
 కామస్య కారః కామకారః తేన కామకారేణ కామప్రేరితయేత్యర్థః, మమ

అయుక్తః కామకారణేన ఫలే సక్తో నిబధ్యతే. ౧౨. సర్వకర్తాణి మనసా
 సన్న్వయ్యాస్తే సుఖం వశీ, నవద్వారే పురే దేహే నైవ కుర్వన్నకారయః. ౧౩.
 ఫలాయేదం కరోమి కర్తవ్యేవం ఫలే సక్తో నిబధ్యతే, అతస్తస్య యుక్తో భవే
 త్యర్థః. ౧౨. యస్తు పరమార్థదర్శి సః సర్వేతి. సర్వాణి కర్తాణి సర్వకర్తాణాం
 మనసా సన్న్వయ్య పరిత్యజ్య నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం. ప్రతిపిద్యం చ సర్వకర్తాణి
 తాని మనసా వివేకబుద్ధ్యా కర్తాదావకర్తదర్శనేన సంత్యజ్యేత్యర్థః, అస్తే తిషతి
 సుఖం, త్యక్తవాజ్ఞసఃకాయచేష్టా నిరాయాసః ప్రసన్నచిత్త ఆత్మనోఽన్యత్ర
 నివృత్తసర్వభావ్యాప్రయోజన ఇతి సుఖమాస్త ఇత్యుచ్యతే, వశీ జితేంద్రియ
 ఇత్యర్థః, క్వ ఆస్త ఇత్యాహ—నవద్వారే పురే దేహే సప్తశ్చక్షాణాత్మనః ఉపలబ్ధి
 ద్వారాణి ఆర్వాగ్దేవీమూత్రపురీషవిసర్గాథే తైర్ద్యైరైర్నవద్వారం పురముచ్యతే
 శరీరం పురమివ పురమాత్మైకస్వామికం తదర్థప్రయోజనైశ్చేంద్రియమనోబుద్ధివిష
 యైరనేకఫలవిజ్ఞానసోఽత్యాదక్షైః పారైరివాధిష్ఠితం, తస్మిన్ నవద్వారే పురే దేహే
 సర్వం కర్త సన్న్వయ్య అస్తే, కిం విశేషణేన సర్వోఽపి దేహీ సన్న్వయ్య సన్నాసి
 వద్దేహ ఏవాస్తే తత్రాసర్థకం విశేషణమిత్యుచ్యతే, యస్తజ్ఞో దేహీ దేహేంద్రి
 యసంఘాతమాత్రాత్మదర్శి స సర్వో గేహే భూమావాసనే వా ఆస ఇతి
 మన్యతే, న హి దేహమాత్రాత్మదర్శినో గేహ ఇవ దేహే ఆస. ఇతి ప్రత్యయ
 స్సంభవతి, దేహాదిసంఘాతవ్యతిరిక్తాత్మ దర్శివస్తు దేహే ఆస ఇతి ప్రత్యయ ఉపప
 ద్యతే, పరకర్తృణాం చ పరస్మిన్నాత్మన్యవిద్యయాధ్యారోపితానాం విద్యయా వివే
 కజ్ఞానేన మనసా సన్నాసి ఉపపద్యతే, ఉత్పన్నవివేకజ్ఞానస్య సర్వకర్తృసన్నాసి
 నోఽపి గేహ ఇవ దేహ ఏవ నవద్వారే పురే ఆసనం ప్రారబ్ధఫలశేషసంస్కారా
 నువృత్త్యా దేహ ఏవ విశేషవిజ్ఞానోత్పత్తేర్దేహ ఏవాస్త ఇత్యన్వేయ విశేషణఫలం,
 విద్యదవిద్యత్ప్రత్యయభేదాపేక్షిత్యాత్, యద్యపి కార్య కరణకర్తాణ్యవిద్యయా
 త్తన్యధ్యారోపితాని సన్న్వయ్యతి, తథాపి కృతసన్నాసిసన్యాత్మసమవాయితృత్వ
 త్వం కారయితృత్వం చ స్యాదిత్యాశంక్యాహ—నైవ కుర్వన్ స్వయం చ, న చ
 కార్యకరణాని కారయః, క్రియాసు న ప్రవర్తయః, కిం యత్తత్కర్తృత్వం
 కారయితృత్వం చ దేహీనః స్యాత్మసమవాయితృత్వస్యాసాన్న భవతి, యథా
 గచ్ఛతో గతిః కిం వా స్వత ఏవాత్మనో నాస్తితి, అన్త్రోచ్యతే, నాస్త్యాత్మనః స్వతః
 కర్తృత్వం కారయితృత్వం చోక్తం హ్యవికారోఽయముచ్యతే, శరీరస్థోఽపి న
 కరోతి న ఓవ్యత ఇతి ధ్యాయతి వేలాయతివేతి శ్రుతే. ౧౩. కించ. నేతి. న కర్తృ
 త్వం స్వయం కుర్వతి, నాపి కర్తాణి రథఘటప్రాసాదాదీని ఈప్నితతమాని లోకస్య

న కర్తృత్వం న కర్తాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః, న కర్తృఫలసంయోగం స్వభావస్తు ప్రసర్తతే. ౧౮. నాదత్తే కస్యచిత్వాపం న చైవ సుకృతం విభుః, అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవః. ౧౯. జ్ఞానేన తు తదజ్ఞానం యేషాం నాశితమాత్మనః, తేషామాదిత్యవద్జ్ఞానం ప్రకాశయతి తత్పరమ్. ౧౬. తద్బుద్ధయస్తదాత్మా నస్తన్నిష్ఠాస్తత్పరాయణాః, గచ్ఛంత్యేషునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ఘాతకల్పమాః. ౧౭. విద్యావినయసంపన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తినీ, శుని చైవ శ్వపాకే చ పండితాస్స సృజతి ఉత్పాదయతి, ప్రభురాత్మా, నాపి రథాదికృతవత స్తత్ఫలీన సంయోగం కర్తృఫలసంయోగ ముత్పాదయతి, యది కించిదపి, స్వయం న కరోతి న కారయతి చ దేహీ కస్తస్మి కుర్వాణ కారయంశ్చ ప్రవర్తత ఇత్యుచ్యతే, స్వభావస్తుస్వభావః అవిద్యాలక్షణా ప్రకృతిర్దాయాప్రవర్తతే, చైవీష్యేషా గుణమయీతి. ౧౮. పరమార్థతస్తు. నేతి. నాదత్తే న గృహ్యంతి భక్తస్య కస్యచిదపిచాపం నచైవాదత్తే సుకృతం భక్తైః ప్రయుక్తం విభుః, కిమర్థం తస్మి భక్తైః పూజాదిలక్షణం యోగదానహవామాదిసుకృతం ప్రయుజ్యత ఇత్యాహ—అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం వివేకజ్ఞానం, తేన ముహ్యంతి కరోమి కారయామి భోక్త్యే భోజయమీత్యేవం మోహం గచ్ఛంత్యవివేకినః సంసారిణోజంతవః. ౧౯. జ్ఞానేనేతి. జ్ఞానేన తు యేనాజ్ఞానేనావృతా ముహ్యంతి జంతవస్తదజ్ఞానం యేషాం జంతూనాం వివేకజ్ఞానేనాత్మవిషయేణ నాశిత మాత్మనో భవతి, తేషాం జంతూనామాదిత్యవద్యథాదిత్యః సమస్తం వస్తుభాతమవభాసయతి తద్వత్ జ్ఞానం జ్ఞేయం వస్తు సర్వం ప్రకాశయతి, తత్పరం పరమార్థతత్త్వం, యత్పరం పరమార్థతత్త్వం జ్ఞానప్రకాశితమ్. ౧౬. తద్బుద్ధయ ఇతి. తస్మి బ్రహ్మణిగతా బుద్ధి ర్యేషాం తే తద్బుద్ధయః, తదాత్మానః తదేవ పరం బ్రహ్మా యేషాం తే తదాత్మానః, తన్నిష్ఠాః నిష్ఠాఅభినివేశస్తత్పర్యం సర్వాణి కర్తాణి సన్న్యస్య తస్మి బ్రహ్మణ్యేవావస్థానం యేషాంతే తన్నిష్ఠాః, తత్పరాయణాశ్చ తదేవ పర మయనం పరాగతిర్యేషాం భవతి తే తత్పరాయణాః, కేవలాత్పరతా ఇత్యర్థః, తే గచ్ఛంతి ఏవం విధాః అపునరావృత్తిం అపునర్యేవాసంబంధం జ్ఞాననిర్ఘాతకల్పమాః యథోక్తేన జ్ఞానేన నిర్ఘాతో నిర్వృత్తో నాశితః కల్పమః పాపాదినసారకారణదోషో యేషాంతే, జ్ఞాననిర్ఘాతకల్పమాః, యతయ ఇత్యర్థః. ౧౭. యేషాం జ్ఞానేన నాశిత మాత్మనోజ్ఞానం తే పండితాః కథం తత్త్వం పశ్యంతీ త్యుచ్యతే. విద్యేతి. విద్యావినయసంపన్నే విద్యావ వినయశ్చ విద్యావినయా వినయః ఉపశమః తాభ్యాం విద్యావినయాభ్యాం సంపన్నో విద్యాగ వివేకశ్చ యో బ్రాహ్మణః తస్మి బ్రాహ్మణే, గవి హస్తినీ శుని చైవ

మదర్శిణః ౧౮. ఇహైవ తైర్జితస్సర్వో యేహం సామ్యే స్థితం మనః, నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్భ్రష్టాణి తే స్థితాః. ౧౯. న ప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్య నో ద్విజేత్సాన్ప్రియ చాప్రియమ్, స్థిరబుద్ధిరసంమూఢో బ్రహ్మవిద్యుష్టాణిస్థితః. ౨౦.

శ్వపాకేచ పండితా స్సమదర్శిణః విద్యావినయసంపన్నే ఉత్తమే సంస్కారవతి బ్రాహ్మణే సాత్త్వికే, మధ్యమాయాంచరాజస్యాం గవి సంస్కారరహితాయాం, అథమేచ కేవలతామనే హస్తాదా, సత్త్వాదిగుణైః సజ్జైశ్చ సంస్కారైః సతథా

రాజస్యైః తథా తామనైశ్చ సంస్కారైః రత్యంతమేవాసంస్పృష్టం సమ మేకమవిక్రియం తద్బ్రహ్మ ద్రష్టం శీలం యేహంతే పండితాః సమదర్శిణః. ౧౮. న స్వభోజ్యాన్మాస్తే దోషవంత స్సమాసమాభ్యాం విషమసమేపూజాత ఇతి స్మృతేః, న తర్హితే దోషవంతః కథం. ఇహేతి. ఇహైవ జీవద్భిరేవతై స్సమదర్శిభిః పండితైః జితఃపశీకృతః సర్వో జన్మ, యేహం సామ్యే స్థితం మనః సర్వభూతేషు బ్రహ్మణః సమభావే స్థితం నిశ్చలీభూతం మనఃఅంతఃకరణం, నిర్దోషం హి యద్యపి దోషవత్సశ్వపాకాదిషు మూఢైః సర్వోఽపైర్దోషవదీవ విభావ్యతే తథాపి తద్దోషైః రస్పృష్టమితి నిర్దోషం దోషవర్జితం, తహి యస్తాత్, నాపి స్వగుణభేదభిన్నం నిర్గుణత్వా దైవతస్యస్య వత్స్యతి చ భగవాన్ ఇచ్ఛాదీనాం క్షేత్రధర్మత్వ మనాదిత్వాన్నిర్గుణత్వా దితిచ, నావ్యంతర్యా విశేషాలత్తనో భేదకాస్సంతి, ప్రతిశరీరం తేహం సత్త్వప్రమాణానుపపత్తేః, తతః సమం బ్రహ్మైకం చ, తస్మాత్ బ్రహ్మణ్యేవ తే స్థితాః, తస్మాన్న దోషగంధమాత్ర మపి తాన్ స్పృశతి, దేహాదిసంఘాతాత్తదర్శనాభిమానాభావాత్తేహం దేహాదిసంఘాతాత్తదర్శనాభిమానవద్విషయంతు తత్ సూత్రం సమాసమాభ్యాం విషమసమే పూజాతఇతి పూజాఇతి విషయత్వేన విశేషకాద్బ్రహ్మణ్యే హి చ బ్రహ్మవిత్ పడంగవిచ్ఛతురేవదవిదితి పూజాదానాదా గుణవిశేషసంబంధః కారణం, బ్రహ్మ తు సర్వగుణదోషసంబంధవర్జిత మిత్యతో బ్రహ్మణి తే స్థితా ఇతి యుక్తం, కర్మవిషయం చ సూత్రం సమాసమాభ్యామిత్యాది, ఇదం తు సర్వకర్మసన్న్యాసవిషయం ప్రస్తుతం, సర్వకర్మాణ మనసేత్సార్వభౌమ్యాభ్యాయపరసమాప్తేః. ౧౯. యస్తాన్నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ ఆత్మా తస్మాత్. నేతి. న ప్రహృష్యేత్ ప్రహర్షం న కుర్యాత్, ప్రియమిష్టం ప్రాప్య, నోద్విజేత్ ప్రాప్య చాప్రియం ఆనిష్టం లభ్యా, దేహమాత్రాత్తదర్శిణాం హి ప్రియాప్రియే హర్షవిషాదా కుర్యాతే న కేవలాత్తదర్శిణః తస్య ప్రియాప్రియప్రాప్త్యసంభవాత్, కించ, సర్వభూతేష్వేకః సమా నిర్దోష ఆత్మేతి స్థిరా నిర్విచిత్యాబుద్ధి ర్యస్య సః

బాహ్యస్పర్శేష్వపకాత్తా విందత్యాత్మని యత్సుఖమ్, సబ్రహ్మయోగయుక్తాత్తా సుఖమక్షయమశ్నుతే. ౨౦. యే హి సంస్పర్శజా భోగా దుఃఖయోనయ ఏవ తే, ఆద్యంతవంతః శాంతేయ న తేషు రమతే బుధః. ౨౧. శక్నోతీహైవ యస్సోధుం ప్రాశ్నరీరవిమోక్షణాత్, కామక్రోధోద్భవం వేగం సయుక్తపుసుఖి నరః. ౨౩.

స్థిరబుద్ధిః, ఆసంమూఢః సంమోహవర్జితశ్చపాత్, యథోక్తబ్రహ్మచిత్, బ్రహ్మణి స్థితః ఆకర్తృకృతస్సర్వకర్తృసన్నాస్సీత్యర్థః. ౨౦. కించ బ్రహ్మణి స్థితః. బాహ్యేతి. బాహ్యస్పర్శేషు బాహ్యశ్చ తే స్పర్శాశ్చ బాహ్యస్పర్శాః స్పృశ్యంత ఇతి స్పర్శాః శబ్దాదయో విషయాస్తేషు బాహ్యేషు స్పర్శేషు, ఆసక్త ఆత్మాంతఃకరణం యస్యసోఽయ మనఃకాత్తా విషయేషు ప్రీతివర్జితస్స, విందతి లభతే, ఆత్మని యత్సుఖం తద్విందతిత్యేతత్, సబ్రహ్మయోగయుక్తాత్తా బ్రహ్మణి యోగః సమాధి ర్బ్రహ్మయోగస్తేన యోగేన యుక్తస్తస్మిన్ వ్యాపృత ఆత్మాంతఃకరణం యస్య స బ్రహ్మయోగయుక్తాత్తా, సుఖమక్షయ మశ్నుతే వ్యాపన్నీతి, తప్తాత్ బాహ్య విషయప్రీతేః ఊషణాయా ఇంద్రియాణి నివర్తయేత్ ఆత్మన్యక్షయసుఖార్థిత్యర్థః. ౨౧. ఇతశ్చ నివర్తయేత్. యఇతి. యే హి యస్తా త్సంస్పర్శజాః విషయేంద్రియ సంస్పర్శేభ్యో జాతాః, భోగాః భుక్తయో దుఃఖయోనయ ఏవ తే అవిద్యాకృత త్యాద్యవ్యంతేహి, ఆధ్యాత్మికాదీని దుఃఖాని తన్నిమిత్తాన్యేవ, యథేహ లోకే తథా పరలోకేఽపీతిగమ్యతే, ఏవ శబ్దాన్న సంసారే సుఖస్య గంధమాత్ర మవ్యస్తీతి బుద్ధ్యా విషయమృగత్పక్షికాయా ఇంద్రియాణి నివర్తయేత్, న కేవలం దుఃఖయోనయ ఏవ, ఆద్యంతవంతశ్చ ఆది ర్విషయేంద్రియసంయోగోభోగానాం అంత శ్చ తద్వియోగఏవ, అతః ఆద్యంతవంతః అనిత్యాః మధ్యమక్షణభావిత్వా దిత్యర్థః, హే శాంతేయ, న తేషు భోగేషు రమతే బుధః వివేకీ అవగతపరమార్థతత్త్వః అత్యంతం మూఢానా మేవ హి విషయేషు రతిర్దృశ్యతే యథా పశుప్రభృతీ నాం! ౨౨. అయం చ శ్రేయోమార్గప్రతిపక్షకష్టతమోదోషః సర్వాస్సర్వప్రాప్తిహేతుర్దుష్ప్రవారశ్చేతి తత్పరిహారే యత్సోఽధికతరః కర్తవ్య ఇత్యాహ శ్రీభగవాన్. శక్నోతీతి. శక్నోత్యుత్సహతే, ఇహైవ జీవన్మేవ య స్సోధుం ప్రసహితుం, ప్రాశ్నార్వం, శరీరవిమోక్షణాత్ మరణాత్, మరణసీమాకరణాజ్జీవతోఽవశ్యంభావీ హి కామక్రోధోద్భవో వేగః, ఆనంతనిమిత్తవాన్ హి స ఇతి యావన్నరణం తావన్న విస్రంభణీయ ఇత్యర్థః, కామ ఇంద్రియగోచరప్రాప్తే ఇష్టే విషయే శ్రూయమాణే స్సర్వమాణే వా అనుభూతే సుఖహేతౌ యా తృప్త్యా స కామః, క్రోధ శ్చాత్మనః ప్రతిహలేషు దుఃఖహేతుషు దృశ్యమానేషు శ్రూయమాణేషు స్సర్వ

యోఽంతస్సుభోఽంతరా రామస్తథాంతర్జ్యోతిరేవ యః, స యోగీ బ్రహ్మనిర్వాణం
 బ్రహ్మభూతోఽధిగచ్ఛతి. ౨౪. లభంతే బ్రహ్మనిర్వాణమృషయః ఊణకల్పమాః,
 చిన్నదైన్విధా యతాత్తాన స్వర్వభూతహితే రతాః. ౨౫. కామక్రోధవియుక్తానాం
 యతీనాం యతచేతసామ్, అభితో బ్రహ్మనిర్వాణం వర్తతే విదితాత్మనామ్. ౨౬.
 స్పర్శా కృత్వా బహిరబ్రహ్మంశ్చక్షుశ్చైచ్చవాంతరే బ్రువోః, ప్రాణాపానా స
 మాణేషు వా యో విద్యేషః సః క్రోధః, తా కామక్రోధా ఉద్భవో యస్య వేగ
 స్య సః కామక్రోధోద్భవోవేగః, రోమాంచన ప్రహృష్టనేత్రవదనలింగోఽంతఃకర
 ణప్రక్షోభరూపః కామోద్భవోవేగః, గాత్రప్రకంపప్రస్వేదసందష్టోష్ణపుటరక్తనే
 త్రాదిలింగః క్రోధోద్భవోవేగః, తం కామక్రోధోద్భవం వేగం యః జీవా సోధుం
 ప్రసహితుం శక్నోతి, సయుక్తోయోగీసుఖి చేహ లోకేనరః. ౨౭. కథం భూతశ్చ
 బ్రహ్మణి స్థితో బ్రహ్మప్రాప్తోతీత్యాహ—శ్రీభగవాన్. యశ్చితి. యః, అంతరాత్మని
 సుఖం యస్య సోఽంతస్సుఖః, తథాంతరేవాత్మని ఆరమణమాశ్రీడా యస్య
 సోఽంతరా రామః, తథాంతర్జ్యోతిరేవ యః, అంతరేవాత్మ న్యేవజ్యోతిః, ప్రకాశో
 యస్య సోఽంతర్జ్యోతిరేవ, య ఈదృశః, స యోగీ బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మణి ని
 ర్వృతిం, ఇవా జీవన్మేవ బ్రహ్మభూతస్య అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౨౮. కిం చ. ల
 భంత ఇతి. లభంతే బ్రహ్మనిర్వాణం మోక్షమృషయస్సమ్యగ్దర్శిణః సన్న్యాసినః,
 ఊణకల్పమాః ఊణాపాపాః నిర్దోషాః, చిన్నదైన్విధాః చిన్నసంతయాః యతాత్తానః
 సంయతేంద్రియాః, సర్వభూతహితే రతాః సర్వేషాం భూతానాం హితే ఆను
 కూల్యే రతాః, అహింసకా ఇత్యర్థః. ౨౯. కిం చ. కామేతి. కామక్రోధవియుక్తా
 నాం కామశ్చ క్రోధశ్చ కామక్రోధా తాభ్యాం వియుక్తానాం, యతీనాం సన్న్యా
 సినాం, యతచేతసాం సంయతాంతఃకరణానాం. అభిత ఉభయతో జీవతాం మృతా
 నాం చ, బ్రహ్మనిర్వాణం మోక్షః. వర్తతే, విదితాత్మనాం విదితః జ్ఞాతః ఆత్మా
 యేషాం తే విదితాత్మా నః తేషాం, సమ్యగ్దర్శినామిత్యర్థః, సమ్యగ్దర్శనవిష్టానాం
 సన్న్యాసినాం సద్యో ముక్తిరుక్తా కర్మయోగశ్చేత్సర్వార్పితసర్వభావేన ఈశ్వరే
 బ్రహ్మణ్యాథాయ క్రియమాణః సత్త్విశుద్ధిజ్ఞానప్రాప్తిసర్వకర్మసన్న్యాసక్రమేణ
 మోక్షాయేతి భగవాన్ పదేపదేబ్రవీదవ్యత్యతి చ. ౩౦. అథేదానిం ధ్యాన
 యోగం సమ్యగ్దర్శనసాత్కారంతరంగం విస్తరేణవత్సోమాలితస్య సూత్రస్థానీయాన్
 శ్లోకానుపదిశతి స్థ. స్పర్శా శబ్దాదీన్, కృత్వా బహిరబ్రహ్మం క్రోత్రాదిద్వా
 రేణాంతర్భూతా ప్రవేశితాః శబ్దాదయో విషయాస్తానచింతయతశ్చబ్దాదయో
 భావ్యా బహిరేవ కృతాః భవంతి తానేవం బహిః కృత్వా, చక్షుశ్చైచ్చవాంతరే

మా కృత్వా నాసాభ్యంతరచారిణౌ. ౨౭. యతేంద్రియమనోబుద్ధిర్మునిర్లోకపరాయణః, విగతేచ్ఛాభయక్రోధో యస్సదా ముక్త ఏవ సః. ౨౮. భోక్తారం యజ్ఞతః పసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్, సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వా మాం శాంతిమృచ్ఛతి. ౨౯.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః.

బ్రహ్మోః కృత్వేత్యనుషజ్యతే, తథా ప్రాణావానౌ నాసాభ్యంతరచారిణౌ సమాకృత్వా. ౨౭. యతేతి. యతేంద్రియమనోబుద్ధిస్సందాయతానీంద్రియాణి మనోబుద్ధిశ్చ యస్య సః యతేంద్రియమనోబుద్ధిః. మననాస్తునిః సన్నాస్యసీ, మోక్షపరాయణః మోక్ష ఏవ పరమయనం పరమా గతిర్యస్య సోఽయం మోక్షపరాయణో మునిర్భవేత్, విగతేచ్ఛాభయక్రోధః ఇచ్ఛా చ భయం చ క్రోధశ్చ ఇచ్ఛాభయక్రోధాస్తే విగతాః యస్మాత్, స విగతేచ్ఛాభయక్రోధః, య ఏవం వర్తతే సదా సన్నాస్యసీ ముక్త ఏవ సః, స తస్య మోక్షాయాన్యః కర్తవ్యోఽస్తి. ౨౮. ఏవం సమాహితచిత్తేన కిం విజ్ఞేయమిత్యుచ్యతే. భోక్తారమితి. భోక్తారం యజ్ఞానాంతపసాం చ కర్తృరూపేణ దేవతారూపేణ చ సర్వలోకమహేశ్వరం సర్వేషాం లోకానాం మహంతమిశ్వరం సర్వలోకమహేశ్వరం, సుహృదం సర్వభూతానాం సర్వప్రాణీనాం ప్రత్యుపకారనిరపేక్షతయోపకారిణం, సర్వభూతానాం హృదయే శయం, సర్వకర్తృపథాధ్యక్షం సర్వప్రత్యయసాక్షిణం, నారాయణం మాం జ్ఞాత్వా శాంతిం సర్వసంసారోపరితిమృచ్ఛతిప్రాప్నోతి. ౨౯. ఇతి పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతాగీతాభాష్యే, ఏకోనత్రింశోఽధ్యాయః. అతీతానంతరాధ్యాయాంతేభ్యానయోగస్య సమ్యగ్దర్శనం ప్రత్యంతరంగస్య సూత్రభూతాః శ్లోకాః సుర్పాః కృత్వా బహిర్బాహ్యనిత్యాదయఉపదిష్టాః, తేషాం వృత్తిస్థానీయోఽయం వర్ణోఽధ్యాయ ఆరభ్యతే, తత్ర భ్యానయోగస్య బహిరంగం కర్తేతి యావద్భ్యానయోగారోహణ సమర్థం తావద్వహస్థేన అధిశృతేన కర్తవ్యం కర్తేత్యతః తత్ స్థాతి— నను కిమర్థం భ్యానయోగారోహణసీమాకరణం యావత్తానుష్ఠేయమేవ విహితం కర్తృయావజ్జీవం, నారురుక్షోర్దునేరోగం కర్తృకారణముచ్యత ఇతి విశేషణాదారూఢస్య చ శమేనైవ సంబంధకరణాదారురుక్షోరారూఢస్య చ శమః కర్తృచోభయం కర్తవ్యత్యేనాభిప్రేతం చేత్ స్వా దారురుక్షోరారూఢస్యేతి శమకర్తృవిషయభేదేన విశేషణం విభాగకరణం చానర్థకం స్యాత్, తత్రాశ్రమిణాం కశ్చిద్యోగమారురుక్షుర్భవత్యారూఢః కశ్చిదన్యేనారురుక్షో నచాదూఢాస్తానపేక్ష్యురురుక్షోరారూఢస్య

శ్రీభగవానువాచ — అనాత్రితః కర్తృఫలం కార్యం కర్త కరోతి యః, స
 చేతి విశేషణం విభాగకరణం చోపపద్యత ఏవేతి చేన్న తస్యైవేతి వచనాత్పున
 ర్యోగగ్రహణాచ్చ యోగారూఢస్యేతి య ఆసీత్, పూర్వం యోగమారురుతు
 స్తస్యైవారూఢస్య శమ ఏవ కర్తవ్యః, కారణం హి యోగఫలం ప్రత్యుచ్యత
 ఇత్యతో న యావజ్జీవం కర్తవ్యత్వ ప్రాప్తిః కస్యచదపి కర్తవ్యః యోగవిశ్రవ్తవచ
 నాచ్చ గృహస్థస్య చేత్కర్మిణో యోగో విహితః షష్ఠేఽధ్యాయే స యోగవిశ్రవ్త
 పి కర్తృగతిం కర్తృఫలం ప్రాప్నోతితి తస్య నాశాశంకానుషపన్నా స్వాత్, అవశ్యం
 హి కృతం కర్త కామ్యం నిత్యం వా మోక్షస్య నిత్యత్వాదనారభ్య త్యే స్వం ఫల
 మారభత ఏవ, నిత్యస్య చ కర్తవ్యో వేదప్రమాణావబుద్ధత్వాత్ ఫలేన హి భవి
 తవ్యమిత్యవోచామ, అస్యథా వేదస్యానర్థక్యప్రసంగాదితి, న చ కర్తవ్యే సత్కుభ
 యవిశ్రవ్తవచనమగ్రవత్ కర్తవ్యో విశ్రంశకారణానుషప్తైః కర్తవ్యతమిశ్వరే స
 న్న స్త్యస్తమితి అతః కర్తవ్యః కర్తృఫలం నారభత ఇతి చేన్న, ఈశ్వరే సన్న స్త్యస్తస్య అధి
 కతరఫలహేతుత్వోపపత్తేః మోక్షయైవేతి చేత్ స్వకర్తవ్యం కృతానామిశ్వరే
 సన్న స్త్యసో మోక్షయైవ న ఫలాంతరాయ, యోగసహితో యోగాచ్చ విశ్రవ్త
 ఇత్యతః తం ప్రతి నాశాశంకా యుక్తైవేతి చేన్న, ఏకాకీ యతఏతత్తాత్మా నిరాశీర
 పరిగ్రహః, బ్రహ్మచారివ్రతే స్థిత ఇతి చ కర్తృసన్నాస్యసస్య విధానాన్న చాత్ర ధ్యా
 నకాలే స్త్రీసహాయత్వాశంకా యేన ఏకాకీత్యం విధియతే, న చ గృహస్థస్య నిరా
 శీరపరిగ్రహ ఇత్యాదివచనమనుకూలం, ఉభయవిశ్రవ్తప్రశ్నానుషప్తేశ్చ అనాత్రి
 త ఇత్యనేన కర్తవ్యం ఏవ సన్నాస్య నిత్యం యోగిత్యం చోక్తం ప్రతిషిద్ధం చేన్నిర
 గ్నేరక్రియస్య చ సన్నాస్యనిత్యం యోగిత్యం చేతి చేన్న, ధ్యానయోగం ప్రతి
 బహిరంగస్య సతః కర్తవ్యః ఫలాకాంతౌ సన్నాస్యసమృతిపరత్వాన్న కేవలం నిరగ్ని
 రక్రియ ఏవ సన్నాస్యసీ యోగీ చ, కిం తర్హి కర్తవ్యపి కర్తృఫలాసంగం సన్నాస్యస్య
 కర్తయోగమనుతిష్ఠా సత్త్యశుద్ధస్థిం సన్నాస్యసీ చ యోగీ చ భవతీతి స్థూయతే
 న చైకేన వాక్యేన కర్తృఫలాసంగసన్నాస్యసమృతిశ్చతుర్థా శ్రమప్రతిషేధశ్చోపపద్య
 తే, న చ ప్రసిద్ధం నిరగ్నేరక్రియస్య చ పరమార్థసన్నాస్యసీనః శ్రుతిస్తృతిపురా
 ణేతి హాసయోగశాస్త్రవిహితం సన్నాస్యనిత్యం యోగిత్యం చ ప్రతిషేధతి భగ
 వా సర్వవచనవిరోధాచ్చ సర్వకర్తాణి మనసా సన్నాస్యస్య, నైవ కుర్వన్న కార
 యా, ఆన్తే మానీ, సంతుష్టా యేన కేనచిత్, అనికేతస్థిరమతిః, విహాయ కామార్
 యస్సర్వార్థా పుమాంశ్చరతి నిర్గుప్తహః సర్వారంభపరిత్యాగీతి చ తత్ర తత్ర
 భగవతా సర్వవచనాని ప్రదర్శితాని, తైర్విరుధ్యతే చతుర్థాశ్రమప్రతిషేధస్తాన్ము

సన్నాన్వసీ చ యోగీ చ న నిరగ్నిర్న చాక్రియః. ౧. యం సన్నాన్వసమితి ప్రాహు
రోగ్యం తం విద్ధి పాండవ, న వ్యసన్నస్త్వస్తసంకలో యోగీ భవతి కశ్యప. ౨.

నేరోగ్యగమారురుక్షోః ప్రతిపన్నగార్హస్థ్యస్యాగ్నిహోత్రాదిఫలనిరవేక్ష మనుష్ఠీ
యమానం ధ్యానయోగారోహణసాధనత్వం సత్త్వశుద్ధిద్వారేణ ప్రతిపద్యత ఇతి.
స సన్నాన్వసీ చ యోగీచేతి స్మాయతే. అనాశ్రితేతి. అనాశ్రితః స ఆశ్రిత అనా
శ్రితః, కిం, కర్తృఫలం కర్తృణాం ఫలం యత్తదనాశ్రితః, కర్తృఫలతృప్తావహిత ఇత్య
ర్థః యోహి కర్తృఫలే తృప్తావాక్ స కర్తృఫలమాశ్రితో భవతి, అయం తు తద్వి
పరీతో యోనాశ్రితః కర్తృఫలం, ఏవం భూతస్సగ్, కార్యం కర్తవ్యం నిత్యం కా
మ్యవిపరీతమగ్నిహోత్రాదికం కర్తృ కరోతి నిర్వర్తయతి యః కశ్చిద్య ఈదృశః
కర్తీ స కర్తవ్యతరేభ్యో విశిష్యత ఇత్యేతమర్థమాహ—స సన్నాన్వసీ చ యోగీ
చేతి. సన్నాన్వసః పరిత్యాగో యస్యాస్తి స సన్నాన్వసీ చ యోగీ చ యోగశ్చిత్త
సమాధానం స యస్యాస్తితి స యోగీ చేత్యేవం గుణసంపన్నోఽయం మంతవ్యః
స కేవలం నిరగ్నిరక్రియ ఏవ సన్నాన్వసీ యోగీ చేతి మంతవ్యః, నిర్గతా అగ్నియః
కర్మాంగభూతా యస్మాత్ స నిరగ్నిః, అక్రియశ్చ అసగ్నిసాధనా అవిద్యమానాః
క్రియాస్తపోహనాదికా యస్యాపావక్రియః, నను చ నిరగ్నేరక్రియస్యైవ చ
శ్రుతిస్మృతియోగశాస్త్రేషు సన్నాన్వసిత్యం యోగిత్యం చ ప్రసిద్ధం, కథమిహ
సాగ్నేః సక్రియస్య చ సన్నాన్వసిత్యం యోగిత్యం చాప్రసిద్ధముచ్యత ఇతి నైష
దోషః, కయాచిద్గుణవృత్త్యోభయస్య సంపిపాదయిషిత్వాత్. ౧. తత్కథం కర్త
ఫలసంకల్పస్య సన్నాన్వసాత్సన్నాన్వసిత్యం యోగాంగత్వేన చ కర్తానుష్ఠానాత్క
ర్తృఫలసంకల్పస్య చ చిత్తవిక్షేపసేతోః పరిత్యాగాద్యోగిత్యం చేతి గౌణము
భయం న పునర్దుఖ్యం సన్నాన్వసిత్యం యోగిత్యం చాభిప్రేతమిత్యేతమర్థం దర్శ
యితుమాహ.—యమితి. యం సర్వకర్తృతత్ఫలపరిత్యాగలక్షణం పరమార్థసన్నాన్వ
సమితి ప్రాహుః శ్రుతిస్మృతివాదాః. యోగం కర్తానుష్ఠానలక్షణం తం పరమార్థ
సన్నాన్వసం విద్ధి విజానీహి, హే పాండవ, కర్తృయోగస్య ప్రవృత్తిలక్షణస్య తద్వి
పరీతేన నివృత్తిలక్షణేన పరమార్థసన్నాన్వసేన కీదృశం సామ్య మంగీకృత్య తద్భావ
ఉచ్యత ఇత్యవేక్షాయామిదముచ్యతే, అస్తి హి పరమార్థసన్నాన్వసేన సామ్యం
కర్తృద్వారకం కర్తృయోగస్య, యోహి పరమార్థసన్నాన్వసీ స సంత్యక్తపర్వకర్త
తత్సాధనతయా సర్వకర్తృతత్ఫలవిషయం సంకల్పం ప్రవృత్తిహేతుకామకారణం
సన్నాన్వసతి. అయమపి కర్తృయోగీ కర్తృకుర్వాణ ఏవ ఫలవిషయం సంకల్పం సన్నాన్వ
స్యతీత్యేతమర్థం దర్శయిష్యామా—సహాయస్థాదసన్నాన్వస్తసంకల్పః అసన్నాన్వస్తః

అరుదుఁడొద్దునేర్యోగం కర్త కారణముచ్యతే, యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణముచ్యతే. 3. యదా హి యేంద్రియార్థేషు న కర్తృస్వనుషజ్జితే, సర్వసంకల్ప అపరిత్యక్తః ఫలవిషయసంకల్పోఽభిసందిర్యేన సోఽసన్న్యస్తసంకల్పః, కశ్చర కశ్చిదపి కర్త్రి, యోగీ సమాధానవాః, భవతి, న భవతీత్యర్థః. ఫలసంకల్పస్య చిత్తవిక్షేపహేతుత్వాత్తస్మాద్యః కశ్చర కర్త్రి సన్యస్తఫలసంకల్పో భవేత్స యోగీ సమాధానవానవిక్షిప్తచిత్తో భవేత్, చిత్తవిక్షేపహేతోః ఫలసంకల్పస్య సన్న్యస్తత్వాదిత్యభిప్రాయః. ౨. ఏవం పరమార్థసన్న్యాసకర్తృయోగయోః కర్తృత్వాద్యైరకం సన్న్యాససామాన్య మవేక్ష్య “యం సన్న్యాసమితిప్రాహుర్యోగం తం విద్ధి పాండ”వేతి కర్తృయోగస్య స్తుత్యర్థం సన్న్యాసత్యముక్తం, భాగ్యనయోగస్య ఫలనిరపేక్షః కర్తృయోగోఽపి బహిరంగసాధనమితి తం సన్న్యాసత్వేన స్తుత్వాధునా కర్తృయోగస్య భాగ్యనయోగసాధనత్వం దర్శయతి. — అరుదుఁడొరితి. అరుదుఁడోః ఆరోఢుమిచ్ఛరనారూఢస్య భాగ్యనయోగేఽవస్థాతుమసమర్థస్యేత్యర్థః. తస్మాదురుదుఁడొద్దునేః కర్తృఫలసన్న్యాసిన ఇత్యర్థః. కిమారుదుఁడోర్యోగం, కర్త కారణం సాధనముచ్యతే, యోగారూఢస్య పునఃస్థైర్యవ శమ ఉపశమః సర్వకర్మభ్యో నివృత్తిః కారణం యోగారూఢత్వస్య సాధనముచ్యతే ఇత్యర్థః. యావద్భావతత్కర్మభ్యః ఉపరమతే తావత్తావన్నిరాయాసస్య జితేంద్రియస్య చిత్తం సమాధీయతే, తథా సతి న యోగారూఢో భవతి, తథా చోక్తం. శ్లో. “నైతాదృశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యతైకతా సమతా సత్యతా చ, శీలం స్థితిర్దండనిధానమార్జవం తతస్తతశ్చోచరమః క్రియాభ్య” ఇతి. 3. అథేదానీం కదా యోగారూఢో భవతీతుచ్యతే. యదేతి. యదా సమాధీయమానచిత్తో యోగీ, హి యస్తాత్, ఇంద్రియార్థేషు ఇంద్రియాణామధ్యాత్మబాధయన్తేష్యింద్రియార్థేషు, కర్తృషు చ నిత్యమైవిత్రికకామ్యప్రతిషిద్ధేషు చ ప్రయోజనాభావబుద్ధ్యా. నానుషజ్జితే అనుషంగం కర్తవ్యతాబుద్ధిం న కరోతీత్యర్థః. సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ సర్వాః సంకల్పా ఇహ ముత్సార్థకామహేతుః సన్న్యసీతుం శీలమస్మేతి సర్వసంకల్పసన్న్యాసీ, యోగారూఢః ప్రాప్తయోగ ఇత్యేతత్, తదా తస్మిన్నాలే, ఉచ్యతే, సర్వసంకల్పసన్న్యాసీతి వచనాత్సర్వాత్స కామ్యా సర్వాణి చ కర్తాణి సన్న్యసేదిత్యర్థః. సంకల్పమూలా హి సర్వేకామూః శ్లో. “సంకల్పమూలః కామో నై యజ్ఞాస్సంకల్పసంభవా, కామజనామితే మూలం సంకల్పాత్కిల జాయస” ఇత్యాదిస్తతః. సర్వకామ పరిత్యాగే చ సర్వకర్మపరిత్యాగః సిద్ధో భవతి “సయాథా కామో భవతి తత్కర్మతుర్భవతియత్కర్మతుర్భవతి తత్కర్మ కరుతే” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః “యద్యద్ధి కరుతే జంతుస్త

సన్నాస్యీ యోగారూఢస్తదోచ్యతే. ౪. ఉద్ధరేదాత్తనాత్మానం నాత్మానమవసాదయేత్, ఆత్మైవ హ్యేతన్నో బంధురాత్మైవ రిపురాత్మనః. ౫. బంధురాత్మాత్మనస్తస్య యే నాత్మైవాత్మనా జితః, అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వరేతాత్మైవ శత్రువత్. ౬. జితాత్మనః ప్రశాంతస్య పరమాత్మా సమాహితః, శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః. ౭. జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంద్రియః, యుక్త ఇత్సు

త్తత్కామస్య చేష్టితమి"త్యాది స్తుతిభ్యశ్చ న్యాయాచ్చనహి సర్వసంకల్పసన్నాస్యీ కశ్చిత్ స్పందితుమపి శక్తస్తస్మాత్సర్వసంకల్పసన్నాస్యీతి వచనాత్సర్వాన్కామార్సర్వాణి కర్మాణి చ త్యాజయతి భగవాన్. ౪. యదైవం యోగారూఢస్తదా ఆత్మా ఆత్మనా ఉద్ధృతో భవతి సంసారానర్థవ్రాతాదతః. ఉద్ధరేదితి. ఉద్ధరేత్, సంసారసాగరే నిమగ్నమాత్మానమాత్మనా స్వతః ఉద్ధర్వం హరే ద్యోగారూఢతా మాపాదయేదిత్యర్థః. నాత్మానమవసాదయేత్ నాథోనయేత్, ఆత్మైవ హి యస్తాదాత్మనో బంధుః. న హ్యన్యః కశ్చిద్బంధుస్సంపారముక్తయే భవతి, బంధురపి తావత్ మోక్షప్రతికూల ఏవ స్నేహాదిబంధనాయతనత్వాత్తస్మాద్యుక్తమవధారణ ముత్మైవ హ్యేతన్నో బంధురితి. ఆత్మైవ రిపుః శత్రుః. యోఽన్యోపకారి బాహ్య శ్శత్రుః స హ్యేతన్నప్రయుక్త ఏవేతి యుక్తమేవావధారణం ఆత్మైవ రిపురాత్మన ఇతి. ౫. ఆత్మైవ బంధురాత్మైవ రిపురాత్మన ఇత్సుక్తం, తత్ర కిం లక్షణః ఆత్మా ఆత్మనో బంధుః! కిం లక్షణో వా ఆత్మా ఆత్మనో రిపురి? తుచ్యతే. బంధురితి, బంధురాత్మాత్మనస్తస్య, తస్మాత్మనస్స ఆత్మా బంధుః. యేనాత్మనాత్మైవ జితః, ఆత్మా కార్య కరణసంఘాతో యేన వశీకృతః. జితేంద్రియ ఇత్యర్థః. అనాత్మన అజితాత్మనస్తు శత్రుత్వే శత్రుభావే వరేత ఆత్మైవ శత్రువత్, యథా అనాత్మా శత్రురాత్మనోపకారి తథా ఆత్మా ఆత్మన అపకారే వర్తత ఇత్యర్థః. ౬. జితాత్మన ఇతి. జితాత్మనః కార్యకరణసంఘాత ఆత్మాజితో యేన సః జితాత్మా తస్య జితాత్మనః. ప్రశాంతస్యోపశాంతస్య, పరమాత్మా సమాహితః సాక్షాదాత్మభావేన వర్తత ఇత్యర్థః. కించ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు చ, తథా మానే చ అవమానే చ మానావమానయోః పూజాపరిభవయోస్సమస్యాత్. ౭. జ్ఞానేతి. జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా జ్ఞానం శాస్త్రోక్తపదార్థానాం పరిజ్ఞానం విజ్ఞానం తు శాస్త్రతో జ్ఞాతానాం తతైవ స్వానుభవకరణం తాభ్యాం జ్ఞానవిజ్ఞానాభ్యాం తృప్తః సంజాతాలంప్రత్యయః ఆత్మా యస్య సజ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా, కూటస్థః అప్రకంప్యో భవతీత్యర్థః. విజితేంద్రియశ్చ, ఈ దృశో యుక్తస్సమాహిత ఇతి, ఉచ్యతే కథ్యతే, సయోగీ, సమలోఽష్టాశ్చ కాంచ

చ్యుతే యోగీ సమలోష్ఠాత్త కాంచనః. ౮. సుహృన్నిత్రాన్యదాసీనమధ్యస్థద్యేచ్యుబం
ధుషు, సాధుచ్యవీచ పాపేషు సమబుద్ధిర్విశిష్యతే. ౯. యోగీ యుంజిత సతతమా
త్మానం రహసి స్థితః, ఏకాశీ యతచిత్రాత్తా నిరాశీ రపరిగ్రహః. ౧౦. శుచౌ దేశే
ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసనమాత్మనః, నాత్మ్యచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజనకుశోత్తరమ్.
౧౧. తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యత చిత్తేంద్రియక్రియః, ఉపవిశ్యాసనే యం
జ్యవోగ్యగమాత్మవిశుద్ధయే. ౧౨. సమం కాయశిరోగ్రీవంధారయన్నచలం స్థిరః.

సః లోష్ఠాశ్చ కాంచనాని సమాని యస్య సః ౮. కించ సుహృదితి. సుహృదిత్యాది
శ్లోకార్థమేకం పదం సుహృదితి ప్రత్యుపకారానపేక్షయై వోపకర్తా, మిత్రం సే
హవా, అరిః శత్రుః. ఉదాసీనః న కస్య చిత్పతం భజతే, మధ్యస్థః విరుద్ధయో
రుభయోర్నితైషి, ద్యేచ్యుః అత్తనః అప్రియః, బంధుస్సంబంధీ త్యేతేషు, సాధుషు
శాస్త్రానువర్తిషు, అపి చ, పాపేషు ప్రతిష్ఠిద్ధకారిషు సర్వేష్యేతేషు, సమబుద్ధిః కః
కర్తా కిం కర్తే త్యవ్యాకృతబుద్ధిత్వర్థః. విశిష్యతే, సముచ్యత ఇతి పాఠాంతరం,
యోగాదూఢానాం సర్వేషామయముత్తమ ఇత్యర్థః. ౯. అత ఏవ ఉత్తమఫలప్రా
ప్తయే యోగీతి. యోగీభ్యాయా, యుంజిత సమాదభ్యాత్, సతతం సర్వదా,
ఆత్మానమంతఃకరణం, రహస్యేకాంతే గిరిగుహాదా, స్థితస్సక, ఏకాశీ ఆసహాయః.
రహసిస్థితః ఏకాశీ చేతి విశేషణాత్, సన్నాసీత్యర్థః. యతచిత్రాత్తా, చిత్తమంతః
కరణమాత్తా దేహశ్చ సంయతో యస్య సః యతచిత్రాత్తా, నిరాశీర్విగతత్వస్యః,
అపరిగ్రహః పరిగ్రహరహితశ్చ, సన్నాసీత్యేఽపి త్యక్తకర్మపరిగ్రహస్స యం
జితేత్యర్థః. ౧౦. అథేదాసీం యోగం యుంజానస్య ఆసనాహరవిహారాదీనాం యో
గసాధనత్యేన నియమో వక్షస్యః ప్రాప్తయోగలక్షణం తత్ఫలాదికం చేత్యత ఆర
భ్యతే, తత్ర ఆసనమేవ తావత్ ప్రథమముచ్యతే. శుచావృతి. శుచౌ శుద్ధే వివిక్తే
స్వభావతః సంస్కారతో వా, దేశే స్థానే, ప్రతిష్ఠాప్య, స్థిరయచలం, అత్తన ఆసనం
నాత్మ్యచ్ఛ్రితం అతీవోచ్ఛ్రితం, అత్మ్యచ్ఛ్రితం నావ్యతినీచం, తచ్చ, చేలాజనకుశోత్త
రం చేలంఅజనం కుశాశ్చోత్తరే యస్మిన్నాసనే తదాసనం చేలాజనకుశోత్తరం, విప
రీతోఽత్ర క్రమశ్చేలాదీనాం ప్రతిష్ఠాప్య ౧౧ కించ. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్నాసనే, ఉప
విశ్య, యోగం యుంజ్యాత్, సమాధానం కుర్యాత్, కథం, సర్వవియదేయభ్య ఉప
సంహృత్య ఏకాగ్రం కృత్వా మనః, యతచిత్తేంద్రియక్రియః చిత్తం చ ఇంద్రియాణి
చచిత్తేంద్రియాణి తేహం క్రియాః సంయతాః యస్య సః యతచిత్తేంద్రియక్రియః.
స కిమర్థం యోగం యుంజ్యాదిత్యాహ ఆత్మవిశుద్ధయే అంతఃకరణస్య శుద్ధ్యర్థమి
త్యేతత్. ౧౨. భావ్యామాసనముత్తమధునా శరీరధారణం కథమిత్యుచ్యతే. సమ

సంప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశశ్చానవలోకయన్. ౧౩. ప్రశాంతాత్మావిగతభీః
 బ్రహ్మచారివ్రతేస్థితః, మనస్సంయమ్య ముచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః. ౧౪.
 యుంజన్మేవం సదాత్మానం యోగీ నియతమానసః, శాంతిం నిర్వాణపరమాం మత్సం
 స్థామధిగచ్ఛతి. ౧౫. నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి న చైకాంతమనశ్శతః, న చాతి
 మితి. సమం, కాయశ్చ శిరశ్చ గ్రివా చ కాయశిరోగ్రివం తత్ సమం ధారయ
 న్నచలం చ, సమం ధారయతశ్చలనం సంభవత్యజో విశిష్యై చలమితి, స్థిరః స్థిరో
 భూత్వేత్యర్థః. సంప్రేక్ష్య సమ్యక్ప్రేక్షణం దర్శనం కృత్వేవేతేవ శబ్దో లుప్తో
 ద్రష్టవ్యః. న హి స్వనాసికాగ్రసంప్రేక్షణమిహ విధిత్వితం, కిం తర్హి చక్షుషోద్ధృష్టి
 సన్నిపాతః. స చాంతఃకరణసమాధానాపేక్షో వివక్షితః. స్వనాసికాగ్రసంప్రేక్షణ
 మేవ చేద్వివక్షితం మనస్తత్రైవ సమాధీయేత, ఆత్మనిహిమనస్సమాధానం వక్ష్య
 తి, ఆత్మసంఘం మనః కృత్వేతి, తస్మాదీవ శబ్దలోపేనాత్మోః దృష్టిసన్నిపాత ఏవ సం
 ప్రేక్ష్యేత్యుచ్యతే, స్వం దిశశ్చ అనవలోకయన్ దిశాం చానవలోకనం స్వయమకు
 ర్వన్నిత్యేతత్. ౧౩. కించ. ప్రశాంతేతి. ప్రశాంతాత్మా ప్రకర్షణే శాంతః ఆత్మాం
 తఃకరణం యస్య సోఽయం ప్రశాంతాత్మా, విగతభీః విగతభయః, బ్రహ్మచారివ్రతే
 స్థితః బ్రహ్మచారిణో వ్రతం బ్రహ్మచారివ్రతం బ్రహ్మచర్యం గురుకుత్రాపాఠైః
 భుక్త్యాది తస్మిన్ స్థితస్తదనుష్ఠాతా భవేదిత్యర్థః, కించ, మనస్సంయమ్య మనసో వృత్తి
 రుపసంయమ్యేత్యేతత్, ముచ్చిత్తో మయి పరమేశ్వరే చిత్తం యస్య సోఽయం
 ముచ్చిత్తః, యుక్తః సమాహితస్సన్నాసీత ఉపవిశేత్, మత్పరః అహం పరో యస్య
 సోఽయం మత్పరో భవతి, కశ్చిద్రాగీ స్త్రీచిత్తో న తు స్త్రియమేవపరత్వేన గృహ్యతి,
 కిం తర్హి రాజానం మహాదేవం వా, అయం తు ముచ్చిత్తో మత్పరశ్చ. ౧౪. అథే
 దాసీం యోగఫలముచ్యతే. యుంజన్మితి. యుంజన్ సమాధానం కుర్వన్, ఏవం
 యథోక్తేన విధినా, సదాత్మానం సర్వదా, యోగీ నియతమానసః నియతం సంయతం
 మానసం మనో యస్య సోఽయం నియతమానసః, శాంతిముపరతిం, నిర్వాణపరమాం
 నిర్వాణం మోక్షః పరమా నిష్ఠా యస్యా శ్శాంతేః తాం నిర్వాణపరమాం మత్సం
 స్థాం మదధీనాం, అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. ౧౫. యోగినః ఆహారాదినియమ
 ఉచ్యతే. నేతి. న ఆత్యశ్నతః ఆత్మసంమితం అన్నపరిమాణం అతీత్య ఆశ్నతః ఆత్య
 శ్నతః యోగోఽస్తి, న చైకాంతమనశ్శతః యోగోఽస్తి, తదుక్తం, “యదాత్మసం
 మితమన్నం తదవతి తం న హి నస్తి యద్భూయో హి నస్తి తద్యతన్మియోఽన్నం
 న తదవతి”తి శ్రుతేః, తస్మాద్యోగినా ఆత్మసంమితాదన్నాదధికం మ్యానం వా అన్నీ
 యాత్, అథవా యోగినో యోగశాస్త్రే పరిపఠితాదన్నపరిమాణాదతిమాత్రమ

స్వస్మశీలస్య జాగ్రతో నైవ చాద్వన. ౧౬. యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్తసు, యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా. ౧౭. యదా వినియతం చిత్తమాత్మ న్యేవావత్తితే, నిస్సృపహస్వర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా ౧౮. యథా దీపో నివాతస్థో నేగతే సోపమా స్మృతా, యోగినో యతచిత్తస్య యుంజతో యోగమాత్మనః. ౧౯. యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగసేవయా, యత్ర చైవాత్మనాత్మానం పశ్యన్నాత్మని తువ్యతి. ౨౦. సుఖమాత్మ్యంతికం యత్ర శ్మతో యోగో నాస్తి, ఉక్తం హి. శ్లో. “అర్థం సవ్యంజనాన్నస్య తృతీయముద కస్య చ, వాయోస్సంచారణార్థం తు చతుర్థమువశేషయేత్” ఇత్యాది పరిమాణం, తథా నచాతిస్వచ్ఛశీలస్య యోగోభవతి, నైవ చాతిమాత్రం జాగ్రతో యోగో భవతి చాద్వన. ౧౬. కథం పునర్యోగో భవతీత్యుచ్యతే. యుక్తాహారేతి. యుక్తా హారవిహారస్య. ఆప్రియత ఇత్యాహరోఽన్నం, విహరణం విహరః పాదక్రమః, తాయుక్తై నియతపరిమాణౌ యస్య, తథా అన్యా చ నియతా చేష్టాయస్య కర్తసు, తథా యుక్తస్వప్నావబోధస్య యుక్తై స్వప్నావబోధౌ స్వచ్ఛశ్చ అవబోధశ్చ తా నియతకాలౌ యస్య తస్య యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్తసు యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగినో యోగో భవతి దుఃఖహా దుఃఖాని సర్వాణి హంతితి దుఃఖహా, సర్వసంసారదుఃఖాయకృద్యోగో భవతీత్యర్థః. ౧౭. అథా ధునా కదా యుక్తో భవతీత్యుచ్యతే. యదేతి. యదా వినియతం విశేషేణ నియతం సంయతం ఏకాగ్రతామాపన్నం చిత్తం హిత్యా బాహ్యార్థచింతామాత్మన్యేవ కేవలేవత్తితే, న్నాత్మనిస్థితిం లభత ఇత్యర్థః, నిస్సృపహస్వర్వకామేభ్యో నిర్గతా స్పృహ తృష్ణా దృష్టాదృష్టవిషయేభ్యో యస్య యోగినః సయుక్తస్సమాహిత ఇత్యుచ్యతే తదా. ౧౮. యోగినః సమాహితచిత్తస్యోపమాచ్యతే. యథేతి. యథా దీపః ప్రదీపః నివాతస్థో నివాతే వాతవర్జితే దేశే స్థితిః, నేగతే న చలతి, సా ఉపమా ఉపమాయతే అనయేత్వపమా, యోగజ్ఞః చిత్తప్రచారదర్శిః, స్మృతాచింతితా, యోగినో యతచిత్తస్య సంయతాంతఃకరణస్య, యుంజతో యోగ మనుతివృతః ఆత్మనః సమాధి మనుతివృత ఇత్యర్థః. ౧౯. ఏవం యోగాభ్యాసబలౌ ఏకాగ్రీభూతం నివాతప్రదీపకల్పం సత్. యత్రేతి. యత్ర యస్మిన్ కాలే, ఉపర మతే చిత్తముపరతిం గచ్ఛతి, నిరుద్ధం నివారితం యోగసేవయా సర్వతో నివారి తప్రచారం యోగానుష్ఠానేన, యత్ర చైవ యస్మింశ్చ కాలే, ఆత్మనా సమాధిపరి శుద్ధేనాంతఃకరణేన, ఆత్మానం పరం చైతన్యం జ్యోతిస్స్వరూపం, పశ్యన్ముపలభ మాన, స్వఆత్మనితువ్యతి, తుష్టిం భజతే. ౨౦. కించ. సుఖమితి. సుఖ మాత్మ్యన్తి

ద్భృద్ధిగ్రాహ్యమతీంద్రియమ్, వేత్తియత్రనచైవాయంస్థితశ్చలతి తత్త్వతః. ౨౧. యం
లభ్యా చాపరం లాభంమన్యతేనాధికంతతః, యస్మిన్ స్థితో నదుఃఖేనగురుణాపివిచా
ల్యతే. ౨౨. తం విద్యాద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్, స నిశ్చయేన
యోక్తవ్యో యోగో నిర్విణ్ణచేతనా. ౨౩. సంకల్పప్రభవాః కామాంస్త్యక్త్వా
సర్వానశేషతః, మనసైవేంద్రియగ్రామం వినియమ్య సమంతతః. ౨౪. శనైశ్చనైరు

కం ఆత్యంతమేవ భవతీత్యాత్యంతికం, అనంతమిత్యర్థః, యత్తద్భృద్ధిగ్రాహ్యం
బుద్ధ్యైవేంద్రియనిరవేక్షయాగృహ్యత ఇతి బుద్ధిగ్రాహ్యం, అతీంద్రియమింద్రియ
గోచరాతీతమవిషయజనితమిత్యర్థః, వేత్తి తదీదృశం సుఖ మనుభవతి, యత్ర
యస్మిన్నాతే, నచైవాయం విద్యానాత్మ స్వయావే స్థితస్తస్మానైవ చలతి తత్త్వతః
తత్త్వస్వయాపాన్న ప్రచ్యవత ఇత్యర్థః. ౨౧. కించ. యమితి. యం లభ్యా యమా
త్తలాభం లభ్యాప్రాప్త్యచ, అపరమన్యల్లాభాంతరం, తతోఽధిక మస్తీతి, స మన్యతే
స చింతయతి, కించ, యస్మిన్నాత్మతత్త్వే స్థితో స దుఃఖే స శస్త్రపాశాదిలక్షణే
స గురుణా మహతా పి స విచాల్యతే. ౨౨. యత్రోపరమత ఇత్యాద్యారభ్య
యావద్భిర్విశేషజ్ఞైర్విశిష్ట ఆత్మా వస్థావిశేషో యోగ ఉక్తః. తమితి. తం విద్యాద్వి
జ్ఞానీయాత్, దుఃఖసంయోగవియోగం దుఃఖై స్సంయోగో దుఃఖసంయోగః తే
న వియోగః తం దుఃఖసంయోగవియోగం యోగ ఇత్యేవ సంజ్ఞితం వివరితం వివరి
తలక్షణేన దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితం విద్యాద్విజ్ఞానీయాదిత్యర్థః,
యోగఫలముపసంహృత్య పునరన్వారంభేన యోగస్య కర్తవ్యతోచ్యతే, నిశ్చ
యానిర్వేదయోః సాధనత్వవిధానార్థం సః యథోక్తఫలయోగో నిశ్చయేనాధ్య
వసాయేన యోక్తవ్యః యోగః, అనిర్విణ్ణచేతనా, ననిర్విణ్ణమనిర్విణ్ణా కిం తచ్ఛేతః
తేన నిర్వేదరహితేన చేతనా చిత్తేనేత్యర్థః. ౨౩. కించ. సంకల్పేతి. సంకల్పప్రభ
వాః సంకల్పః ప్రభవోయేషాం కామానాం తే సంకల్పప్రభవాః కామాః తా
త్యక్త్వా పరిత్యజ్య సర్వానశేషతః, నిర్లేపేన, కించ, మనసైవ వివేకయుక్తేన, ఇంద్రి
యగ్రామమింద్రియసముదాయం, వినియమ్య నియమనం కృత్వా, సమంతతః సమం
తాత్. ౨౪. శనైరితి. శనై శనైర్న సహసా, ఉపరమేదుపరతిం కుర్యాత్, కయా,
బుద్ధ్యా, కింవిశిష్టయా, భృతిగృహీతయా భృత్యా ధైర్యేణ గృహీతయా భృతిగృ
హీతయా ధైర్యయుక్తయేత్యర్థః, ఆత్మసంస్థితం ఆత్మనిసంస్థితం, ఆత్మైవసర్వం వతతో
న్యత్కించిదస్తీత్యేవ మాత్మసంస్థం, మనఃకృత్వా, స కించిదపిచింతయేత్, ఏషయో
గస్యపరమోఽవధిః. ౨౫. తత్రైవమాత్మసంస్థం మనఃకర్తం ప్రవృత్తోయోగీ. యత ఇతి.
యతోయతో యస్తా ద్యస్తాచ్ఛబ్దాదేర్ని విత్తాన్నిశ్చరతినిర్లభ్యుపాస్యాభావికదోషాత్

ఖరమేడ్చుద్ధాన్య భృతిగృహీతయా, ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కించిదపి చింత
 యేత్. ౨౫. యథో యథో నిశ్చరతి మనశ్చంచలమస్థిరమ్, తతస్తథో నియమ్యైత
 దాత్మ న్యేవ వశం నయేత్. ౨౬. ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖముత్త
 మమ్, ఉపైతి శాంతరజసం బ్రహ్మభూతమకల్మషమ్. ౨౭. యుంజన్మే వం సదాత్మానం
 యోగీ విగతకల్మషః, సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శమత్యంతం సుఖమశ్నుతే. ౨౮. సర్వభూ
 తస్థనూత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని, ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్రసమద
 ర్శనః. ౨౯. యో మాం వశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి వశ్యతి, తస్యాహం న
 మనశ్చంచలమత్యర్థం చలమత ఏవాస్థిరం, తతస్తతస్తస్మాత్తస్మాత్తస్మాద్దే
 ర్నిమిత్తాన్నియమ్యతతన్నిమిత్తయాభాత్సన్నిరూపణేనాభావీకృత్య, వైరా
 గ్యభావనయా చైతన్యః ఆత్మన్యేవ వశం నయేత్ ఆత్మవశ్యతా మాపాదయేత్,
 ఏవం యోగాభ్యాసబలాత్ యోగినః ఆత్మన్యేవ ప్రశామ్యతి మనః. ౩౦. ప్రశాం
 తేతి ప్రశాంతమనసం ప్రకర్షేణ శాంతం మనో యస్య సః ప్రశాంతమనః తం
 ప్రశాంతమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖముత్తమం నిరతిశయముపైతి ఉపగ
 చ్ఛతి, శాంతరజసం ప్రక్షిణమోహాదిక్షేత్రరజస మిత్యర్థః, బ్రహ్మభూతం జీవన్ముక్తం
 బ్రహ్మైవ సర్వమిత్యేవం నిశ్చయం బ్రహ్మభూత మకల్మష మభిర్వాదివర్జితమ్. ౩౧.
 యుంజన్మితి. యుంజన్మేవం యథోక్తేన క్రమేణ యోగీ యోగాంతరాయ
 భర్జితః సదాత్మానం విగతకల్మషో విగతపాపః, సుఖేనానాయాసేన, బ్రహ్మసం
 స్పర్శం బ్రహ్మణా పరేణ సంస్పర్శో యస్య తద్బ్రహ్మసంస్పర్శం, ఆత్యంతం అంత
 మతీత్యవర్తత ఇత్యంత ముత్కృష్టం నిరతిశయం సుఖమశ్నుతే ప్రాప్నోతి. ౩౨.
 ఇదాసీం యోగస్య యదుత్కృష్టం నిరతిశయం ఫలం బ్రహ్మైకత్వదర్శనం సర్వ
 సంసారవిచ్ఛేదకారణం తత్ప్రదర్శయతి.—సర్వేతి. సర్వభూతస్థం సర్వేషు భూతేషు
 స్థితం స్వమూత్మానం, సర్వభూతాని చాత్మని బ్రహ్మాదీని చ సర్వభూతాన్యాత్మ
 న్యేకతాం గతాని ఈక్షతే పశ్యతి, యోగయుక్తాత్మా సమాహితాంతఃకరణస్పృహ,
 సర్వత్ర సమదర్శనః సర్వేషు బ్రహ్మాదిస్థావరాంతేషు వివేచన సర్వభూతేషు సమం
 నిర్విశేషం బ్రహ్మైకత్వవిషయం దర్శనం యస్య సః సర్వత్ర సమదర్శనః. ౩౩. ఏత
 స్యాత్తైకత్వదర్శనస్య ఫలముచ్యతే. య ఇతి. యః మాం వశ్యతి వాసుదేవం సర్వ
 స్యాత్మానం సర్వత్ర సర్వభూతేషు, సర్వంచ బ్రహ్మాదిభూతజాతం మయి సర్వాత్మని
 పశ్యతి, తస్యైవ మాత్మైకత్వదర్శనః అహ మిశ్వరో న ప్రణశ్యామి న పరోక్షీతాం
 గమిష్యామి, న చ మే న ప్రణశ్యతి న చ విద్యాన్తే వాసుదేవస్య న ప్రణశ్యతి న
 పరోక్షీభవతి, తస్య చ మమ చ ఆత్మైకత్వాత్, స్వాత్మాహినామత్యనః ప్రకాశ

ప్రణశ్యామి స చ మే న ప్రణశ్యతి. 30. సర్వభూతస్థితం యో మాం భజత్యేక త్వమాస్థితః, సర్వథా వ ర్తమానోఽపి న యోగీ మయి వ ర్తతే. 31. ఆత్మైవమ్యేన సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోఽర్జున, సుఖం వా యదివా దుఃఖం స యోగీ పరమో మతః. 32. ఆర్జున ఉవాచ—యోయోయంయోగ స్త్యయాప్రోక్తస్సామ్యేన మధు సూదన, ఏతస్యాహం న పశ్యామి చంచలత్వాత్ స్థితిం స్థిరామ్. 33. చంచలం హి మనః కృష్ణ ప్రమాధి బలవద్బుధమ్, తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరిన సుదుష్కరమ్. 34. శ్రీభగవానువాచ—అసంశయం మహాబాహో మనో దుష్టి

ఏవ భవతి. 30. యస్తాచ్చ అహమేవ సర్వాత్మైకత్వదర్శి. సర్వేతి. ఇత్యేతత్సర్వ శ్లోకార్థమనూద్య సమ్యగ్దర్శనం తత్ఫలం మోక్షోవిధీయతే. సర్వథా సర్వప్రకారైర్వర్తమానోఽపి సమ్యగ్దర్శి యోగీ మయి వైష్ణవే పరమే పదే వ ర్తతే, నిత్యము క్తవేన సః న మోక్షం ప్రతికేనచి త్ప్రతిబధ్యత ఇత్యర్థః. 31. కించా న్యత్వాస్య త్. ఆత్మేతి. ఆత్మాస్యయమేవోపమాతద్భావజ్ఞాపయ్యం లేనాత్మైవమ్యేన, సర్వత్ర సర్వభూతేషు, సమం తుల్యం పశ్యతి యోఽర్జున, స చ కిం సమం పశ్యతీత్యుచ్యతే యథా మమ సుఖమిష్టం, తథా సర్వప్రాణినాం సుఖం అనుకూలం, వాతృబృహ్మార్థే, యది వా యశ్చదుఃఖం మమానిష్టం ప్రతికూలం యథా తథా సర్వప్రాణినాం ప్రతికూలం అనిష్టం దుఃఖమితి, ఏవ మాత్మైవమ్యేన సుఖదుఃఖే అనుకూల ప్రతి కూలే తుల్యతయా సర్వభూతేషు సమం పశ్యతి, న కస్య చి త్ప్రతికూలమాదరతి అహంసకఇత్యర్థః. య ఏవ మహింసక స్సమ్యగ్దర్శననిష్ఠస్సయోగీపరమఉత్కృష్టో మతః అభిమతసర్వయోగినాం. 32. ఏతస్య యథోక్తస్య సమదర్శనలక్షణస్య యోగస్య దుఃఖసంపాద్యతా మాలక్య కుశ్రూషస్త త్ప్రప్రప్రపాయ మర్జున ఉవాచ. యథితి. యోఽయం యోగ స్త్యయాప్రోక్తస్సామ్యేన సమత్యేన, హే మధుసూదన, ఏతస్య యోగస్యాహం, న పశ్యామి నోపలభే చంచలత్వా న్ననసః, కిం? స్థిరామచలాంస్థితిం. 33. ప్రసిద్ధమేతత్. చంచలమితి. చంచలం హి మనః కృష్ణ కృష్ణ ఇతి కృషతే ర్విలేఖనార్థస్య రూపం, భక్తజన పాపాదిదోషాపకర్షణాత్కృష్ణః తస్య సంబుద్ధిః హేకృష్ణ, చంచలం, న కేవలమత్యర్థంచలం, ప్రమాధి ప్రమథనశీలం చ ప్రమథ్నాతి శరీరమింద్రియాణిచ విక్షిపత్సత్ పరవశీకరోతి, కించ, బలవత్ న కేన చిత్ నియంతుం శక్యం, కించ దృఢం తంతునాభవత్ తస్యైవం భూతస్య మనసః, అహం నిగ్రహం నిరోధం మన్యే, వాయోరిన, యథా వాయోర్ద్వష్కరో నిరోధః తతోఽపి దుష్కరం మన్య ఇత్యభిప్రాయః. 34. శ్రీభగవానువాచ, ఏవ మేవ యథా బ్రవీషి. అసంశయమితి. అసంశయం నాస్తి, సంశయః, హేమధుః

గ్రహం చలమ్, అభ్యాసేన తు శాంతేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే. 3౫. అసం
యతాత్మనా యోగో దుష్ప్రసాదః ఇతి మే మతిః, వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽ-
వాప్తుముపాయతః 3౬. అర్జున ఉవాచ—అయతిశ్చిద్ధయోపేతో యోగాచ్చులి
తమానసః, అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి. 3౭. కచ్చిన్తో
భయవిభ్రష్టశ్చిన్నాభ్రమివ సశ్యతి, అప్రతిష్ఠోమహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణః
పథి. 3౮. ఏతం మే సంశయం కృష్ణ ఛేత్తుమర్హస్యశేషతః, త్వదనన్యస్సంశయస్యాస్య
చ్ఛేత్తా నహ్యుపపద్యతే. 3౯. శ్రీభగవానువాచ—పార్థ నైవేహ నాముత్ర
బాహో, మనోదుర్నిగ్రహం చలమిత్యత్ర కింత్యభ్యాసేన తు అభ్యాసోనామచిత్త
భూమాకస్యాం చిత్తమానప్రత్యయావృత్తిశ్చిత్తస్య వైరాగ్యేణ వైరాగ్యం నామ
దృష్టాదృష్టభోగేషు దోషదర్శనాభ్యాసాత్ వైతృప్త్యం తేన వైరాగ్యేణ చ గృ
హ్యతే విక్షేపరూపః ప్రచారః చిత్తస్య, ఏవం తన్ననోగృహ్యతే, నిగృహ్యతే, నిరుధ్యత
ఇత్యర్థః. 3౫. యః పున రసంయతాత్మా తేన అసంయతాత్మనేతి. అసంయతాత్మనా
అభ్యాసపై వైరాగ్యాభ్యా మసంయత ఆత్మా అంతఃకరణం యస్య సోఽయ మసంయతా
త్మా తేన అసంయతాత్మనా, యోగః, దుష్ప్రసాదః దుఃఖసంప్రాప్యఇతి మే మతిః,
యస్తు పునర్వశ్యాత్మా, అభ్యాసపై వైరాగ్యాభ్యాం వశ్యత్వచూపాదితః ఆత్మా మనో
యస్య సోఽయం వశ్యాత్మా తేన వశ్యాత్మనాతు, యతతా భూయోఽపి ప్రయత్నం
కుర్యతా, శక్యోఽవాప్తుం యోగ ఉపాయతః యథోక్తా దుపాయాత్. 3౬. తత్ర
యోగాభ్యాసాంగీకరణే నేహలోకపరలోకప్రాప్తినిమిత్తాని కర్తాణి సన్న్యస్తాని
యోగ సిద్ధిఫలం చ మోక్షసాధనం సమ్యగ్దర్శనం న ప్రాప్తమితి యోగీయోగ
మార్గా న్దరణకాలే చలితచిత్తఇతి తస్య నాశమాశంక్యార్జున ఉవాచ. అయతి రితి.
అయతిః అప్రయత్నవాః, యోగమార్గే శ్రద్ధయా ఆస్తిక్య బుద్ధ్యాచోపేతః,
యోగాదంతకాలే చలితం మానసం మనోయస్య స చలితమానసః, ప్రప్తస్థితిః
సః అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం యోగఫలం సమ్యగ్దర్శనం, కాం గతిం, హేకృష్ణ,
గచ్ఛతి. 3౭. కచ్చిదితి. కచ్చిత్ కిం నోభయవిభ్రష్టః కర్తమార్గాద్యో గమార్గాచ్చ
విభ్రష్ట స్సౌఛిన్నాభ్రమివ సశ్యతి కిం, అప్రతిష్ఠో నిరాశ్రయః, హే మహాబా
హో, విమూఢస్సౌ, బ్రహ్మణః పథి బ్రహ్మప్రాప్తిమార్గే. 3౮. ఏతమితి. ఏతం మే
మమసంశయం కృష్ణ ఛేత్తు మపనేతు మర్హసి, అశేషతః, త్వదనన్య స్వత్తోఽన్యః ఋషి
ర్దేవోవా, ఛేత్తానాశయితా, సంశయస్యాస్య, న హి యస్మా దుపపద్యతే స సంభ
వతి, అతః త్వమేవ ఛేత్తుమర్హసి త్యర్థః. 3౯. శ్రీభగవానువాచ. పార్థేతి. పార్థనైవే
హ ఇహలోకే, నాముత్ర పరస్థిలోకేవా, వినాశ స్తస్య విద్యతే నాస్తి, నాశోనామ

వినాశస్తస్య విద్యతే, న హి కల్యాణకృత్కృద్ధర్మతః తాత గచ్ఛతి. ౪౦. ప్రాప్య
పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః, శుచీనాం శ్రీమతాం గేహీ
యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే ౪౧. అథ వా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్,
ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశమ్. ౪౨. తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం
లభతే పార్వదైహికమ్, యతతే చ తతో భూయస్సంసిద్ధా కురునందన. ౪౩.
పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః, జిజ్ఞాసురపి యోగస్య శబ్ద

పూర్వస్థాదీనజన్మప్రాప్తిః, స తస్యయోగభ్రష్టస్యనాస్తి, న హి యస్తా తల్యాణకృ
చ్ఛుభకృత్ కృద్ధర్మతః కుత్సితాంగతః, హే తాత, తనోత్పత్తానం పుత్ర
యావేణేతి పితాతాత ఉచ్యతే, పితైవ పుత్రఇతి పుత్రోఽపి తాత ఉచ్యతే, శిష్య
ఽపిపుత్రవదిత్యుచ్యతేఽపి తాత ఉచ్యతే, న గచ్ఛతి. ౪౦. కింత్వస్య భవతి.
ప్రాప్యేతి. యోగమార్గే ప్రవృత్తస్సన్నాహీ సామర్థ్యాత్ ప్రాప్యగత్వా. పుణ్య
కృతామశ్వమేధాదియాజినాం లోకా, తతోఽపిత్వా వాసుమనుభూయ, శాశ్వతీ
ర్నిత్యాః సమాః సంవత్సరా, తద్వీగ్మయే, శుచీనాం యథోక్తకారణం శ్రీ
మతాం విభూతిమతాం, గేహీ గృహీ, యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే. ౪౧. అథవేతి.
అథవా శ్రీమతాం కులాదన్యస్త్రి, యోగినామేవ దృఢాణాం కులే భవతి జాయ
తే, ధీమతాం బుద్ధిమతాం, ఏతద్ధి జన్మదరిద్రాణాం యోగినాం కులే దుర్లభతరం
దుఃఖలభ్యతరం, పూర్వ మవేక్ష్య లోకే జన్మ యదీదృశం యథోక్తవిశేషణే కులే.
౪౨. యస్తాచ్ఛ. తత్రేతి. తత్ర యోగినాం కులే. తం బుద్ధిసంయోగం బుద్ధ్యా సం
యోగం లభతే, పార్వదైహికం పూర్వస్త్రి దేహీ భవం పార్వదైహికం, య
తతే చ ప్రయత్నం చ కరోతి, తత స్తస్మాత్పూర్వకృతాత్ సంస్కారాత్, భూయో
బహుతరం, సంసిద్ధా సంసిద్ధిమిత్రం, హే కురునందన. ౪౩. పూర్వాభ్యాసేనేతి. య
పూర్వజన్మనికృతోఽధ్యాసః తేనైవ బలవతా హ్రియతే, హి యస్తాత్, అవశో
ఽపి సః యోగభ్రష్టః, తేన కృతం చేత్ పూర్వాభ్యాస జనితసంస్కారాత్
బలవత్తరం ధర్మాదిలక్షణం కర్మ, తదా యోగాభ్యాసజనితేన సంస్కారేణ హ్రి
యతే, అధర్మశ్చేద్యులవత్తరః కృతస్తేన యోగబోఽపి సంస్కారోఽభిభూయతేవ,
తత్తయేతు యోగజ స్సంస్కారః స్వయమేవ కార్యమారభతే న ద్విర్ కాలస్థస్యాపి
వినాశస్తస్య స్తీత్యర్థః, అతో జిజ్ఞాసు ర్లోగస్య స్వయాం జ్ఞాతు మిచ్ఛన్నపి యోగ
మార్గే ప్రవృత్తః యస్సన్నాహీ యోగభ్రష్ట స్సామర్థ్యాత్ సోఽపి శబ్దబ్రహ్మవేదో
క్తకర్మానుష్ఠానఫలమతివర్తతే అపాకరివ్యతి, కిముత బుద్ధ్యా యోగం తన్నిష్ఠోఽభ్యా
సం కుర్వే, ౪౪. కుతశ్చ యోగిత్వం శ్రేయ ఇతి. ప్రయత్నాదితి. ప్రయత్నా

బ్రహ్మతివర్జితే. ౪౪. ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంకుంభకీర్ణిమః, అనేకజన్త సంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౪౫. తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః, కర్తృభ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మాద్భ్యోగీ భవాద్భువ. ౪౬. యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్తనా, శ్రద్ధావాక్ భజతే యో మాం స మే యుక్త తమో మతః. ౪౭.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా పర్వణి - త్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—మయ్యానస్తక్తమనాః పార్థ యోగం యుంజన్ మదా

త్ప్రియతనాద్యతమానస్తు అధికం ప్రయతమాన ఇత్యర్థః, తత్ర యోగీ విద్యా సంకుంభకీర్ణిమః సంకుంభపామః, అనేకజన్త సంసిద్ధః అనేకేషు జన్తసు కించిత్కించిత్యం స్పృహత ముపచిత్య తేనోపచితేనానేకజన్తకృతేన సంసిద్ధః అనేకజన్తసంసిద్ధస్తత స్సముత్పన్నసమ్యగ్దర్శనస్సగ్ యాతి పరాం గతిం ప్రకృష్టాం గతిమ్. ౪౫. యస్మా దేవం తస్మాత్. తపస్విభ్యఇతి. తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ, జ్ఞానిభ్యోఽపి జ్ఞానమత్ర శాస్త్రార్థపాండిత్యం తద్వద్భ్యోఽపి అధికో మతః జ్ఞాతోఽధిక ఇతి, కర్మిభ్యోఽగ్ని హోత్రాదికర్తృతద్వద్భ్యోఽధికో యోగీ, తస్మాద్భ్యోగీ భవాద్భువ ౪౬. యోగినామితి. యోగినామపి సర్వేషాం రుద్రాదిత్యాదిపరాయణానాం మద్గతేన మయి వాసుదేవే నమాహితేన అంతరాత్తనా అంతఃకరణేన శ్రద్ధావాక్ శ్రద్ధానస్సగ్, భజతే శేవతే యో మాం, స మే మమ యుక్తతమోఽతిశయేన యుక్తో మతోఽభిప్రేత ఇతి. ౪౭.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతా గీతాభాష్యే - త్రింశోఽధ్యాయః.

యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాంతరాత్తనాః శ్రద్ధవాక్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత ఇతి. ప్రశ్నబీజముపస్యస్య స్యయమేవేదృశం మదీయం తత్త్వమేవ మద్గతాంతరాత్తా స్వాదిత్యేతద్వివక్షు ర్భగవానువాచ. మయీతి. మయి వక్ష్యమాణవిశేషణే పరమేశ్వరే ఆసక్తం మనో యస్య సః మయ్యానస్తక్తమనాః, పార్థ, యోగం యుంజన్తసస్సమాధానం కుర్వన్, మదాశ్రయః అహమేవ పరమేశ్వర ఆశ్రయో యస్య సః మదాశ్రయః, యోహి పురుషార్థేన కేవచిదగ్రీ, సః తత్సాధనం కర్మాగ్నిహోత్రాదికం తపో దానం వాకించిదాశ్రయం ప్రతిపద్యతే, అయం తు యోగీ మామేవాశ్రయం ప్రతిపద్యతే, హిత్యావ్యత్యా భనాంతరం మయ్యానస్తక్తమనా భవతి యస్త్యమేవం భూతస్ఫుక్ ఆసంశయం సమ గ్రం సమ స్తభూతిబలశక్త్యైశ్వర్యాదిగుణసంపన్నం మాం యథా యేన ప్రకా

శ్రయః, అనంశయం సమగ్రం మాం యథా జ్ఞాస్యసి తచ్ఛృణు. ౧. జ్ఞానం తేఽహం సవిజ్ఞానమిదం వత్సోమ్యశేషతః, యద్ జ్ఞాత్వా నేహ భూయోఽన్యద్ జ్ఞాతవ్య మవశిష్యతే. ౨. మనుష్యాణాం సహస్రేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే, యతతామపి సిద్ధానాం కశ్చిన్నాం వేత్తి తత్త్వతః. ౩. భూమి రావోఽనలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవ చ, అహంకార ఇతీయం మే భిన్నా ప్రకృతిరష్టథా. ౪. అపరేయమిత స్తస్యన్యాయం. ప్రకృతిం విద్ధిమే పరామ్, జీవభూతాం మహాబాహో యయేదం ధార్యతే జగత్. ౫. ఏతద్వ్యాసీని భూతాని సర్వాణీత్యుపధారయ, అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభరేణ జ్ఞాస్యసి సంశయమంతరేణ, ఏవమేవ భగవానితి తచ్ఛృణు, ఉచ్యమానం మయా తచ్చ మద్విషయమ్. ౧. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం తే తుభ్య మహం సవిజ్ఞానం విజ్ఞానేన సహితం స్వానుభవయుక్తమిదం వత్సోమి కథయిష్యామ్యశేషతః, తద్ జ్ఞానం వివక్షితం స్త్రోతి శ్రోతురభిముఖకరణాయ, యద్ జ్ఞాత్వా యద్ జ్ఞానం జ్ఞాత్వా నేహ భూయః పునరన్యద్ జ్ఞాతవ్యం పురుషార్థసాధనమవశిష్యతే అవశిష్టం భవతి, మత్తత్త్వజ్ఞో భవతీత్యర్థః. ౨. అతో విశిష్టఫలత్వాద్దుర్లభతరం జ్ఞానం కథమిత్యుచ్యతే. మనుష్యాణామితి. మనుష్యాణాం మధ్యే సహస్రేషు అనేకేషు కశ్చిద్యతతి సిద్ధయే సిద్ధ్యర్థం, తేషాం యతతామపి సిద్ధానాం, సిద్ధావపి హి తే యే మోక్షాయ యతంతే, తేషాం కశ్చిదేవ హి మాం తత్త్వతో వేత్తి యథావత్. ౩. శ్రోతారం ప్రరోచనేనాభిముఖకృత్యాహ—భూమిరితి. భూమిరితి పృథివీ తన్నాత్రముచ్యతే, సఘృలా, భిన్నా ప్రకృతి రష్టథేతి వచనాత్తథా అబాదయోఽపి తన్నాత్రాణ్యేవోచ్యంతే, అపోఽనలో వాయుః ఖం మన ఇతి, మనసః కారణ మహంకారో గృహ్యతే, బుద్ధిరిత్యహంకారకారణం మహత్తత్త్వమహంకార ఇత్యవిద్యాసంయుక్తమవ్యక్తం యథా విషసంయుక్తమన్నం విషమిత్యుచ్యతే, ఏవమహంకారవాసనావదవ్యక్తం మూలకారణమహంకార ఇత్యుచ్యతే, ప్రవర్తకత్వాదహంకారస్యాహంకార ఏవ హి సర్వస్య ప్రవృత్తిబీజం దృష్టం లోకే, ఇతి, ఇయం యథోక్తాప్రకృతి ర్దేమమ వికర్షిరీమాయాశక్తిరష్టథా భిన్నా భేదమూగతా. ౪. అపరేతి. అపరా సపరానికృష్టాఅత్యుధానర్థకరీ సంసారబంధనాత్మియమితః అస్యా యథోక్తాయా స్తస్యన్యాంవిశుద్ధాం ప్రకృతిం మమాత్మభూతాం విద్ధి మే పరాం ప్రకృష్టాం జీవభూతాం క్షేత్రజ్ఞలక్షణం ప్రాణధారణనిమిత్తభూతాం, మహాబాహో, యయా ప్రకృత్యా ఇదం ధార్యతే జగదంతః ప్రవిప్లయా. ౫. ఏతదితి. ఏతద్వ్యాసీని ఏతే పరావరే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణే ప్రకృతీయోనీ యేషాం భూతానాం తాన్యేతద్వ్యాసీని భూతాని సర్వాణీత్యేవ ముపధారయ జానీహి, యస్తాన్తమ ప్రకృతిర్వాసి.

మః ప్రలయస్తథా. ౬. మత్తః పరతరం నాన్యత్ కించిదస్తి ధనంజయ, మయి
సర్వమిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ. ౭. రసోఽహ మపు శౌతేయ ప్రభాస్తి
శశిసూర్యయోః, ప్రణవ స్సర్వవేదేషు శబ్దః ఖే పారుషం నృషు ౮. పుణ్యోగంధః
పృథివ్యాం చ తేజశ్చాస్మివిభావసౌ, జీవనం సర్వభూతేషు తపశ్చాస్తి తపస్వీషు. ౯.
వీజం మాం సర్వభూతానాం విద్ధిపార్థ సనాతనమ్, బుద్ధిక్ష్మద్ధిమతామస్మి తేజస్తేజ
స్వినా మహమ్. ౧౦. బలం బలవతాం చాహం కామరాగవివర్జితమ్, ధర్మావి

కారణం సర్వభూతానాం, అతోఽహం కృత్స్నస్య సమస్తస్య జగతః ప్రభవః
ఉత్పత్తిః, ప్రళయ వినాశ స్తథా, ప్రకృతిద్వయద్వారేణాహం సర్వజ్ఞః ఈశ్వరో
జగతః కారణమిత్యర్థః. ౬. యస్తా తస్తాత్. మత్తః. మత్తః పరమేశ్వరాత్పరతరం
అన్యత్కారణంతరం కించిన్నాస్తి న విద్యతే, అహమేవజగత్కారణ మిత్యర్థః,
హే ధనంజయ, యస్తాదేవం తస్తాన్వయి సర్వాణి భూతాని సర్వమిదం జగత్
ప్రోతమనుస్మృతమనుగతం ప్రగృహితమిత్యర్థః. దీర్ఘపటతంతువత్, సూత్రేమణి
గణాఇవ. ౭. కేనకేన ధర్మేణ విశిష్టే త్వయి సర్వం ప్రోతమిత్యుచ్యతే. రసఇతి.
రసోఽహమహం యః సార స్సరసస్తస్మాక్ రసభూతే మయి ఆపః ప్రోతా ఇత్యర్థః,
ఏవం సర్వత్ర యథాహమపునరసః, ఏవం ప్రభాస్తి శశిసూర్యయోః,
ప్రణవః ఓంకార స్సర్వవేదేషు తస్మాక్ ప్రణవభూతే మయి సర్వేవేదాః ప్రోతాః,
తథా ఖే ఆకాశే శబ్దస్సారభూతస్తస్మిన్వయి ఖం ప్రోతం, తథా పారుషం పురు
షస్య భావః యతః పుంస్త్యం నృషు తస్మాక్ పారుషే మయి పురుషాః ప్రోతాః ౮.
పుణ్యఇతి. పుణ్యస్సరభిర్గంధః పృథివ్యాం చాహమస్మి, తస్మిన్వయి గంధభూతే పృథివీ
ప్రోతా, పుణ్యత్వం గంధస్య స్వభావత ఏవపృథివ్యాం దర్శితమబాదిషు రసాదేః
పుణ్యత్వోపలక్షణార్థం, అపుణ్యత్వం తు గంధాదీరాం అవిద్యాధర్మాద్యపేక్షం
సంసారిణాం భూతవిశేషసంసర్గనిమిత్తం భవతి, తేజో దీప్తిశ్చాస్మి విభావసౌ, అగ్నౌ
తథా, జీవనం సర్వభూతేషు యేన జీవంతి సర్వాణి భూతాని తజ్జీవనం, తపశ్చాస్తి
తపస్వీషు, తస్మిం స్తపసి మయి తపస్వీసః ప్రోతాః. ౯. వీజమితి. వీజం ప్రరోహః
కారణం మాం విద్ధి సర్వభూతానాం, హే పార్థ, సనాతనం, చిరంతనం, కింఛ, బుద్ధి
ద్వివేకశక్తిః అంతఃకరణస్య, బుద్ధిమతాం వివేకశక్తిమతామస్మి, తేజః ప్రాగల్భ్యం
తద్వతాం తేజస్వినామహం. ౧౦. బలమితి. బలం సామర్థ్యం ఓజః, బలవతామహం
తచ్చ బలం కామరాగవివర్జితం కామశ్చ రాగశ్చ కామరాగౌ, కామస్తుష్టా అస
న్మి కృష్టేషు విషయేషు, రాగో రంజనాప్రాప్తేషు విషయేషు, తాభ్యాం కామరా
గాభ్యాం వివర్జితం, దేహాదిధారణ మాత్రార్థం బలమహ మస్మి, న తు సంసారిణా

రుద్ధో భూతేషు కామోఽస్తి భరతర్షభ. ౧౧. యే చైన సా త్త్వికా భావా రాజసా
స్తామసాశ్చయే, మత్త ఏవేతి తాన్నిద్ధి న త్వహం తేషు త్థేమయి. ౧౨. త్రిభిర్గుణ
మయైర్భూవై రేభిః సుర్వమిదం జగత్, మోహితం నాభిజానాతిమామేభ్యః పర
మవ్యయమ్. ౧౩. దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా,
మామేవ యే ప్రపద్యంతే మాయామేతాం తరంతి తే. ౧౪ నమాం దుష్కృతినో
మూఢాః ప్రపద్యంతే నరాధమః, మాయయాపహృతజ్ఞానా ఆసురం భావ

మివ తృష్ణారాగ కారణమస్తి, కించ, ధర్మావిరుద్ధః ధర్మేణ శాస్త్రార్థేనావిరుద్ధో యః
ప్రాణేషు భూతేషు కామో యథా దేహభారణమూత్రాద్యర్థః అశనసానాదివి
షయః సః కామోఽస్తి భరతర్షభ. ౧౧. కించ, యత్తి. యే చైన సా త్త్వికాః సత్త్వ
నిర్వృత్తాః భావాః పదార్థాః. రాజసాః రజోనిర్వృత్తాః తామసాః తమోనిర్వృ
త్తాశ్చ, యే కేచిత్ప్రాణినః స్వకర్మవశా జ్ఞాయంతే, తాన్తత్త ఏవ జాయమానా
నిత్యేవం విద్ధి సమస్తాః, ఏవం, యద్యపి తే మత్తో జాయంతే తథాపి నత్వహం
తేషు తదగ్గీన స్తద్యశః, యథా సంసారిణస్తే పున ర్మయిమద్యశాః మదగ్గీనాః. ౧౨.
ఏవంభూతమపి పరమేశ్వరం నిత్యశుద్ధబుద్ధము క్తస్వభావంసర్వభూతాత్మానం నిర్గుణం
సంసారబీజదోషప్రదాహాయ మాం నాభిజానాతి జగదిత్యనుక్రోశం దర్శయతి భ
గవాన్, తచ్చ కిం నిమిత్తం జగతో జ్ఞానమిత్యవ్యతే. త్రిభిరితి. త్రిభిర్గుణమయై
ర్గుణవికారైః రాగద్వేషమోహాదిప్రకారైః, భావైః పదార్థైః ఏభిః యథోక్తైః
సర్వమిదం ప్రాణజాతం జగన్తోహితమవిచేతామాపాదితం సత్. నాభిజానాతి,
మామేభ్యః యథోక్తేభ్యః గుణేభ్యః పరం వ్యతిరిక్తం. గుణవిలక్షణం చ అవ్యయం
వ్యయరహితం జన్మాదిసర్వభావవికారరహితమిత్యర్థః. ౧౩. కథం పునః దైవీంత్రిగు
ణాత్త్రికాం వైష్ణవీం మాయామేతాం అతిక్రామతీత్యవ్యతే దైవీతి. దైవీ దేవస్య
మమేశ్వరస్య విష్ణోః స్వభావభూతా, హి యస్తా దేహా యథోక్తా, గుణమయీ
మమ మాయా, దురత్యయా దుఃఖేనాత్యయోఽతిక్రమణం యస్యా స్సా దుర
త్యయా, తత్రైవం సతి, సర్వ ధర్మాః పరిత్యజ్య మామేవ మాయావినం స్వాత్మ
భూతం సర్వాత్మనా యే ప్రపద్యంతే, తే మాయామేతాం సర్వభూతమోహినీం
తరంత్యతిక్రామంతి, తే సంసారబంధనా స్తుచ్యంతే ఇత్యర్థః. ౧౪. యది త్వాం ప్రప
న్నా మాయామేతాం తరంతి, కస్తాత్త్వామేవ సర్వేన ప్రపద్యంతే ఇత్యవ్యతే. నేతి.
స మాం పరమేశ్వరం నారాయణం దుష్కృతినః పాపకారిణో మూఢాః ప్రప
ద్యంతే నరాధమః నరాశామధమః నికృష్టాస్తేచ మాయయా అపహృతజ్ఞానా
స్సంఘపీతజ్ఞానాః ఆసురం భావం హింసాపృథాదిలక్షణ మశ్రితాః. ౧౫. యే

మౌక్తితాః.౧౫. చతుర్విధా భజంతే మాం జనాః సుకృతినోఽర్జున, ఆర్తో జిజ్ఞాసు
రథ్థాద్ధి జ్ఞానీచ భరతర్షభ.౧౬. తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తి ర్విశిష్యతే,
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం సచ మమ ప్రియః.౧౭. ఉదారా స్సర్వసేవై తే
జ్ఞానీ త్యాజ్యైవ మే మతమ్, అస్థిత స్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం
గతిమ్. ౧౮. బహునాం జన్మనామంతే జ్ఞానవాన్ మాం ప్రపద్యతే, వాసుదేవ
స్సర్వమితి సమహత్తా సుదుర్లభః. ౧౯. కామై నై నై స్త్వౌతజ్ఞానాః ప్రపద్యంతే

పున ర్మరోత్తమాః పుణ్యకర్తాః చతుర్విధా ఇతి. చతుర్విధాశ్చతుష్కారాః,
భజంతే సేవంతే మాం జనాః. సుకృతినః పుణ్యకర్తాః అర్జున, ఆర్తః ఆర్తిపరిగృ
హీతస్తస్మరవ్యాసురోగదినాభిభూత అపన్నః, జిజ్ఞాసు ర్భగవంతం జ్ఞాతు
మిచ్ఛన్, యోఽర్థార్థి ధనకామః, జ్ఞానీ విష్ణోస్తత్త్వవిచ్ఛ హే భరతర్షభ.౧౬.తేషా
మితి. తేషాం చతుర్థాం జ్ఞానీ తత్త్వవిత్తత్త్వవిత్త్వా నిత్యయుక్తో భవతి, ఏకభక్తి
శ్చాన్యస్య భజనియస్యా దర్శనాదతః స ఏకభక్తి ర్విశిష్యతే స శేషమాధిక్యమావ
ద్యతే, ఆతిరిచ్యత ఇత్యర్థః, ప్రియో హి యస్తాదహ మాత్మజ్ఞానీనః, అత స్తస్యాహ
మత్యర్థం ప్రియః ప్రసిద్ధం హి లోకే, ఆత్మా ప్రియో భవతీతి తస్మాద్ జ్ఞానీనః
ఆత్మత్యాగ్వాసుదేవః ప్రియో భవతీత్యర్థః, స చ జ్ఞానీ మమాత్మైవేత్యతో మమా
త్యర్థం ప్రియః. ౧౭. సహ్యార్థాదయ స్త్రియో వాసుదేవస్య ప్రియాః స కిం తర్హి.
ఉదారా ఇతి. ఉదారాః ఉత్కృష్టాః సర్వసేవై తే త్రయోఽపి మమ ప్రియాపేవే
త్యర్థః, సహి కశ్చిచ్ఛద్భక్తో మమ వాసుదేవస్యాప్రియో భవతి, జ్ఞానీ త్వత్త్వర్థం
ప్రియో భవతీతి విశేషః. తత్కస్తాదిత్యాహ-జ్ఞానీత్యాజ్యైవ నాన్యో మత్త ఇతి
మే మమ మతం నిశ్చయః, అస్థితః ఆరోఢుం ప్రవృత్తః, సజ్ఞానీ హి యస్తాదహమేవ
సభగవాన్ వాసుదేవః నాన్యోఽస్తి త్యేవం యుక్తాత్మా సమాహితచిత్త స్సన్దామేవ
సరం బ్రహ్మ గంతవ్యం అనుత్తమాం గతిం గంతుం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః. ౧౮. జ్ఞానీ
పునరపి స్తూయతే. బహునామితి. బహునాం జన్మనాం జ్ఞానార్థసంసారాశ్ర
యాణామంతే సమాప్తా. జ్ఞానవాన్ స్వాప్తపరిపాకజ్ఞానోమాం వాసుదేవం ప్రత్య
గాత్క్షానం ప్రపద్యతే, కథం, వాసుదేవ స్సర్వమితి, యవం సర్వాత్క్షానం నారా
యణం ప్రతిపద్యతే, స మహత్తా, నతత్సమోఽన్యోఽస్యభ్యధిరోవా, అతః సుదు
ర్లభస్యః మనుష్యాణాం సహస్రేష్యితి హ్యుక్తం. ౧౯. ఆత్మైవ సర్వో వాసుదేవ
ఇత్యేవ మప్రతిపత్తే కారణ ముచ్యతే. కామైరితి. కామైన్దైవైః పుత్రపశుస్వర్గాది
విషయై స్త్వౌతజ్ఞానా అపహృతవివేకవిజ్ఞానాః, ప్రపద్యంతేఽన్యదేవతాః వాసుదేవా
దాత్మనోఽన్యా దేవతాః, తం తం నియమం దేవతారాధనాయ ప్రసిద్ధో యో యో

స్య దేవతాః, తం తం నియమ మాస్థాయ ప్రకృత్యా నియతా స్వీయా. ౨౦. యో యో యాం యాం తనుం భక్త శ్రద్ధయా ర్పితుమిచ్ఛతి, తస్య తస్యాచ లాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్. ౨౧. స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యా రాధస మీహతే, లభతే చ తతః కామా మయైవ విహితా హితా. ౨౨. అంతవత్తు ఫలం తేషాం తద్భవత్యల్పమేధసామ్, దేవా దేవయజో యాంతి మద్భక్తా యాంతి మామపి. ౨౩. అవ్యక్తం వ్యక్తి మాపన్నం మన్యంతే మామ బుద్ధయః, పరంభావ మజానంతో మమావ్యయ మనుత్తమమ్. ౨౪. నాహం ప్రకాశ నియమ స్తం తం నియమమాస్థాయ ఆశ్రిత్యాధిపాయ, ప్రకృత్యా స్వభావేన జన్తాంతరాజ్ఞిత సంస్కారవిశేషేణ, నియతానియమితాః, స్వయా ఆత్మీయయా. ౨౫. తేషాం చ కామినాం, యథితి. యో యః కామీ, యాం యాం దేవతాతనుం, శ్రద్ధయా సంయుక్తః భక్తశ్చ సన్నర్పితుం పూజయితు మిచ్ఛతి, తస్య తస్య కా మినః, ఆచలాం స్థిరాం, శ్రద్ధాం తామేవ, విదధామి స్థిరీకరోమి. ౨౬. యద్యైవ పూర్వం ప్రవృత్తః స్వభావతః, యో యో యాం యాం దేవతాతనుమర్పితు మిచ్ఛతి. స ఇతి. స తయా, మద్విహితయా శ్రద్ధయా యుక్తస్స, తస్యాః దేవతా తస్యాః, ఆరాధనమీహతే చేష్టతే, లభతే చ, తత్తస్తస్యాః ఆరాధితాయాః దేవ తాతస్యాః, కామా ఈషితా, మయైవ పరమేశ్వరేణ సర్వజ్ఞేన కర్తృఫలవిభాగ జ్ఞతయా విహితాన్నిర్మితా, హి యస్తా త్రే భగవతా కామాః విహితాః తస్మా త్తానవశ్యం లభత ఇత్యర్థః. హితానితి పదచ్ఛేదేహి తత్తస్య కామానా ముపచరితం కల్ప్యం, సహి కామాః హితాః కస్యచిత్. ౨౭. యస్తాదంతవత్సాధనవ్యాపారాః ఆవివేకః కామిన శ్చ తే, అతః. అంతవదితి. అంతవద్వినిశ్చితుఫలం తేషాం తద్భవ త్యల్పమేధసాం అల్పప్రజ్ఞానాం, దేవా దేవయజో దేవా యజంతి ఇతి దేవ యజస్తే దేవా యాంతి, మద్భక్తా యాంతి మామపి, ఏవం సమానేఽప్యాయానే మామేవ స ప్రతిపద్యంతే అనంతఫలాయ, ఖలు కష్టతరం వర్తత ఇత్యనుక్రోశం దర్శయతి భగవాన్. ౨౮. కింనిమిత్తం మామేవ స ప్రతిపద్యంత ఇత్యుచ్యతే. అవ్యక్తమితి. అవ్యక్తమప్రకాశం, వ్యక్తిమాపన్నం ప్రకాశం గత మిదానీం, మ న్యంతే మాం, నిత్యప్రసీద్ధమీశ్వరమపి మాయావినం సంతం, పరం భావం పర మాత్మస్వరూప మజానంతోఽవివేకః, మమావ్యయం వ్యయరహిత మనుత్తమం నిరతిశయం మదీయం భావ మజానంతోమన్యంత ఇత్యర్థః. ౨౯. తదజ్ఞానం కింనిమిత్త మిత్యుచ్యతే. నేతి. నాహం ప్రకాశ స్పర్వస్య లోకస్య, కేషాంచిదేవ మద్భక్తానాం ప్రకాశోఽహ మిత్యభిప్రాయః, యోగమాయాసమావృతః యోగో

సర్వస్య యోగమాయాసమావృతః, మూఢోఽయం నాభిజానాతి లోకో మామజ
మవ్యయమ్. ౨౫. వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున, భవిష్యాణి చ
భూతాని మాం తు వేదన కశ్చన. ౨౬. ఇచ్ఛాద్వేషసముత్థేన ద్వంద్వమోపేన
భారత, సర్వభూతాని సంమోహం సర్గే యాంతి పరంతప. ౨౭. యేషాం తస్యత

గుణానాం యుక్తిర్లుటనం నైవ మాయా, అథవా భగవత్స్మితాసమాధానం
యోగః తత్కృతా మాయా యోగమాయా తయా సమావృతః సంఘన్న
ఇత్యర్థః. అతఏవ మూఢో లోకోఽయం నాభిజానాతి మామజ మవ్యయం, యయా
యోగమాయయా సమావృతస్య మాం లోకో నాభిజానాతి నాసౌ యోగ
మాయా మదీయా సతీ మమ పరమేశ్వరస్య మాయావిరో జ్ఞానం ప్రతిబధ్నాతి,
యథాన్యస్యాపి మాయావిరో మాయా తద్వత్. ౨౫. యత ఏవమతః వేదేతి.
అహం తు వేద సమతీతాని సమతీక్రాంతాని భూతాని, తథా వర్త
మానాని చార్జున, భవిష్యాణి చ భూతాని, వేదాహం, మాం తు వేదన కశ్చన,
మద్భక్తం మచ్ఛరణమేకం ముక్త్యా ముత్తత్త్వవేదనాభావాదేవ నమాం భజతే.
౨౬. కే పున ర్మత్తత్త్వవేదనప్రతిబంధేన ప్రతిబధ్నాని సంతి జాయమానాని సర్వ
భూతాని మాం న విజానంతీత్యవేత్యాయామిద మాహ. — ఇచ్ఛేతి. ఇచ్ఛా చ ద్వేష
శ్చ ఇచ్ఛాద్వేషే తాభ్యాం సముత్తిష్ఠతీతి ఇచ్ఛాద్వేషసముత్త స్తేన ఇచ్ఛాద్వేషసము
త్థేన, కేనేతి విశేష్యావేత్యాయామిద మాహ. — ద్వంద్వమోపేనేతి, ద్వంద్వనిమిత్తో
మోహో ద్వంద్వమోహః, తేన, తావేవేచ్ఛాద్వేషే శీతోష్ణవత్ పరస్పరవిరుద్ధా
సుఖదుఃఖతద్వేషవిషయకా యథాకాలం సర్వభూతై స్సంబధ్యమానా ద్వంద్వశబ్దే
నాభిధీయేతే, తత్ర యథేచ్ఛాద్వేషే సుఖదుఃఖతద్వేషతుసంప్రాప్త్యా లభ్యాత్కా
భవత ప్రదా తౌ సర్వభూతానాం ప్రజ్ఞాయాః స్వవశాపాదనద్వారేణ పరమా
ర్థాత్తవిషయజ్ఞానోత్పత్తిప్రతిబంధకారణం మోహం జనయతః, సహీచ్ఛాద్వేష
దోషపరవశీకృతచిత్తస్య భూతార్థవిషయం జ్ఞాన ముత్పద్యతే బహిరపి, కిము వక్త
వ్యం తాభ్యామూనిష్ఠుద్ధేః సంమూఢస్య ప్రత్యగార్తేని బహుప్రతిబంధే జ్ఞానం
నోత్పద్యతే ఇతి. అత స్తేనేచ్ఛాద్వేషసముత్థేన ద్వంద్వమోపేన, భారత, భరతా
న్వయజ, సర్వభూతాని సంమోహితాని సంతి, సంమోహం సంమూఢతాం, సర్గే
జన్మన్యుత్పత్తికాల ఇత్యేతత్, యాంతి గచ్ఛంతి, హే పరంతప, మోహవశాన్వేష
సర్వభూతాని జాయమానాని జాయంత ఇత్యభిప్రాయః. యత ఏవమత స్తేన
ద్వంద్వమోపేన ప్రతిబద్ధప్రజ్ఞానాని సర్వభూతాని సంమోహితాని మా మాత్మ
భూతం న జానంతి, అత ఏవాత్మభావేన మాం న భజంతే. ౨౭. కే పునరనేన

గతం పాపం జనానాం పుణ్యకర్తృణామ్, తే ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా భజంతే మాం దృఢవ్రతాః. ౨౮. జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతంతి యే, తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్న మధ్యాత్మం కర్తృచాఖిలమ్. ౨౯. సాధిభూతాధిదైవం మాం సాధి యజ్ఞం చ యే విదుః, ప్రయాణకాలేఽపి చ మాం తే విదుర్యుక్తచేతసః. ౩౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విజ్ఞానయోగో నామ ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—కిం తద్బ్రహ్మ కిమధ్యాత్మం కిం కర్త పురుషోత్తమ, అధి భూతం చ కిం ప్రోక్త మధిదైవం కిముచ్యతే. ౧. అధియజ్ఞః కథం కోఽత్ర దేహేఽస్మిన్మధుసూదన, ప్రయాణకాలే చ కథం జ్ఞేయోఽసి నియతాత్మభిః. ౨. అక్షరం

ద్వంద్వమోహేన నిర్ముక్తాస్సంతః త్వాం సమ్యగ్విదిత్వా యథాశాస్త్రమాత్మభా వేన భజంత ఇత్యవేక్షిత మర్థం దర్శయితు మాహ.—యేహామితి, యేహం తు పునరంతగతం పాపం సమాప్తప్రాయం ఊణం పాపం, జనానాం, పుణ్యకర్తృణాం, పుణ్యం కర్త సత్త్వగుణధికారణం విద్యతే యేహం తే పుణ్యకర్తృణాః తేహం పుణ్య కర్తృణాం, తే ద్వంద్వమోహనిర్ముక్తా యథోక్తేన ద్వంద్వమోహేన నిర్ముక్తా, భజంతే మాం పరమాత్మానం, దృఢవ్రతాః, ఏవమేవ పరమార్థతత్త్వం నాన్యథే త్యేవం నిశ్చితవిజ్ఞానా దృఢవ్రతా ఉచ్యంతే. ౨౮. తే కిమర్థం భజంత ఇత్యు చ్యతే. జరేతి, జరామరణమోక్షాయ జరామరణమోక్షార్థం, మాం పరమేశ్వర మాశ్రిత్య, మత్సమాహితచిత్తా స్సంతో యతంతి ప్రయతంతే యే, తే యత్పరం బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నం సమప్తమధ్యాత్మం ప్రత్యగాత్మవిషయం వస్తు తద్విదుః, కర్తృచాఖిలం సమస్తం విదుః. ౨౯. సాధిభూతేతి. సాధి భూతాధిదైవం అధి భూతంచాధిదైవం చ అధిభూతాధిదైవం సహాధిభూతాధిదైవేన సాధిభూతాధిదై వం చ మాం యేవిదుః. సాధియజ్ఞం చ సహాధియజ్ఞేన సాధియజ్ఞం యే విదుః, ప్రయాణకాలే మరణకాలేఽపి చ మాం తే విదుర్యుక్తచేతసః సమాహితచిత్తాః ఇతి. ౩౦.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరిబ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే ఏకత్రింశోఽధ్యాయః.

తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నమిత్యాదినా భగవత్పాదసన్య ప్రశ్నబీజాన్యుద్ధిష్టాని ఆతస్తత్ప్రశ్నార్థమర్జున ఉవాచ. కింతద్బ్రహ్మేతి. ౧. అధియజ్ఞః ఇతి. ౨. ఏహం ప్రశ్నానాం యథాక్రమం నిర్ణయాయ శ్రీభగవానువాచ—అక్షరమితి. అక్షరం నక్షరతీత్యక్షరం పరమాత్మా, “ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్ధి సూర్యాచం

బ్రహ్మ పరమం స్య భావోఽధ్యాత్మ ముచ్యతే, భూతభావోద్భవకరో విసర్గః కర్త సం
 జ్ఞితః. 3. అధిభూతం తురో భావః పురుషశ్చాధిదైవతమ్, అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర
 దేహే దేహభృతాం వర. ౪. అంతకాలే చ మామేవ స్మరన్తుక్వాకళేబరమ్,
 యః ప్రయాతి సమద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయః. ౫. యం యం
 వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యంతే కళేబరమ్, తం తమేవైతి శాంతేయ సదా
 తద్భావభావితః. ౬. తస్మా త్సర్వేషు కాలేషు మామనుస్మరయుష్యచ, మయ్య
 ద్రమసౌ విధృతో తిష్ఠత" ఇతి శ్రుతేః, ఓంకారస్యచోమిత్యే కాక్షరంబ్రహ్మేతి వరే
 ణ విశేషణాదగ్రహణం, పరమమితి చ నిరతిశయే అక్షరే బ్రహ్మణ్యపమన్నతరం
 విశేషణం, తస్మైవ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రతిదేహం ప్రత్యగాత్మభావః స్వభావః. స్వ
 భావోఽధ్యాత్మముచ్యతే, ఆత్మానం దేహమధికృత్య ప్రత్యగాత్మతయా ప్రసృతం
 పరమార్థబ్రహ్మవసానం వస్తు స్వభావోఽధ్యాత్మ ముచ్యతే, అధ్యాత్మశబ్దేనాధిధీ
 యతే, భూతభావోద్భవకరః భూతానాం భావో భూతభావః తస్యోద్భవో భూత
 భావోద్భవః తం కరోతీతి భూతభావోద్భవకరః. భూతవస్తుత్పత్తికర ఇత్యర్థః.
 వినశో విసర్జనం దేవతోద్దేశేన చరుపురోదాకాద్ద్రోవ్యస్య పరిత్యాగః. స ఏవ విన
 ర్గలక్షణో యజ్ఞః కర్త సంజ్ఞితః కర్తశబ్దిత ఇత్యేతత్. 3. ఏతస్మాద్ధీవీభూతాద్వృ
 ఘ్నోదిక్రమేణ స్థావరజంగమాదీని భూతాన్యుద్భవంతి. అధిభూతమితి. అధిభూ
 తం ప్రాణిజాతం అధిభవతీతి, కోఽసౌ తురః తురతీతి తురః వినాశీభావో యత్కించి
 జ్ఞనిమద్వస్త్యిత్యర్థః. పురుషః పూర్ణమనేన సర్వమితి, పురి శయనాద్వా పురుషః
 ఆదిత్యాంతర్గతో హిరణ్యగర్భః. సర్వప్రాణికరణానా మనుగ్రాహకః సోఽధిదైవతం
 అధియజ్ఞః సర్వ యజ్ఞాభిమానీ విష్ణోభ్యా దేవతా. "యజ్ఞో వై విష్ణుః"తి శ్రుతే,
 సహి విష్ణురహ మేవాత్రాస్మి" దేహే యో యజ్ఞః తస్యోహ మధియజ్ఞః. య
 జ్ఞో హి దేహనిర్వర్త్యత్యేన దేహసమవాయాతి దేహాధికరణో భవతి, దేహభృ
 తాం వర. ౪. అంతకాల ఇతి. అంతకాలే మరణకాలే చ, మామేవ పరమేశ్వరం
 విష్ణుం స్మరన్. ముక్త్యా పరిత్యజ్య, కళేబరం శరీరం, యః ప్రయాతి గచ్ఛతి, సమ
 ద్భావం వైష్ణవం తత్త్వం యాతి, నాస్తి న విద్యతేఽత్రాస్మిన్నర్థే సంశయో యాతి
 హా న వేతి. ౫. సమద్భవయ ఏవాయం నియమః కిం తస్మి. యమితి. యం యం
 వాపి యం యం భావం దేవతావిశేషం, స్మరన్ చింతయన్, త్యజతి పరిత్యజతి
 అంతే అంతకాలే ప్రాణనియోగకాలే, కళేబరం శరీరం, తం తమేవ స్మృతం భావ
 మేవైతి నాన్యం, హే శాంతేయ, సదా సర్వదా, తద్భావభావితః తస్మిన్ భావ
 పద్భావః సభావితో యేన సః తద్భావభావితస్సన్. ౬. యస్మాదేవ మంత్యభావనా

ర్పితమనోబుద్ధి ర్తామేనైష్యస్యసంశయః. 2. అభ్యాసయోగ యుక్తేః చేత
సా నాన్యగామినా, పరమం పురుషం దివ్యం యాతి పార్థానుచింతయన్. ౮.
కవిం పురాణ మనుశాసితార మణో రణీయాంస మనుస్తరేద్యుః, సర్వస్య
థాతార మచింత్యరూప మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్. ౯. ప్రయాణకాలే
మనసా చలేన భక్త్యా యుక్తో యోగబలేన చైవ, భువోర్వధ్యే ప్రాణమావేశ్య
సమ్యక్సతం పరం పురుషముపైతి దివ్యమ్. ౧౦. యదక్షరం వేదవిదో నదంతి విశం

దేహంతరప్రాప్తా కారణం. తస్మాదితి. తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు మామనుష్టర య
థాకాస్త్రం, యుధ్యచ యుద్ధం చ స్వభర్తం కురు, మయి వాసుదేవేర్పితే మనో
బుద్ధి యస్య తవ సత్త్వం మయ్యర్పితమనోబుద్ధిస్స, మామేవ యథాస్త్రుతమేష్య
స్యాగమిష్యసి, అసంశయః ససంశయోఽత్ర విద్యతే. 2. కించ. అభ్యాసేతి. అభ్యా
సయోగయుక్తేన మయి చిత్తసమర్పణావిషయభూతే తుల్యప్రత్యయావృత్తిలక్ష
ణో విలక్షణప్రత్యయానంతరితోఽభ్యాసః సచాభ్యాసో యోగః తేన యుక్తం
తత్త్రైవ వ్యాఖ్యతం యోగినశ్చేతః తేన చేతసా, నాన్యగామినా నాన్యత్ర విష
యాంతరే గంతుం శీలం అస్యేతి నాన్యగామి తేన నాన్య గామినా, పరమం నిరతిశ
యం పురుషం, దివ్యం దివి సూర్యమండలే భవం, యాతి గచ్ఛతి, హే పార్థ, అనుచింత
యన్ కాస్త్రాచార్యోపదేశమనుభవ్యాయన్ని త్యేతత్. ౮. కిం విశిష్టం చ పురుషం యాతి
తుల్యతే. కవిమితి. కవిం క్రాంతదర్శినం సర్వజ్ఞం, పురాణం చిరంతనం అనుశాసి
తారం సర్వస్య జగతః ప్రశాసితారం, అణో సూక్ష్మాదప్యణీయాంసం సూక్ష్మతరం,
అనుస్తరేదనుచింతయేద్యుః కత్పిత్ సః, సర్వస్య కర్తృఫలవాతస్య థాతారం విథా
తారం విచిత్రతయా ప్రాణిభ్యో విభక్తారం, అచింత్యరూపం నాన్య రూపం విద్య
మానమపి కేనచిచ్ఛింతయితుం శక్యత ఇత్యచింత్యరూపం తం, ఆదిత్యస్యేవ నిత్య
చైతన్యప్రకాశో వర్ణో యస్య తమాదిత్యవర్ణం, తమసః పరప్రాదజ్ఞానలక్షణమో
హంధకారాత్ పరతః స్థితం, తమనుచింతయన్, యాతీతి పూర్వేణ సంబంధః. ౯.
కించ. ప్రయాణేతి. ప్రయాణకాలే, మరణకాలే, మనసా అచలేన చలనవర్జితేన
భక్త్యా యుక్తో భక్తిర్భజనం తయా యుక్తో యోగబలేన చైవ యోగస్య బలం
యోగబలం సమాధిజసంపాదరజనితం చిత్తశుద్ధిలక్షణం యోగబలం తేన చ
యుక్త ఇత్యర్థః. పూర్వం హృదయపుండరీకే వశీకృత్య చిత్తం తత ఊర్ధ్వగామి
న్యా నాడ్యా భూమిజయక్రమేణ భువోర్వధ్యే ప్రాణమావేశ్య స్థావరయత్వా
సమ్యగప్రమత్తస్స, స ఏవం విద్యాన్యో యోగీ, కవిం పురాణ మిత్యాదిలక్షణం,
తం పరం పురుషముపైతి ప్రతిపద్యతే, దివ్యం ద్యోతనాత్మకం. ౧౦. పునరపి వక్ష్య

తి యద్యతమో వీరరాగాః, యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం సంగ్రహేణ ప్రవక్ష్యే. ౧౧. సర్వద్వారాణి సంయమ్య మనో హృది నిరుధ్య చ, మూర్ఖాన్యథాయాత్తనః ప్రాణ మాస్థితో యోగధారణామ్. ౧౨. ఓమి త్యేకాక్షరం మాణోపాయేన ప్రతిపిపత్సితస్య బ్రహ్మణో వేదవిద్యదనాదివిశేషేషు విశిష్టాన్యాయాభిధానం కరోతి భగవాన్. యదితి. యదక్షరం నక్షరతీత్యక్షరం అవినాశి, వేదవిదో వేదార్థజ్ఞాః, పదంతి, “ఏతద్వైతదక్షరం గార్థి బ్రాహ్మణా అభివదంతి”తి శ్రుతే. సర్వవిశేషనివృత్తత్యేనాభివదంతి “అస్థూలమనన్యహస్యమిదీర్ఘమి”త్యాదిశ్రుతే. కిం చ, విశంతి ప్రవిశంతి సమ్యగ్దర్శనప్రాప్తౌ యద్యతయః యతనశీలాః, సన్న్యాసిన్ పీతరాగాః పీతో రాగో యేభ్యస్తే పీతరాగాః యచ్ఛాక్షర మిచ్ఛంతో జ్ఞాతుమితి వాక్యశేషః. బ్రహ్మచర్యం గురౌ చరంతి ఆచరంతి తత్తే పదం తదక్షరాఖ్యం, తే తవ, పదం పదనీయం, సంగ్రహేణ సంతే పేణ, ప్రవక్ష్యే కథయిష్యామి, “సయోహ వై తద్భగవన్ మనుష్యేషు ప్రాయశాంతమోంకార మభిధాయీతాత కతమం వా సతేన లోకం జయతి తస్మై సహావాచై తద్వై సత్య కామపరంచాపరం చ బ్రహ్మ యదోంకార” ఇత్యుపక్రమ్య “యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేకాక్షరేణ పరం పురుష మభిధాయీత ససామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోక మి”త్యాది నా వచనేన అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదిచోపక్రమ్య, “సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి తపాంసి సర్వాణి చ యద్యదంతి, యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి తత్తే పదం సంగ్రహేణ బ్రహ్మిమి, ఓమి త్యేతత్”, ఇత్యాదిభిశ్చ వచనైః పరస్య బ్రహ్మణో వాచకరూపేణ ప్రతిమావత్ప్రతికరూపేణ చ పరబ్రహ్మప్రతిస్థాపనత్యేన మందమధ్య మబుద్ధీనాం వివక్షితస్యోంకారస్య ఉపాసనం కాలాంతరముక్తిఫలముక్తం యత్తదేవేహపి “కవిం పురాణ మనుశాసితారం”, “యదక్షరం వేదవిదో వదంతితి” చ ఉపన్యస్తస్య అన్య పరస్య బ్రహ్మణః పూర్వోక్తరూపేణ ప్రతిపత్తుపాయభూతస్యోంకారస్య కాలాంతరముక్తిఫలముపాసనం యోగధారణాసహితం వక్తవ్యం ప్రసక్తానుప్రసక్తం చ కించిదిత్యేవమర్థం ఉత్తరో గ్రంథ ఆరభ్యతే. ౧౧. సర్వేతి. సర్వద్వారాణి సర్వాణి చ తాని ద్వారాణి చ ఉపలభ్య తాని సంయమ్య సంయమనం కృత్వా మనో హృది హృదయపుండరీకే నిరుధ్య నిరోధం చ కృత్వా, నిష్ప్రచారమాపాద్య, తత్ర వశీకృతేన మనసా హృదయాదూర్ధ్వగామిన్యానాద్యాఞ్ఞిర్ధ్యమారుహ్య, మూర్ఖాన్యథాయాత్తనః ప్రాణం, ఆస్థితః ప్రవృత్తః యోగధారణాంధారయతుమ్. ౧౨. తత్తేనచధారయన్. ఓమితి. ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మ బ్రహ్మణోఽభిధానభూతమోంకారం హ్యహర్ణ ఉచ్ఛారయన్, తదర్థభూతం మా

బ్రహ్మ వ్యాపారా మా మనుష్యరూపా, యః ప్రయాతి త్యజా దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్. ౧౩. అనన్యచేతా స్సతతం యో మాం స్మరతి నిత్యశః, తస్య హం సులభః పార్థ నిత్యయుక్తస్య యోగినిః. ౧౪. మాముషేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయ మశాశ్వతమ్, నాపున్నవంతి మహాత్మానః స్సంసర్థిం పరమాం గతాః. ౧౫. ఆ బ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తంతి నోఽర్హంత, మాముషేత్య తు శాంతేయ పునర్జన్మ న విద్యతే. ౧౬. సహస్రయుగపర్యంతం మహర్షదృష్టిష్టాణో విదుః, రాత్రిం యుగసమిశ్వరమనుష్యరూపా అనుచింతయన్, యః ప్రయాతి మ్రియతే, త్యజా పరిత్యజా దేహం శరీరం త్యజా దేహమితి ప్రయాణవిశేషణార్థం దేహత్యాగేన ప్రయాణమాత్మనః స స్వరూపనాశేనేత్యర్థః, సవీచం యాతి గచ్ఛతి పరమాం ప్రకృష్టాం గతిమ్. ౧౩. కించ. అనన్యేతి, అనన్యచేతాః నాన్యవిషయే చేతో యస్య సోఽయ మనన్యచేతాః యోగీ, సతతం సర్వదా, యో మాం పరమేశ్వరం స్మరతి, నిత్యశః సతతమితి నైరంతర్య ముచ్యతే, నిత్యశః ఇతి దీర్ఘకాలత్వముచ్యతే, స షణ్మాసానాం సంవత్సరం వా, కిం తర్హి, యావత్తేజోనైరంతర్యేణ యో మాం స్మరతిత్యర్థః, తస్య యోగినిః అహం సులభః సుఖేన లభ్యః, హే పార్థ, నిత్యయుక్తస్య సదా సమాహితచిత్తస్య యోగినిః, యతఏవ మతః, అనన్యచేతాస్స సదా సమాహితో భవేత్. ౧౪. తవ సౌలభ్యేన కింసాదిత్యుచ్యతే శృణు తన్నమ సౌలభ్యేన యద్యవతి. మామితి. మామిశ్వరముషేత్య మద్భావ మాపద్య, పునర్జన్మపునరుత్పత్తిం స ప్రాప్నువంతి, కింవిశిష్టం పునర్జన్మ స ప్రాప్నువంతీతి తద్విశేషణ మాహ—దుఃఖాలయమితి, దుఃఖానామాభ్యాత్మికాదీనాం ఆలయ మాశ్రయం, ఆలీయంతేఽస్మిన్ దుఃఖానీతి దుఃఖాలయం జన్మ, న కేవలం దుఃఖాలయం అశాశ్వతం అనవస్థితస్వరూపం చ, నాపున్నవంతి ఈదృశం పునర్జన్మ, మహాత్మానో యతయః, సంసిద్ధిం మోక్షాభ్యాం పరమాం ప్రకృష్టాం, గతాః ప్రాప్తా యే పునర్జన్మం స ప్రాప్నువంతి తే పునరావర్తంతే. ౧౫. కింపునర్జన్మోఽన్యత్సాప్తాః పునరావర్తంతే ఇత్యుచ్యతే. ఆ బ్రహ్మాతి. ఆ బ్రహ్మభవనాత్, భవంత్యస్మిన్ భూతానీతి భవనం బ్రహ్మణో భవనం బ్రహ్మభవనం బ్రహ్మలోకాద్యత్యర్థః. ఆ బ్రహ్మభవనా త్సహ బ్రహ్మభవనేన, లోకా స్సర్వే, పునరావర్తంతః పునరావర్తనస్వభావాః, హే అర్జున, మామేశముషేత్య తు, శాంతేయ, పునర్జన్మపునరుత్పత్తిః పునరావృత్తిః, స విద్యతే. ౧౬. బ్రహ్మలోకసహితాః లోకాః కష్టాత్పునరావర్తంతః కాలపరిచ్ఛిన్నత్వాత్సత్సంసరన్తే. సహస్రయుగపర్యంతం సహస్రం యుగాని పర్యంతాని పర్యవసానం యస్యాన్న సదహా స్సహస్రయుగపర్యంతం, బ్రహ్మణః ప్రజాపతేః విరాటో విదుః,

హస్తాంతాం తే హోరాత్రవిదో జనాః. ౧౭. అవ్యక్తాద్యవ్యక్తయ స్సర్వాః ప్రభవంత్యహరాగమే, రాత్ర్యాగమే ప్రలీయంతే తత్రైవావ్యక్తసంజ్ఞికే. ౧౮. భూతగ్రామస్సవాయం భూత్వా భూత్వా ప్రలీయతే, రాత్ర్యాగమే వశః పార్థః ప్రభవత్యహరాగమే. ౧౯. పరస్తస్తాత్తుభావోఽన్యో వ్యక్తోఽవ్యక్తాత్సనాతనః, యస్స సర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి. ౨౦. అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్తస్తమామః

రాత్రిమపి యుగసహస్తాంతాం అహఃపరిమాణామేవ, కే విదురిత్యాహ—తే అహోరాత్రవిదః కాలసంఖ్యావిదో జనా ఇత్యర్థః, యతపవం కాలపరిచ్ఛిన్నాన్తే అతః పునరావర్తినో లోకాః. ౧౭. ప్రజాపతేరహని యద్భవతి రాత్రా చతల్లీయతే అత ఉచ్యతే. అవ్యక్తాదితి. అవ్యక్తాత్ అవ్యక్తం ప్రజాపతేః స్వపతః స్వాపావస్థా తస్మాదవ్యక్తాత్, వ్యక్తయః వ్యజ్యంత ఇతి వ్యక్తయః స్థావరజంగమలక్షణా స్సర్వాః ప్రజాః ప్రభవంతి అభివ్యజ్యంతే, అహ్నః అగమ అహరాగమః తస్మిన్నహరాగమే కాలే బ్రహ్మణః ప్రబోధే, తథా రాత్ర్యాగమే బ్రహ్మణః స్వాపకాలే, ప్రలీయంతే, సర్వాః వ్యక్తయః, తత్రైవ పూర్వోక్తే అవ్యక్తసంజ్ఞికే. ౧౮. అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశదోషపరిహారార్థం విధినిషేధబంధమోక్షశాస్త్రప్రవృత్తిసాఫల్యప్రదర్శనార్థమవిద్యాదిక్షేత్రములకర్తృశయవశాచ్చావశో భూతగ్రామో భూత్వా ప్రలీయత ఇత్యత స్సంసారవైరాగ్యప్రదర్శనార్థంచఇదమాహ—భూతగ్రామఇతి. భూతగ్రామో భూతసముదాయః స్థావరజంగమలక్షణో యః పూర్వస్త్రికాకల్పే ఆసీత్, సవాయం నాన్యః, భూత్వా భూత్వా అహరాగమే అహ్నారాగమే ప్రలీయతే పునః పునః, రాత్ర్యాగమే అహ్నః క్షయే, అవశో స్వతంత్రవన, హే పార్థ, ప్రభవతి, అవశవహారాగమే, యదుపన్యస్త మక్షరం తస్య ప్రాప్త్యసాయో నిర్దిష్టః ఓమిత్యేకాక్షరం బ్రహ్మేత్యాదిసా. ౧౯. అథేదానీమక్షరస్యైవ స్వరూపనిర్వివిక్షయేదమచ్యతే అనేన యోగమార్గేణ ఇదం గంతవ్యమితి. పరఇతి సరో వ్యతిరిక్తో భిన్నః కుతస్తస్మాత్పూర్వోక్తాత్, తుశబ్ధోక్షరస్య వివక్షితస్యావ్యక్తాదైవిలక్షణవిశేషణార్థః, భావః అక్షరాఖ్యం పరబ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వే సత్యసి సాలక్షణ్యప్రసంగోఽస్తీతి తద్వినివృత్త్యగమాహ—అన్య ఇతి, అన్యో విలక్షణః సచావ్యక్తో నేందియగోచరః, పరస్తస్తాదిత్యుక్తం, కస్తాత్సునః పరః, పూర్వోక్తాద్భూతగ్రామబీజభూతాదవిద్యాలక్షణా దవ్యక్తాత్, సనాతనః చిరంతనః యః, ససర్వేషు భూతేషు బ్రహ్మదిషు నశ్యత్సు న విశ్యతి. ౨౦. అవ్యక్త ఇతి. యోఽసావవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్తస్తమేవాక్షరసంజ్ఞకమవ్యక్తం భావమామః, పరమాం ప్రకృష్టాం గతిం, యం పరం భావం ప్రాప్య గత్వా న నివర్తంతే సంసారాయ, తద్భామ

పరమాం గతిమ్, యం ప్రాప్య న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ, ౨౧. పురుష
స్వపరః పార్థ భక్త్యా లభ్య స్త్వినన్యయా, యస్యాంతస్థాని భూతాని యేన సర్వ
మిదం తతమ్. ౨౨ యత్ర కాలే త్వినావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః, ప్రయా
తాయాంతి తం కాలం వత్సోమి భరతర్షభ. ౨౩. అగ్నిర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లష్ణజ్ఞానాః
ఉత్తరాయణమ్, తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః. ౨౪.
ధూమో రాత్రి స్తథా శ్శుక్లష్ణజ్ఞానా దక్షిణాయనమ్, తత్ర చాంద్రమసం
తత్స్థానం పరమం ప్రకృష్టం మమ విష్ణుః పరమం పదమిత్యర్థః. ౨౧. తల్లభే
రుపాయ ఉచ్యతే. పురుష ఇతి. పురుషః పురి శయనాత్ పూర్ణత్వాద్వా
పురుషః సపరః పార్థ పరో నిరతిశయః, యస్తాత్పురుషాన్న పరం కించిత్,
సభక్త్యా లభ్యస్తు జ్ఞానలక్షణయా అనన్యయా ఆత్మవిషయయా, యస్య పురు
షస్యాంతస్థాని మధ్యస్థాని, భూతాని కార్యభూతాని, కార్యం హి కారణ
స్యాంతర్భవతి, యేన పురుషేణ సర్వమిదం జగత్, తతం వ్యాప్తమ్. ౨౨.
ప్రకృతానాం యోగినాం ప్రణవావేశితబ్రహ్మబుద్ధీనాం కాలాంతరముక్తిభాజాం
బ్రహ్మప్రతిపత్తయే ఉత్తరమార్గో వక్తవ్య ఇతి యత్ర కాల ఇత్యాదివిషయతాద్ధానమ
ర్పణార్థ ముచ్యతే ఆవృత్తిమార్గోపన్యాస ఉత్తరమార్గస్తుత్యర్థః. యత్రేతి. యత్ర
కాలే ప్రయాతా ఇతి వ్యవహితేన సంబంధః, యత్ర యస్మిన్ కాలే త్వినా
వృత్తిం ఆపునర్జన్త, ఆవృత్తిం తద్విపరీతం చైవ యోగినఇతి. యోగినః కర్షిణశ్చ
చ్యంతే, కర్షిణస్తు గుణతః, కర్తయోగేన యోగినామితి విశేషణాత్, యోగినో
యత్ర కాలే ప్రయాతా మృతాః యోగినః ఆనావృత్తిం యాంతి, యత్ర కాలే
చ ప్రయాతాః ఆవృత్తిం యాంతి, తం కాలం వత్సోమి భరతర్షభ. ౨౩. తం కాల
మాహ—అగ్నిరితి. అగ్నిః కాలాభిమానినీ దేవతా, తథా జ్యోతిరపి దేవతైవ
కాలాభిమానినీ, అథవాగ్నిర్జ్యోతిషీ యథాశ్రుతే ఏవదేవతే, భూయసాం తు
నిర్దేశః. యత్ర కాలే తం కాలమితి చామ్రవణవత్తథాహర్దేవతా అహరభిమా
నినీ, శుక్లః శుక్లపక్షదేవతా, షణ్మాసా ఉత్తరాయణం, తత్రాపి దేవతైవ మార్గభూ
తేతి స్థితోఽన్యత్రాయం న్యాయః, తత్ర తస్మిన్నార్థే, ప్రయాతా గతాః మృతాః
గచ్ఛంతి బ్రహ్మ, బ్రహ్మవిదః బ్రహ్మోపాసనపరాజనాః, క్రమేణేతి వాక్యకేషః, సహి
సద్యో ముక్తిభాజాం సమ్యుద్ధర్షననిష్ఠానాం గతిరాగతిర్వా క్వచిదస్తి. ౨౪.
ధూమఇతి. ధూమో రాత్రిః ధూమాభిమానినీ రాత్ర్యభిమానినీ చ దేవతా,
తథా శ్శుక్లః శ్శుక్లపక్షదేవతా, షణ్మాసాదక్షిణాయనమితి పూర్వపద్యైవ, తత్ర,
చంద్రమసీ భవం చాంద్రమసం జ్యోతిః ఫలం, ఇష్టాధికారీ యోగీకర్తృపి, ప్రాప్య

బోధి రోగీ ప్రాప్య నివర్తతే. ౨౫. శుక్లకృష్ణే గతిహ్యేతే జగతశ్చాశ్వతే మతే, ఏకయా యాత్యనావృత్తి మన్యయావర్తతే పునః ౨౬. నైతే సృతి పార్థ జానక యోగీ ముహ్యతి కశ్చన, తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవాద్దన ౨౭. వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సుచైవ దానేషు యత్కుణ్యఫలం ప్రదిప్తం, అత్యేక తత్సర్వమిదం విదిత్వా యోగీ పరం స్థానమువైతి చాద్యమ్. ౨౮.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతా పర్వణి - ద్వ్యంశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—ఇదం తు తే గుహ్యతమం ప్రవక్ష్యామ్యనసూయవే

భుక్త్వా, తత్తయే నివర్తతే పునః. ౨౫. శుక్లకృష్ణే ఇతి, శుక్లకృష్ణే శుక్లా చ కృష్ణా చ శుక్లకృష్ణే, జ్ఞానప్రకాశకత్వాత్ శుక్లా, తదభావాత్ కృష్ణా, ఏతే శుక్లకృష్ణే హి గతి జగత ఇత్యధికృతానాం జ్ఞానకర్తృణాం జగతః సర్వవైద్యైవైతే గతి భవతః శాశ్వతే నిత్యే ఇతి సంసారస్య నిత్యత్వాత్తే మతే అభివ్రేతే తత్త్రాయా శుక్లయా యాత్యనావృత్తిచన్యయా ఇతరయా ఆవర్తతే పునః భూయః. ౨౬. నేతి. ఏతే యథోక్తే సృతి మార్గా పార్థ జానక సంసారాయైకా అన్యాయా మోక్షాయైతి, యోగిన ముహ్యతి కశ్చన కశ్చిదపి, తస్మాత్సర్వేషు యోగయుక్త సమూహితో భవాద్దన. ౨౭. శృణు తస్య యోగస్య మాహాత్మ్యం. వేదేషు. వేదేషు సమ్యగధీతేషు, యజ్ఞేషు సాద్గుణ్యనానుష్ఠితేషు, తపస్సు చ సుతతైషు, దానేషు చ సమ్యగ్దత్తేషు, ఏతేషు యత్కుణ్యఫలం ప్రదిప్తం శాస్త్రేణ అత్యేకతా అతిత్యగచ్ఛతి, తత్సర్వం ఫలజాతం, ఇదం విదిత్వా సప్తప్రశ్ననిర్ణయద్వారేణ ఉక్తమర్థం సమ్యగవధార్య అనుష్ఠాయ యోగీపరం ప్రకృష్టమైశ్వరం స్థానమువైతి చ ప్రతిపద్యతే, అద్యం ఆదా భవం కారణం బ్రహ్మాత్యర్థః. ౨౮.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాద పూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతో శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - ద్వ్యంశోఽధ్యాయః.

అష్టమేనాడిద్వారేణ ధారణాయోగః సగుణ ఉక్తః తస్య చ ఫలమర్చిరాది క్రమేణ కాలాంతరే బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణమేవానావృత్తిరూపం నిర్దిష్టం, తత్రానేనైవ ప్రకారేణ మోక్షప్రాప్తిఫలమధిగమ్యతే నాన్యధేతి తదాశంకావ్యావిమృత్సయా శ్రీభగవానువాచ—ఇదమితి. ఇదం బ్రహ్మజ్ఞానం వత్సయమాణముక్తం చ పూరేష్యధ్యాయేషు తద్బుద్ధా సన్నిధీకృత్యేద మిత్యాహ—తుశబ్దో విశేషార్థః. ఇదమేవ తు సమ్యగ్ జ్ఞానం సాక్షాత్సాక్షాత్ప్రాప్తిపాదనం వాసుదేవ స్మర్యమితి “అక్షైవేదం” “సర్వమేకమేవాద్వితీయమి”త్యాదిశ్రుతిప్రతిభా్య “నాన్యదథయేన్యథా తోవిదురస్య రాజానన్తేక్షయలోకాభవంతి”త్యాదిశ్రుతిభ్యశ్చ, తేతుభ్యంగుహ్య

జ్ఞానం విజ్ఞాన సహితం యద్విజ్ఞాత్వా మోక్ష్యనేఽశుభాత్. ౧. రాజవిద్యా రాజగుహ్యం పవిత్రమిద ముత్తమమ్, ప్రత్యక్షైవగమం ధర్మ్యం సుఖం కర్తవ్యమ్యమ్. ౨. అశ్రద్ధధానాః పురుషాధర్మస్యాస్య పరంతప, అప్రాప్య మాం నివర్తంతే మృత్యుసంసారవర్తని. 3. మయా తత మిదం సర్వం జగద వ్యక్తమూర్తినా, మత్తమం ప్రవక్ష్యామి కథయిష్యామి, అనసూయవే అసూయారహితాయ, కిం తత్విజ్ఞానం, కిం విశిష్టం, విజ్ఞాన సహితం అనుభవయుక్తం, యద్విజ్ఞానం జ్ఞాత్వా ప్రాప్య, మోక్ష్యనే అశుభా త్సంసారబంధనాత్. ౧. తచ్ఛ. రాజవిద్యేతి. రాజవిద్యావిద్యానాం రాజా దీప్త్యతిశయవత్వా ద్దీప్యతేహీయమతిశయేన బ్రహ్మవిద్యా సర్వవిద్యానాం, రాజగుహ్యం తథాగుహ్యనాం రాజా, పవిత్రం పావన మిదముత్తమం సర్వేషాం పావనానాం శుద్ధీకరమిదం బ్రహ్మజ్ఞానముత్తమముత్కృష్టతమం అనేకజన్మసహస్రసంచితమపి ధర్మాధర్మాధిసమూలం కర్తవ్యమత్రా దేవ భస్మీకరోతీత్యర్థః, కిం తస్య పావనత్వం వక్తవ్యం, కించ, ప్రత్యక్షైవగమం ప్రత్యక్షేణ సుఖాదేరివావగమో యస్య తత్ప్రత్యక్షైవగమమనేక గుణవతోఽపిధర్మవిరుద్ధత్వం దృష్టం, న తథాత్మజ్ఞానం ధర్మ విరోధి, కింతు ధర్మ్యం ధర్మాదనవేతం, ఏవమపి స్యాద్దుఃఖసంపాద్యమిత్యేత ఆహ—సుఖం కర్తుం, యథా రత్న విచేకజ్ఞానం తత్ప్రాప్త్యాపానానాం కర్తవ్యం, సుఖసంపాద్యానాం అల్పఫలత్వం దుష్కరాణాం చ మహాఫలత్వం దృష్టమితిదం సుఖసంపాద్యత్వాత్ ఫలక్షయాద్యేతితి ప్రాప్త ఆహ—అవ్యయమితి. నాస్య ఫలతః కర్తవ్యద్యయోఽస్తిత్యవ్యయమతః శ్రద్ధేయ మాత్మజ్ఞానం. ౨. యే పునః. అశ్రద్ధధానా ఇతి. అశ్రద్ధధానాః శ్రద్ధావిరహితాః, అత్మజ్ఞానస్య ధర్మస్యాస్య స్వరూపే తత్ఫలే చ నాస్తికాః పాపకారిణః అసురాణా ముపనిషదం దేహమాత్రార్థదర్శనమేవ ప్రతిపన్నాః అసుతృపః పాపాః పురుషాః అశ్రద్ధధానాః, పరంతప అప్రాప్య మాం పరమేశ్వరం మత్ప్రాప్తౌ నైవాశంకేతి మత్ప్రాప్తిమార్గభేదభక్తిమాత్రమవ్య ప్రాప్యేత్యర్థః. నివర్తంతే నిశ్చయేన వర్తంతే, క్వ. మృత్యుసంసారవర్తని మృత్యు యుక్తస్సంసారో మృత్యుసంసారః తస్య వర్త్య సరకతిర్యగాదిప్రాప్తిర్దాగ్ధస్తస్మిన్నేవవర్తంతే ఇత్యర్థః. 3. స్తుత్యార్జునమభిముఖీకృత్వా భగవాన్. మయేతి. మయా మమ యః పరో భావ స్తేన తతం వ్యాప్తం ఇదం సర్వం జగత్, అవ్యక్తమూర్తినా న వ్యక్తా మూర్తిః స్వరూపం యస్య మమ సోఽహ మవ్యక్తమూర్తిః తేనమయాఽవ్యక్తమూర్తినా, కరణాగోచరస్వరూపేణేత్యర్థః, తస్మిన్వ్యవ్యక్తమూర్తో స్థితాని మత్స్థాని సర్వభూతాని బ్రహ్మాదీని, న హి నిరాత్మకం కించిద్భూతం వ్యవహారాయ కల్పతే అతో మత్స్థాని మయాత్మనాత్మవత్సేన స్థితా

స్థాని సర్వభూతాని నచాహం తేష్వపస్థితః. ౪. న చ మత్ స్థాని భూతాని పశ్యమే
యోగ మైశ్వరమ్. భూతభృన్న చ భూతస్థో మమాత్మా భూతభావనః. ౫. యథా
కాశస్థితో నిత్యం వాయు స్సర్వత్ర గోమహా, తథా సర్వాణి భూతాని మత్
స్థానీతుష్టపథారయ. ౬. సర్వభూతాని శాంతేయ ప్రకృతిం యాంతి మామికామ్,
కల్పక్షయే పునస్తాని కల్పాదా విసృజామ్యహమ్. ౭. ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్య
విసృజామి పునః పునః, భూతగ్రామమిమం కృత్స్నమవశం ప్రకృతే ర్వశాత్. ౮.
నచమాంశాని కర్తాణి నిబద్ధంతి ధనంజయ, ఉదాసీనవ దాసీన మసక్తం తేషు
అతో మయి స్థితానీతుస్త్వచ్యంతే, తేషాం భూతానా మహమాత్మైత్యత స్తేషు స్థిత ఇతి
మూఢబుద్ధీనామవభాసతే, అతో బ్రవీమి న చాహం తేష్వపస్థిత ఇతి. మూర్తవ
త్సంక్షేపాభావేనాకాశస్వావ్యంతరతమోహ్యాహం. ౯. నవ్యాసంసర్గివస్తు క్వచిదా
ధేయభావేన స్థితం భవతి, అతఏవాసంసర్గిత్యాన్వయ. నేతి. న చ మత్స్థాని భూతాని
పశ్యమే యోగం యుక్తిం సంఘటనం మే మమ విశ్వరం యోగం ఆత్మనో యా
థాత్మ్యవిత్వర్థః, తథా చ శ్రుతిః—అసంసర్గిత్యాద సంసర్గితాం దర్శయతి, అసంగో
న హి సజ్జత ఇతి ఇదం చాశ్చర్యమన్యత్ పశ్య, భూతభృదసంగోఽపి సః భూతాని
విభర్తితి, న చ భూతస్థో యథోక్తేన న్యాయేన దర్శితత్వాత్ భూతస్థత్వానుప
పత్తేః కథంతుపునరుచ్యతే, అసామమాత్మేతి, విభజ్యదేహాదిసంఘాతం తస్మిన్నహం
కారమథ్యారోప్య లోకబుద్ధిమనుసరః వ్యవధితీ, మమాత్మేతి, సప్తసరాత్తన ఆత్మా
అన్య ఇతి, లోకవదవజానః, తథా భూతభావనో భూతాని భావయతి వర్ధయతి
ఉత్పాదయతీతి వా భూతభావనః. ౧౦. యథోక్తేన క్లోకద్యయేన ఉక్తమర్థం దృష్ట్యాం
తేనోపపాదయన్నాహ—యథేతి. యథా లోకే ఆకాశస్థితః ఆకాశే స్థితో నిత్యం
సదా వాయుః సర్వత్ర గచ్ఛతీతి సర్వత్రగో మహా పరిమాణతః, తథాకాశవత్
సర్వగతే మయ్యసంక్షేపేజ్జేవ స్థితానీత్యేవ ముపథారయ విజానీహి. ౧౧. ఏవం
వాయురాకాశ ఇవ మయి స్థితాని భూతాని స్థితీకాలే తాని. సర్వేతి. సర్వభూ
తాని శాంతేయ ప్రకృతిం త్రిగుణాత్మికాం అపరాం యాంతి మామికాం మదీ
యాం, కల్పక్షయే ప్రళయకాలే, పునర్యుయస్తాని భూతాని కల్పాదా ఉత్పత్తి
కాలే విసృజామ్యత్వాదయామ్యహం. ౧౨. ఏవ మవిద్యాలక్షణం. ప్రకృతిమితి.
ప్రకృతిం స్వామవష్టభ్యాశ్రిత్య విసృజామి పునః పునః, ప్రకృతితో జాతం భూత
గ్రామం భూతసముదాయం ఇమం వర్తమానం, కృత్స్నం సమస్తం, అవశం అస్మి
తంత్రం అవిద్యాదిదోషైః పరవశీకృతం, ప్రకృతే ర్వశాత్ స్వభావవశాత్. ౧౩. తస్మి
తస్య తే పరమేశ్వరస్య భూతగ్రామ మిమం విషమం నిదధత స్తస్మిన్నుత్తాభ్యాం

కర్త సు. ౯. మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతి స్ఫూయతే సచరాచరమ్, హేతునానేన
కౌంతేయ జగద్విపరివర్తతే. ౧౦. అవజానంతి మాం మూఢా మానుషీం తను
మాశ్రితమ్, పరం భావ మజానంతో మమ భూతమహేశ్వరమ్. ౧౧. మోఘాశాః

ధర్తాధర్తాభ్యాం సంబంధస్సౌదృశ్యతే ఇద మాహ భగవాన్ — నేతీన చ మామీ
శ్వరం తాని భూతగ్రామస్య విచమ సర్గనిమిత్తాని కర్తాణి నిబద్ధంతి ధనంజయ,
తత్ర కర్తా మసంబంధత్యకారణమాహ — ఉదాసీనవత్ యథా ఉదాసీనః ఉపే
క్షకః కశ్చిత్తద్దృదాసీనం అత్యనో విక్రియత్వజ్ఞం అస్తక్తం ఫలాసంగరహిత మభి
మానవర్జితమహం కరోమితి తేషు కర్తసు అతోఽన్యస్యాపి కర్తృత్వాభిమానా
భావః ఫలాసంగభావశ్చాసంబంధకారణం అన్యథా కర్తృభిర్భుధ్యతే మూఢః కోశ
కారవదిత్యభిప్రాయః. ౯. తత్ర భూతగ్రామమిమం విసృజామి ఉదాసీనవదాసీన
మితి చ విరుద్ధముచ్యతే ఇతి తత్పరిహారార్థమాహ — మయేతి. మయా సర్వత్ర
సతా దృశిమాత్ర స్వరూపేణావిక్రియాత్మనాధ్యక్షేణ మమ మాయా త్రిగు
ణాత్మికాఽవిద్యాఅజ్ఞానా ప్రకృతిః, సూయతే ఉత్పాదయతి, సచరాచరం
జగత్, తథా చ మంత్రవర్ణః, “ఏకోదేవస్సర్వభూతేషు గూఢ స్సర్వవ్యాపీ
సర్వభూతాంతరాత్మా కర్తాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాసస్సా క్షీచేతా కేవలో
నిర్గుణశ్చేతి హేతునా నిమిత్తేనానేనాధ్యక్షత్వేన, కౌంతేయ, జగత్సచరా
చరం వ్యక్తావ్యక్తాత్మకం, విపరివర్తతే, సర్వావస్థాసు దృశి కర్తృత్వాపత్తినిమిత్తా
హి జగత్స్సర్వా ప్రవృత్తి రహమిదం భోక్ష్యే పశ్యామిదం శృణోమిదం సుఖ
మనుభవామి దుఃఖమనుభవామి తదర్థమిదం కరిష్య ఇదం జ్ఞాస్యామిత్యాద్యావ
గతినిష్ఠావగత్యవసానైవ యోగస్యాధ్యక్షః పరమేష్వోమన్నిత్యాదయశ్చ మంత్రా
వితమర్థందర్శయంతి, అతశ్చైకస్య దేవస్య సర్వాధ్యక్షభూతచైతన్యమాత్రస్య పర
మార్థతః, సర్వభోగానభిసంబంధినోఽన్యస్య చేతనాంతరస్యాభావే భోక్తృ రన్యస్యా
భావాత్ కింనిమిత్తేయం సృష్టిరిత్యత్ర ప్రశ్నప్రతిపచనేఅనుపగన్నే “కోఽద్ధావేదక
ఇహ ప్రవోచత్ కుతఃకాతా కుత ఇయం విసృష్టిరీ”త్యాదిమంత్రవర్ణభోగ్య దర్శితం
చ భగవతా అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యంతి జంతవ ఇతి. ౧౦. ఏవం మాం
నిత్యశుద్ధబుద్ధముక్తస్వభావం సర్వజ్ఞం సర్వజంతూనా మాత్మానమపి సంపత్. అవ
జానంతీతి. అవజానంతి అవజ్ఞాం పరిభవం కుర్వంతి, మాం, మూఢాః అవివేకినః,
మానుషీం తనుం మనుష్యసంబంధినీం తనుం దేహమాశ్రితం మనుష్యదేహేన
వ్యవహారంత మిత్యేతత్, పరం ప్రకృష్టం, భావం పరమార్థతత్త్వం. అకాశకల్పం
అకాశాదవ్యంతరతమమజానంతో మమ భూతమహేశ్వరం సర్వభూతానాం

మోక్షకర్తాణో మోక్షజ్ఞానా విచేతనః, రాక్షసీ మానురీం చైవ ప్రకృతిం మోహినీం శ్రీతాః. ౧౨. మహాత్మానస్తు మాం పార్థ దైవీం ప్రకృతిమాశ్రీతాః, భజంత్యనన్యమనసో జ్ఞాత్వా భూతాదిమన్యయమ్. ౧౩. సతతం కీర్తయంతో మాం యతంత శ్చ దృఢవ్రతాః, నమస్యంతశ్చ మాం భక్త్యా నిత్యయుక్తా ఉపాసతే. ౧౪. జ్ఞానయజ్ఞేన చాప్యన్యే యజంతో మా ముపాసతే, ఏకత్వేన పృథక్త్వేన బహుధావిశ్వతోముఖమ్. ౧౫. అహం క్రతురహం యజ్ఞః స్వధామామహ మాషధమ్, మహంత మిశ్వరం స్వాత్మానమ్. ౧౬. తతశ్చ తస్య మమావజ్ఞాభావనేనాహ తాన్తే వరాకాః కథమ్. మోఘేతి. మోఘాకాః పృథాకాః అశిషో యేషాం తే మోఘాకాః, తథా మోక్షకర్తాః యాని చాగ్నిహోత్రాదీని తై రనుష్ఠీయమానాని కర్తాణి తాని చ తేషాం భగవత్పరిభవాత్సార్వభౌతస్య చావజ్ఞానాన్తోఘాన్యేన నిష్ఫలాని కర్తాణి భవంతీతి మోక్షకర్తాః, తథా మోక్షజ్ఞానా నిష్ఫలజ్ఞానా జ్ఞానముపి తేషాం నిష్ఫలమేవ స్యాత్, విచేతనః విగతవివేకాశ్చ తే భవంతీత్యభిప్రాయః, కించ, తేహి భవంతి, రాక్షసీం రక్షసాం ప్రకృతిం స్వభావం, అసురీం అసురాణాం చ ప్రకృతిం, మోహినీం మోహకరీం, శ్రీతాః ఆశ్రీతాః, ఛింధి ఛింధి పిబ ఖాద పరస్యముపహరేత్యేవం వదనశీలాః క్రూరకర్తాణో భవంతీత్యర్థః. ౧౭. యే పునః శ్రద్ధధానాః భగవద్భక్తిలక్షణే మోక్షమాగ్నే ప్రవృత్తాస్తే. మహాత్మాన ఇతి. మహాత్మానః అక్షుద్రచిత్తాః, మామిశ్వరం, హేపార్థ, దైవీం దేవానాం ప్రకృతిం శమదమదయాశ్రద్ధాదిలక్షణాం, ఆశ్రీతా స్సంతో భజంతీ నేవంతే, ఆనన్యమనసః ఆనన్యచిత్తాః జ్ఞాత్వా భూతాదిం భూతానామాదిం కారణమన్యయమ్. ౧౮. కథం. సతతమితి. సతతం సర్వదా, భగవంతం బ్రహ్మస్వరూపం మాం కీర్తయంతో యతంతశ్చ ఇంద్రియోపసంహారశమదమదయాహింసాదిధర్మైర్దృఢవ్రతాః దృఢం స్థిర మచాల్యం వ్రతం యేషాం తే దృఢవ్రతాః నమస్యంతశ్చ మాం హృదయే శయానం ఆత్మానం భక్త్యా నిత్యయుక్తా స్సంతః, ఉపాసతే నేవంతే. ౧౯. కేన కేన ప్రకారేణ ఉపాసత ఇత్యుచ్యతే. జ్ఞానేతి. జ్ఞానయజ్ఞేన జ్ఞానమేవ భగవద్విషయం యజ్ఞః తేన జ్ఞానయజ్ఞేన, యజంతః పూజయంతో మామిశ్వరం చాప్యన్యేనామముపాసనాం పరిత్యజ్య ఉపాసతే, తచ్చ జ్ఞానమేకత్వేన ఏకమేవ పరంబ్రహ్మేతి పరమార్థదర్శనేన, యజంత ఉపాసతే, కేచిచ్చ, పృథక్త్వేన ఆదిత్యచంద్రాదిభేదేన సవేద భగవాన్ విష్ణురవస్థిత ఇతి ఉపాసతే, కేచిత్, బహుధావస్థితః స ఏవ భగవాన్ సర్వతోముఖః విశ్వతోముఖ ఇతి తం విశ్వరూపం సర్వతోముఖం బహుధా బహుప్రకారేణోపాసతే. ౧౫. యది బహుభిః

మంత్రోఽహ మహమేవాజ్య మహమగ్నిరహం హుతమ్. ౧౬. పితాహ మస్య జగతో మాతా ధాతా పితామహః, వేద్యం పవిత్ర మంకార ఋక్సామయజు రేవ చ. ౧౭. గతి ర్భర్తా ప్రభు స్సాక్షీ నివాస శ్శరణం సుహృత్, ప్రభవః ప్రళయః స్థానం నిధానం బీజమవ్యయమ్. ౧౮. తపామ్యహ మహం వర్షం నిగృహ్ణా మ్యుత్పృజామి చ, అమృతం చైవ మృత్యుశ్చ సదసచ్ఛాహ మర్జున. ౧౯ త్రైవి ద్యా మాం సోమపాః పూతపాపాయజ్ఞై రిష్టాన్ సర్వగతిం ప్రార్థయంతే, తే పుణ్య

ప్రకారై రుపాసతే కథం త్యామేవోపాసత ఇత్యత అహ—అహమితి. అహం క్రతుః శ్రోతకర్మభేదః అహమేవ, అహం యజ్ఞః స్వార్థ, స్వధా అన్నమహం పితృభ్యో యద్దీయతే, అహమాచధం సర్వప్రాణిభి ర్యదద్యతే తదాచధశబ్దవా చ్యం ప్రీహియవాదిసాధారణం, అథవా స్వధేతి సాధారణ మన్న మాచధమితి వ్యాధ్యుపశమనార్థం భేషజం, మంత్రోఽహం యేన పితృభ్యో దేవతాభ్యశ్చ హవి ద్దీయతే, అహమేవాజ్యం హవిశ్చ, అహమగ్నిర్యస్మిన్ హవాయతే హవిః సోఽగ్ని రహం, అహం హుతం హవనకర్త చ. ౧౬. కించ పితేతి. పితా జనయితా హనుస్య జగతః, మాతా జనయిత్రీ, ధాతాకర్తృఫలస్య ప్రాణిభ్యో విధాతా, పితామహః పితుః పితా, వేద్యం వేదితవ్యం, పవిత్రం పావనం, ఓంకార ఋక్సామయజురేవ చ. ౧౭. కించ. గతిరితి. గతిః కర్తృఫలం, భర్తా పోషకః, ప్రభుః స్వామి, సాక్షీ ప్రాణినాం కృతాకృతస్య, నివాసో యస్మిన్ ప్రాణినో నివసంతీతి, శరణమూర్తానాం ప్రసన్నానా మూర్తిహరః, సుహృత్ ప్రత్యుపకారానమేక్షస్య ఉపకారి, ప్రభవః ఉత్పత్తి ర్జగతః, ప్రళయః ప్రళయతేఽస్మిన్నితి ప్రళయః, తథా స్థానం తిష్ఠత్యస్మిన్నితి, నిధానం నిక్షేపః కాలాంతరోపభోగ్యం ప్రాణినాం, బీజం ప్రరోహకారణం ప్రరో హధర్మిణాం, అవ్యయం యావత్సంసారభావిత్యాదవ్యయం నహ్యబీజం కించిత్ప్ర రోహతి నిత్యం చ ప్రరోహదర్శనాత్ బీజసంతతి ర్న వ్యేతీతి గమ్యతే. ౧౮. కించ. తపామితి. తపామ్యహం ఆదిత్యో భూత్వా, అహం వర్షం తైశ్చిద్రక్షిభిః ఉత్పృజామి చతురో మాసాః, ఉత్పృజ్య పునః నిగృహ్ణామి తైశ్చిద్రక్షిభిరర్పభి ర్తానైః, పున దుత్పృజామి ప్రావుషి, అమృతం చైవ దేవానాం, మృత్యుశ్చ మర్త్యానాం, సదసద్యస్య యత్సంబంధితయా విద్యమానం తత్సత్, తద్విదధితమస దేవాహ మర్జున, న పురరత్యంతమేవాసద్భగవాన్, కార్యకారణే వా సదసతీ, యే పూర్వోక్తై ర్విప్రైః ప్రకారైః ఏకత్వేనృకత్వాదివిజ్ఞానై ర్యజ్ఞై ర్తాం పూజ యంత ఉపాసతే జ్ఞానిన స్తే యథా విజ్ఞానం మామేవ ప్రాప్నువంతి. ౧౯. యే పున రజ్ఞాః కామకామాః త్రైవిద్యా ఇతి. త్రైవిద్యా ఋగ్యజుస్సామవిదః, మాం

మాసాద్య సుచేంద్రలోక మశ్నంతి దివ్యాః దివి దేవభోగాః. ౨౦. తే తం భుజ్క్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం ఊడే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి, ఏవం త్రయీ ధర్మ మనుప్రపన్నా గతాగతం కామకామా లభంతే. ౨౧. అనన్యాశ్చింతయంతో మాం యే జనాః పర్యపాసతే, తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహాన్యహమ్. ౨౨. యేఽవ్యవ్య దేవతాభక్తా యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః, తేషి మామేవ కాంతేయ యజంత్యవిధిపూర్వకమ్. ౨౩. అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తా చ వస్వాదిదేవరూపిణం, సోమపాః సోమం పిబంతీతి సోమపాః, తేనైవ సోమపానేన పూతపాపాః శుద్ధకల్పిమాః, యజ్ఞై రగ్నిష్టేమాదిభి రిష్ట్యా పూజయిత్వా, స్వర్గతిం స్వర్గమనం స్వరేవ గతిః స్వర్గతిః తాం ప్రార్థయంతే, తే చ పుణ్యం పుణ్యఫలమా సాద్య సుప్రావ్య సుచేంద్రలోకం శతక్రతోః స్థానం, ఆశ్నంతి భుజంతే, దివ్యాః దివి భవాః అప్రాకృతాః దేవభోగాః దేవానాం భోగాః దేవభోగాః తాః. ౨౦. తథితి. తే తం భుజ్క్త్వా స్వర్గలోకం, విశాలం విస్తీర్ణం, ఊడే పుణ్యే, మర్త్యలోకం ఇమం లోకం, విశంతి అవిశంతి, ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణ, త్రయీ ధర్మం కేవలం వైదికం కర్త అనుప్రపన్నాః, గతాగతం గతం చ ఆగతం చ గమనా గమనం, కామకామాః కామాః కామయంత ఇతి కామకామాః, లభంతే గతాగతమేవ, న తు స్వాతంత్ర్యం క్వచిల్లభంత ఇత్యర్థః. ౨౧. యే పున ర్నిషామా స్సమ్యగ్దర్శిన్. అనన్యా ఇతి. అనన్యా అపృథగ్భూతాః ఐరం దేవం నారాయణం మాం ఆత్మ త్వేన గతాస్సంత శ్చింతయంతో మాం యే జనాః సన్యాసిన్ః పర్యపాసతే, తేషాం ఐరమూర్ధదర్శినాం నిత్యాభియుక్తానాం సంతతాభియోగినాం, యోగక్షేమం యోగః అప్రావ్యవ్య ప్రాపణం, క్షేమ స్వద్రక్షణం, తదుభయం, వహామి ప్రాసయామ్యహం జ్ఞాసి త్యాత్మైవ మే మతమితి పూర్వమేవోక్తత్వాత్, తస్మా త్తే మమాత్మభూతాః ప్రియాశ్చేలి, సన్యన్యేపామపి భక్తానాం యోగక్షేమం వహాత్వేవ భగవాన్. సత్యమేవం వహాత్వేవ, కింత్యయం విశేషః, అన్యే యే భక్తాస్తే ఆత్మార్థం స్వయమపి యోగక్షేమం ఈహంతే, అనన్యదర్శివస్తు నాత్మార్థం యోగక్షేమమీహంతే, నహి తే జివితే మరణే వాలత్తనో గర్హిం కుర్వంతి, కేవలమేవ భగవచ్ఛరణాస్తే, అతో భగవానేవ తేషాం యోగక్షేమం వహంతీతి ౨౨. సన్వన్యా అపి దేవతాస్త్యమేవ చేత్రద్భక్తాశ్చ త్యామేవ భజంతే సత్యమేవం. య ఇతి. యేఽవ్యవ్య దేవతాభక్తాః అన్యాసు దేవతాసు భక్తాః అన్యదేవతాభక్తా స్సంతః యజంతే పూజయంతి, శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా, అన్వితా అనుగతాః, తేషి మామేవ కాంతేయ యజంత్య విధిపూర్వకం, అవిధి రజ్ఞానం తత్పూర్వకం అజ్ఞానపూర్వకం యజంతీత్యర్థః. ౨౩.

ప్రభురేవ చ, న తు మామభిజానంతి త త్వేనాతశ్చ్యవంతి తే. ౨౪. యాంతి దేవ
వ్రతా దేవాః పితౄణాం యాంతి పితృవ్రతాః, భూతాని యాంతి భూతేజ్ఞాః
యాంతి మద్యాజినోఽపి మామే. ౨౫. పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే
భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి, తదహం భక్తుపహృత మశ్నామి ప్రయతాత్మనః. ౨౬. య
త్కరోషి యదశ్నాసి యజ్ఞహోషి దదాసి యత్, య త్వపస్యసి కౌంతేయ తత్కు
రువ్య చుదర్పణమ్. ౨౭. శుభాశుభఫలైరేవం మోక్ష్యసే కర్తబంధనైః, సన్నాస్యస

కస్తాత్తే అవిధిపూర్వకం యజంత ఇత్యుచ్యతే, యస్తాత్. అహమితి. అహం హి సర్వ
యజ్ఞానాం శ్రేష్ఠస్తార్తానాం చ సర్వేషాం యజ్ఞానాం దేవతాత్వేన భోక్తా చ ప్రభు
రేవ చ మత్స్వామికో హి యజ్ఞః, అధియజ్ఞోఽహమేవాశ్రేణి హ్యుక్తం తథా
నతు మామభిజానంతి త త్వేన యథావత్, అతశ్చ అవిధిపూర్వకమిష్టా యాగ
ఫలాచ్యవంతి ప్రచ్యవంతే. ౨౪. యేఽచ్యవన్త్య దేవతాభక్తా స్తత్వేనావిధిపూర్వకం,
యజంతే తేషామపి యాగఫల మవశ్యం భావి కథం! యాంతీతి. యాంతి గచ్ఛంతి
దేవవ్రతాః దేవేషు వ్రతం నియమో భక్తిశ్చ యేషాం తే దేవవ్రతాః, దేవా
యాంతి, పితౄణాం అగ్నిష్వాత్తాదీం యాంతి, పితృవ్రతాః శ్రాద్ధాదిక్రియాపరః
పితృభక్తాః, భూతాని వినాయకమాతృగణచతుర్ముగిన్యాదీని యాంతి భూతేజ్ఞాః
భూతానాం పూజకాః, యాంతి మద్యాజినోఽపి మద్యజనశీలాః వైష్ణవాః మామేవ
ఏవం సమానేఽప్రాయాసే మామేవ న భజంతి అజ్ఞానాత్వేన తే అల్పఫలభాజో
భవంతీత్యర్థః. ౨౫. న కేవలం మద్యక్తానా మనావృత్తిలక్షణ మనంతఫలం సుఖారా
ధనశ్చాపాం. కథం. పత్రమితి. పత్రం పుష్పం ఫలం తోయ ముదకం, యో మే
మహ్యం భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి, తదహం పత్రాది భక్త్యా ఉపహృతం భక్తిపూర్వకం
ప్రాపితం భక్తుపహృతం, అశ్నామి గృహ్లామి, ప్రయతాత్మనః, శుద్ధబుద్ధేః. ౨౬.
యతఏవ మతః. యదితి. యత్కరోషి, స్వతః స్త్రాక్తం యదశ్నాసి, యజ్ఞహోషి
హవనం నిర్వర్తయసి శ్రౌతం స్వార్తం వా, యద్దదాసి ప్రయచ్ఛసి బ్రాహ్మణాదిభ్యో
హిరణ్యాన్నాది, య త్వపస్యసి తవశ్చరసి, కౌంతేయ, తత్కురువ్య మదర్పణం మత్స
మర్పణం. ౨౭. ఏవం కుర్వత స్తవ యద్యవతి తచ్చృణు. శుభేతి. శుభాశుభఫలైః
శుభాశుభే ఇష్టానిష్టే ఫలే యేషాం తాని శుభాశుభఫలాని కర్తాణాం తైశ్చ శుభాశుభ
ఫలైః కర్తబంధనైః కర్తాజ్యేవ బంధనాని తైః కర్తబంధనైః, ఏవం మత్సమర్పణం
కుర్వ మోక్ష్యసే, సోఽయం సన్నాస్యసయోగో నామ సన్నాస్యసశ్చాసౌ మత్సమర్పణ
తయా కర్త త్యాద్యోగశ్చాసానితి తేన సన్నాస్యసయోగేన యుక్తః ఆత్మాంతఃకరణం
యస్య తవ సత్త్వం సన్నాస్యసయోగయుక్తాత్మా సకా, విముక్తో బంధనైర్ద్వివన్మేవ

యోగయుక్తాత్మా విముక్తో మా ముపైవ్యసి. ౨౮. సమోఽహం సర్వభూతేషు నమే
 ద్వేష్యోఽస్తి న స్త్రియః, యే భజంతి తు మాం భక్త్యా మయి తే తేషు చావ్య
 హమ్. ౨౯. అపిచే త్సుదురాచారో భజతే మామనన్యభాక్, సాధురేవ సమంత
 వ్య సృమ్యగ్వ్యవసీతో హి సః. ౩౦. ఊహ్రం భవతి ధర్మాత్మా శశ్వచ్ఛాంతిం నిగ
 చ్ఛతి, శాంతేయ ప్రతిజానీహి నమే భక్తః ప్రణశ్యతీతి. ౩౧. మాం హి పార్థ వ్యపా
 శ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః, స్త్రియో వైశ్యాస్తథా శూద్రాః తేఽపి
 యాంతి పరాం గతిమ్. ౩౨. కింపురన్భావ్యాః పుణ్యా భక్తా రాజర్షయస్తథా,
 అనిత్యమసుఖం లోక మిమం ప్రాప్య భజస్వ మామ్. ౩౩. మన్షనా భవ మద్భక్తో
 వతితే శరీరే మాముపైవ్యస్యాగమిష్యసి. ౩౪. రాగద్వేషవాత్ తర్హి భగవాన్
 యతో భక్తాననుగృహ్లాతి నేతరానితి తన్న. సమశ్చితి. సమస్తులోఽహం సర్వభూ
 తేషు, నమే ద్వేష్యోఽస్తి న స్త్రియః, అగ్నివదహం, యథాగ్నిర్దూరస్థానాం శీతంనా
 వసయతి సమీపముపసర్పతామవసయతి తథాహం భక్తా ననుగృహ్లామి నేతరాన్,
 యే భజంతి తు మామిశ్వరం భక్త్యా, మయి తే స్వభావత ఏవ న మమ రాగని
 మిత్తం వర్తంతే, తేషు చావ్యహం స్వభావత ఏవ వర్తే, నేతరేషు, నైతావతా
 తేషు ద్వేషో మమ. ౩౯. శృణు మద్భక్తేర్ధావాత్మయే. అపి చేద్యద్యపి, సుదు
 రాచారః సుస్థు దురాచారః అతీవ కుత్సితాచారోఽపి, భజతే మామనన్యభాక్
 అనన్యభక్తిస్సృక్, సాధురేవ సమ్యగ్వృత్తవ సమంతవ్యః జ్ఞాతవ్యః, సమ్యగ్గృథా
 వత్ వ్యవసీతో హి యస్తా త్పాధునిశ్చయస్సః. ౩౦. ఉత్సృజ్య బాహ్యం దురా
 చారతాం అంతస్సమ్యగ్వ్యవసాయపామర్థ్యాత్. ఊహ్రమితి. ఊహ్రం శీఘ్రం భవతి
 ధర్మాత్మాధర్మచిత్త ఏవ, శశ్వన్నిత్యం శాంతిం చోపశమం నిగచ్ఛతి, శృణు పరమా
 ర్థం వదః, హే శాంతేయ, ప్రతిజానీహి నిశ్చితాం ప్రతిజ్ఞాం కురు, నమే మమ భక్తో
 మయి సమర్పితాంతరాత్మా మద్భక్తో న ప్రణశ్యతీతి. ౩౧. కించ. మామితి. మాం
 హి యస్తాత్, పార్థ, వ్యపాశ్రిత్య మామాశ్రయత్సేవ గృహీత్వా, యేఽపి స్యుః
 భవేయుః, పాపయోనయః పాపా యోని ర్యేహం తే పాపయోనయః పాపజ
 న్నానః, కే తే షిత్వాహ—స్త్రియో వైశ్యాః తథా శూద్రాః తేఽపి యాంతి పరాం
 ప్రకృష్టాం గతిమ్. ౩౨. కింపురతి. కింపురః బ్రాహ్మణాః పుణ్యాః పుణ్యయోనయః,
 భక్తా రాజర్షయస్తథా రాజానశ్చ తే ఋషయశ్చ రాజర్షయః, యత ఏవ మతః
 అనిత్యం క్షణభంగురం, అసుఖం చ సుఖవర్జిత మిమం మనుష్యలోకం ప్రాప్య
 పురుషార్థసాధనం దుర్లభం మనుష్యత్వం లభ్యా, భజస్వ మాం నేవస్య మాం. ౩౩.
 కథం? మన్షనాశ్చితి. మన్షనామయి వాసుధేవేమనోయస్యతవ సత్వం మన్షనాభవ. తథా

మద్యాజీ మాం నమస్కురు, మామేవైవ్యసి యుక్తైవ మాత్మానం మత్పరా
యణః. 38.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—భూయఏవ మహాబాహో శృణు మే పరమం వచః,
యత్తేహం ప్రీయమాణాయ వత్సోమిహితకామ్యయా. ౧ నమేవిదుస్సురగణాః
ప్రభవం న మహర్షయః, అహమాద్రిష్త్వి దేవానాం మహర్షీణాం చ సర్వశః. ౨.
యో మా మజ మనాదిం చ వేత్తి లోకమహేశ్వరమ్, అసంమూఢ స్సమర్థైవ
సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. 3. బుద్ధిర్జ్ఞాన మసంమోహః క్షమా సత్యం దమశ్శయః,

మద్భక్తో భవ మద్యాజీ మద్యజనశీలో భవ, మామేవ చ నమస్కురు, మామేవే
శ్వరమేవ్యస్యాగమిష్యసి, యుక్త్యా సమాధాయ చిత్తమేవ మాత్మానం మాం,
అహం హి సర్వేషాం భూతానాం ఆత్మా పరా చ గతిః పరమయనం తం మామేవం
భూతమేష్యసీత్యతీతేన సంబంధః, మత్పరాయణస్సన్నిత్యర్థః. 38.

ఇతి శ్రీసరమహంసపరివ్రాజకాచార్యగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృత శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే త్రయస్త్రింశోఽధ్యాయః.

సప్తమేఽధ్యాయే భగవత స్తత్త్వం విభూతయశ్చ ప్రకాశితాః అప్తమే నవ
మేవ ఆఖేదాసీయేషు యేషు చ భావేషు చింత్యో భగవాన్ తే తే భావాః
వక్తవ్యాః తత్త్వం చ భగవతో వక్తవ్యం ఉక్తమపి దుర్విజ్ఞేయత్వాదిత్యతో భగ
వానువాచ—భూయ ఇతి. భూయఏవ మహాబాహో శృణు మే మదీయం పరమం
ప్రకృష్టం నిరతిశయవస్తునః ప్రకాశకం వచః పరమం, తేతుభ్యం, ప్రీయమాణాయ
మద్యచనాత్ప్రియసేత్వమతివామృతమివ పిబన్, తతో వత్సోమి హితకామ్యయా
హితేచ్ఛయా. ౧. కిమర్థమహం వత్సోమిత్యత ఆహ.—నేతి. న మే విదు ర్ను
జానంతి, సురగణాః ఇంద్రాదయః, కిం తేన విదుః, మమప్రభవం ప్రభావం ప్రభు
శక్త్యతిశయం ప్రభవ ముత్పత్తిం వా, న మహర్షయః భృగ్వాదయో న విదుః,
కస్తాతేన విదురిత్యుచ్యతే, అహమాదిః కారణం హి యస్తాద్దేవానాం మహర్షీణాం
చ, సర్వశః సర్వప్రకారైః. ౨. కించ. య ఇతి. యో మా మజ మనాదిం చ యస్తా
దహమాది ర్దేవానాం మహర్షీణాం చ న మను అన్య ఆదిరిద్యతే అహోఽహమజః
అనాదిశ్చ అనాదిత్య మజత్యేహేతుః తం మాం అజమనాదిం చ, యో వేత్తి
విజానాతి, లోకమహేశ్వరం లోకానాం మహంత మిశ్వరం, అసంమూఢస్సంమో
హపణ్ధితః, సమర్థైవ మనుష్యేషు సర్వపాపై స్సరైవః పాపైః మతిపూర్వామ
తిపూర్వకృతైః, ప్రముచ్యతే ప్రమోక్ష్యతే. 3. ఇతశ్చాహం మహేశ్వరో

సుఖం దుఃఖం భవో భావో భయం చాభయమేవచ. ౧. అహింసా సమతా తుష్టి
 ప్రపాదానం యశోఽయశః, భవంతి భావా భూతానాం మత్తవీవ పృథగ్విధాః.
 ౨. మహర్షయ స్సప్త పూర్వే చత్వారో మనవ స్తథా, మద్భావా మానసాజాతాః
 యేషాం లోక ఇమాః ప్రజాః. ౩. ఏతాం విభూతిం యోగం చ మమ యో వేత్తి
 తత్త్వతః, సోఽవికంపేన యోగేన యుజ్యతే నాత్ర సంశయః. ౪. అహం సర్వస్య
 ప్రభవో మత్సర్వస్య ప్రవర్తతే, ఇతి మత్వా భజంతే మాం బుధా భావనమ
 లోకానాం. బుద్ధిరితి. బుద్ధిః అంతః కరణస్య సూక్ష్మాదృష్ట్యాబోధనసామర్థ్యం, తద్వం
 తంబుద్ధిమానితీ హ వదంతి, జ్ఞానమూర్త్యాదిపదార్థానామవబోధః అసంమోహః
 ప్రత్యుత్పన్నేషు బోధవ్యేషు వివేకపూర్వికామతిప్రవృత్తిః. ఈమా అకృష్టస్య
 తాడితస్య వా అవికృతచిత్తతా, సత్యం యథాదృష్టస్య యథాశ్రుతస్య వా ఆత్మా
 నుభవస్య పరబుద్ధిసంక్రాంతయే తథైవోచ్చార్యమాణా వాక్ సత్యమిత్యుచ్యతే,
 దమో బాహ్యేంద్రియాపశమః, శమోఽంతఃకరణస్థోపశమః, సుఖం ఆప్నోదః
 దుఃఖం తాపః, భవః ఉద్భవః. అభావ స్తద్విపర్యయః, భయం చత్రాసః, అభయమేవ
 చ తదభావః. ౫. అహింసేతి. అహింసా అపీడా ప్రాణినాం, సమతా సమచిత్తతా,
 తుష్టిః సంతోషః పర్యాప్తబుద్ధిర్లాభేషు, తపః ఇంద్రియసంయమపూర్వకం శరీరసీడి
 నం, దానం యథాశక్తిసంవిభాగః, యశః ధర్మనిమిత్తా కీర్తిః అయశః అధర్మ
 నిమిత్తాఽకీర్తిః, భవంతి భావాః యథోక్తాః బుద్ధ్యాదయః, భూతానాం ప్రాణినాం
 మత్తవవేశ్వరాత్, పృథగ్విధాః నానావిధాః స్వకర్మానురూపేణ ౨. కించ. మహ
 ర్షయ ఇతి. మహర్షయ స్సప్తభృగ్వాదయః, పూర్వే అతీతకాల సంబంధినః. చత్వారో
 మనవ స్తథా సావర్ణ్యాదయ ఇతి ప్రసిద్ధాః, తే చ మద్భావాః మద్గతభావనాః వైష్ణ
 వేన వా సామర్థ్యేనోపేతాః, మానసాః, మనసైవోత్పాదితా మయా, జాతాః
 ఉత్పన్నాః, యేషాం మనూనాం మహర్షీణాం చ పృష్టిభాః లోకే ఇమాః స్థావర
 జంగమాః ప్రజాః. ౩. ఏతామితి. ఏతాం యథోక్తాం, విభూతిం విస్తరం, యోగం
 యుక్తిం చ ఆత్మనో ఘటనం, అథవా యోగైశ్వర్యసామర్థ్యం సర్వజ్ఞత్వం యోగ
 జం యోగ ఉచ్యతే, మమ మదీయం, యోవేత్తి తత్త్వతః తత్త్వేన యథావది
 త్యేతత్. సోఽవికంపేన అప్రచలితేన యోగేన సమ్యగ్ధర్మ్యున్మేర్యలక్షణేన, యుజ్యతే
 సంబధ్యతే, నాత్ర సంశయః నాస్తిన్నర్థే సంశయోఽస్తి. ౪. కీదృశేనావికంపేన
 యోగేన యుజ్యత ఇత్యుచ్యతే. అహమితి. అహం పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం
 సర్వస్యజగతః ప్రభవః ఉత్పత్తిః, మత్తవీవ స్థితివాశక్రియాధలోపభోగలక్షణం
 విక్రియాయాపం సర్వం జగత్ ప్రవర్తత ఇత్యేవం మత్వా భజంతే నేమంతే

న్వితాః. ౮. మచ్చిత్రా మద్గతప్రాణా బోధయంతః పరస్పరమ్, కథయంతశ్చ మాం నిత్యం తుష్యంతి చ రమంతిచ. ౯. తేహంసతతయుక్తానాంభజతాంప్రీతిపూర్వఃమే, దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మాముపయాంతి తే. ౧౦. తేహమేవానుకుపార్థ మహా మజ్జానజం తమః, నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతా. ౧౧. అద్భుతశ్చవాచ—పరం బ్రహ్మ పరం ధామ పవిత్రం పరమం భవాత్, పురుషం శాశ్వతం

మాం బుధాః పరమార్థతః అవగతపరమార్థతత్త్వార్థాః. భావసమన్వితాః భావో భావనా పరమార్థతత్త్వాభినివేశస్తేన సమన్వితాః సంయుక్తా ఇత్యర్థః. ౮. కించ. మచ్చిత్రా ఇతి. మచ్చిత్రాః మయి చిత్రం యేహం తే మచ్చిత్రాః, మద్గతప్రాణాః మాం గతాః ప్రాప్తాశ్చక్షురాదయః ప్రాణా యేహం తే మద్గతప్రాణాః. మయ్యుపసంహృతకరణా ఇత్యర్థః. అథవా మద్గతప్రాణా మద్గతజీవనా ఇత్యేతత్, బోధయంతః తత్త్వ మవగమయంతః, పరస్పరమన్యోన్యం, కథయంతశ్చ జ్ఞానబుద్ధిశ్వర్యాదిధర్మైర్విశిష్టం మాం, తుష్యంతి చ పరితోషముపయాంతి చ, రమంతి చ, రతిం ప్రాప్నువంతి ప్రియసంగత్యేవ. ౯. యే యథోక్తప్రకారైర్భజంతే మాం మద్భక్తా స్సంతః. తేహమితి. తేహం సతతయుక్తానాం నిత్యాభియుక్తానాం, భజతాం సేవమానానాం, కిమర్థిత్యాదినా కారణేన? నేత్యాహ—ప్రీతిపూర్వకం ప్రీతిః స్నేహః తత్పూర్వకం మాంభజతామిత్యర్థః. దదామి ప్రయచ్ఛామి, బుద్ధియోగం బుద్ధిస్సమ్యగ్దర్శనం మత్తత్త్వవిషయంతేన యోగో బుద్ధియోగః తం బుద్ధియోగం, యేన బుద్ధియోగేన సమ్యగ్దర్శనలక్షణేన, మాం పరమేశ్వరం ఆత్మభూతం ఆత్మత్వేనోపయాంతి ప్రతిపద్యంతే, కే తే, యే మచ్చిత్రతత్త్వాదిప్రకారైర్భజంతే భజంతే తే. ౧౦. కిమర్థం కస్య వా త్వత్ప్రాప్తిప్రతిబంధహేతోర్నాశకం బుద్ధియోగం తేహం త్వద్భక్తానాం దదానీత్యపేక్షాయోగమాహ. తేహమితి. తేహమేవ కథం సు నామ శ్రేయస్సాన్విత్యనుకంపార్థం దయాహేతో రహా మజ్జానజం అనివేశతో జాతం మిథ్యాప్రత్యయలక్షణం మోహాంధకారం తమో నాశయామి, ఆత్మభావస్థ ఆత్మనో భావః అంతఃకరణాశయః తస్మిన్నేవ స్థిరస్సృజ్ఞానదీపేన వివేకప్రత్యయరూపేణ భక్తిస్నేహసిక్తేన మద్భావనాభినివేశవాతేరితేన బ్రహ్మచర్యాదిసాధన సంపాదనత్ ప్రజ్ఞావర్తినా విరక్తాంతః కరణాధారేణ విషయవ్యావృత్తచిత్రరాగద్వేషాద్య కలుషీకృతనివాతాపవరకణ్ఠేన నిత్యప్రవృత్తైకాగ్రధ్యానజనిత సమ్యగ్దర్శనభాస్వతా జ్ఞానదీపేనేత్యర్థః. ౧౧. యథోక్తం భగవతో విభూతిం యోగం చ శ్రుత్వా ద్భుత శ్చవాచ—పరమితి. పరం బ్రహ్మ, పరం ధామ పరం తేజః. పవిత్రం పావనం, పరమం ప్రకృష్టం భవాత్, పురుషం, శాశ్వతం,

దివ్యమాదిదేవమణం విభుమ్. ౧౨. ఆహుస్తాస్వ మృషయ స్సర్వే దేవర్షి ర్నారద
స్తథా, అసితో దేవలో వ్యాస స్స్వయం చైవ బ్రవీషి మే ౧౩. సర్వమేతద్వ
తం మనేస్య యన్తాం వదసి కేశవ, నహి తే భగవన్ వ్యక్తిం విదురేవా న దానవాః.
౧౪. స్వయమేవాత్మనాత్మానం వేత్తత్వం పురుషోత్తమ, భూతభావనభూతేశ దేవ
దేవ జగత్పతే. ౧౫. వక్తుమర్హస్యశేషేణ దివ్యా హ్యత్మవిభూతయః, యాభి
ర్విభూతిభి ర్లోకానిమాంస్తస్యం వ్యాప్య తిష్ఠసి. ౧౬. కథం విద్యా మహం యోగిం
స్తాస్యం సదా పరిచింతయన్, కేషు కేషుచభావేషు చింత్యోఽసి భగవన్తయా. ౧౭.
విస్తరేణాత్మనో యోగం విభూతిం చ జనార్దన, భూయః కథయ తృప్తి స్త్రి
శృణతో నాస్తి మే మద్భుతమ్. ౧౮. శ్రీభగవానువాచ—హంతే కథయ

నిత్యం, దివ్యం దివి భవం. ఆదిదేవం సర్వదేవానామాదిదేవం అజం, విభుం విభవ
నశీలం. ౧౨. ఆహురితి. ఆహుః కథయంతి, త్యామృషయో వసిష్ఠాదయస్సర్వే,
దేవర్షి ర్నారద స్తథా. అసితో దేవలోఽప్యేవమేవాహ—వ్యాసశ్చ, స్వయంచైవ
త్వం చ, బ్రవీషి మే. ౧౩. సర్వమితి. సర్వమేత ద్యభోక్త మృషిభిస్తస్వయా చ
తద్వతం సత్యమేవ మనేస్య, యన్తాం ప్రతివదసి భాషసే, హే కేశవ, నహి తే
భగవన్ వ్యక్తిం ప్రభవం విదుః, దేవాః న దానవాః. ౧౪. యత స్త్వం దేవాదీ
నా మాది రతః. స్వయమితి. స్వయమేవాత్మనాత్మానం వేత్త త్వం నిరతిశయజ్ఞానై
శ్వర్యబలాదిశక్తిమంతమీశ్వరం, పురుషోత్తమ, భూతాని భావయతీతి భూతభా
వనః తస్య సంబుద్ధిః హే భూతభావన భూతేశ భూతానామీశితః హేదేవ దేవ
జగత్పతే. ౧౫. వక్తుమితి. వక్తుం కథయితు మర్హసి అశేషేణ, దివ్యాహ్యత్మవి
భూతయః అత్తనో విభూతయో యాః, తావ క్తుమర్హసి, యాభి ర్విభూతిభి రా
త్మనో మాహాత్మ్యవిస్తరై రిమాన్ లోకా త్వం వ్యాప్య తిష్ఠసి. ౧౬. కథమితి.
కథం విద్యాం విజానీయా మహం, హే యోగిన్, త్యాం సదా పరిచింతయన్,
కేషు కేషుచ భావేషు వస్తుషు, చింత్యోఽసి ధ్యేయోఽసి, భగవన్తయా. ౧౭. విస్త
రేణేతి. విస్తరేణాత్మనో యోగం యోగైశ్వర్యశక్తివిశేషం విభూతిం చ విస్తరం
ధ్యేయపదార్థానాం హే జనార్దన, అర్ధతే ర్గతికర్తృణో రూపం, అసురాణాం దేవ
ప్రతిపక్షజనానాం సరకాదిగమయితృత్వాజ్ఞనార్దన, అభ్యుదయనిఃశ్రేయసపురుషార్థ
ప్రయోజనం సర్వైర్జ్ఞనై ర్యాచ్యత ఇతి వా భూయః పూర్వముక్తమపి కథయ,
తృప్తిః పరితోషః హి యస్తాన్నాస్తి మే శృణ్విత స్తస్మిన్ముఖస్సృతం వాక్యా
మృతం. ౧౮. శ్రీభగవానువాచ.—హంతేతి. హంత ఇదానీం, తే తవ, దివ్యాః
దివి భవాః అత్మవిభూతయః అత్తనో మమ విభూతయో యాః. తాః కథయిష్య

ష్యామి దివ్యాహ్యత్వ విభూతయః, ప్రాధాన్యతః కురుశ్రేష్ఠ నాస్త్యంతో విస్తర
స్య మే. ౧౯. అహ మాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః, అహ మాదిశ్వ
మధ్యం చ భూతానామంత ఏవ చ. ౨౦. ఆదిత్యానామహం విష్ణుర్జ్యోతిహం
రవి రంశుమాఙ్, మరీచి ర్నరుతామస్మి నక్షత్రాణామహం శశీ. ౨౧. వేదానాం
సామవేదోఽస్మి దేవానామస్మి వాసవః, ఇంద్రియాణామనశ్చాస్మి భూతానా వస్మి
చేతనా. ౨౨. రుద్రాణాం శంకరస్మాస్మి విత్తేశో యక్షరక్షసామ్, వసూనాం పావ
కశ్చాస్మి మేరు శ్శిఖరిణామహమ్. ౨౩. పురోధసాం చ ముఖ్యం మాం విద్ధి పార్థ
బృహస్పతిమ్, నేనానీనా మహం స్కంద స్సరసామస్మి సాగరః. ౨౪. మహ
ద్గీణాం భృగు రహం గిరామన్ద్యేకమక్షరమ్, యజ్ఞానాంజపయజ్ఞోఽస్మి స్థావరాణాం
మీత్యేతత్, ప్రాధాన్యతః యత్ర యత్ర ప్రధానా యా యాత్వ విభూతి స్తాం
తాం ప్రధానాం ప్రాధాన్యతః కథయిష్యామి, అశేషతస్తు వర్షశతేనాపి న శక్యా
వక్తుం, యతః నాస్త్యంతో విస్తరస్య మే మమ విభూతీనామిత్యర్థః. ౧౯ తత్ర
ప్రథమమేవ తావచ్ఛృణు. ఆహమితి. అహమాత్మా ప్రత్యగాత్మా, గుడాకేశః గు
డాకా నిద్రా తస్యా ఈశః గుడాకేశః జితనిద్రఇత్యర్థః. ఘనకేశ ఇతి వా, సర్వ
భూతాశయస్థితః సర్వేషాం భూతానా మాశయేఽంతర్వృది స్థితః. నిత్యం ధ్యేయః
తదశక్తేన ఉత్తరేషు భావేషు చింత్యోఽహం, యస్తా దహమేవాది ద్భూతానాం
కారణం, ప్రత్యగాత్మతయా తథా మధ్యంచ స్థితః. అంతఃప్రశయశ్చ ధ్యేయోఽహం
౨౦. ఏవంచ. ఆదిత్యామితి. ఆదిత్యానాం దావీదశాదిత్యానాం విష్ణుర్నామా
దిత్యోఽహం, జ్యోతిహం రవిః ప్రకాశయిత్రాణాం, అంశుమాఙ్ రశ్మిమాఙ్, మరీ
చిర్నామ మరుతాం మరుద్దేవతాభేదానా మస్మి, నక్షత్రాణామహం శశీ. ౨౧.
వేదానామితి. వేదానాం మధ్యేసామవేదోఽస్మి, దేవానాంరుద్రాదిత్యానాం వాసవః
ఇంద్రోఽస్మి, ఇంద్రియాణామేకాదశానాం మధ్యే మనశ్చాస్మి, భూతానావస్మి చేతనా
కార్య కారణసంఘాతేహివ్యక్తాబుద్ధేర్వృత్తిశ్చేతనా. ౨౨. రుద్రాణామితి రుద్రా
ణా మేకాదశానాం శంకరశ్చాస్మి, విత్తేశః కుషేరః యక్షరక్షసాం యత్నాణాం
క్షసానాం చ వసూనా మష్టానాం, పావకశ్చాస్మి అగ్నిః. మేరు శ్శిఖరిణాం శిఖర
వతాం అహం. ౨౩. పురోధసామితి పురోధసాం చ రాజపురోహితానాం చ ము
ఖ్యం ప్రధానం మాం విద్ధి విజానీహి, పార్థ, బృహస్పతిం సహీంద్రశ్రేణి ముఖ్య
స్సాస్మిత్పురోధాః నేనానీనాం నేనాపతీనామహం స్కందః దేవనేనాపతిః. సరసాం
యాని దేవభూతాని సరాంసి తేహం సరసాం సాగరోఽస్మి. ౨౪. మహద్గీణామితి.
మహద్గీణాం భృగు రహం, గిరాం వాచాం షడలక్షణానా మేకమక్షరం ఓంకా

హిమాలయః. ౨౫. అశ్వత్థ సుర్వవృక్షాణాం దేవర్షీణాం చ నారదః, గంధర్వా
 ణాం చిత్రరథ సిద్ధానాం కపిలో మునిః. ౨౬. ఉచ్చైశ్శ్రీవస మశ్వానాం విద్ధి
 మా మమృతోద్భవమ్, విరావతం గజేంద్రాణాం సరాణాం చ సరాధిపమ్. ౨౭.
 ఆయుధానామహం వజ్రం ధేమానా మస్మి కామధుక్, ప్రజనశ్చాస్మి కందర్పః
 సర్పాణామస్మి వాసుకిః. ౨౮. అనంతశ్చాస్మి నాగానాం వరుణో యాదసా మహా
 మ్, పితౄణా మర్యమా చాస్మి యమ స్సంయమతా మహమ్. ౨౯. ప్రహ్లాదశ్చా
 స్మి దైత్యానాం కాలః కలయతా మహమ్, మృగాణాం చ మృగేంద్రోఽహం వైస
 తేయశ్చ పక్షిణామ్. ౩౦. పవనః పవతామస్మి రామ శ్శస్త్రభృతా మహమ్, ఝషా
 ణాం మకరశ్చాస్మి స్రోతసామస్మి జాహ్నువీ. ౩౧. సర్గాణామాదిరంతశ్చ మధ్యం చైవామ
 రోఽస్మి, యజ్ఞానాం జపయజ్ఞోఽస్మి, స్థావరాణాం స్థితిమతాం హిమాలయః, ౩౨.
 అశ్వత్థశ్చితి అశ్వత్థ సుర్వవృక్షాణాం దేవర్షీణాం చ నారదః. దేవా ఏవ సంతః
 ఋషిత్వం ప్రాప్తాః మంత్రదత్తినో దేవర్షయః తేహం నారదోఽస్మి, గంధర్వాణాం
 చిత్రరథో నామ గంధర్వోఽస్మి, సిద్ధానాం జన్మనైవ ధర్మజ్ఞానవైరాగ్యైశ్చైవైర్యాతిశ
 యం ప్రాప్తానాం కపిలో మునిః. ౨౬. ఉచ్చైశ్శ్రీవసమితి. ఉచ్చైశ్శ్రీవస మశ్వా
 నాం ఉచ్చైశ్శ్రీవా నామ అశ్వరాజః తం మాం విద్ధి విజానీహి ఆమృతోద్భవం,
 విరావతం ఇరావత్యా అసత్యం గజేంద్రాణాం హస్తీశ్వరాణాం తం మాం విద్ధిత్వ
 నువర్తతే, సరాణాం మనుష్యాణాం చ సరాధిపం రాజానం మాం విద్ధి. ౨౭. ఆయు
 ధానామితి. ఆయుధానా మహం వజ్రం దధీచ్యస్థిసంభవం, ధేమానాం దోగ్ధీణా
 మస్మి కామధుక్ వసిష్ఠశ్చ సర్వకామానాం దోగ్ధీ, సామాన్యా వా కామధుక్,
 ప్రజనశ్చ ప్రజనయితాస్మి కందర్పః కామః, సర్పాణాం సర్పభేదానామస్మి వాసుకిః
 సర్పరాజః. ౨౮. అనంతశ్చితి. అనంతో నామ నాగోఽస్మి నాగానాం నాగభేదానాం
 నాగరాజః, వరుణో యాదసా మహం అభేవతానాం రాజాహం, పితౄణా మర్య
 మా నామ పితౄరాజశ్చాస్మి, యమ స్సంయమతాం సంయమనం కుర్వతామహం.
 ౨౯. ప్రహ్లాద ఇతి. ప్రహ్లాదో నామ చాస్మి దైత్యానాం దితివంశ్యానాం, కాలః
 కలయతాం కలనం గణనం కుర్వతా మహం, మృగాణాం చ మృగేంద్ర స్సింహః
 వ్యాఘ్రావాహం, వైసతేయశ్చ గరుత్మాణ విసతాసుతః పక్షిణాం పతత్రిణాం.
 ౩౦. పవన ఇతి. పవనో వాయుః పవతాం పావయితౄణా మస్మి రామ శ్శస్త్ర
 భృతాం శస్త్రాణాం ధారయితౄణాం దాశరథీ రామోఽహం, ఝషాణాం మత్స్య
 దీనాం మకరో నామ జాతివిశేషః. స్రోతసాం స్రవంతీనా మస్మి జాహ్నువీ గంగా.
 ౩౧. సర్గాణామితి. సర్గాణాం సృష్టీనాం ఆదిరంతశ్చ మధ్యం చైవాహం ఉత్పత్తి

హమర్జున, అధ్యాత్మవిద్యా విద్యానాం వాదః ప్రవదతా మహమ్. 32. అక్షరాణా
మకారోఽస్మి ద్వంద్వ స్సామానికస్య చ, అహమేవాక్షయః కాలో ధాతాహం
విశ్వతోముఖః. 33. మృత్యు స్సర్వహరశ్చాహ ముష్ణవశ్చ భవిష్యతామ్, కీర్తిః
శ్రీ రావృక్ష్ణ నారీణాం స్మృతి ర్దేహా ధృతిః ఊమా. 34. బృహత్సామ తథా
సామ్నాం గాయత్రీ ఛందసామహమ్, మాసానాం మార్గశీర్షోఽహ మృతూనాం
కుసుమాకరః. 35. ద్యూతం ఛలయతా మస్మి తేజ నైజన్వీనామహమ్, జయోఽస్మి
వ్యవసాయోఽస్మి సత్త్వం సత్త్వవతా మహమ్. 36. వృష్టినాం వాసుదేవోఽస్మి
పాండవానాం ధనంజయః, మునీనా మవ్యహం వ్యాసః కవీనా ముశనా కవిః. 37.

స్థితిలయాశ్చాహం, హే అర్జున, భూతానాం జీవావిష్టానా మేవాదిరంతశ్చేత్యు
క్తం ఉపక్రమే, ఇహ తు సర్వస్వైవ సర్వమాత్రస్యేతి విశేషః, అధ్యాత్మవిద్యా
విద్యానాం మోక్షార్థత్వాత్ ప్రధానమస్మి, వాదోఽర్థవిర్ణయహేతుత్వాత్ ప్రవ
దతాం ప్రధాన మత స్సోఽహమస్మి, ప్రవక్తృత్వారేణ వదనభేదానామేవేహ
వాదజల్పవితండానాం గ్రహణం ప్రవదతా మితి. 32. అక్షరాణామితి. అక్షరా
ణాం వల్లనాం అకారో వర్ణోఽస్మి, ద్వంద్వస్సమాసోఽస్మి సామానికస్య సమాసస
మాహస్య చ, కించ, అహమేవాక్షయః అక్షిణః కాలః ప్రసిద్ధః క్షణాఖ్యః పరమే
శ్వరో వా కాలస్యాపి కాలః, ధాతాహం కర్తృఫలస్యవిధాతా సర్వస్య జగతః
విశ్వతోముఖః సర్వతోముఖః. 33. మృత్యురితి. మృత్యు ర్ద్రివిధః ధనహరః
ప్రాణహరశ్చ య సర్వహర ఇత్యుచ్యతే సోఽహం, అథవా పరః ఈశ్వరః ప్రళయే
సర్వహరణా త్సర్వహర స్సోఽహం, ఉద్భవః ఉత్పన్నోఽభ్యుదయః తత్ప్రాప్తిహే
తుశ్చాహం, కేహం, భవిష్యతాం భావికల్యాణానాం ఉత్పన్నప్రాప్తియోగ్యానా
మిత్యర్థః, కీర్తి శ్రీ రావృక్ష్ణ నారీణాం స్మృతి ర్దేహా ధృతిః ఊమా ఇత్యేతా ఉత్త
మోత్తమస్త్రీణాం అహమస్మి, యాసా మాఖాసమాత్రసంబంధేనాపి లోకాః
కృతార్థమాత్మానం మన్యంతే. 34. బృహదితి. బృహత్సామ తథా సామ్నాం
ప్రధానమస్మి, గాయత్రీ ఛందసామహం గాయత్ర్యాదిఛందోవిశిష్టానాం ఋచాం
మధ్యే గాయత్రీ ఋగహమస్తీత్యర్థః, మాసానాం మార్గశీర్షోఽహ మృతూనాం
కుసుమాకరః వసంతః. 35. ద్యూతమితి. ద్యూతం అక్షదేవనాదిలక్షణం ఛలయ
తాం ఛలస్య కర్తృత్వాణామస్మి, తేజ నైజన్వీనామహం, జయో జేతృత్వాణాం,
వ్యవసాయోఽస్మి వ్యవసాయించాం, సత్త్వం సత్త్వవతాం సాత్త్వికానా మహమ్
36. వృష్టినామితి. వృష్టినాం వాసుదేవోఽస్మి అయమేవాహం త్వత్సఖః, పాండ
వానాం ధనంజయః త్వమేవ, మునీనాం మనసశీలానాం సర్వపదార్థజ్ఞానామవ్య

దంఁడో దమయంతా మన్తి నీతిరన్తి జగీషతామ్, మాసం చైవాన్తి గుహ్యనాం జ్ఞానం జ్ఞానవతా మహమ్. ౩౮. యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం తదహమర్జున, స తదన్తి వినా యత్ ప్యాన్తయా భూతం చరాచరమ్. ౩౯. నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం పరంతప, ఏషతూర్దేశతః ప్రోక్తో విభూతే ర్విస్తరో మయా. ౪౦. యద్యద్విభూతిమత్సత్త్వం శ్రీమదూర్జితమేవ వా, తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం మమ తేజోఽంశసంభవమ్. ౪౧. అథవా బహునై తేన కిం జ్ఞాతేన తవార్జున, విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్. ౪౨.

ఇతి భగవద్గీతాపర్వణి - చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జున ఉవాచ—మదనుగ్రహాయ పరశమం గుహ్య మధ్యాత్మసంజ్ఞితమ్,

హం వ్యాస, కపీనాం క్రాంతదర్శినాం ఉశనా కవి రహ మన్తి. ౩౭. దండ ఇతి. దంఁడః దమయంతాం దమయంత్రాణామన్తి అదాంతానాం దమనకారణం నీతిరన్తి జగీషతాం జేతుమిచ్ఛతాం, మాసం చైవాన్తి గుహ్యనాం గోప్యనాం, జ్ఞానం జ్ఞానవతా మహమ్. ౩౮. యదితి. యచ్చాపి సర్వభూతానాం బీజం ప్రరోహకారణం తదహ మర్జున, ప్రకరణోపసంహారార్థం విభూతిసంక్షేపమాహ—స తదన్తి వినా మయా చరమచరం వా యత్స్యాత్ భవేత్, మయా అప్రవిష్టం నిరాత్మకం శూన్యం హి తత్స్యాత్, అతో మదాత్మకం సర్వ మిత్యర్థః. ౩౯. నేతి. నాంతోఽస్తి మమ దివ్యానాం విభూతీనాం విస్తరాణాం పరంతప, సహిశ్వరస్య సర్వాత్మనో దివ్యానాం విభూతీనామియత్రా శక్త్యా వక్తుం జ్ఞాతుం వా కేనచిత్, ఏషతూర్దేశతః ఏకదేశేన ప్రోక్తో విభూతేర్విస్తరో మయా. ౪౦. యద్యదితి యద్యత్ లోకే విభూతిమత్ విభూతియుక్తం సత్త్వం వస్తు శ్రీమదూర్జితమేవ వా ఉత్సాహోపేతం వా తత్తదేవావగచ్ఛ త్వం జానీహి, మమేశ్వరస్య తేజోఽంశసంభవం తేజోఽంశః ఏకదేశః సంభవో యస్య తత్తేజోఽంశసంభవ మితి అవగచ్ఛ త్వమ్. ౪౧. అథవేతి. అథవా బహునై తేనైవ మూదినా కింజ్ఞాతేన తవార్జునస్య సావశేషేణ, అనవశేషత స్త్వమిమముచ్యమాన మర్థం శృణు, విష్టభ్య విశేషతః స్తంభనం కృత్వా ఇదం కృత్స్నం జగదేకాంశేన ఏకావయవేన ఏకపాదేన సర్వభూతస్వరూపేణ తేజోఽంశేన, తథాచ మంత్రవర్ణః, “పాదోఽస్య విశ్వాభూతానీ”తి, స్థిత ఇతి. ౪౨.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతా శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - చతుస్త్రింశోఽధ్యాయః.

భగవతా విభూతయ ఉక్తా స్తత్ర చ ‘విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగది’తి భగవతా అభిహితం శ్రుత్వా యజ్జగదాత్మస్వరూప మాద్య

యత్త్వయోక్తం వచస్తేన మోహోఽయం విగతో మమ. ౧. భవాప్యయా హి భూతానాం శ్రుతౌ విస్తరశో మయా, త్వత్తః కమలపత్రాక్ష మాహత్మ్య మపి చావ్యయమ్. ౨. ఏవమేతద్భక్తాథ త్వమాత్మానం పరమేశ్వర, ద్రష్టుమిచ్ఛామి తే రూప మైశ్వరం పురుషోత్తమ. ౩. మన్యసే యది తచ్ఛక్యం మయా ద్రష్టుమితి ప్రభో, యోగేశ్వర తతో మే త్వం దర్శయాత్మాన మవ్యయమ్. ౪. శ్రీభగ వానువాచ—పశ్య మే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః, నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ. ౫. పశ్యాదిత్యాక వసూః, దుద్రానశ్వినౌ మరుతః స్తథా, బహూన్యదృష్టపూర్వాణి పశ్యాశ్చర్యాణి భారత. ౬. ఇహైకస్థం జగ మైశ్వర్యం తత్సాక్షాత్కర్తు మిచ్ఛన్నర్జున ఉవాచ—మదితి. మదనుగ్రహాయ మద నుగ్రహార్థం, పరమం నిరతీతయం, గుహ్యం గోప్యమ్, అధ్యాత్మసంక్షిప్తం ఆత్మానా త్వవివేకవిషయం, యత్త్వయోక్తం వచో వాక్యం, తేన వచసానేన, మో హోఽయం విగతో మమ, అవివేకబుద్ధిరపగతా మమేత్యర్థః. ౧. కించ. భవేతి. భవః ఉద్భవః ఉత్పత్తిః అవ్యయః ప్రళయః యో హి భూతానాం తౌ భవాప్యయా శ్రుతౌ, విస్తరశః స సంక్షేపతః, మయా త్వత్తః త్వత్ప్రకాశాత్, కమలపత్రాక్ష కమలస్య పత్రం కమలపత్రం తదివ అక్షిణీ యస్య తవ సత్త్వం కమలపత్రాక్షః తత్సంబుద్ధిః హేకమలపత్రాక్ష, మాహత్మ్యం మహాత్మనో భావః మాహత్మ్యం, అపిచావ్యయం అక్షయం శ్రుతమిత్యనువర్తతే. ౨. ఏవమితి. ఏవమేతన్నాన్యథా, యథా యేన ప్రకారేణ, ఆత్మ కథయసి త్వమాత్మానం పరమేశ్వర, తథాపి ద్రష్టు మిచ్ఛామి తే తవ జ్ఞానైశ్వర్యబలశ్చక్రివీర్యతేజోభిస్సంపన్నం విశ్వరం వైష్ణవం రూపం పురుషోత్తమ ౩. మన్యస. ఇతి. మన్యసే చింతయసి యది, తచ్ఛక్యం మయా అర్జునేన ద్రష్టుమితి, ప్రభో స్వామి, యోగేశ్వర యోగినో యే యోగా స్తేషా మిశ్వరో యోగేశ్వరః హే యోగేశ్వర, యస్తాదహమతీవాధీ ద్రష్టుం, తతస్త స్తాన్తే మదర్థం దర్శయ త్వమాత్మానం అవ్యయమ్. ౪. ఏవం సంచోదితోఽర్జునేన భగ వానువాచ—పశ్యేతి. పశ్య మే మమ పార్థ రూపాణి, శతశోఽథ సహస్రశః అనేకశః ఇత్యర్థః, తాని చ నానావిధాని అనేక ప్రకారాణి, దివిభవాని దివ్యాని అప్రాకృతాని వా, నానావర్ణాకృతీని చ నానావిధలక్షణాః నీలవీతాదివర్ణప్రకారా స్తథాఅకృత యశ్చ అవయవసంస్థానవిశేషా యేషాం రూపాణాం తాని నానావర్ణాకృతీని చ. ౫. పశ్యేతి. పశ్యాదిత్యాక ద్వాదశ, వసూఃషట్రై, దుద్రానేకాదశ, అశ్వినౌద్వా, మరుతః స్పృష్టకా యే తా, తథా బహూన్యదృష్టపూర్వాణి దునుష్య లోకే త్సయాత్వత్తోఽనేన వా కేనచిత్. పశ్యాశ్చర్యాణి అత్యద్భుతాని భారత. ౬. సకే

తస్మాత్సంపత్త్యాద్యసచరాచరమ్, మమ దేహే గుడాకేశ యచ్చాన్యద్ద్రష్టుమిచ్ఛసి. ౭. సతు మాం శత్యతే ద్రష్టుమనైనైవస్వచతుషా, దివ్యం దదామి తే చతుః పశ్యమే యోగ మైశ్వరమ్. ౮. పంజయ ఉవాచ—ఏవముక్త్యా తతో రాజా మహాయోగేశ్వరో హరిః, దర్శయామాస పార్థాయ పరమం రూప మైశ్వరమ్. ౯. అనేకవక్త్రనయన మనేకాద్భుతదర్శనమ్, అనేకదివ్యాభరణం దివ్యా నేరోద్యతాయుధమ్. ౧౦. దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యగంధానులేపనమ్, సర్వాశ్చర్యమయం దేవ మనంతం విశ్వతోముఖమ్. ౧౧. దివి వలమేతావదేవ. ఇహేతి. ఇహాకథం ఏకస్మిన్నేవ స్థితం జగత్కౌత్సహస్రం సమస్తం పశ్యాద్య ఇదానీం, సచరాచరం సహచరేణాచరేణ చ, మమ దేహే గుడాకేశ, యచ్చాన్య జ్ఞయపరాజయాది యచ్ఛంకసే యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయూరితి యదవోచ స్తదపి ద్రష్టుం యదీచ్ఛసి. ౭. కింతు, నేతి. సతు మాం విశ్వరూపధరం శత్యతే ద్రష్టుమనైనైవ ప్రాకృతేన స్వచతుషా, యేన త్వం శత్యతే ద్రష్టుం దివ్యేన, తద్దివ్యం దదామి తే తుభ్యం చతుః, తేన పశ్యమే మమ యోగ మైశ్వరం ఈశ్వరసంబంధినం విశ్వరం యోగం యోగశక్త్యుచితమిత్యర్థః. ౮. సంజయఉవాచ. ఏవమితి. ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణోక్త్యా, తతోఽనంతరం, రాజా హే భృతరాష్ట్ర, మహాయోగేశ్వరో మహంశ్చాసా యోగేశ్వరశ్చ హరి ర్నారాయణః, దర్శయామాస దర్శితవా. పార్థాయ పృథానుతాయ, పరమం విశ్వరూప మైశ్వరం. ౯. అనేకేతి. అనేకవక్త్రనయనమనేకాని వక్త్రాణి నయనాని చ యస్మిన్ రూపే తదనేకవక్త్రనయనం, అనేకాద్భుతదర్శనం అనేకాన్యద్భుతాని విస్తాపకాని దర్శనాని యస్మిన్ తదనేకాద్భుతదర్శనం రూపం, తథా అనేకదివ్యాభరణం అనేకాని దివ్యాభరణాని యస్మిన్ తదనేకదివ్యాభరణం, తథా దివ్యానేరోద్యతాయుధం దివ్యాన్యనేకాన్యస్యాదీని ఉద్యతాన్యాయుధాని యస్మిన్ తద్దివ్యానేరోద్యతాయుధం, దర్శయామానేతి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౦. కించ. దివ్యేతి. దివ్యమాల్యాంబరధరం దివ్యాని మాల్యాని అంబరాణి వస్త్రాణి చ ధ్రియంతే యేనేశ్వరేణ తం దివ్యమాల్యాంబరధరం, దివ్యగంధానులేపనం, దివ్యగంధానులేపనం యస్య తం దివ్యగంధానులేపనం, సర్వాశ్చర్యమయం సర్వాశ్చర్యప్రాయం, దేవం, అనంతం, నాస్యాంతోఽస్తీత్యనంత స్తమనంతం, విశ్వతోముఖం సర్వతోముఖం, సర్వభూతాత్తత్వాత్, తం దర్శయామాస అర్జునో దదర్శేతి వా అథ్యాప్రియతే. ౧౧. యా పున ర్భగవతో విశ్వరూపస్య భాస్తస్యా ఉపమోచ్యతే. దివీతి. దివ్యం తరితే, తృతీయస్యాం వా దివి, సూర్యాణాం సహస్రం సూర్యసహస్రం తస్య

సూర్యసహస్రస్య భవే ద్యుగపదుత్థితా, యది భా స్సదృశీ సా స్యా ద్భాస స్తస్య
మహాత్మనః. ౧౨. తత్రైకస్థం జగత్కృత్స్నం ప్రవిభక్త మనేకభా, అపశ్యద్దేవదే
వస్య శరీరే పాండవ స్తదా. ౧౩. తత సువిస్తయావిష్టో హృష్టరోమా ధనంజయుః,
ప్రణమ్య శిరసా దేవం కృతాంజలి రభావత. ౧౪. అర్జునశివాచ—పశ్యామి దేవాం
స్తవ దేవ దేహే సర్వాం స్తథా భూతవిశేషసంఘా, బ్రహ్మణ మిశం కమలాస
నవస్థం ఋషీంశ్చ సర్వామరగాంశ్చ దివ్యాః. ౧౫. అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్రం
పశ్యామి త్వా సర్వతోఽనంతరూపమ్, నాంతం నముధ్యం న పున స్తవాదిం పశ్యామి
విశ్వేశ్వరవిశ్వరూప. ౧౬. కిరీటినం గదిసం చక్రిణం చ తేజోరాశిం సర్వతో దీప్తి

యుగపదుత్థితస్య యా యుగపదుత్థితా భాః సా యది సదృశీ స్యా త్తస్య మహా
త్మనో విశ్వరూపస్య భాసః, యది వా న విద్యతే తతో విశ్వరూపస్యైవ భా ఆతి
రిచ్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧౨. కించ తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్ విశ్వరూపే, ఏకస్మిన్
స్థిత మేకస్థం, జగత్కృత్స్నం, ప్రవిభక్తమనేకభా దేవతీయమనుష్యాదిశ్చైదైః ఆప
శ్యద్దృష్టవాన్, దేవదేవస్య హరే శ్శరీరే, పాండవోఽర్జున స్తదా. ౧౩. తత ఇతి.
తతస్సదృష్ట్యా విస్తయేనావిష్టః విస్తయావిష్టః, హృష్టరోమా హృష్టాని రోమాణి
యస్య సోఽయం హృష్టరోమా చాభవద్ధనంజయుః, ప్రణమ్య ప్రక్షల్నేన నమనం
కృత్వా ప్రసీద్ధభూతస్య శిరసా దేవం విశ్వరూపధరం కృతాంజలి ర్నమస్కారా
ర్థం, సంపుటికృతహస్తః, అభావత ఉక్తవాన్. ౧౪. కథం? యత్ప్రయా దర్శితం
విశ్వరూపం తదహం పశ్యామితి స్వానుభవమనువిమృశ్యన్నర్జున ఉవాచ. పశ్యా
మితి. పశ్యామి ఉపలభే, హే దేవ, తవ దేహే దేవాన్ సర్వాం స్తథాభూత
విశేషసంఘా భూతవిశేషాణాం స్థావరజంగమానాం నానాసంస్థానవిశిష్టానాం
సంఘాః సంఘాతాః భూతవిశేషసంఘస్తాన్, కించ, బ్రహ్మణం చతుర్ముఖం, ఈశమీ
శితారం ప్రజానాం, కమలాసనస్థం పృథివీపద్మమధ్యమేరుకర్ణికాసనస్థమిత్యర్థః, ఋషీం
శ్చ వసిష్ఠాదీన్ సర్వామరగాంశ్చ వాసు కిప్రభృతీన్ దివ్యాన్ దివిభవాన్. ౧౫. అనేకేతి. అనేకబాహూదరవక్త్రనేత్ర మనేకబాహుదరరాణి వక్త్రాణి నేత్రాణి చ
యస్య తవ సత్త్వ మనేకబాహూదరవక్త్రనేత్ర స్తం త్వా మనేకబాహూదరవక్త్ర
నేత్రం, పశ్యామి త్వా త్వాం సర్వతః సర్వత్ర, అనంతరూపం అంతాని రూపాణి
యస్యేత్యనంతరూప స్తమనంతరూపం, న అంతోఽవసానం నముధ్యం మధ్యం నామ
ద్వయోః కోట్యోరంతరం నపున స్తవాదిం పశ్యామి, నాంతం పశ్యామి, నముధ్యం
పశ్యామి తయోః, హేవిశ్వేశ్వర విశ్వరూప. ౧౬. కించ. కిరీటినమితి. కిరీటినం
కిరీటం నామ శిరోభూషణవిశేషః తదస్యాస్తీతి కిరీటి తం కిరీటినం, తథా గదిసం

మంత్రమ్, పశ్యామిత్వాదుర్నిరీక్షంసమంతా దీప్తానలార్కద్యుతిమప్రమేయమ్. ౧౭. త్వమక్షరం పరమం వేదితవ్యం త్వమస్యవిశ్వస్యపరం నిధానమ్, త్వమవ్యయశ్శాశ్వతధర్మగోష్ఠా సనాతనస్త్వం పురుషో మతో మే. ౧౮. అనాదిమధ్యాంత మనంతవీర్య మనంతబాహుం శశిసూర్యనేత్రమ్, పశ్యామి త్వా దీప్తహతాశవక్త్రం స్వతేజసా విశ్వమిదం తపంతమ్. ౧౯. ద్యావాపృథివ్యోరిద మంతరం హి వ్యాప్తం త్వయైకేన దిశశ్చ సర్వాః, దృష్ట్వాద్భుతం రూప ముగ్రం తవేదం లోకత్రయం ప్రవ్యథితా మహత్తా. ౨౦. అమీ హి త్వాం సురసంఘా విశంతి కేదీద్భితాః ప్రాంజగదాస్య విద్యుత ఇతి గదీ తం గదినం, చక్రిణం చ, చక్రమస్యాస్తీతి చక్రితం చ క్రిణం చ తేజోరాశిం తేజః పుంజం సర్వతోదీప్తిమంతం, సర్వతో దీప్తిర్యస్యాస్తి ససర్వతోదీప్తిమాతా తం సర్వతోదీప్తిమంతం పశ్యామిత్వా దుర్నిరీక్షం దుఃఖేన నిరీక్షో దుర్నిరీక్షః తం దుర్నిరీక్షం, సమంతాత్ సమంతతః, దీప్తానలార్కద్యుతిం అనలశ్చార్కశ్చ అనలార్కా తయో ర్దీప్తానలార్కయోద్ధ్యుతిరివ ద్యుతి స్తేజోయస్య తవ సత్త్వం దీప్తానలార్కద్యుతిః తం త్వాం దీప్తానలార్కద్యుతిం, అప్రమేయం న ప్రమేయం అశక్యః పరిచ్ఛేదమిత్యర్థః. ౧౭. ఇతఏవ తే యోగశక్తిదర్శనాదనుబిలోమి, త్వమితి, త్వమక్షరం నక్షరతీత్యక్షరం, పరమం బ్రహ్మ వేదితవ్యం జ్ఞాతవ్యం ముముక్షుభిః, త్వమస్య విశ్వస్య సమస్తస్య జగతః పరం ప్రకృష్టం నిధానం నిధియతేఽస్తిన్నీతి నిధానం పర ఆశ్రయ ఇత్యర్థః, కించ, త్వమవ్యయో సతవవ్యయో విద్యుత ఇత్యవ్యయః, శాశ్వతధర్మగోష్ఠా శశ్వదభవ శ్శాశ్వతః, నిత్యః ధర్మస్తస్య గోష్ఠా, సనాతనశ్చిరంతనః, త్వం పురుషః పరమో మత అభిప్రేతః మే మమ. ౧౮. కించ. అనాదీతి. అనాదిమధ్యాంతమాదిశ్చ మధ్యం చాంతశ్చ న విద్యతే యస్య సోఽయ మనాదిమధ్యాంతః తం త్వా మనాదిమధ్యాంతం అనంతవీర్యం సతవవీర్యస్యాంతో విద్యుత ఇత్యనంతవీర్య స్తమనంతవీర్యం అనంతబాహుం అనంతాః బాహవో యస్య తవ సత్త్వమనంత బాహుస్తం త్వా మనంతబాహుం శశిసూర్యనేత్రం శశిసూర్యా నేత్రే యస్య తవ తం చంద్రాదిత్యసయనం, పశ్యామి త్వా దీప్తహతాశవక్త్రం దీప్తశ్చాసౌ హతాశశ్చ సవక్త్రం యస్య తవ సత్త్వం దీప్తహతాశవక్త్రస్తం త్వాం దీప్తహతాశవక్త్రం, స్వతేజసా విశ్వమిదం, సమస్తం తపంతం సంతాపయంతం. ౧౯. ద్యావాపృథివ్యోరితి. ద్యావాపృథివ్యోరిద మంతర మంతరిక్షం వ్యాప్తం హి త్వయా విశ్వరూపధరేణైకేన, దిశశ్చ సర్వాః వ్యాప్తాః దృష్ట్వా ఉపలభ్య అద్భుతం విస్తావకం రూపమిదం తవ ఉగ్రం హ్రూరం, లోకత్రయం లోకానాం త్రయం, ప్రవ్యథితం భీతం చలితం హ, హే మహత్తా అక్షుద్రస్య

లయో గృణంతి, స్వస్తీత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధసంఘాః స్తువంతి త్వాం స్తుతిభిః పుష్క-
 లాభిః. ౨౦. రుద్రాదిత్యావసవో యే చ సాధ్యా విశ్వేశ్వినా మరుతశ్చోష్ణ
 పాశ్చ, గంధర్వయతౌసురసిద్ధసంఘా వీక్షంతే త్వాం విస్మితాశ్చైవ సరేష్వ.
 ౨౧. రూపం మహత్తేజహవక్త్రనేత్రం మహాబాహూ బహుబాహూరుపాదమ్,
 బహూదరం బహుదంష్ట్రాకరాళం దృష్ట్వా లోకాః ప్రవ్యథితాస్తథాహమ్ ౨౩.
 నభస్పృశం దీప్తమనేకవర్ణం వ్యాతాననం దీప్తవిశాలనేత్రమ్, దృష్ట్వా హి
 భావ. ౨౦. అథేదానిం యద్వా జయేమ యది వా నో జయేయ్యు రిత్యర్జునర్య య
 స్సంశయ ఆసీత తన్నిర్ణయాయ పాండవవిజయమైకాంతికం డర్శయామితి ప్రవృ
 త్తో భగవాన్ తం పశ్యన్నాహ—అమితి. అమి హి యుధ్యమానా యోధార
 స్త్వాం సురసంఘాః యే తు భూభారావతరణాయావతీర్ణాః వహ్నిదిదేవసంఘాః
 మనుష్యసంస్థానాస్తే త్వాం విశంతి ప్రవిశంతో దృశ్యంతే, తత్ర కేచిద్భీతాః
 ప్రాంజలయ స్సంతో గృణంతి స్తువంతి. పలాయనేఽప్యశక్తా స్సంతో యుద్ధే ప్రత్యు
 షస్థితే ఉత్పాతాదీని నిమిత్తాన్యుపలభ్య స్వస్త్వస్తు జగత ఇత్యుక్త్వా మహర్షిసిద్ధ
 సంఘాః మహర్షీణాం చ సిద్ధానాం చ సంఘాః మహర్షిసిద్ధసంఘాః స్తువంతి త్వాం
 స్తుతిభిః పుష్కరాభిః సంపూర్ణాభిః. ౨౦ కిం, రుద్రేతి. రుద్రాదిత్యా వసవో యే
 చ సాధ్యాః విశ్వే విశ్వేదేవాః అశ్వినా చ ద్వా దేవా మరుతశ్చోష్ణపాశ్చ పిత
 రః గంధర్వయతౌసురసిద్ధసంఘాః గంధర్వాః హాహుహూహూప్రభృతయః య
 తౌః కుశేరప్రభృతయః అసురాః విరోచనప్రభృతయః సిద్ధాః కపిలాదయః తేషాం
 సంఘాః గంధర్వయతౌసురసిద్ధసంఘాః వీక్షంతే త్వాం పశ్యంతి త్వాం, విస్మితాః
 విస్తయమానాన్ సంత ఏవ సరేష్వ. ౨౧. యస్తాత్. రూపమితి. రూపం మహదతి
 ప్రమాణం, తే తవ, బహువక్త్రనేత్రం బహూని వక్త్రాణి ముఖాని నేత్రాణి
 చక్షుఃపాణి చ యస్మిన్ రూపే తద్రూపం బహువక్త్రనేత్రం, హే మహాబాహూ,
 బహుబాహూరుపాదం బహవః బాహవః ఊరవః పాదాశ్చ యస్మిన్ రూపే తద్భు
 హుబాహూరుపాదం, కిం, బహూదరం బహూన్యదరాణి అస్మిన్నితి బహూ
 దరం, బహుదంష్ట్రాకరాళం, బహ్విభిః దంష్ట్రాభిః కరాళం విశృతం తత్ బహుదం
 ష్ట్రాకరాళం, దృష్ట్వా రూప మిదృశం లోకాః లోకాః ప్రాణినః. ప్రవ్యథితాః
 ప్రచలితాః భయేన, తథాహమపి. ౨౩. తత్రేదం కారణం. నభస్పృశమితి. నభ
 స్పృశమిత్యర్థః. దీప్తం జ్వలితం, అనేకవర్ణం అనేకవర్ణా భయంకరా నానాసంస్థా
 నా యస్మింస్త్యయి తంత్యావననేకవర్ణం, వ్యాతాననం వ్యాతాని విమృతాని ఆన
 నాని ముఖాని యస్మింస్త్యయి తం త్వాం వ్యాతాననం, దీప్తవిశాలనేత్రం దీప్తాని

తావం ప్రవ్యధితాంతరాత్మా ధృతిం న విందామి శమం చ విష్ణోః. ౨౪. దంష్ట్రాకరా
 లాని చ తే ముఖాని దృష్ట్యైవ కాలానలసన్నిభాని, దిశో న జానే న లభే చ
 శర్మ ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస. ౨౫. అమీ చ త్వా ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః
 సుర్యే సహైవావనిపాలసంఘైః, భీష్మో ద్రోణ సూతపుత్ర స్తథాసౌ సహస్రదీ
 యైరపి యోధముఖైః. ౨౬. వక్త్రాణి తే త్వరమాణా విశంతి దంష్ట్రాకరాళాని
 భయానకాని, కేచి ద్వీలగ్నా దశనాంతరేషు సందృశ్యంతే చూర్ణితై రుత్తమాం
 గైః. ౨౭. యథా నదీనాం బహవోఽంబువేగా స్సముద్ర మేవాభిముఖా ద్రవంతి,
 తథా తవామీ నరలోకపీరా విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి. ౨౮. యథా ప్రదీప్తం

ప్రజ్వలితాని వికాలాని విస్తీర్ణాణి నేత్రాణి యస్మిం స్త్యయి తం తావం దీప్తవిశా
 లనేత్రం, దృష్ట్యై హి తావం ప్రవ్యధితాంతరాత్మా ప్రవ్యధితః అంతరాత్మా మనో
 యస్య సోఽహం ప్రవ్యధితాంతరాత్మా సఖా, ధృతిం న విందామి ధైర్యం న లభే
 శమం చ ఉపశమం మనస్తుష్టిం, హే విష్ణోః. ౨౯. కన్తాత్. దంష్ట్రేతి. దంష్ట్రాకరాళాని
 చదంష్ట్రాభిః, కరాళాని వికృతాని తే తవ ముఖాని, దృష్ట్యైవోపలభ్య, కాలానల
 సన్నిభాని ప్రళయకాలే లోకానాం దాహకోఽగ్నిః కాలానలః తత్సదృశాని కాలా
 నలసన్నిభాని, ముఖాని, దిశః పూర్వాభరవిచేకేన న జానే, దిక్షాథో జాతోఽస్మి,
 అతో న లభే చ నోపలభే చ శర్మ సుఖం, అతః ప్రసీద ప్రసన్నో భవ, హే
 దేవేశ జగన్నివాస. ౨౫. యేభ్యో మమ పరాజయశంకా యాసీత్సాచా వగతా
 యతః. అమీతి. అమీ చ త్వా ధృతరాష్ట్రస్య పుత్రాః దుర్యోధనప్రభృతయః.
 త్వరమాణా విశంతీతి వ్యవహితేన సంబంధః సర్వే సహైవ సహితాః ఆవనిపాల
 సంఘైః ఆవనిం పృథివీం పాలయంతీత్యవనిపాలాః తేహం సంఘైః. కించ, భీష్మః
 ద్రోణః సూతపుత్రః కర్ణః తథాసౌ సహస్రదీయైరపి ధృష్టద్యుమ్నప్రభృతిభి ర్యోధ
 ముఖైః ప్రథానైస్సహ. ౨౬. వక్త్రాణి వక్త్రాణి ముఖాని తే తవ త్వరమాణాః
 త్వరయా యుక్తా స్సంతో విశంతి, కింవిశిష్టాని, దంష్ట్రాకరాళాని, భయానకాని
 భయంకరాణి, కించ, కేచిస్తుభాని ప్రవిష్టానాం మధ్యే విలగ్నాదశనాంతరేషు
 దంతాంతరేషు మాంసమివ భక్షితం సందృశ్యంతే, చూర్ణితైః చూర్ణి కృతైః. ఉత్త
 మాంగైః శిరోభిః. ౨౭. కథం విశంతి ముఖానీత్యాహ—యథేతి. యథా నదీనాం
 ప్రవంతీనాం బహవ అనేకే అంబూనాం వేగా స్త్వరవిశేషా అంబువేగాః సము
 ద్రమేవాభిముఖాః ప్రతిముఖాః ద్రవంతి విశంతి. తథా తద్వత్తవ అమీ భీష్మా
 దయః, నరలోకపీరాః మనుష్యలోకే శూరా విశంతి వక్త్రాణ్యభివిజ్వలంతి ప్రకాశ
 మానాని, ౨౮. తే కిమర్థం విశంతి కథంచేత్యాహ—యథేతి. యథా ప్రదీప్తం

జ్వలనం పతంగా విశంతి నాశాయ సమృద్ధవేగాః, తక్షణ నాశాయ విశంతి లోకా
స్తవాపి వత్తాణి సమృద్ధవేగాః. ౨౯. తేలిహ్యనే గ్రసమాన సమంతా ల్లోకాః
సమగ్రా వదన్తై ర్జ్వలద్భిః, తేజోభి రాపూర్వ జగత్సమగ్రం భాస స్తవోగ్రాః
ప్రతపంతి విష్ణోః. ౩౦. ఆఖ్యాహి మే గో భవానుగ్రహాభీ నమోఽస్తుతే దేవవర
ప్రసీద, విజ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవంత మాద్యం నహి ప్రజానామి తవ ప్రవృత్తిమ్.
౩౧. శ్రీభగవానువాచ.—కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ ప్రవృద్ధో లోకా సమా
హర్తు మిహ ప్రవృత్తః, ఋతేఽపి త్వా న భవిష్యంతి సర్వే యేఽవస్థితాః ప్రత్యసి
కేషు యోధాః. ౩౨. తస్మాత్త్య ముత్తిష్ఠ యశో లభస్య జిత్యా శత్రుః భుజ
క్ష్య రాజ్యం సమృద్ధమ్, మయైవైతే నిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమార్తం భవ

జ్వలనమగ్నిం పతంగాః పక్షిణో విశంతి నాశాయ వినాశాయ సమృద్ధవేగాః సమృ
ద్ధః ఉద్భూతః వేగః గతి ర్యేషాం తే సమృద్ధవేగాః తక్షణ నాశాయ విశంతి లో
కాః ప్రాణినః తవాపి వత్తాణి సమృద్ధవేగాః. ౨౯. త్వం పునః తేలిహ్యస ఇతి. తేలి
హ్యనే ఆన్వాదయసి, గ్రసమానోఽంతఃప్ర వేశయా, సమంతాత్సమంతఃలోకాః
సమగ్రా, సమస్తాః, వదన్తై ర్వత్తైః జ్వలద్భిర్ద్విష్యమాన్తైః తేజోభి రాపూర్వ సం
వ్యాప్య జగత్సమగ్రం సహగ్రేణ సమస్తమిత్యేతత్, కించ, భాసో దీప్తయః తవో
గ్రాః సూర్యాః ప్రతపంతి సంతాపం కుర్వంతి, హే విష్ణో వ్యాపనశీల. ౩౦. యత
ఏవ ముగ్రస్య భావోఽతః. ఆఖ్యాహి. ఆఖ్యాహి కథయ, మే మహ్యం, గో భవా
నేవం ఉగ్రయావ ఉగ్రాకారః. నమోఽస్తు తే తుభ్యం, హే దేవవర దేవానాం
ప్రధాన, ప్రసీద ప్రసాదం కురు, విజ్ఞాతుం విశేషేణ జ్ఞాతు మిచ్ఛామి భవంత మా
దా భవ మాద్యం, న హి యస్తాత్ ప్రజానామి తవ త్వదీయాం ప్రవృత్తిం
చేష్టాం. ౩౧. శ్రీభగవానువాచ—కాల ఇతి. కాలోఽస్మి, లోకక్షయకృత్ లోకా
నాం క్షయం కరోతీతి లోకక్షయకృత్, ప్రవృద్ధః ప్రవృద్ధిం గతః. యదర్థం ప్రవృ
త్తః తచ్చృణు, లోకా సమాహర్తు మిహాస్మి లోకేఽస్మి కాతే ప్రవృత్తః.
ఋతేఽపి వినాపి త్వాత్వాం నభవిష్యంతి భీష్మద్రోణకర్ణప్రభృతయ స్సర్వే, యేభ్య
స్తవాశంకా, యేఽవస్థితాః ప్రత్యసికేషు అనీకమనీకం ప్రతి ప్రత్యసికేషు ప్రతిపక్ష
భూతేషు, యోధాః యోధారః. ౩౨. యస్మాదేవం. తస్మాదితి తస్మాత్త్యముత్తిష్ఠ
భీష్మద్రోణప్రభృతయ ఆతిరథాః అవస్థితాః అజేయాః దేవైరపి అర్జునేన జితా ఇతి
యశో లభస్య, కేవలం పుణ్యైర్ని తత్ ప్రాప్యతే, జిత్యా శత్రుః దుర్యోధన
ప్రభృతీః, భుజక్ష్య రాజ్యం సమృద్ధం సంపన్నం అకంటకం, మయైవైతే నిహతాః
ప్రాణై ర్వియోజితాః పూర్వమేవ, నిమిత్తమార్తం భవ త్వం, సవ్యసాచి వామేన

సవ్యసాచిః. 33. ద్రోణం చ భీష్మం చ జయద్రథం చ కర్ణం తథాన్యానపి యో
 ధవీరాః, మయా హతాం స్తస్యం జహి మా వ్యధిష్ఠా యుధ్యస్త్య జేతాసి రణే
 సుతర్నాః. 3౪. సంజయ ఉవాచ—ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య కృతాంజలి
 ర్యేషమానః కిరీటీ, నమస్కృత్వా భూయవహహ కృష్ణం సగద్గదం భీతభీతః ప్రణ
 మ్యుః. 3౫. స్థానే హృషీకేశ తవ ప్రకీర్త్యా జగత్ ప్రహృష్యత్యనురజ్యతే చ,
 హస్తేన శరాణాం జేష్ఠా సవ్యసాచీత్యుచ్యతే, హే అర్జున. 33. ద్రోణమితి.
 ద్రోణం చ, యేషు యేషు యోధేషు అర్జునస్యాశంకా తాం స్తావ్యస్యపదిశతి భగ
 వాః, మధ్యూ హతానితి. తత్ర ద్రోణభీష్మయోస్తావత్ప్రసిద్ధిమా శంకాకారణం,
 ద్రోణస్తు ధనుర్యేదాచార్యః దివ్యాస్త్రసంపన్నః. ఆత్మనశ్చ విశేషతః గురురిష్టః. భీష్మః
 స్వచ్ఛందమృత్యుః దివ్యాస్త్రసంపన్నశ్చ బరశురామేణ ద్వంద్వయుద్ధ మగమత్ నచ
 పరాజితః. తథా జయద్రథః. యస్య పితా తపశ్చరతి మమ పుత్రస్య శిరో భూ
 మా నిపాతయిష్యతి యస్తస్యాపి శిరః పతన్తితి, కర్ణోఽపి వాసవదత్తయా అమో
 భుయా శక్త్యా సంపన్న స్సూర్యపుత్రోఽయం కానీనః. అతస్తన్నామైవ నిద్దిశతి
 మయా హతాం స్తస్యం జహి నిమిత్తమాత్రేణ, మా వ్యధిష్ఠాః తేభ్యో భయం
 మాకాద్ధిః, యుధ్యస్త్య, జేతాసి దుర్యోధనప్రభృతీః రణే యుద్ధే సుతర్నాః
 శత్రుః. 3౪. సంజయఉవాచ—ఏతదితి. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచనం కేశవస్య పూర్వో
 క్తం, కృతాంజలిస్సౌ వేషమానః కిరీటీ, నమస్కృత్వా, భూయః పునరేవ, ఆహ
 ఉక్తవాః, కృష్ణం, సగద్గదం భయావిప్లవస్య దుఃఖాభిభూతాత్ నేహవిప్లవస్య చ
 హర్షోద్భవాత్ ఆశ్రుపూర్ణనేత్రైర్నే సతి శ్లేష్మణా కంఠావరోధ నేన వాచో పా
 టవా స్తందశబ్దత్వం యత్తత్ గద్గదం తేన సహ వర్తత ఇతి సగద్గదం వచనమా
 హేతి వచనక్రియావిశేషణ మేతత్, భీతభీతః పునఃపునర్భయావిప్లవేతా స్సౌ,
 ప్రణమ్య ప్రహ్నిభూత్వా, ఆహేతి వ్యవహితేన సంబంధః. అత్రావసరే సంజయ
 వచనం సాభిప్రాయం, కథం, ద్రోణాదివ్యర్థునేన నిహతేషు అశేయేషు చతుర్షు తథా
 అన్యేషు చ నిరాశ్రయా దుర్యోధనో నిహత ఏవేతి మత్వా ధృతరాష్ట్రజయం
 ప్రతి నిరాశస్సౌ సంధిం కరిష్యతి తతః శ్వాంతి రుభయేషాం భవిష్యతీతి, తదపి
 నాశక్రాపీ ధృతరాష్ట్రః భవితవ్యవశాత్. 3౫. అర్జున ఉవాచ—స్థాన ఇతి. స్థానే
 యుక్తం, కిం తత్, తవ ప్రకీర్త్యా త్వన్వాహత్యకీర్తనేన శ్రుతేన హృషీకేశ యజ్జగ
 త్ప్రహృష్యతి ప్రహర్షముపైతి, తస్మానే యుక్తమిత్యర్థః. అథవా విషయవిశే
 షణం స్థాన ఇతి. యుక్తో హర్షాదివిషయో భగవాన్, యతః ఈశ్వర స్పూర్వాత్తా
 సర్వభూతసుహృచ్చేతి తథానురజ్యతే అనురాగం చోపైతి, తచ్చ విషయ ఇతి

రక్షాంసి భీతాని దిశో ద్రవంతి సర్వే నమస్యంతి చ సిద్ధసంఘాః. 3౬. కస్తాచ్చ తే న
 నమేరగ్ మహాత్మాగ్ గరియనే బ్రహ్మణోఽప్యాదికర్త్రే, అనంతదేవేజ జగన్నివాస
 త్వ మక్షరం సదస తత్పరం యత్. 3౭. త్వమాదిదేవః పురుషః పురాణ స్త్వమస్య
 విశ్వస్య పరం నిధానమ్, వేత్తాసి వేద్యం చ పరం చ ధామ త్వయా తతం విశ్వ
 మనంతరూప. 3౮. వాయు ర్యమోఽగ్ని ర్వరుణ శ్శకాంకః ప్రజాపతి స్త్వం ప్రపితా
 మహాశ్వ, నమో నమస్తేఽస్తు సహస్రకృత్వః పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే.
 ౩౯. నమః పురస్తా దభ పృథ్వతస్తే నమోఽస్తు తే సర్వతఏవ సర్వ, అనంతవీర్యామి
 వ్యాభ్యయం, కించ, రక్షాంసి భీతాని భయావిష్టాని దిశో ద్రవంతి, తచ్చ స్థానే
 విషయ ఇతి, సర్వే నమస్యంతి నమస్కారం కుర్వంతి చ, సిద్ధసంఘాః సిద్ధానాం
 సంఘాః సముదాయాః కపిలాదీనాం, తచ్చ స్థాన ఇతి. 3౬. అతశ్చ భగవతో హ
 ర్వాదివిషయత్వే హేతుం దర్శయతి—కస్తాచ్చ హేతోః తే తుభ్యం న
 నమేరగ్ న నమస్కుర్యుః. హే మహాత్మాగ్, గరియనే గురుతరాయ, యతో
 బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యాప్యాదికర్తా కారణం అత స్తస్మాదాదికర్త్రే, కథమేతే న
 నమస్కుర్యుః, అతో హర్వాదీనాం నమస్కారస్య చ స్థానే త్వమర్హో విషయ ఇత్య
 ర్థః. హే అనంత, దేవేజ జగన్నివాస, త్వమక్షరం యద్వేదాంతేషు హ్రూయతే,
 కిం తత్, సదసదితి, తత్సద్య ద్విద్యమానం అసచ్చ యత్ర నాస్తీతి బుద్ధిస్తే ఉపాదా
 నభూతే సదసతీ యస్యాక్షరస్య యద్వా రేణ సదసదిత్యుపపద్యతే, పరమార్థతస్తు
 సదసతోః పరం తదక్షరం, యదక్షరం వేదవిదో వదంతి తత్త్వమేవ నాన్యదిత్యభి
 ప్రాయః. 3౭. పునరపి స్థాతి—త్వమితి. త్వమాదిదేవః జగలేః ప్రక్షుల్భాత్, పురు
 షః. పురి శ యనాత్, పురాణ శ్చిరంతనః. త్వమేవాస్య విశ్వస్య పరం ప్రకృష్టం
 నిధానం నిధీయతేఽస్మిన్ జగత్సర్వం మహాప్రళయదావితి, కించ, వేత్తాసి వేదితాసి
 సర్వస్వైవ వేద్యజాతస్య, యచ్చ వేద్యం వేదనార్హం తదపి త్వం, పరం చ ధామ
 పరమం పదం వైష్ణవం, త్వయా తతం వ్యాప్తం సమస్తం విశ్వమనంతరూప. 3౮.
 కించ, వాయురీతి, వాయు స్త్వం యమశ్చాగ్నిశ్చ వరుణోఽపాం పతిః శకాంక శ్వం
 ద్రమూః. ప్రజాపతి స్త్వం కశ్యపాదిః, ప్రపితామహాశ్వ పితామహస్య పితా ప్రపి
 తామహః బ్రహ్మణోఽపి పితేత్యర్థః. నమో నమస్తే తుభ్య మస్తు, సహస్రకృత్వః.
 పునశ్చ భూయోఽపి నమో నమస్తే, బహుశో నమస్కారక్రియాభ్యావృత్తిగణనం
 కృత్వసి చోచ్యతే పునశ్చ భూయోపీతి శ్రద్ధాభక్త్యుచితయాత్ అపరితోషమా
 త్వనో దర్శయతి. ౩౯. కించ. నమ ఇతి. నమః పురస్తా త్పూర్వస్యాం దిశి తుభ్యం,
 అభ పృథ్వతస్తే పృథ్వతోఽపి తే నమోఽస్తు, సర్వతఏవ సర్వామి దిక్షు సర్వత్ర స్థితా

తవిక్రమస్త్యం సర్వం సమాప్నోషి తతోఽసి సర్వః. ౪౦. సఖేతి మత్వా ప్రస
భం యదుక్తం హే కృష్ణ హేయాదవ హేసఖేతి, అజానతా మహిమానం తవే
దం మయా ప్రమాదా త్వజియేన వాచి. ౪౧. యచ్ఛాపహస్తార్థమసత్కృతోఽసి
విహరశయ్యాసనభోజనేషు, ఏకోభవవాప్యచ్యుత తత్సమక్షం తత్ తే తేమయే త్యా
మహ మప్రమేయమ్. ౪౨. పితాసి లోకస్య చరాచరస్య త్వమస్య పూజ్యశ్చ గురు
ర్గరియా, న త్వత్సమోఽస్త్వభ్యధికః కుతోఽన్యో లోకత్రయేఽప్యప్రతిమప్ర
య హే సర్వ, అనంతపీఠ్యామితవిక్రమః అనంతవీర్య మన్యామితో విక్రమోఽస్య
వీర్యం సామర్థ్యం, విక్రమః పరాక్రమః. వీర్యవాసకి కశ్చిత్ శత్రువధాదివిషయేన
పరాక్రమతే మందపరాక్రమో వా, త్వం తు అనంతవీర్యశ్చామితవిక్రమశ్చేత్య
సంపీఠ్యామితవిక్రమః. సర్వం సమస్తం జగత్సమాప్నోషి సమ్యగేనేనాత్మనా
ప్నోషి వ్యాప్నోషి యత స్తతస్తప్తాదసి భవసి సర్వస్త్యం, ఆతస్త్యయా వినా
భూతం న కించిదస్తీత్యభిప్రాయః. ౪౩. యతోఽహం త్వన్మాహత్వాపరిజ్ఞానాదపరా
త్తోఽతి. సఖేతి. సఖా సమాననయా ఇతి మత్వా జ్ఞాత్వా విపరీతబుద్ధ్యా ప్రసభ
మభిభూయ ప్రసవ్యా యదుక్తం హే కృష్ణ హే యాదవ హే సఖేతి చ అజా
నతా అజ్ఞానీనా మూఢేన, కిమజానతేత్యాహ—మహిమానం మాహత్వ్యం తవేద
మీశ్వరస్య విశ్వరూపం, తవేదం మహిమానం తమజానతేతి వైయ్యధికరణ్యేన
సంబంధః, తవేమమితి పాతో యద్యస్తి తదా సామానాధికరణ్యమేవ, మయా
ప్రమాదా ద్విక్షిప్తచిత్తతయా ప్రజయేన వాపి ప్రజయో నామ స్నేహానిమిత్తో
విప్రంభః తేనాపి కారణేన యదుక్తవాసన్తి. ౪౪. యదితి. యచ్ఛాపహస్తార్థం పరి
హస్తప్రయోజనాయ అసత్కృతః పరిభూతోఽసి భవసి త్వం, కష్ట విహరశయ్యాసన
భోజనేషు విహరణం వినారః శయనం శయ్యా అసనమాస్థాయితాభోజనమదన
మిత్యేతేషు విహరశయ్యాసనభోజనేషు ఏకః పరోక్ష స్పృష్టసత్కృతోఽసి త్వం,
అథవాపి, హే అచ్యుత, తత్సమక్షం, తచ్ఛబ్దః శ్రీయావిశేషణార్థః, ప్రత్యక్షం వా
అసత్కృతోఽసి, తత్సర్వమపరాధజాతం తేమయే క్షమాం కారయే త్యామహ
మప్రమేయం. ౪౫. యతస్త్యం. పితేతి. పితాసి జనయితాసి లోకస్య ప్రాణిజా
తస్య చరాచరస్య స్థావరజంగమస్య జగతః. న కేవలం త్వమస్య జగతః పితా, పూ
జ్యశ్చ పూజార్హః. యతో గురు ర్గరియా, గురుతరః, కస్తాత్ గురుతరస్త్వమి
త్యాహ—నత్వత్సమోఽస్తి త్వత్తుల్యో నాస్తి, నహీశ్వరదవ్యయం సంభవతి అనేకేశ్వ
రత్వే వ్యవహారానుసంజితే స్త్యత్సమవేవ తా వదన్యో న సంభవతి, కుతపివాన్యో
భ్యధికస్యైక్యోకత్రయేఽపి సర్వస్త్వి, అప్రతిమప్రభావ ప్రతిమాయతే యయా

భావ. ౪౩. తస్మాత్ ప్రణమ్య ప్రణిధాయ కాయం ప్రసాదయే త్వా మహామీశ
 మీద్యమ్, పితేవ పుత్రస్య సఖేవ సఖ్యః ప్రియః ప్రియా యా ర్హసి దేవ సోధుమ్.
 ౪౪. అదృష్టపూర్వం హృషితోఽస్మి దృష్ట్వా భయేన చ ప్రవ్యధితం మనో మే,
 తదేవ మే దర్శయ దేవ రూపం ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస. ౪౫. కిరీటినం గదిసం
 చక్రహస్త మిచ్ఛామి త్వా ద్రష్టు మహం తత్రైవ, తేనైవ రూపేణ చతుర్భుజేన
 సహస్రబాహూ భవ విశ్వమూర్తే. ౪౬. శ్రీభగవానువాచ—మయా ప్రసన్నేన
 తవాద్భుతేనం రూపం పరం దర్శిత మాత్మయోగాత్, తేజోమయం విశ్వ మనంత
 మాద్యం యన్మే త్వదన్యేన న దృష్టపూర్వమ్. ౪౭. న వేదయజ్ఞాధ్యయన్ రూదా
 సా ప్రతిమా, న విద్యతే ప్రతిమా యస్య తవ ప్రభావస్య సత్త్వమప్రతిమప్రభావః
 హే అప్రతిమప్రభావ నిరతితయప్రభావేత్యర్థః. ౪౮. యత ఏవం తస్మాదితి. తస్మా
 త్ప్రణమ్య నమస్కృత్వా, ప్రణిధాయ ప్రక్షల్లేజ నీచైః, కృత్వా కాయం శరీరం,
 ప్రసాదయే ప్రసాదం కారయే త్వా మహా మీశ మీశితారం ఈద్యం స్తుత్యం,
 త్వం పునః పుత్రస్యారాధం యథా పితా తమతే సర్వం, సఖా ఇవ చ సఖ్యరప
 రాధం, యథా వా ప్రియః ప్రియాయాః అపరాధం తమతే, ఏవమర్హసి హే
 దేవ సోధుం ప్రసహితుం తుంకుమిత్యర్థః. ౪౯. అదృష్టేతి. అదృష్టపూర్వం న కదా
 చిదపి దృష్టపూర్వ మిదం విశ్వరూపం తవ మయాన్వైర్వా తదహం దృష్ట్వా
 హృషితోఽస్మి, భయేన చ ప్రవ్యధితం మనో మే, అత స్తదేవ మే దర్శయ
 దేవరూపం యస్తత్పథం, ప్రసీద దేవేశ జగన్నివాస జగతో నివాసః జగన్ని
 వాసః హే జగన్నివాస. ౫౦. కిరీటినమితి. కిరీటినం కిరీటవంతం తథా
 గదిసం గదావంతం చక్రహస్తమిచ్ఛామి ప్రార్థయే త్వా ద్రష్టుమహం
 తత్రైవ పూర్వవదిత్యర్థః. యతఏవం తస్మాత్తేనైవ రూపేణ వసుదేవపుత్ర
 రూపేణ చతుర్భుజేన, సహస్రబాహూ వార్తమానికేన విశ్వరూపేణ భవ
 విశ్వమూర్తే, ఉపసంహృత్య విశ్వరూపం తేనైవ పూర్వరూపేణ భవేత్యర్థః. ౫౧.
 అర్జునం భీతముపసంహృత్య విశ్వరూపం ప్రియవచనేనాశ్వాసయన్ శ్రీభగవా
 నువాచ—మయేతి. మయా ప్రసన్నేన ప్రసాదో నామ త్వయ్యనుగ్రహబుద్ధిః
 తద్వితా ప్రసన్నేన మయా తవ హే అర్జున ఇదం పరమం రూపం విశ్వరూపం
 దర్శిత మాత్మయోగాత్ అత్తన విశ్వరూప్య సామర్థ్యాత్ తేజోమయం తేజః
 ప్రాయం విశ్వం సమస్తం అనంత మంతరహిత మాదా భవ మాద్యం, యద్రూపం
 మే మమ త్వదన్యేన త్వత్తోఽన్యేన కేనచిన్న దృష్టపూర్వం. ౫౨. మద్రూపదర్శనేన
 కృతార్థవన త్వం సంవృత్త ఇతి స్తోతి యథ ఏవం తస్మాత్. నేతి. న వేద. యజ్ఞాధ్య

నైర్నుచక్రియాభిర్నుతపోభిరుక్తైః, ఏవం రూపశ్శక్యతాహం సృలోకే
 ద్రష్టుం త్వదన్యేన కురుప్రవీర. ౮౮. మాతే వ్యథా మాచ విమూఢభావో
 దృష్ట్వా రూపం ఘోరమిదృష్టమేదమ్, వ్యవేతభీః ప్రీతమనః పునస్తస్మి తదేవ
 మే రూపమిదం ప్రపశ్య. ౮౯. సంజయ ఉవాచ.—ఇత్యర్జునం వాసుదేవస్తథో
 క్త్యా స్వకం రూపం దర్శయామాస భూయః, ఆశ్వాసయామాస చ భీతమేనం
 భూత్వా పున సౌమ్యవపుర్వహత్తా. ౯౦. అర్జున ఉవాచ—దృష్ట్వేదం మాను
 శం రూపం తవ సౌమ్యం జనార్దన, ఇదానీమస్మి సంవృత్తే స్పృశేతాః ప్రకృతిం గతః.
 ౯౧. శ్రీభగవానువాచ—సుదుర్దర్శమిదం రూపం దృష్టవానసి యన్తమ, దేవా అప్య
 స్య రూపస్య నిత్యం దర్శనకాంతీణః. ౯౨. నాహం వేదైర్ను తపసా న దానేన న
 యనైశ్చక్షుర్జ్ఞామసి. వేదానా మధ్యయనై ర్యథావద్యజ్ఞాధ్యయనైశ్చ వేదాధ్య
 యనై రేవ యజ్ఞాధ్యయనస్య సిద్ధత్వాత్, పృథగ్యజ్ఞాధ్యయనగ్రహణం యజ్ఞవిజ్ఞా
 నోపలక్షణార్థం తథా న దానైర్నుచక్రియాభి రగ్నిహోత్రాదిభి శ్చైతాదిభి
 రాప్సి తపోభిరుక్తైశ్చాన్ద్రాయణాదిభి ర్హిరై రేవం రూపః ఏవం ప్రకారేణ
 దర్శితం విశ్వరూపం యస్య సోఽహ మేవం రూప శ్శోభ్యత శక్యతాహం సృలోకే
 మనుష్యలోకే ద్రష్టుం త్వదన్యేన త్వత్తోఽన్యేన కురుప్రవీర. ౮౮. మేతి. మాతే
 వ్యథా మాభూత్తే భయం, మాచ విమూఢభావః విమూఢచిత్తతా, దృష్ట్వోపలభ్య
 రూపం ఘోరమిదృక్ యథా దర్శితం మమేదం, వ్యవేతభీః విగతభయః, ప్రీత
 మనశ్చ సః, పునర్భూయస్తస్మి, తదేవ చతుర్ముఖం శంఖచక్రగదాధరం తవేష్టం
 రూపమిదం ప్రపశ్య. ౮౯. సంజయ ఉవాచ—ఇతీతి. ఇత్యేవమర్జునం వాసుదేవ
 స్తథాభూతం వచన ముక్త్యా, స్వకం వసుదేవగృహే జాతం. రూపం, దర్శయా
 మాస దర్శితవాః. భూయః పునః, ఆశ్వాసయామాస చ ఆశ్వాసితవాః, భీత
 మేనం, భూత్వా పున సౌమ్యవపుః ప్రసన్న దేహః మహత్తా. ౯౦. అర్జున ఉవాచ.
 దృష్ట్వేతి. దృష్ట్వేదం మానుశం రూపం మత్సేఖం ప్రసన్నం తవ సౌమ్యం, జనా
 ర్దన, ఇదానీ మధునా, అస్మి సంవృత్తేః సంజాతః. సిం సచేతాః ప్రసన్నచిత్తః. ప్రకృ
 తిం స్వభావం గతశ్చాస్మి. ౯౧. శ్రీభగవానువాచ—సుదుర్దర్శమితి, సుదుర్దర్శం
 గుహ్యదుఃఖేన దర్శన మన్యేతి, సుదుర్దర్శ మిదం రూపం దృష్టవానసి యన్తమ, దేవా
 అప్యస్య మమ రూపస్య, నిత్యం సర్వదా, దర్శనకాంతీణో దర్శనేష్వహోఽపి సత్య
 మివ దృష్టవంతో న ద్రక్ష్యంతి చ వేత్యభిప్రాయః. ౯౨. కస్తాత్. నేతి. నాహం
 వేదైర్ను తపసా న దానేన న చేజ్యయా, శక్య ఏవం విధో యథా దర్శితప్రకారః
 ద్రష్టుం, దృష్టవానసి మాం యథా. ౯౩. కథం పునశ్శక్య ఇత్యుచ్యతే భక్త్యేతి.

చేజ్యయా, శక్య ఏవంవిధో ద్రష్టుం దృష్టవానసి మాం యథా: ౫౩. భక్త్యా త్వన
స్యయా శక్య అహమేవంవిధోఽర్జున, జ్ఞాతుం ద్రష్టుం చ తత్త్వేన ప్రవేష్టుం చ
వరంతవ. ౫౪. మత్కర్తృకృత్తత్పరమా మద్భక్త స్సంగవర్జితః, నిరైర్విరస్పర్శభూ
తేషు యస్య మామేతి పాండవ. ౫౫.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం, యోగశాస్త్రే.

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే విశ్వరూపసందర్శనయోగో నామ పంచత్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—ఏవం సతతయుక్తాయే భక్తాస్తాన్విం పర్యపాసతే, యే చాన్యః

భక్త్యాతు కిం విశిష్టయోక్త్యాహ—అనన్యయా అపృథగ్గుణతయా భగవతోఽన్యత్ర
పృథక్నుకదావిదపి భవతి సరైర్విరపి కరణై ర్వాసుదేవాదన్యన్మోచలభ్యతే యయా
సా అనన్యా భక్తి స్తయా అనన్యయా భక్త్యా శక్యోఽహమేవంవిధోవిశ్వరూపప్ర
కారః, హే అర్జున, జ్ఞాతుం శాస్త్రతః, స కేవలం జ్ఞాతుం శాస్త్రవః ద్రష్టుం చ సాత్మా
త్కర్తుం తత్త్వేన తత్త్వతః, ప్రవేష్టుం చ మోక్షం గంతుం చ, వరంతవ ౫౪.
అధునా సర్వస్య గీతాశాస్త్రస్య సారభూతోఽర్థో నిశ్చేయసార్థోఽనుష్ఠేయత్వేన
సముచ్చిత్యోచ్యతే. మత్కర్తృకృదితి. మత్కర్తృకృత్, మదగ్ధం కర్తృ మత్కర్తృ తత్క
రోతీతిమత్కర్తృకృత్, మత్పరమః కరోతి భృత్యః స్వామినః కర్తృ సత్వాత్పరమః పరమా
ప్రేత్య గంతవ్యా గతి రితి స్వామినం ప్రతిపద్యతే అయం తు మత్కర్తృకృత్
మామేవ పరమాం గతిం ప్రతిపద్యత ఇతి మత్పరమః అహం పరమః పరమా గతి
ర్యస్య సోఽయం మత్పరమః. తథా మద్భక్తః మామేవ సర్వప్రకారైః సర్వాత్మనా
సర్వోత్సాహేన చ భజత ఇతి మద్భక్తః, సంగవర్జితః ధనపుత్రమిత్రకళత్రబంధు
భోగేషు సంగవర్జితః, ప్రీతిస్నేహవర్జితః, నిరైర్విరః నిర్గతచైరః, సర్వభూతేషు అత్తనో
ఽత్యంతాపకారప్రసృతివ్యపి శత్రుభావరహిత ఇత్యేతత్, య ఈదృశః, స
మామేతి, అహమేవ తస్య పరా గతిః నాన్యా కాచిద్భవతి. అయం తవోపదేశో
మయోపదిష్టః, హే పాండవేతి. ౫౫.

ఇతి శ్రీసరమహాసంపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతా శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే పంచత్రింశోఽధ్యాయః.

ద్వితీయాధ్యాయప్రభృతిషు విభూత్యంతేషు అధ్యాయేషు పరమాత్మనో బ్రహ్మ
ణోఽక్షరస్య నిష్ఠి ప్రసర్వోపాధివిశేషస్య ఉపాసనముక్తం, సర్వయోగైశ్వర్యసర్వ
జ్ఞానశక్తి మత్పత్వోపేతస్య విశ్వేశ్వరస్య తవచ ఉపాసనం తత్ర తతోక్తం, విశ్వ
రూపాధ్యాయేత్వైశ్వర్యమాద్యం సమస్తజగదాత్మస్వరూపం త్వదీయం. దర్శితం
ఉపాసనార్థమేవ త్వయా, తచ్చ దర్శయిత్వా ఉక్తవానసి మత్కర్తృకృదిత్యాది.

క్షరమవ్యక్తం తేహం కే యోగవిత్తమాః. ౧. శ్రీభగవానువాచ—మయ్యా
వేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే, శ్రద్ధయా పరయోపేతా స్తే మే
యుక్తతమా మతాః. ౨. యేత్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యుపాసతే,

అతోఽహ ముభయోరసయోః పక్షయోర్విశిష్టతరబుభుత్సయా త్వాం పృచ్ఛామి
త్యర్జున ఉవాచ—ఏవమితి ఏవమిత్యతీతానంతరశ్లోకేనోక్తమర్థం పరామృశతి
మత్కర్తృకృదిత్యాదిना, ఏవం సతతయుక్తాః నైరంతర్యేణ భగవత్కర్తృణాం యశో
క్షేత్రే సమాహితా స్సంతః ప్రవృత్తా ఇత్యర్థః. యే భక్తాః అనన్యశరణా స్సంతః,
త్వాం యథాదర్శితవిశ్వరూపం పర్యుపాసతే ధ్యాయంతి, యేచాపి త్యక్తసరైః
చణా స్సన్యస్త సర్వకర్తృణాం యథావిశేషితం బ్రహ్మక్షరం నిరస్తసర్వోపాధిత్యాద
వ్యక్తం కరణాగోచరం, యద్ధి లోకే కరణగోచరం తద్వ్యక్త ముచ్యతే, వ్యక్తేర్థాతో
స్తత్కర్తృకత్యాదిదం త్యక్షరం తద్విపరీతం విశిష్టైశ్చిప్యమానై ర్విశేషై ర్విశిష్టం
తద్యోచాపి పర్యుపాసతే, తేహం ఉభయేహం మధ్యే కే యోగవిత్తమాః కే అతి
శయేన యోగవిద ఇత్యర్థః. ౧. శ్రీభగవానువాచ—యేఽక్షరోపాసతా స్సమ్యగ్ద
ర్శివో నివృత్తైః చణా స్తే తావత్తిష్ఠంతు తాః ప్రతియద్యక్తవ్యం తదుపరిష్టా
ద్యత్వాఽమః, యేత్వితరే. మయీతి. మయి విశ్వరూపే పరమేశ్వరే ఆవేశ్య సమా
భాయ మనః, యే భక్తా స్సంతః, మాం సర్వయోగేశ్వరాణామపీశ్వరం సర్వజ్ఞం
విముక్తరాగాదికేళిమిరదృష్టిం, నిత్యయుక్తా అతీతానంతరాధ్యాయాంతే ఉక్త
శ్లోకార్థన్యాయేన సతతయుక్తాస్సంతః, ఉపాసతే, శ్రద్ధయా పరయా ప్రకృష్టయో
పేతాః యే, తే మే మమ యుక్తతమా మతాః అభిమతాః యుక్తతమా, ఇతి
నైరంతర్యేణ హి తే మచ్చిత్తతయా అహోరాత్రాణ్యతివాహయంతి అహోరాత్రం
అతిమూత్రం మాం ధ్యాయంతి అతో యుక్తం తాః ప్రతియుక్తత ఇతి మా
వక్తుం. ౨. కిమితరే యుక్తతమా న భవంతి న, కింతు తాః ప్రతియద్యక్తవ్యం
తచ్ఛృణు. యేత్వితి. యేత్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తత్యాదశబ్దగోచరమితి న నిర్దే
ష్టం శక్యతే అతః అనిర్దేశ్యం అవ్యక్తం పర్యుపాసతే పరి సమంతా దుపాసతే,
ఉపాసనం నామ యథాశాస్త్ర ముపాస్యస్యార్థస్య విషయీకరణేన సామీప్య ము
పగమ్య తైలధారావత్సమానప్రత్యయప్రవాహేణ దీర్ఘకాలం యదాసనం తదు
పాసన మాచక్షతే, అక్షరస్య విశేషణ మాహోపాస్యస్య, సర్వత్రగం వ్యామవ
ద్యాపి, అచింత్యం చ యద్ధి కరణగోచరం తత్సనసా విచింత్యం తద్విపరీత్యా
దచింత్యం, అక్షరం కూటస్థం దృశ్య మానగుణ మంతర్దోషం వస్తుకూటం కూట
రూపకం కౌటసాత్య మిత్యాదా కూటశబ్దః ప్రసిద్ధో లోకే, తథా చావిద్యాద్య

సర్వత్రగమచింత్యం చ కూటస్థ మచలం ధ్రువమ్. 3. సన్నియమ్యేంద్రియగ్రామం
సర్వత్ర సమబుద్ధయః, తే ప్రాప్నువంతి మామేవ సర్వభూతహితే రతాః. ౪. క్లేశో
౭ధికతరస్తేషామవ్యక్తాసక్తచేతసామ్, అవ్యక్తాహిగతి భ్రంశం దేహవద్భి రవాచ్యతే.
౫. యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయి సన్న్యస్య మత్పరా, అనన్యేనైవ యోగేన
మాం ధ్యాయంత ఉపాసతే. ౬. తేషామహం సముద్ధర్తా మృత్యుసంసారసాగ
రాత్, భవామి నచిరాత్పార్థ మయ్యావేశితచేతసామ్. ౭. మయ్యేవ మన ఆధత్స్వి
నేకసంసారబీజ మంతర్దోషవన్దాయావ్యాకృతకూటాద్య నేకశబ్దవాచ్యతయా “మా
యాం తు ప్రకృతివిద్యావ్రాయానం తు మహేశ్వరం” “మమ మాయాదురత్యయే”
త్యాదా ప్రసిద్ధం యత్తత్కూటం, తస్మిన్కూటే స్థితం కూటస్థం తదభ్యక్షతయా,
అభవా రాశివత్ స్థితం కూటస్థం, అతవచలం, యస్తాదచలం తస్తాద్ధృఢం నిత్య
మిత్యర్థః. 3. తేషాం ఫలమాహ. — సమితి. సన్నియమ్య సమ్యగుసంసారాత్, ఇంద్రి
యగ్రామ మింద్రియసముదాయం, సర్వత్ర సర్వస్థిత్వాత్, సమబుద్ధయః సమా
తుల్యాబుద్ధి ర్యేషా మిష్టానిష్టప్రాప్తౌ తే సమబుద్ధయః తే ఏనంవిధాః ప్రాప్నువంతి
మామేవ, సర్వభూతహితే రతాః. న తు తేషాం వక్తవ్యం మాం తే ప్రాప్నువం
తీతి, జ్ఞానీ త్యాత్మైవ మే మత మితి హ్యుక్తం, న హి భగవత్స్వరూపాణాం
సతాం యుక్తతమత్వం యుక్తత్వం వా వాచ్యం. ౪. కింతు, క్లేశభి. క్లేశో ౭ధిక
తరో యద్యపి మత్పర్యాదిపరాణా మధికవన క్లేశో ౭ధికతరస్త్యక్షరాత్మనాం పర
మాత్మదర్శినాం దేహభిమానపరిత్యాగనిమిత్తః, అవ్యక్తాసక్తచేతసాం అవ్యక్తే
అసక్తం చేతో యేషాం తే అవ్యక్తాసక్తచేతసః తేషాం అవ్యక్తాసక్తచేతసాం, అవ్య
క్తాహి యస్తాద్గతి రక్షరాత్మికా దుఃఖం దేహవద్భిర్దేహభిమానవద్భి రవాచ్యతే
అతః క్లేశో ౭ధికతరః. అక్షరోపాసకానాం యద్వర్తనం తదపరిష్టాద్యత్వైకమః. ౫.
యేత్వతి. యే తు సర్వాణి కర్మాణి మయ్యాశ్వరే సన్న్యస్య, మత్పరా అహం పరో
యేషాం తే మత్పరా స్సంతః అనన్యేనైవ అవిద్యమానమన్యదాలంబనం విశ్వరూ
పం దేవ మాత్మానం ముక్త్యా యస్య సోఽనన్యః తేన అనన్యేనైవ యోగేన సమా
ధినా మాం ధ్యాయంతఉపాసతే. ౬. తేషాం కిం. తేషామితి. తేషాం మదుపాస
నైకపరాణా మహ మిశ్వరః సముద్ధర్తా, కుత ఇత్యాహ—మృత్యు సంసారసాగ
రాత్ మృత్యుయుక్తసంసారః మృత్యుసంసారః సవన సాగర ఇవ సాగరో దుస్త
రత్వా త్తస్మాత్తృప్త్యుత్సంసారసాగరాత్, అహం తేషాం సముద్ధర్తా భవామి నచిరా
త్, కింతర్హి ప్రమేవ, హేపార్థ, మయ్యావేశితచేతసాం మయి విశ్వరూపే ఆవేశితం
సమాహితం చేతో యేషాం తే మయ్యావేశితచేతసః తేషాం. ౭. యత ఏనం

మయి బుద్ధిం నివేశయ, నివసిష్యసి మయ్యేవ ఆత ఊర్ధ్వం న సంశయః. ౮. అథ చిత్తం సమాధాతుం న శక్నోషి మయి స్థిరమ్, అభ్యాసయోగేన తతో మా మిచ్ఛాస్తుం ధనంజయ. ౯. అభ్యాసేఽప్యసమర్థోఽసి మత్కర్తృపరమో భవ. మదర్థమపి కర్తాణి కర్వంత్యో సిద్ధి మవాప్సుసి. ౧౦. అచైతదప్యశఙ్కోఽసి కర్తం మద్యోగ మాశ్రితః, సర్వకర్తృఫలత్యాగం తతః కురు యతాత్మవా. ౧౧. శ్రేయో హి జ్ఞాన మభ్యాసాత్ జ్ఞానాధ్యాసం విశిష్యతే, భ్యాసాత్కర్తృఫలత్యాగ స్త్యాగా తస్మాత్. మయీతి. మయ్యేవ విశ్వయాపే ఈశ్వరే మనస్సుంకల్పవికల్పాత్మకం ఆధత్వ స్థాపయ, మయ్యధ్యవసాయం కుర్వంతీం బుద్ధిం చాధత్వ నివేశయ, తత స్తే కిం స్యాదితి శృణు, నివసిష్యసి నివత్స్యసి నిశ్చయేన మదాత్మనా మయి వా సం కరిష్యస్యేవ, ఆత శ్చిరీరపాతాత్, ఊర్ధ్వం, న సంశయః సంశయోఽత్ర న కర్త వ్యః. ౮. అథేతి. అథ త్వం యథావోచం తథా మయి చిత్తం సమాధాతుం స్థాప యితుం స్థిర మచలం న శక్నోషి చే తతః సత్సాధభ్యాసయోగేన చిత్తస్యైకస్యి న్నవలంబనే సర్వత స్సమావృత్య పునః పునః స్థాపనమభ్యాసః. తత్పూర్వకో యోగ స్సమాధానలక్షణం తేన అభ్యాసయోగేన, మాం విశ్వరూప మిచ్ఛ ప్రార్థ యస్య ఆప్తం, హేధనంజయ. ౯ అభ్యాసఇతి. అభ్యాసేఽప్యసమర్థోఽసి ఆశక్తోఽసి యది మత్కర్తృపరమో భవ మదర్థం కర్తృ మత్కర్తృతత్పరమో మత్కర్తృపరమో భవ మత్కర్తృప్రధాన ఇత్యర్థః. అభ్యాసేన వినా మదర్థమపి కర్తాణి కేవలం కుర్వంత్యో సిద్ధిం సత్త్వైకబుద్ధిం యోగజ్ఞానప్రాప్తిద్వారేణావాప్సుసి. ౧౦. అథేతి. అథ పునరేత దపి యదు క్తం మత్కర్తృపరమత్వం తత్కర్తృ మశక్తోఽసి యది, మద్యోగమాశ్రితః మయి క్రియమాణాని కర్తాణి సన్న్యస్య యత్కరణం తేషా మనుష్ఠానం సమ ద్యోగః తమాశ్రితస్య, సర్వకర్తృఫలత్యాగం సర్వేషాం కర్తృణాం ఫలసన్నాప్తి సం సర్వకర్తృఫలత్యాగం తతోఽనంతరం కురు, యతాత్మవా, సంయతచిత్తస్సన్ని త్యర్థః. ౧౧. ఇదానీం సర్వకర్తృఫలత్యాగం స్థాతి.—శ్రేయఇతి. శ్రేయో హి ప్ర శస్యతరం జ్ఞానం, కస్మాత్, అవివేకపూర్వకాదభ్యాసాత్, తస్మాదపి జ్ఞానాత్ జ్ఞాన పూర్వకం భ్యాసం విశిష్యతే, జ్ఞానవతో భ్యాసాదపి కర్తృఫలత్యాగో విశిష్యత ఇత్యనుషంజయతే, ఏవం కర్తృఫలత్యాగాత్ పూర్వోక్తవిశేషణవతః శాంతిరుపశమః సహేతుకస్య సంసారస్యానంతరమేవ స్యాత్ న తు కాలాంతరమపేక్షతే, అజ్ఞస్య కర్తృణి ప్రవృత్తస్య పూర్వోక్తపదిష్టోపాయానుష్ఠానా శక్తౌ సర్వకర్తృఫలత్యాగః శ్రేయస్సాధన మిత్యపదిష్టం న ప్రథమమేవాతశ్చ శ్రేయోహి జ్ఞాన మిత్యా ద్యు త్తరో త్తరవిజ్ఞత్వోపదేశేన సర్వకర్తృఫలత్యాగః స్థూయతే, సంపన్నసాధనానుష్ఠా

చ్చాంతి రసంతరమ్. ౧౨. అద్వేష్టా సర్వభూతానాం మైత్రః కరుణ ఏవచ, నిర్వ
మో నిరహంకార స్సమదుఃఖసుఖః శుమీ. ౧౩. సంతుష్ట స్ఫుతతం యోగీ యతా

నాశక్తా అనుష్ఠేయత్వేన శ్రుతత్వాత్ తేన ధర్మేణ మితీత్యం యదా సర్వే ప్రము
చ్యంత ఇతి సర్వ కామప్రహాణా దమృతత్వము క్తం, తత్ప్రసీద్ధం చ, కామాశ్చ
సర్వే శ్రౌతస్తార్థకర్తృణాం ఫలాని తత్త్వాగేన చ విదుషో జ్ఞానవిషయ అనంతరమేవ
శాంతి రితి సర్వ కామత్యాగసామాన్య వజ్జకర్తృఫలత్యాగస్యాప్యస్తీతి తత్సామా
న్యాత్ కర్తృఫలత్యాగమతిరియం ప్రరోచనార్థం, యథాగ స్తేన బ్రాహ్మణేన సము
ద్రః పీత ఇతి ఇదానీం తనా అపి బ్రాహ్మణా బ్రాహ్మణత్వసామాన్యాత్ స్థూయంతే
ఏవం కర్తృఫలత్యాగాత్ కర్మ యోగస్య శ్రేయస్సాధనత్వ మభిమతం, ఆత్ర చాత్మే
శ్వరభేద మాశ్రిత్య విశ్వరూప ఈశ్వరే చేతస్సమాధానలక్షణో యోగ ఉక్తః
ఈశ్వరార్థం కర్తానష్టానాదిచ అతైతదన్యశ్శోఽసీత్యజ్ఞానకార్యస్య సూచనాత్ నా
భేదదర్శినో శ్రీరోపాసకస్య కర్మ యోగ ఉపపద్యత ఇతి దర్శయతి. తథా కర్మ యో
గినో శ్రీరోపాసనానుపపత్తిం దర్శయతి భగవాన్—తే ప్రాప్నువంతి మామేవేత్య
శ్రీరోపాసకానాం శైవల్యప్రాప్తౌ స్వాతంత్ర్యముక్త్యా ఇతరేహం పారతంత్ర్యా
దీశ్వరాధీనతాం దర్శితవాంస్తేహ మహం సముద్ధరేతి. యదిహీశ్వరస్వాత్మభూ
తాస్తే మతాః ఆభేదదర్శిత్యా దక్షగన్వరూపా ఏవ త ఇతి సముద్ధరణకర్తృవిషయ
వచనమేవ తాన్ ప్రతి ఆపేక్షలం స్వాత్, యస్తాచ్చార్జునస్వాత్మంతమేవ పితైషీ
భగవాన్ తస్య సమ్యగ్దర్శనానాగంధితంకర్మ యోగం భేదదృష్టిమంతమేవోపదిశతి
సచాత్మాన మిశ్వరం ప్రమాణతో బుద్ధ్యా కన్యచిత్ గుణభావం జగమిషతి కశ్చి
ద్విరోధా త్తస్మా దశ్రీరోపాసకానాం సమ్యగ్దర్శననిషానాం సన్నాన్యసినాం త్యక్త
సర్వైషణానా మద్వేష్టా సర్వభూతాహ మిత్యాదిధర్మభూగం సాక్షాదమృతత్వ
కారణం వత్సోమీతి ప్రవర్తతే. ౧౨. అద్వేష్టేతి. అద్వేష్టా సర్వభూతానాం
సర్వేషాం భూతానాం న ద్వేష్టా, ఆత్మనో దుఃఖహేతుమసి నకంబిద్వేష్టి సర్వభూ
తాన్యాత్మ త్వేన ఐశ్వరి సః. మైత్రః మిత్ర భావః మైత్రో మిత్ర తయా వా వర్తత ఇతి
సః మైత్రః కరుణఏవ చ కరుణా కృపా దుఃఖతేషు దయా తద్వాన్ కరుణః. సర్వ
భూతాభయప్రదా సన్నాన్యసీత్యర్థః. నిర్వ మో మమప్రత్యయవర్జితః. నిరహంకారో
నిర్గతాహంప్రత్యయః, సమదుఃఖసుఖః సమే దుఃఖసుఖే ద్వేషచారాగయోః ప్రవ
ర్తకే యస్య స సమదుఃఖసుఖః. శుమీ శుమావా నాకృష్టోఽభిహతో వా అన్యక్రి
యఏవాస్తే. ౧౩. సంతుష్ట ఇతి. సంతుష్ట స్ఫుతతం నిత్యం దేహాస్థితికారణలాభే ఆలా
భే చ ఉత్పన్నలంప్రత్యయః తథా గుణవల్లాభే తద్వివర్యయే చ సంతుష్టస్ఫుతతం.

త్వా దృఢనిశ్చయః, మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౪. య
స్తా న్నో ద్విజతే లోకో లోకా న్నో ద్విజతే చ యః, హర్షామర్షభయోద్వేగై
ర్హ్రో యస్స చ మే ప్రియః. ౧౫. అనవేక్ష కృచ్ఛిర్దక్ష ఉదాసీనో గతవ్యభః,
సర్వారంభపరిత్యాగీ యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬. యో న హృష్యతి న
ద్వేష్టి న శోచతి న కాంక్షతి, శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాయస్స మే ప్రియః.
౧౭. సమ శ్మత్రా చ మిత్రే చ తథా మానావమానయోః, శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు
సమ స్సంగ విపర్జితః. ౧౮. తుల్యనిందాస్తుతి త్వానీ సుతుష్టో యేన కేనచిత్, అని
యోగీ సమాహితచిత్తః. యతాత్మా సంయతస్వభావః. దృఢనిశ్చయః దృఢస్థిరః
నిశ్చయోఽధ్యవసాయో యస్మాత్తత్త్వవిషయే సదృఢనిశ్చయః. మయ్యర్పిత
మనోబుద్ధి స్సంకల్పవికల్పాత్తక్షం మనః అధ్యవసాయలక్షణా బుద్ధి శ్చే మయ్యేవా
ర్పితే స్థావితే యస్య సన్నాహసింః సమయ్యర్పితమనోబుద్ధిః. య ఈదృశో మద్భక్తస్స
మే ప్రియః, "ప్రియోహి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం న చ మమప్రియ" ఇతి సప్తమాధ్యాయే
సూచితం. ౧౪. తదిహ ప్రపంచ్యతే.—యస్తాదితి. యస్తా తస్మాన్యసి నో
ద్విజతే ఉద్వేగం న గచ్ఛతి న సంతప్యతే న సంకుభ్యతి లోకః తథా లోకాన్నో
ద్విజతే చ యః. హర్షామర్షభయోద్వేగైః హర్షశ్చామర్షశ్చ భయం చ ఉద్వేగశ్చ
తైః హర్షామర్షభయోద్వేగైర్హ్రుత్తః హర్షః ప్రీతిః ప్రయలాభేఽంతఃకరణస్యోత్కర్షః
రోమాంచనాశ్రుపాతాదివింగత్స, అమర్షః అసహిష్ణుతా. భయం శ్రాసుః. ఉద్వేగః
ఉద్విగ్నతా, తై ర్హ్రో యస్స చ మే ప్రియః. ౧౫. అనవేక్షితి. అనవేక్షః
చేహేంద్రియవిషయసంబంధాదివ్యవేక్షా యస్య నాస్తి సోఽనవేక్షో నిర్గుహః.
శుచిః బాహ్యేనాభ్యంతరేణ చ శౌచేన సంపన్నః. దక్షః ప్రత్యుత్పన్నేషు కార్యే
షు సద్యో యథావత్ప్రతిపత్తుం సమర్థః. ఉదాసీనో న కస్యచిన్నిత్రాదేః పక్షం భజ
తే యః స ఉదాసీనః యతిః. గతవ్యభః గతభయః సర్వారంభపరిత్యాగీ అరభ్యంత
ఇత్యారంభాః ఇహముత్రాథాని కామపాతూని కర్తాణి సర్వారంభాః తాః పరి
త్యక్తుం శీలమన్యేతి సర్వారంభపరిత్యాగీ, యో మద్భక్తస్స మే ప్రియః. ౧౬. కించ.
యఇతి. యో న హృష్యతిష్టప్రాప్తానద్వేష్ట్యనిష్టప్రాప్తా న శోచతి ప్రియవిప్రయోగే,
నచాప్రాప్తం కాంక్షతి, శుభాశుభే కర్తాణి పరిత్యక్తుం శీల మన్యేతి శుభాశుభపరిత్యాగీ
భక్తిమాన్యస్స మే ప్రియః. ౧౭. సమ ఇతి. సమ శ్మత్రా చ మిత్రే చ, తథా మా
నావమానయోః పూజాపరిభవయోః. శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు సమః, సర్వత్ర సంగ
వర్జితశ్చ. ౧౮. కించ. తుల్యేతి. తుల్యనిందాస్తుతిర్నిందా చ స్తుతిశ్చనిందాస్తుతి తే
భుల్యే యస్య సః తుల్యనిందాస్తుతిః సహానీ మానవాః సంయతవాః, సుతుష్టా

కేతః స్థిరమతి ర్భక్తి మా మే ప్రియో నరః. ౧౯. యే తు ధర్మావ్యుత్పత్తిమిదం యథోక్తం పర్యుపాసతే, శ్రద్ధధానా మత్సరమా భక్తా స్తేఽతీవ మే ప్రియాః. ౨౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే భక్తియోగో నామ షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—ప్రకృతిం పురుషం చైవ క్షేత్రం క్షేత్రజ్ఞమేవ చ, ఏతద్వేదితు మిచ్ఛామి జ్ఞానం జ్ఞేయం చ కేశవ. ౧. శ్రీభగవానువాచ.—ఇదం శరీరం కాస్తే

యేన కేన చిత్ శరీరస్థితి హేతుమాత్రేణ, తథాచోక్తం. శ్లో. “యేన కేన చిదాచ్ఛన్తో యేన కేన చిదాశితః, యత్ర క్వచన కాయాస్యాత్తం దేవా బ్రాహ్మణం విదు” రితి, కించ. అనికేతః నికేత ఆశ్రయో నివాసః నియంతో న విద్యతే యస్య సోఽనికేతః అనగారభ్యాది స్పృత్యంతరాత్, స్థిరమతిః స్థిరా మతిః పరమార్థసమీక్షయా యస్య స స్థిరమతిః, భక్తిమాన్తే ప్రియో నరః. ౧౯. అద్యేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదినా అక్షరోపాసకానాం సన్నాత్యసీనాం పరమార్థజ్ఞాననిష్ఠానాం ధర్మజాతం ప్రకృతం ముపసంహరతి.—యఇతి. యే తు సన్నాత్యసీనో ధర్మావ్యుత్పత్తం ధర్మ్యం చ తదవ్యుత్పత్తం చ ధర్మావ్యుత్పత్తం, తదవ్యుత్పత్తహేతుత్వాదిదం యథోక్తం అద్యేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదినా, పర్యుపాసతే అనుతిష్ఠంతి, శ్రద్ధధానా స్సంతో మత్సరతమా యథోక్తోఽహ్మ ముక్షరాత్తా పరమో నిరతిశయా గతి ర్యేహం తే మత్సరమాః. మద్భక్తాశ్చ ఉత్తమాం పరమార్థజ్ఞానలక్షణాం భక్తి మాన్థి తాస్తేఽతీవ మే ప్రియాః భవంతి, ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమితి యత్సూచితం తద్వాన్విభాన్య యేహోపసంహృతం భక్తాస్తేఽతీవ మే ప్రియా ఇతి, యస్తాధర్మావ్యుత్పత్తిమిదం యథోక్తమనుతిష్ఠా భగవతో విష్ణోః పరమేశ్వరస్యాతీవ మే ప్రియో భవతి తస్మాదిదం ధర్మావ్యుత్పత్తం ముముక్షుణా యత్సంతోఽనుష్ఠేయం ప్రియం విష్ణోః పరం భామ జగమిషు జేతి వాక్యార్థః. ౨౦.

ఇతి శ్రీసరమహాసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్వీవిందభగవత్పాదపూజ్య

శిష్యశ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతో శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే షట్త్రింశోఽధ్యాయః.

అర్జునఉవాచ—ప్రకృతిమితి. ౧. సప్తమేఽధ్యాయే ద్వేప్రకృతీ సూచితే పరమేశ్వరస్య త్రిగుణాత్తి కా అష్టభా భిన్నా అపరా సంసారహేతుత్వాత్ పరాచాన్యా జీవభూతా క్షేత్రజ్ఞలక్షణేశ్వరాత్తి కా యాభ్యాం ప్రకృతిభ్యా మిశ్వరో జగదుత్పత్తిస్థితిలయ హేతుత్వం ప్రతిపద్యతే, తత్ర క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞలక్షణప్రకృతిద్వయనిరూపణద్వారేణ తద్వత ఈశ్వరస్య తత్త్వనిర్ధారణాయ క్షేత్రజ్ఞాభ్యాం ఆగభ్యతే, అతీతానంతరాధ్యాయే చ అద్యేష్టా సర్వభూతానా మిత్యాదినా

యః క్షేత్ర మిత్యభిధీయతే, ఏతద్వ్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః.

౧. క్షేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధి సర్వక్షేత్రేషు భారత, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్జ్ఞానం

యావదధ్యాయపరిసమాప్తి స్తావత్తత్త్వజ్ఞానినాం సన్నానినాం నిష్కోక్తా యథా తే వర్తంత ఇత్యేతదుక్తం కేన పునస్తత్యజ్ఞానేన యుక్తాః యథోక్తధర్మాచరణా ద్భగవతః ప్రియా భవంతీత్యేవ మర్థశ్చాయమధ్యాయ ఆరభ్యతే, ప్రకృతిశ్చ త్రి గుణాత్రికా సర్వకార్యకరణవిషయాకారేణ పరిణతా పురుషస్య భోగాపవర్గాద్ధ కర్తవ్యతయా దేహేంద్రియాద్యాకారేణ సంహన్యతేసోఽయం సంఘాత ఇదం శరీ రంతదేతద్భగవానువాచ—ఇదమితి. ఇదమితి సర్వనామ్నోక్తం వినిష్ఠి—శరీరమితి, హే కాంతేయ, క్షుతక్రాణాత్ క్షుయాత్ కురణాత్ క్షేత్రవద్యాన్వికా కర్మఫలని వృత్తేః క్షేత్రం, ఇతిశబ్దః ఏవం శబ్దబదార్థకః. క్షేత్రమిత్యేవ మభిధీయతే కథ్య తే, ఏతచ్చరీరం క్షేత్రం యో వేత్తి విజానాతి ఆపాదతలమస్తకం జ్ఞానేన విష యీకరోతి స్వాభావికేన దౌషదేశితేన వా వేత్తి జ్ఞానేన విషయీకరోతి విభాగ కః. తం వేదితారం ప్రాహుః కథయంతి క్షేత్రజ్ఞ ఇతి. ఇతి శబ్దః ఏవంశబ్దబదార్థక ఏవ పూర్వసత్, క్షేత్రజ్ఞఇత్యేవం, కే తద్విదః, తా క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞా యే వివంతి విజానంతి తే తద్విదః. ౨. ఏవం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞాపుక్తా క్షేత్రావన్నాత్రేణ జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్యావితి నేత్యుచ్యతే. క్షేత్రజ్ఞమితి. క్షేత్రజ్ఞం యథోక్తలక్షణం చాపి మాం పరమేశ్వరం ఆసంసారిణం విద్ధి విజానీహి, సర్వక్షేత్రేషు, యః క్షేత్రజ్ఞః బ్రహ్మది స్తంబపర్యంతానేకక్షేత్రోపాధిప్రవిభక్తః. తం నిరస్తసర్వోపాధిభేదం సదనదాదిశబ్దప్రత్యయాగోచరం విధీత్యభిప్రాయః. హే భారత, యస్మాత్ క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞేవరయాథాత్మ్యవ్యతిరేకేణ న జ్ఞానగోచర మన్యదవశిష్టమస్మి, తస్మాత్ క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోః జ్ఞేయభూతయోః యద్విజ్ఞానం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞా యేన జ్ఞానేన విషయీక్రియేతే తద్విజ్ఞానం సమ్యగ్జ్ఞాన మితి మతమభిప్రాయో మమేశ్వరస్య విష్ణోః. నను సర్వక్షేత్రేచ్ఛేషే ఏవ ఈశ్వరో నాస్తి స్పద్యతితిహోక్తా, తతః ఈశ్వరస్య సంసారిత్వం ప్రాప్తం ఈశ్వరవ్యతిరేకేణ వా సంసారిణోఽన్యస్యాభా వాత్ సంసారాభావప్రసంగశ్చ, తచ్చోభయమనిష్ఠం బంధమోక్షతద్దేహశాస్త్రా న్నర్థక్యప్రసంగాత్ ప్రత్యక్షోద్దిప్రమాణవిరోధాచ్చ, ప్రత్యక్షేణ తావత్సుఖదుఃఖ తద్దేతులక్షణ స్సంసార ఉపలభ్యతే జగద్వైచిత్ర్యోపలభ్యేషు ధర్మాధర్మనిమిత్తసం సారోఽనుమిత ఇతి సర్వమేతదనువచన్నం, ఆత్మేశ్వరైకత్వేన జ్ఞానాజ్ఞానయో రన్యత్రోఽనువృత్తేః. దూరమేతే విపరీతే చూచీ, అవిద్యాయా చ విద్యేతి జ్ఞాతా, తథా తయో ర్విద్యావిద్యయోః ఫలభేదోఽపి విరుద్ధో నిర్దిష్టః. శ్రేయశ్చ ప్రేయ

శ్రేణి, విద్యావిషయః శ్రేయః, ప్రేయస్త్యవిద్యా కార్యమితి, తథా చ వ్యాసః. ద్యా విమానభ పంథానావిత్వాది, ఇహా ద్యావేవ పంథానా విత్వాది చ, ఇహా చ ద్యే నిష్ఠే ఉక్తే అవిద్యా చ సమాకార్యేణ హతవ్యేతి శ్రుతిస్మృతిన్యాయేభ్యోఽపగమ్యతే, శ్రుతయ స్తావత్, “ఇహ చేదవేదభసత్వ మస్తి సచేదిహావేదీహతీ వినష్టిః”, “తమేవం విద్యాసమృత ఇహభవతి నాన్యః పంథా విద్యతేయనాయ”, “ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్, న బిభేతి కుతశ్చన”తి, అవిదుషస్తు “అథ తస్య భయం భవతి అవిద్యాయా మంతరే వర్తమానాః. అన్యోఽసావన్యోఽహ మస్మి”తి, “స సవేదయథా కరురేవం సదేవానాం అనాత్మవిద్యస్య ఇదం సర్వం భవతి, యదా చర్షవదాకాశ మి”త్యాద్యాః సహస్రశః స్మృతయశ్చ శ్లో. “అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానం తేనముహ్యంతి జంతవః. ఇహైవ తై ర్జితస్యగ్తో యేషాం సామ్యే స్థితి మః సమం వశ్యం హి సర్వత్ర”త్యాద్యాః న్యాయతశ్చ శ్లో. “సర్వా కుశాగ్రాణి తథోదపా నం జ్ఞాత్వా మనుష్యాః పరివర్జయంతి, అజ్ఞానత స్తత్ర పఠంతి కేచిత్ జ్ఞానే ఫలం వశ్య యథా విశిష్టం.” తథాచ దేహాదివ్యాత్మబుద్ధిరవిద్వాన్ రాగద్వేషాదిప్రయుక్తో భర్తాభర్తానుష్ఠానకృ జ్ఞాయతే మ్రియతే చేత్యవగమ్యతే, దేహాదివ్యతిరిక్తాత్మ దర్శనః రాగద్వేషాదిప్రహణాపేక్షా భర్తాభర్తాప్రవృత్తుపశమాత్ ముచ్యంత ఇతి న కేనచిత్ ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యం న్యాయతః. తత్రైవం సతి క్షేత్రజ్ఞస్యేవ సర్వైవ సతః అవిద్యాకృతం సంసారత్వం భవతి, యథా దేహాద్యాత్మత్వ మాత్మనః సర్వజంతూనాం హి ప్రసిద్ధో దేహాదివ్యనాత్మసాత్మభావో నిశ్చింతః అవిద్యాకృతః. యథా స్థాణో పురుషనిశ్చయః. నచైతావతా పురుషధర్మః స్థాణో ర్భవతి స్థాణు ధర్మో వా పురుషస్య, తథా న చైతస్యం దేహస్య దేహధర్మో వా సుఖదుఃఖమో హాది రాత్మనో న యుక్తః. అవిద్యాకృతత్వావిశేషాత్ జరామృత్యువన్మాతుల్య త్యాదితి చేత్, స్థాణుపురుషే జ్ఞేయూచేవ సంతా జ్ఞాత్రాహ్యన్యోన్యస్త్రి అస్యస్తావ విద్యయా దేహత్మనోస్తు జ్ఞేయజ్ఞాత్రో రేవ ఇతరేతరాభ్యాస ఇతి న సమా దృష్టాంతః. అతో దేహ ధర్మో జ్ఞేయోఽపి జ్ఞాతు రాత్మనో భవతీతి చేన్న, అచైతన్యాది ప్రసంగాత్, యది హి జ్ఞేయస్య దేహాదేః క్షేత్రస్య భర్తా సుఖదుఃఖమోహే చ్ఛా ద్యేషాదయో జ్ఞాతు రాత్మనో భవంతి జ్ఞేయస్య క్షేత్రస్య భర్తాః కేచిదా త్మనో భవంతి అవిద్యాభ్యారోపితాః జరామరణాదయ స్తు న భవంతీతి విశేష హేతుర్వాచ్యః. న భవతీత్యస్త్యనుమాన మవిద్యాభ్యారోపితత్వా జ్ఞరామరణాదిపదితి హేయత్వా దుపాదేయత్వాచ్చేత్యాది, తత్రైవం సతి కర్తృత్వ భోక్తృత్వలక్షణస్సంసారో జ్ఞేయభో జ్ఞాతర్య విద్యాభ్యారోపిత ఇతి నానేన జ్ఞాతుః కించిదుదే

వ్యతి, యథా బాలై రథ్యారోపితేనాకాశస్య తలమలినత్వాదినా, ఏవం చ సతి
సర్వక్షేత్రేవ్యపి సతో భగవతః క్షేత్రజ్ఞస్యేవైరస్య సంసారిత్య గంధమాత్రమపి న
శక్యం వత్తుం, న హి క్వచిదపి లోకే అవిద్యాభ్యస్తేన భర్తేణ కస్యచిదుపకారోఽప
కారో వా దృష్టః. యత్ప్రాక్తం న సమో దృష్టాంత ఇతి తదసత్, కథమవిద్యా
భ్యాసమాత్రం హి దృష్టాంతదాష్టాంతికయో స్సాధర్మ్యం వివక్షితం తన్న వ్యభి
చరతి యత్తు జ్ఞాతరి వ్యభిచరతీతి మన్యసే, తస్యావ్యనై కాంతికత్వం దర్శితం జరా
దిభిరవిద్యావత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞస్య సంసారిత్యమితి చేన్న, అవిద్యాయా స్తామస
త్వాత్ తామసో హి ప్రత్యయః అవరణాత్కత్యాదవిద్యావిపరీతగ్రహాః సుశ
యః తదుపస్థాపక అగ్రహణాత్తతో వా విచేకప్రకాశాభావే తదభావా త్తామసే
చావరణాత్తే తిమిరాదిదోషే సత్యగ్రహణాదేరవిద్యాత్రయస్యోపలభ్యే రత్రాహ,
ఏవం తస్మి జ్ఞాతృధర్మో అవిద్యాసకరణే చతుర్వి తైమిరికాదిదోషోపలభ్యే. యత్తు
మన్యసే జ్ఞాతృధర్మో అవిద్యా తదేవ చ అవిద్యాధర్మవత్వం క్షేత్రస్య సంసారిత్యం,
తత్ర యదుక్తం ఈశ్వరవచ క్షేత్రజ్ఞో న సంసారి త్యేతదయుక్తమితి తన్న కరణే
చతుర్వి విపరీతగ్రహణాదిదోషస్య దర్శనా న్న విపరీతాదిగ్రహణం తన్నిమిత్తం
వా తైమిరికత్వాదిదోషో గ్రహీతుశ్చతుషః సంస్కారేణ తిమిరే అవసీతే గ్రహీ
తు రదర్శనాత్ సగ్రహీతృధర్మో యథా, తథా సర్వత్రైవాగ్రహణవిపరీతసంశయ
ప్రత్యయా స్ఫునిమిత్రాః కరణస్త్రివ కస్యచి ద్భవతు మర్హంతి, న జ్ఞాతుః క్షేత్ర
జ్ఞస్య, సంవేద్యత్వాచ్చ తేషాం ప్రదిరుప్రకాశవత్ న జ్ఞాతృధర్మత్వం సంవేద్యత్వా
దేవ స్వాత్మవ్యతిరక్తస్య సర్వకరణవియోగే చక్రైవత్యే సర్వవాదిభి రవిద్యాదిదోష
వత్వానభ్యుపగమా దాత్మనో యది క్షేత్రజ్ఞస్య సంసారిత్యం అగ్నుర్విష్ణవత్ స్వధ
ర్మః తతో నకదాచిదపి తేన వియోగస్సాధ్యదవిక్రియస్య చ వ్యోమవత్సర్వగతస్యా
మూర్తస్వాత్మనః కేనచి త్సంయోగవిభాగానుపపత్తే స్సిద్ధం క్షేత్రజ్ఞస్య నిత్యమేవ
ఈశ్వరత్వం అనాదిత్వాద్విద్యుత్వాదిత్యాదీశ్వరవచనాచ్చ, నన్యేవం సంసారసంసా
రిత్వాభావే శాస్త్రాసర్థక్యాదిదోషః స్యా దితి న సర్వైరభ్యుపగమాత్ సర్వై
ర్వాత్మవాదిభి రభ్యుపగతో దోషో నైకేన పరిహరిష్యతే, కథమభ్యుపగమ ఇతి,
ముక్తాత్మనాం హి సంసారసంసారిత్య వ్యవహారాభావః సర్వై రేవాత్మవాదిభి రివ్య
తేనచ తేషాం శాస్త్రాసర్థక్యాదిదోషప్రాప్తి రభ్యుపగతా, తథా న క్షేత్రజ్ఞానాం
ఈశ్వరైకత్వే సతి శాస్త్రాసర్థక్యం భవతు అవిద్యావిషయేచార్థవత్వం, యథా
ద్వైతినాం సర్వేషాం బంధావస్థాయామేవ శాస్త్రాద్యర్థవత్వం సముక్తావస్థాయాం,
ఏవమాత్మనః, నన్వాత్మనో బంధముక్తావస్థే పరమార్థతవేవ వస్తుభూతే మతే ద్వైత

వాదినాం సర్వేషా మతో హేయోపాదేయతత్సాధనసద్భావే శాస్త్రాద్యర్థవత్త్వం
స్యాత్, అదైవతినాం పునర్దైవతస్యాపరమార్థత్వాదవిద్యాకృతత్వా ద్భంభావస్థా
యాశ్చాత్మనో అపరమార్థత్వే నిర్విషయత్వా చ్ఛాస్త్రానర్థక్యమితి చేన్న, ఆత్మనోఽవ
స్థా భేదవత్త్వానుపపత్తే. యది తావదాత్మనో బంధముక్తావస్థే యుగవత్సన్యతాం
క్రమేణ వా యుగవ త్తావ ద్విరోధాన్న సంభవతః స్థితిగతి ఇవైకస్మిన్, క్రమభా
విత్వే చ సనిమిత్వం! నిర్నిమిత్తత్వం వా! నిర్నిమిత్తత్వే అనిర్దోక్షప్రసంగః. సనిమి
త్తత్వే చ స్వతః అభావా దపరమార్థత్వప్రసంగః. తథాచ సత్యభ్యుపగమహానిః, కిం
చ, బంధముక్తావస్థయోః పారాపర్యనిరూపణాయాం బంధావస్థా పూర్వం ప్రక
ల్ప్యా అనాదిమత్యంతవలీ చ, తచ్చ ప్రమాణవిరుద్ధం, తథా మోక్షావస్థాదిమత్య
సంతా చ ప్రమాణవిరుద్ధవాభ్యుపగమ్యతే, న చావస్థావతోఽవస్థాంతరంగచ్ఛతో
నిత్యత్వ ముపపాదయితుం శక్యం, అథానిత్యత్వదోషపరిహారాయ బంధముక్తావ
స్థే న పరికల్ప్యేతే, అతో దైవతినామపి శాస్త్రానర్థక్యాదిదోషః అపరిహర్య వచేతి
సమాసత్వా న్నాదైవతవాదినా పరిహర్తవ్యో దోషః. న చ శాస్త్రానర్థక్యం యథా
ప్రసిద్ధావిద్యత్పురుషవిషయత్వాచ్ఛాస్త్రస్య అవిదుషాం హి ఫలహేతోర్విరనాత్త
నో రాత్తదర్శనం న విదుషాం ఫలహేతుభ్యా మాత్మనోఽన్యత్వదర్శనే సతి తయో
రహ మిత్యాత్మదర్శనానుపపత్తే, సహ్యత్వంత మూఢ ఉన్నతాదిరపి జలాగ్నీన్య
శ్చాయాప్రకాశయో ర్వా ఏకాత్మతాం పశ్యతి, కిమత విచేకి, తస్మా న్నవిధిప్రతి
పేదశాస్త్రం తావ త్ఫలహేతుభ్యా మాత్మనోఽన్యత్వదర్శనో భవతి, సహి దేవద
త్త త్వ మిదం కుర్వతి కస్యింశ్చిత్కర్తృణి నియుక్తే విష్ణుమిత్రోహం నియుక్త ఇతి
తత్రస్థో నియోగం శృణ్వన్నపి ప్రతిపద్యతే, నియోగవిషయవిచేకాగ్రహణా త్మా
వపద్యతే ప్రతిపత్తి ప్రథా ఫలహేతోరపి, సను ప్రాకృతసంబంధావేక్షయా
యుక్తైవ ప్రతిపత్తిశాస్త్రారవిషయా ఫలహేతుభ్యా మన్యాత్మత్వదర్శనేఽపి సతి
ఇష్టఫలహేతా ప్రవర్తితోఽస్తితి యథా పితృపుత్రాదీనాం ఇతరేతరాత్మాన్యత్వ
దర్శనే సత్యవ్యవస్థాన్య నియోగప్రతిపేధార్థా ప్రతిపత్తిః న వ్యతిరేకత్వదర్శనప్రతి
పత్తేః ప్రాగేవ ఫలహేతోరైరాత్మాభిమానస్య సిద్ధత్వాత్పృథివిన్ననియోగప్రతిపే
ధార్థోహి ఫలహేతుభ్యా మాత్మనోఽన్యత్వం ప్రతిపద్యతే న పూర్వం, తస్మాద్విధి
ప్రతిపేదశాస్త్ర మవిద్యద్యవిషయ మితి సిద్ధం, సను “సర్వకామో యజేత నశశంజం
భక్షయేత్” ఇత్యాదావాత్సవ్యతిరేకదర్శనానుప్రవృత్తౌ కేవలం దేహాత్మ దృష్టినాం
చ, అతః కర్తు రభావా చ్ఛాస్త్రానర్థక్యమితి న, యథాప్రసిద్ధవ ప్రవృత్తినివృత్త్య
వపత్తే ఈశ్వరక్షేత్రజ్ఞాత్యదర్శి బ్రహ్మ విత్తావన్న ప్రవర్తతే, తథానై రాత్మ్యవా

ద్యుపి నాస్తి పరలోక ఇతి స ప్రవర్తతే, యథా ప్రసిద్ధస్తు నిధిప్రతిషేధశ్రవణాన్య
 భానుపవత్త్యానుమితాత్మాస్తిత్వ ఆత్మవిశేషసభిజ్ఞః కర్తృఫలసంజాతత్వజ్ఞః శ్రద్ధభా
 నః ప్రవర్తత ఇతి సర్వేషాం నః ప్రత్యక్ష మతో న శాస్త్రావర్థక్యం. వివేకినాం ప్రవృ
 త్త్యదర్శనా తదనుగామినా మప్రవృత్తౌ శాస్త్రావర్థక్య మితి చేన్మ, కస్య చిదేవ
 వివేకోపపత్తేః అనంతేషు పి ప్రాణేషు కశ్చిదేవ వివేకి స్యాత్ యథా వేదాసిం. న చ
 వివేకిన మనువర్తంతే మూఢాః రాగాదిదోషతంత్రత్యాత్ ప్రవృత్తే రభిచారా
 దా చ ప్రవృత్తిదర్శనాత్ స్వాభావావృత్త ప్రవృత్తేః స్వభావస్తు ప్రవర్తత ఇతి
 వ్యుక్తం, తస్మాదవిద్యామూత్రః సంసారః యథాదృష్టవిషయ ఏవ న క్షేత్రజ్ఞస్య
 కేవలస్య అవిద్యా తత్కార్యం చ, న చ మిథ్యాజ్ఞానం పరమార్థవస్తుదూషయి
 తుం సమర్థం, నవచ్యాపరదేశం స్నేహేన పుంకిర్తుం శక్నోతి మరీచ్యుదకం, తథా
 అవిద్యాక్షేత్రజ్ఞస్య నకించిత్కర్తుం శక్నోతి, అత ఇద ముక్తం, క్షేత్రజ్ఞం చాపి
 మాం విద్ధి, అజ్ఞానేనావృతం జ్ఞానమితి చ, అథ కిమిదం సంసారిణామివాహం మమే
 దమితి పండితానామపి శృణ్వేదం తత్సాంధిత్వం యత్ క్షేత్ర ఏవాత్మదర్శనం యది
 పునః క్షేత్రజ్ఞ మవిక్రియం పశ్యేయః తతో సభోగం కర్తవ్యాకాంతేయః మమ
 స్వాదితి విక్రియేషు పి భోగాః కర్తాణి చ, అన్వేషం సతి ఫలార్థిత్యా దవిద్యా
 ప్రవర్తతే, విదుషః పునరవిక్రియాత్మదర్శినః ఫలార్థిత్యా భావాత్ ప్రవృత్త్యనుప
 పత్తౌ కార్యకరణసంఘాతవ్యాపారోపరమే నివృత్తి రుపచర్యతే ఇదం చాన్య
 త్సాంధిత్వం, కేపించి దస్తు, క్షేత్రజ్ఞ ఈశ్వర ఏవ, క్షేత్రం చ అన్యత్ క్షేత్ర
 జ్ఞస్య విషయః అహం తు సంసారి సుఖి దుఃఖి సంసారోపరమస్తు మమ కర్తవ్యః
 క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞవిజ్ఞానేన భ్యానేన చేశ్వరం క్షేత్రజ్ఞం సాక్షాత్కృత్వా తత్త్వరూపా
 వస్థానేనేతి యశ్చైవం బుధ్యతే యశ్చ బోధయతి నానా క్షేత్రజ్ఞ ఇత్యేవం మ
 న్వాసో య స్సపండితావళదః సంసారమోక్షయో శ్చాస్త్రస్య చార్థవత్త్వం కరో
 మీత్యాత్మహా స్వయం మూఢోఽన్యాంశ్చ వ్యామోహయతి శాస్త్రార్థసంప్రదాయ
 రసితత్వాత్ శ్రుతహాని మశ్రుతకల్పనాం చ కుర్వా తస్మాదసంప్రదాయవిత్
 సర్వశాస్త్రవిదపి మూఢ ఇవోపేక్షణీయః. యత్కర్తం ఈశ్వరస్య క్షేత్రజ్ఞకత్వే
 సంసారిత్వం ప్రాప్నోతి క్షేత్రజ్ఞానాంచేశ్వరైకత్వే సంసారిణోఽభావాత్ సంసారా
 భావప్రసంగకత్వేనోదోషా ప్రత్యుక్తౌ. విద్యావిద్యయో రైవలక్షణ్యాభ్యుపగ
 మాదితి, కథం అవిద్యా పరికల్పితదోషేణ తద్విషయం వస్తు పారమార్థికం న దు
 వ్యతీతి, తథాచ దృష్టాంతో దర్శితో మరీచ్యంభసోపరదేశః నాద్రీయత ఇతి
 సంసారిణోఽభావా త్సంసారాభావప్రసంగదోషోఽపి సంసారసంసారిణో రవిద్యాక

విత్తత్యోపపత్త్యాప్రత్యక్షః. నన్యవిద్యావత్సవ మేవ తేత్రజ్ఞస్య సంసారిత్వ దోషః
 తత్కృతం చ దుఃఖత్వాదిప్రత్యక్ష ముపలభ్యతే న జ్ఞేయస్య తేత్రధర్మత్వాత్
 జ్ఞాతుః తేత్రజ్ఞస్య తత్కృత తోషానుపపత్తేః యావత్కించిత్ తేత్రజ్ఞస్య దో
 షజాత మాసంజయసి తస్య జ్ఞేయత్వోపపత్తేః తేత్రధర్మత్వమేవ న తేత్రజ్ఞధ
 ర్మత్వం న చ తేన తేత్రజ్ఞో దుష్కృతి జ్ఞేయేన జ్ఞాతుః సంసర్గానుపపత్తేః. యది హి
 సంసర్గ స్యాత్ తే జ్ఞాతృత్వమేవ నోపపద్యతే, యద్యాత్మనోధర్మో విద్యావత్త్వం
 దుఃఖత్వాది చ, కథం భోః ప్రత్యక్ష ముపలభ్యతే కథం వా తేత్రజ్ఞధర్మో జ్ఞేయం
 చ తత్సర్వం తేత్రం జ్ఞాతైవ తేత్రజ్ఞ ఇత్యవధారితే అవిద్యాదుఃఖత్వాదేః న
 తేత్రజ్ఞవిశేషణత్వం తేత్రజ్ఞధర్మత్వం తస్య చ ప్రత్యక్షోపలభ్యత్వమితి విరుద్ధ
 ముచ్యతే అవిద్యామూత్రాపవ్షంభాత్ కేవలం ఆత్రాహ-సాఽవిద్యాఃకేసీతి యస్య
 దృశ్యతే తస్మాదేవ, కస్య దృశ్యత ఇత్యత్రోచ్యతే, అవిద్యా కస్య దృశ్యత ఇతి
 ప్రశ్నో నిరర్థకః. కథంః దృశ్యతే చేదవిద్యా తద్వంతమపి చశ్యసి న చ తద్వత్కృత
 లభ్యమానే నాఃకేసీతి ప్రశ్నో యుక్తః. న హి గోమత్సుపలభ్యమానే గావః
 కేసీతి ప్రశ్నోఽర్థవాక్ భవేత్, నను విషమో దృష్టాంతః. గవాం తద్వతశ్చ ప్రత్య
 క్తత్వాత్ తత్సంబంధోఽపి ప్రత్యక్ష ఇతి ప్రశ్నో నిరర్థకః స తథా అవిద్యా
 తద్వాత్ప్ర ప్రత్యక్షో యతః ప్రశ్నో నిరర్థకః స్యాత్ ఆప్రత్యక్షేణ అవిద్యావతా
 అవిద్యాసంబంధే జ్ఞాతే కిం తవ స్యాత్ అవిద్యాయా అనర్థహేతుత్వాత్ పరిహ
 ర్తవ్యా స్యాత్ యస్యావిద్యాసతాం పరిహారిష్యతి, నను మమైవ అవిద్యా, జానాసి
 తద్వస్యవిద్యాం తద్వంతం చాత్మానం జానామి న ప్రత్యక్షేణ అనుమానేన చేజ్ఞా
 నాసి కథం సంబంధగ్రహణం, నహి తవ జ్ఞాతు ర్జ్ఞేయభూతయా అవిద్యయా
 తత్కాలే సంబంధో గ్రహీతుం శక్యతే అవిద్యావిషయత్వేనైవ జ్ఞాతు రుపయు
 క్తత్వాత్, నచ జ్ఞాతు రవిద్యాయాశ్చ సంబంధం యో గ్రహీతా జ్ఞానం వా
 అన్యత్తద్విషయం సంభవతి అనవస్థాప్రాప్తే. యది జ్ఞాత్రాపి జ్ఞేయసంబంధో జ్ఞా
 యేత అన్యో జ్ఞాతా కల్పేత తస్యాప్యన్య స్తస్యాప్యన్య ఇత్యనవస్థా అపరిహార్యా
 యది పునరవిద్యా జ్ఞేయా అన్యద్యా జ్ఞేయం జ్ఞేయమేవ తథా జ్ఞాతాపి జ్ఞాతైవ
 నజ్ఞేయం భవతి, యదా చైవం అవిద్యాదుఃఖత్వాద్యైః న జ్ఞాతుః తేత్రజ్ఞస్య
 న కించద్దుష్కృతి, నన్యయమేవ దోషో యద్దోషవత్ తేత్రవిజ్ఞాతృత్వం న విజ్ఞాన
 స్వరూపస్యావిక్రియనైర్వ విజ్ఞాతృత్వోపచారాత్ యథా ఉష్ణతానూత్రే
 తాగ్నే స్తప్తిక్రియోపచారః తద్విద్యతాత్ర భగవత్క్రియాకారకఫలాత్తత్వా
 భావ ఆత్మని స్ఫుటవీవ దర్శితః అవిద్యాధ్యాయోపితమేవ క్రియాకారకాది ఆత్మస్య

యత్తేన్ జ్ఞానం మతం మమ. 3. తత్ ఙ్గేత్రం యచ్చ యాదృక్ష్ణ యద్వికారి య
తశ్చ యత్, స చ యో యత్ప్రభావశ్చ తత్సమానేన మే శృణు. ౪. ఋషిభి
ర్బహుభాగీతం ఛందోభి ర్వివిధైః పుణక్, బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ హేతుమద్భి
ర్నినిశ్చితైః. ౫. మహాభూతాన్యహంకారో బుద్ధిరవ్యక్తమేవ చ, ఇంద్రియాణి
పచర్యతే, తథా తత్ర తత్ర, “యఏనం వేత్తి హంతారం ప్రకృతేః క్రియమాణాని
గుణైః కర్తాణి సర్వశః, నాదత్తే కస్యచి త్పాపం,” ఇత్యాదిప్రకరణేషు భగవతా
దర్శితం, తత్తైవచ వ్యాఖ్యాతృ మస్తాభిః. ఉత్తరేషు ప్రకరణేషు చ దర్శయిష్యామః.
హంత తస్మి ఆత్మని క్రియాకారకఫలాత్త తాయాః స్వతోఽభావేఽపి అవిద్యయా
అధ్యారోపితత్వేన కర్తాణి అవిద్యత్కర్తవ్యాన్యేవనవిదుషామితి ప్రాప్తం సత్యమేవం
ప్రాప్తమేతదేవ, న హి దేవాభృతా శక్యమిత్యత్ర దర్శయిష్యామః. సర్వకాస్త్రా
ర్థోపసంహారప్రకరణే చ, “సమానేనైవ కాంతేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా వరే” త్యత్ర
విశేషతో దర్శయిష్యామః, అలమహ బహుప్రపంచేనోఽపి ఉపసంహ్రియతే, “ఇదం
శరీరం కాంతేయ ఙ్గేత్రమిత్యభిధీయతే” ఇత్యాదిశ్లోకోపదిష్టస్య ఙ్గేత్రాధ్యాయా
ర్థస్య సంగ్రహశ్లోకేఽయ ముపన్యస్యతే. 3. తత్తేత్రం యచ్చేత్యాదివ్యాచిఖ్యాసి
తస్య వ్యాఖ్యస్య సంగ్రహోపన్యాసో న్యాయ్య ఇతి యన్నిర్దిష్టమిదం శరీర మితి.
తదితి. తచ్ఛబ్దేన పరామృశతి యచ్చేదం నిర్దిష్టం తత్ ఙ్గేత్రం, యాదృక్ యాదృ
శం సన్నీయై ర్ధర్మైశ్చ శబ్ద సుముచ్చయార్థః. యద్వికారి యో వికారో యస్య
తద్యద్వికారి, యతిః యస్తాచ్చ యత్కార్యముత్పద్యతే ఇతి వాక్యశేషః సచ, యః
ఙ్గేత్రజ్ఞో నిర్దిష్టః, స చ యత్ప్రభావో యే ప్రభావా ఉపాధికృతాః శక్తయో
యస్య స యత్ప్రభావశ్చ, తత్ ఙ్గేత్రఙ్గేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యం యథా విశేషితం
సమానేన సంక్షేపేణ మే మమ వాక్యతః శృణు, తచ్చుత్వా అవధారయేత్సర్వః.
౪. తత్ ఙ్గేత్రఙ్గేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యం వివక్షితం స్థాతి శ్రోతృబుద్ధిప్రరోచనార్థం
ఋషిభిరితి. ఋషిభి ర్వసిష్ఠాదిభిః, బహుభా బహుప్రకారం గీతం కథితం, ఛందోభిః
ఛందాసి ఋగాదీనితై శ్చందోభి ర్వివిధై ర్మనాభావై ర్మనాప్రకారైః, పుణ
గ్నివేకతో గీతం, కించ, బ్రహ్మసూత్రపదైశ్చైవ బ్రహ్మణః సూచకాని వాక్యాని
బ్రహ్మసూత్రాణి తైః పదైః పద్యతే జ్ఞాయతే బ్రహ్మేతి పదాన్యవ్యవర్తతే తైశ్చైవ
ఙ్గేత్రఙ్గేత్రజ్ఞయాథాత్మ్యం గీతమిత్యనువర్తతే, ఆత్మేత్యేవోపాసితేత్యేవమాదిభిః
బ్రహ్మసూత్రపదైః ఆత్మా జ్ఞాయతే, హేతుమద్భిర్యక్తియైః, వినిశ్చితైః నిస్సం
శయదూషైః నిశ్చయప్రత్యయోత్పాదకై రిత్యర్థః. ౫. ముత్యాభిముఖిభూతాయా
ద్ధునాయ అహ భగవాన్. మహాభూతానీతి. మహాభూతాని మహంతి చ తాని

దక్షిణం చ పంచ చేంద్రియగోచరః. ౬. ఇచ్ఛాద్వేషస్సుఖం దుఃఖం సంఘాతశ్చే
భూతాని చ మహాభూతాని, తేహం మహత్త్వం సర్వవికారవ్యాపకత్వాత్ ద్రష్ట
వ్యం, తాని భూతాని చ సూక్ష్మాణి న స్థూలాని త్వేంద్రియగోచరశబ్దే ఆభిధా
న్యంతే, అహంకారో మహాభూతకారణం అహంప్రత్యయలక్షణః అహంకార
కారణం బుద్ధి రధ్యవసాయలక్షణా, తత్కారణమవ్యక్తమేవ చ, సవ్యక్త
మవ్యక్తం అవ్యాకృతం ఈశ్వరశక్తిః, మమ మాయా దురత్యయేత్సుక్తం,
ఏవశబ్దః ప్రకృత్యవధారణార్థక్షః. ఏతావత్సేవాప్తవా భిన్నా ప్రకృతిః
చశబ్దో భేదసముచ్చయార్థః. ఇంద్రియాణి దశ శ్రీత్రాదీని పంచ బుద్ధ్యత్పానక
త్వాత్ బుద్ధీంద్రియాణి, వాక్పిన్ద్యాదీని పంచకర్షనిర్వర్తకత్వాత్ కర్షేంద్రియాణి,
తాని దశ, ఏకం చ, కిం తన్నన ఏకాదశం సంకల్పాద్వాత్తకం, పంచ చేంద్రియగోచ
రః శబ్దాదయో విషయాః తాన్యేతాని సాంఖ్యా శ్చతుర్వింశతితత్త్వాన్యాద
క్షతే. ౬. అథేదానీమాత్మ గుణా ఇతి యానాచక్షతే చైశేషికాః తేఽపి తేత్రధర్మాః
ఏవ నతు తేత్రజ్ఞస్యేత్యావా భగవాన్. ఇచ్ఛేతి. ఇచ్ఛా యజ్ఞాతీయం సుఖాత్తక
మర్థము పలభివాన్ పూర్వం పున స్తజ్ఞాతీయం సముపలభమాన స్తమర్థం సమాదాతు
మిచ్ఛతి సుఖపేతురితి నేయ మిచ్ఛాంతఃకరణస్య ధర్మః జ్ఞేయత్వాత్ తేత్రం
తథా, ద్వేషః యజ్ఞాతీయ మర్థం దుఃపేతుత్వేన అనుభూతవాన్ పున స్తజ్ఞాతీయ
మర్థం ఉపలభమానః తం ద్వేషి దుఃఖపేతురితి సోఽయం ద్వేషో జ్ఞేయత్వాత్
తేత్రమేవ, తథా సుఖమనుకూలం ప్రసన్నం సత్త్వాత్తకం జ్ఞేయత్వాత్ తేత్ర
మేవ, దుఃఖం ప్రతికూలాత్తకం జ్ఞేయత్వాత్ తదపి తేత్రమేవ, సంఘాతో
దేహేంద్రియాణాం సంహతిః తస్మిన్ అభివ్యక్తాంతఃకరణవృత్తి స్తప్త ఇవలోహ
పిండే అగ్నిః. ఆత్మచైతన్యాభాసరసవిధాచేతినానాచతేత్రం జ్ఞేయత్వాత్ ధృతిః,
యయావసాదం ప్రాప్తాని దేహేంద్రియాణి విప్రభ్య ద్రియంతే సా చ జ్ఞేయ
త్వాత్ తేత్రం, సర్వాంతః కరణధర్మోపలక్షణార్థ మిచ్ఛాదిగ్రహణం యత్
ఉక్తం తదుపసంహరతి ఏతత్ తేత్రం, తత్సమాసేన సవికారం వికారేణ సమామహ
దాదినా, ఉదాహృతముక్తం, యస్య తేత్రభేదజాతస్య సంహతిరిదం శరీరం తేత్ర
మిత్సుక్తం తత్ తేత్రం వ్యాఖ్యాతం మహాభూతాదిభేదభిన్నం ధృత్యంతం. ౭.
తేత్రజ్ఞో వక్ష్యమాణవిశేషణః, యస్య సప్రభావస్య తేత్రజ్ఞస్య పరిజ్ఞానా దమృ
తత్వం భవతి తం. జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామిత్వాదినా సవిశేషణం స్యయమేవ
వక్ష్యతి భగవాన్, అధునాతు తజ్ఞానసాధనగణమమానిత్వాదిలక్షణం,
యస్మిన్ సతి జ్ఞేయవిజ్ఞానే యోగ్యోఽధిక్యతో భవతి. యత్పర స్సన్నాప్తినీ జ్ఞాననిష్ఠః

తనా భృతిః, ఏతత్ క్షేత్రం సమాసేన సవికార ముదాహృతమ్. 2. అమానిత్వ మదంభిత్వ మహింసా త్సంతి రాజ్జవమ్, అచార్యోపాసనం శౌచం శ్లైర్మయ మూర్త్య వినిగ్రహాః. ౩. ఇంద్రియాగ్రేషు వై రాగ్య మనహంకార ఏవ చ, జన్మమృత్యుజరా వ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనమ్. ౪. అసక్తిరనభివ్యంగః పుత్రదారగృహాదిషు, నిత్యం ఉచ్యతే, త మమానిత్వాదిగణం జ్ఞానసాధనత్వాత్ జ్ఞానశబ్దవాచ్యం విదధాతి భగవాన్. అమానిత్వమితి. అమానిత్వం మానిత్వం అత్తనః శ్లాఘనం తదభావః అమానిత్వం, అదంభిత్వం స్వభర్తృప్రకటికరణం దంభిత్వం తదభావః అదంభిత్వం, అహింసా అహింసనం ప్రాణినా మపీడనం, త్సంతిః పరాపరాధప్రాప్తావవిక్రియా, అర్జవం ఋజుభావః అవక్రత్వం, అచార్యోపాసనం మోక్షసాధనోపదేశ్యురాచార్యస్య శుశ్రూషాదిప్రయోగేణసేవనం, శౌచం కాయమలనానామృజ్జలాభ్యాం ప్రత్యే శనం, అంతరం చ మనసః ప్రతిపక్షభావనయా రాగాదిమలనానామపనయనం శౌచం శ్లైర్మయం స్థిరభావః, మోక్షమార్గఏవ కృతవ్యవసాయత్వం, అత్తవినిగ్రహః అత్తనః ఉపకారతయా అత్తశబ్దవాచ్యస్య కార్యకరణసంఘాతస్య వినిగ్రహః స్వభావేన సర్వతః ప్రవృత్తస్య సన్తాదవేన నిరోధః అత్తవినిగ్రహః. ౫. కించ. ఇంద్రియాగ్రేషు శబ్దాదిషు దృష్టాదృష్టేష్టవిషయభోగేషు విరాగభావో వై రాగ్యం, అనహంకారః అహంకారాభావఏవ చ, జన్మమృత్యుజరావ్యాధిదుఃఖదోషానుదర్శనం, జన్మ చ మృత్యుశ్చజరా చ వ్యాధయశ్చ దుఃఖాని చ తేషు జన్మాదిషు దుఃఖాని తేషు ప్రత్యేకా దోషానుదర్శనం, జన్మని గర్భవాసయోనిద్వారనిస్సరణం దోషః, తస్య అనుదర్శనం ఆలోచనం, తథా మృత్యో దోషానుదర్శనం తథా జరాయాం ప్రజ్ఞాశక్తితేజో నిరోధదోషానుదర్శనం పరిభూతతాచేతి, తథా వ్యాధిషు శిరోరోగాదిదోషానుదర్శనం, తథా దుఃఖేష్టాభ్యాత్మికాధిభౌతికాధిదైవికనిమిత్తేషు అథవా దుఃఖా న్యేషు దోషా దుఃఖదోషః తస్య జన్మాదిషు పూర్వవద్దర్శనం, దుఃఖం జన్మ, దుఃఖం మృత్యుః, దుఃఖం జరా, దుఃఖం వ్యాధయః, దుఃఖనిమిత్తత్వాజ్జన్మాదయో దుఃఖాని నపునః స్వరూపేణైవ దుఃఖనిమిత్తేషు జన్మాదిషు దుఃఖదోషానుదర్శనా ద్వేహేంద్రియాదివిషయభోగేషు వై రాగ్య ముపకాయతే, తతః ప్రత్యేకాత్మని ప్రవృత్తిః కరణానా మాత్మదర్శనాయ, ఏవం జ్ఞానహేతుత్వాత్ జ్ఞాన ముచ్యతే జన్మాదిషు దోషానుదర్శనం. ౬. కించ. అసక్తిరితి. అసక్తిః సక్తిః సంగనిమిత్తేషు విషయేషు ప్రీతి మాత్రం తదభావ అసక్తిః, అనభివ్యంగః అభివ్యంగభావః అభివ్యంగో నామ సక్తి వికేష ఏవ అనన్యార్థభావనాలక్షణః, అన్యస్మిన్ సుఖనిదుఃఖని వా ఆహమేవ

చ సమచిత్తత్వ మిష్టానిష్టోపపత్తిషు ౧౦. మయి చానన్యయోగేన భక్తిరవ్యభిచారిణీ, వివిక్తదేశసేవిత్య మరతిర్జనసంసది. ౧౧. అథ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనమ్, ఏతద్జ్ఞానమితి ప్రోక్త మజ్ఞానం యదతోఽన్యథా. ౧౨. జ్ఞేయం యత్తత్ సుఖి అహమేవ దుఃఖి చ, జీవతి వామృతే వా అహమేవ జీవామి మరిష్యామి చేతి, క్షేత్యాహ-పుత్రదారగృహాదిషు పుత్రేషు దారేషు గృహేషు ఆదిగ్రహణాదన్యేష్యవ్యత్యం తేష్టేషు దానపగ్గాదిషు. తచ్చోభయం జ్ఞానార్థత్వాత్ జ్ఞానముచ్యతే, నిత్యం చ సమచిత్తత్వం తుల్యచిత్తతా, కేష్విత్యాహ, ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు ఇష్టానా మనిష్టానాం చ ఉపపత్తయః సంప్రాప్తయః తాసు ఇష్టానిష్టోపపత్తిషు, నిత్యమేవతుల్యవర్తనం, ఇష్టోపపత్తిషు న హృద్యతి అనిష్టోపపత్తిషు చ న కుప్యతి. తచ్చైవరన్నిత్యం సమచిత్తత్వం జ్ఞానం. ౧౦. కించ. మయీతి. మయిచేశ్వరే అనన్యయోగేన ఆపుభక్తకూఢినానాన్యో భగవతో వాసుదేవాత్పరోఽస్తి అత స్సవనో గతిరిత్యేవం నిశ్చితా అవ్యభిచారిణీ బుద్ధిరనన్యయోగ స్తేన, భజనం భక్తిః, అవ్యభిచరణశీలా అవ్యభిచారిణీ, సా చ జ్ఞానం వివిక్తదేశసేవిత్యం, వివిక్తః స్వభావతః సంస్కారేణ వా అకుచ్యాదిభి స్సగ్నచోరవ్యాసుభయాదిభిశ్చ రహితః అరణ్యనదీపులినదేవతాగృహాదిర్వివికో దేశః తం సేవతుం శీలమన్యేతి వివిక్తదేశసేవీ తద్భావో వివిక్తదేశసేవిత్యం, వివిక్తే దేశేహి చిత్తం ప్రసీదతి యతే తత ఆత్మాదిభావనావివిక్తే సంజాయతే, అతో వివిక్తదేశసేవిత్యం జ్ఞానముచ్యతే, అరతిః అరమణం జనసంసదిజనానాం ప్రాకృతానాం సంస్కారశూన్యానాం అవినీతానాం సంసత్ సమవాయః జనసంసత్, సతు సంస్కారవతాం వినీతానాం సంసత్, తస్యాః జ్ఞానోపకారిత్వాత్, అతః ప్రాకృతజనసంసది, అరతిః జ్ఞానార్థత్వాత్ జ్ఞానం. ౧౧. కించ. అథ్యాత్మేతి. అథ్యాత్మజ్ఞాననిత్యత్వం, ఆత్మాదివిషయం జ్ఞానం అథ్యాత్మజ్ఞానం తస్మిన్ నిత్యభావో నిత్యత్వం, అమానిత్యాదీనాం జ్ఞానసాధనానాం భావనా పరిపాకనిమిత్తం తత్త్వజ్ఞానం తస్మాద్ధో మోక్షః సంసారోపగమః తస్మాతోపగమం తత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనం, తత్త్వజ్ఞానఫలాలోచనే హి తత్సాధనానుష్ఠానే ప్రవృత్తిస్సాన్నిధిత్యేతత్ అమానిత్యాదితత్త్వజ్ఞానార్థదర్శనాంత ముక్తం, జ్ఞానమితి ప్రోక్తం, జ్ఞానార్థత్వాత్, అజ్ఞానం యత్, అత ఏతస్మాత్ యథోక్తాత్, అన్యథా విపర్యయేణ, మానిత్యం దంభిత్యం హింసా అహంకారనాశ్చ మిత్యాద్యజ్ఞానం విజ్ఞేయం పరిపారణాయ సంసారస్య ప్రవృత్తికారణత్వాదితి. ౧౨. యథోక్తేన జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్యం కిమిత్యాకాంక్షాయామూహ, జ్ఞేయం యత్తదిత్యాదినా, నను యమనియమాశ్చ, అమానిత్యాదయః, నతైర్జ్ఞేయం జ్ఞాయతే సహి అమానిత్య మహింసాది చ కస్యచి ద్భ్రష్టుః

ప్రవక్ష్యామి యద్ జ్ఞాత్వా మృతమశ్నుతే, అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న స త్రన్నాస
పరిచ్ఛేదకం దృష్టం, సర్వత్రైవ చ యద్విషయం జ్ఞానం తదేవతస్య జ్ఞేయస్య పరిచ్ఛే
దః దృశ్యతే, నవ్యాస్యవిషయేణ జ్ఞానేనాస్య దుఃఖభ్యతే, యథా ఘటవిష
యేణ జ్ఞానేనాగ్నిః, నైష దోషః జ్ఞాననిమిత్తత్వాత్ జ్ఞానముచ్యత ఇత్యవోచామ
జ్ఞానసహకారికారణత్వాచ్చ జ్ఞేయమితి. జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యం యత్ర త్వేనాత్మామి
ప్రకర్షేణ యథావ ద్యత్వామి, ఓం ఫలం తదితి ప్రరోచనేన శ్రోతు రభిముఖీ
కరణాయాహ—యత్ జ్ఞేయం జ్ఞాత్వా అమృతమశ్నుతే పున ర్జుమియతే
ఇత్యర్థః. అనాదిమత్, ఆదిరస్యాస్తీతి ఆదిమత్ న ఆదిమత్ అనాదిమత్ ఓం
తత్ పరం బ్రహ్మ, నిరతిశయంబ్రహ్మజ్ఞేయమితి ప్రకృతం, అత్ర కేచిత్, అనాది,
మత్పరం, ఇతి పదం ఛిందంతి, బహువ్రీహిణోక్తేర్ధే, మతుః ఆసర్థక్యం
అనిష్టం స్యాదిత్యర్థవిశేషం చ దర్శయంతి, అహం వాసుదేవాఖ్యాపరాశక్తి
ర్యస్య తస్యత్పరమితి, సత్యమేవం న పునరుక్తం స్యాదర్థశ్చేత్సంభవతి, సత్సర్వ
స్సంభవతి బ్రహ్మణః సర్వవిశేషప్రతిషేధనైవ విజిజ్ఞాపయిషిత్త్వాత్ 'నస త్ర
న్నాస దుచ్యత ఇతి. విశిష్టశక్తిమత్త్వే ప్రదర్శనం విశేషప్రతిషేధశ్చేతి విప్రతిషిద్ధం,
తస్మాత్ సత్తపోబహువ్రీహిణా సమానార్థత్వేఽపి ప్రయోగః శ్లోకపూరణార్థః. అమృ
తత్వఫలంజ్ఞేయం మయోచ్యత ఇతి ప్రరోచనేనాభిముఖీకృత్యాహ—నస త్రత్ జ్ఞేయ
ముచ్యతే, నావ్యసత్తదుచ్యతే, ననుమహతా కంఠరవేణోద్భవ్య జ్ఞేయం ప్రవక్ష్యా
మిత్వేననురూపముక్తం నస త్రన్నాసదుచ్యత ఇతి న, అనురూప మేవోక్తం, కథం
సర్వాసు హ్యుపనిషత్సు జ్ఞేయం బ్రహ్మ. శ్రు “నేతి నేతి, అస్థూల మనణ్య”త్వాదివి
శేషప్రతిషేధనైవ నిర్దిశ్యతే, నేదం తదితి వాచోఽగోచరత్వాత్, నను తదస్తి
యద్వస్తస్తి శబ్దేనోచ్యతే, అథ యదస్తి శబ్దేనోచ్యతే నాస్తిత్వో జ్ఞేయం విప్ర
తిషిద్ధం చ జ్ఞేయం తదస్తి ఆస్తిశబ్దేనోచ్యత ఇతిచ నతావదస్తి నాస్తి బుద్ధ్యవిష
యత్వాత్ నను సర్వా బుద్ధయోఽస్తి నాస్తి బుద్ధ్యనుగతా ఏవ తత్రైవం సతి
జ్ఞేయవ్యస్తీ బుద్ధ్యనుగత ప్రత్యయవిషయం వా స్యాత్ నాస్తి బుద్ధ్యనుగత
ప్రత్యయవిషయం వా న, అతీంద్రియత్వేనోభయబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయ
త్వాత్ యద్దీంద్రియగమ్యంవస్తు ఘటాదికం తదస్తిబుద్ధ్యనుగత ప్రత్యయవిషయం
వా నాస్తిబుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయం వా ఇదం తు జ్ఞేయమతీంద్రియత్వేన శబ్దైక
ప్రమాణగమ్యత్వాత్ న ఘటవదుభయ బుద్ధ్యనుగతప్రత్యయవిషయ మిత్యతో
న స త్రన్నాసదుచ్యతే, యత్పాక్షం విరుద్ధ ముచ్యతే, జ్ఞేయం తస్మత్తన్నాస
దుచ్యత ఇతి న విరుద్ధం. శ్రు “అన్యదేవతద్విదితాదథో అవిదితాదధీ”తి శ్రు తే,

౧౩. సర్వతః పాణిపాదం తత్సర్వతోఽఙ్గిశిరోముఖమ్, సర్వతః శృంగిరిమల్లోకే శ్రుతిరపి విరుద్ధాద్ధేతి చేత్, యథా యజ్ఞాయ శాలా మూరభ్య, శ్రు. “యద్య ముష్టిక లోకేఽస్తి వానవేతీ తేవం న విదితావిదితావ్యత్సక్రతే రవశ్య విజ్ఞేయార్థప్రతిపాదనపరత్వాత్, యద్య ముష్టిన్నిత్యాదితు విధిశేషార్థవాదః. ఉపపత్తేశ్చ సదాదిశబ్దైః బ్రహ్మనోచ్యతే ఇతి, సర్వోపా శబ్దోఽర్థ ప్రకాశనా ధాయ ప్రయుక్తః శ్రూయమాణః శోతృభిః జాతిక్రియాగుణసంబంధద్వారేణ సంగతిగ్రహణ సంస్యచేత్తోఽర్థం ప్రత్యాయయతి నాన్యథా అదృష్టత్వాత్, తద్యథా గౌరవ్య ఇతి వా జాతితః. పాచకః పాతక ఇతి వా క్రియా తః. శుక్లః కృష్ణ ఇతి వా గుణతః. భనీ గోమానితి వా సంబంధతః. నతు బ్రహ్మ జాత్యాదిమత్ అతో న సదాదిశబ్దవాచ్యం, నాపి గుణవద్యేన గుణశబ్దేనోచ్యతే నిర్గుణత్వాత్, నాపి క్రియాశబ్దవాచ్యం నిష్క్రియత్వాత్, “నిష్క్రీణం నిష్క్రియం శాంత మి”తి శ్రుతే. నచ సంబంధ్యేకత్వాత్ అద్యయత్వాత్ అవిచయత్వాదాత్మ త్యాచ్యు, న కేనచిచ్ఛబ్దేనోచ్యత ఇతి యుక్తం, “యతో వాచో నివర్తంతే” ఇత్యాది శ్రుతిభ్యశ్చ సచ్చబ్దప్రత్యయావిచయత్వాత్ అసత్త్వాశంకాయాం జ్ఞేయస్య సర్వ ప్రాణికరణోపాధిద్వారేణ తదస్తిత్వం ప్రతిపాదయత్ తదాశంకానివృత్త్యర్థ మ్మాహ. ౧౩. సర్వత ఇతి. సర్వతః పాణిపాదం సర్వతః పాణయః పాదాశ్చాన్యేతి సర్వతః పాణిపాదం, తత్ జ్ఞేయం, సర్వప్రాణికరణోపాధిభిః క్షేత్రజ్ఞస్యాస్తిత్వం విభావ్యతే, క్షేత్రజ్ఞస్య క్షేత్రోపాధిత ఉచ్యతే, క్షేత్రం చ పాణిపాదాదిభిరనేక థా భిన్నం తత్ క్షేత్రోపాధిభేదకృతం చ విశేషజాతం మిశ్రైవ క్షేత్రజ్ఞస్యేతి తదవసయనేన జ్ఞేయత్వ ముక్తం, నసత్తన్నాన దుచ్యత ఇతి, ఉపాధికృతం మిథ్యా యావ మద్య స్తిత్యాధిగమాయ జ్ఞేయధర్మవ త్పరికల్పోచ్యతే, సర్వతః పాణిపాద మిత్యాది, తథాపి, సంప్రదాయవిదాం వచనం, “అథ్యారోపావవాదాభ్యాం నిష్పృపంచం ప్రపంచ్యత” ఇతి సర్వత్ర సర్వదేహవయవత్వేన గమ్యమానాః పాణి పాదాదయో జ్ఞేయశక్తీసద్భావనిమిత్తస్య కార్యా ఇతి జ్ఞేయలింగాని జ్ఞేయస్యే త్యుపచారత ఉచ్యంతే, తథా వ్యాఖ్యేయ మన్యత్, సర్వతః పాణిపాదం తత్ జ్ఞేయం, సర్వతోఽఙ్గిశిరోముఖం సర్వతః అఙ్గిశి శిరాసి ముఖాని చ యస్య తత్స ర్వతోఽఙ్గిశిరోముఖం సర్వత శృంగిరిమత్, శ్రుతిః శ్రవణేంద్రియం తద్యస్య తచ్చు రిమత్, లోకే సర్వప్రాణినికాయే, సర్వమావృత్య సర్వం వ్యాప్య, తిష్ఠతి స్థితిం లభతే, నచలతీత్యర్థః. ఉపాధిభూతపాణిపాదాదీంద్రియాభ్యారోపణాత్ జ్ఞేయ

సర్వ మావృత్య తిష్ఠతి. ౧౪. సర్వేంద్రియగుణాభాసం సర్వేంద్రియవిపర్జితమ్, అసక్తం సర్వభృచ్చైవ నిర్గుణం గుణభోక్తృచ. ౧౫. బహిరంతశ్చ భూతానా మ చరం చరమేవ చ, సూక్ష్మత్వా త్తదవిజ్ఞేయం దూరథం చాంతికే చ తత్. ౧౬.

స్య తద్వత్కాశంకా మాభూదిత్యేవమర్థః శ్లోకారంభః. ౧౪. సర్వేతి. సర్వేంద్రియ గుణాభాసం సర్వాణి చ తానీంద్రియాణి చ శ్రోత్రాదీని బుద్ధిద్రియఃశ్చేంద్రి యాభ్యాని అంతః కరణే చ బుద్ధిమనసీ జ్ఞేయోపాధిత్వస్య త్యుత్సాహిత్యే సర్వేంద్రియగ్రహణేన గృహ్యేతే, అపిచాంతఃకరణోపాధిద్వారేణైవ శ్రోత్రాదీనామప్య పాధిత్వ మిత్యంతఃకరణబహిష్కరణోపాధిభూతైః సర్వేంద్రియగుణై రభ్య వసాయసంకల్పశ్రవణవదనాదిభిరవభాసత ఇతి సర్వేంద్రియగుణాభాసం, సర్వేంద్రి యవ్యాపారై ర్వాప్యపుతమివ తత్ జ్ఞేయ మిత్యర్థః. “భాగ్యయతీవ వేరాయతీ వే”తి శ్రుతే. కస్తాత్పనః కారణాత్ న వ్యాపుతమేవేత్యత ఆహ— సర్వేంద్రియవిప ర్జితం సర్వరణరహితమి త్యర్థః. అతో న కరణవ్యాపారై ర్వాప్యపుతం తత్ జ్ఞేయం, యస్త్యయం మంత్రః. “అపాణిపాదోఽవనోగృహీతావశ్యత్యవతుః సశృ ణోత్సర్గ”౪౪త్యాదిః. సర్వేంద్రియోపాధిగుణానుగుణ్యజవనాదిశక్తిమత్ జ్ఞేయ మిత్యేవం ప్రదర్శనార్థః. న తు సాక్షాదేవ జవనాదిక్రియావత్త్వప్రదర్శనార్థః. అం ధో మణిమణిందదిత్యా దిమంత్రార్థవత్ తస్య మంత్రస్యార్థః. యస్తాత్సర్వకరణవ ర్జితం తత్ జ్ఞేయం, తస్మా దసక్తం సర్వ సంలేచనర్జితం, యద్యప్యేవం, తథాపి సర్వ భృచ్చైవ సదాస్థదం హి సర్వం స్వత్ర సద్భృత్యనుగమాత్ న హిమృగతృప్తి కాదయోఽపి నిరాస్పదా భవంతి, అతః, సర్వభృత్ సర్వం విభక్తితి స్యాత్, ఇదం చాన్యత్ జ్ఞేయస్య సత్త్వాధిగమద్వారం, నిర్గుణం గుణాః సత్త్వరజస్తమానీ తై ర్వివర్జితమపి సత్, గుణభోక్తృ చ, గుణానాం సత్త్వరజస్తమానాం శబ్దాదిద్వారేణ సుఖదుఃఖమోహకారేణ పరిణతానాం భోక్తృచోపలబ్ధతత్ జ్ఞేయమి త్యర్థః. ౧౫. కించ. బహిరితి. బహిస్త్యకృత్యంతం దేహమాత్మ త్వేన అవిద్యాశ్చ తమవేత్స్య తమేవావధిం కృత్వా బహి రుచ్యతే, తథా ప్రత్యగాన్యాన మవేత్స్య దేహమేవావధిం కృత్వాంత రుచ్యతే, బహి రంతశ్చేత్స్యక్తే మధ్యే అభావే ప్రాప్తే ఇద ముచ్యతే, అచరం చరమేవ చ, యచ్చరాచరం దేహభాసమపి తదేవ జ్ఞేయం, యథా రజ్జుసర్పాభాసః, యద్యచరం చరమేవ చ స్యాత్ వ్యవహారవిషయం, సర్వం జ్ఞేయం, కిమర్థ మిద మితి సర్వేంద్రియజ్ఞేయ మిత్యుచ్యతే, సత్యం సర్వాభా సం, తథాపి వ్యోమవ త్సూక్ష్మం, అత స్సూక్ష్మత్వాత్ స్వేన రూపేణ తత్ జ్ఞేయ మపి అవిజ్ఞేయం అవిదుషాం, విదుషాం త్వాత్తై వేదం సర్వ మిత్యాదిప్రమాణతో

అవిభక్తం చ భూతేషు విభక్తమివ చ స్థితమ్, భూతభర్తృవ తద్జ్ఞేయం గ్రసి
ష్ణు ప్రభవిష్ణు చ. ౧౭. జ్యోతిషామపి తజ్జ్యోతిష్తమసః పర ముచ్యతే, జ్ఞానం
జ్ఞేయం జ్ఞానగమ్యం హృది సర్వస్య విష్టితమ్. ౧౮. ఇతి ష్టేత్రం తథా జ్ఞానం జ్ఞే
యం చోక్తం సమాసతః, మద్భక్తవీరద్విజ్ఞాయ మద్భావాద్యోపపద్యతే. ౧౯.

నిత్య విజ్ఞాత మవిజ్ఞాతతయా, దూరస్థం చ వర్షసహస్రకోట్యాపి అవిదుషా మప్రా
ప్యత్వాత్, అంతికే చ తదాత్మత్వా ద్విదుషాం. ౧౬. కించ, అవిభక్తమితి. అవిభ
క్తం చ ప్రతిదేహం వ్యోమవ త్తదేకం, భూతేషు సర్వప్రాణేషు, విభక్తమివ చ
స్థితం దేహేష్యేవ హి విభావ్యమానత్వాత్, భూతభర్తృవ భూతాని విభర్తితి
తత్ జ్ఞేయం భూతభర్తృస్థితికాలే, ప్రభయకాలే చ గ్రసిష్ణు గ్రసనశీలం, ఉత్పత్తి
కాలే ప్రభవిష్ణు చ ప్రభవనశీలం, యథా రజ్యాదిసర్వాదే ర్నిత్యాః పుత్రస్య. ౧౭.
కించ, సర్వత్ర విద్యమానమపి సన్నీచలభ్యతే చేత్ జ్ఞేయం తమ స్పర్శి న కిం
తస్మి. జ్యోతిషామితి. జ్యోతిషా మాదిత్యాదీనామపి తత్ జ్ఞేయం జ్యోతిరాత్మ
చైతన్యం, జ్యోతిషేధాని హి దీప్యంతే “యే సూర్య స్తవతి తేజసేదః తస్య భానా
సర్వమిదం విభాతీ” త్యాదిమంత్రేభ్యః స్మృతేభ్యః, ఇహైవ, యదాదిత్యగతం తేజః
ఇత్యాదేభ్యః, తమసోఽజ్ఞానాదేః పరమసంస్పృచ్ఛముచ్యతే, జ్ఞానాదే ర్దుఃఖసంపాదన
బుద్ధ్యా ప్రాప్తావసాదస్య, విదుషాం తు ప్రతిషేధార్థమాహ—జ్ఞానమమానిత్వాది,
జ్ఞేయం, జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామీత్యాదిసోక్తం, జ్ఞానగమ్యం జ్ఞేయమేవ జ్ఞాతం
సత్ జ్ఞానఫలమితి జ్ఞానగమ్యముచ్యతే జ్ఞాయమానం తు జ్ఞేయం తదేతత్ప్రయమపి
హృది బుద్ధా సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య విష్టితం విశేషేణ స్థితం తత్రైవ హి తత్ప్రయం
విభావ్యతే. ౧౮. యథోక్తార్థోపసంహారార్థోఽయం శ్లోః ఆరభ్యతే. ఇతితి, ఇత్యేవం
ష్టేత్రం మహాభూతాదిభృత్యంతం, తథా జ్ఞానమమానిత్వాదితత్త్వజ్ఞానార్థదర్శన
పర్యంతం, జ్ఞేయం చ జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామీత్యాది అనాదిమదిత్యాదితమసః
పరముచ్యత ఇత్యేవమంతం, ఉక్తం, సమాసతః సుత్యేవతః. ఏతావా హి సర్వ
వేదార్థోగీతార్థశ్చోపసంహృత్వోక్తః అస్మిన్ సమ్యగ్దర్శనోఽధిక్రీయత ఇత్యుచ్యత్య
తే, మద్భక్తః మయి పరమేశ్వరే సర్వజ్ఞే పరమగురౌ వాసుదేవే సమర్పితసర్వా
త్తభావః యత్పశ్యతిశృణోతి స్మృతి వా సర్వమేవ భగవాన్ వాసుదేవ ఇత్యే
వం గ్రహవిష్టబుద్ధి ర్మద్భక్తస్య, ఏతద్యథోక్తం సమ్యగ్దర్శనం విజ్ఞాయ, మద్భా
వాయ మమ భావో మద్భావః పరమాత్మభావః తస్మై మద్భావాయ, ఉపపద్యతే,
మోక్షం గచ్ఛతి. ౧౯. తత్ర సక్తమేఽధ్యాయే ఈశ్వరస్య ద్వే ప్రకృతి ఉపన్యస్తే
పరా పరే ష్టేత్రశ్చేత్రజ్జలక్షణే, ఏతద్యోనిని భూతానితి చోక్తం ష్టేత్రశ్చేత్ర

ప్రకృతిం పురుషం చైవ విధ్యనాదీ ఉభావపి, వికారాంశ్చ గుణాంశ్చైవ విధి
ప్రకృతిసంభవాః. ౨౦. కార్యకరణకర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే, పురు

ష్టప్రకృతిద్వయయోనిత్వం కథం భూతానా మిత్యయమగ్ధోఽధునోచ్యతే. ప్రకృతి
మితి. ప్రకృతిం పురుషం చైవ ఈశ్వరస్యప్రకృతీ, తా ప్రకృతిపురుషే ఉభావస్య
నాదీ విధి, న విద్యతే అది ర్యయోస్తావనాదీ, నిత్యత్వాత్ ఈశ్వరస్య తత్ప్రకృ
త్యోరపి యుక్తం నిత్యత్వేన భవితుం, ప్రకృతిద్వయమత్వమేవ హీశ్వరత్వం,
యాభ్యాం ప్రకృతిభ్యాం ఈశ్వరో జగదుత్పత్తిస్థితిప్రళయహేతుః. తే అనాదీ
సత్యో సంసారకారణే, న అదీ అనాదీ ఇతి తత్పురుషసమాసం చ కేచిద్వర్ణయంతి,
తేన కిలేశ్వరస్య కారణత్వం సిద్ధ్యతి, యది పునః ప్రకృతిపురుషావేవ నిత్యో
స్యాతాం తత్కృత మేవ జగత్, నేశ్వరస్య జగతః కర్తృత్వమితి. తద
సత్, ప్రాకృప్రకృతిపురుషయో రుత్పత్తే రీతితవ్యాఖ్యానా దీశ్వరస్యానీశ్వరత్వ
ప్రసంగాత్ సంసారస్య చ నిర్నిమిత్తత్వే అనిర్దోక్షప్రసంగాచ్చాస్తానధ్యక్షప్రసం
గాత్ బంధమోక్షాభావప్రసంగాచ్చ నిత్యత్వే పున రీశ్వరప్రకృత్యో స్వర్వ
మేత దుషపన్నం భవేత్, కథం వికారాంశ్చ బుద్ధ్యాదిదేహావర్యంతా
గుణాంశ్చ సుఖదుఃఖమోహప్రత్యయాకారపరిణతాః గుణాంశ్చ వక్ష్యమాణా
న్విధి విజానీహి, ప్రకృతిసంభవాః, ప్రకృతి రీశ్వరస్య వికార కారణశ్చైస్త్రిగు
ణాత్రికా మాయా సా సంభవో యేషాం వికారాణాం గుణానాం చతా
వికారాః గుణాంశ్చైవ విధి ప్రకృతిసంభవాః ప్రకృతి పరిణతాః. ౨౦.
కే పునస్తే వికారా గుణాశ్చ ప్రకృతిసంభవా ఇత్యాహ.- కార్యేతి. కార్యకరణ
కర్తృత్వే కార్యం శరీరం కరణాని. చ తత్థాని త్రయోదశ దేహారంభకాః
భూతాని పంచ విషయాశ్చ ప్రకృతిసంభవాః వికారాః పూర్వోక్తాః ఇహ కార్య
గ్రహణేన గృహ్యంతే గుణాశ్చ ప్రకృతిసంభవాః సుఖదుఃఖమోహాత్మకాః, కరణా
శ్రయత్వాత్ కరణగ్రహణేన గృహ్యంతే, తేషాం కార్యకరణానాం కర్తృత్వ
ముత్పాదకత్వం యత్ తత్కార్యకరణకర్తృత్వ, తస్మిన్కార్యకరణకర్తృత్వే
హేతుః కారణం ఆరంభకత్వేన ప్రకృతి రుచ్యతే, ఏవం కార్యకరణకర్తృత్వేన
సంసారస్య కారణం ప్రకృతిః, కార్యకారణకర్తృత్వ ఇత్యేతస్మిన్నపి సాచే కార్యం
యత్ యస్య పరిణామః తత్తస్య కార్యం వికారః వికారికారణం తయోర్వికారవికా
రిణోః కార్యకారణయోః కర్తృత్వ ఇతి తానేన కార్యకరణాన్యవ్యంతే, అథవా
షోడశ వికారాః కార్యం సప్తప్రకృతివికృతయః కారణం తేషాం కర్తృత్వే హేతుః
ప్రకృతిరుచ్యతే, ఆరంభకత్వేనైవ పురుషశ్చ సంసారస్య కారణం యథా స్యా

ష సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతు రుచ్యతే. ౨౧. పురుషః ప్రకృతిస్థో హి భుజ్జీ క్తే ప్రకృతిజా గుణాః, కారణం గుణసంగోఽస్య సదసద్యోనిజన్మసు. త్రిదుచ్యతే, పురుషో జీవః తేత్రజ్ఞో భోక్తృత్వే పర్యాయః సుఖదుఃఖానాం భోగ్యానాం భోక్తృత్వే ఉచలబృత్తే హేతు రుచ్యతే, ౨౨. పురుషో రసేన కార్యకరణ కర్తృత్వేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వేన చ ప్రకృతిపురుషయో స్సంసారకారణత్వ ముచ్యత ఇతి అత్రోచ్యతే, కార్యకరణసుఖదుఃఖరూపేణ హేతుఫలాత్మనా ప్రకృతేః పరిణామాభావే పురుషస్య చ చేతనస్యాసతి తదుపలబృత్తే కుతః సంసారస్యాత్, యదా పునః కార్యకరణసుఖదుఃఖరూపేణ హేతుఫలాత్మనా పరిణతయా ప్రకృత్యా భోగ్యయా పురుషస్య తద్విపరీతస్య భోక్తృత్వేనావిద్యారూపః సంయోగః స్యాత్తదా సంసారస్వాదిత్యతో యత్ప్రకృతిపురుషయోః కార్యకరణ కర్తృత్వేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వేన చ సంసారకారణత్వ ముక్తం, తద్యుక్తముక్తం, కః పురుషయం సంసారో నామ? సుఖదుఃఖసంభోగః సంసారః పురుషస్య చ సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వేన సంసారిత్వ మిత్యుక్తమ్. ౨౩. యత్పురుషస్య సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వేన సంసారిత్వమిత్యుక్తం తస్య తత్త్విం నిమిత్త మిత్యుచ్యతే. పురుష ఇతి. పురుషో భోక్తా, ప్రకృతిస్థః ప్రకృతావనిద్యాలక్షణాయాం స్థితః ప్రకృతిస్థః, ప్రకృతి మాతృత్వేన గత ఇత్యేతత్, హి యస్తాత్, తస్మాద్భుజ్జీ క్తే ఉచలభత ఇత్యర్థః, ప్రకృతిజా ప్రకృతితో జాతాః సుఖదుఃఖమోహకారాభివ్యక్తాః గుణాః, సుఖ దుఃఖ మూఢః పండితోఽవా మిత్యేవం సత్యా మవ్యవిద్యా యాం సుఖదుఃఖమోహేషు గుణేషు భుజ్యమానేషు యస్సంగః ఆత్మభావః సః ప్రధానం కారణ మస్య పురుషస్య జన్మనః, “స యథా కామీ భవతి తత్క్రతు ర్భవతీ” త్యాదిశ్రుతేః, తదేతదావా—కారణం హేతుః, గుణసంగః గుణేషు సంగః అస్య పురుషస్య భోక్తుః, సదసద్యోనిజన్మసు, సచ్చాసచ్చ సదసతీ తయో ర్యోనయః సదసద్యోనయోతాసు సదసద్యోనిషు జన్మాని సదద్యోని జన్మాని తేషు సదసద్యోని జన్మసువిషయభూతేషు, కారణంగుణసంగః, అథవా సదసద్యోనిజన్మస్య సంగః స్యకారణంగుణసంగఇతిసంసారపదమధ్యాహార్యం, సదసద్యోనిజన్మసు గుణసంగః అస్యసంసారస్య కారణ మిత్యర్థః, సద్యోనయో దేవాదియోనయః అసద్యోనయః పశ్వాదియోనయః, సదసద్యోనిజన్మసు గుణసంగ స్సంసారస్య కారణ మితి, సామర్థ్యాత్ సదసద్యోనయోఽపి మనుష్యయోనయః అవిరుద్ధా ర్థవ్యవస్థాః ఏతదుక్తం భవతి, ప్రకృతిస్థత్వ మవిద్యాగుణేషు చ సంగః కామః సంసారస్య కారణ మితి, తచ్చ పరిపక్షనాయోచ్యతే, అస్య చ నివృత్తికారణం జ్ఞానం సచైరాగ్రసన్నానీ

౨౨. ఉపద్రష్టానుమంతా చ భర్తా భోక్తా మహేశ్వరః, పరమాత్మేతి చాప్యస్మి
 దేహేఽస్మి పురుషః పరః. ౨౩. యవనం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణైస్స
 గీతాశాస్త్రే ప్రసిద్ధం తచ్చ జ్ఞానం పుకస్తాదుపన్యస్తం తేత్ర తేత్రజ్ఞవిషయం యద్
 జ్ఞాత్వా మృతమశ్నుత ఇత్యుక్తం చాన్యబోహేన తద్ధర్మాధ్యారోపణేన చ
 తస్మైన పునః సాక్షాన్నిర్దేశః క్రియతే. ౨౪. ఉపద్రష్టేతి. ఉపద్రష్టా సమీపస్థస్య
 ద్రష్టా, స్వయం మవ్యాపృతః, యథా ఋత్విగ్యజమానేషు యజ్ఞకర్తవ్యాపుతేషు తట
 స్థోఽన్యో అవ్యాపృతః యజ్ఞవిద్యాకుశలఋత్విగ్యజమానవ్యాపారగుణబోహణా
 మీక్షితా, తద్వత్కార్యకరణవ్యాపారేషు అవ్యాపృతోఽన్యస్తద్విలక్షణః తేహం
 కార్యకరణానాం సవ్యాపారాణాం సామీప్యేన ద్రష్టౌపద్రష్టా, అథవా, దేహచ
 తుర్చనోబుద్ధ్యాత్మానో ద్రష్టారః తేహం బాహ్యో ద్రష్టా దేహాంతరభాగం తరతమ
 శ్చప్రత్యక్షమీవ ఆత్మా ద్రష్టా యతః పరోంతరతమో నాస్తి ద్రష్టా సోఽతిశయసా
 మీప్యేన ద్రష్టృత్వాదుపద్రష్టా స్యాత్ యజ్ఞోపద్రష్టృవద్వా సర్వవిషయీకర
 ణాత్ ఉపద్రష్టా, అనుమంతా చ అనుమీదన మనుమనసం కుర్వత్సు తత్త్రియాసు
 పరితోషః తత్కర్తౌనుమంతా చ, అథవా, అనుమంతా కార్యకరణప్రవృత్తిషు
 స్వయమప్రవృత్తోఽపి ప్రవృత్తిషు తదనుకూలౌవిభావ్యతే తేనానుమంతా, అథవా,
 ప్రవృత్త్యా స్వవ్యాపారేషు తత్సాక్షిభూతః కదాచిదపి న నివారయతీత్యనుమం
 తా, భర్తా భరణం నామ దేహేంద్రియమనోబుద్ధీనాం సంహతానాం చైతన్యా
 త్తనా పారమార్థ్యేన నిమిత్తసూతేన చైతన్యాభాసానాం యత్స్వరూపభారణం
 తచ్చైతన్యాత్కృతమేవేతి భర్తాత్వోచ్యతే, భోక్తా అగ్న్యైష్టమన్నిత్యచైతన్యస్వరూ
 పేణ బుద్ధేస్సుఖదుఃఖమోహాత్మకాః ప్రత్యయాః సర్వవిషయవిషయాశ్చైతన్యాత్
 గ్రస్తా ఇవ జాయామానా విభక్తా విభావ్యంత ఇతి భోక్తాత్వోచ్యతే, మహేశ్వర
 స్సర్వాత్తత్వా త్వేతంత్రత్వాచ్చ మహంశ్చాసావీశ్వరత్వేతి మహేశ్వరః, పర
 మాత్మా దేహాదీనా మవ్యక్తాంతానాం ప్రత్యగాత్మత్వేన కల్పితానాం అవిద్యయా
 పరమ ఉపద్రష్టృత్వాదిలక్షణ ఆత్మేతి పరమాత్మా సోఽతః పరమాత్మేత్యనేన శబ్దేన
 చాప్యుక్తః కథితః శ్రుతా, శ్వాసా, దేహేఽస్మి పురుషః పరో వ్యక్తాత్, ఉత్తమః
 పురుష స్తస్యః పరమాత్మేత్యుదాహృత ఇతి యో వక్యమూఢః, తేత్రజ్ఞం చాపి
 మాంః ద్ధీత్యుపన్యస్తో వ్యాఖ్యేయోపసంహృతశ్చ ౨౩. తమేనం యథోక్తలక్షణ
 మాత్మానమ్. యథితి. యవనం యథోక్తేన ప్రకారేణ వేత్తి పురుషం సాక్షా దాత్మ
 భావేన అయ మహ మస్మీతి, ప్రకృతిం యథోక్తానువిద్యాదిలక్షణం, గుణైః స్వవి
 కారై స్సహ నివర్తితా మభావమాపాదితాం విద్యయా, సర్వథా సర్వప్రకారేణ

వా, సర్వథా వర్తమానోఽపి న స భూయోఽభిజాయతే. ౨౪. ధ్యానేనాత్మని
 వర్తమానోఽపి, అపిశబ్దాత్కిము వక్తవ్యం ఏహి తేన మూర్ధేణ విద్యమానో ముక్తిం
 యాస్యతీతి, న సభూయః పునః పతితేఽస్మిన్ విద్యచ్ఛరీరే దేహంతరాయనాభిజాయ
 తే నోత్పద్యతే దేహంతరం స గృహ్యతీత్యర్థః, నను యద్యపి జ్ఞానోత్పత్త్యంతరం
 పునర్జన్మాభావ ఉక్తః తథాపి ప్రాక్జ్ఞానోత్పత్తేఃకృతానాంకర్తణం ఉత్తరకాలభా
 వినాంచయానిచాతిత్రాతానేక జన్మకృతాని లేహంచ ఫలమువత్పావాళోనయుక్త
 ఇతి, స్యుష్ప్రీణి జన్మాని కృతవిప్రణాశో న యుక్త ఇతి, యథా ఫలే ప్రవృత్తానాం
 ఆరబ్ధజన్మానాం కర్తణం న చ కర్తణం. విశేషోఽవగమ్యతే తస్మాత్ త్రిప్రకారా
 న్యసి కర్తాణి త్రిణి జన్మాన్యారభేర సమాతాని వా సర్వాణి ఏకం జన్మారభేర
 న్నితి అప్యథా కృతవిప్రణాశే సర్వత్రానాశ్వాప్రపంచః కాప్రాసర్థ్యం చ
 స్వాత్ ఇత్యత ఇద మయుక్త ముక్తం న స భూయోఽభిజాయత ఇతిచేష్ఠ. శ్రు.
 “క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే, బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి,
 తస్య తావదేవ చిరమిషీ కాతూలవత్సర్వాణి కర్తాణి ప్రయామంత” ఇత్యాదిశ్రుతిశ
 లేభ్యః, ఇహాపి చోక్తః యథైహాంసీత్యాదినా సర్వకర్మదాహః వక్ష్యతి చ ఉపప
 త్తేశ్చ అవిద్యాకామక్లేశబీజనిమిత్తాని హి కర్తాణి జన్మాంతరాంకుర మారభంతే,
 ఇహాపి చ సాహంకారాభిసంధీని కర్తాణి ఫలారంభకాణి నేతరాణితి తత్ర తత్ర
 భగవతోక్తమ్. శ్లో. “బీజాస్యస్మ్యుపదద్ధాని న రోహంతి యథా పునః, జ్ఞానదన్తై
 స్తథా క్లేశైః నాత్మా సంపద్యతే పునః” ఇతి చ, అస్తు తావత్ జ్ఞానోత్పత్తేయత్తరకా
 లకృతానాం కర్తణం జ్ఞానేనైవ దాహః జ్ఞానసమాభావిత్వాత్, నత్విహ జన్మ
 నిజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాకృతానాం కర్తణామతీతానేకజన్మకృతానాం చ దాహో
 యుక్తః న సర్వకర్తాణితి విశేషణాత్ జ్ఞానోత్తరకాలభావినామేవ సర్వకర్తాణితి
 చేష్ఠ, సర్వశబ్దస్యాసంకోచకారణానుపపత్తేః, యత్నాత్తం యథా వర్తమానజన్మారం
 భకాణి కర్తాణి న క్షీయంతే ఫలదానాయ ప్రవృత్తాని సత్యసి జ్ఞానే తథా అనా
 రబ్ధఫలనామసి కర్తణం క్షయో న యుక్త ఇతి, తదనన్తే, కథం, లేహం ముక్తే
 ఘన త్ప్రవృత్తిఫలత్వాత్, యథా పూర్వం లక్ష్యవేధాయ ముక్త ఇహుర్ధనుషో
 లక్ష్యవేధోత్తరకాల మప్యార్బవేగక్షయోత్ పతనేనైవ నివర్తతే, ఏవం శరీరారం
 భకం కర్త శరీరస్థితిప్రయోజనే నివృత్తేః ఆసంస్కారవేగక్షయోత్ పూర్వజ్ఞానసం
 స్కృతేనాంతఃకరణేన పూర్వస త్ప్రవర్తన ఏవ, సదవేషః ప్రవృత్తినిమిత్తానారబ్ధ
 వేగ స్త్వముక్తో ధనుషి ప్రయోగోఽపి ఉపసంహ్రీయతే, తథా నారబ్ధఫలాని కర్తాణి
 స్వాశ్రయస్థాన్యేన తత్త్వజ్ఞానేన నిర్బీజీయంత ఇతి పతితేఽస్మిన్ విద్యచ్ఛరీరేన

కశ్యపః కేచిదాత్మాన మాత్మనా, అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన కర్మయోగేన చాప
రే. ౨౫. అన్యే త్వేన మజానంతః శ్రుత్వాన్యేభ్య ఉపాసతే, తేఽపి చాతితరంత్యేన
మృత్యుం శ్రుతిపరాయణాః, ౨౬. యావత్సంజాయతే కించిత్సత్త్వం స్థావరజం

సభూయోఽభిజాయత ఇతి యుక్తమేవ ఉక్తమితి సిద్ధమ్. ౨౭. అత్రాత్మదర్శనే బహువ
ఉపాయవికల్పా ఇమే ధ్యానాదయ ఉచ్యంతే. ధ్యానేనేతే. ధ్యానేన ధ్యానం నామ
శబ్దాదిభ్యో విషయేభ్యః శ్రోత్రాదీని కరణాని మనస్సుపసంపృత్య మనశ్చ ప్రత్యక్షే
తయితరి ఏకాగ్రతయా యచ్చింతనం తద్ధ్యానం, తథా ధ్యాయతీవ బహుధ్యాయతీ
పృథివీ ధ్యాయంతీవ పర్యతాః ఇత్యుపమోపాదానాత్ తైలధారావత్ సంతతావి
చ్చిన్న ప్రత్యయోధ్యానం, తేన ధ్యానేనాత్మని బుద్ధాపశ్యంత్యాత్మానం ప్రత్యక్షే
తనమాత్మనా స్వేనైవ ప్రత్యక్షేతనేన, ధ్యానసంస్కృతాంతఃకరణాః కేచిద్వ్యోగినః,
అన్యే సాంఖ్యేన యోగేన, సాంఖ్యం నామ ఇమే సత్త్వరజస్తమాంసి గుణాః
తద్వ్యాపారసాక్షిభూతో నిత్యో గుణవిలక్షణః ఆత్మేతి చింతనం ఏష సాంఖ్యో
యోగః తేన, పశ్యంత్యాత్మాన మాత్మనేత్యనువర్తతే, కర్మయోగేన కర్మేన యోగః
ఈశ్వరార్పణబుద్ధ్యానుష్ఠీయమానో యోగార్థత్వాత్ యోగ ఉచ్యతే గుణత
స్तेన సత్త్వకుద్ధిజ్ఞానోత్పత్తిద్వారేణ చాపరే. ౨౮. అన్యేత్వీతి. అన్యే త్వేతేషు
వికల్పేషు అన్యతమేవాపేక్షం యథోక్త మాత్మాన మజానంతోఽన్యేభ్య ఆచా
ర్యేభ్యః శ్రుత్వా ఇద మేవ చింతయే త్యుక్తా ఉపాసతే శ్రద్ధాధానా స్ఫుంత క్రింత
యంతి, తేఽపి చాతితరంత్యేన అతిక్రామంత్యేన, మృత్యుం మృత్యుయుక్తం సంసార
మిత్యేతత్, శ్రుతిపరాయణాః శ్రుతిః శ్రవణం పఠమయనం గమనం మోక్షమార్గ
ప్రవృత్తైః పఠం సాధనం యేహం తే శ్రుతిపరాయణాః, కేవలం పరోపదేశప్రచూ
ణకాః స్వయం వివేకహీతా ఇత్యభిప్రాయః, కిము వక్తవ్యం ప్రమాణంప్రతి
స్వతంత్రా వివేకినో మృత్యునుతిక్రామంతీత్యత్ర. ౨౯. తేత్రజ్ఞం చాపి మాం
విద్ధితి తేత్రజ్ఞశ్చైకత్వవిషయం జ్ఞానం మోక్షసాధనం యద్జ్ఞాత్వా మృత
మశ్నుత ఇత్యుక్తం, తత్కన్యా దేవో రితి తద్దేకుప్రదర్శనార్థం శ్లోక ఆరభ్యతే
యన్తాత్. యావదితి. యావత్ యత్కించిత్యంజాయతే సముత్పన్నతే, సత్త్వం
వస్తు, కిం వికేషేణేత్యాహ, స్థావరజంగమం స్థావరం చ జంగమం చ, తేత్రతేత్రజ్ఞ
సంయోగా త్తజ్ఞాయత ఇత్యేనం విద్ధి విజానీహి, హే భరతర్షభ, ః పున రయం
తేత్రతేత్రజ్ఞయో స్సంయోగోఽభివ్రేతః, న తావద్రక్వేన ఘటస్యావయవసంక్లే
షద్వారకసంబంధవిశేష స్సంయోగః తేత్రేణ తేత్రజ్ఞస్య సంభవతి, ఆకాశవ
స్మిరవయవత్వాత్, నాపి సమవాయులక్షణః, తేత్రతేత్రజ్ఞయో రితరేతరకార్య

గమమ్, తేత్రతేత్రజ్ఞసంయోగా తద్విద్ధి భరతర్షభ. ౨౭. సమం సర్వేషు భూ
లేషు తిష్ఠంతం పరమేశ్వరమ్, వినశ్య త్వవినశ్యంతం యః పశ్యతి స పశ్యతి.

కారణభావానభ్యుపగమాదితి, ఉచ్యతే తేత్రతేత్రజ్ఞయో ర్విషయవిషయిణో
ర్భిన్నస్వభావయో రితరేతరతద్ధర్మాభ్యాసలక్షణః తేత్రతేత్రజ్ఞస్వరూపవివేకాభా
వనిబంధనో రజ్ఞశ్చ క్షికాదీనాం తద్వివేకవిజ్ఞానాభావా దధ్యాయోపితసర్వరజతాది
సంయోగవత్ సోఽయ మధ్యాసరూపః తేత్రతేత్రజ్ఞసంయోగో మిథ్యాజ్ఞాన
లక్షణో యథాశాస్త్రం తేత్రతేత్రజ్ఞలక్షణభేదపరిజ్ఞానపూర్వకం ప్రాగ్భృతరూ
పాత్ తేత్రా న్దుంజాదివేషికాం యథోక్తలక్షణం తేత్రజ్ఞం ప్రవిభజ్యమానం న
స త్తన్నాసదుచ్యతేత్యనేన నిరస్తసర్వోపాధివిశేషం జ్ఞేయం బ్రహ్మస్వరూపేణ యః
పశ్యతితేత్రంచ మాయానిర్మితవాస్తవిత్వాదివత్ స్వప్నదృష్టవస్తువత్ గంధర్వ
నగరాదివత్ ఆసదేవ సదివావభాసత ఇత్యేవం నిశ్చితవిజ్ఞానో యః తస్య యథోక్త
సమ్యగ్దర్శనవిరోధాదపగచ్ఛతి మిథ్యాజ్ఞానం తస్య జన్మహేతో రపగమాత్ య
ఏవం వేత్తి పురుషం ప్రకృతిం చ గుణై స్సహేత్యనేన విద్వాన్ భూయో న జా
యత ఇతి యదుక్తం తదుపపన్నముక్తం న స భూయోఽభిజాయత ఇతి సమ్యగ్దర్శన
ఫలమవిద్యాదిసంసారబీజనివృత్తిద్వారేణ జన్మాభావ ఉక్తః జన్మకారణం చావిద్యా
నిమిత్తకః తేత్రతేత్రజ్ఞసంయోగ ఉక్తః. ౨౭. అత స్తస్యా ఆవిద్యాయా నివ
ర్తకం సమ్యగ్దర్శన ముక్తమపి పునః శబ్దాంతరేణోచ్యతే సమం సర్వేషుత్వాదినా.
సమమితి, సమం నిర్విశేషం, తిష్ఠంతం స్థితిం కుర్వంతం, క్వ, సర్వేషు సమస్తేషు,
భూలేషు బ్రహ్మడిషు స్థావరాంతేషు ప్రాణిషు, కం పరమేశ్వరం దేహేంద్రియమ
నోబుద్ధ్యవ్యక్తత్వన ఆపేక్ష్య పరమశ్చాసావీశ్వరశ్చేశనశీలశ్చేతి పరమేశ్వరస్తం,
సర్వేషు భూలేషు సమం తిష్ఠంతం, తాని విశిష్టే. వినశ్యత్స్వితీ, తం చ పరమేశ్వ
రం అవినశ్యంత మితి భూతానాం పరమేశ్వరస్య చ అత్యంతచైలక్షణ్యప్రదర్శనా
ర్థం, కథం సర్వేషాం హి భావవికారాణాం జనిలక్షణో భావవికారో మూలం చ
జన్తోత్తరకాలభావినోఽస్యే సర్వే భావవికారా వినాశాంతాః వినాశాత్పరోన కశ్చి
దస్తి భావవికారః భావాభావాత్ సతి హి ధర్మణి ధర్మాభవంతి అతోఽంత్యభావ
వికారాభావోపాదానేన తత్పూర్వభావిన స్సర్వే భావవికారాః ప్రతిష్ఠిద్ధా భవం
తి, సహతత్కార్యైః. తస్మాత్సర్వభూతైరైవలక్షణ్య మత్యంతమేవ. పరమేశ్వరస్య
సిద్ధం, నిర్విశేషత్వ మేకత్వం చ, య ఏవం యథోక్తం పరమేశ్వరం పశ్యతి స పశ్య
తీతి. నను సర్వలోకః పశ్యతి కింవిశేషజేనేతి, సత్యం పశ్యతి, కింతు విపరీతం పశ్యతి,
అతో విశిష్టే, సవవ పశ్యతీతి, యథా తిమిరదృష్టి రనేకచంద్రం పశ్యతి త మనే

౨౮. సమం పశ్యన్ హి సర్వత్ర సమవస్థిత మ్మిత్యర్థమ్, సహినస్త్యర్థ నాత్మానం తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౨౯. ప్రకృత్యైవ చ కర్మాణి శ్రీయమాణాని సర్వ శః, యఃపశ్యతితద్భూతానమకర్తారంసపశ్యతి. ౩౦. యథాభూత పృథగ్భావమేకస్థ

శ్చ ఏకచంద్రదర్శి విశిష్యతే సవ సశ్యతీతి, తథేవాపి ఏక మవిభక్తం యథోక్త మాత్మానం యః పశ్యతి స విభక్తానేకాత్మవిపరీతసన్నిభోఽపి విశిష్యతే, సవ సశ్య తీతి ఇతరే పశ్యంతోఽపి స పశ్యంతి, విపరీతదర్శిత్యాత్, అనేకచంద్రదర్శివదిత్యర్థః. ౨౮. యథోక్తస్య సమ్యగర్థసస్య ఫలవచనేన స్తుతిః కర్తవ్యేతి శ్లోక ఆరభ్యతే సమ మితి. సమం పశ్యన్ ఉపలభమానః. హి యస్మాత్, సర్వత్ర సర్వేషు భూతేషు, సమవస్థితం తుల్యతయావస్థిత మ్మిత్యర్థం ఆతీతానంతరశ్లోకోక్తలక్షణ మిత్యర్థః. సమం పశ్యన్, కిం న హినస్తి హింసాం న కరోతి, అత్తనా స్వేనైవ స్వమాత్మానం, తత స్తదహింసనాత్, యాతి పరాం ప్రకృష్టాం గతిం మోక్షాభ్యాం, నను నకశ్చి త్ప్రాణి స్వయం స్వమాత్మానం హినస్తి, కథ ముచ్యతే అప్రాప్తం న హినస్తితి, యథా న పృథివ్యామగ్నిశ్చేతన్యో నాంతరిక్షే సదిహిత్యాదిన్ద్రవిదోః. అజ్ఞానా మాత్మతీరస్పృహణోపపత్తేః సర్వోపన్యాజ్ఞోఽశ్యంతప్రసిద్ధం సాక్షాదపరోక్షమాత్మానం తీరస్పృశ్య అనాత్మాన మాత్మత్వేన పరిగృహ్య తమపి ధర్మధర్మో కృత్వోపాత్త మాత్మానం హత్యాన్య మాత్మాన ముపాదత్తే నవం, తమపి హత్యాన్య మేత్యేవ ముపాత్తముపాత్తమాత్మానం హంతీత్యాత్మహా సర్వోజ్ఞః యస్తు పరమాత్మాత్మా అసావపి సర్వదా అవిద్యయా హత ఏవ విద్యయానఫలాభావాదితి సర్వే ఆత్మహన ఏవ అవిద్వాంసః. యస్త్వితరో యథోక్తాన్తదర్శి స ఉభయభాషాత్తనాత్మానం సహినస్తి న హంతి, తతో యాతి పరాం గతిం, యథోక్తఫలం తస్య భవతీత్యర్థః. ౨౯ సర్వభూతస్థ మిత్యం సమం పశ్యన్నహినస్తి అత్తనాత్మాన మిత్యుక్తం తదను పపన్నంసన్యగుణకర్తవైలక్షణ్యభేదభిన్నేషాత్తస్యేత్యేతదాశంక్యాహ—ప్రకృత్యేతి. ప్రకృత్యా ప్రకృతిర్భగవతో మాయా త్రిగుణాత్మికా, “మాయాం తు ప్రకృతిం విద్యాది”తిమంత్రవల్గత్, తయా ప్రకృత్యైవ, నాన్యేన, మహదాదికార్యకరణా కారపరిణతయా కర్మాణి వాఙ్మనఃకాయారభ్యాణి, శ్రీయమాణాని నిర్వర్త్యమా నాని, సర్వశః సర్వప్రకారైః. యః పశ్యతి ఉపలభతే, తదాత్మానం తేత్రజ్ఞమక ర్తారం సర్వోపాధివివర్జితం స పశ్యతి, పరమాత్మదర్శిభ్యశ్చిప్రాయః. నిర్గుణస్వాక ర్మస్మిన్విశేషస్యాకాశస్వేన భేదప్రమాణానుకూలతే రిశ్యత్థః ౩౦. పునరపి తదేవ సమ్యగ్భావం శబ్దాంతరేణ ప్రకంప్యతే. యదేతి. యదా యస్మిన్కాలే, భూతపు థగ్భావం భూతానాం పృథగ్భావం పృథక్త్వం, ఏకస్థమేకస్థిన్నాత్మని స్థిత మేకస్థం,

మనుషశ్యతి, తతఏవ చ విస్తారం బ్రహ్మ సంపద్యతే తదా. 30. అనాదిత్వా నిర్గుణత్వా త్వరమాత్మాఽయమవ్యయః, శరీరస్థోఽపి కౌంటేయ న కరోతి న లిప్యతే. 31. యథా సర్వగతం సౌత్వాన్ దాకాశం నోఽలిప్యతే, సర్వప్రావస్థితో దేహే తథాత్మానోఽలిప్యతే. 33. యథా ప్రకాశయత్యేకః కృత్స్నం లోక మిమం రవిః

అనుషశ్యతి శాస్త్రాచార్యోఽదేశమనుసృత్య ఆత్మాసం ప్రత్యక్షత్యేన పశ్యతి. శ్రు. “ఆత్మైవేదం సర్వ మి”తి, తతఏవ చ తత్త్వాదేవ చ, విస్తారం ఉత్పత్తివికాసం శ్రు. “ఆత్మ నః ప్రాణ ఆత్మనో మన ఆత్మన ఆకాశ ఆత్మతః స్వర ఆత్మతస్తేజ ఆత్మత ఆప ఆత్మతః ఆవిర్భావతిరోభావావాత్మతోఽన్నమి”త్యేవ మాదిప్రకారై ర్విస్తారం యదాపశ్యతి, బ్రహ్మ సంపద్యతే బ్రహ్మైవ భవతి, తథా తస్మిన్ కాల ఇత్యర్థః. 30. ఏకస్యా త్వనః సర్వదేహాత్మత్వే తద్దోషసంబంధే ప్రాప్త ఇద ముచ్యతే. అనాదిత్వాదితి. అనాదిత్వాత్ అనాదే ర్భావోఽనాదిత్వం ఆదిః కారణం తద్యస్య నాస్తి స అనాదిః యద్ది ఆదిమత్ తత్ స్వేనాత్మనావ్యేతి అయం తు అనాదిత్వాత్ నిరవయవ ఇతి కృత్వా న వ్యేతి, తథా నిర్గుణత్వాత్ సగుణోహి గుణవ్యయాద్వ్యేతి అయంతు నిర్గుణత్వాచ్చ న వ్యేతీతి, పరమాత్మాయ మవ్యయః నాస్య వ్యయో విద్యతే ఇతి అవ్యయః యత ఏవం, శరీరస్థోఽపి శరీరేష్వాత్మన ఉపలబ్ధి ర్భవతీతి శరీరస్థ ఉచ్యతే తథాపి, న కరోతి కర్త, తదకరణాదేవ తత్ఫలేన న లిప్యతే, యోహి కర్తా సకర్త ఫలే న లిప్యతే, అయం త్వకర్తా అతో న లిప్యత ఇత్యర్థః. 31. పునర్దేహేషు కరోతి లిప్యతే చ, యది తావదవ్యయః పరమాత్మనో దేహీ, కరోతి లిప్యతే చ, తత ఇద మనుషవన్న ముక్తం తేత్రజ్ఞేనైకత్వం, తేత్రజ్ఞం చాపి మాం విద్ధిత్యాదినా, అథ నాస్తీశ్వరాదనోఽదేహీతి, 32. కరోతి లిప్యతే చేతి వాచ్యం పరో నాస్తీతి సర్వథా దుర్విజ్ఞేయం దుర్వాచ్యం చేతి భగవతోఽక్త మాపనిషదం దర్శనం పరిత్యక్తం వైశేషికై సాంఖ్యై ర్వైతబౌద్ధైశ్చ, తస్మాదయం పరిహారో భగవతా స్వేనైవోక్తః. స్యభావస్తు ప్రపరత ఇతి, ఆవిద్యానూత్రస్యభావో హి కరోతి లిప్యతే చేతి వ్యవహారో భవతి, న తు పరమార్థత ఏవ తస్మిన్పరమాత్మని తద స్తి, అతఏవై తస్మిన్ పరమార్థసాంఖ్యదర్శనే స్థితానాం జ్ఞాననిష్ఠానాం పరమహంసపరివ్రాజకానాం తిరస్కృతావిద్యా వ్యవహారాణాం కర్తాధికారో నాస్తీతి తత్ర తత్ర దర్శితం భగవతా. 33. కింవ యథేతి. యథా సర్వగతం సర్వవ్యాపి, సౌత్వాన్ సూక్ష్మభావాత్ ఆకాశం నోఽలిప్యతే న సంబధ్యతే, సర్వప్రావస్థితో దేహే తథాత్మా నోఽలిప్యతే. 33. కింవ. యథేతి. యథా ప్రకాశయతి అవభాసయత్యేకః కృత్స్నం లోక మిమం రవిః ఆదిత్యః.

క్షేత్రం క్షేత్రీ తథా కృత్స్నం ప్రకాశయతి భారత. 38. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో రేవ మంతరం జ్ఞానచక్షుషా, భూతప్రకృతిమోక్షం చ యే విదుర్యాంతి తే పరమ్. 39.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవిభాగయోగో నామ సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—పరంధూయః ప్రవత్యోమి జ్ఞానానాంజ్ఞానముత్తమమ్,

తథా అవ్యక్తాదిస్థావరాంతం మహాభూతాదిభృత్యంతం క్షేత్రం ఏకస్య ప్రకాశయతి, తథా ఏకః క్షేత్రీ పరమాత్మేశ్వరః. రవిదృష్టాంతోఽత్ర ఆత్మన ఉభయథాపి భవతి రవివ త్వర్యక్షేత్రేష్యేక ఆత్మాఽవలేపకశ్చేతి. 38. సమస్తాధ్యాయార్థోపసంహారార్థశ్లోకః. క్షేత్రేతి. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్యథావ్యాఖ్యాతయోరేవం యథా దర్శితప్రకారేణ ఆంతరం ఇతరేతరవైలక్షణ్యవిశేషం జ్ఞానచక్షుషా శాస్త్రాచార్య ప్రసాదోపదేశజనితాత్మప్రత్యాయికం జ్ఞానం చక్షుః తేన జ్ఞానచక్షుషా భూతప్రకృతిమోక్షం చ భూతానాం ప్రకృతి రవిద్యా లక్షణావ్యక్తాఖ్యా తస్యాః భూతప్రకృతేః మోక్షం మోక్షణం అభావగమనం చ యే విదుః జానంతి యాంతి గచ్ఛంతి తే పరం పరమాత్మతత్త్వం బ్రహ్మ, నపున ద్వేహమాదద ఇత్యర్థః. 39.

ఇతి పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృత శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే సప్తత్రింశోఽధ్యాయః.

సర్వముత్పద్యమానం క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయోగాదుత్పద్యత ఇత్యుక్తం, తత్కథమితి తత్ప్రేక్ష్యదర్శనార్థం పరం భూయ ఇత్యాదిరధ్యాయ అరభ్యతే, అథవాతశ్చ రపరతంత్రయోః క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞయో ర్జగత్కారణత్వం న తు సాంఖ్యానామివ స్వతంత్రయో రిత్యేవ మర్థం ప్రకృతిస్థత్వం గుణేషు చ సంగః సంసారకారణమిత్యుక్తం, కస్మిన్ గుణేకథం సంగః కే వా గుణాః. కథం బద్ధంతీతి, గుణేభ్యశ్చ మోక్షణం కథం స్యాత్, ముక్తస్య చ లక్షణం వక్తవ్యమితి, ఏవమర్థం చ శ్రీభగవానువాచ—పరమితి. పరం జ్ఞానమితి వ్యవహితేన సంబంధః, భూయః పునః, పూర్వేష్యధ్యాయేషు అసకృదు క్తమపి ప్రవత్యోమి, తచ్చ పరంపరవస్తువిషయత్వాత్, కిం తత్, జ్ఞానం, జ్ఞానానాం సర్వేషా ముత్తమం, ఉత్తమఫలవత్వాత్, జ్ఞానానామితి. సత్యమానిత్యాదీనాం, కిం తస్మి యజ్ఞాదిజ్ఞేయవస్తువిషయాణామితి తాని స మోక్షాయ, ఇదం తు మోక్షాయేతి పరోత్తమశబ్దాభ్యాం ప్రాతిశ్రోతృబుద్ధిరుచ్యుత్పాదనార్థం, యత్ జ్ఞాత్వా యత్ జ్ఞానం ప్రాప్య, మునయః సన్న్యాసినః మన నశీలా స్సర్వే, పరా సిద్ధిం మోక్షాభ్యాం, ఇతః అస్తాత్ దేహబంధనాత్, గతాః

యద్ జ్ఞాత్వామునయస్సర్వే పరాం సిద్ధిమితో గతాః. ౧. ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య ముగతాః, సర్వేఽపి నోపజాయంతే ప్రళయేన వ్యధంతి చ. ౨. మమ యోని ర్నహ ద్భ్రష్టా తస్మిన్ గర్భం దధామ్యహమ్, సంభవ స్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత. 3. సర్వయోనిషు కౌంతేయమూర్తయ స్సంభవంతియాః, తాసాం బ్రహ్మ మహద్వోని రహం బీజప్రదః పితా. ౪. సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః

ప్రాప్తాః. ౧. తేహం కిం ఫల మిత్యవ్యతే, తస్మాత్ సిద్ధేరైకాంతికత్వే మప్యవ్యతే. ఇదమితి. ఇదం జ్ఞానం యథోక్తం ఉపాశ్రిత్య జ్ఞానసాధన మనుష్ఠాయేత్యేతత్, మమ పరమేశ్వరస్య సాధర్మ్యం మత్స్వరూపతాం అగతాః ప్రాప్తా ఇత్యర్థః. న తు సమాసధర్మతా సాధర్మ్యం క్షేత్రక్షేత్రస్వరూపే దానభ్యుపగమాత్ గీతాశాస్త్రే, ఫలవాదశ్చాయం స్తుత్యర్థః ఉచ్యతే, సర్వేఽపి పృథ్వికాలేఽపి, నోపజాయంతే నోత్పద్యంతే, ప్రళయే బ్రహ్మణో వినాశకాలేన వ్యధంతి చ వ్యధానాపద్యంతేన చలంతి త్యర్థః. ౨. క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞసంయోగ ఉచ్యతే భూతకారణ మిత్యాహ. — మమేతి. మమ స్వరూపభూతా మదీయా మాయాత్మిని గుణాత్మికా ప్రకృతిః యోనిః సర్వభూతానాం కారణం, సర్వకార్యణాం మహత్త్వాత్ కారణత్వాత్ స్వవికారాణాం బ్రహ్మవికార్యాచ్చ మహత్ బ్రహ్మేతి యోనిరేవ విశిష్యతే, తస్మిన్ మహతి బ్రహ్మణి యోనా, గర్భం సర్వభూతజన్మకారణహీరణ్య గర్భజన్మనో బీజం, దధామి నిక్షిపామి, క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞప్రకృతిద్వయశక్తిమా నీశ్వరోఽహ మనిద్యాకామకర్తౌపాధిస్వరూపానువిధాయనం క్షేత్రజ్ఞం క్షేత్రేణ సంయోజయామి త్యర్థః. సంభవః సముత్పత్తిః సర్వభూతానాం హీరణ్యగర్భోత్పత్తిద్వారేణ, తత స్తస్మాత్ గర్భనిధానాత్, భవతి హే భారత. 3. సర్వయోని నిష్పత్తి. సర్వయోనిషు దేవపితృమనుష్య పశుమృగాదిసర్వయోనిషు, హేకౌంతేయ, మూర్తయః దేహసంస్థానలక్షణా మూర్ఛితాంగావయవా మూర్తయ స్సంభవంతి యాః, తాసాం మూర్తీనాం, బ్రహ్మమహత్సర్వావస్థం యోనిః కారణం, అహమీశ్వరో బీజప్రదోగర్భాధానస్య కర్తా పితా. ౪. కేగుణాః కథం నిబద్ధం తీత్యవ్యతే. సత్త్వమితి. సత్త్వం రజస్తమ ఇత్యేవం నామానో గుణా ఇతి పారిభాషికశబ్దాః, నరూపాదివద్భ్రష్టాశ్రితాః, న గుణగుణినో రన్యత్సమత్ర వివక్షితం తస్మాద్దాతా ఇవ నిత్యపరతంత్రాః, క్షేత్రజ్ఞం ప్రత్యేకద్యాత్మకత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞం నిబద్ధంతేవ తమానుదీకృత్యాత్మానం ప్రతిలభంత ఇతి నిబద్ధంతీత్యవ్యతే, తే చ ప్రకృతిసంభవాః భగవన్నాయాసంభవాః నిబద్ధంతేవ, హే మహాబాహో మహంతౌ సమర్థతరౌ ఆహుప్రలంబౌ బాహూ యస్య స మహాబాహూః తస్య

ప్రకృతిసుఖవాః, నిబద్ధంతి మహాబాహూః దేహీ దేహీన మవ్యయమ్. ౧. తత్ర సత్త్వం నిర్మలత్వాత్ ప్రకాశక మనామయమ్, సుఖసంగేన బద్ధాతి జ్ఞానసంగేన చానఘః. ౨. రణో రాగాత్మకం విద్ధి తృష్ణాసంగసముద్భవమ్, తన్నిబద్ధాతి కాంతేయ కర్మసంగేన దేహీనమ్. ౩. తమ స్తవ్విజ్ఞానజం విద్ధి మోహనం సర్వదేహీనామ్, ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః ప్రన్నిబద్ధాతి భారత. ౪. సత్త్వం సుఖే సంజయతి రజః

సంబుద్ధిః సే మహాబాహూః, దేహీ శరీరే, దేహీనం దేహావంతం, అవ్యయం అవ్యయత్వం చోక్తమనాదిత్యాదిత్యాదిశ్లోకేన, నను దేహీ న లిప్యత ఇత్యుక్తం తత్కథమిహ నిబద్ధంతీత్యన్యథోచ్యతే, పరివృత్తమస్తాధిరివ శబ్దేన నిబద్ధంతీవేతి. ౧. తత్రేతి. తత్ర సత్త్వాదీనాం సత్త్వస్త్వేన తావల్లక్షణ ముచ్యతే, నిర్మలత్వాత్, స్ఫటిక ఇవ మణిః ప్రకాశకమనామయం నిరుపద్రవం సత్త్వం బద్ధాతి, కథం, సుఖసంగేన సుఖ్యహ మితి విషయభూతస్య సుఖస్య విషయ్యాత్మని సంక్లేహపాదనేనైవ, మమైవ సుఖం సంజాత మితి మృషైవ సుఖసంజననం, నైహ విద్య, నహి విషయభర్తౌ విషయణో భవతి, ఇచ్ఛాదిచ భృత్యంతం తేత్రస్త్వేన విషయ భర్త ఇత్యుక్తం భగవతా, అతః అవిద్యయైవ స్వ కీయధర్మభూతయా విషయవిషయ్యానిచేకలక్షణయా అన్యాత్మభూతే సుఖే సంజయతీన అసంగం సక్తమివ కరోతి అసుఖసం సుఖసమివ. తథా జ్ఞానసంగేన జ్ఞాన మితి సుఖసాహచర్యాత్ తేత్రస్త్వేన విషయస్య పృథ్వాత్తకం జడస్యాంతః కరణస్య భర్తౌ నాత్మనః, అత్తధర్మత్వే సంగానుచపత్తేః బంధానుచపత్తేశ్చ, సుఖ ఇవ జ్ఞానాదా సంగో మంతవ్యః, అనఘ అపాప. ౨. రణఇతి. రణో రాగాత్మకం రంజనా ద్రాగః గైరికాదిరివ విద్ధి, తృష్ణాసంగసముద్భవం తృష్ణా అప్రాప్తాభిలాషః అసంగః ప్రాప్తే విషయే మనసః ప్రీతిలక్షణః సంక్లేషః తృష్ణా సంగయోగముద్భవః యస్తా త్ర తృష్ణాసంగసముద్భవం, తన్నిబద్ధాతి తద్రజః. కాంతేయ కర్మ సంగేన దృష్టా దృష్టార్థేషు కర్మసు సంజనం తత్పరతా కర్మసంగః తేన, నిబద్ధాతి రణో దేహీనం. ౩. తమఇతి. తమస్తు తృతీయో గుణః. అజ్ఞానజం అజ్ఞానాజ్ఞాతం అజ్ఞానజం, పిద్ధి, మోహనం మోహకరం అపివేకరం సర్వదేహీనాం సర్వేషాం దేహావతాం, ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః ప్రమాదశ్చ ఆలస్యం చ నిద్రా చ ప్రమాదాలస్య నిద్రాః తాభిః ప్రమాదాలస్యనిద్రాభిః, తత్తమో నిబద్ధాతి. హే భారత. ౪. పునర్దశానాం వ్యాపారా స్సంజేవత ఉచ్యంతే. సత్త్వమితి. సత్త్వం సుఖే సంజయతి సంక్లేషయతి, రజః కర్తృణి భారత సంజయతీత్యనువర్తతే, జ్ఞానం సత్త్వకృతం విచేక మాపుత్య అచ్ఛాద్య తు, తమః స్వేనావరణా

కర్తృణి భారత, జ్ఞాన మావృత్త్య తు తమః ప్రమాదే సంజయత్యుత. ౯. రజ స్తమ
శ్చాభిభూయ సత్త్వం భవతి భారత, రజస్సత్త్వం తమశ్చైవ తమస్సత్త్వం రజ
స్తథా. ౧౦. సర్వద్వారేషు దేహేఽస్మిన్ ప్రకాశ ఉపజాయతే, జ్ఞానం యదా
తదా విద్యా ద్వివృద్ధం సత్త్వమిత్యుత ౧౧. లోభః ప్రవృత్తి హరంభః కర్తృణా
మశమ స్పృహ, రజస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే భరతర్షభ. ౧౨. అప్రకాశో
ప్రవృత్తిశ్చ ప్రమాదో మోహవష చ, తమస్యేతాని జాయంతే వివృద్ధే
కురునందన. ౧౩. యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ప్రళయం యాతి దేహభృత్, తదో
త్తమవిదాం లోకా నమలాన్ ప్రతిపద్యతే. ౧౪. రజసి ప్రలయం గత్వా కర్తవం
త్తనా ప్రమాదే సంజయత్యుత, ప్రమాదః ప్రాప్తకర్తృక ర్తవ్యాకరణం. ౯. ఉక్తం
కార్యం కదా కుర్యంతి గుణా ఇత్యుచ్యతే, యదా. రజఇతి. రజస్త్వశ్చోభావ్యభి
భూయ సత్త్వం భవత్యుద్భవతి వర్ధతే యదా తదా లభ్యాత్మకం సత్త్వం స్వకా
ర్యం జ్ఞానసుఖాద్వారభతే, తథా రజోగుణః సత్త్వం తమశ్చోభావ్యభిభూయ
వర్ధతే యదా తదా కర్తృ కృష్యాది స్వకార్య మారభతే, తమ ఆభ్యో గుణః
సత్త్వం రజశ్చోభావ్యభిభూయ తదైవ వర్ధతే యదా తదా జ్ఞానావరణాద్వికార్య
మారభతే. ౧౦. యదా యో గుణ ఉద్భూతో భవతి, తదా తస్య కిం లింగ
మిత్యుచ్యతే. సర్వద్వారేష్వితి. సర్వద్వారేషు ఆత్మన ఉపలబ్ధిద్వారాణి శ్రోత్రా
దీని సర్వాణి కరణాని తేషు సర్వేషు ద్వారేషు, అంతః కరణస్య బుద్ధే ర్వాన్యః
ప్రకాశః దేహేఽస్మిన్ ప్రకాశశబ్దవాచ్య ఉపజాయతే, తదేన, జ్ఞానం, యదైవం
ప్రకాశో జ్ఞానాఖ్య ఉపజాయతే తదా జ్ఞానప్రకాశేన లింగేన విద్యాత్ వివృద్ధ
ముద్భూతం సత్త్వ మిత్యుతాపి. ౧౧. రజస ఉద్భూతస్య ఇదం చిహ్నం. లోభ
ఇతి. లోభః పరద్రవ్యలిపాన్ ప్రవృత్తిః ప్రవర్తనం సామాన్యచేష్టా ఆరంభః,
కేహం, కర్తృణం, అశమః అనుషళమః హర్షరాగాది ప్రవృత్తిః, స్పృహ సర్వ
సామాన్యవస్తువిషయా తృప్త్యా, రజసి గుణే వివృద్ధే ఏతాని లింగాని జాయంతే,
హే భరతర్షభ. ౧౨. అప్రకాశ ఇతి. అప్రకాశః అనివేశః అత్యంతం, అప్రవృత్తి
శ్చ ప్రవృత్త్యభావః తత్కార్యం, ప్రమాదో మోహవష చ తత్కార్యే, అనివేశః
మూఢతేత్యర్థః. తమసి గుణే వివృద్ధే ఏతాని లింగాని జాయంతే, హే కురునం
దన. ౧౩. మరణద్వారేణాపి యత్ఫలం ప్రాప్య తే తదపి సహేతుకం సర్వం గౌణ
మేవేతి దర్శయన్నాహ. —యదేతి. యదా సత్త్వే ప్రవృద్ధే తు ఉద్భూతేతు, ప్రళ
యం మరణం, యాతి ప్రతిపద్యతే, దేహభృత్ ఆత్మా. తదా ఉత్తమవిదాం చహ
దాదితత్త్వవిదా మిత్యేతత్, లోకాన్ అమలాన్ మలరహితాన్, ప్రతిపద్యతే

గిషు జాయతే, తథా ప్రలీనస్తమసి మూఢయోనిషు జాయతే. ౧౫. కర్తణ సుకృతస్యాహుస్సాత్త్వికం నిర్మలం ఫలమ్, రజసస్తు ఫలం దుఃఖ మజ్ఞానం తమసః ఫలమ్. ౧౬. సత్త్వా త్సంజాయతే జ్ఞానం రజసో లోభవచ, ప్రమాదమోహౌ తమసోభవతోఽజ్ఞానమేవ చ. ౧౭. ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి సత్త్వస్థా మధ్యే తిష్ఠంతి రాజసాః, జఘన్యగుణవృత్తిస్తా ఆధోగచ్ఛంతి తామసాః. ౧౮. నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టానుపశ్యతి, గుణేభ్యశ్చ పరం వేత్తి మద్భానం సోఽధిగచ్ఛతి. ప్రాప్నోతీత్యేతత్ ౧౮. రజసీతి. రజసి ప్రవృద్ధే తు, ప్రళయం మరణం, గత్వాప్రాప్య, కర్తృసంగిషు కర్తృసక్తియుక్తేషు మనుష్యేషు, జాయతే, తథా తద్వదేవ, ప్రలీనః మృతః, తమసి వికృద్ధే, మూఢయోనిషు పశ్వాదియోనిషు జాయతే. ౧౫. అతీతశ్లోకార్థస్యైవ సంక్షేప ఉపన్యతే. కర్తణ ఇతి. కర్తణ సుకృతస్య సాత్త్వికస్యే త్యర్థః. ఆహు శ్చిష్టాః సాత్త్వికమేవ నిర్మలం ఫలమితి, రజసస్తు రాజసస్య కర్తణః ఇత్యర్థః. కర్తాధికారా త్వలనుపి దుఃఖమేవ కారణానురూప్యాద్రాజసమేవ, తథా అజ్ఞానం తమసః తామసస్య కర్తణః అధర్మస్య ఫలం పూర్వవత్ ౧౬. కించ గుణే భ్యోభవతి సత్త్వాదితి. సత్త్వా ల్లభాత్తత్కత్వాత్, సంజాయతే సముత్పద్యతే జ్ఞానం, రజసో లోభవచ, ప్రమాదమోహౌ ప్రమాదశ్చ మోహశ్చ ప్రమాదమోహౌ ఉభౌ తమసో గుణాత్ భవతః, అజ్ఞానమేవచ భవతి. ౧౭. కించ. ఊర్ధ్వమితి. ఊర్ధ్వం గచ్ఛంతి దేవలోకాదిమాత్పద్యంతే సత్త్వస్థాః సత్త్వగుణవృత్తిస్తాః, మధ్యే తిష్ఠంతి మనుష్యేషు రాజసాః, జఘన్యగుణవృత్తిస్తాః జఘన్యశ్చాసౌ గుణశ్చ జఘన్యగుణః తామసః తస్య వృత్తిః నిద్రాలస్యాదిః తస్మిన్ స్థితాః జఘన్యగుణవృత్తిస్తా మూఢాః, ఆధో గచ్ఛంతి పశ్వాదియోనిషాత్పద్యంతే, కే. తామసాః. ౧౮. పురుషస్య ప్రకృతిప్రత్యరూపేణ మిథ్యాజ్ఞానేన యుక్తస్య భోగ్యేషు గుణేషు సుఖదుఃఖమోహోత్పదేషు, సుఖి దుఃఖి మూఢోఽహమస్మీత్యేవం రూపో య స్సంగః తత్కారణం పురుషస్య సదసద్యోనిజన్తప్రాప్తిలక్షణస్య సంపారస్యేతి సమాసేన పూర్వాభ్యాయే యదుక్తం. తదిహ. శ్లో. "సత్త్వం రజస్తమ ఇతి గుణాః ప్రకృతిసంభవాః." ఇత్యత ఆరభ్య గుణస్వరూపం గుణవృత్తిం స్వవృత్తేన చ గుణానాం బంధకత్వం గుణవృత్తినిబంధనస్య చ పురుషస్య యా గతిరిత్యేత త్సర్వం మిథ్యాజ్ఞానమజ్ఞానమూలం బంధకారణం విస్తరేణోక్త్యా అధునా సమ్యగ్దర్శనాన్తో వక్తవ్య ఇత్యత ఆహ భగవాన్—నేతి. నాన్యం కార్యకారణవిషయాకారేణ పరిణతేభ్యో గుణేభ్యః కర్తారం అన్యం యదా ద్రష్టా విద్వాన్ నానుపశ్యతి, గుణావచ సర్వాస్య వస్థాసు సర్వకర్తృణాం కర్తార ఇత్యేవం పశ్యతి. గుణేభ్యశ్చ పరం గుణవ్యాపార

౧౯. గుణానేతానతీత్య త్రీ దేహీ దేహసముద్భవా, జన్మమృత్యుజరాదుః
తై ర్విముక్తోఽమృత మశ్నుతే. ౨౦. అర్జున ఉవాచ. శైర్లంగై స్త్రీ గుణానేతా
నతీతో భవతి ప్రభో, కిమాచారః కథం చైతాం స్త్రీ గుణా నతివర్తతే. ౨౧.
శ్రీభగవానువాచ—ప్రకాశం చ ప్రవృత్తిం చ మోహమేవ చ పాండవ, వద్వేష్టి
సంప్రవృత్తాని న వివృత్తాని కాంక్షతి. ౨౨. ఉదాసీనవదానీతో గుణైర్వో న విచాల్య
సాక్షిభూతం వేత్తి, మద్భావం మమ భావం వాసుదేవత్వం వాసుదేవస్వరూపిత్యే
వం వశ్యో సా నద్రష్టా అధిగచ్ఛతి. ౧౯. కథం పోఽధిగచ్ఛతీత్యుచ్యతే. గుణా
నితి. గుణానేతా యథోక్తానతీత్య జీవన్మేవాతిక్రమ్య మాయోపాధిభూతా
త్రీ, దేహీ, దేహసముద్భవా దేహోత్పత్తిబీజభూతా, జన్మమృత్యుజరాదుః
జన్మ చ మృత్యుశ్చజరా చ దుఃఖం చ జన్మమృత్యుజరాదుఃఖాని తైః, జీవన్మేవ విము
క్తస్య, విద్వానమృత మశ్నుతే, ఏవం మద్భావమధిగచ్ఛతీత్యర్థః. ౨౦. జీవన్మేవ
గుణానతీత్యామృత మశ్నుతే ఇతి ప్రశ్నబీజం ప్రతిపథ్య అర్జునఉవాచ—తైరితి.
శైర్లంగై స్త్రీహస్తాః, త్రీ గుణానేతా వ్యాఖ్యాతా, అతీతః అతిక్రాంతో భవతి,
హే ప్రభో, కిమాచారః కోఽస్యాచార ఇతి కిమాచారః, కథం కేన చ ప్రకాశేణ
ఏతా త్రీ గుణా అతివర్తతే అతీత్య వర్తతే. ౨౧. గుణాతీతస్య లక్షణం
గుణాతీతత్వోపాయం చార్జునేన పుష్టోఽస్తి క్లోకే ప్రశ్నద్వయార్థం ప్రతిపచనం
భగవానువాచ—యత్రావత్ శైర్లంగై ర్యుక్తో గుణాతీతో భవతీతి తచ్ఛృణు.
ప్రకాశమితి. ప్రకాశంచ సత్త్వకార్యం, ప్రవృత్తిం చ రజఃకార్యం, మోహమేవచ
తమః కార్యమిత్యేతాని న ద్వేష్టి, సంప్రవృత్తాని సమ్యగ్విషయభావేన ఉద్ఘా
తాని, మమ తామసప్రత్యయో జాతః తేనాహం మూఢః, తథారాజనీ ప్రవృత్తిః
మమోత్పన్నా దుఃఖాత్తికా తేనాహం రజసా ప్రవర్తితః ప్రచాలితః స్వరూపా
త్కష్టం మమ వర్తతే ద్యౌయం స్వరూపావస్థాత్తంశః, తథాసాత్త్వికో గుణః
ప్రకాశాత్తా మాం వివేకిత్య మాపాదయత్ సుఖేన చానంజయత్ బహ్నతీతి,
తాని న ద్వేష్టి సమ్యగ్దృశ్యేత్స, తదేవం గుణాతీతో న ద్వేష్టి సంప్రవృత్తాని, యథాచ
సాత్త్వికాదిః పురుషస్తత్త్వాదికార్యాణి ఆత్మానం ప్రతిప్రకాశ్యనివృత్తాని కాంక్షతి
న తథాగుణాతీతోనివృత్తాని కాంక్షతీత్యర్థః, ఏతన్నవరప్రత్యక్షలింగంకింతర్ని స్యాత్త
ప్రత్యక్షత్వాత్ ఆత్మార్థమేవై తల్లక్షణం, న హి స్యాత్తేవిషయద్వేషం కాంక్షం వా
పరః వశ్యతి. ౨౨. అథోదాసీం గుణాతీతః కిమాచార ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతిపచన
మోహ—ఉదాసీనవదితి. ఉదాసీనవత్ యథోదాసీతో న శస్యచిత్తుకం భవతే తథా
యం గుణాతీతత్వోపాయమార్గే స్థిత అసీనః, ఆత్మవిత్ గుణైః య స్పృహ్యస్థి

తే, గుణావర్తంత ఇత్యేవ యోఽవతిష్ఠతి నేంగతే. ౨౩. సమదుఃఖసుఖః స్వస్థ స్థువ
 లోష్టాశ్చ కాంచనః, తుల్యప్రియాప్రియో ధీరస్తుల్యనిందాత్తసంస్తుతిః. ౨౪. మా
 నావమానయో స్తుల్యస్తుల్యో మిత్రారిపక్షయో, సర్వారంభపరిత్యాగీ గుణాతీత
 స్స ఉచ్యతే. ౨౫. మాం చ యో వ్యభిచారేణ భక్తియోగేన నేవతే, సగుణాః
 స విచాల్యతే వివేకదర్శనానస్థాతః, తచేతత్ స్ఫుటికరోతి, గుణాః కార్యకారణవి
 షయాకారపరిణాః, అన్యోవ్యర్థి వర్తంత ఇతి యోఽవతిష్ఠతి, ఛందోభంగ
 భయాత్పరస్మై పదప్రయోగః, యోఽనుతిష్ఠతీతి వా పాతాంతరం, నేంగతేన చలతి
 స్వయాపావస్థ ఏవ భవతీత్యర్థః. ౨౩. కించ సమేతి. సమదుఃఖసుఖః సమదుఃఖ
 సుఖే యస్యః సమదుఃఖసుఖః స్వస్థః స్వాత్మని స్థితః ప్రసన్నః, సమలోష్టాశ్చ
 కాంచనః, తుల్యప్రియాప్రియః, ప్రియంచ ఆప్రియంచ తుల్యే సమే యస్యః
 తుల్యప్రియాప్రియః, ధీరః ధీమాః, తుల్యనిందాత్తసంస్తుతిః నిందాచ ఆత్మ
 సంస్తుతిశ్చ నిందాత్తసంస్తుతి తుల్యే నిందాత్తసంస్తుతి యస్య యతేః స తుల్యని
 దాత్త సంస్తుతిః. ౨౪. కించ. మానావమానయో రితి. మానావమానయో స్తుల్యః
 సమో నిర్వికారః, తుల్యో మిత్రారిపక్షయో, యద్యవ్యభోషదాసీనస్య పరేషు
 మిత్రాదిప్రతిభాసః నాస్తి, తథాపి పరేషాం వయమస్య మిత్రాణి వయమస్యాపా
 తయ ఇతి ప్రతిభాస సంభవతీతి తదభిప్రాయేణ తుల్యో మిత్రారిపక్షయో రిత్యా
 హ. సర్వారంభపరిత్యాగీ, దృష్టాదృష్టాద్ధాని కర్తాణ్యారభ్యంత ఇత్యారంభాః సర్వా
 నారంభాః పరిత్యక్తుం శీలమస్యేతి సర్వారంభపరిత్యాగీ, దేహభారణమాత్ర
 నిమిత్తవ్యతిరేకేణ సర్వకర్త పరిత్యాగీత్యర్థః, గుణాతీత స్స ఉచ్యతే, ఉదాసీనవది
 త్యాదిగుణాతీత స్స ఉచ్యత ఇత్యేతదంత ముక్తం, యావద్యత్నసాధ్యం తావ
 త్సన్నాసి నోఽనుష్ఠేయం గుణాతీతసాధనం ముముక్షోః స్థిరీభూతం తు స్వసం
 వేద్యం సద్గుణాతీతస్య యతే ర్లక్షణం భవతి. ౨౫. అథనా కథం చ త్రిగుణాతీ
 తస్య వర్తన మిత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రవచనమాహ. అయమన్యో గుణాతీతత్వాభ్యు
 పాయో విశిష్టతరః పూర్వస్థా దుచ్యతే. మామితి. మాంచేత్సరం నారాయణం
 సర్వభూతహృదయాశ్రయం, యో యతిః కర్తి వా, అవ్యభిచారేణ స కదాచిద్యో
 వ్యభిచరతి, భక్తియోగః భజనం భక్తిః నైవ యోగః తేన భక్తియోగేన వివేకవి
 జ్ఞానాత్తేన, స హి భక్తియోగో భగవదనుగ్రహప్రసాదజ్ఞో భవతి, నేవతే
 సగుణాః సమతీతైస్తాః యథోక్తాః, బ్రహ్మభూయాయ భవనం భూయః
 బ్రహ్మభవనాయ మోక్షాయ, కల్పతే సమర్థి భవతీత్యర్థః. ౨౬. కుత ఏతదిత్యుచ్యతే.

సమతీతైశ్చ తాః బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే. ౨౬. బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహ
మమృతస్యావ్యయస్య చ, కాశ్యతస్య చ ధర్మస్య సుఖస్యైకాంతికస్య చ. ౨౭.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జున
సంవాదే గుణత్రయవిభాగయోగో నామ అష్టత్రింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ— ఊర్ధ్వమూల మథశ్శాఖ మశ్వత్థం ప్రాహురవ్య

బ్రహ్మణ ఇతి. బ్రహ్మణః పరమాత్మనః, హి యస్తాత్, ప్రతిష్ఠాహం ప్రతిష్ఠిత్యస్మిన్నీతి
ప్రతిష్ఠా, అహం ప్రత్యగాత్మా, కీదుగ్భూతస్య బ్రహ్మణః అమృతస్యావిశాళిణః,
అవ్యయస్యావికారిణః, కాశ్యతస్య నిత్యస్య, ధర్మస్య ధర్మజ్ఞానస్య, జ్ఞానయోగధర్మ
ప్రాప్యస్య సుఖస్యానందరూపస్య వికాంతికస్య అవ్యభిచారిణః, అమృతాదిస్వభావస్య
పరమానందస్వరూపస్య పరమాత్మనః ప్రత్యగాత్మా ప్రతిష్ఠా సమ్యక్ జ్ఞానేన పరమా
త్మతయా నిశ్చీయతే, తదేతద్బ్రహ్మభూయాయ కల్పత ఇత్యుక్తం, యదేశ్వర
శక్త్యా భక్తానుగ్రహాది ప్రయోజనాయ ప్రతిష్ఠితే ప్రవర్తతే, సా శక్తిః బ్రహ్మ
వాహం, శక్తిశక్తిమతో రసస్య త్వా దిత్తిభిప్రాయః, అథవా, బ్రహ్మశబ్దవాచ్య
త్వా త్వనికల్పకం బ్రహ్మ, తస్య బ్రహ్మణో నిర్వికల్పశ్లోకాం అవాచ్యః, ప్రతిష్ఠా
ఆశ్రయః, తథా, కింవిశ్వస్య, అమృతస్యామరణధర్మాత్మకస్య, అవ్యయస్య చ
వ్యయరహితస్య చ మోక్షావ్యయస్య, మదాశ్రయం హ్యమృతమవ్యయ మనంతం
ముముక్షుభిః ప్రాప్యతే, తస్మాదస్యాపి ప్రతిష్ఠాహం, కిం, కాశ్యతస్య చ నిత్యస్య
ధర్మస్య జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణస్య, తజ్జనితస్య సుఖస్యైకాంతికస్య వికాంతికస్య ఏకాంత
నియతస్య చ, ప్రతిష్ఠాహమితి ప్రవర్తతే. ౨౭.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్భోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమచ్ఛంకరభగత్పాదకృత - శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే అష్టత్రింశోఽధ్యాయః.

యస్తాన్వదధీనం ప్రాణినాం కర్మఫలం జ్ఞానినాం చ జ్ఞానఫలం, అతో భక్తి
యోగేన మాం యే సేవంతే తే మమ ప్రసాదాత్ జ్ఞానప్రాప్తిక్రమేణ గుణాతీతా
మోక్షం గచ్ఛంతి, కిము వక్తవ్య మాత్మన స్తత్త్వమేవం మమ సహ్యగ్విజానంత
ఇత్యతో భగవానర్జునేనాసృష్టమపి ఆత్మన స్తత్త్వం వివక్షు రువాచ ఊర్ధ్వమూల
మిత్యాది, తత్ర తావద్వృక్షరూపకల్పనయా వైరాగ్యహేతో స్సంసారరూపం
వర్ణయతి, విరక్తస్య హి సంసారాత్ భగవత స్తత్త్వజ్ఞానే అధికారో నాన్యస్యేతి.
ఊర్ధ్వమూలమితి. ఊర్ధ్వమూలం, కాలత స్ఫుక్తత్వాత్ కారణత్వాన్నిత్యత్వా
న్తహత్వాచ్చోచ్యతే ఊర్ధ్వమితి బ్రహ్మ అవ్యక్త మాయాశక్తిమత్ తత్త్వాలమ
స్యేతి సోఽయం సంసారవృక్షః ఊర్ధ్వమూలఇతి. శ్రీ“ఊర్ధ్వమూలోహ్యవాక్పాఖః

యమ్, ఛందాంసి యస్య వర్ణాని యస్తం వేద స వేదవితే. ౧. అథశ్చోర్ధ్వం చ
 ప్రస్పృతా స్తస్య శాఖాగుణప్రవృద్ధా విషయప్రవాళాః, అథశ్చ మూలాన్యనుసం
 వహోఽశ్వత్థ స్సనాతన" ఇతిశ్రుతేః, పురాణే చోక్తమ్. శ్లో. "అవ్యక్తమూలప్రభవ
 స్తస్యైవానుగ్రహోచ్ఛ్రితః, బుద్ధిస్కంధమయశ్చైవ ఇంద్రియాంతరకోటరః. మహా
 భూతవికాలశ్చ విషయైః పత్రశాఖవాళా, ధర్మాధర్మసుపుష్పశ్చ సుఖదుఃఖఫలో
 దయః. అజీవ్య స్ఫుర్యభూతానాం బ్రహ్మవృక్ష స్సనాతనః, ఏతద్భ్రష్టావనం పైవ
 బ్రహ్మవృక్షస్య తస్య తత్. ఏతచ్ఛ్రిత్యాపభిత్వాప జ్ఞానేన పరమాసినా, తతశ్చాత్మ
 రతిం ప్రాప్య యస్తాన్నావర్తతే పున"రిత్యాది, తమూర్ధ్వమూలం సంసారం,
 మాయామయం వృక్షమాహంః, మహదహంకారతన్త్రాత్మదయః శాఖా ఇవ
 అన్యాధోభవంతీతి సోఽయ మథశ్శాఖః తమథశ్శాఖం, సశ్చోఽపి స్థాస్యతీత్యశ్వత్థః
 తం క్షణప్రధ్వంసినం అశ్వత్థం, ప్రాహు కథయంతి, అవ్యయం సంసారం మాయా
 మయంమాయాయాః అనాదికాలప్రవృత్తత్యాత్ సోఽయంసంసారవృక్షోఽవ్యయః,
 అనాద్యంతదేహాదిసంతానాశ్రయో హి సః ప్రసిద్ధః తమవ్యయం, తస్యైవ సంసార
 వృక్షస్య ఇదమవ్యద్విశేషణాంతరం, ఛందాంసి ఛాదనాద్యగ్రహణానులక్షణాని
 యస్య సంసారవృక్షస్య వర్ణానీవ వర్ణాని యథా వృక్షస్య రక్షణార్థాని వర్ణాని
 తథా వేదాః సంసారవృక్షపరిరక్షణార్థాః, ధర్మాధర్మతద్ధేతుప్రకాశనార్థత్యాత్,
 యథావ్యాఖ్యాతం సంసారవృక్షం సమూలం యస్తం వేద, సవేదవితే వేదార్థవిది
 త్యర్థః, సహి సమూలా త్వంసారవృక్షాత్ అస్తాత్ క్షేయోఽన్యోఽనుమాత్రోఽవ్య
 వశిజ్ఞోఽస్తీత్యత స్ఫుర్యజ్ఞ స్ఫుర్యవేదార్థవిదితి సమూలవృక్షవిజ్ఞానం స్థాతి ౧. తస్యైవ
 సంసారవృక్షస్యాపరావయవవ్యాపారకల్పనోచ్యతే. అథశ్చేతి. అథో మనుష్యా
 దిభ్యో యావత్ స్థావరం, ఆతఃపర్థ్వం చ యావ ద్భ్రష్టాణో విశ్వసృటో భామ
 ఇత్సేతదంతం, యథా కర్మ యథాశ్రుతం, జ్ఞానకర్మఫలాని తస్య వృక్షస్య శాఖా
 ఇవ శాఖాః, ప్రస్పృతాః ప్రగతాః, గుణప్రవృద్ధాః గుణైః సత్త్వరజస్తమోభిః
 ప్రవృద్ధాః స్థూలిశృతాః ఉపాదానభూతైః, విషయప్రవాళాః విషయాః శబ్దాదయః
 ప్రవాళా ఇవ దేహాదికర్మఫలేభ్య శ్శాఖాదిభ్య అంకురీఫవంతీవ తేన విషయప్ర
 వాళా శ్శాఖాః, సంసారవృక్షస్య పరం మూల ముపాదానకారణం పూర్వముక్తం,
 ఆశేదానీం కర్మఫలజనితరాగద్వేషాదివాసనాః మూలానీవ ధర్మాధర్మప్రవృత్తికార
 ణాన్యవంతరభావీనితాన్యధశ్చ దేవాద్యవేక్షయా మూలాని, అనుసంతతాని
 అనుప్రవిష్టాని, కర్మానుబంధీని కర్మ ధర్మాధర్మలక్షణ మనుబంధః పశ్చాద్భావీ యేషా
 ముద్భూతిమనుష్యవతి తాని కర్మానుబంధీని, మనుష్యలోకే విశేషతోఽత్రహి

తతాని కర్తానుబంధీని మనుష్యలోకే. ౨. న రూపమన్యేహ తథోపలభ్యతే నాం తోన చాది ర్నచ సంప్రతిష్ఠా, ఆశ్వత్థమేనం సువిరూఢమూల మసంగశస్త్రేణ దృఢేన ఛిత్వా. ౩. తతః పదం తత్పరిమార్గితవ్యం యస్మిన్ గతా న నివర్తంతి భూయః, తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్యే యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ. ౪. నిర్దానమోహః జితసంగదోషా అధ్యాత్మనిత్యా వినివృత్తకామః, ద్వంద్వైర్విరిముక్తాస్సుఖదుఃఖసంక్షైర్దృఢచంత్యమూఢః పరమవ్యయం తత్. ౫. న తద్భావ

మనుష్యాణాం కర్తాధికారః ప్రసిద్ధః. ౨. యస్త్యయం వర్జితః సంసారవృత్తిః. నేతి. న రూప మన్యేహయథోపవర్జితం తథా నోపలభ్యతే, స్వేచ్ఛమరీచ్యుదక మాయాగంధర్వనగరసమత్వాత్, దృష్టవస్తవ్యయాపా హి న ఇతి, అతఏవ నాంతో న పర్యంతో నిష్ఠా పరిసమాప్తి ర్వా విద్యతే, తథా నచాది ఇత ఆరభ్యాయం ప్రవృత్త ఇతి న కేనచిదవగమ్యతే, నచ సంప్రతిష్ఠా స్థితి ర్దృఢ్యమస్య న కేన చిదుపలభ్యతే, ఆశ్వత్థమేనం యథోక్తం, సువిరూఢమూలం సుష్ఠు విరూఢాని విరోహం గతాని సుదృఢాని మూలాని యస్య తమేనం సువిరూఢ మూలం, అసంగశస్త్రేణ అసంగః పుత్రమిత్రవిత్తలోకైషదేభ్యో వృశ్లానం స వీవ శస్త్రం తేన అసంగశస్త్రేణ, దృఢేన పరమాత్మాభిముఖ్యనిశ్చయదృఢీకృతేన, పునః పునః వివేకాభ్యాసాశ్చనిశితేన, ఛిత్వా సంసారవృత్తం సతీజముద్విష్య, ౩. తత ఇతి. తతః పశ్చాత్, యత్పదం వైష్ణవం తత్పరిమార్గితవ్యం పరిమార్గణ మన్యేవణం, జ్ఞాతవ్య మిత్యర్థః, యస్మిన్ పదే గతాః ప్రవిష్టాః న నివర్తంతిభూయః నావర్తంతే భూయః పున సంస్సారాయ, కథం పరిమార్గితవ్యమిత్యాహ, తమేవ చ యః పదశబ్దేనోక్తః, ఆద్యం ఆదా భవ మాద్యం పురుషం ప్రపద్య ఇత్యేవం పరి మార్గితవ్యం తచ్ఛరణతయేత్యర్థః, కోఽసౌపురుషఇత్యవ్యతే, యతః యస్తాత్ పురు షాత్ సంసారమాయావృత్ ప్రవృత్తిః ప్రసృతా నిస్సృతా, పురాణీ చిరంతనీ. ౪. కథంభూతాః తత్పదం గచ్ఛంతీత్యవ్యతే. నిర్దానమోహఃఇతి నిర్దానమోహః మా నశ్చ మోహశ్చ మానమోహతా నిర్గతా యేభ్యస్తే నిర్దానమోహః మానమోహ వర్జితాః, జితసంగదోషాః సంగవపదోష స్సంగదోషః జితస్సంగదోహ యైస్తే జిత సంగదోషాః అధ్యాత్మనిత్యాః పరమాత్మస్వయాపాలోచనే నిత్యాః తత్పరాః, విని వృత్తకామః విశేషతో నిర్దేవేన నివృత్తాః కామః యేషాం తే నివృత్తకామః, యతయః సన్నాస్యసీనః, ద్వంద్వైః ప్రియాప్రియాదిభిః విముక్తాః సుఖదుఃఖసంక్షైః పరిత్యక్తాః, గచ్ఛంత్యమూఢాః మోహవర్జితాః, పదమవ్యయం తత్ యథోక్తం.

యతే సూర్యో న శకాంకో న పావకః, యదగ్రత్యా న నివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమ. ౬. మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత సునాతను, మనష్షష్ఠానింద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి. ౭. శరీరం యదవాప్నోతి యచ్చాప్యత్యాగ్రిమతీశ్వరః, గృహీత్యైవతాని సంయాతి వాయుర్గంధానివాళయాత్. ౮. శ్రోత్రం చక్షుః స్పర్శనం చ రసనం ఘ్రీణమేవ చ, అధిష్ఠాయ మనశ్చాయం విషయానుపసేవతే. ౯.

౧౭. తదేవ పదం పున ర్విశిష్యతే. నేతి. తద్ధామేతి వ్యవహితేన థామ్నా సంబధ్యతే, తద్ధామ తేజోయావం పదం న భాసయతే సూర్యః అదిత్యః సర్వావభాసన శక్తిమత్సేవేపి సతి, తథా న శకాంశశ్చంద్రః, న పావకోఽగ్నిరపి, యద్ధామ నైష్ఠ్యవం పదం గత్వా ప్రాప్య నివర్తంతే, యచ్చ సూర్యాదిర్న భాసయతే, తద్ధామ పరమం విష్ణో ర్మమ పద మిత్యుక్తం. ౬. నను సర్వా హి గతి రాగత్యంతా సంయోగావిప్రయోగాంతా ఇతి ప్రసిద్ధం, కథముచ్యతే తద్ధామగతానాం నాస్తి నివృత్తిరితి శృణు తత్ర కారణం. మమేతి. మమైవ పరమాత్మనో నారాయణస్య అంశో భాగః అవయవ ఏకదేశ ఇత్యనర్థాంతరం, జీవలోకే సంసారే జీవభూతః కర్తా భోక్తేతి ప్రసిద్ధః, సనాతనుః చిరంతనుః యథా జలసూర్యకః సూర్యాంశో జలనిమిత్తాపాయే సూర్యమేవ గత్వా న తతో నివర్తతే, యథా వా ఘటాద్యుపాధి పరిచ్ఛిన్నో ఘటాద్యాకాశ ఆకాశాంశస్స ఘటాదినిమిత్తాపాయే ఆకాశం ప్రాప్య న నివర్తత ఇత్యేవమత ఉపపన్నముక్తం యదగ్రత్యా న నివర్తంత ఇతి, నను నిరవయవస్య పరమాత్మనః కుతోఽవయవ ఏకదేశోఽంశ ఇతి. నావయత్సే చ వివాశప్రసంగోఽవయవవిభాగాత్, నైష డోషః అవిద్యాకృతోపాధిపరిచ్ఛిన్న ఏకదేశోఽంశ ఇవకల్పితో యతః దర్శితశ్చాయమర్థ ఏవ క్షేత్రజ్ఞాధ్యాయే విస్తరశః, స చ జీవో మదంశ త్వేన కల్పితః కథం సంసరత్యుత్సాగ్రిమతి చేత్యుచ్యతే, మనష్షష్ఠాని శ్రోత్రాదీనింద్రియాణి, ప్రకృతిస్థాని స్వస్థానే కర్ణశక్కుల్యాదా ప్రకృతో స్థితాని, కర్షత్యాగ్నికర్షతి. ౭. కస్మిన్ కాలో శరీరమితి. యచ్చాప్నోతి యదవాప్యత్యాగ్రిమతీశ్వరః దేహాదిసంఘాతస్యామీదమ, తదా కర్షతీతి. శ్లోకస్య తృతీయః పాదోఽర్థవశాత్ ప్రాథమ్యేన సంబధ్యతే, యదాచ పూర్వస్తాచ్ఛరీరా చ్ఛరీరాంతరమాప్నోతి తదా గృహీత్యైవతాని మనష్షష్ఠానింద్రియాణి సంయాతి సమ్యగ్యాతిగచ్ఛతి, కిమివేత్త్యాహ. వాయుః పవనః, గంధానివాళయాత్ పుష్పాదేః. ౮. కానితానీత్యాహ—శ్రోత్రమితి. శ్రోత్రంచక్షుః స్పర్శనంచత్వగింద్రియంరసనంజిహ్వఘ్రీణమేవ మనశ్చవత్సం ప్రత్యేక మింద్రియేణ సహాధిష్ఠాయ దేహాస్థోఽపి విషయాశబ్దాదీన్ ఉపసేవతే. ౯. ఏవం దేహాత్ ఉత్సాగ్రిమంతమితి. ఉత్సాగ్రిమంతం దేహం పూర్వోపాత్తం పరిత్య

ఉత్కృష్ట మంతం స్థితం వాపి భుంజానం వా గుణాన్వితమ్, విమూఢా నానుపశ్యంతి పశ్యంతి జ్ఞానవత్సుషః. ౧౦. యతంతో యోగినశ్చైవ సం పశ్యంత్యాత్మస్వవస్థితమ్, యతంతోఽప్యకృతాత్మానో నై సం పశ్యంత్యచేతసః. ౧౧. యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఽఖలమ్, యచ్ఛంద్రమసి యచ్ఛాన్విత తత్రేజో విద్ధి మామంతంవా, స్థితం దేహే తిష్ఠంతం, భుంజానం వా శబ్దాదీంశ్చ పలభమానం, గుణాన్వితం సుఖదుఃఖమోహాఖైర్లుణై రనిత మనుగతం సంయుక్త మత్యర్థః, ఏనంభూత మప్యేనం అత్యంతదర్శనగోచరప్రాప్తం విమూఢాః దృష్టాదృష్టవిషయభోగబలా కృష్టచేత స్తయా నేకథా విమూఢా నానుపశ్యంతి. అహో కష్టం వర్తత ఇత్యనుశ్రోశతి భగవాన్, యేతు పునః ప్రమాణజనితజ్ఞానవత్సుషః, త ఏనం పశ్యంతి జ్ఞానవత్సుషః వివిక్తదృశ్యత్యర్థః. ౧౦. కేచిత్తు. యతంతః ప్రయత్నం కుర్వంతః, యోగినశ్చ సమాహితచిత్తాః, ఏనం ప్రకృతమాత్మానం పశ్యంత్యయమహ మస్మి త్యుపలభంతే, ఆత్మని స్వస్యాంబుధావవస్థితం, యతంతోఽపి శాస్త్రాదిప్రమాణైరకృతాత్మానః అసంస్కృతాత్మానః తపసేంద్రియజయేనదుశ్చరితాదనుపరతా ఆకాంత దర్శాః ప్రయత్నం కుర్వంతోఽపి నై సం పశ్యంత్యచేతసః అవివేకినః. ౧౧. యత్పదం సర్వస్వావభాసకమపాన్యదిత్యాదికం జ్యోతి ర్నావభాసయతే, యత్పాప్తాప్త ముముక్షుః పున స్సంసారాభిముఖాః న నివర్తంతే, యస్య పదస్య చోపాధిభేద మనువిధీయమానా జీవా ఖటాకాకాదయ ఇవ ఆకాశస్యాంశాః, తస్య పదస్య సర్వాత్మత్వం సర్వవస్యవహాస్పదత్వం చ వివత్సుశ్చ తుర్యః శ్లోకై ర్విభూతినంక్షే షమాహ భగవాన్. యదితి. యదాదిత్యగతం అదిత్యాశ్రయం కిం తత్, తేజో దీప్తిః ప్రకాశః, జగద్భాసయతే ప్రకాశయతి అఖలం సమస్తం యచ్ఛంద్రమసి శశిని తేజోవభాసకం వర్తతే, యచ్ఛాన్విత హుతవహే, తత్రేజో విద్ధి విజానీహి మామక మితి మదీయ మితి, అథవా యదాదిత్యగతం తేజః వైతన్యాత్మకం జ్యోతిః, యచ్ఛంద్రమసి, యచ్ఛాన్విత వర్తతే, తత్రేజోవిద్ధి మామకం మదీయం విష్ణో స్తజ్జ్యోతిః, సను స్థావరేషు జంగమేషు చ తత్సమానం వైతన్యాత్మకం జ్యోతిః తత్ర కథమిదం వికేషణం యదాదిత్యగతమిత్యాది, నైష దోషః, సత్త్వాధిక్యాదవిస్తరత్వోపపత్తేః. అదిత్యాదిషు హి సత్త్వం అత్యంతప్రకాశం అత్యంతభాస్వరం అత స్తత్రైవావిస్తరం జ్యోతిరితి తద్విశిష్యతే, న తు తత్రైవ తదధిక మితి, యథాహి లోకే తుల్యేఽపి ముఖసంస్థానేన కాష్ఠకుఢ్యాదా ముఖమావిర్భవతి. ఆదర్శాదా తు స్వచ్ఛే స్వచ్ఛతరే చ తారతమ్యేనావిర్భవతి తద్వత్. ౧౨.

కమ్. ౧౨. గామావిశ్వ చ భూతాని భారయామ్యహ మోజసా, పుష్టామి చౌషధీ
 స్పర్వా సోమో భూత్వా రసాత్తకః. ౧౩. అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణీ
 గాం దేహమూక్రితః, ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమ్. ౧౪.
 సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిర్జ్ఞాన మపోహనం చ, వేదైశ్చ
 సర్వైరహమేవ వేద్యో వేదాంతకృద్వేదవిదేవ చాహమ్ ౧౫. ద్వావిహా
 కింఛ. గామితి. గాం పృథివీ మావిశ్వ ప్రవిశ్య చ, భారయామి భూతాని జగ
 దహ మోజసా బలేన, యస్థలం కామరాగవివర్జితం విశ్వరం రూపం జగద్విభా
 రణాయ పృథివ్యా మావిప్తం, యేన పృథివీ గుర్వీ నాథః పతతి న విదీర్యతే చ,
 తథాచ మంత్రవర్ణాః. “యేన ద్వాదుగ్రా పృథివీ చ దృఢే” ఇతి, “సదాభారపృథివీం
 ద్వాములేమా మి” త్యాదిశ్చ, అతో గామావిశ్వద భూతాని చరాచరాణి భార
 యామి, కింఛ, పృథివ్యాం జాతాః ఓషధీః సర్వాః ప్రీహీయవాద్యాః పుష్టామి
 పుష్టిమతీః రసస్వాదుమతీశ్చ కరోమి, సోమో భూత్వా రసాత్తకః సోమస్సగ రసా
 త్తకః రసస్వభావః సర్వరసానా మాకర సోమ సుహి సర్వ రసాత్తక స్పర్వా ఓషధీః
 స్వాత్తరసాననుప్రవేశయన్ పుష్టాతి. ౧౩. కింఛ. అహ మితి. అహమేవ వైశ్వా
 నరః ఉదరస్థోఽగ్ని ర్భూత్వా శ్రు. “అయమగ్ని ర్వైశ్వానరో యోఽయ మంతః
 పురుషే యేనేద మన్నం బవ్యత” ఇత్యాదిశ్రుతే. వైశ్వానరస్సగ ప్రాణినాం ప్రా
 ణవతాం దేహ మూక్రితః ప్రవిష్టః. ప్రాణాపానసమాయుక్తః ప్రాణాపానాభ్యాం
 సమాయుక్తః సంయుక్తః. పచామి పక్తిం కరోమి, అన్నం చతుర్విధం భోజ్యం
 భక్ష్యం చోష్యం లేప్యం చ, భోక్తా వైశ్వానరోఽగ్నిః. అగ్నే ర్భోజ్య మన్నం
 సోమః. తదే తదుభయ మగ్నిరపోమా సర్వ మితి వశ్యతః అన్నదోషలేపో న భవతి.
 ౧౪. కింఛ. సర్వస్యేతి. సర్వస్య ప్రాణిజాతస్య అహమాత్మా సగ హృది బుద్ధా
 సన్నివిష్టః. అతో మత్త ఆత్మనః సర్వప్రాణినాం స్మృతిర్జ్ఞానం తదపోహనం చ,
 యేహం పుణ్యకర్త గాం పుణ్యకర్తానురోధేన జ్ఞానస్మృతీ భవతః. తథా పాపకర్త
 గాం పాపకర్తానురూపేణ స్మృతిర్జ్ఞానయోః అపోహనం చ అపోహనముపగమనం,
 వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ పరమాత్మా వేద్యో వేదితవ్యః, వేదాంతకృత్ వేదాం
 తార్థసంప్రదాయకృదిత్యర్థః. వేదవిత్ వేదార్థవిదేవ చాహం. ౧౫. భగవత శుశ్ర
 రస్య నారాయణాఖ్యస్య విభూతిసంక్షేప ఉక్తో విశిష్టోపాధిపుత్రః యదాదిత్య
 గతం తేజ ఇత్యాదివా. అధునా తస్యైవ క్షరాక్షరోపాధిప్రవిభక్తతయా నిరుపా
 ధికస్య కేవలస్య తత్త్వనిర్దిహారయిషయా ఉత్తరే శ్లోకా ఆరభ్యంతే, తత్త్ర సర్వ

పురుషో లోకే తరశ్చాక్షరపవ చ, తర స్సర్వాణిభూతాని కూటస్థోఽక్షర ఉచ్యతే.
౧౬. ఉత్తమః పురుష స్త్యయః పరమాత్మేత్యుదాహృతః, యో లోకత్రయ మావి
శ్య బిభర్ష్యవ్యయ ఈశ్వరః. ౧౭. యస్తా త్తర మతీతోఽహమక్షరాదపి చోత్తమః,
అతోఽస్మి లోకే వేదే చ ప్రథితః పురుషోత్తమః. ౧౮. యో మామేవ మనం

మేవాతీతానాగతాభ్యాయార్థజాతం త్రిధారాశీకృత్యాహ.-ద్వావితి. ద్వావిమా
పుగగ్రాశీకృతా పురుషావిత్యుచ్యేతే, లోకే సంసారే, తరశ్చక్షరతీతి తరః వినా
శీత్యేకోరాశిః. అపరః పురుషోఽక్షర స్తద్విపరీతః భగవన్యాహతైః శ్రురాఖ్యస్య
పురుషస్సోత్పత్తిబీజం అనేక సంసారిజంతుకామకర్తాదిసంస్కారాశ్రయః అతరః
పురుష ఉచ్యతే, కా తా పురుషా విత్యాహ—స్వయమేవభగవాన్. తర స్సర్వాణి
భూతాని సమస్తం వికారజాత మిత్యర్థః, కూటస్థః కూటో రాశిరివ స్థితః. అథవా
కూటో మాయా వంచనా జిహతా కుటిలతేతి పర్యాయః అనేకమాయావంచ
నాదిప్రకారేణ స్థితః కూటస్థః, సంసారబీజానంత్యాన్న తరతీత్యక్షర ఇత్యుచ్యతే.
౧౬. అస్య అభ్యాం శ్రురాక్షరాభ్యాం విలక్షణః శ్రురాక్షరోపాధిద్వయదోషేణా
స్పృష్టః నిత్యశుద్ధమక్షన్యభావః. ఉత్తమ ఇతి. ఉత్తమః ఉత్కృష్టతమః. పురుష
స్త్యయః అత్యంతవిలక్షణః అభ్యాం, పరమాత్మేతి పరమశ్చసా దేహాద్యవిద్యా
కృతాత్మభ్యః అత్తా చ సర్వభూతానాం ప్రత్యక్షేతన ఇత్యర్థః. పరమాత్మేత్యుదా
హృతః ఉక్తో వేదాంతేషు, సపవ విశిష్యతే, యో లోకత్రయం భూర్భువ స్సువ
రాఖ్యం, స్వకీయయా బలశక్త్యా అవిశ్య ప్రవిశ్య, బిభర్షి స్వరూపసద్భావమూ
త్రేణ బిభర్షి ధారయతి, అవ్యయో నాస్య వ్యయో విద్యత ఇత్యవ్యయః. కః,
ఈశ్వరః సర్వజ్ఞో నారాయణాఖ్య ఈశనశీలః. ౧౭. యథా వ్యాఖ్యాతేనేశ్వరస్య
పురుషోత్తమ ఇత్యేత న్నామ ప్రసిద్ధం, తస్య నామనిర్వచనప్రసిద్ధ్యా అన్యర్థత్వం
నామ్నా దర్శయన్నిరతిశయోఽహ మీశ్వర ఇత్యాత్తానం దర్శయతి భగవాన్.
యస్తాదితి. యస్తాతో తరమతీతోఽహం సంసారమాయావృక్ష మశ్వేత్తాఖ్యం, అక్ష
రాదపి సంసారమాయావృక్షబీజభూతాదపి చోత్తమః ఉత్కృష్టతమః ఉద్ధృత
మోవాహం, అతస్తాభ్యాం శ్రురాక్షరాభ్యాం ఉత్తమత్వాదస్మి భవామి, లోకే
వేదే చ ప్రథితః ప్రఖ్యాతః పురుషోత్తమః, పురుషోత్తమ ఇత్యేవం మాం జనాః
విదుః, కవయః కావ్యాదిషు చ ఇదం నామ బద్ధంతి. ౧౮. అథేదానీం యథా
నిరుక్తమాత్మానం యోవేద తస్యేదం ఫల ముచ్యతే. యథితి. యో మామీ
శ్వరం యథోక్తవిశేషణం ఏవం యథోక్తేన ప్రకారేణ అసంమూఢస్సంమోహవర్జి
తస్య జ్ఞానాతి అయ మహమస్మీతి, పురుషోత్తమం, స సర్వవిత్ సర్వం వేత్తీతి

మూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్, ససర్వవిద్యజతి మాం సర్వభావేన భారత. ౧౯.
ఇతిగుహ్యతమం శాస్త్ర మిద ముక్తం మయానఘ, ఏతద్భుద్ధ్యా బుద్ధిమాణా స్యాత్
కృతకృత్యశ్చ భారత. ౨౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్రీభగవానువాచ—అభయం స త్వసంశుద్ధి ర్జ్ఞానయోగవ్యవస్థితః, దాసం

భజతి మాం సర్వభావేన సర్వాత్మకతయా, హే భారత. ౧౯. అస్మిన్నధ్యాయే
భగవత్తత్త్వజ్ఞానం మోక్షఫల ముత్పాదయేత్ సద్భావో-ఇతి. ఇత్యేతద్గు
హ్యతమం గోప్యతమం అత్యంతరహస్య మిత్యేతత్, కిం తత్, శాస్త్రం, యద్యపి
గీతాఖ్యం సమస్తం శాస్త్ర ముచ్యతే తథాస్యమేవాధ్యాయ ఇహ శాస్త్రమిత్య
ుచ్యతే స్తుత్యర్థం ప్రకరణాత్ సర్వోపగీతాశాస్త్రార్థోఽస్మిన్నధ్యాయే సమానే
నోక్తః. స కేవలం గీతాశాస్త్రార్థ ఏన కింతు సర్వశ్చ వేదార్థ ఇహ పరిసమాప్తః
యస్తం వేద స వేదవితే. వేదైశ్చ సర్వైరహమేవ వేద్య ఇతి చోక్తం ఇద ముక్తం
కథితం మయా, హే అనఘ అపాప, ఏతచ్ఛాస్త్రం యథాదర్శితార్థం బుద్ధ్యా బుద్ధి
మాణా స్యాత్ భవేత్. నాన్యథా, కృతకృత్యశ్చ భారత, కృతం కృత్యం కర్తవ్యం
యేన సకృతకృతోఽపి విశిష్టజన్మప్రసూతేన బ్రాహ్మణేన యత్కర్తవ్యం తత్సర్వం భగ
వత్తత్త్వే విడితే కృతం భవేదిత్యర్థః. నాన్యథా కర్తవ్యం పరిసమాప్యతే కస్యచిదిత్య
భిప్రాయః. 'సర్వం కర్తాఖిలం పార్థజ్ఞానే పరిసమాప్యతే' ఇతి చోక్తం, ఏతద్ధి జన్మ
సామగ్ర్యమితి చ మానవం వాక్యం, యత ఏతత్పరమార్థతత్త్వం మత్తః. శ్రుత
వాసనీ అతః కృతార్థస్త్యం భారతేతి. ౨౦.

ఇతి పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య గోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకర భగవత్పాదకృతో భగవద్గీతాభాష్యే ఏకోనచత్వారింశోఽధ్యాయః.

దైవ్యాసురీ రాక్షసీచేతి ప్రాసానాం ప్రకృతయో నవమేఽధ్యాయే సూచి
తాః. తాసాం విస్తరేణ ప్రదర్శనాయాభయం స త్వసంశుద్ధి రిత్యాదిరధ్యాయ
ఆరభ్యతే, తత్ర సంసారమోక్షయ దైవీ ప్రకృతిః, నిబంధాయా సురీ రాక్షసీ
చేతి, దైవ్యా ఆదానాయ ప్రదర్శనం శ్రీయతే, ఇతరయోః పరివర్జనాయ చ, భగ
వానువాచ—అభయమితి. అభయం అభీరుతా, స త్వసంశుద్ధిః స త్వస్యాంతఃకరణస్య
సంశుద్ధిః వ్యవహారేషు పరవంచనా మాయావృతాదిపరివర్జనం శుద్ధస త్వభావేన
వ్యవహార ఇత్యర్థః. జ్ఞానయోగవ్యవస్థితః జ్ఞానం శాస్త్రత ఆచార్యతశ్చ ఆత్మాదిప
దార్థానా మవగమః. అవగతానా మింద్రియాద్యవసంహారేణ ఏకాగ్రతయా

దమశ్చ యజ్ఞశ్చ స్వాధ్యాయ స్తవ ఆర్జవమ్. ౧. అహింసా సత్యమశ్రోధస్యాగ
 శ్చాంతి రపైశునమ్, దయా భూతేష్యలోలత్వం మార్దవం ప్రీ రచావలమ్. ౨.
 తేజః ఓమా ధృతి శ్శౌచ మద్రోహా నాతిమానితా, భవంతి సంపదం దైవీ మభి
 జాతస్య భారత. 3. దంభో దర్పిఽతిమానశ్చ క్రోధః పాదుష్యమేవ చ, అజ్ఞానం
 స్వాత్మ సంవేద్యతాపాదసం యోగః. తయో ర్జ్ఞానయోగయో ర్య్యవస్థితిః న్యవ
 స్థానం తన్నిష్ఠా, ఏషా ప్రథానా దైవీ సాత్త్వికీ సంపత్ యత్ర చ యేషా మధిక్య
 తానాం యా ప్రకృతి స్సంభవతి సాత్త్వికీ సోచ్యతే, దానం యథాశక్తి సంవిభా
 గోన్నాదీనాం, దమశ్చ బాహ్యకరణానా ముపశమః. అంతఃకరణస్యోపశాంతిం
 వత్సతి, యజ్ఞశ్చ క్రోధోఽగ్నిహోత్రాది, స్తూర్తశ్చ దేవయజ్ఞాది, స్వాధ్యాయః
 ఋగ్వేదాధ్యయన మదృష్టార్థం, తపో వత్సమాణం శారీరాది, ఆర్జవ మృతాత్వం
 సర్వదా. ౧. కించ. అహింసేతి. అహింసా అహింసనం ప్రాణినాం వీడావర్జనం,
 సత్యం అప్రియాన్యతవర్జితం యథా భూతార్థవచనం, అశ్రోధః పరై రాకృష్టస్యా
 భిహతస్య వా ప్రాప్తస్య శ్రోధస్యోపశమనం, త్యాగ స్సన్నాప్తిః. పూర్వం దాన
 స్యోక్తత్వాత్, శాంతి రంతఃకరణస్యోపశమః, అపైశునం అపిశునతా, పరస్తే పర
 రంధ్రప్రకటికరణం పైశునం తదభావోఽపైశునం, దయా కృపా భూతేషు దుఃఖ
 తేషు, అలోలత్వం ఇంద్రియాణాం విషయసన్నిభావవిక్రియా, మార్దవం మృదు
 తా. అక్రౌర్యం, ప్రీ ర్లజ్జా, అచాపలం అసతి ప్రయోజనే వాక్పాణినాదాదీనామ
 వ్యాపారయితృత్వం. ౨. కించ. తేజః ఇతి. తేజః ప్రాగల్భ్యం నత్యగ్తతా దీప్తిః
 ఓమా ఆకృష్టస్య తాడితస్య వాంతర్విక్రియానుత్పత్తిః. ఉత్పన్నాయాం విక్రియా
 యా ముపశమన మశ్రోధ ఇత్యవోచామ, ఇత్థం ఓమాయా అగ్రోపధ్య చ విశేషః.
 ధృతిః దేహేంద్రియాదిష్యవసాదం ప్రాప్తేషు తస్య ప్రతిషేధికోఽంతఃకరణవృత్తివి
 శేషః యేనోత్తంభితాని కరణాని దేహశ్చ నావసీదంతి, శౌచం ద్వివిధం, మృజ్జల
 కృతం బాహ్యం, అభ్యంతరం మనోబుద్ధ్యో రైర్వర్తల్పం, మాయారాగాదికాలు
 ప్యాభావః. ఏవం ద్వివిధం శౌచం, అద్రోహః పరజన్మాంసాభావః అహింసనం, నాతి
 మానితా అత్యర్థం మానోఽతిమానః సయస్య విద్యతే సోఽతిమానీ తద్భావోఽతి
 మానితా నాతి మానితాఅత్తనః పూజ్యతాతితయభావనా భావ ఇత్యర్థః. భవంత్యభ
 యాదీన్యేతదంతాని, సంపద మభిజాతస్య, కింవిశిష్టాం సంపదం, దైవీం దేవానాం
 యాసంపత్తామభిలక్ష్యజాతస్య దేవవిభూత్యర్హస్య భావికల్యాణస్యేత్యర్థః. హే
 భారత. 3. అథేదానీ మాసురీ సంపదుష్యతే. దంభ ఇతి. దంభో ధర్మధ్యజిత్యం,
 దర్పో విద్యాధనస్వజనాదినిమిత్త ఉత్సేకః, అతిమానః పూర్వోక్తః. శ్రోధశ్చ,

చాభిజాతస్య పార్థ సంపద మాసురీమ్. ౪. దైవీసంపద్విమోక్షాయ నిబంధాయా
సురీ మతా, మాకుచ స్సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి పాండవ. ౫. ద్వా భూతస
ర్గా లోకేఽస్మిన్ దైవ ఆసురవీచ, దైవోవిస్తరళః ప్రోక్త ఆసురం పార్థ మే
శృణు. ౬. ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ జనా న విదు రాసురాః, న శౌచం నాపి చాచా
రో న సత్యం తేషు విద్యతే. ౭. అసత్యము ప్రతిష్ఠం తే జగదాహు రనీశ్వరమ్,
పారుష్యమేవ చ పరుషవచనం, యథా కాలః చక్షుష్వా విరూపః రూపవాన్
హీనాభిజన ఉత్తమాభిజన ఇత్యాది, అజ్ఞానం చావివేక్షానం కర్తవ్యాదివిషయ
మిథ్యాప్రత్యయః. అభిజాతస్య, పార్థ, కిమభిజాతస్యేత్యర్థః—సంపదం ఆసురీం
ఆసురాకాం సంపదాసురీ తా మభిజాతస్యేత్యర్థః. భవంతీత్యనువర్తతే. ౪. అస
యోః సంపదోః కార్య ముచ్యతే. దైవీతి. దైవీ సంపద్యా సా విమోక్షాయ సంసా
రబంధనాత్, నిబంధాయ నియతో బంధో నిబంధః తదర్థ మాసురీ సంపన్నతా అభి
ప్రేతా, తథా రాక్షసీ చ, తత్రైవ ముక్తే అర్జునస్యాంతర్గతం భావం కిమహ మా
సురీసంపద్యుక్తః కిం వా దైవీ సంపద్యుక్తః ఇత్యేవ మాలోచనారూప మూల
త్యైవా భగవాన్—మాకుచః శోకం మాకార్షిః. సంపదం దైవీ మభిజాతోఽసి
అభిలక్ష్య జాతోఽసి భావికల్యాణ స్త్యనుసీత్యర్థః. హే పాండవ ౫. ద్వావితి. ద్వా
ద్విసంఖ్యాకౌ, భూతసర్గా భూతసృష్టి, సృజ్యత ఇతి సర్గః. భూతాన్యేవ సృజ్య
మానాని దైవాసురసంపద్వీయయుక్తానీతి భూతసర్గా విత్యుచ్యతే. శ్రు. “ద్వయా
హి ప్రాజాపత్యాః. దేవాశ్చాసురాశ్చే”తి శ్రుతే. లోకేఽస్మిన్ సంసార ఇత్యర్థః.
సర్వేషాం దైవివిధోపపత్తేః కాలా భూతసర్గా విత్యుచ్యతే. ప్రకృతావేవ దైవః
ఆసుర వీచ చ, ఉక్తయోరేవ పునరనువాదప్రయోజన మాహ- దైవోభూతసర్గః.
అభయం స త్వస్సంకుద్ధి రిత్యాదినా విస్తరళః విస్తారప్రకారైః ప్రోక్తః కథితః, న
త్వాసుర ఇత్యేత స్తత్పరివర్జనార్థం ఆసురం హే పార్థ మే మను వచనా దుచ్య
మానం విస్తరళః శృణు అవధారయ, అథాయపరిసమాప్తే. ౬. ఆసురీసంప
త్ప్రాణివిశేషవిషయత్వేన ప్రదర్శ్యతే ప్రత్యక్షీకరణే చ శత్యతే తస్యాః పరివ
ర్జనం కర్తు మితి. ప్రవృత్తి మితి. ప్రవృత్తిం చ ప్రసర్తనం యస్మిన్ పురుషార్థసాధనే
కర్తవ్యే యా ప్రవృత్తిస్తాం, నివృత్తిం చ తద్విపరీతాం యస్మా దనర్థహేతో ర్నివ
ర్తితవ్యం సా నివృత్తిస్తాం చ, జనా ఆసురాః, న విదుః న జానంతి, న కేవలం
ప్రవృత్తినివృత్తి వీచ తే న విదుః. న శౌచం చ విదుః. నాపి చాచారః. న సత్యం తేషు
విద్యతే, అనాచారామాయావినోఽన్యతవాదివో హ్యసురాః. ౭. కించ. అసత్య
మితి. అసత్యం యథా నయమన్యతప్రాయః తథేదం జగత్ సర్వ మసత్యం, అప్ర

అపరస్పరసంభూతం కిమస్య త్కామహైతుకమ్. ౮. ఏతాం దృష్టి మనష్టభ్య నష్టాత్తానోఽల్పబుద్ధయః, ప్రభవంతుగ్రకర్తాః ఓయాయ జగతో హితాః. ౯. కామమూశ్రిత్య దుష్పూరం దంభమానమదాన్వితాః, మోహాద్భ్రహ్మీత్వా సద్ధ్రాహ్మా ప్రవర్తంతేఽశుచివ్రతాః. ౧౦. చింతా మపరిమేయాం చ ప్రలయాం తా ముపాశ్రితాః, కామోపభోగపరమా ఏతావదితి నిశ్చితాః. ౧౧. ఆశాపాశశతై ర్బుద్ధాః కామశ్రోధపరాయణాః, ఈహంతే కామభోగార్థ మన్యా యేనార్థసంచయా. ౧౨.

తీవ్రం నాస్యధర్మాధర్మై ప్రతిష్ఠా అతోఽప్రతిష్ఠం చేతి, తే అసురా జనాః, జగదాహు రసిశ్వరం న చ ధర్మాధర్మ సంవ్యవేక్ష మస్య శాసితేశ్వరో విద్యతే అతోఽసిశ్వరం జగదాహుః. కించ. అపరస్పరసంభూతం కామప్రయుక్తయోః స్త్రీపురుషయో రన్యోన్య సంయోగా జ్జగత్సర్వం సంభూతం, కిమస్య త్కామహైతుకం, న కించిద్బుద్ధం కర్తాదికారణాంతరం విద్యతే జగతః. కిమస్య జగతః కారణం, కామహేతురేవ కామహైతుకం, కిమస్య త్కారణాంతరం, న కించన కామాన్యకారణం స్యాద్బుద్ధం కామ ఏవ ప్రాణినాం కారణ మితి లోకాయతికద్బుద్ధి రియం. ౮. ఏతా మితి. ఏతాం దృష్టి మనష్టభ్య ఆశ్రిత్య, నష్టాత్తానో నష్టస్వభావాః విప్రష్టపరలోకసాధనాః. అల్పబుద్ధయః విషయవిషయైవబుద్ధి ర్యేహం తే అల్పబుద్ధయః. ప్రభవంతి ఉద్భవంతి, ఉగ్రకర్తాః క్రూరకర్తాః హింసాత్మికాః. ఓయాయ జగతః ప్రభవంతీతి సంబంధః. జగతః అహితాః శత్రవ ఇత్యర్థః. ౯. తేచ కామమితి. కామమూశ్రిత్య అనష్టభ్య, దుష్పూరం అశక్యపూరణం, దంభమానమదాన్వితాః దంభశ్చ మానశ్చ మదశ్చదంభమానమదాః తై రన్వితా దంభమానమదాన్వితాః, మోహాదవివేకాత్, గృహీత్వా ఉపాదాయ, అసద్ధ్రాహ్మా అకుభనిశ్చయా, ప్రవర్తంతే లోకే, అశుచివ్రతాః అశుచీని వ్రతాని యేహం తే అశుచివ్రతాః. ౧౦. చింతామితి. చింతా మపరిమేయాం చ న పరిమాతుం శక్యతే య స్యాశ్చింతాయా ఇయంతా సా అపరిమేయా తాం, ప్రళయాంతాం మరణాంతాం, ఉపాశ్రితాః, సదా చింతాపరా ఇత్యర్థః. కామోపభోగపరమాః కామ్యంత ఇతి కామా విషయా శ్శబ్దాదయః తదుపభోగపరమాః ఆయమేవ పరమః పురుషార్థయః కామోపభోగ ఇత్యేవం నిశ్చితాత్తాన ఏతావదితి నిశ్చితాః. ౧౧. ఆశాపాశేతి. ఆశాపాశశతైః ఆశా ఏవ పాశాః తచ్చతై రాశాపాశశతైః బద్ధా స్సంతః సర్వత ఆకృప్యమాణాః, కామశ్రోధపరాయణాః కామశ్రోధో పరమయన మాశ్రయో యేహం తే కామశ్రోధపరాయణాః. ఈహంతే చేష్టంతే కామభోగార్థం కామభోగప్రయోజనాయ, న ధర్మార్థం, అన్యాయేన, కిం, అర్థసంచయా, అర్థప్రచ

ఇద మద్య మయా లభి మిమం ప్రాప్యే మనోరథమ్, ఇద మస్తీద మపి మే భవి
వ్యతి పునర్ధనమ్ ౧౩. అసౌ మయా హత శ్శత్రు ర్హవిష్యే చాపరానపి, ఈశ్వ
రోఽహ మహం భోగీ సిద్ధోఽహం బలవాక్ సుఖి. ౧౪. అధ్యోభిజనవా నస్తిరోఽ
న్యోఽస్తి సదృశో మయా, యత్యే దాస్యామి మోదిష్య ఇత్యజ్ఞానవిమోహితాః.
౧౫. అనేకచిత్తవిభ్రాంతా మోహజాలసమావృతాః, ప్రసక్తాః కామభోగేషు
పతంతి సరశీఽతుచౌ, ౧౬. ఆత్మ సంభావితాః శ్రద్ధా ధనమానమదాన్వితాః, యజం
తే నామ యజ్ఞై స్తే దంభేనావిధిపూర్వకమ్. ౧౭. అహంకారం బలం దర్పం కా
యాక్ ప్రతి, అన్యాయేన పరస్వాపహరణాది నేత్యర్థః. ౧౮. ఈదృశశ్చ తేషా మభి

ప్రాయః. ఇదమితి. ఇదం ద్రవ్యం అద్యఇదానీం మయా లభ్యం, ఇమ మన్యత్
ప్రాప్యే మనోరథం మనస్తుష్టికరం, ఇదం చా స్తి, ఇదమపి మే భవిష్యతి అగామిని
సంపత్తిరే పునర్ధనం, తేనాహం ధనీ విఖ్యాతో భవిష్యామితి. ౧౩. అనావితీ.
అసౌ దేవదత్తనామా మయా హతః దుర్జయశ్శత్రుః, హవిష్యే చాపరాన్యానపి,
ఃమేతే కరిష్యంతి తపస్వినః, సర్వభాపి నా స్తి మత్తుల్యః కథం ఈశ్వరోఽహ మహం
భోగీ సర్వప్రకారేణ చ సిద్ధోఽహం సంపన్నః పుత్రై ర్హస్తృభిః, సకేవలం మానుషః,
బలవాక్ సుఖి చామేవ. ౧౪. అధ్యఇతి. అధ్యో ధనేన, అభిజనవాక్ సప్తపూరు
షశ్రోతియత్వాదిసంపన్నః తేనాపి నమత్తుల్యోఽస్తి కశ్చిత్, రోఽన్యోఽస్తి సదృశ
స్తుల్యో మయా, కించ, యత్యే యోగేనాప్యన్యానభిభవిష్యామి, దాస్యామి నటా
దిభ్యః, మోదిష్యే హర్షం చాతిశయం ప్రాప్స్యామి, ఇత్యేన మజ్ఞానవిమోహితాః
అజ్ఞానేన విమోహితాః వివిధమవివేకభావ మాచన్నాః. ౧౫. అనేకచిత్తేతి. అనేక
చిత్తవిభ్రాంతాః ఉక్తప్రకారై రనేకశ్చిత్తై ర్వివిధం భ్రాంతాః అనేకచిత్త
విభ్రాంతాః, మోహజాలసమావృతాః మోహః అవివేకః అజ్ఞానం తదేవ జాలమివ
అవరణాత్మకత్వాత్ తేన సమావృతాః, ప్రసక్తాః కామభోగేషు తత్రైవ నిషణ్ణా
స్సంతః, తేనోపచితకల్పహః, పతంతి సరశీ అశుచౌ వైతరణ్యాదా. ౧౬. ఆత్మేతి.
ఆత్మసంభావితాః సర్వగుణవిశిష్టతయా ఆత్మనైవ సంభావితాః, శ్రద్ధాః అప్రణతా
త్తానః ధనమానమదాన్వితాః ధననిమిత్తో మానో మదశ్చ తాభ్యాం ధనమానమ
దాభ్యాం అన్వితాః, యజంతే, నామయజ్ఞై ర్నామమాత్రై ర్యజ్ఞైః, తే దంభేన
ధర్మదృశితయా, అవిధిపూర్వకం విధివిహితాంగేరిక ద్రవ్యతారహితమ్. ౧౭. అహం
కారమితి. అహంకారం అహంకరణమహంకారో విద్యమానై రవిద్యమానైశ్చ
గుణై రాత్మనృథ్యారోపితై ర్విశిష్ట మాత్మాన మహమితి మన్యతే సోఽహంకారః

మం శ్రోధం చ సంశ్రితాః, మామాత్మపరదేహేషు ప్రద్యుషంతోఽభ్యసూయకాః.
 ౧౮. తానహం ద్విషతః క్రూరాః సంసారేషు సరాధమాః, ఊహమ్యజస్ర మశు
 భానాసురీష్యేవ యోనిషు. ౧౯. ఆసురీం యోని మాపన్నా మూఢా జన్మని
 జన్మని, మా ముప్రాప్త్యైవ కౌంతేయ తతో యాంత్యధమాం గతిమ్. ౨౦. త్రివి
 ధం సరకన్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః, కామః శ్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మాదేత
 త్రయం త్యజేత్. ౨౧. ఏతైర్విముక్తః కౌంతేయ తమోద్వారైః స్త్రిభి ర్నరః,
 అవిద్యాఖ్యః కష్టతమ స్ఫుర్వదోషాణాం మూలం సర్వానర్థప్రవృత్తీనాం చ, తథా
 బలం పరాభిధవనిమిత్తం కామరాగాన్వితం, దర్పం దర్శి నాదు యస్యోన్మేషే
 ధర్మమతిక్రామతి సోఽయమంతఃకరణాశ్రయో దోషవిశేషః, కామం ప్రాప్తివిషయం,
 శ్రోధ మనిష్టవిషయం, ఏతా నన్యాంశ్చ మహతో దోషాః సంశ్రితాః, కించ, తే
 మా మిశ్యైరం ఆత్మపరదేహేషు స్వదేహే పరదేహేషు చ తద్బుద్ధిక్లృపాః
 భూతం, ప్రద్యుషంతో మచ్ఛాసనాతివర్తిత్యం ప్రద్యేచః తం కుర్వంతః, అభ్యసూ
 యకాః సన్తార్గ్గస్థానాం గుణేష్వసహమానాః. ౧౮. తానితి. తానహం సన్తార్గ్గప్రతి
 పక్షభూతాః సాధు ద్వేషిణః ద్విషతశ్చ మాం క్రూరాః సంసారేషు అనేకవరక
 సంసారమార్గేషు సరాధమాః అధర్మదోషవత్వాత్ ఊహమి ప్రఊహమి, అజస్రం
 సంతతం, అశుభాః అశుభకర్తకారిణః, ఆసురీష్యేవ క్రూరప్రాయాసువ్యాఘ్ర
 సింహాదియోనిషు, ఊహమిత్యనేన సంబంధః. ౧౯. ఆసురీమితి. ఆసురీం యోని
 మాపన్నాః ప్రతిపన్నాః, మూఢాః అవివేకినః, జన్మని జన్మని ప్రతిజన్మ, తమోబహు
 భాన్యేన యోనిషు జాయమానా అథో గచ్ఛంతో మూఢాః మా మిశ్యైరమప్రా
 ప్త్యైవ అనాసాద్యైవ, కౌంతేయ, తత స్తస్మాదపి యాంతిఅధమాంగతిం, నికృష్టతమాం
 గతిం మామప్రాప్త్యైవేతి నమత్ప్రాప్తౌ కదాచి దప్యాశంకాస్తీ అతో మచ్ఛిష్టసాధు
 మార్గమప్రాప్యేత్యర్థః. ౨౦. సర్వస్యా ఆసుర్యా స్సంపదః సంక్షేపోఽయ ముచ్యతే,
 యస్మిన్ త్రివిధే సర్వ ఆసురీసంపద్యేవోఽనంతోఽవ్యంతర్గతమితి, యత్పరిహారేణ పరి
 హృతశ్చభవతి, యన్మూలం సర్వస్యానర్థస్య, తదేతదుచ్యతే త్రివిధమితి. త్రివిధం
 త్రిప్రకారం, సరకస్య ప్రాప్తౌ ద్వారం నాశన మాత్మనః యద్వారం ప్రవిశన్నేవాత్మా
 నశ్యతి, ఆత్మా నకన్తై చిత్పురుషార్థాయ యోగ్యో భవతీత్యత ఉచ్యతే ద్వారం
 నాశన మాత్మన ఇతి, కిం తత్, కామః శ్రోధ స్తథా లోభ స్తస్మాదేతత్త్రయం
 త్యజేత్, యత ఏవ ద్వారం నాశన మాత్మనః తస్మా త్కామాదిత్రయమేతత్త్య
 జేత్. ౨౧. త్యాగస్తుతి రియం. ఏతైరితి. ఏతై ర్విముక్తః, కౌంతేయ, తమో
 ద్వారైః తమసో సరకస్య దుఃఖమోహాత్మకస్య ద్వారాణి కామాదయః, తైరేతైః

అచరత్వాత్తనః శ్రేయః స్తతో యాతి పరాం గతిమ్. ౨౨. య శ్చాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః, న స సిద్ధిమవాప్నోతి న సుఖం న పరాం గతిమ్. ౨౩. తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యకార్యవ్యవస్థితౌ, జ్ఞాత్వా శాస్త్రవిధానోక్తం కర్త కర్తు మిహోహ్వాసి. ౨౪.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాపర్వణి - చత్వారింశోఽధ్యాయః.

అనున ఉవాచ—యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితాః, త్రిభి ర్విముక్తో నరః అచరతి అనుతిష్ఠతి. కిం ఆత్మనః శ్రేయః యత్ప్రతిబద్ధః పూర్వం తన్నాచచార తదవగమాదాచరతి తత స్తదాచరణా ద్యాతి పరాం గతిం మోక్ష మపి. ౨౨. సర్వస్యైతస్యాసురీసంపత్సరీవర్జనస్య శ్రేయః అచరణస్య చ శాస్త్రం కారణం, శాస్త్రప్రమాణాదుభయం శక్యం కర్తం, నాన్యథా, అతః. యశ్చితి. యః శాస్త్రవిధిం కర్తవ్యాకర్తవ్యజ్ఞానకారణం విధిప్రతిషేధాఖ్య ముత్సృజ్య త్యక్త్వా, వర్తతే కామకారతః కామప్రయుక్తస్స, న స సిద్ధిం పురుషార్థయోగ్యతా మ్నాప్నోతి, నాన్యస్థి లోకేసుఖం, నాపి పరాం ప్రకృష్టాం గతిం స్వర్గం మోక్షం వా. ౨౩. తస్మాద్దితి. తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం జ్ఞానసాధనం తే తవ కార్యకార్య వ్యవస్థితౌ కర్తవ్యాకర్తవ్యవ్యవస్థాయాం, అతో జ్ఞాత్వా బుద్ధ్యా శాస్త్రవిధానోక్తం విధిర్విధానం శాస్త్రేణ విధానం శాస్త్రవిధానం కుర్యాదిదం న కుర్యాదిత్యేవం లక్షణం తేనోక్తం, స్వకర్తయ త్తత్కర్తుమిహోహ్వాసి, ఇహేతి కర్తాధికారభూమి ప్రదర్శనార్థ ఇతి. ౨౪.

ఇతి శ్రీపరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్దోషిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతో - శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - చత్వారింశోఽధ్యాయః.

తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం త ఇతి భగవద్వాక్యబలప్రశ్నబీజోద్భవఉవాచ యశ్చితి. యే కేచిదవశేషితాః, శాస్త్రవిధిం శాస్త్రవిధానం, శ్రుతిస్మృతిశాస్త్రచోదనాం, ఉత్సృజ్య పరిత్యజ్య, యజంతే దేవాదీనాం పూజయంతి, శ్రద్ధయాన్వితాః ఆర్తికబుద్ధ్యావృద్ధవ్యవహారదర్శనాదన్వితాః సంయుక్తా స్సంతః, శ్రుతిలక్షణం స్మృతిలక్షణం వా కం చిచ్ఛాస్త్రవిధిమపశ్యంతః శ్రద్ధాభావతయా యే దేవాదీనాం పూజయంతి త ఇహ యే శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితా ఇతి గృహ్యంతే, యే పునః కంచిచ్ఛాస్త్రవిధి ముపలభమానా ఏవ తముత్సృజ్యాయథావిధిదేవాదీనాం పూజయంతి త ఇహ యే శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే ఇతి న పరిగృహ్యంతే, కస్తాత్? శ్రద్ధయాన్వితత్వవిశేషణాత్, దేవాదిపూజావిధిపరాః కించిచ్ఛాస్త్రం పశ్యంత ఏవ తదుత్సృజ్య శ్రద్ధాభావతయా తద్విహీనాయాం దేవా

తేషాం నిష్ఠా తు కా కృష్ణసత్త్వమాహో రజస్తమః. ౧. శ్రీభగవానువాచ—
త్రివిధా భవతి శ్రద్ధా దేహీనాం సా స్వభావజా, సాత్త్వికీ రాజసీ చైవ తామసీ
చేతి తాం శృణు ౨. సత్త్వానురూపాసర్వస్య శ్రద్ధా భవతి భారత, శ్రద్ధామయోఽ-
యం పురుషో యో యచ్ఛ్రద్ధస్స ఏవ సః. 3. యజంతే సాత్త్వికా దేవాః యక్ష-
రతుంసి రాజసాః, ప్రేతాః భూతగణాంశ్చాన్యే యజంతే తామసా జనాః. ౪.
అశాస్త్రవిహితం ఘోరం తప్యంతే యే తపో జనాః, దంభాహంకారసంయుక్తాః

దిపూజాయాం శ్రద్ధయాన్వితాః. ప్రవర్తంత ఇతి స శక్యం కల్పయితుం యస్తాత్,
తస్మాత్పూర్వోక్తావ ఏవ శాస్త్రవిధి ముత్సృజ్య యజంతే శ్రద్ధయాన్వితా ఇత్యత్ర
గృహ్యంతే, తేషా మేవంభూతానాం నిష్ఠాత్వవస్థా అవస్థానం కా, కృష్ణ, సత్త్వ
మాహో? రజస్తమః? కిం సత్త్వనిష్ఠావస్థానం ఆహో? స్వీద్రజః! అథవా తమః! ఇతి, ఏత-
దుక్తం భవతి, యా తేషాం దేవాదివిషయా పూజా సా కిం సాత్త్వికీ! ఆహో? స్వీ-
ద్రాజసీ! ఉత తామసీతి. ౧. ఏవం సామూచ్యవిషయ ప్రశ్నానా ప్రవిభజ్య ప్రతిపదన
మర్తతీతి శ్రీభగవానువాచ—త్రివిధేతి. త్రివిధాత్రిప్రకారా భవతి శ్రద్ధా,
యస్యాం నిష్ఠాం త్వం పృచ్ఛసి, దేహీనాం శరీరిణాం సా స్వభావజా జన్మాంతరకృత్తో
ధర్మాధర్మాదిసంస్కారో మరణకాలేఽభివ్యక్తః స్వభావ ఉచ్యతే తతో జాతాస్వభా-
వజా, సాత్త్వికీ సత్త్వనిర్వృత్తా దేవపూజాదివిషయా, రాజసీ రజోనిర్వృత్తా
యక్షరతుఃపూజాదివిషయా, తామసీతమానిర్వృత్తా ప్రేతపిశాచపూజాదివిషయా,
ఏవం త్రివిధాం తాముచ్యమానాం శ్రద్ధాం శృణు అవధారయ, నైవం త్రివిధా
భవతి. ౨. సత్త్వానురూపేతి. సత్త్వానురూపా విశిష్టసంస్కారోపేతాంతఃకరణాను-
రూపా, సర్వస్య ప్రాణజాతస్య, శ్రద్ధా భవతి, భారత, యద్యేవం తతః కిం స్యాది-
త్యుచ్యతే, శ్రద్ధామయః శ్రద్ధాప్రాయోఽయం పురుషః సంసారి జీవః, కథం, యో
యచ్ఛ్రద్ధః యా శ్రద్ధా యస్య జీవస్య సయచ్ఛ్రద్ధః, సఏవ సః తచ్ఛ్రద్ధానురూప
ఏవ జీవః. 3. తతశ్చ కాశ్యేణ లింగేన దేవాదిపూజయా సత్త్వాదినిష్ఠానుమేయే
త్యాహ—యజంత ఇతి. యజంతే పూజయంతి, సాత్త్వికా స్ఫుత్త్వనిష్ఠాః దేవాః,
యక్షరతుంసి రాజసాః, ప్రేతాః భూతగణాః సప్తమాత్రాదీంశ్చ అన్యే యజంతే
తామసా జనాః. ౪. ఏవం కార్యతో నిర్ణీతా స్మత్త్వాదినిష్ఠాః శాస్త్రవిధ్యుత్సర్గే
తత్ర కల్పిదేవ సహస్రేషు దేవపూజాదిపర స్ఫుత్త్వనిష్ఠో భవతి, బాహుశ్యేన తు
రజోనిష్ఠాస్తమానిష్ఠాశ్చ ప్రాణినో భవంతి కథమ్! అశాస్త్రేతి అశాస్త్రవిహితం స
శాస్త్రవిహితం, ఘోరం వీడాకరం ప్రాణినా మాత్సరశ్చ, తమః తప్యంతే నిర్వర్త-
యంతి, యే తపో జనాః, తేచ దంభాహంకారసంయుక్తాః దంభశ్చ అహంకారశ్చ

కామరాగబలాన్వితాః ౫. కర్మయంత శృరీరథం భూతగ్రామ మచేతసః, మాం
 చైవాంతశృరీరథం తాః విధ్యాసురనిశ్చయాః. ౬ ఆహారస్తప్తి సర్వస్య త్రివిధో
 భవతి ప్రియః, యజ్ఞస్తపస్తథా దానం తేషాం భేద మిమం శృణు. ౭. ఆయు
 స్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః, రహ్యా స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఆహారా
 సాత్త్వికప్రియాః. ౮. కట్యామ్లలవణాత్కుష్ఠతీక్ష్ణరూక్షవిదాహీనః, ఆహారా రాజ
 సన్యేష్టా దుఃఖశో కామయప్రదాః. ౯. యాతియామం గతరసం పూతిపద్యపితం
 దంభాహంకారో తాభ్యాం సంయుక్తాః దంభాహంకారసంయుక్తాః, కామరాగ
 బలాన్వితాః కామశ్చ రాగశ్చ కామరాగౌ తత్కృతం బలం కామరాగబలం తేనా
 న్వితాః కామరాగబలాన్వితాః. ౧౦. కర్మయంత ఇతి కర్మయంతః కృశీకుర్వంతః,
 శరీరథం భూతగ్రామం కరణసముదాయం, అచేతస అవిచేతసః, మాం చైవ తత్కర్మ
 ర్మబుద్ధిసాక్షిభూతం అంతశృరీరథం నారాయణం కర్మయంతః, మదనుశాసనాకరణ
 మేవ మత్కర్మణం, తాన్విధ్యాసురనిశ్చయాః ఆసురాణాం నిశ్చయా యేషాం తే
 ఆసురనిశ్చయాః తాః, పరిహరణార్థం విధీత్యుపదేశః. ౧౧. ఆహారాదీనాం రస్యస్ని
 గ్ధాదివర్ధత్రయరూపేణ భిన్నానాం యథాక్రమం సాత్త్వికరాజసతామసపురుష
 ప్రియత్వైర్నశ్వన మిహ క్రియతే, రహ్యా స్నిగ్ధాః స్థిరా హృద్యా ఇశ్యాదిహ్వా
 వారవిశేషేషామృత్యుః ప్రీతికరేణ లింగేన సాత్త్వికత్వం రాజసత్వం తామసత్వం చ
 బుద్ధ్యా రజస్తమాలింగానా మాహారాణాం పరివర్జనార్థం సత్త్వలింగానాం చోపా
 దానార్థం తథాయజ్ఞాదీనామపి సత్త్వాదిగుణభేదేన త్రివిధత్వైర్నివాదనం ఇహ రాజ
 సతామసాః బుద్ధ్యా కథంనునామ పరిత్యజేత్ సాత్త్వికానేవానుతిష్ఠేదిత్యేవ మర్థం
 చాహ—ఆహారఇతి. ఆహారస్తప్తి సర్వస్య భోక్తృః ప్రాణినః త్రివిధో భవతి ప్రియః
 ఇష్టః, తథాయజ్ఞః, తథా తపః, తథా దానం, తేషా మాహారాదీనాం భేదమిమం
 వక్ష్యమాణంశృణు. ౧౨. ఆయురితి, ఆయుశ్చ సత్త్వం చ బలం చ ఆరోగ్యం చ ఖుణం చ
 ప్రీతిశ్చఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతయః తాసా మాయుస్సత్త్వాదీనాం వివ
 ర్ధనాఃఆయుస్సత్త్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనాః, తే చ, రహ్యాః రహోపేతాః, స్నిగ్ధాః
 స్నేహవంతః, స్థిరాః చిరకాలస్థాయినః దేహే, హృద్యాః హృదయప్రియాః,
 ఆహారా సాత్త్వికప్రియాః, సాత్త్వికసన్యేష్టాః. ౧౩. కటివతి. కట్యామ్లలవణాత్కుష్ఠ
 తీక్ష్ణరూక్షవిదాహీన ఇత్యత్రాతిశబ్దః కట్యాదిషు సర్వత్ర ప్రయోజ్యః, అతికటుః
 అతితీక్ష్ణ ఇత్యేవం, కటుశ్చ అమృశ్చ లవణశ్చ అక్యుష్ణశ్చ అతితీక్ష్ణశ్చ రూక్షశ్చ
 విదాహీ చ కట్యామ్లలవణాత్కుష్ఠతీక్ష్ణరూక్షవిదాహీనః, ఆహారా రాజసన్యేష్టా
 దుఃఖశో కామయప్రదాః, దుఃఖం చ శోకిం చ అమయం చ ప్రయచ్ఛంతీతి దుః

చ యత్, ఉచ్ఛిష్టమపి చామేధ్యం భోజనం తామసప్రియమ్. ౧౦. అఫలాకాం
 ఊభి ర్యజ్ఞో విధిదృష్టో య ఇజ్యతే, యప్తవ్య మేవేతి మన స్సమాధాయ ససా
 త్త్వీకః. ౧౧. అభిసంధాయ తు ఫలం దంభార్థమపి చైవ యత్, ఇజ్యతే భరత
 క్రేష్ఠ తం యజ్ఞం విద్ధి రాజసమ్. ౧౨. విధిహీన మసృష్టాన్నం మంత్రహీన మదక్షి
 ణమ్, శ్రద్ధా విరహితం యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే. ౧౩. దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూ
 జనం శౌచ మాద్రవమ్, బ్రహ్మచర్యమహింసా చ శారీరం తప ఉచ్యతే. ౧౪. అను
 ద్వేగకరం వాక్యం సత్యం ప్రియహితం చ యత్, స్వాధ్యాయాభ్యాసనం చైవ
 శోకామయప్రదాః. ౯. యాతయామమితి, యాతయామం మందవక్త్రం, నిర్వీర్యస్య
 గతరసోక్తత్వాత్, గతరసం వియుక్తరసం, పూరిదుర్గంధి, పర్యుషితం చ పక్షం
 సత్ రాత్ర్యంతరితం చ యత్, ఉచ్ఛిష్టమపి భుక్తశిష్టముచ్ఛిష్టం, అమేధ్యం అయ
 జ్ఞార్థం, భోజన మిదృశం, తామసప్రియమ్. ౧౦. ఆథేదానీం యజ్ఞస్త్రివిధ
 ఉచ్యతే. అపలేతి. అఫలాకాంఊభి రఫలాభిః, యజ్ఞో విధిదృష్టశ్చాస్త్రచోదనా
 దృష్టః యో యజ్ఞ ఇజ్యతే నిర్వర్త్యతే, యప్తవ్యమేవేతి యజ్ఞస్వయాపనిర్వర్తన
 మేవ కార్యమితి మనస్సమాధాయ నానేన పురుషార్థో మను కర్తవ్య ఇత్యేవం
 నిశ్చిత్వ, ససాత్త్వీకో యజ్ఞ ఉచ్యతే. ౧౧. అభిసంధాయేతి. అభిసంధాయ తు
 ఉద్దిశ్య ఫలం, దంభార్థమపి చైవ యదిజ్యతే, భరతక్రేష్ఠ, తం యజ్ఞం రాజసమ్.
 ౧౨. విధీతి. విధిహీనం యథాచోదితవిచరితం, అసృష్టాన్నం బ్రాహ్మణేభ్యో న
 సృష్టం న దత్త మన్నం యన్చి యజ్ఞే సోఽసృష్టాన్నః తం అసృష్టాన్నం, మంత్రహీనం
 స్వరతో వర్ణతత్త్వ వియుక్తం మంత్రహీనం అదక్షిణం ఉక్తదక్షిణారహితం, శ్రద్ధా
 విరహితం, యజ్ఞం తామసం పరిచక్షతే తమోనిర్వృత్తం కథయంతి. ౧౩. ఆథేదానీం
 తపస్త్రివిధ ముచ్యతే. దేవేతి. దేవాశ్చ ద్విజాశ్చ గురవశ్చ ప్రాజ్ఞాశ్చ దేవద్విజగురు
 ప్రాజ్ఞః తేషాం పూజనం దేవద్విజగురుప్రాజ్ఞపూజనం, శౌచం, ఆద్రవం ఋజుత్వం,
 బ్రహ్మచర్యమహింసా చ శారీరం శరీరనిర్వర్త్యం శారీరం, శరీరప్రధానైః సత్త్వ
 రేవ కర్తాదిభి స్సాధ్యం శారీరం తప ఉచ్యతే, పంచైతే తస్య హేతవ ఇతి వక్ష్యతి.
 ౧౪. అన్వితి. అనుద్వేగకరం ప్రాణేనా మదుఃఖకరం, వాక్యం సత్యం ప్రియహితం
 చ యత్, ప్రియహితే దృష్టాదృష్టార్థే అనుద్వేగకరత్వాదిభి ర్గర్హై ర్వాక్యం
 విశిష్యతే, అవిశేషేణ ధర్మసముచ్చయార్థశ్చకారః, పరప్రత్యయార్థం ప్రయుక్తస్య
 వాక్యస్య అనుద్వేగకరస్య సత్యప్రియహితానా మచ్యుతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభి
 ర్వా విహీనస్య న వాఙ్మయతపస్త్యం, తథా సత్యస్య వాక్యస్య ఇతరేషా మన్యత
 మేన ద్వాభ్యాం త్రిభి ర్వా విహీనతాయాం న వాఙ్మయతపస్త్యం, తథాప్రియ

వాజ్మయం తప ఉచ్యతే. ౧౫. మనఃప్రసాద స్సౌమ్యత్వం మాన మాత్మవినిగ్రహః, భావసంకుద్ధిరిత్యేత త్తపో మానసముచ్యతే. ౧౬. శ్రద్ధయా పరయా తప్తం తప స్తత్త్రివిధం నరైః, అఫలాకాంక్షిభి ర్యుక్తై స్సాత్త్వికం పరిచక్షతే. ౧౭. సత్కారమానపూజార్థం తపో దంభేనచైవ యత్, క్రియతే తదిహ ప్రోక్తం రాజసం చలమధ్రువమ్. ౧౮. మూఢగ్రాహేణాత్మనో యత్పీడయా క్రియతే తపః, పరస్మ్యేత్సాదనార్థం వా తత్తామ సముదాహృతమ్. ౧౯. దాతవ్య మితి

వాక్యస్యాప్యన్యతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభి ర్వా విహీనస్య న వాజ్మయతప స్త్వం, తథా హితవాక్యస్యాపి ఇతరేషా మన్యతమేన ద్వాభ్యాం త్రిభిర్వా విహీనస్య న వాజ్మయతప స్త్వం, కింపున స్తత్తపః, యత్సత్వం వాక్యం అనుద్వేగకరం ప్రియం హితం చ తత్తపోవాజ్మయం, యథా శాంతో భవ వత్సన్యాభ్యామం యోగం చానుతిష్ఠ తథా తే శ్రేయో భవిష్యతీతి స్వాభ్యామభ్యసనం చైవ యథావిధి వాజ్మయం తపఉచ్యతే. ౧౫. మనఃశాంతి. మనః ప్రసాదః మనసః ప్రశాంతిః స్వచ్ఛతా పాదసం ప్రసాదః. సౌమ్యత్వం యత్సౌమనస్య మాహా ర్షభాదిప్రసాదకార్యేన్నే యాంతిఃకరణస్య వృత్తిః. మానసం వాక్సంయమోఽపి మనస్సంయమపూర్వకో భవ తీతి కార్యేణ కారణ ముచ్యతే. మనస్సంయమో మాన మితి, ఆత్మవినిగ్రహః మనో విరోధ స్సర్వత స్సామాన్యరూప ఆత్మవినిగ్రహో వాగ్విషయవైవ మనస్సంయమో మాన మితి విశేషః. భావసంకుద్ధిః పరైర్వ్యవహారకాలే అమాయావిత్వం భావసంకుద్ధిరిత్యేతత్ తపో మానస ముచ్యతే ౧౬. యథోక్తం కాయకం వాచికం మానసం చ తప స్తప్తం నరైస్సాత్త్వికత్వాదిభేదేన కథం త్రివిధం భవతీత్యుచ్యతే. శ్రద్ధయేతి. శ్రద్ధయా ఆస్తిక్యబుద్ధ్యా పరయా ప్రకృష్టయా, తప్తం అనుష్ఠితం తప స్తత్ప్రకృతం, త్రివిధం త్రిప్రకారం త్ర్యధిష్ఠానం, నరై రనుష్ఠాతృభిః. అఫలాకాంక్షిభిః ఫలాకాంతౌరహితైః. యుక్తైః సమాహితైః, యాదృశం తప స్తత్సాత్త్వికం సత్త్వనిర్వృత్తం, పరిచక్షతే కథయంతి శిష్టాః. ౧౭. సత్కారేతి. సత్కారమానపూజార్థం సత్కారస్సాధుకారః సాధురయం తపస్వీ బ్రాహ్మణ ఇత్యేవమర్థం, మానో మానసం ప్రత్యుత్థానాభివాదనాది తదర్థం, పూజా పాదప్రత్యుత్థానార్చనాశయితృత్వాది తదర్థం చ, తపః సత్కారమానపూజార్థం, దంభేన చైవ యత్క్రియతే తపః. తదిహ ప్రోక్తం కథితం, రాజసం చలమధ్రువం కాదాచిత్కాఫలం అతః ఆధ్రువం. ౧౮. మూఢగ్రాహేణేతి. మూఢగ్రాహేణ అవివేకిశ్చయేన ఆత్మనః పీడయా యత్క్రియతే తపః పరస్మ్యేత్సాదనార్థం వా, తత్తామస ముదాహృతం. ౧౯. ఇదానీం దానత్రైవిధ్యముచ్యతే. దాతవ్యమితి. దాతవ్య మిత్యేవం

యద్దానం దీయతేఽనుపకారిణే, దేవే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్తుతమ్. ౨౦. యత్తు ప్రత్యుపకారార్థం ఫలముద్దిశ్య వా పునః, దీయతే చ పరిక్లిప్తం తద్రాజసముదాహృతమ్. ౨౧. అదేశ కాలే యద్దానమపాత్రేభ్యశ్చ దీయతే, అసత్కృత మవజ్ఞాతం తత్తామస ముదాహృతమ్. ౨౨. ఓం తత్సదితి నిర్దేశో బ్రహ్మణ స్త్రివిధః స్తుతః, బ్రాహ్మణా స్తేన దేవాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితాః పురా ౨౩. తస్మాదో మిత్యుదాహృత్య యజ్ఞ దానతపఃక్రియాః, ప్రవర్తంతే విధానోక్తా సుతతం బ్రహ్మవాదినామ్ ౨౪. తదిత్యనభిసంధాయ ఫలం యజ్ఞతపఃక్రియాః, దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్రియంతే మోక్షకాంక్షిభిః. ౨౫. సద్భావే సాధుభావే చ

మనః కృత్యా యద్దానం దీయతే అనుపకారిణే ప్రత్యుపకారాసమర్థాయ సమర్థాయాపి నిరపేక్షం దీయతే, దేవే పుణ్యదేవే కురుక్షేత్రాదా, కాలే సంక్రాంత్యాదా, పాత్రే వదంగవిద్యేదపారగబ్రహ్మవిదాదా, తద్దానం సాత్త్వికం స్తుతం. ౨౦. యదితి. యత్తు దానం ప్రత్యుపకారార్థం కాలే త్వయం మాం ప్రత్యుపకరిష్యతీత్యన మర్థం, ఫలం వాన్యదానస్య మే భవిష్యత్యదృష్టమితి తద్వోద్దిశ్యపునః దీయతే చపరిక్లిప్తం భేదసంయుక్తం, తద్రాజస ముదాహృతం. ౨౧. అదేశ కాల భితి. అదేశ కాలే, అదేశే అపుణ్యదేశే స్థేచ్ఛాకుచ్ఛాదినోక్తే, అకాలే పుణ్య హేతుత్వేనానాఖ్యాతే అప్రఖ్యాతే సంక్రాంత్యాదివిశేషరహితే, అపాత్రేభ్యశ్చ మూర్ఖతస్కరాదిభ్యః. దేశాదినంపత్తే వా అసత్కృతం ప్రియవచనపాదప్రత్యోనపూజాదిరహితం, అవజ్ఞాతం పాత్రపరిభవయుక్తం చ యత్, తద్దానం తామస ముదాహృతం. ౨౨. యజ్ఞ దానతపఃప్రభృతీనాం సాధ్యజ్యకరణాయామయ ముపదేశ ఉచ్యతే. ఓంతత్సదితి. ఓం తత్సదిత్యేవం నిర్దేశః నిర్దిశ్యతేనేనేతి నిర్దేశః. త్రివిధో నామ నిర్దేశో బ్రహ్మణః స్తుతః చింతితః వేదాంతేషు బ్రహ్మవిద్భిః. బ్రాహ్మణా స్తేన నిర్దేశేన త్రివిధేన వేదాశ్చ యజ్ఞాశ్చ విహితా నిర్దితాః పురా పూర్వమితి. ౨౩. తన్నిర్దేశస్తత్సత్కర్మమచ్యతే. తస్మాదితి. తస్మాదో మిత్యుదాహృత్య ఉచ్ఛార్య యజ్ఞ దానతపఃక్రియాః యజ్ఞ క్రియాః దానక్రియాః తపఃక్రియాశ్చ యజ్ఞ దానతపఃక్రియాః యజ్ఞాదిస్వరూపాః క్రియాః ప్రవర్తంతే విధానోక్తాః తస్మాచ్ఛాస్త్రచోదితాః సతతం సర్వదా బ్రహ్మవాదినాం బ్రహ్మవదనశీలానాం. ౨౪. తదితి. తదిత్యనభిసంధాయ తదితి బ్రహ్మభిధాన ముచ్ఛార్య, అనభిసంధాయ చ యజ్ఞాదికర్మణః ఫలం, యజ్ఞతపఃక్రియాః యజ్ఞ క్రియా స్తపఃక్రియాశ్చ యజ్ఞతపఃక్రియాః. దానక్రియాశ్చ వివిధాః క్షేత్రహీరణ్యప్రదానాదిలక్షణాః. క్రియంతే నిర్వర్తంత్యంతే, మోక్షకాంక్షిభిః మోక్షార్థిభిర్ముముక్షుభిః. ఓం తత్సద్భావోన్వినియోగ ఉక్తః. ౨౫. అథేదానం

సదిత్యేత త్వ్రయుజ్యతే, ప్రశస్తే కర్తృణి తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ యుజ్యతే. ౨౬. యజ్ఞే తపసి దానే చ స్థితి స్సదితి చోచ్యతే, కర్తృచైవతదర్థీయంసదిత్యేవాభిధీయతే ౨౭. అశ్రద్ధయాహుతం దత్తం తప స్తక్తంకృతంచయత్, అసదిత్యుచ్యతేపార్థసచతత్ ప్రేత్య నోభిహ. ౨౮.

ఇతి శ్రీభగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాంయోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదేశ్రద్ధాత్రయవిభాగయోగోనామ ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః.
అర్జునఉవాచ.—సన్నాప్యసస్య మహాబాహో తత్త్వవిచ్ఛామి వేదితుమ్,

సచ్ఛబ్దస్య వినియోగ ఉచ్యతే. సదితి. సద్భావే అసత స్సద్భావే యథా అవిద్య మానస్య పుత్రస్య జన్మని, తథా సాధుభావే అసద్వృత్తస్యాసాధో స్సద్వృత్తతా సాధుభావః తస్మిన్ సాధుభావే చ, సదిత్యేతదభిధానం బ్రహ్మణఃప్రయుజ్యతే అభిధీయతే, ప్రశస్తే కర్తృణి వివాహాదా చ తథా సచ్ఛబ్దః పార్థ యుజ్యతే ప్రయుజ్యత ఇత్యేతత్. ౨౬. యజ్ఞఇతి. యజ్ఞే యజ్ఞకర్తృణి యా స్థితిః తపసి యా స్థితిః. దానే చ యా స్థితిః. సాసదితి చోచ్యతే విద్యద్విః. కర్తృచైవ తద ర్థీయం యజ్ఞదానతపోఽర్థీయం, అథవా యస్యాభిధానత్రయం ప్రకృతం, తదర్థీయం శుశ్రూషార్థీయ మిత్యేతత్, సదిత్యేవాభిధీయతే, తదేతద్యజ్ఞతపఅదికర్తృ అసాత్త్వి కం విగుణమపి శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మణోఽభిధానత్రయప్రయోగేణ సగుణం సా త్త్వికం సంపాదితం భవతి, తత్త చ సర్వత్ర శ్రద్ధాప్రధానతయా సర్వం సంపాద్య తే యస్తాత్. ౨౭. తస్మాత్. అశ్రద్ధయేతి. అశ్రద్ధయా హుతం హవనం కృతం అశ్రద్ధయా దత్తం బ్రాహ్మణేభ్యః, తథా అశ్రద్ధయా తపస్తప్తం అనుష్ఠితం, తథా అశ్రద్ధయైవ కృతం చ యత్ సుతినమస్కారాది, తత్సర్వ మసదిత్యుచ్యతే, మత్ప్రా ప్తిసాధనమార్గబాహ్యత్వాత్, హే పార్థ, సచ తద్భవంకాయాసమపి ప్రేత్య ఫలాయ నోఅపి ఇహార్థం, సాధుభి ర్నిందితత్వాదితి. ౨౮.

ఇతి శ్రీసరవహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీగోవిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య
శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదకృతౌ శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే-ఏకచత్వారింశోఽధ్యాయః.
సర్వస్యైవ గీతాశాస్త్రస్యార్థోఽస్మిన్నధ్యాయే ఉపసంహృత్య సర్వవేదార్థో ఽక్షవ్య ఇత్యేవ మర్థోఽయ మధ్యాయ ఆరభ్యతే, సర్వో హ్యతీతేష్యధ్యాయేషు ఉక్తోఽర్థోఽస్మిన్నధ్యాయేఽవగమ్యతే. అర్జునస్తు సన్నాప్యసత్వాగశబ్దార్థయోరేవ విశేషబుభుక్షు రువాచ.—సన్నాప్యసస్యేతి. సన్నాప్యసస్య సన్నాప్యసశబ్దార్థస్యేత్యే తత్, మహాబాహో, తత్త్వం తస్య భావస్తత్త్వం యథాత్వమిత్యేతత్, ఇచ్ఛామి వేదితుం జ్ఞాతుం, త్యాగస్య చ త్యాగశబ్దార్థస్యేతత్, హృషీకేశ, పృథక్ ఇత

త్యాగస్య చ హృషీకేశ పృథక్కేశినిధూదన. ౧. శ్రీభగవానువాచ—కామ్యా
నాం కర్తౄణాం న్యాసం సన్నాస్యం కవయో విదుః, సర్వకర్తృఫలత్యాగం ప్రాచూ
స్త్యాగం విచక్షణాః. ౨. త్యాజ్యం దోషవదిత్యేకే కర్తృ ప్రాచూర్తనీషిణః, యజ్ఞ
రేతరవిభాగతః. కేశినిధూదన కేశినామ హయచ్ఛద్వా ఆసురః తం నిఘాదితవాః
భగవాః వాసుదేవః తేన తన్నామ్నా సంబోధ్యతే అర్జునేన. ౧. సన్నాస్యత్యా
గశబ్దా తత్ర తత్ర నిర్దిష్టావస్థానిర్దితార్థా పూర్వేచ్ఛాభ్యాయేషు అతః అర్జునాయ
పృష్టవతే తన్నిర్ణయాయ శ్రీభగవానువాచ—కామ్యా నామితి. కామ్యా నామశ్చ
మేధాదీనాం కర్తౄణాం న్యాసం పరిత్యాగం సన్నాస్యం సన్నాస్యశబ్దార్థమనుష్యేయ
త్యేన ప్రాప్తస్యాననుష్ఠానం కవయః పండితాః కేచిద్విదు ర్విజానంతి, నిత్యనైమిత్తి
కానా మనుష్యేయమానానాం సర్వకర్తౄణా మాత్మసంబంధితయా ప్రాప్తస్య ఫలస్య
పరిత్యాగః సర్వకర్తృఫలత్యాగః తం ప్రాచూః కథయంతి త్యాగం త్యాగశబ్దార్థం
విచక్షణాః పండితాః. యది కామ్యకర్తృపరిత్యాగః ఫలపరిత్యాగో వాగ్ధో వక్షస్యః
సర్వథా పరిత్యాగమాత్రం సన్నాస్యత్యాగశబ్దయో రేకార్థ స్సాస్యత్, న ఘటప
టశబ్దావివ జాత్యంతరభూతార్థా, నను నిత్యనైమిత్తికానాం కర్తౄణాం ఫలమేవనా
స్తీత్యావయః కథముచ్యతే తేషాం ఫలత్యాగ ఇతి. యథా వంధ్యాయాః పుత్ర
త్యాగః నైష దోషః. నిత్యానామపి కర్తౄణాం భగవతః ఫలవత్త్వస్యేష్టత్వాత్,
వత్త్వేతి హి భగవాః అనిష్టమిష్టమితి న తు సన్నాస్యసీనామితి చ, సన్నాస్యసీనామేవ
కేవలం కర్తృఫలాసంబంధం దర్శయన్ అసన్నాస్యసీనాం నిత్యకర్తృఫలప్రాప్తిం భవత్య
త్యాగినాం ప్రేత్యేతి దర్శయతి. ౨. త్యాజ్యమితి. త్యాజ్యం త్యక్తవ్యం, దోషవత్
దోషోఽస్యాస్తీతి దోషవత్, కింతత్ కర్తృ, బంధహేతుత్వా త్సర్వమేవ, అథవా,
దోషోధనరాగాది స్త్యజ్యతేతద్వత్త్యాజ్య మిత్యేకేకర్తృప్రాచూః. మనీషిణఃపండితాః
సాంఖ్యాఆత్మదృష్టిమాశ్రితాః. అధికృతానాంకర్తౄణామపీతి, తత్రైవయజ్ఞదానత
పఃకర్తృపరిత్యాజ్యమితి చాచరే, కర్తౄణాం ఏవాధికృతానమేత్య ఏతే కిల్యాః నతు జ్ఞా
ననిష్ఠాః పుష్కణాయనః సన్నాస్యసీనోఽపేత్య, జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాంపురా నిష్ఠా
మయా ప్రోక్షేతి, కర్తాధికారాతపోద్భూతాః యేన తాస్మితి చింతా, నను కర్త
యోగేన యోగినా మిత్యధికృతాః పూర్వం విభక్తనిష్ఠా అపి ఇహ సర్వకాస్తాగ్ధో
ఽసంహరప్రకరణే యథా విచార్యంతే తథా సాంఖ్యా అపి జ్ఞాననిష్ఠా విచార్యం
తా మితి, న తేషాం మోహదుఃఖనిమిత్తత్యాగానుపపత్తే. న కాయక్లేశనిమిత్త
దుఃఖం సాంఖ్యా ఆత్మని పశ్యంతి, ఇచ్ఛాదీనాం క్షేత్రధర్మత్యేనైవ దర్శితత్వాత్,
అత స్తేన కాయక్లేశదుఃఖభయోత్కర్ష పరిత్యజంతి, నాపి తే కర్తాణి ఆత్మని పశ్యంతి

దానతపః కర్మనత్యాజ్యమితిచావరే. 3. నిశ్చయం వృణు మే తత్ర త్యాగే భరత
సత్తమ, త్యాగో హి పురుషవ్యాఘ్రో త్రివిధ స్సంప్రకీర్తితః. ౪. యజ్ఞదానతపః
కర్మన త్యాజ్యం కార్యమేవ తత్. యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ పావనాని మనీషి

యేన నియతం కర్మ మోహో త్పరిత్యజేయః. గుణానాం కర్మనైవ కించిత్కరోమితి
హి తే సన్న్యసంతి, సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్తేత్యాదిభిః తత్త్వవిదః సన్న్య
సప్రకార ఉక్తః. తస్మాద్ద్యేనస్యధిక్యతాః కర్తవ్యనాత్మవిదో యేషాం చ మోహానిమి
త్తప్త్యాగ స్సంభవతి కాయక్షేత్రభయాచ్చత ఏవ తామసా స్త్రాగినో రాజసాశ్చేతి
నింద్యంతే, కర్షిణా మనాత్మజ్ఞానాం కర్తవ్యత్యాగస్తుత్యర్థం, సర్వారంభపరిత్యాగి
మానీ, సంతుష్టా యేన కేనచిత్. అనికేతస్థిరమతిరితి, గుణాతీతలక్షణేన చ పర
మార్థసన్న్యసినిో విశేషితత్వాత్, వక్ష్యతి చ, జ్ఞానస్య యాపరా నిష్ఠేతి తస్మాత్
జ్ఞాననిష్ఠా సన్న్యసినిో నేనా వివక్షితాః. కర్తవ్యత్యాగ ఏవ సాత్త్వికత్వేన
గుణేన తామసత్వాద్యవేక్షయా సన్న్యస ఉచ్యతే, వ ముఖ్య స్సర్వకర్మసన్న్య
సః సర్వకర్మసన్న్యసాసంభవేచ స హి దేహభృతేతి హేతువచనా ముఖ్యవవేతి
చేన్న, హేతువచనస్య స్తుత్యర్థత్వాత్, యథా త్యాగాచ్చాంతి రనంతర మితి
కర్తవ్యత్యాగస్తుతి రేవ, యథోక్తానేకపక్షానుష్ఠానశక్తిమంత మర్జునం ప్రతివిధా
నాత్, తథేవమపి సహి దేహభృతా శక్యమితి కర్తవ్యత్యాగస్తుత్యర్థం వ సర్వక
ర్మాణి మనసా సన్న్యస్య నైవ కుర్వన్న కారయన్నాస్త ఇత్యస్య పక్షస్యావవాదః
కేన చిద్దర్శయతుం శక్యః, తస్మాత్ కర్తవ్యధిక్యతా నృత్యేవైష సన్న్యసత్యాగ
వికల్పః. యే తు పరమార్థదర్శన సాంఖ్యాః తేషాం జ్ఞాననిష్ఠాయామేవ సర్వకర్మ
సన్న్యసలక్షణాయాం అధికారో నాన్యత్రేతి న తే వికల్పాన్యాః. తచ్చోపపాదిత
మస్తాభిః వేదావినాశిన మిత్యన్తిక ప్రదేశే తృతీయాదా చ. 3. తత్రైతేషు విక
ల్పభేదేషు. నిశ్చయమితి. నిశ్చయం శృణు అవధారయ, మే మమ, తత్ర త్యాగే
త్యాగసన్న్యసవికల్పే యథాదర్శితే, భరతసత్తమ భరతానాం సాధుతమ, త్యా
గో హి త్యాగసన్న్యసశబ్దవాచ్యో యోగార్థః స ఏవచేత్యభిప్రేతాహ—త్యా
గోహి పురుషవ్యాఘ్రో త్రివిధః త్రిప్రకారః తామసాదిప్రకారైః సంప్రకీర్తితః
సమ్యక్ శాస్త్రేషు కథితః యస్మా త్తామసాదిభేదేన త్యాగసన్న్యసశబ్దవాచ్యోర్థో
ధిక్యతస్య కర్షిణోఽనాత్మజ్ఞస్య త్రివిధః సంభవతి వ పరమార్థదర్శన ఇత్యయ మర్థో
దుర్విజ్ఞానః. తస్మాదత్ర తత్త్వం నాన్యో వక్తుం సమర్థః. తస్మా నిశ్చయం పరమార్థ
శాస్త్రార్థవిషయం విశ్వరం అధ్యవసాయం మే మత్త శృణు. ౪. కః పున రసౌ
నిశ్చయ ఇత్యత్రాహ—యజ్ఞేతి. యజ్ఞో దానం తప ఇత్యేతత్ త్రివిధం కర్మన త్యా

కామే. ౫. ఏతాన్యపి తు కర్మాణి సంగం త్యక్త్వా ఫలాని చ, కర్తవ్యానీతి మే
పార్థ నిశ్చితం మత ముత్తమమ్. ౬. నియతస్య తు సన్న్యాసః కర్తవ్యో నోపపద్యతే,
మోహో త్తస్య పరిత్యాగస్తామసః పరికీర్తితః. ౭. దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్త కాయ
క్షేత్రభయాత్త్యజేత్, సకృత్త్వా రాజసం త్యాగం నైవ త్యాగఫలం లభేత్. ౮.

జ్యం న త్యక్తవ్యం, కార్యం కరణీయమేవ తత్, కస్తాత్, యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ
పావనాని విశుద్ధికరాణి మనఃషిశాం ఫలానభిసంధిసా మిత్యేతత్. ౫. ఏతానీతి.
ఏతాన్యపి తు కర్మాణి యజ్ఞదానతపాంసీ పావనాన్ముక్తాని, సంగం త్యక్త్వా సంగః
ఆసక్తిః తం త్యక్త్వా తేషు, ఫలాని చ తేహం పరిత్యజ్య కర్తవ్యా నీత్యనుష్ఠేయా
నీతి, మే మమ పార్థ, నిశ్చితం మత ముత్తమం, నిశ్చయం శృణు మే తత్రేతి ప్రతి
జ్ఞాయ పావనత్వం చ హేతుముక్త్యా ఏతాన్యపి తు కర్మాణి కర్తవ్యానీతి ఏతన్ని
శ్చితం మత ముత్తమ మితి ప్రతిజ్ఞాతార్థోపసంహార ఏవ, నాపూర్వాగ్ధననమేతా
న్యపీతి ప్రకృతసన్నికృష్టార్థత్వోపపత్తే. ససంగస్య ఫలార్థినో బంధహేతుశ్చ
తాన్యపి ముముక్షోః కర్తవ్యానీత్యపి శబ్దస్వార్థః సత్సన్యాసి కర్తవ్యావేక్ష్య ఏతా
న్యపీత్యుచ్యతే, అన్యేతు వర్ణయంతి నిత్యానాం కర్తవ్యాం ఫలాభావాత్ సంగం
త్యక్త్వా ఫలాని చేతి నోపపద్యతే, అతఏతాన్యపీతి యాని కామ్యాని కర్మాణి
నిత్యేభ్యోఽన్యాని ఏతాన్యపి కర్తవ్యాని కిముత యజ్ఞదానతపాంసీతి, తదసత్,
అస్తాభిః నిత్యానామపి కర్తవ్యా మిహ ఫలవత్సన్యాసపాదితత్వాత్, యజ్ఞో దానం
తపశ్చైవ పావనానీత్యాదినా వచనేన నిత్యాన్యపి కర్మాణి బంధహేతుత్వాశంక
యా జహాసో ద్ముముక్షోః కుతః కామ్యేషు ప్రసంగః, దూరేణ హ్యవరం కర్తేతి చ
నిందితత్వాత్, యజ్ఞార్థాత్కర్తవ్యోఽన్యత్రేతి చ కామ్యకర్తవ్యాం బంధహేతుత్వస్య
నిశ్చితత్వాత్, త్రైగుణ్యవిషయా వేదాః, త్రైవిద్యా ఘూం సోమపాః, క్షీణేపు
ణ్యే మర్త్యలోకం వింశతీతి చ, దూరవ్యవహితత్వాచ్చ, సకామ్యేష్యేతాన్యపీతి
వ్యుపదేశః. ౬. తస్మా ద్యజ్ఞస్వాధిక్రృతస్య ముముక్షోః, నియతస్యేతి. నియతస్య తు
నిత్యస్య సన్న్యాసః పరిత్యాగః కర్తవ్యో నోపపద్యతే, తస్య పావనస్యేష్టత్వాత్,
మోహోదజ్ఞానాత్తస్య నియతస్య పరిత్యాగః. యతశ్చావశ్యం కర్తవ్యం త్యజ్యతే
చేతి విప్రతిషిద్ధం, అతో మోహానిమిత్తః పరిత్యాగః తామసః పరికీర్తితః. మోహ
స్తమ ఇతి. ౭. కించ. దుఃఖమితి. దుఃఖమిత్యేవ యత్కర్త కాయక్షేత్రభయాత్ శరీ
రదుఃఖభయాత్ త్యజేత్ పరిత్యజేత్, సకృత్త్వా రాజసం రహోనిర్వృత్తం త్యాగం,
నైవ త్యాగఫలం జ్ఞానపూర్వకస్య సర్వకర్త త్యాగస్య ఫలం మోక్షాభ్యం స లభేత్
న లభేత్. ౮. ఈ పునస్సన్నిహిత్యాగ ఇత్యాహ. — కార్యమితి. కార్యం కర్తవ్యమి

కార్యమిత్యేవ యత్కర్త నియతం క్రియతేఽర్జున, సంగం త్యక్త్వా ఫలం చైవ సత్యా
 గన్పాత్వికో మతః. ౯. స ద్వేష్ట్యకుశలం కర్త కుశలేనానుషజ్జితే, త్యాగీ సత్త్వ
 త్యేవ యత్కర్త నియతం నిత్యం క్రియతే నిర్వర్త్యతే, అర్జున సంగం త్యక్త్వా
 ఫలం చైవ, నిత్యానాం కర్తాణాం ఫలవత్త్యే భగవద్వచసం ప్రమాణ మిత్యవో
 చాను, అభవా యద్యపి ఫలం నశ్రూయతే నిత్యస్య కర్తాః తథాపి నిత్యం కర్త
 కృతం ఆత్మసంస్కారం ప్రత్యవాయపరిహారం వా ఫలం కరోత్యాత్మన ఇతి కల్ప
 యత్యేవాజ్ఞః. తత్ర తామసి కల్పనాం నివారయతి ఫలం త్యక్త్యేత్యనేన, అతః
 సాధూక్తం సంగం త్యక్త్వా ఫలం చేతి, స త్యాగో నిత్యకర్తసు సంగఫలకరిత్యా
 గః సాత్త్వికః సత్త్వగుణనిర్వృత్తో మతోఽభిప్రేతః. నను కర్తవరిత్యాగస్త్రివిధః
 సన్నాస్య స ఇతి చ ప్రకృతం, తత్ర తామసో రాజసశ్చ త్యాగ ఉక్తః. కథమిహ
 సంగఫలత్యాగ స్తుతీయత్యేనోచ్యతే, యథా త్రయో బ్రాహ్మణా స్సమాగతాః
 తత్రచదంగవిదా ద్వాక్షత్రియ స్తుతీయ ఇతి, తదన్వైషమోఽపి. త్యాగసా
 మాన్యేన స్తుత్యర్థత్వాత్, ఆస్తి హి కర్తసన్నాస్యసన్య ఫలాభిసంధిత్యాగస్య చ
 త్యాగత్వసామాన్యం, తత్ర రాజసతామసత్వేన కర్తత్యాగనిందయా కర్తఫలాభి
 సంధిత్యాగః సాత్త్వికత్వేన మ్రాయతే, సత్యాగ సాత్త్వికో మత ఇతి. యస్తస్య
 ధికృతః సంగం త్యక్త్వా ఫలాభిసంధిం చ కర్త నిత్యం కరోతి తస్య ఫలరాగాదినా
 అకలుషీక్రియకూలమంతఃకరణం నిల్యైశ్చ కర్తభి స్సంస్క్రియమాణం విశుద్ధ్యతి
 తద్విశుద్ధం ప్రసన్నం ఆత్మలోచనక్షమం భవతి. ౯. తస్మైవ నిత్యకర్తానష్టానేన
 విశుద్ధాంతఃకరణస్య ఆత్మజ్ఞానాభిముఖస్య క్రమేణ యథా తస్మిష్ఠా స్యాత్ తద్వ
 క్తవ్య మిత్యాహ—నేతి. నద్వేష్ట్యకుశల ముశోభనం కామ్యం కర్త శరీరారంభక
 ద్వారేణ సంసారకారణం కిమనేనేత్యేవం, కుశలే శోభనే నిత్యే కర్తజి సత్త్వకుధి
 జ్ఞానోత్పత్తితస్మిష్ఠాహేతుత్వేన మోక్షకారణమిదమిత్యేవం నానుషజ్జితే అను
 షంగం ప్రీతిం న కరోతీత్యేతత్. ౯. పున రసౌ త్యాగీ పూర్వోక్తేన సంగఫలత్యా
 గేన తద్వార్త త్యాగీ యః కర్తజి సంగం త్యక్త్వా తత్ఫలం చ నిత్యకర్తానష్టాయీ
 స త్యాగీ, కదాపునరసౌ అకుశలం కర్త నద్వేష్టి కుశలే చ నానుషజ్జితే ఇత్యు
 చ్యతే, సత్త్వసమావిష్టో యదా సత్త్వేనాత్మానాత్మవివేజ్ఞానహేతునా సమావిష్ట
 స్సంవ్యాప్త స్సత్త్వసంయుక్త ఇత్యేతత్, అతఏవ చ మేధావీ మేధయా ఆత్మజ్ఞా
 నలక్షణయా ప్రజ్ఞయా సంయుక్తః తద్వార్త మేధావీ, మేధావిశ్వాదేవ చిన్నసం
 శయః చిన్న అవిద్యాకృత స్సంశయో యస్మాత్తత్త్వరూపావస్థానమేవ పరం నిశ్చే
 యససాధనం నాన్యత్కించిదిత్యేవం నిశ్చయేన చిన్నసంశయో యోఽధికృతః పురు

సమావిష్టో మేధావీ ఛిన్నసంశయః. ౧౦. న హి దేహభృతా శక్యం త్యక్తుం కర్మా
ణ్యశేషతః, యస్తు కర్మఫలత్యాగీ స త్యాగీత్యభిధీయతే. ౧౧. అనిష్టమిష్టం మిశ్రం
చ త్రివిధం కర్మణః ఫలమ్, భవత్యత్యాగినాం ప్రేత్య నతు సన్నాప్యసినాం క్వచిత్.
౧౨. పంచైతాని మహాబాహూ! కారణాని నిబోధ మే, సాంఖ్య కృతాం తేషాం

మః పూర్వోక్తేన ప్రకారేణ కర్మయోగానుష్ఠానేన శ్రమేణ సంస్కృతాత్మాసకా
జన్మాద్విక్రియారహితత్వేన నిష్క్రియమాత్మాసమాత్మత్వేన సంబద్ధ స్పర్శకర్మాణి
మనసా సన్న్యస్త్య నైవ కుర్వన్న కారయన్నాసీనోనైషకర్మలక్షణం జ్ఞాననిష్ఠా
మశ్నుత ఇత్యేతత్, పూర్వోక్తస్య కర్మయోగస్య ప్రయోజనమనేనైవ శ్లోకేనో
క్తం. ౧౦. యః పున రధిక్వతస్మాదేహాత్మాభిమానిత్వేన దేహభృదజ్ఞః అబాధి
తాత్మక ర్తృత్వవిజ్ఞానతయా అహంకరేతి నిశ్చితబుద్ధిః తస్యాశేషకర్మపరిత్యాగస్యా
శక్యత్వాత్ కర్మఫలత్యాగేన చోదితకర్మానుష్ఠానవన అధికారో నతత్త్వాగఇత్యేత
మర్థం దర్శయతు మాహ. —సహిత. నహి యస్తాదేహభృతా దేహం విభర్తీతి దే
హభృత్ దేహాత్మాభిమానవాదేహభృదిత్యుచ్యతే, న విచేతీ సహి వేదావినా
శినమిత్యాదినా కర్తృత్వాధికారాన్నివర్తితః. అతస్తేన దేహభృతా శక్యం త్య
క్తుం సన్న్యసితుం కర్మాణి అశేషతః నిశ్చేషేణ తస్మాద్యప్రవృత్త్యాం నిత్యాని
కర్మాణి కుర్వాకర్మఫలత్యాగీ కర్మఫలాభిసంధిమాత్రసన్నాప్యసీ సత్యాగీ త్యభిధీ
యతే, కర్మపి సన్నితి స్తుభ్యభిప్రాయేణ, తస్మాత్పరమార్థదర్శిత్యేనైవ అదేహభృ
తాదేహాత్మభావరహితేనైవాశేషకర్మసన్నాప్యసశ్శక్యతే కర్తుం. ౧౧. కింపున స్తస్మి
యోజనం యత్సర్వకర్మసన్నాప్యసా త్స్యా దిత్వచ్యతే. అనిష్టమితి, అనిష్టం నరక
తిర్యగాదిలక్షణం, ఇష్టం దేవాదిలక్షణం, మిశ్రం ఇష్టానిష్టసంయుక్తం మనుష్యలక్ష
ణం చైత త్రివిధం త్రిప్రకారం, కర్మణః ధర్మాధర్మాదిలక్షణస్య, ఫలం బాహ్యనేక
కారకవ్యాపారనిష్పన్నం సదవిద్యాకృత మింద్రకాలమాయోపమం మహామోహ
కరం ప్రత్యగాత్మోపసర్పివఫల్గుతయా లయమదర్శనం గచ్ఛతీతి ఫలమితి ఫలనిర్వచ
నం, తదేవం లక్షణం ఫలం భవత్యత్యాగినాం అజ్ఞానాం కర్మిణాం అపరమార్థ
సన్నాప్యసినాం ప్రేత్య శరీరపాతాదూర్ధ్వం, నతు సన్నాప్యసినాం పరమార్థసన్నాప్య
సినాం పరమహంసపరిప్రాజకానాం కేవలజ్ఞాననిష్ఠానాం, క్వచి స్సహి కేవలసమ్యగ్ద
ర్శననిష్ఠా అవిద్యాదిసంసారబీజం నోన్మూలయంతి కదాచిదిత్యర్థః అతఏవ పరమార్థ
దర్శనవవాశేషకర్మసన్నాప్యస స్సంభవత్యవిద్యాధ్యాసోపితత్వా దాత్మనిక్రియా
కారకఫలానాం, నతత్త్వస్యాధిష్ఠానాదిక్రియాకర్తృకారకాణ్యత్వత్వేన పశ్యతో
శేషకర్మసన్నాప్యస స్సంభవతి. ౧౨. తదేతదు త్తరైశ్చోక్తై ర్దర్శయతి. పంచేతి. పంచై

క్షాని సిద్ధయే సర్వకర్మణామ్. ౧౩. అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణం చ పృథగ్విధమ్, వివిధా చ పృథక్ష్వేష్టా దైవం చైవాత్ర పంచమమ్. ౧౪. శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్ కర్త ప్రారభతే సరః, న్యాయం వా విపరీతం వా పంచైతే తస్య హేతవః. ౧౫. తత్రైవం సతి కర్తార మాత్మానం కేవలం తు యః, పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్యా న్ను స పశ్యతి తాని వక్ష్యమాణాని, మహాబాహో, కారణాని నిర్వర్తకాని, ని బోధ మిత్య త్తరత్ర చేతిస్సమాధానార్థం వస్తువైషమ్య ప్రదర్శనార్థం చ, తాని చ కారణాని చ జ్ఞాతవ్యతయా ప్రాతి, సాంభేద్యజ్ఞాతవాః పదార్థా స్సంఖ్యా యంతే యస్మిన్ సాంభేద్య తత్సాంఖ్యం వేదాంతః. కృతాంత ఇతి తస్యైవవిశేషణం, కృతమితి కర్తోచ్యతే, తస్యాంతః పరిసమాప్తి ర్యత్ర సకృతాంతః కర్తాంత ఇత్యేతత్, యావానర్థ ఉద పానే, సర్వం కర్తృఖలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యత ఇత్యాత్మజ్ఞానే సంజాతే, సర్వకర్మణాం నివృత్తిం దర్శయతి—అత స్తస్మిన్నాత్మజ్ఞానార్థే సాంభేద్య కృతాంతే వేదాంతే, ప్రోక్షాని కథితాని, సిద్ధయే నిష్పత్త్యర్థం సర్వకర్మణాం. ౧౩. కాని తా నీత్యుచ్యంతే. అధిష్ఠానమితి. అధిష్ఠానం ఇచ్ఛాద్వేషసుఖదుఃఖజ్ఞానాదీనా మభివ్య క్తే రాశ్రయోఽధిష్ఠానం శరీరం, తథా కర్తా ఉపాధిలక్షణో భోక్తా, కరణం చ శ్రోత్రాదిశబ్దాద్యుపలబ్ధయే పృథగ్విధం నానాప్రకారం తద్ద్వాదశసంఖ్యం, వివిధా చ పృథక్ష్వేష్టా వాయువీయాః ప్రాణాపానాద్యాః. దైవం చైవ దైవ మేవాత్ర ఏషు పశుషు పంచమం పంచానాం పూరణం అదిత్యాదిచతురాద్యనుగ్రహాకం. ౧౪. శరీరతే. శరీరవాఙ్మనోభిర్యత్కర్తృత్రిభి రేతైః ప్రారభతే నిర్వర్తయతిసరః న్యాయ్యం వా ధర్మ్యం శాస్త్రీయం, విపరీతం వా అధర్మ్య మశాస్త్రీయం, య చ్ఛాపి నిమేషాదికం ఛేష్టితాదిజీవన హేతు స్తదపి పూర్వం కృతధర్మాధర్మయోరేవ కార్యమితి న్యాయ్యవిపరీతయోరేవ గ్రహణేన గృహీతం, పంచైతే యభోక్తా స్త స్య సర్వస్యైవ కర్తణో హేతవః కారణాని, నను ఏతాన్యధిష్ఠానాదీని సర్వకర్మ ణాం నిర్వర్తకానీతి కథ ముచ్యతే శరీరవాఙ్మనోభి ర్యత్కర్తృ ప్రారభత ఇతి, నై ష దోషః, విధిప్రతిషేధలక్షణం సర్వం కర్తృశరీరాదిత్రయప్రధానం తదంగతయా దర్శనశ్రవణాదిజీవనలక్షణం త్రిధైవ రాశీకృత ముచ్యతే శరీరాదిభి రారభ్యత ఇతి ఫలకాతేష తత్ప్రధానై స్సాధనై ర్ఘృజ్యత ఇతి పంచానామేవ హేతుత్వం స నిరు ధ్యత ఇతి. ౧౫. తత్రేతి. తత్రేతి ప్రకృతేన సంబధ్యతే, ఏవం సతి ఏవం యభో క్తైః పంచభి ర్హేతుభి ర్విర్వచ్యే సతి కర్తృణి తత్రైవంసతీతి దుర్బుధిత్వస్య హేతు త్వేన సంబధ్యతే తత్ర తేషు అత్తన అనన్యతమత్వేనావిద్యయా పరిశుద్ధితైః క్రియమాణస్య కర్తణోఽహమేవ కర్తృత్వేతి కర్తారమాత్మానం కేవలం తు యః

దుర్మతిః. ౧౬. యస్య నాహంకృతో భావో బుద్ధిర్వస్య న లిప్యతే, హత్యాపి స
 పశ్యత్యవిద్యా, కస్తాత్, వేదాంతాచార్యోపదేశన్యాయైః. అపృతబుద్ధిత్యాత్
 అసంస్కృతబుద్ధిత్యాత్. యోఽపి దేహాదివ్యతిరిక్తాత్తవాదీ ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తా
 రం పశ్యతి అసావప్యకృతబుద్ధిరేవ అతోఽకృతబుద్ధిత్యాత్ న సపశ్యత్యాత్తన స్తు
 త్వం కర్తణో వేత్త్యర్థః. అతో దుర్మతిః కుల్పితా విపరీతా దుష్టా అజస్రం జనన
 మరణప్రతిపత్తిహేతుభూతా మతి ర్యస్యేతి దుర్మతిః. స పశ్యన్నపి స పశ్యతి, య
 థా త్రైవిరికోఽనేకచంద్రం, యథా వా ఆత్రేషు భావత్సు చంద్రం భావంతం, య
 థా వాహన ఉపవిష్ట ఆన్యేషు భావత్సు ఆత్మానం భావంతం. ౧౭. ఈ పున స్సు
 మతిః య స్సమ్యక్పశ్యతీతు్యచ్యతే. యస్యేతి. యస్య శాస్త్రాచార్యోపదేశన్యాయైః
 సంస్కృతాత్తనో న భవతి అహంకృతోహంకరేత్యేవం లక్షణో భావో భావనా
 ప్రత్యయః. ఏతవేవ వంచాధిష్ఠానాదయో విద్యయాత్తని కల్పితా స్మర్షకర్తృణాం
 కర్తారో నాహం అహం తు తద్వ్యాపారాణాం సాక్షిభూతః. ఆప్రాణో వ్యామనా
 శ్శుభ్రో వ్యాక్షరా త్వరతః పరః. కేవలో విక్రియఇత్యేవం పశ్యతి త్యేతత్, బుద్ధి
 రంతఃకరణం యన్యాత్తన ఉపాధిభూతా నలిప్యతే నానుశయిని భవతి, ఇద మహా
 మకార్షం తేనాహం నరకం గమిష్యామిత్యేవం యస్య బుద్ధిర్న లిప్యతే, స సుమ
 తిః స పశ్యతి చ, హత్యాపి స ఇమాం లోకాం సర్వాని మాన్వాజిస ఇత్యర్థః.
 న హంతి హననక్రియాం న కరోతి, న నిబధ్యతే నాపి తత్కార్యేణాధర్తృఫలేన సం
 బధ్యతే, నను హత్యాపి నహంతీతి విప్రతిషిద్ధ ముచ్యతే, యద్యపి స్తుతిః నైష
 దోషః. లోకపారమార్థికవృత్త్యపేక్షయా తదుపపత్తేః. దేహాద్యాత్మబుద్ధ్యా హం
 తాహమితి లోకదృష్టి మూశ్రిత్య హత్యాపీత్యాహ- యథా దర్శితాం పారమా
 ర్థికదృష్టి మూశ్రిత్య న హంతి న నిబధ్యత ఇత్యేత దుభయముపపద్యత ఏవ, నన్వ
 ధిష్ఠానాదిభి స్సంభూయ కరోత్యేవాత్తా కర్తార మాత్మానం కేవలం త్యితి కేవలశ
 బ్దప్రయోగాత్, నైష దోషః. ఆత్మనోఽవిక్రియస్వభావవత్తే అధిష్ఠానాదిభి స్సంహ
 తత్వానుపపత్తేః. విక్రియావతో హి అన్వై స్సంహననం సంభవతి, సంహత్య వా
 కర్తృత్వం స్వాత్, సత్త్వవిక్రియస్వాత్తనః కేవచి త్సంహననమస్తీతి సంభూయ
 కర్తృత్వం నోపపద్యతే అతః కేవలత్వమాత్తనః స్వా భావికమితి కేవలశబ్దోఽనువా
 దమాత్రం, అవిక్రియత్వం చాత్తనః శ్రుతిస్మృతిన్యాయప్రసిద్ధం, అవికార్యోఽయ
 ముచ్యత ఇత్యాదిగుణైరేవ కర్తాణి క్రియంతే శరీరస్థోఽపి కాంతేయ న కరోతీత్యే
 తదసకృదుపపాదితం గీతాన్వేన తావచ్ఛ్రుతిషు చ, భ్యాయతీవ వేలాయతీవేత్యేవ
 నూద్యాసు, న్యాయతేశ్చ నిరవయవమపరతంత్రమవిక్రియమాత్తతత్త్వమితి రాజ

ఇమాం లోకానాం హంతి న నిబధ్యతే. ౧౭. జ్ఞానం జ్ఞేయం పరిజ్ఞాతా త్రివిధా కర్తృచోదనా, కరణం కర్తృకర్తేతి త్రివిధః కర్తృసంగ్రహః. ౧౮. జ్ఞానం కర్తృచ మార్గః. విక్రియావత్త్వాభ్యుపగమేఽపి ఆత్మనః స్వకీయైవ విక్రియా స్వస్య భవతు మ్మర్తతి, నాధిష్ఠానాదీనాం కర్తాణ్యత్త కర్తృకాణి న్యుః. నహి పరస్య కర్తృపరేణా కృత మాగంతు మ్మర్తతి, యత్త్వవిద్యయా గమితం స తత్తస్య భవతి, యథా రజ తత్వం స శుక్తికాయాః. యథా వా తలమలినత్వం బాలైర్గమిత మవిద్యయా నా కాశస్య, తథా ధిష్ఠానాదివిక్రియాపి తేషామేవ నాత్మనః. తస్మాద్ద్యుక్త ముక్తం అహంకృతత్వబుద్ధితేషాభావే విద్వాన్మహంతి న నిబధ్యత ఇతి, నాయం హంతి న హన్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ, న జాయత ఇత్యాది హేతువచనేనావిక్రియత్వమాత్మన ఉత్పాద్య, వేదావినాశినమితి విదుషః కర్తాధికారనివృత్తిం శాస్త్రాదా సంక్షేపత ఉత్పాద్య మధ్యే ప్రసారితం తత్ర తత్ర ప్రసంగం కృత్వా, ఇహోపసంహరతి శాస్త్రార్థపిండిక రణాయ విద్వాన్మహంతి న నిబధ్యత ఇతి, ఏవం చ సతి దేహభృత్త్వాభిమానా నుసవత్తై అవిద్యాకృతాశేషకర్తృసన్నాన్యసోపపత్తేః సన్నాన్యసినా మునిష్ఠాదిత్రివిధం కర్తృణః ఫలం స భవతీత్యుపపన్నం, తద్విపర్యయశ్చ ఇతరేషాం భవతీత్యేతచ్ఛాపరి హార్య విత్తేషాం గీతాశాస్త్రస్వార్థ ఉపసంహృతః. సఏవ సర్వవేదవేదాంతాగ్రసారో నిపుణతరమతిభిః పండితై ర్విచార్య ప్రతిపత్తస్య ఇతి తత్ర తత్ర ప్రకరణే విభా గేన దర్శితోఽస్థాభిః శాస్త్రన్యాయానుసారేణ. ౧౭. అథేదానీం కర్తృణాం ప్రవర్తక ముచ్యతే. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం జ్ఞాయతేఽనేతి సర్వవిషయం జ్ఞాన మవిశేషణోచ్యతే, తథా జ్ఞేయం జ్ఞాతవ్యం తదపి సామూన్యేనైవ సర్వముచ్యతే, తథా పరిజ్ఞాతా ఉపాధిలక్షణ అవిద్యాకల్పితో భోక్తేతి, ఏతత్త్రయ మవిశేషేణ సర్వకర్తృణాం ప్రవర్తికా త్రివిధాత్రిప్రకారా కర్తృచోదనా, జ్ఞానాదీనాం హి త్రయాణాం సన్ని హతే హనోపాదానోపేక్షాప్రయోజనః కర్తారంభ స్సన్యత్, తతః పంచభి రధిష్ఠా నాదిభి రారబ్ధం వాఙ్మనఃకాయాశ్రయభేదేన త్రిధా రాశీభూతం త్రిషు కరణా దిషు సంగృహ్యత ఇత్యేతదుచ్యతే, కరణం క్రియతేఽనేనేతి బాహ్యం శ్రోత్రాది అంతర్థం బుద్ధ్యాది చ, కర్తృ ఉప్పితతమం కర్తుః క్రియయా ప్రాప్యమాణం, కర్తా కరణానాం వ్యాపారయితోపాధిలక్షణ ఇతి, త్రివిధ స్త్రిప్రకారః కర్తృసంగ్రహః, సంగృహ్యతేఽస్మిన్మితి సంగ్రహః కర్తృణ స్సంగ్రహః కర్తృసంగ్రహః, కర్తృ ఏమ హి త్రిషు సమవైతి, తేనాయం త్రివిధః కర్తృసంగ్రహః. ౧౮. అథేదానీం క్రియాకారక ఫలానాం సర్వేషాం గుణాత్తకత్వాత్ సత్త్వరజస్తమోగుణభేదత స్త్రివిధో భేదో వత్తవ్య ఇత్యాద్యుభయతే. జ్ఞానమితి. జ్ఞానం కర్తృచ కర్మక్రియా న కారకం పారిభా

కర్తా చ త్రివిధైవ గుణభేదతః, ప్రోవ్యతే గుణసంఖ్యానే యథావచ్ఛృణు తా న్యపి. ౧౯. సర్వభూతేషు యేనైకం భావ మవ్యయ మిక్షతే, అవిభక్తం విభక్తే షు తద్జ్ఞానం విద్ధి సాత్త్వికమ్. ౨౦. పృథక్తేన తు యద్జ్ఞానం నానాభావాః పృథగ్విధాః, వేత్తి సర్వేషు భూతేషు తద్జ్ఞానం విద్ధి రాజసమ్. ౨౧. యత్తే కృత్స్నవక్ష్యన్తిః కార్యే సక్త మహేశుకమ్, అతత్త్వాన్తర్థవదల్పం చ తత్తామస

షిక మిష్పితతమం కర్త, కర్తా చ నిర్వర్తకః క్రియాణాం, త్రివిధైవావధారణం గుణవ్యతిరిక్తజాత్యంతరాభావప్రదర్శనార్థం, గుణభేదతః స్పృత్యాదిభేదేనేత్యర్థః, ప్రోవ్యతే కథ్యతే, గుణసంఖ్యానే కాపిలే శాస్త్రే, తదపి కాపిలం గుణసంఖ్యాన శాస్త్రం గుణభోక్తృ విషయే ప్రమాణమేవ, పరమార్థబ్రహ్మజ్ఞాత్యన్తర్థవిషయే యద్యపి విరుధ్యతే, తేహి కాపిలా గుణగోణవ్యాపారనిరూపణే అభియంతా ఇతి తచ్ఛాస్త్రమపి వత్సమూణాన్తర్థస్య త్యేనోపాదీయత ఇతి న విరోధః, యథా వద్యథాశాస్త్రం, శృణు తాన్యపి జ్ఞానాదీని తద్వేదజాతాని చ గుణభేదకృతాని శృణు, వత్సమూణేఽర్థే సమాధిం కుర్విత్యర్థః. ౧౯. జ్ఞానస్య తావ త్త్రివిధత్వ ముచ్యతే. సర్వభూతేష్వితి. సర్వభూతేషు అవ్యక్తాదిస్థావరాంతేషు భూతేషు, యేన జ్ఞానేనైకం భావం వస్తు, భావశబ్దో వస్తువాచీ, ఏకం అత్తవస్త్రిత్యర్థః, అవ్యయం నవ్యేతీతి స్వాత్మనా స్వధర్మేణ వా కూటస్థ మిత్యర్థః, ఈక్షతే చశ్యతి, యేన జ్ఞానేన కథం చశ్యతి, తం చ భావం అవిభక్తం ప్రతిదేహం విభక్తేషు దేహభేదేషు న విభక్తం, తదాత్మవస్తు వ్యోమవన్నిరంతరమిత్యర్థః, తత్ సాక్షాత్సమ్యగ్దర్శనం అద్వైతాత్మవిషయం సాత్త్వికం విద్ధీతి, యాని ద్వైతదర్శనాని తాని అసమ్య గ్నూతాని రాజసాని తామసాని చేతి న సాక్షాత్సంసారోచ్ఛిత్తయే భవంతి. ౨౦. పృథక్తేనీతి. పృథక్తేన తు భేదేన ప్రతిశరీరమన్యత్యేన, యద్జ్ఞానం, నానాభా వాః భిన్నానాత్తనః పృథగ్విధాః పృథక్ప్రకారాః భిన్నలక్షణానిత్యర్థః, వేత్తి విజానాతి యత్ జ్ఞానం సర్వేషు భూతేషు, జ్ఞానస్య కర్తృత్వాసంభవా ద్యేన జ్ఞానేన వేత్తీత్యర్థః, తద్జ్ఞానం విద్ధి రాజసం రజోగుణనిర్వృత్తమ్. ౨౧. యదితి. యత్తు జ్ఞానం, కృత్స్నవత్ సమస్తవత్ సర్వవిషయమేవ, ఏకస్మిన్ కార్యే దేహే బహిర్వా ప్రతిమాదా సక్తం ఏతావానేవాత్మేశ్వరో వా నాతః పరమస్తీతి, యథా నగ్నశ్రమణకానాం శరీరానువర్తదేహపరిమాణో జీవ ఈశ్వరో వాపాషాణదార్యా దిమాత్ర ఇత్యేవమేకస్మిన్ కార్యే సక్తం, అహైతుకం హేతువర్జితం నిర్వృత్తకం అతత్త్వాన్తర్థవత్, యథా భూతాన్తర్థస్త్వాన్తర్థస్సైవ్యజ్ఞేయభూతోఽస్తీతి తత్త్వాన్తర్థవత్ స తత్త్వాన్తర్థవదతత్త్వాన్తర్థవత్ అహైతుకత్వాదేవాల్పం చ, అల్పవిషయత్వా దల్ప

ముదాహృతమ్. ౨౨. నియతం సంగరహిత మరాగద్వేషతః కృతమ్, అఫలప్రే
పునా కర్త యత్తత్సాత్త్విక ముచ్యతే. ౨౩. యత్తు కామేపునా కర్త సాహం
కారేణ వా పునః, క్రియతే బహుభాయాసం తద్రాజస ముదాహృతమ్. ౨౪.
అనుబంధం ఊయం హింసా మనవేక్ష్య చ పౌరుషమ్, మోహాదారభ్యతే కర్త
యత్తత్తామస ముచ్యతే. ౨౫. ముక్తసంగోఽనహంవాదీ ధృత్యుత్సాహసమన్వితః,

ఫలత్వాద్యై తత్తామస ముదాహృతం, తామసానాం హి ప్రాణినాం అవివేకినాం
జ్ఞానమీదృశం దృశ్యతే. ౨౨. అథేదానిం కర్తణ స్త్రైవిధ్య ముచ్యతే. నియత
మితి. నియతం నిత్యం, సంగరహితం ఆసక్తివర్జితం, ఆరాగద్వేషతః కృతం రాగ
ప్రయుక్తేన ద్వేషప్రయుక్తేన చ కృతం రాగద్వేషతః కృతం తద్విపరీతమరాగ
ద్వేషతః కృతం, అఫలప్రేపునా కర్త యత్తత్సాత్త్విక ముచ్యతే, అఫలప్రేపునా
ఫలం ప్రాప్తు మిచ్ఛతీతి ఫలప్రేపుః ఫలతృప్తః తద్విపరీతేన అఫలప్రేపునా కర్తా
కృతం కర్తయత్ తత్సాత్త్విక ముచ్యతే. ౨౩. యదితి. యత్తు కామేపునా
ఫలప్రేపునేత్యర్థః, కర్త, సాహంకారేణ వేతి న తత్తత్క్షానావేక్షయా, కిం తర్హి,
తాకిశ్రోత్రియనిరహంకారావేక్షయా, యోహి పరమార్థనిరహంకార ఆత్మతత్త్వ
నిత్ న తస్య కామేపునత్వం బహుభాయాసకర్తృత్వప్రాప్తిరస్తి, సాత్త్వికస్వాపి
కర్తణో నాత్మవిత్సాహంకారః కర్తా, కిముత రాజసతామసయోః తాకిశ్ర రనాత్మ
విదపి శ్రోత్రియో నిరహంకార ఉచ్యతే, నిరహంకారోఽయం బ్రాహ్మణ ఇతి, తస్మా
త్తదవేక్షయై సాహంకారేణ వేక్ష్యక్తం, పునశ్శబ్దః పాదపూరణార్థః. క్రియతే
బహుభాయాసం కర్తా మహతా ఆయాసేన నిర్వర్త్యతే, తత్కర్త రాజస ముదా
హృతమ్. ౨౪. అనుబంధమితి. అనుబంధం వశ్యాద్భావి యద్విస్తు సోఽనుబంధ
ఉచ్యతే తం చానుబంధం, ఊయం యస్మిన్ కర్తణి క్రియమాణే శక్తిక్షయోఽర్థ
క్షయో వా స్యాత్ తం ఊయమ్, హింసాం ప్రాణిపీడం చ, ఆసవేక్ష్య చ నిర
వేక్ష్య చ పౌరుషం పురుషకారం శక్తిమీదం కర్త సమావయితుమిత్యేన మాత్మ
సామర్థ్యమితి, ఏతాన్యనుబంధాదీన్యసవేక్ష్య పౌరుషాంతాని, మోహాదవివేకతః
ఆరభ్యతే కర్త యత్, తత్తామసం తమోనిర్వృత్త ముచ్యతే. ౨౫. ఇదానిం కర్తృ
భేద ఉచ్యతే. ముక్తసంగఇతి. ముక్తసంగః ముక్తః పరిత్యక్తః సంగో యేన సః
ముక్తసంగః, అనహంవాదీనాహంవదసశీలః, ధృత్యుత్సాహసమన్వితః ధృతిధారణం
ఉత్సాహ ఉద్యమః తాభ్యాం సమన్వితః సంయుక్తః ధృత్యుత్సాహసమన్వితః,
సిద్ధ్య సిద్ధ్యోః క్రియమాణస్య కర్తణః ఫలసిద్ధావసిద్ధౌ చ నిర్వికారః సిద్ధ్యసిద్ధ్యో
ర్నిర్వికారః కేవలం కాస్త్రప్రమాణేన ప్రయుక్తో న ఫలరాగాదినా యః స

సిద్ధ్యసిద్ధోఽస్మి ర్విర్వికారః కర్తా సాత్త్విక ఉచ్యతే. ౨౬. రాగీ కర్తృఫలప్రేచ్ఛన్లుజ్ఞో హింసాత్మకోఽశుచిః, హర్షశోకాన్వితః కర్తా రాజసః పరికీర్తితః. ౨౭. ఆయుక్తః ప్రాకృతః స్తబ్ధశ్శో నైకృతికోఽలసః, విషాదీ దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తా తామస ఉచ్యతే. ౨౮. బుద్ధే ర్ఘోదం ధృతేశ్చైవ గుణత స్త్రివిధం శృణు, ప్రోచ్యమాన మశేషేణ పృథక్తేన్విన ధనంజయ. ౨౯. ప్రవృత్తిం చ నివృత్తిం చ కార్యాకార్యే భయాభయే, బంధం మోక్షం చ యా వేత్తి బుద్ధి సా పార్థ సాత్త్వికీ. ౩౦.

నిర్వికార ఉచ్యతే. ౨౬. ఏవం భూతః కర్తా యః ససాత్త్విక ఉచ్యతే రాగీతి. రాగీ రాగోఽస్యాస్తీతి రాగీ, కర్తృఫలప్రేచ్ఛః కర్తృఫలాధీ త్యర్థః, లుబ్ధః పరద్రవ్యేషు సంజాతతృప్తః తీర్థాదా చ స్వద్రవ్యాపరిత్యాగీ, హింసాత్మకః పరపీడాకరస్వభావః, అశుచిః బాహ్యంతరశౌచవర్జితః హర్షశోకాన్వితః ఇష్టప్రాప్తౌ హర్షః అనిష్టప్రాప్తానిష్టవియోగే చ శోకః తాభ్యాం హర్షశోకాభ్యాం సమన్వితః సంయుక్తః, తస్యైవ వా కర్తృణః, సంపత్తివిపత్త్యోః హర్షశోకాస్యాతాం తాభ్యాం సంయుక్తో యః కర్తాస రాజసః పరికీర్తితః. ౨౭. ఆయుక్తశ్చితి. ఆయుక్తో న యుక్తః స సమాహితః, ప్రాకృతోఽత్యంతాసంస్కృతబుద్ధిః బాలసమః, స్తబ్ధః దండవన్నసమతి కన్తచిత్, శరో మాయావీ శక్తిసూహనకారి, నైకృతికః పరివిభేదనపరః, అలసో ప్రవృత్తిశీలః కర్తవ్యేష్యపి, విషాదీ విషాదవాః సర్వదా అవసన్నస్వభావః, దీర్ఘసూత్రీ చ కర్తవ్యాదీనాం దీర్ఘప్రసారణః సర్వదా మందస్వభావః యదద్య వా శ్వో వా కర్తవ్యం తస్మానేనాపి న కరోతి, యశ్చైవం భూతః కర్తా స తామస ఉచ్యతే. ౨౮. బుద్ధేరితి. బుద్ధే ర్ఘోదం ధృతేశ్చైవ భేదం, గుణత స్త్రైవిదిగుణతః త్రివిధం, శృణోతి సూత్రోపన్యాసః, ప్రోచ్యమానం కథ్యమానం, అశేషేణ నిరవశేషతః యథావత్, పృథక్తేన్విన వివేకతః, ధనంజయ యద్దిగ్విజయే ప్రభూతం ధనం మానుషం దైవం చ జితవాః తేనాసౌ ధనంజయః తస్య సంబుద్ధిః హేధనంజయ అర్జున. ౨౯. ప్రవృత్తిమితి. ప్రవృత్తిం చ బంధహేతుః కర్తృమార్గః శాస్త్రవిహితవిషయః, నివృత్తిం చ మోక్షహేతు స్సన్న్యాసమార్గః, బంధమోక్షసమానవాక్యత్వాత్, ప్రవృత్తినివృత్తీ కర్తృసన్న్యాసమార్గా విత్యవగమ్యతే, కార్యాకార్యే కర్తవ్యాకర్తవ్యే కరణాకరణే ఇత్యేతత్, లాకికే వైదికే వా శాస్త్రసంబంధే, కస్య, దేశకాలాద్యపేక్షయా దృష్టాదృష్టార్థానాం కర్తృణాం, భయాభయే బిభేత్సన్నాదితి భయం చోరవ్యాఘాది, న భయ మభయం, భయం చ అభయం చ భయాభయే, భయాభయయో ర్ద్వష్టాదృష్టయోరేవ కారణే ఇత్యర్థః, బంధం సహేతుకం మోక్షం చ సహేతుకం యా వేత్తి విజా

యయా ధర్మ మధర్మం చ కార్యంచాకార్యమేవ చ, అయథావత్ ప్రజానాతి
బుద్ధి సాన్స పార్థ రాజనీ. 30. అధర్మం ధర్మ మితి యా మన్యతే తమసా వృతా,
సర్వార్థా వివరీతాంశ్చ బుద్ధి సాన్స పార్థ తామసీ. 31. ధృత్యా యయా భార
యతే మనః ప్రాణేంద్రియక్రియాః, యోగేనావ్యభిచారిణ్యా ధృతి సాన్స పార్థ
సాత్త్వికీ. 33. యయాతు ధర్మ కామార్థా ధృత్యా భారయతేఽర్జున, ప్రసంగేన
ఫలాకాంక్షీ ధృతి సాన్స పార్థ రాజనీ. 34. యయా స్వప్నం భయం శోకం
విషాదం మదమేవ చ, న విముంచతి దుర్జేధా ధృతి సాన్స పార్థ తామసీ. 35. సుఖం

నాతి, బుద్ధి సాన్స పార్థ సాత్త్వికీ, తత్ర జ్ఞానం బుద్ధేర్వృత్తిః, బుద్ధిస్తు వృత్తిమతీ,
ధృతిరపి వృత్తివిశేష ఏవ బుద్ధేః. 30. యయేతి. యయా ధర్మం శాస్త్ర
చోదితం, అధర్మం చ ప్రతిషిద్ధం, కార్యం చాకార్యమేవ చ పూర్వోక్తేవ కార్యా
కార్యే, అయథావత్ న యథావత్ సర్వతః అనిర్లయేన, ప్రజానాతి, బుద్ధిసాన్స
పార్థ రాజనీ. 30. అధర్మమితి. అధర్మం ప్రతిషిద్ధం విహితం ధర్మమితి యా మన్యతే
జానాతి, తమసా వృతా సతీ, సర్వార్థా సర్వానేవ జ్ఞేయపదార్థా, వివరీతాంశ్చ
వివరీతానేన, జానాతి, బుద్ధి సాన్స పార్థ తామసీ. 31. ధృత్యేతి. ధృత్యా యయా
అవ్యభిచారిణ్యేతి వ్యవహితేన సంబంధః, భారయతే, కిం, మనః ప్రాణేంద్రియ
క్రియాః మనశ్చ ప్రాణశ్చ ఇంద్రియాణి చ మనఃప్రాణేంద్రియాణి తేషాం
క్రియాశ్చేష్టాః తాః ఉచ్ఛాస్త్రమార్గప్రవృత్తేః భారయతే భారయతి, ధృత్యా
హి భార్యమాణా ఉచ్ఛాస్త్రమార్గవిషయా న భవంతి, యోగేన సమాధినా,
అవ్యభిచారిణ్యా నిత్యసమాధ్యనుగతయేత్యర్థః, ఏతదుక్తం భవతి, అవ్యభిచా
రిణ్యా ధృత్యా మనఃప్రాణేంద్రియక్రియాభారయమాణాయోగేన భారయతీతి,
యైవం లక్షణా ధృతి సాన్స పార్థ సాత్త్వికీ. 33. యయేతి. యయా తు ధర్మ కా
మార్థా ధర్మశ్చ కామకృద్ధర్మ తా ధర్మ కామార్థా, ధృత్యా యయా
భారయతే మనసి నిత్యమేవ కర్తవ్యరూపానవభారయతి, హే అర్జున, ప్రసంగేన
యస్య యస్య ధర్మాదే ధ్ధారణం ప్రసంగజ్ఞేన తేన ప్రసంగేన, ఫలాకాంక్షీ చ భవతి
యః పునుషః, తస్య యా ధృతిః సా పార్థ రాజనీ భవతి. 34. యయేతి. యయా
స్వప్నం నిద్రాం, భయం త్రాసం, శోకం, విషాదం అపసాదం విషణ్ణతాం, మదం
విషయనేవాం ఆత్మనో బహుచన్యమనో మత్త ఇవ మదమేవ చ మనసి నిత్య
మేవ కర్తవ్యరూపతయా కుర్వన్నవిముంచతి భారయత్యేవ, దుర్జేధాః కుత్సిత
మేధాః పురుషో యః, తస్య ధృతి ర్యా సా తామసీ మతా, గుణభేదేన క్రియా
ణాం కారకాణాం చ త్రివిధో భేద ఉక్తః. 35. అథేదానీం సుఖస్య చ ఫలస్య

త్విదాసీం త్రివిధం శృణు మే భరతర్షభ, అభ్యాసా ద్రమతే యత్ర దుఃఖాంతం చ నిగచ్ఛతి. ౩౬. య త్తదగ్రే విషమివ పరిణామేఽమృతోపమమ్, తత్సుఖం సా త్త్వికం ప్రోక్త మాత్మబుద్ధిప్రసాదజమ్. ౩౭. విషయేంద్రియసంయోగా ద్యత్తదగ్రేఽమృతోపమమ్, పరిణామే విషమివ తత్సుఖం రాజసం స్పృశమ్. ౩౮. యదగ్రే చానుబంధే చ సుఖం మోహన మాత్మనః, నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం తత్తామస ముదాహృతమ్. ౩౯. న తదస్తి పృథివ్యాం వా దివి దేవేషు వా పునః, సత్త్వం ప్రకృతిజై ర్దుక్తం యదేభి స్సాస్య త్త్రిభి ర్దుతైః. ౪౦. బ్రాహ్మణ్యత్రియవిశాం చ త్రివిధో భేద ఉచ్యతే. సుఖమితి. సుఖం త్వదాసీం త్రివిధం శృణు సమాధానం కుర్విత్యేతత్, మే, భరతర్షభ, అభ్యాసా త్పరిచయాత్ ఆమృత్యై రమతే రతిం ప్రతిపద్యతే, యత్ర యస్మిన్ సుఖానుభవే, దుఃఖాంతం చ దుఃఖోపశమనం చ, నిగచ్ఛతి నిశ్చయేన ప్రాప్నోతి. ౩౬. యదితి. య త్తత్సుఖం ఆగ్రే పూర్వం ప్రథమ సన్నిహితే జ్ఞానవైరాగ్యభ్యానసమాభ్యారంభే ఆత్మసంకాయాసపూర్వకత్వాత్ విషమివ దుఃఖాత్మకం భవతి, పరిణామే జ్ఞానవైరాగ్యాదిపరిపాకజం సుఖం అమృతోపమం యత్సుఖం తత్సుఖం సా త్త్వికం ప్రోక్తం విద్యద్భిః ఆత్మనో బుద్ధి రాత్మబుద్ధిః ఆత్మబుద్ధేః ప్రసాదః నైర్మల్యం సలిలమివ స్వచ్ఛతా తతో జాతమాత్మబుద్ధి ప్రసాదజం, ఆత్మవిషయాకారా ఆత్మవిషయాలంబనా బుద్ధి రాత్మబుద్ధిః తత్ప్రసాద ప్రకర్షాద్వా జాతమిత్యేతత్, తన్నా త్సా త్త్వికం తత్. ౩౭. విషయేతి. విషయేంద్రియసంయోగా జ్ఞాయతే యత్సుఖం, తత్సుఖ మగ్రే ప్రథమమేవ అమృతోపమం అమృతసమం, పరిణామే విషమివ బలవీర్యరూపప్రజ్ఞామేధాధనోత్సాహహాని హేతుత్వాచ్చ పరిణామే తదుపభోగపరిణామాంతే విషమివ, తత్సుఖం రాజసం స్పృశమ్. ౩౮. యదితి. యదగ్రే చానుబంధే చ అవసానే చోత్తరకాలే సుఖం మోహనం మోహకర మాత్మనః, నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం నిద్రా చ అలస్యం చ ప్రమాదశ్చేతి వేదేభ్య స్సముత్పత్తీతి నిద్రాలస్యప్రమాదోత్థం, తత్తామస ముదాహృతమ్. ౩౯. అథేదాసీం ప్రకరణోపసంహారార్థ శ్లోక ఆరభ్యతే—నేతి. న తదస్తి తన్నాస్తి, పృథివ్యాం వా మనుష్యాదిషు, సత్త్వం ప్రాణజాతం అన్యద్వా అప్రాణజాతం, దివి దేవేషు వా పునః సత్త్వం, ప్రకృతిజైః ప్రకృతితో జాతైః ఏభి స్త్రిభి ర్దుతైః సత్త్వాదిభి ర్దుక్తం పరిత్యక్తం యత్సాస్యద్భవతే, న తదస్తితి పూర్వేణ సంబంధః. ౪౦. సర్వ స్సంసారః క్రియాకారకఫలలక్షణ స్సత్త్వరజస్తమోగుణాత్మకో విద్యాపరికల్పితః సమూలోఽనర్థ ఉక్తః పృథురూపకల్పనయా చ ఉద్ధృష్టమూల మిత్యాదినా, తం చానంగత్యేణ దృఢేన ఛిత్వా తతః పదం తత్పరిమార్చి

శూద్రాణాం చ పరంతప, కర్మాణి ప్రవిభక్తాని స్వభావప్రభవైర్గుణైః. ౮౧. శమో
దమస్తవశ్శౌచం త్కంతి రాక్షస మేవ చ, జ్ఞానం విజ్ఞానమూస్తిక్యం బ్రాహ్మం కర్త
స్వభావజమ్. ౮౨. శౌర్యం తేజో భృతి ధ్వాత్వం యుద్ధే చావ్యవలాయనమ్, దాన

తవ్య మితి చోక్తం, తత్ర చ సర్వస్య త్రిగుణాత్మకత్వా త్సంసారకారణనివృత్త్య
నుపపత్తే ప్రాప్తాయాం యథా తన్నివృత్తి స్సాస్తిత్వద్వైత్వం సర్వశ్చ గీతాశా
స్త్రార్థ ఉపసంహర్తవ్యః, ఏతావానేవ చ సర్వవేదస్మృత్యర్థః పురుషార్థ మిచ్ఛన్ని
రనుష్ఠేయ ఇత్యేవ మర్థం చ బ్రాహ్మణ్శ్చ త్రియవిశా మిత్యాది రారభ్యతే. బ్రాహ్మ
ణేతి. బ్రాహ్మణాశ్చ త్రియశ్చ విశశ్చ బ్రాహ్మణత్రియవిశః తేషాం బ్రాహ్మణ
త్రియవిశాం, శూద్రాణాం చ, శూద్రాణా మసమానకరణమేకజాతిత్వే సతి
వేదాసధికారాత్, పరంతప, కర్మాణి ప్రవిభక్తాని ఇతరేతరవిభాగేన వ్యవస్థాపితాని,
శేన, స్వభావప్రభవైర్గుణైః స్వభావ శుశ్రోరస్య ప్రకృతిస్త్రీగుణాత్మికా నా
ప్రభవా యేషాం గుణానాం తే స్వభావప్రభవాః తైః శమాదీని కర్మాణి ప్రవిభ
క్తాని బ్రాహ్మణాదీనాం, అథవా బ్రాహ్మణస్వభావస్య సత్త్వగుణః ప్రభవకారణం,
తథా త్రియస్వభావస్య సత్త్వోపసర్జనం రజః ప్రభవః, వైశ్యస్య భావస్య తమ
ఉపసర్జనం రజః ప్రభవః, శూద్రస్వభావస్య రజ ఉపసర్జనం తమః ప్రభవః ప్రశాంత్యై
శ్వర్యేహామూఢస్వభావ దర్శనాచ్చతుర్థాం. అథవా జన్మాంతరకృతసంసారః
ప్రాణినాం వర్తమానజన్మని స్వకార్యాభిముఖత్వేనాభివ్యక్త స్వభావః సప్రభవో
యేషాం గుణానాం తే స్వభావప్రభవాః గుణప్రాదుర్భావస్య నిష్కారణత్వాను
షుప్తేః స్వభావః కారణమితి చ కారణవిశేషోపాదానం, ఏవం స్వభావప్రభవైః
సత్త్వరజస్తమోభిర్గుణైః స్వకారణానురూప్యేణ శమాదీని కర్మాణి ప్రవిభక్తాని,
నను శాస్త్రప్రవిభక్తాని బ్రాహ్మణాదీనాం శమాదీని కర్మాణి కథ ముచ్యతే సత్త్వాది
గుణప్రవిభక్తానీతి, నైషదోషః, శాస్త్రేణాపి బ్రాహ్మణాదీనాం సత్త్వాదిగుణవిశేషా
పేక్షయేవ శమాదీని కర్మాణి ప్రవిభక్తాని న గుణానపేక్షయేతి శాస్త్రప్రవిభక్తాన్యపి
కర్మాణి గుణప్రవిభక్తానీత్యుచ్యతే. ౮౧. కాని పున స్తాని కర్మాణీత్యుచ్యతే. శమ
ఇతి. శమో దమో యథావ్యాఖ్యాతాశ్చ, తపో యథోక్తం శారీరాది, శౌచం
వ్యాఖ్యాతం, త్కంతిః క్షమా, ఆర్జవం ఋజుత్వేన చ, జ్ఞానం విజ్ఞానమూస్తిక్యం
అస్తిభావః శ్రద్ధాసతతాగమార్థేషు, బ్రాహ్మం కర్త బ్రాహ్మణజాతేః కర్త బ్రాహ్మం
కర్త స్వభావజం యదుక్తం స్వభావప్రభవైర్గుణైః ప్రవిభక్తానీతి తదేవోక్తం స్వభా
వజ మితి. ౮౨. శౌర్యమితి. శౌర్యం శూరస్య భావః శౌర్యం, తేజః ప్రాగల్భ్యం,
భృతి ధ్ధారణం సర్వావస్థాస్వసవసాదో భవతి యయా భృత్యోత్తంభితస్య, దాత్యం

మీశ్వరభావశ్చ ఘోరం కర్తవ్యభావజమ్. ౪౩. కృషిగౌరవ్యవాణిజ్యం వైశ్యం
 కర్తవ్యభావజమ్, పరిచర్యాత్మకం కర్తవ్యశూద్రస్యాపి స్వభావజమ్. ౪౪. స్వే స్వే
 కర్తవ్యభిరత సుంసిద్ధిం లభతే నరః, స్వకర్తనిరత సిద్ధిం యథా విందతి తచ్ఛృణు.
 ౪౫. యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్, స్వకర్తణా త మభ్య
 ర్చ్య సిద్ధిం విందతి మానవః. ౪౬. శ్రేయాః స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠి
 దక్షస్య భావః దాక్ష్యం సహసా ప్రతుష్టస్నేహు కాశ్యేషు అవ్యామోహేన
 ప్రవృత్తిః, యుద్ధే చావ్యపరాయనం అపరాజ్ఞుభావశ్చ త్రుభ్యః, దానంద్రవ్యేషు
 ముక్తహస్తతా, ఈశ్వరభావశ్చ ప్రభుశ్చక్రిప్రకటికరణం ఈశితవ్యాన్మృతి, ఘోరం
 కర్తవ్యత్రణతే విహితం కర్తవ్యం కర్తవ్యభావజమ్. ౪౭. కృషి. కృషిగౌ
 రవ్యవాణిజ్యం కృషిశ్చ గౌరవ్యం చ వాణిజ్యం చ గౌరవ్యవాణిజ్యం, కృషి
 ర్భూమే ర్విలేఖనం, గౌరవ్యం గాః రక్షతీతి గౌరవ్యః తస్య భావో గౌరవ్యం
 పశుపాలన మిత్యర్థః, వాణిజ్యం వణిజః కర్తవ్యవిక్రయాదిలక్షణం, వైశ్యం
 కర్తవ్యవైశ్యజాతేః కర్తవ్యం కర్తవ్యభావజం, పరిచర్యాత్మకం శుశ్రూషాస్వభావం
 కర్తవ్యశూద్రస్యాపి స్వభావజమ్. ౪౮. ఏతేషాం జాతివిహితానాం కర్తవ్యం సమ్య
 గనుష్ఠితానాం స్వర్గప్రాప్తిః ఫలం, స్వభావతః వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్తనిష్ఠాః
 ప్రేత్య కర్తవ్యఫలమనుభూయ తత శ్రేషేణ విశిష్టదేశజాతికులధర్మాయుక్తుతవృత్త
 విత్తసుఖమేధసోజన్మప్రతిపద్యంత ఇత్యాదిస్తృతిభ్యః పురాణే చ వర్ణానా మాశ్ర
 మిణాం చ లోకఫలభేదవిశేషస్థరణాత్ కారణాంతరాత్రిదం వక్ష్యమాణం
 ఫలముచ్యతే. స్వే స్వ ఇతి. స్వే స్వే యథోక్తభేదే కర్తవ్యభిరతః తత్పరః, సుంసిద్ధిం
 స్వకర్తానుష్ఠానాదశువిజయే సతి కాయేంద్రియాణాం జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాలక్ష
 ãణం సుంసిద్ధిం లభతే ప్రాప్నోతి, నరః అధికృతః పురుషః, కిం స్వకర్తానుష్ఠానత ఏవ
 సాక్షాత్ సుంసిద్ధిం వ కథం తస్మిన్ స్వకర్తనిరత సిద్ధిం యథా యేన ప్రకారేణ
 విందతి తచ్ఛృణు. ౪౯. యత ఇతి. యతః యస్తాత్ ప్రవృత్తి రుత్పత్తిః క్షేప్తా
 వా యస్తాదంతర్యామిణ ఈశ్వరాభూతానాం ప్రాణినాం స్యాత్, యేన ఈశ్వ
 రేణ సర్వమిదం జగత్తతం వ్యాప్తం, స్వకర్తణా పూర్వోక్తేన ప్రతివర్ణం, తం
 ఈశ్వర మభ్యర్చ్య పూజయిత్వా ఆరాధ్య, కేవలజ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతాలక్షణం
 సిద్ధిం విందతి మానవః. ౫౦. యతేవ మతః. శ్రేయానితి. శ్రేయాః ప్రశస్యతరః,
 స్వోధర్మః స్వధర్మః విగుణోఽపీత్యపిశబ్దో ద్రష్టవ్యః, పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్,
 స్వభావనియతం స్వభావేన నియతం, యదుక్తం స్వభావజ మితి తదేవోక్తం స్వభా
 వనియత మితి. యథా విషజాతస్య క్రిమే ర్విషం న దోషకరం, తథా స్వభావని

తాత్, స్వభావనియతం కర్త కుర్వన్నాహ్నితి కిల్బిషమ్. ౪౭. సహజం కర్త
 కాంతేయ సదోషమపి న త్యజేత్, సర్వారంభా హి దోషేణ ధూమేనాగ్ని రివా
 యతం కర్త కుర్వన్నాహ్నితి కిల్బిషం హవమ్. ౪౮. స్వభావనియతం కర్త
 కుర్వాణో విషజ ఇవ క్రిమిః కిల్బిషం నాహ్నితీత్యుక్తం పరధర్మశ్చ భయావహాః
 ఇతి అనాత్మజ్ఞశ్చ న హి కశ్చిత్ క్షణమపి అకర్మకృత్త్వతీత్యుక్తం. సహజమితి.
 సహజం సహ జన్తేనైవోత్పన్నం స్వభావజం, కిం, కర్త, కుర్వా? కాంతేయ,
 సదోషమపి త్రిగుణాత్మకత్వాత్, న త్యజేత్, సర్వారంభాః అరభ్యంత ఇత్యా
 రంభాః సర్వకర్తాణీత్యేతత్, ప్రకరణాత్, యః కశ్చిదారంభః స్వధర్మః పరధర్మశ్చ
 తే సర్వే, హి యస్తాత్, త్రిగుణాత్మకత్వ మత్ర హేతుః, త్రిగుణాత్మకత్వాత్
 దోషేణ, ధూమేన సహజేన అగ్నిరివావృతాః, సహజస్య కర్తృణః స్వధర్మాభ్యాస్య
 పరిత్యాగేపరధర్మాగుప్తానేఽపి దోషాన్నైవ ముచ్యతే, భయావహాశ్చ పరధర్మః న
 చ శక్యతే అశేషత స్త్యక్తం అజ్ఞేన కర్త యతః, తస్మాన్మత్యజేదిత్యర్థః, కిమశేషత
 స్త్యక్తుమశక్యం కర్తేతి న త్యజేత్! కిం వా సహజస్య కర్తృణః త్యాగే దోషో భవ
 తీతి, కించాతః యది తావదశేషత స్త్యక్తు మశక్య మితి న త్యాజ్యం సహజం
 కర్త, ఏవం తర్హ్యశేషత స్త్యాగే గుణ ఏవ స్వాదితి చ సిద్ధం భవతి, సత్య మేవం,
 అశేషత స్త్యాగఏవ నోపపద్యత ఇతి చేత్ తత్కిం నిత్యప్రచలితాత్మకః పురుషో
 యథా సాంఖ్యానాం గుణాః, కిం వా క్రియైవ కారకం యథా బౌద్ధానాం
 స్కంధాః క్షణప్రధ్వంసినః, ఉభయథాపి కర్తృణోఽశేషతస్త్యాగో న సంభవతి,
 అథ తృతీయోఽపి పక్షో యదా కరోతి తదా సక్రియం వస్తు యదా న కరోతి
 తదా నిష్క్రియం తదేవ, తత్రైవం సతి శక్యం కర్తాశేషతస్త్యక్తం, అయం తస్మిన్
 పక్షే విశేషో న నిత్యప్రచలితం వస్తునాపి క్రియైవ కారకం, కిం తర్హి, వ్యవస్థితే
 ద్రవ్యే అవిద్యమానా క్రియోత్పద్యతే విద్యమానా చ వివశ్యతి, శుద్ధం తద్ద్రవ్యం
 శక్తిమవతిష్ఠత ఇత్యేవ మాహుఃకాణాదాః తదేవ చ కారక మిత్యన్వీన్నతే. ణో
 దోష ఇతి, అయమేవ తు దోషః, యత స్వభాగవతం మత మిదం, కథం జ్ఞాయతే,
 యత ఆహ భగవాన్, నాసతో విద్యతే భావ ఇత్యాది, కాణాదానాం హి అసతో
 భావ సుత శ్చాభావ ఇతి, ఇదం మత మభాగవతం, అభాగవతత్వేఽపి న్యాయవ
 త్చేత్ ణో దోష ఇతి చేత్ ఉచ్యతే, దోషవత్త్విదం సర్వప్రమాణవిరోధాత్,
 కథం? యది తావ ద్వ్యవహారికద్రవ్యం ప్రాగుత్పత్తే రత్యంతమేవాసత్ ఉత్పన్నం
 చ స్థితం కంచి త్కాలం పున రత్యంతమేవాసత్త్వ మాపద్యతే, తథాచ సత్యసదేవ
 సజ్జాయతే సచ్చాసజ్జాయతే అభావో భావో భవతి భావశ్చాభావో భవతీతి,

తత్రాభావో జాయమానః ప్రాగుత్పత్తే శ్శశవిమాణకల్ప సుమవాయ్యసమవాయ
నిమిత్తాభ్యం కారణ మపేక్ష్య జాయత ఇతి, వచైవ మభావ ఉత్పద్యతే కారణం
చాపేక్షత ఇతి శక్యం వక్తుం, అసతాం శశవిమాణాదీనా మదర్శనాత్, భావాత్త
కాశ్చేత్ ఘటాదయ ఉత్పద్యమానాః కించిదభివ్యక్తిమాత్ర కారణ మపేక్ష్యోత్ప
ద్యంత ప్రతివక్తుం, కించాసతశ్చ సద్భావే సతశ్చాసద్భావేన క్వచిత్ ప్రమాణప్ర
మేయవ్యవహారే విశ్వాసః కన్యచిత్సాత్, సత్సదేవాసదసదేవేతి నిశ్చయానుప
పత్తే, కించోత్పద్యత ఇతి ద్వ్యణుకాదే ర్ద్రివ్యస్య స్వకారణసత్తాసంబంధ మాహుః,
ప్రాగుత్పత్తేశ్చాసత్ పశ్చాత్కారణ మపేక్ష్య స్వకారణైః పరమాణుభిః సత్తమా
చ సమవాయులక్షణేన సంబంధేన సంబధ్యతే సంబద్ధం సత్కారణసమవేతం సద్భవ
తీతి, తత్ర చ వక్తవ్యం కథ మసతః స్వం కారణం భవేత్ సంబంధో వా కేనచి
త్సాత్, న హి వంధ్యాపుత్రస్య స్వం కారణం సంబంధో వా కేనచిత్ ప్రమా
ణతః కల్పయితుం శక్యతే, నను నైవ వైశేషికై రభావస్య సంబంధః కల్ప్యతే,
ద్వ్యణుకాదీనాం హి ద్రవ్యాణాం స్వకారణేన సమవాయులక్షణః సంబంధ స్సతా
మేవోచ్యత ఇతి న, సంబంధాత్ ప్రాక్ సత్తాసభ్యుపగమాత్, నహి వైశేషికైః
కులాలదండప్రకాదివ్యాపారాత్ ప్రాక్ ఘటాదీనామస్తీత్య మిద్యతే, న చ మృద
వవ ఘటాద్యాకారప్రాప్తి మిచ్ఛంతి, తతశ్చాసత ఏవ సంబంధః పారిశేష్యాదిప్టుః
భవతి, నన్యసతోఽపి సమవాయులక్షణ స్సంబంధోనవిరుద్ధ్యతే న వంధ్యాపుత్రాదీనా
మదర్శనాత్ ఘటాదేవేన ప్రాగభావస్య స్వకారణసంబంధో భవతి న వంధ్యా
పుత్రాదేరభావస్య తుల్యత్వేఽపీతివిశేషాభావస్య వక్తవ్యః, ఏకస్యాభావో ద్వయో
రభావః సర్వస్యాభావః ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావ ఇతరేతరాభావోఽత్యంతాభావ
ఇతి చ లక్షణతో న కేనచిద్విశేషో దర్శయితుం శక్యః, అసతి చ విశేషే ఘటస్య
ప్రాగభావ ఏవ కులాలాదిభి ర్ఘటభావ మాపద్యతే సంబధ్యతే చ, భావేన కపా
లాభ్యేన స్వకారణేన సంబంధః సర్వవ్యవహారయోగ్యశ్చ భవతి, నతు ఘటస్యైవ
ప్రధ్వంసాభావో భావత్వేనత్యవీతి ప్రధ్వంసాభావస్య న క్వచి ద్వ్యవహారయో
గ్యత్యం, ప్రాగభావస్యైవ ద్వ్యణుకాదే ర్ద్రివ్యాభ్యుత్పత్త్యాదివ్యవహారార్హ త్వ
మిత్యేతదసమంజసం, అభావత్వావిశేషాత్ అత్యంతాభావప్రధ్వంసాభావయోరివ,
నను నైవాస్తాభిః ప్రాగభావస్య భావాపత్తిరుచ్యతే భావస్యైవ తర్హి భావాపత్తిః,
యథా ఘటస్య ఘటాపత్తిః, ఏతదన్యభావస్య భావాపత్తివదేవ ప్రమాణవిరుద్ధం,
సాంఖ్యస్యాపి యః పరిణామపక్షః సోఽప్యపూర్వ అభివ్యక్తిధర్మోత్పత్తి తన్నా కాంగీ
కరణాదై వైశేషికపక్షాన్న విచిన్యతే అభివ్యక్తిరో భావాంగీకరణేఽన్యభివ్యక్తిరో
భావయోగ్యద్యమానత్వావిద్యమానత్వనిరూపణే పూర్వవదేవ ప్రమాణవిరోధః,

వృతాః రహ. అసక్తబుద్ధిః సుర్యత్ర జితాత్మా విగతస్పృహః, నైష్కర్మ్యసిద్ధిం పరమాం సన్నాన్వేనాధిగచ్ఛతి. రహ. సిద్ధిం ప్రాప్తో యథా బ్రహ్మ తథాప్నోతి ఏతేన కారణన్వేషసంస్థానముత్పత్త్యాదీత్యేతదపి ప్రత్యుక్తం, పారశేష్యాత్ సదేశమేన వస్త్రవిద్యయోత్పత్తివినాకాదిభర్తై రనేకథా నటపద్యకల్పిత ఇతీదం భాగవతం మతంఉక్తం, నానతో విద్యతే భావ ఇత్యస్మిన్ శ్లోకే సత్ప్రత్యయస్యావ్యభిచారాత్ వ్యభిచారాచ్ఛేతరేదామితి, కథం తద్వ్యాత్మనో అవిక్రియత్యే అశేషతః కర్మణస్తాగో నోపపద్యత ఇతి, యది వస్తుభూతా గుణాః యది వా విద్యాకల్పితాః తద్ధర్మః కర్మ తదాత్మస్యవిద్యయాభ్యారోపితమేవేత్యవిద్యార్థా న హి కశ్చిత్ ఊహమపి అశేషత స్త్యక్తుం సకల్యో తీత్యుక్తం, విద్వాంస్తు పునరవిద్యాయాం నివృత్తాయాం శక్యో త్యేవాశేషతః కర్మ పరిత్యక్తుం, అవిద్యాభ్యారోపణస్యావశేషాదుపపత్తే, న హి తైమిరికదృష్ట్యాభ్యారోపితస్యద్విచంద్రా దే స్తిమిరాచగమే శేషోఽవతిష్ఠతే, ఏవం చ సతీదం వచన ముపపన్నం సర్వకర్తాణి మనసేత్యాది. రహ. శ్లో. స్వేస్వే కర్మణ్యభిరత స్సుసిద్ధిం లభతే సరః, స్వకర్తాణా త మధ్యర్వ్య సిద్ధిం విందతి మానవ ఇతి చ, యా కర్తృణా సిద్ధిరుక్తా జ్ఞాననిష్ఠా యోగ్యతా లక్షణా తస్యాః ఫలభూతా నైష్కర్మ్యసిద్ధి ర్జ్ఞాననిష్ఠా లక్షణా వక్తవ్యేతి శ్లోక ఆరభ్యతే. అసక్తబుద్ధిరితి. అసక్తబుద్ధిః అసక్తా సంగరహితా బుద్ధి రంతఃకరణం యస్య సోఽసక్తబుద్ధిః, సర్వత్ర పుత్రదారాదిషు సక్తినిమిత్తేషు, జితాత్మా జితో వశీకృత ఆత్మా అంతఃకరణం యస్య స జితాత్మా, విగతస్పృహః విగతాస్పృహః తృప్తా దేహజీవితభోగేషు యస్తాత్ సవిగతస్పృహః, య ఏవంభూత ఆత్మజ్ఞః సః నైష్కర్మ్యసిద్ధిం నిర్గతాని కర్తాణి యస్తాత్ నిష్క్రియబ్రహ్మత్తతోభాత్సనిష్కర్మాతస్యభావో నైష్కర్మ్యం నైష్కర్మ్యం చ తత్సిద్ధిశ్చ నైష్కర్మ్యసిద్ధిః నైష్కర్మ్యత్వస్య వా నిష్క్రియాత్మస్వరూపావస్థాసలక్షణస్య సిద్ధిః నిష్పత్తిః తాం నైష్కర్మ్యసిద్ధిం, పరమాం ప్రకృష్టాం కర్మజసిద్ధివిలక్షణాం సద్యో ముక్తవ్యవస్థాసరూపాం, సన్నాన్వేన సమ్యగ్ధర్మనేన తత్పుర్వకేణ వా సర్వకర్మసన్నాన్వేన, అధిగచ్ఛతి ప్రాప్నోతి. రహ. తథాచోక్తం, సర్వకర్తాణి మనసా సన్న్యస్య, నైవ కుర్వన్న కారయన్నాస్త ఇతి, పూర్వోక్తేన సర్వకర్తాసంస్థానేన ఈర్ష్యరాభ్యర్పవరూపేణ జనితాం ప్రాగుక్త లక్షణాం సిద్ధిం ప్రాప్నోత్యున్నాత్మవివేకజ్ఞానస్య కేవలజ్ఞాననిష్ఠారూపా నైష్కర్మ్య లక్షణా సిద్ధి ర్యేన క్రమేణ భవతి తద్వైకవ్యమిత్యాహ—సిద్ధిమితి. సిద్ధిం ప్రాప్తః సర్వకర్మణోర్వరమధ్యర్వ్య తత్ప్రసాదజాం కాదేంద్రియాణాం జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా లక్షణాం సిద్ధిం ప్రాప్తః, సిద్ధిం ప్రాప్త ఇతి తదనువాద ఉత్తరార్థ కిం తదుత్తరం

యదర్థోఽనువాద ఇత్యుచ్యతే, యథా యేన ప్రకారేణ జ్ఞాననిష్ఠారూపేణ బ్రహ్మ
పరమాత్మానం ప్రాప్నోతి, తథా తం ప్రకారం జ్ఞాననిష్ఠాప్రాప్తిక్రమం, మే మమ
వచనాత్, నిబోధ నిశ్చయేనావధారయేత్యేతత్, కిం విస్తరేణ, నేత్యాహ—సమా
సేనైవ సంక్షేపేణైవ, హే శాంతేయ, యథా బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి తథా నిబోధే
త్యనేన యా ప్రతిజ్ఞాతా బ్రహ్మప్రాప్తిః తాం, ఇదంతయా దర్శయితు మాహ
నిష్ఠాజ్ఞానస్య యా పరేతి, నిష్ఠా పర్యవసానం పరిసమాప్తి రిత్యేతత్, కస్య, జ్ఞానస్య
బ్రహ్మజ్ఞానస్య, యా పరా, సా కీదృశీ యాదృశం పరమాత్మజ్ఞానం కీదృశ మాత్మజ్ఞా
నం యాదృశ ఆత్మాకీదృశ స్థః యాదృశో భగవతోక్త ఉపనిషద్వాక్యైశ్చ న్యాయత
శ్చ, నను విషయాకారం జ్ఞానం న జ్ఞానవిషయో నాప్యాకారవా నాత్మేష్యతేష్యచిత్,
నన్వాదిత్యవర్ణం భానురూపం స్వయంజ్యోతి రిత్యాకారవత్త్వ మాత్మనః శ్రూయతే
న తమోరూపత్వప్రతిషేధార్థత్వా త్తేషాం వాక్యానాం ద్రవ్యగుణాద్యాకారప్రతి
షేధే ఆత్మన స్తమోరూపత్వే ప్రాప్తే తత్ప్రతిషేధాద్ధాన్వాదిత్యవర్ణ మిత్యాదిని
వాక్యాని ఆరూపమితి చ విశేషతో రూప్రతిషేధాచ్చ అవిషయత్వాచ్చ, శ్రు.
“ససంధ్యశే తిష్ఠతి రూప మస్య న చతుషా పశ్యతి కశ్చనైసం, అశబ్దమ స్పర్శమి”
త్యాదేః, తస్మా దాత్మాకారం జ్ఞాన మిత్యనుపపన్నం, కథం తద్వాత్తనో జ్ఞానం,
సర్వం హి యద్విషయం యత్ జ్ఞానం తత్తదాకారం భవతి, నిరాకారశ్చాత్మే
త్యుక్తం, జ్ఞానాత్మనోశ్చోభయో ర్నిరాకారత్వే కథం తద్భావనా నిష్ఠేతి నాత్యంత
నిర్గులత్యాతిస్వచ్ఛత్యహత్తతోఽపత్యే రాత్మనః బుద్ధే శ్చాత్మన నైర్గుల్యాదుస్వ
పత్యే రాత్మచైతన్యాకారాభాసతోఽపత్యే, బుద్ధ్యాభాసం మనః, తదాభాసానింద్రి
యాణి, ఇంద్రియాభాసశ్చ దేహః, అతో రాకీకై ర్దేహమాత్రవవాత్తదృష్టిః
క్రియతే, దేహచైతన్యవాదినశ్చ లోకాయతికాః చైతన్యవిశిష్టః కాయః పురుషః
ఇత్యాహుః, తథాచాన్యే ఇంద్రియచైతన్యవాదినః, అన్యే మనశ్చైతన్యవాదినః,
అన్యే బుద్ధిచైతన్యవాదినః, తతోఽప్యాంతరమవస్థక్రమవ్యాకృతాఖ్యం అవిద్యా
వస్థ మాత్మత్యేన ప్రతిపన్నాః కేచి త్సర్వత్ర బుద్ధ్యాదిదేహాంతే ఆత్మచైతన్యాభా
సతా ఆత్మభ్రాంతికారణ మిత్యతః ఆత్మవిషయం జ్ఞానం న విభాత్యం, కిం తస్మి
నామరూపాద్యనాత్మాధ్యారోహణనివృత్తిరేవ కార్యా నాత్మచైతన్యవిజ్ఞానం కార్యం
అవిద్యాధ్యారోపితసర్వపదార్థాకారై రవిశిష్టతయా దృశ్యమానత్వాత్, అతఏవ
హి విజ్ఞానవాదినో బాధ్యాః విజ్ఞానవ్యతిరేకేణ వస్త్యేన నాస్తీతిప్రతిపన్నాః ప్రమా
ణాంతరనిరపేక్షతాం చ స్వసంవిదితత్వాభ్యుపగమేన, తస్మా దవిద్యాధ్యారోహణ
నిరాకరణమాత్రం బ్రహ్మణి కర్తవ్యం, నతు బ్రహ్మజ్ఞానే యతోఽత్యంతప్రసిద్ధత్వా

నిబోధ మే, సమానేనైవ కాంలేయ నిష్ఠా జ్ఞానస్య యా పరా. ౫౦. బుద్ధ్యా విశు
ద్ధయా యుక్తో ధృత్యా ౭౭త్తాసం నియమ్య చ, శబ్దాదీ విషయాం ప్రత్యక్ష్యా రాగ
దవిద్యాకల్పితనామరూపవిశేషాకారాపహృతబుద్ధిసం అత్యంతప్రసిద్ధం సువిజ్ఞేయ
మాసన్నతర మాత్మభూతమవ్యప్రసిద్ధం దుర్విజ్ఞేయ మతిదూర మవ్యదివ చ ప్రతి
భాతి, బాహ్యకారనివృత్తబుద్ధిసం తు లబ్ధగుర్వాత్ప్రసాదాదీనాం నాతః పరం
సుఖం సుప్రసిద్ధం సువిజ్ఞేయం పాస్వసన్నతర మస్తి, తథాచోక్తం, ప్రత్యక్షావగమం
ధర్మమిత్యాది, కేచిత్తు పండితంమన్యా నిరాకారత్వా దాత్మవస్తు నోపైతి బుద్ధి
రతో దుస్సాధ్యాసమ్యక్ జ్ఞాననిష్ఠేత్యాహం, సత్యమేవం, గురుసంప్రదాయరహి
తానాం అశ్రుతవేదాంతానాం అత్యంతబహిర్విషయాన క్తబుద్ధిసం సమ్యక్ప్రమాణే
వ్యక్తతశ్రమాణాం తద్విపరీతానాం తు లాకికగ్రాహ్యగ్రాహకద్వైతవస్తుషు బుద్ధి
ర్నితరాం దుస్సంపాద్యా ఆత్మచైతన్యవ్యతిరేకేణ వ స్త్వంతరస్యాసంపల్భే, యథా
వైతదేవ మేవ నాన్యధేత్యేవ మవోచామ, ఉక్తం భగవతా శ్లో. “యస్యాం జా
గ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యంతో మునేరి”తి, తస్మా ద్బాహ్యకారభేదబుద్ధినివృత్తి
రేవ ఆత్మస్వరూపావలంబనకారణం, సహ్యత్వా నామ కస్యచిత్ కదాచిదప్రసిద్ధః
ప్రాప్యో వా హేయ ఉపాదేయో వా అప్రసిద్ధో తస్మిన్నాత్మని స్వాగ్ధా స్పర్శాః
ప్రవృత్తయః వ్యధాః ప్రసక్తౌర్క, న చ దేహాద్యచేతనార్థత్వం శక్యం కల్పయితుం,
న చ సుఖార్థం సుఖం దుఃఖార్థం దుఃఖం ఆత్మావగత్యవసానార్థత్వాచ్చ సర్వవ్యవ
హారస్య, తస్మా ద్యథా స్వదేహస్య పరిచ్ఛేదనాయరప్రమాణాంతరాపేక్షా తతో ౭
ప్యాత్మనో ౭ంతరతమత్వా త్తదవగతిం ప్రతిసప్రమాణాంతరాపేక్షే త్యాత్మజ్ఞాననిష్ఠా
విచేకినాం సుప్రసిద్ధేతి సిద్ధం, యేషామపి నిరాకారం జ్ఞానం అప్రత్యక్షం తేషామపి
జ్ఞానవశేనై వ జ్ఞేయావగతిరితి జ్ఞాన మత్యంతప్రసిద్ధం సుఖాదివదేవేత్యభ్యుపగం
తవ్యం జ్ఞానానుపపత్తేశ్చ, అప్రసిద్ధం చేత్ జ్ఞానం జ్ఞేయవత్ జిజ్ఞాసేత్, యథా
జ్ఞేయం ఘటాదిలక్షణం జ్ఞానేన జ్ఞాతవ్య మాప్తు మిచ్ఛతి తథా జ్ఞానమపి జ్ఞానాంత
రేణ జ్ఞాతవ్య మాప్తుమిచ్ఛేత్, నచైతదస్తి, అతో ౭త్యంతప్రసిద్ధంజ్ఞానం జ్ఞాతాభ్యుత
వన ప్రసిద్ధ ఇతి, తస్మాదాత్మజ్ఞానే యతో ౭ కర్తవ్యః. కింత్యేనాత్మనాత్మబుద్ధినివృ
త్తావేన, తస్మాత్ జ్ఞాననిష్ఠా సుసంపాద్యా, నేయం జ్ఞానస్య పరా నిహోచ్ఛతే. ౫౦.
కథం కార్యేతి. బుద్ధ్యేతి, బుద్ధ్యా అధ్యవసాయలక్షణయా విశుద్ధయా మాయా
రహితయా యుక్త స్సంపన్నః, ధృత్యా ధైర్యేణాత్తాసం కార్యకరణసంఘాతం
నియమ్య చ నియమనం కృత్యా వశీకృత్య, శబ్దాదీ శబ్ద ఆది ర్యేషాం తా నివ
యా త్యక్త్వా సామర్థ్యాత్ శరీరపీఠిమాత్రా కేవలాన్తుక్త్వా తతో ౭ధికా

దేవేషా వ్యవస్య చ. ౫౧. వివిక్తనేపీ లఘ్వశీ యతవాక్కాయమానసః, ధ్యాన
యోగపరో నిత్యం వైరాగ్యం సముపాశ్రితః. ౫౨. అహంకారం బలం దర్పం
కామం క్రోధం పరిగ్రహమ్, విముచ్య నిర్మమశ్చాంతో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.
౫౩. బ్రహ్మభూతః ప్రసన్నాత్మా న శోచతి న కాంక్షతి, సమస్తర్వేషు భూతేషు
మద్భక్తిం లభతే పరామ్. ౫౪. భక్త్యా మామభిజానాతి యావాత్ యశ్చాస్మి

సుఖార్థా త్యక్తేత్యర్థః. శరీరస్థిత్యర్థత్వేన అనుప్రాప్తేషు రాగద్వేషా వ్యవస్య చ
పరిత్యజ్య. ౫౧. తతః వివిక్తేతి. వివిక్తనేపీ అరణ్యనదీప్రదీపగిరిగుహాదీన్ వివిక్తాన్
దేశాన్ నేమితుం శీలమస్యేతి వివిక్తనేపీ, లఘ్వశీ లఘ్వశనశీలః, వివిక్తనేవా లఘ్వ
శనయోర్నిద్రా దిదోషనివర్తకత్వేన చిత్తప్రసాదహేతుత్వాత్ గ్రహణం, యత
వాక్కాయమానసః వాక్య కాయశ్చ మానసం చ యతాని సయతాని యస్య
జ్ఞాననిష్ఠస్య సజ్ఞాననిష్ఠో మతిర్యతవాక్కాయమానసశ్చ స్వాత్, ఏవ ముపరత
సర్వకరణస్య ధ్యానయోగపరః ధ్యాన మాత్మస్వరూపచింతనం యోగః ఆత్మవి
షయ ఏకాగ్రీకరణం తా ధ్యానయోగో పరత్వేన కర్తవ్యో యస్య సధ్యానయోగ
పరః, నిత్యం నిత్యగ్రహణం మంత్రజపాదిక ర్తవ్యాభావదర్శనార్థం, వైరాగ్యం
విరాగభావో వైరాగ్యం దృష్టాదృష్టేష్టవిషయేషు చైత్యోష్ట్యం, సముపాశ్రితః
సమ్యగుపాశ్రితః నిత్యమేవేత్యర్థః. ౫౨. కించ. అహంకార మితి. అహంకరణ మహం
కారః తం, దేహాదిషు బలం సామర్థ్యం కామరాగసంయుక్తం నేతర చ్ఛరీరాదిసా
మర్థ్యం, స్వాభావికత్వేన తత్త్వాగస్యాశక్యత్వాత్, దరో నామ హర్షానంతరభావీ
ధర్మాతిక్రమహేతుః, హృష్టో దృష్టతి దృష్టో ధర్మ మతిక్రమతీతి పురణాత్, తంచ,
కామమిచ్ఛాం, క్రోధం ద్వేషం, పరిగ్రహం ఇంద్రియమనోగతదోషపరిత్యాగేఽపి
శరీరధారణప్రసంగేన ధర్మానుష్ఠాననిమిత్తేన వాబాహ్యః పరిగ్రహః ప్రాప్తః తంచ,
విముచ్య పరిత్యజ్య, పరమహంసపరివ్రాజకో భూత్వా, దేహజీవనమూర్తేఽపి నిర్గత
మమభావో నిర్మమః, ఆతపవ శాంతః ఉపరతః, య స్సంహృతహర్షాయాసోయతిః
జాననిష్ఠః, బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే సమగ్రీభవతి. ౫౩. అనేన క్రమేణ. బ్రహ్మ
భూత ఇతి. బ్రహ్మభూతో బ్రహ్మ ప్రాప్తః, ప్రసన్నాత్మా లభ్యాధ్యాత్మప్రసాదస్వభావో
న శోచతి కించి దర్థచైకల్యమాత్మనో వైగుణ్యం వోద్దిశ్య న శోచతి న సంతప్యతే,
న కాంక్షతి నహ్యప్రాప్తవిషయాకాంక్షా బ్రహ్మవిద ఉపపద్యతే, ఆతో బ్రహ్మభూత
స్వాయం స్వభావోఽనూద్యతే నశోచతి న కాంక్షతీతి, న హృవ్యతీతి వా పాతాం
తరం, సమ స్త ర్వేషు భూతేషు ఆత్మైవమ్యేన సుఖం దుఃఖం వా సమమేవపశ్యతీ
త్యర్థః, నాత్మసమదర్శన మిహ, తస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. భక్త్యా మామభిజానాతీతి,

తత్త్వతః, తతో మాం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరమ్. ౫౫. సర్వకర్మ
య ఏవంభూతో జ్ఞాననిష్ఠో మద్భక్తిం మయి పరమేశ్వరే భక్తిం భజనం పరా
ముత్తమాం జ్ఞానలక్షణాం చతుర్థీం లభతే. ౫౬. చతుర్విధా భజంతే మా మిత్సు
క్తం తతో జ్ఞానలక్షణయా. భక్త్యేతి. భక్త్యా మా మభిజానాతి, యావానహం
ఉపాధికృతవిస్తారభేదైః, యశ్చాహమస్మి విధ్వస్తసర్వోపాధిభేద ఉత్తమః పురుష
ఆకాశకల్పః, తం మా మద్వైతం చైతన్యమాత్రైకరస మజర మభయ మనిధనం
తత్త్వతోఽభిజానాతి, తతో మా మేవం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా విశతే తదనంతరం
మా మేవ జ్ఞానానంతరం, నాత్ర జ్ఞానప్రవేశక్రియేభిన్నే విషయే జ్ఞాత్వా విశతే
తదనంతర మితి, కిం తస్మిన్, ఫలాంతరాభావాత్ జ్ఞానమాత్రమేవ, క్షేత్రజ్ఞం చాపి
మాం విధీత్యుక్తత్వాత్, నను విరుద్ధమిద ముక్తం, జ్ఞానస్య యా పరా నిష్ఠా,
తయా మామభిజానాతీతి, కథం విరుద్ధమితి చేదుచ్యతే, యదైవ యస్మిన్ విషయే
జ్ఞాన ముత్పద్యతే జ్ఞాతుః, తదైవ తం విషయ మభిజానాతి జ్ఞాతేతి, న జ్ఞాననిష్ఠాం
జ్ఞానావృత్తిలక్షణాం ఆవేక్షత ఇతి, ఆతశ్చజ్ఞానేన నాభిజానాతి జ్ఞానావృత్త్యా తు
జ్ఞాననిష్ఠయాభిజానాతీతి, నైవ దోషః, జ్ఞానస్య స్వాత్మోత్పత్తిపరిపాక హేతుయు
క్తస్య ప్రతిపక్షవిహీనస్య యదాత్మానుభవనిశ్చయావసానత్వం తస్య నిష్ఠాశబ్దాభి
లాషాత్ శాస్త్రాచార్యోపదేశేన జ్ఞానోత్పత్తిపరిపాక హేతుసహకారికారణం బుద్ధి
విశుద్ధత్వాద్య మానిత్యాదిగుణం చావేక్ష్య జనితస్య క్షేత్రజ్ఞపరమాత్మైకత్వజ్ఞా
నస్య కర్తృత్వాదికారకభేదబుద్ధినిబంధనసర్వకర్తృత్వస్వసహితస్య స్వాత్మానుభవ
నిశ్చయరూపేణ యదవస్థానం సా పరా జ్ఞాననిష్ఠే త్యుచ్యతే, సేయం జ్ఞాననిష్ఠా
ఆత్మాదిభక్తిత్రయావేక్షయా వరా చతుర్థీ భక్తి రిత్యుక్తా, తయా పరయా భక్త్యా
భగవంతం తత్త్వతోఽభిజానాతి, యదనంతరమేవేశ్వరక్షేత్రజ్ఞభేదబుద్ధి రశేషతో
నివర్తతే, తతో జ్ఞాననిష్ఠాలక్షణయా భక్త్యా మా మభిజానాతీతి వచనం న విరు
ద్ధ్యతే, తత్ర చ సర్వం నిష్పత్తివిధాయిశాస్త్రం వేదాంతేతిహాసపురాణస్త్రుతిలక్షణ
న్యాయప్రసిద్ధ మర్థవ ద్భవతి. శ్రు. “విదిత్వా భ్యుక్తాయాభ భిక్షోచర్యం చరంతి,
న్యాయ మేహం తపసా మతిరిక్త మాహుః, న్యాయవాత్సర్యేచయదితి, సన్నాన్యః
కర్తాణాం న్యాసో వేదానిమం లోక ముముంచ పరిత్యజ్య, త్యజ భర్త మధర్తం చే
త్యాదిభివా చ ప్రదర్శితాని వాక్యాని, న చ తేహం వాక్యానా మానర్థక్యం
యుక్తం, నచార్థవాదిత్వం, స్వప్రకరణస్థ త్యాత్ ప్రత్యగాత్మావిక్రియస్వరూప
నిష్ఠత్వాచ్చ మోక్షస్య, న హి పూర్వసముద్రం జిగమిషోః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రత్య
కృముద్రం జిగమిషాః ప్రత్యకృముద్రం జిగమిషోః ప్రాతిలోమ్యేన ప్రాకృముద్రం

జ్యోతి సదా కుర్వాణో మదవ్యపాశ్రయః, మత్ప్రసాదా దవాప్నోతి శాశ్వతం పద
మవ్యయమ్. ౫౬. చేతసా సర్వకర్మాణి మయి సన్నయ్య మత్పరః, బుద్ధియోగ
ముపాశ్రిత్య మచ్చిత్త సుతతం భవ. ౫౭. మచ్చిత్త సుర్వదుర్గాణి మత్ప్రసాదా
త్తరిష్యసి, అథ చేత్త్వ మహంకారా న్న శ్రోష్యసి వినశ్చక్ష్యసి. ౫౮. యద్యహం
కార మాశ్రిత్య నయోత్స్య ఇతి మన్యసే, మిచ్ఛైవవ్యవసాయస్తే ప్రకృతిస్తాని
నియోక్త్యతి. ౫౯. స్వభావజేన కాంతేయ నిబద్ధ స్వేన కర్తవ్యో, కర్తుం నేచ్ఛసి

జగమిషణా సమానమార్గత్వం సంభవతి, ప్రత్యగార్తవ్యయజ్ఞాన సంతానకరణాభి
నివేశశ్చ జ్ఞాననిష్ఠా, సా చ ప్రత్యక్కుముద్రగమనవత్కర్తా సహ భావిత్యేన విరు
ధ్యతే, పరత్వసర్వపయో రివాంతరవా నిర్వరోధః ప్రమాణవిదాం నిర్మితః, తస్మా
త్సర్వ కర్తసన్నాప్తినైవ జ్ఞాననిష్ఠా కార్యేతి సిద్ధం. ౫౫. స్వకర్తా భగవతోఽభ్య
ర్చనభక్తియోగస్య సిద్ధిప్రాప్తిఫలం జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యతా యన్నిమిత్రజ్ఞాననిష్ఠా
మోక్షఫలావసానా స చ భగవద్భక్తియోగోఽధునా స్థూయతే శాస్త్రార్థోపసంహార
ప్రకరణే శాస్త్రార్థనిశ్చయదాద్యాదు. సర్వేతి. సర్వకర్మాణ్యపి ప్రతిష్ఠిద్ధాన్యపి సదా
కుర్వాణోఽనుతిష్ఠా, మదవ్యపాశ్రయః అహం వాసుదేవతాశ్చర్యో వ్యపాశ్రయో
వ్యపాశ్రయం యస్య స మదవ్యపాశ్రయః, మయ్యర్పితసర్వాత్మభావ ఇత్యర్థః.
సోఽపి మత్ప్రసాదాత్ మమ పరమేశ్వరస్య ప్రసాదా దవాప్నోతి శాశ్వతం పదం
వైష్ణవ మవ్యయం. ౫౬. యస్తాదేవం. చేతనేతి. చేతసా వివేకబుద్ధ్యా, సర్వకర్మాణి
దృష్టాదృష్టాన్ధాని, మయ్యాశ్వరే సన్నయ్య యత్కరోషి యదశ్చానీతుక్తన్యా
యేన, మత్పరో అహం పరో యస్య తవ సత్త్వం మత్పరస్య, బుద్ధియోగం మయి
సమాహితబుద్ధిత్యం బుద్ధియోగః తం బుద్ధియోగః తం బుద్ధియోగ ముపాశ్రిత్య,
ఉపాశ్రయోఽనన్య శరణత్వం, మచ్చిత్తః మయ్యేవ చిత్తం యస్య స త్వం మచ్చి
త్తః, సతతం సర్వదా భవ. ౫౭. మచ్చిత్త ఇతి. మచ్చిత్తసుర్వదుర్గాణి సర్వాణి
దుర్గాణి దుష్టరాణి సంసారహేతుజాతాని, మత్ప్రసాదా త్తరిష్యసి అతిక్రమిష్యసి
అథ చేత్ యది, త్వం మదుక్తం అహంకారాత్ పండితోఽహమితి న శ్రోష్యసి న
గృహీష్యసి, తత స్త్వం వినశ్చక్ష్యసి వినాశం గమిష్యసి, ఇదం చ త్వయా న మంత
వ్యం స్వతంత్రోఽహం కిమర్థం పరోక్తం కరిష్యామితి. ౫౮. యదీతి. యది చేత్త్వ
మహంకార మాశ్రిత్య నయోత్స్య ఇతి యుద్ధం నకరిష్యామితి మన్యసే చింత
యసి నిశ్చయం కరోషి, మిచ్ఛైవ వ్యవసాయో నిశ్చయః తే తవ, యస్తా త్ప్రకృతిః
క్షత్రస్వభావః త్వాం నియోక్త్యతి. ౫౯. యస్తాచ్చ. స్వభావజేనేతి. స్వభావజేన
శౌర్యాదినా యథోక్తేన, కాంతేయార్జున నిబద్ధో నిశ్చయేన బద్ధః, స్వేన స్వాత్మి

యన్తోహత్ కరిష్యమ్యసశోఽపి తత్. ౬౦. ఈశ్వర సుర్వభూతానాంహృద్దేశేఽర్జున
 తిష్ఠతి, భాగ్మయోగ సర్వభూతాని యంత్రాయాధాని మాయయా. ౬౧. తమేవ
 శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత, తత్ప్రసాదా త్వరాం శాంతిం స్థానం ప్రాప్స్యసి
 శాశ్వతమ్. ౬౨. ఇతి తే జ్ఞాన మాఖ్యాతం గుహ్యో ద్గుహ్యతరం మయా, విమృ
 శ్చైతదశేషేణ యథేచ్ఛసి తథా కురు. ౬౩. సర్వ గుహ్యతమం భూయ శృణు
 మే పరమం వచః, ఇష్టోఽసి మే దృఢమితి తతో వత్సోమి తే హితమ్. ౬౪. మన్తనా
 భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కరు, మామేవైష్యసి సత్యం తే ప్రతిజానే
 యేన కర్తణా, కర్తుం నేచ్ఛసి యత్కర్తమహత్ అవివేకితః, కరిష్యసి అవశోఽపి
 పరవశేవ తత్ తత్కర్తు. ౬౦. యస్తాత్. ఈశ్వరఇతి. ఈశ్వరః ఈశనశీలః, సర్వ
 భూతానాం సర్వప్రాణినాం, హృద్దేశే హృదయదేశే, అర్జున, శుక్లాంతరాతస్య
 భావః విశుద్ధాంతః కరణః, అహశ్చ కృష్ణమహారజనం చేతి దర్శనాత్, తిష్ఠతి స్థితిం
 లభతే, తేన నకథం తిష్ఠతీత్యాహ—భాగ్మయోగ శ్రమణం కారయోగ సర్వభూ
 తాని యంత్రాయాధాని యంత్రాన్యాదాధాన్యధిష్ఠితాని, మాయయేవేతి ఇవ
 శబ్దో ర్ద్రష్టవ్యః, యథా దారుకృతపురుషాదీని యంత్రాణి మాయయా ఛద్వనా
 భాగ్మయోగ తిష్ఠతీతి సంబంధః. ౬౧. తమేవేతి. తమేవేశ్వరం శరణమాశ్రయం
 సంసారార్తిహరణార్థం గచ్ఛ ఆశ్రయ, సర్వభావేన సర్వాత్మనా, హే భారత భర
 తాస్వయ, తత స్తత్ప్రసాదాదీశ్వరానుగ్రహ త్వరాం ప్రకృప్తాం శాంతి ముపరతిం
 స్థానం చ మమవిష్టోః పరమం పదం ప్రాప్స్యసి అవాప్స్యసి శాశ్వతం నిత్యం. ౬౨.
 ఇతితి. ఇత్యేతత్ తే తుభ్యం జ్ఞాన మాఖ్యాతం కథితం, గుహ్యో ద్గోప్యాద్గుహ్య
 తరం అతిశయేన గుహ్యం రహస్య మిత్యర్థః, మయా సర్వజ్ఞేనేశ్వరేణ, విమృశ్య
 విమర్శనమాలోచనం కృత్యేత్యేతత్. యథోక్తం శాస్త్ర మశేషేణ సమస్తం య
 థోక్తం చార్థజాతం యథేచ్ఛసి, తథా కురు. ౬౩. భూయోఽపి మయోచ్యమానం
 శృణు. సర్వేతి. సర్వగుహ్యతమం సర్వేభ్యో గుహ్యేభ్యోఽత్యంతరహస్యం, ఉక్త
 మప్యసకృత్ భూయః పునః శృణు మే పరమం ప్రకృష్టఫలం మే మమ వచో
 హక్యం న భయాత్ నాప్యర్థకారణాద్వా వత్సోమి కిం తర్హి, ఇష్టః ప్రియోఽసి
 మే మమ, దృఢమవ్యభిచారేణేతి కృత్వా, తతస్తేన కారణేన వత్సోమి కథయి
 మ్యోమి, తే హితం పరమం విజ్ఞానప్రాప్తిసాధనం, తద్ధి సర్వహితానాం హితతమం.
 ౬౪. కింతదిత్యాహ—మన్తనాఇతి మన్తనాభవ మచ్చిత్తో భవ, మద్భక్తో భవ మద్భ
 జనోభవ, మద్యాజీ మద్యజనశీలో భవ, మాం నమస్కరు నమస్కారమసి మమైవ
 కురు, తత్త్రివం వర్తమానో వాసుదేవ ఏవ సమర్పితసాధ్యసాధనప్రయోజనోమా

ప్రియోఽసి మే. ౬౫. సర్వధర్మాః పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ, అహం మేనైవ్యసి అగమిష్యసి, సత్యం తే తవ ప్రతిజానే సత్యాం ప్రతిజ్ఞాం కరోమ్యే తస్మిన్. వస్తునీత్యర్థః, యతః ప్రియోఽసి మే, ఏవం మమ భగవత స్సృష్టిప్రతిజ్ఞత్వం బుద్ధ్యా భగవద్భక్తీరవశ్యంభావిమోక్షఫల మవధార్య భగవచ్ఛరణైకమాయతో భవేతి వాక్యార్థః. ౬౫. సర్వకర్మయోగనిష్ఠాయాః పరమరహస్య మీశ్వరశరణతా ముపసంహృత్య అభేదానీం కర్మయోగనిష్ఠాఫలం సమ్యగ్దగ్ధునం సర్వవేదాంతసార విహితం వక్ష్యమి త్యాహ—సర్వేతి. సర్వకర్మా సర్వే చ తే ధర్మాశ్చ సర్వధర్మాః సర్వధర్మశఙ్ఖేనాత్ర అధర్మోఽపి గృహ్యతే, నైష్కర్మ్యస్య వివక్షితత్వాత్, నావిర తో దుశ్చరితాత్, త్యజ ధర్మ మధర్మం చేత్యాదిక్రుతిస్తృతిభ్యః సర్వధర్మాః పరి త్యజ్య సమ్యక్ సర్వకర్మాణీత్యేతత్, మామేకం సర్వాత్మానం సమం, సర్వభూ తస్థం ఈశ్వరం అహమేవేత్యేవ మేకం శరణం వ్రజ న మత్తోఽన్యదస్తీత్యవధారయే త్యర్థః. అహం త్యామేవం నిశ్చితబుద్ధిం సర్వపాపేభ్యః సర్వధర్మార్హం బంధనయాపే భ్యో మోక్షయిష్యామి స్వాత్మభావప్రకాశకరణేన, ఉక్తం చ శ్లో. నాశయా మ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి, అతో మాకుచః శోకం మాకాన్షీ రిత్త్యర్థః. కిమస్మిన్ గీతాశాస్త్రే పరం నిశ్రేయససాధనం నిశ్చితం కిం జ్ఞానం, కర్మ వా, అహో న్యే దుభయమవీరి కుత స్సంశయః. యత్ జ్ఞాత్వా మృతమశ్ను తే తత్త్వతో జ్ఞా త్వా విశతే తదనంతర మత్యాదీని వాక్యాని కేవలజ్ఞానాన్నిశ్రేయసప్రాప్తిం దర్శ యంతి. “కర్మణ్యేవాధికారస్తే కురు కర్తవ్య తస్మాత్త్వ మి”త్యాదీని కర్మణా మవశ్య కర్తవ్యతాం దర్శయంతి, ఏవం జ్ఞానకర్తవ్యోః కర్తవ్యత్వోపదేశాత్ సముచ్చిత యోగపి నిశ్రేయసహేతుత్వం స్యాదితి భవే త్సంశయః. కింపున రత్ర మీమాం సాఫలం, సన్వేతదేవ ఏషా మన్యతమస్య పరమనిశ్రేయససాధనత్వావధారణం అతో విస్తీర్ణతమం మీమాంస్య మేతత్, ఆత్మజ్ఞానస్య తు కేవలస్య నిశ్రేయసహే తుత్వం భేదప్రత్యయనివర్తకత్వేన కైవల్యఫలావసాయిత్వాత్, క్రియాకారక ఫలభేదబుద్ధి రివద్యయాత్తేని నిత్యప్రణతా మమ కర్మ, అహం కర్తా, అస్మై ఫలా యేదం కర్మ కరిష్యామితి, ఇయ మవిద్యా నాదికాలప్రవృత్తా, మమ కర్మ అస్యాః అవిద్యాయా నివర్తకం, అయమహ మస్మి, కేవలో కర్తా అక్రియో ఫలో న మత్తో న్యోఽస్మి కశ్చిదిత్యేనం రూప మాత్మవిషయం జ్ఞాన ముత్పద్య మానం కర్మప్రవృత్తి హేతుభూతాయాభేదబుద్ధే ర్నివర్తకత్వాత్, తుశ్చిట్టః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. సకేవ లేభ్యః కర్తభ్యో నజ్ఞానకర్తభ్యాం సముచ్చితాభ్యాం నిశ్రేయసప్రాప్తిరితి పక్షద్వ యం నివర్తయతి, ఆకార్యత్వాచ్చ నిశ్రేయసస్య కర్మసాధనత్వానుమదత్తేః సహి

నిత్యం వస్తు కర్తాణాం జ్ఞానేన వాక్రియతే, కేవలజ్ఞానమవ్యవస్థకం, తస్మిన్నావిద్యానివర్తకత్వే సుం బృష్టుకైవల్యఫలావసానత్వాదవిద్యాతమోనివర్తకస్య జ్ఞానస్య దృష్టుం కైవల్యఫలావసానత్వం, రజ్యాదివిషయేసర్వాద్యజ్ఞానతమానివర్తకప్రదీపప్రకాశవద్యనివృత్తసర్వవికల్పరజ్జైవల్యావసానం హి ప్రకాశఫలం, తథాదృష్టార్థానాం ఛిదిక్రియాగ్నిమథనాదీనాం వ్యాపృతకర్తృదికారకాణాం ద్వైధీభావాగ్నిదర్శనాదిఫలాదనస్యలే కర్తాంతరే వ్యాపారానుపపత్తి ర్యథా తథా దృష్టార్థాయాం నిష్క్రిగ్నాయాం జ్ఞాననిష్ఠాక్రియాయాం వ్యాపృతస్య కర్తృదికారకస్యాత్మకైవల్యఫలాత్ కర్తాంతరే ప్రవృత్తిరనుపపన్నేతి జ్ఞాననిష్ఠాకర్తృసహితోపపద్యతే భుజ్యగ్నిహోత్రక్రియావత్ స్వాదితి చేన్న, కైవల్యఫలే జ్ఞానేక్రియాఫలాధిత్వానుపపత్తే, కైవల్యఫలే హి జ్ఞానే ప్రాప్తే సర్వత స్ఫుంఘ్రోదకఫలే తటాకాదిక్రియాఫలాధిత్వాభావవత్ ఫలాంతరే తత్సాధనాయాం వాక్రియాయాం అర్థిత్యానుపపత్తిః. న హి రాజ్యప్రాప్తిఫలే కర్తృణి వ్యాపృతస్య తేత్ర మాత్రప్రాప్తిఫలే వ్యాపార ఉపపద్యతే తద్విషయం వార్థిత్యం, తస్మా న్మనిశ్చేయససాధనం కర్తృన చ జ్ఞానకర్తృణో స్పృముచ్చయః. నాపి జ్ఞానస్య కైవల్యఫలస్య కర్తృసహాయావేక్షా, ఆవిద్యానివర్తకత్వేన విరోధాత్, న హి తమ ప్రమాంతురం నివర్తయతి, ఏవం న కర్తాజ్ఞాననివర్తకం, అతః కేవలమేవ జ్ఞానం నిశ్చేయససాధనమితి న నిత్యాకరణా త్యేత్యవాయప్రాప్తేః కైవల్యస్య నిత్యత్వాత్. యత్తావత్ కేవలజ్ఞానాత్ కైవల్యప్రాప్తిరితి ఏతదసత్, యతో నిత్యానాం కర్తృణాం శ్రుత్యుక్తానామకరణే ప్రత్యవాయో నరకాదిప్రాప్తిలక్షణస్సోత్, నన్వేషం తస్మి కర్తృభ్యో మోక్షో నాస్తీత్యనిర్దోక్ష ఏవ, నైష దోషః. నిత్యత్వా న్దోక్షస్య నిత్యానాం కర్తృణామనుష్ఠానా త్యేత్యవాయప్రాప్తిః. ప్రతిపిద్ధస్య చాకరణాదనిష్టశరీరానుపపత్తిః. కామ్యానాం చ వర్జనా దిష్టశరీరానుపపత్తిః, వర్తమానశరీరారంభకస్య కర్తృణః ఫలోపభోగక్షయే పతితేన్ద్రిగ్ దేహే దేహాంతరాపత్తౌ చ కారణాభావా దాత్మనో రాగాదీనాం చాకరణే న్యూహావావస్థాన మయత్నసిద్ధం కైవల్యమితి, అతిక్రాంతానేకజన్మాంతరకృతస్య స్వర్గనరకాదిప్రాప్తిఫలస్యా నారభకార్యస్యోపభోగానుపపత్తేక్షయాభావ ఇతి చేన్న, నిత్యకర్తానుష్ఠానాయాసదుఃఖోపభోగస్య తత్ఫలోపభోగతోపపత్తేః ప్రాయశ్చిత్తపద్యా పూర్వోపచితదురితక్షయార్థం నిత్యకర్తారబ్ధానాం చ కర్తృణా ముపభోగేనైవ ఊజత్వా దపూర్వాణాం చ కర్తృణా మనారంభే భవతి కైవల్య మితి న. శ్రు. “తమేవం విదిత్వాతిమృత్యుమేతి నాన్యః పంథావిద్యతేత్యనాయేత్యన్యః పంథా మోక్షాయ నవిద్యతే” ఇతి శ్రుతే. చర్చపదాకాశవేష్టనానం

భవవదవిదుషో మోక్షానుభవశ్రుతే: “జ్ఞానా తైవల్యమాప్నోతి”తి చ పురాణ
 స్తుతే: అనారబ్ధఫలానాం కర్మణాం పుణ్యానాం క్షయానుపపత్తేశ్చ యథా పూ
 ర్వాపాతానాం దురితానాం అనారబ్ధఫలానాం సంభవస్సాన్యత్ తథా పుణ్యా
 నామనారబ్ధఫలానాం స్యా త్సంభవ: తేషాం చ దేహంతర మకృత్వా క్షయాను
 పపత్తా మోక్షానుపపత్తి: భర్తాభర్త పేక్షానాం చ రాగద్వేషమోహానా మన్య
 త్రాత్తజ్ఞానాదుచ్ఛేదానుపపత్తే: భర్తాభర్తౌచ్ఛేదానుపపత్తి: నిత్యానాం చ కర్మణాం
 పుణ్యఫలత్వశ్రుతే: వర్తా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మనిష్ఠా ఇత్యాదిస్సృతేశ్చ కర్మక్షయా
 నుపపత్తి: యే త్యాహు:—నిత్యాని కర్మాణి దు:ఖయాపత్వాత్ పూర్వకృతదురిత
 కర్మణాం ఫలమేవ న తు తేషాం స్వదూషవ్యతిరేకేణాన్యత్ ఫలమస్త్యశ్రుతత్వా
 త్ జీవనాదినిమిత్తే చ విధానాదితి నాప్రవృత్తానాం కర్మణాం ఫలదానాసంభవాత్
 దు:ఖఫలవిశేషానుపపత్తి స్సాన్యత్, యదుక్తం పూర్వజన్మకృతానాం దురితానాం
 ఫలం నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాససిద్ధం దు:ఖంభుజ్యతఇతి, తదసత్—నహి మరణకాలే
 ఫలదానాయాసంకురీభూతస్య కర్మణ: ఫల మన్యకర్మరథే జన్మన్యపభుజ్యత ఇత్యు
 పపత్తి: అన్యథా స్వర్గఫలోపభోగాయ అగ్నిహోత్రాదికర్మరథే జన్మని సరకఫల
 భోగోపపత్తి: తస్య దురితదు:ఖవిశేషఫలత్వానుపపత్తేశ్చ అనేకేషు భిన్నదురితేషు
 సంభవత్సు భిన్నదు:ఖసాధనఫలేషు నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదు:ఖమాత్రఫలేషు
 కల్ప్యమానేషు ద్వంద్వరోగాదితాదనం అనిమిత్తం న హి శక్యతే కల్పయితుం,
 నిత్యకర్మాయాసదు:ఖమేవ పూర్వోక్తదురితఫలం న శిరసా పాపాణామహానాదిదు:ఖ
 మితి ఆప్రకృతం చేద ముచ్యతే, నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదు:ఖమేవ పూర్వకృతదు
 రితఫలమితి, కథమప్రసూతఫలస్య హి పూర్వకృతదురితస్యక్షయ ఉచపద్యతే? నోప
 పద్యత ఇతి ప్రకృతం, తత్ర ఆప్రసూతఫలస్య కర్మణ: ఫలం నిత్యకర్మానుష్ఠానా
 యాసదు:ఖమాహ భవాగ్ న ప్రసూతఫలస్యేతి, అథ సర్వమేవ పూర్వకృతం
 దురితం ప్రసూతఫలమేవేతి మన్యతే భవాగ్, తతో నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసదు:ఖ
 మేవ ఫలమితి విశేషణమయ్యుక్తం, నిత్యకర్మవిధ్యానర్థకృతప్రసంగశ్చ, ఉపభోగో
 నైవ ప్రసూతఫలస్య దురితకర్మణ: క్షయోపపత్తే: కించ, శ్రుతఫలస్య నిత్యస్య
 దు:ఖం చేత్ఫలం నిత్యకర్మానుష్ఠానాయాసాదేవ తద్దృశ్యతే, వ్యాయామాదివత్త
 దన్యస్యేతి కల్పనానుపత్తే: జీవనాదినిమిత్తేవ విధానా నిత్యానాం కర్మణాం ప్రా
 యశ్చిత్తవత్ పూర్వకృతదురితఫలత్వానుపపత్తి: యస్మిన్ పాపకర్మనిమిత్తే యద్వి
 హితం ప్రాయశ్చిత్తం న తు తస్య పాపస్య తత్ఫలం; అథ తస్య పాపస్యైవ ప్రాయ
 శ్చిత్తం దు:ఖఫలం జీవనాదినిమిత్తమపి నిత్యకర్మాయాసదు:ఖం జీవనాదినిమిత్తస్యైవ

ఫలం ప్రసజ్జ్యేత, నిత్యప్రాయశ్చిత్తయో నైమిత్తికత్వానిశేషాత్, కించాన్యన్ని
 త్యస్య కామ్యస్య వాగ్నిహోత్రాదే రనుష్ఠానాయాసదుఃఖమేవ పూర్వోపాత్తదురి
 తస్య ఫలం, న తు కామ్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖమితి విశేషో నాస్తీతి తదపి పూర్వ
 కృతదురితఫలం ప్రసజ్జ్యేత, తథా చ సతి నిత్యానాం ఫలాశ్రవణా త్తద్విధానాన్య
 థానునుప త్తేష్య నిత్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖం పూర్వకృతదురితఫల మిత్యేథాప
 త్తికల్పనా చానుపపన్నా, ఏనంవిధాన్యథానుప త్తేః నిత్యానుష్ఠానాయాస దుఃఖ
 వ్యతిరిక్తఫలత్వానుమానాచ్చ నిత్యానాం విరోధాచ్చ విరుద్ధం చేద ముచ్యతే,
 నిత్యకర్తృణ్యనుష్ఠీయమానేదన్యస్య కర్తృణః ఫలం భుజ్యత ఇత్యభ్యుపగమ్యమానే
 సఏవాపభోగో నిత్యస్య ఫలమితి నిత్యకర్తృణః ఫలవత్త్వాభావ ఇతి విరుద్ధ
 ముచ్యతే, కించ. కామ్యాగ్నిహోత్రాదావనుష్ఠీయమానే నిత్యమప్యగ్నిహోత్రాది
 తంత్రేణైవానుష్ఠితం భవతీతి తదాయాసదుఃఖేనైవ కామ్యాగ్నిహోత్రాదిఫలముప
 ష్ఠిణం స్యాత్, తత్తంత్రత్వాత్, అథ కామ్యాగ్నిహోత్రాదిఫలమన్యదేవ స్వర్గా
 దితదనుష్ఠానాయాసదుఃఖమపి భిన్నం ప్రసజ్జ్యేత న చ తదస్తి దృష్టవిరోధాత్. నహి
 కామ్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖాత్ నిత్యానుష్ఠానాయాసదుఃఖం భిన్నం దృశ్యతే,
 కించాన్యదవిహితం ఆచ్రతిషిద్ధం చ కర్తృతత్కాలఫలం న తు శాస్త్రచోదితం ప్రతి
 షిద్ధం వా తత్కాలఫలం భవేత్, తదా స్వర్గాదిష్యవ్యవృత్తఫలకాసనేనోద్యమో
 న స్యాత్, అగ్నిహోత్రాదీనామేవ కర్తృస్వరూపావిశేషేషేషానుష్ఠానాయాస దుఃఖమా
 త్రేణోపక్షయాత్ నిత్యానాం స్వర్గాదిమహాఫలత్వం కామ్యానామంగేతికర్తవ్య
 తాద్యాధిక్యే త్వసతి ఫలకామిత్వమాత్రేణేతి, తస్మాచ్చ న నిత్యానాం కర్తృణామ
 దృష్టఫలాభావః కదాచిదుపపద్యతే, అతశ్చావిద్యాపూర్వకస్య కర్తృణో విద్యైవ
 శుభస్యాశుభస్య వా క్షయకారణమశేషతో న నిత్యకర్తానుష్ఠానం, అవిద్యాకామ
 బీజం హి సర్వమేవ కర్తృ, తథోపపాదితం, అవిద్యద్విషయం కర్తృ, విద్యద్విషయా
 సన్నాన్యసపూర్వికా జ్ఞానస్థితి, ఉభా తా న విజానీతః. 'వేదావినాశినం నిత్యం',
 'జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యానాం కర్తయోగేన యోగినాం', 'అజ్ఞానాం కర్తృసంగినాం',
 'తత్త్వవిత్తు గుణగుణేషు వర్తంతే' ఇతి మత్వా న సజ్జతే, సర్వకర్తృణి మనసా
 సన్నన్యస్యాస్తే, నైవ కించిత్కరోమితి తత్త్వవితే, అజ్ఞఃకరోమితి, ఆరురుక్షోః
 కర్తృ కారణం, యోగాదూఢస్య యోగఘస్య శమవేవ కారణం, 'ఉదారా స్త్రయో
 వ్యజ్ఞః' 'జ్ఞానీ త్యాస్తై న మే మతం', 'అజ్ఞః కర్షిణో గతాగతం కామకామాలభం
 తే' 'అనన్యాశ్చింతయంతోమాం', 'యథోక్తమాత్మానమాకాశకల్ప ముపాసతాం',
 'దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాంతి తే' 'అథాన్నకర్షిణోజ్ఞా ఉప

యాంతి' భగవత్కర్తృకారణో యే యుక్తతమా అపి కర్మణోజ్ఞాస్త ఉత్తరోత్తర
హీనఫలత్యాగావసానసాధనా అనిర్దేశ్యాశ్చరీపాసకా అద్వైష్టా సర్వసూతానా
మిత్యా భ్యాయుసరిసమాప్తుక్తసాధనాః తేత్రాభ్యాయాద్యభ్యాయత్రయోక్త
జ్ఞానసాధనాశ్చ అధిష్టానాదిపంచకపాతుక సర్వకర్తృసన్నాసినామాతైకత్యా
కర్తృత్వజ్ఞానవతాం పరస్యాం జ్ఞాననిష్ఠాయాం వర్తమానానాం భగవత్తత్త్వవి
దామనిష్ఠాదికర్తృఫలత్రయం పరమహంసపరివ్రాజకానాం లబ్ధభగవత్స్వరూపాత్తై
కత్వ శరణానాం న భవతి, భవత్తేవాన్యేషామజ్ఞానాం కర్మణాం అసన్నాసినాం,
ఇత్యేష గీతాకాస్త్రోక్తకర్తృవ్యర్థస్య విభాగః. అవిద్యాపూర్వకత్వం సర్వస్య కర్తృ
ణస్సిద్ధమితి చేన్న, బ్రహ్మహత్యాదివత్, యద్యపి కాస్త్రావగతం నిత్యం కర్తృ, తథా
ప్యవిద్యావత ఏవ భవతి, యథా ప్రతిషేధకాస్త్రావగతమపి బ్రహ్మహత్యాదిల
క్షణం కర్తృనర్థకారణం అవిద్యాకామాదిదోషవతో భవతి, అన్యథా ప్రవృత్త్య
నుపపత్తే. తథా నిత్యనైమిత్తికకామ్యాన్యపీతి, దేహవ్యతిరిక్త ఆత్మన్యజ్ఞాతే
ప్రవృత్తిర్నిత్యాదికర్తృస్యనుపపన్నేతి చేన్న, చలనాత్మకస్య కర్మణోఽనాత్మ
కర్తృకన్యాహం కరోమితి ప్రవృత్తివర్చనాత్, దేహాదిసంఘాతే అహం
ప్రత్యయో గౌణో న మిథ్యేతి చేన్న, తత్కార్యేవ్యపిగౌణత్వోపపత్తే. ఆత్మీయే
దేహాదిసంఘాతే అహం ప్రత్యయో గౌణో యథా ఆత్మీయే పుత్ర 'ఆత్మానై
పుత్రనామాసీ'తి లోకే చ 'మమ ప్రాణ ఏవాయం గౌరీతి త ద్వత్, నైవం మిథ్యా
ప్రత్యయః. మిథ్యాప్రత్యయస్తు ప్లాణుపురుషయోగగృహ్యామాణవిశేషయోః గౌణ
ప్రత్యయస్య ముఖ్యకార్యార్థతాధికరణస్తుత్య ర్థత్వాత్ లుప్తోపమాకర్షేన యథా
'సింహో దేవదత్తోఽగ్నిర్హణవక' ఇతి సింహాద్వివాగ్నిరివ శ్రౌత్యపైంగల్యాదిసామా
న్యా దేవదత్తమాణవకాధికరణస్తుత్యర్థమేవ. న తు సింహకార్యమగ్నికార్యం వా
గౌణకర్తృప్రత్యయనిమిత్తం కించిత్సాధ్యతే, మిథ్యాప్రత్యయకార్యం త్వ నర్థమను
భవతీతి గౌణప్రత్యయవిషయం జానాతి నైష సింహో నాయదుగ్ని రితి, తథా
గౌణేన దేహాదిసంఘాతేనానాత్మనా కృతం కర్తృ న ముఖ్యేనాహం ప్రత్యయవిష
యేణాత్మనా కృతం స్యాత్, న హి గౌణసింహాగ్నిభ్యాం కృతం కర్తృ ముఖ్యాగ్ని
సింహాభ్యాం కృతం స్యాత్, న చ శ్రౌత్యేణ పైంగలేన వా ముఖ్యసింహాగ్నీః
కార్యం కించిత్క్రియతే, స్తుత్యర్థత్వేనోపక్షిణత్వాత్, స్తూయమానో చ జానీ
తో నాహం సింహో నాహమగ్నిరితి, న హి సింహస్య కర్తృమనూగ్నే శ్చేతి
తథా న సంఘాతస్య కర్తృముఖ్యస్యాత్మేన ఇతి ప్రత్యయో యుక్తతరస్సన్యత్,
న పునరహం కర్తా మమ కర్తేతి చ, యచ్ఛాహురాత్మీయైః స్మృతీచ్ఛాప్ర

యతైః కర్తృహేతుభిరాత్మా కరోతీతి న తేహం మిథ్యాప్రత్యయ పూర్వ
కత్వాత్ మిథ్యా ప్రత్యయ నిమిత్తేష్టానిష్టానుభూతక్రియా ఫలజనితసంస్కార
పూర్వకా హి స్తుతీచ్ఛాప్రయత్నాదయః. యథా అస్మిన్ జన్మని దేహాది
సంఘాతాభిమాన రాగద్వేషాదికృతా ధర్మాధర్మౌ తత్ఫలానుభవశ్చ, తథా
తీతేఽతీతతరే జన్మనీత్యనాదిరవిద్యాకృతస్సంసారోఽతీతోఽనాగతశ్చానుమేయః.
తత్తత్ సర్వకర్తృసన్నానసజ్జాననిష్ఠయా ఆత్మంతికస్సంసారోపరమ ఇతి సిద్ధం,
అవిద్యాత్మకత్వాచ్చ దేహాభిమానస్య తన్నివృత్తే దేహానుపపత్తే. సంసారానుప
పత్తిః. దేహాదిసంఘాతేఽభిమానోఽవిద్యాత్మకః. నహిలోకేగవాదిభ్యోఽన్యోఽహం
మత్తత్త్వాన్యే గవాదయ ఇతి జానన్ తేష్యహమితి మన్యతే, కశ్చిదజానంస్తుష్టాణౌ
పురుషవిజ్ఞానవదవివేకతో దేహాదిసంఘాతే కుర్యాదహమితి ప్రత్యయం, న వివేక
తో జానన్, యస్తాన్తత్తా వై పుత్రనామేతి పుత్రేఽహం ప్రత్యయఃసతు జన్యజన
కసంబంధనిమిత్తో గౌణః. గౌణేన చాత్మనా భోజనాదివత్ పరమార్థాత్త కార్యం న
శక్యతే కర్తం, గౌణసింహాగ్ని భ్యాం ముఖ్యసింహాగ్ని కార్యవత్, అదృష్టవిషయ
చోదనాప్రామాణ్యాదాత్మక ర్తవ్యం గౌణైర్దేహేంద్రియాదిభిః క్రియత ఏవేతి చే
న్న, అవిద్యాకృతాత్మత్వాత్తేహం న గౌణాత్మనో దేహేంద్రియాదయః, కిం త
స్మి, మిథ్యాప్రత్యయేనైవానాత్మనాం సతామాత్మనాం సతామాత్మత్వమాపాద్య
తే, తద్భావే భావాత్, తదభావే చాభావాత్, అవివేకినాం వ్యాజ్ఞానకాలే
బాలానాం దృశ్యతే దీర్ఘోఽహం గౌరోఽహమితి దేహాదిసంఘాతేఽహం
ప్రత్యయః, న తు వివేకినామన్యోఽహం దేహాదిసంఘాలా దితి జానతాం
తత్కాలే దేహాదిసంఘాతేఽహం ప్రత్యయో భవతి, తస్మాన్నిథ్యాప్రత్యయాభావే
అభావాత్, తత్కృత ఏవ న గౌణః, పృథగ్గ్రహ్యమాణవిశేషసామాన్య
యోర్హి సింహదేవదత్తయోరగ్నిమాణవకయోర్వా గౌణః ప్రత్యయః శబ్ద
ప్రయోగో వా స్యాత్, నాగ్రహ్యమాణవిశేషసామాన్యయోః, యత్ప్రాక్త
శ్రుతిప్రామాణ్యాదిని త త్ప్రామాణ్యాన్యాదృష్టవిషయత్వాత్. ప్రత్యక్షాది
ప్రామాణానుపలభ్యే హి విషయే అగ్నిహోత్రాదిపాధ్యసాధనసంబంధే శ్రుతేః ప్రా
మాణ్యాన్న ప్రత్యక్షాదివిషయే అదృష్టదర్శనార్థవిషయత్వాత్ ప్రామాణ్యస్య,
తస్మాన్నదృష్టమిథ్యాజ్ఞాననిమిత్తస్యాహం ప్రత్యయస్య దేహాదిసంఘాతే గౌణత్వం
శక్యం కల్పయితుం, న హి శ్రుతిశతమపి శీతోగ్ని రప్రకాశో వేతి బ్రువత్ ప్రా
మాణ్యమువైతి, యది బ్రూయాత్ శీతోఽగ్ని రప్రకాశో వేతితథావ్యర్థాంతరం
శ్రుతేర్విషయితం కల్పయిం ప్రామాణ్యాన్యథానుపపత్తే, న తు స్వవచనవిరుద్ధం

ప్రమాణాంతరవిరుద్ధం వా కల్ప్యం, కర్తణో మిథ్యాప్రత్యయవత్కర్తృకత్వాత్, కర్తృభావే శ్రుతేరప్రామాణ్యమితి చేన్న, బ్రహ్మవిద్యా యామర్థవత్త్వోపపత్తేః కర్తృవిధిశ్రుతి వత్ బ్రహ్మవిద్యా విధిశ్రుతేరప్రామాణ్యప్రసంగ ఇతి చేన్న, బాధక ప్రత్యయానుపపత్తేః, యథా బ్రహ్మవిద్యా విధిశ్రుత్యాత్మన్యవగతే దేహాదిసంఘాతేఽహం ప్రత్యయో బాధ్యతే తథాత్మన్యేవాత్మావగతిర్న కదాచిత్ కేనచిత్ కథం చిదపి బాధితం శక్యా ఫలావ్యతిరేకాదవగతేః, యథాగ్ని రుష్మః ప్రకాశ శ్చేతి, న చైవం కర్తృ విధిశ్రుతేరప్రామాణ్యం పూర్వపూర్వ ప్రవృత్తివిరోధేన ఉత్తరోత్తరాపూర్వప్రవృత్తిజననస్య ప్రత్యేకాత్మాభిముఖ్యేన ప్రవృత్తుశ్చాపదనార్థత్వాత్, మిథ్యాత్వేఽపున పాయస్య ఉపేయసత్యతయా సత్యత్వమేవ స్యాత్, యథా అర్థవాదానాం విధిదేహాణాం లోకేఽపి బాలోన్మత్తాదీనాం పయ ఆదా పాయయిత్యే చూడావర్ధనాదివచనం ప్రకారాంతరస్థానాం చ సాత్వాదేవ వాప్రామాణ్యం సిద్ధం, సాగాత్మజ్ఞానాద్దేహాభిమాననిమిత్తప్రత్యక్షోదిప్రామాణ్యవత్, యత్తు మన్యతే, స్వయమవ్యాప్రియమాణోఽప్యాత్మా సన్నిధిమాత్రేణ కరోతి తదేవముఖ్యం కర్తృత్వమాత్మనః, యథా రాజా యుధ్యమానేషు యోధేషు యుధ్యత ఇతి ప్రసిద్ధం స్వయమయుధ్యమానోఽపి సన్నిధానాదేవ జితః పరాజితశ్చేతి చ, తథా సేనాపతిర్వాచైవం కరోతి క్రియాఫలసంబంధశ్చ రాజ్ఞః సేనాపతేశ్చ దృష్టః, యథా చ ఋత్విక్తర్తృ యజమానస్య, తథా దేహాదీనాం కర్తృత్వపుతం స్యాత్, ఫలస్యాత్మాగమిత్యాత్, యథా వా భ్రామకస్య లోహభ్రామయితృత్వాత్, అవ్యాపృతస్త్వేన ముఖ్యమేవ కర్తృత్వం తథా చాత్మన ఇతి, తదసత్, అకుర్వతః కారకత్వప్రసంగాత్ కారకమనేక ప్రకారమితి చేన్న, రాజప్రభృతీనాం ముఖ్యస్యాపి కర్తృత్వస్య దర్శనాత్, రాజా తావత్ స్వవ్యాపారేణాపి యుధ్యతే యోధానాం చ యోధయితృత్వే ధనదానే చ ముఖ్యమేవ కర్తృత్వం తథా జయపరాజయఫలోపభోగే, తథా యజమానస్య ప్రధానత్వాగే దక్షిణాదానే చ ముఖ్యమేవ కర్తృత్వం, తస్మాద్యోవ్యాపృతస్య కర్తృత్వోపచారః సగౌణ ఇత్యవగమ్యతే, యది ముఖ్యమన్యత్కర్తృత్వం స్వవ్యాపారలక్షణం నోపలభ్యేత రాజయజమానప్రభృతీనాం తదా సన్నిధిమాత్రేణాపి కర్తృత్వం ముఖ్యం పరికల్ప్యేత, యథా భ్రామకస్య లోహభ్రమణేన, తథా రాజయజమానాదీనాం స్వవ్యాపారో నోపలభ్యేత, తస్మాత్సన్నిధిమాత్రేణ కర్తృత్వం గౌణమేవ, తథా చ సతి తత్ఫలసంబంధోఽపి గౌణ ఏవ స్యాత్, న గౌణేన ముఖ్యం కార్యం నిర్వర్త్యతే, తస్మాదసద్వైతన్నిశ్చీయతే, దేహాదీనాం వ్యాపారేణావ్యాపృత ఏవాత్మాకర్తృభో

త్వాం సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః. ౬౬. ఇదం తే నాతపస్కాయ
సాభక్తాయ కదాచన, న చాశుశ్రూషవే వాచ్యం న చ మాం యోఽభ్యసూ
యతి ౬౭. యశ్చమంపరమంగుహ్యం మద్భక్తేష్వభిధాన్యతి, భక్తిం మయిపరాంకృ
త్వామామే వైవ్యత్యసంశయః. ౬౮. సచతస్తాన్యనుష్యేమకశ్చిన్నేప్రియకృత్తమః,

త్వా చ న్యా దితి భాగ్నిం తినిమి త్తం తు సర్వముపపద్యతే, యథాస్య మ్నేయథా మాయా
యాంచైవం. న చ దేహాద్యాత్మప్రత్యయభాగ్నిం తిసంతానవిచ్ఛేదేషుసుషుప్తసమాధా
నాదిషు కర్తృత్వభోక్తృత్వాద్యసర్థ ఉపలభ్యతే, తస్మాద్భాగ్ని ప్రత్యయనిమిత్త
ఏవాయం సంసారభ్రమః, న తు పరమార్థత ఇతి, సమ్యగ్దర్శనాదత్యంతోపరమ ఇతి
సిద్ధం. ౬౬. సర్వంగీతాశాస్త్రార్థముపసంహృత్వాస్మిన్నధ్యాయే విశేషతత్త్వాంత
ఇహ శాస్త్రార్థదార్ఢ్యాయ సంక్షేపత ఉపసంహారం కృత్వా అథేదానిం సర్వశాస్త్ర
సంప్రదాయవిధిమాహ—ఇదమితి. ఇదం శాస్త్రం, తే తవ హితాయ మయోక్తం
సంసారవిచ్ఛిత్తయే, అతపస్కాయ తపోరహితాయ న వాచ్య మితి వ్యవహితేన
సంబధ్యతే, తపస్వినేఽన్యభక్తాయ గురౌ దేవే చ భక్తిరహితాయ కదాచన
కన్యాంచిదప్యవస్థాయాం న వాచ్యం, భక్తస్తపస్వ్యపి సకాశశ్రూషుర్యో భవ
తి తస్మా అపి న వాచ్యం, న చ మాం యో వాసుదేవం మనుష్యం ప్రాకృతం
మత్వా అభ్యసూయతి అత్తప్రశంసాధ్యారోపణేన ఈశ్వరతత్త్వమజానన్ సహ
తే ఆసావప్యయోగ్యః తస్మాఅపినవాచ్యం, భగవత్య ససూయాయుక్తాయశుశ్రూష
వేభక్తాయతపస్వినేవాచ్యం శాస్త్రమితిసామర్థ్యాద్దవ్యతే, తత్ర మేథావినే తపస్వినే
వేత్త్యనయో ర్వికల్పదర్శనాత్ శుశ్రూషాభక్తియుక్తాయ తపస్వినే తద్యుక్తాయ
మేథావినే వాచ్యం, శుశ్రూషాభక్తివియుక్తాయ న తపస్వినే నాపి మేథావినే
వాచ్యం, భగవత్యసూయాయుక్తాయ సమస్తగుణవత్తేఽపి న వాచ్యం, గురుశుశ్రూ
షాభక్తిమతే చ వాచ్యమిత్యేష శాస్త్రసంప్రదాయవిధిః. ౬౭ సంప్రదాయస్య
కర్తుః ఫలమిదానీమాహ—య ఇతి. యశ్చమం యథోక్తం, పరమం పరమనిశ్చేయ
సార్థం కేశవార్జునయోగసంవాదరూపం గ్రంథం, గుహ్యం గోప్యతమం, మద్భక్తేషు
మయి భక్తిమత్సు, అభిధాన్యతి వక్ష్యతి, గ్రంథతోఽర్థతత్త్వ స్థాపయిష్యతీత్యర్థః
యథా త్వయి మయా, భక్తేః పునర్గ్రహణాత్ భక్తిమాత్రేణ కేవలేన శాస్త్రసం
ప్రదానే సాత్రం భవతీతి గమ్యతే, కథమభిధాన్యతీత్యుచ్యతే, భక్తిం మయి
పరాంకృత్వా భగవతః పరమగురోరచ్యుతస్య శుశ్రూషా మయా క్రియత ఇత్యే
వం కృత్యేత్యర్థః, తస్యేదం ఫలం, మా మేవైవ్యతి ముచ్యత ఏవ, అసంశయః
అత్ర సంశయో న కర్తవ్యః. ౬౮. కిం చ, నేతి, న చ తస్మాచ్ఛాస్త్రసంప్రదాయకృ

భవితానచమేతస్మాదన్యఃప్రియతరోభువి. ౬౯. అధ్యేష్యతే చ య ఇమం ధర్మం సంవాదమావయోః, జ్ఞానయజ్ఞేన తేనాహమిష్టస్సాన్యమితి మేమతిః. ౭౦. శ్రద్ధావాననసూయశ్చ శృణుయాదపి యో నరః, సోఽపిముక్తశ్శుభాలోకాః స్రాష్టుయాత్పుణ్యకర్తామ్. ౭౧. కచ్చిదేతచ్ఛ్రుతింపార్థత్వమైకాగ్రేణచేతసాః, కచ్చిదజ్ఞానసంమోహః ప్రణప్తస్తేధనంజయ. ౭౨. ఆర్జునఉవాచ—నష్టోమోహః స్మృతిర్నభూతః, మనుష్యేషు మనుష్యాణాం మధ్యే, కశ్చిత్ మే మమప్రియకృత్తమః అతిశయేన ప్రియకరోఽన్యః ప్రియకృత్తమో నాస్త్యేవేత్యర్థః, వర్తమానేషు భవితాభవిష్యత్సపి కాలేతస్మాత్ ద్వితీయోఽన్యః ప్రియతరోభువి లోకేఽస్మి నభవితా. ౬౯. అధ్యేష్యతే ఇతి. అధ్యేష్యతే చ పఠిష్యతి య ఇమం ధర్మం సంవాదం సంవాదరూపం గ్రంథమావయోః, తేనేదంకృతంస్యాత్ కింకృతంస్యాదిత్యత్రాహ—జ్ఞానయజ్ఞేన విధిజపాపాంశుమానసానాం యజ్ఞానాం జ్ఞానయజ్ఞో మానసత్వాత్ విశిష్టతమ ఇత్యుతః. తేన జ్ఞానయజ్ఞేన గీతాశాస్త్రాధ్యయనం స్మూయతే ఫలవిధిరేవ వా. దేవతాదివిషయజ్ఞానయజ్ఞ ఫలతుల్యమస్య భవతీతి, తేనాధ్యయనేనాహమిష్టః పూజితస్సాన్యం భవేయమితి, మే మమ మతిః నిశ్చయః. ౭౦. అథ శ్రోతురిదం ఫలం. శ్రద్ధావానితి. శ్రద్ధావాన్ శ్రద్ధాధానః, అనసూయశ్చ అసూయావర్జితస్సృజ, ఇమం గ్రంథం శృణుయాదపి యో నరః, అపి శబ్దాత్ కిముత ప్రజ్ఞావాన్, సోఽపి ముక్తః పాపాత్, శుభాన్ ప్రశస్తాన్ లోకాన్ స్రాష్టుయాత్పుణ్యకర్తాణాం అగ్నిహోత్రాదికర్తవతాం. ౭౧. శిష్యస్య శాస్త్రార్థగ్రహణాగ్రహణవివేచిభుత్వయా పృచ్ఛతి తదగ్రహణే జ్ఞాతే పునర్గ్రాహయిష్యామి ఉపాయంతరేణేతి ప్రప్రరభిస్తాయః, యత్నంతరం చాస్థాయ శిష్యస్య కృతార్థతా కర్తవ్యేత్యాచార్యధర్మః ప్రదర్శితో భవతి. కచ్చిదితి. కచ్చిత్కి మేతత్ మయోక్తం శ్రుతం శ్రవణేన ఆవధారితం, హే పార్థ, త్వయా ఏకాగ్రేణ చేతసా చిత్రేన కింవా ఆప్రమాదతః, కచ్చిదజ్ఞానసంమోహః అజ్ఞాననిమిత్తస్సంమోహః, అవివిక్తభావః అవివేకస్యాభావికః, కిం ప్రణప్తః యదగ్ధోఽయంశాస్త్రశ్రవణాయాసస్తవ, నమ చ ఉపదేష్టుత్యాయానః ప్రవృత్తః, తే తుభ్యం, హే ధనంజయ. ౭౨. ఆర్జునఉవాచ—నష్ట ఇతి. నష్టో మోహః అజ్ఞానజః సమస్తసంసారానర్థహేతుః సాగర ఇవ దురుత్తారః, స్మృతిశ్చాత్మతత్త్వవిషయా లబ్ధా, యస్యః లాభాత్ సర్వవృద్ధయగ్రంథీనాం విప్రమోక్షః, త్వత్ప్రసాదాత్ తవ ప్రసాదాత్, మయా త్వత్ప్రసాదమాశ్రితేన, హే అచ్యుత, అనేన మోహనాశప్రశ్నప్రతివచనేన సర్వశాస్త్రార్థజ్ఞానఫలమేతావదేవేతి నిశ్చితం దర్శితం భవతి, యతః జ్ఞానాన్తోహనాశః ఆత్మస్మృతిలాభ

త్వత్ప్రసాదాన్తయాచ్యుత, స్థితోఽస్మి గతసందేహః కరిష్యేవచనంతవ. 23. సంజయ ఉవాచ—ఇత్యహంవాసుదేవస్య పార్థస్యచమహాత్మనః, సంవాదమిమమశ్రేష్ఠమద్భుతం రోమహర్షణమ్. 24. వ్యాసప్రసాదాచ్యుత వానిమం గుహ్యతమం పరమ్, యోగంయోగేశ్వరాత్ కృష్ణాత్సాక్షాత్కృతమతస్త్వయమ్. 25. రాజా సంస్కృత్య సంస్కృత్య సంవాదమిమమద్భుతమ్, కేశవాద్భునయోః పుణ్యం హృష్యామిచముహూర్తహః. 26. తచ్చ సంస్కృత్యసంస్కృత్యరూపమత్యద్భుతంహరేః, విస్తయోమేమహా రాజా హృష్యామిచపునఃపునః. 27. యత్రయోగేశ్వరః కృష్ణాయత్రపార్థోధనుర్ధరః, తత్రశ్రీర్విజయోభూతిర్భూవా నీతిర్న తిర్నమ. 28.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వణి - ద్విచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్వేతి, తథా చ శ్రుత్వా ఆనాత్మవిచ్ఛిన్నామిత్యుపస్యప్యాత్మజ్ఞానేన సర్వగ్రంథీనాం విప్రమోక్ష ఉక్తః. భిష్యతే హృదయగ్రంథిః, తత్ర శోమోహః కశ్యోక ఏకత్వమనుపశ్యత ఇతి న మంత్రసర్గః. అథేదానీం త్వచ్ఛాసనే స్థితోఽస్మి, గతసందేహః ముక్తసంశయః. కరిష్యే వచనం తవ, అహం త్వత్ప్రసాదాత్ కృతార్థః న మమ కర్తవ్యమస్తీత్యభిప్రాయః. పరిసనూప్తశ్చాస్తార్థః. 23. అథేదానీం కథాసంబంధప్రదర్శనార్థం. సంజయ ఉవాచ.—ఇతితి. ఇత్యేవమహం వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః సంవాదమిమం యథోక్తమశ్రేష్ఠం శ్రుతవానస్మి, అద్భుతం ఆత్మంతరిప్రసంగం, రోమహర్షణం రోమాంచకరం. 24. తం చేమం. వ్యాసప్రసాదాదితి. వ్యాసప్రసాదాత్ దివ్యచక్షుర్లాభాత్, శ్రుతవానిమం సంవాదం, గుహ్యతమం పరం యోగం యోగార్థత్వాత్, గ్రంథోఽపి యోగః సంవాద మిమం యోగమేవవా, యోగేశ్వరాత్కృష్ణాత్ సాక్షాత్కృతమతస్త్వయం న పరంపరయా. 25. రాజస్మితి. షో రాజా ధృతరాష్ట్ర, సంస్కృత్య సంస్కృత్య ప్రతిక్షణం సంవాదమిమమద్భుతం కేశవాద్భునయోః పుణ్యమిమం శ్రవణేనాపి చాపహరం శ్రుత్వా, హృష్యామి చ ముహూర్తహః. 26. తదితి. తచ్చ సంస్కృత్య సంస్కృత్య రూపమత్యద్భుతం హరేర్విశ్వరూపం, విస్తయోమేమహా రాజా హృష్యామి చ పునః పునః. 27. కిం బహునా—యత్రేతి. యత్ర యన్తిక పక్షే, యోగేశ్వరః సర్వయోగానామిశ్వరః తత్ప్రభవత్వాత్ సర్వయోగబీజస్య, న కృష్ణః సర్వయోగేశ్వరః కృష్ణః. యత్ర పార్థో యన్తిక పక్షే ధనుర్ధరో గాంధీవధన్వా, తత్ర శ్రీః

అథ భీష్మవధపర్వప్రారంభః.

—● భీష్మకౌజకృపకళ్యాణిగమనమ్. ●—

సంజయఉవాచ.—తతో ధనంజయం దృష్ట్వా బాణగాండివధారిణమ్, పున
రేవ మహానాదం వ్యసృజంత మహారథాః. ౧. పాండవాస్సృంజయాశ్చైవ యే
చైవ మనుయాయినః, దధ్దుస్సముదితాశ్శంఖాః పీరాస్సాగరసంభవాః. ౨. తథా
భేర్యశ్చ పేశ్యశ్చ క్రకచా గోవిహణికాః, సహస్రైవాభ్యహన్యంత సశబ్దస్తుము
లోఽభవత్. ౩. అథ దేవాస్సగంధర్వాః పితరశ్చ జనేశ్వర, సిద్ధచారణసంఘాశ్చ
సమీయుస్తే దివృక్షయా, ౪. ఋషయశ్చ మహాభాగాః పురస్కృత్య శతక్రతుమ్,
సమీయుస్తత్ర సహితా ద్రష్టుం తద్వైశసం మహత్. ౫. తతో యుధిష్ఠిరో
దృష్ట్వా యుద్ధాయ స సముద్యమే, తే ననే సాగరప్రభేయముహూః ప్రచలితేనృప.
౬. గృహచ్య కవచం పీరో నిక్షిప్య చ వరాయుధమ్, అమరుహ్య రథాత్పూర్ణం
పద్భ్యుమేవ కృతాంజలిః. ౭. పితామహమభిప్రేక్ష్య ధర్మరాజో యుధిష్ఠిరః, వా
గ్యతః ప్రయయా యేన ప్రాబ్జుభో రిపువాహినీమ్. ౮. తం ప్రయాంతమభిప్రేక్ష్య
కుంతిపుత్రో ధనంజయః, చులక్యం పథాత్కల్లం ౯. తృభిస్సహితోఽభ్యగత్. ౧౦.
వాసుదేవశ్చ తం రాజా పృష్ఠతోఽనుజగామహ, యథా ముఖ్యాశ్చ రాజానస్త
మన్వాజగ్తురుత్సుకాః. ౧౧. అర్జునఉవాచ—కిం తే వ్యవసీతం రాజా యదస్తానవ
హయై, పద్భ్యుమేవ ప్రయాతోఽసి ప్రాబ్జుభో రిపువాహినీమ్. ౧౨. భీమ
సేనఉవాచ—కన్యగమివ్యసి రాజేంద్ర నిక్షిప్తకవచాయుధః, దంశితే వ్యరినై న్యేషు
భ్రాతృనానుత్పృజ్య పాణివ! ౧౩. నకులఉవాచ—ఏవం గతే త్వయి శ్యేష్ఠే మమ
భ్రాతరి భారత, భీమం దునోతి హృదయం బ్రూహి గంతా భవా! కన్య! ౧౪.
సహదేవఉవాచ—అస్మిన్ రణసమూహే వై వర్తమానే మహాభయే, యోధవ్యే
కన్య గంతాసి శత్రూసభిముఖో నృప! ౧౫. సంజయఉవాచ—ఏవమాభాష్యమా
నోఽపి భ్రాతృభిః కురుసందనః, నోవాచ వాగ్యతః కించిత్ గచ్ఛత్యేవ యుధిష్ఠిరః.
౧౬. తానువాచ మహాప్రాజ్ఞో వాసుదేవో మహామనాః, అభిప్రాయోఽస్య విజ్ఞా
తో మయేతి ప్రహసన్నివ. ౧౭. ఏష భీషం తథా ద్రోణం గౌతమం శల్యమేవ చ,
తస్మిన్ పాండవానాం పక్షే శ్రీః. విజయః తత్రైవ శ్రియో విశేషో విస్తారః, భూ
ద్ధిర్భీవా అవ్యభిచారిణీ, నీతిర్నయః. ఇత్యేవం మతి ర్నమేతి. ౧౮.

ఇతి శ్రీమరమహాసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీమద్దోషిందభగవత్పాదపూజ్యశిష్య

శ్రీమద్భంకరభగవత్పాదకృతౌ

శ్రీభగవద్గీతాభాష్యే - ద్వితీయాంశోఽధ్యాయః.

ఓం, తత్సత్. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

అనుమాన్య గురూ సర్వా యోత్యేతే సహ శత్రుభిః. ౧౭ శ్రూయతే హి
 పురా కల్మే గురువృద్ధా స్వబాంధవా, అనుమాన్య యథా శాస్త్రం యస్తు
 యుధ్యేత్ మహాత్మనః. ౧౮. ధృవస్తస్య జయో యుద్ధే భవేనీతి మత్తిరమృతం
 బ్రువతి కృష్ణే తు ధార్తరాష్ట్రచమూం ప్రతి. ౧౯. హహాకారో మహానాసీత్
 నిశ్శబ్దా స్త్వపరేభవః, దృష్ట్యా యుధిష్ఠిరం వీరా ధార్తరాష్ట్రస్య నైనికాః. ౨౦.
 విభస్నంకథయాంచక్రరేఖా హి కులపాంససః, వ్యక్తం భీత ఇవాభ్యేతి రాజా సా
 భీష్మమంతికాత్. ౨౧. యుధిష్ఠిరస్ససోదర్యః శరణార్థం ప్రయాచః, ధనంజయే
 కథం నాథే పాండుపుత్రే వృకోదరే. ౨౨. సకులే సహదేవే చ భీతోభ్యేతి చ
 పాండవః, న నూనం క్షత్రియకులే జాతోఽయం ప్రథితో భువి. ౨౩. యథాస్య
 హృదయం భీతమల్పసత్త్వస్య సంయుగే, తతస్తే నైనికాస్సర్వే ప్రశంసంతి స్త
 కారవా. ౨౪. హృష్టాస్సుమనసో భూత్వా చేలాని ధుధువుః పృథక్, వ్యనిం
 దంత తతస్సర్వే యోధాస్తత్ర విశాంసతే. ౨౫. యుధిష్ఠిరం ససోదర్యం సహితం
 కేశవేన తు, తతస్తక్రూరవం నైన్యం ధిక్రూత్వా తు యుధిష్ఠిరమ్. ౨౬. నిశ్శబ్ద
 మభవత్త్వార్ణం పునరేవ విశాంసతే, కిం ను వక్ష్యతి రాజాసా కిం భీష్మః క్రితవ
 త్యుతి. ౨౭. కిం భీమస్సమరక్లాఘీ కిం ను కృష్ణార్జునావితి, వివక్షితం కిమస్యేతి సంశ
 యస్సుమహాసభూత్. ౨౮. ఉభయో స్సేనయో రాజా యుధిష్ఠిరకృతే తదా,
 సోఽవగాహ్య చమూం శత్రోః శరశక్తిసమాకులామ్. ౨౯. భీష్మమేవాభ్యయా
 త్త్వార్ణం భ్రాతృభిః పరివారితః, తమువాచ తతః పాదా కరాభ్యాం వీక్ష్య పాండ
 వః. ౩౦. భీష్మం శాంతసవం రాజా యుద్ధాయ సముపస్థితమ్. యుధిష్ఠిరఉవాచ—
 ఆమంత్రియే త్వం దుర్ధర్ష త్వయా యోత్యాయనుహే సహ. ౩౧. అనుజానీహి
 మాం తత్ర ఆశిషక్ష్వ వ యోజయ, భీష్మఉవాచ—యద్యేనం నాధిగచ్ఛేథా
 యుధి మాం పృథివీపతే. ౩౨. శవేయం త్వం మహారాజ పరాభావాయ భారత,
 క్రితోఽస్మి పుత్ర యుధ్యస్య జయం ప్రాప్నుహి పాండవ. ౩౩. యత్తేభిలషితం
 చాన్యత్తదవాప్నుహి సంయుగే, త్రియతాం చ వరః పార్థ కిమస్తతోఽభికాంక్షసి?
 ౩౪. ఏవం గతే మహారాజ న తవాస్తే పరాజయః, పురుషో దాసో దాస
 స్తస్యథో న కన్యచిత్. ౩౫. ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోఽస్యైర్ధేన కారవైః, ఆత
 స్త్వాం క్లిబవద్యాన్యం బ్రవీమి కురునందన. ౩౬. బద్ధోఽస్యైర్ధేన కారవైః యుద్ధా
 దన్యత్ కిమిచ్ఛసి. యుధిష్ఠిరఉవాచ—మంత్రియస్య మహాప్రాజ్ఞ హితార్థి మమ
 నిత్యశః. ౩౭. యుధ్యస్య కారవస్యార్థే మమైవ సతతం వరః. భీష్మఉవాచ—
 రాజా కిమత్ర సహ్యంతే కరోమి కురునందన. ౩౮. కామం యోత్యే పరస్యార్థే

బ్రాహ్మ యత్రే వివక్షితమ్? యుధిష్ఠిరఉవాచ—తస్మాత్పృచ్ఛామ్యహం తాత పితా
 మహా నమోఽస్తు తే. ౩౯. కథం జయేయం సంగ్రామే భవంతమపరాజితమ్, ఏత
 న్నే మంత్రయ హితం యద శ్రేయః ప్రపశ్యసి. ౪౦. భీష్మఉవాచ—న తం పశ్యా
 మి శాంతేయ యో మాం యుధ్యంత మాహవే, విజయేత పుమాన్ కశ్చిదపి సా
 త్వాత్ శతక్రతుః. ౪౧. యుధిష్ఠిరఉవాచ—హంత పృచ్ఛామి తస్మాత్త్వాం పితా
 మహా నమోఽస్తు తే, వధోపాయం బ్రవీహి త్వమాత్మనస్సమరే వరైః. ౪౨. భీష్మ
 ఉవాచ—న స్తతం తాత పశ్యామి సమరే యో జయేత మామ్, స తావత్ మృ
 త్యుకాలో మే పునరాగమనం కురు. ౪౩. సంజయఉవాచ—తతో యుధిష్ఠిరో
 వాక్యం భీష్మస్య కురునందనః, శిరసా ప్రతిజగ్రాహ భూయస్తమభివాద్యచ. ౪౪.
 స్రాగాత్సునర్తహాబాహురాచార్యస్య రథం ప్రతి, పశ్యతాం సర్వసైన్యానాం మ
 ధ్యేన భాగ్యభిన్నహ. ౪౫. స ద్రోణమభివాద్యాథ కృత్వా చైవ ప్రదక్షిణమ్,
 ఉవాచ వాచా దుర్ధర్షనూచార్యం శ్రేయశే వచః. ౪౬. ఆమంత్రయే త్వా దుర్ధ
 ర్ష యోత్యే విగతఃకల్పవః, కథం జయే రిపూన్ సర్వాననుజ్ఞాతస్త్వయా ద్విజ
 ౪౭. ద్రోణఉవాచ—యది మాం నాధిగచ్ఛేథా యుద్ధాయ కృతవిశ్వయః, శపే
 యం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ సర్వతః. ౪౮. తద్యుధిష్ఠిర తుష్టోఽస్తి పూ
 జితశ్చ త్వయానఘ, అనుజానామి యుధ్యస్య విజయం సమవాపుషిహి. ౪౯. కర
 వాణి చ తే కామం బ్రాహ్మ యత్రే వివక్షితమ్, ఏవం గతే మహారాజ యుద్ధాద
 న్యత్కిమిచ్ఛసి. ౫౦. ఆర్థస్య పురుషో దాసో దాసస్త్యర్థో న కస్యచిత్, ఇతి సత్యం
 మహారాజ బద్ధోఽస్యర్థేన కారవైః. ౫౧. అతస్తాం క్లిబమద్భూయోం యుద్ధా
 దన్యత్కిమిచ్ఛసి, యోత్వాస్యి శౌరవస్యార్థే తవ శాస్త్ర్య జయో మమ. ౫౨.
 యుధిష్ఠిరఉవాచ—జయమాశాస్య మే బ్రహ్మ మంత్రయస్య చ మద్ధితమ్,
 యుధ్యస్య శౌరవస్యార్థే వర ఏష వృతో మయా. ౫౩. ద్రోణఉవాచ—ధ్రువస్తే
 విజయో రాజ్ యస్య మంత్రి హరిస్తవ, అహం త్వమభిజానామి రణేపితౄన్
 విజేష్యసి. ౫౪. యతో ధర్మస్తతః కృష్టో యతః కృష్ణస్తతో జయః, యుధ్యస్య
 గచ్ఛ శాంతేయ పృచ్ఛ మాం కిం బ్రవీమి తే. ౫౫. యుధిష్ఠిరఉవాచ—పృచ్ఛామి
 త్వాం ద్విజశ్రేష్ఠ శృణు మే యద్వివక్షితమ్, కథం జయేయం సంగ్రామే భవంతమ
 పరాజితమ్. ౫౬. ద్రోణఉవాచ—న తేఽస్తి విజయస్తావత్ యావద్యుద్ధామ్యహం
 రణే, మమాశు నిధనే రాజ్ యతస్య సహసోదరైః. ౫౭. యుధిష్ఠిరఉవాచ—
 హంత తస్మాన్తహాబాహో వధోపాయం వదాత్మనః, ఆచార్య ప్రణివల్త్యైవ పృచ్ఛా
 మి త్వాం నమోఽస్తు తే. ౫౮. ద్రోణఉవాచ—న శత్రుం తాత పశ్యామి యో

మాం హన్యాద్రణే స్థితమ్, యుధ్యమానం సుసంరభం శరవర్షాఘవర్షణమ్. ౧౯. ఋతే ప్రాయగతం రాజః స్య ప్రశస్త్రమచేతనమ్, హన్యాన్తాం యుధి యో వీరః సత్యమేతద్భవీమి తే. ౨౦. అస్త్రం చాహం రణే జహ్యం శ్రుత్వా సుమహదప్రియమ్, శ్రద్ధయవాక్యాత్ పురుషాత్ సత్యమేతత్ బ్రవీమి తే) ౨౧. సంజయ ఉవాచ—ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహారాజ భారద్వాజస్య ధీమతః, అనుమాన్య తమాచార్యం ప్రాయాచ్ఛారదస్యతం ప్రతి. ౨౨ సోఽభివాద్య కృపం రాజః కృత్వా చాపిప్రదక్షిణమ్, ఉవాచ దుర్ధర్మతరం వాక్యం వాక్యవిశారదః. ౨౩. అనుమానయిత్వా యోతేన్యైహం గురో విగతకల్మషః, జయేయం చ రిపూః సర్వాసనుజ్ఞాతస్త్యయానఘ. ౨౪. కృపఉవాచ—యదిమాం నాభిగచ్ఛేథాయుధాయకృతనిశ్చయః, శవేయం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ సర్వశః. ౨౫. అర్థస్య పురుషోదాసోదాసస్త్యర్థో న కస్యచిత్, ఇతి సత్యం మహారాజ బద్ధోఽస్త్యర్థేన కారవై. ౨౬. తేషామర్థే మహారాజ యోధవ్యమితి మే మతిః, బ్రవీమ్యతః క్షీబవత్త్వాం యుధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౨౭. యుధిష్ఠిరఉవాచ—హంత పృచ్ఛామి తే తస్మాదాచార్యశృణు మే వచః, ఇత్సుత్వా వ్యధితో రాజా నోవాచ గతచేతనః. ౨౮. సంజయ ఉవాచ—తం గౌతమః ప్రత్యువాచ విజ్ఞాయాస్య వివక్షితమ్, అవద్ధోఽహం మహారాజ యుధ్యస్య జయమాప్నుహి. ౨౯. పీతస్తేఽభిగమేనాహం జయం తవ సరాధిప, ఆకాసిష్య సదోత్థాయ సత్యమేతద్భవీమి తే) ౩౦. ఏతచ్ఛ్రుత్వా మహారాజ గౌతమస్య వచస్తదా, అనుమాన్య కృపం రాజా ప్రయయా యేన మద్రరాట్. ౩౧. స శల్యమభివాద్యాథ కృత్వా చాభిప్రదక్షిణమ్, ఉవాచ రాజా దుర్ధర్మమాత్మనిశ్చేయసం వచః. ౩౨. అనుమానయేత్వాం దుర్ధర్మ యోతేన్యై విగతకల్మషః, జయేయం చ పరా రాజః అనుజ్ఞాతస్త్యయా రిపూః. ౩౩. శల్య ఉవాచ—యది మాం నాభిగచ్ఛేథా యుధాయకృతనిశ్చయః, శవేయం త్వాం మహారాజ పరాభావాయ వై రణే. ౩౪. తుష్టోఽస్మి పూజితశ్చాస్మి యత్కాంక్షసి తదస్తు తే, అనుజానామి వైవ త్వాం యుధ్యస్య జయమాప్నుహి. ౩౫. బ్రూహి వై వచసం వీర కేనార్థః కిం దదామి తే, ఏవం గతే మహారాజ యుధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౩౬. అర్థస్య పురుషోదాసోదాసస్త్యర్థో న కస్యచిత్, ఇతి సత్యం వచో రాజః బద్ధోఽస్త్యర్థేన కారవై. ౩౭. కరిష్యామి హి తే కామం భాగినేయ యథోష్ఠితమ్, బ్రవీమ్యతః క్షీబవత్త్వాం యుధాదన్యత్కిమిచ్ఛసి. ౩౮. యుధిష్ఠిర ఉవాచ—(మం త్రయస్య మహారాజ నిత్యం మద్ధితము త్తమమ్, కామం యుధ్యపరస్యార్థే వరమేతం వృణోమ్యహమ్.) ౩౯. శల్యఉవాచ—కిమత్ర బ్రూహి సహ్యం

తే కరోమి నృపసత్తమ, కామం యోత్యే పరస్యార్థే వృతోఽస్త్వర్థేన కారవైః.
 ౮౦. యుధిష్ఠిరఉవాచ—స ఏవ మే వరశ్శల్క్య హ్యుద్యోగే య స్త్వయా కృతః,
 సూతపుత్రస్య సంగ్రామే కార్యమైవో వధ స్త్వయా. ౮౧. శల్క్యఉవాచ—సంప
 త్స్యేత్యేష తే కామః కుంతీపుత్ర యుధిష్ఠిర, యథేషితం గచ్ఛ యుధ్యప్రతిజానే
 జయం తవ. ౮౨. సంజయఉవాచ—అనుమాన్యాథ కాంతేయో మాతులం మద్ర
 కేశ్వరమ్, నిర్జగమ మహానైన్యాత్ భ్రాతృభిః పరివారితః. ౮౩. వాసుదేవశ్చ
 రాధేయమాహవేభిజగమహ, తత ఏనమువాచేదం పాండవార్థే గదాగ్రజః.
 ౮౪. శ్రుతం మే కర్ణ భీష్మస్య ద్వేషాత్కిల న యోత్స్యసి, అస్తా వరయ రా
 ధేయ యావద్భీష్మ న వాన్యతే. ౮౫. హతేతు భీష్మే రాధేయ పునరేష్యసి సం
 యగమ్, ధార్తరాష్ట్రస్య సాహాయ్యం యది వశ్యసి చేత్సయమ్. ౮౬. కర్ణఉ
 వాచ—న విప్రియం కరిష్యామి ధార్తరాష్ట్రస్య కేశవ, త్యక్తప్రాణం పి మాం
 విధి దుర్యోధనహితైషిణమ్. ౮౭. తచ్ఛ్రుత్వా వచనం కృష్ణః సన్నవత్తత భా
 రత, యుధిష్ఠిరపురోగైశ్చ పాండవైపుహ సంగతః. ౮౮. అథ నైన్యస్య మధ్యేతు
 ప్రాక్రోశత్పాండవాగ్రజః, యోఽస్తా వృణోతి తమహం వరయే సహ్యాకార
 ణాత్. ౮౯. అథ తా సమభిప్రేక్ష్య యుయుత్సురిదమబ్రవీత్, శ్రీతాత్మా ధర్మ
 రాజానం కుంతీపుత్రం యుధిష్ఠిరమ్ ౯౦. అహం యోత్యేషిమి భవతః సంయుగే
 ధార్తరాష్ట్రజా, యుష్మదర్థే మహారాజ యది మాం వృణుషేఽనఘ. ౯౧. యు
 ధిష్ఠిరఉవాచ—ఏహ్యేహి సర్వే యోత్స్యమస్తవ భ్రాతృనానసుడితా, యు
 యతోస్మి వాసుదేవశ్చ వయం చ బ్రూమ సర్వతః. ౯౨. వృణోమి త్వాం మహా
 బాహూ యుధ్యస్య మమ కారణాత్, త్వయి లంతుశ్చ సింహశ్చ ధృతరాష్ట్రస్య
 దృశ్యతే. ౯౩. భజస్వాస్తా రాజపుత్ర భజమానా మహాద్యుతే, న భవిష్యతి
 దుర్ముఖిరాత్తరాష్ట్రో హ్యుష్మద్రజః. ౯౪. సంజయఉవాచ—తతో యుయుత్సుః కా
 రవ్యాః పరిత్యజ్య సుతాంస్తవ, జగమ పాండుపుత్రాణాం నేనాం విశ్రావ్య దుం
 దుభిమ్ ౯౫. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సుసంహృష్టో మహాభజః, జగ్రాహ కవచం
 భూయో దీప్తిమత్కనశోజ్జ్వలమ్. ౯౬. ప్రత్యసద్యంత తే సర్వే రథా స్యా
 పురుషర్షభాః, తతో హ్యూహం యథా పూర్వం ప్రత్యహ్యూహంతే తే పునః. ౯౭.
 అవాదయో దుండుభీశ్చ శతశశ్చైవ పుష్కలా, సింహనాదాంశ్చ వివిధా
 వినోదః పురుషర్షభాః. ౯౮. రథస్థా పురుషవ్యాహుః పాండవాః ప్రేక్ష్య
 పార్థివాః, ధృష్టద్యుమ్నాదయస్సర్వే పునర్జహృషిరే తథా. ౯౯. గౌరవం పాండు
 పుత్రాణాం మాన్యా మానయతాం చ తా, దృష్ట్వా మహీతీతస్త్రై పూజ

యాంచక్రిరే భృశమ్. ౧౦౦. సౌహృదం చ కృపాం చైవ ప్రాప్తకాలం మహాత్మ
నామ్, దయాం చ జ్ఞాతిషు పరాం కథయాంచక్రిరే నృపాః. ౧౦౧. సాధుసాధ్యితి
సర్వత్ర నిశ్చేరుః స్తుతిసంహితాః, వాచః పుణ్యాః కీర్తిమతాం మనోహృదయకర్ష
ణాః. ౧౦౨. మేచ్ఛాశ్చార్యాశ్చ యే తత్ర దదృశుశ్చుశ్చుప్రస్తదా, వృత్తం తం
పాండుపుత్రాణాం రురుదుస్తే సగద్దదాః. ౧౦౩. తతో జఘ్నుర్నహాభేరిశ్చతశశ్చైవ
పుష్కలాః, శంఖాంశ్చ గోక్షీరనిభాః దద్ధుర్మృష్టా మనస్వినః. ౧౦౪.

ఇతి భీష్మపర్వపర్వణి - త్రిచత్వారింశోఽధ్యాయః.

యుద్ధారంభః. ౧౦౫

ధృతరాష్ట్రేడివాచ—ఏవం పూర్వభేష్యసికేషు మామకేష్యితరేషు చ, కే
పూర్వం ప్రావారంస్తత్ర కురవః పాండవాస్తథా. ౧. సంజయఉవాచ—భాగీతు
స్తద్వచనం శ్రుత్వా పుత్రో దుశ్శాసనస్తవ, భీష్మం ప్రముఖతః కృత్వా ప్రయయా
సేనయా సహ. ౨. తత్తేవ పాండవాస్సర్వే భీమసేనపురోగమాః, భీష్మేణ యుద్ధ
మిచ్ఛంతః ప్రయయ్యుర్మృష్టమానసాః. ౩. త్వేదాః కిలకలాశబ్దాః క్రకచా గోవి
మాణికాః, భేరిమృదంగమురజా హయకుంజరనిస్వనాః. ౪. ఉభయోన్యేనయో
రాజంస్తత్రస్తేఽస్త్రా సమూర్తవః, వయం తాః ప్రతినర్తంతస్తదాసీత్తుములం
మహత్. ౫. మహాంత్యనీకాని మహాసముచ్చయే సమాగమే పాండవధార్తరా
ష్ట్రయోః, చకంపిరే శంఖమృదంగనిస్వనైః ప్రకంపితానీవ వనాని వాయునా. ౬.
నరేంద్రనాగాశ్వసమాకులనామత్యాయతానామశివే ముహూర్తే, బహువ
ఘోషస్తుములశ్చమూనాం వాతోద్ధతానామివ సాగరాణామ్. ౭. తస్మిన్ సము
త్థితే శబ్దే తుములే రోమహర్షణే, భీమసేనో మహాబాహుః ప్రాణదత్తో గోవృషో
యథా. ౮. శంఖమందుభినిర్ఘోషం వారణానాం చ బృంహితమ్, సింహనాదం చ
సైన్యానాం భీమసేనరవోఽభ్యభూత్. ౯. హయానాం ప్రేషమాణానామసీ
కేషు సహస్రశః, సర్వానభ్యభవచ్ఛబ్దాః భీమసేనస్య నిస్వనః. ౧౦. తచ్ఛ్రుత్వా
నినదం తస్య సైన్యాస్తవ వితత్రముః, జీమూతస్యేవ నదతః శత్రాశనిసమస్వనమ్.
౧౧. వాహనాని చ సర్వాణి శక్పష్టాత్రం ప్రసుప్రువుః, శబ్దేన తస్య వీరస్య
సింహస్యేవేతరే మృగాః. ౧౨. దర్శయన్ ఘోరమాత్మానం మహాభ్రమివనాదయన్,
భీషయంతే సుతాంస్తత్ర తత ఏతాః సమభ్యయాత్. ౧౩. తమాయాంతం
మహేష్వాసం సోదర్యాః పర్యవారయన్, ఛాదయంతేశ్వరవ్రాతైర్దేహా ఇవ దివా
కరమ్. ౧౪. దుర్యోధనశ్చ పుత్రస్తే దుర్బలౌ దుస్సహస్తథా, దుశ్శాసనశ్చాతిరథ
స్తథాదురరణౌ నృప. ౧౫. వివింశతిశ్చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ మహారథః, పురుమిత్రో
జయో భోజః సౌమదత్తిశ్చ వీర్యవాన్. ౧౬. మహాచాపాని ధున్వంతో జలదా

ఇవ విద్యుతః, ఆదదానాశ్చ నారాచాన్నిర్దుకాశీవిహాపమా. ౧౭. అథ తే ద్రావ
 దీపుత్రాః శాభద్రశ్చ మహారథః, నకులస్సహదేవశ్చ భృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్వతః.
 ౧౮. ధార్తరాష్ట్రాః ప్రతి యయురద్దయంతశ్చిత్రైశ్చరైః, వజ్రైరివ మహావేగైశ్చిఖ
 రాణి ధరాభృతామ్. ౧౯. తస్మిన్ ప్రథమసంగ్రామే భీమజ్యోతిరనిస్సయైః, తావ
 కానాం పరేషాం చ నాసీత్కశ్చిత్పరాజ్ఞుభిః. ౨౦. లాఘవం ద్రోణశిష్యాణామప
 శ్యం భరతర్షభ, నిమిత్తవేధినాం రాజా శరానుత్పృజతాం భృశమ్. ౨౧. నోప
 శామ్యతి నిర్హోషో ధనుషాం కూజతాం తథా, వినిశ్చేరుః శరా దీప్తా జ్యోతింషీన
 నభస్తలాత్. ౨౨. సర్వే తస్యేనై మహిపాలాః ప్రేక్షతా ఇవ భారత, దదృశుర్దర్శ
 సీయం తం భీమం జ్ఞాతి సమాగతమ్. ౨౩. తతస్తే జాతసంరంభా వరస్పరశ్మతా
 గసః, అన్యోన్యస్పర్ధయా రాజా వ్యాయచ్చంత మహారథాః. ౨౪. కురుపాండవ
 నేనే తే హస్త్యశ్వరథసంకులే, శుశుభాతే రణైరతివ పశు చిత్రగతేభవ. ౨౫. తత
 స్తే పార్థివాస్సర్వే ప్రగృహీతశరాసనాః, అంతర్ధీయత చాదిత్యః సై న్యేన రజపా
 వృతః. ౨౬. సహ సైన్యాస్సమావేతుః పుత్రస్య తవ శాసనాత్, తేషామాథా
 వతాం తత్ర గజాశ్వశలిలో మహా. ౨౭. సింహనాదరవోన్మిత్ర శృంఖలేరీసమా
 కులః, స ఘోషవా శరగ్రాహః ధనుర్నాగోనీకచ్ఛవః. ౨౮. వ్యోవభీతపురో
 వాత ఆసీత్ త్సుధాబ్ధివత్స్వసః, యుధిష్ఠిరేణ చాదిప్తాః పార్థివాస్తే సహస్రతః.
 ౨౯. సహసైన్యాస్సమావేతుః పుత్రస్య తవ వాహినీమ్, ఉభయోన్మేనయోస్తీ
 ప్రః సైన్యానాం సుసమాగమః. ౩౦. ప్రయుధ్ధానాం ప్రథగ్నానాం పునరావర్త
 తామపి, న తు స్వేషాం పరేషాం చ విశేషస్సచుద్యత్యత. ౩౧. తస్మిన్ సుతు
 ములే యుద్ధే వర్తమానే మహాభయే, అతిసర్వాణ్యనీకాని పితౄ తేతి వ్యరో
 చత. ౩౨.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - చతుశ్చత్వారింశోఽధ్యాయః.

—॥ ద్వంద్వయుద్ధమ్. ॥—

సంజయ ఉవాచ—పూర్వాష్టై తస్య రౌద్రస్య యుద్ధమహ్నోవిశాం
 పతే, ప్రావర్తత మహాఘోరం రాజ్ఞాం దేహావకర్తవ్యమ్. ౧. కురుకాం సృంజ
 యానాం చ సంగ్రామే విజగీషతామ్, సింహరామివ సంహ్రాదో దివమురీర్వి చ నా
 దయ. ౨. ఆసీత్కల కిలాశబ్దస్తలశంఖరవైస్సహ, జజ్జిరే సింహనాదాశ్చ నరా
 ణాం ప్రతిగర్జతామ్. ౩. తలత్రాభిహతశ్చైవ జ్యోతిర్భో భరతర్షభ, పత్రీనాం పాద
 శబ్దశ్చ వాజినాం చ మహాస్వసః. ౪. తోత్రాంకుశనిపాతశ్చ ఆయుధానాం చ ని
 స్వసః, ఘంటాశబ్దశ్చ నాగానామన్యోన్యమభిధావతామ్. ౫. తస్మిన్ సముదిత
 శ్శబ్దములలో రోమహర్షణః, బభ్రావ రథనిర్హోషః పర్జన్యనిపదోపమః. ౬. తే మనః

హ్రూరమాస్థాయ సమభివ్యక్తజీవితాః, పాండవానభ్యవర్తంత సర్వవినోచ్చిత
 భ్యజాః. ౭. స్వయం శాంతనవో రాజన్ భ్యధావద్దనంజయమ్, ప్రగృహ్యకార్తవీ
 ఘోరం కాలదండోపమం రణే. ౮. అర్జునోఽపి భనుర్ద్రుహ్య గాంధీవం లోకవి
 శ్రుతమ్, అభ్యధావత తేజస్వీ గాంగేయం రణమూర్ధని. ౯. తావభౌ కురుశా
 ద్దూలౌ పరస్పరవధైషిణౌ, గాంగేయస్తు రణే పార్థం విభాన్వినాకంపయద్భులి. ౧౦.
 తతైవ పాండవో రాజా భీష్మం నాకంపయద్భుధి, సాత్యకిస్తు మహేష్వాసః కృత
 వర్తాణమభ్యయత్. ౧౧. తయోస్సుతుములం యుద్ధం సుమహద్గోమహర్షణమ్,
 సాత్యకిః కృతవర్తాణం కృతవర్తా చ సాత్యకిమ్. ౧౨. ఆనన్ధశు స్సనిర్ఘోషే తక్ష
 మాణౌ పరస్పరమ్, తౌ శరాచితసర్వాంగౌ శుశుభాతే మహాబలా. ౧౩. వసంతే
 పుష్పశబలా పుష్పితావిన కింశుకౌ, అభిమన్యు ర్మహేష్వాసో బృహద్యుల మయో
 ధయత్. ౧౪. తతః కోసలకో రాజా సౌభద్రస్య విశాం వతే, భ్యజం చిచ్ఛేన
 సమరే సారథిం చాభ్యసాతయత్. ౧౫. సౌభద్రస్తు తతః క్రుద్ధః పాతితే రథసా
 రథౌ, బృహద్యులం మహారాజ వివ్యాధ నవభి శ్శరైః ౧౬. తథా పరాభ్యాం
 భల్లాభ్యాం శితాభ్యా మరిమద్దనః, భ్యజమేకేన చిచ్ఛేన పార్థిమేకేన సారథిమ్. ౧౭.
 అన్యోన్యం చ శరై స్తీక్ష్ణై స్తతక్షతు రరిందమా, మానినం సమరే దీప్తం కృత
 చైరం మహారథమ్. ౧౮. భీమసేన స్తవ సుతం దుర్యోధన మయోధయత్, తావ
 భౌ నరశాద్దూలౌ కురుముఖ్యా మహారథౌ. ౧౯. అన్యోన్యం శరవర్షాభ్యాం వపు
 షాతే రణాజరే, తౌ వీక్ష్య తు మహాత్మానౌ కృతినౌ చిత్రయోధినౌ. ౨౦. విస్త
 య స్సర్వభూతానాం సమవద్యత భారత, దుశ్శాసనస్తు నకులం ప్రత్యుద్యాయ
 మహారథమ్. ౨౧. ఆవిధ్యన్నిశితై ర్బాణై ర్భువం భిర్నర్తభేదిభిః, తస్య మాద్రీ
 సుతః కేతుం సశరం చ శరాసనమ్ ౨౨. చిచ్ఛేద నిశితై ర్బాణైః ప్రహసన్నివ
 భారత, అదైవం పంచవింశత్యా తుద్రకాణాం సమర్పయత్. ౨౩. పుత్రస్తు తవ
 దుర్మరౌ నకులం తు మహాహవే, తురంగంశ్చైవ చిచ్ఛేన భ్యజం చైవ న్యసాత
 యత్. ౨౪. దుర్ముఖ స్సహదేవం తు ప్రత్యుద్యాయ మహాబలమ్, వివ్యాధ శరవర్షరే
 ణయతమానం మహాహవే. ౨౫. సహదేవస్తతో వీరో దుర్ముఖస్య మహాహవే,
 శరేణ భృశతీక్ష్ణేన పాతయమాన సారథిమ్. ౨౬. తావన్యోన్యం సమాసాద్య
 సమరే యుద్ధదుర్మదౌ, త్రాసయేతాం శరై ర్ఘోరైః కృతప్రతికృతైషిణౌ. ౨౭.
 యుద్ధిష్ఠిరః స్వయం రాజా మద్ర రాజానమభ్యయత్, తస్య మద్రపతిశ్చాసం ద్విధా
 చిచ్ఛేద సశ్యతః. ౨౮. తదపాస్య ధను శ్చిన్నం కుంతీపుత్రో యుద్ధిష్ఠిరః, అన్యతా
 ర్దుక మాదత్త వేగవద్భులవత్తరమ్. ౨౯. తతో మద్రేశ్వరం రాజా శరై స్సన్నత

పర్వభిః, ఛాదయామాస సంక్రుద్ధ స్థివృత్తిపేతి చాబ్రవీత్. ౩౦. ధృష్టద్యుమ్ను
స్తతో ద్రోణ మభ్యధావత భారత, తస్య ద్రోణ స్సుసంక్రుద్ధః పరాసుకరణం దృ
ఢమ్. ౩౧. ధనుశ్చిచ్ఛేద సమరే సాంచాల్యస్య మహాత్మనః, శరం చైవ మహా
ఘోరం కాలదండమివాపరమ్. ౩౨. ప్రేషయామాస సమరే సోఽస్య కామే న్యమ
జ్జిత, అథాన్యధను రాదాయ సాయకాంశ్చ చతుర్థశః. ౩౩. ద్రోణం ద్రుపదపుత్రస్తు
ప్రతివివ్యాధ సంయుగే, తావనోఽన్యం సుసంరభౌ చక్రతు స్సుభృశం రణమ్.
౩౪. సౌమదత్తిం రణే శంఖో రథసం రథసో యుధి, అభ్యుద్యయా మహారాజ
త్థివృత్తిపేతి చాబ్రవీత్. ౩౫. తస్య వై దక్షిణం వీరో నిర్భిభేద రణే భుజమ్, సౌమ
దత్తి స్తత శృంఖం జత్తు దేశే సమాహనత్. ౩౬. తయో ససమభవ ద్యుద్ధం ఘోర
దూపం విశాం పతే, దృష్టయో ససమరే తూర్ణం దేవదానవయో రివ. ౩౭. బా
హ్మీకం తు రణే క్రుద్ధః క్రుద్ధదూపం విశాం పతే, అభ్యుద్రవ దమేయాత్తా ధృష్ట
కేతు ర్హరహః. ౩౮. వార్ధిక్సు తతో రాజా ధృష్టకేతు మమర్షణమ్, శరైర్భృ
హుభి రానర్భత్ సింహనాద మథానదత్. ౩౯. చేదిరాజస్తు సంక్రుద్ధో బాహ్మీకం
నవభిశ్చరైః, వివ్యాధ సమరే తూర్ణం మత్తో మత్తేమివ ద్విపమ్. ౪౦. తౌ తత్ర
సమరే క్రుద్ధా నర్దంతౌ చ ముహూర్తుహుః, సమీయతు స్సుసంక్రుద్ధావంగారక
బుధావివ. ౪౧. రాక్షసం క్రూరకర్షణం క్రూరకర్షా ఘటోత్కచః, అబం
బుసం ప్రత్యుదియా దృలం శక్రభివాహవే. ౪౨. ఘటోత్కచస్తు సంక్రుద్ధం
రాక్షసం తం మహాబలమ్, నవత్యాసాయకై స్తీక్ష్ణైర్దారయామాస భా
రత. ౪౩. అలంబుసస్తు సమరే భైమసేనిం మహాబలమ్, బహుథా దార
యామాస శరై స్సృత తపర్వభిః. ౪౪. వ్యభాజితాం తతస్తా తు సంయుగే
శరవిక్షతౌ, శిఖండి సమరే రాజా ద్రాణి మభ్యుద్యయా బలీ. ౪౫. అశ్వత్థామా
తతః క్రుద్ధం శిఖండిన మవస్థితమ్, నారాచేన సుతీక్ష్ణేన భృశం విధాన్య కంపయత్.
౪౬. శిఖండ్యపి తతో రాజా ద్రోణపుత్ర మతాడయత్, సాయకేన సవీతేన తీక్ష్ణేన
నిశితేన చ. ౪౭. జఘ్ను తు స్తా తదాన్యోన్యం శరై ర్భుహువిధై ర్భృశే, భగదత్తం
రణే హూరం విరాటో వాహినీవతిః. ౪౮. అభ్యయా త్ర్యగితో రాజం స్తతో
యుద్ధ మవర్తత, విరాటో భగదత్తం తు శరవర్షేణ భారత. ౪౯. అభ్యవర్ష త్సుసం
క్రుద్ధో వృష్ట్యా మేఘ భివాచలమ్, భగదత్త స్తత స్తూర్ణం విరాటం పృథివీవతిః.
౫౦. ఛాదయామాస సమరే మేఘ సూర్య వివోదితమ్, బృహత్ కేత్రం చ
కై కేయం కృప క్కారదన్వితో యయా. ౫౧. తం కృప శృవవర్షేణ ఛాదయామాస
భారత, గౌతమం చ సుసంక్రుద్ధం శరవృష్ట్యాభ్యుపారయత్. ౫౨. తతోఽన్యోన్యం

హయానా హత్వా ధనుశ్చిత్యా చ భారతే, విరభావసియుద్ధాయ సమీయతు
 రమర్షణౌ. ౫౩. తయో ప్రదభవ ద్యుద్ధం ఘోరరూపం దురాసదమ్, ద్రుపదస్తు
 తతో రాజా నైంధవం వై జయద్రథమ్. ౫౪. అభ్యుద్యయా సుసంరంభో హృష్ట
 రూపం పరంతపః, తతః నైంధవకో రాజా ద్రుపదం విశేభై స్త్రీభిః. ౫౫. తాడయా
 మాస సమరే సచ తం ప్రత్యవిధ్యత, తయో స్సమభవద్యుద్ధం ఘోరరూపం
 సుదారుణమ్. ౫౬. ఈశీతృప్రీతిజననం శుక్రాంగారకయోరివ, వికర్ణస్తు సుత
 స్తుభ్యం శ్రుతసోమం మహాబలమ్. ౫౭. అభ్యగా జ్వనై రక్షై స్తతో యుద్ధ
 మవర్తత, వికర్ణః శ్రుతసోమం తు విభ్యా నాకంపయ చ్చరైః. ౫౮. శ్రుతసోమో
 వికర్ణం చ తదద్భుత మివాభవత్, సుశర్మాణం నరవ్యాఘ్రే శ్చేకితానో మహారథః
 ౫౯. అభ్యర్థవ త్సుసంక్రుద్ధః పాండవార్థే పరాక్రమీ, సుశర్మా చ మహారాజ
 చేకితానం మహారథమ్. ౬౦. మహతా శరవర్షేణ వారయామాస సంయుగే,
 చేకితానోఽపి సంరంభః సుశర్మాణం మహాహవే. ౬౧. వవర్ష శరవర్షేణ మహామేఘ
 ఇవాచలమ్, శకునిః ప్రతివింధ్యం తు పరాక్రాంతం పరాక్రమీ. ౬౨. అభ్యర్థవత
 రాజేంద్ర మత్తం సేవా ఇవ ద్విపమ్, యాధిష్ఠిర స్సుసంక్రుద్ధః సౌబలం నిశితై
 శ్చరైః. ౬౩. వ్యధారయత సంగ్రామే మఘవా *ఇవ దానవమ్, శకునిః ప్రతివిం
 ధ్యం తు ప్రత్యవిధ్య వ్రహహవే. ౬౪. అదారయ వ్రహహప్రాజ్ఞ శ్చరై స్సన్నతపర్వభిః,
 సుదక్షిణం తు రాజేంద్ర కాంభోజానాం మహారథమ్. ౬౫. శ్రుతేకర్తా పరాక్రాంత
 మభ్యర్థవత సంయుగే, సుదక్షిణస్తు రాజేంద్ర సహదేవం మహారథమ్. ౬౬.
 విభ్యా నాకంపయత వై మైనాకమివ పర్వతమ్, శ్రుతేకర్తా తతః క్రుద్ధః కాంభో
 జానాం మహారథమ్. ౬౭. శరై ర్భవంభి రానర్భ ద్ధారయన్నివ సర్వశేః, ఇరావా
 నథ సంక్రుద్ధః శ్రుతాయుష మమర్షణమ్. ౬౮. ప్రత్యుద్యయా రణే యత్రో
 యత్రరూపం పరంతపః, అర్జుని స్తస్య సమరే హయానా హత్వా మహారథః. ౬౯.
 ననాద బలవా రాజం ప్రత్యైవ్యం ప్రత్యపూరయత్, శ్రుతాయుస్తు సుసంరంభః
 ఫాల్గునే స్సమరే హయానా. ౭౦. నిజఘాన గదాగ్రేణ తతో యుద్ధ మవర్తత,
 విందానువిందావావంత్యో కుంతిభోజం మహారథమ్. ౭౧. ససేనం ససుతం వీరం
 సమసజ్జతురాహవే, తత్రాద్భుత మవశ్యామ తయో ర్హిరం పరాక్రమమ్. ౭౨.
 ఆయుధ్యేతాం స్థిరో భూత్వా మహత్వా సేనయా సహ, అనువింధస్తు గదయా
 కుంతిభోజ మతాడయత్. ౭౩. కుంతిభోజస్తు తం తూర్ణం శరవర్షై రవాకిరత్,
 కుంతిభోజసుతశ్చాపి వింధం వివ్యాధ సాయకైః. ౭౪. సచ తం ప్రతివివ్యాధ తద
 ద్భుత మివాభవత్, కైకేయా భ్రాతరః పంచ గాంధారాః పంచమారిష. ౭౫.

ససైన్యాః హయసైన్యాస్తు యోధయామాసు రాహవే, వీరబాహుశ్చ తే
పుత్రౌ వై రాటిం రథిసత్తమమ్. ౭౬. ఉతరం యోధయామాస వివ్యాధ సవభి
శ్శరైః, ఉతరశ్చాపి తం వీరం వివ్యాధ నిశితై శ్శరైః. ౭౭. చేదిరాట్యమరే
రాజః ఉలూకం సమభిద్రవత్, తత్రైవ శరవర్షణ ఉలూకం సమవిధ్యత్. ౭౮.
ఉలూకశ్చాపి తం బాణై ర్నిశితై ర్లోమవాహిభిః, తయో ర్యుద్ధం సమభవత్
ఘోరరూపం విశాం పతే. ౭౯. దారయేతాం సుసంక్రుద్ధా వనోన్య మపరాజితౌ,
ఏవం ద్వంద్వసహస్రాణి రథవారణవాజినామ్. ౮౦. పదాతీనాం చ సమరే తవ
తేషాం చ సంకులే, ముహూర్తమివ తద్యుద్ధ మాసీ న్నధురదర్శనమ్. ౮౧. తత
ఉన్నతపద్రాజన్న సాక్షాయత కించన, గజో గజేన సమరే రథీ చ రథినం యయా.
౮౨. అశ్వోఽశ్వం సమభిప్రేత్య పదాతిశ్చ పదాతినమ్, తతో యుద్ధం సుదుర్ధర్మం
వ్యాకులం సమవద్యత్. ౮౩. శూరాణాం సమరే తత్ర సమాసాద్య పరస్పరమ్,
తత్ర చేవర్షయ స్సిద్ధా శ్చారణాశ్చ సమాగతాః. ౮౪. ప్రైక్షంత తద్రణం ఘోరం
దేవాసురసమం యుద్ధి, తతో దంతిసహస్రాణి రథానాం చాపి మారిష. ౮౫.
అశ్వోఽపూః పురుషేషుశ్చ విపరీతం సమాయయుః, తత్ర తత్ర ప్రదృశ్యంతే రథ
వాతణపట్టయః. ౮౬. సాదినశ్చ పరవ్యాఘ్ర యుద్ధమానా ముహూర్తమాః. ౮౭.

ఇతి పంచచత్వారింశోఽభ్యాసః.

— స మ క ల యు ద్ధ మ్. —

సంజయఉవాచ—రాజః శతసహస్రాణి తత్రతత్ర పదాతినామ్, నిర్భర్యా
దం ప్రయుద్ధాని తత్రై వత్సవ్యై ఖారత. ౧. న పుత్రః పితరం జజ్ఞే న పితా పుత్ర
హారసమ్, న భ్రాతౌ భ్రాతరం తత్ర స్వస్త్రియో న చ మాతులమ్. ౨. న మా
తులశ్చ స్వస్త్రియం న సఖాయం సఖా తదా, ఆవిష్టా ఇవ యుద్ధ్యంతే పాండవాః
కురుభిస్సహ. ౩. రథానీకం నరవ్యాఘ్రాః కేచిదభ్యపతే రథైః, అభిజన్యంత రథై
రేవ యుగాని భరతన్భ. ౪. రథేషాశ్చరథేషాభిః కూబరా రథకూబరైః, సంగ
తైస్సంగతాః కేచిత్ పరస్పరజిహంసహ. ౫. న కేకుశ్చలితుం కేచిత్ సన్నిపత్య
రథారథైః, ప్రభిన్నాస్తు మహాకాయాః సన్నిపత్య మహాగజైః. ౬. బహుభా దా
రయా శ్రుద్ధా విషాడైరితరేతరమ్, సతోరణపతాశైశ్చ వారణారణవారణైః. ౭.
అభిసృత్య మహారాజ వేగవద్భిర్వహాగజైః, దంతైరభివాతాస్తత్ర చుక్రుకుః పర
మాతురాః. ౮. అభినీతాశ్చ శిఖాభిస్తోత్రాంకుశసమాహతాః, అప్రభిన్నాః ప్రభి
న్నానాం సముఖాభిముఖా యయుః. ౯. ప్రభిన్నైరపి సంయుక్తాః కేచిత్తత్ర మహా
గజాః, క్రౌంచవన్నినదం శృత్వా సాద్రవంత తతస్తతః. ౧౦. సమ్యక్ప్రణీతాశ్చ
తథా ప్రభిన్నకరటాముఖాః, ఋష్టితోమరనారాప్తై ర్నిరుద్ధావరవారణాః. ౧౧. వినో

మర్షిస్తుమర్తాణాం నివేతుశ్చ గతాసహః, ప్రథావంతో దిశః కేచిత్ సదంతో భైరవాః రవాః. ౧౨. గజానాం పాదరత్నైశ్చ పూర్వాఢోరసాః ప్రహారిణః, ఋష్టిభిశ్చ ధనుర్భిశ్చ విమలైశ్చ పరశ్వజైః. ౧౩. గదాభిర్దుసలైశ్చైవ భింఢిపాలైశ్చ తోమరైః, సాయజైః పరిమైశ్చాపి నిస్త్రింశైర్విమలైశ్చితైః. ౧౪. సుగృహీతైః స్సుసంరథైః ద్రవమాణాస్తతస్తతః, వ్యదృశ్యంత మహారాజ పరస్పరదీహుంసహః. ౧౫. రాజమానాశ్చ నిస్త్రింశాః సంసిక్తా నరశోణితైః, ప్రత్యదృశ్యంత భూరాణామ న్యోన్య మభిధావతామ్. ౧౬. అవక్షిప్తావధూతానామసీనాం వీరబాహుభిః, సంజజ్ఞే తుములశ్శబ్దః పతతాం పరమర్తసు. ౧౭. గదాముసలగుగ్ధానాం భిన్నానాం చ వరాసీభిః, దంతిదంతావభిన్నానాం మృదితానాం చ దంతిభిః. ౧౮. తత్ర తత్ర నరౌ ధూణాం శ్రోతామితరేతరమ్, శుశ్రువృద్ధాదుణా వాచః ప్రేతానామివ భారత. ౧౯. హయైరపి హయారోహశ్చామరాపీడధారిభిః, హంసైరివ మహావేగైరన్యోన్యమభివిద్రుతాః. ౨౦. తైర్విముక్తా మహాప్రాజ్ఞా జాంబూనదవిభూషణాః, అశుగా విమలాస్త్రీత్వా స్సంపేతుర్భుజగోపమాః. ౨౧. అశ్వైర్గ్రజవైః కేచిదాప్లుత్య మహతోరథాః, శిరాంస్యాదదిరే వీరా రథినామశ్వసాదినః. ౨౨. బహూనిపి హయారోహా భల్లైస్సన్నతపర్వభిః, రథీ జహన సంప్రాప్య బాణగోచరమాగతాః. ౨౩. నవమేషు ప్రతీకాశాశ్చాక్షిప్య తురగాః గజాః, స్వపాదైరవమృద్నంతి మత్తాః కనకభూషణాః. ౨౪. సాత్యమానేషు కుంభేషు పార్శ్వేచ్ఛపి సుదామణాః, ప్రాసైర్విమధితాః కేచిత్ వినేదుః పరమాతురాః. ౨౫. సాశ్వరోహా హయాః కేచిత్ కేచిదున్నత్య వారణాః, సహసా చిక్షిపుస్తత్ర సంకులే పరమే సతి. ౨౬. సాశ్వరోహా విషాణాగ్రై రుత్తిప్య తురగాః గజాః, రథాఘనవమృద్నంతః సదస్విజానభిచక్రముః. ౨౭. పుంస్త్యాదతిమదత్వాచ్చ కేచిత్తత్ర మహాగజాః, సాశ్వరోహా హయాః జఘ్నుః కరైస్సచరణైస్తథా. ౨౮. ప్రతిమానేషు గాత్రేషు పార్శ్వేచ్ఛపి చ వారణాః, అశుగా విమలాస్త్రీత్వా స్సంపేతుర్భుజగోపమాః. ౨౯. నరాంశ్చ కాయాన్నిర్భిద్య లోహాని కవచాని చ, నివేతుర్విమలాశ్వశ్లేష్ట వీరబాహుభిరర్పితాః. ౩౦. మహాలాప్రతిమా ఘోరాస్తత్రతత్ర విశాంపతే, స్వీపిచర్తావబద్ధైశ్చ వ్యాఘ్రైః పర్వమయైరపి. ౩౧. విశోశైర్విమలైః ఖడ్గైరభిజఘ్నుః కరాః రణే, అభిప్లవ మభిక్రుద్ధమేకపార్శ్వవిదారితమ్. ౩౨. విదర్భయంతః సంపేతుః ఖడ్గచర్తపరశ్వజైః, కేచిదాక్షిప్య కరిణః సాశ్వానపి రథాః కరైః. ౩౩. వికర్షంతో దిశస్సర్వాః సమీయుస్సర్వశబ్దగాః, శక్తిభిర్ధారితాః కేచిత్ సంభిన్నాశ్చ పరశ్వజైః. ౩౪. హస్తీభిర్మృదితాః కేచిత్ తుణ్ణాశ్చాన్యే తురంగమైః, రథనేమిని

కృతాశ్చ నికృతాశ్చ పరశ్చక్షైః 3౫. వ్యాఖ్యోశంత మహారాజ తత్రతత్ర స్త
బాంధవాః, పుత్రానన్యే పితౄనన్యే భ్రాతృనాంశ్చ సహబంధుభిః 3౬. మా
తులాః భాగినీయాంశ్చ పరానపి చ సంయుగే, విశిష్టాంత్రాసుబహవో భగ్నుః
వ్యాశ్చ భారత. 3౭. బాహుభిశ్చాపరే చిన్నైః పార్శ్వేషు చ విదారితాః, క్రం
దంతస్సమదృశ్యంత సుభృశం జీవితేష్వపః. 3౮. తృహపరిగతాః కేచిదల్పసత్త్వా
విశాంపతే. భూమా నిపతితాస్సంభ్యే మృగమాం చక్రిరే జలమ్. 3౯. దుధిరౌఘ
పరిక్లిన్నాః క్లిశ్యమానాశ్చ భారత, వ్యనిందా భృశమాత్మానం తవ పుత్రాంశ్చ
సంగతాః. ౪౦. అపరే క్షత్రియాశ్శూరాః కృతవైరాః పరస్పరమ్, నైవ శస్త్రం
విముంచంతి నైవ క్రందంతి మూరిషః. ౪౧. తర్జయంతి చ సంహృష్టాస్తత్రతత్ర
విశాంపతే, నిర్దశ్య దశనైశ్చాపి క్రోధాత్పృరదనచ్ఛదమ్. ౪౨. భుకుటికుటిలైర్వ
క్షైః ప్రేక్షంతోఽపి పరస్పరమ్, అపరే క్లిశ్యమానాస్తు శరాస్తా వ్రణవీడితాః.
౪౩. నిష్కాఙ్గాస్సమవద్యంత దృఢసత్త్వా మహాబలాః, అన్యే చ విరథాశ్శూరా
రథమన్యన్య సంయుగే. ౪౪. ప్రార్థయానా నిపతితాః సంక్షుణ్ణా వరవారక్షైః, అశో
భంత మహారాజ సపుష్పా ఇవ కింకుకాః. ౪౫. సంబభూవురనీకేషు బహవో ధైర
వస్సనాః. పర్తమానే మహాభీమే తస్మిన్ వీరవరక్షయే. ౪౬. అవాసన్తు పితా పుత్రం
పుత్రశ్చ పితరం రణే, స్వస్త్రియో మాతులం చాపి స్వస్త్రియం చాపి మాతులః.
౪౭. సఖాయం చ సఖా చాపి సంబంధీ బాంధవాం స్తథా, ఏవమేవ క్షయో వృ
త్తః కురూణాం పాండవైస్సహ. ౪౮. పర్తమానే భయే తస్మిన్ నిర్తర్యాజే
మహాభయే, భీష్మమాసాద్య పార్థానాం వాహినీ సమకంపతే. ౪౯. కేతునా పంచ
తారేణ తాలేన భరతర్షభ, రాజతేన మహాబాహురుచ్చితేన మహారథే. ౫౦.
బభౌ భీష్మస్తదా రాజంశ్చంద్రమా ఇవ మేరుణా. ౫౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - షట్పుత్యారింశోఽధ్యాయః.

— శ్లోక యుక్తః. —

సంజయఉవాచ—గతపూర్వాష్టాధూయిష్ఠే తస్మిన్నహని దారుణే, వర్తి
మానే తథా రాజై రాజస్సరవరక్షయే. ౧. దుర్ముఖః కృతవర్తా చ కృపశ్శృలోఽ
వివింశతిః, భీష్మం జగుపురాసాద్య తవ పుత్రేణ చోడితాః. ౨. ఏతైరతిరక్తైర్ద్రుప్తః
పంచభిర్భరతర్షభ, పాండవానామనీకాని విజగాహే మహారథః. 3. చేదికాశిక
రూకేషు పాంచాలేషు చ భారత, భీష్మస్య బహుధా తాలః చలత్కేతు రదృ
శ్యత. ౪. సశిరాంసి రణే వీరో రథాంశ్చ సయుగధ్వజాః, విచక ర మహావేగై
ర్వృత్తైస్సన్నతపర్వభిః. ౫. సృత్యతో రథమార్లేషు భీష్మస్య భరతర్షభ, కేచిదార్ద
స్థిరం చక్రర్నగా మర్దసు తాడితాః. ౬. అభిమన్యుస్సుసంక్రద్ధః పిశంగేసురగో

త్రయైః సంయుక్తం రథమాస్థాయ ప్రాయాద్భీష్టరథం ప్రతి. ౭. జాంబూనదవిచిత్రేణ కర్ణికారేణ కేతునా, అభ్యవర్తత భీష్మం చ తాంశ్చైవ రథసత్తమాః. ౮. సతాలకేతో నీత్యేన కేతుమాహత్య పత్రిణా, భీష్మేణ యయుధే వీరస్తస్య చానురత్నస్సహ. ౯. కృతవర్షాణమేకేన శల్యం పంచభిరాశుగైః, భిత్వా నవభిరానర్భత శరాగ్రైః ప్రసితామహమ్. ౧౦. పూర్ణాయతవిసృష్టేన సమ్యక్ప్రణిహితేన చ, ధ్వజమేకేన చిచ్ఛేద జాంబూనదవిభూషితమ్. ౧౧. దుర్భుఖస్య తుభల్లీన సర్వావరణభేదినా, జహార సారథేః కాయాచ్ఛిరస్సన్నతపర్వణా. ౧౨. ధనుశ్చిచ్ఛేద భల్లీన కార్తవ్యరవిభూషితమ్, కృపస్య నిశితాగ్రేణ తాంశ్చ తీక్ష్ణముఖైశ్శరైః. ౧౩. జఘాన పరమక్రుద్ధో నృత్యన్తీవ మహారథః, తస్య లాఘవముద్వీక్య తుతుమరేవ తా అపి. ౧౪. లబ్ధలక్ష్మ్యతయా కార్ణైః సర్వై భీష్మముఖారథాః, స త్త్వనంతమనున్యంతి సాక్షాదీవ ధనంజయమ్. ౧౫. సతు లాఘవమార్ద్రస్థమలాతసదృశప్రభమ్, దిశః పర్యవతీచ్ఛాపం గాండవమివ ఘోషయన్. ౧౬. తమాసాద్య సవేగేన భీష్మో నవభిరాశుగైః, వివ్యాధ సమరే తూర్ణమార్ద్రనిం పరవీరహ. ౧౭. ధ్వజం చాస్య త్రిభిర్భ్రష్టైశ్చిచ్ఛేద పరమాజసః, సారథిం చ త్రిభిర్బాణైరాజఘాన యతవ్రతః. ౧౮. తత్తైవ కృతవర్షా తు కృపశ్శల్యశ్చ మారిష, విభ్వా నాకంపయత్కార్ణిం మైనాకమివ పర్వతమ్. ౧౯. స తైః పరివృతశూరో ధార్తరాష్ట్రైర్మహారథైః, వవర్ష శరవర్షాణి కార్ణిః పంచరథాః ప్రతి. ౨౦. తతస్తేహం మహాప్రాణి నివార్య శరవృష్టిభిః, ననాద బలవాన్ కార్ణి ర్భీష్మాయ విసృజన్ శరాన్. ౨౧. తత్రాస్య సుహద్రాజన్ బాహ్వర్జులమదృశ్యత, యతమానస్య సమరే భీష్మమర్దయతశ్శరైః. ౨౨. పరాక్రాంతస్య తస్యైవం భీష్మోఽపి ప్రాహిణోచ్ఛరాన్, సతాంశ్చిచ్ఛేద సమరే భీష్మచాపమ్యతాన్ శరాన్. ౨౩. తతో ధ్వజమమోఘేఘ భీష్మస్య నవభిశ్శరైః, చిచ్ఛేద సమరే వీరస్తత ఉచ్చుక్తుశుర్జనాః. ౨౪. సరాజతో మహాస్మంధస్తాలో మణివిభూషితః, సౌభద్రవిశితైశ్చిన్మః పసాతే భువి ఖారత. ౨౫. ధ్వజంసౌభద్రవిశితైః పతంతం భరతర్షభ, దృష్ట్వా భీమో నదద్ధృష్టః సౌభద్రమభివర్షయన్. ౨౬. అథ భీష్మో మహాప్రాణి దివ్యానిచ బహుచాని చ, ప్రాదుశ్చక్రే మహారాదే రణేతస్మిన్ మహాబలః. ౨౭. తతశ్శరసహస్రేణ సౌభద్రం ప్రసితామహః, అవాకిరదమేయాత్తా తదద్భుతమివాభవత్. ౨౮. తతో దశ మహేష్వాసాః పాండవానాం మహారథాః, రత్నార్థమభ్యధావంత సౌభద్రం త్వరితార్ రథైః. ౨౯. విరాటస్సహపుత్రేణ భీష్మద్యుమ్నశ్చ పార్థతః, భీమశ్చక్రేయశ్చైవ సాత్యకిశ్చ విశాంపతే. ౩౦. జవేన పతతాం

తేషాం భీష్మశ్చాంతసవో రణే, పాంచాల్యం త్రిభిరానర్భత్ సాత్యకిం నవభిశ్చరైః.
 ౩౧. పూర్ణాయతవిస్పృష్టేన తురణా నిశితేన చ, భ్యజమేకేన చిచ్ఛేద భీమసేనస్య
 పత్రిణా. ౩౨. జాంబూనదమయః కేతుః కేసరీ నరపతమ, పసాత భీమసేనస్య
 భీష్మణ మథితో రథాత్. ౩౩. తతో భీమప్రిభిర్విధ్వా భీష్మం శాంతసవం రణే,
 కృపమేకేన వివ్యాధ కృతవర్షాణ మష్టభిః. ౩౪. ప్రగృహీతాగ్రహస్తేన వై రాటి
 రపి దంతినా, అభ్యుద్రవత రాజానం మద్యాధిపతిము తరః. ౩౫. తస్య వారణరా
 జస్య రథే చాపతతో జవాత్, శల్యా నివారయామాస వేగమప్రతిచం రణే.
 ౩౬. తస్య క్రుద్ధస్య నాగేంద్రో బృహతస్సాధువాహినః, పదాయుగమధిషాయ
 జఘాన చతురో హయాః. ౩౭. స హతాశ్వే రథే తిష్ఠ మద్యాధిపతిరాయ
 నిమ్, ఉత్తరాంతకరిం శక్తిం చిత్తేన భుజగోపమామ్ ౩౮. తయా భిన్నతనుత్రాణః
 ప్రవిశ్య విపులం తమః, సుపసాత గజస్కంధాత్ ప్రముక్తాంకుశతోమరః. ౩౯.
 సమాదాయ చ శల్యోఽసి మవప్లుత్య రథోత్తమాత్, వాకణేంద్రస్య విక్రమ్య
 చిచ్ఛేదాథ మహాకరమ్. ౪౦. భిన్నవర్షా శరవ్రాతైశ్చిచ్ఛహస్తస్సవారణః, భీమమూర్త
 స్వరం కృత్వా పసాత చ మమార చ. ౪౧. ఏతదీదృశకం కృత్వా మద్రరాజో
 జనాధిప, అరురోహ రథం తూర్ణం భాస్వరం కృతవరణః. ౪౨. ఉత్తరం తు హతం
 దృష్ట్వా వైరాటిర్భ్రాతరం తదా, క్షేతస్య ప్రమహావీరాః దృష్ట్వా శ్రోధసమన్వితః.
 ౪౩. ధనూంషి తేషాం చిచ్ఛేద బాణైస్సున్నతపర్వభిః, నికృతాన్యేన తాని స్త
 సమదృశ్యంత భారత. ౪౪. తతస్తే తు నిమేషార్ధాత్ ప్రతిపద్య ధనూంషి చ,
 సప్తచైవ పుష్పత్యాంశ్చ క్షేతాశ్వే పర్యపాతయత్. ౪౫. తతః పునరమేయాత్తా
 భత్తైస్సుప్తభిరాశుగైః, నిచక్ర మహాబాహుస్తేషాం చాపాని ధన్వినామ్. ౪౬.
 తే నికృతమహాచాపాః స్ఫురమాణా మహారథాః, అథ శక్తిః పరామృత్య విశే
 దుర్భైరవా రవా. ౪౭. ముముచుర్భరతశ్రేష్ఠ సప్తక్షేతరథం ప్రతి, తతస్తా
 జ్వలితాస్సర్వా మహాల్కాశనినిస్సనాః. ౪౮. ఆప్రాప్తాస్సుప్తభిర్భత్తైశ్చిచ్ఛేద షర
 మాన్త్రవీత్, తతస్సుమాదాయ శరం సర్వకాయవిదారణమ్. ౪౯. ప్రాహీణోఽభ్య
 రతశ్రేష్ఠ బాణం క్షేతరథం ప్రతి, తస్య దేహే నిపతితో బాణో వక్త్రాతిగోమహాత్.
 ౫౦. తతో రుక్మరథో రాజా సాయకేన దృఢం హతః, నిషసాద రథోపస్థే కశ్చ
 లం చావిశన్తహత్. ౫౧. తం విసంజ్ఞం విమనసం త్వరమాణమ్ సారథిః, అహోవా
 హల్లబంజం సర్వలోకస్య పశ్యతః. ౫౨. క్షేతోథాన్యా సమాదాయ వాజినో
 హేమభూషితాః, తేషాం స చ మహాబాహుర్ద్యుజశీర్వాణ్యపాతయత్. ౫౩.
 హయాంశ్చ కేషాన్నిర్భిద్య సారథిం చ పరంతప, శరైశ్చైవా సమాకీర్యప్రాయా

చ్యుల్కరథం ప్రతి. ౫౪. తతో హలహలాశబ్దస్తవ సై న్యేషు భారత, దృష్ట్యా నేనా పతిం తూర్ణం యాంతం శల్యరథం ప్రతి. ౫౫ తతో భీష్మం పురస్కృత్య తవ పుత్రో మహాబలః, శూరైర్యుతశ్చ సై న్యేన ప్రాయాచ్యుల్కరథం ప్రతి. ౫౬. మృత్యో రాస్యమనుప్రాప్తం మద్ర రాజమమోచయత్, తతో యుద్ధం సమభవత్ తుము లం రోజుచూడుము. ౫౭. తావకానాం పరేషాం చ వ్యతిషక్తరథస్విపమ్, సౌభద్రే బీమసేనే చ సాత్యకే చ మహారథే. ౫౮ కైకేయే చ విరాటే చ భృష్మద్యుమ్నే చ పార్షత, ఏలేషు సరసిం హేషు చేదిసై న్యేషు చైవ హి. ౫౯. వవర్ష శరవగ్నాణి వృద్ధః కురుపితామహః. ౬౦.

ఇతి బీష్మపరాంతరతభీష్మపర్వణి - సప్తచత్వారింశోఽధ్యాయః.

శ్లోక పద్యం. ౭౭

భృతరాష్ట్రాడివాచ—ఏవం శ్వేతే మహేష్వాసే ప్రాప్తే శల్యరథం ప్రతి, కురువః పాండవేయాశ్చ కిమకుర్యత సంజయ? ౧. భీష్మశ్శాంతనవః కిం వా తన్నమా చక్ష్య పృచ్ఛతః సంజయ ఉవాచ—రాజా శతసహస్రాణి తతః క్షత్రియపుంగవాః. ౨. శ్వేతం నేనాపతిం శూరాః పురస్కృత్య మహారథాః. రాజ్ఞో బలం దర్శయంత స్తవ పుత్రస్య భారతే. ౩. శిఖండినం పురస్కృత్య శ్రాతుమైచ్ఛా మహారథాః, అభ్యవర్తంత భీష్మస్య రథం హేమపరిష్కృతమ్. ౪. జిహూంసంతో యుధాంశ్రేష్ఠంతదా సీత్తుములం మహత్, తతోఽహం సంప్రసక్యోమి మహావైశసమద్భుతమ్. ౫. తావకానాం పరేషాం చ యథా యుద్ధమవర్తత, తత్రాకరోద్రభోషణ్ణా శూన్యా శాంతనవో బహుళా. ౬. ప్రాకృంతదుత్తమాంగాని శౌరైరర్హరథోత్తమః, సమావృణోచ్చరైరర్హమర్గుతుల్యప్రశాపవా. ౭. తుదా సమంతాత్ సమరే రవిరుద్యాయథా తమః, తేనాజౌ ప్రేషితా రాజా శరాశ్శతసహస్రశః. ౮. క్షత్రియాంతకరాస్సంభ్యే మహావేగా మహాబలాః, పాతయామూస శూరాణాం శిరాంసి శతశో రణే. ౯. రాజా కంటకసన్నద్ధా వీరా విగతదుస్తకాః, రథా రథేషు సంసక్తా వ్యదృశ్యంత విశాంపతే ౧౦. రథో రథోపర్యవర్త త్తురగస్తు తురంగమమ్ ప్రాద్రవన్ని హతం వీరంబంబమాసం సకార్దుకమ్. ౧౧. ఉడ్డిగాళ్ళహయా రాజావహంతశ్చ తతస్తతః, బద్ధఖడ్గనిపంగాళ్ళ విధ్వస్తకవచా హతాః. ౧౨ శతశః పతితా భూమా వీరశయ్యాసు శేరలే, పరస్పరేణ ధావంతః పతితాః పునరుత్థితాః. ౧౩. ఉత్థాయ చ ప్రధావంతో ద్వంద్వయుద్ధమవాఘ్నవః, వీడితాః పునరన్యోస్యం లుతంతో రణిమూర్ధని. ౧౪. మత్తో గజః పర్యవతచ్ఛతశో రథినో హతాః, సరథా రథినశ్చాపి ఏమృన్నంతః సమంతతః. ౧౫. న్యందనే న్యపతత్కృత్ నిహతోఽన్యేన సాయకైః, హతసారధిరపుష్పచ్చైర్నిపహత మహారథః. ౧౬. యుధ్య

మానస్య సంగ్రామే హ్యుధే రజసి చోద్ధితే, ధనుః కూజితవిజ్ఞానం తత్రాసీత్సృతి
 యుధ్యతామ్. ౧౭. గాత్రస్పర్శే చ యోథానాం వ్యజ్ఞాస్తే పరిపంథిసామ్, యుధ్య
 మానా శనై రాజా సంజినీ ధ్వజినీ న్యగాత్. ౧౮. అన్యోన్యం బాణసంశబ్దో
 నాశ్రూయత భటైః కృతః, శబ్దాయమానే సంగ్రామే పటహే కర్ణదారిణి. ౧౯.
 యుధ్యమానస్య సంగ్రామే కుర్వతః పాదుషం స్వకమ్, నాశ్రేషీన్నామ యుద్ధేతు,
 తుములే కోమహర్షణే. ౨౦. పితా స్వహారసం పుత్రం నాభిజానీత కశ్యప,
 చక్రం భగ్నం యుగం చైవ ఏకో ధుర్యో హయో హతః. ౨౧. ఆక్షిప్తస్యం
 దనాద్వీరః ససారథి రజహ్నైః, విధురే భిన్నచక్రే చ రథేఽపి వివశీకృతే. ౨౨. తేన
 తేన స్త దృశ్యంతే బాంధవానాం పరస్పరమ్, యో హతశ్శిరసా ఛిన్నో మర్తభి
 ర్విహతో హతః. ౨౩. ఆహతః కోఽపి నైవాసీత్ భీష్మే నిఘ్నతి శాత్రవాః,
 శ్వేతః కురూణామకరోత్ స్వయం తస్మిన్ మహాహవే. ౨౪. రాజ
 పుత్రాంత్రథో దారానవధీచ్ఛతసంఘశః, చిచ్ఛేదరథినాం బాణైః శిరాసీ శతసం
 ఘశః. ౨౫. సాంగదా బాహవశ్చైవ ధనూంషి చ సమంతతః, రథినోరథవ
 త్రాశ్చ రథారోహా రథాని చ. ౨౬. తుద్రాణి చ మహద్వాణి పతాకాశ్చ
 విశాంపతే, హయాఘాశ్చ రథాఘాశ్చ సరౌఘాశ్చేతి భారత. ౨౭. వారణాశ్చత
 శశ్చైవ హతాశ్చేతేన భారత, వయం శ్వేతభయాద్భీతా విహాయ రథముత్త
 మమ్. ౨౮. అపయాతా సతః పశ్చాద్యత్ర పశ్యామ తే ధురమ్, శరపాతముప
 క్రమ్య కురవః కురుసందన. ౨౯. భీష్మం శాంతనవం యుద్ధే స్థితా యుద్ధాయ
 దంశితాః, అదీనో దీనసమయే భీష్మోఽస్తాకం మహాహవే. ౩౦. ఏక స్తస్థా సరవ్యాఘ్ర
 గిరీర్ధేరురివాచలః, ఆదదానో రణే ప్రాణాః సవితా శిశిరాత్యయే. ౩౧. గభస్తీభి
 రివాదిత్యస్తస్థౌ హేమమరిచిమాః, స ముమోచ మహేష్వాసః శరసంఘాననే
 కశః. ౩౨. నిఘ్నన్నమిత్రాః సమరే చక్రపాణిరివాసురాః, తే వధ్యమానా
 భీష్మేణ ప్రజహంస్తం మహాహవే. ౩౩. స్వయాధాదివ తే యూథాః ముక్తాగ్ని
 మివ దారుణా, తమేకముపలభ్యైకో హృష్టః పుష్టః పరంతపః. ౩౪. దుర్యోధనప్రియే
 యుక్తః పాండవాః బహ్యశోచయత్, డీవంతదుర్భితం త్యక్త్వా భయం చ సమహా
 హవే. ౩౫. పాతయామాస నైన్యాని పాండవానాం విశాంపతే, ప్రహరంతమనీ
 శాని పితా దేవవ్రతస్తవ. ౩౬. దృష్ట్వా సేనాపతిం భీష్మో వేగేన స సమన్వయాత్,
 స భీష్మం శరజాలేన మహతా సమవాకిరత్. ౩౭. శ్వేతం చాపి తథా భీష్మశ్చరా
 మ్నైస్సమవాకిరత్, తౌ వృషా వివ సర్దంతౌ మత్తావివ మహద్విపా. ౩౮. వ్యాఘ్ర
 వివ సుసంరథౌ అన్యోన్యమభిజఘ్నతుః, అస్త్రైరస్త్రాణి సంవార్య తతస్తౌ పురుష

ర్షభా. ౩౯. భీష్మశ్వేతశ్చ యయుధే పరస్పరవధైషిణౌ. కావన్న నిర్దహేద్భీష్మః
 పాండవానామనీశీమ్. ౪౦. శరైః పరమసంక్రుద్ధశ్వేతో యది న పాలయేత్,
 పితామహం తతో దృష్ట్వా శ్వేతేన విముఖకృతమ్. ౪౧. ప్రహర్షం పాండవా
 జన్తుః పుత్రస్తే విమనా హ్యభూత్ తతో దుర్యోధనః క్రుద్ధః పార్థివైః పరివా
 రితః. ౪౨. ససైస్యః పాండవానీకమభ్యర్దవత సంయుగే, శ్వేతో గాంగేయము
 త్సృజ్య తవ పుత్రస్య వాహినీమ్. ౪౩. నాశయామాస వేగేన వృక్షా వాయు
 రివౌజసా, ద్రావయిత్వా చమూం చైవ వైరాటిః శ్రోధమూర్ఛితః. ౪౪. ఆయా
 తస్య మహారాజ యత్ర భీష్మో వ్యవస్థితః, తా తత్రాపి గతా రాజా శరదీప్తా మహా
 బలా. ౪౫. అయుధ్యేతాం మహాత్మానా యథావా వృత్రవాసవౌ, అన్యోవ్యం
 తు మహారాజ పరస్పరవధైషిణౌ. ౪౬. నిగ్రహ్య కాత్తుకం శ్వేతో భీష్మం వివ్యాధ
 సప్తభిః, పరాక్రమం స్తతస్తస్య పరాక్రమ్య పరాక్రమీ. ౪౭. తరసా వారయా
 మాస మత్తో మత్తమివ ద్విపమే, ఆజఘాన తతో భీష్మం శ్వేతః క్షత్రియనందనః.
 ౪౮. తం ప్రత్యవిధ్యద్దశభిర్భీష్మశ్శాంతనవస్త్రా, స విద్ధస్తేన బలవాన్నాకంపత
 యథాచలః. ౪౯. శ్వేతశ్శాంతనవం భూయః శరైశ్చస్మతఃరర్షభిః, వివ్యాధ చంచ
 వింశత్యా తదద్యుతమివాభవత్. ౫౦. ప్రహస్య చ రణే శ్వేతః సృక్ష్మవీచీ పరిసం
 లిహా, ధనుశ్చిచ్ఛేద భీష్మస్య దశభిర్దశభా శరైః. ౫౧. సంధాయ విశిఖం చైవ
 శరం లోమప్రవాహితమ్, ఉన్యమాథ తతస్తాలం ధ్వజశీర్షం మహాత్మనః. ౫౨. కేతుం
 నిపతితం దృష్ట్వా భీష్మస్య తనయాస్తవ, హతం భీష్మమమన్యంత శ్వేతస్య వశమా
 గతమ్. ౫౩. పాండవా అపి సంహృష్టా దధుశ్శంఖా సమంతతః భీష్మస్య పరితం
 కేతుం దృష్ట్వా తాలం మహాత్మనః. ౫౪. తతో దుర్యోధనః శ్రోధాత్ స్వమనీక
 మచోదయత్, యత్నాత్ భీష్మం పరిత్యజ్య రక్షమాణః సమంతతః. ౫౫. తానూచే
 పశ్యమానాంస్తా శ్వేతోఽస్త్రమథ వాప్స్వతి, భీష్మశ్శాంతనవశూరస్త్రా సత్యం
 బ్రవీమహః. ౫౬. రాజ్యస్తు వచనం శ్రుత్వా త్వరమాణా మహారథాః, బలేన చతు
 రంగేన గాంగేయమనుపాలయత్. ౫౭. బాహ్లికః కృతవర్తా చ కృపశ్శల్కశ్చ
 భారత, ~~జై~~ ^{జై} సంధిర్వికల్గశ్చ చిత్రసేనో వివింశతిః. ౫౮. త్వరమాణా స్త్విరా కాలే
 పరివార్య సమంతతః, శస్త్రవృష్టిం సుబహులాం శ్వేతసోమ్యపర్యపాతయత్. ౫౯.
 తా క్రుద్ధాన్నిశితైర్పాణైస్త్వరమాణో మహాబలః, అవారయదమేయాత్నా
 దర్శయత్ పాణిలాఘవమ్. ౬౦. స నివార్య చ తా సర్వా కేసరీసుంజరానివ,
 మహతా శరవర్షేణ భీష్మస్య ధనురాచ్ఛిసత్. ౬౧. తతోఽన్యద్ధనురాదాయ భీష్మ
 శ్శాంతనవో యుధి, శ్వేతం వివ్యాధ రాజేంద్ర కంకపత్రైశ్శిలీముఖైః. ౬౨. తత

స్నేహపతిః శ్రుద్ధో భీష్మం బహుభిరాశుగైః, వివ్యాధ సమరే రాజా సర్వలోకస్య
 పశ్యతః. ౬౩. తతః ప్రవృథితో రాజా భీష్మం దృష్ట్వా నివారితమ్, ప్రవీరం సర్వ
 లోకస్య శ్వేతేన యుధి వై తదా. ౬౪. నిష్ఠానకశ్చ సుమహాంస్తవ నైస్యస్య
 చాభవత్, తం వీరం త్వరితం దృష్ట్వా శ్వేతేన శరవిక్షతమ్. ౬౫. హతం శ్వేతేన
 మన్యంత శ్వేతస్య వశమాగతమ్. తతః శ్రోధవశం ప్రాప్తః పితా దేవవ్రతస్తవ.
 ౬౬. ధ్వజమున్నధితం దృష్ట్వా తాం చ నేనాం నివారితామ్, శ్వేతం ప్రతి మహా
 రాజ వ్యపుజత్ సాయకా బహవాః. ౬౭. తానావార్య రణే శ్వేతో భీష్మస్య
 రథినాంవరః, ధనుశ్చిచ్ఛేద భల్లేన పునరేవ పితుస్తవ. ౬౮. ఉత్సృజ్య కార్దుకం
 రాజా గాంగేయః శ్రోధమూర్ఛితః, అన్యత్ కార్దుకమాదాయ విపులం బలవత్త
 రమ్. ౬౯. తత్ర సంధాయ విపులా భల్లా సప్తశిలిశితాః, చతుర్భిశ్చతుర
 శ్వాంశ్చ శ్వేతస్య పృతనావతేః. ౭౦. ధ్వజం ద్వాభ్యాం చ చిచ్ఛేద సప్తమేన చ
 సారథేః, శిరశ్చిచ్ఛేద భల్లేన సంక్రుద్ధోఽలఘువిక్రమః. ౭౧. హతాశ్వసూతాత్స
 రథా దవప్లుత్య మహారథః, అమర్షవశమావనో వ్యాకులస్సమవద్యత. ౭౨. విరథం
 రథినాం శ్వేతం శ్వేతం దృష్ట్వా పితామహః, తాడయామాస నిశితైశ్చరసంఘై
 స్సమంతతః. ౭౩. స తాడ్యమాసః సమరే భీష్మచాపచ్యుతైశ్చరైః, స్వరథే ధనురు
 త్సృజ్య శక్తిం జగ్రహ కాంచనీమ్. ౭౪. తతశ్శక్తిం రణే ఘోరాం గృహీత్వో
 గ్రాం మహాభయామ్, కాలదండోపమాం ఘోరాం మృత్యోశ్చ శమనక్షమామ్.
 ౭౫. అబ్రవీచ్చ తదా శ్వేతో భీష్మం శాంతనవం రణే, తిష్ఠదాసిం సుసంరథః పశ్య
 మాం పురుషోత్తమ. ౭౬. ఏవముక్త్వా మహేష్వాసో భీష్మం యుధి పరాక్రమీ,
 తతశ్శక్తిమమయాత్తా చిక్షేస భుజగోపమామ్. ౭౭. పాండవార్థే పరాక్రాతు
 స్తవానర్థం చిక్షీర్షతి, హహాకారో మహానాసీత్సత్రాణాం తే విశాంపతే. ౭౮.
 దృష్ట్వా శక్తిం మహాఘోరాం మృత్యోర్ధండసమప్రభామ్, శ్వేతస్యకరనిర్దుక్తాం
 నిర్దుక్తోరగసన్నిభామ్. ౭౯. అపతత్సహసా రాజా మహాత్మేన నభస్తలాత్,
 జ్వలంతీమంతరితే తాం జ్వాలాభివ సంవృతామ్. ౮౦. సుసంభ్రాంతస్తదా రాజా
 పితా దేవవ్రతస్తవ, అప్యభిర్నవథా భీష్మః శక్తిం చిచ్ఛేద వీరభిః. ౮౧. ఉత్సృష్ట
 హేమవికృతాం నికృతాం నిశితైశ్చరైః, ఉచ్చుక్రుశుస్తతస్సర్వే తావకా భరత
 ర్నభ. ౮౨. శక్తిం వినివాతాం దృష్ట్వా వైరాటిః శ్రోధమూర్ఛితః, కాలోపహతచే
 తాస్తు కర్తవ్యం నాభ్యజానత. ౮౩. శ్రోధసంమూర్ఛితో రాజా వైరాటిః ప్రహ
 సన్నివ, గదాం జగ్రహ సంహృష్టో భీష్మస్య నిధనం ప్రతి. ౮౪. శ్రోధసంరక్తస
 యనో దండపాణేరివాపరః, భీష్మం సమభిదుద్రావ జలౌఘ ఇవ పర్వతమ్. ౮౫. తస్య

వేమసంబాధం మత్వా భీష్మః ప్రతాపవాన్, ప్రభావవిత్ప్రమోక్షాగ్రం సహసా
 ధరణీం గతః. ౮౬. శ్వేతః శ్రోధవశాద్రాజగ్ భాగ్రిమయిత్యా మహాగదామ్, రథే
 భీష్మస్య చిత్తేన యథా దేవో మహేశ్వరః. ౮౭. తయా భీమనిపాలిన్యా సరథో
 భస్మసాత్కృతః, సభ్యజః సహసూతేన సాశ్వస్సహాయుగంధరః. ౮౮. విరథం రథినాం
 శ్రేష్ఠం శ్వేతం దృష్ట్వా పదాతినమ్, అభ్యథావంత సహసా శల్యప్రభృతయో
 రథాః. ౮౯. తతోఽన్యం రథమాస్థాయ ధనుర్విష్ణుర్వ దుర్జనాః, శనకైరభ్య
 యచ్ఛేతం భీష్టో దృష్ట్వా రథోత్తమమ్. ౯౦. ఏతస్మిన్మంతరే భీష్మః శుశ్రావ
 విపులాం గిరమ్, అకాశోదీరితాం దివ్యామాతృనో హితసంశ్రయామ్. ౯౧. భీష్మ
 భీష్మ మహాబాహూ శీఘ్రం యత్నం కురువ్యవై, ఏష హ్యస్య జయే కాలో
 నిర్దిష్టో విశ్వయోనినా. ౯౨. ఏతచ్ఛ్చుత్వా తు వచసం దేవదూతేన భాషితమ్
 సంప్రహృష్టమనా భూత్వా వధే తస్య మనో దధే. ౯౩. విరథం రథినాం శ్రేష్ఠం
 శ్వేతం దృష్ట్వా పదాతినమ్, సహితాస్తు న్యవర్తంత పరిచ్ఛంతో మహారథాః. ౯౪.
 సాత్యకిర్భీమసేనశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, కైకేయాధృష్టకేతుశ్చ అభిమన్యుశ్చ
 వీర్యవాన్. ౯౫. ఏతానావతతో దృష్ట్వా ద్రోణశల్యకృపైస్సహ, ఆవారయదమే
 యాత్నా వాయుచేగానివాచలః. ౯౬. సన్నిరుద్ధేషు సర్వేషు పాండవేషు మహా
 త్మసు, శ్వేతః బద్ధమథాకృష్ట్య భీష్మస్య ధనురాచ్ఛివత్. ౯౭. తదహస్య ధనుశ్చిన్నం
 త్వరమాణః పితామహః, దేవదూతవచశ్శ్రుత్వా వధే తస్య మనో దధే. ౯౮.
 తతః ప్రవార్యమాణస్తు పితా దేవవ్రతస్తవ, అన్యతాగ్ధుకమాదాయ త్వర
 మాణో మహారథః. ౯౯. ఓదేన సజ్యమకరోచ్ఛక్రచాపసమప్రభమ్, పితా తే
 భరతశ్రేష్ఠ శ్వేతం దృష్ట్వా మహారథమ్. ౧౦౦. వృతం తు తైర్నరవ్యాప్తై ర్భీమ
 సేనపురోగమైః, అభ్యవర్తత గాంగేయః శ్వేతం సేనావతిం కృతీ. ౧౦౧. ఆవతంతం
 తతో భీష్మం భీమసేనః ప్రతాపవాన్, ఆజఘ్నే విశిత్రైష్ఠ్యైః సేనాన్యం చ మహా
 రథః. ౧౦౨. అభిమన్యుం చ సమరే పితా దేవవ్రతస్తవ, వారయిత్యా శరైర్హోరై
 రన్యసపి మహారథాన్. ౧౦౩. ఆజఘ్నే భరతశ్రేష్ఠ త్రిభిస్సన్నతవర్సభిః, సాత్యకిం
 చ కలేనాజౌ భరతానాం పితామహః. ౧౦౪. ధృష్టద్యుమ్నం చ వింశత్యా కైకే
 యం చాపి పంచభిః, తాంశ్చ సర్వాన్ మహేష్వాసాన్ పితా దేవవ్రతస్తవ. ౧౦౫.
 వారయిత్యా శరైర్హోరై శ్వేతమేవాభిదుద్రువే, తతశ్శరం మృత్యుసమం భారసా
 ధనముత్తమమ్. ౧౦౬. వికృష్య బలవాన్ భీష్మస్యమధత్త దురాసదమ్, బ్రహ్మస్త్రేణ
 సుసంయుక్తం తం శరం లోమవాహినమ్. ౧౦౭. దదృశుర్దేవగంధర్వాః పితౄన్
 రగరాక్షసాః, స తస్య కవచం భిత్వా జ్వలదగ్నిసమాజసః. ౧౦౮. జగామ ధరణీం

బాణో మహాశనినివోజ్జ్వలః, ఆస్తంగచ్ఛన్నివాదిత్యః ప్రభామాదాయ సత్వరః. ౧౦౯. ఏవం జీవితమాదాయ శ్వేతదేహాజ్జగము స్మృతం భీష్మేణ సరవ్యాఘ్రిం తథా వినిహతం యుధి. ౧౧౦. ప్రపతంతమపశ్యామ్ గిరేశ్వైర్గమివచ్యుతమ్, అశోచః పాండవాస్సర్వే క్షత్రియా యే మహారథాః. ౧౧౧. ప్రహృష్టాస్తు సుతా స్సర్వే కురవశ్చాపి సర్వశః, తతో దుశ్శాసనో రాజా శ్వేతం దృష్ట్వా నిపాతితమ్. ౧౧౨. వాదిత్రనినదైర్ఘ్యైరైర్నృత్యతి స్త సమంతతః, తస్మిన్ హతే మహేష్వాసే భీష్మేణాహవశోభినా. ౧౧౩. ప్రావేపంత మహేష్వాసాః శిఖండిప్రముఖా రథాః, తతో ధనంజయోరాజా వార్ణేయశ్చాపి సర్వశః. ౧౧౪. ఆననాగం శనైశ్చ కుర్మిహతే వాహినీపతౌ, తతోఽవహారం నైన్యానాం తప ఆహం చ భారత. ౧౧౫. తావకానాం పరేషాం చ నదతాం చ ముహూర్తువహుః, పార్థా విమనసో భూత్వా ప్రావిశంత మహారథాః. ౧౧౬. చింతయంతో వధం ఘోరం ద్వైరథేన పరంతప. ౧౧౭.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి - అష్టచత్వారింశోఽధ్యాయః.

— శంఖముజ్జేర్ణవధముదవహారః. —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—శ్వేతే నేనాపతౌ తాత సంగ్రామ సహతే పరైః, కిమకుర్వ్య మహేష్వాసాః పాంచాలాః పాండవైస్సహా? ౧. నేనాపతిం సమాకర్ణ్య శ్వేతం యుధి నిపాతితమ్, తదర్థం యతతాం చాపి పరేషాం ప్రవలాయినామ్. ౨. మనః ప్రీణాతి మే చాకర్ణం జయం సంజయ శృణ్వతః, ప్రత్యవాయం చింతయతో లజ్జాం ప్రాప్నోతి మే నహి. ౩. వార్షమాణోఽనుర క్షత్వ వృద్ధః కురుపతిస్సదా, కృత వైరస్తదా తేన పితుః పుత్రేణ ధీమతా. ౪. తస్యోద్వేగాద్భయోచ్ఛ్వాపి సంక్రితః పాండవాః పురా, ససర్వస్యం పరిత్యజ్య దుఃఖం సంక్రిత్య తిష్ఠతి. ౫. పాండవా నాం ప్రతాపేన దుర్గదేశం ప్రవిశ్య చ, సవత్సాత్సతతో బాధమార్యవృత్తిమనుష్ఠితః. ౬. ఆశ్రయం వై తదా తేషాం పురా రాజా సుదుర్మతిః, తతో యుధిష్ఠిరం భక్త్యా కథం సంజయ సూదితః. ౭. ప్రక్షిప్తస్సగతిః క్షుద్రః పాతాలే పురుషా ధమైః, న యుద్ధం రోచయేద్భీష్మో న చాచార్యః కథంచన. ౮. న కృపా న చ గాంధారి నాహం సంజయ రోచయే, న వాసుదేవో వార్ణేయో ధర్మరాజశ్చ పాండవః. ౯. న భీమో నార్జునశ్చైవ న యమా పురుషర్షభౌ, వార్యమాణో మయా నిత్యం గాంధార్యా విదురేణ చ. ౧౦. జామదగ్న్యేన రామేణ వ్యాసేన చ మహాత్మనా, దుర్యోధనో దుష్టమనా నిత్యమేవ హి సంజయ. ౧౧. కరస్య మత మాజ్ఞాయ సౌబలస్య చ పాపకృత్, దుశ్శాసనేన చ తథా పాండవానభ్యసూయత. ౧౨. తమహం వ్యసనే ఘోరే మన్యే ప్రాప్తం తు సంజయ, శ్వేతస్య చ

విరాజిత భీష్మస్య విజయేన చ. ౧౩. సంక్రుద్ధః కృష్ణసహితః పార్థః కిమకరోద్భుద్ధి,
అర్జునాద్ధి భయం భూయస్తన్నే తాత న శామ్యతి. ౧౪. స హి తూరశ్చ కౌంతేయః
క్షీప్రకారి ధనంజయః, మన్యే శరైః శరీరాణి ప్రమథిష్యతి శాత్రవాన్. ౧౫.
ఇంద్రం ఇంద్రానుజసముముపేంద్రసదృశం రణే, అమోఘక్రోధసంకల్పం దృష్ట్వాః
కిమభూన్త సః. ౧౬. స వైవం వేదవిచూర్షరో జ్వలనార్కసమద్యుతిః, ఇంద్రాస్త్రవిద
మేయాత్తా ప్రావతత్సమితిం జయః. ౧౭. స వజ్రస్పర్శరూపాణామస్త్రాణామసితా
రిషం, శీఘ్రజ్యోతేషమాస్త్రు కౌంతేయో యో మహారథః. ౧౮. స సంజయ మహా
ప్రాజ్ఞో ద్రుపదస్యోత్తమో బలీ, భృష్టద్యుమ్నః కిమకరోత్ క్షేత్రే యుధి నిపాతితే.
౧౯. పురా వైవాపరాధేన వధేన చ చమూపతేః, మన్యే మనః ప్రజజ్వల పాండ
వానాం మహాత్మనామ్. ౨౦. తేహం క్రోధం చింతయంతు అమాన్సు చ నిశాసు చ,
న శాంతిమధిగచ్ఛామి దుర్యోధనకృతేన హి. ౨౧. కథం చాభూన్త హయ్యుద్ధం సర్వ
మాచక్ష్య సంజయ. ౨౨. సంజయ ఉవాచ—శృణు రాజా స్థిరో భూత్యాతవచన
యనో మహా, న చ దుర్యోధనే దోషమిమమూథా తుమర్తసి. ౨౩. గతోఽదశే నే
తుబంధో యాదృక్తాదృజ్జతిస్తవ, సందీప్తే భవనే యద్యత్ కూపస్థఖననం యథా.
౨౪. గతపూర్వాన్నసమయే తస్మిన్ మహతి దారుణే, నేనాపతా మాతే క్షేత్రే
భీష్మేణ యుధి భారత. ౨౫. కృతవర్తణా చ సహితం దృష్ట్వా శల్యమవస్థితమ్,
వైరాటిస్సమరశ్లాఘీ శంఖః పరబలార్దనః. ౨౬. సద్యః క్రోధాత్ప్రేజజ్వల హవిషా
హవ్యవాడిన, సవిష్కార్య మహచ్ఛాపం శక్రచాపోపమం బలీ. ౨౭. అభ్యధావజ్జి
హుంసురైవ శంఖో మద్రాధిపం యుధి, మహతా రథవంశేన సమంశాన్ పరివా
రితః. ౨౮. సృజన్ బాణమయం వర్షం ప్రాయాచ్ఛల్యరథం ప్రతి, తమావతంతం
సంప్రేక్ష్య మత్తవారణవిక్రమమ్. ౨౯. తావకానాం రథాస్సప్త సమంతాత్పర్య
వారయన్, మద్రరాజం పరీష్పంతో మృత్యోర్ధంస్తాంతరం గతమ్. ౩౦. తతో
భీష్టో మహాబాహు ర్విసద్య జలదో యథా, తాలమాత్రం ధనుర్బ్రహ్మ శంఖమ
భ్యద్రవద్రణే. ౩౧. తముద్యతం సమీక్ష్యోథ మహేష్వాసం మహారథమ్, సం
తస్తా పాండవీ నేనా వాతవేగహతేన నాః. ౩౨. తత్తార్జునస్సంత్యరితః శంఖస్య
సీత్పరస్పరః, భీష్టాద్రక్ష్యోఽయమద్యేతి తయోర్యుద్ధమవర్తత. ౩౩. హాహాకారో
మహానాసీద్యోథానాం యుధి యుధ్యతామ్, తేజస్తేజసి సంఘృక్ష్మిత్యేవం విస్త
యం యయుః. ౩౪. అథ శలోః గదాపాణిరవతీర్య మహారథాత్, శంఖస్య చ
తురో వాహా నహనద్భరతర్షభ. ౩౫. స హతాశ్వాద్రథాత్కూర్షం ఖడ్గమూదాయ
విద్రుతః, బీభత్సస్యందనం ప్రావతతశ్చాంతిమదావచ. ౩౬. తతో భీష్మరథా

తూర్ణముత్పతంతి పత్రప్రిణః, యైరంతరిక్షం భూమిశ్చ సర్వతస్సమవ స్తృతమ్. ౩౭. పాంచాలానధ మత్స్యాన్యశ్చ కేకయాంశ్చ ప్రభద్రకాః, భీష్మః ప్రహరతాం శ్రేష్ఠః పాతయామాన పత్రిభిః. ౩౮. ఉత్పృజ్య సయరే తూర్ణం పాండవం నవ్యసాచివమ్, అభ్యుద్రవత పాంచాల్యం ద్రుపదం సేనయా వృతమ్. ౩౯. ప్రియం సుబంధినం రాజః శరానవకిరణ బహుళా, అగ్నినేవ ప్రదగ్ధాని వనాని శిశిరాత్యయే రం. శరదగ్ధాన్యదృశ్యంత నైన్యాని ద్రుపదస్య చ, అతిష్ఠత రణే భీష్మో విధూమ ఇవ పావకః. ౪౦. మధ్యందినే యథా దిత్వం తపంతమివ తేజసా, న శేషః పాండవే యస్య యోథా భీష్మం నిరీక్షితుమ్. ౪౧. వీక్షంతచక్రస్పృశంతాత్మే పాండవాః భయపీడితాః, త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛంత గావశ్శీతార్దితా ఇవ. ౪౩. హతవిప్రద్రుతేనై న్యే నిమత్సాహే విమర్శితే, హహాకారో మహానాసీత్పాండునై న్యేషు భారత. ౪౪. తతో భీష్మశ్శాంతనవో నిత్యం మండలకార్దుకః, ముమోచ బాణాః దీప్తా గ్రాసహీనాశీవిషానివ. ౪౫. శరై రేకాయనీకుర్వణ దిశస్సర్వాయత వ్రతః, జహూన పాండవరథా నాదిశ్యాదిశ్య భారత. ౪౬. తతస్సై న్యేషు భగ్నేషుమథితేషు చ సర్వశః, పాప్తేచా స్తందినకరే న పాజ్ఞాయత కించన. ౪౭. భీష్మం చ సముదీర్యంతం దృష్ట్వా పార్థా మహాహవే, అవహరమకుర్యంత సైన్యానాం భరతర్షభ. ౪౮.

ఇతి భీష్మవర్ణాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - ఏకోనపంచాశోఽధ్యాయః.

—౦౦ క్రొంచత్రాహనిర్వాణః. ౦౦—

సంజయ ఉవాచ—కృతేఽవహరే సైన్యానాం ప్రథమం భరతర్షభ, భీష్మేచ యుధి సంరథే హృష్టే దుర్యోధనే తథా. ౧. ధర్మరాజ సతస్మార మభిగమ్య జనార్దనమ్, భౌత్రభిససహితస్సర్వై స్సర్వైశ్చైవ జనేశ్వరైః. ౨. శుచా పరమయాయ క్తశ్చింతయానః పరాజయమ్, వార్ణేయమబ్రవీద్రాజా దృష్ట్వా భీష్మస్య విక్రమమ్. ౩. కృష్ణ పశ్యచుహేష్వాసం భీష్మం భీమపరాక్రమమ్, శరైర్దహంతం నైన్యం మే భీష్మం కక్షమివానలమ్. ౪. కథమేనం మహాత్మానం శత్రూమః ప్రతివీక్షితుమ్, లేలిహ్యమానం నైన్యం మే హవిష్మంత మివానలమ్. ౫. ఏతం హి పురుషవ్యాఘ్రం ధనుష్మంతం మహాబలమ్, దృష్ట్వా విప్రద్రుతం నైన్యం మదీయం మార్గణా హతమ్. ౬. శక్యో జేతుం యమః క్రుద్ధో వజ్రపాణిశ్చ సంయుగే, వరుణః సాశబద్ధోఽపి కుబేరో వా గదాధరః. ౭. న తు భీష్మో మహాలేజః శక్యో జేతుం మహారథః, సోఽహమేవం గతేమగ్నో భీష్మాగాధేజలే ప్లవః. ౮. ఆత్రనో బుద్ధిదార్బల్యాద్భీష్మమా సాద్య కేశవ, వనం యాస్యామి గోవింద శ్రేయా మే తత్ర జీవితుమ్. ౯. న త్విమూఢా పృథివీపాలా దాతుం భీష్మాయమృత్యువే, క్షేపయిష్యతిమేనేరాంకృష్ణ

భీష్మమహావ్రువిత్. ౧౦. యథానలం ప్రజ్వలితం పతంగాస్సుమభిద్రుతాః, వినాశా
యైవ గచ్ఛంతి తథా మే నై నికా జనాః. ౧౧. ఉయం నీతోఽస్మి వాన్త్యై రాజ్య
హేతోః పరాక్రమీ, భాగితరశ్చైవ మే వీరాః కర్మితాశ్శరపీడితాః. ౧౨. మ
త్కృతే భాగితృసా హద్దాద్రాజ్యాభ్యస్తాస్తథా సుఖాత్, జీవితం బహుమన్యంతే
జీవితం హ్యద్య దుర్లభమ్. ౧౩. జీవితస్యావశేషేణ తపస్తస్సామి దుశ్చరమ్, న
ఘాతయిష్యామి రణే మిత్రాణీమాని కేశవ. ౧౪. రథాన్ బహుసాహస్రా
దివ్యైరస్త్రైర్హబలః, ఘాతయిష్యమిశం భీష్మః ప్రవరాణాం ప్రహరిణామ్. ౧౫.
కిన్న కృత్వా కృతం మే ప్యా ద్భూహి మాధవ మాచిరమ్ మధ్యస్థమివ పశ్యామి
సమరే నవ్యసాచినమ్. ౧౬. ఏకో భీమః పరం శక్త్యా యుధ్యత్యేష మహాబలః,
కేవలం బాహువీర్యేణ ఉత్తధర్మమనుస్థరః. ౧౭. గదయా వీరఘాతిన్యా యథో
త్సాహం మహామనాః, కరోత్యసుకరం కర్త గజాశ్వరథపత్తిభిః. ౧౮. అలమేష
ఉయం కర్తుం పరస్మై క్యేషుమారిష, ఆర్జవేనైవ యుధేన వీరోవర్షతేన వా. ౧౯.
ఏకో వ్రువిత్సఖా తేయంసోఽప్యస్తా సముపేక్షతే, నిర్దహ్యమానా భీషేణ ద్రోహే
న చ మహాత్మనా. ౨౦. దివ్యా న్యస్తాణి భీష్మస్య ద్రోహస్య చ మహాత్మనః, ధక్ష్యంతే
ఉత్రియా సర్వాః ప్రయుక్తాని పునఃపునః. ౨౧. కృష్ణభీష్మస్సుచరంబుః సహితస్స
ర్వపార్థివైః, ఉయయన్యతి నో మానం యాదృశోఽస్య పరాక్రమః. ౨౨. తం త్వం
పశ్య మహేష్వాసం యోగేశ్వర మహారథమ్, యోభీష్మం శమయే త్వంభ్యే దా
వాగ్నిం జలదో యథా. ౨౩. తప ప్రసాదాద్గోవింద పాండవా నిహతద్విషః, స్వ
రాజ్యమనుసంప్రాప్తా మోదిష్యంతి సఖాంధవా. ౨౪. ఏవముక్త్యా తతః పార్థో
ధ్యాయన్నాస్తే మహామనాః, చిరమంతర్తనా భూత్వా శోకోపహతచేతసః. ౨౫.
శోకార్తం పాండవం దృష్ట్వా దుఃఖేన హతచేతసమ్, అబ్రవీత్తత్ర గోవిందో హ
ర్షయా సర్వపాండవాః. ౨౬. మా శుచో భరతశ్రేష్ఠ న త్వం శోచితుమర్హసి,
యత్ర తే భాగితరశ్శూరాః సర్వే లోకస్య ధన్వినః. ౨౭. ఆహం చ ప్రియకృ
ద్రాజ్ సాత్యకిశ్చ మహారథః, విరాటద్రుపదౌ వృధౌ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్వతః.
౨౮. తక్షణ సబలాస్సర్వే రాజానో రాజసత్తమ, త్వత్పూసాదప్రతీక్షా వై త్వద్భ
క్తాశ్చ విశాంపతే. ౨౯. ఏవ తే పార్వతో నిత్యం హితకామః ప్రియే రతిః,
సేనా పత్యమనుసాప్తో ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః. ౩౦. శ్రిఖండి చ మహా
భూహాభీషస్యాంతకరః కిల, ఏతచ్ఛ్రీత్వా మహారాజో ధృష్టద్యుమ్నం మహా
రథమ్. ౩౧. అబ్రవీత్సమితో తస్యాం వాసుదేవస్య శృంగితః, ధృష్టద్యుమ్న
నిబోధేదం యత్త్వాం వత్సయిష్యమి పార్వత. ౩౨. నాభిక్రధ్యం భవేత్తత్తవ వచనం

శ్రీమమ భాషితమ్, భవా నేనాపతి ర్నవ్యాం వాసుదేవేన సమీతః. ౩౩. కా ర్తికేయో యథా నిత్యం దేవానామభవత్పురా, తథా త్వమపి పాండునాం నేనానీ ర్భరతర్షభ. ౩౪. సత్యం పురుషశార్దుల విక్రమీ జహి కారవా, అహం చ త్యానుయాస్యామి భీమః కృష్ణశ్చ మారిష. ౩౫. మాద్రీపుత్ర చ సహితా ద్రాపదేయాశ్చ దంశితాః, యే చాన్యే పృథివీపాలాః ప్రథానాః పురుషర్షభ. ౩౬. తతస్తూధర్షయన్ సర్వాన్ భృష్టద్యుమ్నాఽభ్యభాషత, అహం ద్రోణాంతకః పార్థ విహితశ్శంఖునా పురా. ౩౭. రణే భీష్మం తథా ద్రోణం కృపం శల్యం జయ ద్రుపమ్, సర్వాసద్య రణే దృష్టాన్ ప్రతియోత్సాన్యమి పార్థివాన్. ౩౮. అథో త్కృష్టం మహావీర్యైః పాండవైర్భుధదుర్జదైః, సముద్యతే పార్థివేంద్రే పార్షతే శత్రుసూదనే. ౩౯. అబ్రవీచ్ఛ తతః పార్థః పార్షతం పృతనాపతిమ్, వ్రాహ్మణః క్రాంచారుణో నామ సర్వశత్రునిబర్హణః. ౪౦. యం బ్రహ్మస్వతి రింద్రాయ తదా దైవాసురేఽబ్రవీత్, తం యథావత్ప్రీతివ్రాహ్మణం పరానీకవినాశనమ్. ౪౧. అదృష్టపూర్వం రాజానః పశ్యంతు కురుభిస్సుహ, తథోక్తస్సు నృదేవేన జష్ణుర్వజ్రభృతేవ హ. ౪౨. ప్రభాతే సర్వనైశ్యానామగ్రే చక్రే ధనంజయమ్, అదిత్యవధగః కేతుస్తస్యాదృగ్భీమనోరమః. ౪౩. శాసనాత్పురుషచాతస్య నిర్జితో విశ్వకర్తృణా, ఇంద్రాయుధసవల్లాభిః పతాకాభిరలంకృతః. ౪౪. ఆకాశగ ఇవాకాశే గంధర్వనగ రోపమః, నృత్యమాన ఇవాభాతి రథచర్యాసు మారిష. ౪౫. తేన రత్నవతా పార్థః స చ గాంధీవధన్వనా, బభూవ పరమోపేతః స్వయంభూరివ భాసునా. ౪౬. శిరోఽభూద్ధృగ్విషదో రాజా మహత్యా నేనయా వృతః, కుంతిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ చక్షుమ్యాస్తాం జనేశ్వరా. ౪౭. దాశార్జ్ఞేః ప్రయాగాశ్చ దాశేరకగణైస్సుహ, అనూపకాః కిరాతాశ్చ గ్రీవాయాం భరతర్షభ. ౪౮. పటచ్చరైశ్చ హంధైశ్చ రాజా పారవశైస్సుహ, నిపాదైస్సుహితశ్చైవ పృష్ఠమాసీద్యుధిష్ఠిరః. ౪౯. పక్షౌ తు భీమనేనశ్చ భృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్షతః, ద్రాపదేయాభిమన్యశ్చ సాత్యశిశ్చ మహారథః ౫౦. పిశాచా దారదాశ్చైవ పాండ్రాః కుంఠీవైస్సుహ, మడకాల డకాశ్చైవ తంగణాః పరతంగణాః. ౫౧. వాహికాస్త్రీత్రిరాశ్చైవ పాండాశ్శోఽధ్యాయో భారత, శరవాస్తుంబుమాశ్చైవ వతానశ్చ సహ నాకులైః. ౫౨. నకులస్సు హదేవశ్చ వామం పార్శ్వముపాశ్రితో, రథానామయుతం వక్షః శిరస్తు నియుతం తథా. ౫౩. పృష్ఠమర్జునమేవానీత్సహస్రాణి చ వింశతీః, గ్రీవాయాం నియుతం చాపి సహస్రాణి చ స వృతః. ౫౪. పక్షకోటిషు పక్షేషు పక్షాంతేషు చ వారణాః, జగ్గుః పరివృతా రాజా జ్వలంత ఇవ పర్వతాః. ౫౫. జఘనం పాలయామాస

విరాటస్సుహృదేకయోః, కాశిరాజశ్చ శైబ్యశ్చ గణానామయుతే సి విః. ౫౬. ఏవమేతం మహాపూర్వాహం పూర్వాహ్య భారతపాండవోః, సూర్యదయసమిచ్ఛంతః స్థితాయుధాయ దంశితాః. ౫౭. తేమామాదిత్యవర్ణాని విమలాని మహంతి చ, శ్వేతచ్ఛత్రాణ్యశోభంత వారణేషుధ్యతేషు చ. ౫౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచాశోఽధ్యాయః.

—ॐ కారవనైవ్యత్సహః. ౦౦—

సంజయ ఉవాచ—క్రాంచం దృష్ట్వా మహాపూర్వాహమభేద్యం తనయస్తవ, పూర్వధం దృష్ట్వా మహాఘోరం పాండవేనామితోజసా. ౧. ఆచార్యముపసంగమ్య కృపం శల్యం చ మారిష, సౌమదత్తిం వికర్ణం చ సోఽశ్వత్థామానమేవచ. ౨. దుశ్శాసనాదీక భ్రాతృనాశ్చ సర్వానేన చ భారత, అన్యాంశ్చ సుబహుకా శూరాక యుధాయ సముపాగతాః. ౩. ప్రాహేదం వచనం కాలే హర్షయం స్తనయస్తవ, నానాశస్త్రప్రహరణాః సర్వేశాస్త్రార్థతోవిదాః. ౪. ఏకైకశస్స మర్థా హి యూయం సర్వే మహారథాః, పాండుపుత్రాక రణే హంతుం సన్నయాః కిము సంహతాః. ౫. అపర్యాప్తం తదస్త్రకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్, పర్యాప్తం త్వదమేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్. ౬. సంస్థానాశ్శూరనేనాశ్చ వేణికాః కుక్కురాస్తథా, రేచకాశ్చ త్రిగర్వాశ్చ మద్రకా యవనాస్తథా. ౭. శత్రుంజయేన సహితాస్తథా దుశ్శాసనేన హి, వికర్ణేన సువీరేణ తథా నందోపనందకైః. ౮. చిత్రసేనేన సహితాః సహితా మణిభద్రకైః, భీష్మమేవాభిరహంతు సహస్రైస్స పురస్సరాః. ౯. తతో భీష్మశ్చ ద్రోణశ్చ తవ పుత్రాశ్చ మారిష, ఆపూర్వాహంత మహాపూర్వాహం పార్థానాం ప్రతిబాధనే. ౧౦. భీష్మనైస్సేవ సహితా సమంతా త్పరివారితః, యయా ప్రకర్షవహతీం వాహినీం సురరాడివ. ౧౧. తమన్వయాన్త హేష్వాసో భారద్వాజః ప్రతాపవాక, కుంతలైశ్చ దశార్ణైశ్చ మౌగధైశ్చ విశాం ఐతే. ౧౨. విదర్భైశ్చైలైశ్చైవ కర్ణప్రాచరణైరపి, సహితాస్సర్వనైస్సేవ భీష్మమాహవశోభిసం. ౧౩. గాంధారాస్సింధుసౌవీరాః శిఖయాఽథ వసాతయః, శకునిశ్చ సన్నైస్సేవ భారద్వాజమపాలయత్. ౧౪. తతో దుర్యోధనో రాజా సహితస్సర్వ సోదరైః, ఆశ్వాతథైర్వికర్ణైశ్చ తథా వామనశోసలైః. ౧౫. దరదైశ్చ వృకైశ్చైవ తథా తుద్రకమాలవైః, అభ్యర్ద్రవత సంహృష్టః పాండవేయస్య వాహినీమ్. ౧౬. భూరిశ్రవాశ్శలశ్శలోభ్య భగదత్తశ్చ మారిష, విందానువిందావావంత్యా వామం సార్శ్వమపాలయత్. ౧౭. సోమదత్తస్సుశర్తా చ కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః, శతాయుశ్చ శ్రుతాయుశ్చ దక్షిణం పక్షిమాశ్రితాః. ౧౮. అశ్వజ్ఞామా కృపశ్చాపికుల

వర్తాచ సాత్వతః, మహాత్యా నేనయా సార్థంసేనాపుష్టే వ్యవస్థితాః. ౧౯. పుష్కగో
పాశ్చ తస్యాసన్నానాజనపదేశ్వరాః, కేతుమూఁగ మనుదానశ్చ పుత్రాః కాశ్యప్య వా
విభుః. ౨౦. తతస్తే తావకాసుర్యే హృష్టా యుద్ధాయ భారత, దద్దుశ్శంఖాన్ముదా
యుక్తాస్సింహనాదాంస్తథా నదగః. ౨౧. తేషాం శ్రుత్వా తు హృష్టానాం కురు
వృద్ధః పితామహః, సింహనాదం వినద్యోచ్చైశ్శంఖం దద్ధౌ ప్రతాపవాః. ౨౨.
తతశ్శంఖాశ్చ భేర్యశ్చ పేశ్యశ్చ వివిధాః పరైః, అనకాశ్చాభ్యహన్యంత సశబ్దస్తు
ములోఽభవత్. ౨౩. తతశ్శ్వేచ్ఛైర్దయై ర్యుక్తే మహతి స్యందనేస్థితౌ, ప్రదద్ధతు
శ్శంఖంరౌ హేమరత్న విభూషితౌ. ౨౪. పాంచజన్యంహృషీకేశో దేవదత్తం ధనం
జయః, పాండ్రం దద్ధౌ మహాశంఖం భీమకర్తా వృకోదరః. ౨౫. అనంతవిజయం
రాజా కుంతీపుత్రో యుధిష్ఠిరః, నకులస్సుహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ. ౨౬.
కాశిరాజశ్చ శైబ్యశ్చ శిఖండి చ మహారథః, ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చ
మహారథః. ౨౭. పాంచాల్యశ్చ మహేష్వాసో ద్రౌపదీయాశ్చ, సై సర్వే
దద్దుర్మహాశంఖాః సింహనాదాంశ్చ నేదిరే. ౨౮. స ఘోషస్సుమహాంస్తత్ర పీరై
స్తైస్సుముదీరితః, సభశ్చపృథవీంచైవ తుములో వ్యనునాదయః. ౨౯. ఏవమేతే
మహారాజ ప్రహృష్టాః కురుపాండవాః, పునరుద్ధాయ సంజగ్దుస్తాపయానాః పర
స్పరమ్. ౩౦.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మవధపర్వణి ఏకపంచాశోఽధ్యాయః.

— శ్రీ మద్భగవద్గీతా —

భృతరాష్ట్ర ఉవాచ.— ఏవంపూర్వభేష్యసీకేషు మామకేష్వితరేషు చ, కథం
ప్రహరతాం శ్రేష్ఠాః సంప్రహరం ప్రచక్రిరే. ౧. సంజయఉవాచ— ఏవం
పూర్వభేష్యసీకేషు సన్నద్ధా రుచిరధ్వజాః, అపారమివ సందృశ్యం సాగర ప్రతిమంబ
లమ్. ౨. తేషాం మధ్యేస్థితౌ రాజా పుత్రౌ దుర్యోధనస్తవ, అబ్రవీత్తావకాః
సర్వాః యుధ్యధ్వమితి దంశితాః. ౩. తే మహా క్రూరమాస్థాయ సమభిత్వక్త
జీవితాః, పాండవానభ్యవర్తంత సర్వ ఏవోచ్ఛ్రితధ్వజాః. ౪. తతో యుద్ధం సమ
భవత్తుములం రోమహర్షణమ్, తావకానాం పరేషాం చ వ్యతిషక్తరథధ్వజమ్. ౫.
ముక్తాస్తు రథిభిర్బాణాశ్చాదుభంఖాన్సులేజితాః, సన్నిపేతురకుంఠాగ్రా నాగేషు
చ హయేషు చ. ౬. తథా ప్రవృత్తే సంగ్రామే ధనురుద్యమ్య దంశితః, అభివద్య
మహాబాహుర్భీష్మో భీమపరాక్రమః. ౭. సౌభద్రే భీమసేనే చ అర్జునే చ మహారథే,
కేకయే చవిరాటే చ ధృష్టద్యుమ్నో చ సార్వతే. ౮. ఏతేషు సేవీరేషు చేదిమత్స్యే
కువాపునః, వవర్షశరవర్షాణి వృద్ధః కురుపితామహః. ౯. ప్రాశంపత మహా

హ్యహస్తస్త్రి పీఠసమాగమే, సర్వేషామేవ నైన్యానా మాసీద్వ్యతికరో
 మహాః, ౧౦. సాదిసోధ్యజిన శ్చైవ హతాః ప్రవరవాజినః, విప్రయాతరథానీకాః
 సమపద్యంత పాండవాః. ౧౧. అర్జునస్తు నరవ్యాఘ్రౌ దృష్ట్వా భీష్మం మహారథమ్
 వార్ణాయమబ్ర వీత్కుర్థో యాహి యత్ర పితామహాః. ౧౨. ఏష భీష్మస్సుసం
 క్రుద్ధో వార్ణాయ మమ వాహినీమ్, క్షయయిష్యతి సువ్యక్తం దుర్యోధనహితే
 రతః. ౧౩. ఏష ద్రోణః కృపశ్శలోఽన్యో వికర్ణశ్చ జనార్దన, థార్తరాష్ట్రశ్చ సహితాః
 దుర్యోధనపురోగమాః. ౧౪. పాంచాలాన్నిహనిష్యంతి రక్షితా దృఢధన్వినా,
 సోఽహం భీష్మం హనిష్యామి నైస్యహేతోర్జనార్దన. ౧౫. తమబ్రవీద్వాసుదే
 వోయతో భవ ధనంజయ, ఏష త్వాం ప్రాసయే వీర పితామహారథం ప్రతి. ౧౬.
 ఏవముక్త్వా తతశ్చౌరీ రథం తం లోకవిక్రతమ్, ప్రాసయామాస భీష్మస్య రథం
 ప్రతి జనేశ్వర. ౧౭. చలద్భువంశతాకేన వలాకా వల్లవాజినా, సముచ్చితమహా
 భీమనదద్వానరకేతునా. ౧౮. మహతా మేఘనాదేన రథే నాదిత్యవర్చసా,
 వినిష్ఠుః కారవాసీకం శూరనేనాంశ్చ పాండవః. ౧౯. ఆగచ్ఛత రణే శీఘ్రం
 సుహృదాం వార్షవర్ధనః తమాసతంతం వేగేన ప్రభిన్నమివ కుంజరమ్. ౨౦. త్రాస
 యానం రణే శూరాః పాతయంతంచ సాయకైః, సైంధవప్రముఖైర్దుర్భైః ప్రాచ్య
 సౌపీఠకేకయైః. ౨౧. సహసా ప్రత్యుదీయాయ భీష్మశ్చాంతనవోఽర్జునమ్, కోహి
 గాంఢీవధన్వానమన్యః కురుపితామహాత్. ౨౨. ద్రోణవైకర్తనాభ్యాం వా రథీ
 సంయాతుమర్హతి, తతో భీష్టో మహారాజ కారవాణాం పితామహాః. ౨౩. అర్జునం
 సప్తసప్తత్యా నారాచానాం సమర్పయత్, ద్రోణశ్చ పంచవింశత్యా కృపః పంచ
 శతైశ్శరైః. ౨౪. దుర్యోధనశ్చతుష్షష్ట్యా శల్యశ్చ నవభిశ్శరైః, ద్రాణిష్షష్ట్యా నర
 వ్యాఘ్రౌ వికర్ణశ్చ త్రిభిశ్శరైః. ౨౫. ఆర్తాని స్త్రిభిర్భైర్జరాజా వివాళా
 పాండవమ్, సతైర్విధిలో మహేష్వానః సమంతాన్నిశితైశ్శరైః. ౨౬. న వివ్యధే
 మహాబాహుర్భిద్యమాన ఇవాచలః, స భీష్మం పంచవింశత్యా కృపం చ నవభిశ్శరైః.
 ౨౭. ద్రోణం షష్ట్యా నరవ్యాఘ్రం వికర్ణంచ త్రిభిశ్శరైః, ఆర్తయనింతిభిర్భైః
 రాజానం చాపి పంచభిః. ౨౮. ప్రత్యవిధ్యదమేయాత్మాకిరీటీభరతర్షభ, తం సాత్యకి
 ర్విరాటశ్చ ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్వతః. ౨౯. ద్రౌపదేయాభిమన్యుశ్చ పరివపుర్దనం
 జయమ్, తతో ద్రోణం మహేష్వానం గాంగేయస్య హితే రతమ్. ౩౦. అభ్యవర్త
 తపాంచాల్యః సంయుక్తస్సహసోమకైః, భీష్మస్తు రథినాం శ్రేష్ఠస్తూర్ణం వివాళా
 పాండవమ్. ౩౧. అశీత్యా నిశితైర్భైః సహోఽతుష్యంత తావకాః, తేహం తుని
 నదం శ్రుత్వా ప్రహృష్టానాం ప్రహృష్టవత్. ౩౨. ప్రవివేశ తతో మధ్యం రథ

సింహః ప్రతాపవాన్, తేహం తు రథ సింహానాం మధ్యం ప్రాప్య ధనంజయః. ౩౩. చిక్రిడ ధనుషా రాజా లక్ష్మ్యం కృత్వా మహారథాన్, తతోదుర్భిధనో రాజా భీష్మమాహ నరేశ్వరః. ౩౪. వీడ్యమానం స్యకం నైస్యం దృష్ట్వా పార్థేన సంయగే, ఏష పాండుసుతస్తాత కృష్ణేన సహితో బలి. ౩౫. పాతయన్ సర్వసైన్యాని మూలం నః పరికృంతతి, త్వయి జీవతి గాంగేయ ద్రోణే చ రథినాం వరే. ౩౬. త్వత్ప్రతే హ్యేష కర్ణోఽపి న్యస్తశస్త్రో విశాంపతే, న యుధ్యతి రణే పార్థాన్ హితకామః సదా మమః. ౩౭. స తథా కురు గాంగేయ యథాహన్యేత ఫాల్గునః, ఏవముక్షస్తతో రాజా పితా దేవవ్రతస్తవ. ౩౮. ధిక్కుతధరమిత్కుక్వా సాయా త్పార్థరథం ప్రతి, ఉభౌ శ్రేతహయారాజాసంస్థితౌ ప్రేక్ష్యపార్థివాః. ౩౯. సింహనాదం భృశం చక్రుః శంఖాః దద్దుశ్చ మారిష, ద్రాక్షిర్దుర్యోధనశ్చైవ వికర్ణశ్చ తవాత్మజః. ౪౦. పరివార్య రణే భీష్మం స్థితా యుద్ధాయ మారిష, తతైవ పాండవాన్సర్వే పరివార్య ధనంజయమ్. ౪౧. స్థితా యుద్ధాయ మహతే తతో యుద్ధమవ ర్తత, గాంగేయస్తు రణే పార్థమాసర్భన్నవభిశ్శరైః. ౪౨. తమద్భునః ప్రత్య విభ్యద్దశభిర్వర్త భేదిభిః, తతశ్శరసహస్రేణ సుప్రయుక్తేన పాండవః. ౪౩. అర్జునస్స మరల్లాఘీ భీష్మస్యావారయద్దిశః, శరజాలం తతస్తం తు శరజాలేన పార్థివ. ౪౪. వారయామాస పార్థస్య భీష్మశ్శాంతనవస్తదా, ఉభౌ పరమసంతుష్టౌ పుభౌ యుద్ధాభినందిన్. ౪౫. నిర్విశేషమయుధ్యేతాం కృతప్రతికృతైషిణౌ, భీష్మచాపప్రయుక్తాని శరజాలాని సంఘటః. ౪౬. శీర్యమాణాన్యదృశ్యంత భిన్నాన్యర్జునసాయకైః, తతైవార్జునముక్తాని శరజాలాని సర్వశః. ౪౭. గాంగేయశరసున్నాని న్యవతంత మహీతలే, అర్జునః పంచవింశత్యా భీష్మమార్భచ్ఛితైశ్శరైః. ౪౮. భీష్మోఽపి సమరే పార్థం వివ్యాధ నవభిశ్శరైః, అన్యోన్యం తౌ వాయాన్విభ్యా ధ్వజౌ చ సుమహాబలా. ౪౯. రథేహం రథచక్రం చ చిక్రిడతు రరిందమా, తతః క్రుద్ధో మహానాప భీష్మః ప్రహరతాంవరః. ౫౦. వాసుదేవం త్రిభిర్బుజై రాజఘనోస్తనాంతరే భీష్మచాపచ్యుతైస్తైస్స నివిధోమధుసూదనః. ౫౧. విరరాజ రణే రాజా సపుష్ప ఇవ కింకుజః, తతోఽర్జునోఽభిసంక్రద్ధో నివిధం ప్రేక్ష్య మాధవమ్. ౫౨. గాంగేయ సారథిం సంఘే నిర్మిళేద త్రిభిశ్శరైః, యతమానా తతో పీరా వన్యోన్య స్యరథం ప్రతి. ౫౩. నాశక్నుతాం తదాన్యోన్యమభిసంభాతుమాహవే, మండలని విచిత్రాణి గతప్రత్యాగతాని చ. ౫౪. దర్శయామాసతూ రాజా సూతసామర్థ్యలాఘవాత్, అంతరం చ ప్రహారేషు తర్కయంతౌ విశాంపతే. ౫౫. రాజన్నంతరమార్గస్తౌ స్థితావాస్తాం ముహూర్తహః, ఉభౌ సింహరవోన్న్తిశ్రశంఖశబ్దం చ చక్రతుః. ౫౬.

తతైవచాపనిర్హోషం చక్రతు స్తౌ మహారథౌ, తయోశ్శంఖప్రణాదేన రథనేమిస్య
 నేనచ. ౫౭. దారితా సహసా భూమిశ్చకంపే చననాదచ, న తయోరంతరం కశ్చిద్ద
 దృశీ భరత్పథ. ౫౮. బలినా సమరే శూరావనోన్యస్యసదృశాప్రభౌ, చిహ్నమా
 త్రేణ భీష్మస్య ప్రయముస్తత్ర శౌరవాః. ౫౯. తథా పాండుసుతాః పార్థం చిహ్న
 మాత్రేణజగ్నిరే, తయోర్మృవరయో రాజా దృష్ట్వా తాదృక్పరాక్రమమ్. ౬౦.
 విస్తయం సర్వభూతాని జన్తుర్థారతసంయుగే, న తయోరంతరం కశ్చిద్ద్రోణే పశ్యతి
 భారత. ౬౧. ధర్మసీతస్య హి యథా న కశ్చిదన్వీజనం క్వచిత్, ఉభౌ హి శరజా
 లేన తావదృశ్యో బభూవతుః. ౬౨. ప్రకాశౌ తు తతస్తూర్ణం బభూవతు రుభౌ
 రణే, తత్ర దేవాస్సుగంధర్వాశ్చారణాశ్చ మహర్షయః. ౬౩. అనోన్యస్యం ప్రత్యభా
 మంత తయోర్దృష్ట్వా పరాక్రమమ్, న శక్యో యుధి సంరథ్థే జేతుమేతౌ మహా
 రథౌ. ౬౪. సదేవాసురగంధర్వైర్లోకైరపి కథంచన, ఆశ్చర్యభూతం లోకేషు
 యుద్ధమేతన్తహా దృశం. ౬౫. నైవ చైతాదృశం యుద్ధం భవిష్యతి కదాచన,
 నైవ శక్యో రణే జేతుం భీష్మః పార్థేన ధీమతా. ౬౬. సధనుస్సరథస్సాశ్వైః ప్రస
 పన్నాయశా రణే, తతైవ పాండవం యుద్ధే దేవైరపి దురాసదం. ౬౭. నవిజేతుం
 రణే భీష్మఉత్సహేత ధనుర్ధరమ్, ఆలోకాదపి యుద్ధం హి సమమేతద్భవిష్యతి.
 ౬౮. ఇతి స్త వాచ శ్రుయంతే ప్రచరంత్యస్తతస్తతః, గాంగే యాద్వనయోస్సంభే
 స్తవయుక్తా విశంభతే. ౬౯. త్వదీయాస్తు తతో యోధాః పాండవేయాశ్చ భారత,
 అనోన్యస్యం సమరే జఘ్నుస్తయోస్తత్ర పరాక్రమే. ౭౦. శితధారైస్తథా ఖడ్గై
 ర్విమలైశ్చ పరశ్వైశ్చ, శరైరన్యైశ్చ బహుభిశ్చస్త్రైర్నానావిధైర్యుధి. ౭౧.
 ఉభయో స్సేనయోశ్శూరా న్యకృంతంత పరస్పరమ్, వర్తమానే తథా యుద్ధే
 ఘోరే తస్మిన్ సుదారుణే. ౭౨. ద్రోణపాంచాలయో రాజా మహానాసీత్స
 మాగమః. ౭౩.

ఇతి భీష్మపర్వంతర్గత భీష్మపర్వణి - ద్విపంచాశోఽధ్యాయః.

—౧౧ భృష్టద్యుత్నుప్రోముద్ధమ్, ౧౧—

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం ద్రోణో మహేష్వాసః పాంచాల్యజ్ఞైః
 పార్వతీ, రణే సమీయతుర్యతై తన్తమాచక్ష్య సంజయ. ౧. దిష్టమేవ పరం మన్యే
 పౌరుషాదపి సంజయ, యత్ర శాంతనవో భీష్మ నాతరద్యుధి పాండవమ్. ౨. భీష్మో
 హి సమరే శ్రుద్ధో హన్యాల్లోకాంశ్చరాచరాః, న కథం పాండవం యుద్ధే
 నాతరత్సంజయోజసా. ౩. సంజయ ఉవాచ—శృణు రాజా స్థిరో భూత్వా యుద్ధ
 మేతత్సదారుణం, న శక్యః పాండవో జేతుం దేవైరపి సవాసవైః. ౪. ద్రోణస్తు

వివిధైర్బాణైర్ధృష్టద్యుమ్నమమర్షణమ్, సారథిం చాస్య భల్లేన రథనీడాదపాత
యత్. ౫. తస్యాథ చతురో వాహంశ్చతుర్భిన్నానాశోత్తమైః, వీడయామాస
సంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్నస్య మారిష. ౬. ధృష్టద్యుమ్నస్తతో ద్రోణం నవత్యా
నిశితైశ్శరైః, వివ్యాథ సమరే వీర స్తీవతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౭. తతః పునరమేయాత్తా
భారద్వాజః ప్రతాపవాక్, శరైః ప్రచ్ఛాదయామాస ధృష్టద్యుమ్నమమర్షణమ్.
౮. ఆదదే చ శరం ఘోరం పార్వతస్య వధం ప్రతి, శత్రాశనిసమస్పర్శం మృత్యు
దండ మివాపరమ్. ౯. హహాకారో మహానాసీత్సర్వస్యైస్సస్య భారత, తమిషుం
సంధితం దృష్ట్వా భారద్వాజేన సంయుగే. ౧౦. తత్రాదృశ్యతమవశ్యామ ధృష్టద్యు
మ్నస్య పౌరుషమ్, యదేకస్సమరే వీర స్తస్థా గిరివాచలః. ౧౧. తం చ దీప్తం
మహాఘోరమాయాంతం మృత్యుమాత్మనః, చిచ్ఛేద శరవృష్టిం చ భారద్వాజే
ముమోచ వా. ౧౨. తత ఉచ్చుక్తుశ్చుర్హస్తైః సాంచాలాః సాంధవైస్సహ,
ధృష్టద్యుమ్నేన తత్కర్తృ శృతం దృష్ట్వా సుదుష్కరమ్. ౧౩. తత్శక్తిం మహావే
గాం స్వర్ణవైడూర్యభూషితామ్, ద్రోణస్య నిధనాకాంతీ చితేవ స పరాక్రమీ.
౧౪. తామావతంతీం సహసా శక్తిం కనకభూషణామ్, త్రిథా చిచ్ఛేద సమరే
భారద్వాజో హసన్నివ. ౧౫. శక్తిం వినిహతాం దృష్ట్వా ధృష్టద్యుమ్నః ప్రతాప
వాక్, వవర్ష శరవర్షాణి ద్రోణం ప్రతి జనేశ్వర. ౧౬. శరవర్షం తత స్తత్ర సన్ని
వార్య మహారథః, ద్రోణో ద్రుపదపుత్రస్య మధ్యే చిచ్ఛేద కాత్తుకమ్. ౧౭. స
ఛిన్నధన్వా సమరే గదాం గుర్వీం మహాయశాః, ద్రోణాయ ప్రేషయామాస
గిరిసారమయీం బలీ. ౧౮. సా గదా తత్కరాస్తుతా ప్రాగాద్ద్రోణజిహ్వాంసయా,
తత్రాదృశ్యతమవశ్యామ భారద్వాజస్య విక్రమమ్. ౧౯. లాఘవాదన్యైఃసయామాస
గదాం హేమవిభూషితామ్, వ్యంసయిత్యా గదాం చైవ ప్రేషయామాస పార్వతే.
౨౦. భల్లాః సునిశితాస్త్రీతాః స్వర్ణపుంభాః శిలాశితాః, తే తస్య కవచం
భిత్వా పుష్కళీణితమాహవే. ౨౧. ఆథాన్యధనురాదాయ ధృష్టద్యుమ్నా మహా
మనాః, ద్రోణం యుధి పరాక్రమ్య శరైర్వివ్యాథ పంచభిః. ౨౨. రుధిరాశ్చ తతస్త్రా
తు శుకుభాతే నర్మభౌ, వసంతే పుష్పశబలా పుష్పితావివ కింకుకౌ. ౨౩. అమ
ర్షితస్తతో రాజా పరాక్రమ్య చమూముఖే, ద్రోణో ద్రుపదపుత్రస్య పునశ్చి
చ్ఛేద కాత్తుకమ్. ౨౪. అతైసం చ్ఛిన్నధన్వాసం శరైస్సన్నతపర్వభిః, అవాకిరదమే
యాత్తా వృష్ట్యా మేఘ ఇవాచలమ్. ౨౫. సారథిం చాస్య భల్లేన రథనీడాదపాత
యత్, ఆథాస్య చతురో వాహంశ్చతుర్భిన్నానిశితైశ్శరైః. ౨౬. పాతయామాస
సమరే సింహనాదం ననాధ చ, తతోఽవరేణ బల్లేన హస్తాచ్ఛాపముఖాచ్ఛినత్.

౨౭. స చిన్నధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః, గదాపాణిరహరోహత్ స్థాపయగ్ పౌరుషం మహత్. ౨౮. తామస్య విశితైస్తూర్ణం పాతయామాస భారత, రథాదసవదూధస్య తదద్భుతమివాభవత్. ౨౯. తతస్స విపులం చర్మ శత చంద్రం తతో రణే, ఖడ్గం చ విపులం దివ్యం ప్రగృహ్య సుభుజో బలీ. ౩౦. అభిదుద్రావ వేగేన ద్రోణస్య వధకాంతయా, అవిపార్థీ యథా సింహో వనే మత్తమివ ద్విపమ్. ౩౧. తత్రాశ్వుర్యరుపశ్యామ భారద్వాజస్య పౌరుషమ్, లాఘవం చాస్త్రయోగేన బలం బాహ్యోశ్చ భారత. ౩౨. యదేకః శరవర్షేణ వారయా మాస పార్వతమ్, న శశాక తతో గంతుం బలవానపి సంయుగే. ౩౩. తత్ర స్థిత ముపశ్యామ ధృష్టద్యుమ్నం మహారథమ్, వారయాణం శరౌఘంశ్చ చర్మణా కృత హస్తవత్. ౩౪. తతో భీమా మహాబాహుః సహసా న్యవతస్థలీ, సాహాయ్యకారి సమరే పార్వతస్య మహాత్మనః. ౩౫. స ద్రోణం నిశితైర్బాణై రాజా వివ్యాధ సత్తః, పార్వతం చ తదా తూర్ణమన్యమారోపయద్రథమ్. ౩౬. తతో దుర్యోధనో రాజా కాలింగం సమచోదయత్, నైన్యేన మహతా యుక్తం భారద్వా జస్య గోపనే. ౩౭. తతస్సా మహతీ సేనా కలింగానాం నరేశ్వర, భీమమఖ్యా యయా భీమా తవపుత్రస్య శాసనాత్. ౩౮. పాంచాల్యమభిసంత్యజ్య ద్రోణోఽపి రథినాం వరః, విరాటద్రుపదౌ వృథా యోధయామాస సంగతౌ. ౩౯. ధృష్ట ద్యుమ్నోఽపి సమరే ధర్మరాజం సమభ్యయాత్, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్. ౪౦. కలింగానాం చ సమరే భీమస్య చ మహాత్మనః, జగతః ప్రక్ష యకరం ఘోరరూపం భయానకమ్. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రిపంచాశోఽధ్యాయః.

— కలింగరాజవధః. ౭ —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—పుత్రేణ మమ సంప్రోక్తః కలింగో వాహినీపతిః, కథ మద్భుతకర్తాణాం భీమసేనం మహాబలమ్. ౧. చరంతం గదయా వీరం దండపాణిమి వాంతకమ్, యోధయామాస సమరే కాలింగస్సహసేనయా. ౨. సంజయ ఉవాచ— పుత్రేణ తవ రాజేంద్ర స తథోక్తో మహాబలః, మహత్యా సేనయా యుక్తః ప్రాయాద్భీమరథం ప్రతి. ౩. తామాపతంతీం మహతీం కలింగానాం మహాచమూమ్, రథాశ్వినాగకలిలాం ప్రగృహీతమహాయుధామ్. ౪. భీమసేనః కలింగానామార్చ ద్భారతవాహినీమ్, కేతుమంతం చ నైషాదిమాయాంతం సహచేదిభిః. ౫. తత శ్శృతాయుస్సంక్రుద్ధో రాజాకేతుమతాసహ, ఆససాద రణే భీమం వ్రూధానీకేన దంశితః. ౬. రథైరనేకసాహస్రైః కలింగానాం జనాధిపః, అయుతేన గజానాం చ

నిహదైస్సహ కేతుమా. ౭. భీమసేనం మహారాజ సమంతాత్పర్యవారయత్, చేదిమ
 త్స్యకరూశాస్తు భీమసేనపురోగమూ. ౮. అభ్యవర్తంత సహసా నిహదాః సహ
 రాజభిః, తతః ప్రవన్వతే యుద్ధం ఘోరయాపం భయానకమ్. ౯. ప్రథావతాం చ
 యోథానాం పరస్పరజిహూంసయా, ఘోరమానీత్రతో యుద్ధం భీమస్య సహసా
 పరైః. ౧౦. యథేంద్రస్య మహారాజ మహాత్యా దైత్యసేనయా, తస్య నైన్యస్య
 సంగ్రామే యుద్ధమానస్య భారత. ౧౧. బభూవుస్తుమహాశబ్దాస్సాగరస్యేవ గర్జతః
 అన్యోన్యస్య తతో యోథా వికృంతంతో విశాంపతే. ౧౨. మహీం చక్రశ్చితాం
 సర్వాం మాంసశోణితసన్నిభామ్, యోథా స్వా స్వా పరాంశ్చాపి స
 వ్యజానా జిహూంసయా. ౧౩. స్వాసప్యాదదతే తే తు శూరాస్సమరదుర్జయాః,
 విమర్దస్తుమహానానీదల్పానాం బహుభీషహ. ౧౪. కలింగైస్సహ చేదీనాం నిహ
 దైశ్చ విశాంపతే, కృత్యా పురుషకారం తు యథాశక్తిమహాబలాః. ౧౫. భీమసేనం
 పరిత్యజ్య సన్న్యవర్తంత చేదయః, సరైః కలింగై రాసన్తుః సన్నివృత్తేషు చేదిషు.
 ౧౬. స్వబాహుబలమాస్థాయ సన్న్యవర్తంత పాండవః, నవచాల రథోపహృద్భీమ
 సేనో మహాబలః. ౧౭. శితైరవాకిరన్న్యాజైః కలింగానాం వయాధినీమ్, కలింగస్తు
 మహేష్వాసః పుత్రశ్చాప్య మహారథః. ౧౮. శక్రదేవ ఇతి ఖ్యాతో జఘ్నుతుః
 పాండవం శరైః, తతో భీమా మహాబాహుర్విధున్యో దుచిరం ధనుః. ౧౯. యోధ
 యామాస కాలింగం స్వబాహుబలమాశ్రితః, శక్రదేవస్సు సమరే విస్ఫుజా సాయ
 కా బహుళా. ౨౦. ఆశ్వా జహూస సమరే భీమసేనస్య సాయకైః తం
 దృష్ట్వా విరథం తత్ర భీమసేనమరిందమమ్. ౨౧. శక్రదేవోఽభిదుద్రావ కిరంతం
 నిశితైశ్శరైః, భీమస్యోపరి రాజేంద్ర శక్రదేవో మహాబలః. ౨౨. వవర్ష శర
 వర్షాణి తపాంతే జలదో యథా, హతాశ్వే తు రథే తిష్ఠా భీమసేనో మహా
 బలః. ౨౩. శక్రదేవాయ చిత్తేవ సర్వశక్త్యా యసీంగదామ్, స తయా
 నిహతో రాజా కాలింగస్య సుతో రథాత్. ౨౪. సద్వజస్సహసూతేన
 జగామ ధరణీతలమ్, హతమాత్మసుతం దృష్ట్వా కలింగానాం మహారథః. ౨౫.
 రత్నరనేకహవా నైర్భీమస్యావారయద్దిశః, తతో భీమా మహాబాహుర్గదాం
 త్యక్త్వా మహాబలః. ౨౬. ఉద్యుర్న సనిస్త్రీశం చికిర్షుః కర్త దారుణమ్, చర్ష
 చాప్రతియం రాజన్నార్షభం పురుషర్షభ. ౨౭. నక్షత్రైరర్థచంద్రైశ్చ కాలకుంభమ
 ధైశ్చితమ్, కాలింగస్తు తతః క్రుద్ధో ధనుర్జ్వామవపుజ్య చ. ౨౮. ప్రగృహ్య
 సశరం ఘోరమేకం సర్పవిషావమమ్, ప్రాహిణోద్భీమసేనాయ వథాకాంక్షీ సరే
 శ్వర. ౨౯. తమాపతంతం వేగేన ప్రేరితం నిశితం శరమ్, భీమసేనో ద్విధా రాజా

చిచ్ఛేద విపులాసినా. 30. ఉదక్రోశచ్చ సంహృష్టస్త్రాసయానో బలం తవ, కాలిం
గోఽథ తతః క్రుద్ధో భీమనేవస్య సంయుగే. 31. తోమరాన్పాహ్నిహోచ్ఛిక్సుం
చతుర్దశశిలాశితాః, తానస్తాస్తాన్తహాబాహుః ఖగతానేవ పాండవః. 32. చిచ్ఛేద
సహసా రాజన్నసంభ్రాంతో వరాసినా, నికృత్య తు రణే భీమస్తోమరాన్వై చతు
ర్దశః. 33. భానుమంతమభిప్రేత్య ప్రాద్రవత్పురుషర్షభ, భానుమాన్స్తు తతో
భీమం శరవన్ద్రేణ ఛాదయత్. 34. ననాద బలవన్నాదం నాదయానో నభస్తలమ్,
న తం స మమృషే భీమః సింహనాదం మహారణే. 35. తతస్త్వరేణ మహతా
విననాద మహాస్వనః, తేన శఙ్ఖేన విత్రస్తా కలింగానాం వరూధిన్. 36. న భీమం
సమరే మేనే మానుషం పురుషర్షభ, తతో భీమో మహారాజ నదిత్వా విపులం
స్వనమ్. 37. సాసిర్యేగవదాప్లుత్య దంతాభ్యాం వారణోత్తమమ్, ఆరురోహ
తతో మధ్యం నాగరాజస్య మారిష. 38. ఖడ్గేన పృతనామధ్యే భానుమంతమథా
చిన్తత్, సోఽంతరా యుధి తం హత్వా రాజపుత్రమరిందమః. 39. గురుభారసహం
స్కంధే నాగస్యాసి మహతయత్, చిన్నస్కంధస్సవినదః పపాత గజయూధవః.
40. ఆరూఢస్సింహవేగేన సానుమానివ పర్వతః, పతతశ్చాశ్వపల్లత్య గజాద్భారత
భారతః. 41. ఖడ్గపాణిరదీశాత్తా తస్థా భువి నదంతిశః, స చచార బహుశ్చాన్తా
నభీతః పాతయత్ గజాః. 42. అగ్నిచక్రమివావిధం సర్వతః ప్రత్యదృశ్యత,
అశ్వబృందేషు నాగేషు రథానీకేషు వా విభుః. 43. పదాతీనాం చ సంఘేషు
వినిఘ్నస్సృత్యదృశ్యత, శ్వేనవదస్త్వచరత్సంభ్యే యుధి భీమో మహాబలః. 44.
ఛిందం ద్రేషాం శరీరాణి శిరాంసి చ మహాజవః, ఖడ్గేన శితథారేణ సంయుగే గజ
యోధినామ్. 45. పదాతిరేకస్సంక్రద్ధః శత్రుశాం భయవర్ధనః, మోహయా
మాస తూరాన్స్తా కాలాంతకయమోషమః. 46. మూఢాస్త ఏవ చ రణే విన
దంతేషుమార్దవః, సాసిముత్తమవేగేన విచరంతం మహారణే. 47. నికృత్య రథినా
మాజౌ రథేషాశ్చ యుగాని చ, జహూన రథినశ్చాపి బలవానరిమర్దసః. 48. భీమ
నేనశ్చరన్సార్థా సుబహున్పుత్యదృశ్యత, భ్రాంతముద్భ్రాంతమావిద్రమా
పుతం ప్రస్ఫుటం ప్లుతమ్. 49. సంసాతం సముదీరం చ దర్శయామాస
భారతః, కేచిదగ్రాసినా చ్ఛిన్నాః పాండవేన మహాత్మనా. 50. వినేదుర్భిన్న
మర్త్యాణో నిపేతుశ్చ గతాసవః, చిన్నదంతాగ్రహస్తాశ్చ చిన్నకుంభాస్తథా
పరే. 51. వియోథాః స్వాన్యనీకాని జఘ్నుర్భారతవారణాః, నిపేతురు
ర్వాన్యం చ తదా వినదంతో మహారవాః. 52. చిన్నాశ్చ తోమరా రాజా
మహామాత్రశిరాంసి చ, పరిస్తోమాని చిత్రాణి కక్షాశ్చ కనకోజ్వలా. 53. క్రవే

యానథ శక్తిశ్చ పతాకాః కరిణాం తథా, తూటిరాణ్యథ యంత్రాణి విచిత్రాణి
 ధనూంపి చ. ౫౪. అగ్నిదండాని శుభ్రాణి తోత్రాంశ్చైవాంకుశైస్సుహ, ఘంటా
 శ్చ వివిధాకారా హేమగర్భా నసీనపి. ౫౫. పతతః పతితాంశ్చైవ వశ్యామస్సుహ
 సాదిభిః, ఛిన్నగాత్రావరకరైర్నిహతైశ్చాపి వారణైః. ౫౬. ఆసిత్యేన్ద్రియైః భూ
 మిః పర్వతైః పతితైరివ, విమృద్వైవం మహానాగాః మమర్దాశ్చాన్మరర్షభః. ౫౭.
 అశ్వారోహవరాంశ్చైవ పాతయాయాన భారత, తద్యుద్ధమభవద్దోరం తస్య తే
 హం చ మారిష ౫౮. ఖలీనాన్యథ యోత్రాణి కత్తుశ్చ కనకోజ్జ్వలాః, పరిస్తో
 మాశ్చ ప్రాసాశ్చ ఋష్టయశ్చ మహాధనాః. ౫౯. కవచాన్యథ చర్మాణి చిత్రాణ్యా
 భరణాని చ, తత్ర తత్రాసవిధాని వ్యద్యుశ్యంత మహాహవే ౬౦. స చక్రే వసు
 థాం కీర్ణాం శబలాం కుముద్వైరివ, అప్సుర్య రథినుః కాంశ్చిత్ పరామృశ్య మహా
 బలః. ౬౧. పాతయాయాన ఖడ్గేన సద్వజానపి పాండవః, ముహూరుత్పతతో దితు
 థావతశ్చ తరస్వినః. ౬౨. మూర్ధాంశ్చ చరతశ్చిత్రా వ్యస్తయంత రణే జనాః,
 నిజఘన పద్మా కాంశ్చిదాక్షిప్యాన్యావహాధయత్. ౬౩. ఖడ్గేనాన్యాంశ్చ చిచ్ఛేద
 నాదైరన్యానభీషయత్, ఊరువేగేన చాపన్యాః పాతయాయాన భూతరే. ౬౪.
 ఆపరేచైవనూలోక్య భయాద్విద్రావిణోఽభవత్, ఏవం సా బహుళాసేనాకలింగా
 నాం తరస్వినామ్. ౬౫. పరివార్య రణే భీష్మం భీమసేనముపాద్రవత్, తతః కలింగ
 సైన్యానాం ప్రముఖే భరతర్షభ. ౬౬. శ్రుతాయుషమభిప్రేక్ష్య భీమసేనస్సమ
 భ్యయతో, తమాయాంతమభిప్రేక్ష్య కలింగో నవభిశ్శరైః. ౬౭. భీమసేనమమే
 యాత్తా ప్రత్యవిధ్యత్ స్తనాంతరే, కలింగభాణాభివతస్తోత్రాద్ధిత ఇవ ద్విఘ.
 ౬౮. భీమసేనః ప్రజజ్ఞాల్ శ్రోధేనాగ్నిరివేంధనైః, అథాశోకస్సమాదాయ రథం
 హేమపరిష్కృతమ్ ౬౯. భీషం సంపాదయాయాన రథేన రథినాం వరః, తమా
 రుహతో రథం తూర్ణం శాంతేయశ్శత్రుసూదనః. ౭౦. కాలింగమభిదుద్రావ తిష్ఠ తి
 ష్ఠేతి చాబ్రవీత్, తతశ్శ్రుతాయుర్బలవాత్ భీమాయ నిశితా శరా. ౭౧.
 ప్రేషయాయాన సంక్రద్ధో దర్శయత్ పాణిలాఘవమ్, స కార్దుకవరోత్పప్తైర్నవ
 భిర్నిశితైశ్శరైః. ౭౨. సమాహతో భృశం రాజా కలింగేన మహాబలః, సంఘ
 శ్రోధ భృశం భీమో దండహత ఇవోరగః. ౭౩. క్రుద్ధస్య చాసమాయమ్య బల
 వద్బలినాంవరః, కలింగమవశీత్పార్థో భీమస్స పృథిరాయనైః. ౭౪. శరాభ్యాం చ
 క్రరక్షో చ కాలింగస్య మహాబలౌ, సత్యదేవం చ సత్యం చ ప్రాహీణోద్వమసా
 దనం. ౭౫. తతః ఘనరమేయాత్తా నారాచైర్నిశితైశ్శరైః, కేతుమంతం రణే
 భీమో గమయద్యమసాదనమ్. ౭౬. తతః కలింగాస్సంక్రద్ధా భీమసేనమర్షభాన్

అనేకైర్భవంసాహస్రైః క్షత్రియాస్సమయోధయః. 22. తతశ్చక్రిగదాఖడ్గతో
 మర్రిపరశ్వదైః, కలింగాశ్వతశో రాజః భీమసేనమవారయః. 23. సన్నివార్య
 తు తాం రాజః శరవృష్టిం సముచ్చితామ్, గదామూదాయ తరసా పరిప్లుత్య
 మహాబలిః. 24. భీమస్స పృథ్విరానయద్యమపాదసమ్, పునశ్చైవ ద్విసాహ
 స్రాః కాలింగానరిమర్దసః. 25. ప్రాహీణోస్తృత్యులోకాయ తదద్భుతమివాభ
 వత్, ఏవం స తాస్యనీకాని కలింగానాం పునఃపునః. 26. విభేద సమరే వీరో
 భీమో భీమవరాక్రమః, హృతారోహశ్చ మాతంగాః పాండవేన కృతా రణే,
 27. విప్రజగ్గురనీకేషు ఘనా వాతహతా ఇవ, మృద్నంతస్సాన్విన్యనీకాని నిసదం
 తశ్చరాతురాః. 28. తతో భీమో మహాబాహుః ఖడ్గసక్తమహాభుజః, సంప్రహృష్టో
 మహాఘోరం శంఖం ప్రథ్వాచయః బలీ. 29. సర్వకాలింగనైన్యానాం మనాంసి
 సమకంపయత్, మోహశ్చాపి కలింగానామూవివేశ పరంతప ౩౦. ప్రాకంపంతప
 సైన్యానివాహనానిచసర్వశః, భీమసేనసమరేగజేంద్రేణేవసర్వతః. 31. మార్గా
 స్థువూన్విచరతాథావతాచతతస్తతః, ముహూరుత్పతతా చైవ సంమోహస్సమ
 జాయత్. 32. భీమసేనభయత్రస్తం సైన్యం తత్సమకంపత, ఊర్భ్వమాణమసంబా
 ధం గ్రాహేణేవ మహాసరః. 33. త్రాసితేషు చ వీరేషు భీమేనాద్భుతకర్తృణా,
 పునరావర్తమానేషు విద్రవత్సృ సమంతతః. 34. సర్వకాలింగయోధేషు పాండూ
 నాం ధ్వజసీపతిః, అవాదీత్సాన్విన్యనీకాని యుధ్యధ్వమితి భారత. 35. సేనాపతి
 వచశ్శ్రుత్వా శిఖండిప్రముఖా గణాః, భీష్మమేవాభ్యవర్తంత రథాసీకైః ప్రహరి
 భీః. 36. ధర్మరాజశ్చ తాః సర్వా నుపజగ్రాహ పాండవ, మహతా మేఘవ
 ర్జ్జేన నాగానీకేన పృష్టతః. 37. ఏవం సంచోద్య సర్వాణి సాన్విన్యనీకాని పార్వతః,
 భీమసేనస్య జగ్రాహ పార్జిం సత్పురుషోచితామ్. 38. సహి పాంచాలరాజస్య
 లోకే కశ్చన విద్యతే, భీమసాత్యకయోరన్యః ప్రాణేభ్యః ప్రియకృత్తమః. 39.
 సోఽపశ్యత కలింగేషు చరంతిమరిసూదనమ్, భీమసేనం మహాబాహుం పార్వతః
 పరవీరహా. 40. ననాద బహుధా రాజః హృష్టశ్చా సీత్పరంతప, శంఖం దధ్ధౌ
 చ సమరే సింహనాదం ననాద చ. 41. స చ పారావతాశ్వస్య రథే హేమపరి
 మృతే, కోవిదారధ్వజం దృష్ట్వా భీమసేనస్సమాశ్వాసత్. 42. ధృష్టద్యుమ్నశ్చ
 తం దృష్ట్వా కాలింగైస్సమభిద్రుతమ్, భీమసేనమమేయాత్తా త్రాణాయాజౌ సమ
 భ్యయౌత్. 43. తౌ దూరాత్సాత్యకిం దృష్ట్వా ధృష్టద్యుమ్నవృకోదరా, కాలిం
 గా సమరే వీరౌ యోధయంతౌ మనస్వినౌ. 44. స తత్ర గత్వా శైవేయౌ

జవేన జయతాంవరః, పార్థపార్థతయోః పార్థిం జగ్రాహ పురుషర్షభ. ౧౦౦. స
 కృత్వా కదనం తత్ర ప్రగృహీత శరాసమః, అస్థితో రాద్రమాత్మానం జఘాన సమ
 రే పరా. ౧౦౧. కలింగప్రభవాంచైవ మాంసశోణితకర్ణమామ్, రుధిరస్యందినీం
 తత్ర భీమః ప్రావర్తయన్నదీమ్. ౧౦౨. అథాంతరే కలింగానాం పాండవానాం చ
 వాహినీమ్, సంతతార సుదుస్తారాం భీమసేనో మహాబలః ౧౦౩. భీమసేన తదా
 దృష్ట్వా ప్రాశోశంప్రాపకా వృష, కాలోఽయం భీమరూపేణ కాలింగైస్సహ యు
 ధ్యతే. ౧౦౪. తతశ్చాంతవనో భీమః శ్రుత్వా తం నివనం రణే, అభ్యయాత్త్వరి
 తో భీమం పూర్వాధానీకస్సమంతతః. ౧౦౫. తం సాత్యకిర్భీమసేనో ధృష్టద్యుమ్నుశ్చ
 పార్థతః, అభ్యర్థవంత భీష్మస్య రథం హేమపరిష్కృతమ్. ౧౦౬. పరిచార్యతు తే
 సర్వే గాంగేయం తరసా రణే, త్రిభిస్త్రిభిశ్చరైర్ఘోరైర్భీష్మమానద్భురంజనా. ౧౦౭.
 ప్రత్యవిధ్యచ్చ తా సర్వాః పితా దేవవ్రతస్తవ, యతమానాన్తహేష్వాసాం
 స్త్రిభిస్త్రిభిరజిహ్మగైః. ౧౦౮. తతశ్చరసహస్రేణ సన్నివార్య మహారథాః, హ
 యా కాంచనసన్నాహా భీమస్యాభ్యహనచ్ఛరైః. ౧౦౯. హతాశ్వేతు రథే
 తివ్రా భీమసేనః ప్రతాపవా, శక్తిం చిత్తేన తరసా గాంగేయస్య రథం ప్రతి.
 ౧౧౦. సంప్రాప్తామథ తాం శక్తిం పితా దేవవ్రతస్తవ, ద్విధాచిచ్ఛేద సమరే
 పృథివ్యాం సా వ్యశీర్యత. ౧౧౧. తతశ్చైక్యాయసీం గురీం ప్రగృహ్య మహతీం
 గదామ్, భీమసేనో రథాత్పూర్ణం పుష్పవే మనుజర్షభః. ౧౧౨. ధృష్టద్యుమ్నుస్త
 మారోవ్య స్వరథే రథి నాంవరః, పశ్యతాం సర్వసైన్యానామహావాహ యశీన్వినమ్.
 ౧౧౩. సాత్యకోఽపి తతస్తూర్ణం భీమస్య ప్రియకామ్యయా, సారథిం కురువృద్ధస్య
 పాతయామాస సాయకైః. ౧౧౪. భీష్మస్య నిహతే తస్మిన్ సారథౌ రథి నాంవరః,
 వాతాయమానైరశ్వైస్సై రపనీతో రణాజిరాత్. ౧౧౫. భీమసేనస్తతో రాజ
 న్నపనీతే మహారథే, ప్రజణ్వాల యథా వహ్నిర్దహన్మక్షమివోల్బణమ్ ౧౧౬. స
 హత్యా సర్వకాలింగా సేనాదుధ్యే వ్యవస్థితః, నైశమభ్యుత్సహస్రోచిత్ తావ
 కా భరతర్షభ. ౧౧౭. స పూజ్య మానః పాంచాలైర్వర్తత్యైశ్చ భరతర్షభ, ధృష్ట
 ద్యుమ్నుం పరిష్యజ్య సమీయాదథ సాత్యకిమ్. ౧౧౮. అథాబ్రవీద్భీమసేనం సా
 త్యకిస్సత్యవిక్రమః, ప్రహర్షయ కా యదువ్యాఘ్రా ధృష్టద్యుమ్నుస్య పశ్యతః.
 ౧౧౯. దిష్ట్యా కలింగరాజశ్చ రాజపుత్రశ్చ కేతుమా, శక్రదేవశ్చ కాలింగో కా
 లింగాశ్చ మృధే హతాః. ౧౨౦. స్వబాహుబలవీర్యేణ నాగాశ్వరథసంకులః,
 మహాపురుషభూయిష్ఠో వీరయోధనిషేవితః. ౧౨౧. మహావ్రాహ్మః కలింగానామ్నే
 కేన మృడిత స్త్వయా, ఏవముక్త్యా శినేర్నస్తా దీర్ఘ బాహురరిందమః. ౧౨౨. రథస్థం

తమభిద్రుత్య పర్యవ్యజిత పాండవమ్, తతస్సర్వరథమాగమ్య పునరేవ మహారథః.
౧౨౩. తావతానవధీక్రుద్ధో భీమస్య బలమాదధత్. ౧౨౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - చతుఃపంచాశోఽధ్యాయః.

—ॐ ద్వితీయవివసానహరః. ॥—

సంజయఉవాచ—గతే పూర్వాష్టాసమయే తస్మిన్నహని భారత, రథానా
గాశ్వపత్తినాం సాదినాం చ మహాక్షయే. ౧. ద్రోణపుత్రేణ శల్యేన కృపేణ చ
మహాత్మనా, సమసజ్జిత పాంచాల్య స్త్రిభిరేర్ష్యహారతైః. ౨. సలోకవిదితా నశ్వా
న్నిజఘాన మహాబలః, ద్రాణిః పాంచాలదాయాదః శితైర్భుహుభిరాశుగైః. ౩. తతః
శ్వల్యరథం తూర్ణమూస్తాయ హతవాహనః, ద్రాణిః పాంచాలదాయాదమభ్యవర్త
త్రథేషుభిః. ౪. ధృష్టద్యుమ్నం తు సంసక్తం ద్రాణినా దృశ్యభారత, సౌభద్యో
భ్యపతస్తూర్ణం విశ్రాంతిశితాశ్శరౌ. ౫. స శల్యం పంచవింశత్యా కృపం చ నవ
భిశ్శరైః, అశ్వత్థామానమస్తాభిరివ్యాధ భరతర్షభ. ౬. అర్జునిం తు తతస్తూర్ణం
ద్రాణిరివ్యాధపత్రిణా, శల్యో ద్వాదశభిశ్చైవకృపశ్చ నిశితైస్త్రీభిః. ౭. లక్షణ
ప్రస పాత్రసు సౌభద్యం పర్యవస్థితమ్, అభ్యవర్తత సంక్రుద్ధ ప్రద్యుద్ధమభవత్తతః.
౮. దౌర్యోధనిస్తు సంక్రుద్ధః సౌభద్యం నిశితైశ్శరైః, వివ్యాధ సమరే రాజా తద
ద్యుతమివాభవత్. ౯. అభిమన్యశ్చ సంక్రుద్ధో భ్రాతరం భరతర్షభ, శరైః పంచ
శతైః క్షిప్రం క్షిప్రహస్తౌఽభ్యవిధ్యత. ౧౦. లక్షణోఽపి తత స్తస్య ధనుశ్చిచ్ఛేద
పత్రిణా, ముష్టిచేతే మహారాజ తత ఉచ్చుక్రశుర్జనా. ౧౧. తద్విహాయ ధనుశ్చి
న్నం సౌభద్యః పరవీరహా, అన్యదా దత్తవాక్ చిత్రం కాదుకం వదతాంవర. ౧౨.
తా తత్ర సమరే యుక్తా కృతప్రతికృతైఃపిణౌ, అన్యోన్యం నిశితైస్త్రీశ్చైర్జ ఘ్నతుః
పురుషర్షభా. ౧౩. తతో దుర్యోధనో రాజాదృష్ట్యా పుత్రం మహాబలమ్, పీడితం
తవ పౌత్రేణ ప్రాయాత్తత్ర జనేశ్వరః. ౧౪. సన్నివృత్తే తవ నుతే సర్వ ఏవ జనా
ధిప, అర్జునిం రథవంశేన సమంతాత్పర్యవారయ. ౧౫. స త్రైః పరిపృతశ్శూరైః
శూరో యుధి సుదుర్జయః, న స్త ప్రవ్యధితో రాజా కృష్ణతుల్యపరాక్రమః. ౧౬.
సౌభద్యమథ సంసక్తం దృష్ట్యా తత్ర ధనంజయః, అభిదుద్రావ సంక్రుద్ధస్తాతుకామ
స్సృమూత్తజమ్. ౧౭. తతస్సరథనాగాశ్వా భీష్మద్రోణపురోగమాః, అభ్యవర్తంత
రాజానః సహితాస్సవ్యసాచినమ్. ౧౮. ఉద్ధూతం సహస్రా భూమం నరాశ్వరథసా
దిభిః, వివాకరపథం ప్రాప్య రజస్తీవ్రమదృశ్యత. ౧౯. తాని నాగసహ ప్రాణిభూమిపా
లశతాని చ, తస్య బాణపథం ప్రాప్య నాభ్యవర్తంత నర్వశః. ౨౦. ప్రణేమస్సర్వ
భూతాని బభూవుస్తీమిరా దిశః, కురూణామనయస్తీవ్రః ప్రత్యపద్యతదారుణః. ౨౧.

నావ్యంతరితం న దిశో న భూమిర్న చ భాస్కరః, ప్రాజ్ఞాయత సరశ్రేష్ఠశరసంఘైః కిరీ
 టినః. ౨౨. సాదిసో ధ్వజనాగాస్తు హతాశ్చారథినో భృశమ్, విప్రుదుతరథాః కేచిద్వ
 శ్యంతేరథ యూధపాః. ౨౩. విరథా రథినశ్చాన్యే థావమానాస్తతఃస్తతః, తత్రతత్రై
 వదృశ్యంతే సాయుధైస్సాంగదైర్భుజైః. ౨౪. హయారోహ హయాంస్త్యక్తాన్ గ
 జారోహాశ్చ దంతినః, అర్జునస్య భయాద్రాజా సమంతాద్విప్రుదుద్భవుః. ౨౫. రథే
 భ్యశ్చ గజేభ్యశ్చ హయేభ్యశ్చ నరాధిపాః, పాతీతాః పాత్యమానాశ్చ దృశ్యంతే
 ౨ర్జునసాయుజైః. ౨౬. స గదానుద్యతా బాహుబా సఖద్ధాంశ్చ విశాంపతే, సప్రా
 సాంశ్చ సతూటిరా సశరా సశరాసనాః. ౨౭. సాంకుళా సుతాకాంశ్చ
 తత్రతత్రార్జునో నృణామ్, నిచక్ర శరైరుక్తైరారం భీభద్యపుస్తదా. ౨౮. పరి
 మానాం విదీర్ఘానాం ముద్గరాణాం చ మారిష, ప్రాసానాం భిందిపాలానాం
 నిస్త్రింశానాం చ సంయుగే. ౨౯. పరశ్వకానాం తీక్ష్ణానాం తోమరాణాం చ
 భారత, వర్షణాం చాపవిధానాం కాంచనాశ్చ భూతలే. ౩౦. ధ్వజానాం చర్మ
 ణాం చైవ వజ్రజనానాం చ సర్వశః, ఛత్రాణాం హేమదండానాం తోమరాణాం
 చ భారత. ౩౧. ప్రతోదానాం కశానాం చ యోత్తాణాం చైవమారిష, రాశ
 యస్తస్స ప్రదృశ్యంతే వినిర్జ్ఞా రణక్షితౌ. ౩౨. నాసీ భ్రత్రపుమాన్సుశ్చిత్ తవ
 నైస్యస్య మారిష, యో ౨ర్జునం సమరే శూరం ప్రత్యుదీయాత్కథంచన. ౩౩.
 యోయోహి సమరేపార్థం ప్రత్యుద్యాతి విశాంపతే, సశరైర్విశితైస్తీక్ష్ణైః పరలో
 కాయ నీయతే. ౩౪. తేషు విద్రవమాణేషు తవ యోధేషు సర్వశః, అన్యనో
 చాసుదేవశ్చ శంఖం దధతు రుత్తమా. ౩౫. తత్ప్రభగ్నం బలం దృష్ట్వా పితౄ
 దేవవ్రతస్తవ, అబ్రవీత్సమరే శూరం భారద్వాజం స్తయన్నివ. ౩౬. ఏష పాండు
 సుతో వీరః కృష్ణేన సహితో బలీ, తథా కరోతి నైన్యాని యథా కుర్యాద్ధనం
 జయః. ౩౭. స హ్యేష సమరే శక్యో జేతుమద్య కథంచన, యథాస్య దృశ్యతే
 రూపం కాలాంతకయమోషమమ్. ౩౮. న నివర్తయితుం చాసి శక్యేయం మహాతీ
 చమూ, అన్యోన్యప్రేక్షయా వశ్య దుర్బలేయం వరూధినీ. ౩౯. ఏష చాస్తగిరి
 శ్రేష్ఠం భానుమాన్ ప్రతిపద్యతే, చక్షూంషి పర్వలోకస్య సంహరన్నివ సర్వథా.
 ౪౦. తత్రావహారం సంప్రాప్తం మన్యేహం పురుషర్షభ, శ్రాంతా భీతాశ్చ యే
 యోథా న యోత్యంతి కదాచన. ౪౧. ఏవముక్త్యా తతో భీష్టో ద్రోణమాచా
 ర్యసత్తమమ్, అవహారమథోచక్రే, తావకానాం మహారథః. ౪౨. తతో ౨వహరస్సై
 న్యానాం తవ తేషాం చ మారిష, అస్తంగచ్ఛతి సూర్యేభూత్సంధ్యా చ సమ
 వర్తత. ౪౩.

— గారుదార్థవంద్ర హ్యహనిర్వాణమ్. —

సంజయ ఉవాచ—ప్రభాతాయాం తు శర్యర్యాం భీష్మశ్శాంతనవ స్తతః, అసి
కాన్యక సంయానే వ్యాదిదేశ పరంతపః. ౧. గారుడం చ మహావ్రాహ్మణం చక్రే
శాంతనవస్తదా, పుత్రాణాం తే జయాకాంతీ వృద్ధః కురుపితామహః. ౨. గరుడస్య
స్వయం తుండే పితాదేవవ్రతస్తవ, చతుషీ చ భరద్వాజః కృతవర్షా చ సాత్యతః.
౩. అశ్వత్థామా కృపశ్చైవ శిరస్యాస్తాం యశస్వినౌ, త్రిగర్వైర్వత్సవ్యకేయైర్వా
రథానైశ్చ సంయుతౌ. ౪. భూరిశ్రవాశ్శులశ్శల్యౌ భగదత్తశ్చ మూరిష, మద్రకా
స్సింధుసౌవీరాస్తథా పంచనదాశ్చ యే. ౫. జయద్రథేన సహితా గ్రివాయాం
సన్నివేశితాః, పృష్ఠే దుర్యోధనో రాజా సోదర్యైస్సానుగైర్వృతః. ౬. విందాను
విందావావంత్యై కాంభోజాశ్చ శక్తైస్సుహ, పుచ్చమానస్తహారాజ శూరసేనాశ్చ
మూరిష. ౭. మాగధాశ్చ కలింగాశ్చ దానేరకగణైస్సుహ, దక్షిణం పక్షమాసాద్య
స్థితావ్రాహ్మణస్య దంశితాః. ౮. కారుకాశ్చ వికుంభాశ్చ ముండాః కౌండీవృషా
స్తథా, బృహద్భలేన సహితా వామపార్శ్వే సమాస్థితాః. ౯. న్యూధం దృష్ట్వా
తు తత్ నైన్యం సవ్యసాచీ పరంతపః, భృష్టద్యుమ్నేన సహితః ప్రత్యవ్రాహత సం
యుగే. ౧౦. తావకానాం చ తం వ్రాహ్మణం ప్రత్యవ్రాహత పాండవః, అర్థచం
ద్రేణ వ్రాహ్మణేన వ్రాహ్మణంతమతిదారుణమ్. ౧౧. దక్షిణం శృంగమాస్థాయ భీమ
నేనో వ్యరోచత, నానాశస్త్రాఘసంపన్నైర్వానాదేశ్వైర్నువైర్వృతః. ౧౨. తద
నేన విరాటాశ్చ ద్రుపదాశ్చ మహారథః, తదనంతరమేవాథ నీలో నీలాయుధైస్సుహ.
౧౩. నీలాదనంతరం చైవ భృష్టకేతుర్హరథః, చేదికాశికరూపైశ్చ పారవైశ్చాభి
సంవృతః. ౧౪. భృష్టద్యుమ్నశ్శిఖండి చ పాంచాలాశ్చ ప్రభద్రకాః, మధ్యే నై న్యేన
సహితాః స్థితా యుద్ధాయ భారత. ౧౫. తత్రైవ ధర్మరాజోఽపి గజానీకేన సం
వృతః, తతస్తు సాత్యకి రాజక ద్రౌపద్యాః పంచచాత్మజాః. ౧౬. అభిమన్యుస్తత
స్తూర్జమిరావాంశ్చ తతః పరమ్, భ్రమసేనిస్తతో రాజక శైకేయాశ్చ మహారథాః.
౧౭. తతోఽభూద్ధిపదాం శ్రేష్ఠో వామపార్శ్వ ముపాశ్రితః, సర్వస్య జగతో
గోష్ఠా యస్య గోష్ఠాజనార్దనః. ౧౮. ఏవమేతం మహావ్రాహ్మణం ప్రత్యవ్రాహంత
పాండవాః, నాకార్థం తవ పుత్రాణాం తత్పక్షం యే చ సంశ్రితాః. ౧౯. తతః
ప్రవృత్తే యుద్ధం వ్యతిషక్తరథద్విపమ్, తావకానాం పరేషాం చ నిఘ్నతామి తరే
తరమ్. ౨౦. హస్త్యేషుశ్చ రథాః పుత్రత్రవిశాంపతే, సంపతంతో వ్యదృశ్యంత
నిఘ్నంతస్తే పరస్పరమ్. ౨౧. ధావతాం చ రథాః పునాం యుధ్యతాం చ పృథ
కృథకౌ, బభూవ తుములశ్శబ్దో విమిశ్రో దుందుభిర్ననైః. ౨౨. దివస్సుక్

వరపీరాణాం నిష్కుతామితరేతరమ్, సంప్రహారేతు తుములే తవ లేమాం చ భారత. ౨౩.

ఇతి భీష్మవర్వాంతర్గత భీష్మవధవర్వణి - షట్పంచాశోఽధ్యాయః.

— శ్రవణవివరణాంతర్గతః. —

సంజయ ఉవాచ—తతోవ్రాత్యధేష్వనీకేషు తావకేష్వితరేషు చ, ధనం జయో రథానీకమవధీత్తత్ర భారత. ౧. శరైరతిరథో యుద్ధే పాతయో రథయా ధరా, తే వధ్యమానాః పార్థేన కాలేనేవ యుగ్మయే. ౨. ధార్తరాష్ట్ర రజే యత్రాః పాండవాః ప్రత్యయోధయాః, ప్రార్థయానా యశో దీప్తం మృత్యుం కృత్వా నివర్తనమ్ ౩. ఏకాగ్రమనసో భూత్వా పాండవనాం వరూధినీమ్, బభంజుర్భూషణో రాజం నైచాభజ్యంత సంయుగే. ౪. ద్రవచ్ఛిరభ భగ్నైశ్చ పరి వర్తన్తిరేవచ, పాండవైః కారవేయైశ్చ న ప్రాజ్ఞాయతే కించన. ౫. ఉదతిష్ఠద్రజో భౌమం ఛాదయానం దివాకరమ్, న దిశః ప్రదిశశ్చాపి తత్ర జగ్తుః కథంచన. ౬. ఆనుమానేన సంజ్ఞాభిర్నామగోత్రైశ్చ సంయుగే, వర్తతే స్త తదా యుద్ధం తత్రతత్ర విశాంపతే. ౭. న పూహో భిద్యతే తత్ర కారవాణాం విశాంపతే, రక్షితస్స యథా తేన భారద్వాజేన మారిష. ౮. తతైవ పాండవేయానాం రక్షిత స్సన్యసాచినా, నాభిద్యత మహావ్రాహ్మణో భీమేన చ సురక్షితః. ౯. నేనాగ్రాదభి నిష్పత్య ప్రాయుధ్యంతత్ర మానవాః, ఉభయోన్మేసయో రాజాః వ్యతిషక్తరథ ద్విపాః. ౧౦. హయారోహైర్నయారోహః పాత్యంతో స్తమహాహవే, ఋష్టిభి ర్విమలాగ్రాభిః ప్రాసైరపి చ సంయుగే. ౧౧. రథీ రథినమాసాద్య బాణైః కనక భూషణైః, పాతయామాస సమరే తస్మిన్నతి భయంకరే. ౧౨. గజారోహః గజా రోహా నారాదశరతోమరైః, సంయుక్తాన్పాతయామాసు స్తవ లేమాం చ సం ఘోషః. ౧౩. పత్తిసంఘా రణేషు త్రిణా భిందిపాలపరశ్వణైః, వ్యపాతయంత సంహృష్టాః షరస్పరకృతాగసః. ౧౪. రథీ చ సమరే రాజన్నాసాద్య గజయోధినమ్, నగజం పాతయామాస గడి చ రథినం తథా. ౧౫. రథినం చ హయారోహః ప్రాసేన భర తర్షభ, పాతయామాస సమరే రథీ చ రథసాదినమ్. ౧౬. పదాతీ రథినం సంభ్యో రథీ చాపి పదాతినమ్, వ్యపాతయచ్చిత్రైశ్చన్త్రీసేనయోధుభయోరపి. ౧౭. గజా రోహ హయారోహాః పాతయామాసురాహవే, హయారోహః గజస్థాంశ్చ తద ద్భృతమివాభవత్. ౧౮. గజారోహవరైశ్చాపి తత్రతత్ర పదాతయః, పాతితాస్స మదృశ్యంత త్రైశ్చాపి గజయోధినః. ౧౯. పత్తిసంఘా హయారోహాస్సాదినః సమస్తాః పత్తిభిః, పాత్యమానా వ్యదృశ్యంత శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౦. ధ్వజైస్త్రాకృషి

దైత్య కార్ముకై స్తోమరైస్తథా, పరిస్తోమైః కుథాభిశ్చ కంబురైశ్చ మహాధనైః. ౨౧. ప్రానైస్తథా గదాభిశ్చ పరిమైః కంబునైస్తథా, శక్తిభిః కంబునైశ్చిత్రైః కుణ వైరంకుశైరపి. ౨౨. నిస్త్రింశైర్విమలైశ్చైవ స్వద్యపుంభైశ్చరైస్తథా, భూర్భూతి భరతశ్రేష్ఠ సద్ధామైరివ చిత్రితా. ౨౩. నరాశ్చకాయైః పతితైర్దంతి భిశ్చ మహాహవే, అగమ్యరూపా పృథివీ మాంసశోణితకర్దమా. ౨౪. స్రశ శామ రజో భామం వ్యుక్షితం నరశోణితైః, దిశశ్చ విమలా స్సర్వాః సమ వద్యంత భారత. ౨౫. ఉత్థితాన్యగడేయాని కబంధాని సమంతతః, చిన్నా భూతాని జగతో వివాశార్థాయ భారత. ౨౬. తస్మిన్ యుద్ధే మహారాజే వర్తమానే సుదారుణే, ప్రత్యదృశ్యంత రథినో భావమానాస్సమంతతః. ౨౭. తతో భీష్మశ్చ ద్రోణశ్చ నైంధవశ్చ జయద్రథః, పురుమిత్రో వికర్ణశ్చ శకునిశ్చాపి సౌబలః. ౨౮. ఏతే సమరదుర్దహా సింహతుల్యపరాక్రమాః, పాండవానామసింహాని బభం జుస్సుమరే స్థితాః. ౨౯. తత్రైవ భీమసేనోఽపి రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, సాత్యకిశ్చే క్షితానశ్చ ద్రాపదేయాశ్చ భారత. ౩౦. తావకాంప్రవ పుత్రాంశ్చ సహితా స్సర్వ రాజభిః, ద్రావయామాసు రాజస్థాం స్త్రిదశా దాసవానివ. ౩౧. తథా తే సమ రేఽనోన్యన్యం నిఘ్నంతః క్షత్రియర్షభాః, రక్షోక్షితా ఘోరరూపా విరేజాః కిం శుకా ఇవ. ౩౨. విజిత్య చ రిపూర్ణ రాజా సేనయోరభయోరపి, వ్యదృశ్యంత మహానూత్రా గ్రహ ఇవ సభస్తలే. ౩౩. తతో రథసహస్రేణ పుశ్పా దురోన్యథ నస్తవ, అభ్యయాత్పాండవాన్ యుద్ధే రాక్షసం చ ఘటోత్కచమ్. ౩౪. తత్రైవ పాండవాస్సర్వే మహత్యా సేనయా సహ, భీష్మద్రోణ రణే శూరౌ ప్రత్యుద్య యురరిందమా. ౩౫. కిరీటీ తు యయా క్రుద్ధః సమంతాత్పాన్ధివోత్తమాన్, అర్జుని సాన్సత్యకిశ్చైవ యయతుస్సౌబలం బలమ్. ౩౬. తతః ప్రవవృతే భూయః సంగ్రామో రోమహర్షణః, తావకానాం పరేషాం చ జిగీషూణాం పరస్పరమ్. ౩౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - సప్తపంచాశోఽధ్యాయః.

— భీష్మదుర్వోధకసంవాదః. —

సంజయ ఉవాచ—తతస్తే పార్థివాః క్రుద్ధాః ఘోలునం వీర్య సంయుగే, రత్నరనేకసాహస్రై స్సమంతాత్పర్యవారయన్. ౧. అత్రైవం రథవంశేన ణోష్ఠకి శృత్య భారత, శనైస్సుబహుసాహస్రై స్సమంతాత్పర్యవారయన్. ౨. శక్తిశ్చ విమలాస్త్రైః గదాశ్చ పరిహైస్సహ, ప్రాసాన్ పరశ్వఖాంశ్చైవ ముద్గరాన్ ముస లాసపి. ౩. చిక్షిపుస్సుమరే క్రుద్ధాః ఘోలునస్య రథం ప్రతి, అస్త్రాణామథ తాం వృష్టిం శలభానామివాంతిమ్. ౪. దురోధ సర్వతః పార్థః శరైః కనకభూషణైః,

(తత్ర తల్లాఘనం దృష్ట్వా భీష్మశ్చైరతిమానుషమ్. ౫. దేవదానవగంధర్వాః పిశాచోరగరాక్షసాః, సాధుసాధ్వితీ రాజేంద్ర ఫాల్గునం ప్రత్యుపాజయన్. ౬. సాత్యకించాభిమన్యుం చ మహత్యా నేనయా సహ, గాంధారాస్సమరే శూరా దురుధుస్సహ సౌబలాః. ౭. తతస్సౌబలకాశ్శూరా వాన్దేయస్య రథోత్తమమ్, తిలశశ్చిచ్ఛిదుః శ్రోథాత్ శస్త్రైర్నానావిధైరపి. ౮. సాత్యకిస్తు రథం త్యక్త్వా వర్తమానే మహాభయే, అభిమన్యోరథం తూర్ణమూరురోహ పరంథవ ౯. తావేకరథసంసక్తా సౌబలేయస్య వాహినీమ్, జఘ్నుతున్మిశితైస్తూర్ణం శస్త్రైస్సశ్చ తపర్యభిః. ౧౦. ద్రోణ భీష్మ రణే యత్త ధర్తరాజస్య వాహినీమ్, నాశయేతాం శస్త్రైస్తీక్షణిః కంఠత్రపరిచ్ఛదైః. ౧౧. తతో ధర్మశతో రాజా మూడీపుత్ర చ పాండవో, ముషతాం సర్వనైన్యానాం ద్రోణానీకముపాద్రవన్. ౧౨. తత్రాఘాతుమహద్యుధం తుములం రోమపర్షణమ్, యథా దేవాసురం యుధం పూర్వమాసీత్పుదారుణమ్. ౧౩. కుర్వాణో తు మహత్కర్తృ భీమనేనఘటోత్కచో, దుర్యోధనస్తతోఽభ్యేత్యతావ్రభావస్యవారయత్. ౧౪. తత్రాద్భుతమపశ్యామ హైడింబస్య పరాక్రమమ్, అతీత్య పితరం యుధే యదయుధ్యత భారత. ౧౫. భీమనేనస్తు సంకుప్తో దుర్యోధనమమర్షణమ్, హృద్యవిద్యత్సృషత్కేన ప్రహసన్మివ పాండవః. ౧౬. తతో దుర్యోధనో రాజా ప్రహరవరపీడితః, నిషసాద రథోపస్థే కశ్చలం చ జగముహ. ౧౭. తం విషంజ్ఞ మథో దృష్ట్వా త్వరమాణోఽస్య సారథిః, అహావాహరణాద్రాజంస్తతస్సైన్యమభజ్యత. ౧౮. తతస్తాం కౌరవీం నేనాం ద్రవమాణాం తతస్తతః, నిఘ్నన్ భీమశ్చరే స్తీక్షైరనువవ్రాజ పృష్ఠతః. ౧౯. పార్వతశ్చ రణశ్రేష్ఠో ధర్మపుత్రశ్చ పాండవః, ద్రోణస్య పశ్యతస్సైన్యం గాంగేయస్య చ భారత. ౨౦. జఘ్నుతు ర్విశితైస్తీక్షైః పరానీకవినాశనైః, ద్రవమాణం తు తతైస్సైన్యం తవ పుత్రస్య సంయుగే. ౨౧. మా శక్నుతాం వారయతుం భీష్మద్రోణౌ మహారథౌ, వార్యమాణం చ భీష్మేణ ద్రోణేన చ మహాత్మనా. ౨౨. విద్రవత్యేవ తతైస్సైన్యం పశ్యతోద్గ్రోణభీష్మయోః, తతో రథసహస్రేషు విద్రవత్సు తతస్తతః. ౨౩. తావాన్ధితావేకరథం సౌభద్రశివిపుంగవో, సౌబలీం సమరే నేనాం నాశయేతాం పరంథవ. ౨౪. శుకుభాతే తతస్తౌ తు కైనేయకురుపుంగవో, అమావాస్యాం గతో యద్వత్సోమసూర్యా నభస్తరే. ౨౫. అర్జునసు తతః క్రుద్ధస్తవ సైన్యం విశాంపతే, వవర్ష శరవర్షేణ ధారాభివ తోయదః. ౨౬. వధ్యమానం తతస్తత్తు శస్త్రైః పార్థస్య సంయుగే, దుద్రావ కౌరవంసైన్యం విషాదభయకంపితమ్. ౨౭. ద్రవమాణం తదా

లోక్య భీష్మ ద్రోణౌ మహాబలా, న్యవారయేతాం సంక్రుద్ధౌ దుర్యోధనసీతైషిణౌ. ౨౮. తతో దుర్యోధనో రాజా సమాశ్మయ్య విశాంపతే, న్యవర్తయత తత్తైస్యం ద్రవమాణం సమంతతః. ౨౯. యత్రయత్ర సుతం తుభ్యం యో యః పశ్యతి భారత, తత్ర తత్ర న్యవర్తంత క్షత్రియాణాం మహారథాః. ౩౦. తాన్నివృత్తా సమీక్ష్యైవ తతోఽన్యైఃపీతరేజనాః, అన్యోన్యస్పర్ధయా రాజా లజ్జయా చావత స్థిరే. ౩౧. పునరావర్తతాం తేషాం వేగ ఆసీద్విశాంపతే, పూర్వతస్సాగరన్యేవ చంద్రస్యోదయసం ప్రతి. ౩౨. సన్నివృత్తాం స్తతస్తాంస్తు దృష్ట్వా రాజా సుయోధనః, అబ్రవీత్సర్వితో గత్వా భీష్మం శాంతవనం వచః. ౩౩. పితామహ నిబోధేదం యత్త్వాం వత్సామి భారత, నానురూపమహం మన్యే త్వయి జీవతి కారవ. ౩౪. ద్రోణే చాస్త్రవిదాంశ్రేష్ఠే సపుత్రే ససుహృజ్జనే, కృపే చైవ మహేష్వానే ద్రవతే యద్వరూధినీ. ౩౫. న పాండవాః ప్రతిబలాంస్తవ మన్యే కథంచన, తథా ద్రోణస్య సంగ్రామే ద్రాణేశ్వాపి కృపస్య చ. ౩౬. అనుగ్రాహ్యః పాండు సుతా నూనం తవ పితామహ, యథేమాం తమనే వీరవధ్యమానాం వరూధినీమ్. ౩౭. సోఽస్మి వాచ్యస్త్యయా రాజా పూర్వమేవ సమాగమే, న యోత్యే పాండవాః సంభ్యే నాపి సాత్యకిపార్వతౌ. ౩౮. శ్రుత్వాహం వచనం తుభ్యమాచార్యస్య చ భారత, కర్తవ్యే సహితః కృత్యం చింతయావ ప్రదేవ హి. ౩౯. యది నాహం పరిత్యాజ్యో యువాభ్యామిహ సంయుగే, విక్రమేణానురూపేణ యుధ్యతాం పురుషర్షభ. ౪౦. ఏతచ్ఛ్రుత్వా వచో భీష్మః ప్రహసన్ వై ముహూర్తువల్లభః, అబ్రవీత్సవయం తుభ్యం శ్రీధాద్వాన్యవృత్త్య చతుషీ. ౪౧. బహుశోఽపి మయా రాజా పథ్యముక్తో హితం వచః, అజేయాః పాండవా యుద్ధే దేవైరపి సహనవైః. ౪౨. యత్తు శక్యం మయా కర్తుం వృద్ధేనాత్ర సృహోత్తమ, కరిష్యామి యథాశక్తి స్తేక్షదానీం సఖాంధవః. ౪౩. అద్యపాండుసుతాః సర్వాః ససైన్యాః సహ బంధుభిః, మిషతో వారయిష్యామి సర్వలోకస్య పశ్యతః. ౪౪. ఏవముక్తస్తు భీష్మేణ పుత్రస్తవ సరేశ్వరః, దధౌ శంఖం ముదా యుక్తో ఖేరీశ్చ సమతాడయత్. ౪౫. పాండవాశ్చ తతో రాజా శ్రుత్వా తు నిసదం మహత్, దద్ధుశ్శంఖాం శ్చ ఖేరీశ్చ మురజాంశ్చాభ్యవదయత్. ౪౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టపంచాశోఽధ్యాయః.

— శ్రీకృష్ణవిజయనామః —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—ప్రతిజ్ఞాతే తతస్తస్మిన్ యుద్ధే భీష్మేణ భారత, మమ పుత్రస్య వాక్యేస్తు శ్రోధితేన విశాంపతే. ౧. భీష్మః కిమకరోత్తత్ర పాండవే యేషు సంజయ, పితామహే వా పాంచాలాస్తవ మాచక్ష్య సంజయ. ౨. సంజ

యథావాచ—గతపూర్వాష్టాధూయిష్ఠే తస్మిన్నహని భారత, పశ్చిమాం దిశమాస్థా
య కించిద్భాతే దివాకరే. 3 జయం ప్రాప్తేషు సర్వేషు పాండవేషు మహాత్మసు,
సర్వధర్మవిశేషజ్ఞ పితా దేవవ్రత స్తవ. ౪. అభ్యయాత్ జపనై రశ్వైః పాండవానా
మనీషీమ్, మహత్యా సేనయా గుప్తస్తవ పుత్రైశ్చ సర్వశః ౫. ప్రావర్తత తతో
యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్, అస్తాకం పాండవైస్సార్ధమనయా త్తవభారత.
౬. ధనుషం కూజతాం తత్ర తలానాం చాభిహస్యతామ్, బభూవ సుమహా
శబ్దో గిరిణా మివ దీర్యతామ్. ౭. తిష్ఠ స్థితోఽస్మి విధ్యేనం నివర్తస్య స్థితో భవ,
స్థితోఽస్మి ప్రహరన్వేతి శబ్దాః శ్రూయంతి సర్వశః ౮. కాంచనేషు తమత్రేషు కిరీ
టేషు ధ్వజేషు చ, శిలానామివ శైలేషు పతితానామభూత్సన్విహః. ౯. పతితాన్యు
త్తమాంగాని బాహవశ్చ విభూషితాః, వ్యచేష్టంత మహీం ప్రాప్య శతశోఽథ
సహస్రశః. ౧౦. కృతోత్తమాంగాః కేచిత్తు తత్ర వోద్యతకార్దుకాః, ప్రగృహీతా
యుధాశ్చైవ తన్ధుః పురుషసత్తమాః. ౧౧. ప్రావర్తతమహావేగా నదీ రుధిరవాహినీ,
మాతంగాంగశిలాఘోరా మూసశోణితకర్దమా. ౧౨. వరాశ్చనరనాగానాం శరీర
ప్రభవా తదా, పరలోకార్ణవనదీ గృధ్రగోమాయుమోదినీ. ౧౩. న దృష్టం న శ్రు
తం వాపి యుద్ధమేతాదృశం నృప, యథా తవ సుతానాం చ పాండవానాం చ భార
త. ౧౪. నానీద్రథపథస్తత్ర యోధైర్యుధినిపాతితైః, గజైర్విపతితైర్మిల్లైర్గిరిశృంగై
రివావృతైః. ౧౫. విక్రైః కవచైశ్చిత్రైః శిరస్తానైశ్చ మారిష, శుశుభే తద్రణస్థానం
శరదీవ నభస్తలమ్. ౧౬. వినిర్భిన్నా నరాః కేచిదంత్రాపీడప్రకర్షిణః, అదీనాస్సమ
రే శత్రూనభ్యధావంత దిర్వితాః. ౧౭. తాత భౌతస్సభే బంధో వయస్య మమ
మాతుల, మామాంః పరిత్యజేత్యేతత్ చుక్రతుః పతితా రణే. ౧౮. ఆభాభ్యోహి
త్వమాగచ్ఛ కిం భీతోఽసి క్వ యాస్యసి, స్థితోఽహం సమరే మూఢైరితి చాన్య
విచుక్రతుః. ౧౯. తత్ర భీష్మశ్చాంతనవో నిత్యమండలకార్దుకః, ముమోచ బాణా
దీప్తాగ్రానహీనాశీవిషానివ. ౨౦. శరైరేకాయనీకుర్వ్య దిశస్సర్వాయతప్రతః,
జఘాన పాండవరథానాదిశ్యాదిశ్య భారత. ౨౧. నృత్యనైవీ రథమార్గేషు దర్శ
యక పాణిలాఘవమ్, అలాతచక్రవద్రాజక తత్రతత్ర స్త దృశ్యతే. ౨౨. తమే
కం సమరే శూరం పాండవాస్సంజయేస్సహ, అన్యేశతపాహరం సమపశ్యంత
లాఘవాత్. ౨౩. మాయాశృతాత్మా నమివ భీష్మం తత్ర స్త మేనిరే, పూర్వస్యాం
దిశి తం దృష్ట్వాప్రతీచాన్యం దదృశుర్జనాః. ౨౪. ఉదీచాన్యం చైవ మాలోక్య దక్షి
ణస్యాం తక్షవ చ, ప్రతియుధ్యక స సమరే గాంగేయః ప్రత్యదృశ్యత. ౨౫. న
చైనం పాండవేయానాం కల్పిత శక్నోతి నీక్షితుమ్, విశిఖానేవ పశ్యంతి భీష్మచా

పశ్యతా బహుభా. ౨౬. కుర్వాణం సమరే కర్త సూదయానం చ వాహినీమ్,
 వ్యాఖ్యోశంత రణే తత్ర వీరా బహువిధం బహు. ౨౭. అమానుషేణ రూపేణ చరం
 తం పితరం తవ, శలభా ఇవ రాజానః పతంతి స్త ప్రమోహితాః. ౨౮. భీష్మాగ్ని మివ
 సంక్రుద్ధం విరాళాయ సహస్రశః, న హి మోఘశ్శూరః కిష్కిదాసీద్భీష్మస్య సంయుగే.
 ౨౯. నరనాగాశ్వకాయేషు బహుత్వాల్లఘుయోధినః, భివత్త్యేకేన చరణే ముక్తే
 న సతపర్వణా. ౩౦. గజకంటకసంబద్ధం వశ్రేణేన శిలోచ్చయమ్, ద్వా త్రీనపి గజా
 రోహాః పిండితాః పర్వతానివ. ౩౧. నారాచేన సుతీక్ష్ణేన నిజఘనా పితా తవ,
 యోయో భీష్మం నరవ్యాఘ్రౌ మభ్యేతి యుధి కశ్చన. ౩౨. ముహూర్తదృష్టస్య
 భయాత్ పతితో భువి దృశ్యతే, ఏవం సా ధర్మరాజస్య వధ్యమానా మహాచ
 మూః. ౩౩. భీష్మేణాతులవీర్యేణ వ్యశీర్యత సహస్రథా, ప్రాకంపత మహాసేనా
 శరవర్షాభిషీడితా. ౩౪. పశ్యతో వాసుదేవస్య పార్థస్య చ మహాత్మనః, యతమా
 నాశ్చ తే వీరా వ్రాత్యమాణాః మహారథాః. ౩౫. నాశక్నువః వారయితుం
 భీష్మబాణప్రసీడితాః, మహేంద్రసమువీర్యేణ భజ్యమానా మహాచమూః. ౩౬.
 అభజ్యత మహారాజన చ ద్వా సహధావతః, అవిద్యరథనాగాశ్వం పతితం ధ్వజ
 కూబరమ్. ౩౭. అసీకం పాండుపుత్రాణాం హాహాభూతమచేతనమ్, జఘనాత్ర
 పితా పుత్రం పుత్రశ్చ పితరం తథా. ౩౮. ప్రియస్సఖాయం చాక్రందే సఖాదైవ
 బలాత్కృతః, విముచ్య కవచాంశ్చాన్యే పాండుపుత్రస్య నైనికాః. ౩౯. ప్రకీర్య
 కేశకాః ధావంతః ప్రత్యదృశ్యంత భారత, తస్థోకులమివోద్భాసితం రథయాథవ
 యూథవమ్. ౪౦. దదృశే పాండుపుత్రాణాం నైన్యమార్తస్వరం తదా, ప్రభజ్య
 మానం నైన్యం చ దృష్ట్వా యాదవనందనః. ౪౧. ఉవాచ పార్థం కృష్ణస్తు నిగృ
 హ్య రథసత్తవమ్, ఆయం సకాలస్సంప్రాప్తః పార్థ యః కాంతీత సవ. ౪౨.
ప్రహరాస్తే నరవ్యాఘ్రౌ న చేన్దోహత విముహ్యసే, యత్త్యయా కథితం వీర
పురా రాజ్ఞాం సమాగమ. ౪౩. భీష్మద్రోణముఖాః సర్వాః ధార్తరాష్ట్రస్య
 నైనికాః, సానుబంధాః హనిష్యామి యోమాం యోత్స్యతి సంయుగే. ౪౪.
 ఇతి తత్కురు శౌంకేయ సత్యం వాక్యమరిందమ, భీష్మో పశ్యనైన్యం స్వం భజ్య
 మానమిత స్తతః. ౪౫. ద్రవతశ్చ మహీపాలాః పశ్య యాధిష్ఠితే బలే, దృష్ట్వా
 తుసమరే భీష్మం వ్యాత్రాననమివాంతకమ్. ౪౬. భయార్తాస్సంప్రళశ్యంతి సింహం
 తుద్రమృగా ఇవ, ఏవముక్తః ప్రత్యువాచ వాసుదేవం ధనంజయః. ౪౭. చోద
 యాశ్వా యతో భీష్మో విగాహ్యైతద్బలాత్సవమ్, పాతయిష్యామి దుష్కర్తం వృద్ధం
 కురుపితామహమ్. ౪౮. తతోఽశ్వాః రజతప్రఖ్యాంశ్చోద్ధయాయాసమాధవః, యతో
 భీష్మరథో రాజాదుప్రేక్ష్యో రశ్మివానివ. ౪౯. తత స్తత్తువరావృత్తం యుధిష్ఠిరబలం

మహాత్, దృష్ట్వా పార్థం మహాబాహుం భీష్మయోద్యతమాహవే. ౫౦. తతో భీష్మః
 కురుశ్రేష్ఠ సింహవద్విసదృశ ముహుః, ధనంజయిరథంక్షూర్ణం శరవస్తైరవాకిరత్. ౫౧.
 త్తణేన సరథస్తస్య సద్వజస్సహసారణః, శరవస్తేణ మహతా సంఘస్మిన్ ప్రదృ
 శ్యతే. ౫౨. వాసుదేవస్తస్యసంభ్రాంతో ధైర్యమాస్థాయ సత్త్వవాక్, చోదయా
 మాస తానశార్వా విభగ్నౌ భీష్మసాయకైః ౫౩. తతఃపార్థో ధనుర్గ్రహ్య దివ్యం
 జలదనిస్సవన్మ, పాతయామాస భీష్మస్య ధనుశ్చిత్వా శితైశ్శరైః. ౫౪. స ఛిన్న
 ధన్వా కౌరవ్యః పునరస్యస్తహద్రుః, నిమేషాంతరమార్త్రేణ చక్షుః కృత్వా పితా
 తవ. ౫౫. విచక్షతతోదోర్భ్యం ధనుర్జలదనిస్సవన్మ, అథాస్యతదపిక్రుధ్ధశ్చిచ్ఛేన
 ధనురర్జునః. ౫౬. తస్య తత్పుజయామాసలాఘవం శంతనోస్సుతః, సాఘపార్థమహా
 బాహో సాధుభో పాండునందన. ౫౭. త్వయ్యేవైతద్ద్యుక్తయాపం మహత్కర్మ
 ధనంజయ, ప్రీతోఽస్మి సుదృఢం పుత్రకురు యుద్ధం మయాసహ. ౫౮. ఇతి పార్థం
 ప్రశస్యాథ ప్రగృహ్యస్యస్తహద్రుః, ముమోచ సమరే వీరః శరాః పార్థరథం
 ప్రతి. ౫౯. అదర్శ్యయద్వాసుదేవో హయమానే పరంబలమ్, మోఘాః కుర్వన్
 శరాం స్తస్య మండలాన్యాచరన్ లఘు. ౬౦. తతస్తు భీష్మసుసృఢం వాసుదేవధనం
 జయా, వివ్యాథ నిశితైర్వాణైస్తస్యగార్తేషు మారిష. ౬౧. శుశుభాతే సర
 వ్యాఘ్రాంతో భీష్మశరవిక్షతా, గోవుషావివ సర్దంతా విషాణోల్లిఖతాంతితా. ౬౨.
 పునశ్చాపి సుసంక్రుధః శరైశ్శతసహస్రశః, కృష్ణయోద్యధి సంరబ్ధో భీష్మకవా
 రయద్దిశః. ౬౩. వాణ్దేయం చ శరైస్తీక్తైః కంపయామాస రోపితః, ముహు రభ్యుత్
 స్తయన్ భీష్మః ప్రహస్య స్వనవ త్తదా. ౬౪. తతః కృష్ణస్సు సమరే దృష్ట్వా భీష్మపరా
 క్రమమ్, సంవ్రేక్ష్య చ మహాబాహుః పార్థస్య మృదుయుద్ధతామ్. ౬౫. తం భీష్మం
 శరవస్తాణి సృజంతమనిశం యుధి, ప్రతపంత మివాదిత్యం మధ్య మాసాద్య
 సేనయోః. ౬౬. వరాః వరాః వినిఘ్నంత పాండుపుత్రస్య నైనికాః, యుగాంత
 మివ కుర్వాణం భీష్మం యాధిష్ఠిరేబలే. ౬౭. అమృష్యమాణో భగవాన్ కేశవః
 పరవీరహా, ఆచింతయదమేయాత్తా నాస్తి యాధిష్ఠిరం బలమ్. ౬౮. ఏకావన్మహి
 రణే భీష్టో నాశయేద్దైత్య దానవాః, కిము పాండుగుతాః యుద్ధే సబలాః సహ
 దానుగాః. ౬౯. ద్రవతే చ మహాత్సేన్యం పాండవస్య మహాత్మనః, ఏతే చ కౌర
 వాస్తూర్ణం ప్రభగ్నాన్వీక్ష్య సోమకాః. ౭౦. అద్రవంతి రణే హృష్టాహర్షయంతః
 పితామహమ్, సోఽహంభీష్మం నిహన్యద్య పాండవాన్దాయ దంశితః. ౭౧. భార
 మేనం వినేష్యామి పాండవానాం మహాత్మనామ్, అర్జునో హి శరైస్తీక్తై ర్విద్య
 మానోఽపి సుయుగే. ౭౨. కర్షణం నాభిజానాతి రణే భీష్మస్య గౌరవాత్

తథా చింతయత స్తస్య భూయ ఏవ పితామహః. 23. ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధః
 శరాణాం పార్థరథం ప్రతి. 24. తేషాం బహుత్వాత్సుభృతం శరాణాం దిశోఽథ
 సర్వాః పిహితా బహుపుః, న చాంతరిక్షం సదిశో వ భూమిర్న భాస్కరో తేదృశ్య
 త రశ్మిమాలీ. 25. వప్రశ్చ వాతాస్తు ములాస్సధూమా దిశశ్చ సర్వాః తుభితా
 బహుపుః, ద్రోణోవికర్ణశ్చ జయద్రథశ్చ భూరిశ్రవాః కృతవర్తా కృపశ్చ. 26.
 శ్రుతాయురంబష్ట పతిశ్చ రాజా విందానువిందా చ సుదక్షిణశ్చ, ప్రాచ్యాశ్చ
 సౌవీరగణాశ్చ సర్వే వశాతయః తుద్రకమాలవాశ్చ. 27. కిరీటినం త్వరమాణా
 విసస్ర స్మిదేశగాః కాంతనవస్య రాజ్ఞః, తం వాచిపాదాతిరథాఘజాలైరనేక సాహ
 స్ర శతైర్దదర్శు. 28. కిరీటినం సంపరివార్యమాణం శినేర్న ప్తావారణయూథపైశ్చ,
 తతశ్చ దృష్ట్యాద్భునవాసుదేవో పదాతినాగాశ్వరక్తై స్సమంతాత్. 29. అభిద్రుతో
 శస్త్రభృతాం వర్తిష్టా శినిప్రవీరోఽభిసపారత్సర్ణమ్, సతాన్యనీకాని ధనుష్పతాంవరః
 శినిప్రవీరః సహసాభివత్స్య. 30. చకార సాహాయ్యమథాద్భునస్య విష్ణుర్యథా
 వృత్ర నిమాదనస్య, విశిర్లనాగాశ్వరథధ్వజౌఘం భీష్మణ విశ్రాంతిసర్వయోధమ.
 31. యుధిష్ఠిరానీకమభిద్రవంతం ప్రోవాచ సంహృష్య శినిప్రవీరః కన్యకృత్రియా
 యాస్యథ నైషధర్మః సఖితాంపురస్తాత్కథితః పురాణైః. 32. మాస్వాం ప్రతిజ్ఞాం
 త్యజత ప్రవీరాఃస్వవీరధర్మకా ప్రతిపాలయధ్వమ్, తావాసవానంతరజోనికామ్య
 నరేంద్ర ముఖ్యాః ద్రవతః సమేతాః. 33. పార్థస్యదృష్ట్యా మృదుయుధ్యతాం చ
భీష్మం చ సంభ్యే సముదీర్యమాణమ్, అమృత్యమాణస్య తతోమహాత్మాయశస్త్రినం
సర్వదాశార్దూభర్తా. 34. ఉవాచ శైవేయమభిప్రశంసా దృష్ట్యా కురూనావతతః
 సమంతాత్, యేయాంతియాం త్వేవ శినిప్రవీరయేఽవస్థితాస్సాత్వత తేఽపియాంతు.
 35. భీష్మం రథాత్ పశ్య నిపాత్యమానం ద్రోణం చ సంభ్యే సగణం మయాద్య,
 న మేబలే సాత్వత కారవాణాం క్రుద్ధస్య ముచ్యేతేరణేఽద్య కశ్చిత్. 36. తస్మా
 దహం గృహ్యారథాంగముగ్రం ప్రాణం హనిష్యామి మహావ్రతస్య, నిహత్య భీష్మం
 సగణం తథాజౌ ద్రోణం చ శైవేయరథప్రవీరా. 37. క్రితం కరిష్యామి ధనంజ
 యస్య రాజ్ఞశ్చ భీమస్య తథాశ్వివోశ్చ, నిహత్య సర్వాః ధృతరాష్ట్రపుత్రాం
 స్తత్పక్షిణో యే చ నరేంద్ర ముఖ్యాః. 38. రాజ్యేన రాజానమజాతశత్రుం సంపా
 దయిష్యామ్యహమద్య హృష్టిః, తతస్సుసాధం వసుదేవపుత్రః సూర్యవధం వజ్ర
 సహ సతుల్యమ్ ౩౯. తురాంతముద్భామ్య భుజేన చక్రం రథాదవపుత్య విసృజ్య
వాహా, సంకంఠయ గాం చరణైరహతా వేగేన కృష్ణః ప్రససార భీషమ్.
 ౪౦. మదాంధమాజౌ సముదీర్ఘదర్శంసంహో జిహ్వాంసన్నివవారణేంద్రమ్, సోఽభ్య

ద్రవద్భిష్టమనీకమధ్యే క్రుద్ధో మహేంద్రావరజః ప్రమాఖీ. ౯౧. వ్యాలంబిపీ
తాంతపటశ్చకాశే ఘనో యథా భే చిరభాషివద్ధః, సుదర్శనం చాస్య రరాజ శౌరే
స్తచ్చక్రవద్ధం సుభుజోరునాళమ్ ౯౨. యథాదివద్ధం తరుణార్కవర్ణం రరాజ
నారాయణనాభిజాతమ్, తత్కృష్ట కోపాదయసూర్యబుద్ధం తురాంత తిష్ఠాగ్రసు
జాతపత్రమ్. ౯౩. తస్మై వ దేహోరుసరః ప్రరూఢం రరాజ నారాయణబాహునా
ళమ్, తమాత్తవక్రం ప్రణదంత ముచై వ; క్రుద్ధం మహేంద్రావరజం సమీక్ష్య.
౯౪. సర్వాణి భూతాని భృశం వినేదుః క్షయః కురూణామితి చింతయత్వా, స
వాసుదేవః ప్రగృహీతచక్రః సంవర్తయిష్యన్నివ జీవలోకమ్. ౯౫. అభ్యుత్పత్తౌ
లోకగురుర్భూతే భూతాని ధక్ష్యన్నివ ధూమకేతుః, తమావతంతం ప్రగృహీత
చక్రం సమీక్ష్య దేవం ద్విపదాం పరిష్ఠమ్. ౯౬. (అసంభూతాత్మకబాణపాణి
రథేస్థితశ్చాంతవోఽభ్యువాచ, ఏహ్యేహి దేవేశ జగన్నివాస సమోఽస్తుతే
శార్ఙ్గదానీపాణే. ౯౭. ప్రసవ్యా మాం పాతయ లోకనాథ రథోత్తమాద్భుత
శరణ్య సంభ్యే, త్వయా హతస్యేహ మమూష్య కృష్ట శ్రేయః పరస్మిన్నిహ చైవ
లోకే. ౯౮. సంభావితోఽస్య సంధకవృష్టినాథ లోకైస్త్రిభిశ్చ ప్రథితప్రభావః,
శ్రుత్వా వాదశ్చాంతవస్య కృష్టో వేగేన ధావంస్త మక్షాభ్యువాచ. ౯౯. త్వం
మూలమస్యేహ భువి క్షయస్య దుర్యోధనం చాద్య సముద్ధరిష్యసి, దుర్యూతదేవీ
నృపతిర్ని వార్యః సుమంత్రీణా ధరపథి స్థితేన. ౧౦౦. త్యాజ్యోఽథవా కాలచరీణ
బుద్ధిర్హృతిగో యః కులపాంససస్సృజిత, భిష్మప్రదాకర్ణ్య యదుప్రవీరం రాజ
పరం దైవతమిత్యువాచ. ౧౦౧. త్వక్తస్తుకంసోయదుభిర్నితాథే సంబోధ్యమాన
న బుబోధ రాజా, క్లేశాయ దైవాద్విపరీతబుద్ధిః శ్రోతా హితం యస్య న కశ్చిదస్తి
౧౦౨. రథావపపుత్య తతస్త్రిరావాక్ పార్థః పదాదుత్య యదుప్రవీరమ్.
జగ్రాహ పీనోన్నతలంబబాహుం బాహోర్వరం వ్రాయతేనీనబాహుః. ౧౦౩.
నిగృహ్యమాణస్తు తమాదిదేవో భృశం సరోమః కిల చాత్తయోగీ, ఆదాయ వేగేన
జగ్రామ జిష్ఠం విష్ణుదహాత ఇవై కవృక్షమ్ ౧౦౪. పార్థస్తునిష్ఠభ్య బలేన పాదా
భిషాంతికం తూర్ణమభిద్రవంతమ్, బలాన్నిజగ్రాహ శస్త్రైర్హస్తా పాదైశ్చ రాజా
దశమే కథంచిత. ౧౦౫. అపస్థితం చ ప్రణవత్య కృష్ణం ప్రీతోఽర్జునః కాంచన
చిత్రమాలి, ఉవాచ కోపం ప్రతి సంహరేతి గతిర్భవాత్ కేశవ పాండవాహమ్.
౧౦౬. సహస్యతేకర యథాప్రతిజ్ఞం పుత్రైశ్శపే కేశవసోదరైశ్చ, అంతం
గమిష్యామి యథా కురూణాం త్వయాహమింద్రానుజసంప్రయుక్తః. ౧౦౭. తతః
ప్రతిజ్ఞం సమయం చ తస్య జనార్దనః ప్రీతమనా నిశమ్య, స్థితః ప్రియే కౌరవస్త

మస్య రథం సచక్రః పునరారోహమా. ౧౦౮ స తానభీశూకా పునరాదదానః
 ప్రగృహ్య శంఖం ద్విషతాం నిహంతా, నినాదయామాస దిశో సభశ్చ సపాంచ
 జన్యస్య రవేణశౌరిః. ౧౦౯) అవిధనిష్కాంగదకుండలం తం రజోవిక్రీణ్ణాంచితపక్ష
 నేత్రమ్, విశుద్ధదంష్ట్రం ప్రగృహీతశంఖం విచుక్రుతుః ప్రేక్ష్య కురుప్రవీరాః.
 ౧౧౦. మృదంగభేరిపటహప్రణాదానేమిస్సనా దుందుభినిస్సరాశ్చ, ససంహనా
 దాశ్చ బభూవురుగ్రాః సరేవ్యవనీకేషు తతః కురూణామ్. ౧౧౧. గాంధీవఘోషః
 స్తనయిత్కుక్షిలోఽజగామ పార్థస్య నభోదిశశ్చ, జగ్తుశ్చ బాణా విమలాః
 ప్రసన్నాః సర్వాదిశః పాండవచాపముక్తాః. ౧౧౨. తం కౌరవాణామధిపా బలేన
 భీష్మేణ భూరిశ్రవనా చ సార్థమ్, ప్రత్యుద్యయాపున్యతబాణపాణిః కతుం దిధ
 క్షన్నైవ ధూమకేతుః. ౧౧౩. అథార్జునాయ ప్రజహరథల్లా భూరిశ్రవాస్సప్తసు
 వర్ణపుంఖాకా, దుర్యోధనస్తోమరముగ్రవేగం శల్యో గదాం శాంతనవశ్చ శక్తిమ్.
 ౧౧౪. ససప్తభిస్సప్తశరప్రచేగాకా సంవార్య భూరిశ్రవనా ప్రముక్తాః, శితేన
 దుర్యోధనబాహుముక్తం త్సురేణ తత్తోమరముచ్ఛమాథ. ౧౧౫. తతశ్చభూమా
 పతతీం చ శ క్తిం విద్యుత్ప్రభాం శాంతనవేన ముక్తామ్, గదాం చ మద్రాధిపబా
 హుముక్తాం ద్వ్యాభ్యాం శరాభ్యాం నిచక్ర వీరః. ౧౧౬. తతో భుజాభ్యాం బల
 వద్వికృప్య చిత్రం ధనుర్గాంధీవమప్రమేయమ్, మాహేంద్రమస్తం విధివత్కుఘో
 రం ప్రాదుశ్చకారాద్భుతమంతరిక్షే. ౧౧౭. అనత్తమస్త్రణ ఆత్మ మహాత్మా
 సర్వాస్యానీకాని మహాధనుష్ఠాకా, శకౌఘజాలైర్విమలాగ్నివర్ణైర్ని వారయామాస
 కిరీటమాలీ. ౧౧౮. శిలీముఖాః పార్థ ధనుర్విసృష్టా రథాకా ధ్వజాగ్రాణి ధనూంఽ
 బాహవాకా, నికృత్య దేహా వివితుః పరేషాం వరేంద్రనాగేంద్రతురంగమా
 ణామ్. ౧౧౯. తతో దిశసోన్మనుదిశశ్చ పార్థః శరైస్సుధారైర్నిశితైర్నితత్య, గాం
 డీవశబ్దేన మనాంసి తేషాం కిరీటమాలీ వ్యథయాంచకార. ౧౨౦. తస్మిం స్తథా ఘోర
 తమాస్త్రయుద్ధే శంఖస్సనా దుందుభినిస్సరాశ్చ, అంతర్నితా గాంధీవనిస్సనేన బభూ
 వురుగ్రాశ్చ రథప్రణాదాః. ౧౨౧. గాంధీవశబ్దం తేమథో విదిత్వా విరాటరాజ
 ప్రముఖా నృపీరాః, పాంచాతరాణో ద్రుపదశ్చ వీరస్తం దేశమాజన్తురదీనసత్త్వాః.
 ౧౨౨. సర్వాణి నైన్యాని తు తావకాని జగ్తుర్యతో గాంధీవజః ప్రణాదః, తతస్త
 తస్సన్మతిమేవ జగ్తుర్న తం ప్రభీతోఽభిససార కశ్చిత్. ౧౨౩. తస్మిన్ సుఘోరే
 నృపసంప్రహరే హతాః ప్రవీరా స్సరథాశ్చ సూతాః, గజాశ్చ నారాచనిపాత
 తప్తా మహాపతాకాత్కుభరుక్తకటాః. ౧౨౪. పరేతసత్త్వాస్సహసా నివేతుః కిరీటినా
 తత్ర విభిన్నకాయాః, దృఢా హతాః పత్రిభిరుగ్రవేగైః పార్థేన భయైర్నిశితైశ్చ

తా. ౧౨౬. నికృత్యంత్రా నిహతేంద్రజాలా ధ్వజా నృపాణాం ధ్వజినీము
 భేష, పదాతిసంఘాశ్చ రథాశ్చ సంభేష హయాశ్చ నాగాశ్చ ధనంజయేన. ౧౨౬.
 బాణాహతాస్తూర్ణమపేతసత్త్వా విష్టభ్యగాత్రాణి నివేతురుర్యామీ, వింద్రేణ
 తేనాస్త్రవరేణ రాజా మహాహవే భిన్నతనుత్ర కాయాః. ౧౨౭. తతశ్చరామైర్ని
 శితైః కిరీటినా నృదేహశస్త్రక్షతలాహితోదా, నదీ సుఘోరా నరమేదభేనా ప్రవ
 ర్తితా తత్ర రణాజరే వై. ౧౨౮. వేగేన సాతీవ పృథుప్రవాహా పరేతనాగాశ్చ
 శరీరతీరా, నరాంత్రమజ్జోద్ధతమాంసమంకా ప్రభూతరక్షి గణవృక్షధూతా. ౧౨౯.
 శిరః కపాలాకులకేశశాద్యలా శరీరసంఘాతసహస్రవాహినీ, విక్రీర్ణనానాకవచోర్ని
 సంకులా నరాశ్వినాగాస్థినీకృంతశర్కరా. ౧౩౦. గోమాయుశాలావృకకంకగృధ్రైః
 క్రవాదసంఘైశ్చ తరతుభిశ్చ, ఉపేతకూలాం దదృశుర్ననుష్యాః క్రూరాం మహా
 వైతరణీ ప్రకాశామ్. ౧౩౧. ప్రవర్తితామర్జునబాణసంఘై ర్దేహోపసాసృక్పవహం
 సుభీమామ్, హతప్రవీరాం చ తత్రైవ దృష్ట్వా సేనాం కురూణామథ ఫాల్గునేన.
 ౧౩౨. తే చేదిపాంచాలకరూశమత్స్యాః పార్థాశ్చ సర్వే సహితాః ప్రణేదుః,
 జయప్రగల్భాః పురుషప్రవీరాః సంత్రాసయంతః కురువీరయోధాః. ౧౩౩. హత
 ప్రవీరాణి బలాని దృష్ట్వా కిరీటినా శత్రుధయావహేన, విత్రాస్య సేనాం ధ్వజినీ
 పతీనాం సింహా మృగాణామివ యాథసంఘా. ౧౩౪. వివేదతుస్తావతివార్షయ
 క్రాగాంఢీవధన్వా చ జనార్దనశ్చ, తతో రవిం సంవృతరత్తిజాలం దృష్ట్వా భృశంశస్త్ర
 పరిక్షితాంగాః. ౧౩౫. తద్దైంద్రమస్త్రం వితతం చ ఘోరమనవ్యాముదీర్య
 యుగాంతకల్పమ్, ఆథాపయానం కురవస్సభీమాస్సదోఃకుర్యోధనబాహికాశ్చ
 ౧౩౬. చక్రుర్నిశాం సంధిగతాం సమీక్ష్య విభావనోర్థవాతరాగయంతామ్.
 ఆవాప్య కీర్తిం చ యశశ్చ లోకే విమృద్య శత్రూంశ్చ ధనంజయోఽపి. ౧౩౭.
 యయా నరేంద్రస్సహసోదరైశ్చ సమాప్తకర్తా శివీరం నిశాయామ్, తతః
 ప్రజ్ఞే తుములః కురూణాం నిశాముఖే ఘోరతమః ప్రణాదః. ౧౩౮. రణేరథా
 నామయుతం నిహత్య తథా గజాస్సప్తశతాన్బునైస, ప్రాచ్యార్ష సౌవీరగణాశ్చ
 సర్వేనిపాతితాః క్షుద్రకమాశేవాశ్చ. ౧౩౯. మహత్కృతం కర్తధనంజయేన కర్తుం
 యథా నార్హతి శశ్వదన్యః, శ్రుతాయురంబుషపతిశ్చ రాజా తత్రైవ దురరణచిత్ర
 నేన. ౧౪౦. దోఢీ కృష్ణసైన్ధవబాహికా చ భూరిశ్చవాశ్చల్యశైలా చ రాజా,
 అన్యే చ యోధాశ్చతశస్సమేతాః క్రుద్ధేన పార్థేన రణస్య మధ్యే. ౧౪౧. స్యబాహు
 వీర్యేణ జితాస్సభీమాః కిరీటినా లోకమహారథేన, ఇతిబ్రువంత శ్రీభీరాణి జగ్గుస్స
 ర్వే రణాద్భారతయే త్వదీయాః. ౧౪౨. ఉల్కాసహస్రైశ్చ సుసంప్రదీప్తైః

విభాజమానైశ్చ తథా ప్రదీప్తైః, కిరీటినా త్రాసితపర్వయోథా చక్రే నివేశం
ధ్వజసింకురూణామ్. ౧౪. 3.

ఇతి భీష్మసర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనవష్టితమోఽథ్యాయః.

భీష్మధ్వజైర్వరణం. ౧౫

సంజయ ఉవాచ—పుష్పదంతం నిశాం భారతభారతానామనీకీనాం ప్రముఖే
మహాత్మా, యయా సవత్సాన్ ప్రతి జాతకోపః తతస్సమగ్రేణ బలేన భీష్మః. ౧.
తం ద్రోణదుర్యోధనబాహ్లికాశ్చ తత్రైవ దుర్మరణచిత్రసేనా, జయద్రథశ్చాతిబలా
బలాఘ్నేష్ఠపాస్త్రకాన్యే ప్రయయుస్సుచంతాత్. ౨. స తైర్నవాద్భిశ్చ మహా
రథైశ్చ తేజస్విభిరీర్వరవృత్తిశ్చ రాజా, రరాజ రాజోత్తమ రాజముఖ్యైర్వర్షధ్వ
సురాణామివ దేవరాజః. ౩. తస్మిన్ననీకప్రముఖే విచిత్రా దోఘాయమానాశ్చ మహా
వతాకాః, సురక్షితాసితపాండురాభా మహాగజస్కంధగతా విరేజాః. ౪. సా
వాహినీ శాంతసవేన రాజ్ఞా మహారథైర్వారణవాజిభిశ్చ, బభౌ సవిద్యుత్ సవయ
త్సుకల్పా జలాగమే ద్యౌరివ జాతమేఘా. ౫. తతో రణాయాభిముఖప్రయతా
ప్రత్యర్థునాం శాంతసవాభిగుప్తా, ససార సేనా సహసా కురూణాం వేగో యథా
భీమ ఇవాపగాయాః. ౬. తం వ్యాప్తనానావిధసూధసారం గజాశ్చపాదాతరణా
భువశీమ్, వ్యూహం మహామేఘసమం మహాత్మా దదర్శ దూరాత్కపిరాజకీతుః.
౭. స నిర్యయా కేతుమతా రథేన సరర్షభశ్చేత్తహయేన వీరః, వరూఢసీనాం
ప్రముఖేమహాత్మా బలైర్వృత్తస్పర్శసవత్ససేనామ్. ౮. సోఽస్కంధం సోత్తరబంధు
రీయం యంత్రాయదానామృషభేణ సంభేద్య, ఃపిధ్వజం వ్రేక్ష్య విషేదు రాజౌ
సహౌవ పుత్రైస్తవ శౌరవేయాః. ౯. ప్రకర్షతా గుప్తముదాయుధేన కిరీటినా లోక
మహారథేన్ద్ర తం వ్యూహరాజం దదృశుః స్వదీయాశ్చితుశ్చతుర్వాల్మలసహస్రకీర్ణమ్.
౧౦. యథాహిపూర్వేఽహనిధర్మరాజ్ఞా వ్యూహః కృతఃకోరవసత్తమేన, తథాభూతో
మాసుషైశ్చేహలోకే న దృష్టపూర్వో న చ విశ్రుతశ్చ. ౧౧. తతో మహావేగ
సహూహతాని భేరీసహస్రాణి వినేదురాజౌ, శంఖస్వనాస్తూర్యరవాశ్చ జగ్గుః సర్వే
వృనీకేషు చ సింహనాదాః. ౧౨. తతస్సబాణాని మహాస్వనాని విస్ఫూర్యమాణాని
ధనూంపి వీరైః, ఊడేన భేరీపణవప్రణాదానంతర్దధృత్కంఠమహాస్వనాశ్చ. ౧౩.
తచ్ఛంఖశబ్దావృతమంతరిక్షముద్భూతభౌమద్రుతరేణుజాలమ్, మహావితానావత
తప్రకాశమాలోక్య వీరాస్సహసా నిపేతుః. ౧౪. రథి రథేనాభిహతస్ససూతః
పపాత సాశ్వపురథస్సుకేతుః, గజో గజేనాభిహతః పపాత పదాలినా పాభిహతః
పదాతిః. ౧౫. ఆపర్తమానాన్యభివర్తమానైర్ఘోరాశ్చతీన్యద్భుతదర్శనాని, ప్రాప్తైశ్చ

ఖడ్గైశ్చ సమాహతాని సదశ్వబృందాని సదశ్వబృందైః. ౧౬. సువర్ణతారాగణభూ
పితాని సూర్యప్రభాభాని శరావరాణి, విదార్యమాణాని షరశ్వదైశ్చ ప్రాసైశ్చ
ఖడ్గైశ్చ నివేతురుర్వామ్. ౧౭. గజైర్విషాదైర్వరహస్తదుగ్ధాః కేచిత్ససూతా
రథినః ప్రవేతుః, రథర్షభాశ్చాపి రథర్షభేణ నివేతిరే బాణహతాః పృథివ్యామ్.
౧౮. గజౌఘవేగోద్ధతసాయకానాం శ్రుత్వా నివేదుర్యసుఖాం మనుష్యాః, ఆర్త
స్వరం సాదిపదాతియూనాం విమాణగాత్రావరతాఽపితానామ్. ౧౯. సంభ్రాంతనా
గాశ్వరథే ముహూర్తే మహాక్షయే సాదిపదాతియూనామ్, మహారథైస్సంపరివా
ర్యమాణో దదర్శ భీష్మః కపిరాజకేతుమ్. ౨౦. తం పంచతాలోచ్ఛ్రితపంచకేతుః
సదశ్వవేగాదనివార్యమాణమ్, మహాస్త్రవేగాశనిదీప్తిమంతం కిరీటినం కాంతనవోఽ
భ్య భావత్. ౨౧. తతైవ శక్రప్రతిమానకల్పమింద్రాత్తజం ద్రోణముఖాభిసమ్రుః,
కృష్ణశ్చ శల్యశ్చ వివిశతిశ్చ దుర్యోధనస్సామదత్తిశ్చ రాజా. ౨౨. తతో రథా
నీకముఖాదుపేత్య సర్వాస్త్రనిత్యాంచనచిత్రవర్తా, జీవేన శూరోఽభిససార
సర్వాంస్తానర్జునస్యాత్రసుతోఽభిమన్యుః. ౨౩. తేషాం మహాస్త్రాణి మహాబలానా
మసహ్యకర్తా వినిహత్యకార్జుః, బభౌ మహామంల్రహుతాచ్ఛిచూలీ సహోగతస్సృ
భగవానివాన్తిః. ౨౪. తతస్స తూర్థం దుధిరోదకేన కృత్వా నదీం తాం సమరే
రిపూణామ్, జగామ సౌభద్రమతీత్య భీష్మ మహారథం పార్థమదీనసత్త్వః. ౨౫.
తతః ప్రసహ్యద్భుతదర్శనేన గాండివనిర్భాదమహాస్వనేన, విపాతజాలేన మహాస్త్ర
జాలం వినిశయామాస కిరీటచూలీ. ౨౬. తముత్తమం సర్వధనుర్ధరాణా మసక్త
కర్తా కపిరాజకేతుః, భీష్మం మహాత్మా స వవర్ష భూయః శరైస్సుతీక్ష్ణైర్విరులైశ్చ
భల్లైః. ౨౭. తతైవ భీష్మాహతమంతరిక్షే మహాస్త్రజాలం కపిరాజకేతోః, విశీర్య
మాణం దదృశుస్త్యదీయా దివాకరేణేవ తమోభిభూతమ్. ౨౮. ఏవం విధం
కార్షకభీమనాదమదీనవత్సత్పురుషోత్తమాభ్యామ్, దదర్శలోకః కురుస్సంజయాశ్చ
తద్వైరథం భీష్మధనంజయాభ్యామ్. ౨౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పష్టితమోఽధ్యాయః.

—ॐ సాయమనంత్రతపః. ౩౦—

సంజయ ఉవాచ—ద్రాణిర్భూరిశ్శ్రీవాశ్శల్యశ్చిత్రసేనశ్చ మారిష, పుత్ర
స్సాంయమనేశ్చైవ సౌభద్రం సమయోధయౌ. ౧. సంకృతమతితేజోభీష్మమేకం
దదృశుర్జనాః, పంచభర్త నుజవ్యామైర్జజ్జస్సింహశిఖరం యథా. ౨. నాతిలత్యతయా
కశ్చిన్న శోర్యేణ పరాక్రమే, బభూవ సదృశః కార్నేర్వాన్తే గాపి చ లాఘవే. ౩.

తథా తమాత్మజం యుద్ధే విక్రమంతమరిందమమ్, దృష్ట్వా పార్థో రణే యత్తం
 సింహనాదమథానదత్. ౪. వీడయానం చ తత్రైస్సయం పాత్రం తవ విశాంసతే,
 దృష్ట్వా త్వదీయా రాజేంద్ర సమంతాత్పర్యవారయన్. ౫. ధ్వజసిం ధార్తరా
 ష్ట్రాణాం దీవశత్రుగదీనవత్, ప్రత్యుద్యయౌ ససౌభద్రస్తేజసా చ బలేన చ. ౬
 తస్య లాఘవమార్గస్థమాదిత్యసదృశ ప్రభమ్, న్యదృశ్యత మహాచ్ఛాపం సమరేయుధ్య
 తః పరైః. ౭. స ద్రాణి మిమణ్డకేన విధ్యాశల్యం చ పంచభిః, ధ్వజం సాయమునే
 శ్చాపి సోఽష్టాభిః పర్యపాతయత్. ౮. రుక్మదండం మహాశక్తిం వ్రేషితాం సౌమద
 త్త్రినా, శితేనోరగసంకాశాం పత్రిణా విజహార తామ్. ౯. శల్యస్య చ మహాఘోరా
 పశ్యతశ్శతశ్శురగా, నివార్యాద్దనదాయాదో జఘానచతురోహయాన్. ౧౦. భూరి
 శ్రవాశ్చ శల్యశ్చ ద్రోహస్సాయమనిశ్శలః, నాభ్యవర్తంత సంరథాః కార్ణిబాహు
 బలోదయమ్ ౧౧. తతస్త్రిగర్తా రాజేంద్ర మద్రాష్ట్ర సహకైః క్షైః, పంచవింశతి
 సాహస్రాస్తవ పుత్రేణ చోదితాః. ౧౨. ధనుర్వేదవిదో ముఖ్యా ఆజేయాశ్చత్రు
 భిరుద్ధి, సహ పుత్రం జఘాంసంతం పరివప్రుః కిరీటినమ్. ౧౩. తౌ తత్ర చ పితౄ
 పుత్రౌ పరిక్షి పురథావృథౌ, దదర్శ రాజన్ పాంచాల్యస్సేనాపతిరమిత్రజిత్. ౧౪.
 సవారణరథాఘేన సహ సైర్భూహుభిర్వృతః, వాజిభిః పత్తిభిశ్చైవ వృతశ్శతసహ
 స్రశః. ౧౫. ధనుర్విష్ణుర్వ సంక్రద్ధశ్చోదయిత్వా చ వాహినీమ్, యయా తస్య
 ద్రకానీకం కైకేయాంశ్చ పరంతప. ౧౬. తేన క్షిప్రమతా గుప్తమనీకం దృఢధన్వినా,
 ప్రయుక్తరథనాగాశ్వం యోత్యమానమశోభత. ౧౭. సోఽర్జునం ప్రతి సంయాతః
 పాంచాలకులవర్ధనః, త్రిభిశ్చారదత్వం బాణైర్జతుడేశే సమర్థయత్. ౧౮. తతస్స
 మద్రకాగ్ భిత్వా దశభిర్నిశితైశ్శరైః, పృష్ఠరక్షం జఘానాతు భల్లేన కృతవర్తణః.
 ౧౯. దమనం చాపి దాయాదం పౌరవస్య మహత్తనః, జఘాన విపులాగ్రేణ నారా
 చేన పరంతప. ౨౦. తతస్సాయమునేః పుత్రః పాంచాల్యం యుద్ధదుర్దదమ్,
 అవిధ్యత్రింశతాబాణైర్దశభిశ్చాస్య సారథిమ్. ౨౧. సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసః
 సృష్టణీపరిలేహన్, భల్లేన భృశతీక్షేన నిచక్రస్తస్య కార్దుకమ్. ౨౨. తత్రైవం పంచ
 వింశత్యాః క్షిప్రమేవ సమర్థయత్, అశ్వాంశ్చాస్యావధీద్రాజన్ ఉభౌ తౌ పార్ష్ణి
 సారథి. ౨౩. హతాశ్వే సరథే తిష్ఠన్ దదర్శ భరతర్షభ, పుత్రస్సాయమునేః
 పుత్రం పాంచాల్యస్య యశస్వినః. ౨౪. సంప్రగృహ్య మహాఘోరం నిస్త్రింశవర
 మాయసమ్, పదాతిస్తూర్ణమానర్భత్ రథస్థం ద్రుపదాత్మజమ్. ౨౫. తం మహాఘ
 మివాదాయంతం ఖాత్మతంతపివోరగమ్, భ్రాంతావరణనిస్త్రింశం. కాలోత్పృష్ఠ
 మివాంతకమ్. ౨౬. దీప్యమానమివాదిత్యం మత్తవారణవిక్రమమ్, అపశ్యన్ పాండ

వాస్త్రత్ర ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్వతః. ౨౭. తస్య పాంచాల్యపుత్రస్తు ప్రతీవమభి
ధావతః, శితనిస్త్రింశహస్తస్య శరావరణధారిణః. ౨౮. బాణవేగవ్యతీతస్య రథా
భ్యాశముపేయుషః, తర్జర సాంయమనేః కుద్ధో బిభేష గదయా శరః. ౨౯.
తస్య రాజా సనిస్త్రింశం సుప్రభం శరవారణమ్, హతస్య చతతో హస్తాత్
సోత్తేధ మవతద్భువి. ౩౦. తం నిహత్య గదాగ్రేణ లేఖే స పరమం యశః, పుత్రః
పాంచాలరాజస్య మహాత్మా భీమపరాక్రమః. ౩౧. తస్మిన్ హతే మహేష్వాసే
రాజపుత్రే మహారథే, హహాకారో మహానానీత్ తవ నైవ్యస్య మారిష ౩౨.
తతస్సాంయమనిః కుద్ధో దృష్ట్వా నిహతమాత్మజమ్, అభిదుద్రావ వేగేన పాంచా
ల్యం యుద్ధదుర్దదమ్. ౩౩. తా తత్ర సమరే వీరా సమేతా రథినాం వరా, దదృ
శుస్సర్వరాజానః కురవః పాండవాస్తథా. ౩౪. తతస్సాంయమనిః క్రుద్ధః పార్వతం
వరవీరహా, ఆజఘాన త్రిభిర్వాణైస్తోత్రైరివ మహద్విజమ్ ౩౫. తత్రైవ పార్వతం
శూరం శల్బస్ఫుమితిశోభనః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధస్తతో యుద్ధమవర్తత. ౩౬

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మవధపర్వణి ఏకపక్షితమోఽథ్యాయః.

—ॐ భీమనీవరాక్రమః. ॐ—

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—దైవమేవ పరం మన్యే పాదపాదపి సంజయ,
యత్రైన్యం మమ పుత్రస్య పాండునై న్యేన వధ్యతే. ౧. నిత్యం హి మామకా
సూత హతానేవ హి శంససి, అహతాంశ్చ ప్రహృష్టాంశ్చ నిత్యం శంససి పాండ
వా. ౨. హతా పురుషకారేణ మామకానద్య సంజయ, పతితాం హత్యమా
నాం శ్చ హతానేవ చ శంససి. ౩. యుద్ధమానా యథాశక్తి ఘటమానా
జయం ప్రతి, పాండవా విజయంత్యేవ హీయంతే చైవ మామకాః. ౪. సోఽహం
తీవ్రాణి దుఃఖాని దుర్యోధనకృతాని చ, అశ్రేషం సతతం తాత దుష్పహాని
బహుచాచి. ౫. తముపాయం న పశ్యామి హీయేర యేన పాండవాః, మామకా
వా జయం యుద్ధే ప్రాప్నుయుర్యేన సంజయ. ౬. సంజయ ఉవాచ—క్షయం
మనుష్యదేహానాం గజవాజరభక్షయమ్, శృణు రాజా స్థిరో భూత్వా తవైవాస
నయో మహా. ౭. ధృష్టద్యుమ్నశ్చ శల్మ్యేన వీడితో నవభిశ్మరైః, వీడయామాస
సంక్రుద్ధో మద్రాధిపతిమాయనైః. ౮. తత్రాద్భుతమవశ్యామ పార్వతస్య పరాక్ర
మమ్, న్యవారయత యత్ప్రాప్తం శల్మ్యం సమితిశోభనమ్. ౯. నాంతరం దదృశే
కశ్చిత్ తయోస్సంరబ్ధయో రణే, ముహూర్తమివ తద్యుద్ధం తయోస్సమభవత్తదా.
౧౦. తతశ్శల్యో మహారాజ ధృష్టద్యుమ్నస్య సంయుగే, ధనుశ్చిచ్ఛేద భల్లీన
పీతేన నిశితేన చ. ౧౧. తత్రైవం శరవర్షేణ చాదయామాస భారత, గిరిం జలాగ

మేముద్యత్ జలదా జలభారిణః. ౧౨ అభిమన్యుస్తు సంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్నో చ
 ఓడితే, అభిదుద్రావ వేగేన మద్ర గాజరథం ప్రతి. ౧౩. తతో మద్రాధిపరథం
 కార్జి సుప్రాప్య కోపనః, ఆర్తాయనిమేయాత్తా వివ్యాధ నిశితైస్త్రీభిః. ౧౪.
 తతస్తు తావకా రాజా పరిస్సంతోఽర్జునిం రణే, మద్రాధిపరథం తూర్ణం పరివా
 ర్యావతస్థిరే ౧౫. దుర్యోధనో వికర్ణశ్చ దుశ్శాసనవివిశతీ, దుర్ధర్షణో దుస్సహశ్చ
 చిత్తనేనశ్చ దుర్ముఖః. ౧౬. సత్యవ్రతః పురుమిత్రో వికర్ణశ్చ మహారథః, ఏతే
 మద్రాధిపరథం పాలయంతః స్థితా రణే. ౧౭. తాః భీమసేనసంక్రుద్ధో ధృష్టద్యుమ్న
 మ్మశ్చ పార్వతః, ద్రావదేయాభిమన్యుశ్చ మాద్రీపుత్రా చ పాండవా. ౧౮.
 ఛా రరామో దశరథా దశవ ప్రత్యవాయా, నానాయాపాణి శస్త్రాణి విసౌ
 జంతో విశాంసతే ౧౯. అభ్యుపగమంత సంక్రుద్ధాః పరస్పరవధైషిణః, తే వై సమీ
 యుస్సంగ్రామే రాజా దుర్జంత్రితే తవ. ౨౦. తస్మిన్ దశరథే క్రుద్ధే వర్తమానే
 మహాభయే, తావకానాం పరేషాం చ ప్రేక్షకా రథినోఽభవత్. ౨౧. శస్త్రాణ్యనేక
 రూపాణి విసృజంతో మహారథాః, అన్యోన్యమభినర్దంత స్సంప్రహరం ప్రచక్రీరే.
 ౨౨. తే తదా జాతసంరంభా స్సర్వేఽన్యోన్యం జహంసవః, అన్యోన్యమభినర్దంత
 స్సృగ్ధమానాః పరస్పరమ్. ౨౩. అన్యోన్యస్పర్ధయా రాజా జ్ఞాతయస్సంగతా
 మిథః, మహాస్త్రాణి విముంచంత స్సమావేతురమర్షణాః. ౨౪. దుర్యోధనస్తు సంక్రు
 ద్ధో ధృష్టద్యుమ్నం మహారణే, వివ్యాధ నిశితైర్పాణైశ్చతుర్భుజురుచేఽదృశ్యతమ్.
 ౨౫. దుర్ధర్షశ్చ వింశత్యా చిత్తనేనశ్చ పంచభిః, దుర్ముఖో నవభిర్పాణైర్దుస్సహ
 శ్చాపి సప్తభిః. ౨౬. వివింశతిః పంచభిస్తు త్రిభిర్దుశ్శాసనస్తథా, తాః ప్రత్యవిధ్య
 ద్రాక్షేంద్ర పార్వతశ్చత్రుతాపనః. ౨౭. ఏకైకం పంచవింశత్యా దర్శయత్ హస్త
 లాఘవమ్, సత్యవ్రతం చ సురుచే పురుమిత్రం చ భారత. ౨౮ అభిమన్యు రవిధ్య
 త్తు దశభిర్దశభిశ్చరైః, మాద్రీపుత్రైః సమరేమాతులంమాతృనందనా. ౨౯. ఛా
 దయేతాం శరైస్త్రైస్తైస్తదదృశ్యతమివాభవత్, తతశ్శల్యో మహారాజ స్సస్త్రీయా
 రథిణాం షరౌ. ౩౦ శరైర్బహుభిరానర్భతక్రౌంతప్రతికృతైషిణౌ, ఛాద్యమానా
 తతస్తా తు మాద్రీపుత్రైః న చేలకుః. ౩౧. అథ దుర్యోధనం దృష్ట్వా భీమసేనో
 మహాబలః, విధిత్తుః కలహస్యాంతం గదాం జగ్రహ పాండవః. ౩౨. తముద్యత
 గదం దృష్ట్వాకైలాసమివ శృంగిణమ్, భీమసేనం మహాబాహుం పుత్రాస్తే ప్రాద్ర
 వత్ భయాత్. ౩౩. దుర్యోధనస్తు సంక్రుద్ధో మూగధం సుచోదయత్, అనీకం
 దశసాహస్రం కుంజరాణాం తరస్వినామ్. ౩౪. గజానీకేన సహితస్తేన రాజా
 సుయోధనః, మూగధం పురతః కృత్వా భీమసేనమథాభ్యయాత్ ౩౫. ఆపతంతం

చ తం దృష్ట్వా గజానీకం వృకోదరః, గదాపాణిరవారోహద్రథాత్సించా ఇవో
 న్నదత్. ౩౬. అద్రిపారమయాం గురీం ప్రగృహ్య మహతీం గదామ్, అభ్యథా
 వర్ణజానీకం వ్యాదితాస్య ఇవాంతకః ౩౭. స గజా గదయా నిఘ్నూ సమరే
 వ్యచరద్భలీ, భీమసేనో మహాబాహుర్వృతహః దానవేష్వివ. ౩౮. తస్య నాదేన
 మహతా మనో హృదయకంపినా, వ్యత్యచేష్టత సహత్య తదా భీమస్య నర్దతః.
 ౩౯. తతస్తు ద్రావదీపుత్రాస్సౌభద్రశ్చ మహారథః, నకులస్సహదేవశ్చ భృష్టద్యు
 మ్నశ్చ పార్వతః. ౪౦. పృష్ఠం భీమస్య రక్షంతశ్శరవన్దైవా వారయన్, అభ్యథా
 నంత వర్షంతో మేఘా ఇవ గిరిస్యథా. ౪౧. త్సురైః తురప్రైర్వత్తైశ్చ సీతైరంజ
 లిశైశ్చితైః, వ్యాపారన్ను త్రమాంగాని పాండవా గజయోధిసామ్. ౪౨. శిరోభిః
 ప్రసతద్భిశ్చ బాహుభిశ్చ విభూషితైః, అశ్వవృష్టిరివాభాతి పాణిభిశ్చ సహంకు
 తైః. ౪౩. హృతోత్తమాంగాః స్కంధేఘ గజానాం గజయోధినః, అదృశ్యంతా
 చలాగ్రేషు ద్రుమా భగ్నుశిఖా ఇవ ౪౪. భృష్టద్యుమ్నహతానన్యానసశ్చాను
 మహాగజా, చలితా పాత్యమానాంశ్చ పార్వతేన మహత్తనా. ౪౫. మాగధోఽథ
 మహీపాలో గజమైరావతోపమమ్, ప్రేషయామాస సమరే సౌభద్రస్య రథం
 ప్రతి. ౪౬. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య మాగధస్య మహాగజమ్, నిజఘానేఘణా
 వీరస్సౌభద్రః పరవీరహః. ౪౭. తస్యావర్జితనాగస్య కార్జ్విః పరపురంజయః, రాజ్ఞో
 రజతపుంధేన భల్లేనాపాహరచ్చిరః ౪౮. విగాహ్య తర్ణజానీకం భీమసేనోఽపి పాం
 డవః, వ్యచరత్సమరే మృద్నా గజానిన్ద్రో గిరినివ. ౪౯. ఏకప్రహరే నిహతాన్
 భీమసేనేన దంతినః, అపశ్యామ రణే తస్మిన్ గిరిన్ వజ్రహతానివ. ౫౦. భగ్నుదం
 తాన్ భగ్నుకటాన్ భగ్నుసంక్లింశ్చ వారణాన్, భగ్నుపృష్ఠాన్ భగ్నుకుంభాన్ విహ
 తాన్ పర్వతోపమాన్. ౫౧. అపశ్యం నిహతాన్నాగాన్ రాజాన్ సమీపతో
 పరాన్, వమంతో రుధిరం చాన్యే భిన్నకుంభా మహాగజాః ౫౨. వివ్వాలంతో
 గతా భూమిం శైలా ఇవ ధరాతలే, మేదోరుధిరదిద్ధాంగో వసామజ్ఞానముక్షితః.
 ౫౩ వ్యచరత్సమరే భీమో దండపాణిరివాంతకః, గజానాం రుధిరాద్ధాగ్రింగీం
 గదాం చిభ్రద్వృకోదరః. ౫౪. ఘోరః ప్రతిభయశ్చాసీత్పినాకీన పినాకధృత్,
 నిర్దళ్యమానాః కృద్దేన భీమసేనేన దంతినః. ౫౫. సహసా ప్రాద్రవన్ క్షిప్తా మృ
 ద్నంత ప్రవ వాహినీమ్, తం హి వీరం మహేష్వాపాః సౌభద్రప్రముఖా రథాః,
 ౫౬. పర్యరక్షంత యుధ్యంతం వజ్రయుధమివామగః, శోణితాక్రాంతాం చిభ్ర
 దుక్షితాం గజశోణితైః. ౫౭. కృతాంత ఇవ రాద్రాత్తా భీమసేనో వ్యదృశ్యత,
 వ్యాయచ్చమానం గదయా దిక్షు సర్వాసు భారతే. ౫౮. భీమసేనమపశ్యామ నృ

త్యంత మివ శంకరమ్, యమదండోపమాం గుర్వీ మింద్రాశనిసమస్యనామ్. ౧౯. అవశ్యామ మహారాజ రౌద్రాం విశసనీం గదామ్, వ్యున్మిత్రాం కేశమజ్జాభిః ప్రదిగ్ధాం దుధిరేణ చ. ౨౦. పినాకమివ రుద్రస్య క్రుద్ధస్యాభిఘ్నతః పరూఢా, యథా పశూనాం సంఘాతం యష్ట్యాపాలః ప్రకాలయేత్. ౨౧. తథా భీమో గజానీకం గదయా పర్యకాలయత్, గదయా వధ్యమానాశ్చ మూర్ధజైస్తే సమంతతః. ౨౨. స్వాగ్ధ్రస్యందనాగ్ విమృద్నంతః సాద్రవగ్ కుంజరాస్తతః, మహావాత ఇవాభ్రాణి విభ్రమిత్వా రణాద్దజాః. ౨౩. అతిష్ఠత్సుమరే భీమః శ్వశాన ఇవ శూలభృత్. ౨౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపథపర్వః - ద్విపక్షితమోఽధ్యాయః.

— సాత్వికాదురిశ్రవసోబుహగమః. —

సంజయఉవాచ—హతే తస్మిన్ గజానీకే పుత్రో దుర్యోధనస్తవ, భీమసేనం ఘ్నతే త్యేవం సర్వవైన్యాన్యచోదయత్. ౧. తతస్సర్వాణి వైన్యాని పుత్రస్య తవశాసనాత్, అభ్యుద్రవగ్ భీమసేనం నదంతం తైరవాగ్ రవాః. ౨. తం బలౌ ఘమపర్యంతం దేవైరపి సుదుస్సహమ్, ఆపతంతం సుదుష్పారం సముద్రమివ పర్వణి. ౩. రథవాగాశ్వకలిలం శంఖదుందుభినాథిరమ్, అనంతరథపాదాతం రజసా సర్వతో వృతమ్. ౪. భీమసేనస్తు సమరే మహోదధిమివాపరమ్, సేనాసాగరమక్షోభ్యం వేలేప సమవారయత్. ౫. తదాశ్వర్యమపశ్యామ పాండవస్య మహాత్మనః, భీమసేనస్య సమరే రాజగ్ కర్ణాతిమానుషమ్. ౬. ఉదీర్ణాగ్ పాథివాగ్ సర్వాగ్ సాశ్వాగ్ సరథకుంజరాగ్, అసంప్రమం భీమసేనో గదయా సమవారయత్. ౭. స సంవార్య బలౌఘాంతాగ్ గదయా బలినాంవరః, అతిష్ఠత్సుములే భీమో గిరీచైరరివాచటః. ౮. తస్మిన్ సుతుములే ఘోరే రణే పరమదారుణే, భ్రాతృరక్షైవ పుత్రాశ్చ ధృష్టద్యుమ్నుశ్చ పార్వతః. ౯. ద్రౌపదేయాభిమన్యుశ్చ శిఖండి చాపరాజితః, స ప్రాజహగ్ భీమసేనం భయే జాతే మహాబలాః. ౧౦. తతశ్చైక్యాయసీం గుర్వీం ప్రగృహ్య మహతీం గదామ్, అథావత్రావకాణ యోధాగ్ దండపాణిరివాంతకః. ౧౧. బోధయగ్ రథబృందాని వాజిబృందాని వా విభుః, వ్యవరత్సమరే భీమో యుగాంతే పావతో యథా. ౧౨. వినిఘ్నూ సమరే యోధాగ్ యుగాంతే కాలవన్దిభుః, ఉరువేగేన సంక్షగ్ రథజాలాని పాండవః. ౧౩. బలానిచమరుద్దాశునద్యర్థానివకుంజరః, మృద్నగ్ రథేభ్యోరథినోగజేభ్యోగజయోధినః. ౧౪. సాదినశ్చాశ్వశృష్ఠేభ్యో భూమా చాపి పదాతినః, గదయా వ్యవహసత్సర్వాగ్ వాతో వృతౌనివౌజసా. ౧౫. భీమసేనో మహాబాహుస్తవ పుత్రస్య వై

బలే, మేదోమజ్జావసామాంఘైః ప్రధిగ్ధా రుధిరేణ చ. ౧౬ అదృశ్యత మహారా
 ద్రీ గదా నాగాశ్వసూతినీ, తత్ర తత్ర హతైశ్చాపి మనుష్యగజసాదిభిః. ౧౭.
 రణాంగణం తదభవత్ మృత్యోరాగారసన్నిభమ్, పినాకమివ రుద్రస్య క్రుద్ధస్యా
 భిఘ్నతః పశూన్. ౧౮. యమదండోపమా ముగ్రామింద్రాశనిసమప్రభామ్, దదృ
 శుర్భీమసేవస్య రాద్రా విశసనీం గదామ్. ౧౯. అవిభ్యతో గదాం తస్య కాంతే
 యస్య మహాత్మనః, బభౌ రూపం మహాఘోరం కాలస్యేవ జగత్తుయే. ౨౦ తాం
 తథా మహాతీం సేనాం ద్రావయంతం పునఃపునః, దృష్ట్వా మృత్యుమివామాంతం
 సర్వే విమనసోఽభవన్. ౨౧. యతో యతః ప్రేక్షతే స్త గదాముద్యుక్త్య పాండ
 వః, తేనతేన స్త దీర్యంతే సర్వనైన్యాని భారత. ౨౨. ప్రదారయంతం నైన్యాని
 బలాఘోనాపరాజితమ్, గ్రసమానమనీశాని వ్యాదితాస్యమివాంతకమ్. ౨౩. తం
 తథా భీమకర్తాణం ప్రగృహీతమహాగదమ్, దృష్ట్వా వృకోదరం భీష్మః సహనైవస
 మభ్యయాత్. ౨౪. మహాతా మేఘఘోషేణ రథే నాదిత్యవర్చసా, ఛావయన్
 శరవర్షేణ పర్జన్య ఇవ వృష్టిమాన్. ౨౫. తమాయాంతం తథా దృష్ట్వా వ్యాతాన
 సమివాంతకమ్, భీమసేనో మహాబాహుః ప్రత్యుదీయాదమర్షితః. ౨౬. తస్మిన్
 క్షణే సాత్యకిస్సత్యసంధః శినిప్రవీరోఽభ్యపతత్పితామహమ్, నిఘ్నన్నమిత్రా
 ధనుషా దృఢేన సంకంపయం ప్రవ పుత్రస్య సేనామ్. ౨౭. తం యాంతమశ్చైర్
 జతప్రకాశైశ్శరాన్ వపంతం నిశితాన్ సుపుంఖాన్, నాశక్నున్ వా వారయితుం
 తదానీం సర్వే జనా భారత యే తద్దీయాః. ౨౮. అవిభ్యదేనం దశభిః పృషత్
 కైరలంబుసో రాక్షసోఽసౌ తదానీమ్, శరైశ్చతుర్భిః ప్రతివిభ్య తం చ సప్తా శినే
 రభ్యపతేద్రథేన. ౨౯. అన్వాగతం వృష్టివీరం నిశామ్య మధ్యే రిపూణాం పరిసర్త
 మానమ్, ప్రవారయంతం కురుపుంగవాంశ్చ పునఃపునశ్చ ప్రణదంతమాజౌ. ౩౦.
 యోథా స్వదీయాశ్శరవర్షైరవర్షన్ మేఘా యథా భూధరమంబుచేక్షైః, నాశక్ను
 వన్ వారయితుం పరిష్టం మధ్యందినే సూర్యమివాతపంతమ్. ౩౧. స తత్ర కశ్చి
 న్ను వివక్ష్య ఆసీద్భతే రాజన్ సోమదత్తస్య పుత్రమ్, సత్కౌదదానో ధనురుగ్రవే
 గం భూరిశ్రవా భారతసౌమదత్తి. ౩౨. దృష్ట్వా రథాన్ స్వాన్ వ్యచనీయమా
 నాన్ ప్రత్యుద్యయా సాత్యకిం యోద్ధమిచ్ఛన్. ౩౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రివష్టితమోఽధ్యాయః

— చతుర్థయుద్ధవివరణ. —

సంజయ ఉవాచ—తతో భూరిశ్రవా రాజన్ సాత్యకిం నవభిశ్చరైః, అవి
 భ్యత్ భృశసంక్రుద్ధస్తోత్తైరివ మహాద్విపమ్. ౧. కౌరవం సాత్యకిశ్చాపి శరైశ్చన్న

తపస్వీభిః, అవారయదమేయాత్మా సర్వలోకస్య పశ్యతః ౨. తతో దుర్యోధనో రాజా సోదరైః పరివారితః, సౌమదత్తిం రణే యత్తం సమంతాత్పర్యవారయత్. ౩. తత్రైవ పాండవాన్సర్వే సాత్యకిం తరసా రణే, పరివార్య స్థితాస్సంభ్యే సమంతాత్పుమహాజనః. ౪. భీమసేనస్తు సంక్రుద్ధో గదాముద్యుత్య భారత, దుర్యోధనముఖాన్ సర్వాన్ పుత్రాన్ నై పర్యవారయత్. ౫. రథైరనేకసాహస్రైః శ్రోథా మర్షసమన్వితః, నందక ప్రవ పుత్రస్తు భీమసేనం మహాబలమ్. ౬. విద్యాన నిశితై స్త్రీత్వైః కంకపత్రైశ్చిలాశితైః, దుర్యోధన ప్రదా రాజా భీమసేనం మహాహవే. ౭. ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో మార్దణైర్నవభిశ్చితైః, తతో భీమో మహాబాహుస్సర్వరథం సుమహాబలః. ౮. ఆరురోహ రథశ్రేష్ఠం విశోకం చేదమబ్రవీత్, ఏతే మహారథా శ్శూగాధార్తరాష్ట్ర మహాబలాః. ౯. మామేవ భృశసంక్రుద్ధా హంతుమభ్యుద్యతా యుధి, ఏతానద్య హనిష్యామి పశ్యతస్తే న సంశయః. ౧౦. తస్మాత్ మహాశూర్ సంగ్రామే యత్తస్సంయచ్ఛ సారథే, ఏవముక్త్యా తతః పార్థః పుత్రం తేజ విశాంబతే. ౧౧. విద్యాన దశభిస్త్రీత్వైశ్చరైః కనకభూషణైః, నందకం చ త్రిభిర్వాణైః ప్రత్యవిధ్యత్ ప్రనాంతరే. ౧౨. తతో దుర్యోధనష్టప్త్యై విధ్వా భీమం మహాబలమ్, త్రిభిరన్యైస్సునిశితైర్విశోకం ప్రత్యవిధ్యత్. ౧౩. భీమస్య చ రణే రాజా ధనుశ్చిచ్ఛేద భాస్వరమ్, ముష్టిదేశే శరైస్త్రీత్వై స్త్రిభిరాజౌ హసన్నివ. ౧౪. భీమస్తు ప్రేత్య యంతారం విశోకం సంయుగే తదా, వీడితం విశిఖై స్త్రీత్వైః ప్రవ పుత్రో ధన్వినా. ౧౫. అమృత్యుమాణ స్సంక్రుద్ధో ధనుర్ధివ్యం పరామృశత్, పుత్రస్య తే మహారాజ వధాగ్ధం పురుషర్షభ. ౧౬. సమాదత్త ససంరంభః తురప్రం లోమవాహనమ్, తేన చిచ్ఛేద వృషతే ర్భీమః కార్దుకముత్తమమ్. ౧౭. అపాస్యతు ధనుశ్చిచ్ఛం పుత్ర శ్రోధమూర్ఛితః, అన్యతాన్యమూదత్త సత్వరం వేగవత్తరమ్. ౧౮. సంధాయ విశిఖం ఘోరం కాలమృత్యుసమప్రభమ్, తేనాజఘాన సంక్రుద్ధో భీమసేనం ప్రనాంతరే. ౧౯. స గాఢనిద్ధో వ్యధితః స్వందనోపస్త్ర ఆవిశత్, నిషసాద రథోపస్త్రే మూర్ఛా చాభిజగామ హ. ౨౦. తం దృష్ట్వా వ్యధితం భీమ మభిమన్యుపురోగమాః, నామృత్యంతే మహాభాగాః పాండవానాం మహారథాః. ౨౧. తతస్సుకుములాం పృష్ఠిం శరాణాముగ్ర తేజసామ్, పాతయామాసురవ్యగ్రాః పుత్రస్య తవ మూర్ధని. ౨౨. ప్రతిలభ్య తతస్సంజ్ఞాం భీమసేనో మహాబలః, దుర్యోధనం త్రిభిర్విధ్వా పునర్విద్యానం పంచభిః. ౨౩. శల్యం చ పంచవింశత్యా శరైర్విద్యాన పాండవః, రుక్మపుంఖైర్న హేష్యుః స్సవిధో వ్యవయోద్రణాత్. ౨౪.

ప్రత్యుద్యయన్తతో భీమం తవ పుత్రాశ్చతుర్దశః, నేనాపతిస్సుపేణశ్చ జలసంధస్సు
 లోచనః. ౨౫ ఉగ్రో భీమరథో భీమో వీరబాహురలోలుపః, దుర్ముఖో దుష్ప్ర
 ధర్వశ్చ వివిత్సుర్వికటస్సమః. ౨౬. విపుజంతో బహుళా బాణాః క్రోధసంరక్త
 లోచనాః, భీమసేనమభిద్రుత్య వివ్యభుస్సుహీతా భృశమ్ ౨౭. పుత్రాంస్తుతవ సం
 ప్రేక్ష్య భీమసేనో మహాబలః, సృక్వీణీ విలిహా వీరః పశుమధ్యే వృశో యథా.
 ౨౮. అభిపత్య మహాబాహుగర్హత్కానివ వేగితః, నేనాపతేః తురగప్రేణ శిరశ్చిచ్ఛేద
 పాండవః. ౨౯. సంప్రవృష్య చ హృష్టాత్తా త్రిభిర్బాణైర్దహాభుజః, జలసంధః
 వినిర్విద్య సోఽపయద్యమసాదనమ్. ౩౦. సుషేణం చ తతో హత్యా ప్రేషయా
 మాస మృత్యుచే, ఉగ్రస్య సశిరస్తాణం శిరశ్చందోసమం భువి. ౩౧. పాతయా
 మాస భల్లన కుండలాభ్యాం విభూషితమ్, వీరబాహుం చ సప్తత్యా సాశ్వకేతుః
 ససారథిమ్. ౩౨. నిరాయ సమరే భీమః పరలోకాయ పాండవః, భీమభీమరథా
 చోభా భీమసేనో హసన్నివ. ౩౩. భ్రాతరా రథసౌ రాజన్యనయద్యమసాదనమ్
 తతస్సులోచనం భీమః తురగప్రేణ మహామృధే ౩౪. మిషతాం సరస్వినాన్యానా ము
 యద్యమసాదనమ్, పుత్రాస్తు తత్ర తే దృష్ట్వా భీమసేనరాక్రమమ్. ౩౫. శేషా
 యేఽన్యేఽభవం స్తత్ర తే భీమస్య భయాత్తదా, విప్రదుతా రణాద్రాజా వధ్య
 మానా మహాత్తనా. ౩౬. తతోఽబ్రవీచ్ఛాంతవః సర్వాసేవ మహారథాః, ఏష
 భీమో రణే క్రుద్ధో ధార్తరాష్ట్రా మహాబలా. ౩౭. యథా ప్రజ్ఞా యథా
 వీరా యథాశూరాంశ్చ సంగతాః, నిపాతయిత్కుగ్రధన్యా తం ప్రగృహ్ణీత
 పాండవమ్. ౩౮. ఏవముక్తాస్తతస్సర్వే ధార్తరాష్ట్రస్య నైనికాః, అభ్యద్రవంత
 సంక్రద్ధా భీమసేనం మహాబలమ్. ౩౯ భగదత్తః ప్రభిన్నేన కుంజరేణవిశాంపతే,
 అపతత్యహసా తత్రయత్ర భీమో వ్యవస్థితః. ౪౦. అపతన్నేవచ రణే భీమసేనం
 శిలాశితైః, ఆదృశ్యం సమరే చక్రే జియూత ఇవ భాష్కరమ్. ౪౧. అభిమన్యు
 ముఖాస్తత్ర నామృచ్యంత మహారథాః, భీమస్యాచ్ఛాదనం సంభ్యే స్యబాహు
 బలమూశ్రితాః. ౪౨. త ఏనం శరవర్షణ సమంతాత్పర్యవారయన్, గజం చ శర
 వృష్ట్యా తు బిభిదు నై సమంతతః. ౪౩. స శస్త్రవృష్ట్యా భిహతః సమ నై నైర్దహా
 రథైః, సాగ్ర్యోతిషగఙ్గో రాజా నానానింహస్సులేజనైః. ౪౪. సంజాతరుధిరోత్పీడైః
 ప్రేక్షణయోఽభవద్రణే, గభస్తిభిరివార్కస్య సంస్యూతో జలదో మహా. ౪౫.
 సంచోదితో మదస్రావీ భగదత్తేన వారణః, అభ్యధావత తా సర్వా కాలో
 త్సృష్ట ఇవాంతకః. ౪౬. ద్విగుణం జవమాస్థాయ కంపయంశ్చరణైర్దహామ్, తస్య
 తత్కుమహద్రూపం దృష్ట్వా సర్వే మహారథాః. ౪౭. అపహ్యం మన్యమానాశ్చ

తే విప్రమనసోఽభవన్, తతస్తు నృపతిః క్రుద్ధో భీమసేనం స్థనాంతరే. ౪౮. ఆజహాన
 నరవ్యాఘ్రశ్చరేణానతపర్వణా, సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసస్తేన రాజ్ఞా మహారథః.
 ౪౯. మూర్ఖయాభిపరితాంగో భవజయప్తిముచాశ్రితః, తాంస్తు భీతా సమాలక్ష్య
 భీమసేనం చ మూర్ఖితమ్. ౫౦. ననాద బలవన్నాదం భగద త్తః ప్రతాపవాన్, తతో
 ఘటోత్కచో రాజా దృష్ట్వా భీమంతేభాగతమ్. ౫౧. సంక్రద్ధో రాక్షసో ఘోరస్తత్రై
 వాంతరధీయత, స కృత్వా దారుణం మాయాం భీరూణాం భయవర్ధినీమ్. ౫౨. ఆదృ
 శ్యతే నమేషాద్ధాన్యోరరూపం సమాశ్రిత్య విరావతం సమాకుప్త్యా స్వయం మాయా
 మయం కృతమ్. ౫౩. తస్య చాన్యేఽపి దిక్షా గా బభూవురనుయాయినః, అంజనో
 వామనశ్చైవ మహాబదశ్చ సుప్రభాః. ౫౪. త్రయ ఏతే మహానాగా రాక్షసైస్సమ
 ధిష్ఠితాః, మహాకాయా స్త్రిభా రాజా ప్రసనంతో మదం బహు. ౫౫. తేజో
 వీర్యబలోపేతా మహాజవమరాక్రమూః, ఘటోత్కచస్తు స్వం నాగం ప్రేమయా
 మాస సంయుగే. ౫౬. స గజం భగద త్తం తు హంతుకామః పరంతప, తేచాన్యే
 చోదితా నాగా రాక్షసైస్సమహాబలైః. ౫౭. పరివేతుస్ససంక్రద్ధాశ్చతుర్దంతాశ్చ
 తుర్దిశమ్, భగద త్తస్య తం నాగం విపాతైరవపీడయన్. ౫౮. సంపీడ్యమానస్తైర్నాగై
 ర్చేదనారక్షరాహతః, అనదత్సుమహానాదమింద్రాశనిసమన్వసః. ౫౯. తస్య తం
 నదతో నాదం సుఘోరం భీమనిస్సనమ్, శ్రుత్వా భీషోఽబ్రవీద్దోణం రాజానం చ
 సుయోధనమ్. ౬౦. ఏవ యుధ్యతి సంగ్రామే హైదింధేన దురాత్మనా, భగదత్తో
 మహేష్వాసః కృచ్ఛ్రేచ పరివర్తతే. ౬౧. రాక్షసశ్చ మహాకాయస్స చ రాజాతి
 కోవనః, ధ్రువం సమేతో సమరే కాలమృత్యుసమాప్రభౌ. ౬౨. శ్రూయతే హ్యేష
 హృష్టానాం పాండవానాం మహాస్వనః, హస్తినశ్చైవ సుమహాన్ భీతస్య రుదిత
 భవనిః. ౬౩. తత్ర గచ్ఛాను భద్రం వోరాజానం పరిరక్షితుమ్, అరత్యుమూ
 సుమరే ఊర్ధ్వం ప్రాణాన్ విమోక్ష్యతి ౬౪. తత్త్వరధ్వం మహావీర్యా మావిరం
 కురుతానఘాః, మహాన్ వివర్ధతే రౌద్రఘ్నంగ్రామో రోమహర్షణః. ౬౫. భక్త
 శ్చ కులపుత్రశ్చ శూరశ్చ పృతనాపతిః, యుక్తం తస్య పరిత్రాణం కర్తమస్మాభి
 రచ్యుతాః. ౬౬. భీష్మస్య తదవ్యచక్రుత్వా భారద్వాజపురోగమూః, సహితాస్సర్వ
 రాజానో భగదత్తపరీప్సయా. ౬౭. ఉత్తమం జవమాస్థాయ ప్రయయ్యర్హత్ర
 సోఽభవత్, తాన్ ప్రయాతాన్ సమాలోక్య యుధిష్ఠిరపురోగమూః. ౬౮.
 పాంచాలాః పాండవైస్తార్థం పృష్ఠతోఽనుయయుః పరాన్, తాన్యనీకాన్యభాలోక్య
 రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాన్. ౬౯. ననాద సుమహానాదం విస్ఫోటమశనేరివ, తస్యాపి
 నినదం శ్రుత్వా దృష్ట్వా నాగాంశ్చయుధ్యతః. ౭౦. భీష్మశ్శాంతవో భూయా

భారద్వాజమభావతే, న రోచతే మే సంగ్రామో హేడించేన దురాతనా. ౭౧. బలవిర్యసమావిష్టస్ససహాయశ్చ సాంప్రతమ్, నైవ శక్యో యుధా జేతుమపి వజ్రభృతా స్వయమ్. ౭౨. లబ్ధలక్షః ప్రహరీ చ వయంచ శ్రాంతవాహనాః, పాంచాలైః పాండవైశ్చైవ వయంచక్షతవిక్షతాః. ౭౩. తన్నేనరోచతే యుద్ధంపాండవైర్జితకాశిభిః, యుజ్యతామవహరోఽద్యశ్శోయోత్సాహః పరై స్సహ. ౭౪. పితామహవపశ్శ్మత్వా తేభా చక్రః ప్రవర్షితాః, ఉపాయేనాపయాతా నేఘటోత్కచభయార్జితాః. ౭౫. కారవేషు నివృత్తేషుపాండవా జితకాశివః, సింహనాదమకుర్వంతశింఖవెంజస్వనై స్సహ. ౭౬. ఏవం తదభవద్యుద్ధం దివసం భరతర్షభ, పాండవానాం కురూణాం చ పురస్కృత్య ఘటోత్కచమ్. ౭౭. కారవాస్తు తతస్తూర్ణం ప్రయయుశ్చిబిరం న్యకమ్, ప్రిధానితా నిశాకాలే పాండవేయైః పరాజితాః. ౭౮. శరవిక్షతగాత్రాస్తు పాండుపుత్రా మహారథాః, యుద్ధే సుమనసో రాజా జగ్తుస్స్వశిబిరం ప్రతి. ౭౯. పురస్కృత్య మహారాజ భీమసేనఘటోత్కచా, పూజయంతో మహారాజ ముదా పరమయాయుతాః. ౮౦. నదంతో వివిధాన్నాదా తూర్యస్వనవిభూషితాః, సింహనాదాంశ్చ కుర్వాణావిమిత్రా శంఖనివ్వనైః. ౮౧. నినదంతో మహాత్తానః కంపయంతశ్చ మేదినీమ్, ఘట్టయంతశ్చ మర్దాడే తవ పుత్రస్య మారిష. ౮౨. ప్రయాతా శిబిరాయైవ నిశాకాలే పరంతపాః, దుర్యోధనస్తు నృపతిర్దీనో భ్రాతృవధేన చ. ౮౩. ముహూర్తం చింతయామాస బాష్పశోకసమాకులః, తతః కృత్వావిధిం సర్వం శిబిరస్యయథావిధి. ౮౪. పదదౌ శోకగుతస్తా భ్రాతృవ్యసనకర్మితః. ౮౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి పంచపక్షితమోఽధ్యాయః.

— విశ్వపాఖ్యానమ్. —

ధృతరాష్ట్రుడివాచ—భయం మే సుమహజ్జాతం విస్తయశ్చైవ సంజయ, శ్రుత్వా పాండుకుమారాణాం కర్త దేవై స్సుదుష్కరమ్. ౧. పుత్రాణాం చ పరాభావం శ్రుత్వా సంజయ సర్వశః, చింతా మే కుహలో భూతా భవిష్యతి కథం త్విలి. ౨. ధ్రువం విదురవాక్యాని ధక్ష్యంతి హృదయం మమ, తథా హి దృశ్యతే సర్వం దైవయోగేన సంజయ. ౩. తత్ర భీష్మముఖా తూరానస్తజ్జ్ఞా యోధ సత్తమాః, పాండవానామనీకేషు యోధయంతి ప్రహారిణః. ౪. కిం తే దత్తవా మహాత్తానః పాండుపుత్రా మహాబలాః, కిం తే దత్తవరా సాత కింవా జ్ఞానం విదంతి తే. ౫. యేన క్షయం న గచ్ఛంతి దివి తారాగణా ఇవ, పునః పునర్న మృష్యామి హతం నైన్యంచ పాండవైః. ౬. మయ్యేవ దండః పతతి దైవాత్మరమ

దారుణః, యథా వధ్యాః పాండుమతాస్తథా వధ్యాశ్చ మే మతాః. ౭. ఏతన్తే
 సర్వమాచక్ష్య యథాతత్త్వేన సంజయ, న హి పారం ప్రపశ్యామి దుఃఖస్యాస్య
 పరంతప. ౮. సముద్రస్థేన మహతో భుజాభ్యాం ప్రతరన్నరః, పుత్రాణాం వ్యస
 సం మన్యే ధ్రువం ప్రాప్తం సుదారుణమ్. ౯. ఘాతయిష్యతి మే పుత్రాశ్చ సర్వాః
 భీమో న సంశయః, న హి పశ్యామి తం వీరం యో మే రక్షేత్సుతార్థణ. ౧౦.
 ధ్రువం వినాశస్సుమరే పుత్రాణాం మమ సంజయ, తస్మాన్తే కారణం సూతయుక్తం
 వైవ విశేషతః ౧౧. పృచ్ఛతో వై యథా తత్త్వం సర్వమాభ్యాతుమర్హసి, దుర్యోధ
 నస్తు యచ్ఛక్రే దృష్ట్వా స్వాన్విముఖా రణే ౧౨. భీష్మద్రోణౌకృపశ్చైవ సౌభ
 లేయో జయద్రథః, ద్రాణిర్వాపి మహేష్వాసో విఃక్రో వా మహాబలః. ౧౩. నిశ్చ
 యో వాపి కస్తేహం తవాహ్యసీన్దహత్త నామ్, విముఖేషుమహాప్రాజ్ఞ మమ పుత్రేషు
 సంజయ. ౧౪. సంజయఉవాచ—శృణు రాజన్నవహితః శ్రుత్వా వైవావధారయ,
 నైవమంత్రకృతం కించిన్నవమాయాంతథావిధామ్ ౧౫. న వైభీషికాం కాంచి
 ద్రాజగ్ కుర్వంతి పాండవాః, యుధ్యంతి తే యథాన్యాయం శక్తిమంతశ్చ సంయుగే.
 ౧౬. ధర్మేణ సర్వకార్యాణి జీవితాదీని భారత, ఆరభంతే సదా పార్థాః ప్రార్థయా
 నా మహద్యతః. ౧౭. తేన యుద్ధాన్నివర్తంతే ధర్మోపేతా మహాబలాః, శ్రియా
 పరమయా యుక్తా యతో ధర్మస్తతో జయః. ౧౮. తే నావధ్యా రణే పార్థా
 జయయుక్తాశ్చ పార్థివ, తవపుత్రాదురాత్మానః పాపేష్వభిరతాస్సుదా. ౧౯. నిష్ఠురా
 హీనకర్మాణస్తే న హియంతి సంయుగే, సుబహూని నృశంసాని పుత్రైస్తవ జనే
 శ్వీర. ౨౦. నికృతానీహ పాండునాం నీచైరివ యథా నరైః, సర్వం చ తదనా
 దృత్య పుత్రాణాం తవ కిల్బిషమ్. ౨౧. పాపహ్నావాస్తథైవాసగ్ పాండవాః పాండు
 పూర్వజ, నచైతాగ్ బహుమన్యంతే పుత్రాస్తవ విశంపతే. ౨౨. తస్య పాపస్య
 సతతం క్రియమాణస్య కర్తవ్య, సంప్రాప్తం తు మహద్భీరం ఫలం కింపాకసన్ని
 భమ్. ౨౩. తత్తద్భూత్య మహారాజ సపుత్రస్సమహ్మజ్జనః, నానబుధ్యసి యద్రా
 జగ్ వార్యమాణస్సుహృజ్జనైః. ౨౪. విదురేణాథ భీష్మేణ ద్రోణేన చ మహత్త
 నా, తథా మయా చావ్యచక్రతో వార్యమాణో న బుధ్యసే. ౨౫. వాక్యం హితం
 చ పథ్యం చ మందః పథ్యమివౌషధమ్, పుత్రాణాం మతమాస్థాయ జితార్థ పశ్యసి
 పాండవా. ౨౬. శృణు భూయో యథాతత్త్వం యన్తాం త్వమనుపుష్ఠసి, కార
 ణం ధరతశ్రేష్ఠ పాండవానాం జయం ప్రతి ౨౭. తత్తేహం కథయిష్యామి యథా
 శ్రుతమరిందమ, దుర్యోధనేన సంపృష్ట ఏతమర్థం పితామహః. ౨౮. దృష్ట్వా భ్రా
 తృణా రణే సర్వాః విజితార్థా సుమహారథాః, శోకసంమూఢ హృదయో నిశా

కారేన్మ కారవ. ౨౯. పితామహం మహాప్రాజ్ఞం వినయేనోపగమ్య మా, యదబ్ర
 వీక్ష్నతస్తే చ తస్మే శృణు జనేశ్వర. 30. దుర్యోధనశివాహ—ద్రోణశ్చ త్వం చ
 శల్యశ్చ కృపా క్రాణిస్తజైవ చ, కృతపర్షా చ హర్షిర్యః కాంభోజశ్చ సుదక్షిణా.
 3౧. భూరిశ్రవా వికర్ణశ్చ భగదత్తశ్చ వీర్యవాన్, మహారథాస్సమాఖ్యాతాః
 కులపుత్రాస్తనుత్యజః. 3౨. త్రయాణామపి లోకానాం పర్యాప్తా ఇతి మే మతిః,
 పాండవానాం సమస్తాశ్చ న తిష్ఠంతి పరాక్రమే. 33. తత్ర మే సంశయో జాతః
 స్తన మాచక్ష్య పృచ్ఛతః, యం సమాశ్రిత్య కాంతేయా జయంత్యస్తాః పదేపదే.
 3౪. భీష్మశివాహ— శృణు రాజన్ వచో మహ్యం యత్త్వాం వత్సవ్యుః కౌరవ,
 బహుశశ్చ మయోక్తోఽసి న చ మే తత్త్వయాకృతమ్. 3౫. క్రియతాం పాండ
 వై స్సార్థం శమో భరతస్తత్తమ, ఏతత్తమమహం మన్యే పృథివ్యాస్తవ వా విభో.
 3౬ భుక్త్వేమాం పృథివీం రాజన్ భ్రాతృభిస్సహితస్సుఖి, సుహృదస్తర్పయన్
 సర్వాన్ నందయంశ్చాపి బాంధవాన్. 3౭. న చ మే శ్రోతతస్తాత శ్రుతవాససి
 వై పురా, తేదీదం సమమప్రాప్తం యత్సాంధూనవమన్యసే. 3౮. యశ్చ హేతురవ
 ధ్యత్యే తేషామగ్నిష్టకర్తామి, తం శృణుష్య మహారాజ మత్తః కథయతః ప్రభో.
 3౯. నాస్తి లోకేషు తద్భూతం భవితా నో భవిష్యతి, యో జయేత్పాండవాన్
 సర్వాన్ పాలితాన్ శార్ఙ్గధన్వినా. ౪౦. యత్తు మే కథితం తాత మునిభిర్నావితా
 త్తభిః పురాణగీతం ధర్మజ్ఞ తద్బృణుష్య యథాతథమ్. ౪౧. పురా కిల సురా
 స్ఫుర్యే ఋషయశ్చ సమాగతాః, పితామహముపాసేదః పర్యతే గంధమాదనే.
 ౪౨. తేషాం మధ్యే సుఖాసీనః ప్రజాపతిరవ్యత, వినూనం ప్రజ్వలద్భాసాస్థితం
 ప్రవరమంబరే. ౪3. ధ్యానేనావేద్య తద్బ్రహ్మ కృత్వా చ నీయతోఽంజలిమ్,
 నమశ్చకార హృష్టాత్తా పురుషం పరమేశ్వరమ్. ౪౪. ఋషయ స్త్యథ దేవాశ్చ
 దృష్త్వాకాశే సముత్థితమ్, స్థితాః ప్రాంజలయస్ఫుర్యే పశ్యంతో మహాదద్భుతమ్.
 ౪౫. యథావచ్చ తమభ్యర్చ్య బ్రహ్మబ్రహ్మవిదాం వరః, జగాద జగతః స్తప్తా పరం
 పరమధర్మవీత్. ౪౬. విశ్వావసుర్విశ్వమూర్తిర్విశ్వేశో విష్యక్ష్వేశో విశ్వకర్షా వశిష్ఠ,
 విశ్వేశ్వరో వాసుదేవోఽసి తస్మాద్యోగాత్తానం దైవతం త్వముపైమి. ౪౭.
 జయ విశ్వమహాదేవ జయ లోకహితేరత, జయ యోగీశ్వర విభో జయ యోగప
 రావర. ౪౮. పద్మనాభ విశాలాక్ష జయ లోకేశ్వరేశ్వర, భూతభవ్యభవన్నాథ
 జయ సౌమ్యాత్తజాత్తజ. ౪౯. ఆసంభేద్యగుణాధార జయ సర్వపరాయణ,
 నారాయణ సుదుష్పార జయ శార్ఙ్గధనుర్ధర. ౫౦. జయ సర్వగుణోపేత విశ్వ
 మూర్తే నిరామయ, విశ్వేశ్వర మహాబాహో జయలోకార్థతత్పర. ౫౧. మహా

రగవరాహాద్య హరికేశ విభో జయ, హరివాసదిశామితవిశ్వావాసామితా
వ్యయ. ౫౨ వ్యక్తావ్యక్తామితస్థాననియతేంద్రియసత్క్రియ, ఆసంభేద్యాత్మ
భావజ్ఞ జయ గంభీరకామద. ౫౩. ఆనంత విదితబ్రహ్మ నిత్యం భూతవిభావన,
కృతకార్య కృతప్రజ్ఞ ధర్మజ్ఞ విజయావహ. ౫౪. గుహ్యోత్తమా సర్వయోగాత్మక
స్ఫుటసంభూతసంభవ, భూతాత్మ తత్త్వలోకేశ జయ భూతవిభావన. ౫౫. ఆత్మ
యోగే మహాభాగ కల్పసంక్షేపతత్పర, ఉద్భావన మనోభావ జయ బ్రహ్మ
జనప్రియ. ౫౬. నిసర్గసర్గనిరత కామేశ పరమేశ్వర, అమృతోద్భవసద్భావ
యుగాగ్నే విజయప్రద. ౫౭. ప్రజాపతిభతే దేవ పద్మనాభ మహాబల, ఆత్మభూత
మహాభూత కర్తాత్మక జయ సర్వద ౫౮. ప్రాణా తవ ధరాదేవీ దిశో బాహుర్దివ
శ్చిరః, మూర్తిస్తేజహం సురాః కాయశ్చంద్రానిత్యో చ చక్షుషీ. ౫౯. బలం
తవశ్చ సత్యం చ ధర్మకర్తాత్మజం తవ, తేజోఽగ్నిః పవనశ్చాస్త్వం ఆపస్తే నేవదసంభ
వాః. ౬౦. ఆశ్వినౌ శ్రవణౌ నిత్యో దేవీ జహ్వ సరస్వతీ, వేదాస్సంస్కారనిష్ఠా
హి త్వయేదం జగదాశ్రితమ్. ౬౧. సంఖ్యానపరిమాణం తే న తేజో న భరాక్ర
మమ్, న బలం యోగయోగీశ జానీమస్తే న సంభవమ్. ౬౨. త్వద్భక్తినిరతా దేవ
నియమైస్తాం సమాశ్రితాః, అర్చయామస్మదా విష్ణో పరమేశం మహేశ్వరమ్.
౬౩. ఋషయో దేవగంధర్వా యక్షరాక్షససన్నగాః, పితౄణా మానుషాశ్చైవ
మృగపక్షిసరీసృపాః. ౬౪. ఏవమాది మయా సృష్టం పృథివ్యాం త్వత్ప్రసాదజమ్,
పద్మనాభ విశాలాక్ష కృష్ణ దుఃఖప్రణాశన. ౬౫ త్వం గతిస్సర్వభూతానాం త్వం
నేతా త్వం జగన్ముఖమ్, త్వత్ప్రసాదేన దేవేశ సుఖినో విబుధాస్సదా. ౬౬.
బృహిసీ నిర్భయా దేవ త్వత్ప్రసాదా త్వదాభవత్, తేస్తాద్భవ విశాలాక్ష యదువంశ
వివర్ధనః. ౬౭. ధర్మసంస్థాపనార్థాయ దై తేయానాం వధాయ చ, జగతో ధారణా
ర్థాయ విజ్ఞాప్యం కురు మే విభో. ౬౮. యత్తత్పరమకం గుహ్యం త్వత్ప్రసాదా
దిదం ప్రభో, వాసుదేవ తదేతత్తే మయోద్గీతం యథా తథమ్. ౬౯. దృష్ట్వా
సంకర్షణం దేవం స్వయమాత్మానమాత్మనా, కృష్ణ త్వమాత్మనస్సాక్షీ ప్రద్యుమ్నం
హ్యత్మసంభవమ్. ౭౦. ప్రద్యుమ్నం చానిరుద్ధం తు యం విదుర్విష్ణుమవ్యయమ్,
అనిరుద్ధోఽస్పృజన్తాం నై బ్రహ్మణం లోకధారిణమ్. ౭౧. వాసుదేవమయస్సోఽహం
త్వయైవాస్మి వినిర్మితః, విస్పృజ్య భాగశోఽత్మానం ప్రజ మానుషతాం విభో. ౭౨.
తత్రాసురవధం కృత్వా సర్వలోకసుఖాయ నై, ధర్మం స్థాప్య యశః ప్రాప్య
యోగం ప్రాప్యసి తత్త్వతః. ౭౩. త్వాం హి బ్రహ్మయో లోకే దేవాశ్చామి
తవిక్రమ, తైస్తైస్తైస్త్విన్నామభిర్భక్తా గాయంతి పరమాద్భుతమ్. ౭౪. స్థితాశ్చ

సర్వే త్వయి భూతసంఘాః కృత్యాశ్రయం త్వాం వరదం సుఖాహా, అనాదిమ
ధ్యాంతమపారయోగం లోకస్య నేతుం ప్రవదంతి విప్రః. ౭౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచపక్షితమోఽధ్యాయః.

— విశ్వాపాశ్యానమ్. ౭౬ —

భీష్మ ఉవాచ—తతస్స భగవాన్ దేవో లోకానామిశ్వరేశ్వరః, బ్రహ్మ
ణం ప్రత్యువాచేదం స్థిగ్ధగంభీరయా గిరా. ౧. విదితం తాత యోగాన్తే సర్వమేవ
తవేషితమ్, తథా తద్భవితేతుక్త్వా తత్రైవాంతరధీయత. ౨. తతో దేవస్థిగంధ
ర్వా విస్తయం వరమం గతాః, కౌతూహలపరాస్పర్యే పితామహమభాబ్రువన్. ౩.
కోన్వయం యో భగవతా ప్రణవ్య విసయాద్విభో, వాగ్విస్తుతో వరిష్ఠాభిః
శ్రోతుమిచ్ఛానుపే వయమ్. ౪. ఏవముక్తస్తు భగవాన్ ప్రత్యువాచ పితా
మహాః, దేవబ్రహ్మగంధర్వా సర్వా మధురయా గిరా. ౫. యత్తత్పరం భవి
వ్యం చ భవితా యచ్చ యత్పరమ్, భూతాత్తా యః ప్రభుశ్చైవ బ్రహ్మ యచ్చ
వరంపదమ్. ౬. తేనాస్తి కృతసంవాదః ప్రసన్నేనసురర్షభాః, జగతోఽనుగ్రహార్థాయ
యాచితో మే జగత్పతిః. ౭. మానుషం లోకమాతిష్ఠ వాసుదేవ ఇతి శ్రుతః,
అనురాణాం వధార్థాయ సంభవస్య మహీతలే. ౮. సంగ్రామే నిహతా ఏతే
దైత్యదానవరాక్షసాః, య ఇమే నృచు సంభూతా ఘోరయాహ మహాబలాః. ౯.
తేహం వధార్థం భగవాన్ సరణ సహితో బలీ, మానుషీం యోనిమాస్థాయ
చరివ్యుత్థి మహీతలే. ౧౦. నరనారాయణౌ తా తు పురాణా వృషిసత్తమా, అశే
యా హి రణే యా తౌ సమైరమరైరపి. ౧౧. సహితౌ మానుషే లోకే
సంభూతావమితద్వ్యతి, మూఢాస్తే తౌ న జానంతి నరనారాయణావృషీ. ౧౨.
యస్యాహమాత్మజో బ్రహ్మ సర్వస్య జగతః పతిః, వాసుదేవోఽగ్రగణీయో వః సర్వ
లోకమహేశ్వరః. ౧౩. తథా మనుష్యోఽయమితి కదాచిత్పురసత్తమాః, నావ
జ్ఞేయో మహావీర్యః శంఖవక్త్రగదాధరః. ౧౪. ఏతత్పరమకం గుహ్యమేతత్పరమకం
పదమ్, ఏతత్పరమకం బ్రహ్మ ఏతత్పరమకం యశః. ౧౫. ఏతదక్షరమవ్యక్త మేత
చ్ఛాశ్వతమేవ చ, ఏతత్పురుషసంఖ్యో వై గీయతే జ్ఞాయతే న చ. ౧౬. ఏతత్పర
మకం తేజ ఏతత్పరమకం సుఖమ్, ఏతత్పరమకం సత్యం కీర్తితం విశ్వేశ్వరజ్ఞా. ౧౭.
తస్మాత్పురాసురైస్సరైః సేంద్రైశ్చామితవిక్రమాః, నావజ్ఞేయో వాసుదేవో
మానుషోఽయమితి ప్రభుః. ౧౮. యశ్చమానుషమాత్రోఽయమితి బ్రూయాత్సమం
దధీః, హృషీకేశమవజ్ఞానాత్తమాహుః పురుషాధమమ్. ౧౯. తం యోగినం మహా
త్మానం ప్రవిష్టం మానుషీం తనుమ్, యోఽవమన్యేద్వాసుదేవం తమాహుస్తా
మసం జనాః. ౨౦. దేవం చరాచరాత్మానం శ్రీవత్సాంకం సువర్చసమ్, పద్మనాభం న

జానాతి తమాహంస్తామసం జనాః. ౨౧. కిరీటకౌస్తుభధరం మిత్రాణామభయంక
రమ్, అవజానా మహాత్మానం ఘోరే తమసి నుజ్జతి. ౨౨. ఏవం విడిత్యా తత్కౌర్వం
లోకానామీశ్వరేశ్వరః, వాసుదేవో సమస్తాస్త్యసృష్ట్యలోకైస్సురోత్తమాః.
౨౩. భీష్మ ఉవాచ—ఏవముత్త్వా స భగవాన్ దేక్ష్యగ్గణాః పురా, విస్ఫుజ్య సర్వ
భూతాని జగామ భవనం స్వకమ్. ౨౪. తతో దేవాస్సగంధర్వా మునయోఽప
రసోఽపి చ, కథాం తాం బ్రహ్మణా గీతాం శ్రుత్వా ప్రీతా దివం యయూః. ౨౫.
ఏవం శ్రుతం మయా తాత ఋషీణాం భావితాత్మనామ్, వాసుదేవం కథయతాం
సమవాయే పురాతనమ్. ౨౬. జామదగ్న్యశ్చ రామస్య మార్కం దేయస్య ధీమతః,
వాసినారదయోశ్చాపి శ్రుతం శ్రుతవిశారద. ౨౭. ఏతదర్థం చ విజ్ఞాయ శ్రుత్వా
చ ప్రభుమవ్యయమ్, వాసుదేవం మహాత్మానం లోకానామీశ్వరం ప్రభుమ్. ౨౮.
యస్య స్యాదాత్మజో బ్రహ్మ సర్వస్య జగతః పితా, కథం న వాసుదేవోఽయమర్చ్య
శ్చేజ్యశ్చ మానవైః. ౨౯. వారితోఽసి పురా తాత మునిభిర్భావితాత్మభిః, మా
గచ్ఛ సంయుగం తేన వాసుదేవేన ధన్వినా. ౩౦. పాండవైస్సార్ధమితి యత్తత్త్వం
మోహాన్మ బుధ్యే మన్వే త్యాం రాక్షసం క్రూరం తథా చాసి తమా వృతః.
౩౧. తస్మాద్ద్విపసి గోవిందం పాండవం చ ధనంజయమ్, సరనారాయణో దేవా
కోఽన్యోద్విష్యాద్ధి మానవః. ౩౨. తస్మాద్భృవీమి తే రాజన్నేహోఽసౌ శాశ్వతోఽ
వ్యయః, సర్వలోకమయో నిత్యశ్చాస్తా ధాతా ధరోఽధువః. ౩౩. లోకా ధార
యతే యస్త్రీంశ్చరాచరగురుః ప్రభుః, యోధా జయశ్చ జేతా చ సర్వప్రకృతి
రీశ్వరః. ౩౪. రాజా సత్త్వమయో హేమ్యథ తమోరజవివర్జితః, యతః కృష్ణ
స్తతో ధరో యతో ధర్మస్తతో జయః ౩౫ తస్య మాహాత్మ్యయోగేన యోగేనా
త్మమయేన చ, ధృతా పాండుసుతా రాజా జయశ్చైషాం భవిష్యతి ౩౬ శ్రేయో
యుక్తాం సదా బుద్ధిం పాండవానాం దదాతి యః, బలం చాపి రణే నిత్యం భయే
భ్యశ్చైవ రక్షతి. ౩౭. స ఏవ శాశ్వతో దేవసర్వసూతమయశ్శివః, వాసుదేవ
ఇతి భ్యాతో యస్తాం త్వం పరిపూచ్చసి. ౩౮. బ్రహ్మణః క్షత్రియైర్వైశ్చైశ్చా
దైశ్చ కృతలక్షణైః, సేవ్యతేభ్యర్చ్యతే శైవ నిత్యయుక్తైస్సృకర్షభిః. ౩౯.
ద్యావరస్య యుగస్యాంతే ఆదా కలియుగస్య చ, సాత్త్వతం విధిమాస్థాయ గీత
స్సంకర్షణేన యః. ౪౦. స ఏవ సర్వం సురమర్త్యలోకం సముద్రకఠ్ఠాంతరితాః
పురీశ్చ, యుగే యుగే మానుషం చైవ వాసం పునఃపునస్సృజతే విశ్వకర్తా. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వణి - షట్ పశ్చిమమోఽధ్యాయః.

దుర్యోధన ఉవాచ—వాసుదేవో మహద్భూతం సర్వలోకేషు కథ్యతే,
తస్యోకమం ప్రతిష్ఠాం చ జ్ఞాతుమిచ్ఛే పితామహ. ౧. భీష్మ ఉవాచ—వాసుదేవో

మహద్భూతం సర్వదైవతదైవతమ్, న పరం పుండరీకాక్షద్వయశ్చ తే భరతర్షభ. ౨. మార్కండేయశ్చ గోవిందం కథయత్సద్భూతం మహత్, సర్వభూతాని భూతాత్మా మహాత్మా పురుషోత్తమః. ౩. ఆపోవాయుశ్చ తేజశ్చ త్రయమేతదకల్పయత్, సస్పృష్ట్యా పృథివీం దేవ సర్వలోకేశ్వరః ప్రభుః. ౪. ఆపున వై శయనం చక్రే మహాత్మా పురు షోత్తమః, సర్వతేజోమయో దేవో యోగాత్సుప్త్యాన తత్ర హ. ౫. ముఖతస్సాస్తి ౭గ్నిమస్పృశత్ ప్రాణాద్వాయుమథాపి చ, సరస్వతీం చ వేదాంశ్చ మనసస్సస్పృశే ౭మ్యతః. ౬. ఏష లోకాః సర్వదా దేవాన్మగ్నైశ్చైషహ, నిధనం చైవ మృత్యుం చ ప్రజానాం ప్రభవాప్యయా. ౭. ఏష ధర్మశ్చ ధర్మజ్ఞో వరదస్సర్వ కామదః, ఏష కర్తా చ కార్యం చ సవై దేవస్త్వయం ప్రభుః. ౮. భూతం భవ్యం భవిష్యం చ పూర్వమేతదకల్పయత్, స్రష్టారం జగతశ్చాస్మి మహాత్మా ప్రభుర వ్యయః. ౯. ఆగ్రజం సర్వభూతానాం సంకర్షణమకల్పయత్, కేవలం చాకల్పయద్దే వమనంతమితి యం విదుః. ౧౦. యో భారయతి భూతాని ధరాం చైవ సవర్ష తామ్, భ్యానయోగేన విత్తాస్య తం వదంతి మహాజనమ్. ౧౧. కర్ణస్తోతోఽగ్ధవం చాపి మధుం నామ మహాసురమ్, తముగ్రముగ్రకర్తాణమగ్రాం బుద్ధిం సమాస్థితమ్. ౧౨. బ్రహ్మణోపనితం కుర్వేఽజఘాన పురుషోత్తమః, తస్య తాతే వధాదేవ దేవదానవమానుషాః. ౧౩. మధుసూదనమిత్యాచూః ఋషయశ్చ జనార్దనమ్, వరాహశ్చైవ సింహశ్చ త్రివిక్రమగతిః ప్రభుః. ౧౪. ఏష మాతాపితౄచైవ సర్వేషాం ప్రాణీనాం హరిః, హరిర్హి పుండరీకాక్షః పురుషోత్తమః. ౧౫. ముఖతో హ్యస్పృశద్విప్రాః బాహుభ్యాం త్రియం స్తథా, వైశ్యాంశ్చాపూర్వ రుతో రాజా శూద్రాః పద్భ్యాం తత్రైవ చ. ౧౬ తపనా నియతోదేవం విధానం సర్వదేహీనామ్, బ్రహ్మభూతమమావస్యాం పౌర్ణమాస్యాం తత్రైవ చ. ౧౭. యోగ భూతం పరిచరః కేశవం మహదాపురాయత్, కేశవం పరమం తేజః సర్వలోక పితామహమ్. ౧౮. ఏతమాహం ర్హ్వాషీకేశం మునయో వై సరాధిప, ఏతమేవ విజానీయా దాచార్యం పితరం గురుమ్. ౧౯. కృష్ణో యస్య ప్రసీదేత లోకాస్తే నాక్షియా జితాః, యశ్చైవైవైవం భయస్థానే కేశవం శరణం వ్రజేత్. ౨౦. స దా నరః పతేచ్ఛేదం స్వస్తిమాః సభవేత్సుఖి, యే చ కృష్ణం ప్రపద్యంతే తేన ముహ్యంతి మానవాః. ౨౧. భయే మహతి యో మగ్నాః పాతి నిత్యం జనార్దనః, ఏతద్వృద్ధిరో జ్ఞాత్వా యాథా తథ్యేన భారత. ౨౨. సర్వాత్మనా మహాదే వం కేశవం జగదీశ్వరమ్, ప్రపన్నశ్చరణం రాజా యోగీశం పృథివీశ్వర. ౨౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధవర్ణన - సప్తపక్షితమోఽథాయః.

భీష్మ ఉవాచ—శృణు చేదం మహారాజ బ్రహ్మసోక్తం సవం మమ, బ్రహ్మ
 ద్విభిశ్చ దేవైశ్చయః పురా కథితో భువి. ౧. సాధ్యానామపి దేవానాం దేవదేవే
 శ్వరః ప్రభుః, లోకభావనభావజ్ఞ ఇతి త్వం నారదోఽబ్రవీత్. ౨. భూతం భవ్యం
 భవిష్యం చ మార్కండేయోఽభ్యువాచ హ, యజ్ఞానాం చైవ యజ్ఞం త్వం
 చక్రం స్థాపయత ప్రథా. ౩. దేవదేవోఽసి భూతానామితి ద్వైపాయనోఽబ్ర
 వీత్, పూర్వే ప్రజానిసర్గేషు దక్షమానః ప్రజావతిమ్. ౪. ప్రహ్లాదం సర్వభూ
 తానామంగిరాస్త్వాం తతోఽబ్రవీత్, అవ్యక్తం తే శరీరోత్థం వ్యక్తం తే మనసి
 ధీతమ్. ౫. దేవావాక్యంభవాశ్చైవ దేవలస్త్వాం తథాబ్రవీత్, శిరసా తే దివం
 వ్యాక్తం బాహుభ్యాం పృథివీ ధృతా. ౬. జతరే చ త్రయా లోకాః పురుషోఽసి
 సనాతనః, దైవం త్వమభిజానంతి తవసా భావితా నరాః. ౭. ఆత్మదర్శనతృప్తానా
 మృషీణాం చాసి సత్రమ, రాజర్షీణాముదారాణా మాహవేష్యనివ ర్తినామ్, ౮.
 స్యధర్మప్రధానానాం తస్యంగతిర్మధునూదన, ఇతి నిత్యం యోగవిద్భిర్భగవా పురు
 షోత్తమః. ౯. సుకుమారప్రముఖైః స్థూయతేఽభ్యర్చ్యతే హరిః, ఏష తే విస్తర
 స్తాత సంతేషశ్చ ప్రకీర్తితః. ౧౦. కేశవస్య యథాతత్త్వం సుప్రీతో భవ కేశవే.
 ౧౧. సంజయ ఉవాచ—పుణ్యం శ్రుతైర్వితదాఖ్యానం మహారాజ సుత స్తవ, కేశ
 వం బహుమేనే స పాండవ్యాంశ్చమహారథా. ౧౨. తమబ్రవీత్సహారాజభీష్మశ్శాంత
 నవః పునః, మాహాత్మ్యం తే శ్రుతం రాజా కేశవస్యమహత్తన. ౧౩. నరస్య చ
 యథాతత్త్వం యస్తాం తస్య పరిపూర్ణసి, యదర్థం నృషు సంభూతో నరనారాయ
 ణాప్రభౌ. ౧౪. ఆశేయా చ యథావీరో సంయుగేష్యపరాజితౌ, యథా చ పాండ
 వా రాజన్నవథ్యా యుధి కస్యచిత్. ౧౫. ప్రీతిమా హి దృఢం కృష్ణః పాండ
 వేషు యశస్వీషు, తస్మాద్భ్రవీమి రాజేంద్ర శమో భవతు పాండవైః. ౧౬. పృ
 థివీం భజత్స్వ సహితో భ్రాతృభిర్బలిభిర్వశీ, నరనారాయణో దేవావవజ్ఞాయ
 విసజ్జత్యసి. ౧౭. ఏవముక్త్యా తవ పితా తూష్టిమూసీద్విశాంపతే, వ్యసర్జయచ్చ
 రాజానం శివిరం చ వివేశ హ. ౧౮. రాజా చ శివిరం ప్రాయాత్ ప్రణివత్యమహా
 త్మనే, శిశ్యే చ శయనే శుభ్రే తాం రాత్రిం భరతర్షభ. ౧౯.

భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వణి - అష్టపక్షితమాఽధ్యాయః.

— సంపదవివసయద్ధారంభః. —

సంజయ ఉవాచ—ప్రసక్తితాయాం చ శర్వర్యాముదితే చ దివాకరే, ఉభే
 నేనే మహారాజ యుద్ధాయైవ సమీయతుః. ౧. అభ్యధావంత సంగుద్ధాః పరస్ప
 రజగిషవః, తే సర్వే సహితా యుద్ధే సమాలోక్య పరస్పరమ్. ౨. పాండవా ధార్త
 రాష్ట్రాశ్చ రాజా దుర్మంత్రితే తవ, పూర్వాహా చ పూర్వవ్యా సన్నద్ధాస్సంప్ర

హృష్టాః ప్రహరిణః. ౩. అరక్షా మకరం హ్యహం భీష్మ రాజా సమతతః, తతైవ పాండవా రాజన్నరక్షా హ్యహమాత్మనః. ౪. స నిర్యయా మహారాజ పితా దేవవ్రత సవ, మహతా రథవంశేన సంవృతో రథినాంవరః. ౫. ఇతరేచాన్య యుస్సర్వే యథాస్థానమవస్థితాః, రథినః పత్తయశ్చైవ దంతినస్సాదినస్తథా. ౬. తా దృష్ట్వా ప్రోద్యతా సంభేషాండవాశ్చ యశస్వినః, శ్వేనేన హ్యహ రాజేన తేనాజేయేన సంయుగే. ౭. అశోభత ముఖే తస్య భీమసేనో మహాబలః, నేత్రే శిఖండి దుర్ధ్వో ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్థతః. ౮. శీర్షేచాస్యభవద్వీరః సా త్యకిస్సత్యవిక్రమః, విఘ్నస్త్వా గాండివం పార్థో గ్రీవాయామభవత్తదా. ౯. అక్షాహిణ్యా సబలయా వామపక్షోఽభవత్తదా, మహాత్పార్థుపదశ్రీమార్గా సహ పులేణ సంయుగే. ౧౦. దక్షిణశ్చుభవత్తుః కైకేయోఽక్షాహిణీపతిః, పృష్ఠతో ద్రావదేయాశ్చ సాభద్రశ్చాపి వీర్యవా. ౧౧. వృష్టో సమభవచ్ఛ్రీ మార్గా స్వయం రాజా యుధిష్ఠిరః, భ్రాతృభ్రాతృ సహితో వీరో యమా భ్రాతృ చారువిక్రమః. ౧౨. ప్రవిశ్య తు రణే భీమో మకరం ముఖత స్తథా, భీష్మమాసాద్య సంగ్రామే ఛాదయామాస సాయశ్చై. ౧౩. తతో భీష్మో మహాస్త్రాణి పాతయామాస వీర్యవా, మోహయా గాంధపుత్రాణాం హ్యహం నైన్యం మహాహవే. ౧౪. సంముహ్యతి తదా నై న్యే త్వరమాణో ధనంజయః, భీష్మం శరసహస్రైః వివ్యాభ రణమూర్ధని. ౧౫. యుధి సంఘాయ చాస్త్రాణి భీష్మ ముక్తాని సంయుగే, స్వేనానీకేన హృష్టేన యుద్ధాయ సమవస్థితః. ౧౬. తతో దుర్మోక్షధనో రాజా భారద్వాజమఖాపత, పూర్వం దృష్ట్వా వధం ఘోరం బలస్య బలినాంవరః. ౧౭. భ్రాతృకాణాం చ వధం సంభ్యే త్వరమాణో మహారథః ఆచార్య సతతం తస్య హి హితకామో మమానఘ ౧౮. వయం హి త్వాం సమా శ్రిత్య భీష్మం చైవ పితామహమ్, దేవానపి రణే జేతుం ప్రార్థయామో న సంశయః. ౧౯. కిము పాండుసుతా యుద్ధే హినవీర్యపరాక్రమార్గా, స తథా కురుభద్రం తే యథా వధ్యంతి పాండవా. ౨౦. ఏవము క్తస్తతో ద్రోణస్తవ పులేణ సం యుగే, అభినత్పాండవానీకం ప్రేక్ష్యమాణస్య సాత్యకే. ౨౧. సాత్యకిశ్చ తతో ద్రోణం వారయామాస భారత, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం ఘోరరూపం భయా నకమ్. ౨౨. కై నేయం తు రణే క్రుద్ధో భారద్వాజః ప్రతాపవా, అవిధ్యద్దశభి రాబ్జైర్జతుదేశేస్తయన్నివ. ౨౩. భీమసేనస్తతః క్రుద్ధో భారద్వాజమవిధ్యత, సరక్షా సాత్యకిం రాజా ద్రోణాచ్ఛస్తృభృతాంవరాత్. ౨౪. తతో ద్రోణశ్చ భీష్మశ్చ తథా శల్యశ్చమారిష, భీమసేనం రణే క్రుద్ధాచ్ఛాదయాంచ శ్రీరే శరైః. ౨౫. త

భాభిమన్యుస్సంక్రద్ధో దాసదేయాశ్చ మారిషః. వివిధుర్నిశితైర్బాణైస్సర్వానిస్తాను
ద్యుతాయుధాః. ౨౬. భీష్మద్రోణౌ తు సంక్రద్ధావాపతంతౌ మహాబలా, ప్రత్యు
ద్యయా శిఖండి చ మహేష్వాసౌ మహాహవే. ౨౭. ప్రగృహ్య బలవద్వీరో ధను
ర్బలదనిస్వినమ్, అభ్యవర్షచ్ఛరైస్తూర్ణం ఛాదయానో దివాకరమ్. ౨౮. శిఖండినం
తథాసాద్య భారతానాం పితామహః, అవర్జయత సంగ్రామే స్త్రీత్వం తస్యాను
సంస్మరక. ౨౯. తతో ద్రోణో మహారాజ అభ్యర్థవత సంయుగే, రక్ష్యమాణ
స్తదా భీష్మం తవ పుత్రేణ చోదితః. ౩౦. శిఖండి తు సమాసాద్య ద్రోణం శస్త్ర
భృతాంవరమ్, అవర్జయత సంత్రస్తో యుగాంతాగ్నిమివోజ్జ్వలమ్. ౩౧. తతో
బలేన మహతా పుత్రస్తవ విశాంపలే, జగోప భీష్మమాసాద్య ప్రాగ్ధయానో మహ
ద్యశః. ౩౨. తత్రైవ పాండవా రాజా పురస్సృత్య ధనంజయమ్, భీష్మమేవాభ్య
వర్తంత జయే కృత్వా దృఢాం మతిమ్. ౩౩. తద్యుద్ధమభవద్దోరం దేవానాం
దానవైరివ, జయమాశంసతాం సంఖ్యే యశశ్చ మహదద్భుతమ్. ౩౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనసప్తతితమాధ్యాయః.

— సంకలయద్ధమ్. —

సంజయ ఉవాచ—అకరోతుములం యుద్ధం భీష్మాంతసప్తదా, భీమసేన
భయాదిచ్ఛృణో వుత్తాంస్తారయితుం తవ. ౧. పూర్వాష్టాతు మహారాద్రం రాజ్ఞాం
యుద్ధమవర్తత, కురూణాం పాండవనాం చ ముఖ్యశూరవిశాసనమ్. ౨. తస్మి
న్నాకులసంగ్రామే వర్తమానే మహాభయే, అభవత్తుములశ్శబ్ద స్సంస్పృశక గగ
నం మహా. ౩. నదశ్శిశ్వు మహానాగైర్ద్రేషమాణైశ్చ వాజిభిః, ఖేరిశంఖనినాదైశ్చ
తుములం సమపద్యత. ౪. యుయుత్సవస్తే విక్రాంతా విజయాయ మహాబలాః,
అనోన్యమభిగర్జంతో గోష్ఠేషు వృషభా ఇవ. ౫. శిరసా పాత్యమానానాం సమరే
నిశితైశ్శరైః, అశ్వవృష్టిరివాకాశే బభూవ భరత్వ భ. ౬. కుండలోష్టిచఢారీణి
జాతరూపోజ్జ్వలాని చ, పతితాని స్త దృశ్యంతే శిరాసీ భరత్వ భ. ౭. విశిఖోద్భ
తైర్గ్రాతైశ్శిరోభిశ్చ సకుండలైః, సహస్రాభరణైశ్చాన్యై రభవచ్ఛాదితా మహీ. ౮.
కవచోపమాతైర్గ్రాతైర్భుజైశ్చ సమలంకృతైః, ముఖైశ్చ చంద్రసంకాశై రక్రాంతసయ
నైస్తథా. ౯. గజవాజిమనుష్యాణాం సర్వగాత్రైశ్చ భూపతే, అసీత్సర్వా సమా
క్షిప్తా ముహూర్తేన వసుంధరా. ౧౦. రణోమేషైశ్చ తుములైః శస్త్రవిద్యుత్ప్ర
కాశిభిః, ఆయుధానాం చ నిరోధః స్తనయిత్ను సమోభవత్. ౧౧. ససంప్రహ
రస్తుములః కటుకశ్శిషివోదకః, ప్రావర్తత కురూణాం చ పాండవనాం చ
భారత. ౧౨. తస్మిన్ మహాభయే ఘోరే తుములేరోమహర్షణే, వహ్నిశ్శరజాలాని
క్షత్రియా యుద్ధదుర్గదాః. ౧౩. ప్రోశంతి కుంజరాశ్చాత్ర శరవర్షప్రతాపితాః,

తావకానాం పరేషాం చ పర్యథావక్ సముద్యతాః. ౧౪. సురభానాం చ వీరా
ణాం ధీరాణామతితేజసామ్, ధనుషాం తలఘోషేణ న ప్రాజ్ఞాయత కించన. ౧౫.
ఉత్థితేషు కబంధేషు సర్వతశ్శీతోదకే, అపరే పర్యథావంత నృపా రిపు
వధోద్యతాః. ౧౬. శరశక్తిగదాభిశ్చ శంఖైశ్చామితేజసః, నిజఘ్నుస్సమరేఽన్యో
న్యం శూరా పరిఘబాహవః. ౧౭. బభ్రుముః కుంజరాశ్చాత్ర శరైర్విధానిరం
కుళాః, అశ్వాశ్చ పర్యథావంత హతారోహా దిశో దశ. ౧౮. ఉత్పత్య నిబతం
త్యన్యే శరఘాతప్రవీడితాః, తావకానాంపరేషాం చ పర్యథావక్ సమంతతః. ౧౯.
బాహూనాముత్తమాంగానాం కార్శ్యకానాం తత్రైవచ, గదానాం పరిఘాణాం చ
హస్తానాం చోదుభిస్సహ. ౨౦. పాదానాం భూషణానాం చ కేయూరాణాం చ
సర్వశః, రాశయశ్చాత్ర దృశ్యంతే భీమభీష్మసమాగమే. ౨౧. అశ్వానాం ధావ
మానానాం కుంజరాణాం నివర్తతామ్, సంఘాతాః స్త ప్రదృశ్యంతే తత్రతత్ర
విశాంబతే. ౨౨. గదాభిరసిభిః ప్రాసైర్బాణైశ్చానతపర్వభిః, జఘ్నుః పరస్పరం
తత్ర క్షత్రియాః కాలచోడితాః. ౨౩. అపరే బాహుభిర్విరా నియుద్ధకుశలా
యుధి, బహుథా సమసజ్జంత ఆయన్తైః పరిమైరివ. ౨౪. ముష్టిభిర్జానుభిశ్చైవ తత్రైః
కీరైర్విశాంబతే, అన్యోన్యం జఘ్నురే వీరా స్తావకాః పాండవైస్సహ. ౨౫. పతితైః
చాత్యమానైశ్చ విచేష్టద్విశ్చ భూతలే, ఘోరమాయోధనం జజ్ఞే తత్ర తత్ర
నరేశ్వర. ౨౬. విరథా రథివశ్చాత్ర నిస్త్రింశవరధారిణః, అన్యోన్యమభ్యధావంత
పరస్పరవధైషిణః. ౨౭. తతో దుర్యోధనో రాజా కాలింగైర్బహుభిర్వృతః, పుర
స్కృత్య రణే భీష్మం పాండవానభ్యవర్తత. ౨౮. తత్రైవ పాండవాస్సర్వే పరివార్య
వృకోదరమ్, భీష్మభ్యర్చయన్ క్రుద్ధా రణే రథసవాహనాః. ౨౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తతితమోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ—దృష్త్వా భీష్మేణ సంయుక్తాః శ్రాతృహాసన్యాంశ్చ పార్థి
వాః, సమభ్యధావద్ధాంగేయ ముద్యతాస్త్రో ధనంజయః. ౧. పాంచజన్యస్య నిర్ఘో
షం ధనుషో గాండివస్య చ, ధ్వజం చ దృష్త్వా పార్థస్య సర్వాన్సోభయమావి
శత్. ౨. సింహలాంఘాలమూకాశే జ్వలంతమివ పర్వతమ్, అసజ్జమానం వృక్షే
షు ధూమకేతురివోత్థితమ్. ౩. బహువర్ణం చ చిత్రం చ దివ్యం వానరలక్షణమ్,
అపశ్యామ మహారాజ ధ్వజం గాండివధ్వజం. ౪. విద్యుతం మేఘమధ్వస్తాం భృ
జమానామివాంబరే, దదృశుర్గాండివం యోథా రుక్మపృష్ఠం మహామృధే. ౫. అశు
శ్రుచ భృశం చాస్య శక్రన్యేవాతిగర్జితమ్, సుఘోరం తలయోశ్శబ్దం నిఘ్నుత
స్తవ వాహినీమ్. ౬. చండవాతో యథా మేఘః సవిద్యుత్ స్తనయిత్సుమాః,

దిశస్సంప్లావయామాస శరవనైస్సమంతతః. 2. అభ్యుదావత గాంగేయం శైర
వాస్త్రోధనంజయః, దిశం ప్రాచీం ప్రతిచీం చ న జానిమోస్త్రమోహితాః.
౩. కాందిగ్భూతాః శ్రాంతవత్రా హతాశ్వా హతచేతసః, అన్యోన్యమభిసంక్లిప్త
యోధాస్తే భరతర్షభ. ౪. భీష్మమేవాభిలీయంతే సహసరైస్తవతాత్మజైః, తేషా
మార్తాయనమభూష్ణీష్వశ్శాంతనవో రణే. ౫. సముత్పతంతి విత్రస్తా రథేభ్యో
రథినస్తథా, సాదినశ్చాశ్వేపుష్పేభ్యో భూమా చాపి పదాతయః. ౬. శ్రుత్వా
గాంధీవనిర్ఘోషం విస్ఫూర్జితమివాశనే, సర్వసైన్యాని భీతాని వ్యవలీయంత భార
త. ౭. అథ కాంభోజజై రక్షైర్వహద్భిశ్శ్రుగామిభిః, గోపానాం బహుసాహ
స్రైర్బులైర్గోపాయనైర్వృతః. ౮. మద్రసోపీరగాంధారైస్త్రైగర్తైశ్చ విశాంప
తే, సర్వశాలింగముఖైశ్చ కలింగాధిపతిర్వృతః. ౯. నానానరగణోఘేన దుశ్శాస
నపురస్సరః, జయద్రథశ్చ నృపతః సహితస్సర్వరాజభిః. ౧౦. హయాశోహ వరా
క్షైర్నైవ తవపుత్రేణ చోడితాః, చతుర్దశసహస్రాణి సౌబలం పర్యవారయత్. ౧౧.
తతస్తే సహితాశ్చర్యే విభక్తరథవాహనాః, పాండవాశ్చమరే జఘ్నుస్తావకా
భరతర్షభాః. ౧౨. రథిభిర్వారణైరక్షైః పాదాలైశ్చ సమీరితమ్, ఘోరమాయో
ధనం చక్రే మహాభ్రసమృతం రజః. ౧౩. తోమరప్రాసవారాచగళాశ్చరథయోధి
నామ్, బలేన మహతా భీష్మః సమసజ్జత్కీరితినా. ౧౪. ఆవంత్యః కాశిరాజేన భీమ
సేనేన సైంధవః, అజాతశత్రుర్ద్రాణామృషభేణ యశస్వినా. ౧౫. సహపుత్రస్స
హమాత్యశ్శర్యేన సమసజ్జత, విక్రస్సహదేవేన చిత్రసేనశ్శిఖండినా. ౧౬. మా
త్స్యా దుర్యోధనం జగ్ముశ్చమనిం చ విశాంపతే, ద్రుపదశ్చేతానశ్చ సాత్యకిశ్చ
మహారథః. ౧౭. ద్రోణేన సమసజ్జంత సపుత్రేణ మహాత్మనా, కృపశ్చ కృతవర్తా చ
ధృష్టద్యుమ్న మభిదుతౌ. ౧౮. ఏవం ప్రవ్రాజితాశ్వాని భ్రాంతినాగరథాని చ,
సమసజ్జంత యుద్ధాని తత్ర తత్ర సమంతతః. ౧౯. నిరఖే విద్యుతస్తీవ్రా దిశశ్చ
రజసా వృతాః, ప్రాదురాస్తవహోలాశ్చ సనిర్ధాతా విశాంపతే. ౨౦. ప్రాదుర్బ
భౌ మహావాతః పాంసువర్షః పపాత చ, నభస్యంతర్దధే సూర్యః సై న్యేన రజసా
వృతః. ౨౧. ప్రమోహస్సర్వభూతానామతీవ సమపద్యత, రజసా చాభిభూతానా
మస్త్రజాలైశ్చ యుధ్యతామ్. ౨౨. వీరబాహువిస్ఫుష్టానాం సర్వావరణభేదినామ్,
సంహృదశ్శరజాలానాం తుములస్సమపద్యత. ౨౩. ప్రకాశం చక్రరాకాశముద్య
తాని భుజోత్తమైః, సక్షత్రవిమలాభాని శస్త్రాణి భరతర్షభ. ౨౪. ఆర్షభాణి వివి
త్రాణి రుక్మజాలకృతాని చ, సంవేతుర్దిక్షు సర్వాసు చద్రాణి భరతర్షభ. ౨౫. సూ
ర్యవర్ణైశ్చ నిష్ఠింక్షైః పాత్యమానాని సర్వశః, దిక్షు సర్వావృద్భుశ్శ్వంత శరీరాణి

శిరాంసీచ. 3౧. భగ్నచక్రాక్షసీడాశ్చ నిపాతితమహాభుజాః, హతాశ్వాః పృథివీం జగ్తుస్తత్రతత్ర మహారథాః. 3౨. పరివేతుర్హయాశ్చాత్ర కేచిచ్ఛాస్త్రకృతవ్రణాః, రథాశ్చ పరివర్తంతే హతేషు రథయోధిషు. 3౩. శరాహతా భిన్నదేహా బద్ధయోక్తా హయోత్తమాః, యుగాని పర్యకర్షంత తత్రతత్ర హి భారత. 3౪. అదృశ్యంత ససూతాశ్చ సాశ్వాపురథయోధిసః, ఏకేన బలినా రాజా బాణేన నిహతా రణే. 3౫. గంధవాస్త్రీమదప్రావమాఘ్రియ బహవో రణే, సన్నిహతే బలౌఘానాం వాతమాదదిరే గజాః. 3౬. సతోరణమహామూత్రైః పతద్భిశ్చ గతా సుభిః, బధూవాయోధనం ఛన్నం నారాచాభిహతైర్గజైః. 3౭. సన్నిహతే బలౌఘానాం చోదితైర్వరవారణైః, నివేతుర్యధి సంభగ్నాస్సయోధాస్సర్వతో గజాః. 3౮. నాగరాజోపమైర్నైస్తైర్నాగైరాక్షిప్య సంయుగే, వ్యధృశ్యంత మహారాజ సంభగ్నరథకూబరాః. 3౯. విశీర్ణరథజాలాశ్చ కేకేష్వాక్షిప్య దంతిభిః, ద్రుమశాఖా ఇవాక్షిప్య నిష్పిష్టా రథినో రణే. ౪౦. రథేషు చ రథా యుద్ధే సంఘాతా వరవారణాః, వికర్షంతో దిశస్సర్వాస్సంవేతుస్సర్వశబ్దగాః. ౪౧. తేషాం తథా కర్షతాం చ గజానాం రూపమాబభౌ, సరస్సు నలినీజాలం విష్కృమివ కర్షతామ్. ౪౨. ఏవం సంఘాదితం తత్ర బధూవాయోధనం మహత్, సాదిభిశ్చ పదాతైశ్చ సభ్యజైశ్చ మహారథైః. ౪౩.

ఇతి భీష్మరవాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకసప్రతిపమోఽధ్యాయః.

— శీష్మవధపర్వణి. —

సంజయఉవాచ—శిఖండి సహమత్సేన్యన విరాటేన విశాంపతే, భీష్మమాకు మహేష్వాసమాససాద సుదుర్జయమ్. ౧. ద్రోణం కృపం వికర్ణం చ మహేష్వాసా మహాబలా, రాజ్ఞశ్చన్యా రణే శూరా బహునార్హర్థనంజయః. ౨. సైంధవం చ మహేష్వాసం సామాత్యం సహబంధుభిః, ప్రాచ్యాంత్య దాక్షిణాత్యాంశ్చ భూమిపా భరతర్షభ. 3. పుత్రం చ తే మహేష్వాసం దుర్యోధన మమర్షణమ్, దుస్సహం చైవ సమరే భీమసేనోఽభ్యవర్తత. ౪. సహదేవశ్చ శకు నిములూకం చ మహారథమ్, పితాపుత్ర మహేష్వాసావభ్యవర్తత దుర్జయశా. ౫. యుధిష్ఠిరో మహారాజ గజానీకం మహారథః, సమవర్తత సంగ్రామే పుత్రేణ నికృతస్తవ. ౬. మాద్రీపుత్రస్తు నకులశూరసంక్రందనో యుధి, త్రిగర్జానాం రథోదారైస్సమసజ్జత సాందవః. 7. ఆభ్యవర్తంత దుర్ధమః సమరే సాల్వశైకయా, సాత్యకిశ్చేకితాసశ్చ సౌభద్రశ్చ మహాబలః. ౮. భృష్మకేతుశ్చ సమరే రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, పుత్రాణాం తే రథానీకం ప్రత్యుద్యాతాస్సుదుర్జయః. ౯. సేనాపతి

రమేయాత్తా భృష్టద్యుమ్నా మహారథః, ద్రోణేన సమరే రాజా సమీయామో
 గ్రశర్వణా. ౧౦. ఏవమేతే మహేష్వాసా స్తావతాః పాండవైస్సుహ, సమేత్య
 సమరే శూరాస్సంప్రహరం చ చక్రీరే. ౧౧. మధ్యందినగతే సూర్యే నభస్యాకుల
 తాం గతే, కురవః పాండవేయాశ్చ నిజఘ్నురితరేతరమ్. ౧౨. ధ్వజినో హేమ
 చిత్రాంగా విచరంతో రణాజరే, సపతాకా రథా రేజు రైవ్యాభుపరివారణాః.
 ౧౩. సమేతానాం చ సమరే జిగీషాణాం పరస్పరమ్, బభూవ తుములశ్శబ్దస్సంహా
 నామివ గర్జతామ్. ౧౪. తత్రాద్భుతమవశ్యామ సంప్రహరం సుదారుణమ్, య
 మకుర్వీర రణే వీరాస్సృంజయాః కురుభిస్సుహ. ౧౫. నైవ ఖం న దిశో రాజన్న
 సూర్యం శత్రుతాపన, విదిశో వాఙ్మహాశ్యామ శరైర్భుజైస్సమంతతః. ౧౬. శక్తీనాం
 విమలాగ్రాణాం తోమరాణాం తథాస్యతామ్, నిస్త్రింశానాం చ పీతానాం నీలో
 త్పలనిభాః ప్రభాః. ౧౭. కవచానాం విచిత్రాణాం భూషణానాం ప్రభాస్తథాః
 ఖం దిశః ప్రదిశశ్చైవ భాసయామాసు రోజసా. ౧౮. వపుర్భిశ్చ సచేంద్రాణాం
 చంద్రసూర్యసమప్రభైః, విరరాజ తదా రాజం స్తత్రతత్ర రణాంగణమ్. ౧౯. రథ
 సింహ సరవ్యాహుస్సమాయాతాశ్చ సంయుగే, విరేజిస్సుమరే రాజా గ్రహ
 ఇవ నభస్తరే. ౨౦. భీష్ము రథినాం శ్రేష్ఠో భీమసేనం మహాబలమ్, అవారయతే
 సంక్రుద్ధస్సర్వస్య న్యస్య వశ్యత. ౨౧. తతో భీష్మవినిర్దుక్తా రుక్మపుంఖాశ్శిలాశితాః,
 అభ్యర్షున్ సమరే భీమం తైలథాతాస్సుతేజితాః. ౨౨. తస్య శక్తిం మహావేగాం
 భీమసేనో మహాబలః, క్రుద్ధాశీవిషసంకాశాం ప్రేషయామాసభారత. ౨౩. తామా
 వతంతీం సహసా రుక్మచండాం దురాసదామ్, చిచ్ఛేద సమరే భీష్మశ్శరైస్సన్నతే
 పర్వభిః. ౨౪. తతోఽపరణే భర్తేన పీతేన నిశితేన చ, కార్దుకం భీమసేనస్య ద్విధా
 చిచ్ఛేద భారత. ౨౫. సాత్యకిస్తు తతస్తూర్ణం భీష్మమాసాద్య సంయుగే, ఆకర్ణప్ర
 హితై స్తీక్ష్ణిర్నితై స్తిగ్ధ తేజనైః. ౨౬. శరైర్భుహాభిరానర్భత్ పితరం తేజనాధిప
 తతస్సంధాయ వై తీక్ష్ణం శరం పరమదారుణమ్. ౨౭. వాల్మీయస్య రథాద్భీష్మః
 పాతయామాస సారథిమ్, తస్యాశ్వాః ప్రద్రుతా రాజా నిహతే రథసారథౌ.
 ౨౮. తేన తేనైవ భావంతి మనోమారుతరంహసః, తతస్సైన్యస్య సర్వస్య నిస్వనస్తు
 ములోఽభవత్. ౨౯. హాహాకారశ్చ సంజజ్ఞే పాండవానాం మహాతనామ్, అభి
 ద్రవత గృష్టిత హయా యచ్చత భావత. ౩౦. ఇత్యాశీత్తుములశ్శబ్దో యుయు
 ధానరథంప్రత, ఏతన్నన్నవకాలే తు భీష్మశ్శాంతసవస్తదా. ౩౧. అవధీత్పాండవీం
 సేనామాసురీమివ వృత్రహ, తే వధ్యమానా భీష్మేణ పాంచాలాసోమకైస్సుహ
 ౩౨. ఆర్యాం యుద్ధే మతిం శృత్వా భీష్మమేవాభిదుద్రువః, భృష్టద్యుమ్నముఖా
 శ్చాపి పార్థాశ్శాంతసవం రణే. ౩౩. అభ్యథావః జహంసంతస్తవ పుత్రస్య వా

హిసీమ్, తతైవ తావకా రాజా భీష్మద్రోణముఖాః పరాః. 38. అభ్యధావంతే
చేనేన తతో యుద్ధమువర్తత. 39.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్విసప్తతితమోఽధ్యాయః.

—॥ ద్వంద్వయుద్ధమ్. ॥—

సంజయఉవాచ—విరాటాక్షిణ్య త్రిభిర్భాజైః ర్భీష్మమార్కన్దహరభమ్,
వివ్యాధ తురగాంశ్చాప్య త్రిభిర్భాజైర్వహరభః. ౧. తం ప్రత్యవిధ్యద్దశభిర్భీష్మ
శ్శాంతవశ్శరైః, రుక్మపుంబైర్వహేష్వాసః కృతహస్తో మహాబలః. ౨. ద్రాణిర్ధాం
డీవధన్వానం భీమధన్వా మహారభః, అవిధ్యదిమభిష్మద్భీర్మౌఢహస్తఃప్రనాంతరే. 3.
కార్దుకం తస్య చిచ్ఛేద ఫాల్గునః పరవీరహః, అవిధ్యచ్చ భృశం తీక్ష్ణైః పంచభిశ్శత్రు
కర్షణః. ౪. సోఽన్యత్కాత్తుకమాదాయ వేగవాః శ్రోధమూర్ఖితః, అమృష్యమా
ణః పార్థేన కార్దుకః ఛేదమాహవే ౫. అవిధ్యత్కాల్గునః రాజా నవత్యా నిశితై
శ్శరైః, బ్రాహ్మణేన చ సప్తత్యా వివ్యాధ పరమేషుభిః. ౬. తతః శ్రోధాభితా
మ్రాక్షస్పహ కృష్ణేన ఫాల్గునః, దీర్ఘముష్ణం చ నిశేస్య చింతయిత్వా ముహుర్ము
హుః. ౭. ధనుస్సంపీడ్య వామేన కరేణామిత్రకర్షణః, గాంధీవధన్వా సంక్రుద్ధశ్చ
తాః సన్నతపర్వణః. ౮. జీవితాంతకరాః ఘోరాః సమాధత్త శిలీముఖాః,
తైస్తూర్ణం సమరే విధ్యద్ద్రాణిం బలవతాం వరః. ౯. తస్య తే కవచం భిత్వా పపు
శ్శోణితమాహవే, న వివ్యధే వినిర్భిన్నో ద్రాణిర్ధాండీవధన్వనా. ౧౦. తతైవ చ
శరాః పార్థే ప్రతిముంచన్తు విహ్వలః, తప్తా స సమరే రాజం ప్రాతుమిచ్ఛన్వహా
వ్రతమ్. ౧౧. తస్య తత్కుమహత్కర్తృ శశంసుః కురుసత్త్రిమూః, యత్కృష్ణాభ్యాం
సమేతాభ్యామభ్యాపతత సంయుగే. ౧౨. స హి నిత్యమనీకేషు యుధ్యతే భయ
మాస్థితః, అత్ర గ్రామం ససంహరం ద్రోణాత్ప్రాప్య సుదుర్లభమ్. ౧౩. మనూచా
ర్యసుతో హ్యేష ద్రోణస్యాతిప్రియస్సుతః, బ్రహ్మణశ్చ విశేషేణ మానసీయో
మమేతి చ. ౧౪. సమాప్తాయ మతిం వీరో బీభత్సుశ్శత్రుతావసః, కృపాం చక్రే
రథశ్రేష్ఠో భారద్వాజసుతం ప్రతి. ౧౫. ద్రాణిం త్యక్త్వా తతో యుద్ధే కౌంతేయః
శ్వేతవాహనః, యుయుధే తావకాన్నిఘ్నం స్తవీరమాణః పరాక్రమీ. ౧౬.
దుర్యోధనస్తు దశభిర్ధార్ధసత్తైశ్చిలాశితైః, భీమసేనం మహేష్వాసం రుక్మపుంబై
స్సుమర్దయత్. ౧౭. భీమసేనస్తు సంక్రుద్ధః పరాసుకరణం దృఢమ్, చిత్రంకార్దుక
మూడత్త శరాంశ్చనిశితాఃదశ. ౧౮. ఆక్షర్ణవహితైః స్తీక్ష్ణైర్వేగితైః సిగ్ధతేజితైః,
అవ్యగ్ర స్తీక్ష్ణమావిధ్యత్కురురాజంమహోరసి. ౧౯. తస్య కాంచనసూత్రస్తు శరైః
పరివృతో మణిః, రరాజోరసి ఖే సూర్యో గ్రహైరివ సమావృతః. ౨౦. పుత్రస్సు
తవ తేజస్వీ భీమసేనేన తాడితః, నామృష్యత యథానాగస్తలశబ్దం సమీరితమ్.

౨౧. తతశ్చరైర్మహారాజ రుక్మపుంశ్చైశ్చిలాశితైః, భీమం వివ్యాక సంక్రుద్ధస్త్రాయ
 మాణో వరూధినీమ్. ౨౨. తౌ యుధ్యమానౌ సమరే భృశమన్యోన్యవిత్తౌ,
 పుత్ర తే దేవసంకాశౌ వ్యరోచేతాం మహాబలా. ౨౩. చిత్రసేనం నరవ్యాఘ్ర
 స్సౌభద్రః పరవీరహా, అవిధ్యన్మిశితైర్పాణైః పురుమిత్రం చ సప్తభిః. ౨౪. సత్య
 వ్రతం చ సప్తత్యా విభ్యా శత్రుసమో యుధి, నృత్యన్మివ రణే వీర ఆర్తిన్నస్సమ
 జీవనత్. ౨౫. తం ప్రత్యవిధ్యద్దశభిశ్చిత్ర సేనశ్చిలీముఖైః, సత్యవ్రతశ్చ నవభిః పురు
 మిత్రశ్చ సప్తభిః ౨౬. స విద్ధో విత్తరక రక్తం శత్రుసంవారణం మహత్, చిచ్ఛేద
 చిత్రసేనస్య చిత్రం కార్తవీర్యమౌనుః. ౨౭. భిత్వా చాస్య తనుత్రాణం శరోణోర
 స్యతాదయత్, తతస్తే తావకా వీరా రాజపుత్రా మహారథాః. ౨౮. సమేత్య
 యుధి సంరథౌ వివ్యభుర్మిశితైస్తదా, తాంశ్చ సర్వా శరైస్తీక్షణైర్జహన్ పరమా
 స్త్రవిత్. ౨౯. తస్య దృష్ట్వా తు తత్కర్త పరివప్రుస్సుతాస్తవ, దహంతం సమరే
 యోధాం ప్రవ క్షం యథోల్బణమ్. ౩౦. అవేతశిరే కాలే సమిధమివ పావకమ్,
 అభ్యరోచత సౌభద్రస్తవ నైన్యాని శాతయన్. ౩౧. తత్తస్య చరితం దృష్ట్వా
 పాత్రస్తవ విశాంపతే, లక్ష్మణోఽభ్యపతేత్పూర్ణం సాత్యతీపుత్రమాహవే. ౩౨. అభి
 మన్యుసు సంక్రుద్ధో లక్ష్మణం శుభలక్షణమ్, వివ్యాక విశిఖైష్టద్భిస్సారథిం చ మహా
 రథః. ౩౩. తక్షణం లక్ష్మణో రాజా సౌభద్రం నిశితైశ్శరైః, అవిధ్యత మహారాజ
 తదదృఢతమివాభవత్. ౩౪. తస్యాశ్వాంశ్చతురో హత్వా సారథిం చ మహారథః,
 అభ్యరవత సౌభద్రో లక్ష్మణం నిశితైశ్శరైః. ౩౫. హతాశ్వేతు రథే తిష్ఠన్
 లక్ష్మణః పరవీరహా, శక్తిం చిత్తేన సంక్రుద్ధః సౌభద్రస్య రథం ప్రతి. ౩౬. తామా
 వతంతీం సహసా ఘోరయాపాం దురాసదామ్, అభిమన్యుశ్చరైస్తీక్షణైశ్చచ్ఛేద
 భుజగోపమామ్. ౩౭. తతస్సర్వరథమారోహ్య లక్ష్మణం గౌతమస్తదా, ఆపోవాహా
 రణేనాజౌ సర్వవైస్యస్య పశ్యతః. ౩౮. తతస్సమాకుతే తస్మిన్ వర్తమానే మహా
 భయే, అభ్యుదయన్ నిఘాంసంతః పరస్పరవధైషిణి. ౩౯. తావకాశ్చ మహా
 హ్వాసాః పాండవాశ్చ మహారథాః, జుహువుస్సమరే ప్రాణాన్ నిజఘ్నంతరేత
 రమ్. ౪౦. ముక్తకేశా వికవచా విరథాశ్చిన్నకార్తవీర్యాః, బాహుభిస్సమయ్యుధ్యంత
 స్ఫుంజయాః కురుభిస్సహ. ౪౧. తతో భీష్మ మహాబాహుః పాండవానాం మహా
 త్తేనామ్, సేనాం జహన్ సంక్రుద్ధో దివ్యైరస్త్రైర్మహాబలః. ౪౨. హతేశ్వరైర్నై
 స్త్రై నరైర్నైశ్చ పాతితైః, రథిభిస్సాదిభిశ్చైవ సమాస్తీర్వత మేదినీ. ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రిపత్తితమోఽధ్యాయః.

—ॐ కంచయుద్ధదివసావహారి. ॐ—

సంజయ ఉవాచ—అథ రాజా మహాబాహుస్సాత్యకిన్యుద్ధదుర్దయః, వికృ
వ్య సమరే చాపం భారసాధనము త్రమమ్. ౧. ప్రాముంచత్పుంఖసంయుక్తా శరా
నాశీవిహాపమా, ప్రగాఢం లఘుచిత్రం చ దర్శయన్ హస్తలాఘవమ్. ౨. తస్య
విశిషతశ్చాపం శరానన్యాంశ్చ ముంచతః, ఆదదానస్య భూయశ్చ సంధానస్య
చాపరా. ౩. శిషతశ్చ శరాంస్తస్య రణే శత్రూ వినిఘ్నతః, దద్ధుశే యాపమ
త్యర్థం మేఘశ్యేవ ప్రవర్షతః. ౪. సముదీర్యంతమాలోక్య రాజా దుర్యోధనస్తతః,
రథానామయుతం తస్య ప్రేషయామాస భారత. ౫. తాంస్తు సర్వాన్తపేష్యా
సా సాత్యకిన్సుత్యవిక్రమః, జఘాన పరమేష్వాసో దివేన్యాస్తేః వీర్యవా. ౬.
స కృత్యా దారుణం కర్త ప్రగృహీతశరాసనః, ఆససాద తతో వీరో భూరిశ్రవస
మాహవే. ౭. సహి సందృశ్య నేనాం తే యుయుధానేన సాతితామ్, అభ్యధా
వత సంక్రద్ధః కురూణాం కీర్తివర్ధనః. ౮. ఇంద్రాయుధసవర్ణంతత్సవిష్కార్య మహ
ద్ధనుః, వ్యసృజద్యజ్రసంకాకా శరానాశీవిహాపమా. ౯. సమాప్రశో మహారాజ
దర్శయన్ పాణిలాఘవమ్, శరాంస్తా మృత్యుసంస్పర్శా సాత్యకేస్తు పదా
నుగాః. ౧౦. నవిహేహు పదా రాజా దుద్రుప్తస్తే సమంతతః, విహాయ సమరే
రాజా సాత్యకిం యుద్ధదుర్దయమ్. ౧౧. తం దృష్ట్వా యుయుధానస్య ఘృతా దశ
మహాబలా, మహారథాపుమాభ్యాతాశ్చిత్రవర్షాయుధధ్వజాః. ౧౨. సమాసాద్య
మహేష్వాసం భూరిశ్రవసమాహవే, ఊచుస్సర్వే సుసంరథౌ యూపకేతుం మహ
రణే. ౧౩. భోభోః శౌరవదాయాద సహస్రాభిర్వహబల, ఏహి యుధ్యవ్య
సంగ్రామే సమస్తైః పృథగేవవా. ౧౪. అస్తాన్వా త్వం పరిత్యజ్య యశః, ప్రాప్యసీ
సంయుగే, వయం వా త్వాం పరిత్యజ్య క్రితీం యాస్యామ వై పరామ్. ౧౫.
ఏవముక్తస్తదా శూరస్తామవాచ మహాబలః, వీర్యశ్లాఘీ నరశ్రేష్ఠస్తా దృష్ట్వా
సముపస్థితా. ౧౬. సాధ్విదం కథ్యతే వీరా యదిదం పరిణద్య వై, యుధ్యధ్వం
సహితా యత్తా నిహనిష్యామి వో రణే. ౧౭. ఏవముక్తా మహేష్వాసాస్తే
వీరాః శిప్రకారిణః, మహతా శరవర్షేణ హ్యభ్యవర్షన్తరిందమమ్. ౧౮. అపరాష్టే
మహారాజ సంగ్రామస్తుములోఽభవత్, ఏకస్య చ బహునాం చ సమేతానాం
రణాజితే. ౧౯. తమేకం రథినాం శ్రేష్ఠం శరవర్షైరైవారికా, ప్రావృషీవ మహాశైలం
సిషిచుర్జలదా నృప. ౨౦. తైస్తు ముక్తా శరౌఘాంస్తా యమదండాశనివనా, అసం
ప్రాప్తానసంప్రాప్తాంశ్చిచ్ఛేద స మహారథః. ౨౧. పరివార్య మహాబాహుం
నిహంతుముపచక్రముః, సౌమదత్తిస్తు సంక్రద్ధస్తేహం చాపాని భారత. ౨౨.
అచ్యుత్య సమరే రాజంశ్చిచ్ఛేద వివిధైశ్చరైః, తే హతాన్యపతా భూమా నజ

భగ్న ఇవ ద్రుమాః. ౨౩. తాః ధృష్ట్యా నిహతాః పీఠో రణే పుత్రస్తహా
 బలాః, వాస్తేయో విసదాః రాజా భూరిశ్రవసమభ్యయాత్. ౨౪. రథం రథేన
 సమరే వీడయిత్యా నుహాబలా, తావన్వీర్యవ్యస్య సమరే నిహత్య రథవాజినః. ౨౫.
 విరభావభివల్లంతో సమీయాతాం మహారథాః, ప్రగృహీతమహాఖడ్గ తో చంద్ర
 వసుధారిణో. ౨౬. శుశుభా తే వరవ్యాఘ్రా యుద్ధాయ సమవసీతే, తతస్పృత్యక్తి
 మభ్యేత్య నిస్త్రీంశవరధారిణమ్. ౨౭. భీమసేన స్త్వర రాజా రథమారోపయత్స్వ
 కమ్, తవాపి తనయో రాజా భూరిశ్రవసమాహవే. ౨౮. ఆరోపయద్రథం తూర్ణం
 వశ్యతాం సర్వధన్వినామ్, తస్మింస్తదా వర్తమానే రణే భీష్మం మహారథమ్. ౨౯.
 ఆయోధయంతే సంరథాః పాండవా భరత్సభ, లోహితాయతిచాదిత్యే త్వర
 మాణో ధనంజయః. ౩౦. పంచవింశతి సావాసాన్నిజహూన మహారథాః, తే హి
 దుర్యోధనాదిష్టాస్తదా పార్థనిబర్తతే. ౩౧. సంప్రాప్త్యైవ గతానాశం శలభా ఇవ
 పావకమ్, తతో మత్స్యః కేకయాశ్చ ధనుర్వేదవిశారదాః. ౩౨. పరివప్రుస్తదా
 పార్థం సహపుత్రం మహారథమ్, ఏతస్మిన్నేవ కాలేతు సూర్యేఽస్తమువగచ్ఛతి.
 ౩౩. సర్వేషాం చైవ నైన్యానాం ప్రమోహస్సమజాయతే, అవహరం తతశ్చక్రే
 పితా దేవవ్రతస్తవ. ౩౪. సంఖ్యాకాలే మహారాజ నైన్యాస్సంక్రాంతవాహనాః,
 పాండవానాం కురూణాం చ పరస్పరసమాగమే. ౩౫. తే సేనే భయసంవిగ్నే
 యయతుస్వ్యం నివేశనమ్, తతస్త్వశిబిరం గత్యావ్యవితంస్తత్ర భారత. ౩౬.
 పాండవా స్ఫుంజయైస్సార్థం కురవశ్చ యథావిధి. ౩౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - చతుస్సప్తతితమోఽధ్యాయః.

— శ్రీమత్పదవివరణార్థం —

సంజయ ఉవాచ—విహృత్య చ తతో రాజా సహితాః కురుపాండవాః,
 వ్యతితాయాం తు శర్వర్యాం పునర్యుద్ధాయ నిర్యయః. ౧. తత్ర శబ్దో మహానా
 సీత్రవ తేషాం చ భారత, యుజ్యతాం రథముఖ్యానాం కల్పితాం చైవ దంతి
 నామ్. ౨. సన్నహృతాం పదాతీనాం హయానాం చైవ భారత, శంఖదుందుభిని
 ర్హోషాస్తుములా స్పర్వతోఽభవత్. ౩. తతో యుద్ధిష్ఠిరో రాజా ధృష్టద్యుమ్న
 మభావత, పూహం పూహమహాబాహో మకరం శత్రుతాపనమ్. ౪. ఏవము
 క్రస్తు పార్థేన ధృష్టద్యుమ్నో మహారథః, వ్యాదిదేశ మహారాజ రథినో రథినాం
 వరః. ౫. శిరోఽభూ ద్ధృవస్తస్య పాండవశ్చ ధనంజయః, చతుషీసహదేవశ్చ నకు
 లశ్చ మహారథః. ౬. తుండమాసీ న్నహారాజ భీమసేనో మహాబలః, సాభద్రో
 ద్రావదేయశ్చ రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః. ౭. సాత్యకిర్ధర్మ రాజశ్చ పూహగ్నిహం
 సమాస్థితాః, పృష్ఠమాసీ న్నహారాజ విరాటో హాహినీపతిః. ౮. ధృష్టద్యుమ్నేన

సహితో మహత్యా సేనయా వృతః, కైకేయా భ్రాతరః పంచ వామం పశ్యం
 సమూక్రితాః. ౯. భృష్టకేతు ర్నరవాన్ముక్తేకేతానశ్చ వీర్యవాన్, దక్షిణం పశ్య
 మూక్రిత్య స్థితా పూర్వాహస్య రక్షణే. ౧౦. పాదయోస్తు మహారాజస్థిత శ్చిమా
 వ్యహారభః, కుంభిభోజశ్చతానీతో మహత్యా సేనయా వృతః. ౧౧. శిఖండి తు
 మహేష్వాస సోమకై స్సంవృతోబలీ, ఇరావాంశ్చ తతః పుచ్చేమకరస్య వ్యవస్థితా.
 ౧౨. ఏవమేతం మహాపూర్వాం పూర్వాభారత పాండవాః, సూర్యోదయే
 మహారాజ పున ర్యుద్ధాయదంశితాః. ౧౩. కౌరవానభ్యయుస్తూర్ణం హస్త్యశ్వరథ
 పత్తిభిః, సముచ్చితైర్ధ్వజై శ్చిత్రైః శస్త్రైశ్చ విమలై శ్చిత్రైః. ౧౪. పూర్వం
 దృష్ట్వా తు తత్రైస్సయం పితా దేవవ్రత స్తవ, క్రౌంచేన మహతా రాజా ప్రత్య
 పూర్వాత వాహినీమ్. ౧౫. తస్య తుండే మహేష్వాసో భారద్వాజోఽభ్యవర్తత,
 అశ్వేతామా శృవశ్చైవ చతురాస్తాం నరేశ్వరం యశ్చ తేవర్తా తు సహితః కాంభో
 జవరబాహ్నికైః, శిరస్యానీ స్మరశ్రేష్ఠ శ్రేష్ఠ స్మర్యథనుష్ఠతామ్. ౧౬. గ్రీవాయాం
 శూరసేన స్తు తవ పుత్రశ్చ భారత, దుర్యోధనో మహారాజ రాజభిర్భూమాభిర్వృతః.
 ౧౭. ప్రాక్ష్యోతిపస్తు సహితో మద్రసావీరకేయైః, ఉరస్యభూ స్మరశ్రేష్ఠ మహత్యా
 సేనయా వృతః. ౧౮. స్వసేనయా చ సహిత సుశర్తా ప్రస్థలాధిపః, వామం పశ్యం
 సమూక్రిత్య దంశిత స్సమవస్థితః. ౧౯. తుషారాయనాశ్చైవ శకాశ్చ సహచూలికైః,
 దక్షిణం పశ్య మూక్రిత్య స్థితా పూర్వాహస్య భారత. ౨౦. క్రుతాయుశ్చ శతా
 యుశ్చ సౌమదత్తిశ్చ మారిష, పూర్వాహస్య జఘనే తస్థురక్షమూణాః పరస్పరమ్.
 ౨౧. తతో యుద్ధాయ సంజగ్మః పాండవాః కౌరవై స్సుహ, సూర్యోదయే
 మహారాజ తతో యుద్ధమవర్తత. ౨౨. ప్రతీయూరధినో నాగా నాగాంశ్చ
 రథినో యయుః, హయారోహా హయాశ్చైవ రథినశ్చాపి సాదినః. ౨౩.
 సాదినశ్చ హయా రాజా కుంజరాంశ్చ మహారణే, హస్త్యారోహా రథా
 రాజా గజనశ్చాపి సాదినః. ౨౪. రథినః పత్తిభి స్సార్థం సాదినశ్చాపి
 పత్తిభిః, అన్యోన్యం సమరే రాజా ప్రత్యభావన్నమర్షితాః. ౨౫. భీమ
 సేనార్జునయమై ర్గుప్తా చాన్యై ర్మహారణైః, శోభతే పాండవీ సేనా నక్షత్రై రివ
 ర్వర్షి. ౨౬. తథా భీష్మకృపద్రోణశల్యదుర్యోధనాదిభిః, తవాపి విభభౌ సేనాగ్ర
 హైర్ద్రోణివ సంవృతా. ౨౭. భీమసేనస్థు క్రౌంచేయో ద్రోణం దృష్ట్వా సరాక్రమీ,
 భయయా జ్వలైరశ్వై ర్భారద్వాజస్య వాహినీమ్. ౨౮. ద్రోణస్థు సమరే క్రుద్ధో
 యమం నవభిరాయనైః, వివాళాన సమరే రాజా మర్త్యాణ్యుద్ధిశ్యవీర్యవాన్. ౨౯.
 పూర్వాత స్తతో భీమో భారద్వాజేన సంయుగే, సారథిం ప్రేషయామాస

యమస్య సదనం ప్రతి. 30. సమంగృహ్య స్వయం వాహా భారద్వాజః ప్రతా
వవా, వ్యథమ త్వాండవీం నేనాం తూలరాశిమివాసలః. 31. తే వధ్యమానా
ద్వోజేన భీష్మేణ చ సరోత్తమ, సృంజయాః శైకయైస్సార్థం పరియనపరాభవః.
33. తత్రైవ తావకం నైస్యం భీమార్జునపరిక్షితమ్, ముహ్యతే తత్ర తత్రైవ సమ
దేవవరాంగనా. 34. అభిద్యౌతాం తతస్సేనే తస్మిన్ వీరవరక్షయే, అసిద్వ్యతి
కరో ఘోరస్తవ తేహం చ భారత. 35. తదదృశ్యత మపశ్యామ తావకానాం ఘరై
స్సహ, ఏకాయనగతాస్సర్వే యదయుధ్యంత భారత. 36. ప్రతిసంథాయ చాస్త్రాణి
తేఽన్యోన్యస్య విశంపతే, యుయుధః పాండవాశ్చైవ కౌరవాశ్చ మహా
మృధే. 32.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచసప్తతితమోఽధ్యాయః.

— ధృతరాష్ట్రచింతా. ౧ —

ధృతరాష్ట్రీణవాచ— ఏనం బహుగుణం నైస్య మేవం బహువిధం పరమ్,
వ్యూహమేత ద్యథా శాస్త్ర మమోఘం చైవ సంజయ. ౧. ధృష్ట మస్తాక మత్యంత
మభికామం చ న స్పదా, ప్రహ్వమవ్యసనోపేతం పురస్తాద్ధృఢవిక్రమమ్. 2. నాతి
వృద్ధమబాలం చ న కృశం న చ వీరవరమ్, లఘువృత్తాయతప్రాయం సారగాత్ర
మనామయమ్. 3. ఆత్మసన్నాహశస్త్రం చ బహుశస్త్రపరిగ్రహమ్, అసియుధేని
యుధే చ గదాయుధే చ కోవిదమ్. 4. ప్రాస్తర్జితోమరేష్వాజౌ పరిఘేష్వాయ
నేషు చ, భిందిపాలేషు శక్తిషు ముసలేషు కృతశ్రమమ్. 5. శస్త్రగ్రహణవిద్యా
సు సర్వాసు పరినిష్ఠితమ్, అరోహే పర్యవస్కందే సరజేహంతరప్లుతే. 6. సమ్యక్ప్ర
హరణే యానే వ్యవయానే చ కోవిదమ్, నాగాశ్వరథయానేషు బహుశ స్సుపరి
క్షితమ్. 7. పరిక్ష్య చ యథాన్యాయం చేతనేనోపపాదితమ్, సగోష్ఠ్యా నోపకా
రేణ న సంబంధనిమిత్తతః. 8. న సౌహార్దబలేనాపి న కులీనపరిగ్రహే, సమృద్ధజన
మార్యం చ తుష్టపత్రృతబాంధవమ్. 9. కృతోపకారభూయిష్ఠం యశస్వీ చ మన
స్వీ చ, సజైశ్చైవ సరై ర్ముఖై ర్భవమాశో ముఖ్యకర్తృభిః. 10. లోకపాలోపమై
స్తాత పాలితం లోకవిశ్రుతైః, బహుభిః క్షత్రియై ర్ద్రుప్తం పృథివ్యాం లోకసమ్మతైః.
11. అస్తానభిగతైః, కామాత్మబలై స్సవదానుగైః, మహోదధిమివాపూర్ణమా
వగాభిః సమంతతః. 12. అపత్యైః పక్షిసంకాశై రత్రై ర్నాగైశ్చ సంవృతమ్, నానా
సుయోధనం భీమం వాహనోర్ధితరంగిణమ్. 13. తేజఃకీర్ణదాశక్తిశరస్రాసై
స్సమాకులమ్, ధ్వజభూషణసంబాధం రత్నవదన్వసుసంచితమ్. 14. వాహనైః పరి
థావద్భి ర్వాయువేగవికంపితమ్, అపారమివ గర్జంతం సాగరప్రతిమం మహత్.

౧౫. ద్రోణభీష్మాభిగుప్తం చ గుప్తం చ కృతవర్తణా, కృష్ణదుశ్శాసనాభ్యాం చ జయద్రథముఖై స్తథా. ౧౬. భగదత్తవికల్పాభ్యాం ద్రాణిసౌబలబాహ్నితైః, గుప్తం ప్రవీరై ర్లోకస్య సారవద్భిర్వహత్తేభిః. ౧౭. యదహాన్యత సంగ్రామే దిష్టమిత్ర పురా తనమ్, నైతాదృశం సముద్యోగం దృష్టవంతోఽథ మానుషాః. ౧౮. ఋషయో వా మహాభాగా పురాణా భువి సంజయ, ఈదృశోఽపి బలైఃపున్దు యుక్తశ్శాస్త్రార్థ సంపదా. ౧౯. వధ్యతే యత్ర సంగ్రామే కిమన్యద్భాగధేయతః, విచరితమిదం సర్వం ప్రతిభాతి స్థ సంజయ. ౨౦. ఉక్తో హి విదురేణైష హితం పథ్యం చ నిత్యశః, న చ గృహ్లాతి తన్వందః పుత్రో దుర్యోధనో మమ. ౨౧. తస్య మన్యే మతిః పూర్వం సర్వజ్ఞస్య మహాత్మనః, ఆరీద్యథాగతం తాత యేన దృష్టమిదం పురా. ౨౨. అథవా భావ్యమేవం హి సంజయైతేన సర్వథా, పురా ధాత్రా యథా సృష్టం తత్తథా న తదన్యథా. ౨౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి చట్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

—॥ ద్రోణపర్వః. ౨॥

సంజయ ఉవాచ—ఆత్ర దోషా త్వయా రాజా ప్రాప్తం వ్యసన మీదృశమ్, న హి దుర్యోధనస్థాని చక్ష్వతే భరతర్భ. ౧. యాని త్వం దృష్టవా రాజా ధర్మ సంకరకాణి నై, తవ దోషాతే పురా వృతం ద్యూతమేతద్విశాం సతే. ౨. తవ దోషేణ యుద్ధం చ ప్రవృత్తం సహ పాండవైః, త్వమేవాద్య సలం భుజ్జీ కృత్వా కిల్బిష మాత్మనః. ౩. ఆత్మనైవ కృతం కర్త వ్యోత్తనైవోపభుజ్యతే, ఇవా వా ప్రేత్య వా రాజం స్త్వయా ప్రాప్తం యథా తథా. ౪. తన్నాద్రాజా స్థిరో భూత్వా ప్రాప్యేదం వ్యసనం మహతే, శృణు యుద్ధం యథావృత్తం శంసతో మమ మారిష. ౫. భీమసేన స్సునిశితై ర్భాణై ర్భిత్వా మహాచమూమ్, ఆసపాద తతో వీరః సర్వాః దుర్యోధనానుజాః. ౬. దుశ్శాసనం దుర్విచహం దుస్సహం దుర్మధం జయమ్, జయసేనం వికర్ణం చ చిత్ర సేనం సుదర్శనమ్. ౭. చారుచిత్రం సువర్షాణం దుష్కర్ణం కర్ణమేన చ, ఏతాసన్యాంశ్చ సుబహుళా సమీపస్థా మహారథాః. ౮. ధాన్తరాష్ట్రా సుసంక్రుధ్ధా దృష్ట్వా భీమో మహాబలః, భీష్మేణ సమరే గుప్తాం ప్రవివేశ మహాచమూమ్. ౯. అథాలోక్య ప్రవిష్టంతం ఉచు స్తే సర్వవివ హి, కివగ్రహం నిగృహ్ణీమో వయమేవం నరాధిపాః. ౧౦. సతైః పరివృతః పార్థో భ్రాతృభిః కృతనిశ్చయైః, ప్రజాసంహరణే సూర్యః స్తూరైరివ మహాగ్రహైః. ౧౧. సంప్రాప్య మధ్యం వ్యూహస్య నభిః పాండవమౌలిశతే, యథా దైవాసురే యుద్ధే మహేంద్రః ప్రాప్య దానవాః. ౧౨. తత శ్శతసహస్రాణి రథినాం సర్వశస్త్రినామ్, ఉద్యతాని శరై ర్థోరై స్తమేక మనువప్రిరే ౧౩. సతే

మాం ప్రవరాణా యోధాః హస్త్యశ్వరథసాధినః, జహూన సమరే శూరో ధార్తరాష్ట్రానచింతయాః. ౧౮. తేహం వ్యవసితం జ్ఞాత్వా భీమసేనో జిఘ్రాక్షతామ్, సమస్తానాం వధే రాజా మతం చక్రే మహాబలః. ౧౯. తతో రథం సముత్సృజ్య గదా మూదాయ పాండవః, జహూన ధార్తరాష్ట్రాణాం తం బలౌఘమహర్ణవమ్. ౧౬. భీమసేనో ప్రవిష్టే తు ధృష్టద్యుమ్నోఽపి పార్వతః, ద్రోణముత్సృజ్య తరసా ప్రయయా యత్ర సౌబలః. ౧౭. నివార్య మహతీం సేనాం తావకానాం నరర్షభః, ఆసపాద రథం శూన్యం భీమసేనస్య సంయుగే. ౧౮. దృష్ట్వా విశోకం సమరే భీమసేనస్య సారథిమ్, ధృష్టద్యుమ్నో మహారాజ దుర్జనా గతచేతనః. ౧౯. అపృచ్ఛ ద్భాష్టసంయుద్ధో నిశ్శృణో వాచ మిరయః, మమ ప్రాణైః ప్రియతమః కల్పభీష ఇతి దుఃఖతః. ౨౦. విశోకస్త మువాచేదం ధృష్టద్యుమ్నం కృతాంజలిః, సంస్థాప్య మామిహ బలి పాండవ మ్మమహాబలః. ౨౧. ప్రవిష్టో ధార్తరాష్ట్రాణా మేకో బలమహర్ణవమ్, మాముక్త్వా పురుషవ్యాఘ్రం ప్రీతియుక్తమిదం వచః. ౨౨. ప్రతిపాలయ మాం సూత నియమ్యాశ్వాః ముహూర్తకమ్, యావదేతాన్నిహన్త్యద్యయ ఇమే మద్యథోద్యతాః. ౨౩. తతో దృష్ట్వా గదాహస్తం ప్రథావంతః మహాబలమ్, సర్వేషా మేవ నై న్యానాం సంఘర్ష స్మమజాయత. ౨౪. తస్మిన్ సుతుములే యుద్ధే వర్తమానే మహాభయే, భిత్వా రాజా మహావ్రాహ్మణం ప్రవేశ సఖా తవ. ౨౫. విశోకస్య వచ శ్రుత్వా ధృష్టద్యుమ్నోఽపి పార్వతః, ప్రత్యువాచ తత స్సూతం రణమధ్యే మహాబలః. ౨౬. నహి మే జివితేనాపి విద్యతేద్యస్తయోజనమ్, భీమసేనం రణే హిత్వా స్నేహ ముత్సృజ్య పాండవైః. ౨౭. యది యామి వినా భీమం కిం మాం శత్రుం వదిష్యతి, ఏకాయనగతే భీమే మయి చావస్థితే యుధి. ౨౮. ఆస్వస్తీతస్య కుర్వంతి దేవాశ్చక్రపురోగమాః, యస్సహాయాః పరిత్యజ్య స్వస్తిమా నావ్రజేద్దృహాః. ౨౯. స మే భీమ స్సఖాపైవ సంబంధీ చ మహాబలః, భక్తో మే భక్తిమాంశ్చాహం తస్మిన్నరినిహదనే. ౩౦. సోఽహం తత్ర గమిష్యామి యత్ర యాతో వృకోదరః, నిఘ్నంతం మాం రిపూణాః పశ్య దానవానివ వాసవమ్. ౩౧. ఏవముక్త్వా తతో వీరో యయా మధ్యేన భారత, భీమసేనస్య మార్గేఘ గదా ప్రమథితై ర్లజైః. ౩౨. సదదర్శ తదా భీమం దహంతం రిపువాహినీమ్, తతో వృతానివ బహుశా ప్రభంజంతం రణే నృపాః. ౩౩. తే హస్యమానాస్సమరే రథిన స్సాదిన స్తథా, పదాతా దంతినశ్చైవ చక్ర రాత్తస్వరం మహత్. ౩౪. హాహాకారశ్చ సంజ్ఞితేవ నైస్యస్య మారిష, వధ్యతో భీమసేన కృతినా చిత్రయోధివా. ౩౫. తతః కృతాస్త్రస్తే సర్వే పరివార్య

వృకోదరమ్, అభీతా సుమకుర్వంత శస్త్రవృష్టిం సమంతతః. 31. అభిద్రుతం శస్త్ర
భృతాం వరిష్ఠం సమంతతః పాండవం లోకవీరమ్, సై న్యేన ఘోరేణ సుసంహతేన
దృష్ట్యా బలీ పార్వతో భీమసేనమ్. 32. అథోపగచ్ఛ చ్ఛరవికృతాంగం పదాతినం
క్రోధవిషం వమంతమ్, ఆశ్వాసయత్పార్వతో భీమసేనం గదాహస్తం కాలమివాంత
కాలే. 33. నిశ్శల్య మేనంచ చకార తూర్ణ మారోపయచ్ఛాత్రరథే మహాత్మా,
భృశం పరివృజ్యపభీమసేనం ఆశ్వాసయామాస చ శత్రుమధ్యే. 34. భ్రాతృస
భోపేత్య తవాపి పుత్ర స్తస్మిన్విమర్దే సహసా భ్యువాచ, అయం దురాతా ద్రుప
దస్య పుత్రః సమాగతో భీమసేనేన సార్థమ్ 40. తం యామ సర్వే సహితా
నిహంతుం మానో రిపుః ప్రార్థయతా మనీశమ్, శ్రుత్వా క వాక్యం తమ
మృత్యుమాణా జ్యేష్ఠాజ్ఞయా చోదితా ధార్తరాష్ట్రాః. 41. వధాయ నిష్పేతు
రుదాయుధాస్తే యుగతయే కేతవో యద్యదగ్రాః, స్రగ్వవ్యా చిత్రాణి
ధనూంషి వీరా జ్యోనేషుఘోషైః ప్రవికంపయంతః. 42. శరై రవర్షా ద్రుపదస్య
పుత్రం యథాంబుదాభూధరం వారిజాలైః, నిహన్యమానోఽపి శరై ర్సుతీశ్చై
ర్నవివ్యథే సమరే చిత్రయోధి. 43. సమభ్యుదీర్ఘాంశ్చ తవాత్మజం స్తథా నిశా
మ్య వీరానభిరః స్థితా రణే, జిహూసు రుగ్రం ద్రుపదాతతో యువా ప్రమా
హనానం యుయుకే మహారథాః. 44. క్రుద్ధో భృశం తవ పుత్రేషు రాజా దైత్యే
షు యద్యత్సమరే మహేంద్రః, తతో వ్యముహ్యంత రణే నృవీరాః ప్రమాహ
నాస్తాహతబుద్ధిస్తత్యాః. 45. ప్రదుద్రువుః కురవశ్చైవ సర్వే సవాజినాగా స్సర
థా స్సమంతాత్, పరితకాలానివ సప్తసంజ్ఞా మోహాయతాం ప్రవ పుత్రాన్నిశ
మ్య. 46. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు ద్రోణ శ్శస్త్రభృతాం వరః, ద్రుపదం త్రిభిరాసా
ద్య శరై ర్వివ్యాక దారుణైః. 47. సోఽతివిద్ధ స్తదా రాజా రణాద్దోణేన పార్థి
వః, అపాయా ద్ద్రిప్రదో రాజా పూర్వవైర మనుస్థర. 48. జిత్యా ద్రోణస్తు
ద్రుపదం శంఖం దధ్ధే ప్రతాపవా, తస్య శంఖస్వనం శ్రుత్వా విశ్రేసుర్నర్మసో
మకాః. 49. అథ శుక్రావ తేజస్వీ ద్రోణశస్త్రభృతాం వరః, ప్రమాహనాస్తేన
రణే మోహితానాత్మజం ప్రవ. 50. తతో ద్రోణో రాజగృధ్ధీ త్వరితోఽధ్యాయ
యా రణాత్, తత్రావశ్య వృహేష్వాసో భారద్వాజః ప్రతాపవా. 51. భృష్ట
ద్యుమ్నం చ భీమం చ వివరంతో మహారణే, మోహవిష్టాంశ్చ కే పుత్రా నవశ్య
త్స మహారథాః. 52. తతః ప్రజ్ఞాత్ర మదాయ మోహనానమశాతయత్, అథ
ప్రత్యాగతప్రాణాస్తవ పుత్రా మహారథాః. 53. పున ర్యుద్ధాయ సమరే ప్రయ
యు ర్భీమపార్వతో, తతో యుధిష్ఠిరః ప్రాహ సమావహాయ స్సైనికా. 54

గచ్ఛంతు పదవీం శక్త్యా భీమపార్వతయో ర్యుధి, సౌభధ్యప్రముఖా వీరా రథా
 ద్యావిత దంతితాః. ౫౫. ప్రవృత్తిమధిగచ్ఛంతు న హి శుభ్యతి మే మనః, ఏవం తే
 సమనుజ్ఞాతాశ్చురాః విక్రంతయోధినః. ౫౬. బాధమిత్యేవ ముత్సాతు సర్వే
 పురుషమానిసః, మధ్యందినగతే సూర్యే ప్రయయు స్సర్వఏవ హి. ౫౭. శక్తే
 యా ద్రాపదేయాశ్చ ధృష్టకేతుశ్చ వీర్యవాణా, అభిమన్యుం పురస్కృత్య మహా
 త్యా సేనయా వృతాః. ౫౮. తే కృత్యా సమరే వ్యూహం సూచిముఖ మరింద
 మాః, బిభిదు ధౌరదామ్రాణాం తద్రథానీక మాహవే. ౫౯. తాః ప్రయాతాః
 మహేష్వాసా నభిమన్యుపురోగమూ, భీమసేనభయావిష్టా ధృష్టద్యుమ్నవిమో
 హితా. ౬౦. న సంధారయితుం శక్తా తవ సేనా నరాధిప, తదా మూర్ఛాన్వితా
 త్తాహి ప్రమదేవాధ్యనిస్థితా. ౬౧. తేభిర్యాయ మహేష్వాసాస్సునల్లవికృత
 ధ్వజాః, పరివృంతోభ్యధావంత ధృష్టద్యుమ్నవ్యోధరా. ౬౨. తా చ దృష్ట్యామ
 హేష్వాసా నభిమన్యుపురోగమూ, బధూవతు ర్దుదాయుక్తా నిఘ్నంత తవ
 వాహినీమ్. ౬౩. దృష్ట్యా చ సహసా యాంతం పాంచాల్యో గురుమాత్రసః, నా
 శంసత వధం వీరః పుత్రాణాం తవ పార్వత. ౬౪. తతోరథం సమారోప్య శక్తే
 యస్య వ్యోధరమ్, అభ్యధావతుసంక్రుద్ధో ద్రోణ మివ్వస్త్రపారగమ్. ౬౫.
 తస్మాపి పతతస్తూర్ణం భారద్వాజః ప్రతాపవాణ, క్రుద్ధశ్చిచ్ఛేద భల్లేన ధనుశ్శత్రు
 నిఘాదనః. ౬౬. అన్యాంశ్చ శతశో బాణాః ప్రేషయామాస పార్వతే, దుర్యోధ
 నహితాథాయ భర్తుః పిండ మనుస్థరణ. ౬౭. అథాన్యధను రాదాయ పార్వతః
 పరవీరహః, ద్రోణం వివాళభ సప్తత్యా రుక్మపుంఖై శ్శిలాశితైః. ౬౮. తస్య దోః
 పునశ్చాపంచిచ్ఛేదామిత్రకర్షనః, హయాంశ్చ చతుర స్తూర్ణం చతుర్థి స్సాయశో
 త్రమైః. ౬౯. వైవస్వతతయం ఘోరం ప్రేషయామాస భారత, సారథిం చాస్య
 భల్లేన ప్రేషయామాస మృత్యువే. ౭౦. హతాశ్వా త్వరథా త్తూర్ణ మవప్లుత్య
 మహారథః, ఆరురోహ మహాబాహు ర్భీమన్యోర్వహరథమ్. ౭౧. తత స్పరథనా
 గాశ్వా సమకంపత వాహినీ, పశ్యతో భీమసేన్య పార్వతస్య చ ధీమతః. ౭౨.
 తత్ప్రభగ్నుం బలం దృష్ట్యా ద్రోణేనామితలేజసా, నాశక్షువ వారయితుం సమ
 ప్తాస్తే మహారథాః. ౭౩. వధ్యమానం తు తలైస్సయం ద్రోణేన నిశితై శ్శురైః, వ్య
 ప్రమత్తత్ర తత్రైవ జ్ఞోభ్యమాణ ఇవార్ణవః. ౭౪. తథా దృష్ట్యాచ తలైస్సయం
 జహృషే చ బలం తవ, దృష్ట్యాచార్యం చ సంక్రుద్ధం దహంతం రిపువాహినీమ్.
 ౭౫. చుక్రుకు స్సర్వతో యోధాస్సాధుసాధ్వితీ భారత. ౭౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతరత భీష్మవధపర్వణి . సప్తవ ప్రతితమోఽధ్యాయః.

—ॐ భీమహర్షము. ॐ—

సంజయఉవాచ—తతో దుర్యోధనో రాజా మోహా త్ప్రిత్యాగత స్తదా,
శరవర్షైః పునర్భీమం ప్రత్యవారయ దచ్యుతమ్ ౧. ఏకీభూతాః పునశ్చైవ తవ
పుత్రా మహారథాః, సమేత్య సమరే భీమం యోధయామాసు రుద్యతాః. ౨.
భీమసేనోఽపి సమరే సంప్రప్య స్వరథం ప్రతి, సమారుహ్య మహాబాహు ర్యయా
యత్ర తవాత్మజః. ౩. ప్రగృహ్య చ మహావేగః పరాసుకరణం దృఢమ్, చిత్రం
శరాసనం సంఖ్యే శరై ర్వివ్యాధ తే సుతమ్. ౪. తతో దుర్యోధనో రాజా భీమ
నేనం మహాబలమ్, నారాచేన సుతీత్యేన భృశం మర్త్యై ర్తాడయత్. ౫. సోఽతివి
ద్ధో మహేష్వాసస్తవ పుత్రేణ ధన్వినా, సంరక్తనయనః శ్రోథా ద్వేగాదా కృష్య
కార్తుకమ్ ౬. దుర్యోధనం త్రిభి ర్బాహై ర్బాహ్వో దురసి చార్యయత్, స తథా
భీమాతో రాజా నాచల ద్ధిరరాడివ. ౭. తద్దృష్ట్వా సమరే క్రుద్ధా వినిఘ్నంత
పరస్పరమ్, దుర్యోధనానుజా స్ఫుర్వే శూరా స్సంత్య క్షణిమాః. ౮. సంస్ఫుత్య
మంత్రితం పూర్వం నిగ్రహం భీమకర్తణ, నిశ్చయం పరమం కృత్వా నిగృహీతుం
ప్రచక్రముః. ౯. తానాపతతవవాజో భీమసేనో మహాబలః, అభ్యుద్యయా మహ
రాజ గజః ప్రతిగజానివ. ౧౦. భృశం చ క్రుద్ధ స్తేజస్వీ నారాచేన సమర్థయత్,
చిత్రసేనం మహారాజ తవ పుత్రం మహాయశాః. ౧౧. తథేతరాం స్తవ సుతాం స్తా
డయామాస భారత, శరై ర్భూహవిధై స్సంఖ్యే రుక్తపుంఖై స్సువేగితైః. ౧౨.
తత స్సంస్థాప్య సమరే స్వావ్యసీకాని సర్వశః, అభిమన్యుప్రభృతయ స్తే ద్వాదశ
మహారథాః. ౧౩. ప్రేషితా ధర్మరాజేన భీమసేనపదానుగాః, ప్రత్యుద్యయన్ ర్మహ
రాజ రాజపుత్రా మహారథాః. ౧౪. దృష్ట్వా రథస్థాంస్తా శూరా సూర్యా
గ్నిసమతేజసః, సర్వానేవ మహేష్వాసా భ్రాజమానా శ్రియా వృతాః.
౧౫. మహాహవే దీప్యమానా సువర్ణవికృతోజ్వలిలాః, తత్త్వజా స్సమరే భీమం
తవ పుత్రా మహాబలాః. ౧౬. తాన్నామృవ్యత శాంతేయో జీవమానా గతా
ఇతి. ౧౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అష్టసప్తతితమోఽధ్యాయః.

—ॐ సంఖలయధ్యమ్. ॐ—

సంజయఉవాచ—అస్మీయ చ పున స్సర్వాంస్తవ పుత్రా నవీడయత్, అభి
మన్యుశ్చ సమరే భీమసేనేన సంయుతః. ౧. పార్వతేన చ సంప్రేత్య తవ నైస్యం
మహారథాః, దుర్యోధనప్రభృతయః ప్రగృహీతశరాసనాః. ౨. భృశ మశ్వైః ప్రజ
విలైః ప్రయయు ర్యత్ర తే రథాః, అపరాచ్ఛే తతో రాజా ప్రావర్తత మహా

రణః. 3. తావకానాం చ బలినాం పరేషాం చైవ భారత, అభిమన్యు ర్వికర్ణస్య హయా హత్వా మహాహవే. ౪. అజైవం పంచవింశత్యా త్కుద్రకాణాం సమా చినోత్, హతాశ్వం రథ ముత్పృజ్య వికర్ణస్తు మహారథః. ౫. ఆదురోహ రథం రాజంశ్చిత్రనేనస్య భాస్వరమ్, స్థితావేకరథే తా తు భాితరౌ కురువర్ధనా. ౬. ఆర్జున శ్శరవన్ద్రణ ఛాదయామాస భారత, దుర్జయోఽథ వికర్ణశ్చ కార్ణింపంచభి రాయస్యైః. ౭. వివ్యాథ తేన నాకంప త్కార్ణిర్చేరురివ స్థితః, దుశ్శాసనస్తు సమరే శైకియా పంచమారివ. ౮. యోధయామాస రాజేంద్ర తదద్యుతమివాభవత్, ద్రౌపదేయారణ్యే క్రద్ధా దురోధధన మవారయ. ౯. వక్షేకస్త్రిభి రాసర్పత్ను త్రం తవ విశాం పతే, పుత్రోఽపి తవ దుర్ధర్షో ద్రౌపద్యా స్తవయా రణే. ౧౦. సాయశ్చై ర్నిశితై రాజన్నాజమాన పృథక్పృథక్, తైశ్చాపి విద్ధ శ్శుకుభే రుధి రేణ సముక్షితః. ౧౧. గిరిః ప్రస్తవజై ర్యద్య ద్దిరిధాతువిమిశ్రితైః, భీష్మోఽపి సమరే రాజా పాండవానాం వయాధినీమ్. ౧౨. కాలయామాస బలవా పాలః పశుగణానివ, తతో గాండీపనిరోహః ప్రాదురానీ ద్విశాం పతే. ౧౩. దక్షిణేన వయాధిన్యాః పార్థస్యారీ వినిఘ్నతః, ఉత్తస్థు స్సమరే తత్ర కబంధాని సమాస్ర శః. ౧౪. కురూణాం చాపి నై న్యేషు పాండవానాం చ భారత, శోణితోదం శరా వర్తం గజద్వీపం హయోర్జిణమ్. ౧౫. రథనౌభి ర్నరవ్యాఘ్రాః ప్రతేదు నైస్య సాగరమ్, చిన్నహస్తావికవచా విదేహశ్చ సరో త్రమాః. ౧౬. పలితా స్తత్ర దృశ్యంతే శతశోఽథ సమాస్రశః, నిహతై ర్నత్రమాతంగై శ్శోణితౌఘపరిఘ్నైః. ౧౭. భూర్భూతి భరతశ్రేష్ఠ పర్వతై రన్వితా యథా, తత్రాద్భుత మపశ్యామ తవ తేషాం చ భారత. ౧౮. స తత్రానీ త్సుమా కశ్చిద్యోధుం నాభికాంతతి, ఏవం యు యుధిరే వీరాః ప్రార్థయానా మహ ద్యశః. ౧౯. తావకాః పాండవై స్సార్థం కాంక్షమాణా జయం యుధి. ౨౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనాశీతితమోఽథాశ్వా.

— పద్మవివసావహరః. —

సంజయఉవాచ—తతో దురోధధనో రాజా లోహితాయతి భాస్కరే, సంగ్రామరథసే భీమం హంతుకామోఽభ్యధావత. ౧. తమాయాంత మభిషేక్త్య నృపీరం దృఢవైరిణమ్, భీమనేన సుసంక్రద్ధ ఇదం వచన మబ్రవీత్. ౨. అయం స కాలస్సంప్రాప్తో వర్షపూగాభికాంతితః, అద్య త్వం నిహనిష్యామి యది నో త్సృజనే రణమ్. ౩. అద్య కుంత్యాః పరిక్లేశం వనవాసం చ కృత్స్నశః, ద్రౌప

ద్యాశ్చ పరిక్షేపం ప్రజ్ఞేష్యామి హతే త్వయి. ౮. యత్పురా మత్సరిభూత్వా పాం
 డవా సవమన్యసే, తస్య పావస్య గాంధారే వశ్య వ్యసన మాగతమ్. ౯. కర్ణస్య
 మత మాస్థాయ సౌబలస్య చ యత్పురా, అచింత్యపాండవాః కామాద్యభేద్యం
 కృతవాససి. ౧౦. యాచమానం చ యన్తోహం ద్వాశార్త మవమన్యసే, ఉలూకస్య
 సమాదేశం యద్దదాసి చ హృష్టవత్. ౧౧. తేన త్వాం నిహనిష్యామి సహితం
 సర్వబాంధవైః, శమం కరిష్యే తత్సాపం యత్పురా కృతవాససి. ౧౨. ఏవముక్తా
 సమాకృప్య ధనురాయమ్య చాసకృత్, సమాదాయ శరాః ఘోరాః మహాశని
 సమప్రభాః. ౧౩. చట్టింశ త్తరసా క్రుద్ధో ముమోచాశు సుయోధనే, జ్వలితాగ్నిశ్చ
 భాకారావజ్రకల్పా నజిహ్వాగా. ౧౪. తతోఽస్య కౌర్వుకం ద్వ్యాభ్యాం సూతం
 ద్వ్యాభ్యాంచ వివ్యథే, చతుర్థి ర్జవనానశ్వాననయ ద్వమసాదసమ్. ౧౫. ద్వ్యాభ్యాం
 చ సువికృష్టాభ్యాం శరాభ్యా మరిమర్దసః, చిచ్ఛేద సమరే ఛత్రం రాజ్య ప్రస్య
 రథోత్తమాత్. ౧౬. త్రిభిశ్చైవాస్య చిచ్ఛేద జ్వలితం ధ్వజము తమమ్, ఛిత్రా
 తం చ ననాదోచ్చైవైవ పుత్రస్య వశ్యతః. ౧౭. రథాచ్చ సభ్యజ శ్శ్రీమా నానా
 రత్న విభూషితః, పచాత సహసా భూమా విద్యుజ్జలధరాదివ. ౧౮. జ్వలితం సూర్య
 సంకాశం నాగం మణిమయం శుభమ్, ధ్వజం కురుపతే శ్చిన్నం దదృశు స్సర్వపార్థివాః.
 ౧౯. అత్రైవం దశభి ర్భాణై స్తోత్రై రివ మహాగజమ్, అజఘాన రణే భీమస్త్రయ
 స్త్రివ మహారథః. ౨౦. తతస్తు రాజా సింధూనాం రథశ్రేష్ఠో మహాబలః, దుర్యో
 ధనస్య జగ్రహ పార్థిం సత్పురుషైర్వృతః. ౨౧. కృపశ్చ రథినాం శ్రేష్ఠః శౌరవ్య
 మమితోజసమ్, ఆరోపయ ద్రథం రాజా దుర్యోధనమమర్షణమ్. ౨౨. సగాఢ
 విధోవ్యధితో భీమనేన సంయుగే, నిషసాద రథోపనే రాజా దుర్యోధన సదా.
 ౨౩. పరివార్య తతో భీమం హంతుకామో జయద్రథః, రతైరనేకసాహస్రై
 ర్భీమస్యావారయద్దిశః. ౨౪. ధృష్టకేతు సతో రాజ స్సభీమన్యశ్చ పీఠ్యవాః,
 కేకయా ద్రాపదేయాశ్చ తవ పుత్రానయోధయః. ౨౫. అజఘాన తతస్తుర్ధ
 మభీమన్య ర్హమానాః, ఏకైకం పంచభి ర్విభావ శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౬. వజ్ర
 మృత్యుప్రతీకాశై శ్చిత్రాయుధవినిస్ఫులైః, అమృత్యమాణాస్తే సర్వ సౌభద్యం
 రథము త్రమమ్. ౨౭. వనర్షు ర్భారణై స్తీక్ష్ణై ర్గిరిం మేరుమిపాంబుదాః, సవీఢ్యమాన
 స్సమరే కృతాస్త్రో యుద్ధదర్షుః. ౨౮. అభీమన్య ర్హమారాజ తావకాః సమ
 కంఠయత్, యథా దైవాసురే యుద్ధే వజ్రపాణి ర్హమాసురాః. ౨౯. వికర్ణస్య
 తతో భల్లాః ప్రేషయామాస భారత, చతుర్దశరథశ్రేష్ఠో ఘోరా నాశీవిహుః
 మా. ౩౦. సత్రై ర్వికర్ణస్య రథాత్ పాతయామాస పీఠ్యవాః, ధ్వజం సూతం

మః, దుష్కర్తం నిహతం దృష్ట్వా పంచ రాజా మహారథాః. ౫౦. జహంసంత శ్చతానీకం సమంతాత్పర్యవారయన్, ఘోరయంత శ్చరవ్రాతై శ్చతానీకం యశ స్వినమ్. ౫౧. అభ్యవర్తంత సంక్రద్ధాః కేకయాః పంచ సోదరాః, తానభ్యాపతతః ప్రేక్ష్య తవ పుత్రా మహారథాః. ౫౨. అభ్యుద్యయు ర్మహారాజ గజా ఇవ మహా గజాః, దుర్బుధో దుర్జయశ్చైవ తథా దుర్దర్శణో యువా. ౫౩. శత్రుంజయశ్చ త్రుసహ స్ఫుర్యే క్రద్ధా యశస్వినః, ప్రత్యుద్ధతా మహారాజ కేకయా భ్రాతర స్సమమ్. ౫౪. రథై ర్నగరసంకాతై ర్ద్రుహ్యై ర్యుక్తై రలంకృతైః, నానావర్ణవిచిత్రా భిః పతాకాభి రలంకృతైః. ౫౫. పరచాపధరా వీరా విచిత్రకవచధ్వజాః, వివిధం నై పరం నైస్యం సింహో ఇవ వనా ద్వనమ్. ౫౬. తేషాం తు తుములం యుద్ధం వ్యతిష క్తరథద్వీపమ్, అవర్తత మహారాద్రం నిఘ్నతా మితరేతరమ్. ౫౭. అశ్వీ న్యాగస్ఫులం రాజా యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్, ముహూర్తాస్తమితే సూర్యే చక్ర ర్యుద్ధం సుదారుణమ్. ౫౮. రథిన స్సాదినశ్చైవ వ్యకీర్యంత సహస్రశః, తత శ్చాంత నవః క్రద్ధశ్చరై స్సన్నతపర్వభిః. ౫౯. నాశయామాస సేచాం తాం భీష్మస్తేషాం మహాత్మనామ్, పాంచాలానాం చ సైన్యాని శరై ర్భిన్యే యమకయమ్. ౬౦. ఏవం భిత్వా త్వనీకాని పాండవానాం పితామహా, కృత్వాఽవహారం సైన్యానాం యుయా స్యశిబిరం నృపః. ౬౧. ధర్మరాజోఽపి సంప్రేక్ష్య భృష్టద్యుమ్నవృకోద రౌ, మూర్ఛిం నైతాప్రపాఘ్నియ సంహృష్టశ్శిబిరం యగ్మా ౬౦

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - అశీతమాఽధ్యాయః.

—ॐ భీష్మద్యోధన సంవాదః. ॐ—

సంజయఉవాచ—అథ శూరా మహారాజ పరస్పరకృతాగసః, జన్తు స్సన్విశి బిరాజ్యేవ దుధిరేణ సముక్షితాః. ౧. విశ్రావ్య చ యథాన్యాయం పూజయిత్వా పరస్పరమ్, సన్నద్ధా స్సమదృశ్యంత భూయో యుద్ధచికిర్షవః. ౨. తత స్తవ సుతో రాజంశ్చింతయాభిపరిష్టుతః, విప్రంభా చ్ఛోణితాత్తాంగః. చప్రచ్ఛేదం పితామహా మ్. ౩. సైన్యాని రౌద్రాణి భయనకాని పూర్వాధాని సమ్యగ్విపులధ్వజాని, విదార్య హత్యా వినిపీడ్య శూరాస్తే పాండవానాం త్వరితా రథాఘాః. ౪. సమ్మోహ్య సర్వాన్ యుధి కీర్తిమంతో వ్రాహ్మణాం చ తం మకరం వజ్రకల్పమ్, ప్రవిశ్య భీమే ననిబర్హితోఽస్తి ఘోరై శ్చరై ర్భ్రతు్యదండ ప్రకాశైః. ౫. క్రుద్ధంతముద్వీక్ష్య భయేన రాజా సమూర్ఛితోనాలభం శాంతి మద్య, ఇచ్ఛే ప్రసాదా త్తవ సత్య సంధ ప్రాప్తం జయం పాండవేయాంశ్చ హంతుమ్. ౬. తేనైవ ముక్తః ప్రహసన్ మహాత్మా దుర్యోధనం జాతమన్యుం విదిత్వా, తం ప్రత్యువాచ విమనా మనసీ.

గంగాసుత శృన్వత్పుతాం పరిమః. ౭. పరేణ యత్యేవ విగాహ్య సేనాం సర్వాత
 నా హం త్వం రాజపుత్ర, ఇచ్ఛామి దాతుం విజయం సుఖం చ న చాత్మానం ఛాద
 యేఽహం త్వదరే. ౮. ఏతే తు రాద్రా బహవో మహారథా యశస్విన్ శూరత
 మాః కృతాస్త్రాః, యే పాండవానాం సమరే సహాయా జితశ్రమాః క్రోధవిమం
 వసుంతి. ౯. తేనేహ శక్యా సుహసా విజేతుం వీర్యోన్నతాః కృతవైరా స్త్రయా
 చ, అహం త్వేనాఽప్రతియోత్సామి రాజా సర్వాత్తనా జీవితం త్వజ్యసి
 రాజ. ౧౦. రణే త్వదద్ధాయమహానుభావ న జీవితం రక్షితవన్యం మయాద్యసర్వాం
 స్తవార్థాయ సదేవ దైత్యైః లోకాః దహేయం కిము శత్రూం ప్రవేషా. ౧౧.
 తాః పాండవాః యోధయిష్యామి రాజా ప్రియం చ తే సర్వ మహం కరిష్యే,
 శ్రుత్యైవ వైతత్పరమప్రతీతో దుర్యోధనః ప్రీతమనా బభూవ. ౧౨. సర్వాణి
 వై న్యాని తతః ప్రహృష్టో నిర్గచ్ఛతేత్యాహ సృపాంశ్చ సర్వాః, తదాజ్ఞయా నిర్య
 యు రైవ బలాని రథాశ్వపాదాతగళాయతాని. ౧౩. ప్రహర్షయుక్తాని తుతాని
 రాజా మహంతి నానాయుధశస్త్రవంతి, స్థితాని నాగాశ్వపదాతిమంతి విరేజా రా
 జౌ తవ రాజా బలాని. ౧౪. బృందేస్థినితాశ్చాపి సుసంప్రయుక్తాశ్చకాశిరే దంతి
 గణా స్సమంతాత్, శస్త్రాస్త్రవిద్భిర్నరదేవయోధైరనుష్ఠితా సైన్యగణా స్త్రవి
 దీయాః, ౧౫. రక్షశ్చ పాదాతగళాశ్వసంఘైః ప్రయాధ్ని రాజౌ విధివ త్ప్రేణు
 నైః, సముద్ధతం తై స్తవణార్కవర్ణం రణో బభౌ ఛ్చాదయ త్సూర్యరశ్మీః.
 ౧౬. రేజాః పదాతా రథదంతిసంఘా వాతేరితా భ్రామ్యమాణాస్సమంతాత్,
 నానాభద్రాస్సమరే తత్ర రేజాః మేఘైరుక్తా విద్యుతః భే యతైవ. ౧౭. ధనూంపి
 విష్ఫురయంతాం సృపాణాం బభూవ శబ్దముములోఽతిఘోరః, నిర్దళ్యతో దేవ
 మహాసురాఘైర్యథార్ణవప్యాదియుగే తదాసీమ్. ౧౮. తదుగ్రనాదం బహువర్ణ
 రూపం తవాత్మజానాం సముదీర్ణవర్ణమ్, బభూవ సైన్యం రిపుసైన్యహంతృ యం
 గాంతమేఘాఘనిభం తదాసీమ్. ౧౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకాశీతితమాఽధ్యాయః.

— సప్తమదివస యుద్ధారంభః. —

సంజయఉవాచ—అథాత్ర జం తవ పునః గాంగేయో ధ్యావమాస్థితమ్,
 అబ్రవీద్భరతశ్రేష్ఠ సంప్రహర్షకరం వచః. ౧. అహం ద్రోణశ్చ శల్యశ్చ కృతవర్తాచ
 సాత్త్వతః, అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ పోమదత్తోఽథ సైంధవః. ౨. విందానువిందా
 వానంత్యో బాహ్లికాస్సహ బాహ్లికైః, త్రిగర్తరాజోఽథ బలీరూగధశ్చ సుదుర్జ
 యః. ౩. బృహద్యులశ్చ కౌసల్య శ్చిత్రసేనో వివింశతిః, రథాశ్చ బహుసాహస్రాః

శోభమానా మహాధ్వజాః. ౮. దేశజాత్వ హయా రాజన్నరూఢా హయసా
 దిభిః, గణేంద్రాశ్చ మదోన్నతాః ప్రభిన్నకరటాముఖాః. ౯. పాదాతాశ్చ రథా
 శూరా నానాప్రహరణాయుధాః, నానాదేశసముత్పన్నాస్తవదగ్ధం యోధుము
 ద్వతాః. ౧౦. ఏతే చాన్యే చ బహవస్తవదగ్ధేత్యక్షజీవితాః, దేవానాం రణే జేతుం
 సమర్థా ఇతి మే మతిః. ౧౧. అనన్యం తు మయా రాజం సవ వాచ్యం హితం సదా,
అశక్యాః పాండవా జేతుం దేవైరసి సవాసవైః. ౧౨. వాసుదేవసహాయాశ్చ మ
హేంద్రసమవిక్రమాః, సర్వధాహంతు రాజేంద్ర కరిష్యే వచనం తవ. ౧౩. పాండ
వాన్నారణే జేష్యే మాం వా జేష్యంతి పాండవాః, ఏవముక్త్యా దదా చాన్యై
విశల్బకరణీం శుభామ్. ౧౪. ఓషధిం వీర్యసంపన్నాం విశల్బశ్చాభవత్తదా, తతః
ప్రభాతే విమలే న్యేన నై న్యేన వీర్యవా. ౧౫. అపూహత స్వయం పూహం
భీష్టో పూహవిశారదః, మండలం మనుజక్రేష్టో నానాశస్త్రసమాకులమ్. ౧౬.
 సంపూర్ణం యోధముఖైశ్చ తథా దంతిపదాతిభిః, రత్నరనేకసాహస్రై స్సయంతా
 త్పరివారితమ్. ౧౭. అశ్వబృందైర్నవాద్భిశ్చ ఋష్టితోమరధారిభిః, నాగేనాగేర
 థాస్స ప్రసప్తచాక్వా రథైరథే. ౧౮. అనన్యత్వం దశధానుష్కా ధానుష్కే సప్త
 చారిణః, ఏవం పూహం మహారాజ తవ నైన్యం మహారథైః. ౧౯. స్థితం రణా
 య మహతే భీష్మేణ యుధి పాలితమ్, దశాక్వానాం సహస్రాణి దంతినాం చ
తతవ చ. ౨౦. రథా నామయుతం చాపి పుత్రాశ్చ తవ దంశితాః, చిత్రనేనాద
యశూరా అభ్యరక్షన్వితామహమ్. ౨౧. రక్ష్యమాణశ్చ తైశ్శూరైర్ద్యౌవనూ
నాశ్చ తేన తే, సన్నద్ధాస్సమదృశ్యంత రాజానశ్చ మహాబలాః. ౨౨. దుర్యోధన
స్తు సమరే దంశితో రథమాస్థితః, వ్యభాజిత శ్రియా జాప్తయథాశక్తస్త్రీవిష్ట
నే. ౨౩. తతశ్చట్టో మహానాసీత్పుత్రాణాం తవ భారత, రథఘోషశ్చ విపులో
వాదిత్రాణాం చ నిస్వనః. ౨౪. భీష్మేణ ధార్తరాష్ట్రాణాం పూహః ప్రత్యజుభో
యయా, మండలస్సమహాపూహా దుర్భిద్యోమిత్రఘాతినామ్. ౨౫. సర్వతశ్శు
శుభే రాజా రణేఽరిణాం దురాసదః, మండలం తు సమాలోక్య పూహం సరమ
దారుణమ్. ౨౬. స్వయం యుధిష్ఠిరో రాజా పూహం వక్ష్యమథాకరోతే, తథా
పూహేష్యసికేషు యథాస్థానమవస్థితాః. ౨౭. రథిసన్నాదినశ్చైవ సింహనాదమ
థానదా, బిభిత్సర తతో పూహం నిర్యయుర్యుద్ధకాంతీణః. ౨౮. ఇతరేతరయో
శూరాస్సహస్రై న్యాః ప్రహారిణః, భారద్వాజో యయా మత్స్యం ద్రాణిశ్చాపి
శిఖండినమ్. ౨౯. స్వయం దుర్యోధనో రాజా పార్షతం సముపాద్రవత్, నకులస్స
హదేవశ్చ మద్రరాజానమీయతు. ౩౦. వింధానువిందా వావంత్యా విరావంత

మభిద్రుతో, సర్వే నృపాస్తు సమరే ధనంజయమయోధయః. ౨౭. భీమసేనో
రణే యతోహర్షిశ్శం సమవారయత్, చిత్రసేనం వికర్ణం చ తథాదుర్వర్ణంవిభః.
౨౮. అర్జునిస్సమరే రాజం సువపుత్రానయోధయత్, ప్రాగ్జ్యోతిషం మహేష్వాసం
హైడింబో రాక్షసేశ్వరః. ౨౯. అభిదుద్రావ వేగేన మతో మత్తమివ ద్వివమ్,
అలంబుసంతతో రాజా సాత్యకిం యుద్ధదుర్దమమ్. ౩౦. ససైన్యం సమరే క్రుద్ధో
రాక్షసస్సమభిద్రవత్, భూరిశ్చ వారణే యతో భృష్కేతుమయోధయత్. ౩౧.
శుతాయుచం తు రాజానం ధర్మపుత్రోయుధిష్ఠిరః, చేకితానస్తు సమరే కృపమే
వాన్యయోధయత్. ౩౨. కేషాః ప్రతియుయ్యతా భీముమేవ మహారథమ్, తతో
రాజసహస్రాణి పరివపుర్ధనంజయమ్. ౩౩. శక్తితోమరనారాచగదాపరిఘషాణ
యః, అర్జునోఽథ భృశం క్రుద్ధో వార్ణేయమిదమబ్రవీత్. ౩౪. పశ్య మాధవ నై
న్యాని ధార్తరాష్ట్రస్య సంయుగే, పూర్వాధాని పూర్వాహవిదుషాం గాంగేయేన మ
హత్తనా. ౩౫. యుద్ధాభికామూ శూరాంశ్చ పశ్య మాధవ చామితాః, త్రిగ
ర్తరాజం సహితం భౌత్యుభిః పశ్య కేశవ. ౩౬. అద్యైతాః ఘాతయిష్యామి
పశ్యతీస్తే జనార్దన, య ఇమే మాం యదుక్రేష్ట యోధుకామూ రణాజరే. ౩౭.
ఏవముక్త్వా తు శాంతేయో ధనుర్జాయమవమృజ్య హ, వవర్ష శరవర్షాణి నరాధిప
గణాః ప్రతి. ౩౮. తేఽపి తం పరమేష్వాసా శ్చరవర్షైరపూరయన్, తటాకం వా
రిభారాభిర్యథా ప్రావృషి తోయదాః. ౩౯. హహాకారో మహానాసీత్తవ నై న్యే
విశాంపతే, ఛాద్యమానా భృశం కృష్ణ శరైర్దృష్ట్వా మహారణే. ౪౦. దేవా దే
వర్షయత్సైవ గంధర్వాశ్చ సహారణైః, విస్తయం పరమం జగ్దుర్దృష్ట్వా కృష్ణే
తథా గతా. ౪౧. తతః క్రుద్ధోఽర్జునో రాజన్నైంద్రమస్త్రముదైరయత్, తత్రాద్భు
తమవశ్యామ విజయస్య పరాక్రమమ్. ౪౨. అస్త్రవృష్టిం పరైర్దుక్తాం శస్త్రాఘోర్య
దవారయత్, న చ తత్రాస్యవిర్భిణ్ణః కల్పిదాసీద్విశాంపతే. ౪౩. తేషాం రాజసహ
స్రాణాం హయానాం దంతినాం తథా, ద్వాభ్యాం త్రిభిశ్చైర్వాన్యాః పార్థో
వివ్యాధ మారిష. ౪౪. తే హన్యమానాః పార్థేన భీష్మం శాంతవనం యయుః,
అగాధే మజ్జమానానాం భీష్మస్త్రాతాభవత్తదా. ౪౫. ఆపతస్థిస్తు తైస్త్ర ప్రభ
గ్నం తావకం బలమ్, సంకుతుభే మహారాజ వాతైరివ మహర్ణవః. ౪౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ద్వ్యశీతితమోఽధ్యాయః.

—॥ ఔర్వణః. ॥ శంఖ పథః.

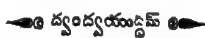
సంజయఉవాచ—తథా ప్రవృత్తే సంగ్రామే నివృత్తే చ సుశర్మణి, ప్రభ
గ్నేషు చ వీరేషు పాండవేన మహాత్మనా. ౧. తుభ్యమానే బలే తూర్ణం సాగర

ప్రతిమే తప, ప్రత్యుద్ధాతే చ గాంగేయే త్వరితం విజయం ప్రతి. ౨. దృష్ట్వా
దుశ్యోధనో రాజా రణే పార్థస్య విక్రమమ్, త్వరమాణస్సుమధ్యేత్య సర్వాంస్తాన
బ్రవీన్నుపా. ౩. తేహం చ ప్రముఖే హరం సుశర్వాణం మహాబలమ్, మధ్యే
సర్వస్య సైన్యస్య ప్రాహ సంహర్షయన్వచః. ౪. ఏష భీష్మశ్శాంతనవో యోధా కా
మో ధనంజయమ్, సర్వాత్మనా కురుశ్రేష్ఠ స్త్యక్త్వా జీవితమాత్మనః. ౫. తం ప్ర
యాంతం పరానీకం సహ నై న్యేన భారతమ్, సంయత్తాశ్చమరే సర్వే పాలయ
ధ్వం పితామహమ్. ౬. బాధమిత్యేవముక్త్వా తు తాన్యనీకాని సర్వశః, నరేంద్రా
ణాం మహారాజ సమాజగ్గుః పితామహమ్. ౭. తతః ప్రయాతస్సుపానా భీష్మశ్శాంత
నవోఽర్జునమ్, రణే భారతమాయాంతమాససాద మహాబలమ్. ౮. మహాశ్వేతా
శ్వయుక్తేన భీమవానరకేతునా, మహతా మేఘనాదేన రథేనాతిరాజినా. ౯. సమ
రే సర్వనైన్యానాముపయాంతం ధనంజయమ్, అభవతుములో నాదో భయాద్బృ
హ్త్వా కిరీటినమ్. ౧౦. అభీశుహ సం కృష్ణం చ దృష్ట్వాదిత్యమివాచరమ్, మధ్యం
దిశగతం సూర్యం నాశేకుః ప్రతిపీక్షితుమ్. ౧౧. తథా శాంతనవం భీష్మం శ్వేతా
శ్వం శ్వేతకాద్భజమ్, న శేకుః పాండవా రక్ష్యం శ్వేతగ్రహమివోదితమ్. ౧౨.
ససర్వతః పరివృత్తస్త్రిగరైస్సుమహాత్మభిః, భ్రాతృభిస్సహ పుత్రైశ్చ తథాన్యైశ్చ
మహారథైః. ౧౩. భారద్వాజశ్చ సమరే మత్స్యం వివ్యాక పత్రిణా, ధ్వజం చా
స్య శరేణాజౌ ధనుశ్చైక్వేన చిచ్ఛిదే. ౧౪. తదపాస్య ధనుశ్చిన్నం విరాటో వా
హిసీపతిః, అస్యదా దత్తవేగేన ధనుర్భారసహం దృఢమ్. ౧౫. శరాంశ్చాశీవిహ
కారాణ్ జ్వలితాన్ పన్నగానివ, ద్రోణం త్రిభిః ప్రవివ్యాక చతుర్భుశ్చుర్య వా
జినః. ౧౬. ధ్వజమేకేన వివ్యాక సారథిం చాస్య పంచభిః, ధనురేకేషణాఽవిభక్త
త్తత్రాకుఢ్యద్విజర్షభః. ౧౭. తతో ద్రోణోఽవధీదశ్వాన్ శరైస్సున్నతవర్షభిః,
అష్టభిర్భరతశ్రేష్ఠ సూతమేకేన పత్రిణా. ౧౮. సహతాశ్వాదవల్లుత్య స్యందనాద్ధత
సారథేః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం శంఖస్య రథినాంవరః. ౧౯. తతస్తా తు పితా
పుత్ర భారద్వాజం రథేస్థితౌ, మహతా శరవర్షేణ వారయామానతుర్బలాత్.
౨౦. భారద్వాజస్తతః క్రుద్ధశ్శరమాశీవిహాపమమ్, చిత్రేప సమరే తూర్ణం శంఖం
ప్రతి మహాబలః. ౨౧. స తస్య హృదయం భిత్వా పీత్వా శోణితమాహవే, జగా
మ ధరణీం బాణో లోహితార్ద్రాకృతచ్ఛవిః. ౨౨. స పవత రథాత్తూర్ణం భార
ద్వాజశరాహతః, హిత్యా ధనుశ్శరాంశ్చైవ పితురేవ సమీపతః. ౨౩. హతం
స్యమాత్మజం దృష్ట్వా విరాటః ప్రార్థవద్భయాత్, ఉత్పృజ్య సమరే ద్రోణం
వ్యాత్సానసమివాంతకమ్. ౨౪. భారద్వాజస్తతస్తూర్ణం పాండవానాం మహాచ

మూమ, వారయామాస సమరే శతశోఽథ సహస్రశః. ౨౧. శిఖండ్యపి మహా
రాజ ద్రాణిమాసాద్య సంయుగే, ఆజమాన భువో ర్మధ్యే నారాచైస్త్రిభిరాశు
గైః. ౨౨. స బభౌ నరశార్దూలో లలాటే సంస్థితేస్త్రిభిః, శిఖరైః కాంచనమయై
ర్దేహస్త్రిభిరీవోచ్చితైః. ౨౩. అశ్వత్థామా తతః క్రుద్ధో నిమేషార్థాచ్ఛిఖండినః,
సూతం ధ్వజమథో రాజంస్తురగానాయుధం తథా. ౨౪. శరైర్భవభిరుద్దిశ్య పా
తయామాస సంయుగే, స హతాశ్వా దవస్థిత్య రథాద్యై రథివాంవరః. ౨౫. ఖడ్గ
మూదాయ సుశితం విమలం శరవారణమ్, శ్వేనవద్యుచరత్కుః ధృతిఖండి శత్రు
తాపనః. ౩౦. సఖడ్గస్య మహారాజ చరత స్తస్య సంయుగే, నాంతరం దదృశే ద్రా
ణి స్థదద్భుతమివాభవత్. ౩౧. తతశ్శరసహస్రాణి బహూని భరతర్షభ, ప్రేషయా
మాస సమరే ద్రాణిః పరమతోపనః. ౩౨. తామాసతంతం సమరే శరవృష్టిం సుదా
రుణామ్, అసినా తేక్షణారణ చిచ్ఛేద బలిరాంవరః. ౩౩. తతోఽలివిమలం ద్రా
ణిః శతచంద్రం మహోరమమ్, చర్తాచ్ఛిరదసించాస్య ఖండయామాస సంయుగే.
౩౪. శరైస్సుబహుశో రాజా తం చ వివ్యాధ పత్రిభిః, శిఖండి చ తతః ఖడ్గం
ఖండితం తేన సాయకైః. ౩౫. ఆవిభక్త్య వ్యసృజత్సూర్ణం జ్వలంతమివ పన్నగమ్,
తమాసతంతం సహసా కాలానభ్రమప్రభమ్. ౩౬. చిచ్ఛేద సమరే ద్రాణిర్భయం
పాణిలాఘవమ్, శిఖండినం చ వివ్యాధ శరైర్భవభిరాయుధైః. ౩౭. శిఖండి తు
భృశం రాజంస్తాద్యమానశ్శితైశ్శరైః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం మాధవస్య మహా
త్మనః. ౩౮. సాత్యకిస్తు తతః క్రుద్ధో రాక్షసం పూరమాహవే, అలంబుసం శరైర్హో
రైః ప్రత్యాకిరత సర్వతః. ౩౯. రాక్షసేంద్రస్తత స్తస్య ధనుశ్చిచ్ఛేద భారత, అర్ధ
చంద్రేణ సమరే తం చ వివ్యాధ సాయకైః. ౪౦. మాయాం చ రాక్షసీం కృత్వా
శరవర్షరవాకిరత్, తత్రాద్భుతమపశ్యామ శై నేయస్య పరాక్రమమ్. ౪౧. నాసం
భ్రమద్యత్సమరే వధ్యమానశ్శితైశ్శరైః, వింద్రమన్త్రం చ వార్ధ్యయో యోజయా
మాస భారత ౪౨. విజయాద్యదనుస్థాప్తం మాధవేన యశస్వినా, తదన్త్రం భస్మ
సాత్యకృత్వా మాయాం కాం రాక్షసీం తదా. ౪౩. అలంబుసం శరైర్హోరైరభ్యా
కిరత సర్వశః, పర్యతం వారిధారాభిః ప్రావృషీవ బలాహకః. ౪౪. తత్రథా పీడితరి
తేన మాధవేన మహాత్మనా, ప్రదుద్రావ భయాద్రక్షో హిత్యా సాత్యకిమాహవే.
౪౫. తమజేయం రాక్షసేంద్రం స్వయం మఘవతాపి చ, శై నేయః ప్రాణదజ్జిత్యా
యోధానాం తవ పశ్యతామ్. ౪౬. వ్యహనత్తావకాంశ్చాపి సాత్యకిస్సత్యవిక్రమః,
నిశితైర్భవభిర్బాణైస్తేఽ ద్రవంతే భయార్దితాః. ౪౭. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు ద్రుప
దస్యాత్పత్యో బలి, భృష్మద్యుమ్నా మహారాజ తవ పుత్రం జనేశ్వరమ్. ౪౮. ఛా

దయామాన సమరే శరైః సృష్ణతపర్వభిః, సంఘాద్యమానో విశిష్టైర్భృష్టద్యుమ్నేన
భారత. ౪౯. విష్యభేన చ సంత్రస్తో తవ పుత్రో జనేశ్వరః, భృష్టద్యుమ్నం చ
సమరే తూర్ణం వివ్యాళ సాయతైః ౫౦. షష్ట్య చ త్రింశతా చైవ తేషద్యుతేషు
వాభవత్, తస్య సేనాపతిః క్రుద్ధో ధనుశ్చిచ్ఛేద భారత. ౫౧. హయాంశ్చ చతుర
స్సంభ్యో నిజఘన మహారథః, శరైశ్చైవం సునిశితైః శీఘ్రం వివ్యాళ సప్తభిః
౫౨. స హతాశ్వాన్వహాబాహురవప్లుత్య మహాబలీ, పదాతిరసిముద్యమ్య ప్రాథా
వత్సాన్వతం ప్రతి. ౫౩ శకునిసు సమశ్శృత్య రాజగృద్ధీమహాబలః, రాజానం సర్వ
లోకస్య రథమారోపయత్ప్రకమ్. ౫౪. తతో నృపం పరాజిత్య పార్వతీః పరవీరహః,
స్యహసత్తావకం నైస్యం వజ్రపాణిరివాసురమ్. ౫౫. కృతవర్షా రణే భీమం శరైః
రార్భవ్తహారథమ్, ప్రచ్ఛాదయామాస చ తం మహామేఘా రవిం యథా ౫౬.
తతః ప్రహస్య సమరే భీమసేనః పరంతపః, ప్రేషయామాస సంక్రద్ధస్యాయథా
కృతవర్షణే. ౫౭. తైర్దస్యమానోఽతిరథస్సాత్త్యతస్సత్త్వతోఽధికః, నాకంపత
మహారాజ భీమం చార్భచ్చితైశ్శరైః. ౫౮. తస్యాశ్వాంశ్చతురో హత్యా భీమసే
నో మహాబలః, సారథిం పాతయామాస ధ్వజం చ సుపరిష్కృతమ్. ౫౯. శరైర్భ
హవిధైశ్చైవ సమాచినోత్పరవీరహః, శఃలీకృతసర్వాంగశ్చావిధస్సచుదృశ్యత. ౬౦.
హతాశ్వాత్తు రథాత్తూర్ణం పృషకస్య రథం యయా, స్వాల్పస్య తే మహారాజ
తవ పుత్రస్య జశ్యతే. ౬౧. భీమసేనోఽపి సంక్రద్ధస్తవనైస్యముపాద్రవత్, నిజ
ఘన సుసంక్రుద్ధో దండపాణిరివాంతకః. ౬౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతగత భీష్మవధపర్వణి - త్ర్యశీతితమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—బహుాని హి విచిత్రాణి దైవరథాని స్త సంజయ,
పాండూసాం మామకైస్సార్ధసుశ్రేషం తవ జల్పతః ౧. న చైవమామకం కంచిధృ
ష్టం శంససి సంజయ, నిత్యం పాండవ సుతా హృష్టా నభగ్నంశ్చైవ శంససి. ౨.
జీయమానాన్విమనసో మామకాన్విగతౌజసః, వద మే సంయుగే సూత దిష్టమేవ
స సంశయః. ౩. సంజయ ఉవాచ—యథా శక్తి యథోత్సాహం యుద్ధే క్షేప్తంతి
తావతాః, దర్శయానాః పరంశక్త్యా పౌరుషం భరత్వభ. ౪. గంగాయాస్సగరద్యా
వై స్వాదుసూతం యథోదకమ్, మహాదధిగుణాభ్యాసాల్పవణత్వం నిగచ్ఛతి. ౫.
తథా తత్సౌరుషం రాజంస్తావకానాం మహాత్మనామ్, ప్రాప్య పాండవ సుతాన్విర
వ్యర్థం భవతి సంయుగే. ౬ ఘటమారా యథాశక్తి కుర్యాత్కర్త దుష్కరమ్,
న దోషేణ కురుశ్రేష్ఠ స్వాగ్ధో యోధా గంతుమర్హసి ౭. తేవపరాథాత్సుమ
* 45

హా సపుత్రస్య విశాంపతే, పృథివ్యాః ప్రక్షయో ఘోరో యమరాష్ట్రవివర్ధనః
 ౮. ఆత్మదోషాత్సముత్పన్నం శోచితం నార్హనే నృప, సహిరక్షంతి రాజాః
 సర్వభాత్రాపి జీవితమ్. ౯. యుద్ధే సుకృతినాం లోకానిచ్చంతి వసుభాధిపాః,
 చమూం విగాహ్య యుధ్యంతే నిత్యం స్వర్గపరాయణాః ౧౦. పూర్వాష్ట్రాతు
 మహారాజ ప్రాసర్తత జనక్షయః, తస్మైమహాభూత్వా శృణు దైవాసురోప
 మమ్. ౧౧. ఆవంత్యోతు మహేష్వాసా మహానేనామహాబలా, ఇరావంతమభివ్రేక్ష్య
 సమేయాతాం రణోత్కటా. ౧౨. తేషాం ప్రవృత్తే యుద్ధం తుములం రోమహర్ష
 జమ్, ఇరావాంస్తు తతః క్రుద్ధో భ్రాతరా దేవదూషితౌ. ౧౩ వివ్యాధ నిశితై
 స్తూర్ణం శరైస్తన్నతపర్వభిః, తావేన ప్రత్యవిధ్యేతాం సమరే నిత్రయోధినా. ౧౪.
 యుధ్యతాం హి తతో రాజా విశేషా న స్వ దృశ్యతే, యతతోశ్చక్రురాశాయ
 కృతప్రతికృతైఃపిణోః. ౧౫ ఇరావాంస్తు రణే రాజన్ననివస్య సాయకైః, చతు
 ర్భిశ్చతురో వాహననయజ్యమసాదయమ్. ౧౬. భల్లాభ్యాం చ సుతీక్ష్ణాభ్యాం ధనుః
 కేతుం చ మారిష, చిచ్ఛేద సమరే రాజం స్తదదృశ్యమివాభవత్. ౧౭. త్యక్త్వాను
 విందోఽథ రథం విందస్య రథమాస్థితః, ధనుర్నహీత్వా సువృణం భారసాధనము
 త్రమమ్. ౧౮. తావేకస్థో రణే వీరావాంత్యో రథిణాం వరౌ, శరాశ్చ ముముచతు
 స్తూర్ణమిరానతిమహత్త్వని. ౧౯. తాభ్యాం ముక్తా మహావేగాశ్శరాః కాంచనభూ
 పితాః, దివాశరపథం ప్రాప్య ఛాదయామాసురంబరమ్ ౨౦. ఇరావాంస్తు తతః
 క్రుద్ధో భ్రాతరా తౌ మహారథౌ, వవర్ష శరవర్షేణ సారథిం చాప్యపాతయత్. ౨౧
 తస్మిన్నిపతితే భూమా గతస త్యేఽథ సారథౌ, రథః ప్రదుద్రావ దిశః సము
 ద్భ్రాంతహయస్తదా. ౨౨. తౌ స జిత్యా మహారాజ నాగరాజసుతా సుతః,
 పౌరుషం ఖ్యాపయంస్తూర్ణం వ్యథమత్తవ వాహినీమ్. ౨౩. సా వధ్యమానా సమరే
 ధార్తరాష్ట్ర మహాచమూః, వేగా బహువిభాంశ్చకే విషం వీత్యేవ మానవః.
 ౨౪. హైహింబో రాక్షసేంద్రశ్చ భగద తం సమాద్రవత్, రథేనాదిత్యవల్లేన సధ్య
 జేన మహాబలః ౨౫. తతః ప్రాగ్జ్యోతిషో రాజా నాగరాజం సమాస్థితః, యథా
 వజ్రధరః పూర్వం సంగ్రామే తారకామయే. ౨౬. తత్ర దేవాన్సగంధర్వా ఋష
 యశ్చ సమాగతాః, విశేషం నైవ వివిదురైడింబభగదత్తయోః. ౨౭. యథా సుర
 పతిః క్రుద్ధస్తాసయామాస దానవా, తదైవ సమరే రాజా ద్రావయామాస
 పాండవా. ౨౮. తేన విద్రావ్యమాణాస్తే పాండవాస్సర్వతో దిశమ్, త్రాతారం
 నాథ్యగచ్ఛంత న్యేష్యసికేషు భారత. ౨౯. తైమసేనిం రథస్థం తు తత్రాపశ్యామ
 భారత, శేషా విమనసో భూత్వా ప్రాద్రవంతి మహారథాః. ౩౦. నివృత్తేషు చ

పాండూనాం పువస్సైన్యేషు భారత, ఆనిన్విష్టానో ఘోరస్తవ సైన్యస్య సంయుగే ౩౦ ఘటోత్కచ సతో రాజా భగదత్తం మహాహవే, శరైః ప్రచ్ఛాదయామాస మేదుం గిరిమివాంబుదః ౩౧. నిపాత్య తా శరా రాజా రాక్షసస్య ధనుశ్చ్యుతా, భేమనేనిం రణే తూర్షం సర్వమర్హస్యశాడయత్. ౩౨ స తాద్యమానో బహుభిశ్చైస్సన్నతవర్షభిః, న వివ్యథే రాక్షసేంద్రో భిద్యమాన ఇవాచలః. ౩౩. తతః ప్రాన్వీతిషః క్రుద్ధస్తోమరా స చతుర్దశ, ప్రేషయామాస సమరే తాంశ్చ చిచ్ఛేద రాక్షసః ౩౪. తాంశ్చిత్వా స మహాబాహుస్తోమరాన్నిశితైశ్చరైః, భగదత్తం చ వివ్యాధ సప్తత్యా వజ్రసన్నిధైః. ౩౫. తతః ప్రాన్వీతిషో రాజా ప్రహసన్నివ భారత, తస్యాశ్వాన్సృతురస్సంభేషే ప్రేషయామాస మృత్యువే. ౩౬. స హతాశ్వే రథే తిష్ఠ రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవా, శ కిం చిత్తేషు వేగేన ప్రాన్వీతిషగజం ప్రతి. ౩౭. శామాపతంతీం సహసా హేమదండాం సువేగితామ్, త్రైభాచిచ్ఛేద నృపతిః సాత్యకిః తహతలే. ౩౮. శ కిం వినివతాం దృష్ట్వా హైడింబః ప్రాద్రవద్భయాత్, యథేంద్రస్య రణాత్సర్వం నముచిద్దైత్యవత్తమః. ౪౦. తం విజిత్య రణే శూరం విక్రాంతం భ్యాతపౌరుషమ్, అజేయం సమరే రాజా యమేన వదుణేనచ. ౪౧ పాండవీం సమరే నేనాం సంయుర్ధ్వ స కుంజరః, యథా వసగతో రాజా మృద్వంశ్చౌతి పద్మినీమ్. ౪౨. మద్రేశ్వరస్తు సమరే యమాభ్యాం సహ సంగతః, స్వస్త్రియా ఛాదయాంచక్రే శరాః ప్రైః పాండునందనా. ౪౩. సహదేవస్తు సమరే మాతులం వీర్య సంగతమ్, అవారయచ్ఛరౌ ఘేణ మేఘా యవ్య ద్దివాకరమ్. ౪౪. ఛాద్యమాన శ్వరౌఘేణ వృష్టయూపతరోఽభవత్, తయోశ్చాప్యభవత్ప్రీతి రతులా మాతృకారణాత్. ౪౫. తతః ప్రసహ్య సమరే నకులస్య మహారథః, అశ్వైన్వై చతురో రాజం శ్చతుర్థిస్సాయతోత్తమైః. ౪౬. ప్రేషయామాస సమరే యమస్య సదనం ప్రతి, హతాశ్వాత్తు రథా తూర్ణ మవప్లుత్య మహారథః. ౪౭. అరురోహతతోయానం భాత్రురేవ యశస్వినః, ఏకస్థాతు రణే శూరౌ దృఢే విశిష్య కార్తుకే. ౪౮. మద్రరాజ రథంక్రుద్ధా ఛాదయేతాం రణోత్కటా, సంచాద్యమానో బహుభిశ్చైస్సన్నతవర్షభిః. ౪౯. స్వస్త్రియాభ్యాం సరవ్యాఘ్రాహకంసత యథాచలః, ప్రహసన్నివతాంచాపి శరవృష్టిం జహూనహ. ౫౦. సహదేవ స్తతః క్రుద్ధ శ్వరముద్యమ్య ఏర్యవా, మద్రరాజ మభిద్రుత్య ప్రేషయామాస భారత. ౫౧. సశరః ప్రేషితస్తేన గరుత్మానివ వేగవా, మద్రరాజం వినిర్భిద్య నిపతత మహితలే. ౫౨. స గాఢబద్ధో వ్యథితో రథోఽన్తే మహారథః, నిపసాద మహారాజ కల్పయం చ జగ

మహా. ౧. తం విసంజ్ఞం నివతీతం సూత స్సంప్రేక్ష్య సంయుగే, అపావాహరథేనాజో
యమాభ్యా మభిషేడితమ్. ౧౪౪. దృష్ట్వా మద్రే శ్వరరథం ధార్తరాష్ట్రాః పరాజ్ఞుభిమ్,
సర్వే విమనసో భూత్వా నేదమ స్తీత్యచింతయన్. ౧౪౫. నిర్జిత్య మాతులం సంభ్య
మాద్రీపుత్ర మహారథా, దద్ధ తుర్ముదితౌ శంఖా సింహవాదంచ నేదతుః. ౧౪౬.
అభిదుద్రవతుర్హృష్టా తవనై న్యం విశాంసతే, యథాదైత్యచమూం రాజన్సింద్రో
పేంద్రావివామరౌ. ౧౪౭.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతురశీతితమోఽథాస్థానం.

— మహాభారతమున సమాగమము. —

సంజయ ఉవాచ—తతో యుధిష్ఠిరో రాజా మధ్యం ప్రాప్తే దివాకరే,
శ్రుతాయుష మభిప్రేక్ష్య చోదయామూస వాజినః. ౧. అభ్యుధావత్తతో రాజా
శ్రుతాయుష మరిందమమ్, వినిఘ్నన్ సాయశ్చ స్త్రీశ్చైర్నవభి ర్నతపర్వభిః. ౨.
ససంవార్య రణేరాజా ప్రేక్షితాః పాండుసూనునా, శర్కా సప్త మహేష్వాసః
కాంతేయాను సమర్పయత్. ౩. తే తస్య కవచం భిత్వా పపుక్ష్వోశత మాహవే,
అసూనివ విచిన్వంతో దేహే తస్య మహాత్మనః. ౪. పాండవస్తు భృశం విధృష్టేన
రాజ్ఞా మహాత్మనా, రణే వరాహకర్ణేన రాజానం హృది వివ్యథే. ౫. అథాపరేణ
భల్లేన కేతుం తస్య మహాత్మనః, రథశ్రేష్ఠో రథాత్మార్థం భూమా పార్థో న్యపాత
యత్. ౬. కేతుం నివతీతం దృష్ట్వా శ్రుతాయు సుతు పార్థివః, పాండవం విశితై
స్త్రీశ్చై రాజనివ్యాక సప్రభిః. ౭. తతః శ్రోధాత్ప్రజ్ఞానం భర్తృపుత్రో యుధిష్ఠిరః,
యథాయుగాంతే భూతానిభీధతిన్నవమాతాశనః. ౮. క్రుద్ధంతు పాండవం దృష్ట్వా
దేవగంధర్వరాక్షసాః, ప్రవివ్యథు ర్మహారాజ వ్యాకులం చావ్యభూజ్జగత్. ౯.
సర్వేషాం దైవ భూతానా మిదమూసీ నృనోగతమ్, త్రీకలోకానద్యసంక్రుద్ధో
నృహృదయంధత్వీతివై. ౧౦. ఋషయశ్చైవదేవాశ్చచక్రస్స స్వస్యసంమహత్,
లోకానాం నృపశాంత్యర్థం శ్రోధితే పాండవే తదా. ౧౧. సచ శ్రోధసమావిష్టో
తేరిహా నృక్విణీ ముహూః, దధారాత్మవపుర్హీరం యుగాంతాదిత్యరసన్నిభమ్. ౧౨.
తత స్సర్వాశి నైన్యాని తావకానివిశాంసతే, నిరాశాన్యభవం స్తత్రేడితీతం
ప్రతి భారత. ౧౩. సతు ధైర్యేణ తం కోపం సన్నివార్య మహాయశాః, శ్రుతా
యుషః ప్రవిచ్ఛేద ముష్ఠిదేశే మహద్ధనుః. ౧౪. అత్రానంభిన్నధన్యానం నారాచేన
స్త్రాంతరే, నిర్భీధరణే రాజా సర్వ నైవ్యస్య పశ్యతః. ౧౫. సత్త్విరంచరణే రాజం
స్తత్య వాహస్తహాత్మనః, నిజఘన శరైః క్షిప్రం సూతంచ సుమహాబలః. ౧౬.
హతాశ్వం తు రథం త్యక్త్వా దృష్ట్వా రాజ్ఞ స్తు పౌరుషమ్, విప్రదుద్రావ వేగేన

శ్రుతాయు స్మరురే తథా. ౧౭ తస్మిన్ జలే మహేష్వానే ధర్మపుత్రేణ సంయుగే,
 దుర్యోధనబలం రాజా సర్వమాసీత్ పురాజుభమ్. ౧౮ ఏతత్పుత్ర్యా మహారాజ
 ధర్మపుత్రో యుష్మిన్, వ్యాతాననో యథాకాల స్తవ నైవ్యంజనానహ. ౧౯
 చేతానశ్చ వారేయో గౌతమం రథిణం వరమ్, ప్రేక్షతాం సర్వసైన్యానాం
 ఛాదయామాస సాయశ్చైః. ౨౦ సన్నివార్య శరాం స్తాంస్తు కృపశ్చారద్యతో
 యుధి, చేతానం రణే యత్తే రాజా వివ్యాధపత్నిభిః. ౨౧. ఆథా వరేణ భల్లేన
 ధనుశ్చిచ్ఛేద భారత, సారథిం చాస్య భల్లేన శీప్రహస్తో న్యపాతయత్. ౨౨.
 హయాంశ్చాస్యాపదీద్రాజ మ్నభౌతాపార్జిసాఃశీ, సోఽవపుర్యరథాత్సూర్యం గదాం
 జగ్రహ సాత్త్వతః. ౨౩ సతయా వీరభూతిర్యా గదయా గదినాంవరః, గౌతమస్య
 హయాః హత్వా సారథిం చ న్యపాతయత్. ౨౪. భూషిష్టో గౌతమస్సస్య
 శరాంశ్చిక్షేప పాదశ, తే శరాస్సాత్త్వతం భిత్వా ప్రాచిశా ధరణీగలమ్.
 ౨౫. చేతాన స్తతః క్రుద్ధో గదాం చిక్షేప తాం పునః, గౌతమస్య వధాః. ౨౬
 పుత్రస్త్వేన పురందరః. ౨౭. తామాపతంతీంవిపులా మశ్మగ్నాం మహాగదామ్,
 శరై రనేకసాహస్రై ర్వీరయామాస గౌతమః. ౨౮ చేతాన స్తతః భద్రం
 కోశాదుద్భవ్య భారత, లాఘవం భృశమాస్థాయ గౌతమం సముపాద్రవత్. ౨౯.
 గౌతమోఽపి ధను స్త్యక్త్వా ప్రగృహ్యసిం సుసంస్కృతమ్, వేగేన మహతా
 రాజం శ్రేష్ఠేతాన ముపాద్రవత్. ౩౦. తాపుభౌ బలసంపన్నా నిస్త్రింశవరథా
 రిణౌ, నిస్త్రింశాభ్యాం సుతీక్ష్ణాభ్యా మన్యోన్యం సంతతక్షతః. ౩౧ నిస్త్రింశ
 వేగాభిహతా తతస్తా పురుషర్షభౌ, ధరణీమనుసంప్రాప్తా సర్వభూతనిషేధితామ్.
 ౩౨. మూర్ఖయాభిపరీతాంనౌ వ్యాయామేన చ మోహితౌ, తతోఽభ్యథావ
 ద్యేగేన కరీర స్సుహృత్తదా. ౩౩. చేతానం తథా సూతం దృష్ట్వాఽమరదుర్జదః,
 రథమారోపయచ్చైవం సర్వసైన్యస్యచశ్యతః. ౩౪. తతః శతనిశ్చూర స్స్వీల
 స్తవ విశాంపతే, ఆరోపయ ద్రథం తూర్ణం గౌతమం రథిణం వరమ్. ౩౫. సామ
 దత్తిం తథా క్రుద్ధో ధృష్టకేతు ర్హమాబలః, నవత్యా సాయశ్చైః శీప్రం రాజా
 వివ్యాధ వక్షసి. ౩౬. సామదత్తి రురస్థస్థై ర్భృశం బాణైరశోభత, మధ్యందినే
 మహారాజ రక్తిభి స్తవనో యథా. ౩౭. భూరిశ్రవాస్తు సమరే ధృష్టకేతుం మహా
 రథమ్, హతసూతహయం చక్రే విరథం సాయశోత్తమైః. ౩౮. విరథంచైవమా
 లోక్య హతాశ్వం హతసారథిమ్, మహతా శరవర్షేణ ఛాదయామాససంయుగే.
 ౩౯. సవతంరథముత్పృజ్య ధృష్టకేతు ర్హమానాః, ఆరురోహ తతో యాభం
 శతానీకస్య కూరిష. ౪౦. చిత్రనేనో వికర్ణశ్చ రాజా దుర్జ్వల స్తథా, రథినో

హేమసన్నాహః సౌభర్త మభిదుద్రుప్తః. ౪౦. అభిమన్యో స్తతస్సైస్తు ఘోరం
 యుద్ధమవర్తత, శరీరస్య యథారాజా వాత పిత్తకథైస్త్రిభిః. ౪౧. విరథాం స్తవ
 పుత్రాస్తు కృత్వా రాజా మహాహవే, నజహూన నరవ్యాఘ్రః స్వరగ భీమవచ
 స్తదా. ౪౨. తతో రాజ్ఞాం బహుశతైర్గజాశ్చరభయాంబుభిః, ప్రవృత్తేనమరే భీమః
 దేవైరపి దురాసుదమ్ ౪౩. ప్రయాంతం శీఘ్ర ముద్వీక్ష్య పరిత్రాతుం సుతాం స్తవ
 అభిమన్యుం సముద్వీక్ష్య బాలమేకం మహారథమ్. ౪౪. వాసుదేవ మువాచేదం కౌం
 తేయ శ్శేషత వాహనః, చోద మూర్త్యా హృషీకేశ యత్రైతే బహుళా రథాః.
 ౪౫. ఏతేహి బహవశ్శూరాః కృతాస్త్రా యుద్ధదుర్దదాః, యథానహన్యుస్సేవాంస
 స్తథా మాధవ చోదయ. ౪౬. ఏవముక్త స్సవాన్తేయః శాంతేయేనామితోజసా,
 రథం శ్వేతహయైర్యుక్తం ప్రేదయామాససంయుగే. ౪౭. నిహసశో మహానాసీ
 త్తవస్త్వస్యమూరిష, యదర్జునోరణే కృన్ధః సుమతస్తావకాః ప్రతి ౪౮.
 సమాసాద్యతుకాంతేయా రాజ్ఞస్తా భీష్మరక్షిణః, సుశర్మాణ మథో రాజన్నిదం
 వచన మబ్రవీత్. ౪౯. జానామిత్వాం యుధిశ్రేష్ఠం సత్యం తం పూర్వవైరిణమ్,
 పర్యాయస్యాద్య సంప్రాప్తం ఫలం పశ్యసుదారుణమ్ ౫౦. అద్యతే దర్శయిష్యామి
 పూర్వప్రేతాః పితామహాః, ఏనం సంజల్పత స్తవ్య బీభత్సో శ్శత్రుభూతినః.
 ౫౧. కృత్వాఽపి పరుషం వాక్యం సుశర్మారథయాశ్రమః, నచైవ మబ్రవీత్కించ
 చ్ఛుభంవా యదివా శుభమ్. ౫౨. అధిగమ్యార్జునం వీరం రాజభీర్భూమాభిర్వృతః,
 పురస్తా త్వృష్టతశ్చైవ పార్శ్వతశ్చైవ సర్వతః. ౫౩. పరివార్యార్జునం సంఖ్యే
 తవ పుత్రైః పురూషభుః, శరైః సుంఛాదయామాస మేమైరివదివాకరమ్. ౫౪. తతః
 ప్రవృత్తః సుమహా సంగ్రామశ్శోణితోదకః, తావకానాంచసమరే పాండవానాం
 చ భారత. ౫౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి - పంచాశీతితమే ౭ థ్యాయః.

— చిత్ర నేపరథం గః —

సంజయ ఉవాచ—సతుద్యమానస్తు శరైర్ధనంజయః పదా హతో నాగ
 ఇవ శ్వసా బలీ, బాణేన బాణేన మహారథానాం చిచ్ఛేద చాపాని రణే ప్రసహ్య.
 ౧. సంభిద్య చాపాని చ తాని రాజంస్తేషాం రణే వీర్యవతాం ఊజేన, వివ్యాధ
 బాణైర్ద్యుగప స్వహస్తా నిశ్శేషతాం లేష్వభ మన్యమానః. ౨. నీవేతు రజౌ
 రుధిరప్రదిగ్ధాస్తే తాపితా శ్శక్రసుతేన రాజా, విభిన్నగాత్రాః పతితోత్తమాంగా
 గతాసవశ్శిర్శతమత్ర కాయాః. ౩. మహిం గతాః పార్థ శరభిభూతావిచిత్రరూపా
 యుగపద్వినేకుః, దృష్ట్వా హతాంస్తా యుధిరాజపుత్రాం స్త్రిగర్తరాజః ప్రయ

యశారణేన. ౪. తేషాం రథానా మథ పృష్ఠగోపా ద్వాత్రింశతోఽన్యైః భ్యుపతంత
 పార్థమ్, తత్రైవ తే తం పరివార్య పార్థం ప్రకృప్య చాపాని మహారవాణి. ౫
 అవీపుష్క బాణమహాఘృష్ట్యా యథా గిరిం తోమధరా జరామైః, సుపీఢ్య
 మానశ్చ శరౌఘృష్ట్యా ధనంజయస్తా యుధి జాతరోహః. ౬. పష్ట్యా శరైః
 స్సంయతి తైలథాలై ర్జహన్ తానవ్యథ పృష్ఠగోపా, పిప్లిం రథాం స్తానవశత్య
 సంఖ్యే ధనంజయః ప్రీతమనా యశస్వీ. ౭ అథాత్వరద్భీష్మవధాయ జిష్టు ర్భూని
 రాజ్ఞాం సమరే నిపాత్య, త్రిగర్తరాజో నిపాతా సమీక్ష్య మహారథాంస్తానథ
 బంధువర్గా. ౮. రణే పురస్కృత్య సరాధిపాంస్తా జగామ పార్థం త్వరితో
 వధాయ, అభిద్రుతం చాస్త్రవిదాం పరిష్ఠం ధనంజయం వీక్ష్య శిఖండిముఖ్యాః.
 ౯. అభ్యుద్యయన్తే శితశస్త్రవాస్తా రిరిక్షిషంతో రథ మద్భునస్య, పార్థోఽపి తానా
 వతత స్సమీక్ష్య త్రిగర్తరాజ్ఞా సమీతా నృపీరా. ౧౦ విధ్వంసయిత్వా సమరే
 ధనుష్కా గాండివముక్తై ర్నిశితైః పృషతైః, భీష్మం యయాసు ర్యుధి సంద
 దర్శ దుర్యోధనం నైంధవాదీంశ్చ రాజ్ఞాః. ౧౧. అవారయిష్యన్తభిసంప్రయాయ
 మువచా ర్తమాయోధ్యబలేన వీరః, ఉత్పృజ్య రాజాన మనంతపీర్ష్య జయద్ర
 థాదీంశ్చ నృపా నృచూఢాః. ౧౨ యయా తతో భీమబలో మనస్వీ గాంగేయ
 మాజౌ శరచాపపాణిః, యుధిష్ఠిర శ్చౌగ్రబలో మహాత్మా సమాయయా త్వరితో
 జాతరోహః. ౧౩. మద్రాధిపం సవభీత్యజ్య సంఖ్యే నృభాగమా చ్ఛం తమనంతకీర్తిః,
 సార్థం స మాద్రీసుతభీమసేనైః భీష్మం యయా శాంతనవం రణాయ. ౧౪. తై
 స్సంప్రయుక్తై స్సమహారథోక్తై ర్దంగాసుత స్సమరే చిత్రయోధీ, న వివృణే
 శాంతనవో మహాత్మా సమాగతః పాండుసుతైస్సమన్తైః. ౧౫ ఉపేత్య రాజా
 యుధి సత్యసంధో జయద్రథోఽప్యగ్రబలో మనస్వీ, చిచ్ఛేద చాపాని మహారథా
 నాం ప్రసవ్యా తేషాం ధనుషా వరేణ. ౧౬. యుధిష్ఠిరం భీమసేనం యమా చ
 పార్థం తథా యుధి సంజతరోహః, దుర్యోధనః శ్రోధవిహో మహాత్మా జహున బాణైః
 రసలప్రకాశైః. ౧౭. కృపేణ శత్రేన శలేన చైవ తథా విభో చిత్రసేనేన చాపి,
 విధౌ శ్వరైః నైలవివిధధరోపా దేనా యథా దైత్యగతై స్సమేతైః. ౧౮. ఛిన్నా
 యుధం శాంతనవేన రాజ్ఞా శిఖండినం ప్రేక్ష్య చ జాతరోహః, అజాతశత్రు స్సమరే
 మహాత్మా శిఖండినా క్రుద్ధ ఉవాచ వాక్యమ్. ౧౯. ఉక్త్వా తథా త్వం పితురగ్రహో
 మా మహం హనిష్యామి మహావ్రశం తమ్, భీష్మం శరౌమై ర్వియలారవస్తైః
 సుత్యం వదామీతి కృతా ప్రతిజ్ఞా. ౨౦. త్వయా నచైనాం సఫలాం కరోమి దేవ
 వ్రతం యన్న విహంసి యుధే, మిథ్యాప్రతిజ్ఞో భవ మా నృపీరక్షస్య ధర్మం చ

కులం యశశ్చ. ౨౧. ప్రేక్షస్య భీష్మం యుధి భీమవేగం సర్వాం ప్రపంతం మమ నైస్య
 సుఘా, శరౌఘజాలై రతితిగ్ధ తేజనైః కాలో యథా కాలకృతం ఊర్జేన. ౨౨.
 నిశ్చలతాప స్సమగానవేక్షః పరాజితశ్శాంతనవేన రాజ్ఞా, విహాయబంధూనథ సోద
 రాంశ్చ క్షయ్యాస్య నేనానురూపం తవేదమ్. ౨౩. దృష్ట్వాపి భీష్మం తమనంతపీ
 ర్యం భగ్నం నైస్యం స్రవమాణమేవమ్, భీతోఽసి నూనం ద్రుపదస్య పుత్ర తథా
 హి తే ముఖశర్లైః ప్రహృష్టః. ౨౪. అజ్ఞాయమానేన ధనంజయేన వహహవే సం
 ప్రశ్నోఽన్యవీర, కథం హి భీష్టా తృప్తితః పృథివ్యాం భయం త్వే మధ్య ప్రకరోషి
 వీర. ౨౫. సుదర్శ రాజస్య వచో నిశచ్య రూఢాక్షరం విగ్రలాపాపనిధమ్, ప్రత్యా
 దేశం మన్యమానో వహత్తా ప్రతప్తరే భీష్మవధాయ రాజా. ౨౬. తమావతంతం
 మహతా జవేన శిఖంజినం భీష్మ మభిద్రవంతమ్, ఆవారయామాస హి శల్య
 ఏన మస్త్రేణ ఘోరోః హి దుర్జయేన. ౨౭. సచావీ దృష్ట్వా సముదీర్యమాణ
 మస్త్రం యుగాంతాస్మి సమప్రభావమ్, నాసౌవ్యముహ్యద్రుపదస్య పుత్రో రాజా
 మహేంద్రప్రతిమ ప్రభావః. ౨౮. తస్థా చ తత్రైవ మహాధనుష్కా శరైః స్తవ
 స్త్రం ప్రతిబాధమానః, అథాదదే వారుణ మన్యదస్త్రం శిఖంధ్యభోగ్రం ప్రతిఘాత
 మన్య. ౨౯. తదస్త్ర మస్త్రేణ సైవార్యమాణం స్వప్థా స్ఫురా దదృశుః పార్థివాశ్చ,
 భీష్మస్తు రాజా సమరే మహత్తా ధనుస్సుచిత్రధ్వజమేవ చాపి. ౩౦. ఛిక్వా
 నదత్పాండుసుతస్య వీరో యుధిష్ఠిరస్వాజమాధస్య రాజ్ఞః, తేత సముత్పృజ్య
 ధనుస్సభాణం యుధిష్ఠిరం వీక్ష్య భయా భూతమ్. ౩౧. గదాం గృహీత్వాభివ
 పాత సంఖ్యే జయద్రథం భీమనేనః పదాతిః, తమావతంతం సహసా జవేన జయ
 ద్రథ స్ఫుగదం భీమనేనమ్. ౩౨. వివ్యాధ ఘోరై ర్యమదండకల్పైః శితై శ్వరైః
 పంచశతై స్సయంతాత్, అచింతయిత్యా సశరాం స్తరగ్వీ వృకోదరః శ్రోధఃరీత
 చేతాః. ౩౩. జఘాన వాహా సమరే సమస్తాచారట్టజా సింధురాజస్య సంఖ్యే,
 తతోఽభివీక్ష్యైత్రచుప్రభావ స్తవాత్తేజ స్త్వరమాణో రథేన. ౩౪. అభ్యాయయా
 భీమనేనం నియంతుం సముద్యతాస్త్ర స్ఫురరాజకల్పః, భీమోఽన్యత్రైవం సహసా
 వినద్య ప్రత్యుద్యయా గదయా తర్జమానః. ౩౫. సముద్యతాం తాం యమదండ
 కల్పాం దృష్ట్వా గదాంతే కురవ స్సయంతాత్, విహాయ సర్వే తవ పుత్రముగ్రం
 పాతం గదాయాః పరిహర్తుకామాః. ౩౬. అగ్రాంతా స్తములే సంవిమర్దే సుదా
 రుణే భారతమోహనీయే, అమూఢచేతా స్త్యథ చిత్తనేనో మహాగదా మావతం
 తీం నిరీక్ష్య. ౩౭. రథం సముత్పృజ్య పదాతిరాజౌ ప్రగృహ్య ఖడ్గం విమలంచ
 చర్మ, అవప్లుతస్సింహ ఇవాచలాగ్రాజ్ఞగామ తం భూమిసమప్రదేశమ్, ౩౮. గదాపి

సా ప్రాప్య రథం విచిత్రం సాశ్వం ససూతం వినిహత్య సంభేష్ట, జగామ భూమిం జ్వలితా మహాలాః శ్రష్టాంబరాద్దామివ సంవతంతీ. ౩౯. ఆశ్వర్యయాపం ముదుహ త్త్యవీయా దృష్ట్వైవ తద్భాగితరః సంప్రహృష్టాః, సర్వే వినేదుస్సహితా స్సమంతా త్పుపూజరే తవ చుత్రం సనైన్యాః. ౪౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతరత భీష్మవధపర్వణి - షడశీతమోఽధ్యాయః.

— సప్తమదివసయుద్ధావహరః. ౧౦ —

సంజయశివాచ — విరథం తం సమాసాద్య చిత్ర నేనం మనస్వినమ్, రథ మారోపయామాస వికర్ణ స్తనయస్తవ. ౧. తస్మిం స్తథా వర్తమానే తుములే సం కులే భృశమ్, భీష్మ శ్శాంతనవ స్పూర్ణం యుధిష్ఠిర ముపాద్రవత్ ౨. తత స్సరథనా గాశ్వా స్సమకంపంత స్సంజయా, మృత్యో రాస్య మనుప్రాప్తం మేనిరే చ యుధిష్ఠిరమ్. ౩. యుధిష్ఠిరోఽపి కౌరవ్యో యమాభ్యాం సహితః ప్రభుః, మహే ష్వాసం నరవాఙ్మగ్నిం భీష్మం శాంతనవం యయా. ౪. తత శ్శరసహస్రాణి ప్రముం చన్ పాండవో యుధి, భీష్మం సంఛాదయామాస యథా మేనూ దివాకరమ్ ౫. తేన సమ్యక్ప్రణీతాని శరణాలానిభాగశః, ప్రతిజగ్రహ గాంగేయః శతశోఽథ సహస్రశః. ౬. తతైవ శరణాలాని భీష్మేణాస్తాని మారిష, ఆకాశే సమదృశ్యంత భగమానాం ప్రజా ఇవ. ౭. నిమేషార్థాత్తుకాంతేయంభీష్మశ్శాంతనవోయుధి, అదృశ్యం సమరే చక్రే శరణాలేన భాగశః. ౮. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా కౌరవస్యమహత్తనః, నారాచం ప్రేషయామాస క్రుద్ధఆశీనిహంపమమ్. ౯. అసంప్రాప్తం తు తం తత్ర తురరేణ మహారథః, చిచ్ఛేదసమరే రాజా భీష్మస్తస్య ధను క్షుప్యతమ్. ౧౦. తం తు ఛిత్త్వారణే భీష్మో నారాచం కాలసమితమ్, నిజమే కౌరవేంద్రస్య హయాన్ కాంచనధూషణాన్. ౧౧. పాతాశ్వం తు రథం త్యక్త్వా ధర్మపుత్రోయుధిష్ఠిరః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం నకులస్య మహత్తనః. ౧౨. యమోవపి మనఃకుర్ధా సమాసాద్య రణే తదా, శరై స్సంఛాదయామాస భీష్మః పరపురంజయః. ౧౩. తా తుదృష్ట్వా మహారాజ భీష్మబాణప్రవీడితా, జగామాథ పరాం చింతాం భీష్మస్య వధ కాంతుయా. ౧౪. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా రాజ్యస్థా సమవోదయత్, భీష్మం శాంతనవం సర్వే నిహతేతి మహృద్గణాన్. ౧౫. తతస్తే పార్థివా స్సర్వేశుత్వా పార్థస్య భాషితమ్, మహతా రథవంశేన పరివవ్రుః పితామహమ్. ౧౬. ససమంతా త్పరివృతః పితా దేవవ్రత స్తవ, చిక్రీడ ధనుషారాజా పాతయానోమహారథాన్. ౧౭. తంచరంతం రణే పార్థా దదృకుః కౌరవం యుధి, మృగమధ్యే ప్రవిశ్యైవ యథాసింహశికుం వనే. ౧౮. తర్జయానం రణే శూరాంస్త్రాసయానం చ సాయకైః, దృష్ట్వా త్రేసు ర్దహారాజ సింహం మృగగణా ఇవ ౧౯. రణే భరతసింహస్య

దద్యుతః శ్రుత్యా గతిమ్, ఆగ్నే ర్వాయుసహాయస్య యథా కతుం దిగ్భక్షతః. ౨౦. శిరాసే రథినాం భీష్మః పాతయామాస సంయుగే, తాలేభ్య ఇవనశ్వాని ఫలానికుశ లోసరః. ౨౧. పతద్భిశ్చ మహారాజ శిరోభి ర్ధరణితలే, బభూవ తుముల శృంభః పతతా మశ్చనామివ. ౨౨. తస్మిన్స్తుతుములే యుద్ధే వర్తమానే సుదారుణే, సర్వేషామేవ సైన్యానా మాసీద్వ్యతిశిరో మహా. ౨౩. భిన్నేషు లేన వ్యూహేషు శ్రుత్యా ఇతరేతరమ్, ఏకమేకం సమావహాయ యుద్ధాయైవోపతస్థిరే. ౨౪. శిఖండి తుస మాసాద్య భారతానాం పితామహమ్, అభిదుద్రావ వేగేన తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్ర వీత్. ౨౫. ఆనాదృత్య తతో భీష్మ స్తం శిఖండిన మాహవే, ప్రయయా స్ఫుంజ యా భీష్మః శ్రీత్యం చింత్య శిఖండినః. ౨౬. స్ఫుంజయాశ్చతతో హృష్టా దృష్టా భీష్మం మహాహవే, సింహనాదా బహువిధాంశ్చక్ర శృంఖనిమిశ్రితా. ౨౭. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం వ్యతిష్ఠ క్షరథద్విపమ్, అపరాం దిశ మ్హస్థాయ స్థితే సవితరి ప్రభో. ౨౮. ధృష్టద్యుమ్నో౭థ పాంచాల్యః సాత్యకిశ్చ మహారథః, షీడయంతౌ భృశం నైస్యం శక్తితోమరవృష్టిభిః. ౨౯. శరైశ్చ బహుభీ రాజా జఘ్నుతు ప్తావ కా రణే, తే హన్యమానా సుమరే తావకాః పురుషర్షభ. ౩౦. ఆర్యాం యుద్ధే మతిం కృత్వా వ త్యజంతి చ సంయుగమ్, యథోత్సాహం చ సమరే జఘ్నుర్లో కమహారథాః. ౩౧. తత్రాక్రందో మహానాసీ త్తావకానాం మహాత్మనామ్, వధ్య తాం సమరే రాజా పార్వతేన మహాత్మనా. ౩౨. తం శ్రుత్వా నివదం ఘోరం తావకానాం మహారథా, విందానువిందావావంత్యో పార్వతం ప్రత్యుపస్థితౌ. ౩౩. తౌతస్య తురగా హత్యా త్వరమాణౌ మహారథౌ, ఛాదయామాసతు రుభా శరవర్షేణ పార్వతమ్. ౩౪. అవప్లుత్యాక పాంచాల్యో రథా త్రూర్ణం మహారథః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం సాత్యకి స్సుమహాత్మనః. ౩౫. తతో యుద్ధిష్ఠిరో రాజా మహత్యా నేనయా వృతః, అవంత్యో సమరేక్రుద్ధావభ్యయా త్వరంత తపా. ౩౬. తతైవతవ పుత్రో౭పి సర్వోద్యోగేన మారివ, విందానువిందా సమరే ఋషివార్యో పతస్థివా. ౩౭. అర్జునశ్చాపి సంక్రుద్ధః సమరే శ్రుత్యర్షభా, ఆయోధయత సంగ్రామే వజ్రపాణిరివాసురా. ౩౮. ద్రోణశ్చ సమరే క్రుద్ధః పుత్రస్య ప్రియకృత్తవ, వ్యథమ త్వర్వపాంచాలాంస్తూలరాశిమివాసలః. ౩౯. దుర్యోధన పురోగాస్తు పుత్రాస్తవ విశాం పతే, పరివార్య రణే భీష్మం యుయుధుః పాండవై స్సుహ. ౪౦. తతో వై భరతశ్రేష్ఠ లోహితాయతి భాస్కరే, ప్రావర్తత నదీ ఘోరా శోణితాఘతరంగిణీ. ౪౧. గోమాయుగణసంక్లిష్టా ఊడేన రజసిముఖే, శివా భిరశివాభిశ్చ రువద్భిరైభ్రవం రవమ్. ౪౨. ఘోరమాయోధనం జజ్ఞే భూతసంఘ

సమాకులమ్, రాక్షసాశ్చ పితౄణాశ్చ తథాన్యే పితౄణాశ్చ. ౪౩. సమంతతో
వ్యధ్యశ్యంత శతశోఽథ సహస్రశః, అర్జునోఽథ సుశర్మాదీః రాజ్యప్రాః సహ
నుగాః. ౪౪. విజిత్య పృథనామధ్యే యయా స్మశిరం ప్రతి, యుద్ధిష్ఠిరోఽపి
కౌరవ్యా భ్రాతృభి స్సహితః ప్రభుః. ౪౫. ప్రయయా శిరం రాజన్మితాయాం
నేనయా వృతః, భీమునేనోఽపి రాజేంద్ర దుర్యోధనముఖా రథాః. ౪౬. అవ
జిత్య నృపాః సంభ్య ప్రయయా శిరం ప్రతి, దుర్యోధనోఽపి నృపతిః పరివార్య
మహారణే. ౪౭. భీష్మం శాంతనవం తూర్ణం ప్రయయా శిరం ప్రతి, ద్రోణో
ద్రోణిః కృపశ్శుల్బః కృతవరా చ సాత్యతః. ౪౮. పరివార్య చమూం సర్వాం
ప్రయయా శిరం ప్రతి, తథైవ సాత్యకీ రాజా ధృష్టద్యుమ్నశ్చ పార్వతః. ౪౯.
పరివార్య రణే యోధా యయతు శిరం ప్రతి, ఏవమేతే మహారాజ తావకా
పాండవైస్సుహ. ౫౦. పర్యవర్తంత సహితా నిశాకాలే పరంతపాః, తత స్స్వశి
రం గత్వాపాండవాః కురవ స్తథా ౫౧. న్యవితంత మహారాజ పూజయంతః
పరస్పరమ్, రథం కృత్వాత్తన త్సారా న్యస్య గుల్మాన్యథానిధి. ౫౨. ఆపనీయ
చశల్యాం నై స్నాత్వా చ వివిధై ర్జలైః, కృతస్యస్యయా నా స్సర్వే స్తూయమా
నాశ్చ వందిభిః. ౫౩. గీతవాదిత్రక దైశ్చ వ్యక్రిదంత యశస్వినః, ముహూర్తమివ
తత్సర్వమ భవ త్వర్గసంమితమ్ ౫౪. సహి యుద్ధకథాం కాంచి త్రత్ర చక్ర
ర్నరర్షభాః, తే ప్రమప్తే బలే తత్ర పరిశ్రాంతజనే నృప. ౫౫. హ స్తశ్చబహుశే
రాజా ప్రేక్షణీయే బహువతుః. ౫౬.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మవధపర్వణి సప్తాశీతితమోఽధ్యాయః.

— అష్టమవివసముద్ధారంభః. ౧ —

సంజయ ఉవాచ— పరిణామ్య నిశాం తాం తు సుఖసుప్తా జనేశ్వరాః,
కురవః పాండవాశ్చైవ పునర్యుద్ధాయ నిర్యయుః. ౧. తత శ్శబ్దో మహానాసి త్నై
న్యయో రుభయోరపి, నిర్గచ్ఛమానయో స్సంభ్యే సాగరప్రతిమో మహాః. ౨.
తతో దుర్యోధనో రాజా చిత్రనేనో వివింశతిః, భీష్మశ్చ రథినాం శ్రేష్ఠో భార
ద్వాజశ్చ వీర్యవాః. ౩. ఏకీభూతా స్సుసంయతాః కౌరవాణాం మహారథాః,
పూహన్వై విదధూరాజా పాండవాః ప్రతిదంశితాః. ౪. భీష్మః కృత్వా మహా
పూహం పితౄ తవ విశాం పతే, సాగరప్రతిమం ఘోరం వాహనోర్మితరంగితమ్.
౫. ఆగ్రతస్సర్వనైన్యానాం భీష్మశ్శాంతనవోయయా, మాల్వై ర్దాక్షిణ్యైశ్చ
ఆవంత్యైశ్చ సమన్వితః. ౬. తతోఽనంతరమేవాసిద్ధూరద్వాజః ప్రతాపవాః, పులింధైః
పారదైశ్చైవ తథా తుద్రకమూళవైః. ౭. ద్రోణాదనంతరం యతో భగదత్తః ప్రతా
పవాః, మాగధైశ్చ కలింగైశ్చ పితౄణాశ్చ విశాంపతే. భగదరాత్నాదనునృపః

కాసల్యోఽథ బృహద్భుజః, మేలకై స్త్రీపురైశ్చైవ చిచ్ఛిలైశ్చసమన్వితః. ౯. బృహద్భుజస్తతః తూర్వః స్త్రీగర్భః ప్రస్థలాధిపః, కాంభోజైర్భూమభి సార్ధం యవనైశ్చ సహస్రశః. ౧౦. ద్రోణశ్చ రిభసతూర్వః స్త్రీగర్భాదనుభారతః, ప్రయయాసింహనాదేన నాదయానో ధరాతలమ్. ౧౧. తథా సర్వేణ నై న్యేన రాజా దుర్యోధనస్తదా, ద్రాణే రసంతరం ప్రాయా త్సోదరైః పరివారితః. ౧౨. దుర్యోధనాదనుతతః కృపశ్చారద్యతో యయా, ఏవమేష మహావ్రాహ్మణః ప్రయయా సాగరోపమః. ౧౩. రేణుస్తత్ర పతాకాశ్చ శ్వేతచ్ఛత్రాణి వా విభో, అంగదాసన్యథ చిత్రాణి మహర్వాణి ధనూషిచ. ౧౪. తంప దృష్ట్వా మహావ్రాహ్మణం తావకానాం మహారథః, యుధిష్ఠిరోఽబ్రవీత్తుష్టం పార్వతం పృతనాపతిమ్. ౧౫. పశ్యవ్రాహ్మణం మహేష్వాన నిర్జితం సాగరోపమమ్, ప్రతివ్రాహ్మణం త్వమపి వై కురు పార్వత మాచిరమ్. ౧౬ తతః స్వపార్వతతూర్వో వ్రాహ్మణం చక్రే సుదామణమ్, శృంగాటకం మహారాజ పరవ్రాహ్మణావినాశనమ్. ౧౭. శృంగభాన్యం భీమసేనశ్చ సాత్త్వికశ్చ మహారథః, రక్షరనేకసాహస్రైస్తథా హయపదాతిభిః. ౧౮. నాభ్యా మభూ స్తురశ్రేష్ఠః శ్వేతాశ్వో వానరధ్వజః, దుధ్యే యుధిష్ఠిరో రాజా మూర్ధ్ని పుత్రపాండవౌ. ౧౯. అథేతరే మహేష్వాసా స్సహనైన్యా నరాధిపాః, వ్రాహ్మణం తం పూరయామాసు ర్వాన్యవాశాస్త్రవిశారదాః. ౨౦. అభిమన్యుస్తతః పశ్చాద్విరాటశ్చ మహారథః, ద్రాపదేయాశ్చ సంధిష్ఠా రాక్షసశ్చ ఘటోత్తచః. ౨౧. ఏవమేతన్నమవ్రాహ్మణం వ్రాహ్మణ భారతపాండవాః, అతిష్ఠా సమరే తూరాః యోధాకామా జయైషిణః. ౨౨. ఛేరిశబ్దాశ్చ తుమురా విమిశ్రాశ్శంకనిన్విదైః, క్షేలితాస్ఫాటితోత్కృష్టైః సుభీమా స్సర్వతో దిశః. ౨౩ తతః తూర్వా స్సమాసాద్య సమరే తే పరస్పరమ్, నేత్రై రనిరువై రాజన్నవైక్షంత పరస్పరమ్. ౨౪. మనోభీష్టే మనుష్యేంద్రపూర్వం యోధాః పరస్పరమ్, యుద్ధాయ సమవర్తంత సమాహవామేతరేతరమ్. ౨౫. తతః ప్రవవృత్తే యుద్ధం ఘోరరూపం భయావహమ్, తావకానాం పరేషాం చ నిఘ్నతా మితరేతరమ్. ౨౬. నారాచా నిశితాస్సంఖ్యే సుపతంతి స్త భారత, వ్యాత్రాసనా భయకరా ఉరగా ఇవ సర్వశః. ౨౭. నిక్షేతు ర్విమలా శ్చక్షుస్తైలథాతా స్సుతేజనాః, అంబుదేభ్యో యథా రాజా భ్రాజమానా శ్చతప్రదాః. ౨౮. గదాశ్చ విమలైః పట్టైః పివద్ధా స్సర్వర్ణభూషితాః, పతంత్యస్తత్ర దృశ్యంతే గిరిశృంగోపమా శ్శుభాః. ౨౯. నిస్త్రింశాశ్చ వ్యరాజంత విమలాంబరసన్నిభాః, అర్షభాణి చ చర్మాణి శతచంద్రాణి భారత. ౩౦. అశోభంత రణే రాజా పతమానాని సర్వశః, అన్యోన్యం సమరేనేనే యుధ్యమానే నరాధిప

3౧. అశోభతాం యథా దైత్యదేవసైన్యే సముద్యతే, అభ్యవర్తంత సమరే తేఽన్యోన్యం వై సమంతతః. 3౨. రథాస్తు రథిభి స్తూర్ణం ప్రేషితాః పరమాహవే, యుగై ర్యుగాని సంశ్లిష్య యుముధుః పార్థివర్షభాః. 33. దంతినాం యుధ్యమానానాం సంఘృతా త్పావశోఽభవత్, దంతేషు భరతశ్రేష్ఠ సధూమ స్ఫుర్వతోదిశమ్. 3౪. ప్రాసై రభిహతాః కేవిద్గజయోథా స్సమంతతః, పతిమానాస్తన్దృశ్యంతే గిరిశృం గాన్నగా ఇవ. 3౫. పదాతాశ్చాప్యదృశ్యంతే నిఘ్నంతో హి పరస్పరమ్, చిత్ర రూపధరా శూరా నఖర ప్రాసయోధినః. 3౬. అన్యోన్యం తే సమాసాద్య కురు పాండవ సైనికాః, శతై ర్నానావిభాకారై రణే నిన్య ర్యమక్షయమ్. 3౭. తతః శ్చాంతసవో భీష్మో రథ ఘోషేణ నాదయన్, అభ్యాగమద్ర జేపాండుర్ భనుశ్శబ్దే నమోహయన్. 3౮. పాండవానాం రథాశ్చాపి నదంతో ధైరవం రవమ్, అభ్య ద్రవంత సంయత్రా ద్భవద్భవమ్ పురోగమాః. 3౯. తతః ప్రవన్తు తే యుద్ధం తవ తేహం చ భారత, నరాశ్చరథనాగానాం వ్యతిపక్తం పరస్పరం ౪౦.

ఇతి భీష్మవధపర్వణి అష్టశీతితమోఽధ్యాయః.

— అదిత్యశతపత్రభూషణః. ౧ —

సంజయ ఉవాచ— భీష్మంతుసమరే క్రుద్ధం ప్రవతంతం సమంతతః, నశేః పాండవాద్రష్టం తపంతమివ భాస్కరమ్. ౧. తతః స్ఫుర్వాణి సైన్యాని ధర్తప్రత్రస్య శాసనాత్, అభ్యద్రవంత గాంగేయం మద్ద యంత శితైశ్చరైః. ౨ సతు భీష్మరణ శ్లాఘీ సోమకాగ్ సహ స్పృంజయాః పాంచాలాంశ్చమహేష్వాసాః పాతయా మాస సాయతైః. 3. తేవధ్యమానా భీష్మేణపాంచాలాసోమకై ర్భూహ, భీష్మమేవా భ్యయు స్తూర్ణం త్యక్త్వామృత్యుకృతం భయమ్. ౪. సతేహంరథినాంవిరోభీష్మ శ్చోతభీసేనో యుధి, చిచ్ఛేద సమరే రాజన్ బావచానభగిరాంసివ. ౫ విరథా రథిసశ్చక్రే పితా దేవవ్రతప్రవ, పతితాన్యత్రమాంగాని హయేభ్యో హయసాది నామ్. ౬. నిర్జనుష్ఠ్యాంశ్చ మాతంగా శయానాః పర్వతోపమాః, అపశ్యా మమహారాజ భీష్మాన్తేజప్రమోహితాః. ౭. స తత్రా సీత్ప్రమాణ శశ్పిత పాండ వాణాం విశాం పతే, అన్యత్ర రథినాం శ్రేష్ఠాద్భీమసేనా సహబలాత్. ౮. సహి భీష్మంసమాసాద్య తాడయామాస సంయుగే, తతో నిష్ఠానశో ఘోరోభీష్మభీమస మాగమే. ౯. బధూవ సర్వసైన్యానాం ఘోరయాపో భయానకః, తత్రైవ పాండ వాహృష్టాస్సింహనాద మథానదక. ౧౦. తతోదుర్యోధనోగాజా సోదరైః పరి వారితః, భీష్మం జుగోప సమరేవ ర్తమానే జనక్షయే. ౧౧ భీష్మస్స సారథిం హత్వా భీష్మస్య రథినాం వరః, విద్రుతాశ్చే రథే తస్మిన్ ద్రవమాణ సమంతతః. ౧౨. సునా భస్మ శరణాశు శిరశ్చిచ్ఛేద చారిహ, తురప్రేణ సుతీక్లేన సహతోన్యసత ద్భువ.

౧౩. తస్మిన్ హతేమహేష్వాసే తవపుత్రేమహారథే, నామృత్యంత రణే శూరా
 సౌదర్యాస్స ప్తమారిషః. ౧౪. ఆదిత్యకేతుబీహ్వశీ కుండధారో మహేందరః,*
 అపరాజితః పండితః విశాలాక్షః సుదుర్జయః. ౧౫. పాండవం చిత్రసన్నాహావి
 చిత్రకవచాయథాః, అభ్యవర్తంత సంగ్రామే యోధృకామారిమర్దనాః. ౧౬.
 మహేందరస్తు సమరే భీమం వివ్యాధ పత్రిభిః, నవభి ర్వజ్రసంకాశైః సముచిం
 వృత్రహాయథా. ౧౭. ఆదిత్యకేతుః సప్తత్యాబహ్వశీ చాపి పంచభిః, నవత్యా కుండ
 ధారస్తు విశాలాక్షశ్చ సపభిః. ౧౮. *అపరాజితో మహారాజ పరాజిష్టు మహా
 రథః, శరైః ఖేళమాభి రాసభ్యర్థ ద్భీమనేనం మహాబలమ్. ౧౯. రణే పండితకశ్చైశం
 త్రిభిః తైః స్సనర్పయత్, సతం మమృషేభీమః శత్రుభిష్టధమాహవే. ౨౦. ధనుర్
 ప్రసీద్యవామేన కరేణామింద్రః పృథ్వీ, శిరశ్చిచ్ఛేద సమరే శరేణానత పర్వణా. ౨౧.
 అపరాజితస్య సుసం తవ పుత్రస్య పంయుగే, పరాజితస్య భీమేన నివపాతశిరో
 మహీమ్. ౨౨. అథావరేణ భల్లేన కుండధారం మహారథమ్, ప్రాసాణో స్తుత్యులో
 కాయసర్వనైస్యస్య సశ్యతః. ౨౩. తతః పునరమేయాత్మా ప్రసంధాయ శిలీముఖమ్,
 ప్రేషయామాన సమరే పండితం ప్రతి భారత. ౨౪. సశరః పండితం హత్వా వివేశ
 ధరణీతలమ్, యథా నరం నిహత్యాశు భుజగఃకాలవోదితః. ౨౫. విశాలాక్షశిర
 శ్చిత్వా పాతయమాన భూపతే, త్రిభిశ్శరై రదినాత్మాస్తరక క్లేశం పురాతనమ్
 ౨౬. మహేందరం మహేష్వాసం నారాచేన స్తపాంతరే, వివ్యాధ సమరే
 రాజా సహతో న్యసత ద్భువి. ౨౭. ఆదిత్యకేతోశ్చ త్రంచభిత్వా బాణేన సంయుగే,
 భల్లేన భృశతీక్లేన శిరశ్చిచ్ఛేద భారత. ౨౮. బహ్విశిం తతో భీమః శరేణా నత
 పర్వణా, ప్రేషయామాన సంకుప్తో యవస్యనదనం ప్రతి. ౨౯. ప్రదుద్రుప్తస్త త స్వ
 న్యేతవ పు త్రానిశాం పతే, మన్యమానాహితత్వత్వం సఖాయాం తస్య భాషితమ్.
 ౩౦. తతో దుర్వోధనో రాజా భ్రాతృవ్యసనః ర్భిః, అబ్రవీ త్తావకా సర్వా
 భీమోఽయం వధ్యతామితి. ౩౧ ఏవమేతే మహేష్వాసాః పుత్రా నవవిశాం పతే,
 భ్రాతృనాం సందృశ్య నిహత్యాపాన రంత హి తద్యచః. ౩౨. యదు క్షవాః మహా
 ప్రాజ్ఞాక్షతాహిత మనామయమ్, తదిదం సమసుప్రాప్తం వచనం సత్యవాదినః ౩౩.
 లోభమోహానమావిష్టః పుత్రప్రీత్యా జనాధిప, నబుధ్యనే పురాయత్తు తథ్యము క్తం
 హితంవచః. ౩౪. తతైవచవథార్థాయ పుత్రాణాం పాండవోబలి, నూనం జాతో
 మహాబాహు ర్యథా హంతీహ శౌరవా. ౩౫. తతో దుర్వోధనో రాజా భీష్మ
 మాసాద్య మారిష, దుంభేన మహతావిష్టో విలరాపాతిదుఃఖితః. ౩౬. నిహతా
 భ్రాతర శూరా భీమనేనేనమేయుధి, యతమానా స్తథాఽన్యేఽపిహన్యంతే సర్వ

వైనికాః. ౩౨. భవా మధ్యసిలతయా నిత్యమపానువేత్తతే, సోఽహంకాపథనూ
 రూఢః సశ్యదైవమిదం మమ. ౩౩. సంజయశ్చివాచ—ఏతన్ముత్యా తతఃకుడఃపిత
 దేవతతే సవ, సుయోగసమిదం వాక్య మబ్రవీత్సా క్షుత్రోచనమ్. ౩౪. ఉ క్షమితన
 యాపూర్వం ద్రోణేనవిదురేణచ, గాంధార్యా చ యశస్విన్యాతత్త్వంతాతే సబు
 ధ్ధనా. ౩౫. సమయశ్చ మయా పూర్వం కృతో వత్స త్కుర్వన, నాహం యుధి
 నీహా క్ష వ్యోనాప్యాచార్యఃకథంచన. ౩౬. యంయంహిథా రరాహణాంభీమోద
 త్యుతిసంయుగే, హనివ్యతి రణే తం తం సత్యమేత ద్దవీమి తే. ౩౭. గుర్యం రాజా
 స్థిరో భూత్వా దృఢం శ్మత్వా రణే మలిమి, యోధయస్య రణే పార్థా
 న్యయంకృత్వా పరాయణమ్. ౩౮. సశక్తాః పాండవా జేతుం దేవైరపి సవా
 సవైః, తస్మాద్యుద్ధే మతిం కృత్వా స్థిరాం యుధ్యస్య భారత. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనవతిలమోఽధ్యాయః.

ధృతరాష్ట్రశ్చివాచ—దృష్ట్వా మమహతాశ్చ పుత్రా బహూనేకేన సంజయ
 భీష్మద్రోణః కృపశ్చైవకీమకుర్యత సంజయ! ౧. అహన్యహని మే పుత్రాః శయంగచ్ఛం
 తే, సంజయ, మన్యేఽహం సర్వథా సూత దైవేనోపహతా భృశమ్. ౨. యత్ర మే
 తసయా స్పర్శే జీయంతే నజయంతురత, యత్రద్రోణస్య భీష్మస్య కృపస్యచ మహ
 త్తన్య. ౩. సౌమదత్తేశ్వ వీరస్య భగదత్తస్య చోభయోః, అశ్వజ్ఞామ్న స్రతస్తాత
 శూరాణాం సుమహత్తనామ్. ౪. అన్యేషాంచైవ శూరాణాం మధ్యగా స్తనయా
 మమ, యదహన్యంత సంగ్రామే క్షిప్యన్యాగధేయతః. ౫. సహిదుర్యోధనో
 మండః పురాప్రోక్ష మబుధ్యత, వార్యణో మయా తాత భీష్మేణ విదురేణచ. ౬.
 గాంధార్యాచైవ దుర్జేహః సతతం ప్రియకామ్యయా, నానవబుధ్యత్పురామోహ
 త్రస్య ప్రాప్తమిదం ఫలమ్. ౭. యద్భీమనేర స్సమరే పుత్రాన్తమ విశేషతః, అహన్య
 హని సంక్రుద్ధోనయతే యమపాదనమ్. ౮. సంజయశ్చివాచ—ఇదం తత్సమనుప్రాప్తం
 క్షత్తు ర్వచన ముత్తమమ్, వ బుద్ధవానసి విభో ప్రోచ్యమానం హితం తథా. ౯.
 నివారయసుతా ద్యూతా త్పాండవా మాద్రుహేతిచ, సుహృదాం హితకా
 మానాం బ్రువతాం తత్తదేవచ. ౧౦. వ శుశ్రూషసి తద్వాక్యం దుర్మః పథ్యమి
 వాషథమ్, తదేవత్వానుప్రాప్తం వచనం సాధుభాషితమ్. ౧౧. విదురద్రోణభీ
 ష్మాణాం తథాన్యేషాం హితైషిణామ్, అకృత్వా వచనం యథ్యం శయం గచ్ఛంతి
 కారవాః. ౧౨. తదే తత్సమనుప్రాప్తం పూర్వమేవ విశాం పతే, తస్మా న్నేశ్వణు త
 త్తేన్వనయథాముద్ధ మవర్తత. ౧౩. మథ్యాపే సుమహారోద్రః సంగ్రామ స్సమచ
 ద్యత, లోకక్షయకరో రాజం ప్రన్యేగదత శ్శృణు ౧౪. తతస్సర్వాణివై న్యాని ధర్మ

పుత్రస్య శాసనాత్, సురభాన్యభ్యథావంత భీష్మమేవ జిహాంసయా. భృష్మద్యున్న శ్చ
 ఖండిత సాత్త్వికీశ్వ మహారథః, యుక్తానీకా మహారాజ భీష్మ మేవ సమభ్యయుః. ౧౬.
 విరాటో ద్రుపదశ్చైవ సహితస్సర్వసోమశ్చైః, అభ్యద్రవంత సంగ్రామే భీష్మమేవ
 మహారథాః. ౧౭. శ్రీకేయా భృష్మకేతుశ్చ కుంతిభోజశ్చ దశితాః, యుక్తానీకా
 మహారాజ భీష్మమేవ సమభ్యయుః. ౧౮. అర్జునో ద్రౌపదేయాశ్చ చేకితానశ్చ
 వీర్యవాన్, దుర్యోధనసమాదిప్తా రాజ్ఞ స్సర్వాః సమభ్యయుః. ౧౯. అభిమన్యు
 స్తథా వీరో హైమింబశ్చ మహారథః, భీముసేనశ్చ సంగ్రధస్త్యభ్యథావంత
 కౌరవాన్. ౨౦. ద్విధాధూతై రవధ్యంత పాండవైః కౌరవాయుధి, తేజైవ కౌర
 వైరాజన్మవధ్యంత పరేరణే. ౨౧. ద్రోణస్తు రథినాం శ్రేష్ఠ, సోమకాన్ సృంజయై
 స్సహ, అభ్యద్రవంత సంగ్రధః ప్రేమయిష్యన్ యమక్షయమ్. ౨౨. తత్రాకంఠో
 మహానాసీ త్స్పంజయానాం మహాత్మనామ్, వధ్యతాం సమరే రాజన్ భారద్వా
 జేన ధన్వినా. ౨౩. ద్రోణేన నిహతా స్తత్రక్షత్రియా బహవో రణే, విచేష్టంతో
 వ్యధృశ్యంత వ్యాధిక్లిష్టైరరాజైవ. ౨౪. కూజతాం క్రందతాం చైవ స్తనతాం
 చైవ సంయుగే, అనిశం త్రూయతే శబ్దః క్షుణ్ణేశానాం నృణామివ. ౨౫. తతైవ
 కౌరవేయాణాం భీముసేనోమహాబలః, చకార కదనం ఘోరం క్రుద్ధః కాల ఇవా
 చరః. ౨౬. వధ్యతాం తవ సైన్యానా మన్యోన్యేన మహారణే, ప్రావర్తత నదీఘా
 రాదుధిరోఘప్రవాహినీ. ౨౭. సంగ్రామో మహారాజఘోరయావౌ భవన్మహాన్,
 కురూణాం పాండవానాంచ యమరాష్ట్రవివర్ధనః. ౨౮. తతో భీమో రణేక్రుద్ధో
 రథసశ్చ విశేషతః, గజానీకం సమాసాద్య ప్రేమయామాన మృత్యువే. ౨౯. తత్ర
 భారతభీమేన నారాచాభిహతా గజాః, పేతుస్సేదశ్చనేదుశ్చ దిశశ్చ పరిబభ్రుముః.
 ౩౦. ఛిన్నహస్తామహానాగా శ్చిన్నగాత్రాశ్చ మారిష, క్రాంచవద్విరదంతశ్చ పృథివీమ
 ధిశిశ్విరే. ౩౧. నక్కుల స్పృహదేవశ్చ హయానీక మభిద్రుతా, తే హయాః కాంచనా
 పీడా దుక్ఖభాండవరిచ్ఛదాః. ౩౨. వధ్యమానా వ్యధృశ్యంత శతశోఽశ్వ సహస్రశః,
 పతద్భిశ్చ హయైరాజాసమూస్తీర్యతమేదినీ. ౩౩. నిర్జిహ్వైశ్చ సద్భిశ్చ కూజద్భిశ్చ
 గతాసుభిః, హయై ర్భద్రానరశ్రేష్ఠనానాయాః పథరై ర్ధరా. ౩౪. అర్జునేన హతైస్సంఖ్యే
 తథా భారతరాజభిః, ప్రబభౌ వసుథా ఘోరా తత్ర తత్ర విశాంపతే. ౩౫. రక్షై
 ర్భగై ర్ధ్వజైశ్చిన్తై ర్శత్రైశ్చ సుమహాప్రభైః, చామరవ్యజై శ్చిన్తై ర్విశ్వ
 త్రైశ్చ మహాయుధైః. ౩౬. హరై ర్విశ్వైః సుకేయూరై శ్చిరోభిశ్చ సకుంధలైః,
 ఉష్ణీమై రవవిదైశ్చ పతాకాభిశ్చ సర్వశః. ౩౭. అనుకలైశ్చుక్తై రాజా యోక్తైశ్చ
 సహరశ్చిభిః, సంఘన్నా వసుథా భాతి పసంతే కుసుమైరివ. ౩౮. ఏవ మేష క్షయో

వృత్తః పాండూనామపి భారత, క్రుద్ధే శాంతనవే భీష్మే ద్రోణే చ రథినాం వరే.
3౯. అశ్వత్థామ్ని కృపే చైవ తక్షణ కృతవర్షణి, తథేతరేషు క్రుద్ధేషు తావకా
నామపి తయః. ౪౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - నవతితమోఽధ్యాయః.

—ॐ ఇరావత్సభః. ౧—

సంజయ ఉవాచ— వర్తమానే తథా రాజ్రే రాజా విరవరక్షయే, శకుని
స్నేబలు శ్రీకృమా పాండవా సముపాద్రవత్. ౧. తక్షణ సాత్యతో రాజా
హరికృః పరవీరహ, అభ్యుద్రవత సంగ్రామే పాండవానా మనీషిమ్. ౨. తథా
కాంభోజముఖ్యానాం నదీజానాం చ వాణినామ్, ఆరట్టానాం మహాజానాం సింధు
జానాం చ సర్వశః. 3. వానాయుజానాం శుభ్రాణాం తథా పర్వతవాసినామ్,
వాణినాం బహుభి స్సంశ్యే సమంతా త్వర్యవారయత్. ౪. యే చావరే. తి త్తిరజా
జననా వాతరంహసః, సువర్ణాలంకృతై స్తత్ర వర్తవద్భి స్సుకల్పితైః. ౫. హయై
ర్యాతజవై ర్భువ్యైః పాండవస్య సుతో బలీ, అభ్యుత్తరత తత్సైన్యం హృష్టదూషః
పరంతపః. ౬. తస్యవస్యాత్ర జత్స్రీమా ఇరావా న్నామ వీర్యవా, సుతాయాం
నాగరాజస్య జాతః పార్థేన భీమతా. ౭. విరావతేన సా దతా హ్యనపత్యా మహా
త్మనా, పత్న్యహితే సువీరేన కృపణా దీప్తచేతనా. ౮. భార్యార్థం తాం చ జగ్రహ
పార్థః కామవజ్రానుగామ్, ఏవమేవ సముత్పన్నః. పరతే తేఽదునాత్రజః. ౯. సనాగ
లోకే సంవృద్ధో మూత్రా చ ఖరిరక్షితః, పితృవ్యేణ ఖరిత్య క్షః పార్థద్యేసా ద్దురా
త్మనా. ౧౦. యావచ్ఛా బలసంపన్నో గుణవా సత్యవిక్రమః, ఇంద్రలోకం జగా
మాశు క్రుత్వా తత్తానుసం గతమ్. ౧౧. సోఽభిగమ్య మహాబాహుః పితరం సత్య
విక్రమః, అభ్యవదయత హ్యగ్రే నియమేన కృతాంజలిః. ౧౨. న్యవేదయత
చాత్మన మర్జునస్య మహాత్మనః, ఇరావానస్తి భద్రం తే పుత్రశ్చాహం తవ
ప్రభో. ౧౩. మాతృ పుత్రమాగమో యసు తత్సర్వం ప్రత్యవేదయత్, తచ్చ
పర్వం యథా వృత్తం ఆనుసస్తార పాండవః. ౧౪. పరిపల్లవమితంబాపి సోఽత్రన
పుద్గళం గుణైః, ప్రీతిమానభవ త్పాథో దేవరాజనిచేతనే. ౧౫. సోఽర్జునేనసమా
విష్టో దేవలోకే తదా నృప, ప్రీతిపూర్వం మహాబాహుః స్యకార్యం ప్రతి భారత.
౧౬. యుద్ధకాలే త్రియా సాకం సాహ్యం దేయమితి ప్రభో, బాధమిత్యేవ ముక్త్యా
చయుద్ధకాల ఉపాగతః. ౧౭. కామవర్జజవై ర్భువ్యై స్సంవృతో బహుభి ర్మృష,
తే హయాః కాంచనాపీడా నానావర్ణా మహాజవాః. ౧౮. ఉత్పేతు స్సహసా
రాజా హంసా ఇవ మహాదధౌ, తే త్వదీయా సమాపాద్య హయసంఘా
మహాజవా. ౧౯. క్రోడైః క్రోడానభిన్నంతో ఘోరాభిశ్చ పరస్పరమ్, నిపేతు

పుమాసా రాజాః స్యవేగాభిహతా భువి. ౨౦. నివతద్వి ప్రథా తైశ్చ హయసంఘైః
 పరస్పరమ్, శుక్రువే దారుణశ్శబ్ద స్సువర్ణపతనే యథా. ౨౧. తతైవ మహా
 రాజ సమేత్యావ్యోవ్య మాహవే, పరస్పరవధం ఘోరం చక్రుస్తే హయసాదినః.
 ౨౨. తస్మిం ప్రథా వర్తమానే సంకులే తుములే భృశమ్, ఉభయారపిసంభ్రాంతా
 హయసంఘా స్సుచుంతతః. ౨౩. ప్రక్షిణసాయకా శూరా నిహతాశ్వా శ్రమూ
 తుర్యా, విలయం సమనుస్తాప్తా ప్రత్యమాణాః పరస్పరమ్. ౨౪. తతః క్షిణేహయా
 నీకే కించిచ్ఛిష్టే చ భారత, సౌబలస్యానుజా శూరా నిర్గతా రణమూర్ధని. ౨౫.
 వాయువేగసమస్పర్శా వాయువేగసమగ్ జవే, ఆయువ్యశీలసంపన్నా
 వయస్థా తురగోత్తమా. ౨౬. గతో గవాక్షో వృషభ శ్చర్మవా నార్జవ
 శ్చృకః, వజ్రేతే బలసంపన్నాని ర్యయో ర్హహతో బలాత్. ౨౭. వార్యమాణాశ్చ
 కునినా నైశ్చ యోధైర్హహబలైః, సన్నద్ధా యుద్ధకుశలా రౌద్రరూపా మహా
 బలాః. ౨౮. తదనీకం మహాబాహూ భిత్వా పరమదుర్జయమ్, బలేన మహతా
 యుక్తాః సర్వదాయ విజయైః. ౨౯. వివిశుస్తే తదా హృష్టా గాంధారా యుద్ధ
 దుర్తదాః, తా స్రహృష్టా తదా దృష్టాః ఇరావానక వీర్యవా. ౩౦. అబ్ర
 వీత్సమరే యోధా నిచిత్రాభరణాయుధాః, యత్ర తేహారౌద్రస్య యోధా
 స్సాయుధవాహనాః. ౩౧. హస్యంతే సమరే సర్వే తథా నీలి రిద్ధీయతామ్,
 బాధమిత్యేవ ముక్త్యా తే సర్వే యోధా ఇరావత్. ౩౨. జఘ్నుస్తేహంబలానీకం
 దుర్జయం సమరే వర్తైః, తదనీక మనీకేన సమరే వీర్య పాతితమ్. ౩౩. ఆమృవ్య
 మాణాస్తే సర్వే సుబలస్యాత్తజా రణే, ఇరావంత మభిద్రుత్య సర్వతః పర్యవా
 రయన్. ౩౪. తాడయంత శ్చితైః స్తానై శ్చీదయంతః పరస్పరమ్, తే శూర్యాః
 పర్యధావంత కుర్వంతో మహదాకులమ్. ౩౫. ఇరావానపి నిర్విద్రః స్తానై నీతై
 ర్హహత్తభిః, ప్రవతా రుధిరేణా క్షస్తై ర్విద్ధిభవ ద్విసః. ౩౬. ఉరస్యపిచ పృష్ఠేచ
 పార్శ్వయోశ్చ భృశాహతః, ఏకో బహుభిరత్యగ్ధం వై ర్యా ద్రాజ స్తవివ్యధే.
 ౩౭. ఇరావానక సుక్రుద్ధ స్సర్వాస్తాన్విశితై శ్చరైః, మోహయామాస సమరే
 విధ్వా పరపురంజయః. ౩౮. స్తాసానుత్కుప్త్య సర్వాశ్చ స్యశరీరా దరిందమః,
 తై రేవ తాడయామాస సుబలస్యాత్తజా రణే. ౩౯. నిష్క్రమ్య చ శితం
 ఖడ్గం గృహీత్వా చ శరావరమ్, పదాతి స్థూర్ణమాగచ్ఛజ్జహంసు స్సౌబలా
 యుధి. ౪౦. తతః ప్రత్యాగతప్రాణా స్సర్వే తే సుబలాత్తజాః, భూయః శ్రోధస
 మానిష్ఠా ఇరావంత మభిద్రుతాః. ౪౧. ఇరావానపి ఖడ్గేన దర్శయన్ పాణిలాఘ
 వమ్, అభ్యవర్తత తా సర్వా సౌబలా బలదర్శితః. ౪౨. లాఘవేనాథ

చరతః సర్వే తే సుఖలాత్మజాః, అంతరం నాభ్యగచ్ఛంత చరంత శ్రీఘ్నైర్వయైః
 ౪౩. భూయిష్ట మథ తం సంభ్యే సంప్రద్యత్వ తతః పునః, పరివార్య భృశం సర్వే
 గృహీతు ముపచక్రముః. ౪౪. అథాభ్యాశగతానాం సఖిజ్ఞేనామిత్రకర్షణః, అసి
 హస్తాశ్చాపహస్తా నైహం గాత్రాణ్యకృంతత ౪౫. ఆయుధాని చ సర్వేహం
 బాహునాపి చ భూషితాః, అవతంత నికృతాంగా మృతా భూమా గతానః.
 ౪౬. వృషభసు మహారాజ బహుధా పరిరక్షితః, అముచ్ఛత మహారాద్రా
 త్తస్మా ద్వీరావళే రైనాత్. ౪౭. తా సర్వాః పరితాక దృష్ట్వా సుతో దుర్యో
 ధన స్తవ, అభ్యభావత సంక్రుద్ధో రాక్షసం ఘోరదర్శనమ్. ౪౮. అర్జ్యశృంగం
 మహేష్వాసం మాయావిన మరిందమమ్, వెరిణం భీమసేనస్య ఖ్యాతం బకవధేన
 వై. ౪౯. వశ్య వీర యథాహ్యేష ఫాల్గునస్య సుతో బలి, మాయావీ విప్రి
 యం ఘోరం మాకర్షి నై బలక్షయమ్. ౫౦. తస్య చ కామగమ స్తాత మాయా
 నై చ విశారదః, కృతచైరశ్చ పార్థేన తస్మాదేనం రణే జహి. ౫౧. బాధమిత్యేవ
 ముక్త్యా తు రాక్షసో ఘోరదర్శనః, ప్రయయా సింహనాదేన యతాన్తనసుతో
 యువా. ౫౨. అయాధై ద్యుద్ధకుశలై ర్విమలస్తాసయోధిభిః, వీరైః ప్రహరిభిర్య
 తైస్సైన్వరసీకై స్సమావృతః ౫౩. తత శ్చేషే రహారాజ ద్విసాహస్రై స్తే ర్మయో
 తమైః, నిహంతుకామ స్సమరే ఇరావంతం మహాబలమ్. ౫౪. ఇరావనపి సం
 క్రుద్ధ స్త్వరమాణః పరాక్రమి, హంతుకామ మమిత్ర ఘ్నై రాక్షసం ప్రత్య
 వారయత్. ౫౫. తమావతంతం సంవ్రేక్ష్య రాక్షస స్సురుహబలః, త్వరమాణ
 స్తతో మాయాం ప్రయోక్తు ముపచక్రమే. ౫౬. తేన మాయామయా స్ఫుష్టా
 హయా స్తావంత ఏవ హి, అయాధా రాక్షసై ర్ఘోరైర్కూలపట్టసపాణిభిః. ౫౭. తే
 సంరథా స్సమాగమ్య ద్విసాహస్రాః ప్రహరిణః, అచిరా ద్దమయామాసుః ప్రేత
 లోకం పరస్పరమ్. ౫౮. తస్మింస్తునిహతే నై న్యే తాప్రభా యుద్ధదుర్లబా, సంగ్రామే
 వ్యవతిష్ఠేతాం యథా వై వృత్రవాసవౌ. ౫౯. పాద్రవంత మభిప్రేక్ష్య రాక్షసం
 యుద్ధదుర్లబమ్, ఇరావాక్రోధసంరథో వారయగ్ సుమహాబలః. ౬౦. సమఖ్యా
 శగతస్యాజౌ తస్య ఖిజ్ఞేన దుర్లతే, చిచ్ఛేద కాద్రుకం క్షిప్రం శరాగ్ వై పంచసం
 చథా. ౬౧. సనికృతం ధనుర్బృష్ట్యా ఖం జఞ్ఞేర ప్రమావిశత్, ఇరావంత మభి
 క్రుద్ధం మోహయన్తివ మాయయా. ౬౨. తతోఽంతరిక్ష ముత్పత్య ఇరావనపి
 రాక్షసమ్, విమోహయిత్వా మాయాభి స్తస్య గాత్రాణి సంయుగే. ౬౩. చిచ్ఛే
 దసర్వధర్మజః కామరూపోదురాసః, తథాస రాక్షసశ్రేష్ఠః కృతః కృతః పునఃపునః.
 ౬౪. సంబభూవ మహారాజ సమవాఙ్మ చ యశావనమ్, మాయా హి సహజా

తేషాం వయోరూపం చ కామజమ్. ౬౫. ఏవం తద్దాక్షసన్యాసం చిన్నంచిన్నం
వ్యరోచతే, ఇరావానభ సుక్రుద్ధో రాక్షసం తం మహాబలమ్. ౬౬. పరశ్వధేన
తీక్ష్ణేన చిచ్ఛేద చ పునః పునః, సతేన బలినా వీర శ్చిద్యమాన ఇవ ద్రుమః. ౬౭.
రాక్షసో వ్యసదద్ధోరం సశబ్దములులోఁభవత్, పరశ్వధక్షతం రక్షః సుప్రావ రుధి
రం బహు. ౬౮. తతశ్చక్రురోధ బలవాంశ్చ క్రే వేగం చ సంయుగే, ఆర్జున్శ్చంగి
ప్రథా దృష్ట్వా సమరే శత్రుమూర్ఛితమ్. ౬౯. కృత్వా ఘోరం మహద్ద్రూపం
గ్రహీతు ముపచక్ర మే, అరువస్య సుతం వీర మిరావంతం యశసీనమ్. ౭౦. స
గ్రామశిరసో మధ్యే సర్వేషాం తత్ర పశ్యతామ్, తాం దృష్ట్వా తాదృశీం
మాయాం రాక్షసస్య మహాత్మనః. ౭౧. ఇరావానపి సుక్రుద్ధో మాయాన్ ప్రహుః
ప్రచక్ర మే, తస్య క్రోధాభిభూతస్య సంయుగే హ్యనివ ర్తినః. ౭౨. యోఽన్యయో
మాతృక సస్య సవన మభివేదివా, సనాగై ర్భవంశో రాజా సర్వత స్సంవృతో
రణే. ౭౩. దధార సుమహద్ద్రూప మనంత ఇవ వేగవా, తతో బహువిధై ర్నాగై
శ్చాదయామాస రాక్షసం. ౭౪. ఛాద్యమానస్తు నాగై స్సృభ్యాత్యా రాక్షసపు
గవః, సౌవరం దూప మాప్తాయ భక్షయామాస పన్నుగా. ౭౫. మాయయా
భక్షితే తస్మిన్నవ్యయే తస్య మాతృకే, విమోహిత మిరావంత మసినా రాక్ష
సోఽవధితే. ౭౬. సకుండలం సమకుటంపదేం దుసదృశ్యవధమ్, ఇరావత శ్చిరోరక్ష
పాతయామాస భూతతే. ౭౭. తస్మింస్తు నిహతే వీరే రాక్షసేనార్జునాత్త శే
విశోకా స్సమవద్యంత ధార్తరాష్ట్రా స్సరాజకాః. ౭౮. తస్మిన్ మహతి సంగ్రావే
తాదృశే భైరవేపునః, మహా వ్యతికరో ఘోరః సేనయో స్సమవద్యత. ౭౯
హయా గజాః పదాతాశ్చ విమిశ్రా దంతి భిర్నతాః, రథాశ్చా దంతినశ్చైః
పత్తిభిస్తత్ర సూదితాః. ౮౦. తథాపత్తిరథాఘాశ్చ హయాశ్చ బహవో రణే, రథ
భిర్నిహతా రాజం ప్రవ వైషాం చ సంకులే. ౮౧. అజానన్తర్ధనశ్చాపి విహతం
పుత్రహారసమ్, జఘాన సమరే శూరా రాజ్ఞస్తా భీష్మరక్షిణః. ౮౨. తతైవ
తావకా రాజా స్సంజయాశ్చ సహస్రశః, జాహువస్సమరే ప్రాణాన్ని జఘ్ను
రితరోతరమ్. ౮౩. ముక్తకేశాశ్చ రథినశ్చిన్న బాహ్వసీకార్ముకాః, బాహుభి స్సమ
యధ్యంత సమవేతాః ధరస్పరమ్. ౮౪. తథా మర్త్యతిగై ర్భీష్టో నిజఘాన మహా
రథాగ్, కంపయగ్ సమరే సేనాం పాండవానాం మహాబలః. ౮౫. తేనయాధి
ష్ఠిరే నైశ్యే బహవో మానవా హతాః, దంతిన స్సాదినశ్చైవ రథినోఽథ హయా
ప్రథా. ౮౬. తత్రభారత భీష్మస్య రణే దృష్ట్వా పరాక్రమమ్, తతైవ భీమసేనస్య
పార్వతస్య చ భారత. ౮౭. దౌద్రయాసీ త్తథా యుద్ధం సాతాతస్య చ ధన్వినః

దృష్ట్యా దోషస్య వికారంతం పాండవాః భయ మావితృ. ౮౮. ఏకవచ రణే
శక్తౌ హంతు మస్తాః సనైనికాః, కింపునః పృథివీశూరై ర్యోధవ్రాతై స్సచూ
వృతః. ౮౯. ఇత్యబ్రువన్ మహారాజ పార్థా ద్రోణేన వీడితాః, వర్తమానే తథా
రాద్రే సంగ్రామే భరతర్షభ. ౯౦. ఉభయో నేనయో శూరౌ నామృత్యంత
పరస్పరం, అవిష్టా ఇవ యుధ్యంతే రక్షోభూతై ర్నహంబలాః. ౯౧. తావకాః పాం
డవేయాశ్చ సంరథౌ ప్లాత భన్వినః, నస్త పశ్యామహే కంచిద్యుః ప్రాణాః పరి
రక్షతి. ౯౨. సంగ్రామే దైత్యసంకాశే తస్మిన్ వీరవరక్షయే. ౯౩.

ఇతి భీష్మవర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకవచితమోఽభ్యాసః.

— సాహిత్యబంధుః. —

భృతరాష్ట్ర ఉపాచ—ఇరావంతం తు నిహతం శ్రుత్వా పార్థా మహా
బలాః, సంగ్రామే యద కుర్వంతే తస్మాత్సమాచక్ష్య సంజయ. ౧. సంజయఉపాచ—
ఇరావంతం తు నిహతం సంగ్రామే వీర్య రాక్షసః, వ్యసదత్తు మివానాదం ఖైమ
నేని రటాత్మజః. ౨. నదత స్తస్య శబ్దేన పృథివీ సాగరాంబరా, సుపర్యతననా
రాజం శృచాల సుభృశం తదా. ౩. అంతరిక్షం దిశశ్చైవ సర్వాశ్చ ప్రదిశ స్తథా,
తం శ్రుత్వా సుమహానాదం తస్య నైవ్యస్య భారత. ౪. ఊరు స్తంభస్సుమభవ
ద్యేవభుస్సేన్వద ఏవ చ, సర్వఏవ చ రాజేంద్ర తావకా దీనచేతసః. ౫. సర్పవ
త్సమచేష్టంత సింహాద్భీతా గజా ఇవ, నినదక సుమహానాదం నిర్ఘాతమివ రాక్షసః,
౬. జ్వలితం శూల ముద్యమ్య రూపం కృత్వా విభీషణమ్, నానాప్రహరణై ర్శూరై
ర్వృతో రాక్షసపుంగవైః. ౭. అజగామ సుసంక్రద్ధః కాలాంతేయమోహమః,
తమావతంతం సంప్రేక్ష్య సంక్రద్ధం భీమదర్శనమ్. ౮. స్వం బలం చ భయా త్రస్య
ప్రాయశోవిముఖీకృతమ్, తతో దురోధనో రాజా ఘటోత్కచముపార్దవత్.
౯. సంగృహ్య సశరం చాపం సింహవ ద్వ్యనద స్తుహుః, పృష్ఠతోఽనుయయా
దైనం ప్రవక్ష్యః పర్యతోపమైః. ౧౦. కుంజరై ర్దశసాహస్రై ర్యోగానా మధిప
స్వయమ్, తమావతంతం సంప్రేక్ష్య గజానీకేనసంవృతమ్. ౧౧. పుత్రం తేన మహా
రాజ చుకోప స నిశాచరః, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్.
౧౨. రాక్షసానాం చ రాజేంద్ర దుర్యోధనబలస్యతు, గజానీకం చ సంప్రేక్ష్య
మేఘబృంద మివోద్యతమ్. ౧౩. అభ్యధావన్ సుసంక్రద్ధా రాక్షసా శ్శత్రుపా
ణయః, నదంతో వివిధా న్నాదాన్దేహా ఇవ సవిద్యుతః. ౧౪. శరశ క్షత్ర్యోష్ఠినా
రాపై ర్విఘ్నంతో గజయోధినః, భిందిపాలై స్తథా శూరై ర్దుష్టై స్సపరశ్యతైః.
౧౫. పర్యతాన్ద్రైశ్చ పృత్యైశ్చ నిజఘ్నైశ్చ మహాగజాః, భిన్నకుంభాః విరు

ధిరాగ భిన్న గాత్రాంశృ వారణాగ. ౧౬. అపశ్యామ మహారాజ వధ్యమానా
 నిశాచరైః, తేషు ప్రక్షీయమాణేషు భగ్నేషు గజయోధిషు. ౧౭. దుర్యోధనో
 మహారాజ రాక్షసాగ సముపాద్రవత్, అమర్షవశమావన్న స్త్యక్తాఽ జీవిత
 మాత్మనః. ౧౮. ముమోచ నిశితాగ బాణాగ రాక్షసేషు మహాబలః, జహూన సమ
 హేష్యసః ప్రథానాం సత్ర రాక్షసాగ. ౧౯. సంక్రుద్ధో భారతశ్రేష్ఠ పుత్రో
దుర్యోధన సవ, వేగవంతం మహారౌద్రం విద్యుజ్జిహ్వం ప్రమాధినమ్. ౨౦.
శరై శ్చితుర్వి శ్చతురో నిజహూన మహారథః, తతః పున రమేయాత్మా శరవర్షం
దురాసదమ్. ౨౧. ముమోచ భరతశ్రేష్ఠ నిశాచరబలం ప్రతి, తత్తు దృష్ట్వా మహా
 త్కర్ష తవ పుత్రస్య మారిష. ౨౨. శ్రోధేనాభిప్రజ్జ్వల బైమనేని రహాబలః,
 విష్ఫార్య సమహచ్ఛాప మింద్రాశనిసమప్రభమ్. ౨౩. అభిదుద్రావ వేగేన దుర్యో
 ధన మమర్షజమ్, తమావతంత ముద్వీక్య కాలస్పృమివాంతకమ్. ౨౪. న వివ్యథే
 మహారాజపుత్రో దుర్యోధన సవ, తదైన మబ్రవీత్కుగ్రథః శ్రోధసంర కలాంచనః.
 ౨౫. అద్యాన్మణ్యం గమిష్యామి పితౄణాం మాతురేన చ, యే త్వయా సుస్ప
 శంసేన దీర్ఘ కాలం ప్రవాసితాః. ౨౬. యచ్చ తే హంఢవా రాజాగ పణిద్యూతే
 పరాజితాః, యచ్చైవ ద్రావదీ కృష్ణా ఏకవస్త్రా రజస్వలా. ౨౭. సఖా మానీయ
 దుర్ముఖైః బహుభా క్షేత్రా త్వయా, తవ చ ప్రియకామేన హ్యశ్ర మస్థా దురా
 త్తనా. ౨౮. సేంధవేన పరిక్లిప్తా పరిభూయ పితౄణా మమ, ఏతేషా మవమా
 నానా మన్యేషాం చ కులాధమ. ౨౯. అంతే మద్య గమిష్యామి యది నోత్సృజ్య
 సే రణమ్, ఏవముత్తా వ్వితు హైడింఠో మహద్విష్ఫార్య కార్దుకమ్. ౩౦. సందశ్య
 దశనై రోష్ట్రం సృక్వణీ పరిలేలిహా, మహతా శరవర్షణ దుర్యోధన మవాకిరత్.
 ౩౧. పర్వతం వారిధాభిః ప్రావృషీవ బలావాకః. ౩౨.

ఇతి భీష్మ పర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వత - ద్విసవతితమోఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—తత సద్బాణవర్షంతు దుస్సహం దానవైరపి, దధార
 యుధి రాజేంద్రో యథా వర్షం మహాద్విజః. ౧. తతః శ్రోధసమావిప్తు నిశ్వ
 సన్నివ పన్నగః, సంశయం పరమం ప్రాప్తః పుత్ర సే భరతర్షభ. ౨. ముమోచ
 నిశితాం స్తేతా న్నారాచాగ మంచవింశతిమ్, తేజపతగ సహసా రాజం సస్త్రిగ
 రాక్షసపుంగవే. ౩. ఆశీవిషా ఇవ క్రుద్ధాః పర్వతే గంధమాదనే, సతై ర్విధః స్రవగ
 రక్తం ప్రభిన్న ఇవ కుంజరః. ౪. దధేగ్రీ మతిం వినాశాయ రాజ్ఞ సుపిశితాశనః,
 జగ్రాహ చ మహాశ కిం గిరీణామపి దారిణీమ్. ౫. సంప్రదీప్తాం మహాంలకాభా
 మశనిం జ్వలితామివ, సముద్యచ్ఛా మహాబాహూ ర్విహంసు ప్రసయంతవ. ౬.

తాముద్యతా మభిప్రేక్ష్య వంగనా మధిప స్వర్ణా, కుంజరం గిరిస్థాశాశం రాక్ష
 సం ప్రత్యచోదయత్. ౭. సనాగప్రవరేణాశో బలినా శీఘ్రగామినా, యతో
 దుర్లోభనరథ స్థం మార్గం ప్రత్యవద్యత. ౮. రథం చ వారయామాస శకుంజరేణ
 సుతస్య తే, మార్గమావారితం దృష్ట్వా రాజా వంగేన ధీమతా. ౯. ఘటోత్త-
 మహా రాజక్రోధసంరక్తలోచనః, ఉద్యతాంతాం మహాశక్తిం తస్మిం శ్చిక్షేప వారణే.
 ౧౦. సతయాభిహతో రాజం స్థేన బాహువిముక్తయా, సంబాతరుధిరోత్పిండః ప్రపాత
 చమమూర చ. ౧౧. ఉత్పత్య చ గజాచ్ఛాపి వంగనా మిశ్వరో బలీ, జవేన
 సమభిద్రుత్య జగామ ధరణీతలమ్. ౧౨. దుర్లోభవోఽపి సంప్రేక్ష్య పాతితం
 వరవారణమ్, ప్రభగ్నం చ బలం దృష్ట్వా జగామ పరమాం వ్యథామ్. ౧౩.
 క్షత్రధర్మం పురస్కృత్య ఆత్మనశ్చాభిమానితామ్, ప్రాప్తేషక్రమణే రాజా తస్థా
 గిరిహవలః. ౧౪. సంధాయ చ శితం బాణం కాలాగ్నిసమతేజసమ్, ముమోచ
 వరమకుద్ధ స్పర్శి ఘోరే నిశాచరే. ౧౫. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య బాణమిం
 ద్రాశనిప్రభమ్, లాఘవా న్తోచయామాస మహాత్మా వై ఘటోత్తచః. ౧౬.
 భూయశ్చ విననాదోగ్రం క్రోధసంరక్తలోచనః, త్రాసయా సర్వనైన్యాని
 యుగాంతే జలదో యథా. ౧౭. తం శ్రుత్వా నినదం ఘోరం తస్య భీమస్య
 రక్షసః, ఆచార్య మువసంగమ్య భీష్మ శ్చాంతవోఽబవీత్. ౧౮. యతైషనినదో
 ఘోరః శ్రూయతే రాక్షసేరితః, హైడింబో యుధ్యతే మానం రాజా దుర్లోభ
 నేన హ. ౧౯. నైష శక్యో హి సంగ్రామే జేతుం భూతేన కేనచిత్, తత్ర గచ్ఛత
 భద్రం వో రాజానం పరిరక్షత. ౨౦. అభిద్రుతో మహాభాగో రాక్షసేన మహా
 త్మనా, ఏతద్ధి పరమం శృత్యం సర్వేషాన్ముః పరంతపాః. ౨౧. పితామహవచ
 శ్శృణ్వ త్వరమాణా మహారథాః, ఉత్తమం జవ మాస్థాయ ప్రయయు ర్యత్ర
 కారవః. ౨౨. ద్రోణశ్చ సోమదత్తశ్చ బాహ్లికోఽథ జయద్రథః, శృపో భూరిశ్శివా
 శ్వల్య ఆవంత్య స్ఫుల్బహద్భులః. ౨౩. అశ్వశ్శామా విక్రౌశ్చా చిత్రానేనో వివింశతిః,
 రథాశ్చానేకసాహస్రా యే తేషా మనుయాయుసః. ౨౪. అభిద్రుతం పరిఘ్నంతః
 పుత్రం దుర్లోభనం తవ, తదనీక మనాథృష్యం పాలితం తు మహారథైః. ౨౫.
 ఆతేతాయిన మాయాంతం ప్రేక్ష్య రాక్షససత్తమః, నాకంపత మహాబాహు రైనా
 కథవ పర్వతః. ౨౬. ప్రగృహ్య విపులం చాపం జ్ఞాతిభిః పరివారితః, శూలముద్గర
 హస్తైశ్చ నారాప్రహరణైరపి. ౨౭. తత స్సమభవ ద్యుద్ధం తుములం రోమహర్ష
 ణమ్, రాక్షసానాం చ ముఖ్యస్య దుర్లోభనబలస్య చ. ౨౮. ధనుషాం కూజతాం
 శబ్ద స్సర్వతస్తుములో రణే, ఆశ్రూయత మహారాజ వంశానాం దహ్యతామివ.

౨౯. శస్త్రాణాం పాత్యమానానాం కవచేషు శరీరిణామ్, శబ్ద స్సమభవద్రాజ స్మద్రీ
 ణామివ భిందతామ్. ౩౦. వీరబాహువిసృష్టానాం తోమరాణాం విశంపతే, రూప
 మాసీ ద్వియత్స్థానాం సర్వాణామివ సర్పతామ్. ౩౧. తతః పరమసంక్రుద్ధో
 విష్ణోర్వ సుమహద్ధనుః, రాక్షసేంద్రో మహాబాహు ర్విసదా ధైరవం స్వసమ్.
 ౩౨. ఆచార్యస్త్వార్థచంద్రేణ క్రుద్ధశ్చిచ్ఛేద కాత్మకమ్, సోమద తస్య భల్లెన ధ్వజం
 చోద్దధ్య చానదత్. ౩౩. బాహీకం చ త్రిభిర్బాజైః ప్రత్యవిధ్యత్ ప్రనాంతరే,
 కృపమేతేన వివ్యాధ చిత్ర సేనం త్రిభిశ్చరైః. ౩౪. పూర్ణాయతనిపుష్టేన సమ్యక్
 ప్రణహితేన చ, జతుదేశే సమాసాద్య వికరం సమతాడయత్. ౩౫. న్యపీద
 త్వరభోవన్త శోణితేన పరిపుటః, తతః పున రమేయాత్తా నారాచా దశపంచ చ.
 ౩౬. భూరిశవనీ సంక్రుద్ధః ప్రాహిణో ద్యుతత్సభ, తే వర్ష భిత్వా తస్మాత్
 ప్రాచిన్ద్రా ధరణితలమ్. ౩౭. వివింశతే శ్చ ద్రాణేశ్చ యంతారా సమతాడయత్,
 తా పేరతూ రభోవన్త రక్తమత్సృజ్య వాజినామ్. ౩౮. సింధురాజోఽర్థచంద్రేణవరా
 హంస్వర్ణ భూషితమ్, ఉన్మమాథమహారాజద్వితియేనాచ్ఛిన్న ద్ధనుః. ౩౯. చతుర్భి
 రథసారాదై రావంత్యస్య మహాత్మనః, జఘాన చతురో వాహా శ్రోధసంరక్తలో
 చనః. ౪౦. పూర్ణాయతనిపుష్టేన పీతేన నిశితేన చ, నిర్భిభేద మహారాజ రాజ
 పుత్రం బృహద్యులమ్. ౪౧. సగాఢవిద్ధో వ్యధితో రభోవన్త ఉపావితత్, భృశం
 శ్రోధేన చావిష్టో రథస్థో రాక్షసాధిపః. ౪౨. చిత్రేవ నిశితాం స్త్రీక్షా శరా
 నాశీవిహావమూ, విభిదు నై మహారాజ శల్వం యుద్ధవిశారదమ్. ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - త్రినవతితమోఽధ్యాయః.

సంజయశివాచః—విముఖీకృత్య తా సర్వాం ప్రావకా యుధి రాక్షసః,
 జిఘాంసు ర్భరతశ్రేష్ఠ దుర్యోధన ముపాద్రవత్. ౧. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య రాజా
 నం ప్రతివేగితమ్, అభ్యథావ జిఘాంసంత ప్రావకా యుద్ధదుర్తదాః. ౨. తాల
 మాత్రాణి చాపాని వికర్షంతో మహారథాః, తమేక మభ్యథావంత నదంత స్సింహా
 సంఘవత్. ౩. అదైవం శరవర్షేణ సమంతాత్పర్యవారయన్, పర్వతం వారిధా
 రాభిః శరదీవ బలాహకాః. ౪. సగాఢవిద్ధో వ్యధిత స్తోత్రార్ధిత ఇవ ద్విపః, ఉత్ప
 పాత తదాకాశం సమంతా దైవినతేయవత్. ౫. వ్యనదత్సుమహానాదం జిమూత
 ఇవ శారదః, దిశః ఖం విదిశశ్చైవ నాదయన్ భైరవస్వనః. ౬. రాక్షసస్య తత
 శ్చబ్దం శ్రుత్వా రాజా యుధిష్ఠిరః, ఉపాచ భరతశ్రేష్ఠ భీమసేన మరిందమమ్. ౭.
 యుధ్యతే రాక్షసో మానం ధార్తరాష్ట్రై ర్హరతైః, యథాస్య హ్రయతే శఙ్ఖో
 నదతో ధైరవస్వనమ్. ౮. అతిభారం చ పశ్యామి తస్మిన్ రాక్షసపుంగవే, శిశాను

హాశ్చ సంక్రుద్ధః పాంచాలా హంతుముద్యతః. ౯. తేహం చ రక్షణాధాయ
 యుధ్యతే ఫాల్గునః పరైః, ఏతేచ్ఛ్చృత్వా మహాబాహూః కార్యద్యయ ముపస్థితమ్.
 ౧౦. గచ్ఛ రక్షస్య హేడింబం సంశయం పరమం గతమ్, భ్రాతృ ర్వచన మాజ్ఞాయ
 త్వరమాణో వృక్షోదరః. ౧౧. ప్రయయా సింహనాదేన త్రాసయౌ సర్వపార్థి
 వాః, వేగేన మహతా రాజా పర్యకాలే యథోదధిః ౧౨. తమన్యయా తృప్త్య
 ధృతిః సౌచిత్వి ద్యుద్ధదురదః, శ్రేణిమా న్యమదానశ్చ పుత్రఃకాశ్యప్య వా విభుః.
 ౧౩. అభిమన్యుముఖాశ్చైవ ద్రావదేయా మహారథాః, క్షతజేవశ్చ విక్రాంతః
 క్షతధరా తతైవ చ. ౧౪. అనూపాధిపతిశ్చైవ నిలస్స్వబలమాస్థితః, మహతాశ
 రవర్షేణ హేడింబం పర్వవారయౌ. ౧౫. కుంజరైశ్చమహామత్తైః షట్పవాన్తైః
 ప్రహరిభిః, అభ్యరక్షంత సహితా రాక్షసేంద్రం ఘటోత్కచమ్. ౧౬. సింహనా
 దేన మహతా నేమిఘోషేణ చైవహ, ఉరుశబ్దనిపాతైశ్చ కంపయంతో వసుంధ
 రామ్. ౧౭. తేహమాపతతాం శ్రుత్వా శబ్దం తం తావకం బలమ్, భీమసేనభ
 యోద్విగ్నం వివర్ణవదనం తథా. ౧౮. పరివృత్తం మహారాజ పరిత్యజ్య ఘటోత్క
 చమ్, తతఃప్రవవృతే యుద్ధం తత్ర తేహం మహత్తనామ్. ౧౯. తావకానాం చరే
 హం చ సంగ్రామే హ్యనివర్తినామ్, నానాయాపాణి శస్త్రాణి విసృజంతో మహా
 రథాః. ౨౦. అన్యోన్య మభిధావంతః సంప్రహరం ప్రవత్తిరే, న్యతిషక్త మహా
 రౌద్రం యుద్ధం భీరుభయావహమ్. ౨౧. హయైర్గజై స్సమాజగ్మః పదాతా
 రథిభి స్సహ, అన్యోన్యం సమరే రాజా ప్రార్థ్యమానా స్సుమభ్యయుః. ౨౨.
 సహసా చాభవత్తీవ్రం సన్నిపాతా న్నహరజః, రథాశ్వగజపత్రినాం పాదనేమిస
 ముద్ధతమ్ ౨౩. ధూమారుణరజస్తీవ్రం రణభూమిం సమావృణోత్, నైవ స్వేన
 చరే రాజా సమజానా పరస్పరమ్. ౨౪. పితా పుత్రం న జానీతే పుత్రో వా
 పితరం తథా, నిర్వర్యాదే తథాభూతే వైశనే రోమహర్షణే ౨౫. శస్త్రాణాం
 భరతశ్రేష్ఠ మనుష్యాణాం చ గర్జతామ్, సుమహాసభవచ్ఛబ్దః ప్రేతానామివ
 భారత. ౨౬. గజవాజిమనుష్యాణాం శోణితానాం తరంగిణీ, ప్రావర్తత నదీ తత్ర
 కేశశైవలకాద్వలా. ౨౭. వరాణాం చైవ కాయేభ్యః శిరసాం పతణాం రణే,
 శుశ్రువే సుమహా శబ్దః పతతా మశ్ననామివ. ౨౮. విశిరస్సైర్దనుష్వైశ్చ చిన్న
 గాత్రైశ్చ వారణైః, అశ్వై స్సంభిన్నదేహైశ్చ సంకీర్ణా భూద్వసుంధర. ౨౯.
 నానావిధాని శస్త్రాణి విసృజంతో మహారథాః, అన్యోన్యమభిధావంతః సంప్రహ
 రార్థ ముద్యతాః. ౩౦. హయాహయా సమాసాద్య ప్రేషితా హయసాదిభిః,
 సమాహత్య రణేఽన్యోన్యం నివేతు ర్గతజివితాః ౩౧. వరానరా సమాసాద్య

శ్రోధర క్షేమా నా భృతమ్, ఉరాంస్యరోభి రన్యోన్యం సమాశ్లిష్య నిజస్మి రే. ౩౨. ప్రేషితాశ్చ మహామూత్రై ర్వారణాః పరవారణైః, అభిష్ముంతి విషాణా గై ర్వారణానాం సంయుగే. ౩౩. తే జాతయధిరాపీదాః పతాకాభి రలంకృతాః, సంసక్తాః ప్రత్యదృశ్యంతే మేఘా ఇవ సవిద్యుతః. ౩౪. కేచి ద్భిన్నా విషాణా గై ర్భిన్నకుంభాశ్చ తోమరైః, వినదంతోఽభ్యధావంత గర్జమానాఘనా ఇవ. ౩౫. కేచిద్ధస్తై ర్దివిభాచ్చినైః శ్చిన్నగాత్రా స్తథా పరే, నివేతు స్తుములే తస్మిం శ్చిన్నపక్షౌ ఇవాద్రయః. ౩౬. పార్శ్వే సుదూరితాస్త్యన్యై ర్వారణై ర్వరవారణాః, ముముచు శ్శోశితం భూరిభాతునివ ధరాధరా. ౩౭. నారాచనిపతా స్త్యన్యే తథావిధాశ్చ తోమరైః, హయారోహవ్యదృశ్యంత విశృంభా ఇవ పర్వతాః. ౩౮. కేచిత్క్రోధసమావిష్టా మదాంధా నిరవగ్రహాః, రథా హయా పదా లింశ్చ మమృదు శ్శతశో రణే. ౩౯. తథా హయాహయారోహై స్తాడితాః ప్రాసతోమరైః, తేన తేనాభ్యవర్తంత కుర్వంతో వ్యాకులా దిశః ౪౦. రథినో రథిభి స్సార్థం కులపుత్రా స్తసుత్యజః, పరాం శక్తిం సమాస్థాయ చక్రుః కర్తాణ్యభీతవత్. ౪౧. స్యయంవర ఇవామధై ప్రజవ్రు రితరేతరమ్, ప్రార్థయానా యశో రాజా స్యర్థం వా యుద్ధకాలినః. ౪౨. తస్మిం సథా వ ర్థమానే సం గ్రామే రోమ హర్షణే, ధార్తరాష్ట్రం మహత్యై న్యం ప్రాయశో విముఖీకృతమ్ ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వణి - చతుర్ణవతితమాఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—స్వస్థై న్యం నిహతం దృష్ట్వా రాజా దుర్యోధన స్తదా,
అభ్యధావతో సంక్రుద్ధో భీమసేన మరిందమమ్. ౧. ప్రగృహ్య సుమహచ్ఛాప
 మింద్రాశనిసమప్రభమ్, మహతా శరవర్షేణ పాండవం సమవాకిరత్. ౨. అర్థచంద్రం
 చ సంధాయ సుతీక్ష్ణం లోమవాహినమ్, భీమసేనస్య చిచ్ఛేద చాపం యోధసమ
 న్వితః. ౩. తదంతరే చ సంప్రేక్ష్య త్వరమాణో మహారథః, సందధే నిశితం బాణం
 గిరిణా మవదారణమ్ ౪. తేనోరసి మహాబాహుర్భీమసేన మతాడయత్, సగాధ
 విధో వ్యథితః సృక్వణీ పరిలేలిహా. ౫. సమాలలంతే తేజస్వీ ధ్వజం హేమపరి
 మ్మృతమ్, తథా విమనసం దృష్ట్వా భీమసేనం ఘటోత్త-చః. ౬. శ్రోధేనాభిప్రజ
 జ్వల దిధృక్షువ పావకః, అభిమన్యుముఖాశ్చై వ పాండవానాం మహారథాః.
 ౭. సమభ్యధావ న్కోశంతో రాజానం జాతసంభ్రమాః, సంప్రేక్ష్య తానాపతతః
 సంక్రుద్ధా జాతసంభ్రమా. ౮. భార్తద్యాజోఽబ్ర వీద్యాక్యం తావకానాం మహా
 రథాః, క్షిప్రం గచ్ఛత భద్రం వో రాజానం పరిరక్షత, ౯. సంశయం పరమం

ప్రాచం మజ్జంతం వ్యసనార్ణవే, ఏతే క్రుద్ధా మహేష్వాసాః పాండవానాం మహారథాః. ౧౦. భీమసేనం పురస్కృత్య దుర్యోధన ముపాద్రవన్, నానావిధాని శస్త్రాణి విసృజంతో జయే ధృతాః. ౧౧. నదంతో తైరవాన్నాదాం ప్రాసయంతశ్చమూమిమూమ్, తదాచార్యవచ శ్శ్రుత్వా సోమద త్తపురోగమాః. ౧౨. తావకా స్సుమధావంత పాండవానా మనీశీనీమ్, కృపా భూరిశ్శవాశ్శిలోఽద్రోణపుత్రో వివింశతిః. ౧౩. చిత్రసేనో వికర్ణశ్చ సైంధవోఽథ బృహదృపః, ఆనంత్యోచ మహేష్వాసా కారవం పర్యవారయన్. ౧౪. తే వింశతిపదం గత్వా సంప్రహరం ప్రచక్రీరే, పాండవా థాత్తరాష్ట్రాశ్చ పరస్పరజిహూంసవః. ౧౫. ఏవముక్త్వా మహాబాహు ర్నహద్విష్ణుర్య కాత్తుకమ్, భారద్వాజ సతో భీమం చద్రీంశత్యా సమార్దయత్. ౧౬. భూయశ్చైసం మహాబాహు శ్శరై శ్శిఖ్ర మహాకరత్, పర్యుతం వారిథారాభిః ప్రావృషీవబలాహకః. ౧౭. తం ప్రత్యవిధ్య దశభిః భీమసేన శ్శిలీముఖైః, త్వరమాణో మహేష్వాసః సవ్యే పార్శ్వే మహాబలః. ౧౮. సగ్రాధ విద్ధో వ్యధితో వయోవృద్ధశ్చ భారత, ప్రణవ్వసంజ్ఞ స్సుహసా రథోపస ఉపావిశత్. ౧౯. గురుం ప్రవ్యధితం దృష్ట్వా రాజా దుర్యోధన స్స్వయమ్, ద్రాణాయ నిశ్చ సంకుద్ధో భీమసేన మభిదుతే. ౨౦. తావాపతంతో సంప్రేక్ష్య కాలాంతకయమోచమా, భీమసేనో మహాబాహు ర్గదా మాదాయ సత్వరః. ౨౧. అవప్లుత్య రథాత్పూర్ణం తస్థా గిరిరివాచలః, సముద్యమ్యగదాం గుర్వీం కాలదండోపమాం రణే. ౨౨. తముద్యతగదం దృష్ట్వా కైలాసమివ శృంగిణమ్, కారవో ద్రోణపుత్రశ్చ సహితావభ్యథావతామ్. ౨౩. తావాపతంతో సహితో త్వరితో బలినాం వరా, అభ్యథావత వేగేన భీమసేనో మహాబలః. ౨౪. తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య సంక్రుద్ధం భీమదర్శనమ్, సమభ్యథావం స్త్వరితాః కారవాణాం మహారథాః. ౨౫. భారద్వాజముఖా స్సర్వే భీమసేనజిహూంసయా, నానావిధాని శస్త్రాణి భీమసోరస్యపాలయన్. ౨౬. సహితాః పాండవం సర్వే వీడయంత స్సమంతతః, తం దృష్ట్వా సంశయం ప్రాచం వీడ్యమానం మహారథమ్. ౨౭. అభిమన్యుప్రభృతయః పాండవానాం మహారథాః, అభ్యథావన్ పరిష్సంతః ప్రాణాం ప్ర్యక్త్వా సుదుష్ప్రభాన్. ౨౮. అనూపాధిపతి శూరో భీమస్య దయిత స్సఖా, నీలో నిలాంబుదప్రఖ్యః సంక్రుద్ధో ద్రాణిమభ్యయత్. ౨౯. స్పర్ధతే హి మహేష్వాసో నిత్యం ద్రోణసుతేన స, సవిష్ణుర్య మహాచ్ఛపం ద్రాణిం వివ్యాథ పత్రికా. ౩౦. యథా శక్రోమహారాజ పురా వివ్యాథ దానవమ్, విప్రచిత్తిం దురాధర్షం దేవతానాం భయంకరమ్. ౩౧. యేన లోకత్రయం శ్రోథా త్రాసితం స్వేన తేజసా, తథా నీలేన నిర్నిమః

సుముక్తేన పతత్రిణా. 32. సంజాతరుధిరోత్పిదో ద్రాణిః శ్రోధసమన్వితః, సవి
స్ఫార్య ధనుశ్చిత్ర మింద్రాశనిసమన్వితమ్. 33. చక్రే నీలవిహితాయ మతిం మతి
మతాం వరః, తత స్సంధాయ విమలాః భల్లాః కర్పూరచిత్రితాః. 34. జహూన
చతురో వాహాః పాతయామాస చ ధ్వజమ్, సప్తమేన చ భల్లేన నీలం వివ్యాధ
వక్షసి, 35. సగాధవిద్ధో వ్యుధితో రథోపశ ఉపావిశత్, మోహితం వీక్ష్య రాజా
నం నీలమశ్రచయోపమమ్. 36. ఘటోత్కచోఽపి సంక్రుద్ధో జాతిభిః పరివారితః,
అభేదుద్రావ వేగేన ద్రాణి మోహావశోభిసమ్. 37. తథేతతే చాభ్యుభావః
రాక్షసా యుద్ధదుర్వదాః, తమాపతంతం సంప్రేక్ష్య రాక్షసం ఘోరదర్శనమ్. 38.
అభ్యుభావత తేజస్వీ భారద్వాజాతజ స్త్విరః, నిజఘనాకు సంక్రుద్ధో రాక్షసాః
భీమదర్శనాః. 39. యేభవన్మగ్రతః క్రుద్ధా రాక్షసస్య పురస్పరాః, విముఖాం
జైవన తాః దృష్ట్వా ద్రోణిచాపచ్యుతై శ్శరైః. 40. ఆక్రమ్యత మహాకాయో
భైమనేని ర్ఘటోత్కచః, ప్రాదుశ్చక్రే మహామాయాం ఘోరయాపాం సుదారు
ణామ్. 41. మోహయన్ సమరే ద్రాణిం మాయావీ షాక్షపాధిపః, తతస్తే తా
వకా స్ఫుర్యే మాయయా విముఖీకృతాః. 42. అన్యోన్యం సమదృశ్యంత నికృత్తా
ందినీతలే, విచేష్టమానాః కృపణాః శోణితేన పరిప్లుతాః. 43. ద్రోణో దుర్యో
ధన శృల్బ్య ఆశ్వతామా తజ్జవచ, ప్రయముశ్చ మహేష్వాసా యే ప్రథానా
ప్రకౌరవాః. 44. విధ్వంసా రథిన స్ఫుర్యే రాజానశ్చ నిపాతితాః, హయాశ్చైవ
హయారోహ వినిశ్చుత్తా శ్శేహాశ్రశః. 45. తద్దృష్ట్వా తావకం సైన్యం విద్రుతం
శివిన ప్రతి, మమ సాశోశతో రాజం ప్రథా దేవతస్య చ. 46. యుధ్యధ్వం
మా పలాయధ్వం మాయైషా రాక్షసీ రణే, ఘటోత్కచప్రయుక్తేతి నాతిష్ఠంత
విమోహితాః. 47. నైవ తే శ్రద్ధధుర్భీతా వదతో రావయోర్వచః, తాంశ్చ
ప్రద్రవతో దృష్ట్వా జయం ప్రాప్తాశ్చ పాండవాః. 48. ఘటోత్కచేన సహితా
స్సింహనాదా ప్రచక్రిరే, శంఖదుందుభినిర్ఘోషై స్సమంతాత్ నేదీరే భృశమ్
రక్ష వసం తవ బలం సర్వం హైడింబేన దురాత్మనా, సూర్యా సమనవేళాయాం
ప్రభగ్నం విద్రుతం దిశః. 49.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వః - పంచనవతితమోఽధ్యాయః.

— భగవద్దశమశ్లోకము. —

సృజయ ఉవాచ—తస్మిన్ మహతి సుక్రందే రాజా దుర్యోధన స్తదా,
గాంగేయ ముపసంగమ్య వినయేనాభివాద్య చ. 1. తస్య సర్వం యథావృత్త మా
ఖ్యాతముపపక్రమే, ఘటోత్కచస్య విజయ మాత్మనశ్చ పరాజయమ్. 2. కథ

యామాస దుర్ధర్షో వినిశ్చస్య పునఃపునః, అబ్రవీచ్చ తదా రాజా భీష్మం కురుపి
తామహమ్. 3. భవంతం సముపాశ్రిత్య వాసుదేవం యథా చరే, పాండవై
ర్విగ్రహా ఘోరః సమారబ్ధో మయా ప్రభో. ౪. ఏకాదశసమాఖ్యాతా అక్షౌ
హిణ్యశ్చ యా మమ, నిదేశే తవ తిష్ఠంతి మయా సార్థం వరంతప. ౫. సోఽహం
భరతశార్థాల భీమనేన పురోగమైః, ఘటోత్కచం సమాశ్రిత్య పాండవై ద్యుధి
నిర్జితః ౬. తన్నే దహతి గాత్రాణి శుష్కవృక్షమివానలః, తదిచ్ఛామి మహాభాగ
త్వత్ప్రసాదా త్వరంతప. ౭. రాక్షసావశదం హంతుం స్యయమేవ పితామహ,
త్వాం సమాశ్రిత్య దుర్ధర్ష తన్నే కర్తుం త్వమర్హసి ౮. ఏతచ్ఛృత్వా తు వచనం
రాజ్ఞో భరతసత్తమ, దుర్వ్యధనమిదం వాక్యం భీష్మ శ్చాంతవోఽబ్రవీత్. ౯.
శృణు రాజా మమ వచో యత్త్వాం వక్ష్యేమి కౌరవ, యథా త్వయా మహా
రాజ వ రితివ్యం వరంతప. ౧౦. ఆత్మరక్ష్యో రణే తాత సర్వావస్థాస్సరిందమ,
ధర్మరాజేన సంగ్రామ స్వయా కార్య స్సదాసఖి. ౧౧. అర్జునేన యమాభాషి వా
భీమనేనేన వా పునః, రాజధరం పురష్కృత్య రాజా రాజాన మృచ్చతి. ౧౨.
అహం ద్రోణః కృపా ద్రాణిః కృతవరా చ సాత్యతః, కల్యాణ సౌమదత్తిశ్చ విక
ర్తశ్చ మహారథః. ౧౩. తవ చ భౌతిర శూరా దుశ్శాసనపురోగనూః, త్వదర్థే
ప్రతియోత్యమా రాక్షసం తం మహాబలమ్. ౧౪. తస్మిన్ రౌద్రే రాక్షసేంద్రే
యదితే హృచ్చయా మహా, ఆయం వా గచ్ఛతు రణే తస్య యుద్ధాయ దుర్త
తే. ౧౫. భగదతో మహిపాలః పురందరసమో యుధి, ఏతావదుత్వా రాజానం
భగదత్తమభాబ్రవీత్. ౧౬. సమక్షం పార్థివేంద్రస్య వాక్యం వాక్యవిశారదః,
శీఘ్రం గచ్ఛ మహారాజ హైడింబం యుద్ధదుర్తదమ్. ౧౭. వారయస్వ రణే యత్తో
మిషతాం సర్వధన్వినామ్, రాక్షసం క్రూరకర్తాణాం యథేంద్రస్తారకం పురా. ౧౮.
తవ శస్త్రాణి దివ్యాని విక్రమశ్చ వరంతప, సమాగమశ్చ బహుభిః పురాఽభూదను
రైశుహ. ౧౯. త్వం తస్య రాజశార్థాల ప్రతియోధా మహాహవే, స్వబలేనో
చ్ఛితో రాజా జహి రాక్షసపుంగవమ్. ౨౦. ఏతచ్ఛృత్వా తు వచనం భీష్మస్య
పృతనావతే, ప్రయయాసింహనాదేన పరానభిముఖో ద్రుతమ్. ౨౧. తమాద్రవంతం
సంప్రేక్ష్య గర్జంతమివ తోయదమ్, అభ్యవర్తంత సుక్రుధాః పాండవానాం
మహారథాః. ౨౨. భీమనేనోఽభిమన్యుశ్చ రాక్షసశ్చ ఘటోత్కచః, ద్రాపదేయా
స్సత్యధృతిః క్షత్త్ర దేవశ్చ మారిచ. ౨౩. చేదిజో వసుదానశ్చ దశారాధికతి స్తథా,
సుప్రతీక్షేణ తాంశ్చాపి భగదతోఽభ్యపాదవతే. ౨౪. తత స్సమభవద్యుద్ధం ఘోర
రూపం భయోనకమ్, పాండునాం భగదత్తేన యమరాష్ట్రవివిర్ధమ్. ౨౫. క్రయ

క్తా రథిభి ర్బాణా భీమవేగా స్ఫుటేజనాః, తే నివేతు ర్మహారాజ నాగేషు చ
 రథేషు చ. ౨౬. ప్రభిన్నాశ్చ మహానాగా విసీతా హస్తీసాదిభిః, పరస్పరం సమా
 సాద్య సన్నివేతు రభీతవత్. ౨౭. మదాంథా రోషసంరథా విషాణాస్త్రై ర్మహా
 వావే, బిభిదు ర్దంతముసలై స్సమాసాద్య పరస్పరమ్. ౨౮. హయాశ్చ చామరా
 పీడాః ప్రాసపాణిభి రాస్థితాః, చోదితాస్సాదిభిః క్షిప్రం సన్నివేతు రభీతవత్.
 ౨౯. పదాతాశ్చ పదాతోఽమై స్తాడితా శ్శక్తితోమరైః, న్యవతంత తదాభూమా
 శతశోఽథ సహస్రశః. ౩౦. రథినశ్చ రత్నై రాజా కర్ణినాలీకసాయైః, నిహత్య
 సమరే వీరాన్ సింహనాదా నివేదిరే. ౩౧. తస్మిన్ ప్రథా వర్తమానే సంగ్రామే
 రోమహర్షణే, భగదత్తో మహేష్వాసో భీమసేనుభాద్రవత్. ౩౨. కుంజరేణ
 ప్రభిన్నేన సప్రథా ప్రవతా మదమ్, పర్వతేన యథా తోయం ప్రవమాణేన
 సర్వశః. ౩౩. కిరగ శరసహస్రాణి సుప్రతీకశిరోగతః, విరావతస్థో భగవాన్ పురం
 దర ఇవానఘ. ౩౪. సభీమం శరథారాభిస్తాడయామాస పార్థివః, పర్వతం వారి
 థారాభి స్తపాంతే జలదో యథా. ౩౫. భీమసేను సంగ్రుద్ధః పాదరథోఽపర
 శ్శతాన్, నిజఘన మహేష్వాసః సంగ్రుద్ధః శ్శరవృష్టిభిః. ౩౬. తాగ దృష్ట్వా
 నిహతాన్ క్రుద్ధో భగదత్తః ప్రతాపవాన్, చోదయామాస నాగేంద్రం భీమసే
 నరథం ప్రతి. ౩౭. సనాగః ప్రేషిత స్తేన బాణో జ్యోతోదితో యథా, అభ్యథా
 వత వేగేన భీమసేన మరిందమమ్. ౩౮. తమావతంతం సంప్రేత్య పాండవానాం మహా
 రథాః, అభ్యవర్తంత వేగేన భీమసేనపురోగమాః. ౩౯. కేకయాశ్చాభిమన్యుశ్చ
 ద్రావదేయాశ్చ సర్వశః, దశార్ణాధిపతి శూరః క్షత దేవశ్చ మారిష. ౪౦.
 వేదిసశ్చైతే కేతుశ్చ సంగ్రుద్ధా స్సర్వ ఏవ తే, ఉత్తమాస్త్రాణి దివ్యాని దర్శయంతో
 మహాబలాః. ౪౧. తమేకం కుంజరం క్రుద్ధా స్సమంతా త్వర్గవారయన్, సవిధో
 బహుభి ర్బృదై వ్యరోచత మహాద్విషః. ౪౨. సుజాతరుధిరోత్పీడో థాతుచిత్ర
 ఇవాద్రిరాట్, దశార్ణాధిపతిశ్చాపి గజం భూమిభరోపమమ్. ౪౩. సమాస్థితోఽభిదు
 ద్రావ భగదత్తస్య వారణమ్, తమావతంతం సమరే గజం గజవతి స్సచ. ౪౪.
 దధార సుప్రతీకోఽపి వేలేప మకరాలయమ్, వారితం ప్రేత్య నాగేంద్రం దాశా
 ర్ణస్య మహాత్మనః. ౪౫. సాధుసాధ్యితీ నైన్యాని పాండవాశ్చాభ్యుపాజయన్,
 తతః ప్రాగ్జ్యోతిషః క్రుద్ధ స్తోమరాగ్ వై చతుర్దశ. ౪౬. ప్రాహీణోత్తస్య నాగస్య
 ప్రముఖే నృపస త్రమ, వర్తముఖ్యం తనుత్రాణం శాలకంభపరిఘ్నతమ్. ౪౭.
 విదార్య ప్రావిశాన్ క్షిప్రం వల్లీకమివ పన్నగాః, సగాఢవిధ్ధో వ్యధితో నాగో
 భరతస త్రమ. ౪౮. ఉపావృత్తమదః క్షిప్ర మభ్యవర్తత వేగితః, సప్రదుద్రావ

వేగేన ప్రజడఁ జైరవం రవమ్. ౮౯. సుమర్దయాః స్వబలం వాము ర్వ్యతాని
 వాజసా, తస్మిన్ పరాజితే నాగే పాండవానాం మహారథాః. ౯౦. సింహనాదం
 విసద్యోచ్చైర్యుద్ధాయైవోపతస్థితే, తతో భీమం పురస్కృత్య భగదత్త ముపా
 ద్రవఁ. ౯౧. కిరంతో వివిధాః బాణాః శస్త్రాణి వివిధాని చ, తేషామూపతతాం
 రాజఁ సంక్రుద్ధానా మమర్షితామ్. ౯౨. శ్రుత్వా సనినదం ఘోర మమర్షా
 ద్దతసాధ్యసః, భగదత్తో మహేష్వాసః స్వం నాగం ప్రత్యచోదయత్. ౯౩. సనా
 గప్రవర స్సమ్యగంకుశాంకుషవోదితః, తస్మిన్ తుడే సమభవ త్సంవర్తక ఇవా
 నలః. ౯౪. రథసంఘం ప్రథా నాగఁ హయాంశ్చ సహసాదిభిః, అమృద్వ
 త్సురురే రాజఁ సంప్రథావం స్తతః స్తతః. ౯౫. పాదాతాంశ్చ సుసంక్రుద్ధ
 శ్శతశోఽథ సహస్రశః, తేన సంలోడ్యమానం తు పాండునాం తద్బలం మహత్.
 ౯౬. సంఘోష మహారాజ చరేవాగ్నౌ సమాహితమ్, భగ్నం తు స్వబలం
 దృష్ట్వా భగద తేన ధీమతా. ౯౭. ఘటోత్కచోఽథ సంకుద్రో భగద త ముపాద్ర
 వత్, వికటః పురుషో రాజఁ దీప్తాస్యోదీప్తలోచనః. ౯౮. దూపం విభీషణం కృత్వా
 రోషేణ ప్రజ్వలన్నివ, జగ్రహ విమలం శూలం గిరిణామపి దారణమ్. ౯౯. నాగం
 జిహ్వాంసు స్సహసా చిత్తేషు చ మహాబలః, సవిస్ఫురింగమాలాభిః సమంతా త్పరి
 వేష్టితమ్. ౧౦. తమాపతంతం సహసా దృష్ట్వా ప్రాణోతిషో వృహః, చిత్తేషు రుదిరం
 తీక్ష్ణం అర్ధచంద్రం సుదారుణమ్. ౧౧. చిచ్ఛేద సుమహ మ్భూలం తేన బాణేన
 వేగవాన్, ఉత్పసాత ద్విధా చ్ఛిన్నం శూలం హేమపరిష్కృతమ్. ౧౨. మహాశ
 నిర్యథా శ్రష్టేశక్రముక్తానభోగతా, శూలం నిపతితం దృష్ట్వా ద్విధా కృతం
 సపార్థివః. ౧౩. రుక్ దండం మహాశ కిం జగ్రహగ్నిశిఖోపమామ్, చిత్తేషు తాం
 రాక్షసస్య తివృత్తివేతి చాబ్రవీత్. ౧౪. తామాపతంతీం సంప్రేక్ష్య వియత్ స్థా
 మశనిమివ, ఉత్పత్య రాక్షససూర్ణం జగ్రహ చ ననాదచ. ౧౫. బభంజ చెనాం
 త్వరితో జానున్యారోష్ణభారత, పశ్యతః పార్థివేంద్రస్య తదదృశ్య మివాభవత్.
 ౧౬. తదవేక్ష్య కృతం కర్త రాక్షసేన బలీయసా, దివి దేవా స్సగంధర్యా మునయ
 శ్శాపి సిన్ధితాః. ౧౭. పాండవాశ్చ మహారాజ భీమసేనపురోగమాః, సాధుసా
 ధ్వితి నాదేన పృథివీ మన్వనాదయత. ౧౮. తంతు శ్రుత్వా మహానాదం ప్రహృ
 ష్టానాం మహాత్మనామ్, నామృష్యత మహేష్వాసో భగద తః ప్రతాపవాన్. ౧౯.
 సవిష్కార్య మహచ్చాప మింద్రాశనిసమప్రభమ్, తర్షయామాస వేగేన పాండ
 వానాం మహారథాన్. ౨౦. విసృజన్ విమలాం స్తీక్ష్ణా న్నారాచాన్ జ్వలన
 ప్రభాన్, భీమ మేకేన వివ్యాధ రాక్షసం నవభిశ్కరైః. ౨౧. ఆభిమన్యుం త్రిభి

శ్రీమహాభారతే పంచభి స్తథా, పూర్ణాయతవిస్మయేన శరణానతపర్వణా. ౭౨. విభేద దక్షిణం బాహుం క్షుద్ర దేవస్య చాహవే, పపాత సహసా తస్య సతరంధను రు త్తమమ్. ౭౩. ద్రౌపదేయం సతః పంచ పంచభి స్సమతాడయత్, భీమసేనస్యచ శ్రోథా నిజహూన తురంగమా. ౭౪. ధ్వజం కేసరిణం చాప్య విచ్ఛేద విశితై స్త్రిభిః, నిర్విభేద త్రిభిశ్చన్యై స్సారథిం చాప్య పత్రిభిః. ౭౫. సగాఢవిధౌ వ్యథితో రథోపస ఉపావిశత్, విశోఠో భరతశ్చేష భగద తేన సంయుగే. ౭౬. తతో భీమో మహారాజ విరథో రథినాం వరః, గదాం ప్రగృహ్య వేగేన ప్రచక్కుంద మహారథాత్. ౭౭. తమద్యతగదం దృష్ట్వా సత్సంగమివ పర్వతమ్, తావకానాం భయం ఘోరం సమపద్యత భారత ౭౮. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు పాండవః కృష్ణ పాండవః, ఆజగామ మహారాజ నిఘ్న శత్రూ, సమంతతః. ౭౯. యత్ర తో పురుషవ్యాఘ్రాః సితాపుత్ర మహారథా, సాగ్వోలిషేణ పహితా భీమసేనుటా త్తద్రౌపం. దృష్ట్వా చ పాండవో భ్రాతృశ్చ యుధ్యమానా వ్రహారథాః, త్వరితో భరతశ్చేష్ట తత్రాయుధ్య త్కిరగా శరగా. ౮౦. తతో దుర్యోధనో రాజా త్వరమాణో మహారథః, నేనా మచోదయ త్త్రిప్రం రథనాగసమాకురామ్. ౮౧. తా మానసంతీం సహసా కౌరవాణాం మహాచమూమ్, అభిదుద్రావ వేగేన పాండవ శ్వేతవాహనః. ౮౨. భగదతోఽపి సమరే తేన నాగేనభారత, విమృక్షా పాండవబలం యుధిష్ఠిర ముపాద్రవత్. ౮౩. తదానీక్తు ములం యుధ్ధం భగద త్ర స్యమారిష, హంశాలై స్పృంజయైశ్చైవ కేయైశ్చైవ్యతాయుధైః. ౮౪. భీమ సేనోఽపి సమరే తాపుభాకేశవాన్, అశ్వానయద్యథాప్న త్తమిరావదగధము త్త మమ్. ౮౫.

ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మపర్వపంచమోఽధ్యాయః.

— అష్టమదివసయదావనాః. —

సంజయ ఉవాచ—పుత్రేం తు నిహతే శ్రుత్వా త్వీరావంతి ధనంజయః, దూభేన మహతావిష్టో నిశ్చేష్టా పన్నగో యథా. ౧. అల్పవీ త్సమరే రాజా వాసుదేవమిదం వచః, ఇదం నూనం మహాప్రాజ్ఞో విదురో దృష్టవాః పురా. ౨. కురూణాం పాండవనాం చ భయం ఘోరం మహామతిః, తతో న్యవారయత వై ధృతరాష్ట్రం జనేశ్వరమ్. ౩. ఆన్యే చ బహువో వీరా స్సంగ్రాహే మధుసూదన, నిహతాః కౌరవై స్సంభేష తథాస్తాభిశ్చ కౌరవాః. ౪. అర్థపాతో ర్మరశ్చేష్ట క్రియతే కర్ష కుత్సితమ్, ధిగర్థా యత్కృతే హ్యేవం క్రియతే జ్ఞాతినంక్షయః. ౫. అధనస్య శ్చుతం శ్రేయో న చ జ్ఞాతవథాధనమ్, కిన్నుప్రాప్స్వామహే కృష్ణ హత్యా జ్ఞాతీ సమాగతా. ౬. దుర్యోధనాపరాధేన శకునే స్పృబలస్య చ,

క్షత్రియా నిధనం యాంతి కర్ణదుర్బంత్రితేన చ. ౭. ఇదానీం చ విజానామి
సుకృతం మధుసూదన, కృతం రాజ్ఞా మహాబాహో యాచయామాస యోధవమ్.
 ౮. రాజ్యారం పంచ గ్రామా వా నాకార్తి త్వచ దుర్బంతి, దృష్ట్వా చ క్షత్రియా
శూరా శయానా ధరణితలే. ౯. నిదామి భృశమాత్మానం ధిగస్తు క్షత్రదీని
 కామ్, అశక్తమితి మా మేతే జ్ఞాస్యంతి క్షత్రియా రణే. ౧౦. యుద్ధం తు మే న
 రుచితం జ్ఞాతిభి ర్మధుసూదన, సంవోచయ హయా క్షీప్రం ధార్తరాష్ట్రచమూం
 ప్రతి. ౧౧. ప్రతరిష్యే మహాపాదం భుజాభ్యాం సమరోదధిమ్, నాయం క్షీబయి
 తుం కాలో విద్యతే మాధవ క్వచిత్. ౧౨. ఏవముక్తస్తు పార్థేన కేశవ,
 పరవీరహా, చోదయామాస తానశ్వా పాండురా వాతరంహస. ౧౩. అథ
 శబ్దో మహానానీ త్వవ నైర్యస్య భారత, మారుతోద్ధాతవేగస్య సాగరస్యేవ
 పర్వణి ౧౪. అపరాహే మహారాజ సంగ్రామ సుమవద్యత, పర్జన్యసమన్వితో
భీష్మస్య సహ పాండవై. ౧౫. తతో రాజం ప్రవ సుతా భీమసేన ముపాద్ర
 వగ, పరివార్య రణే ద్రోణం వసవో వాసవం యథా. ౧౬. తత శ్శాంతనవో
 భీష్మః కృపశ్చ రథినాం వరః, భగదత్త సుశర్తా చ ధనంజయ ముపాద్రవగ.
 ౧౭. హర్షితో బాహ్నికశ్చైవ సాత్వకిం సమభిదుతా, అంబష్టకస్తు వృపతి రభిమ
న్యుచవస్థితః. ౧౮. శేషాస్త్రస్యే మహారాజ శేషసేవ మహారథాగ, తతః ప్రవ
 వృతే యుద్ధం ఘోరరూపం భయావహమ్. ౧౯. భీమసేనస్తు సంప్రేక్ష్య పుత్రాంస్త
 వ జనేశ్వర, ప్రజజ్వల రణే క్రుద్ధో హవిషా హవ్యవాడిన. ౨౦. పుత్రాస్తు
 తవ శాంతేయం ఛాదయాంచక్రిరే శరైః, ప్రావృషీవ మహారాజ జలదాః పర్వతం
 యథా. ౨౧. సంఛాద్యమానో బహుధా పుత్రైస్తవ విశాం పతే, సృక్వణి లేలి
 హా వీరః శార్దూల ఇవ వేగవాగ. ౨౨. వూర్ధ్నోరస్కం తతో భీమః పాతయా
మాస భారత, తురప్రేణ సుతీక్ష్ణేన సోధవద్రతదీవిత్. ౨౩. అపరేణ తు భిల్లస
 పీతేన నిశితేన చ, అపాతయత్కుండలినం సింహః తుదమ్మగం యథా. ౨౪.
 తతస్సునిశితాగ పీతాగ సమాదత్త శిలీముఖాగ, ససర్జ త్వరయా యుక్తః
 పుత్రాంస్తే ప్రాప్య మారిష. ౨౫. ప్రేషితా భీమసేనేన శరాస్తే దృఢధగ్నినా,
అపాతయంత పుత్రాంస్తే రథేభ్యః సమహారథాగ. ౨౬. అనాధృష్టిం కుండభేదం
వె రాటం దీర లోచనమ్, దీర్ఘబాహుం సుబాహుం చ తదైవ కనకధ్వజమ్. ౨౭.
ప్రపతంతిస్త తే వీరా విరేజా గ్ధరతర్షభ, వసంతే పుష్పశిఖలా శ్శూతాః ప్రపతితా
ఇవ. ౨౮. తతః ప్రదుద్రువు శేషాః పుత్రాస్తవ విశాం పతే, తం కాలమివ
 మన్యంతో భీమసేనం మహాబలమ్. ౨౯. ద్రోణస్తు సమరే వీరం నిర్జహంతం సుతాం

స్తవ, యథాద్రిం వారిధారాభిః సమంతా ద్వ్యకిర చ్ఛరైః. 30. తత్రాద్భుతమప
శ్యామ కుంతీపుత్రస్య హేతుషమ్, ద్రోణేన వార్యమాణోఽపి నిజస్మై యత్సు
తాం స్తవ. 31. యథాహి గోవృషో వర్షం సంధారయతి భాత్పుతత్, భీమ స్తథా
ద్రోణము కం శరవర్ష మదీనవత్. 32. అద్భుతం చ మహారాజ తత్ర చక్రే, వృణో
దరః, యత్సుతాం స్తేవధీత్సంభేద్య ద్రోణం చైవ న్యవారయత్. 33. పుత్రేషు
తవ వీరేషు చిక్రీడాద్భువపూర్వజః, మృగేష్యవ మహారాజ చరణ వ్యాఘ్రా
మహాబలః. 34. యథాహి పశుమధ్యస్థో ద్రావయేత పశూన్ పృక్షః, వృణోదర
స్తవ సుతాం స్తథా న్యద్రావయ ద్రణే. 35. గాంగేయో భగదత్తశ్చ గౌతమశ్చ
మహారథః, పాండవం రథసం యుద్ధే వారయామాసు రర్జునమ్. 36. అన్తే
రస్తాణి సంవార్య తేషాం సోఽతిరథోరణే, ప్రవీరాం స్తవ నై న్యేషు నైషయామాస
మృత్యువే. 37. అభిమన్యుశ్చ రాజాన మంబష్టం లోకవిక్రతుమ్, విరథం రథిణాం
క్రేష్టం కారయామాస నాయకైః. 38. విరథో వధ్యమాన స్స సౌభద్రేణ యశ
స్వినా, అపప్లుశ్య రథాత్పూర్ణం సప్రీడో మనుజాధిప. 39. అసిం చిత్తేన సమరే
సౌభద్రస్య మహాత్మనః, ఆరురోహ రథం చైవ హర్షిక్యస్య మహాబలః. 40. ఆప
తంతం చ నిస్త్రింశం యుద్ధమూర్ధవిశారదః, లాఘవాత్ వ్యంసయామాస సౌభద్రః
పరవీరహః. 41. వ్యంసితం వీర్య నిస్త్రింశం సౌభద్రేణ రణే తదా, సాధుసాధ్యితి
నైన్యానాం ప్రణాదోఽభూ ద్విశాం పతే. 42. భృష్మద్యుమ్నుముఖా స్త్యన్యే తవ
నై న్యమయోధయా, తత్రైవ తావకా స్ఫుర్యే పాండునైన్య మయోధయా. 43.
తత్రాక్రందో మహానానీ తవ తేషాం చ భారత, నిఘ్నతాం దృఢమన్యోన్యం
కుర్వతాం కర్ష దుష్కురమ్ 44. అన్యోన్యం హి రణే కూరాః కేశేష్యకృష్య
మారిష, నఖై ర్దంతై రయుధ్యంత ముష్టిభి ర్జ్వానుభి స్తథా. 45. తలైశ్చైవాభ
నిస్త్రింశై ర్భావృభిశ్చ సుసంస్థితైః, వివరం ప్రాప్య చాన్యోన్య మనయన్ యమ
సాదనమ్ 46. న్యహనచ్చ పితా పుత్రం పుత్రశ్చ పితరం తథా, వ్యాకులీకృత
సర్వాంగా యుయుధు స్తత్ర మానవాః. 47. రణే చారూణి చాపాని హేమ
పృష్ఠాని భారత, హతానా మపవిద్ధానాం కలాపాశ్చ మహాధనాః. 48. జాతరూప
మయైః పుంఖై రాజతై ర్మిశితాశ్వరాః, కైలథాతా వ్యరాజంత నిర్భక్తబుజగో
పమాః. 49. హస్తీదంతపురూన్ ఖడ్గాన్ జాతరూపపరిష్కృతాన్, చర్మాణి
చాపవిద్ధాని దుక్షవిత్రాణి ధన్వినామ్. 50. సువర్ణవికృతాన్ ప్రాసాన్ పట్టసాన్
హేమభూషితాన్, జాతరూపమయా యష్టీః శక్తీశ్చ కనకోజ్జ్వలాః. 51. సుస
న్నాహంశ్చ పతితాన్ ముసలాని గురూణి చ, పరిఘాన్ పట్టసాంశ్చైవ భిందిపా

లాంశ్చ మారిష. ౫౨. పతితాః వివిధాః చాచాః చిత్రహేమపరిష్కృతాః,
 కుఠాశ్చ బహుథాకారాః చామరవ్యజనాని చ. ౫౩. నానావిధాని శస్త్రాణి
 విసృజ్య పతితానరాః, తివంత ఇవ దృశ్యంతే గతసత్త్వా మహారథాః. ౫౪. గదా
 విమధితైర్దాత్రై ద్దుసలైః ప్లిన్నమస్తకాః, గజవాజరథక్షుణ్ణాశ్శేరతేష్ట నరాః ఊతా.
 ౫౫. తత్రవాశ్వస్థునాగానాం శరీరై రాబభౌ తదా, సంఘన్నా వసుథా రాజా
 పర్వతైరివ సర్వశః. ౫౬ సమరే పతితైశ్చైవ శక్త్యైష్టిశరతోమరైః, నిస్త్రీంశ్చైః
 పట్టనైః ప్రానై రయఃకుంతైః పరశ్వతైః. ౫౭. పరిష్టేష్టదిపాలైశ్చ శతస్థిభి
 స్తైవచ, శరీరై శ్చస్త్రభిన్నైశ్చ సమాస్తీర్యత మేదినీ. ౫౮. విశదైరల్పశబ్దైశ్చ
 శోణితాఘపరిప్లుతైః, గతానుభిరమిత్రఘ్నవిబభౌ సంవృతా మహీ. ౫౯. సతనుత్రై
 స్సకేయూరై రాబహుభిశ్చందనోఽపి, హస్తీహస్తోపమైశ్చిన్నై రూరుభిశ్చ
 తరస్వినామ్. ౬౦. బద్ధచూడామణిధరై శ్చిరోభిశ్చ సకుండలైః, పాతలై ర్యృషభా
 ఙ్గాణాం బభౌ భారత మేదినీ. ౬౧. కవచై శ్శోణితాదిగై ర్విప్రక్లిష్టైశ్చ కాంచనైః,
 రరాజ సుభృశం భూమిః శాంతార్చిరి రివానలైః. ౬౨. విప్రవిద్వైః కపాలైశ్చ పతి
 తైశ్చ శరాసనైః, విప్రక్లిష్టైశ్చరైశ్చాపి రుక్తపుంతు సుమంతరైః. ౬౩. రథైశ్చ
 బహుభిర్భగ్నైః కింఙిజాలభూషితైః వాజభిశ్చవాతైఃకీర్ణైః స్త్రస్తజిహ్వైస్సశోణితైః.
 ౬౪. ఆనుకర్షైఃపతాకాభి రుపాసంగై ర్ధ్వజైరసి, ప్రవీరాణాం మహాసంభ్యై విప్రక్లిష్ట
 స్సుపాండురైః. ౬౫. స్త్రస్తహస్తైశ్చ మాతంగైశ్చయన్తై ర్విబభౌ మహీ, నానా
 రూపైరలంకారైః ప్రమదేవాభ్యలంకృతా. ౬౬. దంతిభిశ్చాపరై స్తత్ర స్ప్రానై
 గ్రాధవేదనైః, శరైశ్చిబ్ధం విముంచద్భిః సీతాకరం చముహుర్దుహుః. ౬౭. విబభౌతద్ర
 జాస్థానం స్యందమానై రివాచలైః, నానావర్ణైఃకంబలైశ్చ పరిస్తోమైశ్చ దంతినామ్. ౬౮.
 వైడూర్యమణిదండైశ్చ పతితై రంకుశై శ్చృభైః, ఘంటాభిశ్చ గజేంద్రాణాం పతి
 తాభి సుమంతరైః. ౬౯. విపాటితవిచిత్రాభిః కుఠాభీరాంశ్చై స్తకా, గ్రైవేయై.
 శ్చిత్రరూపైశ్చ రుక్తకంఠాభిరేవచ. ౭౦. యంత్రైశ్చ బహుథాభిన్నైస్తోమరైశ్చా
 పికాంచనైః, అశ్వానాంరేణుకపిలైరురుచ్ఛత్రైరురుచ్ఛదైః. ౭౧. సాదినాం చ భుజైశ్చ
 న్నైఃపతితై స్సాంగదై స్తకా, ప్రానైశ్చ విమలై స్తీక్తై ర్విమలాభిస్తు యష్టిభిః. ౭౨.
 ఉష్ణీమైశ్చ తథా చిత్రై ర్విప్రవిద్వై స్తత్ర స్తతః, విచిత్రై రధచంద్రైశ్చ జాతరూప
 పరిష్కృతైః. ౭౩. అశ్వాస్త్రపరఃస్తోమై రాంశ్చై ర్మృదితై స్తకా, నరేంద్రచూ
 డామణిభిఃకర్ణిభి శ్చ మహాధనైః. ౭౪. ఛత్రై స్తకా పవిద్వైశ్చ చామరవ్యజనై

రసి, పద్దేందుద్యుతిభిక్షైవ వదనైశ్చాదుకుండలైః. ౭౫. క్షౌఢ్రశక్రభి రత్యర్థం
 వీరాణాం సమలంకృతైః, అపవిద్ధైర్నహ రాజసువర్ణోజ్జ్వలకుండలైః. ౭౬. గ్రహనక్ష
 త్రశబలా ద్యారివాసీ ద్వసుంధరా, ఏవ మేతే మహానేనే మృదితే తత్ర భారత.
 ౭౭. వరస్పరం సమాసాద్య తవ తేహం చ సంయుగే, తేషు శ్రాంతేషు భగ్నేషు
 మృదితేషు చ భారత. ౭౮. రాత్రి సురుభవన్మోరానావశ్యత తతోరణమ్, తతోఽన
 హారం నైన్యానాం ప్రచక్రః కురుపాండవా. ౭౯. ఘోరేనిశాముఖేరాద్రైవర్త
 మానేసుదాదుః, అవహారం తతః కృత్వా సహితాః కురుపాండవా. ౮౦. న్యవి
 రంత యథాకాలే గతాస్త్వం శివరం తదా. ౮౧.

తతః భీష్మసర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వతే - సప్తదశతతమాధ్యాయం...

— భీష్మదుర్యోధసంవాదః. ౭ —

సంజయ ఉవాచ—తతో దుర్యోధనో రాజాశక్రునిశ్చాపిసౌబలః, దుశ్శాస
 నశ్చపుత్రే నేనూతపుత్రశ్చదురయః. ౧. సమాగమ్యచుహ రాజయం త్రంచక్రర్జివక్షి
 తమ, కథంపాండుసుతాస్సంభ్య జేతవ్యాసుగణా ఇతి. ౨. తతో దుర్యోధనో రాజా
 సర్వాంస్తానాహమంత్రణః, సూతపుత్రం సమాభాష్య సౌబలం చ మహాబలమ్.
 ౩. దోణో భీష్మః కృపశ్శల్యస్సౌముద తిశ్చ సంయుగే, న పార్థాః ప్రతిబాధంతే
 న జానే తవ్య కారణమ్. ౪. అవధ్యమానాస్తేచాపి క్షరయంతి బలం మమ, సోఽస్మి
 క్షణబలః కర్ణక్షణశస్త్రశ్చ సంయుగే. ౫. వికృతః పాండవై శ్శూరై రవధ్యైర్దైవ
 తైరసి, సోఽహం సంశయమావహుః ప్రహరిష్యే కథం రణే. ౬ తమబ్రహ్మహారాజ
 సూతపుత్రోనరాధిపమ్. ౭ కరఉవాచ—మాకుచోభరతశ్రేష్ఠకరిష్యేహంప్రియం
 తవ, భీష్మశ్చాంతసవస్తూర్ణమపయాతుమహారణాత్. ౮. నివృత్తేయుధిగాంగేయే
 న్యస్తశస్త్రే చ భారత, అహం పార్థాః హనిష్యామి సహితాః సర్వసోమకైః.
 ౯. చశ్యతో యుధి భీష్మస్య శపే సత్యేన తే నృప, పాండవేషు దయాం నిత్యం
 సహి భీష్మః కరోతి వై. ౧౦. ఆశ కశ్య రణే భీష్మో జేతు మేతాః మహారథాః,
 అభిమాని రణే భీష్మ నిత్యం చాపి రణప్రియః. ౧౧. సకథం పాండవాః యుద్ధే
 జేవ్యతే తాత సంగతాః, సత్యం శీఘ్ర మితో గత్వా భీష్మస్య శివరం ప్రతి.
 ౧౨ అనుమాన్య గురం వృద్ధం శస్త్రన్యాసాయ భారత, న్యస్తశస్త్రే తతో భీష్మే
 నిహతాః పశ్యపాండవా ౧౩. చయైశ్చ రణే రాజా సనుహృద్గణబాంధవాః,
 ఏవము క్షస్తు కల్పేన పుత్రో దుర్యోధన స్తవ. ౧౪. అల్పవిద్యాతీరం తత్ర దుశ్శా
 సన మిదం వచః, అనుయోత్రం యథా సర్వం సజ్జీభవతి సర్వశః ౧౫. దుశ్శాసన
 తథా క్షిప్రం సర్వమేవోపపాదయ, ఏవముత్త్వా తతో రాజా కర్ణ మాహ జనే

శ్లోరః. ౧౬. అనుమాన్య రణే భీష్మ మేహోఽహం ద్విపదాం వరమ్, అగమిష్యే
 తతః ఊహం త్వత్సకాశ మరిందమ్. ౧౭. అపయాతే తతో భీష్మే ప్రహరిష్యసి
 సంయుగే, నిష్కపాత తత స్తూర్ణం పుత్ర స్థవ విశాం పతే. ౧౮. సహితో భ్రాతృ
 భీష్మస్తు దేవైరివ శతక్రతుః, తత స్తం నృపకాద్ధూలం కాద్ధూలసమవిక్రమమ్ ౧౯.
 ఆరోహయ ధయం తూర్ణం భ్రాతృ దుశ్శాసనస్తదా, అంగదీబద్ధమకటా వాస్తా
 భరణవా న్నృపః. ౨౦. ధార్తరాష్ట్ర మహారాజ విభభౌ స పథి వ్రజా, భండీపు
 మనికాశేన తపనీయభిశేన చ ౨౧. అనులిప్తః పరాధ్యేన చందనేన సుగంధినా,
 అరణ్యంబరసంపీతః సింహభేలగతి ర్నృపః. ౨౨. శుశుభే విమలాప్తిష్ఠా న్నభసీవ
 దివాకరః, తం ప్రయాంతం నరవ్యాఘ్రం భీష్మస్య శిబిరం ప్రతి. ౨౩. అనుజన్తు
 ర్మహేష్వాసాః సర్వలోకస్య ధన్వినః, భ్రాతృతశ్చ మహేష్వాసా స్త్రిదశా ఇవ
 వాసవమ్, ౨౪. హయానన్యే సచూరుహ్య గజానన్యే చ భారత, రథానన్యే నర
 శ్రేష్ఠాః పరివపుః స్వమంతతః. ౨౫. ఆత్తశస్త్రాశ్చ సుహృదో రక్షణార్థం మహిషతే,
 ప్రాదుర్భుధావ్ర స్సహితా శ్శక్రన్యేవామరా దివి. ౨౬. సంపూజ్యమానః కరుభిః
 కౌరవాణాం మహాబలః, ప్రయయా సదనం రాజా గాంగేయస్య యశస్వినః.
 ౨౭. అన్వీయమాన స్సతతం సోదరైః పరివారితః, దక్షిణం దక్షిణః కాలే సంవృత్య
 స్వభుజం తదా. ౨౮. వాస్తీవాస్తోపమం పీనం సర్వశత్రునిబర్హణమ్, ప్రగృహ్య
 చాంజలీన్మృగాణా ముద్యతా సర్వతో దిశః. ౨౯. శుశ్రావ మధురా వాచో
 నానాదేశీనిజాసినామ్, సంస్తూయమానస్సూతైశ్చ మాగధైశ్చ మహాయశాః.
 ౩౦. పూజయానశ్చ తా సర్వా సర్వలోకైరివేశ్వరః, ప్రదీపైః కాంచనైస్తత్ర
 గంధతైలావనీచితైః. ౩౧. పరివపుః ర్మహాత్మానః ప్రజ్వలద్భిన్నయంతతః, సతైః పరి
 వృతో రాజా ప్రదీపైః కాంచనైర్జ్వలత్. ౩౨. శుశుభే చంద్రమాయుక్తో దీపై
 రివ మహాగ్రహైః, కాంచనోష్ణిషీణైస్తత్ర వేత్రయుర్ధ్వరపాణయః. ౩౩. ప్రోత్సా
 దయంత శ్శవస్తైస్తం జనం సర్వతో దిశమ్, సంప్రాప్య తు తతో రాజా భీష్మస్య
 సదనం శుభమ్. ౩౪. అపతీర్య హయాచ్ఛాపి భీష్మం చాప్య జనేశ్వరః, అభివాద్య
 తతోభీష్మం నివణ్ణః పరమాసనే. ౩౫. కాంచనే సర్వతో భద్రే స్వర్ధాస్త్రరణసంవృ
 తే, ఉవాచ ప్రాంజలిర్భీష్మం బాష్పకంఠోక్తులోచనః. ౩౬. త్వాం వయం హి సమా
 శ్రిత్య సంయుగే శత్రునూదన, ఉత్పవా మరణే జేతుం నేందానపి సురాసురా. ౩౭.
 కిము పాండుసుతా వీరా ససుహృద్గణబంధవా, తస్మా దర్హసి గాంగేయ
 కృపాం కరుం మయిషభో. ౩౮. జహి పాండుసుతా వీరా మహేంద్ర ఇవ
 దానవా, అహం సర్వా మహారాజ నిహనిష్యామి పోమకా. ౩౯. పాంచా

లా కైకయై స్సార్థం కరూణాంశ్చేతి భారత, త్వద్యవసస్సత్యమేవాస్తు జహి పా
ర్థా సమాగతాః. ౮౦. సోమకాంశ్చ మహేష్వాసా సత్యవాగ్మవ భారత,
దయయా యది వా రాజా ద్వేష్యభావా న్నమ ప్రభో. ౮౧. మందభాగ్యతయ్యా
వాపి యది రక్షసి పాండవాః, అనుజానీ హి సమరే కర్ణమాహవశో భీష్మమ్. ౮౨.
సకేష్యతి రణే పార్థా ససుహృద్దణబంధవాః, సవవ ముక్త్యా నృపతిః పుత్రో
దుర్యోధనస్తవ. ౮౩. భోవాచ వచనం కించిద్భీష్మం భీమపరాక్రమమ్. ౮౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపథపర్వణి - అష్టనవతితమోఽధ్యాయః.

—౧౦ దుర్యోధనదృశ్యానననవాదః—

సంజయ ఉవాచ—వాక్ష్మల్యైస్తవ పుత్రేణ సోఽతివిద్ధో మహామనాః, శ్వేన
మానో యథా నాగః ప్రణవన్ వాక్ష్మలాకయా. ౧. ధ్వుభేన మహతావిష్టో
కోవాచప్రియ మణిపి, స ధ్యాత్వా సుచిరం కాలం దుఃఖరోషసమన్వితః. ౨.
కృష్ణత్య చతుషీ కోపా న్నిర్దవాన్మవ భారత, సదేవాసురగంధర్వం లోకం
లోకవిదాం వరః. ౩. అబ్రవీత్తవ పుత్రం తు నామపూర్వవిదం వదః, కింత్యం
దుర్యోధనైవం మాం వాక్ష్మల్యై రవక్యంతసి. ౪. ఘటమానం యథాశక్తిపర్వా
ం చ తవ ప్రియమ్, జహ్వీసం సమరే పాణాం స్తవై వ ప్రియకామ్యయా. ౫.
యదా తు పాండవశ్చార్థః ఖాండవేఽగ్ని నుతర్యయత్. పరాశిత్వ రణే శత్రూ
పర్వా పం తస్మి దర్శనమ్. ౬. యదా చ త్యాం మహాబాహూ గంధరై ర్హృత్
హజనా, అమోచయ త్పాండుసుతః పర్వా పం తస్మి దర్శనమ్. ౭. ద్రవమాణేషు
సూరేషు సోదరేషు తవ ప్రభో, సూతపుత్రే చ రాధేయే పర్వా పం తస్మి దర్శనమ్.
౮. యచ్చనస్సహితాః సర్వాః విరాటనగరే తదా, ఏకఏవ సముద్యాతః పర్వా
పం తస్మి దర్శనమ్. ౯. ద్రోణం చ యుధి సంరబ్ధం మాం చ నిర్జిత్య సంయుగే, వా
గానీ చ సమాదత్త పర్వా పం తస్మి దర్శనమ్. ౧౦. యథా ద్రోణం మహేష్వాసం
గరద్యత మథాపిచ, గోగ్రహే జితవాః పూర్వం పర్వా పం తస్మి దర్శనమ్. ౧౧.
శిత్వ చ తథా కర్ణం సదా పురుషమానినమ్, ఉత్తరాయే దదా వస్త్రం పర్వా
పం తస్మి దర్శనమ్. ౧౨. నివాతకవచాః యుదే వాసవేనాపి దురయా, శత
వాః సమరే పార్థః పర్వా పం తస్మి దర్శనమ్. ౧౩. కో హి శక్నో రణే కేతుం
పాండవం రభసం తేహ, యస్య గోపా జగద్ధోపా శంఖచక్రగదాధరః. ౧౪. వాసు
దేవోఽనంతః కిః సృష్టిసంహరకారకః, సర్వేశ్వరో దేవదేవః పరమాత్మా సనాతనః.
౧౫. ఉక్తో హి బహుశో రాజా నారదాద్వైరహరిభిః, త్వం తు మోహన్త
నానీష వాచ్యావాచ్యం నుయోధన. ౧౬. ముమూర్షు ర్హి నర స్సర్వాః పృథివీ

పశ్యతి కాంచనా, తథా త్వమపి గాంధారే విపరీతాని పశ్యసి. ౧౭ స్యయం
 వైరం మహాత్మ్యత్వా పాండవై సుహృదృజయై, యుధ్యస్య తానద్య రణే పశ్యా
 మః పురుషో భవ. ౧౮. అహం తు సోమకాగ సర్వాగ పాంచాలాంశ్చ సమా
 గతాగ, నిహనిష్యే నరవ్యాఘ్రు వర్షయిత్వా శిఖండినమ్. ౧౯. తైరహం
 నిహత స్సంభ్య గమిష్యే యచపాదనమ్, తా వా నిహత్య సమరే శ్రీతిం దాప్యా
 మ్యహం తవ. ౨౦. పూర్వం హి స్త్రీ సముత్పన్నా శిఖండి రాజవేళనీ, నరదానా
 త్కుమారా జాతః నైషా వై స్త్రీ శిఖండినీ. ౨౧. తమహం న హనిష్యామి ప్రాజత్యా
 గేఽపి బాగధే, యాసౌ ప్రాజ్ఞీర్నితా ధాతా నైషా వై స్త్రీ శిఖండినీ. ౨౨. సుఖం
 స్యపిహి గాంధారే శ్వేదస్మి కర్తా మహారణమ్, యుజనా కథయిష్యంతియావతే
 స్థాస్యతి మేదినీ. ౨౩. ఏవము క్షస్తవ సుఖో నిర్జగము నరేశ్వర, అభివాద్య గురం
 మూర్ధ్నా ప్రయయా స్యం నివేశనమ్. ౨౪. ఆగత్య తు తతో రాజా విస్ఫుజ్య చ
 మహాజనమ్, ప్రనివేశ తతే స్తూర్ణం త్తయం శత్రుత్వయం కరః. ౨౫. ప్రవిష్టస్య
 నిశాం తాం చ గమయామాన పార్థివః, ప్రభాతాయాం చ శర్యర్యాం ప్రాత
 రుత్తాయ తా న్నృపః. ౨౬. రాజ్ఞ స్సమాజ్ఞాపయతే నేనా యోజయతేతి హి
 అద్య భీష్మ రణే క్రుద్ధో నిహనిష్యతి సోమకాగ. ౨౭ దుర్యోధనస్య తచ్చుత్వా
 రాతౌ విలపితం బహు, మన్యమాన స్సతం రాజగ ప్రత్యాదేశమివాత్తవః. ౨౮.
 నిరేదం పరమం గత్యా వినిద్య పరవాచ్యతామ్, దీరం దద్యా శాంతనవో
 యోధుకామోర్ధ్వనం రణే. ౨౯. ఇందీతేన తు తతే జ్ఞాత్యా గాంగేయేన విచింతి
 తమ్, దుర్యోధనో మహారాజ దుశ్శాసనమనోదయత్. ౩౦. దుశ్శాసన రథా
 స్తూర్ణం యుజ్యంతాం భీష్మరక్షిణి, ద్వావింశతిరసికాని సర్వాణ్యేవాతివోదయ.
 ౩౧. ఇదం హి సమసుప్రాప్తం వర్షపూగాభిచింతితమ్, పాండవానాం ససైన్యానాం
 వధో రాజ్యస్య చాగమః. ౩౨. తత్ర కార్యతమం మన్యే భీష్మన్యవాభిరక్షణమ్,
 స నో గుప్త స్సహాయః పాత్రో హన్యా త్సార్థాంశ్చ సంయుగే. ౩౩. అబ్రహ్మీధి
 విశుద్ధాత్మా నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, స్త్రీపూర్వకోహ్యసా రాజగ తస్మా
 ద్బర్హ్య మయా రణే. ౩౪. లోక సద్యేద యదహం పితుః ప్రియచికిరయా,
 రాజ్యం సీతం మహాబాహో స్త్రీయశ్చ త్వ కవా పురా. ౩౫. నైవచాహం
 స్త్రీయం భాతు న స్త్రీపూర్వం కథంచన, హన్యాం యుధి నరశ్రేష్ఠ సత్యమేత ద్భ్రావీ
 మితే. ౩౬. అయం స్త్రీపూర్వకో రాజగ శిఖండి యదితే శ్రుతః, ఉద్యోగే కథితం
 యత్తత్తథా జాతా శిఖండినీ. ౩౭. కన్యా భూత్వా పుమాగ జాతే స్వచ మోం
 యోధయిష్యతి, తస్యాహం ప్రముఖే బాణాగ న ముంచేయం కథంచన. ౩౮.

యుద్ధేహి శ్రుత్రీయం స్తాత పాండవానాం జయేషిణః, సర్వాసర్వా హనిష్యామి సంప్రాప్తా రణమూర్ధని ౩౯. ఏవం మాం భరతశ్రేష్ఠో గాంగేయః ప్రాహ శాస్త్ర విత్, తత్ర సర్వాత్త నా మన్యే గాంగేయస్యైవ పాలరమ్. ౪౦. అరక్ష్యమాణం హి వృకో హన్యాత్పింహం మహావనే, మావృకేణేవ గాంగేయం ఘాతయేసు శిఖండినా. ౪౧. మాతులశ్శుకునిశ్శల్కః కృపా ద్రోణో వివింశతిః, యత్తా రక్షంతు గాంగేయం తస్మిన్ గుప్తే ధ్రువో జయః. ౪౨. ఏతచ్ఛ్రుత్వా తు తే సర్వే దుర్యోధనవచస్తదా, సర్వతో రథవంశేన గాంగేయం పర్యవారయన్. ౪౩. పుత్రాశ్చ తవ గాంగేయం పరివార్య యయు స్తదా, కంపయంతో భువం ద్యాం చ ఓభయంతశ్చ పాండవాన్. ౪౪. తై రదైస్సుప్రసంయుక్తై ర్దంతిభిశ్చ మహారథాః, పరివార్య రణే భీష్మం దంశితా సుచువస్థితాః. ౪౫. యథా దైవా సురే యుద్ధే త్రిదశా వజ్రధారిణమ్, సర్వే తేషు వ్యతిష్ఠంత రక్షంత స్తం మహారథమ్. ౪౬. తతో దుర్యోధనో రాజా పున ర్ప్యాతరమబ్రవీత్, సవ్యం చక్రం యథా మన్య ర్భువనాశ్చ దక్షిణమ్. ౪౭. గోపారావతుసన్వితా వరునోఽపి శిఖండినః, రక్ష్యమాణ స్సపార్థేన తథాస్తాభి ర్వివర్జితమ్. ౪౮. యథా భీష్మం సనో హన్యాద్దుశ్శూరస తథా కురు, భ్రాతృ స్తద్వధసం శ్రుత్వా పుత్రో దుశ్శూరస స్తవ. ౪౯. భీష్మం ప్రముఖతః కృత్వా ప్రయయా సహ సేనయా, భీష్మం తు రథ వంశేన దృష్ట్వా సమభిసంవృతమ్. ౫౦. అర్జునో రథివాం శ్రేష్ఠో ధృష్టద్యుమ్న మువాచహ, శిఖండినం నరవ్యాఘ్రం భీష్మస్య ప్రముఖే నృప. ౫౧. ఘోరయ స్వాద్య పాంచాల్య తస్య గోస్తాహ మిత్యత. ౫౨.

ఇతి భీష్మ పర్వంతరత భీష్మపర్వపర్వణి - నవవవతితమోఽథాశ్వా:

~~సంజయోవాచ~~ - తతః శ్వాంతసవో భీష్టో నిర్వయా సహ సేనయా, పూహం చాపూహత మహత్సైర్యతోభిదమాత నా. ౧. కృపశ్చ కృతవర్తాచ తై బ్యతైవ మహారథః, శకుని సైన్యధవత్సైవ కాంభోజశ్చ సుదక్షిణః ౨. భీష్మేణ సహితా సృశ్య పుత్రైశ్చ తవ భారత, అగ్రత స్సర్వనైన్యానాం పూహాస్య ప్రముఖేస్థితాః. ౩. ద్రోణో భూరిశ్వాశ్శూల్యో భగదత్తశ్చ మారిష, దక్షిణం పశ్చ మాత్రిత్య స్థితాపూహాస్య దంశితాః. ౪. ఆశ్వతామా సోమద తశ్చానంత్య చమహారథా, మహత్యా సేనయా యుక్తావామం పశ్చ ముపాలయన్. ౫. దుర్యోధనో మహారాజ త్రిగర్జ్యస్సర్వతో మృతః, పూహమధ్యే స్థితో రాజక పాండవా ప్రతి భారత. ౬. అలంబుపో రథిశ్రేష్ఠః శ్రుతాయుశ్చ మహారథః పృథత స్సర్వనైన్యానాం స్థితో పూహాస్య దంశిత. ౭. ఏవం చతం తథాపూహం

కృత్యా భారత తావకాః, సన్నద్ధా సుచుకృత్యంత ప్రతపంత ఇవాగ్నయః. ౮. తతో
యుద్ధిషిరో రాజా భీమసేనశ్చ పాండవః, నకుల స్సహదేవశ్చ మాద్రీపుత్రావృ
 భావః. ౯. అగ్రత స్సర్వనైన్యానాం స్థితా వ్యూహస్య దంశితాః, భృష్మద్యుమ్నా
 విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చ మహారథః. ౧౦. స్థితా నైన్యేనమహతా పరానికవినాశనాః,
 శీఖండి విజయశ్చైవ రాక్షసశ్చ కుటోత్తమః. ౧౧. ఛేకితాన్ మహాబాహుః కుంతి
 భోజశ్చ వీర్యవాన్, స్థితా రణే మహారాజ మహత్యా సేనయావృతా. ౧౨. అభి
 మన్యుర్ హేమాస్యసో ద్రుపదశ్చ మహాబలః, శైకేయా భ్రాతృరశ్చైవ స్థితా
 యుద్ధాయ దంశితాః. ౧౩. ఏవం తేఽపి మహావ్యూహం ప్రతివ్యూహ్య సుదుర్జయమ్
 పాండవా స్సమరే తూరాః స్థితా యుద్ధాయ దంశితాః. ౧౪. తావకాస్తు రణే
 యత్తా సహనేనా నరాధిపాః, అభ్యుద్యాయా రణే పార్థా భీష్మం కృత్యాగ్రతో
 నృప. ౧౫. తత్రైవ పాండవా రాజా భీమసేనపురోగమూః, భీష్మం యోధుమభిప్రం
 తః సంగ్రామే విజయిషిణః. ౧౬. త్వేదాకిలకిలాశబ్దాః క్రకచా గోవిమాణికాః,
 ఛేరిమృదంగపణవా నాదయంతశ్చ కుంజరా. ౧౭. పాండవా అభ్యవర్తంత
 నదంతో ఛైరవా రవా, ఛేరిమృదంగపణవా నాదయంతశ్చ కుంజరా. ౧౮.
 చుక్రుకు స్సింహనాదైశ్చ బలివశ్చ పృథగ్వీధైః, వయం ప్రతిసదంతప్తా
 గచ్ఛామశ్చ త్వరా నివృతాః. ౧౯. సహనై వాభిసంక్రుద్ధా సదాసీత్తుములం మహత్,
 తతోఽన్యోన్యం ప్రథావంతః సంప్రహరం ప్రచక్రీరే. ౨౦. తతశ్చైవేన మహతా
 ప్రచంపే వసుంధరా, పక్షిణశ్చ మహాఘోరం వ్యాహరంతోఽభిబ్రముః. ౨౧.
 సప్రభశ్చోదిత స్సూర్యో నివృణ్ణ స్సమపద్యతే, వపుశ్చవాతాస్తు ములాః శంసంత
 స్సుమహద్భయమ్. ౨౨. ఘోరాశ్చ ఘోరనిర్వాహా శ్చివా సత్ర వవాశిరే,
 వేదయంత్యో మహారాజ మహద్వైశస మాగతమ్. ౨౩. దిశః ప్రజ్వలితా రాజా
 పాంసువర్షం పసాతచ, దుధిరేణ సమున్మిశ్రమస్థివర్షం తత్రైవచ. ౨౪. దుదతాం
 వాహనానాం చ నేత్రేభ్యః ప్రాపతజ్జలమ్, సుసువుశ్చాసకృన్మాత్రం ప్రధ్యా
 యంతో విశాం పతే. ౨౫. అంతరితా మహానాథాః శూరయంతే భరతర్షభ,
 రక్షసాం పురుషాదానాం న్దుతతం శుభమ్. ౨౬. సంపరంతశ్చ దృశ్యంతే
 గోమాయుబలవాయసాః, శ్యావశ్చ వివిధైర్వాదై ర్యాశ్యంత సత్ర మారిష. ౨౭.
 జ్వలితాశ్చ మహోల్కానై సమాహత్య దివాకరమ్, నివేతు స్సహసా భూమా
 వేదయంత్యో మహాద్భయమ్. ౨౮. మహంత్యనికాని మహాసముచ్చౌ యే తత
 స్తయోః పాండవధార్త రాష్ట్ర యోః, చకంపిరే శంఖమృదంగనిస్స నైః ప్రకంపి
 తాసీవ పనాని వాయనా. ౨౯. సరేంద్రవాగాశ్చ సమాకులానా మభ్యాగతానా.

మశివే సుహృదై, బభూవ ఘోషస్తుములశ్చమూనాం వాతోద్ధతానామివ సాగరాణామ్. 30.

ఇతి భీష్మపర్వపర్వః - శతతమోఽధ్యాయః.

— ఆలంబుసాభిమన్యునమాగమః. ౩౦ —

సంజయఉవాచ— అభిమన్యు రథోదారః పిశంకై సురగోత్రమైః, అభి
దుద్రావ తేజస్వీ దుర్యోధనబలం మహత్. ౧. వికిరణ శరవర్షాణి వారి ధారా
ఇవాంబుడః, నశేతు స్సమరే క్రుద్ధం సౌభద్ర మరిసూదనమ్. ౨. శస్త్రాఘనం
గాహమానం నేనాసాగర ముత్తయమ్, నివారయితు మప్యాయో త్వదీయాః కురు
సందన. 3. తేన ముక్తా రణే రాజా శరా శ్శత్రునిబర్హణాః, క్షత్రియాననయన్
కూరాన్ ప్రేతరాజనివేశనమ్. ౪. యదుదందోపమాఘా ఘోరాఘా జ్వలితాశీవి
జోపమాఘా, సౌభద్ర స్సమరే క్రుద్ధః ప్రేమయామాస సాయకాః. ౫. సరథా
రథిన స్తూర్ణం హయాం కైచివ ససాదినః, గజారోహంశ్చ సగజాన్ దారయా
మాసఫాల్గునిః. ౬. తస్య తత్కుర్మతః కర్త మహత్సంభేద మహీభృతః, పూజయాం
చక్రిరే హృష్టాః ప్రళేశంశుశ్చ ఫాలునిమ్. ౭. తాన్యనీకాని సౌభద్రో ద్రావ
యామాస భారత, తూలరాశిని వాకాశే మాకుత స్సర్వతో దిశమ్. ౮. తేన
విద్రావ్యమాణాని తవ నైన్యాని భారత, త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛేరన్ పంకే
మగ్నా ఇవ ద్విపాః. ౯. విద్రావ్య సర్వనైన్యాని తావకాని నరోత్తమ, అభిమన్యుః
స్థితో రాజా విఘ్నామోఽగ్నిరివ జ్వలిన్. ౧౦. సచైవం తావకా రాజా విషేహం
రరిఘాతినమ్, ప్రదీప్తం పావకం యద్యత్ పతంగాః కాలచోదితాః. ౧౧. ప్రహ
రన్సర్వశత్రుభ్యః పాండవానాం మహారథః, అదృశ్యత మహేష్వాసః సవజ్ర
ఇవ వాసవః. ౧౨. హేమపుష్పం ధనుశ్చాస్య దదృశే విచరద్దిశః, తోయదేఘ
యథా రాజా రాజమానా శతప్రదాః. ౧౩. శరాశ్చ నిశితాః పీతా నిశ్చరంతి
స్తంభయుగే, వనా త్ఫుల్లద్రుమా ద్రాజా భ్రమరాణామివ ప్రజాః. ౧౪. తదైవ
చరత స్తస్య సౌభద్రస్య మహాత్మనః, రథేన కాంచనాంగేన దదృశు ర్నాంతరం
జనాః. ౧౫. మోహయిత్యా కృపం దోషం ద్రాణిం చ సుమహద్బలమ్, సైంధవం
చ మహేష్వాసో విచరన్ లఘు సుప్థం చ. ౧౬. ఘండలికృతమేవాన్య ధనుః
పశ్యామి భారత, సూర్యమండలసంకాశం దహతే నవ వాహినీమ్. ౧౭. తండ్రిస్తా
క్షత్రియాశ్శూరాః ప్రతపంతే తరస్వినమ్, దిగ్ఫాలున మిముం లోకం మేనిరే తస్య
కర్తృభిః. ౧౮. తేనార్థితా మహారాజ భారత సా మహాచమూః, వ్యభ్రమ త్తత్ర
తత్రైవ యోషి నృదవశాదివ. ౧౯. ద్రావయిత్యా మహానైన్యం కంపయిత్యా మహా
రథాన్, నందయామాస సుహృదో మయం జితేష్వవ వాసవః. ౨౦. తేన విద్రావ్య

మాణాని తవ నైన్యాని సంయుగే, చక్ర రాత్తస్వరం ఘోరం పర్జస్యనినదోపమమ్. ౨౧. తం శ్రుత్వా నివదం ఘోరం తవ నైన్యస్య భారత, మూడుతోధూతవేగస్య సాగరస్యేవ పర్వణి. ౨౨. దుర్యోధన స్వదా రాజ న్నార్జునోగి మభావత, ఏకః కార్మి ర్మహాబాహూ ద్వితియ ఇవ ఘోలునః. ౨౩. చమూం ద్రావయతే శ్రోథా ద్ద్విత్రో దేవచమూమివ, తస్య చాన్యం న పశ్యామి సంయుగే భేషజం మహత్. ౨౪. ఋతే త్వాం రాక్షస క్రేష్ట సర్వవిద్యాసు పారగమ్, తద్గత్వా త్వరితం వీరం జహి సౌభద్ర మాహవే. ౨౫. వయం ప్రార్థం హనిష్యామో భీష్మ ద్రోణపురో గమాః, సవప ముక్తో బలవా రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవా. ౨౬. ప్రయయా సమరే తూర్ణం తవ పుత్రస్య శాసనాత్, నర్దమానో మహానాదం ప్రావృషీవ బలా హకః. ౨౭. తస్య శఙ్ఖేన మహతా పాండవానాం బలం మహత్, ప్రాచల త్వర్వ తో రాజా వాతోధూత ఇవార్ణవః. ౨౮. బహవశ్చ మహారాజ తస్య నాదేన భీషితాః, ప్రియా ప్రాణా పరిత్యజ్య నివేతుర్ధరణీతరే. ౨౯. కార్మిశ్చాపి ముదాయు క్షః ప్రగృహ్య సశరం ధనుః, సుత్యన్నివ రథోపన్థే తదక్ష స్వముపాద్రవత్. ౩౦. తత స్స రాక్షసః క్రుద్ధ స్సంప్రాప్యైవార్జునిం రణే, నాతిదురే ఫీతాం తస్య ద్రావయామాస నై చమూమ్. ౩౧. తాం వధ్యమానాం చ తథా పాండ వానాం మహాచమూమ్, ప్రత్యుద్యయా రణే రక్షో దేవసేనాం యథా బలః. ౩౨. విమర్శస్సుమహానానీ తస్య నైన్యస్య మారిష, రక్షసా ఘోరరూపేణ వధ్యమా నస్య సంయుగే. ౩౩. తత శ్శరసహ నైస్తాం పాండవానాం మహాచమూమ్, వ్యద్రావ యద్రణే రక్షో దర్శయన్ స్వపరాక్రమమ్. ౩౪. సావధ్యమానా చ తథా పాండ వానా మనీషీ, రక్షసా ఘోరరూపేణ ప్రదుద్రావ మహాభయాత్. ౩౫. ప్రమృ ద్య చరణే సేనాం యద్దీపిం వారణో యథా, తతోఽభిదుద్రావ రణే ద్రావదేయా మహాబలః. ౩౬. తేన క్రుద్ధా మహేష్వాసా ద్రావదేయాః ప్రహరిణః, రాక్షసం దుదువు స్సంభేష్ట గమాః పంచరవిం యథా. ౩౭. వీర్యవద్వి సుత సైన్య వీడితో రాక్షసో తమః యథా యుగ్మకయే ఘోరే చందమాః పంచభి రగ్రహే. ౩౮. ప్రతివింధ్య సుత రక్షో బిభేష నిశితైశ్చరైః, సర్వపారశచై స్త్వార్ణ ముఖంతాగ్రైర్వ హాబలః. ౩౯. సత్తైర్భిన్నతమత్రాణః శుశుభే రాక్షసో తమః, మరిచిభిరివార్కస్య సం యూతోజలదో మహా. ౪౦. విషతై స్సశరైశ్చాపి తపనీయపరిచ్ఛదైః, ఆర్జున్ స్సంగిర్భూరాజా దీప్తశృంగ ఇవాచలః. ౪౧. తత స్తే భ్రాతరః పంచ రాక్షసేంద్రం మహాహవే, వివ్యథు ర్నిశితైర్బాణైః ప్రానీయవిభూషితైః. ౪౨. స నిర్భిన్నశరై ర్హైరై ర్భుజగైః కోపితైరివ, ఆలంబుసో భృశం రాజా నాగేంద్ర ఇవ చుక్రుధే

౪౩. సోఽతివిధో మహారాజ ముచూర్తమివ మారిష, ప్రవివేశ తమో దీరం
 వీడిత సైర హారతః. ౪౪. ప్రతిభవ్య తత స్సంజ్ఞాం క్రోధేన ద్విగుణీకృతః, చిచ్ఛేద
 సాయకాం నైహం ధ్యజాంత్యైవ ధనూంపి. ౪౫. ఏకైకం పంచభిర్బాణై రాజ
 ఘన స్తయన్మివ, అలంబుసో రథోపన్థే నృత్యన్మివ మహారథః. ౪౬. త్వరమాణ
 స్సుసంరభో హయాం నైహం మహాత్మనామ్, జఘాన రాక్షసః క్రుద్ధ స్సారథిశ్చ
 మహాబలః ౪౭. బిభేదచ సుసంరభః పునశ్చైతాకామః శతైః శరైర్బహువిధా
 కాచై శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౪౮. విరథాంశ్చ మహేష్వాసాః కృత్యాతత్ర సరా
 త్మనః, అభిదుద్రావ వేగేన హంతుకామో నిశాచరః. ౪౯. తానర్థితాః రణే తేన
 రాక్షసేన దురాత్మనా, దృష్ట్యానుసృతస్సంభేద్య రాక్షసం సముపాద్రవత్. ౫౦.
 తదోస్సమభవద్యుద్ధం వృత్రవాసవయోరివ, దదృశు స్తావకా స్సర్వే పాండవాశ్చ
 మహారథాః. ౫౧. తా సమేతా మహాయుధే క్రోధదీప్తా పరస్పరమ్, మహాబలా మహా
 రాజ క్రోధసంరక్తలోచనా. ౫౨. పరస్పరమవేక్షేతాం కాలానలసమా యుధి,
 తదోస్సమాగమో ఘోరో బధూవ కటుకోదయః. ౫౩. యథా దైవాసురే
 యుధే శక్రశంఖరయోః పురా. ౫౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వణి - ఏకాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— శ్రీకావ్యసమాగమః. —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—అరునిం సమరే శూరం వినిష్ఠుంతం మహారథాః,
 అలంబుసః కథం యుధే ప్రత్యయుధ్యత భారత. ౧. ఆర్యశృంగిం కథం చైవ
 సౌభద్యః పరవీరహా, తన్నమాచక్ష్య తత్త్వేన యథావృత్తం స్త సయ్యుగే. ౨.
 భీమో వా రథినాం శ్రేష్ఠో రాక్షసో వా ఘటోత్కచః, నకుల స్సహదేవో వా సా
 త్యకిర్యా మహారథః. ౩. ఏతదాచక్ష్య మే సత్యం కుశలోహ్యసి సంజయ, ధనంజ
 యశ్చ కిం చక్రే మమ నైవ్యవ్య సయ్యుగే. ౪. సంజయ ఉవాచ—హంత తేహం
 ప్రవక్ష్యామి సంగ్రామం రోమహర్షణమ్, యథాఽభూద్రాక్షసేంద్రస్య సౌభద్రస్య
 చ మూరిష. ౫. అర్జునశ్చ యథా సంభేద్య భీమనేనశ్చ పాండవాః, నకుల స్సహదే
 వశ్చ రణే చక్రుః సరాక్రమమ్. ౬. తథైవ తావకా స్సర్వే క్షీణపురస్కరాః,
 అదృశాని విచిత్రాణి చక్రుః కర్ణాణ్యభీతవత్. ౭. అలంబుసస్సు సమరే అభిమ
 న్యుం మహారథమ్, వినద్య సుమహానాదం తర్జయిత్వా ముహూర్తహుః. ౮. అభి
 దుద్రావ వేగేన తిష్ఠ తిష్ఠేతి చాబ్రవీత్, అభిమన్యుశ్చ వేగేన సింహవద్విసద
 న్నహుః. ౯. ఆర్యశృంగిం మహేష్వాసం పితురత్యంతవైరిణమ్, తత స్సమీ
 యతు స్సంభేద్య త్వరితౌ నరరాక్షసౌ. ౧౦. రథాభ్యాం రథినౌ శ్రేష్ఠేయథా వై

దేవదానవా, మాయావీ రాక్షసశ్రేష్ఠో దివ్యాస్త్రజ్ఞశ్చ పాల్కునిః. ౧౧. తతః కార్తి
ర్షహారాజ నిశితై స్సాయుక్తై స్త్రీభిః, ఆర్భ్య శృంగిం రణే విభ్యా పునర్వివ్యాభ
పంచభిః. ౧౨. ఆలంబునోఽపి సంక్రద్ధః కార్తిం నవభి రాశుగైః, హృది వివ్యాభ
వేగేన తోత్రైరివ మహాద్వివమ్. ౧౩. తత శృరసహస్రేణ ఓప్ర కారీ నిశాచరః,
అర్జునస్య సుతం సంఖ్యే వీడయామాస భారత. ౧౪. అభిమన్యుస్తతః క్రుద్ధో న
వభి ర్ముతపర్వభిః, బిభేద నిశితై ర్హృదై రాక్షసేంద్రం మహోరసి. ౧౫. తే తస్య
వివికుష్టార్థం కాయం నిర్భిద్య మర్తసు, సతై ర్విభిన్న సర్వాంగ శృకుళే రాక్షసో
త్తమః. ౧౬. పుష్పితైః కింశుక్తై రాజా సంస్తీర్ణ ఇవ పర్వతః, సంధారయాణశ్చ
శరాః హేమపుంభాః మహాబలః. ౧౭. విబభౌ రాక్షసశ్రేష్ఠ స్సజ్జ్వల ఇవ
పర్వతః, తతః క్రుద్ధో మహారాజ ఆర్భ్యశృంగి రమర్షణః. ౧౮. మహేంద్రప్రతి
మం కార్తిం ఛాదయామాస పత్రిభిః, తేన తే విశిఖా ముక్తా యమదండోపమా
శ్చితాః. ౧౯. అభిమన్యుం వినిర్భిద్య ప్రావిశంత ధరాతలమ్, తత్ర వాధునినా
ముక్తా శృరాః కనకభూషణాః. ౨౦. ఆలంబుసం వినిర్భిద్య ప్రావిశంత ధరాతలమ్,
సౌభద్రస్తు రణే రక్షశ్చరై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౧. చక్రే విముఖ మాసాద్య మయం
శక్ర ఇవాహవే, విముఖం చ తతో రక్షో వధ్యమానం రణేఽరిణా. ౨౨. ప్రాదు
శ్చక్రే మహామాయాం తామసిం పరతాపనః, తతస్తే తమసా సర్వే వృతాశ్చాసా
మహిపతే. ౨౩. నాభిమన్యుమవశ్యంత నైవ స్వాః న పరాః రణే, అభిమన్యుశ్చ
తం దృష్ట్వా ఘోరయాసం మహత్తమమ్. ౨౪. ప్రాదుశ్చక్రే సౌరమస్తం భాస్వ
రం కురునందనః, తతః ప్రకాశ మభవ జ్జగత్సర్వం మహిపతే. ౨౫. తాంఛాభిజ
ఘ్నివాక మాయాం రాక్షసస్యదురాత్మనః, సంక్రద్ధశ్చ మహావీర్యో రాక్షసేంద్రం
సరోత్తమః. ౨౬. ఛాదయామాస సమరే శరై స్సన్నతపర్వభిః, బిహ్వేస్తభాన్యా
మాయాశ్చ ప్రయుక్తా నైవ రక్షసా. ౨౭. సర్వాస్త్రవిదమేయాత్తా వారయామాస
పాల్కునిః. హతేమాయం తతో రక్షో వధ్యమానం చ సాయకైః. ౨౮. రథంత తైవ
సంత్యజ్య ప్రాదవ నహతో భయాత్, తస్మిన్ వినిరితే తూర్ణం కూటయూధిని
రాక్షసే. ౨౯. అదని స్మరురే నైస్యం తావకం సమమర్ద హ, మదాంధో వన్యనా
గేంద్ర స్సవద్ధాం పద్ధినిమివ. ౩౦. తత శ్చాంతసవో భీష్మస్త్వన్యం దృష్ట్వాభివి
ద్రుతమ్, మహతా శరవర్షేణ సౌభద్రం పర్యవారయత్. ౩౧. కోష్ఠీకృత్య చ తం,
వీరం ధార్తరాష్ట్ర మహారథాః, ఏకం సుబహవో యుద్ధే తతక్షు స్సాయుక్తై
ర్బృధమ్. ౩౨. సలేపాం రథినాం వీరః పితు ముల్కపరాకమః, సదృశో వాహ
దేవస్య విక్రమేణ బలేనచ. ౩౩. ఉభయో స్సదృశం కర్త సపితు ర్దాతులస్య చ

రణే బహువిధం చక్రే సర్వశస్త్రభృతాం వరః. ౩౪. తతో ధనంజయో వీరో
 వినిఘ్నంస్తవ సైనికాః, ఆససాద రణే పుత్రం పుత్రప్రేవుని రమ్యుణః. ౩౫.
 తత్తవ సమరే రాజా పితా దేవవత సవ, ఆససాద రణే పార్థం స్వర్ణానురివ
 భాస్కరమ్. ౩౬. తత స్సరథనాగాశ్వాః పుత్రాస్తవ జనేశ్వర, పరివహౌ రణే
 భీష్మం జాగువుత్స సమంతతః. ౩౭. తత్తవ పాండవా రాజా పరివార్య ధనం
 జయమ్, రణాయ మహతే యుక్తా దంతితా భరతర్షభ. ౩౮. శారద్యుతస్త
 తోరాజా భీష్మస్య ప్రముఖే స్థితమ్, అర్జునం పంచవింశత్యా సాయకానాం
 సమాచినోత్. ౩౯. ప్రత్యుద్గమ్యాథ వివ్యాథ సాత్యకిస్తం శితైశ్శరైః, పాండ
 వ ప్రియ కామార్థం శార్దుల ఇవ కుంజరమ్. ౪౦. గతేమోఽపి త్యరాయుక్తో
 మాధవం నవభిశ్శరైః, హృది వివ్యాథ సంక్రుద్ధః కంకపత్రపరిచ్ఛదైః. ౪౧.
 కై నేయోఽపి తతఃక్రుద్ధ శ్చాసమానమ్యుచై జవాత్, గతమాంతకరం తూర్ణం
 సమాదత్తశిలీముఖమ్. ౪౨. తమాపతంతం చేగేన శక్రాశనిసమద్యుతేన, ద్విధా
 చిచ్ఛేద సంక్రుద్ధో ద్రాణిః పరమహోషః. ౪౩. సముత్పృజ్యాథ కై నేయో
 గతము రథినాం వరః, అభ్యుద్రవద్రణే ద్రాణిం రావళుః ఖే శశినం యథా.
 ౪౪. తస్య ద్రోణుతశ్చాపం ద్విధా చిచ్ఛేద భారత, అత్తనం చిన్నధన్వానం
 తాడయామాస సాయకైః. ౪౫. సోఽన్యత్కార్తుక మాదాయ శత్రుఘ్నం భార
 సాధనమ్, ద్రాణిం షష్ఠ్యా మహారాజ బాహ్యో దరసి చార్మయత్. ౪౬. సవిద్ధో
 వ్యథితశ్చైవ ముహూర్తం కశలాన్వితః, విషసాద రథోపస్తే ధ్వజయన్తీం సమా
 శ్రితః. ౪౭. ప్రతీలభ్య తతస్సంజ్ఞాం ద్రోణపుత్రః ప్రతాపవా, వార్తయం సమరే
 క్రుద్ధో నారాచేన సమర్థయత్. ౪౮. కై నేయం సతు నిద్రిత్యప్రావిశ ధరణీతలే,
 వసంతకాలే బలవా బిలం సర్పశిశు ర్యథా. ౪౯. అథాపరేణ భల్లీన మాధవస్య
 ధ్వజోత్తమమ్, చిచ్ఛేద సమరే ద్రాణి స్సీంహనాదం ముమోచ హ. ౫౦. పున
 శ్చైవం శరైర్ద్రోరై శ్చాదయామాస భారత, నిదాఘాంతే మహారాజ యథా
 మేఘా దివాకరమ్. ౫౧. సాత్యకోఽపి మహారాజ శరజాలం నివాత్యతత్, ద్రాణి
 మభ్యాకిర తూర్ణం శరజాలై రనేకథా. ౫౨. తాప్రయామాస చ ద్రాణిం కై నేయః
 పరవీరహా, విముక్తో మేఘజాలేన యత్తవ తపస్వత్రథా. ౫౩. శరణాం చ సమాన్తేణ
 పునరేవ సముద్యతః, సాత్యకిశ్చాదయామాస ననాద చ మహాబలః. ౫౪. ద్విష్టా
 పుత్రం తథా గ్రస్తం రావళుణేన నికారమ్, అభ్యుద్రవత కై నేయం భారద్యాజః
 ప్రతాపవా. ౫౫. వివ్యాథ చ సుతీర్ణేన పృషతేన మహామృధే, పరిష్పా స్వసు
 తం రాజా వార్తయేనాభిషీడితమ్. ౫౬. సాత్యకిస్తు రణే పితార్వా గురుపుత్రం

మహారథమ్, ద్రోణం వివాళం విశత్యా సర్వపారసమై శ్చరైః. ౫౭. తదంతరే హ్యమేయాతా కాంతేయ శ్చక్రుతావస, అభ్యుదవదణే కుద్ధో ద్రోణం ప్రతి మహారథః. ౫౮. తతో ద్రోణశ్చ పార్థశ్చ సమేయాతాం మహామృగే, యథా బుధశ్చ కుక్రశ్చ మహారాజ సభ సతే. ౫౯.

ఇతి భీష్మచర్యాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి ద్వ్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీష్మచర్యము. —

భృతరావ ఉవాచ—కథం ద్రోణో మహేష్వాసః పాండవశ్చ ధనంజయః, సమీయతూ రణే యత్తై తావ్రభౌ పురుషర్షభౌ. ౧. ప్రియోహి పాండవో నిత్యం భారద్వాజస్య ధీమతః, ఆచార్యశ్చ రణే నిత్యం ప్రియః పార్థస్య సంజయః. ౨. తావ్రభౌ రథినా సంఖ్యే హృష్టౌ సింహవివోత్పతౌ, కథం సమీయతూ ర్యత్తై భారద్వాజ ధనంజయౌ. ౩. సంజయ ఉవాచ—స ద్రోణ స్మమరే పార్థం జానీతే ప్రియమాత సః, క్షతద్రురం పురస్కృత్య పార్థో వా గురు మావాచే. ౪. సక్షత్రి యారణే రాజా వర్జయంతి పరస్పరమ్, నిర్వర్యాదం హి యుధ్యంతే పితృభి ర్భ్రాతృభిస్సహ. ౫. రణే భారత పార్థేన ద్రోణో విధన్తిభిశ్చరైః, నాచింతయచ్చ తా బాణా పార్థచాపచ్యుతా యుధి. ౬. శరవృష్ట్యా పునః పార్థం ఛాద యామాసతం రణే, స ప్రజజ్వల రోషేణ గహనేఽగ్ని రివోర్జితః. ౭. తతోఽర్జునం రణే ద్రోణః శరైః సున్నత పర్యభిః, ఛాదయామాస రాజేంద్ర స చిరాదేవ భారత. ౮. తతో దుర్యోధనో రాజా సుశరాణ మచోదయత్, ద్రోణస్య సమరే రాజా పార్ష్ణిగ్రహణకారణాత్. ౯. త్రిగర్త రాడపి క్రుద్ధో భృశ మాయమ్య కాన్తు కమ్, ఛాదయామాస రాజేంద్ర పార్థం బాణై రయోముఖైః. ౧౦. తాభ్యాం ముక్తా శ్చరా రాజన్నంతరిక్షే విభజితే, హంసా ఇవ మహారాజ శరత్కూలే సభ స్తతే. ౧౧. తే శరాః ప్రాప్య కాంతేయం సమంతా ద్వివిఘ్నః ప్రభౌ, ఫలభార సతం యద్యత్ స్వాదువృక్షం విహంగమాః. ౧౨. అర్జునస్తు రణే నాదం విసద్య రథి నాం వరః, త్రిగర్తరాజం సమరే సప్రుతం వివ్యథే శరైః. ౧౩. తే విధ్యమానాః పార్థేన కాలినేన యుగక్షయే, పార్థమేవాభ్యవర్తంత మరణే కృతనిశ్చయాః. ౧౪. ముముచు శ్శతవృష్టిం చ పాండవస్య రథం ప్రతి, శరవృష్టిం తతస్తాం తు శరవన్తైః సుసంతతః. ౧౫. ప్రతిజగ్రావా రాజేంద్ర తోయవృష్టిమివాచలః, తత్తా ద్ద్వితమప్రళాహు భీష్మతో ర సలాఘవమ్. ౧౬. విముక్తాం బహుభిరోద్ధైః శస్త్రవృష్టిం దురాసదామ్, యద్రో వారయామాస మారుతోఽత్ర గణానివ. ౧౭. కరణా తేన పార్థస్య తుతుమ ర్దేవదాసవాః, అథ క్రుద్ధో రణే పార్థ స్త్రిగర్థా

ప్రతి భారత. ౧౮. ముమోచాన్తం మహారాజ వాయవ్యం పుతనాముఖే,
ప్రాచురానీ తతో వాయుః క్షీభయానో నభ స్థలమ్. ౧౯. పాతయన్ వై తద
 గణా వినిఘ్నంక్తైవ నైనికా, తతో ద్రోణో^౨భివీక్త్యైవ వాయవాన్తం
 సుదారుణమ్. ౨౦. శైలమనన్తన హారాజ ఘోరమన్తం ముమోచహ, ద్రోణేన
 యుధి నిర్దుక్తే తస్మిన్నస్తే నరాధిప. ౨౧. ప్రళళామ తతో వాయుః ప్రసన్నాశ్చ
 విశో దళ, తతఃపాండుసుతో వీరస్త్రిగర్తస్య రథవ్రజా. ౨౨. నిరుత్సాహం స్తత
 శ్చక్తే విముఖా విపరాక్రమా, తతో దుర్యోధనక్తైవ కృపశ్చ రథిసావరః.
 ౨౩. అశ్వతామా తథా శల్యః కాంభోజశ్చ సుదక్షిణ, విందానువిందావా
 నుక్త్యై బాహీక స్సహ బాన్తాకైః. ౨౪. మహతా రథసంశేస పార్థస్యావారయా
 దిశః, తక్షైవ భగదత్తశ్చ శ్చుతాయుశ్చ మహాబలః. ౨౫. గజానీకేన భీమస్యతావ
 వారయతాం దిశః, భూరిశ్చ వాశ్శలక్తైవ సాబలశ్చ విశాం పతే. ౨౬. శరామై
 ర్విమలైస్తీక్తైర్దాద్రీపుత్రానవారియతే, భీష్మస్తు సహిత స్సంభ్యే ధార్తరాష్ట్రే
 స్సనైనికైః. ౨౭. యుధిష్ఠిరం సమాసాద్య సర్వతః పర్యవారయత్, అపతంతం
 గజానీకం దృష్ట్వా పార్థో వ్యకోదరః. ౨౮. తేలిహా సృక్వణీ వీరో మృగ
 రాదేవ కాననే, భీమసు రథిసాం శ్రేష్ఠో గదాం గృహ్య మహాహవే. ౨౯.
 అపప్లుత్య రథా త్పూర్ణం తవ నైస్యమభీషయత్, తముద్వీక్త్య గదాహస్తం తతస్తే
 గజసాదినః. ౩౦. పరివహౌ రణే యత్నా ద్భీమసేనం సమంతతః, గజమధ్య
 మనుప్రాప్తః పాండవ స్సవ్యరాజత. ౩౧. మేఘజాలస్య మహతో యథా మధ్య
 గతో రవిః, వ్యథ యత్సగజానీకం గదయా పాండవర్షభః. ౩౨. మహాశ్రజాలమ
 తులం మాతరిశ్వేవ సంతతమ్, తే వధ్యమానా బలినా భీమసేనేన దంతినః. ౩౩.
 ఆర్తనాదం రణే చక్ర ర్లబ్ధంతో జలదా ఇవ, బహుథా దారిత్యక్తైవ విషాణై
 స్తత్ర దంతిభిః. ౩౪. పుల్లాశోకనిభః పార్థః శుశుభే రణమూర్ధని, విషాణే దంతినం
 గృహ్య నిర్విషాణ మథాకరోత్. ౩౫. విషాణేన చ తేనైవ క్షంభోజాహత్య
 దంతినమ్. పాతయామాస సమరే దండహ స ఇవాంతకః. ౩౬. శోణితాక్షాం
 గదాం బిభ్రత్ మేదో మజ్జాశ్శతచ్ఛవి, కృతాభ్యంగశ్శోణితేన రుద్రవత్ప్రీత్యదృ
 శ్యత. ౩౭. ఏవం తే వధ్యమానాశ్చ హతేశేషా మహాగణాః, ప్రార్థవంత దిశో
 రాజా విమృద్నంత స్సృగం బలమ్. ౩౮. ద్రవద్భిస్తైర్వహానాగై స్సమంతా ద్భర
 తర్షభ, దుర్యోధనబలం సర్వం పునరాసీ త్పరాజ్ఞుఖమ్. ౩౯.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి త్ర్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— సంకులయన్దమ్. —

సంజయ ఉవాచ—మహాదినే మహారాజ సంగ్రామ స్సమపద్యత, లోక
 క్షయకరో రాద్రో భీష్మస్య సహసోమతైః. ౧ గాంగేయో రథినాం శ్రేష్ఠః పాండ
 వానా మనీషీమ్, వ్యథమన్నిశితై ర్బాణై శ్శతశోఽథ సహస్రశః. ౨. సంమమర్ద
 చ తత్రైస్యం పితా దేవవ్రతస్తవ, ధాన్యానామివ లూనానాం ప్రకరం గోగణా
 ఇవ. ౩. భృష్మద్యుమ్ను శ్శిఖండి చ విరాటో ద్రుపద స్థథా, భీష్మ మాసాద్య సమరే
 శరై ర్ద్రుష్ణు ర్ద్రహరథమ్. ౪. భృష్మద్యుమ్నం తతో విభ్యా విరాటం చ శరై
 స్త్రీభిః, ద్రుపదస్య చ నారాచం ప్రేషయామాస భారత. ౫. తేన విధా మహే
 ష్వాసా భీష్మణామిత్రకర్షినా, చుక్రుధు స్సమరే రాజా పాదస్పృష్టా ఇవోరగాః.
 ౬. శిఖండి తం చ వివ్యాథ భారతానాం పితామహమ్, స్త్రీమయం మనసా ధ్యాత్యా
 నాస్తై ప్రాహర దయ్యతః. ౭. భృష్మద్యుమ్నుస్తు సమరే బ్రోధేనాగ్ని రివ జ్వలన్,
 పితామహం త్రిభి ర్బాణై ర్స్పృహ్యోరురసి చార్పయత్. ౮. ద్రుపదః పంచవిం
 శత్యా విరాటో దశభి శ్శరైః, శిఖండి పంచవింశత్యా భీష్మం వివ్యాథ సాయతైః.
 ౯. సోఽతివిద్ధో మహారాజ శోణితౌఘఃరిపుతః, వసంతే పుష్పశబలౌ రత్నశోక ఇవా
 బభౌ. ౧౦. తా ప్రత్యవిఖ్యద్ధాంగేయ స్త్రీభిస్త్రీభి రజహ్నాః, ద్రుపదస్య చ భర్తేన
 ధనుశ్చిచ్ఛేద మారివ. ౧౧. సోఽన్యత్యాత్మక మాదాయ భీష్మం వివ్యాథ పంచభిః,
 సారథిం చ త్రిభి ర్బాణై ర్నిశితై రణమూర్ధని. ౧౨. తథా భీష్మా మహారాజ
 ద్వాపద్యా పంచ చాత్మజాః, కైకేయాః భ్రాతృః పంచ సాత్యకిశ్చైవ సాత్యతః ౧౩.
 అభ్యుద్రవంత గాంగేయం యుధిష్ఠిరపురోగమాః, రిరక్షిషంతః పాంచాలా భృష్ట
 ద్యుమ్నుపురోగమా. ౧౪. తతైవ తావకా స్సర్వే భీష్మరత్నార్థముద్యతాః, ప్రత్యు
 వ్యయుః పాండునేనాం సహసైన్యా నరాధిప. ౧౫. తత్రాసీ త్సుమహాద్యుద్ధం తవ
 తేషాం చ సంకులమ్, నరాశ్వరథనాగానాం యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్. ౧౬. రథీ రథిన
 మాసాద్య ప్రాహీణో ద్యమసాదనమ్, తథేతరా సమాసాద్య నరనాగాశ్వసా
 నః. ౧౭. అనయా పరలోకాయ శరై స్సన్నత పర్యభిః, శరైశ్చ వివిధై ర్ఘోరై
 స్తత్ర తత్ర విశాం పతే. ౧౮. రథాస్తు రథి భిర్ద్రీనా హతసారథయస్తదా, విప్ర
 ద్రుతాశ్చ సమరే డీశో జగ్తు స్సమంతతః. ౧౯. మృన్నమానా నరా రాజా
 యాశ్చ సుబవచా రణే, వాతాయమానా దృశ్యంతే గంధర్వనగరోపమాః.
 ౨౦. రథినశ్చ రథై ర్ద్రీనా వర్షిణస్తేజసా యుతాః, కుండలోష్ఠీషిణస్సర్వేనిష్కాంగ
 విభూషణాః. ౨౧. దేవపుత్రసమా స్సర్వే శౌర్యే శక్రసమా యుధిః, ఋద్ధ్యా
 చిశ్రవణం చాతినయేన చ బృహస్పతిమ్. ౨౨. సర్వలోకేశ్వరా శ్శూరాస్తత్ర

తత్ర విశాంవతే, విప్రద్రుతా వ్యవశ్యంత ప్రాకృతా ఇవ మానవాః. ౨౩. దంతి
 నశ్చ సరశ్చేష్ట హీనాః పరమసాదిభిః, మృద్దుంతః స్వావ్యసీకాని నివేతు స్పర్శశబ్ద
 గాః. ౨౪. చర్మభిశ్చమరైశ్చిత్రైః పతాకాభిశ్చ మారిష, ఛత్రై స్సితై ర్హేమదం
 దైశ్చామరైశ్చ సమంతతః. ౨౫. విశీర్ణై ర్విప్రథావంతో దృశ్యంతేష్ట దిశో దశ,
 నవమేఘ ప్రతీకాశా జలదోపమనిస్వనాః. ౨౬. తత్రైవ దంతిభి ర్హీనా గజారోహ
 విశాం పతే, ప్రథావంతో వ్యదృశ్యంత తవ తేమాం చ సంకులే. ౨౭. నానాదేశ
 సముత్థాంశ్చ తురంగా హేమభూషితాః, వాతాయమానానద్రాక్షం శతశో ౨
 ఖసహస్రశః. ౨౮. ఆశ్వారోహా హతైరక్షై ర్గర్గహీతానీ సమంతతః, ద్రవమా
 ణానవశ్యామ ద్రావ్యమాణాంశ్చ సంయుగే. ౨౯. గజో గజం సమాసాద్య ద్రవ
 మాణం మహాహవే, యయా ప్రమృద్య తరసా పదాతా వాజినస్తథా. ౩౦.
 తత్రైవచ రథా రాజా ప్రమమర్ద రణే గజః, రథాశ్చై వ సమాసాద్య పతితాం
 స్తురగా భువి. ౩౧. వ్యమృద్భా సమరే రాజంస్తురగాశ్చ నరా రణే, నవం తే
 బహుథా రాజా ప్రత్యమృద్భా పరస్పరమ్. ౩౨. తస్మి రౌద్రే తథా యుద్ధే
 వర్తమానే మహాభయే, ప్రావర్తత నదీ ఘోరా శోణితానాం తరంగిణీ ౩౩. అస్థి
 సంఘాతసంబాధా కేశశ్చైవలశాద్యలా, రథప్రాదాశ్చరావర్తా హయమీనా దురా
 సదా. ౩౪. శీర్షోపలసమాక్షిణా హస్తీ గ్రాహసమాకులా, కవచోష్ణిషఢేనాఢా
 ధనుర్దేవాగ్నిశ్చచ్ఛపా. ౩౫. పతాకాధ్వజవృక్షా ద్యామర్త్యకూలాపహరిణీ, క్రవ్యా
 దహంససంక్షిణ్ణా యమరాష్ట్రవివర్ధినీ. ౩౬. తాం నదీం క్షత్రియా శూరా రథనాగ
 హయస్థవైః, ప్రతేరు ర్భవన్తో రాజా భయం త్యక్త్వా మహారథాః. ౩౭. యథా
 వైతరణీం వ్రేతాః వ్రేతరాజపురం ప్రతి, అపరాహే రణే రాజా కళలే నాభిసం
 వృతాః. ౩౮. ప్రాశ్లోకా క్షత్రియాస్తత్ర దృష్ట్యా తదై వ్యశసం మహత్, దుర్యో
 ధనాపరాధేన గచ్ఛంతి క్షత్రియాః క్షయమ్. ౩౯. గుణవత్సు కథం ద్వేషం ధృత
 రాజా జనేశ్వరః, కృతవా పాండుపుత్రేఘ పాపాత్మా లోభమోహితః ౪౦.
 ఏవం బహువిధా వాచః శ్రూయంతేష్ట పరస్పరమ్, పాండవ స్తవసంయుక్తాః
 పుత్రాణాం తే సుదారుణాః. ౪౧. తానిశమ్య తతో వాచ స్పర్శయోధై రుదా
 వృతాః, ఆగస్త్యుత్తరలోకస్య పుత్రో దుర్యోధన స్తవ. ౪౨. భీష్మం ద్రోణం కృపం
 చైవ శల్యం చోవాచ భారత, యుధ్యధ్య మనహంకారాః కిం చిరం కురుభేతి చ.
 ౪౩. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం కురుణాం పాండవైస్సహ, అక్షద్యూతకృతం రాజా
 సుఘోరం వేశసం మహత్. ౪౪. యత్కురా న నిగృహ్లాసి వాద్యమాణో మహా
 త్తభిః, వైచిత్రవీర్య తస్యేదం ఫలం పశ్యసి ధారుణమ్. ౪౫. న హి పాండుపుత్రా

రాజా ససైన్యాస్సప్రదానుగాః, రక్షంతి సమరే ప్రాణాః కౌరవా వాపి సం
యుగే రక్షతవస్తాత్కారణాద్ధోరో వర్తతే స్వజనశ్చయః. దేవా దా వరుష
వ్యాఘ్రతవ చావనయా న్నృప. ౪౭.

ఇతి భీష్మవర్ణాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతురధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీష్మవర్ణాయముద్ధమ్. —

సంజయశేవాచ—అర్జునస్తా నరవ్యాఘ్రా నిష్కున్ననుచరాన్నుపాః,
అనయ త్వేతరాజస్య సదనం సాయకై శ్శితైః. ౧. సుగ్రహాపి తతో బాణైః పార్థం
వివ్యాధ సంయుగే, వాసుదేవం చ సప్తత్యా పార్థం చ నవభిః పుం. ౨. తాన్ని
వార్య శరాఘ్నేణ శక్రసూను ర్మహారథః, సుశరణో రణే యోధాః ప్రాహీణో
ద్యుమపాదనమ్. ౩. తే వధ్యమానాః పార్థేన కాలేనేవ యుగత్యయే, వ్యధ్రవంత
రణే రాజా భయే జాతే మహారథాః. ౪. ఉత్సృజ్య తురగాః కేచిత్ రథాః
కేచిద్భు మారిష, గజానన్యే సముత్సృజ్య ప్రాద్రవంత దిశో దశః. ౫. అపరే తు
తదాదాయ వాజినాగరథాః రణే, త్వరయా వరయా యుక్తాః ప్రాద్రవంత
విశంపతే. ౬. పదాతాశ్చాపి శస్త్రాణి సముత్సృజ్య మహారణే, నిరవేతా వ్యథా
వంత తేన తేనస్త భారత. ౭. వార్యమాణా స్సుబహుశ స్త్రైగర్థేన సుశరణా,
తథాన్యైః పార్థివశ్రేష్ఠైర్న వ్యతిష్ఠంత సంయుగే. ౮. తద్భుం ప్రద్రుతం దృష్ట్వా
పుత్రో దుర్యోధన స్థవ, పురస్కృత్య రణే భీష్మం సర్వనైస్యపురస్కృతః. ౯. సర్వో
ద్యోగేన మహతా ధనంజయ ముపాద్రవత్, త్రిగర్తాధిపతే రథే జీవితస్య విశం
పతే. ౧౦. ప్రత్యేక స్సమరే తథా కిర బహువిధా శరాః, భౌత్యుభి స్సహిత
స్సరైః శేషాహిప్రద్రుతా నరాః. ౧౧. తద్దేవ పాండవా రాజా సర్వోద్యోగేన
దంతితాః, ప్రయయుః ఫాల్కునారాయ యత్ర భీష్మో వ్యతిష్ఠత్. ౧౨. జ్ఞాయమానా
రణే వీర్యం ఘోరం గాండీవధన్యసః, హాహాకారకృతోత్సాహ భీష్మం జగ్తు
స్సమంతతః. ౧౩. తతస్తాలధ్వజశూరః పాండవానాం పర్యాధిసమ్, ఛాదయా
మాన సమరే శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౧౪. ఏకీభూతా స్తత స్సర్యే కురవ స్సహపాం
డవైః, అయుధ్యంత మహారాజ మధ్యం ప్రాప్తే దివాకరే. ౧౫. సాత్యుః కృతవ
ర్తాణం విధ్వా పంచభి రాశుగైః, అతిష్ఠ దాహవే శూరః కిర బాణా సహ
స్రశః. ౧౬. తథైవ యువదో రాజా ద్యోణం విధ్వా శితై శ్శరైః, పునర్వివ్యాధ
సప్తత్యా సారథిం చాస్య పంచభిః. ౧౭. భీమసేను రాజానం బాహ్లికం
ప్రహితామహమ్ విధ్వా నదస్తహానాదం శాయాలఙ్గవ కాననే. ౧౮. అర్జుని
శ్చిత్రసేనేన విధ్మో బహుభి రాశుగైః. చిత్రసేనం త్రిభి రాజై ర్యివ్యాధ

హృదయే భృశమ్. ౧౯. సమాగతౌ తా తు రణే మహామూత్ర వ్యరోచతామ్, యథాకాశే మహారాజ స్థితౌ బుధశ్చైశ్చరా. ౨౦. తస్యాశ్వాం శ్వతురో హ త్వా సూతం చ నవభీశ్శరైః, ననాద బలవాన్నాదం సౌభద్యః పరవీరహా. ౨౧. హతాశ్వాత్తు రథా త్తూర్ణం సోఽవపుత్య మహారథః, ఆరురోహ రథం తూర్ణం దు ర్భుస్య విశాం పతే. ౨౨. ద్రోణశ్చ ద్రుపదం భిత్వా శరై స్సన్నతపర్వభిః, సార థిం చాస్య వివ్యాధ త్వరమాణః పరాక్రమీ. ౨౩. పీడ్యమాన సత్తో రాజా ద్రుపదో వాహినీముఖే, అపాయాజ్జవనై రక్షైః పూర్వవైర మనుస్థరగా. ౨౪. భీమసేనస్తు రాజానం ముహూర్తాదివ బాహిశమ్, వ్యశ్యేసూతరథం చక్రే సర్వ సైన్యస్య పశ్యతః. ౨౫. ససంభ్రమో మహారాజ సంశయంపరమంగతః, అవపుత్య తతో వాహా ద్బాహీకః పురుషో తమః. ౨౬. ఆరురోహ రథం తూర్ణం లక్ష్మణస్య మహాహవే, సాత్యకిః కృతవరాణం వారయిత్వా మహారణే. ౨౭. శరైర్బహువిదై రాజన్నా ననాద పితామహమ్, సవిధ్యా బాణషష్ట్యా తు నిశితై ర్లోమవాహిభిః. ౨౮. పృత్యన్నివ రథోపన్థే విధున్వానో మహద్ధనుః, తస్యాయసీం మహాశక్తిం చిక్షే పాథ పితామహా. ౨౯. హేమచిత్రం మహావేగాం నాగకన్యోపమాం కుభామ్, తామూపతంతీం సహసా మృత్యుకల్పాం సుదుష్టయామ్. ౩౦. వ్యంసయామూస వార్ణేయో రాఘవేన మహాయశాః, అనాసాద్య తు వార్ణేయం శక్తిః పరమదా రుణా. ౩౧. న్యపత ధరణీపుష్పే మహాశ్లేప మహాప్రభా, వార్ణేయస్తు తతో రాజా స్యాం శక్తిం కనకప్రభామ్. ౩౨. వేగవద్భవ్యా చిక్షేప పితామహారథం ప్రతి, వార్ణేయభుజవేగేన ప్రణున్నా సా మహాహవే. ౩౩. అభిదుద్రావ వేగేన కాలరాత్రిర్యథా నరమ్, తా మూపతంతీం సహసా ద్విధా చిచ్ఛేద భారత. ౩౪. తురప్రాఖ్యాం సుతీక్ష్ణాఖ్యాం సా వ్యతీర్యత మేదినిమ్, భిత్వా శక్తిం తు గాంగే యః సాత్యకిం నవభీ శ్శరైః. ౩౫. అజఘానోరసి క్రుద్ధః ప్రహసగ శత్రుకర్షణః, తత స్సరథనాగాశ్వాః పాండవాః పాండుపూర్వజమ్. ౩౬. పరివపురీ రణే భీష్మం మూఢవత్కాకారణాత్, తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్. ౩౭. పాండవానాం కురూణాం చ సమరే విజయైశ్చితామ్. ౩౮. ఇతి శ్రీమహాభారతే భీష్మపర్వాంతర్గతభీష్మపర్వపర్వణి పంచాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— శ్రీభగవద్ గోవిందానందాచార్య —

సంజయఉవాచ—దృష్ట్వా భీష్మం రణే క్రుద్ధం పాండవై రభినంవృతమ్, యథా మేఘై ర్మహారాజ తపాంతే దివి భాస్కరమ్. ౧ దుర్యోధనో మహారాజ

దుశ్శాసన మభాషత, ఏవ శూరో మహేష్వాసో భీష్మ శూరనిషాదనః ౨. ఛా
దితః పాండవై శూరై స్సమంతా ధృరతర్షభ, తస్య కార్యం త్వయా వీర రక్షణం
సుమహత్తనః. ౩. రక్ష్యమాణోఽపి సమరే భీష్మోఽస్థాకం పితామహా, నిహన్యా
త్సమరే సర్వాః పాంచాలాః పాండవై స్సహ. ౪. తత్ర కార్యతమం మన్యే భీష్మ
న్యైవాభిరక్షణమ్, గోష్ఠా హ్యేష మహేష్వాసో భీష్మోఽస్థాకం మహావ్రతః. ౫.
సభవా సర్వనై న్యేన పరివార్య పితామహమ్, సమరే కర్త కుర్యాణం దుష్క
రం పరిరక్షతు. ౬. సవీవముక్త స్సమరే చుత్తో దుశ్శాసన స్తవ, పరివార్య స్థితో
భీష్మం నై న్యేన మహతా వృతః. ౭. తత శ్శతసహస్రాణాం వాయానాం సుబలా
త్తేకః, వివిలప్రాసహస్తానా మృష్టితోమరథారిణామ్. ౮. దర్శితానాం సుచేకానాం
బలస్థానాం పతాకినామ్, శిక్షితైర్యుద్ధకుశలై రుపేతానాం సరోత్తమైః. ౯. నకు
లం సహదేవం చ ధర్మ రాజం చ పాండవమ్, న్యవారయ స్మరశ్రేష్ఠాః పరివార్య
సమంతతః. ౧౦. తతో దుర్యోధనో రాజా శూరాణాం వాయసాదినామ్, ఆయు
తం ప్రేషయామాస పాండవానాం నివారణే. ౧౧. తైః ప్రవిష్టైర్నహవేగై ర్గతు
త్తద్భిరివాహవే, ఖురాహతా ధరా రాజం శృకంపే చ ననాదచ. ౧౨. ఖురశబ్ద
శ్చసుమహాః వాజినాం శుక్రువే తదా, మహావంశవనన్యేవ దహ్యమానస్య
సర్వతే. ౧౩. ఉత్పతద్భిశ్చ తై స్తత్ర సముద్భూతం మహావ్రజః, దివాకరపథం
ప్రాప్య ఛాదయామాస భాస్కరమ్. ౧౪. వేగవద్భి ర్హయైస్సైస్తు ఊభితా పాం
డవీ చమూః, నివతద్భి ర్నహవేగై ర్హంసైరివ మహత్సరః. ౧౫. హేమ
తాం చైవ శబ్దేన న ప్రాజ్ఞాయత కించన, తతో యుద్ధిరో రాజా మూర్ఛిపుత్ర
చ పాండవౌ. ౧౬. ప్రత్యక్షం ప్రరసా వేగం సమరే వాయసాదినామ్, ఉద్ధతస్య
మహారాజ ప్రావృట్కాలేతి పూర్వతః. ౧౭. పార్థమాస్యామంబువేగం యథా
వేలా మహోదధిః, తతస్తే రథినో రాజా శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౧౮. న్యకృంత
య్యుత్తమాంగాని శరణి వాయసాదినామ్, తేనివేతుర్నహారాజ నిహతా దృఢధ
ర్యభిః. ౧౯. నాగైరివ మహానాగా యథావ ద్దిగిహ్వరే, తేఽపి ప్రాస్తై స్సునిశితై
శ్శరై స్సన్నతపర్వభిః. ౨౦. న్యకృంతయ్యుత్తమాంగాని విచలంతో దిశో దశ,
అథాహతాహయారోహా ఋష్టిభి ర్భరతర్షభ. ౨౧. ఆత్యజన్ముత్తమాంగాని ఫలా
నీవ మహాద్రుమూః, ససాదినోహయా రాజం స్తత్ర తత్ర నిఘాదితాః. ౨౨. పతి
తాః పాత్యమానాశ్చ ప్రత్యదృశ్యంత సర్వతః, వధ్యమానా వాయాశ్చైవ ప్రాద్ర
వంత భయార్దితాః. ౨౩. యథా సింహం సమాసాద్య మృగాః ప్రాణసరాయణాః,
పాండవాశ్చ మహారాజ జిత్యా శత్రుస్తవోమృధే. ౨౪. దధ్దు శృంఖాంశ్చ ఖేరీశ్చ

తాడయామాసు రాహవే, తతో దుర్యోధనో దీనో దృష్ట్యా నై న్యం పరాజితమ్
 ౨౫. ఆబ్రవీద్ధురతశ్చైష్ట మదరాజవిధం వహః, ఏష సాంధ్యమహో శ్చైష్టో యమా
 భ్యాం సహితో రణే. ౨౬. పశ్యతాం నో మహాబాహో సేనాం ద్రావయతి ప్రభో,
 తం వారయ మహాబాహో వేలేప మకరాలయమ్. ౨౭. త్వం హి సంశ్రూయసే
 త్యర్థ మసహ్యబలవిక్రమః, పుత్రస్య తవ తద్వాక్యం శ్రుత్వా. శల్యః ప్రతాప
 వాగ్. ౨౮. సయయాకారభవం కేన యత్ర రాజాయుధ్విరః, తదాపతద్వై సహసా
 శల్యస్య సుమహద్బలమ్. ౨౯. మహాభువేగం సమరే వానయామాస పాండవః,
 మదరాజం చ సమరే ధర రాజో మహారథః. ౩౦. దశభి స్సాయితై మూర్ఖ మా
 జఘాన స్తనాంతరే, నకుల స్సహదేవశ్చ తం సప్తభి రణిష్టాగై. ౩౧. మదరాజోఽపి
 తా సర్వా నాజఘానత్రిభి స్త్రిభిః, యుధిష్ఠిరం పునష్టప్త్యా వివ్యాధ నిశితైశ్చరైః.
 ౩౨. మాదీపుత్రై చ సంభ్రాంతో ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యా మతాడయత్, తతో
 భీమా మహాబాహు ర్దృష్ట్యా రాజాన మాహవే. ౩౩. మదరాజ రథం ప్రాప్తం
 మృత్యో రాస్యగతం యథా, అభ్యుపద్యత సంగ్రామే యుధిష్ఠిర మమిత్రజిత్.
 ౩౪. తతో యుద్ధం మహా ఘోరం ప్రానర్తత సుదారుణమ్, అపరాం దిశ్ మాస్థా
 య పతమానే దివాకరే. ౩౫.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వణి - షడధికశతతమోఽధ్యాయః.

—౧౦ నవమదివసయుద్ధసమాప్తిః. —

సంజయ ఉవాచ—తతః పితా తవ క్రుద్ధో నిశితై స్సాయితో తమైః, ఆజ
 ఘాన రణే పార్థా సహసేనా సమంతతః. ౧. భీమం ద్వాదశభి ర్విభా సాత్వకిం
 నవభిశ్చరైః, నకులం తు త్రిభి ర్విభా సహదేవం చ సప్తభిః. ౨. యుధిష్ఠిరం
 ద్వాదశభి ర్భాహ్వో దురసి చార్మయత్, ధృష్టద్యుమ్నం తతో విభా ననాద
 సుమహాబలః. ౩. తం ద్వాదశశతైర్వ ర్షకులౌ మాధవశ్చ త్రిభి శ్చరైః, ధృష్టద్యుమ్న
 మ్మత్స సప్తత్యా భీమసేనశ్చ సప్తభిః. ౪. యుధిష్ఠిరో ద్వాదశభిః ప్రత్యవిభ్య
 త్పితామహమ్, ద్రోణసు సాత్వకిం విభా భీమసేన మవిభ్యత. ౫. ఏకైకం పంచభి
 ర్భాణై ర్యమదండ్రి పమైశ్చితైః, తా చ తం ప్రత్యవిభ్యతాం త్రిభి స్త్రిభి రణ
 మ్మగైః. ౬. తో త్రైవిధ మహానాగం ద్రోణం బ్రాహ్మణ్యంగవమ్, సౌపీరాః కితవాః,
 ప్రాచ్యాః ప్రతివ్యోదీచ్యమాలవాః. ౭. అభీమాహ శ్చూరసేనా శ్చిబయోఽగ్ర వసా
 తయః, సంగ్రామే నాజహు ర్ద్విష్టం వధ్యమానం శితై శ్చరైః. ౮. తత్రైవాన్యే
 మహీపాలా నానాదేశసమగతాః, పాండవానభ్యవర్తంత వివిధాయుధపాణయః.
 ౯. తత్రైవ పాండవా రాజా పరివప్రుః పితామహమ్, ససమంతా త్పరివృతో

రథామై రసరాజితః. ౧౦. గహనేఽస్మి రివోత్పృష్టః ప్రజన్వాల దహన్ పరాగ, రథా
 గ్మ్యగారశ్చాపార్పిరసిశక్తిగదేంధనుః. ౧౧ శరస్ఫులింగో భీష్మాగ్నిర్దహవా త్మత్రయ
 ర్షభాః, సువర్ణపుంధై రిహభి ర్గార్ధపక్షై స్సుతేజవైః. ౧౨. క్షణినాలీకనారాచై
 శ్చాపదయామాస తద్బలమ్, ఆపాతయద్వజ్రాంశ్చైవ రథివశ్చ శితై శ్శరైః. ౧౩.
 ముండతాలవనానీవ చకార సరథప్రజాః, నిర్వనుష్యాన్ రథాన్ రాజాః గజాన
 శ్చాంస్తు సంయుగే. ౧౪. అకరో త్సమహాబాహుః సర్వశస్త్ర భృతాం వరః, తస్య
 జ్యోతలనిర్హోషం విఘ్నాద్భితిమవాశనే. ౧౫. నిశమ్య సర్వభూతాని సమకంఠత
 భారత, అమోఘావ్యాధవన్ బాణాః పితుస్తే భరతర్షభ. ౧౬. నానృజంత తమత్రే
 ఘ భీష్మచాపచ్యుతా శ్శరాః, హతపీరా రథాన్ రాజాన్ సంయుక్తా జవన్తై ర్న
 యైః. ౧౭. ఆపశ్యామ మహారాజ ప్రాయమాణాన్ రాజాజితైః, చేదికాశికయాశా
నాం సహస్రాణి చతురశః. ౧౮. మహారథా స్సమాఖ్యాతాః కులపుత్రా స్సమత్య
 జః, అపరావ ర్తిన స్సర్వై స్సువర్ణవికృతధ్వజాః. ౧౯. సంగ్రామే భీష్మ మాసాద్య
 వ్యాధితాస్యమివాంతఃమే, నిమగ్నాః పరలోకాయసవాజ్ఞప్రకృంజరాః. ౨౦.
 భగ్నాః పర్శురాగ కాంశ్చిద్భగ్నచక్రాంశ్చ భారత, అపశ్యామ మహారాజ శత
 శోఽథ సహస్రశః. ౨౧. సవయాదైరతై ర్భగ్నై రథిభిశ్చ నిపాతితైః, శరైఃస్సవపై
 శ్చిన్తైఃపట్టనైశ్చ విశాంపతే. ౨౨. గదాభిఘ్నింధిపాలైశ్చ నిశితైశ్చలిముఖైః,
 అనుక్తైరుపాసంగైశ్చక్రై ర్భగ్నైశ్చ మారిష. ౨౩. బహుభిః కాద్యైః భద్రైః శిరో
 భిశ్చ సకుండలైః, తలత్రై రంగులిత్రైశ్చ ధ్వజైశ్చ వినిపాతితైః. ౨౪. చాపైశ్చ
 బహుథా చ్ఛిన్తైః సమాస్తీర్యత మేదినీ, హతారోహ గజా రాజాన్ హతాశ్చ
 హయసాదినః. ౨౫. న్యవతంత గత ప్రాణాః శతశోఽథ సహస్రశః, యతమానా
 శ్చ తే వీరాద్రవమాణా న్నహారథాన్. ౨౬. నాశక్తువన్ వారయితుం భీష్మబాణ
 ప్రసీధితాన్, మహేంద్రసమవీర్యేణ వధ్యమానా మహాచమూః. ౨౭. అభజ్యత
మహారాజ న చ ద్వా సహధావతః, ఆవిద్యరథనాగాశ్వం పత్తిధ్వజసమాకులమ్.
 ౨౮. అనీకం పాండుపుత్రాణాం హాహాభూతమచేతనమ్, జఘానాత్ర పితా పుత్రం
 పుత్రశ్చ పితరం తథా. ౨౯. త్రియం సఖాయం చాక్రందే సఖా దైవబలాత్కృ
 తః, విముచ్యకవచానన్యేపాండుపుత్రస్య నైనికాః. ౩౦. ప్రకీర్యకేశాన్ ధావంతః
 ప్రత్యదృశ్యంతసర్వశః, తద్గోకులమివోద్భాగ్నింతముద్భాగ్నింతరథకూబరమ్. ౩౧.
 దదృశే పాండుపుత్రస్య నైన్యమార్ధస్వరం తదా, ప్రభజ్యమానం నైన్యం తు
 దృష్ట్వా యాదవనందనః. ౩౨. జీవాచ పార్థర బీభత్సుం నిగ్నవ్యా రథము త్రమమ్,
అయం సకాల స్సంప్రాప్తః పార్థయః కాంక్షిత స్త్వయా. ౩౩. ప్రహరాన్విన్నర

వ్యాసుః సచే నోహా ద్విముహ్యస్మి యత్పూర్వా కథితం వీర రాజ్ఞాం తేషాం సమా
గమే. 3౪. విరాటనగరే పార సంజయస్య సమావతేః, భీష్మదోణముఖా
సర్వాః ధార్తరాష్ట్రస్య నై నికాః. 3౫. సానుబంధాః మానిమ్యామి యే మాం
యోత్స్యంతి సంయుగే, ఇతి తత్కురు శాంతేయ సత్యం వాక్య మరిందమ. 3౬.
క్షత్రధర్మ మనుస్తృత్య యుధ్యస్య విగతజ్వరః, ఇత్కురో వాసుదేవేన తిర్యగృష్టి
రథోముఖః. 3౭. అకామ ఇవ బిభత్సురిదం వచనమబివీత్, (అవధ్యానాం వధం
కృత్యా రాజ్యం వా నరణో తరమ్.) 3౮. దుఃఖాని వనవాసే వా కీం ను మేస్యా
త్సృతం భవేత్) చోదయాశ్చాహ్వాపీకేశ కరిష్యే వచనం తవ. 3౯. పాత
యిమ్యామి దుర్ధర్మం భీష్మం కురుపితామహమ్, సచాశ్వా రజతప్రభ్యాః చోద
యామాస మాధవః. 4౦. యతో భీష్మ స్తతో రాజా దుష్ప్రేక్ష్యో రక్షివా
నివ, తత స్తత్కునరావృతం యుద్ధిరబలం మహత్. 4౧. దృష్ట్వాపారం మహా
బాహుం భీష్మాయోద్యత మాహవే, తతో భీష్మః కురుశ్రేష్ఠ సింహవద్విసద
న్తుహుః. 4౨. ధనంజయరథం శీఘ్రం శరవన్తై రవాకిరత్, క్షణేన సరథ స్తస్య
సహాయ స్సహసారథిః 4౩. శరవన్తేజ మహతా న ప్రాజ్ఞాయత కించన, వాసుదే
వ స్య సంభ్రాంతో ధైర్య మాప్తాయ సత్వరః. 4౪. చోదయామాస తానశ్వాః
వినున్నా భీష్మసాయతైః, తతః పార్థో ధనుర్బవ్యా దివ్యం జలదనిస్సవమ్. 4౫.
పాతయామాస భీష్మస్య ధనుశ్చిత్వా శిలై శ్శరైః, స చిన్నధన్వా కౌరవ్యః పున
రస్య వృషాధనుః. 4౬. నిమేషాంతరమాలేఖ సజ్జం చక్రే పితా తవ, అథాస్య
తదపి వ్రుద్ధ శ్చిచ్ఛేద ధనురర్జునః 4౭. తస్య తత్పూజయామాస భాఘనం శాంత
నో స్సుతః, సాధుసాధు మహాబాహో సాధు కుంతిసుతేతి చ. 4౮. సమాభాష్యైస
మసరం ప్రగృహ్య రుచిరం ధనుః, ముమోచ సమరే భీష్మ శ్శరాః పార్థరథం ప్రతి.
4౯. అదరయ ద్వాసుదేవో హయయానే పరం బలమ్, మోఘా కుర్రా
శరాం సస్య మండలాని నిదర్శయత్. ౫౦. శుకుభాతే సరవ్యాస్త్రా తా భీష్మశరవి
క్షతా, గోవృషావివ సంక్రద్ధా విహణోల్లిఖతాంతిత్. ౫౧. వాసుదేవస్తు సంప్రేక్ష్య
పార్థస్య మృదుయద్ధతామ్, భీష్మం చ శరవన్తాణి స్పృశంతేమనిశం యుధి ౫౨.
చేతిపంతేమవాదిత్యం మధ్యమాసాద్య సేనయోః, వరా వరా వినిఘ్నంతం
పాండుపుత్రస్య నై నికాః. ౫౩. యుగాంతమివ కుర్వాణం భీష్మం యాధిష్ఠి రే బలే,
నామృత్యుత మహాబాహు ర్ధావః పరవీరహా. ౫౪. ఉత్పృజ్య రజతప్రభ్యాః
హయాః పార్థస్య మూరిష, క్రుద్ధో నామ మహాయోగీ ప్రచస్పంద మహార
థాత్. ౫౫. అభిదుద్రావ భీష్మం సభుజప్రహరణో బలీ, ప్రతోదపాణి నైజ్యే

సింహవద్విసదనుహః. ౫౬. దాదయన్వివ పద్మాన్తం సజగతిం జగతీశ్వరః. ౫౭. తామ్రేక్షణః కృష్ణో జహంసు రమితద్యుతిః. ౫౮. త్రసతి ఇవ చేతాంసి తావకా నాం మహాహవే, దృష్ట్వా మాధవమాక్రందే భీష్మయోధ్వత మంతి. ౫౯. హతో భీష్మో హతో భీష్మ ఇతి తత్త నచో మహత్, అశ్రూయత మహారాజ వాసుదేవ భయో తదా. ౬౦. పీతకాశీయసంపితో మణిశ్యామో జనార్దనః, శుశుభే విద్రవభీష్మం విద్యున్నాలీవ తోయదః. ౬౧. ససింహ ఇవ మాతంగం యూధర్మభవనర్షభమ్. అభిదుద్రావ వేగేన వినదగ్ మాధవర్షభః. ౬౨. తమానతంతం సంప్రేక్ష్య పుండరీకాక్షమహాహవే, ససంభ్రమం రణే భీష్మో విచకర మహదనుః. ౬౩. ఉవాచచైవ గోవింద మసంభ్రాంతేన చేతసా, ఏహ్యేహి పుండరీకాక్ష దేవదేవ నమోఽస్తుతే. ౬౪. మామద్య సాత్వతశ్రేష్ఠ పాతయస్య మహాహవే, త్వయా, హి, దేవసంగ్రామే హతస్యాపి మమానభు. ౬౫. శ్రేయవవరం కృష్ణ లోకేభవతి సర్వతః, సంభావితోఽసి గోవింద త్రైలోక్యచాద్య సంయుగే. ౬౬. ప్రహరస్య యథేచ్ఛం వెదాసోఽసి తవ చానభు, అన్యగేవ తతః పార్థ సృమభిదుత్స కేశవమ్. ౬౭. నిజగ్రాహ మహాబాహు ర్భామభ్యాం పరిగృహ్య వై, నిగృహ్యమాణః పార్థన కృష్ణో రావలోచనః. ౬౮. జగామ చైవ మోదాయ వేగేన మధుష్టోత్తమః, పార్థస్తు విష్టుభ్య బలీ చరణౌ పరవీరహః. ౬౯. నిజగ్రాహ హృషీకేశం కథంచిదశమే పదే, తత ఏనమువాచార్థః శ్రోధపర్యాకులేక్షణమ్. ౭౦. నిశ్వనంతం యథా నాగమరునః ప్రణయా త్సఖా, నివర్తస్య మహాబాహో నాన్యతం కరుమర సి. ౭౧. యత్త్వయా కథితం పూర్వం న యోత్స్వామితి కేశవ, మిథ్యావాదీతి లోకాస్తాం కథయిష్యంతి మాధవ. ౭౨. మమైష భారస్సర్వోహి హనిష్యామి పితామహమ్, శపేకేశవశస్త్రేణ సత్వేన సుకృతేన చ. ౭౩. అంతం యథా గమిష్యామి శత్రుజాం శత్రుసూదన, అద్యైవ పశ్య దుర్దరం పాత్యమానం మహారథమ్. ౭౪. తారావతి రివాపూర్ణ మంతకాలే యదృచ్ఛయా, మాధవస్తు వచశ్శృత్యా ఫాల్గునస్య మహాత్మనః. ౭౫. సకించిదుక్త్యా సశ్రోధ ఆరురోహ రథం పునః, తా రథస్తా సరవ్యా హూ భీష్మ శ్చాంతనవః పునః. ౭౬. వనర శరవరేణ మేఘావృష్ట్యా ఇవాచలమ్, ప్రాణానాదత్త యోధానాం పితా దేవప్రత ప్రవ. ౭౭. గభస్తీభిరివాదిత్యస్తే జాంసి శిశిరాత్వయే, యథా కురూణాం నైన్యాని బభంజ ర్యుధి పాండవాః. ౭౮. తథా పాండవనైన్యాని బభంజ యుధి తే పితా, ఇతి విద్రుతనైన్యాస్తు నిరుత్సాహా విచేతసః. ౭౯. తే వధ్యమానా భీష్మేణ శతశోఽథ సహస్రశః, మధ్యం గతమివాదిత్యం ప్రతపంతం స్వతేజసా. ౮౦. నిరీక్షితుం న కేకు స్తే భీష్మ మప్రతిమం రణే,

కుర్వాణం సమరే కర్తాణ్యతిమానుషవిక్రమమ్. ౮౦. వీక్షించక్తు ర్మహారాజ పాండవా భయపీడితాః, తథా పాండవసైన్యాని ద్రావ్యమాణాని భారత. ౮౧. త్రాతారం నాధ్యగచ్ఛంత గావః పంకగతా ఇవ, పిపీలికా ఇవ త్కుణ్డా దుష్ఫలాబలినాం రణే. ౮౨. మహారథం భారత దుష్ప్రకంపం శరీర్షిణం ప్రతపంతం నరేంద్రాః, భీష్మం న కేకుః ప్రతివీక్షితుం తే శరార్పిణం సూర్యమివాతపంతమ్. ౮౩. విమృద్భుత స్తస్య తు పాండునేనా మస్తం జగామాథ సహస్రరశ్మిః, తతో బలానాం శ్రమకర్మితానాం మనోవహరం ప్రతిసంబధూవ. ౮౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వణి - సప్తాధికశతతమోఽధ్యాయః.

● నవమదివసావహారో తరమంత్రః. ●

సంజయ ఉవాచ—యుధ్యతామేవ తేషాం తు భాస్కరేఽసముపాగతే, సంధ్యా సమభవద్ధోరా నా సశ్యామ తతో రణమ్ ౧. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా సంధ్యాం సందృశ్య భారత, వధ్యమానం చ భీష్మే త్యక్త్వాస్త్రం భయవిహ్వలమ్. ౨. స్వస్థైస్యం చ పరావృత్తం పలాయనపరాయణమ్, భీష్మం చ యుధి సంరబ్ధిం పీడయంతం మహారథమ్. ౩. సోమకాంశ్వ జితాం దృష్ట్వా నిరుత్సాహాః మహారథాః, చింతయిత్వా తతో రాజా త్వవహరమచోదయత్. ౪. తతోఽవహరం నైన్యానాం చక్రే రాజా యుధిష్ఠిరః, తథైవ తవ నైన్యానా మవహారో హ్యభూత్తనా. ౫. తతోఽవహరం నైన్యానాం కృత్వా తత్ర మహారథాః, న్యవిశంత కురు శ్రేష్ఠ సంగ్రామేక్షితవిక్షితాః. ౬. భీష్మస్య సమరే కర్తృ చింతయిత్వా తు పాండవాః నాలభంత తత శ్శాంతిం భీష్మబాహుపీడితాః. ౭. భీష్మేఽపి సమరే జిత్వా పాండవాః సహస్రంజయాః, పూజ్యమాన స్తవ సుతై ర్యుద్ధమానశ్చ భారత. ౮. న్యవిశ త్కురుభి సార్థం హృష్టరూపై స్సమంతతః, తతో రాత్రి సమభవత్సర్వభూత ప్రమోహినీ. ౯. తస్మి రాత్రిముఖే ఘోరే పాండవావృష్టిభి స్సహ, సృంజయాశ్చ దురాధర్షా మంత్రాయ సముపావిశాః. ౧౦. ఆత్మనిశ్రేయసం సర్వే ప్రాప్తకాలం మహాబలాః, మంత్రయామాసు రవ్యగ్రా మంత్రనిశ్చయకోవిదాః. ౧౧. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా మంత్రయిత్వా చిరం నృప, వాసుదేవం సముద్వీక్ష్య వచనం చేదమాదదే ౧౨. కృష్ణ పశ్య మహాత్మానం భీష్మముగ్రపరాక్రమమ్, గజం నలవనానీవ విమృద్భుంతం బలం మమ. ౧౩. నచైవేనం మహాత్మాన ముత్సహామో నిరీక్షితం, లేలిహ్యమానం నైశ్యేషం ప్రవృద్ధయవ పావకమ్. ౧౪. యథా ఘోరో మహానాగ స్తక్షణో వై విపోల్బుణః, తథా భీష్మో రణే క్రుద్ధ స్తీక్షణశస్త్రః ప్రతాపవాః. ౧౫. గృహీతచాపస్సమరే ప్రముంచన్నిశితా శరాః, శక్యో

శేతుం యమః క్రుద్ధో వజ్రపాణిశ్చ దేవరాట్. ౧౬. వరుణః పాశభృద్వాః
 సగదిో వా ధనేశ్వరః, సతు భీష్మ సుసంక్రుద్ధో శేతుం శక్నో మహాహవే. ౧౭
సోఽహమేవం గతే కృష్ణ నిమగ్న శ్శోకసాగరే, అర్జునో బుద్ధిదార్భర్యా ద్భీష్మ
మాసాద్య సంయుగే. ౧౮. వనం యాస్యామి దురర శ్రేయా మే తత నై
కశమ్. స యద్ధం రోచయే కృష్ణ హంతి భీష్మ హి స స్పదా. ౧౯. యథా వ్రజ్య
లితం పహ్నిం పతంగ స్సమభిద్రవన్, ఏకతో మృత్యుమభ్యేతి తథాఽహం భీష్మ
మీయివాన్. ౨౦. శ్శయం నీతోఽస్మి వార్షాయ రాజ్యహేతోః పరాక్రమా,
భ్రాతరశ్చైవ మే శూరాః సాయశ్చై ర్భృశపీడితాః. ౨౧. మత్కృతే భ్రాతృసా
హార్థా ద్రాజ్య భ్రష్టా వనం గతాః, పరిక్లిష్టా తథా కృష్ణా మత్కృతే మధుసూ
దన. ౨౨. జీవితం బహుమన్తేఽహం జీవితం వ్యాద్య దుర్లభమ్, జీవితస్యాద్య
శేమే చ చరిష్యే దర ము తమమ్. ౨౩. యది తేఽహమనుగాహ్యా భ్రాతృభి
స్సహకేశవ, స్యధర్మస్యావిరోధేన హితం వ్యాపార కేశవ. ౨౪. ఏతచ్ఛ్రుత్యా
వచ ప్రత్య కాదుర్గాత్య దృహంవిద్రవమ్, ప్రత్యువాచ తతః కృష్ణ స్సాంత్వయానో
యుధిష్ఠిరమ్. ౨౫. ధర్మపుత్ర విపాదం త్వం మా కృథాస్సత్యసంగర, యస్య తే
భ్రాతర శూరా దుర్జయా శ్శత్రు సూదనాః. ౨౬. అర్జునో భీమసేనశ్చ వాయుగ్ని
సమతేజసా, మాద్రీపుత్ర చ విక్రాంత త్రిదశానా మిచేశ్వరా. ౨౭. మాంచా
ప్తి యుజ్జ్మ సాహార్థా ద్యోత్యే భీష్మేణ పాండవ, త్యత్ప్రియుగో మహారాజ
కిం నకుర్యాం మహాహవే. ౨౮. హనిష్యామి రణే భీష్మ మాహూయ పురుషర్షభమ్,
పశ్యతాం ధార్తరాష్ట్రాణాం యది నేచతి ఫాలునః. ౨౯. యది భీష్మ హతే
నీరే జయం పశ్యసి పాండవ, హంతాఽన్యేకరథేనాద్య కురువృద్ధం పితామహమ్.
౩౦. పశ్యమే విక్రమం రాజన్ మహేంద్రస్యేవ సంయుగే, విముంచతం మహా
ప్రాణి పాతయిష్యామి తుం రథాత్. ౩౧. యశ్శత్రుః పాండుపుత్రాణాం మచ్ఛత్రు
ర్గునసంశయః, మదథా భవదీయా యే యే మదీయా స్తవేవ తే. ౩౨. తవ
భ్రాతా మమ సఖా సంబంధీ శిష్యవీవ చ, మాంసాన్యత్కృత్య దాస్యామి ఫాలు
రార్థం మహీచరే. ౩౩. ఏషచాపీ నరవ్యాఘ్రా మత్కృతే జీవితం త్యజేత్, ఏష
స్సమయ స్సాత తారయేను పరస్పరమ్. ౩౪. సమాం నియుజ్జ్మ రాజేంద్ర
మథా యోధా భవామ్యహమ్, ప్రతిజ్ఞాత ముపస్థావ్యే యత్రత్సార్థేన
పూర్వతః. ౩౫. ఘాతయిష్యామి గాంగేయ మితి లోకస్య సన్నిధౌ, పరిరక్ష్యమిదం
కావత్ వచః పార్థస్య ధీమతః. ౩౬. అనుజ్ఞాతం తు పార్థేన మయా కార్య
పసంశయః, అథవా ఫాలునన్యైష భారః పరిమితో రణే. ౩౭. సహనిష్యతి

సంగ్రామే భీష్మం పరపురంజయమ్, అశక్యమపి కుర్వాద్ధి రణే పార్థ సముద్యతః. 3౮. త్రిదశా వాసముద్యత్తా సహితా దైత్యదానవైః, నిమాన్యా దర్జన స్సంభ్యే కిము భీష్మం సరాధిప. ౩౯. విపరీతో మహావీర్యో గత సత్త్వోఽల్ప చేతసః, భీష్మశ్శాంతసవో నూనం కర్తవ్యం నావబుధ్యతే. ౪౦. యుద్ధిషిర ఉవాచ—ఏవ మేత న్నహాబాహో యథా వదసి మాధవ, సర్వే హ్యేతేన పర్యాప్తా స్తవ వేగవిధారణే. ౪౧. నియతం సమవాప్స్యసి సర్వ మేతద్యథేషి తమ్, యస్య మే పురుషవ్యాఘ్ర భవాః పక్షే వ్యవస్థితః. ౪౨. సేంద్రానపి రణే దేవాః జయేయం జయతాం పరః, త్వయా నాథేన గోవింద కిము భీష్మం మహా రథమ్. ౪౩. స తు త్యామన్యతం కరు ముత్స హే స్వాత్ర గౌరవాత్, ఆయోధ్య మాన స్సాహాయ్యం యథోక్తం కురుమాధవ. ౪౪. సమయస్తు కృతః కశ్చిన్నమ భీష్మే సయ్యుగే, మంత్రయమ్యే తవాధ్యాయ సతు యోత్యే కథంచన. ౪౫. డురోన్యధనార్థే యోత్యామి సత్యమేతదితి ప్రభో, స హి రాజ్యస్య మే దా తా మంత్రస్త్వేన చ మాధవ. ౪౬. తస్మాద్దేవవ్రతం భూయో వధోపాయార్థ మార్త నః, భవంత స్సహితా స్సర్వే ప్రయామ మధుసూదన. ౪౭. తే వయం సహితా గత్వా భీష్మ మాళు సరోత్తమమ్, పితామహం తు వార్ణేయ మంత్రం పృచ్ఛామ కామమ్. ౪౮. సవత్సృతి హితం వాక్యం సత్యమస్తా జనార్దన, యథా చ వత్స తే కృష్ణ తథా కర్తాస్మి సంయుగే. ౪౯. స నో జయస్య దాతా స్వా నంత్రస్య చ దృఢవ్రతః, బాలాః పితా విహీనాశ్చ తేన సంవర్జితా వయమ్. ౫౦. తం చేత్సి తామహం వృద్ధం హంతు మిచ్ఛామి మాధవ, పితూ వీరర విష్ణం చ ధిగమ్యత త జీవితామ్. ౫౧. సంజయఉవాచ—తతోఽబ్రవీ న్నహారాజ వార్ణేయః కురునందనమ్, రోచతే మే మహాస్వాజ్ఞ రాశేంద్ర తేన భాషితమ్. ౫౨. దేవవ్రతః కృతీ భీష్మః పేక్షితేనాపి నిరహిత, గమ్యతాం స్వవధోపాయం ప్రప్తం కురుపితామహః. ౫౩. గత్వా శాంతసవం వృద్ధం మంత్రం పృచ్ఛామ భారత, స నోదాస్యతి మం త్రం యం తేన యోత్యామహే పరా. ౫౪. ఏవమామంత్ర్య తే వీరా పాం డవాః పాండుపూర్వజమ్, జగన్తే సహితా స్సర్వే వాసుదేవశ్చ వీర్యవా. ౫౫. విము కశస్త్రకవచా భీష్మస్య సదనం ప్రతి, ప్రవిశ్య చ తదా భీష్మం శిరోభిః ప్రతిపేదితే. ౫౬. పూజయంతి మహారాజ పాండవా భరతర్షభమ్, ప్రణమ్య శిరసా చైసం భీష్మం శరణమభ్యయః. ౫౭. తానువాచ మహాబాహు ర్భీష్మః కురు పితామహః, స్వాగతం తవ వార్ణేయ స్వాగతం తే ధనంజయ. ౫౮. స్వాగతం

ధర్మరాజాయ భీమాయ యమయోస్తథా, కింవాకార్యం కరోమ్యద్య యష్టాకం
 ప్రీతివర్ధనమ్. ౧౯. సర్వాత్మనాపి కర్తాస్మి యద్యపి స్యా త్సుదుష్కరమ్, తథా
 బ్రువాణం గాంగేయం ప్రీతియుక్తం పునః పునః. ౨౦. ఉవాచ రాజా వీనాత్వా
 ప్రీతియుక్త మిదం వచః, కథం జయేమ సర్వజ్ఞ కథం రాజ్యం లభేమహి. ౨౧.
 ప్రజానాం సంక్షయో న స్యా త్కథం తన్నే వద ప్రభో, భవాహి నో వధోపా
 యం బ్రవీతు న్యయమాతనః. ౨౨. భవంతం సమరే వీర విషహేమ కథం వయ
 మ్, నహి తే సూక్ష్మమప్య స్తి రంధ్రం కరుషితామహ. ౨౩ మందలేనైవ ధనుషా
 దృశ్యసే సంయుగే సదా, ఆదదానం సందధానం వికర్షంతం ధనుర్న చ. ౨౪.
 పశ్యామి స్వాం మహాబాహూ రథే సూర్యమివాపరమ్, రథాశ్వసరనాగానాం
 హంతారం పరవీరహా. ౨౫. కోఽద్య చోత్సహతే శేతుం క్వాం పునూ భరత
 ర్షభ, వర్షతా శరవర్షణి సంయుగే వైశసం కృతమ్. ౨౬. ఓయం నీతాహి పృథ
 నాసంయుగే మహతీ మమ, యథా యుధి జయేమి త్వాం యథా రాజ్యం భృశం
 మమ. ౨౭. మమ నైస్యస్య చ క్షేమం తన్నే బ్రూహి పితామహ, తతోఽబ్రవీ
 చ్ఛాంతనవః పాండవాః పాండుపూర్వజః. ౨౮. న కథంచన కౌంతేయ మయి
 ణీవతి సంయుగే, జయో భవతి సర్వజ్ఞ సత్యమేతద్భ్రవీమి తే. ౨౯. నిరీతే మయి
 యుద్ధేన రణే శేష్యథ పాండవాః, ఓపం మయి ప్రహరథ్యం యదీచ్ఛథ రణే
 జయమ్. ౩౦. అనుజానామి వః పాతాః ప్రహరథ్యం యథాశుభమ్, ఏవం హి
 సుకృతం మన్యే భవతాం విదితోఽస్మ్యహమ్. ౩౧. హతే మయి హతం సర్వం
 తస్మాదేవం విధీయతామ్. యుధిష్ఠిరఉవాచ—బ్రూహి తస్మాదుపాయం నో యథా
 యుద్ధే జయేమహి, భవంతం సమరే క్రుద్ధం దండహస్తమివాంతకమ్. ౩౨. శశో
 వజ్రధరో శేతుం వరుణోఽథ యమస్తథా, న భవాత్ సమరే శక్యః సేంద్రైరపి
 సురాసురైః. ౩౩. భీష్మఉవాచ—సత్యమేతన్నహాబాహో యథా వదసి పాండవ,
 నాహం శేతుం రణే శక్యః సేంద్రైరపి సురాసురైః. ౩౪. ఆత్తశస్త్రో రణే యత్తో
 గృహీతసరకాద్దుకః, తతో మాం న్యస్తశస్త్రం తు వతే హన్యుర్నహరథాః. ౩౫.
 నిక్షిప్తశస్త్రేపతితే విస్త్రస్కవచధ్వజే, ద్రవమాణే చ భీతే చ తహస్నీతి చ వాదసి.
 ౩౬. స్త్రీయాం స్త్రీనామధేయే చ వికలే చైకపుత్రిణి, అప్రశస్తే సరే చైవ న యు
 ధ్ధం రౌచతే మమ. ౩౭. ఇదం మే శృణు రాశేంద్ర సంకల్పం పూర్వచింతితమ్,
 అమంగల్యధ్వజం దృష్ట్వా న యుధ్యేయం కదాచన. ౩౮. య ఏష ద్రుపదో రా
 జం ప్రవ నైస్యే మహారథః, శిఖండి సమరామర్షీ శూరశ్చ సమితింజయః ౩౯. య
 థాభవచ్చ స్త్రీపూర్వం పశ్చాత్పుంస్త్యం సమాగతః, జానంతి చ భవంతోఽపి

సర్వమేతద్యథాతథమ్. ౮౦. (అర్జున సమచే శూరః పురస్కృత్య శిఖండినమ్, మా
మేవ విశితైః స్త్రీతైః రభిద్రవతు దంశితః. ౮౧. అమంగల్యధ్వజే తస్మిన్ స్త్రీపూర్వే చ
విశేషతః, స ప్రహర్తుమభీచ్ఛామి గృహీతేషుః కథంచన ౮౨. తదంతరం సమా
సాద్య పాండవో మాం ధనంజయః, శరైర్హతయతు శీఘ్రం సమంతాద్యరత్నభ.
౮౩. స తం వశ్యామి లోకేషు మ్హం హన్యాద్యస్సముద్యతమ్, ఋతే కృపాన్
హాభాగాత్ పాండవాద్యా ధనంజయాన్. ౮౪. ఏవ తస్మాత్పురోధాయ కంచి
దన్యం మమాగ్రతః, ఆత్మశస్త్రో రణే యత్తో గృహీతవరకాద్యుకః. ౮౫. మాం పా
తయతు బీభత్సురేవం తవ జయో భువిః, ఏతత్కురువ్య రాజేంద్ర యథోక్తం
మమ సువ్రత. ౮౬. సంగ్రామే ధార్తరాష్ట్రాశ్చ హన్యాస్సర్వాః సమాగతాః.
౮౭. సంజయఉవాచ—తే తు జ్ఞాత్వా తతః పార్థా జగ్గుస్సృశిబిరం ప్రతి, అభి
వాద్య మహాత్మానం భీష్మం కురుపితామహమ్. ౮౮. తథో క్షవతి గాంగేయే పర
లోకాయ పీడితే, ఆరునో దుఃఖసంత పస్స వీడమిదమ బ్రవీత్. ౮౯. కురుణా కురు
వృద్ధేన శృతప్రజ్ఞేన భీమలో, హామ వాస సంగ్రామే కథం యోధాన్తి మాధవ.
౯౦. క్షీడతాపీ మయా బాలే వాసుదేవ మహామనా, పాంసురూపితగా
త్రేణ మహాత్మా కలుషీకృతః. ౯౧. యస్యాహమధిరుహ్యంగం బాలః కిల
గదాగ్రజ, తాతేత్సవోచం పితరం పితూః పాండోరహతనః. ౯౨. నాహం
తాతే సవ పితృపాతోఽసి తవ భారత, ఇతి మామబ్రవీద్బాల్యే యస్సవధ్యః
కథం మయా. ౯౩. కామం వధ్యతు నైన్యం మే నాహం యోత్యే మహా
త్మనా, జయో వథో వా మే భూయాత్కథం వా కృష్ణ మన్యసే. ౯౪. వాసుదేవ
ఉవాచ—ప్రతిజ్ఞాయ వధం జిహ్వా పురా భీష్మస్య సంయుగే, శత్రుధర్మస్థితిః పార్థ
కథం నైనం హనిష్యసి. ౯౫. పాతయేనం రథాత్పార్థ శత్రుయం యుద్ధదుర్దదమ్,
నాహత్వా యుధి గాంగేయం విజయన్తే భవిష్యతి. ౯౬. దృష్టమేతత్పురా దేవై
ర్దమిష్యతి యమశయమ్, యద్బృష్టం హి పురా పార్థ తత్తథా నతదన్యథా. ౯౭. న
హి భీష్మం దురాధర్షం వ్యాత్రాసనమివాంతకమ్, త్వదన్యశ్శక్నుయాత్ యోధుమసి
వజ్రధరస్సయమ్. ౯౮. జహా భీష్మం స్థిరో భూత్వా. శృణుచేదం వచో మమ,
యథోవాచ పురా శక్రం మహాబుద్ధిర్బృహస్పతిః. ౯౯. జ్ఞాయాంసమపి చేత్
వృద్ధం గుణైరపి సమన్వితమ్, ఆతతాయినమాయాంతం హన్యాద్ధాతకమాత్మనః.
శాశ్వతోఽయం స్థితో ధర్మః శత్రుయాణాం ధనంజయ, యోధవ్యం రక్షితవ్యం
చ ప్రజ్వల్యం చానసూయిభిః. ౧౦౦. అర్జునఉవాచ—శిఖండీనిధనం కృష్ణ భీష్మస్య
భవితా భువన్, దృష్టైవ హి సదా భీష్మః పాంచాల్యం వినివర్తతే. ౧౦౧.

తే నయం ప్రముఖే తస్య పురస్కృత్య శిఖండినమ్, గాంగేయం పాతయిష్యామి
ఉపాయేనేతి మే మతిః. ౧౦౩. అహమన్యాన్త హేష్వాసాః వారయిష్యామి
సాయతైః, శిఖండ్యపి యథాం శ్రేష్ఠం భీష్మమేవాభియోధయేత్. ౧౦౪. శ్రుతం
హి కురుముఖ్యస్య నాహం హన్యాం శిఖండినమ్, కన్యా హ్యేషా పురా భూత్వా
పురుషస్సమపద్యతే. ౧౦౫. ఇత్యేవం నిశ్చయం కృత్వా పాండవాస్సహ మాధవాః,
అనుమాన్య మహాతానం ప్రయయిర్హుష్ట మానసాః. ౧౦౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపదపర్వణి - అష్టాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— శిఖండి ప్రకాశః —

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం శిఖండి గాంగేయమభ్యవర్తత సంయుగే, పాం
డవాంశ్చ కథం భీష్మస్తన్నమాచక్ష్య సంజయ. ౧. సంజయ ఉవాచ—తతస్తే పాండ
వాస్సర్వే సూర్యసోమైరయనం ప్రతి, తాడ్యమానాసు భేరిభు మృదంగేష్వాన
కేభు చ. ౨. ధ్వాయత్సూరధివల్లభో జలశేఖ సమంతతః, శిఖండినం పురస్కృత్య
నిర్యాతాః పాండవా యుధి ౩. కృత్వా పూహం మహారాజ సర్వశత్రునిబ
ర్హణమ్, శిఖండి సర్వనైన్యానామగ్ర ఆసీద్విశాంపతే. ౪. చ కరతై తతస్తస్య
భీమనేనన ధనంజయోః పృష్ఠతో దాపదేయాశ్చ సాభద్రకృష్ణ వీర్యవా. ౫.
సాత్యకిశేకితానశ్చ తేషాం గోష్ఠా మహారథః, ధృష్టద్యుమ్న స్తతః పశ్చాత్పాంచా
ల్యైరభరతీతః. ౬. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా యమాఖ్యాం సహితః ప్రభుః,
ప్రయయా సింహనాదేన నాదయగ్ర భరతర్షభ. ౭. విరాటస్తు తతః పశ్చాత్
నేన నై నేన సంవృతః, దుపదశ్చ మహాబాహవో తతః పశ్చాదుపాద్రవత్. ౮.
తైకేయా భ్రాతరః కుంచ ధృష్టకేతుశ్చ వీర్యవా, జఘనం పాలమామాసుః పాం
డవైన్యస్య భారత. ౯. ఏవం పూర్వాహ్య మహానైన్యం పాండవాస్తవ వాహినీమ్,
అభ్యుద్రవంత సంగ్రామే త్యక్త్వా జీవితమాత్మనః. ౧౦. తతైవ కురవో రాజా
భీమం కృత్వా మహారథమ్, అగ్రతస్సర్వనైన్యానాం ప్రయయాః పాండవాః
ప్రథి. ౧౧. పుత్రైస్తవ దురాధర్షో రతీతస్సుమహాబలైః, తతో ద్రోణో మహే
ష్వాసః పుత్రశ్చర్య మహాబలః. ౧౨. భగదత్తస్తతః పశ్చాద్దజానీకస సంవృతః,
కృపశ్చ కృతవర్షా చ భగదత్తమనువ్రత్. ౧౩. కాంభోజ రాజో బలవా తతః
పశ్చాత్పదభీణః, మాగధశ్చ జయతేనః సాబలశ్చ బృహద్యులః. ౧౪. తతైవాన్యే
మహేష్వాసాస్సుశర్త ప్రముఖా నృపాః, జఘనం పాలయామాసుస్తవ నైన్యస్య
భారత. ౧౫. దివసేదివసే పాపే భీష్మశ్చాంతసవో యుధి, అనురావకరోద్ధ్యాన్యవాః
పెళాచానథ రాక్షసాః. ౧౬. తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తవ తేషాం చ భారత,

అశోకస్యం నిఘ్నతాం రాజా యమరాష్ట్రవివర్ధనమ్. ౧౭. అర్జునప్రముఖాః
పార్థాః పురస్కృత్య శిఖండినమ్, భీష్మం యుద్ధేభ్యవర్తంత కిరంతో వివిధాః
శరణాః. ౧౮. తత్ర భారతభీమేన తాడితాస్తావకాశ్శరైః, రుధిరాఘపరిక్లిన్నాః పర
లోకం యయుస్తదా. ౧౯. నకులస్సహదేనశ్చ సాత్త్వికీశ్చ మహారథః, తవ నైస్యం
సమాసాద్య పీడయామాసురోజసా. ౨౦. తే వధ్యమానాస్సుమరే తావకా భర
తర్షభ, నాశక్నువగ వారయితుం పాండవానాం మహద్బలమ్ ౨౧. తతస్తత్తావకం
నైస్యం వధ్యమానం సమంతతః, సుసంప్రాప్తం దశదిశః కాల్యమానం మహారథైః.
౨౨. త్రాతారం సాధ్యగచ్ఛంత తావకా భరతర్షభ, వధ్యమానాశ్చిత్రైర్బాణైః పాం
దచైస్సహ సృంజయైః. ౨౩. భృతరాచ్యుడివాచ—పీడ్యమానం బలం దృష్ట్వా
పార్థిర్భీష్మః పరాక్రమీ, యదకార్షీద్రణే క్రుద్ధస్తవమాచక్ష్య సంజయ. ౨౪.
కథం వా పాండవా యుద్ధే ప్రత్యుద్యాతః పరంతపః, వినిఘ్నన్ సోమకా వీర
స్తదాచక్ష్య మమానఘ. ౨౫. సంజయ ఉవాచ—అచక్షే తే మహారాజ యదకార్షీ
త్పితా తవ, పీడితే తవ పుత్రస్య నైస్యే పాండవసృంజయైః ౨౬. ప్రహృష్టమనస
శ్శూరాః పాండవాః పాండుపూర్వజమ్, అభ్యవర్తంత నిఘ్నంతస్తవ పుత్రస్య
వాహినీమ్. ౨౭. తం వినాశం మనుష్యేంద్ర నరవారణవాజినామ్, నామృష్యత
తదా భీష్మః నైస్యఘాతం రణే పరైః ౨౮. సపాండవా మహేష్వాసః పాంచా
లంకైస్త్వం సృంజయా, నారాధైర్మత్సదంతైశ్చ శితైరంజలికైస్తథా ౨౯. అభ్య
వర్తత దుర్ధర్షప్యత్యా జీవితమాత్మనః, సపాండవానాం ప్రవరా పంచ రాజా
మహారథాః. ౩౦. ఆత్తశస్త్రోరణే యత్తా వారయామాస సాయుకైః, నానా
శస్త్రాస్త్రవర్షైస్తా వీర్యామర్షప్రచేగితైః. ౩౧. నిజఘ్న సమరే క్రుద్ధో హస్త్య
శ్వం చామితం బహు, రథినో ఘాతయన్ రాజా రథేభ్యః పురుషర్షభ. ౩౨.
సాదినశ్చాశ్వపుష్టేభ్యః పదాతీశ్చ సమాగతాః, గజారోహాః గజేభ్యశ్చ పరే
పాం విదధద్భయమ్. ౩౩. తమేకం సమరే భీష్మం త్వరమాణం మహారథమ్, పాండ
వాస్సుమవర్తంత వజ్రహస్తమివాసురాః. ౩౪. శత్రాశనిసమస్పర్శ్యా విముంచన్ని
శితా శరాః, దిక్ష్విదృశ్యత సర్వాసు ఘోరం సంధారయన్ వపుః. ౩౫. మండ
లీహూతమేవాస్య నిత్యం ధనురదృశ్యత, సంగ్రామే యుధ్యమానస్య శత్రుచాపో
పమం మహత్. ౩౬. తద్దృష్ట్వా సమరే కర పుత్రా నవ విళాంపతే, విసయం పర
మం గత్వా పితామహమపూజయన్. ౩౭. పార్థా విమనసో భూత్వా ప్రైక్షంత
పేతరం తవ, యుధ్యమానం మహాశూరం విప్రచిత్రిమివాసురాః. ౩౮. న చైనం
వారయామా సుర్యాత్తానసమివాంతకమ్, దశమేహని సంగ్రామే రథానీకం

శిఖండినః. ౩౯. అదహన్విశితైర్వాణైః కృష్ణవర్ణైః కానసమ్, తం శిఖండి త్రిభి
 ర్వాణైరభ్యవిభ్యత్ స్తనాంతరే ౪౦. ఆశీవిషమివ క్రద్ధం కాలస్పృష్టమివాంతకమ్,
 స తేనాతిభ్యశం విదః పేక్ష్య భీష్మశిఖండిమ్. ౪౧. అనిచ్ఛన్నీవ సంక్రద్ధః ప్రహ
 సన్నిదమబ్రవీత్, కామమభ్యసవామూవా న త్యాం యోత్యే కథంచన. ౪౨.
 యైవ హి త్వం కృతా ధాతా నైవ హి త్వం శిఖండినీ, తస్య తద్యదనం శ్రుత్వా
 శిఖండి క్రోధమూర్ఛితః. ౪౩. ఉవాచ భీష్మం సమరే పృథ్వీపరిసంలిహా, జానామి
 త్యాం మహాబాహూ త్రియోజాం ఊయంకర. ౪౪. మయా శ్రుతంచ తే
 యుద్ధం జామదగ్నే నైవ చైవ హి, దివ్యశ్చ తే ప్రభావోఽయం మయా చ బహు
 శః శ్రుతః. ౪౫. జానన్యపి ప్రభావం తే యోత్యేఽద్యాహం తలయా సహ,
 స్వాంధవానాం ప్రియం కుర్యాత్సా తే నశ్య పరంతప. ౪౬. అస్య త్యాం యోధయి
 య్యైవి రణే పురుషస తమ, ద్రువంచ త్యాం వానియ్యైవి శపే సత్యేన తేఽగ్రతః.
 ౪౭. ఏతచ్చృత్వా చ మద్యాఃస్థం యత్యైత్యం తత్సమాచర, కామమభ్యసవా
 మావా న మే జిహ్వా విమోక్ష్యసే. ౪౮. సుధృష్టః క్రియతాం భీష్మ లోకోఽయం
 సమితింజయ, సంజన్ము ఉవాచ—ఏవ ముక్త్యా తతో భీష్మం చంచభి ర్నృతపర్వభిః,
 అవిద్యత రణే భీష్మం మతున్నం వాక్య సాయకైః. ౪౯. తస్య తద్యదనం శ్రుత్వా
 సవ్యసాచీ మహావక్త్రః, కాలోఽయ మితిసుచింత్య శిఖండినమచోదయత్. ౫౦. అహం
 త్యా మనుయోత్సామి పరా విద్రావయా శరైః, అభిద్రవసుసంరంభో భీష్మం
 భీమ పరాక్రమమ్. ౫౧. నహితే సంయుగే పీఠాం శక్యం కర్తుం మహాబల, తస్మా
 దద్య మహాబాహూ యత్తో భీష్మమభిద్రవ ౫౨. అహత్యా సమరేభీష్మం యదియా
 స్యసీమారిత, అపహస్యోఽస్యలోకస్య భవిష్యసి మయాసహ. ౫౩. నాపహస్యా
 వయం వీర భవేమ పరమాహవే, తథాకురురణేయత్నం సాధయస్య పితామహమ్.
 ౫౪. అహం తే రక్షణం యుద్ధే కరిష్యామి మహాబల, వారయా రథినస్సర్వా
 సాధయస్య పితామహమ్. ౫౫. దోణంచ దోణ పుత్రంచ కృపంచాథ సుయోధ
 నమ్, చిత్రసేనం వికర్తం చ సైంధవం చ జయదత్తమ్. ౫౬. వింధానువింధా వావం
 త్యా కాంభోజం చ సుదత్తమ్, భగదత్తం తథాశూరం మౌగదం చ మహాబ
 లమ్. ౫౭. సామదత్తం తథాశూర మార్మ్యశ్శౌంకిం చ రాక్షసమ్, త్రిగ రరాజం
 చ రణే సహస్రర్షిరహరకైః. ౫౮. అహమావరయిష్యామి వేలేన మకరాల
 యమ్, కురూంశ్చ సహితా సర్వా యుధ్యమానా మహాబలా. ౫౯. అహం
 నివారయిష్యామి సాధయస్య పితామహమ్. ౬౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపదపర్వణి - నవాధికశతతమోఽధ్యాయః

—ॐ దుర్యోధనభీష్మసంవాదః. ॥—

దుర్యోధనః ఉవాచ—కథం శిఖండి గాంగేయ మభ్యధావ త్పితామహమ్,
 పాంచాల్య స్సమి బ్రథ్థా యత్తత్తానం యత్రవ్రతమ్. ౧. కేరైర్మహా పాండవానీకే
 శిఖండినముదాయుధాః, త్వరమాణాస్త్యరాకాలే జగీషంతో మహారథాః. ౨.
 కథం శాంతసవో భీష్మ సుతస్త్రి సతతేషాం. ౩. అయుధ్యత మహావీర్యః పాండవై
 స్సహస్రంజయైః. ౩. సమృష్టామి రణ భిష్మం ప్రత్యుద్యాతం శిఖండినమ్, కచ్చిన్న
 రథభంగోఽస్య ధనుర్వాశీర్యదస్యతః. ౪. సగజాయ ఉవాచ—నాశీర్యత ధనుశ్చాప్య
 రథభంగోఽన చాప్యభూత్, యుధ్యమానస్య సుగ్రామే భీష్మస్య భరతర్షభ. ౫.
 నిఘ్నత స్సమరే శత్రు శరైశ్చున్నతపర్యభిః, అనేక శతశ్చాహస్తాస్తావకానాం
 మహారథాః. ౬. తథాదంతిగణారాజ హయాశ్చైవ సుసజ్జితాః, అభ్యవర్తంత
 యుద్ధాయ పురస్కృత్య పితామహమ్. ౭. యథాప్రతిజ్ఞం కారవ్య సచాపి సమితిం
 జయః, పాథానా మకరో ధీష్ట్యః సతతం సమితి క్షయమ్. ౮. యుధ్యమానం ఘోషే
 ప్లావసం వినిఘ్నంతం పరా శరైః, పాంచాలాః పాండవైస్సార్ధం సర్వే తేనాభ్య
 థారయన్. ౯. దశమేఽహని సంపా. ౧౦. తతస్తాం రిపువాహినీమ్, వికీరంతం శితై
 ర్బాణై శ్శతశ్చ ౭౪ సహస్రకః. ౧౧. న వా భీష్మం మహేష్లాసం పాండవాః పాండు
 పూర్వజమ్, అశస్త్రవగ రణే జేతుం షాశ్చాస్త్రమివాంతకమ్. ౧౨. అథోపాయా
 వ్యహారాః సవ్యసాచీ ధనంజయః, త్రాసయన్ రథిస స్సర్వాః బీభత్సురపరాజితః.
 ౧౩. సింహవద్విసదన్నుచ్చైర్ధనుర్జ్ఞానివిక్షిప్తుశః, శరౌఘా విసృజన్
 పాథో వ్యచరత్కాలవద్రణే. ౧౪. తస్య శబ్దేన విత్రస్తాస్తావకా భరతర్షభ, సింహ
 న్యేవ మృగా రాజ వ్యద్రవంత మహాభయాత్. ౧౫. జయంతం పాండవం
 దృష్ట్వా తలైస్యం చాభిషీడితమ్, దుర్యోధన సతో భీష్మ ముబ్బిద్యయషీడితః. ౧౬.
 ఏష పాండుసుత సతత శ్రేణాశ్శః కృష్ణసారథిః, దహతే మామకా సర్వా కృష్ణ
 వర్ణేవ కాననమ్. ౧౭. పశ్య వై న్యాని గాంగేయ ద్రవమాణాని సర్వశః, పాండ
 వేన యుధాం శ్రేష్ఠ కాల్యమానాని సంయుగే. ౧౮. యథా పశుగణా పాల
 స్సంకాలయతి కాననే, తథేదం మామకం నైవ్యం కాల్యతే శత్రుతాన. ౧౯.
 ధనంజయ శరై ర్భగ్నుం ద్రవమాణం చ సర్వశః, భీమోఽప్యేవం దురాధర్షో విద్రా
 వయతి మే బలమ్. ౨౦. సాత్యకేశేకీతానశ్చ మాద్రీపుత్ర చ పాండవౌ, అభిమ
 న్యు స్సవిక్రాంతో వాహినీం ద్రవతే మమ. ౨౧. భృష్మద్యుమ్న ప్రథా శూరో రాక్ష
 సశ్చ ఘటోత్కచః, వ్యద్రావయేతాం సహసా నైవ్యం మమ మహారణే. ౨౨. వధ్య
 మానస్య వైవస్వత్య సర్వై రేతై ర్భహరథైః, నాన్యాం గతిం ప్రవశ్యామి ప్థానే

యుద్ధే చ భారత. ౨౨. ఋతే త్వాం పురుషవ్యాఘ్ర! దేవతుల్య పరాక్రమమ్,
పర్యావృత్తు భవాగ్ శీఘ్రం వీడితానాం గతిర్భవ. ౨౩. ఏవముక్తో మహారాజ
పితా దేవవ్రత స్తవ, చింతయిత్వా ముహూర్తం తు కృత్వా నిశ్చయమాత్మనః.
౨౪. తవ సంభారయగ్ పుత్ర మబ్రవీచ్ఛంతనో స్సుతః, దుర్యోధన విజానీహి
స్థిరో ధూత్వా విశాంపతే ౨౫. పూర్వకాలం తవ మయా ప్రతిజ్ఞాతం మహాబల,
హత్యా దశసహస్రాణి క్రియమాణాం మహాత్మ నామ్. ౨౬. సంగ్రామా ద్వ్యవయా
తవ్య మేతత్కర మమాహిమమ్, ఇతి తత్కృతవాంశ్చాహం యథోక్తం భరత
ర్షభ. ౨౭. అద్య చాపి మహాత్కర్త ప్రకరిష్యే మహాబల, అహం వా నిహతశ్చే
ష్యే హనిష్యే వాద్య పాండవాగ్. ౨౮. అద్య తే పురుషవ్యాఘ్ర ప్రతిమోక్ష్య
ఋణం తవ, భర్తృపిండశ్చైతే రాజగ్ నిహతః పుత్రవాముభే. ౨౯. ఇత్యుక్త్యా భరత
శ్రేష్ఠ క్రియాగ్ ప్రవచగ శరైః, ఆసపాద దురాధర్మః పాండవానా మనీశీనమ్.
౩౦. అనీమధ్యే తిష్ఠంతం గాంగేయం భరతర్షభ, ఆశీషమివ క్రుద్ధం పాండవాః
ప్రత్యవారయగ్. ౩౧. దశమేఽహని భీషసు దర్శయగ్ శక్తి మాత్మనః, రాజగ్
శతసహస్రాణి సోఽవధి త్సురునందన. ౩౨. పాంచాలానాం చయే శ్రేష్ఠా రాజపుత్రా
మహారథాః, తేషా నూదత్త తేజానీ జలం సూర్యభవాంశుభిః. ౩౩. హత్యా
దశసహస్రాణి కుంజరాణాం తరస్వినామ్, సారోహాణాం మహారాజ హయాన్తా
చాయుతం తథా. ౩౪. పూర్వే శతసహస్రే వృషదాతానాం నరోత్తమః, ప్ర
జ్వాల రణే భీష్టో విధూమ ఇవ పావకః. ౩౫. వచనం పాండవేయానాం కేచిచ్ఛే
కు ర్నిరీక్షితుమ్, ఉత్తరం మార్గ మాస్థాయ తపంతమివ భాస్కరమ్. ౩౬. త
పాండవేయా స్సుమరే మహేష్వాసేన వీడితాః, వధాయాభ్యర్థనగ్ భీషం సృంజ
యాశ్చ మహారథాః. ౩౭. సంయుధ్యమానో బహుభి ర్భీష్మశ్చాంతనవ స్తదా,
అవశీర్ణో మహామేరుః శైలో మేఘైరివావృతః. ౩౮. పుత్రసు తవ గాంగేయం
సమంతా త్వర్వవారయత్, మహత్యా నేనయా సార్థం తతో యుద్ధమువర్తత. ౩౯.
ఇతి భీష్మపర్యాంతర్గత భీష్మవధవర్ణన- దశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— అష్టమధ్యాయనవనవాగమః. —

సంజయ ఉవాచ—అర్జునస్తు రణే రాజగ్ దృష్ట్వా భీష్మస్య విక్రమమ్, శిఖం
సిన మథోవాచ సమభ్యేహి పితామహమ్. ౧. నచాపిభీ స్వయా కార్యా భీష్టా
రద్య కథంచన, అహమేనం శరై సీతైః పాతయిష్యే రథోత్తమాత్. ౨. ఏవము
క్తస్తు పార్థవ శిఖండి భరతర్షభ, అభ్యర్థనత గాంగేయం శ్రుత్వా పార్థస్య భాషి
మ్. ౩. భృష్టద్యుమ్న స్తథా రాజగ్ సౌభద్రశ్చ మహారథః, హృష్టా వాద్రవ

తో భీష్మం శ్రుత్వా పార్థస్య భాషితమ్. ౪. విరాటద్రుపదా వృద్ధా కుంతిభోజశ్చ
 దంశితః, అభ్యర్థవత గాంగేయం పుత్రస్య తవ పత్యతః ౫. నకుల సుమాదేవశ్చ
 ధర్మ రాజశ్చ వీర్యవాన్, తథేతరాణి నైన్యాని సర్వాణ్యేవ విశాం పతే. ౬. ప్రత్యు
 ద్యయు స్తావకాశ్చ సమేతా తా మహారథాః, యథాశక్తి యథోత్సాహం
 తస్మై నిగదత శృణు. ౭. చిత్ర సేనో మహారాజ చేకితానం సమభ్యయాత్, భీష్మ
 ప్రేప్సుం రణే యాంతం వృషం వ్యాఘ్రశిశు ర్యథా రా. ధృష్టమ్యమ్నం మహారాజ
 భీష్మాంతిక ముపాగతమ్, త్వరమాణం రణే యత్తం కృతవరా న్యవారయత్. ౮.
 భీముసేనం సుసంక్రుద్ధం గాంగేయస్య వధేషిణమ్, త్వరమాణో మహారాజ ధాన్యు
 ద తి ర్యవారయత్. ౧౦. తత్తైవ నకులం శూరం కిరంతం సాయకా బహువా,
 వికర్తో వారయామాస ఇచ్ఛన్ భీష్మస్య జీవితమ్. ౧౧. సమాదేవం తథా రాజ
 యాంతం భీష్మరథం ప్రతి, వారయామాస సంక్రుద్ధః కృప శ్చారద్యతో యుధి.
 ౧౨. రాక్షసం క్రూరకర్షణం శైమసేనం మహాబలమ్, భీష్మస్య నిధనం ప్రేప్సుం
 దురుభోఽభ్యర్థవ ద్వలి. ౧౩. సాత్యకిం సమరే యాంతం తవ పుత్రో న్యవారయ
 తి, అభిమన్యుం మహారాజ యాంతం భీష్మరథం ప్రతి. ౧౪. సుదక్షిణో మహా
 రాజ కాంభోజః ప్రత్యవారయత్, విరాటద్రుపదా వృద్ధా సమేతా వరిమర్దనా.
 ౧౫. అశ్రోతామా తతః క్రుద్ధో వారయామాస భారత, తథాపాండుస్తుతం జ్యేషం
 భీష్మస్య వధకాంతిణమ్. ౧౬. భారదాజో రణే యత్తో ధర్మ పుత్ర మవారయత్,
 ఆరుసం రథసం యుద్ధే పురస్కృత్య శిఖండినమ్. ౧౭. భీష్మప్రేప్సుం మహారాజ భాస
 యంతం దిశో దశ, దుశ్శాసనో మహేష్వానో వారయామాస సంయుగే. ౧౮.
 అన్యే చ తావకా యోధాః పాండవానాం మహారథాః, భీష్మాభిముఖే
 యాతా వారయామాసు రాహవే. ౧౯. ధృష్టమ్యమ్నం నైన్యాని
 ప్రాక్రోశంస్తు పునః పునః, అభ్యర్థవతసంరథా భీష్మమేకం మహారథా. ౨౦.
 ఏషోఽరుసో రణే భీష్మం ప్రయాతి కురువంశనః, అభ్యర్థవత మాతైష్ట భీష్మో హిప్రా
 ప్స్యతే నవః. ౨౧. ఆర్జునం సమరే యోధుం నోత్సహేతాపి వాసవః, కిము భీష్మో
 రణే వీరో గతసత్త్వోఽల్పజీవితః. ౨౨. ఇతి సేనాపతేః శ్రుత్వాపాండవానాం మహా
 రథాః, అభ్యర్థవంతే సంహృష్టా గాంగేయస్య రథం ప్రతి. ౨౩. ఆగచ్ఛమానా
 సమరే వీర్యాఘా ప్రబలానివ, అవారయంతే సంహృష్టా స్తావకాః పురుషర్షభాః
 ౨౪. దుశ్శాసనో మహారాజ భయం త్యక్త్వా మహారథః, భీష్మస్య జీవితాకాంతి
 ధనంజయ ముపాద్రవత్. ౨౫. తత్తైవ పాండవా శూరా గాంగేయస్య రథం
 ప్రతి, అభ్యర్థవంతే సంగ్రామే తవ పుత్రా మహారథా. ౨౬. తత్తాద్భుతమప

శ్యామ చిత్రరూపం విశాం పతే, దుశ్శాసనరథం ప్రాప్యయత్నానో నాభ్యవ ర్ణః
 ౨౭. యథా వారయతే వేలా త్కుబ్ధతోయం మహర్ణవమ్, తతః పాండవం కుద
 తవ పుత్రో న్యవారయత్. ౨౮. ఉభౌ తౌ రథినాం శ్రేష్ఠౌ పుభౌ భారతదుర్జయ
 ఉభౌ చంద్రార్కసదృశౌ కాంత్యా దీప్త్యా చ భారత. ౨౯. తథా తౌ జాతసంః
 భావనోన్యవధకాంతీదౌ, సమీయతు ర్షహాసంభ్యే మయ శక్రౌ యథా
 పురా. ౩౦. దుశ్శాసనో మహారాజ పాండవం విశితై స్త్రీభిః, వాసుదేవం చ విశి
 త్యాతాడయామాస సంయుగే. ౩౧. తతోఽర్జునో జాతమన్యు ర్వారేయం వీర్యవీ
 డితమ్, దుశ్శాసనం శతేనాజౌ నారాచానాం సమర్పయత్. ౩౨. తే తస్య కవచం
 భిత్వా పపు శ్శృణిత నూహవే, దుశ్శాసన తతః క్రుద్ధః పార్థం వివ్యాధ పంచభిః.
 ౩౩. లలాటే భరతశ్రేష్ఠ శరైః సునిశితై స్త్రీభిః, లలాటన్తైః స్తుతైః ర్భూజైః శృకుఢ
 పాండవో రణే. ౩౪. యథా మేరు ర్షహారాజ శృంగై రత్యర్థ ముచ్చిత్తైః, సోఽపి
 విద్ధో మహేష్వాసుః పుత్రేణ తవ ధన్వినా. ౩౫. వ్యరాజత రణే పార్థం కింతుః
 పుష్పవానిన, దుశ్శాసనం తతః క్రుద్ధః వీడయామాస పాండవం. ౩౬. చర్వణీవ
 సుసంక్రుద్ధో రాహుః పూర్ణం నిశాకరమ్, వీడ్యమానో బలవతా పుత్రైః సవ
 విశాం పతే. ౩౭. వివ్యాధ సమరే పార్థం కంకప త్రైశ్శిలాశితైః, తస్య పార్థో
 ధనుశ్శిత్వా రథం చాస్య త్రిభి శ్శరైః. ౩౮. అప్రేక్షీష్వశిఖా ఘోరా యమ
 దండోపమాః బవచాః, అప్రాప్తానేవ తా జాతాః చిచ్ఛేద తనయ స్తవ.
 ౩౯. యతమానస్య పార్థస్య తదద్భుతమివాభవత్, పార్థం సునిశితైః ర్భూజై రవి
 ధ్యతైః సవ. ౪౦. తతః క్రుద్ధో రణే పార్థః శరౌ సుధాయ కాన్తుకే, నేవ
 యామాస సమరే స్వర్ణపుంఖా శిలాశితా. ౪౧. న్యమజ్జం నై మహారాజ తస్య
 కాయేమహత్తనః యథాహంసా మహారాజ తటాకం ప్రాప్య భారత. ౪౨. వీడితశ్చ
 పుత్ర స్తే పాండవేన మహతేనా, హిత్యా పార్థం రణే తూరం భీష్మసూ రధమావ
 జితః. ౪౩. అగాధే మజతః సవ్య దీపా భీషాఽభవ తదా, ప్రతిలభ్య తత సుంజాం
 పుత్రైః సవ విశాం పతే. ౪౪. అవారయ త్తత శ్శూరో భూయవీవ పరాక్రమి, శరైః
 సునిశితైః పార్థాయథా వృత్రం పురందరః. ౪౫. నిర్భీధ మహాకాయా వివ్యథే
 నైవచార్జున్స రక్ష.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకాదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

—ॐ ద్వంద్వనమాగమః ॐ—

సంజయఉవాచ—సాత్యకిం దంశితం యుద్ధే భీష్మాయాభ్యుదయం రణే, ఆర్జున్
 శృంగి ర్షహేష్వాసో వారయామాస సంయుగే. ౧. మాధవస్తు సుసంక్రుద్ధో రాహుసం

నవభి శ్మరైః, అజమానరణే రాజా ప్రహసన్నివ భారత. ౨. తతః రాక్షసా
 రాజా మూఢవం నవభి శ్మరైః, అర్థయామాస రాజేంద్ర సంక్రుద్ధ శ్శినిపుంగవమ్.
 ౩. శ్శనేయ శ్శరసంఘం తు ప్రేషయామాస సంయుగే, రాక్షసాయ సుసంక్రుద్ధో
 మూఢవః పరవీరహః. ౪. తతో రక్షో మహాబాహుః సాత్వకిం సత్యవిక్రమమ్, వివ్యా
 ధవిశితై స్త్రీతైః సింహనాదం నవాద చ గి. మూఢవస్తు రణే విద్ధో రాక్షసేన
 భృశం తదా, వీర్యమాలబ్య తేజస్వీ జహాస చ నవాద చ. ౬. భగదత్త స్తతః
 క్రుద్ధో మూఢవం నిశితైశ్మరైః, తాడయామాస సమరే తో త్రైవివ మహాగజమ్.
 ౭. వివాయ రాక్షసం యుద్ధే శ్శనేయోర్భరణినాం వరః, ప్రాగ్జ్యోతిషాయ చిత్తేష
 శ రాగ సన్న తపర్వణిః. ౮. తతః ప్రాగ్జ్యోతిషో రాజా మూఢవస్య మహద్ధనుః, చిచ్ఛేద
 శితధారణే భల్లేన కృతహస్తవత్. ౯. అథాన్యద్ధను రాదాయవేగవత్సర వీరహః భగ
 దత్తం రణే క్రుద్ధం వివ్యాధనిశితైశ్మరైః. ౧౦. సోఽతివిద్ధో మహేష్వానః సృక్వణీ
 పరిసంలిహా, శక్తిం కశనైదూర్యా మాయసీం భూషితాం దృఢామ్ ౧౧. యమ
 దందోపమాం ఘోరాం చిత్తేష పరమాహవే, తామావతంతీం సహసా తస్య
 బాహుబలేనతామ్. ౧౨. సాత్వకి స్సమరే రాజా ద్విధా చిచ్ఛేద సాయకైః,
 తతః పసాత సహసా మహోల్లేవ హతప్రభా. ౧౩. శక్తిం వినిహతాం దృష్ట్వా
 పుత్రస్తవ విశాంబతే, మహతా రథవంశేన వారయామాస మూఢవమ్. ౧౪. తథా
 పరివృతం దృష్ట్వా వాల్లేయానాం మహారథమ్, దుర్యోధనో భృశం క్రుద్ధో
 భ్రాతృగృహం సర్వాను వాచహ. ౧౫. తథా కురుత కౌరవ్యా యథా వత్సాత్మ్యో
 యుధి, న జీవన్ ప్రతినిర్యాతి మహతోఽస్తాత్ రథవ్రజాత్. ౧౬. తస్మిన్ హతే
 హతం మన్యే పాండవానాం మహద్బలమ్, తథేతి చవచ స్తస్య పరిగృహ్యా మహ
 రథాః. ౧౭. శ్శనేయం యోధయామాసు ర్భీష్మపృథ్వీ ప్రముఖే తదా, అభిమన్యుం
 తథాయాంతం భీష్మస్యాజ్యుద్యతం రణే. ౧౮. కాంభోజరాజో బలవా వార
 యామాససంయుగే, ఆర్జుని ర్నృపతిం విధ్వా శ్మరై స్సన్నతపర్వణిః. ౧౯. పునరేవ
 చతుష్షష్ట్యై రాజా వివ్యాధకం నృపమ్, సుదక్షిణస్తు సమరే పురర్వివ్యాధకవంచభిః
 ౨౦. సారథిం చాస్యనవభి రిచ్ఛన్ భీష్మస్య జీవితమ్, తద్యుద్ధమాసీత్సుమహత్తయో
 స్తత్ర సమాగమే. ౨౧. యదభ్యథావ ద్దాంగేయం శిఖండి శత్రుకర్కశ, విరాట
 ద్రుపదా వృద్ధా వారయంతే మహాచమూమ్. ౨౨. భీష్మస్య యుధి సంరథ్థావా
 ద్రవంతే మహారథా, అశ్వతామా రణే క్రుద్ధః సమాయా ద్రథస త్తయః. ౨౩.
 తతః ప్రవవృతే యుద్ధం తయో స్తస్య చ భారత, విరాటో దశభిర్నృతై రాజహున
 పరం తప. ౨౪. పతమానం మహేష్వా సంద్రాణి మాహవశోభినమ్, ద్రుపదశ్చ

త్రిభిర్బాణై ర్వివ్యాక నిశితై స్తదా. ౨౫. గురుపుత్ర స్సమాసాద్య ప్రహరంతౌ
 మహాబలా, ఆశ్చతామూ తతస్తా తు వివ్యాక బహుభి శ్శరైః. ౨౬. విరాటద్వ
 యజా వీరా భీష్మం ప్రతి సముద్యతౌ, తత్రాద్యుత మవశ్యాను వృద్ధయోశ్శరితం
 మహత్. ౨౭. యద్రాణిసాయకా ఘోరాః ప్రత్యవారయతాం యుధి, సహ
 దేవం తథా యంతం కృప శ్చారద్యతోఽభ్యయాత్. ౨౮. యథా నాగో వనో
 నాగం మత్తో మత్తముపాద్రవత్, కృపశ్చ సమరే తూరో మూర్తీపుత్రం మహార
 థమ్. ౨౯. ఆజఘాన శరై స్సూర్ణం సప్తత్యా రుక్మభూషణైః, తస్య మూర్తీసుత
 శ్చాపం ద్విధా చిచ్ఛేదనాయకైః ౩౦. అతైసం చిచ్ఛధన్వాసం వివ్యాకనవభిశ్శరైః,
 సోఽన్యత్యాద్యః నూచాయ సమరే భారసాధనమ్ ౩౧. మూర్తీపుత్రం సుసంహృష్టౌ
 దశభిర్నిశితై శ్శరైః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధ ఇచ్ఛా భీష్మస్య జీవితమ్. ౩౨. తత్రైవ
 పాండవో రాజా శారద్యుత మమర్షణమ్, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధోభీష్మస్య వధకాంక్ష
 యా. ౩౩. తతో యుద్ధం సమభవ ఘోరదూషం భయావహమ్, నకులంతు రణే
 క్రుద్ధో వికర్ణ శ్శత్రుతాపసః. ౩౪. వివ్యాకసాయకై వృష్ట్యై రక్షా భీష్మం పితామ
 హమ్. నకలోఽపి భృశం విద్ధస్తవ పుత్రేణ ధీమతా. ౩౫. వికర్ణం సప్త సప్తత్యా
 నిర్విభేద శీలిముఖైః, తత్ర తౌ నరశార్దూలా భీష్మహేతోః పరంతపా. ౩౬. అన్యో
 న్యం జఘ్నుతు ద్వీరౌ గోష్ఠే గోవుషభావప, ఘటోత్తచం రణే యంతం నిఘ్నంతం
 తవవాహినీమ్. ౩౭. దుర్ముఖ స్సమరే ప్రాయాత్ భీష్మహేతోః పరాక్రమీ, హై
 డింబస్తు రణే రాజా దుర్ముఖశ్శత్రుతాపనమ్. ౩౮. ఆజఘానోరసి క్రుద్ధః శరేణానతప
 ర్యణా, భీమసేనసుతం చాపిదుర్ముఖ సుముఖైశ్శరైః. ౩౯. వృష్ట్యై వీరో నదగ హృ
 ష్టో వివ్యాకరణమూర్ధని భృష్టద్యుమ్నం తథా యంతం భీష్మస్య వధకాంక్షిణమ్.
 ౪౦. హర్షిణ్యో వారయామాన రథశ్రేష్ఠం మహార్థకః, హర్షిణ్యం పార్థశ్చాపి విధ్వా
 పంచభి రాయనైః. ౪౧. పునః పంచాశతాతుర్ణ మాజఘాన ప్రనాంతరే, తత్రైవపార్థ
 తో రాజా హర్షిణ్యం నవభి శ్శరైః ౪౨. వివ్యాక నిశితై ర్దీప్తైః కంకభుత్ర పరిచ్ఛదైః,
 తయో స్సమభవద్యుద్ధం భీష్మహేతో ర్వహరణే ౪౩. అన్యోన్యాతిశయై ర్యుక్తం య
 థావృత్రనుహేంద్రయోః, భీమసేన మథా యంతం భీష్మం ప్రతిమహాబలమ్. ౪౪.
 భూరిశ్రవా స్త్వీయా త్సుర్ణం తిష్ఠ తిష్ఠేతిచాబ్రవీత్, సౌమద తీరథీ భీమ మాజఘా
 నస్తనాంతరే. నారాచేనసుతీజ్ఞేనరుక్మపుంభేనసంయుగే, ఉరస్సేనబధౌ తేనభీమసేనః
 ప్రతాపవా. ౪౬. స్కందశత్ర్యా యథా క్రౌంచః పురా నృపతినత్తమతౌ శరణా
 సూర్యసంకాశా కర్తారపరిమాణితా. అన్యోన్యస్య రణే క్రుద్ధా చిక్షిపాతేనర
 ర్షభౌ, భీమో భీష్మవధాకాంక్షిసౌమదత్తిం మహారథమ్. ౪౮. తథా భీష్మజయే

గృహః సామద త్రిస్తు పాండవమ్. కృతప్రతికృతే యత్తా యోధయామాస తూరణే
 ౪౯. యుద్ధిష్ఠిరం తు శాంతేయం మహత్యా సేవయా పృతమ్, భీష్మభిముఖమా
 యాంతం భారద్వాజో న్యవారయత్. ద్రోణస్య రథనిర్ఘోషం పర్జన్యనిసదోఽమమ్,
 శ్రుత్వా ప్రభర్షణా రాజా సమకంపత మారిష. ౫౦. సాసేనా మహతీ రాజా
 పాండుపుత్రస్య సంయుగే, ద్రోణేన ద్రావితా యత్తా నచచాల పదాత్పదమ్.
 ౫౧. చేతానం రణే యత్రం బీష్మం ప్రతి జనేశ్వర, చిత్ర సేవ సమ సుతః క్రుద్ధరూప
 మవారయత్. ౫౩. బీష్మ హేతోః పరాక్రాంతశ్చిత్రవాస్తో మహారథః, చేతానం
 పరం శక్త్యా యోధయామాస భారత. ౫౪ తత్రైవ చేతానోఽక చిత్ర సేవ మయో
 ధయత్, తద్యుద్ధమాసీ త్సుమహ త్తయో ప్రత్ర సమాగమే. ౫౫. అరుణోహర్య
 మాణస్తు బహుశ స్తత్ర భారత, విముఖకృత్య పుత్రం తే సేనాంతవముద్గహ.
 ౫౬. దుశ్శాసనోఽపి పరయా శక్త్యా పార్థ మవారయత్, కథం భీష్మం సనోహన్యా
 దితి నిశ్చిత్త్య భారత. ౫౭. సావధ్యమానా సమరే పుత్రస్య తవ వాహినీ,
 లోద్యతేరథిభిః శ్రేష్ఠై స్తత్ర తత్రైవ భారత. ౫౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి ద్వ్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— ద్రోణాశ్శతామసంవాదః. ౧ —

సంజయ ఉవాచ—అథ వీరో మహేష్వాసో మత్తవారణవిక్రమః, సమా
 దాయ మహచ్ఛాపం మత్తవారణవారణమ్. ౧. విధున్వానో నరశ్రేష్ఠో ద్రావయా
 ణో వరూధినీమ్, పృతనాం పాండవేయానాం గాహమానో మహాబలః. ౨. నిమి
 త్తాని నిమి త్తజ్ఞః సర్వతో వీర్య వీర్యవాహ, పతంపత మనీకాని దోణః సుతః
 భావత. ౩. ఆయం సదివసస్తాతే యత్ర పృథ్వి మహాబలః, కథాంసు స్ఫుట
 భీష్మం పరం యత్నం కరిష్యతి. ౪. ఉత్పతంతి హి మే బాణా ధనుః ప్రస్ఫురతీవ చ
 యోగమస్తాణి చింతంతి కూరం మేవ రతే మతిః. ౫. దిక్ష్వికాంతాని ఘోరాణి
 వ్యాహరంతి మృగద్విజాః, నీచై ర్గృహాని లీయంతే భారతానాం చమూం ప్రతి
 ౬. నవప్రభవభాదిత్యః సర్వతో లోహితా దితః, రవతే వ్యధతే భూమిః కంపతీః
 చ సర్వశః. ౭. కంకగృహా బలాకాశ్చ వ్యాహరంతి ముహు ర్దుహః, శివా
 శ్చైవాశివా ఘోరా వేదయంత్యో మహద్భయమ్. ౮. మహతే మహతీ చోల్కా
 మధ్యే నాదిత్యమండలాత్, నకబంధశ్చ పరిఘా భాను మావృత్య తివ్రతీ. ౯. ప
 వేష స్థా ఘోర శ్చిగ్రధాశ్చరయో రథూత్, వేదయానో భయం ఘోర
 రాజ్ఞాం దేహావక ర్తనమ్. ౧౦. చేతాయతనసాశ్చ కారవేదస్య దేవతాః, కంప
 తే చహసంతే చ నృత్యంతి చాదుదంతి చ. ౧౧. అపసవ్యం గృహేశ్చ కు, రలక్షణ్య

దివాకరమ్, (అవాక్తిరాశ్చ భగవానుపాతివత చంద్రమాః.) ౧౨. వహుంఽ
చ సరేంద్రాణాం విగతాభాని లబ్ధాయ, భార్తరాష్ట్రస్య నై న్యేన న చ భ్రాజంతి
దంతేతాః. ౧౩. నేనయో రుభయోశ్చై వ సమంతా చ్ఛ్చాయితే మహా, పాంచ
జన్యస్యనిర్దోఘో గాండివస్య చ నిస్సవః. ౧౪. ధ్రువ మాస్థాయ బీభత్సురు త్రమా
ప్రాణి సంయుగే, అపాస్యాన్యా రణే యోధా సభ్యస్యతి పితామహమ్. ౧౫.
హ్యవ్యంతి రోమకూపాని సీదంతీవ చ మే మనః, చింతయిత్వా మహాబాహవో
భీష్మధువ సమాగమమ్. ౧౬. తం చేహ నికృతి ప్రజం పారిశ్రాల్యం పాపచేతసమ్,
పురస్కృత్య రణే పాఠో భీష్మన్యాయోధనం గతః. ౧౭. అబ్రవీచ్ఛ పురా భీష్మో
నాహం హన్యాం శిఖండివమ్, స్త్రీ హ్యేవా విహితా భాత్ర దైవాచ్ఛ సపునః
పుమా. ౧౮. ఆమంగల్యధ్వజశ్చై వ యజ్ఞసేని ర్హబలః, సహమాంగలికే
తస్మిన్ ప్రహరే దాపగామతః. ౧౯. ఏతే ద్విచింతయానస్య మనస్సీదతి మే భృశ
మ్, అభ్యుద్యాతో రణే క్రుద్ధః కురువృద్ధ ముపాద్రవత్. ౨౦. యుధిష్ఠిరస్య చ
లోఘో భీష్మశ్చాద్ధునసంగతః, మమ చాత్రే ప్రచూరంభః ప్రజానామశివం భువిమ్.
౨౧. మనస్సీ బలవాః శూరః కృతాస్త్రో లఘువిక్రమః, దూరపాతి దృఢధుశ్చ
నిమి తజ్జశ్చ పాండవః. ౨౨. అతేయ స్సమరేచాపి దేవైరపి సవాసవైః, బలవాః
బుద్ధిమాంశ్చై వ జితక్షేతో యుధాంవరః. ౨౩. విజయీ చ రణే నిత్యం ధైరవా
స్త్రశ్చ పాండవః, తస్య మార్గం పరిహరగ్ దుతం గచ్ఛ యతతత. ౨౪. సక్యా
ద్యైతే ర్హహ ఘోరే సంయుగే వైశసం మహత్, హేమచిత్రాణి శూరాణాం
మహంతి చ శుభాని చ. ౨౫. కవచాని విదీర్యంతే శరై స్సన్నతవర్యభిః, చిద్యంతే
చ ధ్వజాగ్రాణి తోమరాశ్చ ధమాంఽ చ. ౨౬. ప్రాసాశ్చ విమలా స్త్రీత్వా శ్చక్ర
శ్చ కసతోజ్జ్వలాః, వైజయంత్యశ్చ నాగానాం సంక్రుద్ధేన కిరీటినా. ౨౭. నాయం
సంరక్షితుం కాలః ప్రాణాః పుత్రోపదీవిభిః, యాహి న్యరం పురస్కృత్య యశనే
విజయాయ చ. ౨౮. రథనాగ హయావరాం మహాఘోరాం సుదుర్గమామ్, రథేన
సంగ్రామనదీం తేరత్యేచ కపిధ్వజః. ౨౯. (బహ్వన్యా తా దమో దానం తపశ్చచరితం
మహత్, ఇహేవ దృశ్యతే రాజ్ఞ భ్రాతౄ యస్య ధన్వజయః. ౩౦.) భీమనేనశ్చ
బలవాః మాదీపుత్రే చ పాండవో, వాసుదేవశ్చ వారేయో యస్య నాథో వ్యవ
స్థితః. ౩౧. తస్యైవ మన్యుశ్చ తస్యో భార్తరాష్ట్రస్య దురతేః, తపోగంధశరీరస్య
కోపా దపాతి భారతీమ్. ౩౨. ఏవ సందృశ్యతే పార్థో వాసుదేవస్యపాత్రయః,
వారయో సర్వస్యై న్యాని భార్తరాష్ట్రాణి సర్వతః. ౩౩. ఏతేదాలోక్యతే నైన్యం
క్షోభ్యమాణం కిరీటినా, మహోర్షిసద్గం సుమహత్తిమిశక్రసమాకులమ్. ౩౪.

హాహాః! లోకాశ్చాస్తాః శ్రూయంతే చ చమాముఖే, యాహి పాంచాలదాయాద
మహం యాస్య యుధిష్ఠిరమ్. 3౫. దుర్గమం హ్యంతరం రాజ్ఞో వ్యూహస్యామితలే
 జనః, సమద్రకుక్షి ప్రతిమం సర్వతో 2 తిరతైః స్థితైః. 3౬. సాత్యకిశ్చాభిమన్యుశ్చ
 భృషద్యుమ్నవృకోదరౌ, పర్యరక్షంత రాజానం యమా చ మనుజేశ్వరమ్. 3౭.
 ఉపేంద్రసదృశ శ్వామౌ మహాకాల ఇవోదతః, ఏష గచ్ఛన్యసీకాగ్రే ద్విరీయ
 ఇవ సాల్మనః. 3౮. ఉత్తమాస్త్రాణి చాధత్స్వి గృహీత్యా చ మహద్దనుః, పార్శ
 తం యాహి రాజానం యుధ్యస్య చ వృకోదరమ్. 3౯. కోహి నేచ్ఛే త్ప్రియం
 పుత్రం జవంతం శాశ్వతీ స్సమా, ఉత్తడరం తు సంపేక్ష్య తతస్యాని నియునజ్య
 హమ్. ౪౦. ఏష చాలిరణే భీష్మోదహతే వై మహాచమూమ్. యుద్ధేషు సదృశ
 స్త్రాత్రయమస్య వరుణస్య చ. ౪౧.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వణి - శ్రీయోదకాధిశతతమోఽథాశ్వా.

— భీమసేనచరా. కృ. ౫. ౭ —

సంజయ ఉవాచ— ఏతయ్యైత్యావచ సస్య ప్రోణస్య చ మహాత్మనః, భగ
 దత్తః కృపశ్శల్కః కృతవరా తత్రవచ. ౧. విందాసువిందావాపంత్యో నైంధవశ్చ జయ
 ద్ర. భిః, చిత్ర సేనో వికర్ణశ్చ తథా దుర్మర్షాదయః. ౨. దశైతే తావకా యోధా
 భీమసేన మయోధయః, మహాత్యా సేనయా యుక్తా నానాదేశసముత్థయా. 3.
 భీష్మస్య సమరే రాజా ప్రార్థయానామహద్యతః, శల్కస్థు నవభి ర్బాణై ర్భీమసేన
 మతాడయత్. ౪. కృతవర్షా త్రిభి ర్బాణైః కృపశ్చ నవభి శ్శరైః, చిత్ర సేనో విక
 ర్ణశ్చ భగదత్తశ్చ మారిష. ౫. దశభి ర్దశభి ర్బాణై ర్భీమసేన మతాడయత్,
 నైంధవశ్చ త్రిభి ర్బాణై ర్భీమసేన మతాడయత్. ౬. విందాసువిందావాపంత్యో
 పంచభిః పంచభి శ్శరైః, దుర్మర్షణశ్చ వింశత్యా పాండవం నిశితై శ్శరైః. ౭.
 సతా సర్వా మహారాజ రాజమానాః పృథకపృథక్, ప్రవరా సర్వ
 లోకస్య ధార్తరాష్ట్రా మహారథాః. ౮. జహూన సమరే వీరః పాండవః
 పరవీరహా, సప్తభి శ్శల్కమూవిధ్యత్ కృతవర్షాణ మప్తభిః. ౯. కృపస్య సశరం
 చాపం మధ్యే చిచ్ఛేద భారత, అత్రేసం ఛిన్నధన్వానం పున ర్వివ్యాధ
 సప్తభిః. ౧౦. విందాసువిందా చ తథా త్రిభి స్త్రీభిరతాడయత్, దుర్మర్షణం చ
 వింశత్యా చిత్ర సేనం చ పంచభిః. ౧౧. వికర్ణం దశభి ర్బాణైః పంచభిశ్చ జయద్ర
 థమ్, విభ్యా భీమో నదధృష్టః నైంధవం చ పునస్త్రీభిః. ౧౨. అథాస్య ధనురా
 దాయ గౌతమో రథినాం వరః, భీమం వివ్యాధ సంరంభో దశభి ర్నిశితై శ్శరైః.
 ౧౩. సవిద్ధో దశభి ర్బాణైః స్త్రోత్రైరివ మహద్భిః, తతః క్రుద్ధో మహారాజ భీమసే

సః ప్రతాపవాః. ౧౪. గౌతమం తాడయామాస శరై ర్బహుభి రాహవే, సైంధవస్య తథాశ్వాంశ్చ సారథిం చ త్రిభిశ్శరైః. ౧౫. స్రాహిణో స్పృత్యులోకాయ కాలాంతకసమద్యుతిః, హతాశ్వాత్తు రథా త్తూర్ణ మవప్లుత్య మహారథః. ౧౬. శరాం శ్చిక్షేప నిశితాః భీమసేనస్య సంయుగే, తస్య భీష్మో ధనుర్వధ్యే ద్వా భ్యాం చిచ్ఛేద మారిష. ౧౭. భల్లాభ్యాం భరతశ్రేష్ఠ సైంధవస్య మహాత్మనః, సభి స్తుధన్వా విరథో హతాశ్వో హతసారథిః. ౧౮. చిత్ర సేనరథం రాజ న్నారురోహ త్యైరాన్వితః, ఆత్మద్యుతం రణే కర్త కృతవాం సత్ర పాండవః. ౧౯. మహారథా శరై ర్విభ్యా వారయిత్వా చ మారిష, విరథం సైంధవం చ కే సర్వలోకస్య పశ్య త్తే. ౨౦. తదా న మమృషే శలోః భీమసేనస్య విక్రమమ్, ససంధాయ శరాం స్తీర్ణా కర్హారపరిమార్ది తాః. ౨౧. భీమం వివ్యాధ సమరే తివృతిష్ఠేతి చాబ్రవీ త్, క్షుప్తశ్చ కృతవర్తా చ భగద్రత్తశ్చ వీర్యవాః. ౨౨. నిందానునిందావాత్యో చిత్ర సేనశ్చ సంయుగే, దుర్లభణో విక్షిప్తశ్చ సింధురాజశ్చ వీర్యవాః. ౨౩. భీమం తే వివ్యథుస్తూర్ణం శల్య హేతో రరిందమాః, సచ తా ప్రతివివ్యాధ పంచభిః పంచభిశ్శరైః. ౨౪. శల్యం వివ్యాధ సప్తత్యా పునశ్చ దశభి శ్శరైః, తంశలోన్యవభి ర్భిత్వా పున ర్వివ్యాధ పంచభిః. ౨౫. సారథిం చాస్య భలేన గాధం వివ్యాధ మ ర్తణి, విశోకం వేత్తి నిర్విన్యం భీమసేనః ప్రతాపవాః. ౨౬. మదరాజం త్రిభి ర్పాణై ర్పాహ్నోరురసి చార్పయత్, తథేతరా గ మహేష్వాసాం స్త్రీభి స్త్రీభి రణి హ్నాః. ౨౭. తాడయామాస సమరే సింహవ ద్విసనాద చ, తే హి యత్రామహేష్వాసాః పాండవం యుద్ధణోవిదమ్. ౨౮. త్రిభి స్త్రీభి రకుంతాగై ర్బృశం మర్త స్యతాడయః, సోఽతిపథో మహేష్వాసో భీమసేనో న వివ్యథే. ౨౯. సర్వతో వారి థా రాభిర్విర్ల మూణై రివాంబుదైః, సతు క్రోధ సమావిప్లవః పాండవానాం మహారథః. ౩౦. మద్రేశ్వరం త్రిభి ర్పాణై ర్బృశం విభ్యా మహాయశాః, స్రాగ్యోతిమం శత్రై రాజౌ రాజా వివ్యాధ సాయకైః. ౩౧. కృపం చ బహుభి ర్పాణై ర్బృశం విభ్యా మహాయశాః, తతస్తు సశరం చాపం సా త్త్వితస్య మహాత్మనః. ౩౨. తురపేణ సుతి క్షేప చిచ్ఛేద కృతహ స్తవత్, తదాస్య ధను రాదాయ కృతవర్తా వృకోదరమ్. ౩౩. ఆజఘాన భువో ర్మధ్యే నారాచేన పరింతపః, భీమసు సమరే విభ్యా శల్యం నవభి రాయనైః. ౩౪. భగదతం త్రిభిశ్చైవ కృతవర్తాణ మప్తభిః, ద్వాభ్యాం ద్వా భ్యాం తు వివ్యాధ గౌతమప్రభృతిగరథాః. ౩౫. తేఽపితం సమరే రాజా వివ్య థు ర్విశితై శ్శరైః, సతథా పీడ్యమానోఽపి సర్వశ స్త్రై ర్మహారథైః. ౩౬. మత్వా తృణేన తా తుల్యా విచహర గతవ్యథః, తేచాపి రథవాం శ్రేష్ఠా భీమాయ

నిగితా శరా. 32. ప్రేషయామాసు రవ్యగ్రా శృతశోఽథ సహస్రశః, తస్య
 శ కిం మహావేగాం భగవతో మహాబలః. 3౩. చిత్తేన సమరే వీరః స్వర్తదండాం
 మహాత్మనే, తోమరం సైంధవో రాజా పట్టసం చ మహాభుజః. 3౪. శతస్థిశ్చ
 కృపా రాజా శరం శల్యశ్చ సంయుగే, అథేతరే మహేష్వానాః సంప సంవశిల
 ముఖా. ౪౦. భీమనేనం సముద్దిశ్య ప్రేషయామాసు రోజసా, తోమరం చద్విధా
 చక్రే తురప్తేణానిలాత్మజః. ౪౧. పట్టసం చ త్రిభి ర్భాజై శ్చిచ్ఛేద లిలకాండవత్,
 సభిభేద శతస్థిం చ నవభిః కంకపత్రిభిః. ౪౨. భీమనేనో రణశ్లాఘీ త్రిదైతైకం
 సమాచిన్తతే, తాంశ్చ సర్వా మహేష్వానా త్రిభిస్త్రిభి రతాడయత్. ౪౩.
 తతో ధనంజయు స్తత్ర వర్తమానే మహారణే, ఆజగామ రథేనాజ్ఞా భీమం దృష్ట్వా
 మహారథమ్. ౪౪. నిఘ్నంతం సమరే శత్రూ యోధమానం చ నాయకైః, తై తు
 తత మహాతానా సమేతా వీర్య సాండవా. ౪౫. సశశంసు రయం తత తావతాః
 పురుషరథాః, ఆకాదునో రణే భీమం యోధయంతం మహారథా. ౪౬. భీష్మస్య
 నిధనాకాంక్షే పురస్కృత్య శిఖండినమ్, ఆసనాద రణే వీరాం స్తావతా దశ భార
 త. ౪౭. యేస్య భీమం రణే రాజా యోధయంతో వ్యవస్థితాః, భీష్మత్సుప్తా తథా
 విభ్యద్భీమస్య ప్రియకామ్యయా. ౪౮. తతో దుర్యోధనో రాజా సుశర్వాణ మచో
 దయత్, అరునస్య వధాధాయ భీమనేనస్య చోభయో. ౪౯. సుశర్వా గచ్ఛ
 శీఘ్రం త్వం బలామైః పరివారితః, జహి హండుమతావేదో ధనంజయువ్యోదరా,
 ౫౦. తచ్చుత్తానవచసం తస్య త్రైగ రుః ప్రస్థలాధిపః, అభిదుత్య రణే భీమమ
 ద్దనం దైవ భన్వినా. ౫౧. రథేనాజ్ఞానై స్సమంతా త్వర్యవారయత్, తతః
 ప్రవవృతే యుద్ధ మురునస్య పరై స్సహ. ౫౨.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - చతుర్దశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీమాదునవరాక్రమః —

సంజయ ఉవాచ—అరునసు రణే శల్యం యతమానం మహారథమ్, ఛాద
యామాస సమరే శరై స్సన్నతపర్యభిః. ౧. సుశర్వాణం కృపం దైవ త్రిభి స్త్రిభి
 రవిభ్యత, సాగ్ధోలిమం చ సమరే సైంధవం చజయదధమ్. ౨. చిత్రనేనం వికర్తం
 చ కృతవర్తాణమేవ చ, దురర్థణం చ రాజేంద్ర హ్యవంత్యో చ మహారథా. 3.
 ఏకైకం త్రిభి రానర్భ త్సంకల్పైర్నివాజితైః, శరై రతిరథో యుద్ధే పీడయగ్ వా
 హినీం తవ. ౪. జయదథో రణే సారం విశ్వా భారతసాయకైః, భీమం వివ్యాధ
 తరసా చిత్ర నేనరథే స్థితః. ౫. శల్యశ్చ సమరే జిహ్మం కృష్ణశ్చ రథిణాం వరః, వివ్య
 థాతే మహారాజ బహుధా మర్త్యభేదిభిః. ౬. చిత్ర నేనాదయశ్చైవ పుత్రా వ్రవ

విశాం వతే, పంచభిః పంచభి స్మార్తం సంయుగే నిశితై శ్శరైః. ౭. ఆజఘ్ను రతుసం
సంభ్యే భీమసేనం చ మారిష, తాతత్ర రథివాం శ్రేష్ఠా కౌంతేయా భరతర్షభా,
౮. అపీడయేతాం సమరే త్రిగర్వానాం మహాబలమ్, మహారాజి రణే పార్థం శరై
ర్భవభి రాక్షుగైః. ౯. ననాద బలవన్నాదం త్రాసయానో మహాబలమ్, అస్యే చ
రథిన శూరా భీమసేన ధవంజయా. ౧౦. విద్యభు ర్నిశితై రాక్షసై రుక్మపుంభై రజి
హ్మగైః, తేషాం చ రథివాం మధ్యే కౌంతేయా భరతర్షభా. ౧౧. క్రీడమానా
రథోదాతా చిత్రయాచా వ్యద్యశ్యతామ్, ఆమిషేహ్ను గవాం మధ్యే సింహవివ
మహోత్కటా. ౧౨. చిత్ర్యా ధనూంషి శూరాణాం శరాంశ్చ బహుంథా రణే, పాత
యామాసతు ధ్లోరా శిరాంసి శతశో నృణామ్. ౧౩. హతాశ్చ బహవో భగ్నా
హయాశ్చ శతశో హతాః, గజాశ్చ పగజారోహః పేతు దుర్వాన్యం మహాహవే.
౧౪. రథిన స్సాదిన్యైవ తత్ర తత్ర నిహాదితాః, దృశ్యంతే బహవో రాజా వేర
మానా స్సమంతతః. ౧౫. హతై ర్గజైః పదాతోన్యమై ర్వాజిభిశ్చ నిహాదితైః,
రథైశ్చ బహుంథా భగ్నై స్సమాస్తీర్యత మేదిని. ౧౬. తత్రాద్భుత మవశ్యాదు
రణే పార్థస్య విక్రమమ్, శరై స్సంవార్య తాగ వీరాగ సజహన మహాబల. ౧౭.
పుత్రప్రుతప తం దృష్ట్వా భీమాదునపరాక్రమమ్, గాంగేయస్య రక్షాభ్యాశ్చ ముప
జగ్మే మహాబలః. ౧౮. కృపశ్చ కృతవర్తా చ నైంధవశ్చ జయద్రథః, విందానువిం
దావానంత్యై నాజహంస్సంయుగం తదా. ౧౯. తతో భీమా మహేష్వానః ఫాల్గు
నశ్చ మహారథః, కౌరవాణాం చమూం ఘోరాం భృశం దుద్రవతూ రణే. ౨౦.
తతో బుద్ధివానానా మయుజాన్యదుదానిచ, ధవంజయరథే తూర్థం పాతయంతి
స్త భూమిపాః. ౨౧. తతస్తాగ శరజాలేన సన్ని వార్య మహారథాగ, పార్థ స్సమం
తా త్సుమరే ప్రేషయామాస మృత్యవే. ౨౨. శల్వన్తు సమరే జిహ్మం క్రీడన్తివ
మహారథః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో భత్తి స్సన్నతవర్వభిః. ౨౩. తస్యపార్థో ధనుశ్చ
త్వా హస్తావాపంచ పంచభిః, అత్తైనం సాయకై స్తీక్తై ర్భృశం వివ్యాధ మర్పణి.
౨౪. అథాన్య ధను వాదాయ సమరే భారపాధవమ్, ముక్తేశ్వరో రణే జిహ్మం తా
డయామాస రోషితః. ౨౫. త్రిభి శ్శరై ర్మహారాజ వాస్తుదేవం చ పంచభిః, భీమ
సేనం చ నవభి ర్భాహ్వా దురసి చార్పయత్. ౨౬. తతో ద్రోణో మహారాజ
మూగధశ్చ మహారథః, దుర్యోధనసమాదిష్టే తం దేశే ముపజగ్మతు. ౨౭. యత్ర
పార్థో మహారాజ భీమసేనశ్చ పాండవః, కౌరవస్య మహాసేనాం జఘ్నుతు స్సుమహా
రథా. ౨౮. జయత్సేనసు సమరే భీమం భీమాయుధం యుధి, వివ్యాధ మనిశితై
రాక్షసై ర్భవభి ర్భరతర్షభ. ౨౯. తం భీమోదశభి ర్విభ్యా పున ర్వివ్యాధ పంచభిః.

పారథిం చాస్య భలేన రథనీడాదపాతయత్. 30. ఉద్భాగ్నింలై స్తురగై సోఽగ
ద్రవమాణై స్సమంతతః, మాగధ్విచస్పతో రాజా సర్వసైన్యస్య పశ్యతః. 31.
ద్రోణశ్చ వివరం దృష్ట్వా భీమునీనం శిలిముఖైః, వివ్యాధ బాణై ర్నిశితై రష్టభి
ర్భరతర్షభ. 32. తం భీముస్సుమరశ్లాఘీ గురుం పితృసనుం రణే, వివ్యాధ పంచభి
ర్భృత్తి స్రథా చప్త్యా చ భారత. 33. అర్జునుస్సు సుశరాణం విధ్వా బహుభిరాయ
నైః, వ్యథమతస్య తలై స్సయం మహాభ్రాణి యథానిలః 34. తతో భీష్మశ్చ
రాజా చ కాసల్యశ్చ బృవాద్భులః, సమువర్తంత సంక్రద్ధా భీమునీనధనంజయౌ. 35.
తత్రైవ పాండవాశ్శూరా ధృష్టద్యుమ్నుశ్చ పార్వతః, అభ్యుద్రవన్ రణే భీష్మం
వ్యాదితాస్య మివాంతకమ్. 36. శిఖండి తు సమాసాద్య భారతానాం పితామహ
మ్, అభ్యుద్రవత సంపాప్తో భయం త్యక్త్వా మహారథాత్. 37. యుధిష్ఠిరముఖాః
పార్థాః పురస్కృత్య శిఖండినమ్, అయోధయన్ రణే భీష్మం సహితాస్సర్వసృంజ
యైః. 38. తత్రైవ తావత్కాస్సర్వే పురస్కృత్య యతప్రతమ్, శిఖండిప్రముఖాన్
పార్థాన్ యోధయంతి పృ సంయుగే. 39. తతః ప్రవృత్తే యుద్ధం కౌరవాణాం
భయావహమ్, తత్ర పాండవసుతై స్సార్థం భీష్మస్య విజయం ప్రతి. 40. తావకా
నాం జయే భీష్మో గ్లవా ఆసీద్విశాంపతే, తత్ర హి ద్యూతమాసక్తం విజయాయేత
రాయ చ. 41. ధృష్టద్యుమ్నుస్సు రాజేంద్ర సర్వసైన్యాస్యచోదయత్, అభిద్రవ
త గ్రాంధేయం మూఢైష్ట రథసత్తమాః. 42. సేనాపతివచశ్చుత్వా పాండవానాం
వరూధినీ, భీష్మం సమభ్యయాత్పూర్ణం ప్రాణాం శ్రయక్త్వా మహాహవే. 43. భీష్మోఽపి
రథినాం క్రేష్టః ప్రతిజగ్రాహ తాం చమూమ్, ఆవతంతీం మహారాజ వేలామివ
మహోదధిః. 44.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - పంచదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

—● భీష్మవధః. ●—

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ—కథం శాంతసవో భీష్మో దశ మేఽహని సంజయ, అయం
భ్యత మహావీర్యః పాండవైశ్చహ స్పృంజయైః. 1 కురవశ్చ కథం యుద్ధే పాండవాన్
ప్రత్యివారయన్, ఆచక్ష్య మే మహాయుద్ధం భీష్మస్యాహవశోభినః. 2. సంజయ
ఉవాచ—కురవః పాండవైస్సార్థం యదయుద్ధంత భారత, యథా చ తదభ్య
ద్యుద్ధం తత్రైవత్కృమి సాంప్రతిమ్. 3. గమితాః పరలోకాయ పరమాస్త్రిః కిరీ
టినః, అహన్యహని సంక్రద్ధాస్తావకానాం మహారథాః. 4. యథాప్రతిజ్ఞం కౌర
వ్యః స చాపి సమితింజయః, పార్థానామకిరోద్భీష్టః సతతం సమితియమ్. 5. కురు
భిన్నహితం భీష్మం యుద్ధమూసం పరంతప, అర్జునం చ సహించాల్యం సుశయో

విజయేఽభవత్. ౬. దశ మేఽహని తసింసు భీష్మధునసమాగమే, ప్రాన రత మహా
 రాధ్రః సతతం సమితిత్వయః. ౭. తసిన్మయతశ్చ రాజా భూయశశ్చ పరంతప,
 భీష్మశ్శాంతవో యోధాః జహం పరమాస్త్రవిత్. ౮. యేషామజ్ఞాతకల్పాని
 నామగోత్రాణి భారత, తే హతాస్త్రై భీష్మేణ తూరాస్పర్యే నివర్తితః. ౯. దశా
 హని తతే సప్తాభీష్మః పాండవహాసీమ్, నిరవిద్యత ధర్మాత్మా జివితేన పరంతప.
 ౧౦. సక్తిప్రపం వధమనిచ్చన్నాతనోఽభిముఖా రణే, న హన్యాం మానవశే
 షా సంగ్రామే సుఖవచానపి. ౧౧. చింతయత్వా మహాబాహుః పితా దేవవ్రత
 స్తవ, ఆభ్యాశస్థం మహారాజ పాండవం వాక్యమబ్రవీత్. ౧౨ యుధిష్ఠిర మహా
 ప్రాజ్ఞ సర్వకాస్త్రవిశారద, శృణువ్య వచనం తాత ధర్మ్యం స్వర్గ్యం చ జల్పతః.
 ౧౩. నిర్విణ్ణోఽస్మి భృశం తాత దేహేనానేన భారత, ఘ్నతశ్చ మే గతః కాలస్సు
 బహవాః ప్రాణినో రణే. ౧౪. తస్మాత్పార్థం పురోధాయ పాంచాలాః సృంజ
 యాంస్తథా, మద్యధేక్రియతాం యత్నో మమ చేదిచ్చసి ప్రియమ్. ౧౫. తస్య
 తస్య తమాజ్ఞాయ పాండవస్సత్యదర్శనః, భీష్మం ప్రతి యయా రాజా సంగ్రామే సహ
 సృంజయే. ౧౬. భృష్మద్యుమ్నస్తతో రాజా పాండవశ్చయుధిష్ఠిరః, శ్రుత్వా
 భీష్మస్య తాం వాచం చోదయామాసకుర్బలమ్. ౧౭. అభిగ్రవధ్యం యుధ్యధ్యం
 భీష్మం జయత సంయుగే, రక్షితాస్సత్యపంధేన కష్టనా రిపుక్షిప్తనా. ౧౮. ఆయం
 చాపి మహేష్వాసః ప్రార్థతో వాహినీపతి, భీమసేన్య సమరే పాలయిష్యతి నో
 ధ్రివమ్. ౧౯. మా నో భీష్మాద్యయం కించిద స్త్యధ్య యుధి సృంజయాః, ధ్రువం
 భీష్మం విశేష్వామః పురస్కృత్య శిఖండినమ్ ౨౦. తే తథా సమయం కృత్వా దశ
 మేఽహని పాండవాః, బ్రహ్మలోకవరా మాత్వా సంజగ్మః శ్రోధమూర్చితాః. ౨౧.
 శిఖండినం పురస్కృత్య పాండవం చ ధనంజయమ్, భీష్మస్య పాతనే యత్నం పరమం
 తే సమాస్థితాః. ౨౨. తత స్తవ సుతా దిష్టా నానాజనపదేశ్వరాః, దోడేన సహస్ర
 త్రేణ సహసేనా మహాబలాః. ౨౩. దుశ్శాసనశ్చ బలవాః సహసరైస్సహోదరైః,
 భీష్మం సమరవధ్యస్థం పాలయాంచక్రిరే తదా. ౨౪. తతస్తు తావకాశ్శూరాః పుర
 స్కృత్య మహావ్రతమ్, శిఖండిప్రముఖా పార్థా యోధయంతి స్త సంయుగే.
 ౨౫. చేదిభిస్తు స పాంచాలైస్సహితో వానరధ్వజః, యయా శాంతనవం భీష్మం
 పురస్కృత్య శిఖండినమ్. ౨౬. ద్రోణపుత్రం శినేర్మపా భృష్మకేతుస్తు పారవమ్,
 యుధామన్యు స్సహమాత్యం దుర్వోధనమయోధయత్. ౨౭. విరాటస్తు సహాసీ
 కస్సహసేనం జయదధమ్, వృద్ధకైతస్య దాయాదమాసపాద పరంతప. ౨౮. మద్ర
 రాజం మహేష్వాసం సహసైన్యం యుధిష్ఠిరః, భీమసేనోఽభిగుప్తస్తు నాగానీక

ముపాద్రవత్. ౨౯. ఆప్రభృష్యమసంబాధం సర్వశస్త్రభృతాం వరమ్, ద్రోణం ప్రతి యయా మత్తః పాంచాల్యస్సహ సోదరైః. ౩౦. కర్ణి కారధ్యజం చైవ సింహ కేతుమరిందమ, ప్రత్యుజ్జగామ సౌభద్యం రాజపుత్ర బ్రహ్మద్యుల్లః. ౩౧. శిఖండివం చ పుత్రాస్తే పాండవం చ ధనంజయమ్, రాజభిస్సమరే పార్థమభివేతుర్జిహూసవః. ౩౨. తస్మిన్నతిమహాభీమే సేనయోర్వై పరాక్రమే, సంప్రధావత్స్వనీకేషు మేదిసి సమకంపతే. ౩౩. తాన్యనీకాన్యనీకేషు సమసజ్జంత భారత, తావకానాం వరేమాం చ దృష్ట్యా కాంతనవం రణే. ౩౪. తతస్తేషాం ప్రతప్తానామన్యోన్య మభిధావతామ్, ప్రాదురాసీన్తహాశబ్దో దితు సర్వాసు భారత. ౩౫. శంఖదుందుభిఘ్నామైశ్చ వారణానాం చ బృంహితైః. సింహనాదైశ్చ నైన్యానాం దారుణస్పరుషద్యత. ౩౬. సా చ సర్వసరేంద్రాణాం చంద్రార్కసదృశీ ప్రభా, వీరాంగదకరీటేషు నిష్ప్రభా సమవద్యత. ౩౭. రజోమేఘాశ్చ సంజగ్ధుః శస్త్రవిద్యుద్భిరావృతాః, ధనుషాం చాపి నిఘ్నోహి దారుణస్పరుషద్యత. ౩౮. బాణశేఖ ప్రణాదాశ్చ భేరిణాం చ మహాస్వనాః, రథఘోషాశ్చ సంజజ్ఞే సేనయోరుభయోరపి. ౩౯. పాశశక్త్యప్తిసంఘైశ్చ బాణోమైశ్చ సమాకులమ్, నిష్ప్రకాశమివాకాశం సేనయోస్సమవద్యత. ౪౦. అన్యోన్యం రథినః పేతుర్వాజినశ్చ మహాహవే, కుంజరా కుంజరా జఘ్నుః పదా తాంశ్చ పదాతయః. ౪౧. తత్రాసీతుమహద్యుద్ధం కురూణాం పాండవైస్సహ, భీష్మపాతోర్నరవ్యాఘ్రే శ్యేవయోరామిశ్చయథా. ౪౨. తేషాం సమాగమో ఘోరో బభూవ యుధి సంగతః, అన్యోన్యస్య వధార్థాయ జగీఘాణాం మహాహవే. ౪౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - షోడశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— సంకుల యుద్ధమ్. —

సంజయఉవాచ—అభిమన్యుర్నహరాజ తవ పుత్రమయోధయత్, మహా త్యా సేనయా యుక్తం భీష్మపాతోః పరాక్రమీ. ౧. తతో దుర్యోధనః కార్తి సవభిర్నతపర్వభిః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధః పునశ్చైవం త్రిభిశ్చరైః. ౨. తస్య శక్తిం రణే కార్తిర్మతోర్హోరామివ స్వసామ్, ప్రేషయామాస సంక్రుద్ధో దుర్యోధన రథం ప్రతి. ౩. తానూపతంతీం సహసా ఘోరరూపాం విశాంపతే, ద్విధా చిచ్ఛేద తే పుత్రః తురప్తేజ మహారథః. ౪. తద్యుద్ధమభవద్ధోరం చిత్రయావం చ భారత, ఇంద్రియప్రీతిజననం సర్వపార్థివ పూజితమ్. ౫. భీష్మస్య నిధనార్థాయ పార్థస్య విజ యాయ చ, యయుథాతే రణే వీరౌ సౌభద్ర, కురుపుంగవౌ. ౬. సాత్త్వీకం రథ

సం యుద్ధే ద్రాణిర్వాహణపుంగవః, ఆజఘానోరసి క్రుద్ధో నారాచేన పరంతపః
 ౭. కౌ నేయోఽపి గురోః పుత్రం సర్వమర్హమభారత, ఆతాడయదమేయాత్మా
 నవభిః కంఠవాణితైః. ౮. అశ్వేత్థామూ తు సమరే సాత్వకీం నవభిశ్శరైః, త్రింశ
 తా చ పునర్హుర్ధం బాహోన్విరసి చార్పయత్. ౯. సోఽతివిద్ధో మహేష్వాసో
 ద్రోణపుత్రేణ సా త్వతః, ద్రోణపుత్రం త్రిభిర్బాణైరాజఘాన మహాయశాః. ౧౦.
 పౌరవో ధృష్టకేతుం చ శరైరాచ్ఛాద్య సంయుగే, బహుభా దారయాంచక్రే
 మహేష్వాసం మహారథః. ౧౧. తతః పౌరవం యుద్ధే ధృష్టకేతుర్నవారథః,
 త్రింశతా నిశితైర్బాణై ర్వివ్యాధాకు మహాబలః. ౧౨. పౌరవస్తు ధనుశ్చిత్వా
 ధృష్టకేతుర్నవారథః, ననాద బలవాన్నాదం వివ్యాధ చ శితైశ్శరైః. ౧౩ సోఽన్య
 త్కాత్తుకమాదాయ పౌరవం నిశితైశ్శరైః, ఆజఘాన మహారాజ త్రిసప్తత్యా
 శిలీముఖైః. ౧౪. తా తు తత్ర మహేష్వాసో మహామాత్ర మహారథా, మహ
 తా శరవర్షణ పరస్పరమవిధ్యతామ్. ౧౫. అన్యోన్యస్య ధనుశ్చిత్వా హయా
 హత్యా చ భారత, విరథానసింహద్ధాయ సమీయతురమర్షణౌ. ౧౬. ఆర్షణే చర్ష
 ణీ చిత్రే శతచంద్రపురస్కృతే, తారకాశతచిత్రే చ నిస్త్రీంశముమహాప్రభౌ. ౧౭.
 ప్రగృహ్య విమలౌ రాజంస్తావనోన్య మభిద్రుతో, వాశితాసంగమే యత్రా సింహ
 వివ మహావనే. ౧౮. మండరాని విచిత్రాణి గతప్రత్యాగతాని చ, చేరతుర్ధర్యయంతౌ
 చ స్తార్థయంతౌ పరస్పరమ్. ౧౯. పౌరవో ధృష్టకేతుం తు శంఖదేవే మహాసినా,
 తాడయామూన సంక్రద్ధ స్తివతిష్ఠేతి చాబ్రవీత్. ౨౦. చేదిరాబోఽపి సమరే పౌర
 వం పునమర్షణమ్, ఆజఘాన శితాగ్రేణ జతు దేవే మహాసినా. ౨౧. తావనోన్యం
 మహారాజసమాసాద్య మహాహవే, అన్యోన్యవేగాభిహతౌ నివేతతురసిందమా.
 ౨౨. తతస్సర్వరథమారోహ్య పౌరవం తరయన్తవ, జయత్యేనో రథేనాజానహోవాహ
 రణాజిరాత్. ౨౩. ధృష్టకేతుం తు సమరే మాదీపుత్ర. ప్రతాపవా, అహో
 వాహ రణే శూరః సహదేవః పరాక్రమీ. ౨౪. చిత్ర సేనస్కుశరాణాం విద్యా
 బహుభిరాయుధైః, పునర్వివ్యాధ తం షష్ట్యా పునశ్చ సేవభిశ్శరైః. ౨౫. మశర్కా
 తు రణే క్రుద్ధస్తవపుత్రం విశాంపతే, దశభిర్దశభిశ్చైవ వివ్యాధ నిశితైశ్శరైః.
 ౨౬. చిత్ర సేన చ తం రాజం త్రింశతా నతపర్వభిః, ఆజఘాన రణేక్రద్ధః స చ
 తం ప్రత్యవిధ్యతే. ౨౭. భీష్మస్య సమరే రాజా యశోమానం చ వర్ధయన్, సౌ
 భద్రో రాజపుత్రం తు బృహద్రులమయోధయత్. ౨౮. పార్థహేతోః పరాక్రా
 తో భీష్మన్యాయోధనం ప్రతి, ఆర్జునిం కోసలేంద్రస్తు విభావ పంచభిరాయుధైః.
 ౨౯. పునర్వివ్యాధ వింశత్యా శరైస్సన్నతపర్వభిః, సౌభద్రః కోసలేంద్రం తు

వివ్యాధాప్యభిరాయనైః. 30. నాకంపయత సంగ్రామే వివ్యాధ చ పునశ్శరైః,
 కౌసల్యస్య ధనుశ్చాపి పునశ్చిచ్ఛేద ఫాల్గునిః. 31. ఆజమాన శరైశ్చాపి త్రింశతా
 కంకపత్రభిః, సోఽన్యతాక్రద్ధుకమాదాయ రాజపుత్రో బృహద్యులః. 32. ఫాల్గునిం
 సమరే క్రుద్ధో వివ్యాధ బహుభిశ్శరైః, తయోర్యుద్ధం సమభవద్భీష్మపేతోః పరం
 తమ. 33. సంరభయోర్నహారాజ సమరే చిత్రయోధినోః, యథా దేవాసురే యు
 డ్ధే బలివాసవయోరభూత్. 34. భీమసేనో రథానీకం యోధయగ్ బహ్వశోభత,
 యథా శక్రో వజ్రపాణిర్ధారయగ్ పర్వశోత్తమాగ్. 35. తే వధ్యమానాస్సమ
 రే మాతంగా గిరిసన్నిభాః, నివేతురుర్యాయం సహితా నాదయంతో వసుంధ
 రామ్. 36. గిరిమూత్రా హి తే నాగా భిన్నాంజనచయోపమాః, విరేజిర్యసు
 థాం ప్రాప్తా విశీర్ణా ఇవ పర్వతాః. 37. యుధిష్ఠిరో మహేష్వాసో ముద్రరాజాన
 మాహవే, మహత్యా నేనయా గుప్తః పీడయామాన సంగతమ్. 38. ముద్రేశ్వ
 ర్నోఽథ సమరే ధర్మపుత్రం మహారథమ్, పీడయామాన సమరే భీష్మపేతోః పరా
 క్రమి. 39. విరాటం నైంధవో రాజా విధ్వా సన్నతపర్వభిః, నవభిన్నాయతై
 స్తీక్తైః త్రింశతా పునరర్యయత్. 40. విభాటశ్చ మహారాజ నైంధవం వాహినీ
 వతిః, త్రింశద్భిర్నిశితైర్బాణైరాజమాన స్తనాంతరే. 41. చిత్రకాద్ధుకనిస్త్రింశౌ
 చిత్రవర్షాయుధధ్యక్షౌ, రేజతుశ్చిత్రయాపౌ తా సంగ్రామే మత్స్యనైంధవౌ. 42.
 ద్రోణిః పాంచాలపుత్రేణ సమాగమ్య మహారథే, మహాసముదయం చక్రే శరై
 స్సన్నతపర్వభిః. 43. తతో ద్రోణో మహారాజ పార్వతస్య మహాశూః, చిత్వా
 పంచాశతేషాణాం పార్వతం సమవిధ్యత. 44. సోఽన్యతాక్రద్ధుకమాదాయ పార్వ
 తః పరవీరహః, ద్రోణాయ చిత్తేన గదాం యమునంధోపమాం రణే. 45. తామా
 బతంతీం సహసా హేమవద్యవిభూషితామ్, శరైః పంచాశతా ద్రోణో వారయా
 మాన సంయుగే. 46. సా చిచ్ఛా బహుథా రాజగ్ ద్రోణిచాపచ్యుతైశ్శరైః,
 చూర్ణికృతా విశీర్యంతీ ప్రచూత వసుధాతలే. 47. గదాం వినిహతాం దృష్ట్వా
 పార్వతశ్చక్రతాపహః, ద్రోణాయ శక్తిం చిత్తేన సర్వపారశమీం శుభామ్. 48.
 తాం ద్రోణో నవభిర్బాణైశ్చిచ్ఛేద యుధి భారత, పార్వతం చ మహేష్వాసం
 పీడయామాన సంయుగే. 49. ఏవమేతన్నహద్యుద్ధం ద్రోణిపార్వతయోరభూత్,
 భీష్మం ప్రతి మహారాజ ఘోరయాపం భయానకమ్. 50. అర్జునః ప్రాప్య గాంగే
 యుం పీడయన్నిశితైశ్శరైః, అభ్యుద్రవత సమృతో వనే మత్తమివ ద్విజమ్. 51.
 ప్రత్యుద్యయా చ తం రాజా భగద తః ప్రతాపవాగ్, అర్జునం శరవర్షేణ వార
 యామాన సంయుగే. 52. అర్జునస్తు తతో నాగమాయాంతం రణితోపమైః, విమ

లైరాయనై నీక్త్యై రవిభ్యత మహారణే. ౫౩. శిఖండినం చ కాంతేయో యాపి
 యాపీత్యచోదయత్, భీష్మం ప్రతిమహారాజ. జహ్యేనమితి చాబ్రవీత్. ౫౪.
 ప్రాగ్జ్యోతిష స్తతో హిత్యా పాండవం పాండుపూర్వజ, ప్రయయా త్వరితో రా
 జా దుష్టదస్య రథం ప్రతి. ౫౫. తతోఽర్జునో మహారాజ భీష్మమభ్యర్థవద్ద్దు
 తమ్, శిఖండినం పురస్కృత్య తతో యుద్ధమవర్తత. ౫౬. తతస్తే తావకాశ్శూరాః
 పాండవం రథసం యుధి, సమభ్యథావక్ క్రోశంత స్తదద్భుతమివాభవత్. ౫౭.
 నానావిధాన్యనీకాని పుత్రాణాం తే జనాధిప, అర్జునో వ్యథమత్కాలే దివీవాభా
 జిమారుతః. ౫౮. శిఖండీ తు సమాసాద్య భారతానాం పితామహమ్, ఇమభిస్తూ
 ర్ణమవ్యగ్రో బహుభిస్సమవాచినోత్. ౫౯. రథాగ్న్యగారకృపాద్విరసిత క్షిర్ణ
 దేంధనః, శరసంఘమహావ్యులః క్షత్రియాః సమరే దహత్. ౬౦. యథాగ్నిస్సు
 మహానిధిః కక్షే చరతి సానిలః, తథా జజ్వాల భీష్మోఽపిదివ్యావ్యస్తాణ్యుదీరయన్.
 ౬౧. సోమకాంశ్చ రణే భీష్మో జహ్నే పార్థపదానుగాః, న్యవారయత తతై నన్యం
 పాండవస్య మహారథః. ౬౨. సువర్ణపుంబురిమభిశ్శితైస్సన్నతపర్వభిః, నాదయన్
 సదిశో భీష్మః ప్రదిశశ్చ మహాహవే. ౬౩. పాతయన్ రథినో రాజా హయాంశ్చ
 హయసాదిభిః, ముండతాలవనానీవ స చకార రథవ్రజా. ౬౪. నిర్జనుష్యాన్
 రథాన్ రాజా గజానశ్వాంశ్చ సంయుగే, చకార సమరే భీష్మః సర్వశత్రుభృతాం
 వరః. ౬౫. తస్య జ్యోతలనిర్హోషం విఘ్నార్జితమివాశనే, నిశమ్య సర్వతో రాజా
 సమకంఠంత సైనికాః. ౬౬. అమోఘాన్యపతన్ బాణాః పేతుస్తే మనుజేశ్వర,
 నాసజ్జంత శరీరేషు భీష్మచాపచ్యుతాశ్శరాః. ౬౭. నిర్జనుష్యాన్ రథాన్ రాజా
 సంయుక్తా జవనైర్వయైః, వాతాయమానానద్రాక్షం ప్రియమాణాన్ విశం.
 పతే. ౬౮. చేదికాశికరూకానాం సహస్రాణి చతుర్దశ, మహారథాస్సమాఖ్యాతాః
 కులపుత్రా సమత్యజః. ౬౯. అపరావ ర్జినశ్శూరాన్సువర్ణవికృతధ్వజాః, సంగ్రామే
 భీష్మమాసాద్య సవాజరథకుంజరాః. ౭౦. జగ్తుస్తే పరలోకాయ వ్యాధితాస్త్వమి
 వాంతకమ్ స తత్రాసీద్రణే రాజా సోమకానాం మహారథః. ౭౧. యస్సంప్రప్య
 రణే భీష్మం జీవమానస్సమావ్రజేత్, తాంశ్చ సర్వాన్ రణే యోధాన్ ప్రేతరాజ
 పురం ప్రతి. ౭౨. నీతానమన్యంత జనా దృష్ట్వా భీష్మపరాక్రమమ్, స కృషిదేనం
 సమరే ప్రత్యుద్యాతి మహారథః. ౭౩. ఋతే పాండుస్తుతం వీరం క్షేత్రాశ్వం
 కృష్ణసారథిమ్, శిఖండినం చ సమరే పాంచాల్యమమితోజసమ్. ౭౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - సప్తదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

సంజయఉవాచ—(శిఖండి తు రణే భీష్మమాసాద్య పురుషర్షభ, దశభిర్విశి
తైర్భుల్లై రాజభూన సనాంతైః ౧. శిఖండినం తు గాంగేయః శ్రోధదీప్తేన చతు
మే, సం ప్రైక్షత కటాక్షేణ నిర్దహన్వివ భారత ౨. స్త్రీతలం తస్య స్తరగ్ రాజ
సర్యలోకస్య పశ్యతః, నాజభూన రణే భీష్మస్య చ తన్నావబుద్ధవా ౩. అర్జునస్తు
మహారాజ శిఖండినమభావత, అభిద్రవస్య త్వరితం జహీ చై నం పితామహమ్, ౪.
కిం తే వివక్షయా వీర జహీ భీష్మం మహారథమ్, న హ్యవ్యయనుపశ్యామి కంచి
ద్యాధిషిచే ఖిలే ౫. యశ్చ కస్యనుచే భీష్మం ప్రతి యోధుమిహవావే, ఋతే
త్యాం పురుషవ్యాఘ్ర సత్యమేతద్భవీమి తే ౬. ఏవము కస్తు పార్థేన శిఖండి
భరతర్షభ, శరైర్నానావిధైస్తూర్ణం పితామహమవాశీరత్ ౭. అచింతయత్యా
తా బాణా పితా దేవవ్రతస్తవ, అర్జునం సముచేకుదం వారయామాస సా
యతః ౮. తతైవ చ చమూం సర్వాం పాండవానాం మహారథః, అప్రైక్షితృశరై
స్త్రీక్షైః పరలోకాయ మారిష ౯. తతైవ పాండవా రాజా నై న్యేన మహతా
వృతాః, భీష్మం సంఛాదయామాసురైః పూ ఇవ దివాకరమ్, ౧౦. ససమంతాత్పరి
వృతో భారతో భరతర్షభ, నిర్దహా రణే శూరాః వనే వహ్నిరివ జ్వలగ ౧౧.
తత్రాద్భుతమపశ్యామ తవ పుత్రస్య పారుషమ్, ఆయోధయచ్చ యత్పార్థం
చ హి చ పితామహమ్ ౧౨. శరణా తేన సమచే తవ పుత్రస్య ధన్వినః, దుశ్శా
సనస్య తుతుముః సర్యే లోకామహత్తనః ౧౩. యదేకస్యమచే పార్థా సార్థ
నా సమయోధయతే, న చై నం పాండవా యుద్ధే వారయామాసురుల్బణమ్, ౧౪.
దుశ్శాసనేన సమచే రథినో విరథీకృతాః, సాదినశ్చ మహేష్వాసా హస్తి
శ్చ మహాబలాః ౧౫. వినిర్భిన్నాశ్చరైస్త్రైర్ని పేతుర్వసుధాతలే, శరాతు
రాస్తతైవాన్యే దంతినో విద్రుతా దిశః ౧౬. యథాగ్నిరింధనం ప్రాప్యజ్వలేద్దీ
ప్తార్చిరుల్బణమ్, తథా జజ్వల పుత్రే నే పాండుసేనాం వినిర్దహగ ౧౭. తం
భారత మహామాత్రం పాండవానాం మహారథః, కేతుం నోత్సహతేకశిన్నా
భ్యుద్ధాతుం కథంచన ౧౮. ఋతే మహేంద్రతనయాఞ్ఘ్రితా శ్వాత్పన్నసా
రథేః సహితం సమచే రాజా నిర్భీత్య విజయోదరుః ౧౯. భీష్మమేవాభిదు
ద్రావ సర్యలోకస్య పశ్యతః, విజితే సవపుత్రసు భీషభాహం వ్యపాశ్రయః ౨౦.
పునః పునస్సమాశ్లేష్య ప్రాయుధ్యతే మదోత్కటః, అర్జునస్తు రణే రాజా యో
ధయో సంవృతాజత ౨౧. శిఖండితు రణే రాజా వివాన్తైవ పితామహమ్, శ
రైరశనిసంస్పృశైస్తథా సర్పవిహిషమైః ౨౨. న చ స్తతే దుజంచక్రుః పితు స్తవజనే

శ్వర, సయమానస్తు గాంగేయస్తా బాణా జగ్ముపేతదా. ౨౩. ఉష్ణారోహి
 నరో యద్యత్ జలధారాః ప్రతీచ్ఛతి, తథా జగ్రాహగాంగేయః శరధారాశ్చిఖండి
 సః. ౨౪. తం ఊత్రియా మహారాజ దదృశుర్హిరమాహవే, భీష్మం దహంతం సై
 న్యాని పాండవానాం మహాత్మనామ్. ౨౫. తతోఽబ్రవీ త్వవ సుతః సర్వసైన్యాని
 మారిష, అభిద్రవత సంగ్రామే ఫాలునం సర్వతోరణే. ౨౬. భీష్మవస్సమరే సర్వా
 పాలయిష్యతి ధర్మవితే, తే భయం సుభృశంత్యక్త్వా పాండవాః ప్రత్యయుధ్యత.
 ౨౭. హేమతాలేన మహతా భీష్మస్త్రైశ్చిపాలయన్, సర్వేషాం ధార్తరాష్ట్రాణాం
 సమరే శర్తవర్తచ. ౨౮. దేవా ఆపి సముద్యుక్తా నాలంభీష్మం సమానీతుమ్, క్షిము
 పార్థా మహాత్మానం మర్త్యభూతా మహాబలమ్. ౨౯. తస్మాద్భీష్మత మా యోధాః
 ఫాలునం ప్రాప్య సంయుగే, అహమద్య రణే యతో యోధయిష్యామి పాండ
 వమ్. ౩౦. సహితస్సర్వతో యత్యైర్భవద్భిర్వసుధాధిపైః, తచ్చుర్త్వా తు వచో
 రాజా తవ పుత్రస్య ధన్వినః. ౩౧. సర్వే యోధాస్సుసంరథా బలవంతో మహా
 బలాః, తే విదేహః కలింగాశ్చ దాశరణగణాశ్చ హ. ౩౨. అభివేతుర్విషాదాశ్చ
 సావీరాశ్చ మహారణే, బాహికా దరదాశ్చైవ ప్రతీచ్యోదీప్యమాలవాః. ౩౩.
 అభిపాహాస్సూరనేనాః శిబియోఽథ వసాతయః, సాల్వాశ్చకాన్త్రీగరాశ్చ అంబష్టాః.
 శతకయస్సహ. ౩౪. అభివేతూ రణేపారం పఠంగా ఇవసావకమ్, స తా సర్వా
 శతానీకా మహారాజమహారథాః. ౩౫. దివ్యాన్యస్త్రాణి సంచింత్య ప్రసంధాయ
 ధనంజయః, సత్తైర నైర్మహావేగైర్దదాహాశు మహాబలః. ౩౬. శరప్రతాపైర్భీష్మః
 పఠంగానివ పావకః, తస్య బాణసహస్రాణి సృజతో దృఢధన్వినః. ౩౭. దీప్యమా
 నమివాకాశే గాంధీవం సమదృశ్యత, తే శర్మ మహారాజ విప్రకీర్ణమహాధ్వజాః.
 ౩౮. నాభ్యవ రంత రాజానః సహితా వానరధ్వజమ్, సద్వజా రథినః పేతుర్న
 యారోహ హయైస్సహ. ౩౯. స గజాశ్చ గజారోహః కిరీటశరతాడితాః, తతో
 ఽర్జునభుజోత్పప్తైర్వాపృతానీద్యసంధరా. ౪౦. విద్రవద్భిశ్చ బహుథా బలై రా
 జ్ఞాం సమంతతః, అథ పార్థో మహారాజ ద్రావయిత్వా వరూధినీమ్. ౪౧. దుశ్శా
 సనాయ సుబహూః ప్రేమయామాస సాయకాః, తే తు భిత్వా తవసుతం దుశ్శా
 సనమయోముఖాః. ౪౨. ధరణీం వివిశుస్సర్వే వల్లీకమివపన్నగాః, హయాంశ్చాస్య
 తతో జగ్ము సారథిం చ న్యపాతయత్. ౪౩. వివిశతేఽథ వింశత్యా విరథంకృత
 వాః ప్రభుః, ఆజమాన భృశంచైవ పంచభిన్నతవర్తభిః. ౪౪. కృపంవికర్ణం శల్యం
 చ విధ్వా బహుభిరాయుధైః, చకారవిరథాంచైవ శాంతేయశ్చైత్రవాహనః. ౪౫.
 ఏవం తే విరథాస్సర్వే కృపశ్శల్యశ్చ మారిష, దుశ్శాసనోవికర్ణశ్చ తక్షణచ వివి

శతిః. ౪౬. సంప్రాద్రవంత సమురే నిర్జితా స్సవ్యసాచినా, పూర్వాహ్నా భరతశ్రేష్ఠ
పరాజిత్య మహారథాః. ౪౭. ప్రజభ్యాల రణే పార్థో విధూమ ఇవపావళః, తదైవ
శరవర్షణ భాస్కరో రశ్మిమానివ. ౪౮. అన్యాససి మహారాజ పాతయూమాస
పార్థివాః. పరాజ్ఞుభీకృత్య తథా శరవన్దైర్వహారథాః. ౪౯. ప్రావర్తయత సం
గ్రామే శోణితోదాం మహానదీమ్, మధ్యేన కురునైన్యానాం పాండవానాం చ
భారత. ౫౦. గజాశ్వరథసంఘాత్వ బహుథా రథిభిర్వృతాః, రథాత్ప నిహతా
నాగైర్వయాశ్చైవ పదాతిభిః. ౫౧. అంతరాచ్ఛిద్యమానాని శరీరాణి శిరాసి చ,
నిపేతుర్దిక్షు సర్వాసు గజాశ్వరథయోధినామ్. ౫౨. ఛన్నమాయోధనం రాజా
కుండలాంగదధారిభిః, పతితైః పాత్యమానైశ్చ రాజపుత్రైర్వహరతైః. ౫౩. రథ
నేమినికృతైశ్చ గజైశ్చైవపాపాధితైః, పదాతాశ్చాప్యథావంత సాశ్వాస్సహ
యయోధినః. ౫౪. గజాశ్చ రథయోధాశ్చ పరిపేతుస్సమంతరః, వికీర్ణాశ్చ రథా
భూమాభగ్నచక్రయుగధ్వజాః. ౫౫. తద్గజాశ్వరథామనాం రుధిరేణ సముక్షి
తమ్, ఛన్నమాయోధనం రేశ రక్తాభ్రమివ శారదమ్. ౫౬. శ్వానః కాకాశ్చ
గృధ్రాశ్చ వృకా గోమాయుభిస్సహ, ప్రణేదుర్భత్యమాసాద్య వికృతాశ్చ మృగ
ద్విజాః. ౫౭. వపుర్భహువిధాశ్చైవ దిక్షు సర్వాసు మారుతాః, దృశ్యమానేషు
రక్షస్సు భూతేషు చ వదత్సు చ. ౫౮. కాంచనాని చ దామాని పతాకాశ్చ మహా
ధనాః, ధూయమానా వ్యదృశ్యంత సహసా మారుతే రితాః. ౫౯. శ్వేతచ్ఛత్ర
సహస్రాణి సభ్యజాశ్చ మహారథాః, వికీర్ణాస్సమదృశ్యంత పతితా భరణీతరే. ౬౦.
తతో భీష్తో మహారాజ దివ్యమస్త్రముదీరయన్, అభ్యధావత కాంతేయం మిష
తాం సర్వధన్వినామ్. ౬౧. తం శిఖండి రణే యాంతమభ్యద్రవత దంశితః,
తతస్సమావరద్భీష్ట సదన్తం పావకోపమమ్. ౬౨. ఏతస్మిన్నేవ కాలే తు
కాంతేయః శ్వేతవాహనః, నిజఘ్నే తావకం నైన్యం మోహయిత్వా పితామ
హమ్. ౬౩.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపథపర్వణి - అష్టాదశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీష్మపర్వము. —

సంజయ ఉవాచ— ఏవం పూర్వోన్మేషనీకేషు భూయిష్ఠేష్వనివ ర్జినః, బ్రహ
లోకపరాస్పర్యే సమవద్యంత భారత. ౧. తర్హస్వనీకమనీకేన సమసంజిత సంకులే,
రథినో రథిభిసాన్ధ్యం పదాతాశ్చ పదాతిభిః ౨. అశ్వాశ్చాశ్చైవరయుధ్యంత గజాశ్చ
గజయోధిభిః, ఉన్నత్రవన్నహారాజ యుధ్యంతేతత్ర భారత. ౩. మహా వ్యతికరో
రాద్రః సేనయోస్సమవద్యత, నరనాగగణేష్యేవం వ్యవకీర్ణేషు సర్వతః. ౪. కుయే

తస్మిన్మహాకాండే నిర్వికేషమజాయత, తతశ్శబ్దః కృపశ్చైవ చిత్ర సేనశ్చ భారత
 ౫. దుశ్శాసనో వికర్ణశ్చ రథానాస్థాయ భాస్కరాః, పాండవానాం రణే శూరా
 ధ్యజినీం సమకంపయత్. ౬. సావధ్యమానా సమరే పాండుసేనా మహాత్మభిః,
 శ్రామ్యతే బహుథా రాజా మూరుతేనేవ నార్జునే. ౭. యథా హి శైశిరఃకాలో
 గవాం మర్దాణి కృంతతి, తథా పాండుసుతానాం వై భీష్మో మర్దాణి కృంతతి. ౮.
 అతీవ తపన్తస్యస్య పార్థేన చ మహాత్మనా, నవమేఘప్రతీకాశాః పాతితా బహుథా
 గజాః. ౯. మృద్యమానాశ్చ దృశ్యంతే పార్థేన సరయూధపాః, ఇమభిస్తాద్యమా
 నాశ్చ నారదైశ్చ సహస్రశః. ౧౦. పేతురార్తస్వరం ఘోరంకృత్వా తత్ర మహా
 గజాః, ఆసద్ధాభరణైః కాయైర్నిహతానాం మహాత్మనామ్. ౧౧. ఛస్త్రమాయో
 ధనం రేణే శిరోభిశ్చ సకుండలైః, తస్మిన్నేవం మహారాజ మహావీరవరశ్చయే ౧౨.
 భీష్మే చ యుద్ధి విక్రాంతే పాండవేచ ధనంజయే, తే పరాక్రాంతమాలోక్య
 రాజన్యధి పితామహమ్. ౧౩ ఆభ్యవర్తంత తే పుత్రాః సర్వస్త్వస్యపురస్కృ
 తాః, ఇచ్ఛంతో నిధనం యుద్ధే స్వర్గం కృత్వా పరాయణమ్. ౧౪ పాండవా
 నభ్యవర్తంత తస్మిన్ వీరవరశ్చయే, పాండవాశ్చ మహారాజ స్వరంతో వివిధా
 బహుభా. ౧౫. క్షేత్రాః కృతాః స పుత్రేణ త్యయాపూర్వం నరాధిప, భయం
 త్యక్త్వారణే శూరా బహులోకాయ తత్పరాః. ౧౬. తావకాంస్తవ పుత్రాంశ్చ
 యోధయంతి ప్రహృష్టవత్, సేనాపతిస్తు సమరే ప్రహస్తాం మహారథః. ౧౭.
 అభిద్రవత గాంగేయం సోమకాస్పృంజయైస్సహ, సేనాపతవశ్శృత్వా సోమ
 కా స్పృంజయాశ్చతే ౧౮. అభ్యద్రవత గాంగేయం శరవృష్ట్యా సమాహి
 తాః, వధ్యమానస్తతో రాజా పితా శాంతవస్తవ. ౧౯. ఆముర్త వశేమా
 వన్నీ యోధయామాస స్పృంజయాత్, తస్య కీర్తిమతపాత పురా రామేణ
 ధీమతా. ౨౦. సంప్రదత్తాస్త్రశిఖా వై పరానీకవిరాశినీ, సతాం శిఖా మధి
 ప్తాయ కుర్వత్ పరబలశ్చయమ్ ౨౧. అహన్యహని పారానాం వృద్ధః కురు
 పితామహః, భీష్మో దశసహస్రాణి జహూన పరవీరహ. ౨౨. తస్మిన్స్థు దివసే
 ప్రాప్తే దశమే భరతరథ, భీష్మణేన మత్స్యేషు పాంచాలేషు చ సం
 యుగే. ౨౩. గజానామయుతం హత్యా హతాశ్చ పమహారథాః, హత్యా కంచ
 సహస్రాణి రథానాం ప్రపీతామహ. ౨౪. నరాణాం చ మహాయుద్ధే సహస్రాణి
 చతురశ్చ దంతినాం చ సహస్రాణి హయానామయుతం వృషః. ౨౫. శిఖాబలేన నిహ
 తం పిత్ర తవ విశాంపతే, తతస్పర్వమహిషానాం క్షయయత్వా వరూధినీమ్. ౨౬.
 విరాటసు పి.యో భ్రాతృ శతానీకో నిపాతితః, శతానీకం చ సమరే హతా

భీష్మః ప్రతాపవాన్. ౨౭ సహస్రాణి మహారాజ రాజ్ఞాం భర్తృరపాతయత్, యేచ
 కేచన పాథానామభియాతా ధనంజయమ్. ౨౮. రాజానో భీష్మమాసాద్య గతాస్తేయ
 మసాదనం, కిరణదశదిశో భీష్మః శరణాలైస్సమంతతః. ౨౯. ఆవృత్యనేనాంపాథానా
 మవతస్థేనమంతతః, స కృత్యా సుచుహత్కర్త తస్మిన్ వేదశమేఽహని. ౩౦. నేన
 యోరంతరే తిష్ఠన్ ప్రగృహీత శరాససః, స చైవం పార్థివా కపిచ్ఛక్తా రాజా
 నిరీక్షితుమ్. ౩౧. మధ్యం ప్రాప్తం యథాగ్రీష్ఠే తపంతం భాస్కరం దివి, యథా
 దైత్యచమూం శక్రస్తాపయామాస సంయుగే. ౩౨. తథా భీష్మః పాండవేయాంస్తా
 పయామాస భారత, తథా చైవం పరాక్రాంతమాలోక్య మధుసూదనః. ౩౩.
 జివాచ దేవకీపుత్రః, పీయమాణో ధనంజయమ్. ఏష శాంతనవో భీష్మః నేన
 యోరంతరే తిష్ఠే. ౩౪. సన్నిహత్య బలాదేనం విజయన్తే భవిష్యతి, బలాత్సంప్రం
 రయన్తే నయన్తే యత్రైవా భిద్యతే చమూః. ౩౫. న హి భీష్మశరాసన్యసోన్సిధుముత్సే
 హతే విభో, తతస్తస్మిన్ క్షణే రాజంశ్చోదితో వానరధ్వజః. ౩౬. సద్భజం సరథం
 సాశ్వం భీష్మచుంతద్ధే శరైః, స చాపి కురుయుఖ్యానామృదభః పాండవేరితాన్. ౩౭
 శరవ్రాతైశ్శరవ్రాతాన్ బహుథా విదదార తాన్, తతః పాంచాలరాజశ్చ
 భృష్టకేతుశ్చ వీర్యవాన్. ౩౮. పాండవో భీమనేనశ్చ భృష్టద్యుమ్నుశ్చ పార్థతః,
 యమా చ చేతాసశ్చ కైకేయాః పంచ చైవ సా. ౩౯. సాత్యకిశ్చ మహాబాహు
 స్సౌభద్రోఽర్జు ఘటోత్తమః, ద్రౌపదేయాశ్చిఖండి చ కుంతిభోజశ్చ వీర్యవాన్. ౪౦.
 సుశరా చ విరాటశ్చ పాండవేయా మహాబలాః, ఏతే చాన్యే చ బహవః
 క్షీణితా భిషసాయశః. ౪౧. సముద్భుతాః ఘాల్మనేన నిమగ్నాశ్చోకసాగరే, తత
 శ్చిఖండి వేగేన ప్రగృహ్య పరమాయుధమ్ ౪౨. భీష్మమేవాభిదుద్రావ రక్ష్యమాణః
 కిరీటినా, తతోఽప్యనుచరాన్ హత్వా సర్వాన్ రణవిభాగవితన్. ౪౩. భీష్మమేవాభి
 దుద్రావ బీభత్సు రవరాజితః, సాత్యకిశ్చేతాసశ్చ భృష్టద్యుమ్నుశ్చ పార్థతః. ౪౪.
 విరాటో ద్రుపదశ్చైవ మాద్రీపుత్రః చ పాండవో, దుద్రుప్తర్భీష్మమేవాజౌ
 రక్షితా దృఢధనినా. ౪౫. అభిమన్యుశ్చ సమరే ద్రౌపద్యాః పంచ చాత్మజాః,
 దుద్రుప్తస్సమరే భీష్మం సముద్యతమహాయుధాః. ౪౬. తే సర్వే దృఢధన్వానః సం
 యుగేష్యపలాయినః, బహుథాభీష్మమానర్పుర్ధ్వజైః క్షతమార్ద్రజైః. ౪౭.
 విఘాయతాన్ బాణగణాన్ యే ముక్తాః పార్థివోత్తమైః, పాండవానామదీనాత్మా
 వ్యగాహతవరూఢినీమ్. ౪౮. చక్రే శరవిఘాతం చ క్షీడన్నివ పితామహః, వాభి
 సంధత పాంచాల్యే సయమానో ముహూర్తవహః. ౪౯. స్త్రీత్వం తస్య తు సం
 ప్రృత్య భీష్మో బాణాన్ శిఖండిని, జఘాన ద్రుపదానీకే రథాన్ సప్త మహారథః,

౫౦. తతః కిలకిలాశబ్దః క్షణేన సమభూత్తదా, మత్స్యపాంచాలచేదీనాం తమేక మభిభావతామ్. ౫౧. తే న కాశ్వరథవా త్రైర్ధాన్యజ్ఞైశ్చ; పరంతప, తమేకం ఛాద యామాసు ర్దేహా ఇవ దివాకరమ్. ౫౨. భీష్మం బాగీరథీపుత్రం ప్రతపంతం రణే రిపూః, తతస్తస్య చ తేమాం చ యుద్ధే దేవాసురోపమే. ౫౩. కిరీటీ భీష్మమాన ర్భక్తురస్మత్స్య శిఖండినమ్. ౫౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - ఏకోనవింశాధికశతతమోఽధ్యాయః.

—● భీష్మవిపాకపద్. ౧—

సంజయ ఉవాచ—ఏవం తే పాండవాస్సర్వే పురస్కృత్య శిఖండినమ్, వివ్య ధుస్సుమరే భీష్మం పరివార్య సమంతతః. ౧. శతశ్శ్రీభిస్సుఖేనారాభిః పరిమైశ్చ పర శ్వశ్చైః, ముద్గలైశ్చసలైః ప్రానైః క్షేపణీయైశ్చ సర్వతః. ౨. శరైః కనకపుంధైశ్చ శక్తితోమరకంపనైః, నారాచైర్వత్సదంతైశ్చ ముసుంతీభిశ్చ సర్వతః. ౩. అతాడ యో రణే భీష్మం సహితాస్సర్వసృంజయాః, సవిశీర్ణతనుత్రాణః వీడితో బహుభి స్తదా. ౪. న వివ్యథే తదా భీష్టో భిద్యమానేషు మర్షసు, సందిప్తశరచాపాగ్నిర స్తప్రస్ఫుతమాకుతః. ౫. నేమినిర్హృదసంతాపో మహాస్త్రోదయపావకః, చిత్రచాప మహాబాహుః వీరక్షయమహేంద్రసః. ౬. యుగాంతాగ్నిసమప్రఖ్యః పరేహం సమ పద్యత, వివృత్య రథసంఘానామంతరేణ వినిస్ఫుతః. ౭. దృశ్యతే స్త వరేంద్రాణాం పునర్దృగ్గతశ్చరణ, తతః పాంచాలరాజం చ ధృష్వకేతుమచింత్య చ. ౮. పాండవానీకినీమధ్యమాససాద వికాంపతే, తతస్మాత్స్యకీభిహా చ పాండవం చ ధనంజయమ్. ౯. దుష్పదం చ విరాటం చ ధృష్టద్యుమ్నం చ పార్వతమ్, భీమఖౌ మైర్వహావేగైర్వర్షావరణభేదిభిః. ౧౦. షడేతాన్నిశితైర్భీష్మః స వివ్యాభోత్తమైశ్చ రైః, తస్య తే నిశితా బాణాః సన్నివార్య మహారథాః. ౧౧. దశభిర్దశభిర్భీష్మ మర్దయామాసురోజసా, శిఖండి తు మహాబాణా యాన్సుమోచ మహారథః. ౧౨ తే భీష్మం వివిశుస్తూర్ణం స్వర్ణపుంభాశ్శిలాశితాః, తతః కిరీటీసంరథో భీష్మమేవా భ్యథావత. ౧౩. శిఖండినం పురస్కృత్య ధనుశ్చైవ సమాచ్ఛినత్, తే భీష్మధనుష శ్చేదం నామృత్యంత మహారథాః. ౧౪. ద్రోణశ్చ కృతవర్షా చ సేంద్రవశ్చ జయ ద్రథః, భూరిశ్రవాశ్శల శ్శలోన్య భగద త్తస్తవతైవ చ. ౧౫. సప్తతే పరమక్రుద్ధాః కిరీటినమభిద్రుతాః, తత్ర శస్త్రాణి దివ్యాని దర్శయంతో మహారథాః. ౧౬ అభి వేతుర్భృశం క్రుద్ధాశ్చాదయంతశ్చ పాండవమ్, తేహమాపతతాం శబ్దః ఫాల్గు సస్య రథం ప్రతి. ౧౭. తం శబ్దం తుములం శ్రుత్వా పాండవానాం మహారథాః, అభ్యథావగ పరిపుంతః ఫాల్గునం భరతర్షభమ్. ౧౮. పాత్యకీర్ణమసేనశ్చ ధృష్ట ద్యుమ్నశ్చ పార్వతః, విరాటదుష్పదా చోభౌ రాక్షసశ్చ ముటోత్కచః. ౧౯. అభి

మన్యుశ్చ సంక్రుద్ధస్యైతే శ్రోధమూర్ఖితాః, సమభ్యధావం స్త్వరితాశ్చిత్రకార్తుక
 ధారిణః. ౨౦. తేషాం సమభివద్యుద్ధం తుములం రోమహర్షణమ్, సంగ్రామే భరత
 శ్రేష్ఠ దేవానాం దానవైరివ. ౨౧. శిఖండి తు రణే శ్రేష్ఠో రత్నమూః కిరీటినా,
 అవిభక్తశ్చభిర్భీష్మం భిన్నధన్వానమాహవే. ౨౨. సారథిం దశభిశ్చాస్య ధ్వజం చ కేన
 చిచ్ఛిదే, సోఽన్యత్కార్తుకమదాయ గాంగేయో వేగవత్తరమ్. ౨౩. తదభ్యస్య
 శితైర్బాణైః స్త్రిభిశ్చిచ్ఛేద ఫాలునః, ఏవం స పాండవః కుద్ధ ఆత్తమాత్తం పునః
 పునః. ౨౪. ధనుశ్చిచ్ఛేద భీష్మస్య సవ్యసాచీ పరంతపః, స చ్ఛిన్నధన్వా సంక్రుద్ధః
 సృక్వజీపరిసంలిహత్. ౨౫. శ కిం జగ్రాహ తరసా గిరిణామపి దారణీమ్, తాం చ
 చిత్తేవ సంక్రుద్ధః ఫాలునస్య రథం ప్రతి. ౨౬. తామాపతంతీం సంప్రేక్ష్య జ్వలం
 తీమశనిమివ, సమాదత్త శిఖా భల్లా పంచ పాండవనందనః. ౨౭. తస్య చిచ్ఛే
 ద తాం శ కిం పంచభావంచభిశ్చరైః, సంక్రుద్ధో భరతశ్రేష్ఠ భీష్మబాహుసమిరి
 తామ్. ౨౮. సా పసాత తక్మాచ్ఛిన్నా సంక్రుద్ధేన కిరీటినా, మేఘబృంద పరివ్రష్టా
 విచ్ఛిన్నేవ శత్రుప్రదా. ౨౯. భిన్నాం తాం శ క్తిమూర్ఖాన్య భీష్మః శ్రోధసమన్వితః,
 అచింతయద్రణే వీరో బుద్ధ్యా పరపురంజయః. ౩౦. శశోఽహం ధనుషే కేన నిహం
 తుం సర్వపాండవా, యద్యేహం నభవేద్దోష్టా విష్యక్తేనో మహాబలః. ౩౧.
 కారణద్యయమాస్థాయ నాహం యోత్స్వామి పాండవా, అవభ్యత్యాచ్య పాం
 డవోన్యత్రాశ్చ వచ్చి శిఖండినః. ౩౨. పితౄ తుష్టేన మే పూర్వం యదా కాలివి
 వాహితౌ, సర్వచృందమరణం దత్తమవధ్యత్వేన రణే తథా. ౩౩. తస్మాన్మత్తుమహం
 మన్యే ప్రాప్తకాలమివాత్తనః, ఏవం జ్ఞాత్వా వ్యవసితం భీష్మస్యామితేజసః. ౩౪.
 ఋషయో వసనశ్చ న వియతే సాభీష్మమబురగా, యత్రే వ్యవసితం తాత తదస్తాక
 మసి ప్రియమ్. ౩౫. తత్కురుష్వ మహారాజ యుద్ధే బుద్ధిం నివర్తయ, అస్యవా
 క్యస్య నిధనేపాదురాసీచ్ఛివోఽనిలః. ౩౬. అనులోమస్సుగంధ చప్పవత్తస్య సమం
 తతః, దేవదుంధుభయశ్చైవ సంప్రణేదుర్హవస్యనా. ౩౭. పసాత పుష్పవృష్టిశ్చ
 భీష్మసోఽపరి మారిష, న చ తచ్చుక్తువే కశ్చిత్తేహం సంవదతాం నృప. ౩౮. ఋతే
 భీష్మం మహాబాహుం మాం చాపి మునితేజసా, సంభ్రమశ్చ మహానాస్తిత్రిదశానాం
 విశాంపతే. ౩౯. పతివ్యతి రథాద్భీష్మే సర్వలోకప్రియే తదా, ఇతి దేవగణానాం
 చ వాక్యం శ్రుత్వా మహాతనా. ౪౦. తతశ్చాంతవనో భీష్మ బీభత్సుం నాభ్యవ
 రత, భిద్యమానశ్చితైర్బాణైః స్పర్శావరణభేదిభిః. ౪౧. శిఖండి తు మహారాజ భా
 రతానాం పితామహమ్, అజఘానోరసి క్రుద్ధో నవభిర్నిశితైశ్చరైః. ౪౨. స తేనా
 భిహతస్సంభ్యే భీష్మః కురుశితామహా, నాకంపతే మహారాజ క్షితికం నేయథాచలః.

౪౩. తతః ప్రహస్య బీభత్సుర్యాశ్చిహ గాండివం ధనుః, గాంగేయం పంచవింశత్యా త్సుద్రకాణాం సమర్పయత్. ౪౪. పునశ్చరశతై రేనం త్వరమాణో ధనుజయః, సర్వగాత్రేషు సంక్రుద్ధః సర్వమర్చస్వతాడయత్. ౪౫. ఏవమన్యైరిపి భృశం భిద్యమానస్సహస్రశః, తానప్యాశు శరైర్భీష్మః ప్రవివ్యాధ మహారథః. ౪౬. తైశ్చ ముక్తా శరా భీష్మో యుధి సత్యపరాక్రమః, నివారయామాన శరైస్సమం సన్నతపర్యభిః. ౪౭. శిఖండి కురణే బాణా యా ముమోచ మహారథః, న చక్రుస్తే రుజం తస్య దుక్ష్మ పుంభాశ్శిలాశితాః. ౪౮. తతః కిరీటీ సంక్రుద్ధో భీష్మ మేవాభ్యవర్తత, శిఖండినం పురస్కృత్య ధనుశ్చాస్య సమాచ్ఛినత్. ౪౯. తతానం దశభిర్భిత్వా భవజమేకేన చిచ్ఛిచ్ఛే, సారథిం విశితైశ్చాస్య దశభిస్సుమకంపయత్. ౫౦. సోఽస్య తాద్దుకమాదాయ గాంగేయో బలవత్తరమ్, తదవ్యస్య శితైర్భుత్తై స్త్రిధా త్రిభిరుపానుదత్. ౫౧. నిమేషాంతరమాత్రేణ హ్యేతమాత్మం మహారణే ఏవమన్య ధనూన్యజై చిచ్ఛేద సకలాన్యపి. ౫౨. తతశ్చాంతసో బీభత్సబీభత్సుం నాభ్యవర్తత, అక్షానం పంచవింశత్యా త్సుద్రకాణాం సమర్పయత్. ౫౩. సోఽతి విద్ధో మహేష్వానో దుశ్శాసనమభావత, ఏష పారో రణే కుద్ధః పాండవానాం మహారథః. ౫౪. శరైరనేకపానై ర్దామేవాభ్యసతే రణే, న చైష సమరేశశ్యో జేతుం వజ్రభృతా వ్యపి. ౫౫. న చాపి సహితా వీరా దేవదానవరాక్షసాః, మాం చాపి శోకానిరేతుం కిము మర్త్యా మహారథాః. ౫౬. ఏనం తయోస్సంవదతోః ఫాలునో నిశితైశ్శరైః, శిఖండినం పురస్కృత్య భీషం వివ్యాధ సంయుగైః. ౫౭. తతో దుశ్శాసనం భూయః స్తయమాన ఇవాబ్రవీత్, అతివిద్ధశ్చితైర్బుధైర్భృశం గాండివధన్వినా. ౫౮. వజ్రశనిసమస్తృచ్ఛా అర్జునేన శరా యుధి, ముక్తా స్పర్శ్యే వ్యవచ్ఛిన్నా నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౫౯. నిశ్చితశ్చమానా మర్తాణి దృఢావరణభే దినః, ముసలా ఇవ మే ఘ్నుంతి నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౦. బ్రహ్మదండ సమస్తృచ్ఛా వజ్రవేగదురాసదాః, మమ పాణానారుజంతి నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౧. నాశయంతీవ మే ప్రాణా యమదూతా ఇవాహితా, గదావరిఘసంస్తృచ్ఛా నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౨. భజగా ఇవ సంక్రుద్ధా రేలిహానా విశల్మణాః, సమావిశంతి మర్తాణి నేమే బాణాశ్శిఖండినః. ౬౩. అరునస్య ఇమే బాణా నేమే బాణాశ్శిఖండినః, కృంతంతి మమగాత్రాణి మాఘమానే గవా ఇవ. ౬౪. శరైర్వ్యాపి న మే దుఃఖం కురు్యరన్యే సరభిహా, ఏరం గాండివధన్వానములే జిహ్మం కపిధ్వజమ్. ౬౫. ఇతి బ్రువగ శాంతసో దిగతురివ పాండవా, శక్తిం చిత్తేషు హృథ్యాయ తతో భీష్మః ప్రతాపవా. ౬౬. తావస్య విశితైశ్చిత్వా త్రిధా త్రిభిరుపాతయత్, పశ్య

తాం కురువీరాణాం సర్వేషాం తవ భారత. ౬౭. చరచాదత గాంగేయో జాత
 రూపవర్జితమ్, ఖడ్గం చాన్యతరం ప్రేపుర్న్మత్యోగకే జయాయ వా. ౬౮.
 తస్య తచ్చతథా చర్మ వ్యధమ త్పాయతై స్తథా, రథా దనవరూఢస్యతదద్భుత
 మివాభవత్. ౬౯. తతో యుధిష్ఠిరో రాజా స్వాస్యనీకాన్యచోదయత్, ఆభిద్ర
 వత్ గాంగేయం మా వోఽస్తు భయమన్వసి. ౭౦. అథ తే తోమరైః ప్రానై ర్భాణై
 శ్చైవ సమంతతః, పట్టనైశ్చ సునిశ్చింతై ర్నారాచైశ్చ తథా శితైః. ౭౧. వత్సదం
 తైశ్చ భర్తైశ్చ తమేకమభిదువ్రుః, సింహనాద స్తో ఘోరః పాండవానా మభూ
 త్తదా. ౭౨. తదైవ తవ పుత్రాశ్చ రాజా భీష్మజయేషిణః, తమేక మభ్యస ర్ంత
 సింహనాదాంశ్చ నేదిరే. ౭౩. తత్రాసీ త్తుములం యుద్ధం తావకానాం పరై స్సహ,
 దశమేఽహని రాజేంద్ర భీష్మార్జునసమాగమే ౭౪. అసిద్ధాంగఇవావర్తో ముహూర్త
 ముదధేరివ, నైన్యానాం యుధ్యమానానాం నిఘ్నతా మితరేతరమ్. ౭౫. అసౌ
 మ్యయాపా పృథివీ శోణితాత్తా భవ త్తదా, సమంచ విషమం చైవ స ప్రాజ్ఞాయత
 కించన ౭౬. యోధానా మయుతం వాత్సా తసిః సదశమేఽహని, ఆతివృదా
 వావే భీష్మ భీష్మమానేషు మర్తసు. ౭౭. తత స్సేవాముఖే తస్మిన్ స్థితః పార్థోఢ
 నుర్ధరః, మధ్యేన కురునైన్యానాం ద్రావయామాస వాహినీమ్. ౭౮. వయం శ్వేత
 హయా ద్వీతాః కుంతీపుత్రా ధనంజయత్, వీర్యమానా శ్శితై శ్చస్త్రిః ప్రాద్ర
 వామ రణే తదా. ౭౯. సౌవీరాః కితవాః ప్రాచ్యాః ప్రతివ్యోదీచ్యమాలవాః,
 అభిమాహాశ్శూరసేనాశ్శిబయోఽథ వసాతయః ౮౦. సాహ్వశ్చయాస్త్రిగర్తాశ్చ అంబ
 ష్టాః కైకయైస్సహ, సర్వ ఏతే మహాత్మానః శ్శూర్తావణవీరీతాః. ౮౧. సంగ్రామే నా
 జహం ర్భీష్మం యుధ్యమానం కిరీటినా, తత స్తమేకం బహవః పరివార్య సమంతతః. ౮౨.
 పరిభూయ కుర్మాః సర్వాః శరవర్షై రవాకిరగ్, నిపాతయత గృహ్నేత యుధ్యధ్వం
 వినిక్రంతత. ౮౩. ఇత్యాసీ త్తుముల శ్శబ్దో రాజా భీష్మరథం ప్రతి, నిహత్యసమరే
 రాజా శతశోఽథ సహస్రశః. ౮౪. నై తస్యాపినిర్భీష్మం గాలేద్యం గులమంత
 రమ్, ఏవంధూత స్తవ పితా శరై ర్విశిః లీకృతః. ౮౫. శితాగ్రైః పాల్కునాశ్చ
 ప్రాప్తీరాః ప్రాపత ద్రుథాత్, కించిచ్చేషే దినకరే పుత్రాణాం తవే వశ్యతామ్,
 రాజాహా పాతి దివి దేవానాం పార్థివానాం చ భారత, పతమానే రథా ద్వీష్ట
 బహువ సుమహాస్వినః. ౮౬. సంపతంత మభీప్రేక్ష్య మహాత్మానం పితామహమ్,
 సహభీక్షణ సర్వేషాం ప్రాపతగ్ హృదయాని నః. ౮౭. సవపత మహాబాహు
 ర్వసుధాం సమకంపయగ్, ఇంద్రధ్వజఇవోత్పిష్టః కేతు స్సర్వధనుష్టతామ్. ౮౮.
 ధరణీం నశి సవస్పర్శ శరసం మై స్సమావృతః, శరతల్పే మహేష్వాసం శయాన

పురుషర్షభమ్ ౯౦. రథాత్ ప్రతితం చైవం దివ్యో భావ స్సమావిశత్, ఆభ్యస
 ర్షచ్చ పర్జన్యః ప్రాకంపత చ మేదిసి. ౯౧. పతేక స దద్భుతే చాపి దక్షిణేన దివా
 కరమ్, సంజాం చోపాలభద్వీరః కాలం సంబింత్య భారత ౯౨. అంతరిక్షే చ
 శుశ్రావ దివ్యా వాచ స్సమంతతః, కథం మహాత్మా గాంగేయ స్పర్శస్తృభృతాం
 వరః. ౯౩. కాలం కర్తా నరవ్యామృ స్సంప్రాప్తే దక్షిణాయనే, స్థితోఽస్థితచ
 గాంగేయ స్తచ్చుత్వా వాక్యమబ్రవీత్. ౯౪. భారయూమాన చ ప్రాణా
 పతితోఽపి మహీతలే, ఉత్తరాయణ మన్విచ్ఛ భీష్మ కురుపితామహః. ౯౫. తస్య
 తస్యత మాజ్ఞాయ గంగాసామవతే స్సుతా, నువార్తిహం సరూపేణ నేషయా
 మాస తత్ర వై. ౯౬. తత స్సంపాతితో హంసా స్త్వరితా మానసాకసః, ఆజగృ
 స్సుహితా ద్రుమం భీష్మం కురుపితామహమ్. ౯౭. యత్ర కేతే నరశ్రేష్ఠ శృగతల్పే
 పితామహః, తేకు భీష్మం సమాపాద్య ఋషయో హంసరూపిణః. ౯౮. అంశ్య
 శరతల్పస్థం భీష్మం కురుకులోద్భవామ్, తే తం దృష్ట్వా మహాత్మానం కృత్వా చాపి
 ప్రదక్షిణమ్. ౯౯. గాంగేయం భరతశ్రేష్ఠం దక్షిణే చైవభాస్కరే, ఇతరేతరమా
 మంత్ర్య ప్రాహు స్తత్ర మనీషిణః. ౧౦౦. భీష్మః కథం మహాత్మా సగ సంస్థితో
 దక్షిణాయనే, ఇత్యుక్త్వా ప్రస్థితా హంసా దక్షిణా మభితో దిశమ్ ౧౦౧
 సంప్రేక్ష్య వై మహాబుద్ధి శ్చింతయిత్వా చ భారత, తానబ్రవీచ్ఛాంతనవో నాహం
 గంతా కదాచన. ౧౦౨. దక్షిణావర్త ఆదిత్యే ఏతన్తే మనసి స్థితమ్, గమిష్యామి
 స్వకం స్థాన మాసీద్యన్తే పురాతనమ్. ౧౦౩. ఉదగాయన ఆదిత్యే హంసా స్పృత్యం
 బ్రవీమివః, భారయిష్యామ్యహం ప్రాణా ఉత్తరాయణకాంక్షయా. ౧౦౪. విశ్వ
 ర్యభూతః ప్రాణానా ముత్సర్గోహి యతో మమ, తస్మాత్ప్రాణా భారయిష్యే
 ముమూర్షు రుదగాయనే. ౧౦౫. యశ్చ దత్తో వరో మహ్యం పితా తేన మహా
 త్మనా, ఛందతో మృత్యురిత్యేవ తస్య చాస్తువర స్తథా. ౧౦౬. భారయిష్యే
 తతః ప్రాణానుత్సరే నియతే సతి, ఇత్యుక్త్వా తాం స్తదా హంసాగ సశ్రేతే శరత
 ల్పగః. ౧౦౭. ఏవం కురుకాణం పతితే శృంగే భీష్మే మహాజసి, హంఙ్మా స్సంజ
 యాశ్చైవ సీహనాదం ప్రచక్రిరే. ౧౦౮. తస్మిన్ హతే మహాసత్వే భారతా
 నాం పితామహే, న కించిత్పీత్యచద్యంత పుత్రా స్తే భరతర్షభ. ౧౦౯. సంమో
 హశ్చైవ తుములః కురుకా మభవ త్తదా, కృపదుర్బోధనముఖా నిశ్వస్య రురు
 దుస్తతః. ౧౧౦. విషాదాచ్చ చిగం కాలమతిష్ఠగ్ విగతేంద్రియాః, దధ్యుశ్చైవ
 మహారాజ న యుద్ధే దధిరే మనః. ౧౧౧. ఊరుగ్రహగృహీతాశ్చ నాభ్యథా
 వంత పాండవా, ఆవధ్యేశ్చంతవోః ఘటే హతే భీష్మే మహాజసి. ౧౧౨. అభావ

స్వహసా రజః కుయానాగాదతంద్రితః, హతప్రవీరాస్తు వయం నికృత్యాశ్చ శిశ్నే
 శ్మరైః. ౧౦౩. కర్తవ్యం నాభిజానీమో నిర్జితా స్వవ్యసాచినా, పాండవాశ్చ
 జయం లభ్యస్యేదత్ర చ పరాం గతిమ్. ౧౦౪. సర్వే దధ్దుర్నహశంఖాః శూరా
 పరిఘబాహవాః, సోమకాశ్చ సపాంచాలాః ప్రాహ్మవ్యంతు జనేశ్వర. ౧౦౫. తః
 స్మార్యసహస్రేషు నదత్సు సమహాబలః, ఆస్థితయామాస భృశం భీమనేనో ననాః
 చ ౧౦౬ నేసయో రుభయోశ్చాపి గాంగేయే నిహతే విభా, సన్న్యస్య వీరాశ్చ
 ప్రాణి ప్రాధ్యాయంతే సమంతతః. ౧౦౭. ప్రాత్రోశా ప్రాత్రవా శ్చాన్యే జన్మ
 ర్హివాం తథా పరే, క్షత్రం చాన్యేభ్యనిందంత భీషం చాన్యేభ్యపూజయన్.
 ౧౦౮. ఋషయః పితరశ్చైవ ప్రశశంసు ర్నహవ్రతమ్, భరతానాం చ యే పూర్వే
 తే చైవం ప్రశశంసీరే. ౧౦౯. మహాపనిషదం చైవ యోగనూస్థాయ వీర్యవా,
 జగ్ శాంతనవోద్ధీమా శాలాకాంక్ష సీతోభవత్. ౧౧౦.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి - వింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— శ్రీమహాభారతమునకు —

ద్వితీయా మ్మ ఉవాచ—కథమాసం ప్రదా యోథా హనా భిష్మణ సంజయ
 బలినా దివ్యేభ్యన గుర్వర్థే బ్రహ్మచారిణా. ౧. తదైవ నిహతా మన్యే కురు
 సన్యాశ్చ పాండవైః, న ప్రహర ద్యదా భీష్మః ఘృణిత్యా ద్ద్విసదాత్మజమ్. ౨
 తతో దుఃఖితరం మన్యే కిమన్య త్ప్రభవిష్యతి, యదద్య పితరం శ్రుత్వా నిహత
 మమ దుర్వతే. ౩. అశ్వసారమయం సూసం హృదయం మమ సంజయ, శ్రుత్వా
 వినిహతం భీష్మం శతథా యన్న దీర్యతే. ౪. యదత్ర నిహతే నాశ్చ భీష్మణ జయ
 మిచ్ఛతా, చేష్టితం కురుసింహం తన్నే కథయ సువ్రత. ౫. పునః పునర్నమృష్యామి
 హతం దేవవ్రతం రజే, న హతో జామదగ్న్యేన దివ్యై రన్యైరయం పురా. ౬.
 స హతో ద్రాపదేయేన పాంచాల్యై శిఖండినా, సంజయ ఉవాచ—సాయా
 మ్నే నిహతో భూమా థార్తరాష్ట్రా విషాదయన్, పాంచాలానాం దజా
 హర్షం భీష్మ కురుపితామహః ౭. స శేతే శరతల్పస్థో మేదినీ మస్పృశం స్తవ్చా,
 భీష్మై రథా త్ప్రేపతితే ప్రచ్యుతే ధరణితలే. ౮. హాహేతి తుములశృఙ్గో భూతా
 నాం సమపద్యత, సీమావృత్తే నిపతితే కురుణాం సమిలింజయే. ౯. నేసయో
 రుభయో రాజా క్షత్రియా భయమావిశత్, భీష్మం శాంతనవం దృష్ట్వా విశీర్ష
 కవచధ్వజమ్. ౧౦. కురువః పర్యవర్తంత పాండవాశ్చ విశాం పతే, ఖం తమస్సం
 వృత మభూ దానీ ద్భానుర్గతప్రభః. ౧౧. రరాస బృధివీ చైవ భీష్మ శాంతనవే
 హతే, ఆయం బ్రహ్మవిదాం శ్రేష్ఠో వ్యాయం బ్రహ్మవిదాం వరః. ౧౨. ఇత్యథామంత

భూతాని శయానం పురుషర్షభమ్, ఆయం పితర మాజాయ కామా ర్షం శాంతమం
 పురా. ౧౩. ఉర్ధ్వరేతస మాత్రానం చ కార పురుషర్షభః ఇతి స్త శరతబృథం
 భారతానాం మహాత్మమమ్, ౧౪. ఋషయ స్త్యభ్యభావంత సహితా సిద్ధచారణైః,
 హతే శాంతసవే భీష్మే భారతానాం పితామహే. ౧౫. న కించిత్ప్రత్యపద్యంత
 పుత్రా స్తవ హి మారిష, విషణ్ణవదనాశ్చాసౌ హతశ్రీకాశ్చ భారత ౧౬.
 ఆరిష్టా న్రిడితాశ్చైవ ప్రియా యుక్తా స్త్యభోముఖాః, పాండవాశ్చ జయం
 లభ్యా సం గ్రామశిరసి స్థితాః. ౧౭. సర్వే దధ్య ర్షహాశంఖాః హేమజాలపరిష్కృ
 తాః, హస్తా త్పూర్వసహస్రేషు వాద్యమానేషు చానఘ. ౧౮. ఆపశ్యామ మహా
 రాజ భీమసేనం మహాబలమ్, చిక్రీడమానం శౌంతేయం హర్షేణ మహతా యుతమ్.
 ౧౯ నిహత్య తరసా శత్రుం మహాబలసమన్వితమ్, సమ్రోహాశ్చాపి తుములః
 కురూణా మథవ త్తతః. ౨౦. కర్ణదుర్భేదనా చాపి నిశ్శేనేతాం ముహూర్తహం,
 తథా నిపతితే భీష్మే కారవాణాం పితామహే. ౨౧. హాహాభూతమభూత్సర్వం
 నిర్నర్యాద మవ ర్తత, దృష్ట్యా చ పతితం భీష్మం పుత్రో దుశ్శాసన సవ. ౨౨.
 ఉ తమం జవ మాస్థాయ దాణానిక ముపారవత్, భ్రాతృ పృష్టాపితో వీరో
 న్సేనానికేన దంశితః. ౨౩. ప్రయయా పురుషవ్యాఘ్రః స్వనైస్యం చ విపాదయః,
 తమాయాంత మభివ్రేక్య కురవః పర్యవారయః. ౨౪. దుశ్శాసనం మహారాజ
 కిమయం వత్సరీతి చ, తతో ద్రోణాయ నిహతం భీష్మ మాచప్త కారవః. ౨౫.
 ద్రోణ సత్రా ప్రియం శ్రుత్వా సహసా స్వపతద్రథాత్, ససంజా ములభ్యాశు
 భారదాజః ప్రతాపవాః. ౨౬. నివారయామాస తదా స్యాన్యనీకాని మారిష,
 వినివృత్తా కురూ దృష్ట్వా పాండవాశ్చ స్వనైనికాః. ౨౭. దూలై శ్రీఘ్రా
 శ్వసంయుక్తై స్సమంతా త్పర్యవారయః, నివృత్తేషు చ నై న్యేషు పారంబర్యేషు
 సర్వకః. ౨౮. నిరు క్షవచా స్పర్శే భీష్మనియు ర్షరాధిపాః, వ్యవరమ్య తతో
 యుద్ధా ద్యోధా శ్వేతసహస్రకః. ౨౯. ఉపతస్థ ర్షహాత్తానం ప్రజాపతిమివామరాః,
 తే తు భీష్మ సమాపాద్య శయానం భరతర్షభమ్. ౩౦. అభివాద్యావతిషంత
 పాండవాః కురుభిస్సహ, అథ పాండూ కురూంశ్చైవ ప్రణిపత్యాగ్రతః స్థితాః.
 ౩౧. అభ్యభావత ధర్మాత్తా భీష్మశ్శాంతసవ స్తదా, సాగ్రతం వో మహాభాగాః
 సాగ్రగతం వో మహారథాః. ౩౨. తుష్యామి దర్శనాచ్చాపాం యుష్మాక మమరో
 పమా, అభిమంత్త్రాథ తానేనం శిరసాలంబతాబ్రవీత్. ౩౩. శిరో మే లంబ
 తేఽర్థర ముపధానం ప్రదీయతామ్, తతో వృషా సుమాజన్త్రా స్తమాని చ
 చ మృదూని చ. ౩౪. ఉపధానాని ముఖ్యాని నైచ్చత్తాని పితామహాః, అథాబ్రవీ

న్నరవాన్యః ప్రహసన్నివ తాన్నృపాః. ౩౫. నై తాని వీరశయ్యాసు యుక్త
యాచాణి పార్థివాః, తతో వీర్య సరశ్రేష్ఠ మభ్యభాషత పాండవమ్. ౩౬. ధనం
జయం దీర్ఘబాహుం సర్వలోకమహారథమ్, ధనంజయరుహాబాహూ శిరో మే
తాత లంబతే. ౩౭. దీమతా ముపధానం వై యద్యు క మిహ మన్యసే. ౩౮.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వః ఏకవింశత్యధికశతతమాఽధ్యాయః.

సంజయ ఉవాచ—సమారోహ్య మహచ్ఛాప మభివాద్య పితామహమ్,
నేత్రాభ్యా మశుక్రాభ్యా విదం వచన మబ్రవీత్. ౧. ఆజ్ఞాపయ కురుశ్రేష్ఠ
సర్వశస్త్రభృతాం వర, వైఖ్యోఽహం తవ దుర్ధన క్రియతాం కిం పితామహ. ౨.
తమబవీచ్ఛాంతవః శిరో మే తాత లంబతే, ఉపధానం కురుశ్రేష్ఠ పాల్కునోప
యస్య మే. ౩. శయనస్యానురూపం వై శీఘ్రం వీర ప్రయచ్ఛ మే, త్వం హి
పార్థ సమర్థో వై శ్రేష్ఠ సర్వధనుష్ఠమామ్. ౪. కుత్రధర్మస్య వేత్తా చ బుద్ధిసత్త్వ
గుణాన్వితః, పాల్కునోఽపి తథేత్యుక్త్వా వ్యవసాయ మరోచయత్. ౫. ప్రగృహ్య
మంత్ర్య గాంధీవం శరాః, సన్నతపర్వణః, అనుమాన్య మహత్తానం భారతానాం
మహారథమ్. ౬. (త్రిభి స్తీక్ష్ణై ర్హవేగై రసగృణ్ణా చ్ఛిరశృణైః) త్రిప్రాయే తు
వివితే ధర్మాత్మా సవ్యసాచినా. ౭. అతుష్ట్యధర్మతశ్రేష్ఠా భీష్మ దృష్ట్వాథ తత్త్వ
విత్, ఉపధానేన దత్తేన ప్రత్యసంధ ధనం జయమ్. ౮. ప్రాహ సర్వాః సము
ద్వీత్య భరతా భారతం ప్రతి, కుంతీపుత్రం యథాం శ్రేష్ఠం సుహృదాం
ప్రీతివర్ధనమ్. ౯. (శయనస్యానురూపం మే పాండవోపహృతం త్వయా, యద్య
స్యథా ప్రసద్యేథాః శవేయం త్వా మహం రుహ. ౧౦) ఏవమేవ మహా
బాహూ ధర్మేషు పరితిష్ఠతా, స్యద్వ్యం క్షత్రియేణాశ్చ శరతల్పగతేన వై. ౧౧.
ఏవముక్త్వా తు బీభత్సుం సర్వాం ప్రానబ్రవీ ద్వచః, రాజ్ఞశ్చ రాజపుత్రాంశ్చ
సర్వాం ప్రానభిరంధితాః. ౧౨. పశ్యథ్య ముపధానం మే పాండవేనాభిసంధితమ్,
శేష్యేహమన్యాం శయ్యాయాం యావదావ ర్తనం రవేః ౧౩. యే తదా మాం
గమిష్యంతి తే చ ద్రక్ష్యంతి మాం వృషాః, దిశం వై శ్రవణాత్కాంతాం యదా
గంతా దివాకరః. ౧౪. నూనం సప్తాశ్వయుక్తేన రథేనోద్దమతేజసా, విమో
క్ష్యోఽహం తదా ప్రాణాః సుహృదస్సుప్రియానపి ౧౫. పరిభా ఖర్యతా మత్ర వ
మావసదనే నృపాః, ఉపానిష్యే వివస్వంత మేవం శరతతాచితః. ౧౬. ఉపారవ
ధ్యం సంగ్రామాదైర్గ ముత్సృజ్య పార్థివాః. ౧౭. సంజయ ఉవాచ—ఉపాత్తిష్ఠ
న్నథో వైద్యా శ్శ్లోలోద్ధరణోవిదాః, సర్వోపకరణై ర్యుక్తాః కుశలై స్సాధుశిక్షి
తాః. ౧౮. తాః దృష్ట్వా జాహ్నువీపుత్రః ప్రోవాచ తనయం తవ, ధనం దతా

విసృజ్యంతాం పూజయిత్వా చికిత్సకాః. ౧౯. ఏవం గతే మయీదానీం నైద్యైః
కార్యమిహ స్థిరమ్, క్షత్రధర్మే ప్రశస్తాంహి ప్రాప్తోస్తి పరమాం గతిమ్. ౨౦. నైష
ధర్మో మహీపాలాః శరతల్పగతస్య మే, ఏభిరేవ శరైశ్చాహం దధన్వోఽస్మి నరా
ధిపాః. ౨౧. తచ్చుత్వా వచనం తస్య పుత్రో దుర్యోధన స్తవ, నైద్యాః విపర్జయా
మూస పూజయిత్వా యథార్హతః. ౨౨. తత స్తే విస్తయం జగ్గుర్మానాజనవదేశ్వరాః,
స్థితిం ధర్మపరాం దృష్ట్వా భీష్మస్యామిత లేజనః. ౨౩. ఉపధానం తతో దత్వా పితు స్తే
మనుజేశ్వరాః, సహితాః పాండవాశ్చర్యే కురవశ్చ మహారథాః. ౨౪. ఉపగమ్య
మహాత్మానం శయానం శయనేశుభే, తేభివాద్య మహాత్మానం కృత్వా చత్విః ప్రద
క్షిణమ్. ౨౫. విభ్రాయ రక్షాం భీష్మస్య సర్వఏవ సమంతతః, వీరాస్సశిఖరాణ్యేవ
ధ్యాయంతః పరమాతురాః. ౨౬. నివేశాయాభ్యుపాగచ్ఛ సాయాహ్నా రుధిరో
క్షితాః, నివిష్టాః పాండవాంశ్చైవ ప్రీయమాణాః కుమారభాః. ౨౭. భీష్మస్య
పతనే హృష్టానుపగమ్య మహాబలాః, ఉవాచ మాధవః కాలే ధర్మపుత్రం యుధిష్ఠి
రమ్. ౨౮. దిష్ట్యా జయసి కారవ్య దిష్ట్యా భీష్టో నిపాతితః, అవధ్యో మానుషైరేవ
సత్యసంధో మహారథః. ౨౯. అథ వాదైవతై స్సార్థం సర్వశ్రత్తస్య పారగః, త్వం
తు చతుర్జణం ప్రాప్య దగ్ధో ఘోరేణ చతుషా. ౩౦. ఏవముక్తో ధర్మరాజః
ప్రత్యువాచ జనార్దనమ్, తవ ప్రసాదా ద్విజయః శ్రోథా త్తవ పరాజయః. ౩౧.
త్వం హి న శ్శరణం కృష్ణ భక్తానామభయం కరః, అనాశ్చర్యో జయ స్తేషాం
యేషాం త్వమసి కేశవ. ౩౨. రక్షితా సమరే నిత్యం నిత్యం చాపి హితే రతః,
సర్వథా త్వం సమూపాద్య నాశ్చర్యమితి మే మతిః. ౩౩. ఏవముక్తః ప్రత్యువాచ
స్తయమానో జనార్దనః, తవైవైతద్వ్యక్తరూపం వచనం పార్థివో తమ. ౩౪.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మవధపర్వణి. - ద్వావింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీష్మవిజయః. —

సంజయ ఉవాచ—ప్రవృష్టాయాం తు మహారాజ శర్వర్యాం సర్వపార్థివాః,
పాండవా ధార్తరాష్ట్రాశ్చ ఉపాతిష్ఠాః పితామహమ్. ౧. తం వీరశయనే వీరం
శయానం కురుసత్తమమ్, అభివాద్యోపతస్థు రై వ క్షత్రియాః క్షత్రియధర్మమ్. ౨.
కన్యాశ్చందనమూర్తైశ్చ లాజై ర్దాలైశ్చ సర్వశః, అవాకిర్యా శాంతనవం తత్ర
గత్వా సహస్రశః. ౩. స్త్రియో వృద్ధాస్తథా బాలాః ప్రేక్షకాశ్చ పృథగ్జనాః,
సమభ్యయుః శాంతనవం భూతానీవ తమోనుదమ్. ౪. తూర్యాణి గణికావారా
స్తతైవ నటనర్తకాః, శిల్పినశ్చ తథా జగ్తుః కురువృద్ధం పితామహమ్. ౫. ఉపార
మ్య చ యుద్ధేభ్యః సన్నాహా విప్రముచ్యతే, ఆయుధాని చ నిక్షిప్య సహితాః.

కురుపాండవాః. ౬. అన్యాసత దురాధర్షం దేవప్రతమరిండమమ్, అన్యోన్యం ప్రీతి
 మంత స్తే యథాపూర్వం యథా వయః. ౭. సా పార్థివశతాక్షిణా సమితి భీష్మశోభి
 తా, శుకుభే భారతీ దీప్తా దివీవాదిత్యమండలమ్. ౮. విజభౌ చ సృపాణాం సా
 గంగాసుతముపాసతామ్, దేవానామివ దేవేశం పితామహ ముపాసతామ్. ౯.
 భీష్మస్తు వేదనాం ధైర్యాన్నిగృహ్య భరతర్షభ, అభితప్తశ్చరైశ్చైవ నిశ్యసన్ను
 రగో యథా. ౧౦. శరాభితప్తకాయోఽపి శస్త్రసంతాప మూర్ఛితః, పానీయమితి
 సంప్రేక్ష్య రాజ్ఞస్తాః ప్రత్యభాషత. ౧౧. ప్రయః పాస్యామి గోపాలాః గోమయం
నీతు గోమయమ్, గోమయేనాగ్నివర్ణేన గోమయం సతు గోమయమ్ తతస్తేక్షత్రి
 యారాజః సమాజహ్రు స్సమంతతః, భక్ష్యమచ్చావహా రాజా వారికుం
 భాంశ్చ శీతలా. ౧౨. ఉపాసితం తు పానీయం దృష్ట్వా శాంతనవోఽబ్రవీత్,
 నాద్య తాత మయా శక్యా భోగాః కేవల మానుషా. ౧౩. అపక్రాంతోమను
 ష్యేభ్యః శరశయ్యాగతోఽస్త్వహమ్, ప్రతిక్షమాణ స్త్విహమి నవృత్తిం శశీమూర్త్య
 యోః. ౧౪. ఏవముక్త్యా శాంతనవో నిందా వాక్యేన పార్థివా, అర్జునం ద్రష్టు
 మిచ్ఛామిత్యభ్యభాషత భారత. ౧౫. అథోపేత్య మహాబాహు రభివాద్య పితా
 మహమ్, అతిష్ఠత్ ప్రాంజలిః ప్రహ్వః కింకరోమితి చాబ్రవీత్. ౧౬. తం దృష్ట్వా
 పాండవం రాజన్నభివాద్యాగ్రతః స్థితమ్, అభ్యభాషత ధర్మాత్మా భీష్మః ప్రీతో ధనం
 జయమ్. ౧౭. దహ్నాతీవ శరీరం మే సంవృతస్య తవేషుభిః, మర్దాణి పరిహాయంతే
 ముఖం చ పరిశుద్యతి. ౧౮. వేదనార్తశరీరస్య ప్రయచ్ఛాపో మమార్జున, త్వం హి
 శక్తో మహేష్వాస దాతుమాపో యథావిధి. ౧౯. అర్జునస్తు తథేత్సుక్త్యా రథ
 మారుహ్య వీర్యవా, అధిజ్ఞం బలవా శృత్వా గాంధీవం వ్యాఘ్రవధనుః. ౨౦.
 తస్య జ్యోతలనిర్దోషం విస్ఫూర్జితమివాశనే, విశ్రేస్తు స్పర్శనైన్యాని సర్వే శ్రుత్వా
 చ పార్థివాః. ౨౧. తతః ప్రదక్షిణీకృత్య రథేన రథినాం వరః, శయానం భరతశ్రే
 ష్ఠం సర్వశస్త్రభృతాం వరమ్. ౨౨. సంభాయ చ శరం దీప్త మభిమంత్ర్య సపాండ
వః, పారన్యాస్తేజ సంయోజ్య సర్వలోకస్య వశ్యతః. ౨౩. అవిధ్య తృణినిం
 పార్థః పార్శ్వే భీష్మస్య దక్షిణే, ఉత్పాత తతో ధారా వారిణో విమలా శుభా.
 ౨౪. శీతస్యామృతకల్పస్య దివ్యగంధరసస్య చ, అతర్కయ తతః పార్థః శీతయా
 జలదారయా. ౨౫. భీష్మం కురూణా మృషభం దివ్యః శర్పరాక్రమమ్, కర్తాణా తేన
 పార్థస్య శక్రస్యేవ వికర్యతః. ౨౬. విసయం వరమం జగ్గు సతస్తే వసుధాధిపా,
 తత్కర్తృప్రేక్ష్య భీష్మోఽరతిమారుషవికమమ్. ౨౭. సంప్రవేశంత కురవో గావ
 శ్శీతార్థితా ఇవ, విష్ణయాచ్ఛత్రరీయాణి వ్యావిభక్తా సర్వతో నృపా. ౨౮ శంఖ

దుందుభినిరోధః సర్వతస్తుములోఽభవత్, తృపశ్చాంతవశ్చాపి రాజా బీభత్సు
 మబ్రవీత్. ౨౯. సర్వపార్థివవీరాణాం సన్నిష్ఠా పూజయన్నివ, నైతచ్చిత్రం మహా
 బాహో త్వయి కారవసందన. ౩౦. కథితో నారదేనానీ పూర్వగ్ధిరమితదుఃప్రే
 వాసు దేవసహాయ స్త్వం మహత్కర్త కరిష్యమి. ౩౧. యం మోత్సహతి దేవేంద్ర
 స్సుహదేవైరపి ధ్రువమ్, విదుస్త్యాం ధన్వినం పార్థ సర్వక్షత్రస్య తద్విదః. ౩౨. ధను
 ర్ధరాణామేక స్త్వం పృథివ్యాం ప్రవరో నృపు, మనుష్యా జగతి శ్రేష్ఠాః షడిణాః
 షతేశ్వరః. ౩౩. సరితాం సాగరః శ్రేష్ఠః గౌర్యరిష్ఠా చతుష్పదామ్, ఆదిత్యస్తేజ
 సాం శ్రేష్ఠః గిరిణాం హిమవాన్ వరః. ౩౪. జాతీనాం బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః శ్రేష్ఠస్య
 మనీ ధన్వినామ్. ౩౫. నైవ శ్రుతం ధారరాషేణ వాక్యం మయోచ్యమానం
 విదురేణ చైవ, ద్రోణేన రామేణ జనార్దనేన ముఖ్యుర్ముఖా సుజయవాపి చో
 మ్. ౩౬. చరితబుద్ధి ర్ని విసంజకల్ప దుర్యోధనో న చ తచ్చిద్ధధాతి, స శేష్యై
 వై నిహతశ్చిరాయ శాస్త్రాతిగో భీమబలాభిభూతః. ౩౭. ఏతచ్చుత్తరా తద్భవ
 కారవేదో, దుర్యోధనో దీనమనా బభూవ, తమ బవీచ్ఛాంతవనోఽభివీక్య నిజో
 రాజా భవ వీతమన్యుః. ౩౮. దృష్టం దుర్యోధనేదం తే యథాసారేన ధీమతా
 జలస్య ధారాజనితా శీతస్యామృతగంధినః. ౩౯. ఏతస్య కర్తా లోకేఽసి నాన్య
 కశ్చన విద్యతే, ఆగ్నేయం వారుణం సౌమ్యం వాయవ్య మథ వైష్ణవమ్. ౪౦. వింద
 పాశుపతం చైవ పారమేష్వర్యం ప్రజాపతే, ధాతు స్త్యమ్భో సవితృ రైవస్యః
 మథాపి వా. ౪౧. సర్వసినానుషే లోకే వేత్సోహి హి ధనంజయః, కృతవా దే
 కీప్రుతో నాన్వో వేదేహ కశ్యప. ౪౨. అశోక్యః పాండవస్తాత యుద్ధ జేతుం సుర
 సురైః, అమానుషాః కర్పణియన్యైతాని మహత్తనః. ౪౩. తేన సత్యసతా సంఖ్యే
 కూరేణాహవశోభినా, కృతినా సమరే రాజా సంధి ర్నవతు మాచిరమ్. ౪౪
 యావత్కృష్ణో మహాబాహూః స్వాధీనః కురుసత్తమ, తావత్స్పార్థేన కూరేణ సంధి
 స్తే తాత యుజ్యతామ్. ౪౫. యావత్తిమంతి సమరే హతశ్చేషా స్సహాదరః,
 సృపాశ్చ బహవో రాజంస్తావత్సంధిః ప్రయుజ్యతామ్. ౪౬. ననిర్దహతితే యావత్
 రోధదీప్తేక్షణ శ్చమూమ్, యుధిష్ఠిరో రణే తావత్సంధిస్తే తాత యుజ్యతామ్.
 ౪౭. నకుల స్సహదేవశ్చ భీమసేనశ్చ పాండవః, యావచ్ఛమూం మహారాజ నాశ
 యంతి వ సర్వశః. ౪౮. తావత్తే పాండవై ర్విరైః సౌహార్దం మమ రోచతే, యుద్ధం
 మదం తమేవాస్తు తాత సంశామ్య పాండవైః. ౪౯. ఏతత్తే రోచతాం వాక్యం
 యద్యోఽసి మయా సఖ, ఏతత్తేమమహం మన్యే తవ చైవ కులస్య చ. ౫౦. త్యక్త్వా
 మన్యు ముపశామ్యస్వ పార్థైవర్యాప్త మేతద్యత్కృతం ఫాల్గునేన, భీష్మస్యాంతా

దస్తుః సౌహృదం చ జీవంతు కేహ స్సాధు రాజా ప్రసీద. ౫౧. రాజ్యస్వార్థం
 దీయతాం పాండవానా మింద్రప్రస్థం ధర్మరాజోఽభియాతు, మామిత్రేధు కాఞ్చి
 వానాం జఘన్యః పాపాం కర్తిం స్వాప్యనే శౌరవేంద్ర. ౫౨. మమూవసానాచ్ఛాంతి
 రస్తు ప్రజానాం సంగచ్ఛంతాం పార్థివాః ప్రీతిమంతః, పితా పుత్రం మాతులం భాగి
 నేయో భ్రాతృతా వైవ భ్రాతరం ప్రేతు రాజా. ౫౩. నచేదేవం స్తాప్తకాలం వచో
 మే మోహావిష్టః ప్రతివత్సవ్య బుద్ధ్యా, తవ్యస్యంతే ఏతదంతాః స్థసర్వే సత్యా
 మేతాం భారతీ మిరయామి. ౫౪. ఏతద్వ్యాకృం సౌహృదా దావగేయో మధ్యే
 రాజ్ఞాం భారతం శ్రావయిత్వా, తూష్టి మాసీచ్ఛల్యసంతే ప్రమర్షాయోజ్యత్తానం
 వేదనాం సన్నియమ్య. ౫౫. సంజయ ఉవాచ—ధర్మార్థసహితం వాక్యం శ్రుత్వా
 హితమనామయమ్, నారోచయత పుత్ర నే ముమూర్షురివ భేషజమ్. ౫౬.

ఇతి భీష్మపర్వాంతర్గత భీష్మపర్వపర్వణి - త్రయోవింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

— భీష్మకర్ణసమాగమః. —

సంజయ ఉవాచ—తతస్తే పార్థివా స్సర్వే జగ్గుస్సాన్వనాలయాః పునః,
 తూష్టిం భూతే మహారాజ భీష్మే శంతమనందనే. ౧. శ్రుత్వా తు నిహతం భీష్మం
 రాధేయః పురుషర్షభః, ఈషదాగతసంతాస స్త్వరయోవజగామహ. ౨. సదదర్శ
 మహాత్మానం శరతల్పగతం తదా, జన్మశయ్యాగతం వీరం కార్తికేయమివ ప్రభుమ్.
 ౩. నిమిలితాక్షం తథా వీరం సాశ్రుకంతస్తదావృషః, అభ్యేత్య పాదయో సస్య
 నివపాత మహాద్యుత్తి. ౪. రాధేయోఽహం కురుశ్రేష్ఠ నిత్యమక్షిగతస్తవ, ద్వే
 ష్యోఽహం తవ సర్వత్ర ఇతి చైవ మువాచహ. ౫. తచ్చుత్తా కురువృద్ధోఽపిబలా
 త్సంవృతలోచనః, శనై రుద్వీక్ష్య సన్నేహ మిదంవచస మబ్రవీత్. ౬. రహితం ధివ్య
 మాలాక్య సముత్సార్య చ రక్షిణః, పితేవ పుత్రం గాంగేయః పరిరభ్యేకపాణినా.
 ౭. ఏహ్యోహి మే ప్రతిపత్సం స్ఫుర్ధనే త్వం మయాసహ, యదిమాం నాధిగచ్ఛేథాః
 నతే శ్రేయో ధ్రువం భవేత్. ౮. శాంతేయస్త్యం న రాధేయో న తవాధిరభిః
 పితా, శ్రుతస్త్యం హి మహాబాహూ వదంతీ నారదాస్తయా. ౯. కృష్ణద్యౌపాయ
 నాచ్ఛాపి తచ్చ సత్యం న సంశయః, నచ ద్వేషోఽస్తిమేతాత త్వయీ సత్యం బ్రవీమి
 త. ౧౦. తేజోవధనిమి త్తం తు పురుషం త్వం సమబ్రువమ్, అకన్తాత్పాండవా
 సర్వానవక్షిపసి సువ్రతే. ౧౧. జాతేఽసీధర్మ లోచేనతత స్థేబుద్ధిర్బృహీ, నీచాశ్రయా
 నత్సరణే ద్వేషిణి గుణినామపి. ౧౨. తేనాసి బహుశో రూక్షం శ్రావితః కురుసం
 సది, జానామి సమరే వీర్యం శత్రుభి ర్దుస్సహం భువి. ౧౩. బ్రహ్మణ్యతాం చ
 శౌర్యం చ దానే చ పరమాం సితిమ్, న తేయా సదృశః కృష్ణ త్పురుషవ్యయః

సంధానీ లాభువేద్యబలేతథా. ౧౫. సదృశః పాల్కునేనానీ కృష్ణేన చ మహాత్మనా
 ద్భూతాశ్చిపురం గత్వా త్వయైకేన ధనుష్వతా. ౧౬. కన్యాశ్చే కురురాజస్య రాజానో
 మృదితా యుధి, తథాచ బలవా రాజా జరాసంధో ధురానః. ౧౭. సమరే
 సమరశ్లాఘీన త్వయా సదృశోఽభవత్, బ్రహ్మణ్య స్సృత్యయోధీ చ తేజసా చ
 విలసత్. ౧౮. దేవగర్భసమస్సంభవ్య మనుష్యైరధికోయుధి, వ్యవసీతోఽద్య మన్యు
 ర్దేయస్యాం ప్రతి పురా కృతః. ౧౯. దైవం పురుషకారేణ స శక్య ముపేత ర్రితుమ్.
 ౨౦. పాండవా వీరా భ్రాతర స్తేఽరిసూదన. ౨౧. సంగచ్ఛతే ర్ద్రవభావో
 సుమచే దిచ్చసి ప్రియమ్, మయా భవతు నిర్వృత్తం వైర మాదిత్యనందన. ౨౨.
 పృథివ్యాం సర్వరాజానో భవంత్యద్య నిరామయాః. ౨౩. కర ఉవాచ—జానా
 మేఽహం మహాబాహో సర్వమేత స్మ సంశయః, యథా వదసి మి భవ్య కంఠేయో
 మాతజః. ౨౪. అవకీర్ణస్తవహం కుంత్యా సూతేన చ వివర్ధితః, భుజ్కర్ణ
 ధన్వైశ్వర్యం న మిథ్యా కర్తముత్సహే. ౨౫. వసుదేవసుతో యద్య
 స్సంపదార్థం దృఢవ్రతః, వసుదేవ శరీరం చ పుత్రదారా స్తథా యతః. ౨౬.
 దుర్యోధనస్యాశ్చే త్య క్తం మే భూరిదక్షిణ, మాచైతద్వాద్విధిమరణ
 స్యాదితి కారణ. ౨౭. కోపితాః పాండవా నిత్యం సమూక్రిత్య సుయోధ
 న, అవశ్యభావీ హ్యగ్లోఽయం యో స శక్యో నివారితుమ్. ౨౮. దైవం పురుష
 యో కో నివ ర్రితు ముత్సహేత్, పృథివీక్షయశంసీని నిమిత్తాని పితామహ.
 భవద్విరుపలభాని కథితాని చ సంసద్ధి, పాండవా వాసుదేవశ్చ విదితా
 సగ్యశః. ౨౯. అశేయాః పురుషైరన్యై రితి తాంశ్చోత్సహామహే, విజయిష్యే
 పాండునితి మే నిశ్చితం మనః. ౩౦. న చ శక్య మవస్రప్త్యం వైరమేతత్సుదా
 తం, ధనంజయేన యోత్స్వేఽహం సృగధర్మకీలేమానసః. ౩౧. అనుజానీష్యమాం
 తే యుద్ధాయ కృతనిశ్చయమ్, అనుజ్ఞాత స్తవయా వీర యుద్ధేయ మితిమేమతి.
 ౩౨. దురుక్ష్మ నిప్రతిపం వా రభసా చ్ఛాపలా త్తథా, యస్తయేహ కృతం కిం
 నే కుంతు మర్తసి. ౩౩. భీష్మ ఉవాచ—నచేచ్ఛక్య మవస్రప్త్యం వైర మేత
 ద్విదాగుణం, అనుజానామి కర్ణత్యం యుద్ధస్య స్వరకామ్యయా. ౩౪. నిర్మన్యుర్ల
 ధరంభః కురుకర్షన్యౌపవహి, యథాశక్తి యథోత్సాహం సతాం పృత్రేషు పృత్ర
 రా. ౩౫. అహం త్యా మనుజానామి యదిచ్చసి తదాపుష్పహి, కృతధర్మజితా
 గోకానవాప్యసి ధనంజయాత్. ౩౬. యుద్ధస్య నిరహంకారో బలవీర్యవ్యాపా
 నః, ధర్మాధి యుద్ధాచేద్యోఽన్యథేతిమహా న విద్యతే. ౩౭. ప్రశమేహి

కృతో యత్న స్సుమహా సుచిరం మయా, నచైవ శక్తిః కర్తుం శక్తిః
 బ్రవీమి తే. ౩౮. సంజయ ఉవాచ—ఇత్యుక్తవతి గాంగేయే అభివాద్య
 చ, రాధేయో రథ మారుహ్య ప్రాయాత్నవ సుతం ప్రతి. ౩౯.

ఇతి శ్రీమహాభారతే - శతసహస్రాయాం - సంహితాయాం - వైయాకీర్ణే

భీష్మపర్వంతర్గత భీష్మవధపర్వః

చతుర్వింశత్యధికశతతమోఽధ్యాయః.

భీష్మపర్వసమాప్తమ్.

కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాత్మనా వా ప్రకృతే స్స్వ
 కరోమి యద్యత్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయామి.
 యదక్షరపదభ్రష్టం మాత్రాహీనం చ యద్యచేత్,
 తత్సర్వం ఉచ్యతాం దేవ నారాయణ నమోఽస్తు తే.

హరిః-ఓం-ఓం-తత్సత్ - శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

